NORDISK TIDSSKRIFT

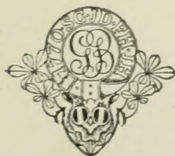
FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

SEXTENDE BIND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG

GRÆBES BOGTRYKKERI

1907—1908

Mindre meddelelser.

Nekrologer.

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede forfattersteder.

(Herunder medtages ikke steder, der kun er anførte exempelvis.)

Rettelse:

S. 99 l. 5 f. n. læs *ὠργίσθησαν*.

Bemærkninger til Aristophanes' „Fuglene".

Af J. L. Heiberg.

I.

Man er vel nutildags saa temmeligt enig om at forkaste de ældre Forsøg paa at opfatte «Fuglene» som et gjennemført politisk Tendensstykke[1]; de discrediterede sig selv ved at føre til diametralt modsatte Resultater. Det er ubestrideligt, at Fuglestaten med dens glimrende Fremtidsperspectiv personificeret i Erhvervelsen af Basileia har hentet sine Farver fra det Verdensrige, mange Atheniensere drømte om, og forsaavidt er den aldrende atheniensiske Borgermand Peisetairos[2] jo — Alkibiades. Vel er den ny Stat et Luftcastel i egenligste Forstand; men den har altfor gunstig Vind i Sejlene til at kunne være en Parodi paa Athenienseınes politiske Phantasterier. Vel skal den være en Modsætning til Athen i alle Retninger, renset for de Skavanker og Plager, som har bragt Peisetairos til at udvandre; men den er jo dog et Værk af en Nutidsathenienser, der ved sin Kløgt og sine politiske Erfaringer sætter Skik paa de hidtil foragtede og magtløse Fugle. I hvilken Retning man end vil forsøge at føre en haandgribelig Allegori igjennem, indvikler man sig i Urimeligheder og sønderriver det Phantasiens lette Spind, som bølger over Stykket og betinger dets Særstilling ikke blot i Aristophanes' Production men i hele den græske Litteratur.

Til denne Stykkets Charakter kan det have bidraget, at det er opført ved de store Dionysier, hvor Aristophanes siden Kleons Klage over «Babylonierne» var bleven forsigtigere af Hensyn til de tilstedeværende Repræsentanter for Forbundsfællerne, samt at man lige havde gjort et Forsøg paa at indskrænke Komødiens Angreb paa de ledende Politikere. Men Hovedgrunden maa sikkert søges i de indre og ydre Forholds Tryk, Hermokopideprocessens

[1] Sammenstillede af Behaghel, Geschichte der Auffassung der Aristophanischen Vögel, Heidelberg 1878 og 1879.

[2] Han kaldes πρέσβυς V. 255, 627, 1401, han og Euelpides 320, 337.

Uhygge og den sikeliske Expeditions Skuffelser, som nok kunde bringe Aristophanes til med sine to Landsmænd at udvandre fra Athen til Phantasiens Land. Det er forlængst bemærket[1], at der saa godt som ikke hentydes til den nærværende Situation eller den lige overstaaede Række af Processer og Domfældelser og de Mænd, der havde spillet en Rolle derved. Men det kan være nyttigt til Belysning af Stemningen at sammenstille, hvad der findes af slige Hentydninger, og betragte deres Beskaffenhed lidt nøjere.

Naar Euelpides V. 145 ff. afviser Tanken om at bosætte sig i en Søstad, selv om den ligger nok saa langt borte, med den Motivering, at der *ἀνακύψεται κλητῆρ' ἄγουσ' ἕωθεν ἡ Σαλαμινία,* maatte enhver i Theatret bringes til at mindes den skæbnesvangre Tilbagekaldelse af Alkibiades, som ved sin Ankomst med Flaaden til Katane netop blev modtaget af *ἡ Σαλαμινία* «med Stævningsmanden ombord» (Thukyd. VI 53). Naar Athen V. 108 charakteriseres som den By *ὅθεν αἱ τριήρεις αἱ καλαί*, kunde ingen lade være med at tænke paa den pragtfulde Flaade, der for knap 3 Fjerdingaar siden var sejlet ud fra Piræus under almindelig Deltagelse og store Forventninger (gribende skildret hos Thukydid VI 30—31, hvor Flaaden betegnes som *πολυτελεστάτη δὴ καὶ εὐπρεπεστάτη τῶν ἐς ἐκεῖνον τὸν χρόνον*). Og hvem maatte ikke i Euelpides' Svar (124) paa Spørgsmaalet, om han da søger en større By end Athen: *μείζω μὲν οὐδέν, προσφορωτέραν δὲ νῷν*, høre en stilfærdig Misbilligelse af Stormagtsdrømmene, der havde givet sig Udslag i Toget til Sicilien, en Misbilligelse, som nu, hvor Tilliden til det vovelige Foretagende var rokket, maatte finde Genklang hos mangen brav Borgermand. Naar man erindrer, hvor skarp en Lud Aristophanes i sine ældre Stykker udøser over de krigsgales Hoveder, bliver Spagfærdigheden og Dulgtheden i denne Stykkets eneste Protest mod det største og farligste Krigsforetagende, Athen nogensinde havde indladt sig paa, en god Maalestok for, hvor trykket Stemningen var. Med dens Tone i Øret vil man kunne høre den samme Klang i de to andre Hentydninger; det ligner mere et beklemt Sinds Suk end Komødiens sædvanlige Pift i Fingrene. Det er ogsaa i samme Tonart, naar Fugleriget foruden Athens Fortrin *Σοφία*, *Πόθος* (menes dermed skønne Kvinder?) og *Χάριτες* ogsaa har *τὸ τῆς ἀγανόφρονος Ἡσυχίας εὐήμερον πρόσωπον* (V. 1320 ff.), som savnedes i Athen

[1] Droysen Rhein. Mus. IV 27 ff.

(sml. Plutarch, Nik. 13). Den fælles Følelse af, hvad det galdt, har brudt Brodden af Kritiken, og hvad der fyldte alles Sind, maatte berøres med varsom Haand for ikke at forstyrre Festglæden hos et Publicum, der sad i Angst for Slægt og Venner Derimod var der intet ivejen for i Alvor at pege paa, hvad de nyeste Begivenheder havde lært. V. 376 ff.

ἀλλ' ἀπ' ἐχθρῶν δῆτα πολλὰ μανθάνουσιν οἱ σοφοί.
ἡ γὰρ εὐλάβεια σώζει πάντα. παρὰ μὲν οὖν φίλου
οὐ μάθοις ἂν τοῦθ', ὁ δ' ἐχθρὸς εὐθὺς ἐξηνάγκασεν.
αὐτίχ' αἱ πόλεις παρ' ἀνδρῶν γ' ἔμαθον ἐχθρῶν κοὐ φίλων
ἐκπονεῖν θ' ὑψηλὰ τείχη ναῦς τε κεκτῆσθαι μακράς.
τὸ δὲ μάθημα τοῦτο σώζει παῖδας, οἶκον, χρήματα

er i mine Øjne ganske ubegribelige, hvis de ikke sigter til Syrakusanerne, der først ikke vilde tro paa Faren (Thukyd. VI 32, 3), men derefter paa Hermokrates' Tilskyndelse (VI 33) tog sig sammen og traf de nødvendige Forsvarsforanstaltninger (VI 45), bl. a. ved Befæstningsarbejder (VI 75) efter det første uheldige Sammenstød med Athenienserne; i Hermokrates' Tale efter dette (VI 72) hedder det netop, at Faren vil lære dem den *εὐταξία*, de mangler. De, der mener, at den gamle Komødie er rene Løjer, som ingen tog alvorligt, vil have ondt ved at angive, hvorfor Aristophanes saa har indlagt denne udførlige moraliserende Replik, som der ikke er det mindste morsomme eller vittige ved. Af Chorets Svar 381—82:

ἔστι μὲν λόγων ἀκοῦσαι πρῶτον, ὡς ἡμῖν δοκεῖ,
χρήσιμον· μάθοι γὰρ ἄν τις κἀπὸ τῶν ἐχθρῶν σοφόν

plejer man med Hamaker at stryge V. 382, og det kan ikke nægtes, at baade Gjentagelsen, Ordstillingen og det substantiviske *σοφόν* er paafaldende; men fjernes det, faar *ἔστι* en underlig Betydning (det gaar an), og *καὶ δίκαιόν γ' ἐστί* V. 384 (ja, og det er desuden ogsaa r.) synes at kræve et foregaaende Adiectiv. Det kan være, at *χρήσιμον* har faaet den usædvanlige Plads efter *ὡς ἡμῖν δοκεῖ* for at betone, at Choret nu er kommet til Erkjendelse af, hvad det bestred V. 374; isaafald betyder Gjentagelsen i 382 af det ordsproglige Udtryk (*fas est et ab hoste doceri*): man kan jo virkeligt lære noget af sine Fjender, som du og Ordsproget siger, og understreger da yderligere Alvoren i

den foregaaende Replik: gak hen og gjør ligesaa, lær Forsigtighed af Syrakusanerne.

En Hentydning til den almindelige Misfornøjelse med Nikias' Nølevornhed (Plutarch Nik. 16; i Cap. 8 henfører Plutarch urigtigt Verset til Nikias' Optræden i Affairen ved Pylos) forklædes V. 640 i det selvgjorte Ord *μελλονικιᾶν*, som efter sin Form ogsaa kan betyde: har Trang til snart at sejre. Hentydningen til Nikias' Krigsmaskiner V. 363 er ganske neutral og gælder neppe særligt hans Krigsførelse paa Sicilien (en antik Fortolker forstod det om Belejringen af Melos og Thukydid III 51 omtaler hans Anvendelse af *μηχαναί* ved Erobringen af nogle Fæstningsværker i Megaris 427). En lignende uskyldig Hentydning ligger vistnok i Branderen V. 815—16[1]:

Σπάρτην γὰρ θείμην ἐγὼ τῇμῇ πόλει;
οὐδ' ἂν χαμεύνῃ πάνυ γε — κειρίαν γ' ἔχων.

Der spilles naturligvis med *σπάρτη* i Betydningen Gjord (et fra Kratinos laant Ordspil, Pollux X 186); derfor er *ὄνομα* udeladt ved *θείμην*, der underforstaas i næste Vers i Betydningen: indsætte (i); altsaa: end ikke i min Smule Brix vil jeg synderligt gjerne sætte *σπάρτα* — saalænge jeg da har *κειρία* dertil (kun saaledes kan det dobbelte *γε*, som alle gode Hss. har, forstaas). *κειρία* maa altsaa være noget bedre end *σπάρτα* (disse betegnes som *strata rustica* Plinius n. h. XIX 27); men selv med dette *ἀπροσδόκητον* savner man noget. Nu havde man opholdt sig over, at Alkibiades havde ladet skære Hul i Dækket paa sit Skib og *κειρίαι* indsætte deri, *ὅπως μαλακώτερον ἐγκαθεύδοι* (Plutarch, Alkib. 16). Først naar man antager en Hentydning til denne ny og opsigtsvækkende Comfort, faar Vitsen en Pointe; hvorfor skulde *κειρία* ellers nævnes?

Hentydningerne til Hermokopideprocessen er endnu sparsommere. Men naar Rabulisten V. 1054 truer Peisetairos med at anklage ham, *ὅτι τῆς στήλης κατετίλας ἑσπέρας* (en *στήλη* er nu det helligste, som *ψηφισματοπώλης* kjender), kan man dog vanskeligt undgaa deri at se en Spot over de løse og latterlige Anklager, der mylrede frem i de Dage fra fromme Sjæle. En lig-

[1] Fordelingen af Replikerne i hele Stykket 801—836 er meget usikker; jeg antager, at 815 siges af Peisetairos, 816 af Euelpides, hvem de værste Brandere gjerne betros.

nende Spot ligger sikkert ogsaa i den fingerede Bekjendtgjørelse V. 1073 ff., naar der udloves en Talent til den, som dræber en af de afdøde Tyranner; man fablede jo i Anledning af Hermernes Molestering om hemmelige Statscoupsplaner. Sammesteds hen hører den dybeste Ironi i hele Stykket, V. 1583 ff., hvor Peisetairos staar og steger nogle Fugle, som *ἐπανιστάμενοι τοῖς δημοτικοῖσιν ὀρνέοις ἔδοξαν ἀδικεῖν* — altsaa i den ny By Højforræderiprocesser og Domfældelser *ὥσπερ καὶ πρὸ τοῦ*. Den indirecte og skjulte Maade, hvorpaa Uvillien over den vanvittige Opskræmthed og Mistænkeliggjørelse, der havde raset for faa Maaneder siden (Thukyd. VI 53, 2; 60, 1—2), kommer til Orde i disse Steder, viser, at den samme Uhygge endnu sad Folk i Blodet, som dengang, da Sammenkaldelsen af Raadet udbredte Panik i Byen (Andokides, Myst. 36).

Netop fordi Allusionerne er saa fordækte, vil man være tilbøjelig til at give Droysen Ret i hans Fortolkning af V. 68, hvor Peisetairos i Forfærdelse navngiver sig som den Fugl *Ἐπικεχοδὼς Φασιανικός*. Andokides' Fader Leogoras var berømt for sine Phasaner (Nub. 109 med Scholl.), og *φασιανός* benyttes ogsaa Ach. 726 til et Ordspil med *φαίνειν* (angive); det ligger da ikke for fjernt at antage en Hentydning til Andokides, der af Frygt angav sine Medskyldige.

Ikke mindre betegnende, end hvad der siges, er, hvad der forties. Den opsætsige Søn sendes ud til Krigstjeneste i Thrakien (1368—9), ikke paa Sicilien, hvad der dog laa nok saa nær. Kleonymos, der havde faaet udsat en Belønning for Angiverier i Mysteriesagen, haanes her som i andre Komødier for sin Fejhed, sin Forædthed og sin Sykophantvirksomhed (V. 289 ff., 1473 ff.), men hans nyeste Bedrift berøres ikke, saalidt som Peisandros' omfattende Virksomhed i samme Sag, uagtet han ikke skaanes (V. 1556 ff.). Om den ubekjendte «Peisias' Søn», der vil aabne Portene for *οἱ ἄτιμοι* (V. 766), har noget med Hermokopidesagen at gjøre, er aldeles uvist. At han ikke betegnes nærmere, hænger rimeligvis sammen med det nyligt udstedte Syrakosios' Psephisma, der efter Phrynichos' samtidige Ytring (i Monotropos, Scholl. Av. 1297) forbød Digterne at spotte *οὓς ἐπεθύμουν* (formodenligt fungerende Embedsmænd). Man har flere Steder i «Fuglene» Indtrykket af, at der hentydes til noget virkeligt passeret, ogsaa hvor intet Navn nævnes, saaledes ved den storsnudede *ἐπίσκοπος*, der har persiske Forbindelser (1021 ff.), og ved den skændige Trafik, Sykophanten driver overfor Fremmede

(1453 ff.), som det er den unge Mands Specialitet at snyde (1431).

Naar ἐπίσκοπος roser sig af at have sat noget igjennem i Athen for Pharnakes (1028), den persiske Satrap i Daskylitis, ligger deri en bitter Spot over Persiens stigende Indflydelse paa Athens Politik. Det hjælper til Fortolkningen af et andet Sted, der hidtil ikke er blevet fuldt forstaaet. Paa Spørgsmaalet, hvem der skal være Indehaver af den ny Bys Πελαργικόν, svarer Peisetairos V. 833—35:

ὄρνις ἀφ' ἡμῶν τοῦ γένους τοῦ Περσικοῦ,
ὅσπερ λέγεται δεινότατος εἶναι πανταχοῦ,
Ἄρεως νεοττός,

og at der er ment noget med, at Hanens (sml. 483 ff.) persiske Herkomst udtrykkeligt fremhæves, er utvivlsomt allerede i og for sig og endnu mere ved Tilføjelsen, at den allevegne anses for særligt drabelig; det bekræftes yderligere ved Euelpides' Fortsættelse:

ὦ νεοττὲ δέσποτα·
ὡς δ' ὁ θεὸς ἐπιτήδειος οἰκεῖν ἐπὶ πετρῶν,

hvor δέσποτα nødvendigt maa minde om Perserkongen og det følgende Vers indeholde en Hentydning, hvis det ikke skal være rent meningsløst; Hanen lever jo ikke paa Klipper. θεός viser nu, at det at «have Byens Pelargikon inde» skal forstaas som «være den ny Bys Borggud», og Meningen bliver altsaa den ret bitre, at med den nuværende Respect og Frygt for Persernes Militairmagt kan en moderne By ikke være tjent med Athene som Borgens Beskytterinde; hun maa afløses af en Perser — ak, hvor forandret siden Perserkrigens Dage, da en Græker kunde tage det op med 10 af disse feje Kongetrælle!

II.

En Vanskelighed for Forstaaelsen af Aristophanes, som allerede antike Læsere og Fortolkere maa have følt, særligt efterat Komødiens ydre Apparat var blevet ændret, er Manglen paa Sceneanvisninger. Hvad Tilskueren fik til givendes, maa vi nu reconstruere ud af Texten. Men dertil kræves Forsigtighed og

Evne til at abstrahere fra moderne Iscenesættelse, der raader over langt flere Hjælpemidler og er langt mindre naiv. Naar man saaledes af Peisetairos' Replik 656 ff. *ἄγε δή, Ξανθία καὶ Μανόδωρε* har sluttet, at han og Euelpides hele Tiden har været ledsagede af to Slaver, saa er det ganske sikkert en Misforstaaelse; foruden at der ikke er Spor af dem i Introductionsscenen, hvor deres Nærværelse vilde være højst generende, er det ganske ubegribeligt, hvad de skulde have taget sig for under Kampforberedelserne 354 ff., hvor de to vitterligt er alene (sml. 392 *νῷν*). De to almindelige Slavenavne betegner to vilkaarlige Theatertjenere, som er tilstede naarsomhelst og hvorsomhelst, naar der er Brug for dem, uden Hensyn til Situationen eller paa Trods af den. Ogsaa *σὺ καὶ σύ* V. 435, som har givet Anledning til saa mange Speculationer, forstaas simplest paa denne Maade, og ganske tydeligt er det V. 463 *παῖ*, 1309—1311 *σὺ μέν — Μανῆς δέ*, sml. 1693 *δότω τις*. Det er neppe tilfældigt, at denne Opfattelse stammer fra en Italiener (Romagnoli, Studi Italiani di filol. class. V 337 ff.), der er vant til primitivere sceniske Opførelser.

I Reglen optræder Vanskeligheden i den Form, at Textens Ord hentyder til Scenearrangements og Udstaffering, hvori den talende optræder, uden at de beskrives for os, og den Fordring, der maa stilles til Antagelsen af saadanne, er, at først den gjør en nøjagtig Fortolkning af Texten mulig. Saaledes forstaas Peisetairos' Udbrud ved Synet af *ψηφισματοπώλης* V. 1037 *τουτὶ τί ἔστιν αὖ κακὸν τὸ βυβλίον;*, som man har villet rette paa, let og naturligt, naar man antager, at denne er skjult af et uhyre Stykke Papir, hvoraf han læser sit Psephisma op (1035): hvad er det nu igjen for et Uhyre, den Bog der! (andet kan Ordene ikke betyde). Han er en vandrende Bogrulle. Paa lignende Maade optræder Mathematikeren Meton med en Oppakning af Instrumenter, og her giver Texten tydelig Anvisning, idet han paa Peisetairos' Spørgsmaal V. 999 *ταυτὶ δέ σοι τι ἔστι;* svarer: *κανόνες ἀέρος* og dernæst 1001—4 maneuvrerer med to Linealer og en Passer; Ordene er med Villie vrøvlagtige, idet man sikkert maa forbinde *τὸν κανόνα τουτονὶ τὸν καμπύλον* (*contradictio in adiecto*), men naturligvis ledsagede af en Demonstration ad oculos med Apparaterne. Hvorledes Meton jages væk, er klart af *ἐπίκεινται αὐταί* (1018, sc. *αἱ πληγαί* 1014) og hans Av! 1019, og *ἐπίσκοπος* faar ogsaa Prygl (1031 *μαρτύρομαι τυπτόμενος*). Mindre klart er det derimod, hvad der vederfares Kinesias. Efter V. 1401 *χαρίεντά γ', ὦ πρεσβῦτ', ἐσοφίσω καὶ σοφά* tager han

det først for en Ubehændighed af Peisetairos, og det maa være noget, der med en ironisk Hentydning til 1390 kan betegnes som *πτεροδόνητος γενόμενος* (1402); rimeligvis fejer han den magre Spirrevip Kinesias overende under et tilsyneladende Forsøg paa at bringe ham et Par Vinger, og 1401 siger Kinesias, mens han ordner sin derangerede Habit.

V. 1164 *οὗτος, τί ποιεῖς; ἆρα θαυμάζεις, ὅτι* osv. forudsætter, at Peisetairos har givet sin Forbauselse Luft i meget kraftige Fagter. Paa lignende Maade synes det pathetiske *φεῦ φεῦ* V. 162 saaledes at forstaa, at Peisetairos siden V. 142 har staaet i dybe Tanker og nu bryder triumferende ud i et Funtus!

Naar af Gesandtskabet V. 1565 ff. kun Triballeren er anmeldt iforvejen (1533), kan man deraf slutte, at Poseidon og Herakles er optraadt med Attributer, som strax gjorde dem kjendelige (Trefork og Løveskind f. Ex.). V. 1551 ff., hvor Prometheus forlanger en Parasol, forat Zeus skal forvexle ham med en af de unge Metoikdøtre, der bar Parasollen for de attiske Jomfruer i Panathenaieroptoget, bliver først vittige, naar man tænker sig Prometheus saa ulig en ung Pige som muligt, f. Ex. som en gammel Graaskæg med strittende Haar osv., løbende bort i meget uprocessionsmæssigt Tempo (V. 1549 *ἀποτρέχω*).

Meget vanskeligt er det at danne sig en tydelig Forestilling om Slutningsoptoget. Efter Bebudelsen V. 1709 ff. kommer Peisetairos i pragtfuld Dragt med en Tordenkile (1714) i Haanden og med Basileia ved sin Side. Tordenkilen maa have været meget iøjnefaldende, da Choret ofrer den en hel Række Vers (1748—53; *σέ* 1752, som man har villet fjerne ved Coniectur, kan ikke undværes paa Grund af de foregaaende Vocativer, der utvivlsomt gaar paa Tordenkilen) efter udtrykkelig Opfordring af Chorføreren[1]. Baade dette Udstyr og Analogien med Zeus og Hera i Brudesangen 1731 ff., der utvivlsomt er tilvogns (1737 ff.), gjør det sandsynligt, at Peisetairos og Basileia kommer kjørende. Ogsaa Chorets Evolutioner V. 1720 taler for, at Optoget er noget extra, som skal præsenteres Publicum. Choret, der som sædvanligt staar *κατὰ στοίχους* (med Front paa 6 Mand), retirerer (*ἄναγε*) først henimod Bagvæggen, forat Brudetoget fra Parodos kan trække op foran Publicum; derpaa deler det sig (*δίεχε*) saaledes, at de

[1] Til ham henfører Kock rigtigt V. 1743—47. Man har kun Valget mellem ham og Peisetairos, og da denne er udelukket fra *ἄγε* V. 1744, er det urimeligt at tillægge ham de første 1½ Vers.

bagerste Geledder kan marchere op paa Frontlinien (*πάραγε*) og det hele saaledes danne Espalier bag Brudetoget (*πάρεχε* sc. *χώραν*, sml. Vesp. 1326). Idet dette drager forbi, skal Choret danse om det (*περιπέτεσθε* 1721) til Brudesangen og derefter følge det ud (*ἕπεσθε* 1755)[1]. Imens er Peisetairos og Basileia (formodenligt under Brudesangen) steget af Vognen og danser nu ud i Spidsen for Choret (1759 ff.); Vognen og Tordenkilen, som han daarligt kan danse med, især da han løfter sin Dame ivejret under Dansen (1761), transporteres vel ud sidst i Toget.

Endnu vanskeligere at faa fat paa er Peisetairos' og Euelpides' Forsvarsforanstaltninger V. 356 ff., og intet af de mange Forklaringsforsøg er tilfredsstillende. Det gælder først at komme paa det rene med, hvilke Apparater de raader over. V. 43 nævnes som deres Oppakning *κανοῦν καὶ χύτραν καὶ μυρρίνας*, som skal bruges ved Ofringen, der ledsager Grundlæggelsen af den ny By[2]. Dertil behøves aabenbart kun 1 *χύτρα*, og der staar ogsaa Singularis ikke blot her men ogsaa 358, 365, 386, 391; *λαμβάνειν τῶν χυτρῶν* 357 beviser intet, da det kun er en Vits for *τῶν ὅπλων* (gribe til Køkkentøjet), som allerede Genetiven viser. Men dermed falder den siden Oldtiden almindelige Forklaring, at de bruger Køkkentøjet som Rustning (*χύτρα* som Skjold). Den umuliggjøres forøvrigt allerede af V. 365 *κόπτε πρώτην τὴν χύτραν*; man giver da ikke Ordre til først og fremmest at hugge i Fjendens Skjold. Den passer heller ikke med 359, hvor Spiddet rammes ned i Jorden, eller med 363, hvor Foranstaltningerne sammenlignes med Nikias' *μηχαναί*. Dette Sted giver Forklaringen: de bygger sig en Feltbefæstning af *χύτρα*, der tjener som Skansekurv (365), Spiddet, der er Palisade, og et Par mindre Fade (*ὀξύβαφον ἢ τρύβλιον* 361), der tilligemed Spiddet maa have ligget i Kurven. Hvorledes disse har været anbragte, ses ikke tydeligt af *ἐντευθενὶ πρόσθοῦ* 361; men af 387 *τώ τε τρυβλίω καθίει* fremgaar, at der var anvendt to og at de var hængt op, formodenligt paa Spiddet, siden de 361 anbringes lige efter det; i Forening med det har de maaske dannet noget, der

---

[1] V. 1755—58 maa med Hss. tillægges Chorføreren allerede paa Grund af *Διός* 1757, som betegner Peisetairos, til hvis Slot Toget naturligvis gaar.

[2] Om *χύτραι* ved Grundlæggelser Plut. 1197, scholl. Pac. 923. At den skulde indeholde Ild til den ny Arne, er et daarligt Paafund fremkaldt ved en gal Fortolkning af 358.

lignede en *πλαταγή*, hvormed man skræmmede Fugle (Apollon. Rhod. II 1055). Dette passer ogsaa til V. 386 ff.:

ὥστε τὴν χύτραν τώ τε τρυβλίω καθίει· καὶ τὸ δόρυ χρὴ τὸν ὀβελίσκον περιπατεῖν ἔχοντας ἡμᾶς τῶν ὅπλων ἐντὸς παρ' αὐτὴν τὴν χύτραν, ἄντην ὁρῶντας[1] *ἐγγύς· ὡς οὐ φευκτέον νῷν*

hvor Befæstningen i en Haandevending bliver til en Feltlejr (*τὰ ὅπλα*) og Spiddet fra Palisade til Lanse (for at understrege denne Forvandling er det ellers ret overflødige *τὸν ὀβελίσκον* tilføjet). *χύτρα* er nu Lejrgrænsen, hvor Euelpides[2] gaar Skildvagt med skuldret Stegespid; *καθίει* kan i Forbindelse med *χύτρα* ikke som ved *τρυβλίω* have sin egenlige Betydning; det viser, at *χύτρα* hidtil har staaet paa Højkant og nu lægges ned (med Bunden ivejret).

Motiveringen af Befæstningens Nytte V. 358 ff.

ΕΥ. τί δὲ χύτρα νώ γ' ὠφελήσει; ΠΕ. γλαῦξ μὲν οὐ πρόσεισι νῷν.
ΕΥ. τοῖς δὲ γαμψώνυξι τοισδί; ΠΕ. τὸν ὀβελίσκον ἁρπάσας
εἶτα κατάπηξον πρὸ σαυτοῦ. ΕΥ. τοῖσι δ' ὀφθαλμοῖσι τί;
ΠΕ. ὀξύβαφον ἐντευθενὶ προσθοῦ λαβὼν ἢ τρύβλιον

indeholder endnu en Vanskelighed, hvis Natur man ikke har været tilstrækkeligt klar over. At *χύτρα* skal stanse Uglen, forklares ved, at Pottemageriet, Athens Hovedindustri, staar under Athenes særlige Beskyttelse, saa at hendes Fugl kan forventes at ville respectere dets Product. Suidas' Notits (s. v. *χύτραν τρέφειν*), at man satte Ildgryder paa Tagene for at skræmme Uglerne bort, kan, selv om den ikke er et *αὐτοσχεδίασμα*, ikke bruges til Forklaring, da det jo vilde forudsætte, at der var Ild i *χύτρα*, hvorom der intet forlyder; det er denne Forklaring, der har foranlediget den ovenfor berørte Opfattelse, at *χύτρα* medbringes som Beholder for Ild til den ny Stats Arne. At der til *τοῖς δὲ γαμψώνυξι* maa underforstaas: hvad skal jeg stille op mod dem?, følger af sig selv. *γαμψώνυχες* er hos Aristoteles det systematiske Navn for Rovfuglene; men at det her ikke kan have denne Betydning, fremgaar allerede af, at de her modsættes Uglen, som Aristoteles (600^{a} 26) udtrykkeligt henregner til *γαμψώνυχες*. Der er ogsaa

---

[1] Hss. har *ἄκραν αὐτὴν ὁρῶντας*, hvad der er metrisk umuligt. *ἄκραν* er vel Glossem til *αὐτήν*. *ἄντην* er Bentleys Rettelse.

[2] *ὀβελίσκον* i Sing. viser tydeligt nok, at *ἡμᾶς* ikke betyder, at begge gaar paa Vagt hver med sit Spid; det er kun Officerssprog.

Spor af, at først Aristoteles har givet Ordet dets specielle Præg. I Aischylos' Prometheus V. 490 bruges det om Varselfugle, der jo ikke alle er Rovfugle; her V. 1306 staar det parallelt med *πτερῶν* om Fugle i Almindelighed; og hos Aristoteles selv (De generat. animal. III 1) hedder det om Duefuglene, at de staar *μεταξὺ τῶν γαμψωνύχων καὶ τῶν βαρέων*; ved *τῶν βαρέων* maa der menes Hønsefugle, og *γαμψωνύχων* maa følgeligt omfatte mere end Rovfuglene. Her maa Ordet i Modsætning til Uglen, der repræsenterer Rovfuglene, betegne de Fugle, der plejer at spises stegte og derfor har en medfødt Angst for Stegespiddet; man kan tænke paa Kramsfugle og andre uccellini. At det følgende *τοῖσι δ' ὀφθαλμοῖσι* er galt, er indlysende. Den sproglige Parallelisme med *τοῖς δὲ γαμψώνυξι* kræver, at Dativen maa forstaas paa samme Maade, og det er ufatteligt, hvorledes en Eddikeskaal[1] og et Fad skal kunne beskytte Øjnene. Sammenhængen kræver nødvendigt en Slags Fugle, der serveres med *ὀξύβαφον* og *τρύβλιον*[2] i Modsætning til dem, der behandles med *ὀβελίσκος*. Der skal vistnok staa *τοῖσι δ' ἑφθαλέοισι*: mod dem, som egner sig til at koges, og som serveres paa et *τρύβλιον* med sur Sauce (V. 534) eller maaske Salat til (Høns o. l.); *ἑφθαλέον· ὀπτοῦ* Hesychios. Man maa næsten antage, at der har existeret en Køkkenregel om, at *γαμψώνυχες* skulde spises stegte, *οἱ βαρεῖς* kogte; Aristophanes har i hvert Fald givet Anvisning til at forstaa Vittigheden ved at sætte *ὀβελίσκος*, hvormed Meningen er utvivlsom, i Spidsen og saaledes lede Tanken hen i den rigtige Retning.

III.

Til Nub. 150, hvor der tales om en Loppes *πόδε*, bemærker en Scholiast: *δυικὸν τὼ πόδε ἐπὶ τῆς ψύλλης κακῶς· ἱστορεῖται γὰρ ἓξ πόδας ἔχουσα.* Baade den Fiction, at han kun kjender Lopper af lærde Værker (*ἱστορεῖται*!), og Stupiditeten overfor Morsomheden er charakteristisk for Pedanten og desværre ikke uden Sidestykker i nyere Aristophanesfortolkning.

V. 1539 ff. opregnes de Herligheder, som Basileia raader over foruden Tordenkilen:

---

[1] *ὀξύβαφον* betyder ogsaa en Slags Drikkeskaal, men den oprindelige Betydning er utvivlsom.

[2] Ideen til at søge Rettelsen i denne Retning skylder jeg Prof. A. B. Drachmann, hvem jeg meddelte min Tvivl om Stedet.

τὴν εὐβουλίαν,
τὴν εὐνομίαν, τὴν σωφροσύνην, τὰ νεώρια,
τὴν λοιδορίαν, τὸν κωλακρέτην, τὰ τριώβολα,

hvor *λοιδορία* (Partiskænderiet i Folkeforsamlingen) gjør en ypperlig Virkning *παρ' ἀπροσδόκητον* i de andre politiske Goders brogede Selskab. Hertil bemærker Kock: «wie *λοιδορία* . . . zu dem olympischen (oder dem athenischen) Staatshaushalt gehören soll, ist schwer zu sagen», og B. Keil finder i V. 1539—40 de fire sokratiske Cardinaldyder, i 1541 Tyranniets Kjendetegn.

V. 16 hedder det om Tereus: *ὃς ὄρνις ἐγένετ' ἐκ τῶν ὀρνέων:* «som blev Fugl af Fugleadel, en ægte Fugl», i Analogi med *βασιλεὺς ἐκ βασιλέων, ἀγαθοὶ ἐξ ἀγαθῶν*, med Artiklen tilføjet for at faa en Brander med *ὁ ἐκ τῶν ὀρνέων* V. 13 (fra Fugletorvet, en af Philokrates' Bekjendte, Kollega af Kragen og Alliken); man venter naturligvis *ἐξ ἀνθρώπου*. Det er fast utroligt, hvor mange Forsøg der lige siden Oldtiden er gjort paa at aflive denne uskyldige Vits, lige fra det heroiske Middel at stryge Verset til de voldsomste og fadeste Rettelser *(ἐξ ἀνδρός ποτε)* og umuligste Fortolkninger (*"Ορνις* Fuglenes Konge, *'Ορνεῶν* med Hentydning til Træfningen ved Orneai 416, hvortil der hentydes V. 399).

Den morsomme Vending V. 102: *πότερον ὄρνις ἢ ταῶς;* erklærer Kock for «wunderlich genug», og man har villet opfatte *ὄρνις* som «Hane», uanset at Morsomheden derved forvandles til en regulair Taabelighed, og at Svaret lyder fra Hærfuglen: *ὄρνις ἔγωγε*, med Euelpides' Fortsættelse: *κᾆτά σοι ποῦ τὰ πτερά;* Paafuglen var nyligt bleven indført i Athen og vistes frem for Penge; af V. 269 ses det, hvor nysgjerrige Folk var efter denne Raritet. Man brugte Ordet som spottende Betegnelse for en Nabob (Lukian, Nigr. 13, sml. Acharn. 63) og kunde altsaa sige: *πότερον ἄνθρωπος ἢ ταῶς;* (Menneske eller Guldfugl?), hvilket Spørgsmaal her i Fugleverdnen maa lyde *ὄρνις ἢ ταῶς*.

Den saa taknemlige og til alle Tider saa yndede[1] Form for Morsomhed *παρ' ἀπροσδόκητον* («hun er ikke kjøn, men hun synger skidt») bliver overhovedet ofte miskjendt af Folk uden komisk Sans. V. 1476 kaldes Kleonymos *δένδρον χρήσιμον μὲν οὐδέν, ἄλλως δὲ δειλὸν καὶ μέγα* (man gjorde Nar ad hans Fejhed og Førhed); den dumme Variant *δεινόν* tiltaler Kock. V. 1549,

[1] «notissimum ridiculi genus, cum aliud exspectamus aliud dicitur» Cicero (der heri havde en respectabel Praxis) De orat. II 255.

hvor Prometheus paa Peisetairos' Bemærkning *ἀεὶ δῆτα θεομισὴς ἔφυς* svarer: *Τίμων καθαρός,* synes man ikke engang at have bemærket Spøgen; Timon var jo Menneskehader, mens Prometheus udtrykkeligt fremhæver om sig selv: *ἀεί ποτ' ἀνθρώποις γὰρ εὔνους εἴμ' ἐγώ* V. 1545.

Særligt vanskeligt har disse Alvorsmænd ved at forstaa det, naar Morsomheden bestaar i, at Talen praeter exspectationem bliver Vrøvl («gaar det saaledes med det grønne Træ, hvordan skal det saa gaa med det blaa»). V. 930 har man havt meget travlt med *τεΐν*; det er og skal være aldeles meningsløst; Digteren anbringer et gammeldags poetisk Ord, der lyder godt ved Siden af *ἐμίν*, blot som en Zirat. I det Psephisma, som *ψηφισματοπώλης* overbringer V. 1035 ff., har man villet rette paa *τοῖσδε τοῖς* og *ψηφίσμασι,* som ganske vist ingen Mening giver; men Morsomheden bestaar i, at iuridiske Ord og Formler anvendes meningsløst (ligesom de mathematiske V. 1001 ff.), og at *ψηφισματοπώλης* vil have, at den ny By skal tage sine *ψηφίσματα* fra hans Udsalg, er i og for sig forstaaeligt nok. Da det i saadanne Tilfælde gælder «jo galere des bedre», er V. 1040 ff. vist ment som Eftersætning til 1035, hvorved Vrøvlet bliver complet: «men saafremt nogen Luftcastellenborger forgriber sig paa en Athenienser, saa have Luftcastellenborgerne at rette sig efter Maal og Vægt og Dagsordner som følger». Ellers bliver det underligt, at den V. 1035 paabegyndte Paragraph 1 i Forbundstraktaten ikke læses tilende men afbrydes med en Stump af en anden Paragraph. At Prometheus V. 1503 svarer meningsløst («ja, saa vil jeg paa Øjeblikket give mig tilkjende», som om *οἴμωζε μεγάλ'* var en fuldkomment beroligende Oplysning), har man indset, maaske fordi det allerede er bemærket i Scholierne. Men hans vrøvlagtige Forfjamskelse viser sig ogsaa andre Steder. V. 1498 svarer han paa Spørgsmaalet *τίς δ' εἶ σύ;* med at spørge: hvor mange er Klokken da? (*πηνίκ' ἐστὶν ἄρα τῆς ἡμέρας;*), og da han har faaet Svaret: lidt over Middag, spørger han igjen: er det Fyraftenstid eller senere paa Dagen (*βουλυτὸς ἢ περαιτέρω* 1500). Netop paa Grund af dette forvirrede Vaas siger Peisetairos: du er ikke til at holde ud (*οἴμ' ὡς βδελύττομαί σε* 1501), hvortil Prometheus bemærker: hvad bestiller da Zeus? (*τί γὰρ ὁ Ζεὺς ποιεῖ;*). Man synes heller ikke at have bemærket, at ogsaa Metons Replik *ὑπάγοιμί τἄρ' ἄν* V. 1017 («ja, saa maa jeg jo se at liste af») lyder komisk meningsløst efter Peisetairos' Oplysning, at man er bleven enig om at banke alle Humbugmagere.

V. 1410, hvor Sykophanten kommer syngende en Vise *ὄρνιθές τινες οἵδ' οὐδὲν ἔχοντες πτεροποίκιλοι;*, som i Versemaal og enkelte Ord skal minde om en af Alkaios, har man antastet *οὐδὲν ἔχοντες,* som naturligvis er tilsat af Aristophanes selv for Løjers Skyld; Sykophanten er selv en fattig Fugl (1416 ff.) og spörger, om han er saa heldig at træffe Colleger. Hvis man tænker sig ham i en lappet Dragt af brogede Klude, forstaar man, hvorfor Aristophanes har erstattet Alkaios' *ποικιλόδειροι τανυσίπτεροι* med *πτεροποίκιλοι.* Scholierne har forstaaet, at han hentyder til sin egen Fattigdom, men fortaber sig saa i søgte Subtiliteter.

Af V. 139 er der virkeligt dem, der har villet slutte, at Stilbonides var Peisetairos' egenlige Navn, Peisetairos hans først V. 644 antagne nom de guerre; andre har søgt forskjellige Hentydninger deri. Meningen er blot, at i det beskrevne Slaraffenland ombytter han sit borgerlige Navn med et, der ved sin Etymologi og sin Form har en prægtig og fornem Klang og saaledes passer til den øvrige Herlighed. Helt latterligt er det, naar Aristophanes i Anledning af V. 126 *καὶ τὸν Σκελλίου βδελύττομαι* faar Ros for det Skarpsyn, hvormed han gjennemskuede den forlorne Demokrat Aristokrates; Sammenhængen viser lige det modsatte: jeg er saa antiaristokratisk, at jeg endog afskyr en saa god Demokrat som Aristokrates alene paa Grund af hans Navn.

En anden Grund til manglende Forstaaelse er den, at man finder det under sin Værdighed at tage til Takke med en haartrukken Vits eller en daarlig Brander. Aristophanes har ikke fundet det under sin Værdighed at lade et og andet af den Slags løbe med; det havde han Raad til. Det er saaledes et temmelig søgt Argument, at mange Guder staar med en Fugl paa Hovedet (515); det var ikke almindeligt i Datidens Kunst. Men det kan ikke nytte at ville ombytte *τῆς κεφαλῆς* med *τοῦ σκήπτρου* eller *τῆς χειρός*; først naar Fuglene er over Hovedet paa Guderne, kan det bevise deres Overlegenhed. Heller ikke Vittigheden med Kallias—Hipponikos—Kallias V. 283 er i mindste Maade dybsindig; der menes blot: «den anden Epops er fra Philokles' Tragødie, jeg fra den ældre Sophokles'; da vi begge hedder Epops, er jeg hans Bedstefader, ligesom en Kallias altid bliver Bedstefader til en Kallias» — hvormed der er opnaaet Tilknytning for et Hib til Kallias. Ogsaa med de foregaaende Vers (277 ff.) har man gjort sig unødig Ulejlighed. At Fuglen *Μῆδος* ikke

kan være Hanen, er klart; den behøver Peisetairos da ikke at spørge om Navnet paa. Der menes neppe andet end: hvor er den pludseligt kommen den lange Vej uden Medernes sædvanlige Kamelbefordring? Ogsaa V. 292 ff. indeholder en frygtelig Brander, som man ikke maa blive dybsindig over. De 4 Musikfugle[1], som alle har Toppe, staar oppe paa Bagvæggens Klippedecoration — *ὥσπερ οἱ Κᾶρες . . . ἐπὶ λόφων οἰκοῦσιν . . . ἀσφαλείας οὕνεκα.* Der er nu ikke noget om, at Karerne bor paa Høje; derimod er de Opfindere af Hjelmbusken (*λόφος*), hvormed der spilles allerede V. 290; Ordspillet er desuden forberedt V. 279 *ἕτερος αὖ λόφον κατειληφώς τις ὄρνις οὑτοσί*, hvor *λόφον κατειληφώς* baade gaar paa den Klippetop, hvor Fuglen pludseligt dukker op, og paa den Top, den har bjerget sig i Theatergarderoben. Ordene *ἐπὶ λόφων οἰκοῦσι* maa altsaa foruden den naturlige Betydning «de bor paa Høje» (som de 4 Fugle her) ogsaa give en Slags Mening med *λόφος* i Betydningen Hjelmbusk; de kan da ikke betyde andet end: «lever med Hjelmbusk paa (altid)» og maa sammenstilles med Udtryk som *ἐπὶ πολλῆς ἡσυχίας, ἐπὶ σχολῆς, ἐπ' ἀδείας* (Madvig, Synt. 73[3] e). Naturligvis er Udtrykket tvungent, men hvad kan man vente andet af en saadan Kældermand. Noget mildnes det maaske ved militaire Udtryk som *ἐπὶ φάλαγγος, ἐπὶ τριῶν ἀσπίδων*, og Tilføjelsen *ἀσφαλείας οὕνεκα* er ganske pudsig ved sin Absurditet; Hjelmbusken, som man ved Nævnelsen af Karerne ledes til at tænke paa, yder jo ingen Beskyttelse.

Ligesaa lidt er der Grund til at rette paa V. 484 (om Hanen, der var indført fra Persien):

ἦρχέ τε Περσῶν πρῶτον πάντων, Δαρείου καὶ Μεγαβάζου

«den regerede først og fremmest over alle Persere, selv saa fornemme Folk som Dareios og Megabazos». Haupts Rettelse *πρότερος πάντων Δαρείων καὶ Μεγαβάζων* er en palæografisk ganske usandsynlig Bessermachen. Man gjør ogsaa bedst i at tage til Takke med den lille beskedne Morsomhed i V. 317 *λεπτὼ λογίστα* «højere Mathematikere» ad modum den skæve Friseur hos Horats (sml. *λεπτολογεῖν*), og det er pure Fordringsfuldhed, naar man ikke vil forstaa Euelpides' forfærdede Udraab ved Synet af det fremmylrende Fuglechor V. 305:

---

[1] Wieseler har rigtigt set, at det ikke er Medlemmer af Choret (som opregnes complet V. 297 ff.), men 4 extra Musikanter; en af dem leverer Nattergaletrillerne V. 222, er Nattergalen 665 og Ravnen 859.

ἰοὺ ἰοὺ τῶν ὀρνέων, ἰοὺ ἰοὺ τῶν κοψίχων.

Da der ingen *κόψιχοι* (Kramsfugle) er i Choret og, selv om der var det, ingen Grund er til at nævne denne ufarlige Fugl særligt, kan Ordet kun være valgt, fordi det minder om *κόπτειν*; «Slagdrosler» varsler Prygl.

IV.

«Fuglene» er gjennemgaaende ret godt overleveret; det Pergamentblad fra 6. Aarh., som er fundet i Fayum (H. Weil, Revue de philol. 1882 S. 179 ff.) og indeholder V. 1057—85, 1101—27, yder ingen væsenlige Varianter. Man maa derfor være meget forsigtig med Rettelser; de allerfleste, der er foreslaaede, bliver overflødige, naar man ser nærmere til.

V. 63 *οὔτως τι δεινὸν οὐδὲ κάλλιον λέγειν*, som Kock o. a. opgiver som haabløst corrupt, synes mig at kunne forstaas, som det er overleveret: «det er slet ikke pænt at sige noget saa fælt», som det *οἴμοι*, hvormed Dørvogterfuglen V. 62 modtager de to Fremmede; det er en net Modtagelse, man plejer at sige *χαίρετε* til Folk. Om *κάλλιον* se Madvig 93[b], om *οὐδέ* = slet ikke f. Ex. Herodot VII 16, 2.

V. 345 f. *πτέρυγά τε παντᾶ ἐπίβαλε*, hvor Reisig vilde skrive *περίβαλε*, er ganske i sin Orden, naar man tænker paa *χεῖρας ἐπιβάλλειν*, der oversat paa Fuglesprog maa blive til *πτέρυγας ἐπιβ.*; sml. 1760 og 1070 *ὅσαπερ ἔστιν ὑπ' ἐμᾶς πτέρυγος*, i Analogi med *ὑπὸ χειρός*[1]. Scholierne forstaar det, som om Vingen skulde tjene til Skjold; men saa maatte der staa Medium.

V. 492 har man stødt an ved *οἱ δὲ βαδίζουσι*. Naar man opfatter *οἱ δὲ* som «andre Folk» i Modsætning til de 490 ff. nævnte Haandværkere, bliver Meningen: andre (pæne) Folk, der har siddet og sviret hele Natten, tager deres Sandaler paa og gaar paa Gaden. Det passer til den Historie, Euelpides fortæller 493 ff., *βαδίζουσι* er Modsætningen til deres Nattesæde, og Hanens Magt maa helst ikke indskrænkes til Haandværkerne; at Menneskeheden deles i Banauser og Svirebrødre, kan man nok tilgive Aristophanes.

V. 631 er der ingen Grund til at rette *παρ' ἐμὲ θέμενος*

---

[1] Maaske hellere *ὑπ' ἐμὰς πτέρυγας* som *ὑπὸ χεῖρα*.

med Madvig[1]; λόγους θέσθαι παρά τινα staar for ὅπλα θέσθαι, fordi λόγοι er Peisetairos' Bidrag til Forbundet. En ganske lignende Vittighed V. 401: τὸν θυμὸν κατάθου κύψας παρὰ τὴν ὀργὴν ὥσπερ ὁπλίτης, hvor θυμός er Skjoldet, ὀργή Lansen, og κύψας baade betegner Hopliten, der bukker sig, og Fuglen, der kryber i Ly (Eq. 1354). ὥσπερ ὁπλίτης er en Pegepind til Forstaaelse af Vitsen.

V. 726 ff. *ἕξετε χρῆσθαι μάντεσι, Μούσαις,*
αὔραις, ὥραις, χειμῶνι, θέρει,
μετρίῳ, πνίγει

forstaas almindeligt, som om der kun var Tale om Fuglenes μαντεία, der virker ved alle Aarstider. Saa maa man ændre baade Μούσαις og αὔραις og kommer saa dog i Forlegenhed med μετρίῳ πνίγει. Udgangspunktet for Forstaaelsen maa være, at en saadan asyndetisk Opramsning med Nødvendighed kræver, at alle Leddene er ens byggede og har samme grammatiske Function. Altsaa er alle Dativerne styrede af χρῆσθαι, og μετρίῳ hører hverken til θέρει eller til πνίγει, men er et Led for sig som alle de andre. Der staar følgeligt, med en lidt forskjellig Betydning af χρῆσθαι i Forhold til de forskjellige Obiecter: saa vil i (i os) have Spaamænd og Sangersker (til at gjøre Musik for jer, sml. 733, 737), i vil kunne benytte gunstig Vind (til at seile i, se 596, 711) og Aarstiderne rigtigt (709 ff.), baade Kulde og Hede (Apposition til ὥραις), baade middels (om Foraaret) og kvælende (om Sommeren;. μετρίῳ og πνίγει Apposition til θέρει).

V. 1081 τοῖς τε κοψίχοισιν εἰς τὰς ῥῖνας ἐγχεῖ τὰ πτερά anser de fleste for forskrevet, fordi man ikke har lagt Mærke til, at der her er en ganske lignende Substitution som i V. 631 og 401. Philokrates, den Seelenverkooper, behandler Fuglene som Slaver; han sælger dem συνείρων (knippevis, men ogsaa om Slaverne, der føres til Markedet lænkede til hinanden) og underkaster dem Tortur; ἐς τὰς ῥῖνας ὄξος ἐγχεῖν nævnes som Torturmiddel Ran. 620, og at stikke en Fjer i Næseborene paa den skudte Bekkasin er endnu Jægerskik. Saa maa φυσῶν V. 1080 ogsaa kunne betegne en Slags Tortur, foruden at det betyder: puster dem op, forat de skal se federe ud. Billedet fortsættes

---

[1] Derimod skal der vist V. 633 med Bergk læses ὅσιος af metriske Grunde; ὅσιος ἐπὶ θεοὺς ἴῃς er desuden morsomt.

V. 1082—83, hvor der tænkes paa Slaver i Fængsel, der maa gjøre Straffearbejde i Lænker.

I V. 1344 *ὀρνιθομανῶ γὰρ καὶ πέτομαι* gjør man Ophævelser over, at den unge Mand «flyver», skjønt han først 1360 ff. faar Vinger, og retter derfor over Stok og Sten. Men naar han V. 1342 (1343 er uægte, som det fremgaar af Scholierne) siger: *οὐκ ἔστιν οὐδὲν τοῦ πέτεσθαι γλυκύτερον*, saa maa han jo komme flyvende ɔ: med Flyvebevægelser, og at han har øvet sig i denne Sport, motiverer han med — ellers bliver *γάρ* meningsløst —, at han sværmer for Fugle og «flagrer» (er en «løs Fugl», se V. 167); denne «Flagren» har lært ham, hvor sødt det er at flyve.

Jeg tilføjer endnu et Par Smaabidrag til Fortolkningen.

V. 954—55 *νὴ τὸν Δί' ἀλλ' ἤδη πέφευγας ταυταγὶ*
τὰ κρυερὰ τουδὶ τὸν χιτωνίσκον λαβών

som Peisetairos siger til Digteren, der har tigget sig en Klædning og nu forsvinder med en Spot over det kolde Klima (950 ff.) i den nys saa højt priste By, har aabenbart dobbelt Bund: «naa, vort kolde Klima, som du klager over, er du da beskyttet imod ved de Klæder, du har tigget dig» og «aldrig saa snart har vi udstyret dig med Klæder, saa forsvinder du fra vort kolde Klima». Desuden ligger der i *ταυταγί*: vor Kulde er du sluppen for, men ikke din egen (*κρυερός frigidus*, fad); ellers er *γε* meningsløst. Meget morsom er Modsætningen mellem den gode Behandling, den fattige Collega faar tiltrods for sin Taabelighed — *δεῖ γὰρ τὸν ποιητὴν ὠφελεῖν*, som det hedder 947 med et ikke tilstrækkeligt paaskønnet *ἀπροσδόκητον* for *τιμᾶν* —, og saa de Prygl, der vanker til Spaamanden, Meton, *ἐπίσκοπος* og *ψηφισματοπώλης*. En lignende Klimax foreligger 1337 ff., hvor den opsætsige Søn slipper med at sendes i Felten, Kinesias viftes overende og gjøres Nar ad, men dog ikke værre, end at han nøjes med en moderat Beklagelse over den Mangel paa Respect, hvormed han, den berømte Mand, behandles (1403 ff.), men Sykophanten faar Pisk og Grovheder (1464 ff.). Da denne Forskjel naturligvis skal udtrykke Aristophanes' Sindsstemning overfor de tre — hele Skildringen af Sykophanten dirrer af Forbitrelse —, kan man formulere Digterens (sikkert alvorligt mente) Dom om Athens Ungdom saaledes: daarligt opdragne Labaner, uden Respect for den ældre Slægt, men der er Tømmer i dem og ved fornuftig Behandling kan de nok blive til noget. At denne Ungdom repræsenteres af en Søn, der vil af med sin Fader, har sin Grund i

Ønsket om at anbringe Vittighederne med Hanekyllingen 1347 ff. og Storkeretten 1354 ff.

V. 1265 ff. *μηδέ τιν᾽ ἱερόθυτον ἀνὰ δάπεδον ἔτι*
τῇδε βροτῶν θεοῖσι πέμπειν καπνόν

forbinder man *ἱερόθυτον* med *καπνόν*. Men saa bliver *ἀνὰ δάπεδον*, der ikke kan betyde: paa Jorden, ganske tomt, og Ordstillingen taler afgjort for, at *ἱερόθυτον* hører til *δάπεδον*: paa Helligdommens Grund, paa Offerpladsen; sml. Kaibel, Epigr. ex lapid. conl. 750[a] S. 531 *σεμνῷ ἐνὶ ζαπέδῳ*. Den vage Betydning af sammensatte Adiectivers andet Led er bekjendt fra den tragiske Diction.

V.

Det lille lyriske Mesterværk V. 227 ff., hvor Epops kalder alle Fuglene sammen, udmærker sig ved ideligt skiftende Versemaal. Da denne Skiften falder sammen med en tydelig Gruppedeling af Fugleverdnen[1], er den Tanke uafviselig, at Versemaalet skal male de forskjellige Fuglearters Ejendommelighed, og til en virkelig Forstaaelse kræves altsaa, at man saavidt muligt klarer sig, hvilke Fugle der paa hvert Sted er ment[2].

Efter Indledningen 227—29 falder Samlingssignalet i 4 Dele: 230—37 Markfugle, 238—42 Have- og Skovfugle, 243—49 Sumpfugle (og *ἀτταγᾶς*), 250—51 Strandfugle, derefter en sammenfattende Afslutning henvendt til dem alle 252—62. De to første Afsnit afsluttes hver med et Fugleskrig, og samme Rolle spiller ved Slutningen af 3. Afsnit 249 *ἀτταγᾶς ἀτταγᾶς*. Dette Afsnit er tredelt, de to første tydeligt tvedelte.

Markfuglene deles i:

1) *φῦλα μυρία κριθοτράγων σπερμολόγων τε γένη* 230—33

⏑ — — ⏑ — ¦ · ⏑ — — ⏑ —
⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ —
— ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ —
⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑

Det er Spurve og Finker; V. 233 *ταχὺ πετόμενα μαλθακὴν ἱέντα γῆρυν*, hvor *ἱέντα* er underordnet *πετόμενα* (som flyver

---

[1] O. Schroeders metriske Analyse (Berliner philol. Wochenschr. 4. Marts 1905) stemmer i Hovedsagen med mit deraf uafhængige Resultat, ogsaa angaaende Læsemaaden i V. 247.

[2] For velvillig og kyndig Hjælp hertil skylder jeg Hr. Mag. sc. Winge den største Tak.

hastigt, idet de osv.) gælder særligt Stillidsen, som flyver i Flokke under velklingende Pippen med raske Sæt.

2) 234—37 ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣
— ⌣ — ⌣ — ⌣ — ⌣ — ⌣ — ⌣
— ⌣ ⌣ — — —
— ⌣ — ⌣ — ⌣ — ⌣ — ⌣ — ⌣ — ⌣ — ⌣

Disse Fugle, der «smutter i Plovfuren under lystig Pippen», er de gesvindte Vipstjerter, der piller Orm op efter Ploven, og hvis kvikke Pip gjengives «ziuwis»; derfor maa *τιό* 237 læses som — ⌣.

De Fugle, der lever paa træbevoxede Steder. deles i:

1) Havefugle 238—9 ⌣ ⌣ — — ⌣ ⌣ — — ⌣ ⌣ — —
⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ —

Der kan tænkes paa Musvitter o. l.

2) de bærædende Skovfugle 240—42
⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣
⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ — ⌣ — —
⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ —

De mange (20 + 10) korte Stavelser efter hinanden maler Droslernes og Kramsfuglenes hastige Flugt, og V. 242 gjengiver Kramsfuglens Skrig, naar den skræmmes op.

Sumpfuglene deles ligeledes i 2 Classer ved *οἵ τε* — *ὅσα τε*, uden at det er muligt nærmere at charakterisere dem. Det kretiske Metrum leder Tanken hen paa spankulerende Vadefugle, men dertil passer det daarligt, at de snapper Myg.

At *ἀτταγᾶς* indtager en Særstilling, viser Tredelingen. Efter den fortrinlige Beskrivelse hos Athenaios IX 387 f kan det ikke være Sneppen, men maa være Stenhønen (*caccabis saxatilis*), der findes i Masser i Grækenland; dens Skrig lyder Tschattibit—Tschattibitz, hvilket forklarer, at *ἀτταγᾶς* staar 2 Gange og svarer til Fugleskrigene 237 og 242; det vilde ogsaa være paafaldende, om Hønsefuglene helt manglede. Dermed er det givet, at *τε* V. 248 er rigtigt; det staar kun i et ringe Haandskrift (Paris. 2715 s. XVI) og er vist kun en Coniectur.

250—51 — ⌣ ⌣ — ⌣ ⌣ — ⌣ ⌣ — —
— ⌣ ⌣ — ⌣ ⌣ — ⌣ ⌣ — —

maler meget godt Strandfuglenes Flugt.

Det er ikke uden Interesse, at Aristophanes har kunnet og villet give sit Publikum dette fine lille Naturmaleri; man mærker, at han er voxet op i landlige Omgivelser.

Anmeldelser.

Hermann Möller, Semitisch und Indogermanisch. Erster Teil: Konsonanten. Kopenhagen 1907 (1906), Hagerup. XVI + 395 ss.

Siden den sammenlignende Indoeuropæiske sprogforsknings grundlæggelse har det for den aldeles overveiende del af sproghistorikerne været en given ting at et slægtskab mellem den Semitiske sproggruppe og vor æt ikke er til at paavise. Der er vel i disse snart hundrede aar fra tid til anden gjort forsøg paa at godtgøre en genetisk sammenhæng, saaledes af R. von Raumer og Ascoli i treserne, af Friedrich Delitzsch (Studien über Indogermanisch-Semitische Wurzelverwandtschaft, Lpzg. 1873) og andre; men disse forsøg har ikke formaaet at fremkalde noget omslag i den herskende opfattelse af forholdet, og var i sig selv ogsaa for lidet uddybede og for lidet omfattende til at kunne bryde en modstand der støtter sig til en rodfæstet opfattelse af vilkaarene for sammenstilling af sprog til en slægtskabskres.

Derimod har andre forskeres bestræbelser for at finde tilknytning for hver af de to ætter paa andet hold været kronede med større held. Efter Benfeys forsøg (Über das Verhältniss der ägyptischen Sprache zum semitischen Sprachstamm, Lpzg. 1844) er det under Ægyptologiens stadige udvikling blevet mere og mere klart, og kan efter Adolf Ermans to redegørelser (Zs. d. Deutsch. Morgl. Ges. 1892, p. 93—129 og Sitzb. d. Berl. Akad. 1900 I p. 317—353) betragtes som en endelig fastslaaet kendsgerning, at det gamle Ægyptiske sprog er beslægtet med de Semitiske sprog. Her er netop overensstemmelse i det fundamentale, i det man i de sidste 90 aar har lagt hovedvægten paa ved sprogsammenligning. Den Semitiske sprogtypes eiendommelige lydsystem, rodbygningen med den gennemgaaende trikonsonantisme, verbalformer, pronomener, træder saa tydeligt frem ogsaa i Ægyptisk, at ogsaa de strengeste sammenlignere maa give sig tilfreds. Langt mindre klart er derimod endnu stadig visse andre Afrikanske sprogs forhold til Semitisk. Paa den anden side har i de senere aar antagelsen af en sammenhæng mellem Indoeuropæisk og de Finsk-Ugriske sprog stadig vundet mere terrain.

Naar nu forfatteren af dette skrift, i et stateligt bind der

endda kun giver sig som første del, genoptager til drøftelse den gamle tanke om en Semitisk-Indoeuropæisk sprogsammenhæng og dermed udfører en plan hvormed han har syslet i tredve aar, saa sker det efter et omfattende og indtrængende studium og tankearbeide, gennemført med saa stor energi og saa stor skarpsindighed, at det stiller forgængernes forsøg helt i skygge. Ingen kyndig vil da lægge bogen fra sig uden at have gjort de alvorligste bestræbelser for at trænge ind i forfatterens tankegang og vinde klarhed over værdien af det her ydede bidrag til løsningen af et af sproghistoriens vanskeligste problemer.

Rigtignok vilde forfatteren have gjort læseren arbeidet betydelig lettere, om han strax her havde givet, hvad han muligvis har bestemt for skriftets anden del, en sammenfattende oversigt over de grammatiske ligheder der kan tale for en oprindelig sammenhæng. Medens han kun leilighedsvis i forbigaaende berører grammatiske forhold, fremfører han et stort materiale til paavisning af Semitisk-Indoeuropæiske lydlove, idet han aabenbart tillægger disse en særlig overbevisende kraft. Men det er dog ikke saa sikkert at de vil have denne virkning paa en kølig læser, der veier og vrager de enkelte opstillinger og idet han skyder ud og skyder ud hvad der forekommer ham forfeilet eller usikkert, ser det tvingende bevismateriale svinde ind i en grad der kan give anledning til bekymring. Forfatteren kan jo efter alt hidtil foreliggende regne paa principiel modstand fra mange sider, og burde vistnok fra første færd have imødegaaet den mere planmæssigt og med et mere samlet angreb, der hvor erfaringen viser at den er stærkest.

Det er jo nemlig en given ting at der grammatisk set er et svælg mellem de to sprogætter, at det hele system af former hviler paa meget forskelligt grundlag i hver af dem. Dette udelukker nu vel ikke antagelsen af et fjernt slægtskab, da disse forskelligheder kan have udviklet sig i tidernes løb; men det kaster ganske vist en skygge over forfatterens arbeide, saalænge han ikke fremlægger en hel opgørelse af dette forhold.

Sagen er dog i hvert fald ikke saa haabløs som man finder den fremstillet af tidligere slægtleds repræsentative forskere, f. ex. Aug. Schleicher (Beiträge zur vergl. Sprachforschung II (1861) p. 236—44, Die Deutsche Sprache 1860, p. 21 ff.). Man mente ikke blot at maatte nægte tilstedeværelsen af grammatisk overensstemmelse, man fandt ogsaa i rodbygningen principielle modsætninger der gjorde sammenligningen umulig. Den Indoeuro

pæiske sprogforsknings udvikling siden Schleichers tid har, som forfatteren af dette skrift forlængst har fremhævet (sml. forordet p. V), medført en hel omvæltning i opfattelsen af dette forhold, der ganske tager braadden af hine indvendinger. Medens i Semitisk roden blot bestaar af konsonanter (*qtl*, *bịn*, *qụm*), saaledes at vokalerne udelukkende tjener formdannelsen, navnlig stammedannelsen, hævdede man at den Indoeuropæiske rod i sig selv var vokalholdig og ansatte rodformer som *dik* (*δείκνυμι*), *bhug* (*φεύγω*). Nu derimod er alle enige om at disse rødder har tre konsonanter (*dịk bhụg*) lige saa godt som *τρέφω* o. s. v. Ogsaa i Indoeuropæisk er altsaa roden blot konsonantisk, de oprindelige vokaler blot formative, saa at den formentlige principielle modsætning reducerer sig til en vilkaarlig forskellighed i grammatiker-kutyme. Dette er særlig klart ved rødder med aflyden *e* : *o* (*λειπ* : *λοιπ* : *λιπ*), men kan dog ogsaa antages for de øvrige aflydsrækker (*φᾱμι* : *φωνή* o. s. v.), idet man i disse tør se afændringer af rækken *e* : *o* fremkaldte af forsvundne konsonanter, som forfatteren af dette skrift nærmere bestemmer som strubelyd i lighed med de Semitiske. Saaledes er det der stod som en uoverstigelig hindring blevet til en betydningsfuld overensstemmelse. — Noget lignende gælder om den i ældre tid hævdede mening at den Indoeuropæiske rod skulde være enstavelses i modsætning til den Semitiske: en nyere betragtning, hvoraf navnlig Svenske forskere[1] har fortjenesten, slutter fra dubletter som *περκνός* : *πρεκνός*, *ὀρέγω* (*ὀργυιά*) : *rego*, tilbage til fuldere grundformer som *perek*, *'ereg*, der i alle maader kan sidestilles de Semitiske rodformer.

Heller ikke i den eiendommelige Semitiske triradikalisme kan man se en afgørende hindring for sammenligningen, omend i det enkelte talrige vanskeligheder knytter sig til den. Ganske vist var dette princip allerede i det Semitiske grundsprog fuldt gennemført for alle verber og de fleste nomina, saaledes at kun smaaord og vel en del enkelte substantiver dannede undtagelser; ogsaa de saakaldte 'svage' rødder (med *ụ* eller *ị*, eller identisk anden og tredje radikal) er ikke biradikale men i visse former svækkede triradikale, og bør af sprogsammenligningen betragtes fra samme synspunkt som de stærke. Men intet tvinger os til at antage at den Semitiske sprogtype er kommen til verden i

[1] Saaledes P. Persson, Studien zur Lehre von der Wurzelerweiterung und Wurzelvariation. Upsala 1891.

denne stive mundering. Tværtimod taler dels almindelige overveielser, dels bestemte forhold ved selve disse triradikale rødder for at principets strenge gennemførelse er sekundær. Man har selvfølgelig længe været opmærksom paa, hvad der i dette skrift dokumenteres med righoldige samlinger, at disse rødder for en del ordner sig i grupper med væsenlig fælles betydning som *gzz*, *gzr*, *gzl*, *gzm*, *gẓᶜ* 'skære' el. l., eller *gmm*, *gmr*, *gmᶜ*, *gml* 'samle', o. s. v., o. s. v., hvor altsaa de til gruppen hørende kun adskiller sig indbyrdes ved tredje radikal. Med rette har man paralleliseret dette med det velkendte Indoeuropæiske system af roddeterminativer: *tr-s, tr-m, tr-p* 'skælve'. Naar nu i Indoeuropæisk korte og udvidede rodformer bestaar ved siden af hinanden, χϝ: *gu̯t* 'gyde' o. s. v., saa ligger den slutning nær, at noget lignende ligger bagved den Semitiske uniformitet. I Semitisk er de trikonsonantiske former, dels vel som følge af oprindelig numerisk overvægt, dels vel tillige under gennemførelsen af den formative vokalisation, der til fuld udfoldelse maatte raade over tre konsonanter, blevne eneherskende, medens de kortere former efterhaanden døde ud.

Hermed skal nu selvfølgelig ikke være sagt at det er muligt, eller overhovedet vor opgave, at føre de Semitiske rødders masse tilbage til biradikal form. Hovedsagen er at vi ved sammenstilling af Semitiske og Indoeuropæiske rødder maa have lov til at lægge mindre vægt paa og se noget bort fra den konsonant der optræder som underordnet rodvarierer. I forstaaelsen af disse determinativers natur er man i ingen af ætterne kommen, og kommer maaske aldrig, ret vidt. I Semitisk har man heller næppe gjort sig stor anstrengelse i den retning. I Indoeuropæisk skønner man en vis sammenhæng mellem determinativer og stammedannende suffixer, nærmest saaledes at grænsen mellem dem er flydende og, vilde jeg tilføie, det ikke altid uden videre staar fast, paa hvilken side prioriteten er. Under disse forhold er det ikke principielt udelukket at identificere en Semitisk tredje radikal med et Indoeuropæisk suffix, som det ofte sker i dette skrift. Indenfor Semitisk selv kender man jo meget vel exempler paa at et suffix ved sekundær denominering bliver radikal i et quadrilitterale, og kan forsaavidt godt tænke sig lignende processer ved de trikonsonantiske rødders tilblivelse. Et bekendt sikkert exempel er verbet *kšṭ* (Syrisk, for *qšṭ*) 'skyde med bue', afledet af substantivet *qeš-t-*, hvor *-t-* egenlig er hunkønsendelse. Men sammenstillinger med Indoeuropæiske suffixer kommer ikke let ud

over det ganske vilkaarlige, fordi den overensstemmende funktions kriterium altid vil mangle og mange andre muligheder ligger for[1]. En gennemført undersøgelse af disse forhold i Semitisk vilde maaske, om den gav nævneværdige resultater, snarest føre til paavisning af forskellige paa forhaand uberegnelige faktorers hinanden krydsende virkninger, kontaminationer og sligt. De quadrilitterale rødder kunde formentlig give vink i den retning ogsaa.

I modsætning til forfatteren, og maaske den blandt Semitister herskende opfattelse, ser jeg ikke i rodformen *plpl* noget sikkert bevis for et ældre *pl*. To gange to er nu ikke det samme som to. Ialfald, selvom typen og maaske enkelte exemplarer er gamle (*gargara* som *καρκαίρω*), saa maa det have været muligt paa yngre trin efter dette mønster at danne nye former af trekonsonantiske rødder. Jeg regner f. ex. Arabisk *ra'ra'a* 'dreie øinene, stirre, blinke' for yngre end Semitisk *r'į* 'se', og saaledes i andre tilfælde.

I virkeligheden taler altsaa rodbygningens overensstemmelse for et oprindeligt slægtskab, og den lighed der fremkommer ved vokalernes anvendelse i formdannelsens tjeneste formindskes ikke afgørende derved at de Semitiske sprog sammenstiller deres tre lange og tre korte vokaler (*a i u*) til en broget mangfoldighed af klangskemaer, overfor hvilke Indoeuropæisk med sine færre vokaler (*e o*, i visse tilfælde ogsaa *ē ō*) kun har temmelig faa aflydsskemaer. Uden her at kunne gaa nærmere ind paa sagen, skal jeg blot sige at jeg næppe vil kunne følge forfatteren i hans forsøg (Nachträge passim) paa at føre den Semitiske vokalisme tilbage til een grundvokal, ligesom han (og for en del man) gør ved den Indoeuropæiske. Hans udgangspunkt er selvfølgelig den sætning at to vokaler ikke kan staa i aflydsforhold til hinanden, danne grammatisk veksel med hinanden, uden at have fælles oprindelse (Zs. f. Deutsche Philologie xxv p. 368). Dette er vel i almindelighed rigtigt, men gælder efter min mening ikke uden videre, hvor vokalismen er formativ; altsaa udfører lignende hverv som suffixer o. sl. (omend selvfølgelig en sekundær lydspaltning kan tages i formdannelsens tjeneste). Jeg ser ingen hindring for at antage at sproget oprindelig havde vokaler uden grammatisk

---

[1] Jeg tænker saaledes paa sammenstillingen af Semit. *'χr* 'bag' med Sanskr. komparativ *ápara* (p. 210 f.): man kunde da ogsaa gøre Semit. *qdm* 'foran' til superlativ af *qdqd* 'hovede', altsaa 'headmost' — men jeg indestaar ikke for rigtigheden.

funktion og at disse sekundært blev associerede med grammatiske forestillinger; efter visse toneangivende mønsterords vokalisme har da for hver enkelt formkategori de øvrige ord rettet sig. En saadan omvokalisering af ord efter givne mønstre finder vitterlig sted i Semitisk, tydeligst maaske ved tilpasning af laaneord efter sprogets vaner, og kan antages at have spillet en hovedrolle ved den oprindelige gennemførelse af klangskemaerne i ord med analog funktion. Urvokalen *a* tror jeg ikke paa, saalidt som paa de 'forskellige accenter og accentstillinger' (forf. p. 144) som skal have foranlediget dens spaltning. Naar forf. overfører sine theorier om den Indoeuropæiske vokalismes opstaaen paa Semitisk, vilde jeg snarere slutte omvendt: da det er ganske haabløst at ville forklare den Semitiske vokalisme ved lydspaltning, skal vi heller ikke tænke os den Indoeuropæiske aflyd *e* : *o* opstaaet saaledes. Kun den aflyd der fremtræder som vokalreduktion beror paa accenten.

Idet jeg gaar over til at omtale muligt fællesskab i præ- og suffixer, vilde jeg ønske jeg turde følge forfatteren i den antagelse at det prothetiske *s* i *στέγω* : *tego*, *smelzan* : *meltan* hører sammen med det Semitiske kausativsmærke *s-* (*šafel*). Forf. mener at kausativsbetydningen er gaaet tabt i Indoeuropæisk (§ 221). Dette kunde jeg godt gaa med til for verbernes vedkommende, men nominalformerne volder vanskelighed. Jeg ser ialfald ikke for hvilken sprogperiode og i hvilken forstand man skal tænke sig *stier* som kausativ til *tyr*[1]; ordet maa jo, naar tanken om slægtskab overhovedet skal opretholdes, med Semit. *þaur-* gaa tilbage til en sprogperiode hvor *s-* havde sin kausativsbetydning i fuld kraft. Sikker kan sammenstillingen iøvrigt aldrig blive, saalænge ingen overensstemmelse i betydning er paavist. — S. 11 identificeres det Indoeuropæiske participialsuffix *-m* med det Semitiske participialpræfix *m-*. — S. 54 søges det Semitiske hunkønsmærke *-t* i Græske former som *θουρίδ-*, *Τρῳάδ-*, der dog vel beror paa speciel Græsk udvikling; andre endnu mere usikre tilfælde forbigaar jeg. Omvendt skal (p. 285) hunkønsendelsen Græsk *-α* høre sammen med alef i Phønikisk (Byblisk) femin. *z'* 'denne'. Men det rimelige er at denne forms køn var udtrykt ved vokalen (som i Hebr. *zō* = Aram. *dā* = Æth. *zā*) og at alef ligesom i Hebr. *hū'* 'han', *hī'* 'hun' intet har med kønnet

[1] Man har engang foreslaaet at tage *šamajim* som kausativ til *majim*, aabenbart fordi himlen ubestridelig giver vand.

at gøre. Alef i Arab. femin. *ṣafrā'u* o. l. er vel gammelt *u̯*, sml. Barth, Nominalbildung § 242 ff. — S. 28 sammenstilles 'das pluralbildende *i̯* der nordsemitischen pluralendung des nomens im mask. -ai̯, stat. construct.' tvivlende med Indoeurop. i̯ i *τοί* o. s. v. Den Nordsemitiske endelse er iøvrigt, hvadenten man tager den som oprindelig totalsendelse eller følger en nyere forklaring af Barth, hvorefter den hører hjemme i flertal af stammer III i̯, oprindelig mærke for de oblique kasus, og kun 'flertalsendelse' der hvor kasusforskellen er tabt. — Ulastelig, men ikke særlig vægtig, er sammenstillingen af adjectiva relationis med suffix i̯ som Sem. miṣrī-i̯- : *Αἰγύπτιος*.

Hvis udbyttet her foreløbig er noget magert, saa kan det jo tænkes at forf. endnu har en del i baghaanden. Ved en række pronominale elementer gaar sammenstillingen lettere. Det Semitiske præformativ for 1ste sg. '- genfinder forf. (p. 257, p. 264 f.) skarpsindigt som personendelse i *ϝοῖδ-α, φέρω* (* *bhero-'*). Det Semitiske præ- og afformativ for 1ste pl. *n* stemmer med Indoeurop. *n* i *nō-s*, *na-s* (p. 15, p. 303). For 2sg. har Semitisk et *t*, der stemmer med Indoeuropæisk pronomen *t-*, *t-u̯-* (p. 49). Ved 2pl. har Semitisk præformativ *t-*, afformativ *-tunu*, *-tum*: Indoeurop. personendelse *-te*, *the* (p. 51). — S. 243 sammenstilles det Assyriske demonstrativ *šū*, fem. *šī* (Ægypt. pron. absol. *su̯*, fem. *si̯*) med Indoeuropæisk *s-u̯* (Lat. *suus*) og *s-i̯* (Sanskr. masc. *si̯a*, fem. *si̯ā*). Da *ū* og ī i Semitisk er kønsmærker, og Indoeurop. *-u̯-* og *-i̯-* ikke er det, bliver det vel korrektest blot at sige at begge ætter har en demonstrativ rod *s-*. En anden demonstrativ rod svarende til Indoeuropæisk *t-* kan man genfinde i forskellige Semitiske pronominalstammer, f. ex. *þamma* 'der', eller i Assyr. *šua-ti*, Æthiopisk masc. *zen-tū*, fem. *zā-tī*, efter forf. ogsaa i stammen *ð-*.

Ved talordene er der ringe overensstemmelse: der kan vel i det høieste være tale om sammenhæng ved sex og syv; men allerede for Ægyptisk og Semitisk er kun faa talord identiske. Sammenstillingen af *ὀκτώ* med Semit. *ʿašr-* 'ti' (p. 320) maa jeg udtrykkelig afvise: den forudsætter en totalsforestilling som aldeles ingen betegnelse vilde have i Semitisk.

Det er allerede efter omfanget uoverkommeligt og iøvrigt af mange grunde besværligt og pinagtigt at gennemgaa forfatterens ordsammenstillinger i det enkelte. Enhver der vil benytte bogen maa selvfølgelig selv prøve dem igennem en for en. De danner en lang skala fra de brillante som Semitisk *ḥi̯u̯* 'leve' : *αἰϝ-*, de

plausible, de fristende som Semit. *ʿain-* 'øie' : *ok-n-* (s. 320), ned til de betænkelige, haartrukne, forkastelige. Forfatteren udfolder en høi grad af skarpsindighed for at faa de vanskeligere tilfælde til at stemme; men det gaar jo gerne saadan at det mest kunstfærdige er det mindst overbevisende. Jeg er meget betænkelig ved de vidtdrevne rodoptrævlinger og de enkonsonantiske urrødder, hvormed der jævnlig opereres. Den dristighed hvormed forfatteren giver sin tekniske virtuositet frie tøiler har ofte noget foruroligende; fordi en kombination ikke er umulig, er den dog ikke med det samme overbevisende. I almindelighed kan man sige at sammenligningerne hellere maa undlades, hvor det dreier sig om ord der er lidet udbredte i ætten og derfor vanskeligere at kontrollere med hensyn til oprindelig form og betydning: sammenstillinger f. ex. mellem specielt Germanske og specielt Arabiske eller Æthiopiske ord (endda med overført betydning) veier ofte slet ikke. — Følgende kombinationer forkaster jeg ubetinget: § 93 Sem. *ṣid* 'jage: Oldn. *veið-r*; § 97 Aram. *bar* 'søn': *gebären* (vil man ikke sætte *bar* = Semit. *bin-*, hvad jeg foretrækker, saa ligger det, efter forfatterens sædvanlige fremgangsmaade, nærmest at antage to Semitiske rodvarianter *b-n* og *b-r*); § 109 Semit. *ʿḏ* 'træ' : *ὄζος*; § 176 Aram. Arab. Æth. *zug* 'par' : *ζευγ-* (decideret laan af Græsk *ζεῦγος* der ogsaa ligger til grund for biformen *zuu*, Nöldeke Mand. Gr. p. 44, Fraenkel Fremdw. p. 106 f.); § 233 Sem. *rḥm* : *ἔραμαι*; § 268 Sem. *ṭʿm* 'smag' : Got. *dōm-s*. — Naar forf. § 217 foretrækker at skille den Arabiske frase *sanada fil χamsīna* 'he approached or drew near to [the age of] fifty' fra udtryk som *sanada fil gabali* 'han steg op paa bjerget' (som om man ikke skulde kunne sige 'han steg op til de halvtres') og kombinere den med Latinsk *senex*, saa er det snarere zünftigt ordkløveri end en lapsus. — Sammenstillingen af *τίθημι* med Æthiopisk *'a-ṭā'ṭe'a* 'bene disponere' (p. 265) bør jeg gøre indsigelse imod: dette *ṭ'ṭ* maa jo høre sammen med Arabisk *ṭ'ṭ* 'gøre lav' og, som Dillmann siger, Arab. *ṷṭ'* 'træde ned', II 'jævne jord', *ṷaṭi'uⁿ* 'jævn, glat', saa at roden bliver *ṷṭ'* med grundbetydning 'træde ned, stampe jævn'. — Ogsaa i anledning af kombinationen af *diṷ*, *din* 'dag' med Arab. *ðuhruⁿ* 'middag' maa jeg protestere; den Semitiske rod betyder 'rygg', og 'middagen' er efter rigtig tydning solbanens rygg. Forfatteren anfører verbet *ðahara* 'it appeared, became apparent' til støtte for sig, uden at ænse idiomet *ðahr wa baṭn* 'ryg og bug' for 'det ydre og det indre, det aabenbare

og det skjulte', som viser hvorledes sagen hænger sammen. Mere af den art kunde vel fremdrages, men det vilde være ubilligt at lægge særlig vægt derpaa.

Det samlede etymologiske stof har forfatteren gennemarbeidet i et omfang og med en grundighed og skarpsindighed som end ikke tilnærmelsesvis nogen af forgængerne. Her er meget af interesse ogsaa uden hensyn til slægtskabet. Nærliggende maaske for en Indoeuropæist, men sikkert overraskende for Semitister, er den tanke at føre en række Semitiske spiranter tilbage til palatale klusiler. I denne forbindelse fremhæver jeg bestemmelsen af שׁ (§ 43). Derimod er Arab. ظ urigtigt bedømt (§ 105): det var i klassisk Arabisk et *ð* med iṭbāq (Sībawaih II p. 455), i det Semitiske grundsprog sandsynligvis den tilsvarende ustemte lyd, saa at dets stilling i systemet og den forhistoriske udvikling bliver helt forskellig fra hvad forf. tænker sig; ogsaa bestemmelsen af ض er urigtig, men feilen vanskeligere at rette. — Et langt kapitel (s. 134—203) optages af en fremstilling af den bekendte veksel mellem homorgane mutae i Indoeuropæisk (*γένυς*: *hánu-* o. l.), og af en lignende vaklen i visse Semitiske rødder mellem stemte og ustemte, 'emphatiske' og uemphatiske lyd. Forfatteren anspænder her det sparsomme og skøre Semitiske materiale til det yderste[1], og det ender med at hele det Indoeuropæiske system af mutae, og alle Semitiske klusiler og spiranter (undtagen *s*), føres tilbage til grundlydene *p t k*, der tænkes differentierede efter visse regler, tildels under indflydelse af accenten. Hele denne urlydhistorie er i mine tanker meget doktrinært konstrueret. — Forfatteren er selv bleven betænkelig ved at opdage en 'veksel' mellem *s* og *k* (p. 241 anm.; her kunde den gamle og veltjente kombination *šariba* : *sorbeo* have fundet en plads): konsekvent skulde han vel ogsaa have ladet *s* gaa op i *k*. Hvor man ad denne vei tilsidst vilde komme hen, skal jeg ikke antyde. — Forf. kombinerer § 51 (under indflydelse af H. Grimme) de Æthiopiske labiovelarlyd med de Indoeuropæiske. Jeg for mit vedkommende slutter mig til den opfattelse, at de Æthiopiske ganelyd først paa Afrikansk grund er blevne labialiserede, eventuelt under Kuschitisk indflydelse.

---

[1] Da assimilationer (og dissimilationer) mellem konsonanter af disse klasser, ogsaa paa afstand, vitterlig til alle tider har spillet en stor rolle i de Semitiske sprog, maa man selvfølgelig se bort fra alle tilfælde der kan gaa ind derunder. Der bliver da noget, men næppe ret meget sikkert, til rest.

Idet jeg slutter disse bemærkninger, som jeg venter at faa leilighed til at supplere og, hvor det behøves, nærmere begrunde andensteds, præciserer jeg min stilling til hovedspørgsmaalet saaledes at jeg holder det for antageligt, at der bestaar et fjernt slægtskab mellem de to ætter, og at visse grundtræk af det gensidige forhold mellem deres lydsystemer i det væsenlige maa tænkes saaledes som i det foreliggende skrift antaget. Dog maa jeg tilraade den største varsomhed i anvendelsen af den sammenlignende metode paa dette stof. Navnlig bør man ikke lade hensyn til sammenligningen indvirke forstyrrende paa den naturlige bedømmelse af sproglige forhold indenfor den enkelte æt, ikke hente maalestokken for fænomenernes vurdering udefra. Kun de sammenstillinger der utvungent byder sig frem, naar arbeidet indenfor den snævrere kres er virkelig ført til ende, kan faa nogen blivende betydning. Man tjener derfor sagen bedst ved foreløbig, navnlig indenfor Semitisk, at stræbe efter at fuldføre det arbeide som er den første betingelse for at man med rimeligt haab om varigt udbytte kan gaa videre ad veien. Der kræves nemlig ganske utvivlsomt endnu adskillige aars arbeide med de Semitiske sprog, en metodisk gennemforskning af sprogbygningens historiske udvikling, hvoraf vi endnu kun har rudimentære fremstillinger, tilveiebringelse af rationelt sigtende og ordnende etymologiske ordbøger, fremfor alt løsningen af den store opgave: *Etymologisk Ordbog over det Arabiske Sprog*, inden den sammenlignende Semitiske sprogforskning har naat en saadan position at det er forsvarligt at indbyde Indoeuropæister til udflugter til det ordrige Arabiske sprogs guldgrube. Men jeg haaber og venter at det foreliggende skrift vil bidrage væsenligt til at fremskynde udførelsen af disse nødvendige arbeider, saaledes at det, selvom mange af dets enkeltheder vil blive skudt til side som uholdbare, vil komme til at danne indledningen til et nyt afsnit i sprogforskningens historie.

Chr. Sarauw.

Edwin Mayser, Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit, mit Einschluss der gleichzeitigen Ostraka und der in Ägypten verfassten Inschriften. Laut- und Wortlehre. Leipzig 1906, Teubner. XIV + 538 SS.

Nicht ohne Grund hat die classische Philologie sich neuerdings mit einer gewissen Vorliebe der alexandrinischen Periode zugewandt. Sie hat hier ein altes Unrecht gut zu machen von der classizistischen Zeit her, für die es nach ungefähr 330 v. Chr. eigentlich kein Griechenthum mehr gab, und die desshalb eine Menge lohnender Aufgaben hatte liegen lassen, deren Zahl ausserdem durch die Papyrusfunde der letzten Jahre bedeutend vermehrt worden. Und sobald man mit einer entwickelungsgeschichtlichen Betrachtungsweise Ernst machte, musste man auf die grosse Rolle aufmerksam werden, die gerade dieser Zeitraum gespielt hat für die Verquickung von Orient und Griechenthum wie für die Uebermittelung der griechischen Cultur an Rom und damit an die ganze abendländische Civilisation. Es liegt sogar die Gefahr nahe, dass das eigentliche Alterthum, das doch wesentlich die geistigen Werthe geschaffen hat, woran wir heute noch zehren, nun im Eifer hinter den so zu sagen neuentdeckten Alexandrinismus zu sehr zurücktrete, der allerdings in der Wissenschaft ein Lehrer der Menschheit geworden, aber in Poesie und Kunst fast nichts geschaffen hat, das dem Altgriechischen an die Seite gestellt werden könnte, so sehr seine Produkte auch dem verwandten heutigen Barockgeschmack zusagen.

Auch für die Entwickelung der Sprache ist die alexandrinische Zeit von hervorragender Bedeutung; hat sie doch die Allerweltsprache der *Κοινή* ausgebildet. Für ihre Erforschung hat man schon verschiedentlich Inschriften, Originalurkunden und einzelne Litteraturwerke benutzt (die Litteratur verzeichnet Mayser S. X—XIII). Aber eine vollständige Ausbeutung der so zahlreichen Papyri der Ptolemäerzeit zu diesem Zwecke fehlte noch. Und gerade sie versprechen wesentliche Aufschlüsse über die lebendige Sprache. Nicht nur war Aegypten damals nach vielen Seiten hin massgebend, sondern die Papyrusfunde haben auch Originaldocumente der Sprache in allen Abstufungen gebracht, Abschriften von Litteraturwerken, officielle Schreiben der Kanzlei und der Behörden, Privaturkunden, Concepte, Briefe bis zu den flüchtigsten Aufzeichnungen des täglichen Lebens, woraus man hoffen kann ein Gesammtbild der Sprachentwickelung in Aegypten entwerfen zu können und so einen Stein zum künftigen Bau einer Geschichte der griechischen Sprache zu tragen. Das vorliegende Werk, das diese mühe- und entsagungsvolle Arbeit leistet, und zwar, so weit ich es beurtheilen kann, mit grosser Sorgfalt, ist daher dankbar zu begrüssen. Der Verf. hat benutzt, was bis

dahin an Material vorlag (ein Verzeichniss der Quellen S. VII—X)[1]; aber bei der Ergiebigkeit des ägyptischen Bodens kann vorausgesehen werden, dass sein Werk in kurzer Zeit nicht mehr vollständig sein wird. Das ist natürlich ein Uebelstand, aber ein unvermeidlicher, und die Arbeit musste doch einmal angefasst werden.

Die Einleitung (S. 1—43) skizzirt den «allgemeinen Charakter der ägyptischen *Κοινή*» und weist nach, dass sie fast keine Dorismen und gar nichts Aeolisches enthält, was nicht wundern kann. Etwas mehr Einfluss hat der ionische Dialekt gehabt, wenn auch nicht so viel, als man zuweilen angenommen hat; er beschränkt sich auf eine Anzahl Lehnwörter. Grösser ist die Zahl der Lehnwörter, die aus der Poesie stammen; dieser Mangel an Stilgefühl ist in der That auffallend, z. B. bei Polybios. Aber der Grundstock ist Attisch, nicht so sehr die attische Vulgärsprache als der Kanzleistil, wie mit Recht gegen Thumb hervorgehoben wird; den «papiernen» Charakter der litterarischen *Κοινή* empfindet wohl jeder[2]. Aber offenbar ist mit dieser Ableitung nicht alles erklärt. Wenn z. B. die richtige Form *νίτρον* die attische Umbildung dieses semitischen Lehnworts, *λίτρον*, verdrängt, hat die *Κοινή* ja dennoch das Attische umgangen, wo *λίτρον* noch aus dem Ende des IV. Jahrhunderts inschriftlich belegt ist. Für solche Wörter konnte offenbar nicht der Kanzleistil massgebend sein sondern nur die Sprache des täglichen Lebens, und es ist begreiflich, dass hier die Eigenthümlichkeiten attischer Zunge keine besondere Rolle spielen konnten. Aehnlich wird es sich mit *οἶς* verhalten, das von *πρόβατον* vollständig verdrängt ist (S. 269). Merkwürdig ist die Sprödigkeit auch der *Κοινή* gegen Fremdwörter; nicht einmal das Aegyptische hat mehr als einige Bezeichnungen für Waaren u. ä. beigesteuert.

Nach kurzen Bemerkungen über «Orthographisches» (S. 43—54) — Silbentrennung, Interpunction, Zahlzeichen — folgt der erste Hauptheil des Werks, die Lautlehre (S. 55—248), worin die einzelnen Vokale und Consonanten der Reihe nach durchgenommen werden, dann die «Wortlehre» (S. 249—509), die in «Flexion» und «Stammbildung» zerfällt. Ein Sach- und ein Wortregister bilden den Schluss.

Für alle Erscheinungen werden die Belege vollständig beigebracht. Dass auch solche angeführt werden, die nur das Fortleben eines Worts oder einer Form feststellen, könnte überflüssig scheinen, ist aber für das Gesammtbild der Sprache nothwendig

---

[1] Auch die von Dr. Blinkenberg in den Sitzungsberichten unsrer Gesellschaft der Wissenschaften 1901 veröffentlichte unbedeutende Urkunde ist nicht übersehen worden (S. VIII oben).

[2] Als Beispiel sei (das aus den Papyri nicht belegte) *ὁ προειρημένος* fast als Demonstrativpronomen angeführt, z. B. im Aristeasbrief (s. den Index von Wendland), ein würdiger Bruder zu «derselbe» und «derjenige».

und führt öfters zu interessanten Ergebnissen; so die Bemerkung über das Absterben der Krasis S. 158, die Sammlungen über zusammengesetzte Verba S. 486 ff. (Zusammenfassung der Ergebnisse S. 504 ff.), und die statistischen Zusammenstellungen über *οὐθείς* (S. 182), das im III. Jahrh. gewaltig überwiegt *οὐδείς* gegenüber um dann wieder etwas zurückzugehen, oder über *πᾶς* — *ἅπας* (S. 162), woraus hervorgeht, dass *ἅπας* nach und nach auf den höheren und officiellen Stil beschränkt wird.

Der im letzt genannten Falle beobachtete Stilunterschied wird auch sonst vom Verf. berücksichtigt, z. B. in der Statistik über *ἑαυτ* — *αὑτ* S. 305 ff. Dock könnte man eine übersichtliche Zusammenstellung über dies interessante Thema wünschen; jetzt ist es sehr schwer die zerstreuten Einzelbemerkungen (vgl. S. 4 Anm.) zu einem Bilde zusammenzufügen.

Die litterarischen Abschriften kommen natürlich nur insofern in Betracht, als gewisse, einigermassen häufige orthographische Irrthümer über die gesprochene Sprache der Abschreiber Aufschluss geben. Was aber in Abschriften älterer Litteraturwerke geradezu als Schreibfehler bezeichnet werden muss, gewinnt in Originalurkunden ein anderes Aussehen. Selbstverständlich kommen auch hier reine Irrthümer vor, die ganz ohne Bedeutung sind; manche Stücke sind ja von so ungebildeten Leuten geschrieben, dass ihre Versuche wiederzugeben, was sie sprachen, höchstens ein pathologisches Interesse haben, wie z. B. das S. 100 richtig beurtheilte *προσοίσωσιν*. Aber wo eine lautliche Erscheinung häufiger auftritt und zwar in officiellen oder sonst sorgfältig geschriebenen Urkunden, muss sie als Zeugniss gelten für einen thatsächlichen Lautwandel, so die Vermischung von *ο* und *ου* (S. 116 ff.), der erst gegen das Ende des II. Jahrhunderts Ueberhand nehmende Schwund des *ι* nach *ᾱ* und *η* (S. 119 ff., mit vielen interessanten Einzelbeobachtungen), auch negative Ergebnisse wie S. 140 ff. der statistische Nachweis, dass zwischen Vocaldehnung und Betonung kein Verhältniss besteht. Besonders wichtig sind die Fälle, wo der Einfluss ägyptischer Sprechgewohnheiten wahrscheinlich gemacht werden kann, wie bei dem Uebergang von *ᾰ* in *ε* S. 55 ff. (koptisch?), das parasitische *ν* vor Dentalen (ebenfalls durch koptischen Einfluss erklärlich) S. 197 und wohl überhaupt die anorganischen Nasallaute S. 197 ff. Dagegen hat sich der Gebrauch des Artikels als Relativ als speciell ägyptisch nicht bestätigt (S. 311), und das im NT, bei Philon und Iosephos vorkommende *ἐραυνάω* = *ἐρευνάω* findet sich in den ptolemäischen Papyri nicht; mit welchem Recht es dennoch S. 114 mit Thumb als «ägyptisches Griechisch» bezeichnet wird, ist nicht ersichtlich.

Natürlich ist die Grenze gegen die blossen Schreibfehler nicht scharf. Als Beispiel nenne ich die Bemerkungen über sog. Haplologie S. 246 ff., wo der Verf. selbst manches als

bedeutungslos bezeichnet; aber auch die Fälle, die er gelten lässt, sind (abgesehen von *κατήν* = *κατὰ τήν* und vielleicht *ἀνηνεγμένης* u. ä.) so sporadisch, dass man sie wohl richtiger als Schreibfehler betrachtet, ebenso gut wie die S. 248 zusammengestellten Dittographien. Zuweilen bringt die spätere Sprachentwickelung die Entscheidung, wie wenn *μβ* vereinzelt für *β* auftritt (S. 169) oder ein anlautendes *ε* und *α* wegfällt wie im Neugriechischen (S. 144 ff.); eine hiermit verwandte Erscheinung, *τὸ θῆκον* = *τὸ καθῆκον*, *σημβρινός* = *μεσημβρινός* u. ä., wird zwar richtig aus dem Accent erklärt, aber sollte nicht unter Haplologie stehen (S. 247). Merkwürdig, aber kaum anders zu beurtheilen als die Schwankungen *δύδυμαι* — *δύδιμαι* — *δίδιμαι* — *δίδυμαι* (S. 101), ist die Häufigkeit der Schreibung *ἥμυσυς* im III. Jahrh., während im II—I. Jahrh. *ἥμισυς* und *ἥμυσυς* fast sich die Wage halten und jenes in den Ostraka regelmässig ist (S. 100); das sieht doch sehr nach Zufall aus. Im allgemeinen urtheilt der Verf. in diesen schwierigen Grenzfällen vorsichtig und vernünftig.

Die im ersten Haupttheil behandelten Lautwandlungen haben fast nur für den Sprachphysiologen ein grösseres Interesse; für die Textkritik der Classiker haben sie nur geringe Bedeutung. Anders steht es mit der «Wortlehre». Hier wird manches für die Beurtheilung von Varianten nützlich werden können; wenn z. B. die Bildungen auf *-αρχης* auf Kosten von *-αρχος* vordringen, so dass Neubildungen fast nur jene Form kennen (S. 256 ff.), oder wenn in den *σ*-Stämmen der Eigennamen die Bildungen nach den *α* Stämmen immer mehr überwiegen (S. 277 ff.), gewinnen in Zweifelsfällen die diesen Neigungen zuwiderlaufenden Varianten grössere Gewähr. Aber auch sonst ergiebt sich für die Weiterbildung der Sprache manches, das auch den Philologen interessirt. Als Beispiele greife ich heraus die Neubildungen in der Coniugation *ἐλαμβάνοσαν*, *ἤλθοσαν*, die seit der Mitte des II. Jahrhunderts auftreten, wenn auch nicht gerade häufig (S. 322), das seit etwa 170 v. Chr. häufigere *εἴληφαν* = *εἰλήφασιν*, das Sextus Empiricus als speciell alexandrinisch bezeichnet (S. 323), das Schwanken beim Augment S. 333 ff., wodurch Formen wie *ἀνηλίσκω* (S. 345) erklärlich werden, das Zurücktreten des starken Aorists S. 368 ff. (das ionische und seit Aristoteles allgemeiner gebräuchliche *εἰδῆσαι* kommt nur 1mal vor, S. 370), das Unterliegen der kurzen Formen von *ἕστηκα*, von denen nur *ἐνεστώς* = *praesens* sich hält (S. 371). Auch der Abschnitt über die Zahlwörter S. 312 ff. bringt interessante Beobachtungen; die letzte Spur des Dualis (vgl. S. 249) ist mit *δυοῖν* erloschen (S. 314), Formen wie *δεκαδύο* sind im täglichen Leben alleinherrschend (S. 316), unzweifelhaft wegen der Schreibung mit Zahlzeichen *ιβ̄* usw., die überhaupt die Voranstellung der grösseren Zahl begünstigt hat, die Ordnungszahlen neigen zur Nichtflectirung des ersten Theils

(*τρεισκαιδέκατος* usw., S. 318). Auf das Gebiet der Syntax spielen hinüber die Bemerkungen über das Zurücktreten des Optativs S. 326 und über die Vermengung des Futur- und des Aoristsystems S. 384 ff.; die vereinsamte Infinitivendung -(*σ*)*αι* hat sich -(*σ*)*ειν* gegenüber nicht behaupten können, und die Vermischung der activen Infinitive hat dann auch die medialen angesteckt; so ist das Hervordringen des futurischen Infinitivs von Haus aus eigentlich kein syntaktisches Phänomen sondern ein Werk der schier allmächtigen Analogie. Vom Standpunkt des Philologen, der sich für die Sprache als Trägerin des menschlichen Gedankens mehr denn als Naturproduct interessirt, kann man nur wünschen, dass die Papyri bald für die Syntax ebenso sorgfältig ausgebeutet werden als in dem vorliegenden Werk für die Formenlehre.

J. L. Heiberg.

A. Meillet, De quelques innovations de la déclinaison latine. Paris 1906, Librairie Klincksieck. 47 S. 8°. 2 fr.

Meillet behandler i det foreliggende Skrift de Forandringer, den oprindelige Deklination er undergaaet i Latin; nyt Materiale bringer han ikke, derimod nye Forklaringer for visse latinske Former. Indholdet skal her refereres uden Hensyn til Anm.s Stilling til de opkastede Spørgsmaal.

I en Indledning omtales kort Latinens Udvikling og forskellige tekniske Sprogformer, særlig den officielle og juridiske, hvis Ejendommeligheder tildels skyldes Laan fra de rustike Dialekter: *-os*, *-us* i Gen. Sg. 3 Dekl., Nom. Pl. paa *-eis*, *-es*, *-is* i 2 Dekl. (sædv. med Dualisbetydning[1]), Dat. Sg. *opere*, *iure*, *aere* o. l.; andre Dialektformer er *hirci* for *hirqui*, *anser* for **hanser*, *bos* (med *b*), *bufo* (med *f*) og den af Augustus brugte Genetivform *domos* (af **domous*); ligeledes *bovem* for **bavem*. *bōbus* kan ikke have faaet *-ō-* efter *bōs*, da i 3 Dekl. sædvanlig kun Nom. Sg. falder udenfor det øvrige Paradigma, og den ikke har særlige Berøringer med Dat.-Abl. Pl.; *bōbus* er derfor en rustik Form, *būbus* den ægte lat. (begge af **boubus*[2]), sml. *opilio* : *up-i-lio*. Nom. Sg. *bōs* er dannet efter Akk. **bōm*, sml. gr. *βῶν*, *βῶς*. *būs* er usikker. *bovem* efter *bovis* etc. som *patrem* : *patris*. umbr. har gennemført *-ō-* i hele Bøjningen: Akk. Sg. *bum*, Abl. Sg. *bue*, Gen. Pl. *buo*, Akk. Pl. *buf*.

---

[1] M. følger her Ernout: Le parler de Préneste. M.S.L. XIII 293 ff. — Hos Schneider (Inscr. Lat.) er der i 9 sikre Tilfælde Tale om to, i 12 om flere! cf. lex rep. 14: *CDL vireis . . lectei erunt.* ib. 77.

[2] *bōbus* < *bovibus* som *mōtus* < **movitus* (?), og ligesaa *ōpilio*; *ūpilio* ved Synkope (af **ovi-pilio*) sml. *nōnus* : *nūndinum*.

Derefter følger en Oversigt over de oprindelige Deklinationsformer, som er tabt i Latin: I) Tal: Dualis, maaske i fællesitalisk Tid, medens oldir. har Dualisformer i Forbindelse med Talordet 2; *duo*, *ambo*, *duobus*, *ambobus*, *duabus*, *ambabus* er Ejendommeligheder ved Talordets Bøjning, ikke for Dualis. — II) Køn: Forskellen mellem Mask. og Fem. beror i indo-eur. ikke paa Bøjningen, men kun paa det til Substantivet hørende Adjektivs Stammedannelse (*bonus*, *-a*, sml. *fagus*, *scriba*); i Latin er kun *ā*-St. bevaret som Fem., *-ịa-* *-ī*-St. faldt sammen med *-ĭ* St. (M. og F.). Forskellen mellem Neutr. og M.-F. beror derimod paa Bøjningen; særskilt Endelse for N. kun i Pron. (*-d*), sandsynligvis oprindelig kun de demonstr. *-o*-St., uopr. i *-i*-St., sml. skt. *kim*, *im*, av. *čim*, *hīm*, arm. *in-č*. Ellers karakteriseres N. dels ved at mangle Endelse i Nom. Sg. ligesom tildels M.-F., dels ved Endelsen *-m*, Akk.s Endelse for M.-F.

De kollektive Former paa *-ā* i N. Pl. (ved. *yugā́*) er «Neutrumsformen for Nom.-Akk. Sg. af *ā*-St.»: derved bortfalder den Anomali, at *ā*-St. ikke som alle andre Stammer[1] danner alle tre Køn, og den Vanskelighed, at Nominativformen ogsaa blev brugt for Akk.[2]. Udenfor Nom.-Akk. er der ingen Forskel paa Kønnene, derfor mangler *yugā́* Kasus obliqui; herpaa beror ogsaa den hyppige Vexlen mellem M. og N., navnlig i *o*-St. (sml. Delbrück Grdr. I (III) p. 123 ff. Neue I[3] p. 789 ff. og Walde s. v. foris, aevum, uterus, nidus). *virus*, *-i* (N.) er en Kompromisdannelse (sml. skt. *viṣám*, gr. *ἰός*) under Indflydelse af *genus* etc., sml. *modus*, *glomus*, *pondus*; maaske lignende *volgus*; Laaneordet *pelagus*. Typen *locus*, *-a* er, bortset fra gr., mest udbredt i Sprog, hvor Forskellen mellem M. og N. er forsvunden, i hvert Tilfælde i Pl. (balt., russ., sml. av.). Denne Proces begyndte i Latin i forhistorisk Tid (*audax*, *ferens*). — Af Adj. har Vokalst. paa Lat. forskellig Form i M. og N. Sg., ellers er M.s Nom.-Endelse *-s* overført til N.; at det skulde stamme fra Part. Præs. (*-nt* > *-ns*), afviser Forf. med Ehrlich (I. F. XI 299 ff.) og Buck (osk.-umbr. Gr. p. 80); snarere vil han forklare det ud fra det av. Part. Perf. paa *-us* i M., der ogsaa skal have været N., og tilsvarende Former i slav.; om *memor* og *cadaver* er Rester heraf, er tvivlsomt. — *vetus* er opr. Stamme paa *-us* (lit. *vetuszas*, oldbulg. *vetъxъ*) med *-us* i Nom. Sg. for alle Køn (*-er-* i de øvrige Kasus som i *socerum*: skt. *çvaçuram*.) Fælles Form ligeledes i *uber* (med *-ĕ-* som i *pecten*, *flamen*, *pater*, *mater*), og i *degener*, *dedecor*, *bicorpor*. Ord som *concors* har *-s* i Nom. Sg. N., sandsynligvis fordi Stammer paa *-rt* og *-rd*[1] ved at miste Dentalen i Udlyd vilde blive for stærkt forandrede.

---

[1] *-ĭ-*, *-ū-*, *-iē-*, *-iā-*, *-ī-* St.!
[2] sml. *-i-*, *-u-* og Kons.-St.!
[3] *sollers* (*in-*); *expers*; *consors* (*ex-*); *diffors*. Ellers kun Sammensætninger med *cor*.

III) Reduktion i Kasussystemet: Vok. Sg. er udenfor -*o*-St. dels faldet sammen med, dels erstattet af Nom. (i Analogi med Pl.); -*ī* i -*io*-St. er opr. (lit. *gaidỹ*), Kontraktion af -*ie* (umbr. *Fisie*) er usandsynlig. Betoningen *Váleri* (Nig. Fig. apud Gell. 13, 26) er derfor regelmæssig og uangribelig. Pl. har ligesom i osk.-umbr., ir. og germ. kun een Form for Dat., Abl., Instr. og Lok., sml. gr. -*φι*. Centum-Sprogene har hvert kun een -*bh*-, -*m*-Endelse, altid i alle disse Funktioner (undt. de isolerede *tibi* etc. i lat.); i Satem-Sprogene er de tilsvarende Endelser forskellige efter Tal og Kasus; i ir. og germ. findes de i alle Dekl., i lat. ikke i 1. og 2. (-*abus* er Nydannelse, kun brugt, hvor Tydeligheden kræver det). — Lok. Sg. har kun egen Form i Ord, der bruges uden Præp., ellers bruges Abl.; med Præp. bruges kun den for Abl. og Instr. fælles Form (Heckmann: Diss. og I. F. XVIII 296). -*e* i Abl. Sg. 3. Dekl. er derfor næppe = ar. -*i* (ellers usikker i den athemat. Bøjning), men svarer til ar. -*ā* i Instr. Sg.; skiftende Kvantitet i Udlyd er hyppig (f. Ex. Sekundærendelsen -*mē* i 1 Pers. Pl. Akt.; Dual. gr. *κύνε*, skt. *çúnā*; Lok. Sg. lit. -*è* < -*ē*; sml. Oldenberg: Z. d. M. Ges. 60, 115 ff.). Brugen af Abl. uden Præp. paa Latin svarer nøje til oprindelig Instr. — Andre Reduktioner skyldes lydlige Processer i *lupō*(*d*), *lupō*(*i*); -*ae* i *ā*-St. for Dat., Gen. og Lok. (uden Præp.) i Sg.

I den lat. 3. Dekl. er fra den ældste Tid -*i*-St. og Kons.-St. ikke holdt rent ude fra hinanden: i Gen. Sg. er Kons.-St.'s, i Nom. og Dat.-Abl. Pl. -*i*-St.'s Form gennemført (undt. *bubus*, *subus*); i Nom.-Akk. Sg. og Pl. N., Akk. Pl. M. og F., Gen. Pl. og i Abl. Sg. har den oprindelige Forskel holdt sig nogenlunde indtil Kejsertiden. Sammensmeltningen af de to Deklinationer maa være udgaaet fra Nom. og Akk. Sg. M. og F. og fra Dat. Sg., hvor Formerne faldt sammen; hertil kommer nogle Tilfælde, hvor der fandtes -*i*-St. og Kons.-St. jævnsides. — I Akk. Sg. M. og F. er Endelsen -*im* en Uregelmæssighed: den bruges udelukkende i 10 Ord, ved Siden af -*em* i 13 (*lentim* og *partim* er usikre) (Neue I^3 p. 301 ff.). Det er uforstaaeligt, hvorfor kun disse faa, tildels sjældne Ord skulde have beholdt -*i*-St.s gamle Endelse, og hvorfor ellers Kons.-St.s skulde være trængt igennem, medens det i de andre Kasus er klart (i Dat.-Abl. Pl. undgik man i Kons.-St. vanskelige Lydforbindelser, i Nom. Pl. udbredtes en fra Gen. Sg. forskellig Form, og Gen. Sg. hører nøje sammen med Dat. Sg., hvor Formen var fælles). Overførelsen af -*em* til -*i*-St. kan ikke forklares ved Analogi, men er Forudsætning for Sammensmeltningen i de andre Kasus (særlig klart i Abl. Sg., hvor -*e* kun, og først sent, fortrænger -*ī*(d) i Ord der (ogsaa) har -*em* i Akk.[1]; sml. Neue I^3 p. 327 ff.).

[1] dog ogsaa sjældent *site*, *tusse*; de øvrige Ord er næsten alle meget sjældne; *vis* staar for sig.

-em er derfor lydret udviklet baade af *-m̥* og af *-im* : *-e-* og *-i-* behandles altid ens i Ultima (*lupe* : *dulce*; Gen. *patris* : Nom. *ovis*, *legit* : *capit*), og *-en* < *-in* foreligger i *sanguen*[1], sml. *sanguīs* < **sanguins*; man maa da vente *-im* > *-em* (*un-decim* < *-*decimi*: M. S. L. XIII 207). *-em* < *-im* foreligger særlig tydeligt i *quem*, aldrig **quim*, hvor Analogi er udelukket, da Dat.-Abl. Pl. ligger for fjærnt. — *-im* er da opr. *-ī*-St.s Endelse; af Ordene med *-im* er *vis*, *neptis* og *pelvis* sikkert *-ī*-St., de øvriges Etymologi er oftest ubekendt, men sml. *cratīcula*, *febrīcula*, *clavīcula* overfor *pellĭcula* etc.[2]; alle er de Fem. undtagen *Tiberis* og *ocris* (Laaneord?). — *-im* overført til *-ĭ*-St. f. Ex. i *securis* : *securĭcula*; *navim* efter *puppim* (sml. *prorim*). *-im* findes kun i Ord uden eller med sjælden Plur.[3], hvor *-ĭ-* og *-ī*-St. tidligt faldt sammen; de oprindelige -u-St.-Adjektiver har derfor altid *-em*[4]. Pron. *is* har *em* og *im* : sml. skt. *im-am* og *īm*. *-ĭ-* og *-ī*-St. faldt sammen i Abl. Sg., Akk. Pl. og overalt, hvor Endelsen begyndte med Vokal. — I Adv. paa *-tim* gennemførtes *-ī*-St.s Endelse; *-tī-* *-ti̯ā*-St. findes i germ. (oldn. *gunnr*; got. *baurþei*).

Dat. Sg. har Endelsen *-ei* (*-ī*, rustik Form *-e*) baade i *-i*-St. og Kons.-St., oprindelig *-ei* : osk. *-eí* kan ikke være Lok. (*-i*-St.), da Lok. her er levende Kasus[5], og man ikke ser, hvorfor alene i denne Kasus (og derefter i Gen.) *-i*-St.'s Form skulde være overført til Kons.-St — gr. *-αι* i Inf. er en tilføjet Partikel (sml. ved. *ētavāí*). — En svækket Form af Endelsen *-ei* er gr. *-i*, der vanskelig kan forklares som Lok.; *-oi* maaske i oldbulg. *mĭnĕ*, *tebĕ*, *sebĕ*; sml. Dat. *-ei*, *-oi*, *-i* : Gen. *-es*, *-os*, *-s*. — *-ei* er paa Latin i *-i*-St. opr. *ēi* < *-ei̯ei* og faldt sammen med Kons.-St.'s Endelse; efter Dat. Sg. fik Dat.-Abl. Pl. fælles Form for begge Slags Stammer.

I Nom. Sg. M. og F. blev *-ti*-St. ofte ved Synkope = Kons.-St., og netop i disse Tilfælde fortrængtes i Abl. Sg. *-īd* af *-e*; Gen. Pl. og til Dels Akk. Pl. blev da de eneste Kasus, hvor Stammerne holdtes ude fra hinanden. *-ium* gik over til nogle Kons.-St. paa *-nt-* (*dens*).

-i-St. og Kons.-St. jævnsides: *-tāt-* og *-tāti-* (Brg. Grdr. II[2] p. 171 ff.; 422 ff.; sml. Neue I[3] 365; 388; 408). Ligeledes i *nox* (Walde) og *sal* og i *mare* : *marum* (Naev.) og Abl. Sg.

---

[1] *sanguen* til *sanginis* efter *inguen*, *-inis* o. l.?

[2] *sitīculosus*, *turrīcula*; sml. ogsaa *Tiberīnus*, *Rumīna* og *fatīgo* til *affatim*: *litĭgo*, *mitĭgo*, *navĭgo*. Derimod *tussĭcula*, *restĭcula* og *tussĭcus*, *raucus* (< **ravicus*). — *turris* (Laaneord) maatte være optaget efter Overgangen *-im* > *-em*. — Til Nominerne paa *-ĭger*, *-ĭfer* sml. *calĕfacio*.

[3] *tusses*, *crates*, *claves*, *cutes*, *febres*, *naves*, *neptes*, *puppes*, *restes*, *secures*, *sementes*, *strigiles*, *turres*.(!)

[4] ligesom alle andre Adj.

[5] kan kun belægges i *-o*-St.; i Plur. er den overalt erstattet af Dat.-Abl.

mare (Abl. *rete* hører til *retes*, ikke til *rete*). — Fem. af Part. Præs. (opr. *-ī- -ịā*-St.) blev *-ī*-St. og ved Synkope i Nom. Sg. = Mask.; i Abl. Sg., Akk. og Gen. Pl. baade *-i*-St.'s og Kons.-St.'s Former dog uden den oprindelige Forskel, de første regelmæssig i adjektivisk Funktion, derimod *parente*, *-um* og Abl. paa *-e* i Abl. abs.; i Nom.-Akk. Pl. N. altid *-ia*. — *-i*-St. er følgende Adj.: *atrox* og *ferox*, Talord paa *-plex; praecox;* (*con*)-*cors*; (*an*-)*ceps* (sml. Neue). Det er *-i*-St. af samme Art som *imberbis, exsomnis* o. l. (Brg. I. F. XVIII 66 f.), hvor Stammeordets Stavelsetal har hindret Synkope. *-i*-St. er fremdeles *felix*, Adj. paa *-ax* og Fem. af Præs. Part., og disse talrige Adj. er Skyld i, at *-i*-St.'s Former blev de almindelig herskende i alle Adj., medens Forskellen er udvisket i Subst. *(canis, juvenis).*

I Bogens sidste Kapitel forkaster Forf. Sommers Forklaring (Handb. p. 470 ff.) af de pronominale Genetiver og Dativer paa *-ius* og *-i* uden dog selv at kunne løse Gaaden. Da Formerne er fælles for alle Køn, maa Udgangspunktet være *-i*-Stammen *qui-* (sml. *quis* som Fem. i arch. Latin); og da disse Kasus ikke har baade *-i-* og *-o*-St., er det sandsynligt, at det er Kontaminationsdannelser: *cui* en Sammenblanding af **quei* og **quōi*; *cuius* er fremdeles uforklarligt.

München, Maj 1907.

K. Wulff.

Johannis Vahleni Professoris Berolinensis Opuscula Academica. Pars prior: prooemia indicibus lectionum praemissa I—XXXIII ab A. MDCCCLXXV ad A. MDCCCLXXXXI. Lipsiae MDCCCCVII, in aedibus B. G. Teubneri. XI + 511 pp.

Efter at have været ansat ved universitetet i Wien som professor i klassisk filologi i 16 år blev Johannes Vahlen 1874 ved Moriz Haupts død kaldet til samme stilling i Berlin. Det blev så tillige overdraget ham også på en anden måde at fortsætte Haupts embedsgjerning, nemlig ved at affatte de latinske indledninger hvormed de halvårlige *Indices lectionum* skulde begynde ifølge en bestemmelse der var taget nogle år efter universitetets stiftelse. Hensigten med disse indledninger, som affattedes i universitetets rectors og det akademiske senats navn, uden angivelse af forfatteren og uden titel, var at opfordre de studerende til en flittig og grundig benyttelse af den akademiske undervisning. Mellem den förste række indledninger, som alle er forfattede af Boeckh, er der adskillige som kun har et sådant parænetisk indhold, men allerede han valgte dog mest æmnerne af den klassiske

filologi, og dette har senere, da affattelsen var tilfaldet först Lachmann, så Haupt, og nu sidst Vahlen, været det almindelige, så at en filologisk afhandling er bleven hovedsagen og paræneseu indtager en ringe plads bagefter eller helt forsvinder[1]. De af Vahlen forfattede *Prooemia* har han nu samlet som Opuscula Academica; förste del indeholder de 33 förste, af anden del, hvori der foruden de følgende skal leveres indholdsregistre, rettelser og tilföjelser, er allerede endel trykt. Det er efter tidligere disciples anmodning og tildels ved økonomisk støtte fra deres side at han har besluttet sig til at udgive dem; selv havde han næret tvivl om nytten af et sådant foretagende. Afhandlingerne fremtræder uden forandring i den skikkelse hvori de oprindelig fremkom, kun med enkelte små tilföjelser; for så vidt disse findes under texten, er de betegnede ved klammer.

Den opgave Vahlen har ment at burde stille sig ved et forfatterskab af denne art er, som han flere steder udtaler, kortest ved ordene *scribere non doctis, sed discentibus*, at vejlede de studerende til en sikker forståelse af de gamle forfattere, bygget dels på en almindelig sproglig kundskab, dels, hvorpå han lægger særlig vægt på en ved gjentagen læsning af vedkommende forfatters skrifter tilvejebragt skarp indtrængen i hans ejendommelighed[2], for derved at nå det han sætter som filologiens höjeste opgave: *non divinare sed intelligere*[3]. Nu kan jo ingen text forstås tilfulde med mindre den er rigtig overleveret, og da dette ikke altid er tilfældet, bliver textkritik et nødvendigt element i textfortolkningen. Der er da heller ikke en eneste af afhandlingerne hvor ikke textkritiken spiller en rolle, og ved flere af dem er dette tilkjendegivet ved overskriften, f. e. *emendationes Theocriteae, de emendando Taciti dialogo, de sermone Liviano observationes criticae.* Selv en afhandling (no. XVI) der begynder med en prøvelse af Bernays's ugunstige bedömmelse af Lukian ender med en kritisk behandling af et enkelt sted hos denne[4]. Hvis imidlertid nogen venter her at finde en overvældende mængde större textændringer, vil han blive skuffet. Skjönt her findes ikke ganske få forslag til sådanne, er dog vist antallet af de steder

---

[1] Parænesen fra Oktober 1880, som findes i Vahlens Opuscula p. 153, lyder saaledes: *Sed iam desinimus nec vos, Commilitones carissimi, quorum haec causa scripsimus, diutius morabimur quominus a minutulis adnotationibus philologis mentem advertatis ad dapes opiparas exquisitarum doctrinarum quas tabulis lectionum videtis expositas.*

[2] Pag. 90: *Intèrpretis est morem scriptoris sui nosse.*

[3] Praefat. p. V.

[4] Det er i skriftet *περὶ τῆς Περεγρίνου τελευτῆς* kap. 11. Når Vahlen her for at forsvare *ὡς θεὸν αὐτὸν ἡγοῦντο*, hvor man har stødt an ved *ὡς*, foruden analogien af *νομίζειν τι ὥς τι* kun anfører et sted hos Diodor, må det være mig tilladt at bemærke, at også Platon har denne construction i Phædr. p. 266 A.

overvejende hvor den overleverede text enten forsvåres mod foreslåede ændringer eller ændres ved et simpelt middel som omflytning af et par bogstaver eller en bedre interpunction; en afhandling har til titel *de distinctionis usu critico.* Han advarer de studerende mod at lade sig blænde af en conjecturs tilsyneladende nødvendighed eller rigtighed, mod strax at forkaste en overleveret text af æsthetiske hensyn[1] eller fordi noget i den synes at stride mod en almindelig sprogbrug, mod at anlægge den samme målestok på alle forfatteres text; han advarer dem mod de kritikere der blot siger *Sic est scribendum* og ikke vil indlade sig på nogen discussion, og opfordrer dem til, for ikke at komme til at rette forfatteren mens de tror at rette afskriveren, för de antage en fremsat conjectur for rigtig, nöje at prøve hvorfor den overleverede text ikke kan beholdes, at veje de argumenter der kan anføres for eller imod at ændre den; han råder dem til ikke at sky selv meget detaillerede grafiske undersøgelser, som det altid vil hævne sig at forsömme, men på den anden side ikke under fordybelsen i skrifttrækkene at sløve deres sprogsans eller glemme tankegangen i det foreliggende sted[2].

De ændringsforslag Vahlen opponerer mod er tit fremsatte af fremragende og berömte lærde, hvem han for det meste omtaler med stor agtelse samtidig med at han søger at gjendrive den eller den af deres conjecturer. Det er en statelig mængde filologer hvis navne man træffer i hans bog, fra Scaliger og Lipsius til det nittende århundredes mænd som Lobeck, Heindorf, Dobree, Cobet, Haupt, også Vahlens colleger Diels og v. Wilamowitz-Moellendorff. En forkastende dom over en navngiven filologs exegese i det hele, ikke enkelte påstande af ham, er meget sjelden. Hvad der især forekommer mig at udmærke hans egen textkritik, er, ved siden af det nødvendige grundlag: den omfattende kjendskab til den antike litteratur og de gamle sprog, den fine analyse af tankegangen i de behandlede steder; undertiden aftrykker han temmelig lange stykker for at tilvejebringe den rette opfattelse af en enkelt verslinie eller et enkelt ord. Som en afhandling hvor en sådan indtrængende analyse især træder glimrende frem vil jeg fremhæve den der har til titel *Disputatio Aristophanea*; den er tillige den længste af dem alle. En art af textændringer overfor hvilken han især viser og tilråder varsomhed er atheteser, både af enkelte, eet eller flere, ord, f. e. Cic. Tusc. I 52 af ordene *quo monet*, og af hele verslinier eller strofer,

---

[1] Pag. 209 hedder det: *Quid deceat quid non deceat poetam, magna diiudicatio est, in qua satis caveri non potest, ne libidine magis quam consilio agamus.*

[2] Pag. 23: *Ita sentimus ... cavendum esse ne rimandis litterarum apicibus errorumque viis indagandis occupati sensum veteris sermonis hebescere patiamur.* Jfr. pag. 471: *non rimari apices volebamus sed sententias declarare.*

f. e. af Hor. Sat. II 3, 163, Epist. I 1, 56 og I 18, 91, Od. I 6, 13—16. I de nye oplag han har besørget af Haupts elegante udgaver af Horats og de romerske elegikere er han mange steder vendt tilbage til håndskrifternes text hvor Haupt havde ændret den.

Sophokles, Euripides, Aristophanes, Platon, Aristoteles, Kallimachos, Theokrit, Lukian, forfatteren til skriftet *περὶ ὕψους* — Ennius, Terents, Lucrets, Catull, Cicero, Vergil, Horats, Properts, Livius, Verrius Flaccus, Juvenal, Tacitus som forfatter af Dialogus de oratoribus, Svetonius, det er de ikke faa forfatternavne der findes i fortegnelsen over afhandlingerne, men de giver kun en ringe forestilling om antallet af de forfattere der ellers nævnes i bogen. Den förste meget korte afhandling handler om et sted i Aristoteles's rhetorik; foruden den er der ingen der vedkommer denne forfatter, mens som bekjendt ellers flere af Vahlens arbejder netop vidner om et indgående studium af hans skrifter. Derimod er der fire der drejer sig om steder hos Platon; en af dem ender med følgende ord: *Subsistimus, sed ita ut iuvenes doctos quibus haec quae scribimus dicata esse volumus incitemus et adhortemur ut Platonis divinum ingenium et Atticam urbanitatem gustare et deamare ne umquam intermittant neve fidem habeant cantilenam inertiae cantantibus, posse etiam expertes sermonis Graeci Graecas litteras quantum satis cognoscere, sed ita sibi persuadeant vel unum Platonem penitus cognovisse satis grande pretium esse laboris in Graeci sermonis studio consumpti*[1]. Hans textkritiks konservative karakter træder stærkt frem i dem alle, idet han dels holder fast ved overleveringen, dels, hvor han foretager ændringer, gjör det på en læmpelig måde. I den förste forsvarer han således, efter mit skøn med held, ordet *ἑταῖραι* i *Πολιτεία* II p. 373 A, som har vakt fleres anstød og fremkaldt tre conjecturer, i den anden ligeledes det i Phileb. p 66 A af Badham indklamrede *πέμπων*, idet han med anførelse af flere lignende steder forklarer ordene *ὑπὸ ἀγγέλων πέμπων*, der vakte Heindorfs betænkelighed, som = *ὑπὸ ἀγγέλων πέμπων αὐτούς*, en sprogbrug som Madvig kortelig har berørt i sin græske ordföjningslære § 174 b mod slutningen. I Phædon p. 75 B, hvor Hirschig og efter ham Schanz har slettet ordene *ὅτι . . . φαυλότερα*, redder han dem ved efter *ἀνοίσειν* at indskyde *καὶ ἐννοήσειν*. I Symposion p. 194 A, hvor dels *μᾶλλον δὲ ἴσως* dels *εὖ καὶ μάλα* har vakt anstød, forsvarer han det förste ved henvisning til *Πολ.* 589 D og Aristoph. *Σφηκ.* 1486, og fjerner den anden vanskelighed ved at interpungere: *ἐπειδὰν καὶ Ἀγάθων εἴπῃ εὖ, καὶ μάλ᾽ ἂν φοβοῖο*, en ændring der bekræftes både ved Agathons umiddelbart efter

[1] Hermed kan jævnføres en lovtale over *Πολιτεία* s. 7. At Vahlen forøvrigt ikke nærer nogen absolut beundring for hele den antike litteratur, fremgår både af andre steder og af hans ytring om Juvenal: *cuius nos ingenium non magnopere admiramur.*

følgende svar og ved Eryximachos's ord p. 198 A: *μαντικῶς μοι δοκεῖς εἰρηκέναι, ὅτι Ἀγάθων εὖ ἐρεῖ*; tilladeligheden af ordstillingen *εἴπῃ εὖ* påvises ved anførelsen af fire lignende hos Platon. I Phædros p. 260 E, hvor Heindorf ikke kunde klare *φησὶν ὁ Λάκων*, anfører han en række lignende tilföjelser, som *ἔφη Πίνδαρος* o. a., der uden skade for indholdet kunde været borte[1]; han får herved tillige lejlighed til at vise hvorledes homeriske reminiscenser hos Platon er at opfatte. Det kunde være fristende at anføre endnu flere af de behandlede Platonsteder, men jeg tör ikke opholde læserne altfor længe.

Af danske filologer nævner Vahlen fremfor alle, som rimeligt er, Madvig, fremdeles Wesenberg med anerkjendelse af hans *subtile iudicium quod toties epistolis Ciceronis opem attulit*, og Ussing, med hvem han erklærer sig enig med hensyn til behandlingen af et par steder hos Plautus[2]. Hans udtalelser om Madvig vil det særlig interessere tidsskriftets læsere at kjende. Han omtaler pag. 9 hans *singularis plurimisque exemplis spectata divinandi sollertia*, og fremhæver særlig hans fortjenester med hensyn til behandlingen af Livius's text (pag. 23: *Livii librorum emendationem praeclare fundavit et auxit*), men disse anerkjendende udtalelser udelukker naturligvis ikke, at han i enkeltheder kan være uenig med Madvig, både ellers og med hensyn til steder hos Livius. Uenigheden træder særlig frem i to afhandlinger, no. IV og no. XXXI. I den förste behandler han dels Liv. XLII 42, 1, hvor han ved en række citater søger at vise, at Madvig med urette har betegnet håndskriftets *Delphi—Delphos* som et *orationis vitium*, dels tre steder af samme pentade (XLI 23, 7, XLIV 36, 1, XLV 37, 2), hvor der sikkert er en fejl, som Madvig, tildels efter andre, har fjernet ved ændring af de overleverede skrifttræk, mens Vahlen antager at der er en lacune, som han søger at udfylde. En lignende uenighed, der strækker sig til en hel række af steder, viser sig i et af de sex afsnit hvoraf no. XXXI består; talen er her om sådanne steder hvor et *que* synes at tyde på at et led er faldet ud; Madvig har her, som han siger i fortalen til XXVI 7, 6, ikke anseet det for nødvendigt overalt at anbringe et supplement, men flere steder slettet *que*; Vahlen derimod vil, for det meste i overensstemmelse med andre, overalt tilföje noget, hvorved der så igjen bliver spörgsmål om dettes plads, f. e. når der på det anførte sted er overleveret *ad omnia audendaque*, om *agenda* helst skal tilföjes för eller efter *audenda*. Ved de øvrige afsnit af denne afhandling skal jeg ikke opholde mig, så lidt som ved andre steder

---

[1] Selv har han anvendt denne udtryksmåde et sted p. 4: *Verum — οὐκ ἐμὸς ὁ μῦθος, aiebat Melanippa.*

[2] I en privat henvendelse til denne kaldte han ham, som Ussing engang fortalte mig, *homo Plautinissimus*.

udenfor de to nævnte afhandlinger hvor Vahlen lejlighedsvis opponerer mod Madvig[1]. Kun maa jeg anføre, at han i Ciceros breve til Atticus I 18, 1 vel ligesom Madvig forkaster Wesenbergs *Me tellus!*, men simpelthen vil beholde *Metellus*, som han forstår om årets consul, mens Madvig var tilböjelig til at skrive *Tullius* med henvisning til VIII 11 B, 4.

Franz Bücheler har i en smuk anmeldelse af Vahlens bog i Berl. philol. Wochenschr. 1907 s. 577 ff. sammenstillet den med Madvigs Opuscula Academica, ikke i det hele, men med hensyn til den fylde af fine sprogbrugsiagttagelser som findes i dem begge. En videre gående sammenstilling vilde også have været urimelig, da der ikke her findes afhandlinger der angår romerske statsindretninger, heller ikke sådanne behandlinger af et antikt skrift kapitel for kapitel som Madvig har givet f. e. af Ciceros tale for Cælius; nærmest hertil kommer Vahlens behandling af Dialogus de Oratoribus. — Af Vahlens sprogbrugsiagttagelser har jeg allerede anført et par; jeg skal her tilföje dem der findes pag. 67 om sætninger indledede med *nisi* efter udtryk som *parum est*, pag. 107 fgg. om sådanne appositionelle udtryk som (Corn. Thrasyb. 1) *illud sine dubio*, pag. 179—180 om vanskeligheden ved at udlede alle et ords anvendelser fra dets grundbetydning, pag. 440 om rigtigheden af genitiv i vendinger som (Arist. *Ὄρν.* 26): *βρύκουσ᾽ ἀπέδεσθαί φησί μου τοὺς δακτύλους*, hvor Cobet vilde have dativ.

Hermed anbefaler jeg altså Vahlens Opuscula Academica til alle dem i de tre nordiske riger der har interesse for den gamle græske og latinske litteratur. Hvis en læser synes, at forfatterens konservatisme, som han selv et sted spøgende kalder *superstitio*, undertiden går for vidt, og mener lige overfor den at kunne anvende Epicharms ord *Νᾶφε καὶ μέμνασ᾽ ἀπιστεῖν*, som Vahlen et sted anbefaler lige overfor textændringer, vil den berömte lærde neppe tage ham det ilde op; han har selv pag. 105 betegnet som *inutile aut pravum* noget han havde fremsat pag. 60.

O. Siesbye.

---

[1] Hvor vidt Madvig, hvis han nu kunde læse Vahlens bog, vilde give ham ret i enkelte punkter, er det ørkesløst at spörge om; med hensyn til et enkelt havde han allerede gjort det inden sin død. Liv. XXXV 50, 11 havde han 1863 slettet *ut* foran *inde in Epirum transmissurus* med følgende begrundelse: *Non simulatio consilii, sed consilium significatur.* I afhandlingen XXXI, som er dateret december 1889, bebrejder Vahlen ham dette, og anfører flere steder hvor *ut* står således om en virkelig grund; Madvig havde selv, da han 1884 udgav pentaden påny, gjenoptaget partiklen med anførelse af XXVIII 26, 2, XXXI 42, 5, XLII 63, 5, *fragm.* 49, hvor den er brugt på samme måde.

M. Annaei Lucani De bello civili libri decem, G. Steinharti aliorumque copiis usus iterum edidit *Carolus Hosius*. Lipsiae MCMV, in aedibus B. G. Teubneri. LX + 374 pp. 8:o. (Bibl. Teub.)

Hosius tillhör förtjänsten att efter en lång väntan ha gifvit oss en filologiskt användbar text af Lucanus och, att döma af den föreliggande andra upplagan, en text som kommer att bestå en god tid framåt. Efter hans första upplaga, som delvis grundade sig på förarbeten af Steinhart, Usener och andra, har från flera håll uppmärksamheten riktats på Lucanus, särskildt på hans text. Äfven nya handskriftsbidrag till textgestaltningens historia hafva gifvits, men någon märkbarare förändring i själfva texten synes icke vara att förvänta, och de nyare inläggen har Hosius gifvit en mångsidig och i det hela öfvertygande belysning i tillägget till sin förra praefatio (nu pag. XXX ff.), hvilken tyvärr — af typografiska eller stereotypografiska skäl — oändrad återgifvits med sitt numera betydligt omformade handskriftsstemma.

De nya handskrifter Hosius nu självständigt granskat, delvis själf jämfört, äro **A**shburnhamensis, **Z** Parisinus bibl. nat. 10314, **E**rlangensis, fragment i Parisinus 10403 (**Q**), Parisinus 7502 (den förra P har fått beteckningen *Π*) samt några andra. Hosius ådagalägger att de förut af honom använda BC liksom A härstamma från Z, efter det denna handskrift undergått korrektur. Z och Q stå nära **M**ontepessulanus. P liknar **V**ossianus i de 8 första böckerna, men beror därefter af M, afskrefs således antagligen ur samma handskrift som M, men senare, då M undergått korrektur från en codex liknande V, hvilka korrekturer dock mot verkets slut förbisågos i P. Närmast P står den andra Vossianus, XIX f. 63 (**U**). Ordningen i textkonstitutionen är då denna: M och Z, därefter P och U, så V (hvilken Heinsius gaf första rummet). Texten är fortfarande konservativt hållen, och sin åsikt om Pauli recension bibehåller och förstärker Hosius (p. LI). Nya försök i bedömandet af handskrifter upptagas till pröfning, men konjekturer nämnas sparsamt och intagas högst sällan i texten.

De båda företalen äro med all sin detaljrikedom så till vida bristfälliga, att de icke med tillräcklig fullständighet och öfversiktlighet upptaga de ställen, på hvilka utgifvaren stöder sin uppfattning af handskrifternes slutliga värde. I detta afseende hänvisas vi till uppsatser annorstädes. Så t. ex. anföras (p. XV) ur *M* ensam I 534 *de*, hvilket dock återfinnes i den nu använda Z, likaså II 392 *descendens*, III 149 *non*, 433 *vibrare*, IV 562 *iuguli* MZP.

Naturligtvis kan man tvista om flere i texten tagna läsarter. Jag anför blott några exempel på varianter, som möjligen kunnat föredragas eller åtminstone icke bort utan vidare förkastas: ur

Gemblacensis (p. XVI) VI 137 *gemit*, VII 3 *currum*, VIII 454 *sors*, 642 *vis;* ur *II* VI 43 *campis;* ur båda VI 237 *tenentem;* ur N V 300 *virum* (hjälte), VI 420 *digna;* ur MZP[1]U VI 312 *laborum* (vedermöda); ur MZ P1 V VI 565 *figens;* ur MZ V VIII 567 *adpellere;* ur G (M) VIII 756 *mobile* (jfr. 754 *pendebat* och 839). Heinsii konjektur VIII 638 *vir ferre* synes mig lika lätt som nödvändig. VI 18 bör kanske läsas *vel montis turribus* (jfr. 38 *montes*) och VI 535 *nigro fragrantia fumo.*

Hosius' nya upplaga har icke mycket påverkats af andra arbeten på detta fält, och har väl därför att vänta skarp kritik från en del håll. Mig synes han hafva i det mesta gjort hvad han kunnat och bort.

Helsingfors.

F. Gustafsson.

Roman Dyboski, Tennyson's Sprache und Stil. (Wiener Beiträge zur englischen Philologie, XXV. Band.) Wien u. Leipzig 1907, W. Braumüller. XXXVII + 544 s. Preis 15 mark.

Mit grosser freude heisse ich diese ausserordentlich fleissige arbeit willkommen als die ausführlichste und reichhaltigste darstellung der sprache und des stils eines neuenglischen dichters, die wir bis jetzt besitzen. Der verfasser, ein schüler Heinzels und Schippers, hat keine mühe gespart, um sein buch zu einem würdigen «tribut ausländischer bewunderung auf dem grabe des grossen meisters englischer sprache und dichtung» zu machen.

Nach einer biographischen einleitung (s. I—XXXVII) werden auf 533 seiten die syntaktischen, stilistischen und lexikographischen eigentümlichkeiten Tennysons eingehend behandelt. Dabei wird aber das hauptgewicht immer auf das stilistische gelegt, und in dem ersten, der überschrift nach rein syntaktischen teil, findet man sehr vieles, das vielmehr stilistischer als rein sprachlicher natur ist (prolepse, aposiopese, oxymoron, u. dgl.). Diejenigen sprachlichen erscheinungen, die mit dem dichterischen ausdruck nichts oder sehr wenig zu schaffen haben, interessieren den verfasser offenbar sehr wenig, und ein sprachforscher, der das buch aufschlagen möchte um zu sehen, wie Tennyson sich zu einer der gewöhnlichsten morphologischen oder syntaktischen erscheinungen verhält (ob er z. b. *lighted* oder *lit* sagt, ob man bei ihm *of which* oder *whose* findet, ob er den sog. split infinitive verwendet, u. dgl.) würde vielleicht recht oft im stiche gelassen werden. Wer dagegen die sprache als ausdrucksmittel

poetischer gedanken studieren will, der findet bei Dyboski eine fülle der interessantesten und scharfsinnigsten ausführungen, sehr oft mit schlagenden parallelen aus griechischer und altnordischer litteratur, die von grosser belesenheit zeugen. Nur ausnahmsweise kommen die vergleiche des verfassers gesucht und unnatürlich vor, wie wenn er s. 410 sagt, dass T.s «Pleasure who flaunts on her wide *downway*» dem Shakespeare'schen «the primrose way to the everlasting bonfire» nachgebildet ist. Als besonders wertvoll möchte ich den lexikalischen teil, s. 456 ff., hervorheben, der sehr viele beobachtungen semasiologischer natur enthält und die lieblingsausdrücke des dichters vielseitig beleuchtet.

Die meisten der folgenden einzelaussetzungen gehen darauf aus, zu zeigen, dass der verf. nicht immer mit dem alltäglichen englischen sprachgebrauch vollständig vertraut ist, so dass er bisweilen ganz gewöhnliche erscheinungen aus der umgangssprache mit poetischen blumen zusammenstellt.

S. 3 *strange and cold, strange and pleased* aus den dialektgedichten (vgl. das überaus gewöhnliche *nice and warm*) kann doch gar nicht mit solchen fällen von «parataxe für hypotaxe» wie «airing a snowy hand and signet gem» (= with . . . on it) verglichen werden. — S. 5 wird eine ganz natürliche wendung wie «to purchase his own boat» mit hochpoetischen ausdrücken wie «he blew the swoll'n cheek of a trumpeter» (= blew up his cheek to make it look swollen like a trumpeter's) auf gleiche linie gestellt (prolepse). — S. 25 *the wherefore, the great Hereafter*, nicht speziell Tennysonisch. — S. 36 steht als beispiel «verbaler wendung statt einer erwarteten substantivischen» «pass on! the sight *confuses*» statt *is confusing*, wo der verf. doch eine art von entschuldigung für diese merkwürdige classification macht. — S. 57: unerklärlich bleibt dem verf. das *shall* in «the statesman that shall jeer and fleer at men, makes enemies for himself and for his king»; aber dieses *shall* ist doch gar nicht selten in solchen relativsätzen, die eine bedingung enthalten; auf den tickets des British Museums steht: «Permission to use the Reading-Room will be withdrawn from any person who *shall* write or make marks on any part of a Printed Book», und Kipling schreibt: «And that wife that *shall* keep it [the law] may prosper, But the wife that *shall* break it must die». — S. 60 ff. wird zu der lehre von den «aktionsarten» recht vieles gestellt, das damit doch herzlich wenig zu thun hat, z. b. «the limes *are* tall» für *appear*. — S. 71 wird als «ganz singuläres beispiel» «die kühne substantivierung eines infinitivs» angeführt: «oft we saw the *glisten* of ice»; das ist aber doch nicht so ganz singulär: das NED hat vier weitere beispiele desselben substantivs, und die ganze bildungsart von subst. = verbum ist ja im englischen ungemein häufig, vgl. mein «Growth and Structure» 166 ff.; der verf. hat ja auch selbst s. 25 viele ähnliche beispiele verzeichnet. — S. 71 wird «went

nutting» als etwas für T. besonderes angeführt und gesagt «das gewöhnlichere *a-* fehlt, was der wendung partizipiales aussehen gibt» — aber dieses *a-* fehlt ja jetzt immer in der gebildeten umgangssprache und in der gewöhnlichen schriftsprache (wo man aber gew. *out* nach *go* hat). — S. 78 wird der gebrauch von partizipien statt adj. besprochen: *chasten'd* für *chaste*, *soften'd* für *soft*, und dann wird gesagt: «ein kapitales dialektbeispiel schliesslich ist «a *niced* red faäce». Es ist wohl mehr als zweifelhaft, ob es ein verb *to nice* gibt: wir haben hier vielmehr mit dem gewöhnlichen rein phonetischen zusatz eines *t* nach *s* zu thun, wie in [wʌnst] für *once*; verschiedene beispiele von *nyst*, *nicet*, *niced* aus dem vulgärengl. sowie von anderen *t*-zusätzen habe ich in Studier over eng. kasus 1891 s. 198 gesammelt. — S. 129 wird es als «krampfhaft», bezeichnet, wenn T. «eine temporalbestimmung unterwegs in eine zusammensetzung einpackt und mitnimmt» in «*winter-clad* in skins». Ist das aber wirklich so sonderbar? Aus dem gew. *winter-clothes* löst sich doch ganz einfach das ptz. aus, und das ganze ist von den s. 412 behandelten fällen *summer-rich*, *autumn-changed*, *June-blue* nicht sehr verschieden. — S. 131 scheint Dyboski die bedeutung von *abroad* = ,widely apart' nicht gefasst zu haben, ganz wie in Keats, Hyp. II 89 «Thea spread abroad her trembling arms». — S. 134 *million* in «hundred million spheres» ist nicht kollektiver singular, sondern ein adjektivischer gebrauch wie ja ganz gewöhnlich; vgl. two *thousand* years. — S. 198 *there and then* in der bedeutung ,at once, immediately' ist in der gewöhnlichen sprache durchaus üblich. — S. 295: dasselbe gilt von *tell one sister from the other* und von *crow* s. 312. — S. 399 *appraise* ist doch nicht eine von Tennyson gebildete kontamination von *praise* und *approve*, sondern ganz gewöhnlich in der bedeutung ,estimate'; der ganze paragraph enthält eine bunte sammlung verschiedenartiger erscheinungen. — Schliesslich bemerke ich, dass Longfellow's «There was a time when I was very small» nicht, wie es s. 515 angegeben wird, «from German», sondern «from the Danish» (Baggesen) ist.

Gentofte bei Kopenhagen, august 1907.

Otto Jespersen.

Thesaurus linguae latinae.

Af K. Wulff.

Paa de sammensluttede Akademiers sidste Aarsmøde i Wien gjordes ogsaa den græske Thesaurus til Genstand for Forhandlinger, og der nedsattes en Kommission for nærmere at overveje Spørgsmaalet. Naar man overhovedet har kunnet tænke sig, at en saadan Kodifikation af hele den græske Ordskat laa indenfor Mulighedernes Grænse, skyldes det utvivlsomt de Erfaringer, man har gjort med Thesaurus linguae latinae; det har gennem disse Arbejder vist sig, at selv de Vanskeligheder, der skulde synes uovervindelige, kan besejres, og de har tillige vist den Vej, ad hvilken man kan naa til et bedre Resultat, end man før var berettiget til at vente. En græsk Thesaurus vil utvivlsomt møde Vanskeligheder, som den latinske ikke har kendt: Sprogets overordentlige Rigdom, dets Splittelse i mange Dialekter, Litteraturens Omfang, der er omtrent ti Gange saa stort som den romerskes, og dens Udstrækning over et endnu langt større Tidsrum. Paa den anden Side har ogsaa den latinske Thesaurus haft sine store Vanskeligheder, som den græske vil blive sparet for; medens den paa en Maade kan betegnes som Forarbejde for den græske, har den selv ikke kunnet lære meget af vor Tids andre lexikografiske Storværker, den Grimmske Ordbog, The New English Dictionary, Schweizerisches Idiotikon: Stoffets Forskellighed betinger de vidt forskellige Arbejdsmethoder. I Modsætning til disse Værker, som bearbejder levende Sprogs Ordforraad, og hvis Stof derfor er uudtømmeligt, har det latinske Lexikon sit ganske vist store, men dog bestemt afgrænsede Arbejdsfelt; er dette paa den ene Side en Lettelse, saa mangler man til Gengæld, hvor det drejer sig om et dødt Sprog, Muligheden for ved Iagttagelse af det talte Sprog at supplere, hvad man paa Grund af den skriftlige Overleverings Ufuldstændighed savner, og ad denne Vej at forklare, hvad der er dunkelt. Og medens de nævnte Værker væsentlig kun skal tjene Linguistiken, skal den latinske Thesaurus foruden at være et Hjælpemiddel for Sprogvidenskaben — den latinske, den indoeuropæiske og den romanske — byde Materiale for Studiet af alle den latinske Filologis mange Grene; den skal derfor

forarbejde sit Stof ud fra alle disse forskelligartede Synspunkter, og netop fordi det er saa bestemt afgrænset, kan og maa man af den vente en langt større Fuldkommenhed end af de andre Ordbøger. Thesaurus linguae latinae var det første Værk i sin Art, den har selv maattet uddanne sig sin Methode; hvis Filologien faar sit næste store Ønske om en græsk Thesaurus opfyldt, vil denne, hvad enten hele Stoffet skal sammenfattes i eet stort Værk eller, som Diels mener, deles i ti Dele efter de forskellige Litteraturarter, kunne følge de nu viste Veje og benytte de først nu uddannede Hjælpemidler, saaledes som den ægyptiske Ordbog har gjort. Thesaurus linguae latinae faar derved foruden sit selvstændige videnskabelige Værd en ganske særlig methodologisk Interesse, som kun kan forøges ved de Planer, der nu er oppe, og hvis Udførelse, hvis den viser sig at være mulig, vil betyde et uberegneligt Fremskridt for Videnskaben.

Til den videnskabelige Lexikografi, der gør det til sin Opgave, ikke at være et Hjælpemiddel til Oversættelse fra et Sprog til et andet, men at give en udtømmende videnskabelig Beskrivelse af et Sprogs Ordforraad og dets Historie, blev Grunden lagt i det 16de Aarhundrede af Robertus Stephanus; hans Thesaurus linguae latinae (2den Udg. Paris 1543, 3 Bind i stort Folio), det første Værk, der bar dette Navn, maatte ifølge Sagens Natur være mangelfuldt, skønt flere betydelige Filologer havde ydet Bidrag til den; den blev som Henricus Stephanus' græske Thesaurus udgivet paany flere Gange, men uden som denne at blive væsentlig forbedret; det var da naturligt, at det store Opsving, Filologien tog navnlig i den sidste Del af det 18de Aarh., maatte fremkalde en levende Trang til at faa en Afløser for den.

Den første, der offentligt fremsatte en Plan til Tilvejebringelsen af en mere tidsvarende latinsk Thesaurus, var G. D. Köhler, Rektor i Detmold; i en til Fr. Aug. Wolf henvendt Afhandling «Ueber die Einrichtung eines Thesaurus der lateinischen Sprache», der i 1820, Aaret efter Forfatterens Død, blev trykt i Wolfs «Litterarische Analekten» (IV p. 307—369), paaviste han med et rigt Materiale, hvor mangelfulde de foreliggende latinske Lexika var, hvorefter han udførligt udvikler de Principer, efter hvilke et saadant nyt Værk maatte udarbejdes. Han gør bl. a. opmærksom paa, hvor meget værdifuldt Materiale Indskrifterne, Scholierne og Kirkefædrene indeholder, paa Egennavnenes Betydning for Semasiologien og fremfor alt paa Nødvendigheden af at samle et saa fuldstændigt Materiale som muligt, baade for

Bøjningsformernes, Betydningsudviklingens og den syntaktiske Brugs Vedkommende, ligesom han med Vægt hævder Kronologiens Betydning som ledende Motiv; det er da ogsaa væsentlig de i denne interessante Afhandling fremsatte Principer, der i videre Udførelse senere er blevet fastslaaede af den lexikologiske Methodologi. Köhler retter til Slut den Opfordring til Wolf, at tage sig af Planen: han maatte bedre end nogen anden være i Stand til at skaffe den det fornødne Antal af kvalificerede Medarbejdere; men Wolf mente ikke mere at kunne paatage sig dette — han var da 61 Aar gammel. I en Efterskrift til Artiklen meddelte han, at han selv 20 Aar tidligere havde haft en lignende Plan om at samle 10 eller flere Videnskabsmænd i Tyskland, Holland, Frankrig, Italien og England om denne Opgave; de skulde samle Materiale fra hele den romerske Litteratur lige til Latinens Forsvinden som levende Sprog og stille det til Raadighed for en selvvalgt Redaktør. Dette Projekt blev ivrigt drøftet i mange Aar (navnlig med Ruhnken) — i saa mange, at man tilsidst mente at maatte overlade dets Udførelse til yngre Kræfter; nu opfordrede han den nye Generation til at føre det ud i Livet.

Wolfs Anbefaling bragte dog ikke Sagen videre, og der gik 37 Aar, inden den blev taget op paany. I Aaret 1857 stillede Kong Maximilian II af Bayern 10,000 Gylden til Raadighed i dette Øjemed, en Sum, som antoges for tilstrækkelig for de 10 Aar, som skulde medgaa til Forarbejderne, og til Honorarer; Halm, Ritschl, Fleckeisen og den da 20-aarige Privatdocent i Bonn, Franz Bücheler, der var udset til Redaktør, udarbejdede i Foraaret 1858 en detailleret Plan og kom overens med Forlæggeren (Teubner); i September samme Aar kunde Halm paa Filologmødet i Wien fremkomme med en udførlig Redegørelse, der blev modtaget med den største Tilslutning, og meddele, at man i nær Fremtid vilde søge Medarbejdere. Planen gik ud paa følgende[1]: til Hovedforfatterne indtil den augusteiske Tid skulde der udarbejdes og udgives Speciallexika, fra de øvrige indtil det 6te Aarh. e. C. vilde man samle det vigtigste ud, og paa Grundlag af dette Materiale skulde «hvert enkelt Ords Historie skrives»; dertil skulde ogsaa de beslægtede Sprog, navnlig de romanske Døtresprog, yde deres Bidrag; Egennavnene skulde udgives som et særligt Onomastikon, redigeret af Hübner. Til at gennemføre Foretagendet ventede man Hjælp fra de filologiske Seminarer og

[1] Verh. d. 18. Philologenvers. zu Wien 1858 p. 6—14.

fra Gymnasierne, der gennem lexikografiske Programafhandlinger kunde skaffe meget værdifuldt Materiale til Veje — en Tanke, som allerede Wolf havde udtalt. Komiteen var dog ikke blind for, at det maaske egentlig var lidt for tidligt: Corpus inscriptionum var først lige paabegyndt, og af de færreste Forfattere havde man tilfredsstillende Udgaver; desuden ventedes der en ny Udgave af Forcellini. Ikke desto mindre mente man ikke at skulle udsætte Paabegyndelsen af Arbejdet, Vanskelighederne lod sig nok overvinde.

Dette viste sig imidlertid at være umuligt; Kommissionen kunde tilsidst ikke blive enig, man kunde ikke skaffe Bücheler et Professorat i München, og da endelig den italienske Krig truede med at bryde ud, blev Løftet om de 10,000 Gylden taget tilbage, og saaledes strandede Sagen. Forgæves søgte Martin Hertz i 1862 og 1863 at bringe den paa Tale igen paa Filologmøderne, for at der fra disse skulde indgives en Petition om Understøttelse til Regeringen; Halm modsatte sig det saa bestemt, at Hertz maatte afstaa fra sit Forehavende.

I de følgende 20 Aar, i hvilke Thesaurustanken hvilede, udførtes der indenfor den latinske Filologi et stort Arbejde; medens man hidtil kun af de færreste Forfattere havde haft gode kritiske Udgaver, der kunde danne et tilfredsstillende Grundlag for en Thesaurus, udgaves nu en Mængde Værker af den ældre Litteratur paany, medens en Del af Kirkefædrene udkom i Corpus Vindobonense, et Foretagende, der var en direkte Følge af Halms Bestræbelser i 1858; disse fortræffelige Udgaver med gode Indices verborum suppleredes af de ikke mindre værdifulde i Monumenta Germaniae historica. Samtidig udkom Keils Grammatici latini, Samlingerne til Corpus glossariorum gjorde hele den hidtil ubenyttede Skat af gamle Vokabularer tilgængelig, og Corpus inscriptionum med sine rige Indices muliggjorde Benyttelsen af det saa enestaaende vigtige Indskriftmateriale i en Udstrækning, uden hvilken man aldrig kunde faa en Thesaurus i Ordets egentlige Betydning. Samtidig og tildels som en Følge af denne Udvikling blev et videnskabeligt latinsk Lexikon mere og mere uundværligt; thi den nye Forcellini-deVit, der udkom 1858 og de følgende Aar, viste sig snart at være lidet tidsvarende og alt andet end fyldestgørende. Ikke blot for Textkritiken og Exegesen var en langt mere fuldstændig og nøjagtig Ordbog et uundværligt Hjælpemiddel: derved, at nu et saa rigt Sprogstof forelaa i renset og videnskabeligt bearbejdet Skikkelse, var det blevet muligt at ud-

vikle en latinsk Sprogvidenskab paa et fast og solidt Grundlag som aldrig før; og en saadan latinsk Linguistik var ikke alene et almindeligt videnskabeligt Krav, den havde ikke sit Værd alene i sig selv: for den klassiske Filologi var den en Nødvendighed, den var det for den indoeuropæiske Sprogvidenskab, og fremfor alt havde den unge romanske Filologi et uafviseligt Krav paa at faa en fast Basis for sit Studium af Latinens Døtresprogs Historie. Dèt første Skridt i denne Retning maatte være en fuldstændig Bearbejdelse af hele det latinske Sprogstof, hvori alle Sider af Sprogudviklingen blev belyst. Det var da paa det rette Tidspunkt, at Wölfflin, Halms Efterfølger ved Universitetet i München, 1882 med sin Afhandling «Ueber die Aufgaben der lateinischen Lexikographie» (Rh. Mus. N. F. Bd. 37 p. 83—123) indledede den Kampagne, som han med saa stor Energi og saa store Ofre af Tid, Kræfter og Penge har fortsat, indtil Tilvejebringelsen af Thesaurus linguae latinae forelaa som en Kendsgerning.

Havde Wölfflin i denne Afhandling først slaaet til Lyd for sin Plan, saa var Opgaven derefter den at paavise de Veje, ad hvilken den lod sig realisere; dette mente han bedst at kunne gøre ved at indrette «eine grossartige Versuchsstation» med et Tidskrift som Organ. Med en aarlig Understøttelse fra Akademiet i München begyndte han da i 1883 foreløbig for tre Aar Udgivelsen af sit «Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik mit Einschluss des älteren Mittellateins. Als Vorarbeit zu einem (siden 1900 «als Ergänzung zum») Thesaurus linguae latinae herausgegeben von Eduard Wöfflin» (aarlig fire, senere kun to Hefter). Sit Program udviklede han i Forordet til Archivets første Bind: Maalet maatte være at bevæge videnskabelige Selskaber til at paatage sig at udføre den Opgave, som private aldrig vilde kunne magte; thi kun naar dette skete, kunde man naa et Resultat, der aldrig vilde tabe sit Værd; for at faa alt med, der kunde blive af Betydning, baade grammatisk, orthografisk, semasiologisk og stilistisk, var det nemlig nødvendigt til Udarbejdelsen for hvert Ord at undersøge hvert enkelt Sted, hvor det var overleveret i Litteraturen (derunder indbefattet Indskrifter, Papyri, Love, diplomatiske Dokumenter o. l.) fra den ældste Tid ned til Karl den Store, og dette uhyre Arbejde maatte ikke være afhængigt af enkelte Personer, ved hvis Død det hele kunde gaa i Staa. Endvidere maatte Projektet, inden man skred til Udførelsen, ikke blot drøftes theoretisk fra alle Sider, men ogsaa

prøves i Praxis, og denne Opgave skulde «Forsøgsstationen» løse; i dette Øjemed inddeltes hele den ældre Litteratur og de vigtigste senere Forfattere indtil Hieronymus og Augustin samt enkelte endnu senere i ca. 250 Dele; hver af disse tildeltes en frivillig Medarbejder, hvis Opgave det var at gennemlæse sit Pensum og udskrive alle vigtige Steder, hvor visse opgivne Ord forekom, hvorpaa hans Samlinger afleveredes til Archivets Redaktion. Paa Grundlag af det saaledes indvundne Materiale udarbejdede man grammatiske, kulturhistoriske og navnlig lexikografiske Prøveartikler for ad denne Vej at høste de nødvendige Erfaringer; en Del af disse Artikler blev aftrykt i Archivet Side om Side med saadanne, der drøftede theoretiske Spørgsmaal (f. Ex. Gröber: «Sprachquellen und Wortquellen des lateinischen Wörterbuches» I p. 35—67; sammes «Vulgärlateinische Substrate romanischer Wörter» fortsat gennem flere Bind; Sittl: «Zur Beurtheilung des sogenannten Mittellateins» II p. 550 ff.; Thurneysen: «Die Etymologien des Thes. ling. lat.» XIII p. 1—40; Wölfflin: «Die alten und die neuen Aufgaben des Thes. ling. lat.» IX p. 3—16 og en Række andre Artikler af samme Forfatter); andre lignende Afhandlinger blev udgivne i Programmer, til Brug for hvilke Seddelmaterialet udlaantes.

Med den tredje Aargang skulde efter den oprindelige Bestemmelse Archivet gaa ind; for imidlertid at føre de paabegyndte Arbejder til Ende, udgaves der endnu et fjerde, og efter dette fulgte et femte: Akademiet havde fordoblet sit Aarsbidrag til 1000 Mk., saa at Wöfflin til Trods for de store personlige Ofre, det krævede af ham (hvor store Vanskelighederne var, fremgaar med al ønskelig Tydelighed af Redaktionens Aarsberetninger i Tidskriftet), besluttede sig til at fortsætte det endnu et Aar; Abonnentantallet var da ogsaa vokset saa meget, at der var Haab om, at Foretagendet snart vilde kunne bære sig. Men i Juni 1890 meddelte Wölfflin, at dette vilde blive det sidste Bind, hvis ikke en anden overtog Redaktionen; inden Aarets Udgang var der imidlertid atter sket Ting, som bevægede ham til selv at fortsætte det, og dermed var ogsaa, skønt Akademiets Tilskud bortfaldt i 1892 for at overdrages til Krumbachers «Byzantinische Zeitschrift», den Tid forbi, da det maatte kæmpe sig frem fra Aar til Aar.

Havde Wölfflin forstaaet at vække en mægtig Interesse for Thesaurustanken, saa blev det dog ikke ham, der gav det direkte Anstød til dens Virkeliggørelse. I Efteraaret 1889 holdt Martin

Hertz paa Filologmødet i Görlitz[1] et Foredrag om dette Spørgsmaal og udtalte det Haab, at Akademierne i Berlin, München og Wien, eventuelt ogsaa andre lignende Institutioner vilde komme overens om at føre Projektet ud i Livet; ikke længe efter lykkedes det ham at interessere Berlinerakademiet og den preussiske Regering for det, den preussiske Kultusminister Gossler lovede at overveje Sagen nøjere, og han holdt Ord. Et Aar efter, i Februar 1890, afholdtes der i Kultusministeriet en Konference, hvori foruden Hertz deltog Althoff som Ministeriets Repræsentant, Mommsen, Vahlen og Diels paa Akademiets Vegne; Resultatet af Forhandlingerne blev, at det overdroges Hertz at udarbejde en Indstilling, der skulde forelægges Akademiet i Berlin; dette skete efter Samraad med Dziatzko, Hartel, Keil, Bücheler, C. F. W. Müller og Wölfflin i Juli 1891[2]. Efter Hertz's Beregning skulde Materialet, der maatte opbevares i en særlig i dette Øjemed oprettet «Centralstelle», kunne samles i Løbet af sex Aar efter Forarbejdernes Begyndelse; med to Assistenter, der helt ofrede sig for dette Arbejde, og syv andre Hjælpere, maatte man dernæst i 12 Aar kunne faa de ti Bind à c. 1200 Sider, som Thesaurus skulde udgøre, udgivet med en Bekostning af alt i alt 500,000 Mk., naar Indtægterne beregnedes til 120,000—150.000 Mk. Materialet skulde for alle sjældnere Ords Vedkommende være fuldstændigt for alle Forfattere indtil det 2det Aarh. e. C., for de hyppigere forekommende maatte man samle et Antal typiske Exempler, ligesom af den senere Litteratur indtil Isidor kun det vigtigste skulde samles ud. Akademiet udtalte i sin Betænkning om denne Plan, som det i det hele sluttede sig til, at den kun vilde kunne gennemføres, naar Staten tog Udførelsen i sin Haand, men dette kunde og burde ogsaa ske i Tyskland; det var dog ikke tilstrækkeligt, at hele Litteraturen kun blev excerperet, alle vigtigere Forfattere maatte forarbejdes til et absolut fuldstændigt Seddelmateriale, kun for de mindre vigtige af de senere Skribenters Vedkommende kunde man nøjes med mindre; til at udarbejde Værket maatte der ansættes 8—10 Lærde, som i 10—12 Aar kun havde dette Arbejde, og derved vilde Udgifterne komme til at beløbe sig til mindst 1,000,000 Mk., en Udgift, man dog ikke burde vige tilbage for.

Efter to Aars vanskelige Forhandlinger var man naaet saa

[1] Verh. d. 40. Phil.-Vers. zu Görlitz 1889, p. 8 ff.

[2] Berliner Akad. Sitzungsber. 1891 p. 671 ff., Arch. VII p. 507 ff.

vidt, at Wölfflin, Bücheler og Leo kunde forelægge en detailleret Oversigt over Arbejdets Organisation og de pekuniære Ofre, det vilde kræve, for en Konference i Berlin, hvor Diels, Wilamowitz, Ribbeck, Wölfflin og Hartel mødte som Repræsentanter for Akademierne i Berlin, Göttingen, Leipzig, München og Wien; den her d. 21.—22. Oktober 1893 udarbejdede Plan blev henimod Slutningen af dette Aar underskrevet af de fem Akademier, og dermed var Foretagendet endelig sikret. Efter at de sidste Anordninger var trufne paa et Delegeretmøde i Göttingen i Maj 1894, kunde man da straks begynde paa Arbejdet efter følgende Plan[1]: Til Udførelsen skulde der medgaa c. 20 Aar, nemlig 5—7 Aar til Materialets Samling og Ordning, de øvrige 12—15 Aar til den egentlige Udarbejdelse af Værket; Omkostningerne beregnedes til 605,000 Mk., hvoraf hvert Akademi aarlig skulde udrede 5000, medens Forlæggeren (Teubner) foruden at bære Udgifterne ved Udgivelsen skulde betale de resterende 105,000 Mk.; Berliner Akademiet havde 3 Aar før regnet med 1,000,000 Mk., hvilket endda næppe er mere end Halvdelen af den Sum, der vil være medgaaet, naar det hele Arbejde er afsluttet. De Penge, som bruges ud over det beregnede, udredes dels af de fem Akademier, dels har i de senere Aar flere tyske Regeringer, der ikke var Deltagere i Foretagendet, ydet større eller mindre Tilskud til Thesauruskassen (Baden, Würtemberg, Elsass-Lothringen, Hamburg), Teubner har stillet en betydelig aarlig Sum extra til Raadighed, og ogsaa fra Privatfolk (navnlig Wölfflin) har man modtaget større Beløb. Arbejdet ledede af et Direktorat bestaaende af Leo, Wölfflin og Bücheler med to Sekretærer under sig (den ene af disse, Dr. O. Hey, er endnu Sekretær for Thesaurus); Akademiernes Delegerede, der aarlig træder sammen til en Konference, fungerer som Tilsynsraad — det er for Tiden Diels, Leo, Brugmann (tidligere Ribbeck), Wölfflin og Vollmer; Wiener-Akademiets nylig afdøde Delegerede W. v. Hartel vil sandsynligvis blive efterfulgt af Gomperz. Materialet skulde være fuldstændigt for alle Forfattere indtil Antoninerne, de vigtigste af Indskrifterne og enkelte senere Skribenter, der var særlig typiske for deres Tid og Stilart (Apul., Dele af Tert., Aug. civ.); fra alle de øvrige Sprogmindesmærker indtil de to Gregorer og enkelte endnu yngre, skulde det vigtigste samles ud.

Den første Opgave var nu at revidere de Texter, der skulde

---

[1] Diels: Verh. d. 49. Phil.-Vers. zu Köln 1895, p. 24—26.

lægges til Grund, et Arbejde, der udførtes af en Mængde Lærde i og udenfor Tyskland; alle usikre Konjekturer fjernedes, de vigtigste Varianter udskreves i Marginen, og paa vanskelige Steder vedføjedes der korte orienterende Bemærkninger; flere Forfattere maatte udgives nyt for Thesaurus og tildels paa dennes Bekostning, saaledes Fronto, Manil., Cels., Ps. Apul. herb., Chiron. For Ciceros Taler og filosofiske Skrifter, Caesar, Tacitus, Vulgata og Juristerne havde man fuldstændige Specialordbøger (Merguet, Meusel, Greef, Dutripon, Vocabularium iurisprudentiae udg. af Berlinerakademiets Savigny-Stiftung, dertil Dirksen og Eicherts Justinlexikon), der kunde klippes i Stykker og saaledes indlemmes i Materialet, for en Række andre Forfattere og en Del af Corpus inscriptionum kunde man benytte de foreliggende Indices verborum, for atter andre skænkede en Række Filologer mere eller mindre fuldstændige private Samlinger til Thesaurus (saaledes fik man hele Ammians og Commodians Ordforraad i Seddelmateriale som Gave). Alle de øvrige af de senere Forfattere, officielle og diplomatiske Dokumenter, Indskrifter, Papyri og Mønter excerperedes, d. v. s. de blev gennemlæst af Fagmænd, der ud fra semasiologiske, grammatiske og stilistiske Synspunkter paa Sedler udskrev alle de Ord med saa meget af Omgivelserne, som var nødvendigt for Forstaaelsen, der kunde tænkes at være af Betydning; dette Arbejde fortsættes stadig og i bestandig større Omfang, for en stor Del af Medarbejderne ved Thesaurus; paa samme Maade excerperedes ogsaa en stor Del af den moderne grammatiske og lexikografiske Litteratur for at Thesaurus kan henvise til denne. — Medens Berliner-Akademiet i sin Tid havde foreslaaet at skaffe det fuldstændige Materiale for den ældre, og de udvalgte Dele af den yngre Litteratur til Veje paa samme Maade, som det sker ved Juristordbogen, nemlig ved at skære to Exemplarer af hver Text i Stykker, saa at man faar hvert Ord for sig, der saa klæbes paa hver sin Seddel med Vedføjelse af Citatet, valgte man nu den «Meuselsche Verzettelung», der ogsaa benyttes ved Udarbejdelsen af den ægyptiske Thesaurus; den foretages paa følgende Maade: de reviderede Texter afskrives med de vedføjede adnotationes Stykke for Stykke paa c. 11 × 17 cm. store Sedler, der hver kommer til at indeholde et Afsnit paa mellem 65 og 85 Ord; øverst til venstre angives Forfatterens Nummer i Thesaurusbiblioteket, der er ordnet kronologisk, til højre derfor hans og Skriftets Navn, Bog, Kapitel og Paragraf, resp. Side og Linie; øverst til højre bliver en Plads aaben til Lemmaet, og i

det nederste Hjørne til venstre angives Antallet af de Ord, som staar paa Sedlen. Efter en Revision foretaget af Sekretæren fremstilles nu hver Seddel hektografisk i ligesaa mange Exemplarer, som den indeholder Ord, og paa hver af disse hektograferede Sedler udhæves ved Understregning i fremadskridende Rækkefølge et Ord, der som Lemma skrives i det øverste Hjørne til højre. Paa denne Maade fik man hvert Ord paa hvert Sted, hvor det findes hos hver Forfatter, paa en Seddel for sig og i hele den Sammenhæng, hvori det staar; ogsaa dette Arbejde fortsættes stadig, og det er Meningen, at Excerpterne efterhaanden helt skal erstattes af saadan «Verzettelung». For Tiden arbejder man saaledes med Tertullian og de Dele af Cicero, for hvilke man foreløbig kun har Merguets Lexikon; da Citaterne i dette ikke er ordnede efter Betydningen men efter rent ydre Forhold og ofte er for korte til, at Betydningen paa hvert Sted kan ses med Sikkerhed, spildes der uhyre megen Tid med, at Artikelforfatterne maa slaa efter i Texten og udskrive Stederne paa særlige Sedler.

Det saaledes og ved Excerpering fremstillede Seddelmateriale samledes dels i Göttingen (Poesi og Indskrifter), dels i München (Prosaforfatterne) og ordnedes her alfabetisk for hver Forfatter for sig, saa at man fik et fuldstændigt eller ufuldstændigt Speciallexikon for hver. I Løbet af lidt over fem Aar var dette Arbejde saa vidt fremskredet, at man i Efteraaret 1899 kunde begynde paa Værkets Udarbejdelse; i Modsætning til den oprindelige Plan besluttede man sig da til at oprette et Centralbureau, hvor hele Arbejdet skulde udføres af fast ansatte Filologer, hvorved man undgik at splitte det værdifulde Materiale ved at forsende det til Medarbejdere, der opholdt sig paa forskellige Steder, og tillige opnaaedes der det, at Artikelbearbejderne stadig havde Adgang til hele Materialet ogsaa for alle andre Artikler og til Thesaurusbibliotheket, hvori alle de benyttede Texter, det vigtigste af den græske Litteratur og det nødvendige filologiske Apparat forefindes; og ikke den ringeste Fordel ved denne Ordning var det, at alle Medarbejderne uden at være bundne af anden Gerning kunde bearbejde Artiklerne direkte under Redaktionens Øjne og i stadig Berøring med hinanden. Materialet blev da installeret i Akademiets gamle Bygning i München, hvor Thesaurus indtil nu har haft Lokaler, forhaabentlig for snart at flytte til et mere egnet Sted. I dette Bureau bliver Thesaurus linguae latinae til, Seddelmaterialet maa ikke fjernes herfra; det udgjorde i 1899 c. 4 1/2 Million og udgør nu c. 6 Millioner Sedler, der ordnede al-

fabetisk for hver Forfatter for sig (medens Forfatterne er ordnede kronologisk) opbevares i Papkartoner og saaledes fylder Væggene i de fem store Rum; Livius alene fylder næsten en hel Væg, hans Ordforraad udgør 128 Kartoner à 1500—1800 Sedler.

Til at forarbejde dette Materiale ansattes der en Generalredaktør (Fr. Vollmer), en Sekretær (O. Hey) og 12 faste Assistenter; for Tiden beskæftiger Værket en Generalredaktør, Prof. Ernst Lommatzsch, der afløste Vollmer i 1905, en Redaktør (B. Maurenbrecher), en Sekretær (O. Hey), 13 Assistenter, 3 faste og flere midlertidige Hjælpearbejdere; Assistenterne er tildels Gymnasiallærere, der paa et eller flere Aar udsendes til München af den østrigske, preussiske, bayerske og sachsiske Regering; ogsaa fra fremmede Regeringer har man ventet Hjælp ved Udsendelse af saadanne Medarbejdere.

Arbejdet inddeltes saaledes, at man paa en Gang begyndte paa Vol. I (A—AM) og II (AN—BY), som udgaves jævnsides; det første Hefte kunde udsendes i Slutningen af 1901, Vol. I afsluttedes i Maj 1905, Vol. II i Juni 1906. Udgivelsen sinkedes i Begyndelsen noget af Egennavnene, der bearbejdes af en eller to særlige Assistenter; man havde af økonomiske og tekniske Grunde lige til det sidste tænkt at udelukke disse fra Thesaurus, men da Udarbejdelsen skulde begynde, besluttede man alligevel at optage dem; man havde da det fuldstændige Materiale fra hele den ældre Tid, og hvad der manglede, blev suppleret saa godt, som det lod sig gøre, ved Hjælp af de foreliggende Indices og ved ny Excerption. Ved Bearbejdelsen sammenfattedes de etymologisk sammenhørende til større Grupper, en Ordning, som dog viste sig at være umulig at gennemføre paa Onomatologiens nuværende Standpunkt, og som derfor blev opgivet, da de to første Bind var afsluttede; da man tillige havde lært, at Egennavnene ofte var langt senere at bearbejde end de almindelige Artikler, ændrede man samtidig de oprindelige Dispositioner saaledes, at der fra Vol. III af udgives et særligt Onomastikon, hvori Navnene i første Linie behandles fra den formelle Side; denne Del af Værket frembyder ganske særlige Vanskeligheder, da Materialet fra Indskrifterne, der her er langt det vigtigste, er udgivet saa spredt og stadig forøges ved næsten alle, selv de ubetydeligste nye Fund; tillige savner man her endnu mere end ved det øvrige Værk en græsk Thesaurus.

Seddelmaterialet er som nævnt ordnet alfabetisk for hver Forfatter for sig; efterhaanden som nu Artiklerne skal bearbejdes,

samler Officialen Materialet for hvert Ord sammen, udarbejder en Lemmaliste med Angivelse af Sedlernes Antal for hvert Lemma, og sammenligner den med Forcellini og Georges, for at der ikke af Vanvare skal kunne springes noget over; derefter udleveres det til den Assistent, som skal udarbejde Artiklen; naar denne er trykt, ordnes Seddelmaterialet kronologisk og opbevares da samlet og i den samme alfabetiske Rækkefølge som Thesaurus-artiklerne, ikke mere som Speciallexika. Artiklerne, i hvilke der kun benyttes det latinske Sprog, disponeres saaledes: efter Lemmaet følger Etymologien; hvor det drejer sig om Derivata, henvises der til Stamordene; for disse anføres, for saa vidt Etymologien kan angives med Sandsynlighed, de nærmest beslægtede Ord i og udenfor Latinen, navnlig tages der Hensyn til de italiske Dialekter; ved denne etymologiske Del, som udarbejdes af Thurneysen i Forening med Schulze (deres Etymologier betegnes ved *Th.*), haaber man at kunne udrydde de i de moderne latinske Ordbøger gængse, oftest urigtige og hyppigt ganske meningsløse Etymologier, der for en stor Del gaar tilbage til det 1662 af Vossius udgivne Etymologicum linguae latinae. Derimod skal Thesaurus ikke kunne erstatte et etymologisk Lexikon; der bydes kun saadanne nogenlunde sikre Etymologier, der kan belyse Ordets oprindelige Betydning; usikre Formodninger og al Diskussion er udelukket. Derefter følger etymologiske Forsøg fra den antike Literatur, derpaa Ordets Former, Orthografi og Prosodi, for saa vidt der er noget at bemærke herom, ligeledes de almindelig brugte Kompendier; sjældnere Former belægges med alle Steder. Derefter anføres Oldtidsforfatteres Udtalelser om Ordets Betydning, herunder Glosserne og de græske Ord, for hvilke det bruges i Oversættelser; for hvert Ord angives endvidere den første Forfatter, hos hvem det er overleveret, i interessante Tilfælde ogsaa saadanne, som undgaar at bruge det eller har særlig Forkærlighed for det; navnlig lægges der ogsaa Mærke til, om det eller enkelte af dets Former mangler i enkelte af Sprogudviklingens Perioder, Dele af Riget eller Stilarter, om det kan paavises helt eller overvejende at tilhøre enten Litteratur- eller Vulgærsproget. Fremdeles anføres i denne Del af Artiklen saadanne korrupte Steder, der ikke kan forklares med Sikkerhed, medens andre textkritiske Bemærkninger vedføjes til Citatet i Artiklens anden Del; «Hovedet» slutter med de romanske Ord, der direkte fortsætter det latinske, derimod udelukkes alle «mots savants»; disse Opgivelser stammer fra Meyer-Lübke og betegnes med *M. L.*

I Artiklens anden Del, den semasiologiske, maa dens Forfatter selv afgøre, efter hvilke Synspunkter Stoffet bedst kan ordnes; hvor det ikke naturligt falder i større Grupper efter de forskellige Betydninger, maa man som Regel inddele det efter ydre Forhold, grammatiske Konstruktioner o. l., ligesom en saadan Ordning kan gennemføres indenfor de enkelte Betydningsgrupper; ellers ordnes Citaterne altid kronologisk, Afvigelser fra denne Regel, som kan være nødvendige for at samle Steder, der ligner hinanden, betegnes ved, at de Citater, der falder udenfor den kronologiske Rækkefølge, indesluttes i Parentheser. Artiklens Grupper og deres Undergrupper betegnes ved Alinea, og ved Romertal, store Bogstaver, arabiske Tal, smaa Bogstaver og græske Bogstaver, altid skiftende i denne Rækkefølge; Angivelsen af Betydningerne sker paa Latin, saa vidt muligt ved Synonymer, altid saa kort som muligt, og trykkes spærret og, som alt, der er Artikelforfatterens egne Ord, kursiv (en saadan Benyttelse af forskelligt Tryk fordrede allerede Köhler). Indenfor de saaledes betegnede Afdelinger kan igen et større Antal Citater samles til særlige Underafdelinger adskilte ved tredobbelte Spatier. — I Artiklens tredje Del samles under Overskriften *iuncturae, structurae* eller lign. saadanne grammatiske Forbindelser, Epitheta o. s. v., som er af særlig Interesse, og som ikke ovenfor er benyttet som Grundlag for Inddelingen. Ved Verber efterfølges den af Participierne og Gerundiverne i adjektivisk eller substantivisk Funktion med de deraf afledede Adverbier, og endelig slutter Artiklen med en Optælling af de Synonymer og Opposita, hvormed Ordet er stillet sammen i de bearbejdede Steder, hvorved Thesaurus yder sit Bidrag til Synonymiken, og af dets Derivata; hver Artikel er forsynet med sin Forfatters Navn.

Under de Lemmata, hvor Materialet udgør c. 200—250 Sedler, anføres som Regel alle Steder enten citerede saa kort, som det er muligt, uden at de bliver uforstaaelige, eller blot angivet ved Forfatterens og Skriftets Navn og Stedet i Tal; er Materialet større, gives der kun et større Antal typiske Steder, og saadanne Artikler betegnes da siden Begyndelsen af Vol. III som Udtog af Materialet ved en Stjerne sat foran Lemmaet. Forfatternes Navne trykkes helt med store, Skriftets med smaa Bogstaver, Tallene er kun arabiske (f. Ex. CIC. fin. 4,23; ligesaa INSCR. christ. Brit. 125,10); for alle benyttes bestemte Sigler, der alfabetisk ordnede efter Forfatterens Navn og med Opgivelse af hans Biblioteksnummer og Levetid samt de benyttede Udgaver

er samlede i en Index librorum scriptorum ex quibus exempla adferuntur, der er udkommet som et særligt Hefte af Thesaurus (109 S. 1904, 7,20 Mk.; Supplement dertil i Thesaurus Vol. III fasc. 1.). Med Udgivelsen af denne «Citierliste», der oprindelig kun blev trykt til Brug for Medarbejderne, har man villet gøre det muligt, at et ensartet Citeringssystem trængte igennem og afløste den hidtidige Forvirring paa dette Omraade. Et andet lignende Hjælpemiddel for Medarbejderne er en Canon chronicus, hvori alle Forfatterne og tildels deres Skrifter, Indskrifterne etc. er trykt i kronologisk Rækkefølge med Angivelse af deres Tid.

Assistenternes Manuskripter revideres af Redaktørerne, der hver besørger Udgivelsen af et af de to Bind, der samtidig er under Arbejde; herved fjernes de Ujævnheder, der er en uundgaaelig Følge af, at Artiklerne udarbejdes af saa mange forskellige Personer; de første, enspaltede Korrekturark sendes foruden til Bureauet, hvor hver Assistent kun korrigerer sine egne Artikler, medens Redaktørerne korrigerer dem alle, til en Del «Mitleser» (Leo, Thurneysen, Meyer-Lübke, Vollmer, Ihm, Denk og nogle af de ældre Assistenter, tidligere ogsaa Traube, Schmalz og flere andre), der indsender dem til Bureauet, eventuelt med Forslag til Ændringer; efter denne første Korrektur trykkes de tospaltet for efter endnu en anden Korrektur at forsynes med imprimatur. Udgivelsen sker i Hefter à 15 ottesidede Ark i stort Kvart[1], forsynede med Trykningsdato. Siderne er tospaltede med Spaltetælling for Sidetælling, hver Spalte har 84 Linier med Linietælling; 7—8 saadanne Hefter udgør et Bind, og hele Værket skal om muligt foreligge fuldstændigt i 12 Bind à c. 1000 Sider (2000 Spalter); hertil vil der dog slutte sig et Supplement i særlige Hefter, hvori det vigtigste af det Materiale, som indløber, efter at Artiklerne er trykte, vil blive samlet; en Del deraf, der har større Betydning, vil blive offentliggjort snarest mulig. Subskriptionsprisen er beregnet til 48 Pf. Arket, 7,20 Mk. for Heftet, mellem 50 og 60 Mk. for hvert Bind; Prisen for de færdige Bind er c. 20 % højere. Foreløbig er udkommet Vol. I (XIV + 2032 Sp., 74 Mk., indb. 82 Mk.) og II (2270 Sp., 68.40 resp. 76,40 Mk.), Vol. III fasc. 1 (c — candidus), Vol. IV fasc. 1—3 (con — continor); til IV 4 foreligger de fleste Artikler i

[1] En Amerikaner (Kirby Flower-Smith, Am. Journ. of Phil. XXII, 1901) har regnet ud, at der paa hvert Ark staar 83,000 Bogstaver.

Manuskript; da imidlertid Udgivelsen af Vol. III er stærkt forsinket, arbejdes der nu næsten kun paa dette.

I den Skrivelse, som i Oktober 1893 udarbejdedes i Berlin for at forelægges de fem Akademier til Underskrift, fremhævedes det, at Opgaven blev vanskeligere og vanskeligere, jo længere Tiden skred frem, idet de idelige Diskussioner, uden at fremdrage nye Synspunkter af Betydning, kun førte til, at de Krav, man stillede til den ventede Thesaurus, bestandig blev større for tilsidst at blive saa store, at de umulig kunde opfyldes af et Værk, som for første Gang skulde bryde nye Baner, der aldrig havde været prøvet før. Man faar en tydelig Følelse af Sandheden heri, naar man i Heerdegens Lexikografi (Iwan Müllers Handb. II[3] 1900) læser Afsnittet om den latinske Lexikografis Theori (p. 500 ff.), hvori Wölfflins Principer er udført i alle deres Konsekvenser, og saa hermed sammenligner de forholdsvis beskedne Krav, man stillede i 1858 og dengang vilde have været lykkelig over at faa opfyldt. At den nu paabegyndte Thesaurus ikke kan opfylde saa vidtgaaende Forventninger, er sikkert og ogsaa naturligt; med dette Værk skulde, som Wölfflin har bemærket (Arch. VII p. 516), først den latinske Lexikografi udvikles som en egen Videnskabsgren, der hidtil ikke havde existeret. Naar dette paa den ene Side yderligere forøger det store Foretagendes Værd, saa er det paa den anden Side en Omstændighed, der medfører Vanskeligheder, som ikke maa underkendes, og nægtes kan det ikke, at disse Vanskeligheder har sat deres Spor, der heldigvis allerede er ved helt at forsvinde i de to nye Bind; de Fejl, som blev begaaet i Begyndelsen af den egentlige Redaktionsperiode, maatte naturligvis konsekvent gennemføres i de to første Bind, der udgaves jævnsides, og først i de følgende kunde man ændre de oprindelige Dispositioner. Det maa da ogsaa siges, at Kritiken som Regel, om end ikke altid, har vist Forstaaelse for, hvilke Krav Organisationen, inden man gennem det praktiske Arbejde havde kunnet skabe en fast og færdig Methode, stillede til Redaktionen og Udførelsen til dens endnu ikke tilstrækkelig skolede Medarbejdere.

Et Par af de Punkter, paa hvilke Theorien[1] saaledes har stillet sine Fordringer uden at betænke Konsekvenserne deraf, kan der være Anledning til at belyse. Det er ofte nok fremhævet, at en Thesaurus, der skulde kunne tilfredsstille Viden-

---

[1] Se navnlig Heerdegens Lexikografi p. 523 f.

skaben, maatte udarbejdes paa Grundlag af et absolut fuldstændigt Materiale, d. v. s. at alt, hvad der er overleveret af det latinske Sprog indtil en vis Tidsgrænse, som man i Almindelighed med Gröber har fastsat til de to Gregorer, skulde forarbejdes til et Meuselsk Seddelmateriale. Betænker man imidlertid, at alene Hieronymus og Augustin fylder 25 Migne-Bind à 1200—1500 tættrykte Sider. og hvor stor en Del de udgør af den senere Litteratur, saa kan man lige ane, hvilket Omfang Materialet vilde have faaet, om dette skulde være gennemført; Forarbejderne vilde da have krævet mindst 10 Aar mere, og da man tilmed for en stor Del af den ekklesiastiske Litteratur er henvist til at benytte de upaalidelige Migne-Udgaver, og det meste af den i Forhold til sit Omfang kun indeholder temmelig lidt af Interesse, vilde Resultatet næppe lønne de Ofre af Tid og Penge, som var bragt for denne utaknemmelige Opgave; det synes da at være en langt rigtigere Ordning, som man har valgt, idet man foreløbig nøjes med Excerpter, der ganske vist ikke fører til absolut sikre Resultater, og af hvilke man ikke tør drage Slutninger ex silentio, og først senere erstatter dem med fuldstændig «Verzettelung».

Men ogsaa bortset fra dette vilde den overvældende Stofmængde lægge næsten uoverstigelige Hindringer i Vejen for Arbejdets Fuldførelse; Artiklerne regnes for mellemstore, naar Materialet udgør 1500—1800 Sedler, og hver af Assistenterne kan gennemsnitlig forarbejde c. 1000—1200 Steder om Maaneden. En saa enorm Forøgelse af Materialet vilde derfor gøre Arbejdet næsten uoverkommeligt for en Mængde Artiklers Vedkommende; til at udarbejde Artiklen AB brugte en af de dygtigste Assistenter, den nuværende Generalredaktør, 8 Maaneder; til CVM, der lige er blevet færdig i Manuskriptet, har den ældste Medarbejder, Prof. O. Hey, brugt over 6 Maaneder; Materialet til CAVSA beløber sig til over 10,000 Steder, og disse store Artikler er det næsten umuligt at bearbejde uden Afbrydelser; til at blive Herre over det absolut fuldstændige Materiale vilde der derfor for mange Ords Vedkommende medgaa Aar, og dermed vilde Udgivelsen komme til at strække sig over et saa stort Tidsrum, at man aldrig kunde gøre Værket til en sammenhængende Enhed, selv om Foretagendet kunde tænkes at blive gennemført, uden at den filologiske Verden blev ked af det længe før Afslutningen.

Der er i Amerika udkastet en Plan[1] om at faa udarbejdet

[1] Transact. & proc. of the Am. phil. Assoc. XXXV (1904) p. 22—24.

et Supplement til Thesaurus, hvori alle de Steder skulde optages, som dette Værk udelukker; man skulde kun angive Stederne, hvor Ordene fandtes, ingen Citater skulde udskrives, og derved skulde dette Supplement kun faa et Omfang, der svarede til $^1/_8$ af den egentlige Thesaurus — sikkert en alt for sanguinsk Beregning; hvorledes nogen Filolog skulde kunne benytte et saadant Værk, der kun indeholdt Tal, forklares ikke. Til Grund for dette Projekt, der imidlertid synes at være opgivet, ligger naturligvis den rigtige Tanke, at en videnskabeligt begrundet Dom kun kan udtales, naar man har alt Materialet for sig; naar det alligevel maa betegnes som i højeste Grad forfejlet, saa ligger det i, at det er baseret paa en fuldstændig Misforstaaelse af Thesaurus' Opgave; vil man bestemme denne, maa man skelne mellem Bogen og Seddelmaterialet. Formaalet med det trykte Værk er at byde Videnskabsmanden de Kendsgerninger og det Materiale videnskabeligt forarbejdet og overskueligt sammenstillet, som han under almindelige Forhold behøver; det skal ved Hjælp af et betydeligt Antal Exempler give ham de ønskede Oplysninger uden at indlade sig paa lange Forklaringer og Diskussioner, der altid maa faa rent subjektiv Karakter og derfor mangle absolut og varigt Værd. Filologen behøver i Almindelighed ikke at have alle, ogsaa de uvigtige Steder for sig, han kan som Regel nøjes med et godt Udvalg, der viser de store Linier; et alt for stort Stof vilde kræve saa lang Tid til Orienteringen, at Værket kun vilde være brugeligt som Grundlag for Detailstudium; dets Opgave er imidlertid at være et Kompendium, som, idet det er udarbejdet paa Grundlag af et tilnærmelsesvis fuldstændigt Materiale, kan befri Videnskabsmanden for selv at foretage de vanskelige og tidspildende Enkeltundersøgelser, som nu udføres af dertil særlig ansatte Filologer, hvis Opgave det er at udsøge og sammenstille alt, der kan skønnes at være af Betydning for det almindelige filologiske Arbejde. Beror Thesaurus' Værd saaledes i første Linie paa det Materiale, der ligger til Grund for dens Artikler, og paa, hvorledes dens Arbejdere har benyttet det, saa kan en endelig Dom om den først udtales, naar den er prøvet tilstrækkelig længe i Praxis; imidlertid er det Materiale, den byder, heller ikke uden Betydning, og herom kan man allerede danne sig en Mening ved at sammenligne den med Forcellini; nogle vilkaarlig valgte Exempler vil vise Forholdet imellem dem: Ordet *contemptibilis* belægges i Thes. med 100 Steder, der fylder 140 Linier; i Forcellini svarer dertil 6 Steder i 10 Linier; *controversia*:

Thes. 636 Steder i 570 Linier, Forcellini 38 i 59 Linier; *controversus*: Thes. 45 i 57 L., Forcellini 7 i 16 L. o. s. v. Den, der vil undersøge et lexikalsk Spørgsmaal i alle Enkeltheder, kan naturligvis ikke nøjes med det Materiale, som Thesaurus byder ham, og han maa henvises til Seddelmaterialet; dette vil selvfølgelig ikke blive tilintetgjort, men tværtimod blive opbevaret som det værdifuldeste Resultat af Foretagendet; det er nu og vil i Fremtiden være tilgængeligt for Videnskabsmænd, som ønsker at benytte det; de, der ikke selv kan komme til München, kan for en rimelig Betaling gennem Officialen faa Udskrifter af det saavel som alle andre Oplysninger, det kan give. Hvor det vil blive opbevaret, naar det trykte Værk er fuldendt, er endnu ikke afgjort; sikkert vil et af Akademierne overtage det.

Et andet Punkt, der kan være Grund til at omtale, er dette: Lexikografiens Opgave bestaar i «at skrive hvert Ords Historie», som Parolen har lydt siden 1858; hertil kræves, at dels dets Former, dels dets Betydninger, dels de Maader, hvorpaa det forbindes med andre Ord, forfølges i alle deres Udviklingsfaser saa fuldstændigt og saa nøjagtigt, som det overleverede Materiale tillader det; medens Lexikografien saaledes fremstiller Sprogets Udvikling gennem «biografiske Monografier» af hele dets Ordforraad, for saa vidt som det er os tilgængeligt, er det Grammatikens og Semasiologiens Sag at sammenfatte og i Sammenhæng at bearbejde det, der er fælles, og forklare, hvad der er forskelligt, for derigennem at naa til en Erkendelse af Sprogudviklingens hele Retning og enkelte Faktorer. Naar man har identificeret denne den ideale Lexikografis Opgave med Thesaurus linguae latinae's og har ventet, at den skulde løse denne, saa beror det atter paa en Miskendelse af det i Praxis opnaaelige og det praktiske Lexikons Bestemmelse. For at kunne skrive et Ords Biografi maa man først finde det eneste mulige Udgangspunkt: dets oprindelige Form eller Former og dets oprindelige Betydning eller Betydninger for derfra at forfølge Udviklingen; det er da ogsaa dette, man har krævet af Thesaurus[1]. Da imidlertid det store Flertal af Sprogets Ord har gennemgaaet en lang Udvikling i forhistorisk Tid, saa at man ved Overleveringens Begyndelse forefinder en hel Række af Betydninger (thi her ligger den største Vanskelighed), der alle har samme Krav paa at være Grundbetydningen, er det umuligt at finde dette Udgangspunkt i Sproget selv; vil

[1] Heerdegen l. l.

man da ikke konstruere sig det gennem usikre og uvidenskabelige Formodninger, maa man tage de beslægtede Sprog til Hjælp, og de Etymologier, der findes ved Artiklernes Begyndelse, har da ogsaa den Bestemmelse at give et Fingerpeg i denne Retning. Den etymologiske Videnskab er imidlertid endnu langtfra naaet saa vidt, at den med tilnærmelsesvis Sikkerhed kan fastslaa blot de fleste Ords Oprindelse og Grundbetydning, og alene derfor er det umuligt at gennemføre en saadan biografisk Fremstilling; man maatte da søge ved Hjælp af de Rester af Sproget, vi har til Raadighed, at bestemme hvert Ords Begrebsindhold paa det Tidspunkt, da Overleveringen begynder, og saa at paavise dets følgende Udvikling og de Faktorer, der har betinget dens Retning og Tendenser; begge Dele er praktisk umulige, ikke alene fordi Overleveringen er for ufuldstændig. Der kræves nemlig hertil et indgaaende Studium af de Begrebers Historie, som Ordet udtrykker, og af hele den eller de Begrebssfærer, det hører ind i; at Forfatteren til en Lexikonartikel umuligt kan foretage minutiøse Undersøgelser paa de mange forskelligartede Omraader, som han vilde komme i Berøring med, er en Selvfølge — sin klassiske Gendrivelse har denne Fordring fundet i Diels' «Elementum» (Leipzig 1899), hvori Forfatteren som en Advarsel og et afskrækkende Exempel har prøvet at vise, hvad det betyder at skrive et Ords Historie, eller rigtigere dets Begrebsindholds Historie, thi for Semasiologien falder disse to Ting sammen. Og, som Diels fremhæver, netop for Latinens Vedkommende er det foreløbig udelukket at naa saa vidt; en nødvendig Forudsætning derfor er nemlig et indgaaende Kendskab til de tilsvarende Begrebers Historie i Grækenland; et grundigt Studium af den aandelige Kulturs Udvikling i de romerske Lande kan kun baseres paa et nøje Kendskab til dens græske Underlag, og til at skaffe sig dette Kendskab mangler man foreløbig det vigtigste Hjælpemiddel — den græske Thesaurus; stiller man den latinske Thesaurus saadanne Opgaver, bliver den uhjælpelig det Hysteron Proteron, Diels har stemplet den som. Men vi mangler ikke alene Forudsætningerne, vi mangler ogsaa Midlerne; et af disse er Semasiologien, en Videnskab, der endnu er i sin første Vorden; fremdeles: til en Fremstilling af hvert enkelt Ords Liv hører en Klarlæggelse af, hvorledes det helt eller paa enkelte Punkter fortrænges af eller selv fortrænger andre Ord, og her bliver da den historiske Synonymik det nødvendige Hjælpemiddel; men heller ikke dette har man færdigt, thi den kræver som sin Forudsætning en udførlig lexiko-

grafisk Behandling af hele Sprogets Ordforraad — netop det Arbejde, hvis Resultat bliver den Thesaurus, vi nu faar. Denne bliver da kun et Forarbejde, og det er ogsaa dens Bestemmelse, den gør ikke Krav paa at være mere; den vil samle og forarbejde det Materiale, af hvilket den latinske Grammatik, Semasiologi og Synonymik skal fremgaa som Grundlag og Hjælpemiddel for Sproghistorien. Tillige vil den være en praktisk Haandbog ikke alene for Sprogvidenskaben, men ogsaa for Kulturhistorien og dermed for Kritiken og Exegesen, og denne Bestemmelse betinger de Methoder, der maa anvendes ved dens Udarbejdelse. At skrive Ordenes Historie maa den overlade til Monografier: en Samling af saadanne vilde aldrig blive et praktisk Lexikon, som nogen Filolog kunde benytte; for at den kan blive det, maa Stoffet inddeles med praktiske Formaal for Øje, og dette kan kun ske ved, at man, hvor lidet tilfredsstillende det end kan være, bruger Dissekerkniven i stort Omfang — en i og for sig lidet videnskabelig Fremgangsmaade; at den historiske Faktor indenfor disse Rammer maa komme til sin Ret saa meget, som det paa nogen Maade er muligt, er en Selvfølge.

Naar den Tanke, der har beskæftiget hele det forrige Aarhundrede, nu er ved at virkeliggøres, og det Haab, hvorpaa den latinske Filologi har levet i flere Slægtled, ved at opfyldes, saa er maaske det bedste Bevis paa det store Foretagendes Værd og Betydning de Ofre, der er bragt for det, den ringe Modstand og den almindelige Tilslutning, det har mødt; at det tilfredsstiller en virkelig Trang, derpaa tyder ikke mindst den Omstændighed, at Abonnentantallet, der ved Begyndelsen beregnedes til c. 700, beløber sig til omtrent 1800 til Trods for Værkets høje Pris. Naar det foreligger afsluttet, vil Filologien staa i Gæld til mange, som med Anspændelse af alle deres Kræfter har arbejdet for at kalde det til Live. Af de to Mænd, hvis Navn fremfor alle andre er knyttet til Thesaurus, oplevede Martin Hertz kun at se Værket sikret og de første Forarbejders Begyndelse; han døde i September 1895, 77 Aar gammel, og det blev ham ikke forundt selv at deltage i de afgørende Arbejder: hans Anskuelser afveg for vidt fra Akademiernes til, at han kunde virke med i Kommissionen. Den anden, Eduard Wölfflin, har indtil den Dag i Dag levet og arbejdet for dette sit Livsværk; i Kommissionen var han stadig en af de virksomste, gennem sit Arkiv har han virket og agiteret for det med usvækket Energi, den første The-

saurusartikel, der aabner Værket, *A, prima littera,* er forfattet af ham; nu lever han, efter at den tidligere Generalredaktør, Fr. Vollmer, er blevet hans Efterfølger ved Universitetet i München, over 76 Aar gammel ved Bodensøen, hvor han agter at tilbringe Resten af sit Liv. Er saaledes disse Mænds Forhold til det vordende Værk blevet ret forskelligt, saa vil de dog begge i lige Grad have rejst sig et monumentum aere perennius i Thesaurus linguae latinae.

München, Okt. 1907.

En austrisk Etymologi.

Kern (Fidjitaal p. 182) forbinder de to Ord i Viti (1)*tu* «staa» og (2)*tu* «der» og sammenligner med dem Batak *tu* «(hen) til», Dayak *in-tu* «ind til, hen til» (sml. ogsaa Malajisk *itu* «den, der»). Rimeligvis maa dog de to Ord skilles ad, idet de indonesiske Former viser opr. vokalisk Udlyd for (2)*tu*, medens (1)*tu* ikke kan skilles fra polynesisk *tu* «staa» (Mosblech, Vocabulaire océanien-français angiver «debout, ferme, soutien appui, colonne; aborder, s'accorder»); dette er opr. **tul*, sml. Pass. Samoa *tulia*, Maori *turia* (regelm. r < l), Samoa *tulaʿi* «rejse sig, staa op»; dertil melanesisk: Mota *tur* «staa», Espiritu Santo turi, o. s. v. Af samme Grund er den af W. Schmidt (Mon-Khmer-Völker p. 131 Nr. 42) givne Etymologi umulig; S. selv tvivler om dens Rigtighed, da beslægtede indonesiske Former ikke kan paavises. En saadan foreligger dog vistnok i Malaj. *bĕtul*, Batak *botul* «sand, rigtig, sandfærdig, oprigtig», uden Præfix Malagasy *to* «sand, retfærdig» (sml. Tysk *aufrecht*: *aufrichtig*, gr. *ὀρθός*); Malag. *to teny* (*teny* «Ord») «qui accomplit ce qu'il dit, dont on accepte les paroles, parce qu'il inspire de confiance» (Abinal-Malzac) svarer da nøje til vort «at staa ved sit Ord». Denne Etymologi støttes kraftigt af det malaj. Udtryk *bĕrdiri bĕtul* «holde sig oprejst, staa oprejst» (*bĕrdiri* «at staa») Javansk *tulyå, tuli* «sand» er nok Sanskr. *tulya-*.

Sikkert beslægtede Former i de austroasiatiske Fastlandssprog, hvis Slægtskab med de malaj.-polynes. Schmidt har paavist, kan jeg ikke nævne; det er vist ikke usandsynligt, at Nikobar *hatol-hata* «løfte», Bahnar *tŏl* «løfte, støtte» og *tōl* «hænge op», Santali *tul* «løfte» hører herhen (sml. Schmidt l. l. p. 103 Nr. 103).

K. Wulff.

Randgloser til engelsk sprogbrug.

Af **N. Bøgholm.**

Tal.

Moderne Engelsk har stor forkærlighed for en kollektiveren af substantiver, der tit beror på abstraheren af konkreter.

Dyboski fremhæver i sin bog om Tennysons sprog (s. 88) dette som noget ejendommeligt for eller meget almindeligt hos T. Moderne Engelsk har ofte dette fænomen, som ovenfor sagt.

Eksempler herpaa hidsættes:

those mighty boundaries of rock and snow and ice (Daily News $^{4}/_{\mathrm{I}}$ 07). Dette tilfælde er ikke ekstremt som de følgende; for når to eller flere substantiver står sammen har man også på Dansk almindeligt singularis: *skov og mark* osv.

Men i de flgd. eksempler bruges på Dansk pluralis: *the actual dimensions of his printed utterance* (Daily News $^{2}/_{\mathrm{II}}$ 07), *he was noted in his day for happy retort* (ibd. $^{8}/_{\mathrm{II}}$ 07), *he let forth a blast of blunt fact* (ibd. $^{13}/_{\mathrm{II}}$ 07), *another great mass of stone-coursed red brick* (ibd. $^{14}/_{\mathrm{II}}$ 07), *the remnants of orange peel* (ibd. $^{9}/_{\mathrm{IV}}$ 07), *the lobbies of the House of Commons were vocal with complaint* (ibd. $^{30}/_{\mathrm{IV}}$ 07), *Dan's strength of muscle was known* (Caine, Deemster s. 243), *he was a keen reader of character* (F. Hume, A Midnight Mystery s. 38). Vel hedder det: *be no respecter of persons*, men singularis kan også træffes, således: *remove abuses without respect to person. Circumstance turned him into a cynic* (Fortnightly December 06).

Af andre substantiver som ofte forekommer abstraherede nævnes: *blossom, intrigue, invective, detail* osv.

Som det ses kollektiveres både abstrakter og konkreter.

Særlig almindeligt er nævnte fænomen efter ord som *kind, sort* osv.

A. Smith skriver Englische Studien XXX s. 16: That this tendency to shrinkage in the subject, when a certain amount of time is allowed to elapse, is a real tendency will be admitted by every English-speaking person. When Ophelia says, «*And there is pansies, that's for thought*» she may or may not have

used pansies as a real plural; but she unquestionably thinks of it as one idea when she uses «*that's*».

Eksempler på det modsatte, «expansion» findes dog ikke sjældent: *But the club* [repræsentativt] *still fills . . . They are still bound up* (Fortnightly April 07 s. 653). Endvidere ved ord på *-ics*: *Nothing about politics, I hope? They don't interest me* (Wilde, Dorian Grey s. 60). Ligesom der i første tilfælde er længere mellemrum mellem substantivet og the expanded pronoun end i Shakespeare-citatet, er der det vel også i det sidste, at slutte efter spørgsmålstegnet. Det samme fænomen ses i *Neither woman spoke as they crossed the lobby* (L. Malet, Sir Richard Calmady II 101), endv. i alm. udtryk som: *everybody in their senses* (hvor *their* = *his* + *her*).

Det mod. eng. og danske udtryk: *he is great friends with him, han er gode venner med ham* forklares jo som opstået under påvirkning af det enstydige udtryk: *de to er gode venner.*

Det er dog muligt man kommer sagens kærne nærmere ved at betegne plur. som et forsøg på at udtrykke det reciprokke; singularis vilde kun betegne A's venskab for B, mens plur. på en nem måde angir det gensidige. På eng. kan man da også sige: *Friends with all the world, she felt desperately tender towards him* (Fortnightly Oct. 07 s. 709).

I Englische Studien (vol. XXIV) gør Morris opmærksom på at, mens de legemsdele der fungerer parvis ved omtale af flere stadig sættes i plur., gælder det ikke sbst. som *elbow, arm* osv.

Nu siger man jo: *come and shake hands.* Er det ikke rimeligt at opfatte plur. her som et forsøg på at gengive det reciprokke?

Man tør måske også se et reciprokt pluralis når Daily News $^{30}/_{IX}$ 07 skriver: *There was something patriarchal in the relationships of the Duke and his people.* Dog her er altid mulighed for indvirkning fra sbst. *relations.*

Relativer.

Da *which* og *that* så ofte ækvivalerer kan man komme til at bruge *which* for *that* = at, som sket er i flgd. eksempel: *The fact is that it is not of defence, but of aggression which the advocates of conscription are thinking* (Daily News $^{28}/_{X}$ 07). Men der er dog den anden mulighed at her findes et tilfælde af hvad Alph. Smith kalder «kortslutning».

The which er jo tabt for moderne engelsk rigsmål. Hvorledes skal da følgende eksempel i Jeromes Third Floor Back (Tauchn.) bedømmes? Der står s. 50: *The truth is, Forty-eight Bloomsbury Square was coming to a very good opinion of itself: for the which not Bloomsbury Square so much as the stranger must be blamed.* Det forekommer mig at her med *the* må være gjort et forsøg på at skelne mellem *which* som ordrelativ og *which* som sætningsrelativ.

Latest — last.

Det er en praktisk nem regel at skelne mellem superlativerne *latest* og *last* (når de bruges som tidsbestemmelser) således at det første betegner: relativ sidst, det sidste: absolut sidst.

Men denne regel overholdes ikke strængt. Man taler om en endnu levende forfatters arbejde som *his last book.*

Snarere kommer man den virkelige forskel mellem de to superlativformer nærmere ved at sige, i *latest* ligger forestillingen om det relativt sidste parret med en værdibestemmelse, altså blir *latest* omtrent = sidste til dato og foreløbig det bedste; medens *last* udelukkende betegner noget rent faktisk (at dog også *last* kan få et følelsesbetonet skær over sig omtales senere).

Latest mails er en stående avisoverskrift over fortegnelser over postgangen. Her synes den relative betydning alene at være fremherskende.

Men den følelsesbetonede eller måske bedre den vurderende bibetydning ses tydeligt i flgd. tilfælde: *the latest and the most reliable statistical returns* (Fortnightly Sept. 07 s. 432); *the latest War Office improvement* (Anstey, Salted Almonds Tauchn. s. 24), *a band playing, and serviettes, and everything of the latest* (ibd. s. 95), *the latest results of modern research* (Wyld, Historical Study of the Mother Tongue s. 166), *the latest proposals in Wales create a very instructive situation* (Daily News $^{21}/_{X}$ 07).

Når Wyld, Historical Study s. 295 skriver: *even the Northern features find their way into the latest charters of the fifteenth century* synes *latest* her at være brugt som udtryk for overraskelse = selv der, en antagelse som jo støttes af det forangående *even.* Det sene tidspunkt står her ikke (som i de tidligere eksempler) i bedste forhold til sit begivenhedsindhold, men er netop inkongruent dermed.

Kunde man kalde de tidligere eksemplers *latest* for objektivt værdibestemt, er dette sidste *latest* subjektivt værdibestemt.

Latest kan afsvækkes noget i betydning således at det ikke betegner: til dato sidste og bedste, men til dato sidste og som sådant interessant.

Denne brug foreligger formentligt i: *the enthusiasm with which Mr. Oscar Asche's latest Shakespeare production was received* (Daily News $^{8}/_{X}$ 07), *the subscription book of the latest Brazilian loan* [lay on the table] (Daily News $^{9}/_{X}$ 07), *the latest Court Scandals* (Anstey, Salted Almonds s. 288).

I forbindelser som: *my first book shall also be my last* (Anstey, Salted Almonds s. 102), *the last item on his programme* (ibd. s. 139) kan man vel ikke ombytte *last* med *latest*. Gjorde man det fx. i sidste tilfælde vilde det vel betyde: det nyeste (og som sådant bemærkelsesværdige) nummer i hans program.

Som antydet kan *last* også være følelsesbetonet men sikkert i mindre objektiv grad fx. i udtryk som *The Last of the Mohicans,* nemlig for de mennesker der med vemod ser på Mohikanernes udryddelse.

Endv. *have you heard Prof. X's last?* der af Oxforderordbogen oversættes: *latest joke*; men her er et forkortet udtryk.

Latest bruges endelig også i betydningen: senest, således ofte i: *the latest comers.*

Præpositioner.

For *arrive to* har Oxforderordbogen ingen sene eksempler, skønt sådanne forekommer. Det bruges således af Jane Austen i Pride and Prejudice (Tauchn. s. 86): *the dignity to which she was arrived*; Scott, Guy Mannering (Adam & Black s. 123): *when such a rare event arrived to Mr. Sampson.*

Ja endnu i vor egen tid træffes *to* ved *arrive*; således har jeg noteret Daily News $^{29}/_{XI}$ 06: *the conclusion to which they arrived,* ibd. $^{1}/_{XI}$ 07: *a conclusion to which other Germans have arrived*; Tit Bits $^{3}/_{X}$ 03: *we had no conception to what alarming dimensions it would eventually arrive. All that had arrived to them in that dim past had happened* . . . (Jerome, Third Floor Back 107).

Også i mere prætentiøs stil har jeg truffet det. Men jeg kender det kun i overført betydning.

Der foreligger to muligheder. Udtrykket kan skyldes ana-

logidannelse, således som vel tilfældet er når man på mod. træffer *insight of, acquaintance of* (≠ *knowledge of*).

Men den anden mulighed at den moderne sprogbrug er en fortsættelse af den gamle, der fx. endnu fandtes hos Austen, synes mig sandsynligere under hensyn til at vi hos Austen og Scott fandt *arrive to* i overført betydning.

Hvad iøvrigt analogiindflydelser på præpositioner angår, er de meget almindelige, særlig naturligvis når det præpositionelle udtryk står langt fra det styrende ord.

Således læses Fortnightly Review, July 07 s. 78: *The intensity of the demands she* [woman] *was making of him* [man] *did not secure his fulfilment of her requests.* Her spiller vel ind det verbale udtryk *demand sth. of one.*

Det mod. *admit to*, fx.: *I admit to that*, skyldes vel påvirkning fra *confess to. Admit to* opføres ikke i Oxforderordbogen.

På lignende måde må vel forklares flgd. sætning fra Daily News $^{25}/_{I}$ 07: *he knows more than Vincy thinks for.* Man kan her tænke på udtryk som: *more than he bargains for*; endvidere på enstydige udtryk som: *the thing has been arranged* og ∾ *arranged for, want sth.* og *want for sth.* osv.

From out foran substantiver er jo almindeligt; men derfra overføres det til pronominer: *from out it* (Lucas Malet, Sir Richard Calmady Tauchn. II 61).

* * *

Bevægelsesbegrebet og dets udtryk er jo langt fra kongruent på Dansk og Engelsk.

På den ene side kræver, som bekendt, Engelsk efter modalverberne bevægelsen udtrykt (her ses bort fra den højtideligere stil og enkelte stående udtryk, som *murder will out*, hvor iøvrigt bevægelsesforestillingen sikkert føles som adækvat udtrykt i *out*; jvf. det vulgære: *he ups and says*[1]).

Men på den anden side skal her anføres en del tilfælde hvor Engelsk netop ikke kræver bevægelsen udtrykt: *some of them were supported out* (Dickens, Great Expectations s. 482), *he beckoned the officer away* (ibd. 484), *the innkeeper watched*

[1] Jvf. den så stærkt fremtrædende bevægelsesbetydning i mod. adv. *down*, når det bruges i egentlig betydning, idet man til at betegne ophold gærne tilføjer ord som: *there, here, below.*

him down the quay (Jacobs, Lady of the Barge s. 167), *a neighbour who had happened in* (Katherine Green, Agatha Webb s. 51).

Dette samme forhold ses også i udtryk som: *motion a person to a seat, order a person off, allow a person out of sight* o. l.

Selve bevægelsesbegrebet er som fremhævet heller ikke kongruent på Engelsk og Dansk.

På Engelsk ventes man på et sted, på Dansk til et sted: *he is expected at Southampton to-morrow* (Daily News $^{17}/_{\text{VIII}}$ 06); på Dansk ønsker man sig selv «hjemme», på Engelsk «hjem»: *he wished himself home* (Hunecker, Visionaries 238), på Dansk fyldes keddelen ved vandhanen, på Engelsk almindeligt (almindeligst?) *from the tap* (Daily News $^{8}/_{\text{VI}}$ 07), på Dansk savnes èn i Rigsdagen, på Engelsk siges: *every one misses J. C. from the House of Commons*, på Dansk går man i skole hos èn, på Engelsk siges: *go to school to the older playwrights*, på Engelsk er et brev *dated from London*.

Derimod i et udtryk som *she stayed home from Mass* (George Egerton, Discords) foreligger vel et tilfælde af *home* brugt = *at home*, fremhjulpet ved en svag baggrundsforestilling om bevægelse, der skyldes *from*. Vi nærmer os her spørgsmålet om aktionsarterne på Engelsk, hvorom muligvis mere senere. Her skal blot henvises til at *absent oneself from* både betyder: fjærne sig fra og: holde sig borte fra.

Anmeldelser.

J. Brynildsen, Engelsk-dansk-norsk Ordbog. For Danskens Vedkommende gennemset af *Johannes Magnussen*. Udtalebetegnelsen af *Otto Jespersen*. I—II Bind. Kbhvn. 1902 & 1907, G. B. N. F. 727 + XV + 1150 Sider.

Dette anselige Værk, der begyndte at udkomme for 7 Aar siden, er nu afsluttet med 40. Hæfte, som bl. a. bringer Forfatterens Forord og deri den længe ventede Redegørelse for Værkets Maal og Plan. Ordbogen, hedder det her, «tager fortrinsvis Sigte paa det engelske Nutidssprog i Tale og Skrift og søger at fremstille det med tilstrækkelig Udførlighed for den store Flerhed af Læsere, som ikke forfølger specielle, rent faglige Formaal. Forøvrigt er der lagt forholdsvis ikke liden Vægt ogsaa paa Fagudtryk. Derimod er ældre Forfattere, en Shakespeare, en Milton, en Spenser, kun komne med, forsaavidt Steder af dem gaar igen som Citater eller Erindringer i den senere Literatur . . . ».

Det vil vinde almindeligt Bifald, at Bogen er anlagt, og stort anlagt, som en (længe savnet) Vejleder i Nutidens Engelsk. Man kunde nok ønske, at Grænsen mellem ældre og nyere var nøjagtigere angivet. (Har man f. Eks. Lov at bebrejde Forf., at der savnes Ord, som Burns har, skønt denne Digter citeres i Ordbogen, der ogsaa (navnlig i Tillægget) meddeler en Mængde skotske Ord, som gør det nogenlunde muligt at læse Burns?) Men hvad enten nu Ordbogen gaar en Snes Aar mer eller mindre langt tilbage i den engelske Litteratur, synes det sikkert, at den i alt Fald for Tiden fra 19. Aarhundredes Begyndelse og indtil Dato giver fyldestgørende Besked om det engelske Sprog i alle dets Afskygninger. Foruden det regelrette Bogsprogs Ord og Vendinger rummer den ogsaa det mere utvungne Talesprogs rigt varierede, tit lunefulde Udtryk, almindelige og sjældne Ting, Slangudtryk, Amerikanismer, Dialektord o. s. v. Dertil kommer en stor Mængde tekniske Udtryk, Egennavne og Betegnelser for Forhold af litterær, historisk og politisk Interesse o. l., anbragte efter Bogstavorden mellem det sproglige Stof og i Reglen ledsagede af en Forklaring[1], hvorved Bogen ogsaa bliver en for-

---

[1] Det undrer, at Forf. undtagelsesvis ikke føjer en Forklaring til *bank-holiday*, men nøjes med Oversættelsen «Bankferie», som han nu i sit Forord forsvarer som «nok for den nogenlunde kyndige». Den, der

trinlig Navne- og Realordbog. Dens Rigdom paa Eksempler gør den meget skikket til Brug for Studium som Materialsamling, og med Jespersens ypperlige Udtalebetegnelse til hvert enkelt Ord er den tillige en udmærket Udtaleordbog.

Absolut fuldstændig paa sit Felt kan en saadan Ordbog ifølge Sagens Natur ikke være. Sprogets Udvikling, dets Berigelse ved nyoptagne Ord, Nydannelser, Udvidelse af Ords Funktion til andre Ordklasser o. desl. foregaar saa frodigt, at det altid vil være muligt især i den nyeste Litteratur at finde Gloser, Betydningsafskygninger og Forbindelser, hvormed Ordbogen kunde suppleres. Desto beundringsværdigere er det at se, hvor nær den kommer til Fuldstændigheden. Undertegnede Anmelder har ved at prøve den over for ældre og nyere Nutidslitteratur af højst forskellig Art fundet, at den i stort og smaat slaar til, er korrekt og sjældent lader En i Stikken. De fleste Fejl og Mangler, jeg i Tidens Løb har antruffet, ses at være rettede i Tillægget, og jeg kan ikke tro andet, end at det vil være forsvindende, hvad der fremdeles kan være at tilføje eller korrigere[1].

I den foreløbige Anmeldelse i dette Tidsskr.[3] IX S. 53—60 fremsatte jeg nogle Indvendinger mod Ordbogens Indretning. Jeg savner fremdeles Overskuelighed i flere af de længere Artikler, som man nødes til at læse helt igennem for at finde et

---

ved, hvad *bank-holiday* er, søger ikke i Ordbogen, og den, der ikke ved det men søger i Ordbogen, faar det ikke der at vide.

[1] Jeg anfører nogle blandede Smaating, som jeg ikke har fundet i Ordbogen: *baby car*; *baby-comforter* (Sut); *backwater* (Betydningen: et Vand uden for Strøm og Færdsel; ogs. overført [norsk: Bagevje? Red. Anm.]); *how many beans make five* (hvor David købte Øllet); *bedchair*, *chair-bedstead*; *in his best bib and tuckers* (i fuld Puds); *no blessing on* (ved) *it*; *blind-roller*; *clean up* abs., gøre rent; *medicated* (*surgical*) *cotton wool* (Sygevat); *cutting out* = Kaperi; *dampness*; *on the expiration of*; *you don't look very first-class*; *gutter-boy*, *gutter-cat*; *high cheek-bones*, *high featured*; *less hours* (kortere Arbejdstid); *say something inside*; *the Ladies Hope* (jfr. *the Misses Smith*); *long-wearing* (holdbar); *make one's moan at* (gi' sig ynkelig ved); *money-back* (prissvarende) *tobacco*; *play at nap* (faa sig en Lur); *night-spell* (Nattur); *I know him to nod to*; *off-turn hands*; *overbalance* intr. = faa Overbalance; *puff-puff* (Futtog); *a reader-aloud*; *a roofed-in courtyard*; *self-absorbed*, *self-engrossed* o. fl.; *all of a shake*; *society smile* (Konvenienssmil); *I am so sorry*; *supplementary order* (ringere Art Billet til Parlamentet); *starvation prices*; (*local*) *this and* (*local*) *the other* (foragteligt om forsk. lokale «Væsener»); *throw over* = slaa op med; *trust* (om Hunde: «sitze»); *underclothing*; *van* (Vifte el. Vinge).

enkelt Udtryk, saasom *up* og Subst. *run* og *sight*. Andre Artikler, som *see*, *set*, *strike*, fremtræder derimod klart og overskueligt, takket være en simpel Benyttelse af typografiske Hjælpemidler. Lignende Midler — kraftige Adskillelser og Udhævelse af Ordnings-Ord eller -Bogstaver — burde efter min Mening have været anvendte i rigeligere Maal. En almindelig indgaaende Vejledning i Ordbogens Brug kunde ogsaa have hjulpet; det er for lidt, hvad der siges i Forordet: «Ordenes (tit ogsaa Talemaadernes) Opstilling [er] alfabetisk; . . . i de vidtløftigere Ord vil der ofte findes antydet et Skille foran det paa hver Oversættelsesrække følgende Frase-Udvalg». M. H. t. Frasernes Rækkefølge gaas der frem «efter de elementære, fra Grammatiken kendte Kategorier (Inddelinger), fra det enkelte til det mere sammensatte, og mest muligt alfabetisk». Uden en mere klart detailleret Redegørelse for Systemet hjælper det kun lidt. — Da de grammatiske Inddelinger spiller en vis Rolle, maa deres Anvendelse ikke medføre nogen Vanskelighed for Læseren enten paa Grund af Inkonsekvens eller Afvigelse fra de gængse Forestillinger («Skolegrammatiken»); saadanne Afvigelser maatte i hvert Fald utvetydigt forkyndes. Et Par Anker fra min Side over herhen hørende Ting har fremkaldt en Imødegaaelse fra den højtærede Forf.s Side i Forordet, men jeg maa renoncere paa her at diskutere de paagældende grammatiske Teorier og kan det saa meget mere, som Forf. dog ses for største Delen at behandle Verber med følgende *ing*-Form eller *to* + Infinitiv paa traditionel Maade. Saadanne Afvigelser herfra som *begin* (modsat *commence*) og *keep on*, samt *venture* og *start* med Infin. (modsat *start* med *ing*-Form) forekommer mig da fra et praktisk Synspunkt uheldige. Opfattelserne af, hvad der er transitiv og hvad intransitiv Funktion af *answer* og flere Verber, er sikkert saa divergerende og upaalidelige, at en Stofordning paa dette Grundlag lejlighedsvis kan volde en almindelig Ordbogs-Bruger lidt Bryderi. Sagen har i det hele ikke stor Betydning, men det er dog en af de Detailler, der peger paa Ønskeligheden af en almindelig indledende Redegørelse.

Under hvilket Ord sammensatte Udtryk skal søges, er ikke altid let at vide; der er ikke givet og kan maaske vanskelig gives Regler herfor; men der er som oftest henvist fra det ene Ord til det andet. Naar jeg i Anmeldelsen af de to første Hæfter efterlyste nogle Udtryk, som ikke fandtes der, forekommer det ikke mig saa urimeligt, som Forf. i Forordet vil gøre det til. Under *again* som «forstærkende» synes jeg vedblivende, der burde

staa flere Eksempler eller dog Henvisninger f. Eks. til *ring* og *roar*. Det er heller ikke unaturligt at søge *move an amendment* under *amendment*, hvor der dog staar *put an* ∾, eller at efterlyse det savnede Udtryk, naar der ikke fandtes en Henvisning til *move*. Dog dette er jo kun Bagateller.

Ordbogens Oversættelsesprincip fører efter min Mening, som tidligere udtalt, undertiden til lovlig stor Vidtløftighed, men har et stort Fortrin deri, at det giver Vejledning til at følge de engelske Ords Betydninger ud i de fineste Afskygninger. Selv om man fra et praktisk Synspunkt ofte kunde nøjes med mindre, maa man dog sætte megen Pris paa den minutiøse Omhu, hvormed dette Arbejde er gjort, og den Træfsikkerhed, hvormed i Reglen det rette danske Udtryk er fundet. Da Forf. ogsaa i Forordet har en Bemærkning til mig i Anledning af et Par Smaaudsættelser, jeg har gjort over enkelte mindre heldige Oversættelser, maa jeg her udtale, at jeg fastholder min Anke mod de tre «papirdanske» Ord og undrer mig over, at de udanske Ord, jeg har paatalt («unem», «han om det», «til og med» og «Fuskelap»), er forblevne urettede[1]. Men jeg maa samtidig udtale, at

[1] Jeg kan med det samme paatale som udansk «en kongelig Proposition» (S. 92, skal være «Lovforslag») og «Bilov» (S. 130, skal være «(kommunal) Vedtægt» el. lign. «Bilov» er i hvert Fald ukendt og maaske hvilende paa en falsk Etymologi). For «Sengerederske», som ingen siger, kan efter Omstændighederne bruges «Rengøringskone» eller blot «Kone» eller eventuelt «Regenskone»; *assaulter* kan vel bl. a. gengives ved «Voldsmand».

Endnu een Bemærkning maa jeg gøre mod Docent Brynildsens Antikritik. Den gælder det Ord *atomy*. Ordbogen har (I S. 59) «*atomy* Benrad *c* & *n*, Skelet *n*. Shakesp.» Hertil bemærkede jeg i den førnævnte Anmeldelse af de 2 første Hæfter kun, at «Shakespeare dog snarere bruger [Ordet] i Betydn. «Atom» el. «Pusling» end «Benrad»». Rigtigheden af min Bemærkning er ubestridelig. Shakespeare har Ordet 4 Gange. I «As You Like it» III 2, 245 betyder det afgjort «Atom», i samme St. III 5, 13 lige saa afgjort «Støvgran», i «Romeo» I 4, 57 afgjort «Pusling» og i «2 Henr. IV» i Munden paa Mrs. Quickly, der vil sige «anatomy», er det «Benrad». Ordbogens Tillæg har saa: «*atomy*. Efter enkelte: Pusling, Pygmæ *c*. Urigtigt.» og dertil et Citat af Besant, hvor *a*. betyder «Skelet». Og i Forordet skriver Forf. direkte imod min ovenanførte Udtalelse om Shakespeares Sprogbrug, som citeres, følgende: «At *atomy* kan staa for *atom*, er muligt. At det skulde være en fremherskende Brug, benægtes.» Jeg forstaar ikke denne Polemik. Det, jeg har sagt, er rigtigt, og det der benægtes, har jeg ikke sagt. For øvrigt sætter flere Leksika *atomy* = *atom*, og *The Slang Dictionary* har *atomy* = *a diminutive or deformed person*. — Apropos Shakespeare! Hvor findes det «Shakespearske» Ord *badger-legged*?

jeg til Trods for slige Enkeltheder finder det danske i Ordbogen i sin Helhed ganske fortræffeligt.

Alle Indvendinger mod dette Ordbogsarbejde vejer forholdsvis lidet imod den Ros, det fortjener, og hvad Besvær der kan være ved dets Brug, lønner sig mange Gange ved det Udbytte, det giver. Forfatterens udstrakte Belæsthed og dybtgaaende Kyndighed har sammen med en sjælden Samvittighedsfuldhed og Nøjagtighed virket til at frembringe et Værk, der er temmelig enestaaende i vor Litteratur og ikke blot i Forhold til vor tidligere Fattigdom paa dette Omraade, der efterhaanden var bleven skrigende, men ganske absolut en stor Berigelse. Al Læsning og alt Studium af nyere Engelsk vil ved Brugen af Ordbogen vise sig langt mere lønnende og tilfredsstillende, end det før har kunnet være, og alle engelskinteresserede, som kan overkomme det, bør anskaffe Bogen. Det Arbejde, der er nedlagt i Ordbogen, fortjener en Tak, som jeg ved at jeg kan udtale paa manges Vegne.

Horsens, Oktober 1907.

V. Østerberg.

Från filologiska föreningen i Lund. Språkliga uppsatser III. Tillegnade Axel Kock. Lund 1906, Gleerup. 313 s. (5 Kr.)

Dette statelige bind indeholder følgende 20 større og mindre afhandlinger:

Ernst A. Kock: Gibt es im Altsächsischen einen Gen. Sing. *suno*? (s. 1—4). besvarer med gode grunde dette spørsmaal benægtende.

E. Walberg: Classification des manuscrits de la Vengeance d'Alexandre de Jean le Nevelon (s 5—30).

Fr. Wulff: Le développement de la canzone *Amor, se vuoi*, de Pétrarque (s. 31—42).

Hjalmar Lindroth: Dagsmeja (s. 43—58), en etymologisk undersøgelse af et i de nordiske sprog vidt udbredt ord, der betyder «solvarme om dagen» (medens det endnu fryser om natten) og som optræder i en mængde forskellige former, der af forf. inddeles efter 18 forskellige typer.

Emil Olson: Svensk *Kippa* m. m. En semologisk-etymologisk studie (s. 59—74), giver mange interessante sammenstillinger.

Gustaf Ernst: La grammaire française de Pourel de Hatrize (1650) (s. 75—94), refererer indholdet af en af de ældste

franske grammatikker for svenske, forfattet af en franskmand og derfor af en vis sproghistorisk interesse. Om end ikke alle oplysninger er nye, findes der adskilligt til belysning af fransk udtale i det 17de aarh.

Axel W. Ahlberg: De latini verbi finiti collocatione et accentu quæstiones (s. 95—128).

Axel Moberg: Kleine Notizen (s. 129—136), omhandlende æmner fra semitisk filologi.

Knut Stjerna: Mossfynden och Valhallstron (s. 137—161), hævder at vaaben osv., der findes i moserne, ikke er ofre til guderne, men bestemte til brug for kæmperne i det andet liv.

Theodor Hjelmkvist: Rättelser och förklaringer till några äldre nysvenska texter (s. 162—168).

Ernst J. Wigforss: Några fall av oregelbunden behandling av framljudande vokal i de nordiska språken (s. 169—180), paaviser vokalforlængelse i forlyd i en række sydsvenske dialekter.

Evald Ljunggren: Passiar (s. 181—185), viser, at dette ord, laant fra hollandsk, oprindelig er et malajisk ord *bitjāra* (atter laant fra sanskrit: *vicara*) med betydningen «raadslagning». «At holde passiar» betyder opr. i dansk og svensk sømandssprog at holde krigsraad.

Claes Lindskog: De Plutarcho Atticista (s. 186—188).

E. Wallstedt: Enklisis oder nicht? Zur Betonung des Possessivums bei Plautus und Terentius (s. 189—219).

Jul. Swenning: Skärkindsstenens runinskrift (s. 220—222), foreslaar at tyde *skiþaleuƀaʀ* (som Bugge har læst som *skinþaleuƀaʀ* = *Skinnliúfr*) saaledes, at der blir to ord, hvoraf det første staar i dativ: *skinþale uƀaʀ* = *Skinnle Úfr* ɔ: Ufr (satte stenen) for Skinnal.

Martin P. Nilsson: In legem Bantinam (s. 223—24), viser, at udtrykket *in poplico luci* ikke kan tjene til bevis for, at *lux* i ældre latin kunde anvendes som masc., idet der kan læses *in poplico, luci* analogt med *palam, luci* et andet sted i lex Bantina.

Carl Collin: Semasiologiska studier över abstrakter och konkreter (s. 225—261). Denne smukke afhandling frembyder for saa vidt mest almen interesse af hele samlingen, som den til genstand har et afsnit af sprogets liv. Efter en righoldig samling af velvalgte exempler paa overgangen mellem abstrakt og konkret betydning (i anledning af s. 234 med note kan gøres opmærksom paa, at stedsnavnet Solbjærg findes mindst en halv snes steder i Danmark), gaar forf. over til at undersøge aarsagen til denne overgang og finder den deri, at grænsen mellem abstrakt og konkret betydning ofte svinder bort, d. v. s., at et ord eller et udtryk kan bruges paa en saadan maade, i en saadan sammenhæng, at man lige let kan forbinde en konkret og en abstrakt betydning dermed. Som typisk exempel anføres isl. *hvíla* «seng» paa grund af, at *ganga til hvílu* er ensbetydende med *ganga til*

rekkju. Dette er et aldeles utvivlsomt rigtigt forklaringsprincip, og det anvendes saa i det følgende paa en stor mængde enkelttilfælde, f. ex. tysk *Neige* = *Hefe* paa grund af udtryk som «ein Glas bis zur Neige leeren». Forf. har indskrænket sig til at anvende det paa forholdet mellem abstrakter og konkreter, men det finder ogsaa anvendelse i mange andre tilfælde. Naar saaledes paa dansk *tog* og *jærnbane* ofte forvexles, saa at det sidste faar betydning af det første (f. ex. Gjellerup, Germ. Lærling s. 444: Sidebanen holdt rede og dampede strax efter vest paa; sml. fr. *tramway* = sporvogn), beror det paa, at bægge ord blir ensbetydende i forbindelser som «tage med banen», «tage med toget». Paa fransk siges alm. *le pharmacien est fermé, l'épicier est ouvert* osv. af lignende aarsager. Ogsaa hele syntaktiske forbindelser kan skifte betydning gennem saadanne forvexlinger, hvad jeg andetsteds haaber at komme nærmere ind paa.

Ebbe Tuneld: Udbhaṭas framställning av *upamā.* Ett kapitel ur den indiska poetiken (s. 262—278).

Herm. Söderbergh: Den tvåstafviga takten i svensk hexameter (s. 279—301).

Niels Robert Palmlöf: *Labet* och *bet* (s. 302—313). Resultatet af undersøgelsen er, at *labet* er opstaaet gennem udtrykket *faire la bête* = «tabe spillet» i det ældre franske l'homme-spil — ikke at forvexle med l'hombre — der tidligt derved fik navnet *la bête* (labet), og at *bet* i betydningen «straffeindsats» rimeligvis stammer fra l'hombre spillet og muligvis er paavirket af spansk *puesta* som tidligere formodet af dr. Gigas.

Kr. Sandfeld Jensen.

Mémoires de la Société Néo-philologique à Helsingfors. IV. Helsingfors 1906. (8 Fm.)

Dette bind, der paa en smuk maade slutter sig til sine tre forgængere, indeholder fem afhandlinger, samt en fortegnelse over de «nyfilologiske» arbejder der er fremkomne fra finsk side i 1902—1905.

Oiva Joh. Tallgren leverer med sin paa spansk skrevne afhandling «Las z y ç del antiguo castellano iniciales de sílaba» (s. 1—50, med tillæg s. 397—401) et bidrag til den udenfor Spanien kun lidet dyrkede spanske sproghistorie. Fra et spansk haandskrift fra det 15de aarh. meddeler han en række værdifulde «belege» til belysning af det vigtige og indviklede spørsmaal om udviklingen af lat. *tį* og *kį* i romansk.

Torsten Söderhjelm: «Die Sprache in dem altfranzösischen

Martinsleben des Péan Gatineau aus Tours» (s. 51—233), underkaster sprogformen i dette oldfranske digt en indgaaende og omhyggelig undersøgelse. Titlen svarer dog ikke ganske til indholdet. Det er ganske vist en vidt udbredt skik at betitle saadanne undersøgelser paa denne maade, men i næsten alle tilfælde savner man som her vigtige sider af sproglivet, først og fremmest syntaxen. Da forf. fremhæver, at afhandlingen tildels kan søge sin existensberettigelse deri, at vedkommende digt er saavel steds- som tidsfæstet, altsaa er af betydning for sammenhængende undersøgelser i fransk sproghistorie, er det en utilgivelig fejl uden videre at forbigaa syntaxen. Thi lige saa vel som en specialundersøgelse af lyd og bøjning i et bestemt skrift er af betydning for lyd- og bøjningslære i sin helhed, har en syntaktisk specialundersøgelse værdi for den historiske syntax. Disse bemærkninger paatrænger sig saa meget mere som forf. ellers i det hele har løst sin opgave fortræffeligt og givet et meget klart billede af skriftets interessante sprogform indenfor den grænse, der er afstukken i afhandlingens undertitel: «Eine Untersuchung über Lautverhältnisse und Flexion, Vers und Wortschatz». Endnu maa bemærkes, at det ved den slags undersøgelser ogsaa vilde være i allerhøjeste grad ønskeligt, om hele ordforraadet medtoges i det lexikalske afsnit.

Hugo Pipping: «Zur Theorie der Analogiebildung» (s. 235—318) er samlingens betydningsfuldeste bidrag, vigtigt baade for de nordiske sprogs lydlære og for den almindelige sproghistorie. Brydnings- og omlydsforholdene i nordisk har som bekendt givet lydhistorikerne meget at bestille, og de mange uregelmæssigheder, der findes (*bjarg* — men *bergbúi*, *setberg*; *fjall* — *Mosfell*; *bjǫrn* — *bjarndýr*; *skjǫldr* — *Skjǫldulfr*, *Skjaldulfr*, *Skeldulfr*; *brullaup* — *bryllaup* osv.), har givet anledning til en mængde komplicerede forklaringer, hvor man drukner i et virvar af brydnings-, omlyds- og akcentueringslove. Forf. viser nu slående, idet han gør opmærksom paa, at alle disse tilfælde jo i virkeligheden er ganske ensartede og derfor ogsaa kræver samme løsning, at alle uregelmæssighederne beror paa analogivirkninger, vel at mærke ikke de almenkendte, hvorved nye former skabes, men bevarende analogi. Ligesom f. ex *bjarg* oprindelig har heddet **berga* har *bergbúi* heddet **bergabúi*; her svinder nu *-a* tidligere end i simplexformen og skulde egenlig medføre brydning af det foregaaende *e*, men dannelsen af en form *biargbúi* hindres af analogien med **berga*. Først senere bliver **berga* til *bjarg*, men dette faar ingen indflydelse paa den færdige form *bergbúi*, da der dertil vilde kræves skabende analogi. (Dette skal derimod, hvis jeg har forstaaet forf. ret, være tilfældet med en form som *biargskora* for **bergskora*, hvortil kan siges, at det jo ogsaa kan være en helt ny yngre sammensætning ligesom det side 262 nævnte *mjǫðdrekka*.) Paa samme maade er **Haruðangr* blevet

til *Harðangr* og ikke *Hǫrðangr* fordi **Haruðar* bestod ved siden af og først senere blev til *Hǫrðar*. I et andet hovedafsnit af afhandlingen anvender forf. dette princip paa *i*-omlydsfænomenerne, hvorved han vender sig mod hele den tidligere maade at opfatte disse ting paa. En bedømmelse heraf kan jeg som ikke-germanist ikke indlade mig paa, men saa meget er sikkert, at der her saavel som i det foregaaende gives en mængde træffende exempler paa det hidtil temmelig oversete faktum, at den bevarende analogi er en vigtig faktor i sprogudviklingen. Den har endog en større virkekreds end den skabende analogi, for saa vidt som den kommer betydeligt lettere i stand.

Artur Långfors: «Li Ave Maria en roumans par Huon le Roi de Cambrai» (s. 319—362), en hidtil uudgivet poetisk parafrase af Ave Maria, med indledende noter, varianter osv.

J. Poirot: «Quantité et accent dynamique» (s. 363—396), en experimentalfonetisk studie, der bekæmper den af Rosengren fremsatte anskuelse om identiteten af kvantitet og akcent. Forf. beskæftiger sig navnlig med det af Rosengren paaviste besynderlige tilfælde, at *si'garros* og *sa'gitta* talte i en fonograf og reproducerede baglængs viser akcent paa første stavelse: *'sorragis*, *'attigas* (hvilket for øvrigt Jespersen benægter, Grundfragen 132), og hans forsøg viser, at det beror paa, at i stavelser med kort vokal foran en lang konsonant er vokalens intensitet størst nærmest ved konsonanten og det samme gælder vokalen efter konsonanten. Der er altsaa fra bægge sider en stigning i intensitet, der kulminerer i konsonanten, og dette forklarer, hvorfor *si'garros* omvendt kan lyde *'sorragis*. De experimentalfonetiske undersøgelser bekræfter her paa det smukkeste en formodning der er bleven fremsat af Wallensköld i Neuphilol. Mitteilungen 1903, s. 113, og som ogsaa er bleven næret af andre, bl. a. af undertegnede.

Kr. Sandfeld Jensen.

J. Geffcken, Zwei griechische Apologeten. (Sammlung wissenschaftlicher Kommentare zu griechischen und römischen Schriftstellern.) Leipzig und Berlin 1907, Teubner. XLIII + 333 S.

Denne Bog byder langt Mere, end Titlen lover. Tilsyneladende er den kun en kommenteret Udgave af de to christelige Apologier, som skyldes Aristides fra Athen og Athenagoras, men i Virkeligheden maa man sige, at, skjøndt Forfatteren i Fortalen siger: «Eine Geschichte der Apologetik war völlig ausgeschlossen», — saa har Behandlingen af de nævnte to Skrifter nærmest haft den Betydning for ham, at den har givet ham en passende Anledning til at fremlægge Resultaterne af sine omfattende Studier

over hele den gamle christelige Apologetiks Historie. Det vil da være naturligst her først at omtale selve Behandlingen af de to Apologier og dernæst de videre Synspunkter, som Forfatteren gjør gjældende.

Aristides's Apologi er et Arbejde, som kun har været kjendt siden 1878, da der fremkom en Del af en armenisk Oversættelse af den, som snart efterfulgtes af en fuldstændig syrisk Oversættelse, hvorefter endelig den Opdagelse blev gjort, at den græske Original findes i en ikke synderlig ændret Skikkelse indarbejdet i den byzantinske Munkeroman «Barlaam og Joasaph». Da nu imidlertid Oversættelserne ere ret frie, og paa den anden Side den græske Text selvfølgelig har maattet undergaa adskillige Ændringer ved at blive indarbejdet i Romanen, frembyder der sig for en Udgiver den lokkende Opgave at rekonstruere Originalen saa nøjagtigt som muligt. At foretage en Tilbageoversættelse har Geffcken nu ganske vist ikke vovet, men han nøjes med at give den Del af Texten, som er taget fra Romanen, paa Græsk, medens det, der er taget fra Oversættelserne, gives paa Tydsk, og da han snart giver Fortrinet til den ene Text, snart til den anden, faaer Rekonstruktionen et mærkeligt, mosaikagtigt Udseende og er højst ubehagelig at læse, saa meget mere som Læseren jævnlig nødsages til at søge ned i Noterne for — snart med fede, snart med spærrede Typer — at finde enten et nødvendigt Supplement eller en Textform, som efter Udgiverens Mening maaske fortjente Fortrinet fremfor den, han har optaget i Texten I Kommentaren — som efter den i denne Samling anvendte upraktiske Skik er anbragt bagved — findes saa en Diskussion angaaende de forskjellige Textformers Fortrin paa hvert enkelt Sted. Geffcken holder her i Modsætning til flere tidligere Udgivere paa, at den græske Text, som er overleveret i Romanen, kommer Originalen nærmest. En Drøftelse af, om han paa de enkelte Steder har Ret heri, er der ingen Grund til at komme ind paa her, men det skal blot bemærkes, at Afvigelserne mellem de forskjellige Texter ere meget betydelige og endog strække sig til hele Skriftets Disposition. Medens nemlig Dispositionen i den græske Text er grundet paa en Inddeling af Menneskeslægten i Hedninger (Polytheister), Jøder og Christne, saaledes at den første Gruppe igjen deles i tre Underafdelinger, Chaldæere, Hellenere og Ægyptere, gaa de to Oversættelser alene ud fra en Firdeling i Barbarer, Hellenere, Jøder og Christne. Paa dette Punkt maa man vistnok give Geffcken Ret i, at den første Inddeling har størst Sandsynlighed for at være den oprindelige.

Naturligvis indskrænker Kommentaren sig ikke til at behandle Spørgsmaalet om Apologiens oprindelige Form, men undersøger ogsaa Forfatterens Arbejdsmaade ved at fremdrage hans Kilder eller i alt Fald Steder, hvor lignende Betragtninger gjøres gjældende, og Aristides viser sig herved som en temmelig ubegavet

Person med ringe Evner til selvstændig Tænkning. I et ganske andet Lys fremtræder den anden Apologet, Athenagoras, for os. Ved Behandlingen af hans Apologi frembyder Texten langt ringere Vanskeligheder, og i Kommentaren er derfor den kritisk exegetiske Enkeltbehandling væsentlig henvist til Fodnoter, medens Undersøgelsen af Tankegangen og af Forholdet til Kilderne har faaet Hæderspladsen. Athenagoras viser sig her som en langt betydeligere litterær Personlighed, der arbejder efter bedre Kilder og med større Selvstændighed, men ganske vist ofte er ude af Stand til at beherske sit Stof. Geffcken betænker sig ikke paa at kalde ham «en ægte Athener».

Behandlingen af de to nævnte Apologeter fremtræder som sagt hos Geffcken kun som Led i hele den christelige Apologetiks Historie. Først giver han i en Indledning en Udsigt over den ældre Apologetiks Forudsætninger og paaviser dens Afhængighed baade af græsk-philosophiske og af jødiske Kilder; dernæst følger Aristides (omtr. 150 e. Chr.), hos hvem den apologetiske Methode endnu kun har naaet et lavt Udviklingstrin; efter ham Justinus og Tatianos, hvem Geffcken vurderer en hel Del lavere, end man i Reglen har gjort, og endelig efter Behandlingen af Athenagoras's Apologi (omtr. 180) giver han en sammenhængende Oversigt over hele den christelige Apologetiks Udvikling lige til Oldtidens Slutning. Hans Formaal er her at sondre imellem den faste Stok af Bevismidler, som gaaer igjen hos den ene Forfatter efter den anden, og saa den Indsats — større eller mindre —, som hver enkelt Apologet giver af sig selv. Paa den ene Side finde vi saaledes en kraftig Fremhævelse af, at de christelige Apologeter i en uhyre høj Grad var bundne af Traditionen, og det en Tradition, som rækker langt tilbage før den Tid, da Christendommen blev til. Ikke blot hos Jøder som Philon og Josephos hente de deres Vaaben, men et stort Bidrag ydes af selve den hedenske Philosophi. Mange Træk, som findes hos hedenske græske Forfattere, gaa saaledes igjen hos de christne Apologeter: Grækernes Beundring for de orientalske Kulturer, Philosophernes Polemik mod Polytheismen og Spotten over de mythologiske Fabler, Stoikernes allegoriske Mythefortolkning og mangen anden stoisk Tankegang, medens de Christne derimod med Hensyn til Spørgsmaalet om Villiens Frihed ere afhængige af andre philosophiske Skolers Polemik mod Stoikerne; endelig viser endnu den stadige Brug af Kompendier og Florilegier de christne Forfatteres Afhængighed af den hedenske Litteratur. Overhovedet er Fremhævelsen af den stærke Paavirkning, Christendommen i de første Aarhundreder har modtaget fra hedensk Side, et Hovedpunkt, hvorpaa Geffcken lægger den største Vægt, og hvor han ogsaa er forberedt paa den stærkeste Modsigelse. Dog kan det være tvivlsomt, om denne hans Forventning egentlig er saa stærkt begrundet. Det er jo ikke saa helt nye Paastande, han opstiller,

og fra de forskjelligste Sider synes man virkelig allerede at være naaet til Enighed om, at den faktisk foreliggende Christendom er bleven til ved en Samvirken af de mest forskjelligartede Kræfter. Men Spørgsmaalet om dens Værdi afhænger ikke heraf.

Dette er imidlertid kun den ene Side af Sagen. I Modsætning hertil fremhæver Geffcken ogsaa, at der blandt Apologeterne ved Siden af de ringere, traditionsbundne Aander er optraadt enkelte Personligheder, der enten som Eusebios selvstændig have behersket det hele Stof og selv fremdraget nyt i rig Mængde og skabt en ny Tradition, eller som Augustinus have formaaet at indblæse det Hele en ny Aand. Men ogsaa til Forstaaelsen af disse Personligheder er det selvfølgelig nødvendigt at være kjendt med det Stof, der har foreligget for dem. Til Opnaaelsen af dette Formaal yder Geffckens Arbejde et værdifuldt Bidrag. Kun kunde man have ønsket, at Enkeltundersøgelserne ikke havde bredt sig i den Grad, at det er vanskeligt at faa det rette Overblik — men Bogen er jo ogsaa i første Linie en kommenteret Udgave af et Par enkelte Apologier. Hvem der ønsker en hurtigere Orientering, vil finde Hovedlinierne optrukne i en Afhandling af Geffcken i Neue Jahrb. XV (1905). Som et Fortrin ved Bogen bør man endelig fremhæve Forfatterens Objektivitet, som er saa stor, at det i Virkeligheden er umuligt at afgjøre, om han selv med sin Sympathi staaer paa de christelige Apologeters eller deres hedenske Modstanderes Side.

Hans Ræder.

Epistulae privatae Graecae quae in papyris aetatis Lagidarum servantur. Edidit *Stanislaus Witkowski*. Lipsiae 1906 [paa Omslaget 1907], Teubner. XXVI + 144 S.

Det er et fortjenstfuldt Arbejde, Udgiveren har gjort ved at foranstalte en let haandterlig og bekvemt indrettet Samling af alle de græske Privatbreve, der ere opbevarede i Papyri fra Ptolemæertiden, et Forarbejde, som han selv siger, til et ventet Corpus epistularum Graecarum. Fra 15 forskjellige Samlinger har han sammenstillet 59 Breve, som han har ordnet væsentlig chronologisk. Det er for største Delen Breve af et ret tørt og forretningsmæssigt Indhold, men de have dog en stor Interesse paa Grund af det Indblik, som de give, i de Tiders daglige Liv. Udgaven er tildels grundet paa nye Kollationer, og Texten fremtræder paa mange Steder i forbedret Skikkelse, hvorover der aflægges Regnskab i det kritiske Apparat. Endvidere har Udgiveren i Modstrid med, hvad der ellers er Skik i Bibliotheca Teubneriana, tilføjet forklarende Noter, som ganske vist ikke ere udtømmende,

men dog yde en fortræffelig Hjælp til Forstaaelsen. Navnlig har han givet talrige Ordforklaringer, som ogsaa ere højst fornødne, da de sædvanlige Lexika ikke strække til paa dette Omraade. Brevene have jo netop ogsaa en stor sproglig Interesse ved at udvide vort Kjendskab til det daglige Omgangssprog; ofte finde vi i dem Ordbetydninger, der ere helt forskjellige fra de sædvanlige, eller saadanne, som ellers kun findes i Septuaginta eller i det nye Testamente. Foruden af de forklarende Anmærkninger varetages de sproglige Interesser endelig ogsaa af udførlige Indices, en hel lille Grammatik (Lydlære, Formlære, Syntax og Orddannelseslære) paa 10 Sider, et Navneregister og et Ordregister, som ogsaa indeholder adskillige forklarende Oplysninger. Den lille Bog kan i det Hele taget anbefales paa det Bedste.

Hans Ræder.

Hermann Usener, Vorträge und Aufsätze. Leipzig und Berlin 1907, Teubner. IV + 259 S.

Som en Slags Forsmag paa en planlagt Udgave af Useners «Kleine Schriften» fremkommer nærværende Udgave af nogle for en videre Kreds af Læsere beregnede «Vorträge und Aufsätze», besørget af Albrecht Dieterich. Det er en meget læseværdig Bog, hvis enkelte Afhandlinger ganske vist ikke høre til dem, der i større Omfang have beriget Videnskaben med nyt Stof, men som paa den anden Side giver et smukt Indblik i, hvor vide Synspunkter Usener forstod at anlægge under sin Forskning. Den første Afhandling (fra 1882), «Philologie und Geschichtswissenschaft», giver paa en Maade Programmet for hele Useners videnskabelige Virksomhed; den stiller den Fordring til Philologen, at han skal betragte sin Videnskab som et Led i den Videnskab, der har hele Menneskehedens Udviklingshistorie til Gjenstand, men hævder paa den anden Side den strengeste philologiske Nøjagtigheds Uundværlighed ogsaa for den, der beskjæftiger sig med de mere omfattende Problemer. Dette Standpunkt faaer i den følgende Afhandling «Mythologie» (fra 1904 — Udgaven følger ikke nogen chronologisk Ordning) sin Anvendelse paa Religionshistorien, den Videnskab, som Usener med størst personlig Interesse syslede med. Han opstiller her som en af Philologiens største og smukkeste Opgaver at hæve Religionshistorien op fra Enkeltundersøgelserne til Erkjendelsen af almindelige Love — «da könnten die armen Leute, welche behaupten, die klassische Philologie sei fertig und habe nichts mehr zu tun, noch lohnende Beschäftigung für sich und ihre Kinder finden» (S. 61). Den næste Afhandling «Organisation der wissenschaftlichen Arbeit»

(1884), giver ogsaa paa en Maade et Arbejdsprogram, idet det platoniske Akademis videnskabelige Arbejdsmethode opstilles som Forbillede for Nutiden. I Afhandlingen «Über vergleichende Sitten- und Rechtsgeschichte» (1893 — omarbejdet 1902) viser Usener, hvorledes kulturhistoriske Studier af Nutidsforhold, særlig af gamle Skikke, som leve blandt Bønderne, have Betydning for Forstaaelsen af Steder hos Oldtidsforfatterne. De sidste Afhandlinger i Bogen behandle særlig religionshistoriske Emner. I «Geburt und Kindheit Christi» (1903) gives en mønsterværdig klar Oversigt over Forholdet mellem Evangeliernes afvigende Beretninger om Christi Fødselshistorie, og i «Legenden der Pelagia» (1879) og «Die Perle» (1892) gives Exempler paa den Indvirkning, som græske mythologiske Forestillinger — særlig om Aphrodite — have haft paa Udviklingen af christelige Legender og christelig Tankegang overhovedet. Til Slutning aftrykkes en oprindelig pseudonymt udgiven «oldchristelig Novelle», kaldet «Die Flucht vor dem Weibe» (1894), en Bearbejdelse af en gammel Legende. Med god Grund har Udgiveren anbragt dette Stykke for sig i et Tillæg, da det, hvor læseværdigt det end er, gjør en underlig Figur ved Siden af de ganske vist almenforstaaelige, men dog videnskabelige Afhandlinger.

Hans Ræder.

Magnus Olsen, Valby-amulettens runeindskrift (Chria. Vidensk.-Selsk. Forh. 1907. No. 6.) Chria. 1907, Dybwad (komm.). 19 s.

Forf. har i denne afhandling taget den lille indskrift på den såkaldte Valby-amulet (en lille hjærteformet sten) op til behandling. Indskriften består af to linjer med henholdsvis 5 og 4 runetegn uden ordadskillelse og desuden en enkelt rune (R), der står midt under de 2 linjer. Runerne er ret tydelige og, bortset fra sidste rune i første linje, næppe omtvistelige. Ganske vist har þ-runen, der forekommer i begge linjer, temlig afvigende former, hvorfor både Bugge og Wimmer med tvivl har læst runen på sidste sted som þ. Forf. mener imidlertid at runen betyder det samme bægge steder, idet han anfører eksempler på forskellige former for den samme rune i den samme indskrift. Dette passer også godt til forf.s fortolkning og er formentlig rigtigt. Större vanskelighed gör det sidste tegn i den første linje; det består af en lige stav og to bistave, der udgår (ikke fra toppen, men) hver fra sin side af hovedstaven, den til venstre nedad, den til höjre opad. Bugge har opfattet denne rune som identisk med į- el. E-runen og søgt en fortolkning af indskriften, der imidlertid lyder meget kunstlet og lidet naturligt. Bugge har også selv tvivlet om rigtigheden deraf.

Forf. mener nu, at dette runetegn er identisk med et lignende tegn på Overhornbæk-brakteaten, hvor det må have betydningen: A (indskriften har forf. meget skarpsindig behandlet i Aarbb. f. nord. Oldkh. 1907). I henhold hertil fortolker forf. amuletindskriften som: *wiþr afunþ* R (dette sidste står her kun som et magisk tegn), som betyder: «mod avind». Indskriften lyder således meget simpelt og naturligt og er formentlig rigtig læst og tolket. De sproglige betænkeligheder (*þ* i *afunþ* og *f* for ƀ) forklares meget skarpsindigt. Hvad ordet «avind» angår, forklares dette i henhold til (norsk) folketro og (norske) udtryk som «det onde öje», idet der også henvises til Feilbergs afhdl. «Der böse blick in nord. überlieferung» (Zt. des vereins f. volksk. XI). Den hele udvikling heraf gör forklaringen meget sandsynlig.

16/8 1907. **Finnur Jónsson.**

M. Fabi Quintiliani institutionis oratoriae libri XII. Edidit *Ludovicus Radermacher*. Pars prior libros I—VI continens. Leipzig 1907, Teubner. XIV + 359 pp.

Efterat Spalding kort før Afslutningen af sin store Quintilianudgave havde haft Lejlighed til i Milano at gøre sig bekendt med codex Ambrosianus, kom dette hidtil upaaagtede Haandskrift til at spille en Hovedrolle ved Fastsættelsen af Texten ved Siden af de lidt ældre Bernensis og Bambergensis, saaledes at de fleste har regnet A for det vigtigste; de yngre codd. har man indtil den allersidste Tid ikke regnet videre med. Paa dette Punkt betegner Radermachers Arbejde noget nyt, idet han foruden A og B, som han fremdeles betragter som Textkritikens Grundlag, og om hvis indbyrdes Stilling han ikke mener at kunne give nogen almengyldig Formel, tillige fremdrager en tredie Gruppe. Denne, som han kalder P, bestaar af yngre, mere eller mindre kontaminerede codd., hvis mange taabelige Rettelser og vilde Interpolationer i tidligere Forskeres Øjne gjorde dem ganske ubrugelige. Nu mener R. igennem de gode Læsemaader, som de faktisk indeholder, og som man tidligere tilskrev senere Lærdes heldige Rettelsesforsøg uden Sammenhæng med gammel Tradition, netop at kunne skimte adskillige Spor af gammel Overlevering. Denne Opfattelse bygger han paa den Omstændighed, at disse codd. paa mange Steder, hvor de afviger fra A og B, stemmer med et Par rhetoriske Værker, der indeholder større eller mindre Excerpter af den klassiske Tids Talelærere bl. a. ogsaa af Quintilian, nemlig Julius Victors ars rhetorica fra c. 400 og en ubekendt Forfatters Afhandling om Talefigurer. Disse Overensstemmelser er saa talrige, at Forholdet ikke kan forklares som en Tilfældighed, og

paa den anden Side kan det heller ikke godt tænkes, at de ovenfor nævnte senere Lærde skulde have arbejdet med saa mange forskellige Ting sammen, tilmed da en saadan Textbehandling i dette Tilfælde maatte antages at være foregaaet paa en ubegribelig planløs og overfladisk Maade. Det maa derfor antages, at der her foreligger spredte og mishandlede Rester af en gammel Textkilde, som ved forsigtig Benyttelse kan afgive værdifulde Korrektiver til A og B, og som R. derfor tager op til samlet Undersøgelse og Bearbejdelse.

Hvor stor Betydning denne nye Behandling af Quintilians Text vil faa, lader sig endnu ikke fuldtud bestemme. Det har medført et omfattende og besværligt Arbejde at kollationere de mange, i flere Henseender slette Haandskrifter, der ofte er rettede af flere Hænder. R. har selv udført en stor Del af dette Arbejde og støtter sig desuden paa Kollationer af sin afdøde Forgænger Ferd. Becher, og Undersøgelser af Fierville og Peterson. R. bebuder i sin Fortale en samlet Fremstilling af sine Resultater, og naar denne og den sidste Halvdel af Textudgaven foreligger, vil det være muligt at fastslaa Rækkevidden af dette utvivlsomme Fremskridt i Recensionen af Quintilians Text. I Realiteten bliver Betydningen vistnok knap saa stor, som man paa Forhaand kunde være tilbøjelig til at tro; en hel Del Læsemaader fra det af R. fremdragne Materiale findes nemlig f. Ex. i Halms Udgave, da denne ved Siden af A og B har benyttet Jul. Victor og gamle Udgaver (f. Ex. III 6,$_{25}$ *locum*; III 9,$_{7}$ *constiterit*; IV 1,$_{52}$ *quid*). Men da Halm jo afgjort lagde Hovedvægten paa de ældre codd., bliver hans Benyttelse af det andet Materiale ret tilfældig og vel nærmest anvendt som Kontrol ved egen Konjekturalkritik af fordærvede Steder, medens R. rationelt og systematisk benytter denne Gruppe ved Siden af A og B. Dette er naturligvis af Vigtighed med Hensyn til mange Enkeltheder, men Steder, hvor Textens Forstaaelse i væsentlig Grad ændres eller forbedres i R.s Udgave, er næppe talrige.

R. siger selv i Fortalen, at der ved Benyttelsen af saa vanskeligt Materiale naturligvis altid kræves judicium, cautio, dubitatio, og det maa ogsaa siges, at hans Arbejde i Praxis er præget deraf paa en absolut tillidvækkende Maade. Navnlig synes han ikke at være tilbøjelig til at overvurdere Betydningen af det nye, han selv fremdrager; han gaar saaledes undertiden imod Halm selv paa Punkter, hvor denne har P's Tradition for sig, og det gør et meget vederhæftigt Indtryk at se f. Ex. II 11,$_{6}$, hvor han beholder *tamen*, men anfører P's Læsemaade *tantum* med Tilføjelsen: speciose sed falso. I Slutningen af sin Fortale bemærker R., at han ikke sjælden vrager Læsemaader i A, fordi de forekommer ham for fine og elegante. Han sigter vel hermed til Quintilians bekendte Opposition mod Seneca (Quint. X 1,$_{125}$ ff.). Dette er naturligvis for os et vanskeligt Kriterium at anvende,

men i R.s Haand er der næppe Fare for, at det skal blive misbrugt; han synes, efter alt at dømme, at besidde den Smag og Takt, som kræves ved Benyttelsen af den moderne Videnskabs fine Instrumenter.

J. K. Larsen.

Die griechische und lateinische Literatur und Sprache, von *U. v. Wilamowitz-Moellendorff, K. Krumbacher, J. Wackernagel, Fr. Leo, E. Norden, F. Skutsch.* 2. verb. u. verm. Aufl. Berlin & Leipzig 1907, Teubner. VIII + 494 S. M. 12.

Af Hinnebergs store encyclopædiske Værk: Die Kultur der Gegenwart, hvis Opgave er at udrede, forstaaeligt ogsaa for Læsere uden Specialviden, de Resultater, de enkelte Videnskaber er naaet til, som samlede uvilkaarligt fremtræder som Menneskeaandens Historie under de stadigt skiftende Betingelser, som de sociale og ökonomiske Livsforhold sætter, er de Bind kommet som handler om Kultur , Religions-, Litteraturhistorie, Philosophie, Retsvidenskab, og altsaa allerede anden Udgave af den græsk-latinske Litteraturs Historie. Og det er intet Under, at den sidstnævnte Bog gör Lykke. I skön, festlig Stil fremtræder den og förer Læserens Tanker, aandrig som kun Lærdommen kan være, gennem Aarhundreders frugtbare Egne og vildsomme Ørkner, og finder frem Skatte af nyttig Kundskab og mangfoldige Impulser til Adspredelse og Opbyggelse. Hvert Afsnit er skrevet af sin Mand, og man aner en dybere Sammenhæng mellem Forfatterne og deres Stof. Wilamowitz og Fr. Leo har en grundforskellig Opfattelse af Historien; mellem dem er den gamle Strid. om det er de enkelte store, der skaber Litteraturen, Folket, Historien, eller om det er Tidens og Folkets Rörelser og tilkæmpede Resultater, de enkelte store former i Ord. Og med saa stor Kunst og Personlighedens Magt har de fortalt den Historie, de hver havde at fortælle, at Læseren ser med deres Øjne, og ser den græske Kultur og Litteratur skabes af enkelte, kæmpende, fejlende, stræbende Mennesker, der fik Skaberkraften, mens de store Mænd indenfor den latinske Kultur bliver et Udtryk for deres Tids Maal og Stræben, blot med individuelt Præg. Og som den græske Oldtid tegner sig Overgangstiden mellem Oldtid og Middelalder i Vesteuropa i E. Nordens Skildring. Ogsaa det er sikkert Udtryk for noget personligt, at Wilamowitz har lagt Tyngdepunktet i sin Fortælling om den græske Litteraturs Liv og Död ikke i den klassiske Tid, men i den Tid der fölger efter. Dog er han i sin gode Ret; thi med Grund bebrejder han dem, som Grækernes Værker særligt blev betroede, at de har ladet, som om den græske Litteratur hörte op med Alexander den Store,

baade overfor andre og i deres eget Forhold, skönt langt de fleste Værker höre hjemme i den Tid, der fölger efter. Og alligevel maa man ikke maale Behandlingen af den hellenisk-attiske Periode med Sidetallet. Det er Forf.s Kunst, at han kan skrive et Stykke som f. Ex. Karakteristiken af de homeriske Digte og den Tid, da de endnu levede og voxede, förend de — for Resten jo for halvtredietusind Aar siden — stempledes som klassiske og blev Skolelæsning, saaledes at han tager Stilling til hvert af Homerforskningens store Problemer uden at Læseren et Øjeblik mærker denne næsten causerende Skildring tynges af den megen filologiske Lærdom. Og saaledes er Lærdommen, Belæstheden, stadig skjult, saa meget tit i en Spög eller Aandrighed. I Lærdom som er usynlig bunder ogsaa Forf.s Interesse for det personlige, som giver ham en Lyskaster i Hænde, i hvis Felt man ser Personerne bevæge sig med en Skarphed i Linierne, der huskes længe, som, for at tage et Exempel blandt mange, den rutinerede Journalist Isokrates, den almene Dannelses Fader, der er dannet og kun dannet, tom Form, tom for Indhold, tom for Sjæl, men med en Stil saa fuldkommen som det doriske Tempel; eller hans aandsbeslægtede. Theopomp, der ogsaa er en behændig Reporter. Da Kendskaben til Personerne imidlertid saa godt som altid er indirekte, gennem deres Værker, kommer Talen naturligvis især til at dreje sig om disse, og ikke mindst interessant er her den stadige direkte eller indirekte Sammenligning og Afvejen mellem det moderne og det antikke. Saaledes f. Ex. den stærke Betoning af den græske Tragedies Forskel fra den moderne, hvori det karakteristiske er Heltens Undergang, som slet ikke er nödvendig i den græske Tragedie, hvor Heltens Lidenskaber og Lidelser ikke paa den Maade interessere udelukkende; der sker nemlig noget. og den væsentlige Interesse knytter sig derunder til den reale Kamp mod Stat eller Religion eller Moral og den dialektiske for og imod disse Magters Ret, som udfolder sig som Begivenhedernes Gang i Verden, der taler for sig selv uden at behöve Digterens Pegefinger. Forskellen viser sig ogsaa deri, at den græske Tragedie aldrig opgiver sin Stil, aldrig bliver et Bytte for den Smag, der nu identificerer Sandhed og Plumphed, og degraderer Prosaen til Dialektefterligning, mens den for Fölelsernes rigt nuancerede Sprog sætter uartikulerede Lyde. Den græske Digter bevarer altid Agtelse for Musen, der har hjemme i Himlen og ikke i Rendestenen. Og den græske Komedie har intet til Fælles med den moderne Farce; dens stærkest fremtrædende Egenskab var betegnende nok Ynde. Wilamowitz mener, at de gamle Komedier var Poesi og kun Poesi, at Aristophanes aldrig vilde have gjort Fordring paa nogen praktisk politisk Indsigt. Heri har han vel næppe Ret; snarere bære hans Komedier Præg af en Mand, der med noget bittert Lune og hensynslös Kraft kæmper for en Sag, litterært eller politisk. Uenig med Forfatteren af

en saa personlig Bog föler Læseren sig naturligvis tit, især naar det angaar personlige Synspunkter, som naar Pindar og Aischylos ganske træder i Skygge for Semonides og Sofokles; hertil hörer vel ogsaa Spörgsmaalet om Platons «Protagoras», som W. synes at mene er skrevet för Sokrates' Död. Men til faktisk Fejlgreb har hans personlige Fölelse fört ham, naar han ikke lader Antisthenes nyde en Smule godt af K. Joels tit dygtige Arbejde, der afvises som Hypothesemageri. Og dog er Forf. slet ikke bange for selv at opstille Hypotheser, hvor Materialet — ikke saa sjældent — er mangelfuldt. Med hvilken Genialitet han kan faa det mest mulige ud af et mangelfuldt Materiale viser Behandlingen af den hellenistiske Tid, der aabenbart fremfor nogen anden har hans Kærlighed; i at give Læserne en rigtigere Opfattelse af denne Tid end den gængse har han set en Opgave, der gör ham varm og veltalende. Det indrömmer han til Dels selv: «dasz die hellenistische Dichtung überhaupt epigonenhaft wäre, wird zwar oft gesagt, kann aber nur behaupten, wer sie weder historisch noch poetisch zu begreifen versteht. So viel wenigstens hofft diese Darstellung zu erreichen, dasz die konventionellen Vorstellungen von dem Wesen des «alexandrinischen» Zeitalters in ihrer vollkommenen Nichtigkeit erkannt werden». Forat man skal forstaa dette, maler han först i store Træk denne Tid, hvis fire förste Generationer, fra Aristoteles til Eratosthenes, staar for ham som den helleniske Kulturs Kulmination, hvis sande Storhed er dens Videnskab (som mere og mere viser sig at være Kilden, hvoraf Kejsertidens Videnskabelighed blot har haft at öse), men som i det hele taget har frembragt en uhyre Mængde betydelige Mennesker, og givet den almindelige Dannelse et Omfang i Bredden og Dybden, som Sofisternes Oplysningsarbejde havde tenderet henimod men endnu ikke naaet, nu hjulpet frem af det rige personlige og litterære Samkvem, der omspændte hele den hellenistiske Verden og til Dels erstattede vor Presse. Og mod alle der mener, at den «alexandrinske» Litteratur kun var for et lille kræsent Publikum, betoner Forf. stærkt, at der ved Siden af den raffinerede Kunst, der vel kun var for de faa, blomstrede en frodig Litteratur for det store Publikum, en uoverskuelig Masse Verdenshistorie, Special- og Lokalhistorie, hvorunder ogsaa hörte Ethnografi og Geografi, kynisk Populærfilosofi, til en vis Grad Digterværker som Aratos', og Romaner. Og paa Romanen mærker man ikke mindst, at denne Kultur og Litteratur, der omspændte en hel Verden trods Forskelle i Sprog og derfor ene kan lignes med den moderne og ganske forkert kaldes «alexandrinsk», var som en Sö, der i sig optog Særkulturernes Strömme; da Vandene igen delte sig og löb tilbage i de gamle nationale Lejer, kunde de dog ikke udskille sig i de gamle Bestanddele: for dem blev den helleniske Sö Kilden. Romanerne var især historiske Romaner, rigtignok med en Frihed,

som Nutidens kyndige Kontrol ikke finder sig i; og Grækerne (og Curtius Rufus) digtede alle de Fortællinger om Alexander, som har levet som Historie til i Dag, eller gjorde Antiochos I. til Helten i en Bearbejdelse af Eventyret om «den syge Prins», og en Rhetor Myron digtede Historien om den første messeniske Krig, der længe har figureret i Historieböger; Jöderne skrev de to Makkabæerböger og latinske Romanskrivere lavede den ældste romerske Historie af græske Sagn, som blandedes ind i bloddryppende Noveller om Tullia, Lucretia, Verginia, Tarpeia.

I Fremstillingen af hvorledes den klassiske latinske Litteratur kun er en Provins af den hellenistiske, som adskillige andre, blot langt betydeligere, gaar W.s og Fr. Leos Arbejde Haand i Haand, supplerende hinanden; kun betoner W. stærkt, at det er hellenistisk Rhetorik der har dannet en Cicero, hellenistiske Satirer og Kynikerdiatriber (lat. sermones) der er Horats', Senecas, Lukians Rustkammer, hellenistiske Biografier der er Forbilledet for Scaurus, Sulla, Rutilius, Corn. Nepos, hellenistisk Grammatikerarbejde Asconius er afhængig af, hellenistisk Digtning og Prosalitteratur som betinger Ennius, Plautus, Terents, Catul, Lucrets, Cæsar, Vergil, Ovid, som hele den latinske Elegi. Udredningen af alt dette og Karakteriseringen af denne Tids enkelte Værker meddeler Forf.s Beundring til Læseren, faar ham til at tro paa denne Tids Storhed. Og Oprejsning fortjener den sikkert — selv om man standser forskrækket, naar Kallimachos hyldes som «den store Tids store Digter», og det om hans Digtning hedder: «Kaviar für das Volk ist es; wer keinen Gaumen dafür hat, mag sich an die Klassiker halten; aber was ihm nicht schmeckt, soll er nicht ungeniessbar schelten: der Dichter hat es ja nicht für ihn zubereitet».

Behandlingen af den fölgende Periode har ogsaa en egen Art Interesse. Fra disse tre Aarhundreder, de förste e. Chr., er der bevaret i det mindste dobbelt saa megen Litteratur som hele den latinske fra Plautus til Lactantius; men Rekonstruktionen og den filologiske Behandling af en overordentlig stor Del af det er knapt begyndt endnu; skönt der iblandt findes megen fornöjelig og belærende Lekture, og ikke lidt der har Krav paa at blive taget op til Behandling — om ikke for andet saa for den store Magt det i lange Tider har haft over Mennesker. Opgave efter Opgave paapeger Forf., Landstrækning efter Landstrækning der skal vindes ind. Dette gælder i endnu höjere Grad den östromerske Periode, de næste halvtrediehundrede Aar, endnu mere ugjort Arbejde, endnu flere Problemer at löse. Og frem af denne Taage, som har al det uforstaaedes og uberörtes hemmelighedsfulde Magt, dukker lige saa mægtige og ejendommelige Skikkelser som fra Bogens förste Sider, i Dekadencelitteraturens Mudderpöle skinner Perler. Saaledes er Bogen skrevet med samme Kunst fra först til sidst.

Fr. Leos Beretning om den latinske Litteratur og dens ejendommelige Præg er nævnt. Til det hörer ogsaa en forstaaende og indtrængende Skildring af den romerske Nationalkarakter, der gör Romerkulturens Hengivelse til den græske Overvinder med den ejendommelige Blanding af Modtagelighed og Modstand forstaaelig. Det er ogsaa nævnt, at hvad vi har af romersk Litteratur er et Produkt af dette Forhold: da Liv. Andronicus Aar 240 f. Chr. opfandt Oversættelsens Kunst, dræbte han alle Rudimenter til en national Digtning, som maatte være i Rom ventende paa at faa Form. Som denne græsk-romerske Kulturs fyldigste og mest glimrende Udtryk staar Cicero for Forf. Vel med Rette hævder han, at til ingen af Oldtidens Personer har Nutiden et saa intimt Bekendtskab som til Cicero, og ud fra dette forsvarer han Totalbilledet af ham overfor alt, hvad der kan vække Anstød og Betænkelighed. Lige saa bred Veltalenhedens Strøm glider, naar det gælder Cicero, ligesaa knap er Omtalen af Cæsar: Mens Cicero talte og skrev, vejede Cæsar Verdens Skæbne i sin Haand. Ogsaa han var Taler og Forfatter, fordi hans Maal krævede det, og en Mester deri som i alt, hvad han foretog sig. Med sin Uddannelse til denne Beskæftigelse havde han heller ikke taget sig det let: mens han lavede det Stykke Verdenshistorie, han havde i Sinde at skrive om, forfattede han i Krigspavserne et grammatisk Skrift og tilegnede det den Mester, som han anerkendte uden at stemme overens med ham, Cicero. Ogsaa i den latinske Litteraturs Historie her er Stilen Kunst, og svøber sig anderledes om den ordrigeste end om den vældigste Romer. Men det er ikke alene Stilen som fornøjer og forfrisker, lige saa tit er det Tankernes og Synspunkternes Originalitet. Hvad der fremkommer i den latinske Litteratur før Augusts Død vil Forf. nødig høre dadlet, og han finder altid Forsvar. Saaledes f. Eks. i Karakteristiken af Livius: han fremhæver at hele Livius' Skildring af den samtidige Historie er gaaet tabt, alt hvad der er tilbage hører den gamle Tid til og giver ingen Ret til at frakende Livius Evner som Historiker; thi af den, der skrev om længst forgangne Tider forlangte Oldtiden ikke videnskabelig Forskning, men kunstnerisk Fremstilling. Hvad han skulde gøre var: af det forhaandenværende Stof at fremstille et nyt Kunstværk. der svarede til Tidens Stilfordringer. Det har Livius gjort; med fuldendt Fortællerkunst har han af alle de forskellige Kilder skabt et Værk, der er en kunstnerisk Enhed. Denne Forstaaelse af de gamle Værker bunder i Leos Grundopfattelse af Historien; Livius er et Udtryk for sin Tid, som Vergils og Ovids Digte er Spejlbilleder af forskellige Sider af den samme Tid. Med Ovid tager Rhetoriken Digtningen i Besiddelse og fra nu af fremtræder alt hvad der skrives som Rhetorik i forskellige Former. Selv et Værk som Plinius' Naturhistorie er i sin hele Udstrækning en Samling Notitser i Tidens figur- og pointrige Stil. Kun Skælmen

Petronius staar höjt over al Rhetoriken. Fra Slutningen af andet Aarh. bliver Litteraturen mere og mere sofistisk og helleniseret og hører efterhaanden op med at være romersk Litteratur og bliver Verdenslitteratur. Der tager E. Norden fat, og nu er det igen enkelte Mænd, der skaber Kulturen under den sidste dramatiske Kamp mellem Hedenskab og Kristendom og i de urolige Tider, der følger efter, indtil den karolingske Renaissance. Fantasifuldt og tit med et eget stille Lune males dette brogede Galleri af vældige lidenskabelige Karakterer der ikke kender Maade, af milde rolige Mænd, af taagede uklare og af skarpe Hoveder, af Mænd der er rörende i deres Kærlighed til den gamle Kultur eller fanatiske i deres Had til den. Ved Siden af denne Periode tager den byzantinske Litteraturs Historie sig saare fattig ud; dog faar man det Indtryk, at den i al Fald har haft en Historieskrivning gennem disse tusinde Aar, der nok er værd at stifte Bekendtskab med. Af stor Interesse er ogsaa dens Bevogtning og Pleje af den gamle græske Litteratur, indtil Vestens Folk var blevne modne til at overtage den og dermed grundlægge Nutidens Kultur og Videnskab. Studiet af Byzantinismen er jo en ganske ny Videnskab, og det allermeste staar endnu tilbage at göre her; engang naar flere har arbejdet for den som Forf. af denne Oversigt, K. Krumbacher, vil Billedet af Byzantinismen maaske tage sig anderledes ud. — Endnu to korte, populære, underholdende Afhandlinger rummer dette indholdsrige Bind: en Oversigt over det græske Sprogs Historie af J. Wackernagel, og over det latinske af Fr. Skutsch. Den sidste slutter med et Citat af Schopenhauer: «Der Mensch, welcher kein Latein versteht, gleicht einem, der sich in einer schönen Gegend bei nebligem Wetter befindet: sein Horizont ist äusserst beschränkt: nur das Nächste sieht er deutlich, wenige Schritte darüber hinaus verliert es sich ins Unbestimmte. Der Horizont des Lateiners hingegen geht sehr weit, durch die neueren Jahrhunderte, das Mittelalter, das Altertum». Men at ingen bliver «Latiner» uden et Forhold til den græske Kultur, taler denne Bog höjt om.

I. Hammer-Jensen.

Scholia in Lucianum, ed. *Hugo Rabe.* Leipzig 1906, Teubner. (Bibl. Teubn.) X + 336 S. u. 2 Tafeln. Mk. 6.00.

Die Lukianscholien gehören wol sämtlich der byzantinischen Zeit an; das Altertum hat sich mit der Erklärung dieses Autors kaum abgegeben. Für das Verständnis des Textes werfen sie deshalb so gut wie nichts ab; dagegen sind sie wertvolle und keineswegs uninteressante Zeugnisse für die Arbeitsweise der Byzantiner, für ihre Auffassung der Antike und für den Umfang des gelehrten Materials, womit sie wirtschafteten.

Eine kritische Ausgabe fehlte bis jetzt; diesem Mangel hat Rabe abgeholfen. Er hat selbst alle irgendwie bedeutenden Hdss. collationirt und auf dieser Grundlage die Scholien in einer Vollständigkeit zusammengestellt, die nichts zu wünschen übrig lässt. Dass ganz junge und wertlose Notizen übergangen sind, ist nur in der Ordnung. Für seine Grundsätze hat der Herausgeber selbst Rechenschaft abgelegt, teils in einer (sehr kurzen) Vorrede, teils etwas ausführlicher in zwei Abhandlungen (Die Ueberlieferung der Lukianscholien, und Die Lukianstudien des Arethas, in den Gött. Nachr. von 1902 u. 1903).

Die Hauptmasse der Scholien zerfällt in zwei Gruppen, die man Γ-Scholien (nach der Haupthds. Vat. 90) und Arethas-Scholien nennen kann. Beide Gruppen sind in sehr alten Hdss. (9. bis 10. Jhdt.) überliefert, die Arethas-Scholien sogar teilweise von Arethas eigener Hand. Diese alten Hdss. haben nur selten ein Scholion gemeinsam. Andere Hdss., z. T. ebenfalls von beträchtlichem Alter, bieten beide Gruppen in mehr oder weniger vollständiger Auswahl. Sie sind wichtig, nicht allein wo die ältesten Hdss. überhaupt fehlen, sondern auch um deren Lacunen auszufüllen; einige von ihnen haben nämlich durch Beschneidung sehr gelitten. An neuem Stoff bietet diese Mischklasse nur wenig; doch hat ein Zweig derselben durch Sammlung von allerlei Notizen die Scholienmasse etwas vermehrt.

Die Ausgabe ist natürlich nach modernen Grundsätzen eingerichtet: jedes selbständige Scholion wird für sich herausgegeben nach den Hdss. die es wesentlich gleichlautend enthalten. Die Siglen der Hdss. hat der Herausgeber nach jedem Scholion gesetzt; es scheint mir praktischer, sie am Rande beim Anfang des Scholions zu führen; doch hat R.s Verfahren, wie die Verhältnisse in den Lukianscholien sind, keine grösseren Nachteile. Um anzugeben, welche Hdss. ein Lemma enthalten, stellt der Hrsg., der gewöhnlichen Ordnung entgegen, die Sigle der betreffenden Hds. voran; wenn nun mehrere Hdss. das Lemma haben, oder nur die Hds., deren Sigle nach der gewöhnlichen Ordnung voranstehen sollte? Darüber hat er uns nicht belehrt. Da der Fall überhaupt selten ist, hätte es wol genügt, das Vorhandensein des Lemma zu bezeichnen (was der Hrsg. sehr geschickt durch einen nachgesetzten Doppelpunkt tut) und das Nötige im Apparat zu vermerken. Auch sonst ist die Ausgabe mitunter etwas unpraktisch eingerichtet. Rabe hat im Apparat die Parallelstellen aus den Lukianscholien vermerkt, was sehr zu loben ist; er führt sie aber unter dem Titel der betr. Schrift auf (z. B.: cfr. sch. Ver. hist. II 20; cfr. sch. Pro laps. 7), was den Leser nötigt, vor dem Auffinden im Verzeichnis S. X die Seitenzahl der betr. Schrift aufzusuchen. Da die Schriften aber in der Ausgabe durchgezählt sind, von 1—80, hätte er viel bequemer die Zahl angeben können (also in den obigen Fällen: cfr. sch. 14, 20;

cfr. sch. 64, 7); man hätte dann die Stellen sofort. — Die Lemmata sind nur nach den Kapiteln gezählt; da die Kapitel in den Lukianausgaben oft eine ganze Druckseite einnehmen, ist das Auffinden mitunter recht schwer. — Eine Uebersicht über den Bestand der Haupthdss. an Schriften fehlt; sie hätte sich bequem geben lassen, wenn der Hrsg. in dem Verzeichnis der Schriften S. X die wichtigsten Siglen beigefügt hätte; also z. B.: de sacrificiis B*ΓVΩΔ*, oder wie man nun die Auswahl treffen würde.

Parallelstellen aus der sonstigen grammatischen Ueberlieferung sind durchgängig nicht angeführt. Der Hrsg. beklagt dies selbst; es ist ihm aber unmöglich gewesen, weil er keine grosse öffentliche Bibliothek zur Hand hatte. Man sollte doch meinen, ein Anderer hätte diese Arbeit übernehmen können; gerade bei diesen Scholien wird ein derartiges Verzeichnis schmerzlich vermisst. Im Ganzen geben nämlich die Lukianscholien freilich nur sehr alltägliche Schulweisheit; daneben kommen aber Stellen ausgesuchtester Gelehrsamkeit vor, mit Citaten und sonstigen Nachrichten die anderswoher nicht bekannt sind. Solche Stellen finden sich sowohl in den Arethasscholien (vgl. S. 83, 167, 170, 181 in Rabes Ausg.; ausserdem S. 275 u. 279) wie in den Alexandrosscholien (S. 114—15); man wundert sich wie diese Stücke in einen Kommentar von so spätem Ursprung hineingeraten sind.

Um über die Beschaffenheit der Ueberlieferung und die Arbeit des Herausgebers ein Urteil zu bekommen, habe ich einige Stücke durchgearbeitet, über die ich Bemerkungen beifüge. — Die *Γ*-Scholien (auch diejenigen aus 2. Hand, die von Alexandros, Bischof von Nicaea, geschrieben sind) und die Arethas-Scholien sondern sich im Ganzen sehr reinlich in zwei durchaus getrennte Massen. Das ist um so auffallender, als offenbar sowohl die beiden Schreiber von *Γ* als auch Arethas vielfach mit älterem Material wirtschaften (vgl. Rabe, Ueberlief. d. Lukianschol. S. 15—18). Bewiesen wird dies für alle drei durch offenkundige Schreibfehler, die nur bei Benutzung einer Vorlage denkbar sind; für die eigenhändigen Scholien des Arethas werde ich im Folgenden ein Beispiel anführen. Ueberhaupt ist die Ueberlieferung keineswegs so gut wie man nach dem Alter der Hdss. und der Jugend der Scholien erwarten sollte. Die bessernde Hand des Herausgebers ist sehr oft notwendig, am seltensten natürlich in den eigenhändigen Scholien des Arethas. Auch dieser Aufgabe ist Rabe im Ganzen gerecht geworden; ab und zu, besonders in verhältnismässig einfachen Dingen, lässt er eine gewisse Gewandtheit vermissen. S. 148, 19 (von Meleager): *ὠργίσθησαν ἐπὶ τούτῳ οἱ θεῖοι* [*καὶ*] *οἱ ἀδελφοὶ τῆς Ἀλθαίας*; dazu die Note: *καὶ del. Graeven.* Wenn man hier etwas streichen will, so müssen es die Worte *καὶ* — *Ἀλθαίας* sein; das *καὶ* an sich ist ganz in der Ordnung (= d. h.). — S. 150, 7 *κυνοπρόσωπον*]

ἐμοῦ γε ἕνεκα εἴθε καὶ ὀνοπρόσωπον, ὡς ἂν ἐνθεέστερον αὐτοῖς, μᾶλλον δὲ ὀνωδέστερον εἴη τὰ τῆς θεοποιίας. ∾ ΔB. Was bei R. steht, ist kein Griechisch; das *εἴθε* mag vielleicht richtig sein, die Verbindung des Neutr. Plur. mit dem Adj. Sing. ist doch wol unmöglich. Nun fehlt *εἴη* in B, wodurch sich bis *ὀνωδέστερον* ein guter Sinn ergibt: daran müsste der Hrsg. festhalten, wenn er auch *τὰ τῆς θεοποιίας* nicht erklären könnte. (Vielleicht: *ἐμοῦ γε ἕνεκα· εἴτε καὶ ὀνοπρόσωπον, ὡς—ὀνωδέστερον. ὢ τῆς θεοποιίας.*) — 16 *ὁ Νῖσος βασιλεὺς ὢν εἶχεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μίαν τρίχα πορφυρᾶν.* So geringere Hdss. (CM); dagegen hat *Γ* mit V*Ω* *ὢν ἔχων.* Das führt auf *ἦν ἔχων*, was richtiges Scholiengriechisch ist. — 23 *τοιοῦτόν τι καὶ περὶ τοῦ Σαμψὼν λέγεται ἔχειν τρίχα χρυσίζουσαν καὶ ταύτην ἐνέχυρον εἶναι κτλ.* Hierzu die Note: *vix scrib. ἔχοντος.* Ja, hat denn jemand das vorgeschlagen? und wenn auch, so wäre ihm wol mit Stillschweigen besser gedient. — 160, 16 *τίνι γὰρ καὶ παρασιτήσει βασιλεὺς ἄνθρωπος καὶ ὅλην τὴν Πύλον μεθ' ἑαυτοῦ ἄγων κτλ.* Dazu Rabe: *ἄνθρωπος suspectum.* Das ist ein ganz ungerechtfertigter Verdacht; *ἄνθρωπος* wird in derartigen Verbindungen keineswegs allein verächtlich gebraucht. — 162, 11 *μέχρις ἂν τῆς γυναικὸς σκεψαμένης κτλ.* Der Sinn verlangt *σκηψαμένης.* — 163, 18 *γραφεὺς ὁ Πολύκλειτος, . . . καὶ πῶς ⟨ὡς⟩ ἀγαλματοποιὸς νῦν εἰσάγεται, θαυμάζω.* Dazu im Apparat: *ὡς addidi.* Wol ohne Noth. — S. 165, 22 *ῥήτωρ] Δημοσθένης ἐν Φιλιππικοῖς ταῦτά φησι, τοῖς τῶν νοσούντων ἐοικότα σιτίοις, ἃ οὔτε σῴζουσιν οὔτ' ἀπολλύναι δύνανται.* Bei Lukian steht: *ἐπεὶ δὲ, ὡς ὁ καλός που ῥήτωρ ἔφη, τοῖς τῶν νοσούντων σιτίοις ἐοικότα λαμβάνουσι, τίς ἔτι μηχανὴ κτλ.*; u. bei Demosthenes: *τοῖς ἀσθενοῦσι παρὰ τῶν ἰατρῶν σιτίοις διδομένοις ἔοικε· καὶ γὰρ ἐκεῖν' οὔτ' ἰσχὺν ἐντίθησιν οὔτ' ἀποθνῄσκειν ἐᾷ.* Das führt Rabe alles richtig in der adnotatio an, und dazu eine ganz tolle «Emendation» von Fritzsche. Das Scholion ist wol in Ordnung, wenn man schreibt: *ῥήτωρ] Δημοσθένης—φησιν.* ∾ *τοῖς τῶν ν. ἐοικόσι σιτίοις] ἃ — δύνανται.* Das Scholion ist von Arethas' eigener Hand überliefert; wenn es im Harleianus wirklich so steht wie es Rabe gedruckt hat, so ist es zugleich ein Beweis — wenn es eines bedurfte — dass Arethas ältere Scholien abgeschrieben hat.

Im Ganzen sind jedoch solche Fälle selten. Der Herausgeber hat, soweit ohne eigene Kenntnis der Hdss. ein Urteil möglich ist, seine Aufgabe mit grosser Sorgfalt gelöst; auch gebricht es ihm keineswegs durchgäugig an gesundem Urteil. Man weiss jetzt was in den Lukianscholien steht, und das ist und bleibt die Hauptsache — das was ein Herausgeber vor allem leisten muss. Was in Rabes Ausgabe noch vermisst wird, kann durch eine Specialuntersuchung ersetzt werden; eine solche wäre ein keineswegs undankbares, jo sogar recht interessantes Unternehmen.

A. B. Drachmann.

Sophus Bugge

Sophus Bugge.

Da telegrafen bragte bud om prof. S. Bugges sygdom i begyndelsen af juli måned, blev sikkert alle hans venner og bekendte ængstelige, men man håbede på, at han vilde komme sig der oppe i den friske fjældluft, hvor han opholdt sig. Imidlertid varede det desværre ikke længe inden det sörgelige dødsbudskab spredtes rundt omkring.

Sophus Elseus Bugge døde 8. juli, 74 år gammel. Han var født i Larvik 5. januar 1833. Kun 15 år gammel blev han student 1848, hvorefter han kastede sig over det filologiske studium ved Kristiania universitet. Her absolverede han embedseksamen 1857 og var da udrustet som få i hans alder til sin fremtidige gærning. Blandt sine lærere omtaler han mænd som P. A. Munch og R. Keyser med den störste ærbødighed og taknemlighed. Både klassisk og nordisk sprogvidenskab havde han studeret og ligeledes den sammenlignende sprogvidenskab, og var allerede som student optrådt som videnskabelig forfatter og bidragyder til lærde tidsskrifter. Året för han blev kandidat havde han rejst omkring i Telemarken, denne sang- og sagnrige egn, og samlet gamle folkeviser; dette er meget betegnende for hans interesser og viser, hvilke studier der i særlig grad lå for ham. 1858 foretog B. sin første udenlandsrejse for sin videre uddannelses skyld. Den gik til København, hvor han særlig hørte I. N. Madvig og Westergaard, og til Berlin. I København afskrev han tillige islandske håndskrifter, som han vilde udgive. Han befandt sig godt i Danmark og knyttede her venskabsforbindelser for hele livet. Han, der var født i et land med en så storslået, herlig natur, var betagen af Sællands naturskönhed og dets bøgeskove, som han ofte omtalte med begejstring.

Allerede 1860 blev B. ansat ved Kristiania universitet som stipendiat i sammenlignende sprogvidenskab; 1864 blev han extraordinær lektor i samme fag; to år senere knyttedes dertil docentur i oldnorsk og samtidig udnævntes han til professor extraordinarius i de to nævnte fag; denne stilling indtog han

til sin død. Hans livsbane blev således tidlig bestemt og blev uden ydre omskiftelser. Hans virksomhed afbrødes kun af de videnskabelige rejser, han foretog i ind- og udland. I Norge foretog han flere rejser i samme öjemed som den første med godt udbytte. 1862 (sommeren) opholdt B. sig atter i Kbhvn. I Norge og Sverrig foretog han endvidere flere runologiske rejser (således 1865, 1868, 1872, 1876 osv.); i årene 1880—84 rejste han omkring i Norge for at studere de norske gårdnavne. Flere udenlandsrejser har han senere foretaget. På en af disse undersøgte han Piræusløven i Venedig.

S. Bugge udfoldede til sin død en så udstrakt og mangeartet videnskabelig virksomhed, at det overstiger en enkelts kræfter at omtale den i dens helhed og vurdere den som den burde. Jeg skal søge at give en oversigt over den, men jeg føler, at den vil blive ufuldstændig og mangelfuld.

Som klassisk filolog finder vi B. virkende i den første del af hans videnskabelige virksomhed. Som det overhovedet var et kendemærke for ham at kaste sig over de vanskeligste æmner, gav han sig her i lag med — iøvrigt en af de mest tiltalende — latinske digtere, Plautus; denne fik i ham en betydelig og skarpsindig kritisk forsker. Han udgav «Tekstkritiske bemærkninger» til Plautus' komedier både i dette tidsskrifts 1. række, VI. og VII. bind (1865—66), samt i Philologus XXX. og XXXI. bd. og endelig i Opuscula philologica ad I. N. Madvigium 1876. Disse bemærkninger vidner ikke blot om et nöje kendskab til det Plautinske håndskriftmateriale og literatur, men også om en indtrængende indsigt i det gamle latinske, særlig Plautus' sprog, samt om en udmærket filologisk metode, — denne havde han iøvrigt fra første færd af vist fortrinlige prøver på. 1873 udgav han Mostellaria til skolebrug.

Det er vistnok disse studier, der tildels har ført ham til studiet af de gamle italiske dialekter og fremkaldt hans afhandlinger derom: «Altitalische studien» 1878, «Beiträge zur erforschung der etruskischen sprache» 1883 (i Deeckes Etrusk. forschungen u. studien), «Oskische sprachdenkmäler» (i Zeits. für vergl. sprachforschung II, V, VI), «Umbrisches» (sst. III, VI) «Altitalisches» (sst. VIII, XXII).

Angående hans lykiske og armeniske studier har min kollega prof. H. Pedersen været så venlig på min opfordring at tilföje et supplement (s. 125 ff.).

På den sammenlignende filologis område har B. ikke

skrevet noget större sammenhængende arbejde. Men han har i mangfoldige afhandlinger givet udmærkede bidrag til oplysning om enkelte ords og ordgruppers etymologiske sammenhæng, og på forskellig måde fremmet det komparative studium, især ved sine afhandlinger vedrørende germanske sprog og deres lydlove. I så henseende kan nævnes: «Das schwache germ. præteritum» (Zs. f. vergl. sprachforsch. XXIII), «Etymologische studien über germ. lautverschiebung» (hvorledes förgerm. *k*, *t*, *p* genfindes i germ. sprog, Paul-Braunes Beitr. XII, XIII; 1886, 1888), «Zur altgerm. sprachgeschichte» (germ. *ug* aus *uw*, sst. XIII), »Förgermansk *p* af *gw*» 1905 (Arkiv f. nord. filologi XXII). Herhen kan også regnes hans afhandling: «Über den einfluss der armenischen sprache auf die gotische» (Indogerm. forsch. V; 1895). Om alle disse afhandlinger gælder det, at de er overordenlig skarpsindige, originale og givende rige impulser til nærmere overvejelser og videnskabelig drøftelse, men flere af deres resultater er omtvistede og tvivlsomme — hvad der tildels følger af de behandlede vanskelige spörsmåls natur.

Bugges hovedvirksomhed angår de nordiske sprog. Her er der næppe et område, hvor hans indtrængende forskning ikke har efterladt sig mere eller mindre dybe spor; det er her, han har udført sine störste og glansfuldeste videnskabelige bedrifter.

Som udgiver har B. ikke udfoldet nogen synderlig omfattende virksomhed, men til gengæld er hans udgaver af oldskrifter så meget betydningsfuldere. De valgte oldskrifter stod i nöjeste samklang med hans inderste interesser; det var oldtidens sagn og sange, han påtog sig at fremføre i ny, kritiske udgaver. 1861 havde B. sammen med andre norske lærde stiftet det norske oldskriftselskab. Det begyndte meget energisk sin virksomhed. Noget af det første, der blev udgivet, var 1. hæfte af B.s «Norröne sagaer af sagnhistorisk indhold» (1864); derpå fulgte to hæfter 1865 og 1873; disse sagaer var: Hálfssaga, Nornagests þáttr (I), Vǫlsungasaga (II), Hervararsaga ok Heiðreks (III). Desværre blev udgaven aldrig færdig; der mangler både titelblad, indledning (med redegörelse for de benyttede håndskrifter bl. a.) og registre. Udgaven er fortræffelig i kritisk henseende; den viser tillige, hvor udmærket en håndskriftlæser B. var. Den ledsages af oplysende filologiske og andre bemærkninger til de enkelte sagaer af stor værdi. Af langt större betydning skulde dog hans udgave af de gamle Eddadigte blive. Den udkom under titlen «Norrœn fornkvæði» 1867 og blev epokegörende, mønster-

værdig som den var så at sige i enhver henseende. Her blev hovedhåndskrifterne for første gang udgivne med den tilbörlige omhu og nöjagtighed; deres forkortelser blev gengivne ved kursivbogstaver helt igennem og i noterne gjordes yderligere rede for tvivlsomme steder og her, såvelsom på anden måde, gaves helt igennem kritiske og eksegetiske oplysninger og ekskurser, hvorved forståelsen af de gamle digte på mange måder fremmedes. I indledningen undersøger han meget grundig hele håndskriftspörsmålet og viser, at alle papirsafskrifter hidrører fra codex regius. Denne udgave er endnu det uovertrufne grundlag for alle senere udgaver og Eddastudier. Siden 1891 og 1896 haves ganske vist de fototypiske udgaver, men desuagtet har B.s udgave sin gyldighed. Under udgivelsen af codex regius stillede B. sine optegnelser vedrørende skrivemåder i håndskriftet til udgivernes rådighed; de aflagde et smukt vidnesbyrd om hans skarpe blik for bogstavernes former og skriverens fejl (jfr. udg. s. LXXIV). I Aarbb. 1869 gav B. et «Efterslæt» til sin udgave, indeholdende forklaringer til teksten m. m. og i Arkiv II en afhandling af lignende art, hvor han især kommer ind på forskellige yngre rettelser i cod. regius. Endvidere forklarede han «Nogle steder i Eddadigtene» (sst. XIX; 1903), hvor hans forslag til ændringer dog er ret tvivlsomme. B. planlagde tidlig en ny udgave af Eddadigtene, og han gav i Zeits. f. deut. Phil. VII en prøve derpå. Han udgav her Hamðismál, først efter håndskr. linje for linje, så i en restitueret tekst, efterfulgt af kritisk-eksegetiske oplysninger. Bortset fra en fotografisk gengivelse var der ikke andet at göre end foranstalte netop en sådan udgave; besörget af B. vilde den være bleven et arbejde af blivende betydning i den nordiske filologi, men desværre — planen kom ikke til udførelse; udgaven kom aldrig videre.

Andre udgaver af oldskrifter kom B. aldrig til at give, men han havde planlagt f. eks. at udgive Rǫgnvaldr-Halls Háttalykill, men det blev heller ikke til noget. På et andet område havde han, som för antydet, allerede som ung optrådt som samler og udgiver. Frugten af hans første vise- og sagn-samlingsrejser i Telemarken blev «Gamle norske folkeviser» 1858. Denne udgave er beundringsværdig, ikke mindst ved den sikkerhed, hvormed den unge lærde håndhævede den eneste rigtige kritiske udgivermetode og hævdede en udgivers rigtige stilling til de i den mundtlige tradition bevarede digtformer både m. h. t. sprog og indhold. Ikke mindre vidner udgaven om hans sikre

sproglige sans og indsigt (f. eks. i oldsproget). Denne havde han iøvrigt endnu tidligere aflagt smukke prøver på (hvorom nedenfor). En fortsættelse af disse folkeviser («fra øvre Telemarken») fulgte året efter. Sammen med Moltke Moe udgav B. 1897 i regeringsjubilæets festskrift «Torsvisen» efter de norske opskrifter og med et fuldstændigt kritisk-fortolkende apparat. Når udgiverne hævder, at de islandske Trymsrimer har haft indflydelse på visen, går de sikkert ud over hvad der er sandsynligt. Iøvrigt er udgaven fortrinlig.

Vi har allerede berørt Bugges sproglige kundskaber. På det rent filologiske område har han på flere måder gjort et overordenlig alsidigt, frodigt og vækkende arbejde. Hans afhandlinger vedrører først og fremmest de nordiske sprog. En af hans tidligste afhandlinger overhovedet er den «Om konsonantovergangene i det norske folkesprog» (Norsk tidsskr. for videnskab og litt. V, 1851—52). Der behandles her forskellige især sjældnere overgange, der af Aasen kun ufuldstændig var omtalte. Den 18-årige lærde viser her en mærkelig modenhed, viden og metodisk sikkerhed, som i virkeligheden er forbavsende. Iøvrigt var det mere den leksikalsk-etymologiske side end den lydlig-grammatiske, som interesserede B. I så henseende kan følgende afhandlinger nævnes: «Sjældne ord i norrön skaldskab» (Tidsskr. for Philol. og Pæd. VI; 1865), «Etymolog. beiträge aus dem nordischen» (Bezz. Beitr. III; 1878), «Vokalverkürzung im altnord.» (Paul-Braune: Beiträge XV; 1891), «Blandede sproghist. bidrag I—II», hvoriblandt der findes hans træffende bemærkninger om «oldisl. nasalvokaler» (den 1. grammat. afhdl. i Sn. Edda), (Arkiv II; 1885), en fortræffelig afhandling, «Oldnorske sammensætninger på *-nautr*» (Sprogl.-hist. studier, tilegn. prof. C. R. Unger, 1896, og atter, i anledning af fremkomne indvendinger, i Arkiv XXI); «Det oldisl. elliptiske udtryk *sólsetra*, *sólsetrum* (Arkiv XVI; 1900); «Sproglige oplysninger om ord i de gamle nord. love» (dette tidsskr. ny række III; 1877), «Svensk ordforskning» (Arkiv IV; 1888), indeholdende fortolkning af forskellige svenske ord i anledning af et par afhandlinger af E. Brate (jfr. Bugges bemærkninger til Medeltidsordspråk, udg. af Kock og Petersens; Arkiv X, 1894), «Foranskudt *s*, især i navne» (Arkiv XXI; 1904), en meget interessant, men m. h. t. resultatet vistnok meget problematisk afhandling, hvor *s* i navne som *Sásgerðr* søges forklaret som opståt af pron. *sá*, der skulde smælte sammen med det følgende navn. Hertil kan fremdeles,

trods titlen, regnes afhdl. «Mindre bidrag til nord. mytologi og sagnhistorie (Aarbb. 1895); disse bidrag, der betegnes som I, består hovedsagelig af en forklaring af ordet *finngálkn.* Forklaringen bærer stærkt præg af hans mytologiske navnetydning; *gálkn* forklares som *gandlíkan,* ligesom *tálkn* som *tannlíkan.*

En særlig interesse nærede B. for navneforskningen, både personnavne og stedsnavne. Både direkte (f. eks. under det akademiske møde i Kristiania 1896[1]) og indirekte har han mægtig støttet og fremmet den nordiske forskning ang. denne. Bidrag hertil findes i afhandlinger som «Altnord. namen» (*-riðr, ríðr. jǫfurr-jór* m. m. i Zs. für vergl. sprachf. III, 1854), «Oldsvenske navne i Rusland» (Arkiv II), «Navnet *Daner*» (sst. V), «Helgeland» (i Norsk hist. tidsskr. I; 1871; her tolkes også «Skæreið» hos Tjodolf som en kenning *skœ-reið* 'hestens vogn' = jorden, afgjort urigtigt). «Bidrag til nord. navnes historie» (*-þjófr,* Daner [atter], Sælland, Anholt; Arkiv VI), «Om forandring af genus i norske stedsnavne» (sst. VII) og endelig «Norske stedsnavne» (sst. XX; jfr. også den nævnte afhdl. om «foranskudt *s*»). Sidst at nævne men ikke mindst er B.s overordenlig rige bidrag til oplysning om norske stedsnavne i O. Ryghs mægtige hovedværk: «Norske gårdsnavne», ikke mindst for de binds vedkommende, der er udgivne efter Ryghs død. Her findes ikke et ark, næppe en side, der ikke indeholder bemærkninger og oplysninger af «S. B.» Jfr. også Ryghs «Norske Elvenavne» (1904) med et «tillæg» af B. Ved en kgl. resolution 11. april 1878 var der blevet nedsat en kommission for at revidere navnene i den norske matrikel; B. var selvskreven som medlem af kommissionen; de to andre medlemmer var Rygh og Fritzner. Denne kommission, hvor det naturligvis var Rygh, der gjorde hovedarbejdet, afsluttede sin virksomhed 1892. Ryghs nævnte værk er bl. a. frugten af denne virksomhed; det er foreløbig et i Norden enestående arbejde og B.s navn er uopløselig knyttet dertil.

Under udarbejdelsen og udgivelsen af 2. udgave af Fritzners ordbog støttede B. også denne, ligesom han efter Fritzners død var den, der hovedsagelig sørgede for udgivelsen af hvad der var

---

[1] Ved et privatmøde foreslog B. med sin sædvanlige livlighed og energi, at man skulde göre noget mere for navneforskningen. På foranledning heraf udarbejdede O. Rygh, der var tilstede, en vejledning bestående af en fremstilling af, hvad der var udrettet i Norge og hvorledes. Ryghs vejledning findes desværre kun autograferet.

tilbage utrykt og gav flere selvstændige bidrag af sproglig betydning ved værkets afslutning. I Ross' ordbog over de norske dialekter findes en selvstændig liste over dialektord samlet af B. Så stærk en interesse som B. — af rent sproglige grunde — havde for de norske dialekter og Aasens forskning, for folkets sange og viser, ligeså afgjort tog han standpunkt imod det radikale målstræv. Som flertallet af hans kolleger ved universitetet og som Björnson holdt han fast ved det dansk-norske skriftsprog som det eneste norske bog- og kultursprog. Dette var i fuld overensstemmelse med B.s hele vidtskuende ånd og hans samnordiske følelse, der aldrig svækkedes i tidens løb — tiltrods for begivenhedernes gang.

Disse B.s sproglige afhandlinger har blivende værd for den nordiske sprogvidenskab, og det var ønskeligt, om de kunde blive udgivet samlede, ligesom i sin tid P. A. Munchs (og Keysers). Det er i det hele en ublandet glæde at følge B. i hans sproglige afhandlinger; selv om man undertiden er uenig med ham, bliver der altid en rig belæring tilbage. Dristig kan han undertiden være, således, for blot at nævne ét eksempel, i forklaringen af *gálkn*; man forstår ikke, hvorledes et overhovedet så sjælden benyttet ord som dette kunde afslibes og sammentrækkes så stærkt, som han antager, at der af det, oprindelig selvfølgelig temlig stærkt betonede, led *-líkan* kun bliver de 3 konsonanter tilbage. Bedre kunde det forstås om *tálkn*, der i hvert fald hos fiskerbefolkningen forekommer ret hyppig; men *tannlíkan* er intet naturligt ord for fiskens gæller; *líkan* betyder heller ikke — Fritzner anfører i øvrigt ordet kun som led i *mann-* og *stein-líkan* — 'noget der har en fjærn lighed med noget, minder om noget' (hvad det måtte betyde i disse to ord), men 'noget, der ganske svarer til et andet, en genpart, kort sagt: et nöjelignende billede'.

I nært slægtskab med disse studier er den egenlige tekstkritik, der vistnok altid hos B. — når det var muligt — er gået hånd i hånd dermed. Også her har han udøvet en udstrakt virksomhed på mange felter. Vi har omtalt hans Plautinske studier; vi vil senere nævne hans Beowulf-kritik. I sine udgaver, og da først og fremmest af Eddakvadene har han haft lejlighed til at udøve nordisk tekstkritik. For en mand med B.s sproglige indsigt og fine sprogfølelse var der her en udstrakt arbejdsmark; han havde heller ikke den falske overtro angående bogstaven i de gamle håndskrifter, som fra visse sider endogså i de seneste

tider er hævdet og forsvaret. Dertil kendte B. håndskrifterne altfor godt af selvsyn og egen erfaring. Selvfølgelig krævede B. af enhver tekst en nogenlunde forståelig mening og i et sprog, der syntaktisk og grammatisk-leksikalsk var rimeligt eller dog muligt; hvor dette ikke var tilstede, var han ikke bange for at konstatere fejl — være sig afskriverfejl eller andre slags fejl — uden at bryde sin hjærne med at forklare hvad der var uforståeligt eller umuligt.

De i form så simple Eddadigte har B. i det hele haft held med at rette og forbedre. På grund af sine forelæsninger er han flere gange vendt tilbage til dem, og hans rastløse studier på andre beslægtede områder har vel flere gange givet ham eller foranlediget hos ham en ny eller modificeret opfattelse. Hans mytologiske studier var i den sidste tid — hvad der jo var naturligt nok — ikke uden indflydelse også på hans opfattelse af teksten, ja selve ordlyden, hvad der dog langtfra har været til gavn for den rigtige opfattelse. Af herhenhørende arbejder skal først og fremmest nævnes B.s fortrinlige afhandling: «Bemærkninger til norröne digte» (Arkiv I—II); det gælder her især Hyndluljóð og Rígsþula, som bægge, og måske særlig det første, findes i en bedrøvelig forvansket overleveringsform. Der er ingen tvivl om, at B. her i alt væsenligt har truffet det rette både m. h. t. ordlyd og versenes ordning, forsåvidt som han berører denne. Hertil slutter sig afhdl. «Nogle steder i Eddadigtene» (Arkiv XIX; 1903), hvor hans rettelsesforslag dog vistnok står betydeligt tilbage for hans ældre. I Paul-Braunes Beiträge osv. XXII (1896) offenliggjorde B.: «Die heimat der altn. lieder von den Welsungen und den Nibelungen», hvor det dog nærmest er Sigurðarkv. en skamma, som behandles (fortsættelsen kom her heller aldrig), og det søges påvist, at dette digt indeholder endel ord, der skulde være halvengelske og bære vidne om dets forfatters ophold i de vestlige lande. Det var B.s agt, herigennem at vise, at de fleste af disse digte var oprundne i de nævnte egne. Han finder f. eks. ags. *æbere* 'manifestus' i *svábert*, der dristig rettes til *ábert* (der mangler vokalsk rimbogstav), ags. *æror* 'för' i *árar* (*árar títt*), ags. *geara* 'fordum' i *ara* (der så skrives *ára*; dette er tidligere blevet rettet til *aura*). Uagtet denne afhdl. indeholder endel godt, må det sikkert siges, at B. her i sin tekstkritik er kommen ind på en beklagelig afvej.

Hvad Skjaldekvadene angår, har B. ikke været synderlig

virksom i det hele taget. Dog har han også her givet bidrag og impulser af værdi. Nye bøger, nye udgaver synes ofte at have fanget B.s særegne opmærksomhed og ført ham til et indtrængende studium deraf, hvoraf der så igen resulterede afhandlinger om deres indhold. Jfr. hvad Sv. Grundtvig oplyser om B.s forhold til 1. bind af DgF. («Udgiveren må dernæst udtale sin agtelsesfulde taknemmelighed mod hr. cand. philol. S. B. i Christiania, der har viist udg. og benytterne af denne samling den fortrinlige tjæneste . . . nöjagtig at gennemgå det hidtil udkomne . . . og at meddele udg. alle de berigtigelser og bemærkninger, hvortil han derved har fundet anledning» osv., bd. 2 s. IX—X). Da prof. Th. Möbius i Kiel udgav sin Kormákssaga (1886), ledsagede han den med en udførlig versfortolkning, men Möbius var aldrig nogen dygtig skjaldekvadstolker, endskönt han havde beskæftiget sig en hel del med skjaldekvad, og Kormáks vers frembyder især på grund af overleveringen særlige vanskeligheder. I Aarbb. 1888 offenliggjorde B. M. Ólsen udførlige bemærkninger til dem og året efter kom B.s afhdl. om versene. Han oplyser selv, at det var læsningen af selve udgaven, der gav stødet til hans optegnelser. B. giver en række rettelser, ofte meget skarpsindige og gode eller antagelige. På den anden side mærkes det, at B. ikke var nær så fortrolig med skjaldenes ånd og deres måde at tale på som med Eddakvadene. Bl. a. antager han, hvad man fra anden side har forkastet, de såkaldte «halvkenninger» efter en temmelig stor målestok, medens forholdet uden tvivl er det, at sådanne ikke eksisterede för end meget sent (næppe för end i 14. årh.; de er opståede ved misforståelse og forvanskede tekster i de ældre digte). B.s opfattelse af omskrivninger var i det hele noget tung, og dette mærkes på de rettelser han foreslog, der ofte er noget tvungne (jfr. et par småbidrag i Arkiv III).

På et andet område, som grænser nær til det her omtalte og hvor man ikke egenlig skulde tro, at B.s interesser havde været udprægede, har han virket banebrydende. Det er den gamle metrik, der sigtes til. För 1876 var denne så at sige ganske forsömt og siden Jón Ólafssons berömte og for sin tid fortræffelige prisskrift «Om Nordens gamle digtekonst» (1786) var fremkommet, fandtes ingen indgående behandling af den gamle verslære. Dr. E. Jessen havde lejlighedsvis antydet et bestemt kvantitetsforhold i slutningen af en drotkvædet linje. I tilslutning hertil påviste B. i et foredrag ved det 1. filologmøde (1876)

klart og koncist de for oldsproget (og digtene) gældende kvantitetsregler, hvilke stavelser der var lange og hvilke korte; samtidig viste han, hvorledes udgangen af langlinjen i ljóðaháttr var bygget. Disse påvisninger har været grundlæggende for den gamle metrik; ved dem og prof. E. Sievers' omtrent samtidige undersøgelser af drotkvædede skjaldekvad er den videnskabelige verslære for Nordens vedkommende fastslået.

Runeforskningen er måske det område, hvor B. har indlagt sig de störste fortjænester og hvortil hans navn altid vil være knyttet. Tidlig er han også kommet i lag med denne gren af den nordiske oldtidsvidenskab, som han sammen med prof. L. Wimmer er grundlæggeren af i moderne forstand.

1865 gjorde B. sin første runologiske rejse i Norge og samme år offenliggjorde han sin læsning af den berömte guldhornsindskrift i Tidsskr. for Philol. og Pædag. VI. Han læste den således som den siden altid har været læst og forstāt. Fra de famlende og meget ufuldstændige tidligere forsøg var man efterhånden kommen til bedre erkendelse af visse meget betydningsfulde enkeltheder m. h. t. runeskriften; således havde P. A. Munch og Rafn allerede tidligere antydet, at runen ᛉ betød *r*. B. opfatter runen som en egen art af *r*, men udtaler tvivl om, hvorvidt den «er tegn for R i enden af ord eller for den bløde «s, hvoraf R i almindelig oldnordisk er opstået»; «dog taler overvejende grunde for det første»; det er dette, tiden har givet ham ret i. «Heller ikke afgör jeg nu, ytrer B. fremdeles, om HORNA her er flertalsform eller entalsform» — men det varede ikke længe, inden der kom vished også på dette punkt. B s korte læsning står i tidsskriftet på en meget afsides plads og i meget lidet fremtrædende typografisk udstyr; ikke desto mindre danner denne læsning en epoke i opfattelsen af de «ældre» runer. To år efter udkom Wimmers berömte afhdl. mod Stephens: «De ældste nordiske runeindskrifter» (Aarbb.). Samtidig hermed offenliggjorde B. sine første större runologiske afhandlinger i Tidsskr. for Phil. og Pæd. VII—VIII (1866—69): «Bidrag til tydning af de ældste runeindskrifter». Her behandles først og fremmest guldhornsindskriften, der udførlig forklares i alle dens enkeltheder, og nu bevises det, at *horna* må være acc. sing. Så følger i en lang række Tune-st., Varnum-st., Berga-st., Etelhemspændet [hvor B. læste: m(i)k m(a)r(i)la, en læsning som han altid senere fastholdt], Tanum-st., Himlingöjespændet, Istaby-st. osv., osv. Til afhdl. i VII. bd. er der knyttet nogle bemærk-

ninger mod dr. E. Jessens imidlertid fremkomne indvendinger og forsigtigheds-formaninger. B.s svar er karakteristisk for ham. Han protesterer imod at blive kaldt «læreren» (som Jessen havde kaldt ham); han vil lade sit værk blive betragtet fra et helt andet synspunkt: «jeg har i mine bidrag hverken kunnet eller villet optræde som læreren, men jeg har efter bedste evne søgt at hjælpe til ved et rydningsværk». Bugge har ikke helt ret i dette; navnlig dette «hverken kunnet» protesterer man uvilkårligt imod; i disse sine afhandlinger var B. netop «læreren» og det i en eminent grad.

B.s tydninger af de således tolkede indskrifter har i det hele og store vist sig holdbare. Af hans senere runologiske afhandlinger kan der særlig anføres følgende. Prof. K. Gíslason skrev en meget vidtløftig afhandling: «De ældste runeindskrifters sproglige stilling» (Aarbb. 1869) hvor han gör afvigende meninger gældende m. h. t. runesprogets nordiske karakter og de antagne stammeudlydende vokaler; han antog, at de ældre indskrifters sprog havde været talt af en stamme, der var gåt under. Tiltrods for den grundige behandling af spörsmålet modbeviste B. ham i en afhdl. omtrent med samme titel (Aarbb. 1870), idet han hævdede antagelsen af de udlydende stammevokaler, samt at Gíslason ikke havde bevist, at de senere tiders nordisk ikke direkte kunde afledes af de pågældende indskrifters sprogformer. Eftertiden har givet B. ret heri.

Om runeskriftens oprindelse udtalte B. sig i Christiania Vidensk.-Selsk. forh. 1873, hvor han udtaler sig så at sige på alle punkter i overensstemmelse med de anskuelser, som prof. Wimmer gjorde gældende i sit bekendte arbejde, der udkom 1874. Senere har B. på dette punkt, som bekendt, betydelig ændret sin opfattelse, idet han til slutning antog, at runerne kun tildels havde deres udspring i det latinske alfabet, medens de ellers måtte udledes af det græske.

Af hans senere runetolkende arbejder er først og fremmest at nævne hans store afhdl. om Rök-st., der udkom i Antiqv. tidsskr. för Sverige V (1878). Længe forberedte B. en ny udgave af denne sin tydning af den længste og i flere henseender meget mærkelige indskrift; den udkom i Antiqvitetsakademiens handlingar XXXI (1893) under titlen: «Rökstenen og Fonnåsspænden». Denne indskrift frembyder ikke få vanskeligheder og B.s tolkning deraf var noget af en bedrift. Jeg indskyder her en kort omtale af en enkelthed. B. havde antaget ordet *vilin*

(*wilin is þat*) som et mandsnavn. Herimod gjorde Fr. Burg indvendinger og gav en helt forskellig tydning af ordet (*uilin* = *uillin* = *villuletr*). Det smærtede ikke B. at måtte give afkald på sin fortolkning, på «helten» Vilin; han havde længe selv næret tvivl om hans eksistensberettigelse. B. behandlede sagen med den ham egne, stilfærdige lune og velgörende ironi: «Når nu hr. Burg — udtaler han — offentlig og höjtidelig har givet Vilen dødshugget, skal jeg ikke søge at puste liv i ham. Fuit heros, fuit Vilinus»; så tager han «stedfortræderen» nærmere i öjesyn og viser grundig, at det rigtignok ikke er bedre bevendt med «ham». 1872 behandlede B. Veblungsnæsindskr. (Aarbb.), 1877 den mærkelige indskr. på Forsakirkeringen med et sandt mesterskab. De senere tolkninger, der af svenske lærde er gjort gældende, forekommer mig at stå betydeligt tilbage for Bugges. Han skrev om de «Nordiske runeindskrifter og billeder på mindesmærker på øen Man» (Aarbb. 1899), osv. Flere afhdls. indhold findes nu i hans store hovedværk. Det følger af sig selv, at på et sådant område som dette, hvor indskrifterne ofte er vanskelige at læse og tyde, måtte B. i tidens løb ændre sin tidligere opfattelse. Derfor kom han undertiden til at behandle samme indskr. flere gange som f. eks. Fyrunga-st. (Arkiv XIII, XV). För jeg går over til at omtale B.s hovedværk skal her kort anføres, at såsnart Sv. Söderbergs «Ølands runinskrifter» var udkomne, granskede B. dem på sin sædvanlige vis og skrev bemærkninger dertil (Aarbb. 1900), samt at han deltog i E. Brates undersøgelse og behandling af runevers på svenske stene. Frugten af dette samarbejde (Brate gör i en «efterskrift» rede derfor) blev det i mange henseender fortræffelige «Runverser» (1891); Bugges mange bidrag er indførte in extenso. Hvad der særlig kan indvendes imod dette arbejde er at bægge forfattere er altfor tilböjelige til at antage vers, hvor der virkelig ingen vers er tilsigtede.

En ikke ubetydelig del af det gamle runemateriale udgör de såkaldte guldbrakteater; her findes större og — i reglen — mindre indskrifter med de ældre runer; de er meget vanskelige at tyde, da de ofte kun består af nogle få runer og fantasien har her frit spillerum. B. havde skrevet om dem i Aarbb. 1871; senere tog han dem op igen til samlet behandling (Aarbb. 1905). Tiltrods for B.s glimrende fantasi og kombinationsævne må tolkningen af de fleste indskrifter siges at være enten meget tvivlsom eller måske helt umulig. Hvor vanskelig den er kan man göre

sig en forestilling om ved f. eks. at sammenligne B.s tydning af brakteat 28 (s. 241 ff.) — og her er der dog tale om en længere indskrift — med hans elev, M. Olsens tolkning af samme (Aarbb. 1907).

Det værk, som B. i mange år havde forberedt sig til og hvortil han var kaldet som ingen anden, en samlet udgave af Norges runeindskrifter, begyndte at se lyset i 1891. Det første ark er trykt 31. maj. «Norges Indskrifter» med de ældre runer udkom — tildels med store afbrydelser — i de følgende år, foruden 2 hæfter indskrifter med de yngre runer. Det lykkedes B., tiltrods for at hans syn i de sidste år var meget svækket, at føre selve udgaven til afslutning, medens indledningen foreløbig ikke er færdig. Men ifølge en velvillig meddelelse af M. Olsen, der fra september 1902 var B.s medarbejder ved udgivelsen, er der heldigvis udsigt til, at indledningen ved hjælp af B.s optegnelser vil kunne bringes til afslutning.

«Norges Indskrifter» vil blive stående som et nationalt storværk. Her er alt samlet hvad et snille som B.s kunde sige om disse gamle indskrifter, som tit og ofte er vanskelige at læse, hvoraf der undertiden kun eksisterer kopier, ja, hvor der ikke engang endnu er opnåt fuld enighed om enkelte tegns rette forståelse. B. var sig vanskelighederne vel bevidst og han lægger ikke skjul på dem, ligesålidt som han er bange for at rette sig selv eller give en afvigende tolkning af enkeltheder endogså med temlig korte mellemrum. Ordningen af stoffet er efter amter. Først gives der en fortegnelse over den ældre litteratur og ældre tydninger — her synes B. undertiden at gå unødvendig vidt —, tilligemed runemindesmærkets omtale i skrifter og dets historie. Derpå følger en omhyggelig beskrivelse af selve monumentet og af indskriften, hvor hvert runetegn gennemgås på det nöjagtigste. Herpå følger tolkningen selv, og endelig göres der bemærkninger om indskriftens form (versform), dens alder og hvad der ellers var anledning til at omtale. Under behandlingen af indskrifternes sprogformer finder B. rig lejlighed til at göre grammatisk-sproglige bemærkninger, der ofte har en langt större almindelig betydning end netop for det behandlede sted. Det behøver ikke at siges, at hele værket vidner om B.s udstrakte læsning og fuldstændige kendskab til hele runelitteraturen. B. giver «ekskurser» om vigtige æmner, når han finder det hensigtsmæssigt. Her kan særlig den interessante ekskurs om tegnet ᛉ fremhæves. Ikke mindre interesse knytter der sig til B.s righoldige indledning

(2. bind), hvor så vigtige spörsmål som runernes udbredelse, navne, oprindelse m. m. behandles. Det er runologiens kardinalspörsmål det her drejer sig om, og med længsel vænter man afslutningen.

Hvad der karakteriserer dette hovedværk er B.s samvittighedsfuldhed, glimrende skarpsindighed og — under selve tolkningen, hans — fantasifuldhed. I den faktiske beskrivelse af monumentet, dets tegn og sprogformer er B. den strænge filolog. Hans ærlighed kommer ofte på en velgörende måde tilsyne og han er, som för bemærket, ikke sen til at erkende sine fejl (jfr. ang. Vilin ovf.). Fyrunga-indskriften (jeg anfører dette her, uagtet den ikke hører med til N. I.) «har givet mig en ydmygende lektion», udtaler B. (Arkiv XV, 142), og han bemærker, at han kan undskylde sig med at kendskabet til urnordisk skrift og sprog er yderst mangelfuldt. — B.s meninger om sig selv og sine ydelser var vist altid meget beskedne. — Dette kendskabs mangelfuldhed hindrer dog ikke B. i meget dristige kombinationer. Metodisk sikkerhed hører til B.s bedste egenskaber; det er kun undtagelsesvis han synes at göre brud herpå, som når han f. eks. forklarer Tune-stenens ᛡ som *j*, medens han ellers opfatter dette tegn som $\widehat{ng}$. Iøvrigt synes hans opfattelse af Tune-st. stadig at have været noget usikker[1]. B.s dristighed fremtræder klarest, hvor han tolker en indskrift, der er meget usikker enten fordi tegnene er slidte eller af andre grunde. Andre forskere vilde her helt have opgivet ævred i erkendelse af at opgaven var uløselig. Jeg kan henvise til B.s behandling af Ågedalsbrakteaten og Ødemotlandbenstykket, hvis indskrifter efter B. skulde være kopier efter ældre indskrifter og hvor runeristeren skulde have misforstået originalen. Det siger sig selv, at her kun kan være tale om en meget subjektiv opfattelse af det hele, og værdien af en tolkning bliver i disse tilfælde meget tvivlsom. Men B. tænkte altid — endogså under den störste usikkerhed — som så, at disse famlende forsøg dog kunde blive til nytte og virke vækkende.

Som eksempel på B.s fantasifulde tydning vil jeg nævne Fonnås-spændets indskrift. Denne vokalfattige indskrift, der frembyder særlige vanskeligheder, læser B. således:

---

[1] Det er påfaldende, at han s. 35 gör en anden opfattelse gældende end s. 25, ligeledes s. 36 end s. 27. Man skulde tro, at han for længe siden var kommen til et for ham selv holdbart resultat.

ηlsklʀ wkshu iηʀsAηsrbse a ihspiðultl;

dette foreslås læst som: *AngilaskalkR Wakrs husingR sa ingisarbiske aih spinðul tel* («Angilaskalk, Vakrs huskarl, fra Ingesarv, ejer den gode nål»). Tilsyneladende er der her en udmærket mening, en ret naturlig ordstilling og for såvidt alt i orden. Efter at have fundet denne tolkning, som enhver anden sikkert ikke havde fundet, erfarede B. at der i Sverrig virkelig fandtes stednavnet «Ingesarv», og det var nu en forholdsvis let sag at knytte en forbindelse med det sted i Norge, hvor spændet var fundet. Man skimter en vis indre glæde hos B. over dette mærkelige sammentræf, der syntes så tillidvækkende. Men — med et suk, synes man — må han (s. 527) give afkald på sin tolkning og betegne netop de vigtigste ord som usikre — fordi han imidlertid havde erfaret, at stedsnavne på *-arv* vistnok ikke var synderlig gamle. Noreen har ikke optaget B.s tolkning i 3. udg. af sin grammatik.

Det forefalder undertiden som B.s forklaringer ikke altid fyldestgör de krav til simpelhed og naturlighed, som man i disse gamle indskrifter ventede, selv om man gærne indrömmer, at de kan have været affattede i et sprog noget afvigende fra det daglige, hvad udtryksmåde og ordstilling angår, skönt netop dette i og for sig ikke er så ret sandsynligt. Jeg for mit vedkommende vil hævde, at når det, man får ud af en indskrift, ikke falder forholdsvis mundret (hvad Fonnås-indskr. dog gjorde) og naturligt, kommer det af, at læsningen ikke er sikker. Som eks. vil jeg anføre B.s læsning af Gimsø-st. (s. 403):

Nokki Á sa bróðir ræisþa hér
æft útstað-nið
návesun [skr. *nafEsun*] *þæssą*
ah þą ænn þá kynnstu
stæina þæssa.

Bortset fra at der her ikke er spor af rytmisk bevægelse, endsige en versform, er udtryk som *útstað-niðR*, «en slægtning, som havde fæstet bo i fremmed land», eller *návesun* (för af B. læst som *nafR*, ɔ: *nafar*, *sun*), «opholdssted for den døde mand (ɔ: gravhöj)» så skruede, at man vanskelig kan tro på dem[1].

---

[1] *vera* (kunde der overhovedet være tale om et *vesa*, f. *veRa*?), bet. ikke opholdssted, men «væren, ophold».

Men retfærdigheden byder at sige, at B. ikke udgiver sin tolkning for andet end som forsøg eller mulighed. Af en lignende art er B.s læsning og tolkning af Hönen-indskr., hvor både ordstilling — og denne især —, sprog og versform er lige unaturlig og usikker. Indholdet er heller ikke tillidvækkende (Vinlandsrejsen). Selve Hönen-st. eksisterer ikke, og B. har kun haft — dårlige — kopier. — Dristig og fantasifuld er B.s forklaring f. eks. af runenavnet *uuaer* (II 88) osv.

I denne sammenhæng vil jeg endnu fremhæve en ejendommelighed ved B.s videnskabelige fremgangsmåde, der dog ikke blot vedrører hans runologiske afhandlinger. Det var som han, ligesom den gamle, ukendte islandske grammatiker, stadig tænkte på modstandere eller dog på sådanne, der kunde göre indvendinger mod eller bemærkninger til hans opfattelse af de forskellige spörsmål. B. er stadig på sin post overfor dem og vil komme dem i forkøbet ved selv at fremføre alle de muligheder, der kunde tænkes (eller som han nu kunde tænke sig), selv om de, efter vore begreber, ligger temlig fjærnt. Undertiden virker dette lidt mærkeligt. Efter at han således i sin tolkning af Forsaringen har givet den brillante, formelt uangribelige forklaring af *staf* (acc. sg.), tilföjes der i en note: «I staf bör man ikke søge *stá af*» — dette var en tilvisse ganske overflødig advarsel.

Tiltrods for de mange indvendinger, der kan göres mod B.s runetydninger, er de så godt som altid på mange punkter lærdomsrige og vækkende; de er glimrende vidnesbyrd om hans frodige fantasi og utrættelige forskningsiver, der ikke viger tilbage for de vanskeligste opgaver og problemer, men de taler lige så höjt om hans aldrig svigtende retskaffenhed og ærlige sandhedssøgen.

Den gamle norske og islandske litteraturs historie har B. ikke beskæftiget sig videre med, og det er kun få bidrag, han har givet til den. I Aarbb. 1873 offenliggjorde han en undersøgelse vedrørende Historia Norwegiæ: «Bemærkninger om den i Skotland fundne latinske Norges Krönike», hvor han søgte at bestemme dette skrifts «tilblivelse og forhold til andre historiske kildeskrifter». B. kom herved til andre resultater end G. Storm tidligere var kommen til og denne skrev også derimod (sst.). B.s bemærkninger er meget alsidige og grundige og hans bestemmelse af skriftets tilblivelsestid, efter min mening, langt rigtigere end Storms. Yderst vigtig er hans påvisning af dets afhængighed af Adam af Bremen, samt hans tekstkritiske rettelser.

Ikke fuldt så heldig var B. i en anden afhdl.: «Biskop Bjarne Kolbeinssön og Snorres Edda» (Aarbb. 1875), hvor han behandler de såkaldte navneremser i nogle håndskrifter af Snorres Edda. Som sædvanlig giver han mange rigtige bidrag til forståelsen af remserne og de enkelte navne og ord, men når han søger at göre det sandsynligt, at de hidrører fra Ørknøerne og er forfattede af en bestemt mand, biskop Bjarne (d. 1222), har han afgjort taget fejl. Denne «glimrende opdagelse», som Müllenhoff (der ellers ikke kendte til skånsel overfor B.) kaldte den, har B. senere selv opgivet, fordi han erkendte den hypoteses litteraturhistoriske umulighed.

I anledning af, at B.s mytologiske studier blev erklærede for uforenelige med ægtheden af de ældste skjaldekvad og disses mytologiske indhold og antydninger, forfattede han «Bidrag til skaldedigtningens historie» (1894). Her søger han at bevise, at de ældste skjaldekvad (af Brage og Tjodolf især) er digtede, ikke af de skjalde, traditionen har henført dem til, men af andre og senere (i den sidste halvdel af det 10. årh.); altså skulde de være værdiløse som vidner imod hans studier. Jeg tror ikke at jeg går sandheden for nær, når jeg hævder, at beviset for B.s påstande ikke her er lykkedes.

I Norsk hist. tidsskrift 1901 begyndte B. en længere afhdl.: «Norsk sagafortælling og sagaskrivning i Irland», der dog aldrig blev fuldført. B. kommer her til resultater, der er höjst urimelige, og som går ud på, at nordboer allerede meget tidlig skulde have begyndt at forfatte «sagaer» i vesten; særlig skulde der her være tale om en «saga» om Brianslaget (Clontarfslaget) 1014, der senere skulde have forplantet sig til Island. Ubetinget er denne afhdl. en af B.s svageste, men den indeholder dog meget af interesse f. eks. vedrørende det gamle Bråvallakvad.

Litteraturhistorisk betydning har B.s forskellige afhandlinger om og bemærkninger til folkeviser og lignende digte og fremfor alt hans påvisning af, at Eddadigtene på grund af deres sprog ikke kunde være ældre end fra det 9. årh.

Vedrørende andre germanske sprog har B. på mange måder været virksom. Flere af hans alt nævnte afhandlinger giver bidrag i så henseende. Allerede i sin ungdom skrev han afhdl.: «Die formen der geschlechtlosen persönl. pronomina» (Zs. f. vergl. sprachforsch. 1855). Men hvad der her har störst betydning er hans beskæftigelse med angelsaksisk sprog og litteratur og da først og fremmest med Beowulf. Hans virksomhed her

var både af sagnhistorisk og tekstkritisk art. Resultaterne deraf findes nedlagt i afhandlinger i Tidsskr. f. Phil. og Pæd. VIII, Zs. f. deut. Philol. IV og Paul-Braunes Beiträge XII (1887). B.s bidrag til tekstforbedringen i Beowulf betegnes af kendere som noget af det ypperste, der er fremkommet på dette område.

Hvad andre sprog angår skal her for fuldstændigheds skyld anføres, at fra B.s hånd foreligger der en afhandling om Sigöjnersproget: «Vermischtes aus der sprache der Zigeuner» (Kuhns Beitr. I; 1858), samt afhandlinger om franske og romanske etymologier i Romania III og IV.

Bugges måske kæreste og egenligste studium var, trods hans vidtstrakte virksomhed i den rent sproglige verden, sagn og folkeviser. Det begyndte han med og dermed fortsatte han til sine sidste dage. Mange og mærkelige er frugterne af hans beskæftigelse hermed.

Først og fremmest var det de nordiske folkeviser, som B. helligede sit indtrængende studium. Det er allerede bemærket, at han samlede og udgav telemarkske folkeviser i årene 1858—59. Også den tidlige beskæftigelse med Eddadigtene kunde regnes hertil. Da Sv. Grundtvig havde udgivet 1. bind af sine gamle danske folkeviser, fandt han ingen mere opmærksom læser og flittig gransker end B., og fra 2. bind af er han på en måde Grundtvigs medarbejder, idet denne optog B.s overordenlig rige bidrag til den rigtige forståelse af visernes ordlyd og indhold. De er anførte in extenso og med B.s signatur. Det var et frugtbart samarbejde og et aldrig afbrudt venskab, der hermed var indledet. För jeg går over til B.s hovedværk på myteforskningens område skal jeg nævne hans vigtigste afhandlinger vedrørende folkeviser og sagn: «Mytologiske oplysninger til Draumekvæde («det norske Sólarljóð»; Norsk tidskr. for Vidensk. og Litt. VII; 1854—55), «Bidrag til den nordiske balladedigtnings historie (Mindeskrift 1879), «Harpens kraft» (Arkiv VII; 1891), «Den danske vise om Gralver» (sst. XII; 1896), hvortil slutter sig afhdl. om forbindelsen mellem Grógaldr og Fjǫlsvinnsmál (Vid. Selsk. forh. 1860). «Torsvisen» er för nævnt. I alle disse afhandlinger er der givet vigtige bidrag til de enkelte visers historie og forståelse. Angående den nordiske sagn- og mytehistorie har B. offentliggjort: «Bidrag til den nord. heltedigtnings historie» (Arkiv XVII; 1901), der handler om de 8 første kapitler af Vǫlsungasaga, «Iduns æbler» (Arkiv V; 1889); bægge disse afhandlinger er nærbeslægtede med hans mytiske studier.

Fremdeles anfører jeg: «Mytiske sagn om Halfdan svarte og Harald hårfagre» (Arkiv XVI; 1900), «Sagnet om, hvorledes Sigvat Tordssön blev skald» (sst. VIII; 1897), og endelig — fordi der ellers ikke er plads dertil — hans mærkelige afhdl. «Oplysninger om Nordens oldtid hos Jordanes» (Arkiv I; 1883. Arkivets allerførste afhdl.). Den handler om «Rosomonorum gens» og dette bidrag betegnedes som I, men der kom desværre — som oftere — aldrig mere.

Allerede de her nævnte afhandlinger og forskninger vilde være tilstrækkelige til at sikre B. et fremragende navn på den nordiske sagn-forsknings område. Men det arbejde, hvorved B. har gjort störst opsigt og vundet störst ry er hans «Studier over de nordiske gude- og heltesagns oprindelse», hvoraf 1. række udkom i årene 1881—89; den 2. række udkom 1896 og handler om Helgedigtene; det er denne, prof. H. Schofield oversatte på engelsk under titlen: «The home of the Eddic Poems» (London 1899), med en ny indledning vedrørende den gamle nord. mytologi.» Om disse studier kunde der skrives afhandlinger eller hele bøger og de vakte i den filologiske verden, og udenfor denne, en sjælden opsigt på grund af deres revolutionære karakter. Med al sin belæsthed, lærdom og filologiske kløgt søgte B. her at give en helt ny opfattelse af den gamle mytologis oprindelse. Ifølge en velvillig meddelelse af prof. L. Wimmer skal B. være kommen ind på disse studier ved at overvære H. Petersens disputats på universitetet i København i december 1876. Afhandlingen og den forhandling, der da fandt sted, virkede stærkt på B., bragte ham til at tænke over hele det mytologiske spörsmål og gav ham lysten til at optage det til en grundig, selvstændig behandling. Han havde jo også tidligere beskæftiget sig med sagn. B.s første direkte optræden foranledigedes ved A. C. Bangs helt igennem forfejlede afhdl.: «Vǫluspá og de Sibyllinske orakler» (1879) og V. Rydbergs kraftige bekæmpelse deraf (Lett. tidsskr. 1880). Da trådte B. frem med nogle, men temlig spagfærdige indvendinger mod Rydberg, hvis bemærkninger han i realiteten erkender for rigtige. Ikke desto mindre mener han — bortset fra hvorvidt Vǫluspá virkelig er påvirket af Sibyllinerne, hvad han ikke vil påstå —, at der dog er mulighed for Sibyllinernes tilstedeværelse i de vestlige lande så tidlig, at de kunde have gjort sig gældende. På et enkelt punkt mener han bestemt at kunne påvise en direkte afhængighed af dem hos Geoffrey af Monmouth i Merlins profeti (fra den første halvdel af 12. årh.). Derhos be-

mærker B., at de sibyllinske orakler «ved midten af 6. årh. var almindelig bekendte og udbredte i mange afskrifter i den græske verden», samt anfører den kendsgerning, at «vel hundred år senere», henimod 670 sendtes to mænd, Hadrian og Theodor, fra Italien til England, hvor de oprettede skoler og samlede mange disciple om sig, hvem de underviste i kirkens og teologiens fag. Hadrian var fra et kloster nær ved Neapel og født i Afrika, Theodor fra Lille-Asien, bægge altså fra egne, «hvor de sibyllinske orakler var bleven til og hvor de havde været mest bekendte». Ganske vist indrömmes, at der intet vidnesbyrd foreligger om, at de to nævnte mænd har kendt noget til oraklerne, men der spörges, om der «under sådanne forhold» er nogen umulighed i at meddelelser eller optegnelser om og af disse digte er kommet til Britannien og om sådanne meddelelser har udbredt sig, navnlig blandt de gejstlige. «Herom ved vi intet — lyder svaret — men intet væsentligt taler såvidt jeg ser herimod» osv. Jeg har taget dette eksempel, ti det er typisk for Bugges hele metode i hans pågældende studier. Han udtaler sig tillige meget klart om, hvad det for ham drejer sig om; hovedspörsmålet er, hvorvidt digtet gennem Nordboernes forbindelse med Vesten i vikingetiden er påvirket af de ægyptisk-asiatiske Sibylliner i al almindelighed, derimod er spörsmålene: «hvor? når? hvorledes? gennem hvilke mellemled? i hvilket omfang? af hvilke eller hvor mange Sibylliner?» bispörsmål. For andre er netop disse spörsmål af kapitalbetydning, som det er umuligt at komme uden om og uden hvilke digtets «almindelige» afhængighed af Sibyllinerne ganske svæver i luften. At B. ikke er blind for at det drejer sig om muligheder, følger af sig selv, men han tillægger dem en ret stor gyldighed. At han heller ikke var så ligegyldig for «bispörsmålene», viser hans studier på hver side; han er meget ivrig efter at påvise kilder og mulige mellemled, for ikke at tale om så eksakte enkeltheder som hans navnetydninger og kombinationer.

Den første række af studier — hvoraf begyndelsen åbenbart allerede var udarbejdet, da B. havde sin polemik med Rydberg — behandler myterne om Balder (de isl. og dem hos Saxo), samt om Odin i galgen og i forbindelse dermed Yggdrasilsmyten. De forskellige myter og mytetræk forklares som hæntede fra sagn og legender om Kristus og fra den klassiske myteverden. Sagnene er på mange måder kombinerede, tildels ved mellemleddene omdannede og misforståede; endelig er det Nordboernes egen fantasi

og selvstændige digteævne, der til slutning har virket og skabt de storslåede skikkelser og mytetræk og deraf dannet et harmonisk hele. Sin opfattelse formulerer B. således: «Mangfoldige nordiske gude- og heltesagn tör efter min mening siges at gengive eller i det mindste at være opståede under påvirkning af sagn, digtninger eller legender, religiøse eller overtroiske forestillinger, som halvhedenske og hedenske Nordboer på de britiske øer i vikingetiden har modtaget fra kristne mænd, fra munke og mænd uddannede i munkeskolen. Oftest har Nordboerne hørt disse meddelelser på engelsk . . . sjældnere på irsk . . . . men stundom havde engelskmændene igen af Irer hørt, hvad de fortalte».

Der kan ikke her være tale om at komme ind på en gengivelse af disse «Studiers» indhold. Det må forudsættes som bekendt. Kun nogle bemærkninger skal her göres.

Studierne forbavsede læserne deraf først og fremmest ved B.s overvældende læsning ikke blot i den klassiske litteratur, men også i den middelalderlige, kristelige legendelitteratur m. m. Det er en lang liste, der her kunde opstilles. Dernæst vidnede de om en glimrende — mange vilde tilföje: og töjlesløs — kombinationsævne og ævne til at opdage lighedspunkter. Endelig kom jo de store rent filologiske kundskaber til anvendelse. Også keltisk sprogkundskab måtte B. nu til en vis grad tilegne sig. Intet under, at der fremkom et arbejde, der ikke blot ved den nye opfattelse. der gjordes gældende, vakte så stor opsigt og — hos mange straks i begyndelsen — en begejstring. De tilsyneladende slående eksempler virkede betagende på mange. Her i Norden havde man siden midten af det 19. årh. overhovedet ikke synderlig beskæftiget sig videnskabelig med den gamle mytologi, og man var fra gammel tid vant til i den at se en ægte nordisk ånds- og trosfrembringelse. Nu hævdedes det til gengæld at meget store og vigtige bestanddele deraf ikke blot var af fremmed oprindelse, men også af et meget ungt datum. Ikke ældre end fra hedenskabets allersidste århundreder skulde de være. Som sagt mange lod sig straks blænde. Men der viste sig lige så hurtigt skyer i horizonten, bebudende kritikkens lyn og torden. Mange forargedes over den tilsyneladende ganske respektløse optræden overfor hvad man havde betragtet som det helligste og Nordens dyrebareste eje. Andre fandt, at hele B.s metode var ret mangelfuld og at hele grundlaget var for spinkelt til at opføre en sådan bygning på; man fandt, at det hele var så temlig unaturligt, for

ikke at sige umuligt, at det kunde være gåt således til som B. vilde og i virkeligheden på en så grov, ydre måde, som det ved et nærmere eftersyn måtte være gåt til — uagtet man iøvrigt intet havde at indvende imod, at den gamle tros ideer og sagn blev knyttede til andre folks religiøse forestillinger, ja at flere af dem endogså konstateredes som lån. Til sådanne modstandere af B.s hypoteser — for andet er det ikke — hører forf. af disse linjer.

Man fandt det fremdeles ensidigt at søge alle originalerne i de vestlige lande, og fremfor alt hævdedes, at der måtte en længere tid til at frembringe alt, hvad B. vilde at der således skulde være opstát i vikingetiden. En så glimrende fantasi og skabende ævne, som B. forudsatte hos Nordboerne og som han dristig sammenlignede med Hellenernes, vilde eller kunde man ikke tro på. Ikke engang al den forudsatte og tildels postulerede lærdom hos Angelsakser og Irer kunde man fæste tillid til. B. regnede her altfor stærkt med muligheder og kombinationer af sådanne. Et typisk eks. er allerede blevet anført, og der kunde nævnes et utal af lignende. I det hele er det karakteristisk for B. at han fæster blikket på enkeltheder og kombinerer dem, selv om der kunde være tale om en mangfoldighed af andre muligheder. Jeg skal anføre et par eksempler herpå, der ganske vist ikke er hæntede fra Studier, men er i fuld samklang med hvad der dér göres gældende. Han udtaler — der er tale om en episode i Vǫlsungasaga —, at den nordmand, som har digtet denne fortælling, har «kendt det hos Fredegar [en frankisk forfatter] meddelte sagn om Langobardernes oprindelse fra en mundtlig beretning, som han havde havt i Britannien» (Arkiv XVII, 45)[1]. Karlevi-sten-versets digter har kendt digtet Grímnismál, fordi der findes bægge steder fælles ord (jǫrmungrund, Viðurr, þrúðr — ord som kendtes overalt), men han har ikke fåt dem i Norge, efter som digtet «efter min mening» er forfattet «af en nordmand fra Hålogaland i Britannien» (Aarbb. 1900 s. 4—5). Her lægger man særlig mærke til to ting, dels det mundtlige mellemled (i 1. eks.), dels det, at Britannien fremfor alt skal være stedet, hvor meddelelserne er modtagne. Som eks. på en dristig kombination af anden art er B.s udvikling ang. Loddfáfnir = Leucius-Carinus. Derved står man også overfor B.s navnetydninger, om hvilke det med rette kan siges, at

[1] Udhævelserne er mine.

dristigere forklaringsforsøg har næppe nogen videnskab til nogen tid haft at opvise. Det er da også denne bestanddel af Studierne, der er faldet folk stærkest for brystet og som man i almindelighed helst vil helt se bort fra. Men de er en altfor omfangsrig og vigtig bestanddel til at de kan skæres bort. Ifg. B.s hele metode er det klart, at der så at sige ingen grænser er for, hvad han med sin begavelse og lærdom kunde få ud af kilderne og hvilke kombinationer han kunde bringe istand, — men heri ligger netop svagheden ved hele det store arbejde. En hovedfejl — forekommer det mig — er den store ensidighed, den fikse idé, kunde man godt sige, at henføre alle fremmede indflydelser til så sen en tid og til de vestlige egne. B. stirrer mod vest og kun mod vest og er ganske blind for alle de andre veje, ad hvilke et kulturstof af enhver art kunde vandre ind til Norden og som arkæologien i så rigt mål og med gode grunde antager. Det er tilvisse psykologisk set mærkeligt, at B. med sin store alsidighed og vidtskuende blik på det rent sproglige område kunde i den grad lade alle andre strömninger eller muligheder for sådanne uænsede. I den grad går han så helt op i denne veströne kulturindflydelsestanke, at Nordens sydlige horisont forsvinder.

Af de skrifter, der fremkom i anledning af B.s Studier, bör i en fortrinlig grad fremhæves H. Vodskovs fornöjelige «Guder og gloser», en bog, som B. med sit joviale sind sikkert har forståt at nyde. Müllenhoffs ret ubeherskede polemik i hans Deutsche altertumskunde V gjorde derimod större skade end gavn.

Den 2. række af Studier, Helgedigtene, indeholder meget af lignende art som den første, men også meget fortræffeligt og virkeligt holdbart angående flere gamle sagn.

Det høres undertiden og ses fremsat, at B.s mytologiske meninger i det hele og store har sejret. Dette må dog siges at være langtfra tilfældet. I det höjeste kan det siges at B. har fuldkomment ret i at antage, at den nordiske mytologi ikke er fuldstændig autokton, men på mange punkter må sættes i forbindelse med og forklares udfra almene forestillinger og at den rimeligvis indeholder mere eller mindre direkte lån og påvirkninger fra andre folks forestillinger. Men ad hvilke veje dette er sket, det har B. ikke bevist, endnu mindre at det skulde kun være sket ad én — vestlig — vej. Af B.s forskninger og forskningsresultater vil hans mytologiske studier vistnok vise sig at besidde mindst livskraft.

Der er i det foregående givet en sikkert altfor ufyldestgörende oversigt over B.s videnskabelige virksomhed, således som den fremtræder i litteraturen. Men B. har på mange andre måder støttet og fremmet sin videnskab. Om hans universitetsvirksomhed må andre udtale sig; men jeg skulde tage meget fejl, om han ikke som lærer har virket æggende og vækkende ved sin livlighed og sine alsidige interesser, samt klare forståelse af vanskeligheder på forskningens område. I de nordiske studier var B. i sit hjemland sjælen, og sikkert var det ham altid om at göre at få noget sat i gang. Han var således en af hovedstifterne af det norske oldskriftselskab (1881), senere af Foreningen for norske dialekter og folketraditioner (1881), ligesom han var bestyrelsesmedlem i flere andre foreninger. Fra 1866 var B. medlem af dette tidsskrifts redaktion. Ved det 2. filologmøde var det vistnok ham, der tog initiativet til oprettelsen af et for Norden fælles tidsskrift for nordisk filologi (Arkiv f. nord. filol.). För er hans virksomhed for navneforskningens fremme bleven omtalt. Som professor deltog B. i höj grad i universitetets praktiske gærning, og man fik i det hele det indtryk, at han nød den höjeste tillid hos sine kolleger — foruden at alle så op til ham som den höjtfortjænte videnskabsmand. Det hedder i sagaen om Njal, at ingen domme ansås for lovlige, medmindre Mörd gige var med at fælde dem; noget lignende gjaldt vist også B. — efter hvad man lejlighedsvis fik indtryk af. Hans ærlighed og redelighed, åndsfinhed og noble tænkemåde svigtede aldrig. Hans personlige elskværdighed var ubegrænset. Hans fine smil og smukke, noget ejendommelige ansigt glemmer ingen, der nogensinde har set det. Hans skikkelse var statelig og ærefrygtindgydende, hans tale betagende og i forbindelse med hans vidunderlige stemme gående til hjærtet. B. var ikke blot åndens, men også hjærtets mand i bedste og fuldeste forstand.

Mild og hensynsfuld var han i al sin færd. Aldrig vilde han göre nogen uret; at såre i skrift undgik han med den största varsomhed og han omtalte altid sine modstandere med den störste hensynsfuldhed. Kun en enkelt gang mindes jeg at han har udtalt sig ualmindelig bestemt.

Det var kun naturligt, at B. nød stor anseelse overalt i den videnskabelige verden og at alle så at sige kappedes om at vise ham hæder og ære. Han var således æresdoktor ved Upsala universitet 1877, medlem af alle nordiske og en mængde andre

videnskabsselskaber og akademier, hvad der ikke nærmere skal opregnes.

I sin smukke nekrolog over G. Storm (Arkiv XIX)[1] udtaler B.: «Intet menneske er uerstatteligt. Men når en mand af en så omfattende virksomhed går bort, føles det, som om han var uerstattelig». Disse tilvisse rammende ord passer netop i en særlig grad på Bugge selv, og vistnok er der dem, der med rette mener, at det tab, som den nordiske videnskab og ikke blot den led ved hans død, er uerstatteligt i virkeligheden.

Finnur Jónsson.

Supplement.

Bugge har som bekendt i en Række Afhandlinger beskæftiget sig med armenisk Etymologi: Beiträge zur etymologischen Erläuterung der armenischen Sprache, Kristiania 1889, og Afhandlinger med samme Overskrift i «Zeitschrift für vergleichende Sprachwissenschaft» Bd. 32 og «Indogermanische Forschungen» Bd. I. Om denne Side af Bugges Virksomhed har Hübschmann udtalt sig i Forordet til sin armeniske Grammatik S. XIX. Det hedder her bl. a., at Bugge har opstillet en stor Mængde Etymologier og Lydlove, «die, wenn sie richtig wären, die Arbeiten der Vorgänger überragen und einen bedeutenden Fortschritt bezeichnen würden». Hübschmann indrömmer, at enkelte Etymologier er rigtige, men anser de fleste for urigtige eller idetmindste usikre. Derfor har han da også udelukket en Mængde af Bugges Etymologier fra sit Værk, «freilich nicht ohne schwere Bedenken, da sie nicht die leichte Arbeit irgend Jemandes, sondern die Frucht gründlicher Forschung eines ausgezeichneten Gelehrten sind. Wenn mein Urteil dennoch im Wesentlichen das Richtige treffen sollte, so muss man, um dies zu erklären, wohl annehmen, dass das Feld der armenischen Etymologie, nachdem es mehrfach bebaut worden ist, aufgehört hat so fruchtbar und ergiebig zu sein wie früher». Der er ikke Tvivl om, at hele dette Sted er ment som en eftertrykkelig Advarsel mod Bugges Arbejder, og at Udtalelsen trods al den Høflighed, hvori den er indsvøbt, indeholder en meget ugunstig Dom. Men noget objektivt rigtigt Billede giver den ikke. Det er allerede en Mangel, at Lydlovene skæres over én Kam med Etymologierne. Med Lydlovene har Bugge virkelig

[1] B. viede også Unger et smukt eftermæle sst. XV.

ikke haft meget Held, men desto værdifuldere er en stor Del af Etymologierne. Allerede Hübschmann selv har i sin Liste optaget meget mere end «enkelte Etymologier» fra Bugge; og mange af dem, han har udeladt, er udeladt med urette. Andre Forskere (f. Eks. Brugmann og Meillet) har derfor også anerkendt adskillige af de Etymologier, som Hübschmann havde ekskluderet af det gode Selskab. Og lige til den nyeste Tid har man af Bugges Arbejder kunnet fremdrage Etymologier, som med en anden lydhistorisk Begrundelse end den hos Bugge givne har vist sig at være aldeles rigtige og slående. Bugge havde således, for blot at nævne et enkelt Eksempel, sammenstillet armenisk *anic-ane-m* 'jeg forbander', Aorist *anēc* 'han forbandede' med gr. *ὄνειδος*; *a-* svarer efter en senere nærmere bestemt Lydlov regelmæssig til gr. *ὀ-*; *-i-* i Præsens og *-ē-* i Aorist er efter en af de Lydlove, som man aldrig har været i Tvivl om, opstået af *-ei-*; *c* (udtalt *ts*) var efter Bugges Mening under særlige Betingelser opstået af ievr. *d* (der i Regelen i Armenisk bliver til *t*). Denne sidste Antagelse var uholdbar, hvorfor Etymologien ekskluderedes hos Hübschmann. Men der er ikke det mindste i Vejen for at forklare *c* såvel i Aorist som i Præsens af ievr. *-ds-*. Etymologien er i sig selv indlysende og vel skikket til at åbne Öjnene for den vigtige morfologiske Kendsgærning, at en Række Præsensformer på *-ane-m* i Armenisk er dannet af Aorister, ganske det samme som i Græsk er Tilfældet med adskillige Verber på *-άνω* (*ἁμαρτάνω* er således afgjort sekundært i Forhold til *ἁμαρτεῖν*). At Hübschmann ikke i langt höjere Grad, end Tilfældet er, har formået at fremdrage de i Bugges Arbejder skjulte Skatte, må sikkert for en stor Del forklares af, at han har haft sin Opmærksomhed rettet på andre Sider af Forskningen end Bugge. Hans Arbejde har væsentlig bestået i at udsondre Låneordene, først og fremmest de persiske, men dernæst også de syriske, græske og andre Låneord, for derefter at kunne påvise det armeniske Sprogs Stilling indenfor den indoevropæiske Sprogæt og lade dets elementære Lydlove springe i Öjnene. Den i det enkelte gående Undersøgelse af de ægte armeniske Bestanddele af Sproget har for en meget væsentlig Del været overladt til andre.

Bugge har på forskellige Måder ment at kunne bringe Armenisk i Forbindelse med andre Forskningsområder. Et fuldstændigt Fejlgreb var det at ville forklare Etruskisk ved Hjælp af Armenisk. Jeg må for mit Vedkommende også forkaste den Antagelse, at der skulde findes armeniske Låneord i Gotisk («Indo-

germanische Forschungen» V 168—180). Alle Bugges oprindelige Eksempler er ganske usandsynlige, og den fra Torp hidrørende af mange billigede Formodning, at Ordet 'Hedning' (got. kun overleveret i Fem. *haiþno*) skulde stamme fra det armeniske *het'anos*, kan jeg ligeså lidt billige. Hvordan skulde *e* være bleven gengivet med *ai*, *t'* (udtalt som *t* i dansk *tale*) med *þ*, og hvorledes skulde *-os*, der i Armenisk ikke var en Endelse, men en integrerende Del af Ordet og tilmed betonet, være blevet udeladt? Så var det dog rimeligere at forklare det gotiske Ord af gr. ἔθνος (hvorfra det armeniske stammer); men vælger man denne Opfattelse, må man lade Armenierne ganske ude af Spillet og forklare *h-* udelukkende ved gotisk Folkeetymologi. Også den armeniske Indflydelse på Runealfabetet, som Bugge formodede i et Foredrag ved Filologmødet i Kristiania 1898, er mig ganske tvivlsom.

Bugges lykiske Studier [Lykische Studien I—II, 1897, 1901; Kria. Vidensk.-Selsk. Skr.] har jeg tidligere omtalt i nærværende Tidsskrift og skal ikke igen komme ind derpå. Dog vil jeg ikke skjule, at det er her ligesom ved Armenisk: Bugges første Afhandlinger om Æmnet er de bedste. Og Bugges Bidrag til Knudtzons Bog om Arzawabrevene anser jeg for helt forfejlet.

Det kan ikke være min Opgave at gå ind på alle de Sider af Bugges Virksomhed, som falder udenfor Germansk. Men jeg skal dog endnu minde om den Afhandling om Albanesisk, som Bugge skrev i «Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen» Bd. 18. Der findes her så slående Etymologier som alb. *darðə* 'Pære, Pæretræ' gr. ἄχερδος 'vildt Pæretræ'.

Holger Pedersen.

Platons Kriton 54 a.

ἀλλὰ δὴ τῶν παίδων ἕνεκα βούλει ζῆν, ἵνα αὐτοὺς ἐκθρέψῃς καὶ παιδεύσῃς; τί δέ; εἰς Θετταλίαν αὐτοὺς ἀγαγὼν θρέψεις τε καὶ παιδεύσεις, ξένους ποιήσας, ἵνα καὶ τοῦτο ἀπολαύσωσιν; ἢ τοῦτο μὲν οὔ, αὐτοῦ δὲ τρεφόμενοι σοῦ ζῶντος βέλτιον θρέψονται καὶ παιδεύσονται, μὴ ξυνόντος σοῦ αὐτοῖς; οἱ γὰρ ἐπιτήδειοι οἱ σοὶ ***ἐπιμελήσονται αὐτῶν.*** *πότερον ἐὰν εἰς Θετταλίαν ἀποδημήσῃς, ἐπιμελήσονται, ἐὰν δὲ εἰς Ἅιδου ἀποδημήσῃς, οὐχὶ ἐπιμελήσονται; εἴπερ γέ τι ὄφελος αὐτῶν ἐστι τῶν σοι φασκόντων ἐπιτηδείων εἶναι, οἴεσθαί γε χρή.*

I sin kommenterede udgave (1888) har Schanz slettet de fremhævede ord med følgende begrundelse: «Dieser Satz ist auffällig, weil er ganz überflüssig ist, denn in der Frage liegt ja schon ausgesprochen, dass, wenn Sokrates nicht mehr da ist, unter allen Umständen seine Freunde für die Kinder Sorge tragen werden. Auch stört der Mangel jeder Verbindung». Schanz' formodning er omtalt i Burnets Oxforderudgave, og Gertz har i sin oversættelse forbigået ordene.

Den af Schanz givne begrundelse er imidlertid højst svag. I det foregående spørsmål er aldeles ikke, som han påstår, udtalt at Sokrates' venner vil tage sig af sønnerne; der er kun antydet at deres opfostring og opdragelse i det opstillede tilfælde vil blive ligeså god. Vigtigere er det dog, at den påståede «Mangel jeder Verbindung» ikke foreligger, da det er almindelig græsk sprogbrug, som ikke behøver at støttes ved exempler, at nøjes med at sætte svarets motivering, hvad enten det er bekræftende eller benægtende. Sætningen betyder da: nej, for dine venner vil tage sig af dem.

I de nærmest følgende ord forkaster Schanz Venetus' læsemåde *ἐὰν μὲν* med bemærkningen: «Selbst in scharfen Gegensätzen kann *μὲν* fehlen», idet han anfører endel fra Platon hentede exempler, der imidlertid i denne sammenhæng er ganske betydningsløse, da der ikke i et eneste af dem er tale om den af Madvig syntax § 189 a påpegede sideordnende sætningsforbindelse, som vi her har et så udmærket exempel på.

Karl Hude.

Nogle bemærkninger om Platonoverleveringen[1].

Af

William Norvin.

Den nødvendigste forudsætning for, at exegesen af en antik forfatters skrifter kan arbejde med nogen sikkerhed, er en text, der hviler på så pålideligt grundlag, som det med de midler, der står til rådighed, er muligt at tilvejebringe, og det har derfor stadig været følt som et stort savn, at der endnu ikke forelå en virkelig kritisk, på nu gældende grundsætninger baseret udgave af det samlede corpus Platonicum, ganske særlig da i de sidste decennier, siden de sprogstatistiske undersøgelser er kommet til at spille en rolle ved løsningen af det chronologiske problem. En sådan udgave, der hviler på meget omfattende forarbejder, foreligger nu fuldført i den i Oxford udgivne serie af classiske værker, besørget af professor ved St. Andrewsuniversitetet John Burnet, der dels i de vedføjede præfationes, dels i en separatudgave af *Staten* og i flere andetsteds publicerede afhandlinger har gjort rede for de grundsætninger, han har fulgt, og det arbejde, han har ydet. Det turde da have sin interesse at standse et øjeblik og se på den vej, der er tilbagelagt, hvad der er nået, om opgaven er definitivt løst eller hvad der endnu måtte stå tilbage; spørgsmålet er jo ikke blot ifølge sin natur af almengyldig betydning, men også i sig selv vigtigt, da talen er om oldtidens centrale tænker.

Fra editio Aldina til ind i afvigte århundrede fulgte man det almindelige princip at lægge et enkelt eller nogle få håndskrifter til grund, så gode som man havde dem ved hånden, og derefter udgive texten; hvor grundlagets læsemåde da syntes mindre god, uklar, uforståelig eller det helt svigtede, hjalp man sig igennem ved coniecturer, egne eller andres, som allerede Renais-

[1] *Platonis* opera, recognovit brevique adnotatione critica instruxit *Joannes Burnet.* Tomi I—V. (Script. class. bibl. Oxon.) Oxonii MCM—MCMVII.

sancens philologer havde gjort det i deres håndskrifter. Nu var vel dette arbeide, hvortil flere af philologiens ypperste har ydet deres bidrag, ingenlunde uden værdi, men har tværtimod for alle tider overvundet ikke få vanskeligheder; men — da opgaven formuleredes forkert, kunde heller ikke resultatet blive tilfredsstillende. For at opgaven, at give Platons text så nær som muligt ved den form, den fik af hans egen hånd, kan siges at være løst, må hele overleveringens materiale lægges til grund, de talrige håndskrifter må på grundlag af omhyggelige undersøgelser bestemmes i værdi og i indbyrdes relation, og de resultater, der nås, sammenholdes med, hvad den senere antike og muligvis også den middelalderlige litteratur kan lære os om spørgsmålet — med andre ord overleveringens historie bør i hovedtrækkene fastslås, såvidt det lader sig gøre. At dette i mange tilfælde er et kæmpearbejde, i mange på grund af manglende materiale helt uigennemførligt, ved enhver, der har syslet med den art spørgsmål, men at opgaven bør formuleres således, har talrige udgiverarbeider belært os om, ikke mindst de, der virkelig har hvilet på sådanne undersøgelser.

For Platons vedkommende lagdes grunden til dette arbeide af Immanuel Bekker, der collationerede ikke mindre end 77 håndskrifter og søgte at udnytte dem alle; har end disse collationer af og til hastværkets præg, var der dog her samlet et stort og meget nyttigt materiale. For den kritiske sigtelse deraf betød Bekkers arbeide derimod kun lidet; han fastslog vel, at Bodleianus for de seks første og Parisinus A for de to sidste tetralogiers vedkommende indeholdt den bedste overlevering, men nogen egentlig classificering forsøgte han ikke at give. Endnu mindre var dette tilfældet med Stallbaum i hans i andre henseender så værdifulde udgaver; han forøgede yderligere Bekkers materiale, men manglen på ordning og sigtelse gjorde det hele så forvirret og broget, at følgende udgivere som Züricherne og K. F. Hermann med det Lachmannske reductionsprincip for øje indskrænkede sig til de håndskrifter, som Bekker havde erklæret for de bedste, og bødede på deres mangler ved coniectur, et standpunct, der sanctioneredes og udtryktes i sin mest yderliggående form af Cobet[1].

Også Martin Schanz, der henimod år 1870 tog det store spörgsmål op fra grunden af og ofrede det megen tid og kraft, stod til at begynde med på det sämme standpunkt, at alene de

[1] Mnemos. IX, 1860, p. 337; ib. N. S., III, 1875, p. 195.

få gode håndskrifter havde betydning for textens constitution, medens de ringere højst kunde anvendes til udfyldning af de andres lacuner, men iøvrigt havde fået deres gode læsemåder ved coniectur og derfor var uanvendelige. Efter en indgående specialundersøgelse af Bodleianus[1] tog han sig for at tilvejebringe en virkelig classification af det hele materiale[2]; udgangspunktet tog han i Bekkers apparat, hvis beskrivelser han supplerede med udførligere oplysninger om flere af håndskrifterne, og hvortil han føjer et par enkelte nye. Resultatet er, at alle vore håndskrifter viser tilbage til den tetralogiske ordning af dialogerne, som almindelig tilskrives Thrasyllos, og at de må stamme fra en archetypus, der har omfattet det hele corpus, fordelt i to bind, således at det første har indeholdt de syv første, det andet de to sidste tetralogier, *Definitiones* og *Spurii*; med hvilken antagelse stemmer, at Par. A netop svarer til det formodede andet bind og at flere håndskrifter efter *Menexenos,* der slutter den syvende tetralogi, har ordene *τέλος τοῦ πρώτου βιβλίου.* Af Bekkers bedste håndskrifter indeholder intet alle skrifterne; Par. A er hovedrepræsentanten for archetypus' andet bind, medens Bodleianus kun omfatter de seks første tetralogier. Forholdet stiller sig da ikke blot forskelligt for de to bind, men er også indenfor det første særegent for den syvende tetralogi. Schanz vendte sig nu først til det første bind af sin archetypus, hvis almindelige karakter han søgte at bestemme ud fra vore håndskrifters ejendommeligheder, og hans resultat var i visse henseender lidet opbyggeligt. At skrivefeil, forkert ordadskillelse o. lign. forekom ret almindeligt var ikke at undres over og ejheller af synderlig betydning, da den art feil oftest let lader sig gennemskue og emendere; værre var opdagelsen af ikke få interpolationer, som allerede må have været at læse i archetypus, ikke blot af enkelte ord men undertiden af hele sætninger[3]. Nu tør det vel nok siges, at Schanz har drevet sin antagelse af interpolationer for vidt, men selve det factum, at sådanne findes og det i ikke helt ringe antal, lader sig ikke betvivle. Disse undersøgelser af archetypus turde være Schanz' væsentlige fortjeneste af Platonkritiken, og det en ikke ringe; han slog fast, at vor overlevering i det hele og store er at betragte som en enhed, der først i middelalderen har spaltet

[1] Novae commentationes Platonicae, Wirceburgae 1871.
[2] Studien zur Geschichte des Platonischen Textes, Würzburg 1874.
[3] Exempler se Schanz Stud. etc. p. 30 ff.

sig, og dette stadfæstedes af alle hans følgende collationer. Af første bind har der nu været taget to afskrifter, en fuldstændig, som viser en ringere overlevering og er repræsenteret ved flertallet af vore håndskrifter, og en ufuldstændig, hvis overlevering er bedre og foreligger for os i Bodleianus, Tubingensis (C), Venetus *Π* og Vaticanus *ΔΘ*, hvoraf dog den sidste som ligefrem afskrift af Bodleianus er uden betydning; da de andre tre hver for sig indeholder ikke få feil og correctioner, er de alle nødvendige for textens constitution, for de seks første tetralogiers vedkommende i første linie Bodl. Den ringere classe, der væsentlig adskiller sig fra den gode ved interpolationernes større mængde, tillægger Schanz kun ringe værdi; helt undværes kan den vel ikke, da den må tjene til at supplere de for den gode classe fælles lacuner, men dertil er det nok at udvælge et eller to; at undersøge dem alle vil være uden nytte. Dette standpunkt skulde dog snart vise sig uholdbart, da det kendskab til den ringere classe, hvorpå det hvilede, var for ufuldkomment; og da Schanz fortsatte sine undersøgelser af disse håndskrifter, foregik der snart en svingning i hans opfattelse. Det blev ham således efterhånden klart, at Venetus t, hvis værdi samtidig fra anden side[1] fremhævedes, repræsenterede den ringere classes overlevering i den reneste form[2], og dette synspunkt skærpedes yderligere dertil, at det nævnte håndskrift var archetypus for hele denne classe[3]. Efter indgående undersøgelse[4] tillagde derfor Schanz Veneteren en vis betydning for fastsættelsen af texten, men mente samtidig i henhold til sit standpunkt at kunne se bort fra alle de andre håndskrifter, som var at henføre til dens classe. Erkendelsen af t's værdi var et betydningsfuldt fremskridt, men også denne gang skulde det vise sig, at Schanz havde været for hastig og overfladisk i sine conclusioner. Det blev med rette gjort gældende[5] mod Schanz ikke blot, at den hele ringere håndskriftclasse ikke således lod sig reducere og undvære, men også, at flere håndskrifter åbenbart viste en overlevering, der syntes at

---

[1] Alb. Jordan: Jahrbb. f. class. Phil. 1876, p. 773 og VII Suppl. 1875, p. 607 ff.

[2] Philologus, XXXV, 1876, p. 643 ff.

[3] Philologus, XXXVIII, 1879, p. 359 ff.

[4] Ueber den Platocodex der Markusbibliothek in Venedig. Append. class. 4, Nr. 1. Leipzig 1877.

[5] Alb. Jordan: Hermes XIII, 467 ff. Gött. gel. Anz. 1879, I p. 36 ff. M. Wohlrab: Jahrbb. f. class. Phil. 1876, p. 117 ff.

være en blanding af de to classers og ikke lod sig henføre til nogen af dem. Schanz søgte vel stadig at vise sine angribere tilbage, og det med en ret exempelløs skarphed, men de med lange mellemrum udkommende bind af hans udgave viste dog vaklen og skiften i grundsætningerne, som ikke lod sig tilsløre, og det blev særlig et Wienerhåndskrift, hvoraf hans opfattelse gentagne gange havde skiftet, der blev skæbnesvangert for ham. Vindobonensis 54, suppl. phil. Gr. 7., var bleven fremhævet af Wohlrab[1] og havde i det hele været genstand for megen drøftelse, men det var dog først Joseph Králs collationer og indgående undersøgelse deraf[2], der bestemte dets karakter og plads i overleveringen. Král satte Vind. til det 12. årh., da Vat. r, der er en utvivlsom afskrift deraf, er dateret fra slutningen af dette århundrede; han påviste dets uafhængighed af Bodl. og af Venetianeren t, at det af og til har Bodl.'s læsemåde med t's som rettelse, medens af og til det omvendte er tilfældet, og han når ved et meget rigt og omhyggeligt sigtet materiale til den slutning, at Vind. repræsenterer en af de to andre classer uafhængig overlevering, som går tilbage til en særlig afskrift af archetypus, som allerede har indeholdt varianter, der har foranlediget classernes afvigende læsemåder. At således dette håndskrifts værd var slået fast, betød ny landvinding for Platonkritiken, og Burnet har også i sin udgave vidst at drage nytte deraf. For de første seks tetralogier er naturligvis også for ham Bodl. hovedgrundlaget, suppleret af dens apographa Tubingensis (C) og Venetus *Π* (D), og nærmest derefter stiller han den af Schanz fremdragne Venetus t (T), som repræsentant for den ringere classe; men også Králs Vindobonensis kommer nu til sin ret, omend først helt for de to første tetralogiers vedkommende i andet oplag af første bind, idet nemlig Burnet uheldigvis først efterhånden er nået frem til et klart standpunkt i det hele overleveringsspørgsmål, og derfor det første bind ikke helt harmonerede med de følgende i grundsætningerne; ved et i 1905 besørget nyt optryk af dette bind er manglen for en væsentlig del hævet.

For de to sidste tetralogier, som svarer til Schanz' archetypus' andet bind, er det hele forhold simplere og var iøvrigt omhyggeligt bearbejdet og lagt til rette af Lewis Campbell i hans

---

[1] Jahrbb. f class. Phil., Suppl. XV, p. 641 ff.

[2] Wiener Studien. XIV, 1892. p. 161 ff., hvor også findes righoldig litteraturangivelse vedrørende det pågældende håndskrift.

og Jowetts mønstergyldige udgave af *Staten*. Hovedgrundlaget er her, som Bekker constaterede, Parisinus A, men ikke således, at alle de andre er dennes apographa; direkte, selvstændig afstamning fra archetypus hævdede allerede Schanz for Venet. *Π* i *Staten* og for Vindob. 21 (Υ) i *Timaios* og hertil føjede Campbell for *Statens* vedkommende Cesena håndskriftet Malatestianus plut. 28,4 (M), der vel stod Parisineren nær men ikke var en afskrift deraf[1]. Hertil har nu Burnet føjet de excerpter, som indeholdes i Palat. Vatican. 173, som han har ladet collationere, og som viste sig at indeholde selvstændig gammel overlevering, beslægtet med en af A's correctorer; om disse anstillede han fornyede undersøgelser, som han dog desværre ikke her giver tilstrækkelig udførlige oplysninger om men vil meddele andetsteds. Imidlertid var Burnet gennem Schneiders collationer i hans udgave af *Staten* bleven opmærksom på visse ejendommeligheder i et ellers ikke synderlig påagtet håndskrift: Vindobonensis 55, suppl. phil. gr. 39 (F); her ligger det mest betydningsfulde nye, denne udgave bringer, og det Burnet selv lægger mest vægt på; jeg skal derfor omtale det lidt nærmere. Allerede Schanz har ganske vist været opmærksom på F men ikke fuldt ud forstået at vurdere dets betydning; han havde eftervist[2], at Flor. x er afledet af F og Ang. *v* af x, og Burnet sluttede sig til denne opfattelse[3] imod Jordan, der mente[4], at F, x og v alle tre stammede fra Laur. 59, 1. F omfatter dialogerne fra *Gorgias* til *Minos* inclusive og er bleven til i det 14. århundrede. Burnet hævder nu for det første, at det er afskrevet middelbart eller umiddelbart efter et meget gammelt håndskrift og påviser dette ved hjælp af en række læsemåder, der kun kan forklares ved feillæsning af uncial: således står der i F *ἔχεται ἅ* for alm. *σχέτλια* (Gorg. 467 b), *ἐδίδου* for *ἐν αἴδου* (ib. 525 c), *πλείστοις* for *πᾶσι τοῖς* (Hipp. mai. 291 a), *εὐνοῇ* for *εὐήθη* (ib. d), *οἶσθ'* for *εἰς ὅ* (ib. 299 d), *ἂν δίκαιον* for *ἀναγκαῖον* (Resp. 358 c), *δολιότητος* for *ἀθλιότητος* (ib. 576 d) etc. Derefter viser Burnet F's uafhængighed af de bedste håndskrifter og en række overensstemmelser med Platoncitater hos antike forfattere. Denne F's ejendommelige karakter gjaldt altså

[1] Se den udførlige redegørelse med collationer i udgaven.

[2] Platonis opera, vol. IX, præf.

[3] Hele spørgsmålet er udførligt behandlet foruden i præff. til udgavens voll. III og IV og til separatudgaven af *Staten*, i de to afhandlinger i Classical Review XVI, 1902, p. 98 ff. og XVII, 1903, p. 12 ff.

[4] Hermes XIII, 467 ff.

ikke blot den ottende tetralogi, hvor Burnet først constaterede den i sin separatudgave af *Staten*, men også den syvende, hvor det var af særlig vigtighed at få fremdraget en gammel kilde, da vi her ikke har Bodl. at støtte os til. I sin undersøgelse af denne tetralogi havde Schanz[1] hovedsagelig lagt t (T) til grund. men havde samtidig omend ikke directe og med fuld redelighed måttet indrømme, at der her fandtes en overlevering, som ikke var at henføre til nogen af hans to familier. Det var nemlig blevet ham klart, at Venet. 189, som han kaldte S (Bekkers Σ), og Vind. F i *Hippias minor, Ion* og *Menexenos* gik tilbage til en fælles ældre kilde, som han kaldte N; for *Gorgias'*, *Menons* og *Hippias maiors* vedkommende stammer texten i S fra Vindob. 21 (Y), og Schanz mente, at det samme var tilfældet i F, men herimod hævder Burnet på grundlag af sine anførte steder, at F overalt viser sig at indeholde gammel overlevering og således også bliver en værdifuld kilde for texten i den syvende tetralogi. Iagttagelsen synes rigtig, omend ikke alle Burnets steder har samme beviskraft, og de indvendinger, der er rejst særlig af I. Adam[2], træffer vel en del af enkelthederne, men synes mig ikke at være fældende for hovedresultatet, hvorved man vist må indrømme Burnet, at han ikke blot har fremdraget en ny og betydningsfuld textkilde, men også bidraget til at kaste nyt lys over hele overleveringshistorien.

Undersøgelsen af Vind. W havde gjort det sandsynligt, at den repræsenterede en særlig fra archetypus direkte stammende gammel overlevering, og havde desuden constateret en række særegne overensstemmelser med antike citater; noget lignende havde Burnet nu påvist for F's vedkommende. Disse citater, som findes i ikke ringe mængde hos adskillige forfattere fra oldtidens slutning, ikke blot hos de commenterende Nyplatonikere, men også hos kirkelige forfattere som Justinos og Theodoret, grammatikere og andre, som Stobaios, Eusebios og Athenaios, var vel lejlighedsvis blevet benyttet til textforbedring men aldrig systematisk undersøgt, og det må indrømmes, at det er et vanskeligt materiale at arbejde med, da man ikke med sikkerhed tør slutte noget af et sådant citats afvigende læsemåde, før den citerende forfatters text hviler på et kritisk undersøgt, solidt grundlag. Imidlertid var der

[1] Udgavens vol. IX, præf.

[2] I en recension af Burnets separatudgave af *Staten*, Classical Review XVI, 1903, p. 215 ff.

fremkommen en afhandling af Alphons Schaeffer[1], der havde undersøgt en række af disse citater, specielt hvad der kunde udvindes af Nyplatonikernes skrifter, og dette arbejde bragte flere nye synspunkter frem. Citaterne stemmer vel ofte, som naturligt er, med vore gode håndskrifters læsemåder, men der er på den anden side en anseelig række steder, hvor citaterne har en afvigende og ofte bedre læsemåde. Når Schaeffer vilde påstå, at citaterne oftere stemmede med den ringere classe, så er han vistnok her gået noget for vidt, idet han under sin undersøgelse har inddraget flere temmelig unge håndskrifter, hvis læsemåder dog kan bero på coniectur og derfor ikke er brugbart bevismateriale; der bliver dog alligevel tilstrækkeligt tilbage, der berettiger til visse betydningsfulde conclusioner, dels citaternes overensstemmelse med Ven. t (T), der også styrker dette håndskrifts autoritet, dels og navnlig den påfaldende overensstemmelse med Vind. W. Det følger heraf og af, hvad nu Burnet har godtgjort for F's vedkommende, med nødvendighed, at der i oldtidens slutning har været en Platontext, afvigende fra den, der blev grundlaget for vor, men som derhos, hvad overensstemmelserne viser, på et eller andet tidspunkt har øvet en vis indflydelse på vor overlevering, men i forskellig udstrækning. At opstille en helt sikker forklaring på dette phænomen lader sig vanskelig gøre, men noget lader der sig dog med sandsynlighed formode derom.

At alle vore håndskrifter som helhed går tilbage til en fælles archetypus er en formodning, som alle undersøgelser har bekræftet, og som vist kan anses for sikker; omtrent ligeså sandsynligt er det, at den har stammet fra en meget tidlig tid og næppe er yngre end det 6. århundredes begyndelse. Da Justinians brutale magtsprog lukkede Nyplatonikernes skole i Athen i året 529 og splittede kredsen af den platoniske philosophis bærere, er studierne deraf hurtigt ebbet ud, underkuet som de var af kirkens ban, og dermed er også bøgerne for største delen gået tilgrunde af mangel på røgt og fornyelse; kun hist og her har et håndskrift fået lov at ligge gemt og uænset på en hylde i et klosterbibliothek i håb om bedre tider. Da så i niende århundrede svage spirer til interesse for den gamle tænkning påny begyndte at pippe frem hist og her, har en eller anden fortræffelig mand villet have sig et Platonhåndskrift; meget har der ikke været at få fat på, men en

[1] Quaestiones Platonicae, Argentorati 1898; en dissertation der er blevet til under Bruno Keils auspicier.

enkelt gammel codex, som omfattede det samlede corpus af platoniske skrifter, er det dog lykkedes at få opspurgt, og med den som forlæg er en eller flere afskrifter blevet til. Denne gamle codex er vor archetypus, moderhåndskriftet for vor middelalderlige overlevering. På en af afskrifterne deraf er der imidlertid øvet indflydelse fra anden side; man har erhvervet et andet gammelt håndskrift, hvis text på mange punkter var afvigende og ofte syntes så god, at man mente at burde optage dens læsemåder, enten ligefrem i texten eller dog som varianter i randen. At sådanne håndskrifter med overlevering forskellig fra vor archetypus enkeltvis har holdt sig til ind i den byzantinske tid og først da er gået tilgrunde, er i sig selv rimeligt nok; det er i høj grad sandsynliggjort ved de omtalte citaters afvigelser fra vore håndskrifters gode classe og har også fundet endnu en støtte. Den for en snes år siden fremdragne armeniske oversættelse[1] af nogle platoniske skrifter viser nemlig en række overensstemmelser med citaterne og med Vind. W; da nu denne oversættelse foruden dialogerne *Euthyphron, Timaios, Lovene, Minos* og *Apologien* tillige indeholder et af Proklos' skrifter, har dens græske forlæg utvivlsomt været af nyplatonisk oprindelse; oversættelsen selv kan ifølge Conybeare ikke sættes tidligere end til 11. århundrede, og er denne ansættelse rigtig, har vi jo her et bevis for den omtalte påstand, at en fra vor forskellig overlevering har holdt sig ind i den byzantinske tid.

Hvorledes det gamle håndskrift, som blev vor overleverings archetypus, var beskaffent, er ovenfor omtalt; det har allerede haft ikke så ganske få interpolationer, det har været forsynet med varianter og glossemer, som senere har foranlediget divergenserne mellem vore håndskrifter indbyrdes, og dets hele karakter har tydet på, at det havde sin oprindelse fra den kreds, som fremfor nogen studerede Platon, fra Nyplatonikerne i Athen, som utvivlsomt med omhu har noteret enhver variant, enhver tilføjelse til texten, de traf på — det var jo dog muligt, at netop dette ord kunde stamme fra selve den guddommelige mesters hånd. Usener har[2] med rette protesteret imod den antagelse, at interpolationerne skulde hidrøre fra de alexandrinske grammatikeres

---

[1] Fred. C. Conybeare: On the ancient Armenian version of Plato, The American journal of philology XII, 1891, p. 193 ff.

[2] Unser Platontext II, Gött. Nachrichten 1892, Nr. 6. 30. Marts, hvor man finder det her kort refererede udførligt begrundet.

recension af texten, noget sådant kan man ikke med grund mistænke philologiens grundlæggere for; alligevel kan de godt for en del være opstået allerede i oldtiden, så stærkt læst som Platons skrifter var, og opnoterede af de omhyggelige Nyplatonikere er de efterhånden trængt ind i texten. Vor archetypus har således allerede været belastet med feil og mangler, og dens overlevering kan vel ikke siges at være fuldt så ren, som navnlig Usener var tilbøjelig til at mene; i hovedsagen kan han derfor godt have ret i sin opfattelse af overleveringshistorien i oldtiden, som han med stor kyndighed har udviklet den i sin ovenfor nævnte lærerige afhandling. Vor overlevering beror, siger han, som den tetralogiske inddeling viser på den udgave, som almindelig tillægges Thrasyllos, men som langt snarere skriver sig fra grammatikeren Tyrannion, der i republikens sidste tid opholdt sig i Rom og var beskæftiget med udgiverarbeide for T. Pomponius Atticus; blandt de bøger, der her lagdes til grund, var også de skatte, som Sulla år 84 havde ført fra Athen til Rom, og som stammede fra Aristoteles' og Theophrasts bibliothek. Usener spinder herigennem, som man ser, forbindelsestråde fra vor overlevering op til selve Platons autographa eller dog til håndskrifter, der har stået dem meget nær; vore håndskrifters feil er tidens slid på overleveringen og berettiger ikke til at betvivle, at virkelig Tyrannions udgave har hvilet på så ypperligt grundlag. Denne udgave fik allerede i oldtiden almindelig udbredelse, men blev ikke enerådende, fortrængte ikke de andre som fandtes. At der var sådanne andre er sikkert, og at de bevaredes til slutningen af oldtiden, viser citaterne, og at enkelte udløbere derfra først er gået til grunde i den byzantinske tid er ovenfor henstillet som en i høj grad sandsynlig formodning. Allerede Schneider havde ved sine iagttagelser af Vind. F's gamle læsemåder talt om en antik Platonvulgata og Burnet har genoptaget denne tanke; herimod har nu Stuart Jones[1] rejst en del indvendinger, idet han hævder, at den jævnlige indbyrdes uoverensstemmelse mellem citater af samme Platonsted taler imod en vulgata i almindelig forstand, som han i det hele er meget skeptisk overfor. Burnet modificerer og præciserer da sit standpunkt nøjere derhen[2], at han ved Platonvulgataen forstår de mange forskellige texter, der har været i omløb, og støtter sig i sin antagelse af en sådan mangfoldig overlevering på Immisch's

[1] Classical Review XVI, 1902, p. 388 ff.
[2] Udgavens tom. III, præf.

undersøgelser[1]; også Usener betragtede det jo som en selvfølge, at Tyrannions udgave ikke blev eneherskende.

Formodningen om en sådan mangfoldighed får en meget betydningsfuld støtte ved de papyrusfragmenter, som er fremkommet blandt de sidste par decenniers rige ægyptiske fund. Af disse var det ældste det stykke af Phaidon, der sammen med en del andre stumper fandtes 1891 ved Arsinoe af Flinders Petrie og blev offentliggjort i facsimile, indledet, beskrevet og forsynet med noter af John P. Mahaffy[2]. Den yppige discussion mellem stærkt divergerende opfattelser, som fundet fremkaldte, skal ikke her refereres, blot summen af, hvad jeg tror det lærte os, lidt nøjere angives, så meget mere som Burnet tillægger det påfaldende ringe betydning både som textkilde og som bidrag til overleveringshistorien. Stykket begynder p. 67 d og går til p. 84 a, men er begge steder abrupt og ofte afbrudt ved større eller mindre huller; det indeholder altså i alt væsentligt dialogens første hovedafsnit, og den mulighed er jo ikke udelukket, at det aldrig har indeholdt mere, men blot har været et excerpt af dialogen, taget til opbyggeligt brug af en eller anden, der vilde bære det hos sig til styrkelse mod dødsfrygt, som senere tiders mennesker biblen, Imitatio Christi el. lign. Denne antagelse af Campbell[3] finder støtte ved håndskriftets hele karakter; det er nemlig overordentlig skødesløst affattet, så fuldt af skrivefeil og stavemåder, der synes at stamme fra den daglige tale, at man vanskelig kan tænke sig det udgået fra en boghandlers skrivestue eller affattet til litterært brug, i særdeleshed da skriftkarakteren viser, at det stammer fra det tredie førkristelige århundrede. Denne høje ælde vakte ved fundet en ganske særlig opmærksomhed og hos mange, som den første udgiver, stor begeistring og tillid til det nye[4], texten bragte. Mahaffy fremhævede navnlig de steder, hvor papyrus' læsemåde syntes at vise, at vor overlevering var interpoleret, og ud fra det factum, som ovenfor er omtalt, at dette i ikke ringe grad er tilfældet, mente han i papyrus at have vundet et middel til at vise

[1] Philologische Studien zu Plato II, Leipzig 1903.

[2] The Flinders-Petrie papyri with transcriptions etc. by John P. Mahaffy I—II, Cunningham memoirs VIII—IX, Dublin 1891—93.

[3] Classical Review V, 1891, p. 363 ff. og p. 454 ff.

[4] «— The difference between the readings of this MS. and those of our best mediaeval texts, though they do not affect the argument, are such in regard to style, that they clearly indicate a tradition distinct from that afterwards current.» Mahaffy I, p. 34.

disse interpolationers karakter og oprindelse, og pegede på de Alexandrinske grammatikere som ophavsmændene. I begeistringen over det nye fulgtes han af flere bl. a. Th. Gomperz[1], og Paul Couvreur, der netop stod i begreb med at besørge en udgave af Phaidon, og samtidig andetsteds[2] gjorde rede for de principper, han vilde følge, stillede sig på det standpunkt, at da papyrus var den ældste textkilde, måtte den lægges til grund og kun fraviges, når den frembød notoriske feil. Her ledte rigtignok begeistringen til en methodisk feil; den ældste kilde er jo ikke a priori den bedste, men også den bør først prøves og dens værd bestemmes efter ydre og indre kriterier. En sådan undersøgelse foretog Hermann Usener[3] med stor grundighed, men heller ikke han ganske uhildet; for ham stillede sagen sig nemlig i et ganske andet lys, papyrus havde vakt hans mistillid ved sine mange feil, og han følte sig på grundlag af den oprindelse han, som ovenfor er anført, søgte at godtgøre, overbevist om vor øvrige overleverings overlegenhed. Vilde man nu forlade denne til fordel for papyrus og søge at opstille almene regler efter, hvad denne lærte, så så han deri en fare for, at alle sluser skulde åbnes for subjectiv vilkårlighed[4], og at denne fare virkelig var tilstede, viser Couvreurs nævnte eksempel, og det er Useners fortjeneste i tide at have løftet sin advarende røst. Men på den anden side gik han for vidt, når han hævdede, at de fra vor overlevering afvigende læsemåder, som ikke lader sig forklare af håndskriftets skødesløse karakter, skulde bero på recension; for en sådan vil det vist være vanskeligt at finde en passende plads eller anledning. Af sådanne positivt afvigende læsemåder findes der nemlig flere, som ikke er til at komme udenom men kræver, at der tages standpunkt for eller imod, og det forekommer mig, at Burnet ved at frakende papyrus nogen væsentlig betydning ikke blot har berøvet sin text et par gode læsemåder, men også ladet et middel til

[1] Sitzungsberichte der Wiener Akademie. phil.-hist. Classe 1892. Bd. 125.

[2] Revue de philologie. vol. XVII, 1893, p. 14 ff.

[3] Unser Platontext I, Gött. Nachrichten 1892, Nr. 2, 17. Februar. Imod papyrus udtalte sig også Hartman. Mnemosyne 1892 og Wentzel. La cultura 1892, p. 28. — Jvfr. endelig Diels. Deutsche Litteraturzeitung 1891, Nr. 22, og Weil, Journal des Savants 1892, p. 623.

[4] — — — dem wüsten Dilettantismus der Conjecturenjagd und der Glossenspürerei, der allmählich abgelebt schien, thun sich die Thore weit auf.

overleveringshistoriens belysning ubenyttet. Tvivlsomt er vel stedet p. 68 a, hvor Ars. læser ἢ παίδων ἕνεκα for καὶ ὑέων og mangler δὴ efter πολλοὶ; Ars.' læsemåde turde være den rette, ὑέων glossem til παίδων og ἕνεκα kan da være strøget af en, der fandt det upassende ved den absolute genitiv, hvorefter δὴ er indsat i følelsen af mangel på sammenhæng mellem genitiven og πολλοὶ ἑκόντες; p. 68 d, hvor vor middelalderlige text har τὸν θάνατον, er der uenighed om Ars.' læsemåde, men har Blass ret i sin påstand om[1], at der står τομμόρον, har vi her ikke blot en åbenbar variant men også en virkelig forbedring. Endelig skal jeg nævne en særlig interessant og, som det synes mig, ganske sikker læsemåde p. 68 e; Ars. har her ikke εὐήθη men ἀνδραποδώδη, der ikke blot synes bedre men, som Blass anfører, direkte støttes af scholiet til Phaidros p. 258 e[2], medens εὐήθη er let forklarligt som glossem. Af mindre betydning er vel de øvrige fremdragne papyrus, der både er kortere og for største delen langt yngre, men også de viser flere interessante varianter. Således har et af stykkerne af Laches[3], som Burnet stiller sig mere forstående til, 190 b det gode ἡμῶν, som mangler i overleveringen, og γενοίμεθ' ἂν for γενοίμεθα; sammesteds står τί, men her har Burnet mærkeligt nok beholdt ὅτι. I τὸ ἐκείνων og τό γε τῶν Ἑλλήνων, som mangler i pap., har vi gode eksempler på utvivlsomme interpolationer. Også Phaidonstykket har sådanne steder, men dets hele omtalte karakter gør, at vi ikke med sikkerhed tør udstøde noget af vor overlevering som interpolation, da pap.'s skriver let kan mistænkes for at have sprunget ord over; ejheller i spørgsmål om ordomstilling og graphisk ubetydelige varianter tør vi tillægge det nogen autoritet, men om de væsentlige varianter både i den og i de andre stykker må hvert enkelt tilfælde nøje overvejes, og det ganske særlig, når pap.'s læsemåde støttes af et antikt citat.

Disse papyrusstykker synes mig at tale tydeligt om Platonoverleveringens veje i oldtiden, om skrifternes tidlige mangfoldiggørelse. I spørgsmålet om deres betydning som textkilde bør vist

[1] Blass' behandling af papyrus findes i Berichte der kgl. Sächs. Ges. der Wissensch. zu Leipzig 1898, p. 197 ff. og 1900, p. 161 ff.

[2] Se Bekker comment. crit. II, p. 316.

[3] Udgivet i Mahaffys nævnte samling og The Oxyrhynchus Papyri. ed. Grenfell and Hunt, II. Behandlet af Blass de ovenfor angivne steder og af Hartman, der ikke tillægger det nogen betydning. De emblematis in Platonis textu obviis. Lugd. Bat. 1898. Fortegnelse over samtlige Platonpapyri se Immisch l. l. p. 12.

den regel følges, at de stilles på linie med vore øvrige spor af den antike vulgata, i håndskrifterne W og F og i citaterne; hvor læsemåden ved sin natur anbefaler sig og har alle indicier for at være gammel, bør den følges og foretrækkes for den gode middelalderlige overlevering. Det er Burnets fortjeneste at have belyst hin overlevering, som han har betegnet som den antike vulgata, at have samlet forskningens resultater og udnyttet dem således, at vi ved hans arbejde er nået et betydningsfuldt skridt fremad på vejen, og hans udgave er da en philologisk begivenhed, ikke blot fordi det er den første fuldstændige i mere end en menneskealder, men den tør vel kaldes den første virkelig kritiske udgave af det samlede corpus. De kritiske grundsætninger er meget rationelle og besindige, og det må fremhæves, at Burnet udtrykkelig udtaler kun at ville optage coniecturer, når de er så godt som sikre; naturligvis kan sikkerheden af og til være omtvistelig, men i det hele må det siges, at grundsætningen er nøje fulgt og udgiveren viser sig som Campbells værdige landsmand og discipel. I det enkelte skal jeg iøvrigt ikke komme ind på en recension af den måde, Burnet har løst opgaven på, hans udnyttelse af håndskrifterne, hans valg og forkastelse af læsemåder. Der kan jo også her være meget at drøfte, men udgavens meget knappe apparat vanskeliggør det i høj grad altid at kunne danne sig en begrundet mening om, hvorvidt det rette er truffet, og da det derhos udtales, at der vil fremkomme en større udgave med udførligere redegørelse for materialet og dets anvendelse, er det naturligst at afvente denne, før enkelthederne kritiseres. Jeg har med dette lille referat blot villet henlede opmærksomheden på det fremskridt, jeg mener Platonkritiken ved denne udgave har gjort, men det skal heller ikke fordølges, målet er endnu ikke nået; de collationer, der navnlig af Schanz er foretaget af de mange ringere håndskrifter kan næppe betragtes som fyldestgørende: den mulighed er slet ikke udelukket, at et eller andet af disse endnu kan indeholde værdifuld overlevering, således som det nu sidst har vist sig med Vind. F, og før det er bragt på det rene, er materialet ikke udtømt. Og dertil kommer endnu: er end de formodninger om overleveringens forløb, som her er udviklet, i det hele og store rigtige, så trænger de dog til fastere underbygning; grundige studier af Platonismens historie i oldtiden og navnlig af Nyplatonikerne vil sikkert i stigende grad kaste lys over de platoniske skrifters skæbne gennem tiden og skaffe os klare omrids, hvor vi nu kun synes at skimte gennem tåge.

Etymologiske Blandinger.

Af

Alf Torp.

---

1. Vn. *fleyðr*.

Ordets Betydning er ikke ganske sikker. Betydningen «Spærre i Taget paa en almindelig simpel Reisverksbygning» (Hertzberg, Glossar til de Gamle norske Love) synes rimelig Gul. 307 (dog kunde her vel og tænkes paa Vægbordene; men *fleyðr* = laquearia, Stjórn 204, tyder paa «Tagspærrer»). Endnu usikrere synes Formen: Stjórn *fleyðr* nom. pl. f., Gul. *fleyðri* acc. sg. f.; men fleyðri acc. kan knapt være feilskrevet, og den sandsynlige Flexion blir da: nom. fleyðr, acc. fleyðri, nom. pl. fleyðrar (i Stjórn feil skrevet *fleyðr*), oprindelig nom. **flaudrî* (*-þrî*). Hermed er aabenbart beslegtet nyno. *flaut* n. «Støttetræ i en Slæde under Tværbjelken» (Tel.), *flauta* f. «Tværbjelke i en Slæde», sv. dial. *flöte* «Tværbjelken over Aksen, hvorpaa Vognkassen hviler». Forholdet mellem *ð* i det gamle Ord og *t* i det nyno. er vel at forklare som ofte ellers: *t* er opstaaet ved Assimilation af et følgende *n* foran betonet Stavelse: ieur. **ploutnó-* (el. **plautnó-*). Beslegtet med *fleyðr* er lit. *plautaĩ* «die Querhölzer oder Stufen der Darre»: Grundbetydningen af det fælles lit.-germ. Ord var altsaa «Tværtræ» eller «Tværbjelke». Betydningen særskilt i sv. *flöte* synes at pege paa, at ogsaa lat. *plaustrum* (for **plaut-tro-*?) «Vogn, især Fragtvogn», hører hid.

2. Germ. *hnella*, *hnulla* m. «Isse».

Oht. *hnel* (-ll-) og *hnol* (-ll-) m. «Top, Isse», ags. *hnoll* m. «crown of the head» viser vel germaniske Grundformer *hnezla* og aflydende *hnuzla*. Hertil synes at kunne stilles lett. *knēse* «Hühnerkamm».

3. Got. *hnuþô*.

Got. *hnuþô* (Variant vel feilagtig *hnutô*) stemmer (se Et. Ordb.) med vn. *hnûðr* m. «Stok» (= lat. *palus*).

Hermed stemmer lett. *knute* «tynd Stang til Befæstelse af Straaet paa Taget» (sml. oldnorsk *torfvǫlr*).

4. Ags. *(ge)hroden.*

Til ags. *(ge)hroden*, part. til **hrêodan* hører *gehyrst* «Udsmykning, Ornament» og t. rüsten o. s. v. Da *(ge)hroden* ogsaa betyder «fyldt, ladet med» er det her foreliggende germ. *hru-d* sandsynligvis Rodudvidelse af ieur. *kru-* i lit. *kráuju kráuti* «lægge paa hinanden, pakke, lade»; vn. *hrjóða* har vistnok den helt modsatte Betydning af «lade», nemlig «tømme, rydde», men dette maa skyldes Sammenblanding med *rjóða, ryðja.*

5. Vn. *hrefni.*

Dette Ord, som forekommer blandt Ordopregninger i Sn. Edda og i Norges Gamle Love (Byl. 9, 18), betegner, som det fremgaar af Ordets Brug endnu i det nordlige Norge (*remme*), et vist Bord i Fartøiet, sandsynligvis det første egentlige Sidebord efter Bundbordene (i Nordl. botnbord, se E. Sundt «Nordlandsbaaden» 20 ff.). At Ordet ikke kan være en Afledning af Fuglenavnet *hrafn* synes klart. Derimod forekommer det mig ikke urimeligt at tænke paa Slegtskab med *hriflingr* «en Art Sko», ags. *hrifeling.* Dette stilles til gr. *κρηπίς* i samme Betydning. Men *κρηπίς* saavel som det beslegtede lat. *carpisculum* betyder ogsaa «Grundlag, Sokkel, hvorpaa noget opføres», gr. *κρηπίς* ogsaa «Rand». Det kunde da tænkes, at den tilsvarende germ. Ordstamme ligeledes har havt begge Betydninger. I **hrafna-* eller maaske **hrafan-* kunde man da se en Aflydsform til *href* i *hriflingr*, og deraf videre afledet **hrafnia* med Betydning «Sokkel»- eller maaske «Rand-(bordet)». Om Betydningen «Sokkel»- her kunde antages, vilde dog bero paa, hvad der menes med det i Byl. 9, 18 nævnte *refnis skor.* Det har ikke lykkedes mig at fastslaa dette. Efter Fritzner er det «Fugen (eller Forbindelsen) mellem *hrefni* og det underliggende Bord», efter Hertzberg Glossar til Gamle Norske Love derimod «Forbindelsen mellem *hrefni* og det overliggende Bord». H. henviser til Nicolaysen «Gokstadskibet»; men der findes intet oplysende. Det er klart at hvis *refnis skor* er Forbindelsen mellem *hrefni* og Bundbordene, da regnes ikke *hrefni* til disse, men til Overbordene, og Betydningen «Underlag» eller «Sokkel» vilde ikke passe. Sandsynligvis har Fritzner her, som oftest i saadanne praktiske Spørgsmaal, Ret; thi i Nordland skjelnes nu mellem *botnbord* og *remme,* hvilken sidste Betegnelse ogsaa omfatter alle Sidebord. Isaafald maatte man blive staaende ved Betydningen «Rand», der ogsaa ellers passer fortrinligt, idet *hrefni* der skraaner opad fra de mere hori-

zontale Bundbord ligesom danner Randen. Men da kunde der ogsaa tænkes paa en anden Etymologi: *hrefni* kunde jo ogsaa være opstaaet af **hramnia*, og det til Grund herfor liggende **hramna* vilde stemme temmelig nøie med gr. κϱημνός «Abhang, abschüssiger Rand», sml. osl. *kroma* Rand.

6. Mnd. *Kote* «Kode», beslegtede og ubeslegtede Ord.

I Etym. Ordbog er under Artikelen Kode flere indbyrdes ubeslegtede Ord stillet sammen. Vi maa, saavidt jeg nu ser, i den store Masse Ord som har en indbyrdes Lydlighed og tildels ikke ligger langt fra hverandre i Betydning skjelne mellem mindst to Hovedgrupper:

1. Ord som gaar tilbage paa en Rodform *kut*, en Videredannelse til *ku* «hvælve sig» eller lign. (gr. γύαλον, γυῖον osv.). Hertil mnd. *kote* «Kode», norsk og svensk dial. *kûta* «løbe med krum Ryg», mnd. *kotel* «rundagtigt Excrement», sv. dial. *kotte* «Furukongle», vel og svabisk *kotz* «Eiterbläschen». — Videre Ord dannede af en anden Rodudvidelse: *kud*: ags. *céod* «Pung», *codd* «Sæk», «scrotum», gsv. *kodde* d. s., norsk dial. *kodde*, *kodd* «scrotum», isl. *koðri* osv. Hertil ogsaa ags. *cudele* Blæksprut, norsk *kaule* d. s. (af *koðlî*).

2. Ord som hører til en germ. Rodform *kut-* med Betydning «det bløde i Legemet, Indvolde»: mnt. *kût* n. og f. «das weiche, knochenlose im Tierkörper, Eingeweide», ndl. *kuit* f. «Læg» og *kuit* f. «Fiskemelke, Rogn», sml. skotsk *kite* Bug, Mave, og formodentlig nt. *kûte* «cunnus». Hertil ogsaa bair. *kütz* «ein Theil des Ingräusches oder der Eingeweide» og mnt. *kutel-* «Tarmer». Germanisk *kut* er formodentlig svageste Form af ieur. *g̯ued*: *gud*, hvortil skr. *gudá* m. n. Tarm, maked. γόδα· ἔντεϱα. Til den fulde Form *g̯ued* hører vn. *kjǫt* (Grundform *kwetwa*), sml. det i Betydning nærliggende nt. *kût*. Denne forudsatte ieur. Rod **g̯ued* er vel Tvilling med **g̯uet*, hvortil g. *kviþus*, vn. *kviðr* (ohd. *quhiti* «cunnus» sml. *kûte* ovenfor) og dermed beslegtede Ord, som oht. *quoden* «interfeminium», mnt. *koder* «Dobbelthage, Doglæp», nhd. dial. *Köder*, sydtysk *kutteln* «Kallun» (som ikke kan være samme Ord som mnt. *kutel-*, med mindre dette er laant fra hint), ndl. *kossem* «Doglæp» (af *kuþs-*), norsk dial. *kusma* osv.

7. Germ. *munþa* Mund.

Germ. *munþa* Mund stilles almindelig (saaledes ogsaa af Falk og mig i vor Etym. Ordb.) med lat. *mentum* til den ieur. Rod

men «rage eller stikke frem». Men Munden er jo, ialfald hos Germanerne, ikke særlig fremstaaende, sikkert ikke i den Grad, at dette kunde blive et saadant Karaktermerke ved den, at den kunde kaldes simpelthen «den eller det fremstaaende»! Hertil kommer Vanskeligheden ved Forholdet til germ. **minþila* = vn. *mél* Mundbid, som aabenbart hører sammen med **munþa*. Man forklarer *minþila* som en aflydende Afledning, men da passer Suffixet *-il* daarligt, thi det maatte da være Diminutiv-suffixet, men saa maatte jo Betydningen snarere været «liden Mund». *minþila* kan saaledes ikke være ligefrem afledet af *munþa*, og det har ikke diminuerende men aabenbart Instrumentalsuffix. Men hvis dette er saa, og hvis Ordet hænger sammen med Mund, da lader Forholdet sig kun forklare ved den Antagelse, at begge Ord er afledet af en Rod, som betyder at tygge, germ. **menþ*. Hertil synes at svare gr. *μαθ-* i *μάθυιαι· γναθοί*, Hesych (*μαθ-* kan være ieur. **mn̥th* eller *math*, efter den germ. Form at dømme, helst **mn̥th*), hvortil videre *μασάομαι* «tygger» (efter Walde Lat. etym. Wb. 364 for **μαθjαομαι*) og *μαστάζω* d. s., *μάσταξ* «Mund». Hertil kan da ogsaa høre cymr. *mant* «Kæve», men da den irske Form er ligelydende og knapt laant fra cymr., saa er vel heller med Stokes (Fick II[4] 200) at ansætte en Grundform **mandeto-* (sml. lat. *mando*, der er fjernere beslegtet med den her antagne Rod *menth*). Germ. *munþa* blir altsaa ligesom gr. *μάσταξ* «den tyggende», og *minþila* ligefrem «noget at tygge paa».

8. Ags. *ondrǽdan*.

Ved det vestgerm. reduplicerede Verbum: ags. *ondrǽdan*, osax. *antdrâdan*, *andrâdan*, oht. *intrâtan*, mht. *entrâten* «frygte», er flere Ting paafaldende. Den germ. Rod **dréd*, som her synes at foreligge, optræder i Osax. og Oht. kun i denne Præfixforbindelse (i Ags. ogsaa med *â-*, *of-*), nogen Afledning findes ikke. Til **dréd* findes intet tilsvarende i Nordisk, heller ikke er noget i Form og Betydning tilsvarende fundet i andre indoeur. Sprog. Dette er paafaldende nok, men endnu merkeligere blir Forholdet, naar dertil kommer, at Nordisk har et Rimord af ganske samme Betydning, som omvendt ikke gjenfindes i Vestgermansk, nemlig *hrǽða* «skræmme», der aabenbart er Kausativ til et **hrédan-* frygte. Dette Verbum har heller ingen Afledninger (bortseet fra sene Dannelser som *hrǽðiligr* og *hrǽzla*). Det ligger da meget nær at formode, at det nordiske og det vestgerm. Verbum i Virkeligheden er et og det samme. Præfixet *and-* er her i Vestg.

vokset sammen med Verbet, saaledes at i Konsonantforbindelsen *-ndhr- h*'et meget tidlig er udstødt, og Præfixets *-d* er derpaa vokset sammen med Verbets nye Fremlyd, saa at Forbindelsen dels er opfattet som *and-drêdan-* saaledes som den osax. Skrivemaade *ant-drâtan* viser, dels som *an-drêdan* (som i Ags. *on-drǣdan*). I Ags. er saa, efterat Verbet selv var blevet opfattet som *drǣdan,* videre dannet Sammensætningerne **of-drǣdan* og *â-drǣdan.* Til **of-drǣdan* har vi et Kausativ **ofdrǣdan* (= vnord. *hrœða*), hvortil partc. *of-drǣdd* bange, der ikke alene i Betydning, men, under den her fremsatte Formodning, ogsaa i Form svarer til vn. *hrœddr.*

9. Lit. *rě́klės, rě̃klės* «Stangengerüst über dem Ofen zum Trocknen» osv.

I Lat. etym. Wb. 516 stiller Walde dette Ord — efter Zubaty A. f. sl. Ph. XVI 409 — til *rė́ju rė́ti* «schichten», altsaa Suffix *-klė.* At denne Sammenstilling ikke er rigtig fremgaar af Sammenligning med nordiske og germanske Ord af lignende Betydning. Temmelig nøiagtig samme Betydning som *rě̃klės* har vn. *rá-* (i *ráskerðing*) om den Stang som ligger paa en til Fiskens Tørring opført Hjell (se Fritzner, rá), nynorsk *raa* «Stage som er behængt med Korn til Tørring». Dette Ord (= *segl-rá*) hører til en vidtforgrenet Gruppe, der gaar tilbage til en germ. Rod *rêh* : *rah (rag)* «være stiv», hvortil bl. andet mht. *ræhe* «stiv» (samme Aflydstrin som i *rėklės*) og nht. *ragen.* (Ved Siden af dette ieur. *rêk* : *rak* staar **(rêg)* : *rag* i lit. *rãgas* «Horn»?). Ligebetydende med germ. *rêh* : *rah* optræder germ. *rih,* hvortil ligeledes en Gruppe Ord hører: norsk *rjaa* m. «Stang til Tørring af Høet» (germ. **rihan-*), sv. dial. *ri* f. «Pæl, Stang». Hertil mnt. og mht. *ric* gen. *rickes* «wagerechte Gestelle, Stangen oder Latten um etwas darauf zu hangen» (af ieur. **riknó-*). Sml. lit. *rikė* «Gjerdestør». Betydningen «stiv» ved denne Rod f. E. i vn. *rígr* «Stivhed», *reigjast* «kaste Nakken tilbage« og formodentlig i ags. *rǣge-réose* «Rygmuskel». Som der ved Siden af ieur. *(rēk :) rak* staar *rag* i samme Betydning, saaledes staar ved Siden af ieur. *rik* (germ. *rih, rig*) ieur. *rig* i lat. *rigeo, rigor.* Saavel ved germ. *rah* som ved *rih* gaar af Betydningen «stiv» (og tynd) frem Betydningen «vakle», saaledes til *rah*: norsk *raga* svaie (og vist ogsaa som aflydende ensbetydende Ord med *rugg-, rukk* saavel i Norsk som i andre germ. Sprog); til *rik*: vn. *riga* «bringe til at vakle», nynorsk *riga* «svaie, vakle»,

schweiz. *rigeln* d. s. Til denne Rod *rih* (ieur. *rik*) hører lit. *rě̃klės*, Sideform til *ré̃klės*. Suffixet i *rě̃klės* og *ré̃klės* er saaledes ikke *-klė*, men diminuerende *-lė*. Formelt svarer til *rě̃klės* germ. *rīgla-*, oht. *rigil* «Slaa» Paa Grund af Former med î (ældre holl. *rijgel*) kan dette Ord ikke, som man har ment, høre sammen med lat. *arceo*.

10. Vn. *skratti*.

Vn. *skratti* Troldkarl svarer som bekjendt til oht. *scraz* (*skrâz*?, skrevet *scraaz*) pl. *scrazza* og *screz* pl. *screzza* «pilosus, larvae, lares mali, monstra quaedam», mhd. *schraz*, *schraȝ*, *schrez* «Waldteufel, Kobold», nordeng. dial. *scrat* «Fanden, Hermafrodit», ags. (Ælfr. Gloss.) *scritta* (= germ. *skrettia*) Hermafrodit, sv. dial. *skratte* (og *skrate, skrat, skret*) «ande, spöke, tomtgubbe» (Rietz 596 b). En Sideform er oht. *scrato*, mhd. *schrat*(*e*). Vi har saaledes et germ. *skrattan-* og *skradan*, der viser en germ. Rod *skreþ* (*tt* af *dn*´). Grundbetydningen har aabenbart været «forkrøblet lidet Væsen», hvoraf «Kobold», sml. bair. *Schrätz* «ein im Wachstum zurückgebliebener Mensch». Ordet hører saaledes sammen med mnt. *schrade* «dürr, mager, kümmerlich», norsk dial. *skreda* f. «skrøbelig Person, Stymper». Germ. **skreþ* er vel nær beslegtet med **skrenþ* i norsk *skrinn* mager, tynd (s. Falk og Torp under skrante). Sideformerne med enkelt *t*, sv. *skrate* (osv.), mhd. *schraȝ* maa vel høre til den beslegtede Rod *skre*(*n*)*t* (se skrante). Ags. *scrætte* f. «Skjøge» kan ikke høre hid, men maa være laant fra lat. (*scratta, scrapta*).

11. Sv. *sämre*.

Sv. *sämre*, gsv. *sämbre (sämaster)*, svarer til ags. *sǽmra (sǽmost)* «daarligere, ringere», af et Positiv germ. **sêma*. (Man ventede vistnok ags. **sémra*, men Forholdet maa vel være som ved *nám* og *sám*.) Med dette germ. Adj. **sêma* kunde man sammenstille skr. *kṣāmá-* «fortørret, mager, svag, ringe, ubetydelig», af ieur. Rod **ksē*, hvortil ogsaa skr. *kṣārá* = gr. *ξηρός*. Da skr. *kṣāma-* ogsaa betyder «forbrændt, sveden», kunde det ligge nær ogsaa at stille hid vn. *sámr* mørkegraa, om det end kunde synes betænkeligt at antage for det samme nordiske Ord saa vidt forskjellige Betydninger som «mørkegraa» (*sámr*) og «ringe» (sv. *sämre*). Men i norske Bygdemaal har virkelig *saam* en saadan Dobbeltbetydning: «mørkladen, sortagtig» og «uklar af Farve, mat, sløv (= uhvas)», *saama* «Person, som ser mat ud». Vi faar altsaa i Germansk

ligesaavel som i Indisk de to indbyrdes stærkt afvigende Betydninger: «sortgraa» (udviklet af «sveden») og «svag». Det gjør her lidet til Sagen, at den sidste Betydning kanske ikke beggesteds har udviklet sig ad samme Vei: i Indisk utvivlsomt af «fortørret, mager», i Germansk sandsynligvis af den endnu i Norsk optrædende Betydning «uklar, mat af Farve». Fra «svag» er der saa kun en kort Vei til «daarlig, ringe» i skr. *ksāmá-* og i ags. *sǽmra*, sv. *sämre*.

Jeg nævner i denne Forbindelse et andet Ord, hvor ogsaa efter min Mening germ. *s-* er opstaaet af indoeur. *ks-*: Fiskenavnet vnord. *seiðr*. Fisken har vist, som antaget i Falk-Torp Etym. Ordbog, sit Navn af sin lyse eller graa Farve. Men den der opstillede Formodning at *seiðr* skulde svare etymologisk til skr. *çyêta* eller til osl. *sědu* «graa» er lidet rimelig, thi Overgang fra indoeur. *k̂j-* til germ. *s-* er ikke paavist. Antager vi derimod *s* i *seiðr* opstaaet af indoeur. *ks-* — frembyder sig en nærliggende Etymologi i av. *χšaēta* «lys, straalende», som vilde svare til *seiðr* Lyd for Lyd.

12. Nogle Plantenavne.

1. Vn. *fífa* eriophorum, *fífill* leontodon.

I Et. Ordb. har Falk og jeg fremsat en lidet rimelig Etymologi for disse Ord. Sandsynligvis er *fíf-* af **fimf-* = den ieur. Rod *pemp* svulme (sml. lit. *pamplỹs* «Dickbauch»). Egentlig altsaa «den svulmende» eller «udsvulmende», hvad der jo passer meget godt paa begge Planter i deres frøsættende Tilstand.

2. Germ. *gagula* m. myrica gale.

Ags. *gagel* m., *gagolle* f. (eng. *gale*), mndl. mnt. gagel, mht. gagel, nht. Gagel. Formelt kunde svare gr. (Diosk.) *κάχλα* = *βούφθαλμον*.

3. Karse.

Oht. *chresso* m., *kressa* f., nht. *Kresse* f., mnt. *kerse*, *karse* f., ags. *cærse*, *cerse* f. Den germanske Grundform er vel *krasjan*. Ordet stiller sig naturlig til den germ. Rod *krês* : *kras* i vn. *krás* f. Sml. lat. *grâmen* (af **gras-men*) og gr. *γράστις* «Grønfoder». *Krasja-* er ligefrem «spiselig».

4. Ags. *merce*.

Ags. *merce*, *merece* f. apium, Grundform *markiôn*, forbindes

vel naturlig med gr. *βράγος* «Sump». Planten er vildtvoksende paa fugtig, saltholdig Grund.

5. Germ. *pursa* myrica gale, ledum palustre.

Vn. *pors*, mnt. *pors*, *porst*. kanske egentlig «den strittende», at stille til lat. *burra* «zottiges Gewand», *reburrus* «zottig», gr. *βερρόν· δασύ* Hesych. Til mnt. *porst* synes at svare nøie lit. *brizdis* Heidekraut (men dette kunde ogsaa være ieur. *bhr̥zd-*).

6. Ags. *resc*, *risc*, *rysc*.

I Et. Ordb. har Falk og jeg forklaret disse Former som af 3 parallele Verber med Bet. «bevæge sig» eller «svaie» (*ras*, *ris*, *rus*, -*k*'et skulde da være suffixalt). Men det er neppe rimeligt at lægge forskjellige Verbalrødder til Grund for Ordformer som med afvigende Rodvokal viser samme Afledningssuffix og samme Betydning. Meget sandsynligere vilde man deri se forskjellige Aflydsformer. Saaledes opfatter jeg disse Former nu, kun at jeg ikke betragter *k*'et som suffixalt men som hørende til Roden. Jeg opstiller Aflydsformerne *ruska*, *ruskiô:* i norsk *rusk* m. og *ryskje* n. «Smele», mnt. *rusch* Siv, mhd. *rusch*, *rusche* f. d. s., ags. *ryse* og *rysce* f., eng. *rush*, og *reskô(n)*, *riskiôn*: i ags. *resc*, *resce*, *risc*, *risce* f. d. s., mnt. *risch*. En nærliggende Sammenstilling frembyder sig i lit. *rezgù règsti* «flette», *rezgis* Fletverk, Kurv, lett. *reschgis* Si, skr. *rajju-* Strikke, Reb (af *razg-*), lat. *restis* (af **rezgti-*). Grundbetydningen af dette germ. Ord for Siv var da vel «Flettematerial».

Papyrusfundene i Oxyrhynchos V.

Af

Hans Ræder.

Det 5te Bind af Grenfell og Hunt's *The Oxyrhynchus Papyri* (London 1908) adskiller sig fra de tidligere Bind ikke alene derved, at det kun indeholder fem Stykker, men ogsaa derved, at disse Stykker alle ere af litteraær Art; der findes denne Gang slet ingen Dokumenter. Og af disse fem Stykker er der et Par, som i Værdi langt overgaa Alt, hvad Gravningerne i Oxyrhynchos hidtil have givet os, og som overhovedet maa regnes iblandt de betydningsfuldeste, som Papyrusforskningen har bragt for Dagen. Det vil være naturligst at gaa de fem Stykker igjennem i den Orden, hvori de findes aftrykte.

Først møder der os et Fragment af et ukanonisk Evangelium; Haandskriftet sættes af Udgiverne med størst Sandsynlighed til det 4de Aarhundrede, Evangeliets Affattelse til før 200. At det er senere end de kanoniske Evangelier, sluttes af Brugen af Udtrykket «Frelseren» (*ὁ σωτήρ*), der som ligefrem Personbenævnelse er fremmed for disse. Hovedindholdet er, at en Ypperstepræst, som hørte til Pharisæerne, bebrejder Frelseren, at han med sine Disciple har begivet sig ind i et Rum, som kaldes *ἁγνευτήριον*, hvor de hellige Gjenstande (*σκεύη*) fandtes, uden at have vasket Fødderne og skiftet Klæder. Da han udgiver sig selv for ren, eftersom han har vasket sig i Davids Dam og taget hvide Klæder paa, erindrer Frelseren ham om, at han har vasket sig i Vand, hvori der er kastet Hunde og Svin Nat og Dag, og kun har renset den ydre Hud, hvad ogsaa Skjøger og Fløjtespillersker gjøre for at behage Menneskene; han selv og hans Disciple have derimod badet sig i det evige Livs Vand[1].

---

[1] Det er tvivlsomt, om Stedet er rigtig suppleret: af det formodede *ζωῆς αἰωνίου* er kun *ζω* bevaret.

Aanden heri er i ganske god Overensstemmelse med de kanoniske Evangelier, og Spor af Gnosticisme eller andet Kjætteri findes ikke. Men der er et Par Besynderligheder. Hvad det er for et Sted, der menes med *ἁγνευτήριον*, er ikke godt at afgjøre. Der kan ikke menes selve Templets hellige Rum, hvor de egentlige hellige Gjenstande fandtes, Bordet med Skuebrødene og den syvarmede Lysestage, for dér havde Lægfolk overhovedet ikke Lov til at komme ind, men paa den anden Side omtales det heller aldrig, at man skulde vaske sig og skifte Klæder, inden man betraadte Templets Forgaard. Ukjendt er ogsaa Davids Dam, hvori der kastes Hunde og Svin, og at en Ypperstepræst skulde vaske sig paa et saa uappetitligt Sted, lyder ogsaa noget underligt. —

En langt større Interesse knytter sig til den følgende Papyrus, som indeholder en Del nye Digte af Pindar. At det virkelig er Pindar, som er Digteren, kan der ingen Tvivl være om, endskjøndt hans Navn ikke nævnes. Sprog og Tone er ægte nok, og Overensstemmelse med tidligere kjendte Fragmenter, som ere overleverede under Pindars Navn, gjør Sagen ganske utvivlsom. Der kan heller ingen Tvivl være om, at idetmindste den største Del af de fundne Digte er Pæaner. Til Bevis herpaa tjener de Omkvæd, som jævnlig anvendes; i et af Digtene lyder Omkvædet *ἰήιε, παιάν, ἰήιε· παιὰν δὲ μήποτε λείποι*, i et andet *ἰὴ ἰὴ ὦ ἰεπαιάν*, i et tredie *ἰήιε Δάλι᾽ Ἄπολλον*, og i et fjerde forekomme Ordene *ἰὴ ἰὴ τε νῦν μέτρα παιηόνων, ἰὴ τε νέοι.* De fleste af Digtene ere henvendte til Apollon.

Digtenes Overlevering er taalelig. Intet af dem er ganske vist overleveret helt, og af nogle findes kun faa Stumper, men Papyrusrullens Tilstand er saadan, at enkelte Partier ere saa godt som helt forsvundne, saa at det er ganske umuligt at faa Noget ud af dem, andre derimod saa godt overleverede, at Rekonstruktionen har kunnet foretages uden synderlig Vanskelighed. En stor Hjælp ved Rekonstruktionen har det ogsaa været, at Versemaalet næsten overalt kan fastslaaes med Sikkerhed, og desuden give de tilføjede Scholier, som ganske vist ogsaa ere mangelfuldt overleverede, en god Hjælp. Det er nemlig en ligefrem kritisk-exegetisk Udgave, som vi have faaet. Der er ikke alene forklarende Noter — ikke alle lige vellykkede —, men ogsaa Angivelser af afvigende Læsemaader med Tilføjelse af Forbogstaverne til forskjellige Navne paa Grammatikere, hvem de skyldes.

Vi skulle nu se paa de enkelte Digte. Af I er der kun bevaret en halv Snes Linier. Vi se, at Digtet er skrevet til en Apollonfest i Theben, i hvilken Anledning Digteren ønsker, at hans Landsmænd længe maa nyde *σώφρονος ἄνθεσιν εὐνομίας.*

Af II er der bevaret et Par længere, sammenhængende Stykker. Det er en Pæan til Apollon, skrevet for Indbyggerne af det thrakiske Abdera. Først henvender Digteren sig til Stadens mythiske Grundlægger Abderos, men efter en Lakune indføres Byen selv som talende. Den minder om Fortidens og Nutidens Kampe med Barbarerne: «jeg har seet min Moders Moder (ɔ: Athen, Moderstaden til Abderas Moderstad Teos) ødelagt af fjendtlig Ild; men hvis En for at hjælpe sine Venner staaer Fjenden haardt imod, saa fører hans Anstrengelser til Fred, naar de foretages i rette Tid». Abdera selv havde haft haarde Kampe at bestaa med Nabofolkene, men med Gudernes Hjælp havde de tilsidst faaet et lykkeligt Udfald. Da Digtet blev skrevet, synes Abderiterne endnu at have haft en svær Kamp i Vente, og Digteren ender Digtet, som han begyndte det, med en Henvendelse til Abderos, hvem han beder om at føre Folket til Sejr.

Af III ere kun faa Linier bevarede; IV foreligger derimod i en ganske god Skikkelse. Det er en Pæan til den deliske Apollon, skrevet for Beboerne af Øen Keos, hvor den var bestemt til at synges. Til denne Pæan sigter Pindar i Begyndelsen af den 1ste isthmiske Ode, hvor han siger, at han først vil digte en Sang til Ære for sin egen Fødeby Theben; Apollon maa vente, men bagefter vil han besynge ham paa Keos. Hovedindholdet af Keernes Pæan er imidlertid en Lovtale over den lille, fattige Klippeø. Keerne berømmes for deres Dygtighed som Athleter, og det nævnes ogsaa, at Øen har fostret Digtere — Pindar miskjendte ikke Simonides's og Bacchylides's Fortjenester. Keerne ville ikke bytte deres Fædreneø bort mod et andet, rigere Land, i hvilken Anledning der til Støtte anføres nogle mythiske Exempler: Melampus vilde heller ikke forlade sit Fædreland for at blive Konge i Argos og vilde ikke opgive sin Spaadomsgave, og Euxantios vilde ikke drage til Kreta for at dele Herredømmet med Pasiphaes Sønner (hans Halvbrødre) — begge disse Sagn kjendes ellers ikke i den Skikkelse.

Ogsaa V er en Pæan til den deliske Apollon, men kun et lille Stykke er bevaret; det handler om Ionernes Udbredelse over Øerne.

Derimod er VI, en lang Pæan, som er skrevet for Delphierne til Ære for Apollon, forholdsvis godt bevaret, og er ogsaa

i og for sig et mærkeligt Digt. Særlig smuk er allerede Prologen, hvor Digteren med ualmindelig Varme taler om, hvorledes han har følt sig draget til at digte; men saa kommer uheldigvis en længere Lakune. Senere hen synges Apollons Pris. Apollon var det, som i Paris's Skikkelse ramte Diomedes med sin Pil og derved forhalede Trojas Fald trods Heras og Athenas Modstand. Men Zeus vovede ikke at bryde Skjæbnen; for Helenas Skyld maatte Troja falde. Da Achilleus var jordet, gik der Bud til Skyros for at hente Neoptolemos, og han ødelagde Ilios's Borg. Dog ramte Apollons Vrede ogsaa Neoptolemos. For Guden havde svoret, at den, som havde dræbt Priamos ved Alteret, ikke skulde blive lykkelig eller naa til Alderdommen. Derfor dræbte han Neoptolemos i Delphi, medens han stredes med sine Svende om den Ære, der tilkom dem. Digtet ender efter en brat Overgang med Æginas Pris; Ægina var jo Æakideslægtens Hjemland. — Til dette Digt knytter der sig endnu den særlige Interesse, at Pindar sigter til det i den 7de nemeiske Ode, hvor han kommer tilbage til Historien om Neoptolemos's Død. Vi faa af Scholierne til denne Ode at vide, at Ægineterne havde taget Pindar ilde op, at han i sin Pæan havde skildret Neoptolemos's Død paa en formentlig nedsættende Maade; det noget dunkle Udtryk *μοιριᾶν* [*μυριᾶν* Pap. og Schol.] *περὶ τιμᾶν* var blevet opfattet, som om det var Pindars Mening at sige, at Neoptolemos var kommen som Tempelrøver til Delphi og kom i Strid med sine Svende om Byttet; i den 7de nemeiske Ode (v. 42) udlægger Pindar sine Ord saaledes, at Talen kun bliver om en Strid om Offerkjødet.

Af VII er der kun bevaret ubetydelige Stumper. — VIII er noget bedre bevaret; Digtet handler om Kassandras Spaadomsord, som hun udtalte, da Paris drog ud paa den skjæbnesvangre Rejse, idet hun mindede om den Drøm, som Hekabe havde, da hun bar Paris under sit Hjerte, at hun fødte en hundredarmet Erinys, som styrtede hele Ilios i Grus.

Endelig det sidste Digt, IX, har væsentlig Betydning derved, at det gjør os det muligt med større Sikkerhed at fastslaa Formen af det tidligere kjendte lange Fragment 107 (*Ἀκτὶς ἀελίου* . . .), som udgjør Digtets Begyndelse, men rigtignok er slemt medtaget; det er nemlig Fundet af det følgende, velbevarede Strophepar, der handler om Spaamanden Teneros, Søn af Apollon, som muliggjør Rekonstruktionen. Forøvrigt viser den fundne Papyrus os, at flere af Pindarfragmenterne, som vi kun

kjende gjennem Citater, foreligge hos Forfatterne i en meget molesteret Skikkelse.

Vor Papyrus har altsaa Betydning i flere Retninger; men først og fremmest har den lært os Pindar at kjende fra en ny Side; hans Pæaner synes virkelig at have staaet paa Rang med Sejrssangene. I ethvert Tilfælde kunne vi nu ikke underskrive Eustathios's Ord, som Udgiverne citere, at Sejrssangene havde en større almindelig Interesse, fordi de beskjæftigede sig mere med menneskelige Forhold og mindre med Mytherne, og fordi de ikke var saa dunkle; i ægyptiske Papyri have vi netop ogsaa fundet flere Prøver paa Digte, som ikke høre til Sejrssangene. —

Af en ganske anden Art, men ikke mindre mærkelig, er den følgende Papyrus, som indeholder nogle større Brudstykker af et historisk Værk, som med stor Udførlighed behandler Begivenhederne i de græske Lande i Aarene 396 og 395 f. Chr. Anordningen er annalistisk, hvorfor Skuepladsen stadig skifter. Først fortælles om en Expedition, som en Athenæer Demainetos foretog paa egen Haand med et Skib ud til Konon, som paa den Tid kommanderede den persiske Flaade mod Lakedæmonierne. Denne Fortælling giver Forfatteren Anledning til en Digression om de forskjellige Staters og Partiers Holdning overfor Sparta, som jo paa den Tid havde Overmagten i Grækenland. Han fortæller nemlig først, at Demainetos's Expedition vakte Bestyrtelse i Athen, hvor Førerne for det moderate Parti, Thrasybulos, Aisimos og Anytos, opfordrede til at desavouere Demainetos. Dette gik endogsaa Demokraterne ind paa, endskjøndt de ellers havde ført en spartanskfjendtlig Politik, hvis Motiver Forfatteren derefter giver sig til at udrede. Det var ikke det persiske Guld, som Timokrates bragte, der fik Demokraterne i Athen til at arbejde paa Krig med Sparta, siger han, men allerede længe, før de tog imod det, havde de ført en Krigspolitik, og det Samme var Tilfældet med Bøoterne. Forfatterens eget Partistandpunkt kommer for Dagen ved den Bemærkning, at Demokraterne i Athen arbejdede paa Krig for selv at faa Lejlighed til at tjene Penge paa Statens Bekostning (*ἵν' αὐτοῖς ἐκ τῶν κοινῶν ᾖ χρηματίζεσθαι*). Han hævder ogsaa i Modsætning til Xenophon, at ogsaa athenæiske (ikke blot thebanske) Politikere tog imod Guldet, men lader dog dette Motiv indtage en underordnet Plads for dem. Ogsaa i en anden Henseende er han i Modstrid med Xenophon, idet han lader Timokrates bringe Guldet fra Pharnabazos (i 396), medens Xenophon i Stedet for denne nævner Satrapen

Tithraustes, hvorved Bestikkelserne falde saa sent (395), at de ikke kunne have haft nogen Betydning for Krigens Udbrud.

Han fortæller dernæst om Konons Søkrig med større Udførlighed end Xenophon, der jo væsentlig interesserede sig for Agesilaos; men her er Texten meget hullet. Her findes dog en Overensstemmelse med Diodor (XIV 79, 8) angaaende en Forstærkning paa 90 Skibe, som Konon fik fra Kilikien og fra Sidon. Efter en større Lakune kommer derpaa Beretningen om Agesilaos's Kampe i Lilleasien i 395. Ogsaa med Hensyn til disse stemmer Forfatteren ret godt overens med Diodor, men afviger fra Xenophon, og ogsaa den paafølgende udførlige, men mangelfuldt overleverede Fortælling om Tissaphernes's Drab synes bedst at stemme med Diodor.

Derefter følger Beretningen om en Revolution paa Rhodos, ligeledes omtalt af Diodor, men ikke af Xenophon; under Medvirkning af Konon styrtede Rhodierne det herskende Oligarchi og opgav deres Forbindelse med Sparta.

Uden anden Tilknytning end den rent synchronistiske (*τούτου τοῦ θέρους*) springes derpaa over til Udbrudet af en Krig imellem Bøoterne og Phokierne. Men Fortællingen herom giver Anledning til en interessant Digression, som forsyner os med nye Oplysninger om de politiske Forhold i Bøotien paa det Tidspunkt, som Talen er om. Hovedsagen er den, at vi faa at vide, at Tyngdepunktet paa denne Tid ikke laa i Forbundsregjeringen, men i Enkeltstaterne. De fire bøotiske Raad, som omtales af Thukydid (V 38, 2), vise sig at have været en Institution, som fandtes i hver enkelt af de bøotiske Stater; for at faa Adgang til dem krævedes der en vis Formue, og de skiftedes til at føre Forsædet, saaledes at enhver Sag først blev forelagt eet af Raadene, som traf sin foreløbige Beslutning, men Sagen var først afgjort, naar de tre andre Raad havde bifaldet den. Ved Siden af de enkelte Staters Raadsforsamlinger omtales saa ogsaa en Fællesforfatning, hvis Organer var de elleve Boiotarcher, hvoraf Theben valgte fire, og de øvrige var fordelte paa de andre Byer efter en bestemt Regel, og desuden et Raad paa 60 Medlemmer for hver Boiotarch.

Efter denne Digression tager Forfatteren fat paa Fortællingen om Udbrudet af Krigen. Endskjøndt hans Sympathier hældede til den spartanske Side, giver han dog en ret upartisk Skildring af de Motiver, som Spartas Modstandere i Theben lod sig lede af. Med Hensyn til selve Krigens Udbrud er han i Mod-

strid med Xenophon, medens Diodor her er ganske kortfattet. Medens Xenophon fortæller, at Thebanerne fik deres Venner Lokrerne til at angribe Phokierne, lader vor Forfatter de antispartanske Partiførere i Theben føre en mere intrigant Politik, idet de skulle have lokket Phokierne til at angribe Lokrerne[1] for derved at skaffe Theben et Paaskud til at lægge sig imellem og angribe Phokierne, som derpaa paakaldte Spartas Hjælp. Denne Version, som er den mest indviklede, er maaske netop derfor den sandsynligste.

De sidste Kapitler, som handle om et Mytteri af Konons Soldater, der ellers kun omtales ganske kort af Justinus, og om Agesilaos's Felttog i Slutningen af 395, give ikke Anledning til særlige Bemærkninger. Det er tilstrækkeligt ganske kort at konstatere, at Forfatteren ogsaa her giver en Fremstilling, der er vidt forskjellig fra de hidtil kjendte; selv med Hensyn til Agesilaos, hvis Bedrifter Xenophon dog interesserede sig saa stærkt for, giver han nye Oplysninger.

Det Spørgsmaal, hvad det er for en Historieskriver, af hvis Værk vi her pludselig have faaet saa betydelige Partier overleverede, har naturligvis levende beskjæftiget Udgiverne. Det er utvivlsomt, at han ikke kan have levet i en Tid, der ligger saa meget fjernt fra de Begivenheder, som han fortæller om, ikke alene paa Grund af den Udførlighed og Nøjagtighed, hvormed han fortæller dem, men ogsaa fordi der er Steder, som vise, at han ikke kjender til Perserrigets Fald eller til de hellige Krige, som førtes i Midten af det 4de Aarhundrede. Paa den anden Side kan Beretningen, da Talen er om et historisk Værk af større Omfang, selvfølgelig heller ikke være nedskrevet umiddelbart efter de fortalte Begivenheder, hvilket ogsaa er udelukket af den Grund, at Forfatteren anvender stor Omhu for at undgaa Hiater, en Bestræbelse, som først Isokrates bragte paa Moden.

Dersom Forfatteren er en Historieskriver, hvis Navn er kjendt af os, er det ogsaa de to Disciple af Isokrates, Ephoros og Theopompos, der snarest kunne gjøre Krav paa Æren. Udgiverne, som kunne paaberaabe sig Autoriteter som Ed. Meyer og Wilamowitz-Moellendorff, holde trods mange og svære Betænkeligheder paa Theopompos, men opstille som en subsidiær Mulighed en vis Kratippos, som Blass holdt paa. Denne Historieskriver

[1] Han nævner udtrykkelig de vestlige Lokrer, medens Xenophon taler om de opuntiske.

er imidlertid næsten ganske ubekjendt, og hvad der berettes om ham, tyder paa, at han var Thukydids Samtidige, en Omstændighed, som reducerer hans Chancer til et Minimum. For Theopompos tale derimod adskillige Omstændigheder. Som bekjendt skrev Theopompos en «Hellenika», som dannede en Fortsættelse af Thukydids Værk, og ogsaa vor Forfatter omtaler et Sted, at han selv tidligere har fortalt om en Begivenhed, der fandt Sted umiddelbart efter det Tidspunkt, hvor Thukydids Værk standser, uden at der er Spor af, at han ogsaa har fortalt om endnu tidligere Begivenheder. Hans politiske Standpunkt, som er noget aristokratisk og spartanskvenligt, uden at han dog kan beskyldes for Mangel paa Objektivitet, kan ogsaa nok stemme med Theopompos's, og endelig kan der i de fundne Brudstykker paapeges et Par enkelte sproglige Særegenheder, som Grammatikerne netop anføre som ejendommelige for Theopompos (Brugen af Verbet *κατᾶραι* i Betydningen *ἐλθεῖν* og af Benævnelsen *Καρπασεύς*, en Mand fra Karpasos paa Cypern).

Imod Theopompos's Forfatterskab taler for det Første den jævne, ligefremme Stil, som er fri for enhver rhetorisk Pynt (undtagen netop Undgaaelsen af Hiater), og Manglen paa indlagte Taler. Hvis Theopompos er Forfatteren, maa vi i ethvert Tilfælde antage, at de Ejendommeligheder, der ellers anføres som charakteristiske for denne Historieskrivers Fremstillingsmaade, kun passe paa hans «Philippika» og ikke paa hans «Hellenika». Endvidere vilde vi, hvis Theopompos er Forfatteren, blive nødte til at ændre vore Anskuelser angaaende Kildeforholdet mellem forskjellige græske Historieskrivere. Der kan nemlig ikke være nogen Tvivl om, at vor Forfatter enten direkte eller indirekte ligger til Grund for Diodors Fremstilling. Men at Diodor i det paagjældende Afsnit har benyttet Ephoros som Kilde og ikke Theopompos, betragtes almindelig som godtgjort. Hvis altsaa den ubekjendte Forfatter er Theopompos, maa vi enten opgive denne hidtil nærede Antagelse, eller ogsaa maa vi opstille den Hypothese, at Theopompos er bleven benyttet af Ephoros, hvilket volder chronologiske Vanskeligheder. Langt nemmere vilde det unægtelig være, hvis vi turde tilskrive Ephoros Forfatterskabet, og de Grunde, som Udgiverne anføre herimod — navnlig den af Blass fremsatte Betragtning, at Ephoros, der skrev en almindelig Verdenshistorie, ikke kan antages at have fremstillet saa mange uvæsentlige Begivenheder med saa stor en Vidtløftighed — synes ikke særlig afgjørende.

Spørgsmaalet er i Virkeligheden for Tiden uløseligt. og der foreligger heller ikke nogen Nødvendighed for at udpege nogen Historieskriver med et kjendt Navn som Forfatteren. Skriftet kan godt skyldes en Mand, hvis Navn tidlig er blevet glemt. Dette forringer ikke dets Betydning, som ikke alene ligger deri, at det for os er en primær, af Xenophon uafhængig Kilde til det Afsnit af den græske Historie, som omtales i det, men nok saa meget deri, at det ogsaa for andre Tidsafsnits Vedkommende bidrager til at forøge Diodors Troværdighed for os. idet det viser os, at denne Forfatters Fremstilling af de græske Staters indbyrdes Kampe i Begyndelsen af det 4de Aarhundrede hviler paa en samtidig og, som det synes, paalidelig og samvittighedsfuld Historieskrivers Beretning. —

Den store Interesse, som knytter sig til Fundet af nye Stykker af græsk Litteratur, gjør, at de to samtidig offentliggjorte Papyri, som indeholde hidtil kjendte Texter, ikke kunne vække saa megen Opmærksomhed. Og dog maa det betegnes som Noget af en Begivenhed i den philologiske Verden, at der bliver fundet et Haandskrift fra omtr. 200 e. Chr., som indeholder henved de to Femtedele (fra p. 200 E og til Enden med en Lakune fra p. 213 E til p. 217 B) af Platons Symposion. Men ligesom ved tidligere Fund af lignende Art viser det sig rigtignok, at det positive Udbytte er temmelig ringe. Papyrushaandskriftet hjælper os ikke til at afgjøre, hvilken af de Haandskriftklasser, man tidligere har lært at sondre imellem, der bærer Fortrinet, og kun paa faa Steder byder det Læsemaader, der ere bedre end de hidtil kjendte.

Af Overensstemmelser med B (Bodleianus) ere følgende at mærke: p. 202 C *τοὺς τἀγαθὰ καὶ τὰ καλὰ κεκτημένους* (*τὰ* om. cett.), p. 202 D *πῶς ἂν οὖν* (*πῶς δ᾽ ἂν οὖν* cett.), p. 202 E *τὰς θυσίας καὶ τὰς τελετάς* (*τὰς* posterius om. cett.), p. 206 C *τοῦτο ἐν θνητῷ ὄντι τῷ ζῴῳ ἀθάνατον ἔνεστιν* (*ἔστιν* T [Marcianus] og W [Vindobonensis]), p. 221 E *σατύρου τινὰ ὑβριστοῦ δοράν* (post *σατύρου* add. *ἂν* TW, *δή* Baiter).

Paa andre Steder stemmer Pap. derimod med T, f. Ex. p. 202 A *τὸ ὀρθὰ δοξάζειν* (*τὸ ὀρθοδοξάζειν* B, *τὸ τὰ ὀρθὰ δοξάζειν* W), p. 202 D *ὥσπερ τὰ πρότερα ἔφη* (*ἔφην* B), p. 203 A *πατρὸς δέ ἦν δ᾽ ἐγώ, καὶ μητρὸς τίνος ἐστίν;* (den mere søgte og vist rigtigere Ordstilling *τίνος ἐστὶ καὶ μητρός* findes ikke blot i B og W, men er ogsaa ved Rettelse indført i T), p. 204 D *ἔτι ποθεῖ* (ligesaa W, *ἐπιποθεῖ* B), p. 218 A *τὴν καρδίαν γὰρ ἢ*

ψυχήν (ligesaa W, medens B har Ordstillingen *ἡ ψυχὴν γάρ*, og Usener sletter Ordene *ἡ ψυχήν*, som Schol. B ikke synes at have læst, medens derimod ogsaa Libanios or. VI 17 har læst dem), p. 221 D *εἰ μὴ ἄρα οἷς ἐγὼ λέγω ἀπεικάζοι τις αὐτόν* (ligesaa W, medens B indskyder et andet *εἰ* efter *ἄρα*), p. 223 D *πρότερον* (ligesaa W, *πρῶτον* B).

Nogle faa Steder findes der ogsaa, hvor Pap. byder Læsemaader, som ellers kun findes i enkelte Haandskrifter af ringe Autoritet: saaledes har p. 201 A en senere Haand efter Ordene *ἄλλο τι* tilføjet et *ἤ*, som ellers kun findes i Marc. 184 og Vind. 21, p. 220 A findes *θαυμασιώτατον* ellers kun i Vind. 21 (*θαυμαστότατον* cett.), og p. 223 C findes Ordstillingen *Σωκράτη καὶ Ἀριστοφάνη* ogsaa kun i Pap. og de to nævnte Haandskrifter (*Ἀριστοφάνη καὶ Σωκράτη* cett.).

Mange Steder er der som sagt, der af de moderne Udgivere ansees for fordærvede, men hvor Pap. ikke desto mindre har samme Læsemaade som de andre Haandskrifter. Dette beviser selvfølgelig ikke, at Stedet er i Orden, men kun, at Fejlen, hvis der er en Fejl, er opstaaet i en tidlig Tid. Paa følgende Steder kan der i alt Fald næppe være nogen Tvivl om, at Pap. ligesom alle de andre Haandskrifter byder en forvansket Text: p. 204 D *ὧδε δὲ σαφέστερον ἐρᾷ* og p. 204 E *φέρε, ὦ Σώκρατες, ἐρᾷ*: begge Steder har allerede Aldinerudgaven med Rette *ἐρῶ*, og Fejlens Opstaaen er let at forklare, da der i den givne Sammenhæng stadig tales om Begrebet *ἐρᾶν*; p. 206 B *ὅτε δὴ τοῦτο ὁ ἔρως ἐστίν*: Meningen kræver *τούτου* (Bast); p. 208 B *ἀθάνατον δὲ ἄλλῃ* meningsløst: Udgiverne skrive med Creuzer *ἀδύνατον*; p. 209 A *ἡ περὶ τὰς τῶν πόλεων τε καὶ οἰκήσεων διακόσμησις*: det uforstaaelige *τάς*, som formodentlig er opstaaet derved, at en Skriver har læst eller forstaaet *διακοσμήσεις* (saaledes Vind. 21), er af Sommer rettet til *τά*; p. 209 B *θεῖος* uforstaaeligt: *ἤθεος* Parmentier; p. 211 C *καὶ ἀπὸ τῶν μαθημάτων ἐπ' ἐκεῖνο τὸ μάθημα τελευτήσῃ*: man har her Valget imellem at rette *καὶ* (*ἕως ἂν* Stallbaum, *ὡς* Schanz) og at rette *τελευτήσῃ* (*τελευτῆσαι* Usener); p. 222 A *διοιγομένους δὲ ἰδὼν ἄν τις*: for *ἄν* skriver Bekker *αὖ*, Schanz *δή*; p. 223 D mangler i Pap. som i alle andre Haandskrifter et Subjekt til *ἕπεσθαι*: Hermann tilføjer *ἓ* foran *ὥσπερ εἰώθει*.

Det maa altsaa siges, at det ikke i nogen synderlig Grad styrker en Læsemaades Autoritet, at den findes i Pap., men nogen Støtte giver det dog altid, naar en Læsemaade kan følges

saa langt tilbage i Tiden. Saaledes forekommer det mig ret betænkeligt at rette paa Udtrykket *καίπερ ἐκεῖνό γε ᾤμην τι εἶναι* (p 219 C), som bekræftes af Pap., der blot i St. f. *καίπερ* har *και περι* (*καὶ* Schanz, *καίτοι* Burnet); ganske vist gjælder *καίπερ* med Indikativ ikke for godt Græsk, men skulde Platon dog ikke kunne lægge den halvdrukne Alkibiades en saadan Vending i Munden? Ogsaa det stærkt anfægtede *τῶν Ἰώνων* (p. 220 C) støttes af Pap. Navnlig er Pap.'s Støtte imidlertid værdifuld i de Tilfælde, hvor moderne Forskere have antaget senere Tilføjelser til Platons Text, da Pap. i intet Tilfælde bekræfter en saadan Formodning; hvad man end vil mene om saadanne Interpolationer, saa har man i ethvert Tilfælde ikke mere Lov til at skrive dem paa Nyplatonikernes Regning.

Endelig blive endnu de Steder at omtale, hvor Pap. har en Læsemaade, som afviger fra alle andre Haandskrifters; det frembyder her en stor Del Fejl, som der ikke er nogen Grund til at opregne, adskillige Læsemaader, der ere omtrent af samme Værd som de hidtil kjendte, og endelig nogle faa, som synes at fortjene Optagelse. Galt er sandsynligvis p. 201 C *φίλε* for *φιλούμενε*, og sikkert p. 201 D *ἀναβολὴν ἐποιήσατο νόσου*, hvor de andre Haandskrifter have *ἐποίησε τῆς* for *ἐποιήσατο*; i Pap. har en senere Haand ogsaa tilføjet *τῆς*. Et uheldigt Forsøg paa at rette en Fejl have vi sandsynligvis p. 206 C *ἀλλ' ἐγὼ δὴ σαφέστερον ἐρῶ*, hvor de andre Haandskrifter have *ἤδη* for *δή*, medens Bekker skriver *ἦ δ' ἥ*. Ligeledes mangler det uforstaaelige *ἄν* i Sætningen *καὶ ἐγὼ ἂν ἔλεγον* (*ἀνέλεγον* B) p. 207 C, hvor den rimeligvis rigtige Læsemaade *αὖ* ved Rettelse er indført i B. Lidet rimelig, men dog værd at notere er Udeladelsen af *τοῖς* baade foran *καλοῖς* og foran *ἀγαθοῖς* p. 203 D og Udeladelsen af *αὐτῆς* foran *ἡμέρας* p. 203 E. Paafaldende er Optativen *ἅψαιτο* p. 221 B, da der følger Indikativ *ἀμυνεῖται* efter; men ogsaa her er det Alkibiades, der taler.

Til de tvivlsomme Steder maa man regne dem, hvor Pap. afviger i Ordstillingen fra de andre Haandskrifter. Hyppigst er det her, at Pap. har en mere ligefrem, mindre søgt Ordstilling, saaledes p. 201 B *ὦ Σώκρατες, κινδυνεύω οὐδὲν εἰδέναι*, hvor de andre Haandskrifter have *ὦ Σώκρατες* efter *κινδυνεύω*; p. 201 D *ὃν οὖν λόγον ἐκείνη ἔλεγε* (for *ὃν οὖν ἐκείνη ἔλεγε λόγον*); p. 202 B *μεταξὺ τούτοιν ἔφη* (for *μεταξύ, ἔφη, τούτοιν*); p. 212 C *τὸν δ' Ἀριστοφάνη ἐπιχειρεῖν λέγειν τι* (for *λέγειν τι ἐπιχειρεῖν*). Dog har Pap. p. 201 E mere søgt *πῶς, ἔφην, λέγεις* (for *πῶς λέγεις,*

ἔφην) og ligesaadan p. 205 C ἀληθῆ, ἔφην, λέγεις. Ikke uantageligt er p. 204 C ἐξ ὧν σὺ ἔλεγες (for λέγεις), p. 205 D τὸ τοῦ ὅλου ὄνομα ἔσχον (for ἴσχουσιν), p. 217 B τούτων δὴ (for δ' οὖ) μάλα ἐγίγνετο οὐδέν, p. 222 E κατακλιθῇ (for κατακλινῇ), p. 223 A πάντοσε (for παντὸς) μᾶλλον μεταναστήσομαι, p. 223 B ἑαυτὸν (for εὖ) δὲ ὕπνον λαβεῖν. Udeladelsen af det i høj Grad overflødige ἔφην i Sætningen κἀγὼ εἶπον· πῶς τοῦτο, ἔφην, λέγεις (p. 202 C) seer derimod snarest ud til at skyldes bevidst Hensigt.

Paa de følgende Steder byder Pap. endelig en bedre Læsemaade end de andre Haandskrifter og bekræfter tildels nyere Konjekturer: p. 202 A udelader Pap. καὶ foran ἄνευ og bekræfter saaledes en Konjektur af Stallbaum, som er optaget af Schanz; p. 204 B ὧν ἂν εἴη καὶ ὁ Ἔρως: i de andre Haandskrifter mangler εἴη, og i Stedet for det uforstaaelige ἂν læse nogle ringere Haandskrifter αὖ, som Burnet har optaget, medens Usener skriver δή; p. 206 C bekræfter Pap. Badhams Udeladelse af τῷ foran καλῷ (foran det forudgaaende αἰσχρῷ mangler Artiklen i alle Haandskrifter); p. 208 B har Pap. som Stephanus μετέχει for μετέχειν; p. 209 A har Pap. κυῆσαι καὶ τεκεῖν (saaledes Hug), medens alle andre Haandskrifter have κυῆσαι καὶ κυεῖν; p. 210 A har Pap. πειρῶ δὲ καὶ σὺ ἕπεσθαι, medens alle andre Haandskrifter udelade καὶ σύ; p. 213 B findes i alle andre Haandskrifter Ordene ὡς ἐκεῖνον καθίζειν, som Badham har slettet paa Grund af den usædvanlige Konstruktion af ὡς med Infinitiv: Pap. har derimod ωϲ εκεινον κατιδεν (ɔ: κατεῖδεν), som i ethvert Tilfælde giver en god Mening; endelig bekræfter Pap. p. 222 D Hirschigs Konjektur διαβαλεῖ for διαβάλῃ. —

Noget positivt Udbytte, om end ikke saa meget, som man kunde vente, giver altsaa virkelig dette Platonhaandskrift; mindre er Udbyttet imidlertid af det sidste af de offentliggjorte Papyrushaandskrifter, som indeholder Dele af Isokrates's Panegyrikos, nemlig §§ 19—116, men med flere større Lakuner. Ogsaa her gjentager sig det samme Forhold, at Papyrushaandskriftet snart støtter eet, og snart et andet af vore senere Haandskrifter, og desuden har det en hel Del særlige Læsemaader, som ikke findes andre Steder, men de ere gjennemgaaende lidet heldige. I § 20 er Tilføjelsen af τὸ foran πρότερον næppe nogen Forbedring, ej heller Ordstillingen ἡμῶν ἡ πόλις for ἡ πόλις ἡμῶν eller § 38 ἀρχὴν μὲν ἐποιήσατο ταύτην for ἀρχὴν μὲν ταύτην ἐποιήσατο eller § 114 ἔχοιμεν ἂν for ἔχω; dog herom kan der maaske disputeres. Mest udmærker Pap. sig imidlertid ved sine Tilføjelser, der nær-

mest have Charakter af Interpolationer, saaledes § 35 Tilføjelsen af et *καὶ* foran *στρατηγοί*, hvorved et Par Participier blive gjorte sideordnede (omvendt udelades § 39 *καὶ* foran *τοὺς μὲν*), § 33 Tilføjelsen af *γεγενημένους* efter *τοὺς τηλικούτων ἀγαθῶν αἰτίους*. § 40 *τὰς πρὸς ἀλλήλους ἔχθρας* i St. f. *τὰ πρὸς ἀλλήλους*, § 66 Tilføjelsen af *ἐσομένης* (rettet fra *ἐσομένους*) efter *τῆς ἡγεμονίας τῆς ἐπ' ἐκείνους*, § 68 Tilføjelsen af *καιρὸν* efter *ὃν* i Sætningen *οὐ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἀλλὰ καθ' ὃν ἑκάτεροι τῆς Εὐρώπης ἐπῆρχον*, § 89 Tilføjelsen af *ἄνθρωποι* efter *πάντες*. Endelig findes efter § 70 en længere Tilføjelse: *τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων οὐκ ὀκνητέον ἐστὶ περὶ τῶν ὑπολοίπων εἰπεῖν ἃ δὴ συμφέρει τοῖς πράγμασιν μνησθῆναι περὶ αὐτῶν*, som aabenbart er indkommet fra § 74. I Sammenligning med disse uheldige Egenskaber er det af mindre Betydning, at Pap. paa et enkelt Sted (§ 68) bekræfter en Konjektur af Cobet (Tilføjelsen af *γε* foran *τεκμήρια*).

Man vil se, at Udgiverne ikke have gjort sig nogen Umage for at afslutte Bindet med et særlig interessant og værdifuldt Stykke. De have fulgt deres gamle Regel, først at give de nye Texter og derefter Papyrustexter af hidtil kjendte Værker. Og mere og mere bliver det os klart, at det Udbytte, der kan vindes ved Fundet af gamle Papyrushaandskrifter af Værker, som ellers ere os overleverede gjennem Haandskrifter fra Middelalderen, ikke er saa stort, som man paa Forhaand kunde være tilbøjelig til at vente. Det er i overvejende Grad Forventningen om at finde helt ukjendte Litteraturværker, som gjør, at vi stadig med Spænding vente paa Offentliggjørelsen af et nyt Bind af de to højt fortjente Udgiveres Samling. Det følgende Bind, som allerede ventes udgivet i den kommende Sommer, skal bl. A. indeholde Stykker af Euripides's Hypsipyle og en ny Kommentar til Thukydids 2den Bog. Ogsaa det have vi Grund til at glæde os til.

Efterskrift. I Hermes XLIII 255 ff. slutter Busolt sig til Theorien om, at Forfatteren til det historiske Værk er Theopompos, men tillægger hans Beretning ringe Værdi i Sammenligning med Xenophons, hvis Fremstilling han endog mener at Theopompos bevidst har fordrejet, hvad netop ogsaa Porphyrius (hos Euseb. Præp. ev. X p. 465) beskylder ham for.

Anmeldelser.

Charles Newton Smiley, Latinitas and *Ἑλληνισμός*. The influence of the Stoic theory of style as shown in the writings of Dionysius, Quintilian, Pliny the Younger, Tacitus, Fronto, Aulus Gellius, and Sextus Empiricus. (Bulletin of the University of Wisconsin, Philology and Literature Series III 3, p. 205—272.) Doktordissertation. Madison Wisconsin, 1906. 30 cts.

Hovedinteressen ved denne Afhandling ligger deri, at den paa den rhetoriske Theoris Omraade, som jo i Oldtiden spillede saa stor en Rolle, paaviser og omhyggelig dokumenterer en hidtil upaaagtet Sammenhæng mellem græske og romerske Tanker. Forfatteren tager sit Udgangspunkt fra Stoikernes rhetoriske Ideal, som det først blev udformet af Diogenes fra Babylon. Udgaaende fra de almindelige stoiske Grundsætninger, som medførte det Krav, at Taleren skulde holde sig til Sandheden, alene bestræbe sig for at oplyse Tilhørerne om Fakta og endelig tale i Overensstemmelse med Naturen, kom den nævnte Philosoph til at opstille en Række Egenskaber, som en Tale burde have. Heriblandt nævnes først *Ἑλληνισμός*, der defineres som en fejlfri og korrekt Stil, dernæst Klarhed, Kortfattethed, Overensstemmelse med de virkelige Forhold (*πρέπον*) og endelig Undgaaen af Udtryk, der ikke høre hjemme i almindelig dannet Tale. Disse Fordringer, som de senere Stoikere fastholdt, maatte tillige medføre en Stræben efter at undgaa Barbarismer og efter at bruge netop de rette Benævnelser paa Tingene, en Stræben, der hænger sammen med Stoikernes grammatiske og etymologiske Studier, der ogsaa førte dem til at nære en særlig Forkjærlighed for de ældste Sprogformer, der forekom dem at være de mest ægte.

Forfatteren viser nu videre, hvorledes dette stoiske Ideal, omplantet paa romersk Grund, hvor *Ἑλληνισμός* bliver til Latinitas, fik en Historie, der strakte sig over et Par Aarhundreder. Han finder Spor deraf hos alle de Forfattere, som nævnes paa Titelbladet — ikke saaledes at forstaa, at de alle slutte sig dertil, men for Nogles Vedkommende tværtimod saaledes, at de bekjæmpe det af al Magt, selv om de maaske for deres eget Vedkommende mere eller mindre bevidst ere paavirkede deraf. Han finder det stoiske Ideal bagved Dionysios's Forkjærlighed for den rene, klare, koncise og kortfattede Stil, og han finder det hos alle de romerske Talere, som sluttede sig til den attiske Skole, og hos dem,

der nærede puristiske og archaistiske Tilbøjeligheder. Denne Retnings Hovedmodstander var Cicero, der ikke som Stoikerne og deres Lærlinge vilde nøjes med at oplyse Tilhørerne om Fakta — ikke blot vilde «docere», men ogsaa «delectare» og «afficere» —, og som krævede, at Taleren skulde tale «copiose et ornate». Hele denne Paavisning gjennemføres i det Enkelte ved Hjælp af talrige Exempler og er meget lærerig. Forfatteren glemmer dog ikke at minde om, at, selv om man fastholder, at de nævnte rhetoriske Bestræbelser have deres Udgangspunkt i stoiske Tanker, har der alligevel fundet en mærkelig Motivforskydning Sted. Ved Omtalen af Fronto (S. 255 f.) hedder det udtrykkelig, at denne Forfatters Stræben efter at udtrykke sig knapt og nøjagtigt og bruge netop de rammende Ord eller en archaistisk Vending i Virkeligheden ikke er ledet af de samme Motiver som Stoikernes lignende Bestræbelser, men tværtimod af Ønsket om at give Stilen en vis pikant Skjønhed, som kan glæde Tilhørerne.

Den lille, tankevækkende Bog, der selv er skrevet i en klar og knap Stil, kan meget anbefales til Læsning.

Hans Ræder.

Harvard Studies in Classical Philology. Vol. XVIII. Cambridge Mass. 1907, Harvard University. 218 S.

Dette Bind indeholder sex Afhandlinger. J. W. White skriver om det «logaødiske» Metrum i de græske Komedier, idet han giver en Analyse af de overleverede Chorsange, som synes at kunne falde ind under denne Kategori, under stadig Hensyntagen til de antike metriske Theorier. — Om Seneca's Medea handler en Afhandling af H. L. Cleasby, som, idet han følger et Vink af Leo, søger at vise, at Seneca i stort Omfang har benyttet Ovids nu tabte Tragedie af samme Navn. — I en ualmindelig smuk og varmt skreven Afhandling skildrer A. A. Bryant de unge Athenienseres Liv i Aristophanes's Dage. Han har formaaet at samle en Mængde spredte Træk, hentede ikke alene fra Aristophanes, men ogsaa fra mange andre samtidige Forfattere, til et Hele, som paa ingen Maade brydes af de talrige Noter, hvormed Rigtigheden af hvert enkelt Træk godtgjøres. Lidet heldig er ganske vist en Bemærkning (S. 104) om Platons Symposion, som siges ikke at være stort Andet end et smukt Forsvar for Elskov mellem Mænd, og hvor Pausanias's Sondring mellem de to Slags Eros uden videre skrives paa Platons egen Regning. — Ganske mærkeligt er det Forsøg, som A. P. McKinlay gjør paa ad sprogstatistisk Vej at bestemme Rækkefølgen af Boethius's

Skrifter. Han har særlig henvendt sin Opmærksomhed paa Brugen af forskjellige synonyme Partikler i Boethius's Værker og kommer gjennem sine Undersøgelser til Resultater, der stemme ret godt med dem, som S. Brandt tidligere har naaet ad andre Veje. Dog maa det siges, at hans statistiske Opstillinger ikke udmærke sig ved synderlig Klarhed og Overskuelighed. — Dernæst følger en omfangsrig Undersøgelse af E. Cary om den haandskriftlige Overlevering af Aristophanes's Acharner, hvori han foruden at opstille et Stemma over Haandskrifterne tillige gjør Rede for, hvilke Haandskrifter der ere benyttede af de ældste Udgivere. — Endelig skriver A. Searle ganske kort om Slaget ved Pharsalos, hvis Gang han søger at anskueliggjøre ud fra Cæsars Beretning.

Hans Ræder.

Harold L. Axtell, The deification of abstract ideas in Roman literature and inscriptions. Doktordissertation. Chicago 1907, University Press. 100 S. 75 cts.

Den store Mængde, mere eller mindre besynderlige, abstrakte Guddomme, som Romerne dyrkede, har lokket Forfatteren til en indgaaende Undersøgelse. Han har selv følt Vanskeligheden ved at begrænse sit Thema, idet han for det Første har bestemt sig til at udelukke Begreber af materiel Art (som Tranquillitas, «Havblik») og desuden har stræbt at overholde Grænsen mellem «deification» og den blotte «personification». Men denne Grænse er unægtelig meget vanskelig at trække.

Afhandlingen falder i to Hovedafsnit. I det første behandles de abstrakte Guddomme enkeltvis, først de officielt anerkjendte, saavidt muligt i chronologisk Orden, dernæst de vel ikke officielt anerkjendte, men dog almindelig dyrkede, derefter enkelte løsrevne og individuelle Tilfælde af Guddommeliggjørelse, og endelig de tvivlsomme Exempler. Forfatteren har selvfølgelig øst sit Stof baade af Litteraturen og af Indskrifterne, men erklærer selv, at han ikke har tilstræbt Fuldstændighed. Dog giver han en rig Fylde af Exempler, og de tvivlsomme Tilfælde, som han erklærer især at have haft Opmærksomheden rettet paa, behandles med megen Omhu.

Andet Hovedafsnit behandler mere almindelige Spørgsmaal, der knytte sig til disse Guddomme. Først Spørgsmaalet om deres Oprindelse, hvor Forfatteren med god Grund nærmest slutter sig til dem, der mene, at de udgjøre en oprindelig Bestanddel i den romerske Gudetro og ikke ere opstaaede ved Løsrivelse fra de personlige Guder; dernæst behandles Romernes egen Opfattelse af de abstrakte Guddomme, som den kommer til Orde i Litteraturen

og i Indskrifterne. Det vises, hvorledes Opfattelsen af dem stadig skifter, og Forfatteren ender med den Bemærkning, at Romerne selv ikke havde nogen klar Forestilling om denne Klasse Guddomme. Navnlig er det Spørgsmaalet om, hvor megen Personlighed Romerne tillagde dem, og hvorledes de tænkte sig Forholdet mellem dem og de virkelig personlig tænkte Guddomme, der stadig volder Vanskelighed. Nye Resultater bringer Afhandlingen ikke, men den behandler et vanskeligt Stof med Flid og Betænksomhed.

Hans Ræder.

Leges Graecorum sacrae e titulis collectae, ed. et explan. *S. de Prott, L. Ziehen*. II 1: Leges Graeciae et insularum, ed. *L. Ziehen*. Leipzig 1906, Teubner. VI + 372 S. Mk. 12.

Studiet af græsk Religion maa i første Række bygge paa de bevarede Indskrifter, navnligt paa Rituallovene. Mange af disse findes i Dittenbergers fortræffelige Samling, men dette Værk er jo ret dyrt og giver ogsaa kun et mindre Udvalg. Det var derfor en god Idé at udgive Leges sacrae for sig, hvorved mange mindre og fragmentariske kunde medtages, og give dem en Kommentar, der tog specielt Hensyn til sakrale Spørgsmaal. Denne Opgave paatog afdøde v. Prott og L. Ziehen sig, men straks ved Delingen af Arbejdet skete en skæbnesvanger Fejl, idet v. Prott (foruden Indskrifter, der angik Alexanders og hans Efterfølgeres Kultus, en Samling, han ikke fik færdig, og som nu er opgivet som overflødiggjort af Dittenbergers Orientis Graeci inscr. selectae) som sin Del tog Fasti sacri. Det har kun vist sig uheldigt at udskille disse faa (28), som i religionshistorisk Henseende hører nøje sammen med de øvrige. Delingen har heller ikke kunnet gennemføres; dels er der i de senere Aar tilkommet Fasti (Ziehen Nr. 6, 16 a, 101), dels er Nr. 16 (og muligvis 15) ligefrem overset af v. Prott, og desuden danner Indskrifter som Ziehens Nr. 128, 138 og navnligt 151 en Slags Overgang. Meget uheldigt er det, at Nummereringen er begyndt forfra i Ziehens Samling; det gør Citeringen besværlig og vil jo ogsaa belaste Registrene. Nogen større Ulighed i Behandlingen er der ikke, undtagen hvad der skyldes Tidsforskellen; Fasti var i Trykken allerede 1893 og bærer Aarstallet 1896, medens Ziehens første Del først er udkommet 1906. Til denne skal jeg holde mig her.

Udvalget omfatter ikke alle bevarede Tempellove, idet de, der angaar Bortliciteringer o. l. og er uden Interesse for Reli-

gionshistorien, som f. Eks. Tavlerne fra Heraklea, ikke er optagne. I mange Indskrifter, der ikke er Rituallove, findes spredt sakrale Bestemmelser, men disse er ikke optagne, da Ziehen ikke har villet give Excerpter; kun i enkelte Tilfælde, hvor større Stykker lod sig udskille, som af Labyadeindskriften, har han med Rette brudt Principet. Arbejdet gør efter Stikprøver at dømme et solidt og meget flittigt Indtryk. Det vigtigste, selve Udgivelsen af Texterne, er ganske udmærket, hvorfor jeg ogsaa kan anføre en Autoritet som Professor Wilhelm. At Ziehen har været meget forsigtig med at optage Suppleringer af manglende Ord, kan kun roses. Under hver Text staar det kritiske Apparat; dette indeholder ofte (f. Ex. i Nr. 4, 13, 49, 98, 137) Ordforklaringer eller Henvisninger, der selvfølgeligt ellers findes i Kommentaren; denne Fejl bevirker, at man ofte maa se efter begge Steder, og det er ikke muligt i de enkelte Tilfælde at finde nogen fornuftig Grund til, at disse Noter er kommet ind i Apparatet. Noget lignende gælder Begrundelser og Forslag til Suppleringer, der for det meste findes i Apparatet, men f. Ex. til Nr. 9 i Kommentaren.

Kommentaren er vel nok den svageste Del. Rent formelt set er den altfor bred og vidtløftig; i Dittenbergers smaa mesterlige Noter staar der ofte lige saa meget som paa en halv Side hos Ziehen. Det er meget godt, at forskellige Anskuelser refereres, men en absolut fejlagtig kan nøjes med en simpel Henvisning. Ved Nr. 18, for at tage et Exempel, bruges $2^1/_2$ Side til de mærkelige *Κύνες* og *Κυνηγέται*, uden at Ziehen naar til et sikkert Resultat; her behøvede Kaibels Behandling ikke vidtløftig Gendrivelse, derimod er Blinkenbergs i *Asklepios og hans Frænder*, p. 22 ff. overset, den sædvanlige Lod for et dansk Arbejde. Forøvrigt er efter min Mening en udførlig Behandling af Guddommes Væsen slet ikke paa sin Plads i en Kommentar til Rituallove. Fortolkningen frembyder ofte store Vanskeligheder, men Ziehen synes her som Helhed at vælge det rigtige. Et Sted har han dog sikkert vovet sig for langt ud; p. 238 f. fortolker han *σκανεῖν* i Indskriften fra Anakeion ved Elatea som analogt med *οὐκ ἀποφορά*[1]. Dette Udtryk betyder selvfølgeligt blot, at Offermaaltidet skal holdes i en Hytte eller et Telt, som ved Romernes Neptunalia (Wissowa, Religion und Kultus der Römer S. 250) og den israelitiske Løvhyttefest, og Toepffers Forklaring (Ath. Mitth. XVI 413 f.) er fuldstændig rigtig, selv om han, som M. P. Nilsson, Griechische Feste S. 189_1 med Rette bemærker, fejlagtigt har medtaget Tilfælde, hvor Teltene kun rejses for at huse den tilstrømmende Skare og ikke har rituel Betydning. Endnu mindre Grund for denne Fortolkning er der ved

[1] Exemplerne herpaa er samlede til Nr. 48; hvorfor Udtrykket *ἀναλίσκειν* ikke anføres her, men til Nr. 49, S. 152, A 21, forstaar jeg ikke Sml. dette Tidsskrift XV S. 109 f.

σκανοπαγείσθων (det græske Ord for Løvhyttefesten er netop *σκηνοπηγία*) i Nr. 137 fra Kos, hvor det præcise Udtryk saa ofte findes, eller ved *θοινῆται* i den rhodiske Indskrift, Fasti Nr. 23. Tvivlsomt er det ogsaa ved Nr. 49, l. 18, hvor Ziehen følger Dittenberger, der læser: *τὰ δὲ λοιπὰ κατακοπτέτωι ἐν τῶι ἱερῶι* og fortolker i denne Retning; her er Tale om noget helt andet, nemlig hvad der tilfalder Guden (og muligvis Præsten), den ofrende faar af dette Offer kun *σκέλος καὶ ὦμον*. *κατακοπτέτωι* har rimeligvis en ganske speciel Betydning her.

Som Helhed vil Bogen sikkert vise sig at afhjælpe et virkeligt Savn, men egentlig brugbar bliver den selvfølgeligt først, naar anden Del med Indskrifterne fra Lilleasien[1] og de uundværlige Registre kommer. Forhaabentlig varer det ikke for længe, ellers bliver første Del forældet i Forhold til anden.

Ada Thomsen.

Homeri carmina recensuit et selecta lectionis varietate instruxit *Arthurus Ludwich*. Pars prior: *Ilias*. Volumen II. Leipzig 1907, Teubner. XII + 652 p.

Das grosse Werk, das der Königsberger Professor Arthur Ludwich, der Schüler Lehrs', vor Jahren angefangen, und woran er den nachhaltigsten Fleiss und seine in diesen Sachen unübertroffenen Kenntnisse verwendet hat, ist mit dem vorliegenden Bande zum Abschluss gebracht. Die Odyssee lag im Jahre 1889 vor, der Ilias erstes Volumen 1902.

Bei Gelegenheit des Erscheinens des letzteren Bandes wurde die Homerausgabe von Ludwich in dieser Zeitschrift (XII S. 28 ff.) des näheren erörtert. Bei der Vollendung des Werkes soll nur gesagt werden, dass der Plan in allen Einzelheiten so durchgeführt worden ist, wie es der Anfang versprach, so dass die Ausgabe in hohem Grade das Gepräge der Einheitlichkeit trägt. Die Einwendungen, die von verschiedener Seite laut geworden, und die mehr den ganzen Standpunkt Ludwichs als seine Ausgabe trafen, haben natürlich die Fortsetzung der Arbeit nicht beeinflussen können: das Buch bleibt stehen als ein Denkmal der Königsberger Homerologen, der unumwundenen Bekenner der Aristarchischen Autorität.

---

[1] Fra Kyrene, Syditalien og Sicilien synes der mærkeligt nok ikke at være Indskrifter, der falder ind under Bogens Plan.

Zugleich aber steht diese Homerausgabe in vielen Hinsichten als das heutigen Tages Erreichbare da: die Reichhaltigkeit des Apparats und die Genauigkeit und Consequenz der kritischen Anmerkungen verleiht ihr einen Platz in der Reihe, die mit den wenigen Namen Chalcondylas, Ernesti, Wolf, Bekker bezeichnet ist.

Aalborg.

Carl V. Östergaard.

Ad. Hansen, Engelske Stiløvelser med Glossarium. 3die gennemsete Udgave. Kbhvn. & Kria. 1907, G. B. N. F. VIII + 186 S.

Et kærkomment hjælpemiddel ved Engelskundervisningen i Gymnasiet foreligger i nærværende tredje udgave af Ad. Hansens Engelske Stiløvelser. Der er ikke foretaget større forandringer i den nye udgave. Til indøvelse af brevstil er indskudt fire nye stykker (stk. 103—06). Desuden findes mindre ændringer og forøgelser i glossaret.

Ved en fornyet gennemlæsning, særlig af de første treds stykker med løse sætninger, beundrer man den tålmodighed og omhu hvorved det er lykkedes at samle så mange idiomatiske udtryk. Et enkelt sted har måske den engelske gengivelse sat sine spor på Dansken, nemlig når det s. 3 hedder: Hvor rart et besøg til Windsor end kunde være . . . .

Det er meget udviklende for eleven at der i glossaret præsenteres ham flere forskellige gengivelser af det danske udtryk, og da særlig når de ledsages af så klare definitioner som her.

Et par småting er anmælderen, dels ved brugen, dels ved fornyet gennemgang, stødt på.

S. 114: er ikke *neighbour opposite* bedre end *opposite neighbour*?

S. 120: hvorfor anføre *luncheon*, der nu så godt som kun bruges i forbindelser som *a State Luncheon* og altså er et højtideligt ord?

S. 123 siges noget kategorisk at *public* og *audience* tager vb. i plur.

S. 131 foreslås af anm. at gengive sætningen: Ja vel er jeg færdig med det, ved det ene ord: *rather* (jvf. Oxforderordb. rather 7).

S. 150: hvorfor tvinge eleven til at lære: *bootmaker No. 1* i stedet for at lade ham sige som på Dansk: *the first bootmaker*?

S. 176: for at undgå misforståelser vilde det sikkert være det rigtigste at lære eleven at den danske mønt krone (også) hedder: [kroᵘnə], flt. [kroᵘnəz], ofte skrevet: *kroners* med dobbelt flt.

S. 178: hvorfor ikke *Dean Hurtigkarl* ≠ Dean Alford?

S. 184 kunde: Hatten af! lettest gengives ved: *Hat off!*

Birkerød, 8. December 1907.

N. Bøgholm.

The Cambridge History of English Literature, edited by *A. W. Ward* and *A. R. Waller*. Vol. I. From the beginnings to the cycles of romance. Cambridge 1907, University Press. XVI + 504 pp. 9 s. net.

This is another of those great co-operative scientific and literary works which have lately become customary and which testify to the growing specialization that makes everybody afraid of writing on more than one small narrowly circumscribed domain of human knowledge. Sixteen scholars to write on the English literature before Chaucer! Truly, our forefathers showed more pluck in their literary enterprises! But then, possibly, they committed more blunders in their books than it is possible for the critical spirit of reviewers to point out in this volume. The old method had its great advantages, and one sometimes in the modern highly specialized works misses a certain inspiriting feeling of personality and a breadth of sympathy, which in the old ones did one's soul «a world of good» and made one lenient with regard to any shortcomings in matters of detail. However, it is not worth while regretting the good old times, least of all the face of such a beautifully printed and extremely well and ably written volume as the first instalment of the Cambridge History of English Literature.

After a short introductory chapter by one of the editors, Miss Paues writes about «Runes and Manuscripts», relying naturally for much of her material on Scandinavian sources. Mr. Chadwick treats of the early national poetry, and Mr. Bentinck Smith of the Old English Christian poetry. These two chapters illustrate one of the dangers besetting co-operative works of this kind. For while Mr. Chadwick gives practically nothing but facts about his poems, their sources and possible dates, the historical events they allude to, etc., with scarcely a single word on their literary value, Mr. Bentinck Smith frequently speaks with enthusiasm on the literary beauties and æsthetic value of the

Christian poems. The reader who knows nothing about the subject beforehand, therefore necessarily carries away the wholly inadequate impression that *Beowulf*, the *Wanderer*, the *Seafarer*, etc. are of much less intrinsic value as poetry than the religious poems of Cædmon and Cynewulf. There is also a great lack of proportion if we compare the meagre 22 pages allotted to the whole of the national epic poetry with the 41 pages given to the comparatively uninteresting period between Alfred and the Conquest, or the 27 pages given to Latin Chroniclers from the 11th to the 13th centuries, or the 34 pages about the Latin literature of scholars of Paris and Oxford, etc., or to the number of pages given in various chapters to Arthurian legends. Mr. Chadwick has been at considerable pains to treat his important period as briefly as possibly, compressing a great deal of useful information into a short and in many respects admirable chapter; but I for one should have preferred a fuller treatment of Beowulf. etc., even if it had then been necessary to leave out some details about Gildas or Giraldus Cambrensis, say. One example will show how difficult it is sometimes to find in the book things which *are* there, to be sure, but not in the most practical way. On p. 28 we read: «An attempt has been made to show that Beowulf's adventure has a specially close affinity with a story told by Saxo of the Danish king Frotho I. But the resemblance between the two stories is not very striking.» The curious reader who should feel inclined to read a little more about this attempt, turns to the Bibliography, where he finds two pages of titles of books and papers dealing with Beowulf, but how is he to know that the following entry of all others «Sievers, Berichte der k. sächs. gesellsch. d. wiss. XLVII, 175—192» gives what he is particularly wanting?

In ch. IV Dr. Montague Rhodes James writes of the oldest Latin writers; then comes a good chapter by Professor P. G. Thomas on Alfred's prose. Mr. Westlake treats of the subsequent period up to the Conquest, the importance of which as a turning point is shortly described by the editor, Mr. Waller. Mr. Lewis Jones and Dr. Sandys have the two chapters on Latin literature alluded to above, while the Early Transition English is ably treated by Professor Atkins. Heuser's discovery of the early date of the *Ancrene Riwle* came too late for insertion in this volume. By the way, the title *Ancren Riwle*, which is always given, must be wrong, as the gen. pl. of *ancre* is invariably *ancrene*, at any rate in Morton's text, if I am not greatly mistaken. Professor Lewis Jones has the next chapter, on the Arthurian Legend, which is mentioned at some length in various other chapters as well. On the whole, overlappings have not always been successfully avoided. Professors Ker and Atkins divide the Metrical Romances between them in two valuable chapters, while Dr. Gol-

lancz has written ch. XV on his favourite poems, the Pearl, etc. Miss Thomson and Mr. Waller write about «Later Transition English», and this brings us to the close of the literary period dealt with in this volume, while we are promised chapters in vol. II on the fugitive social literature dating from the same time.

Three chapters remain, however, in which prosodical and linguistic questions are dealt with in totally different spirits. Prof. Saintsbury's chapter on the prosody of Old and Middle English is undoubtedly the least satisfactory chapter of the whole volume, besides being more or less superfluous, as most of the other writers speak of metre whenever an opportunity offers itself naturally. How is it possible for a professor of English literature to write such a sentence as the following (p. 377) with its eleven commas and two dashes and want of clearness generally?

«In one all-important particular, however, the foreign influence exercised — by French altogether and, by Latin, in the greatest part by far of its recent and accentual verse writing — in the direction of strict syllabic uniformity, is not, indeed, universally, but, to a very large extent, and stubbornly, resisted.»

It is with a mighty sigh of relief that one next turns to Bradley's excellent chapter on Changes in the language to the days of Chaucer. It is written with the same masterly command of all the facts and theories and in the same lucid style that have made this author's little book «The Making of English» a perfect model of scientific and at the same time truly popular exposition. I have sometimes ventured to express ideas on linguistic development that are opposed to those of Dr. Bradley, but I must confess that in spite of all divergencies of opinion, I always return to his writings with the greatest pleasure imaginable. His chapter here is supplemented by a reprint of Maitland's short treatise on the Anglo-French Law Language.

An extremely useful Bibliography of 64 pages and a good index close this volume, which will probably for a long period remain the standard work on the earliest English literature, full as it is of solid learning and sound scholarship, and bearing as it does on nearly every page testimony to the splendid recent growth, in the universities of England; of truly scientific work on English language and literature.

Gentofte, Copenhagen, March 1908.

Otto Jespersen.

M. Tulli Ciceronis orationes. Divinatio in Q. Caecilium. In C. Verrem. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit *Gulielmus Peterson,* rector Universitatis Macgillianae. Oxonii [1907]. E typ. Clarendoniano. XVII + 1 Blad + 29 Ark (uden Paginering). 8⁰. 3 s. 6 d. (cloth 4 s.).

Et nyt Bind af Samlingen *Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis,* Textudgaver med det væsentlige kritiske Apparat. Udgiveren, Professor W. Peterson i Montreal i Canada, er i Anledning af denne Revision af Verrinernes Text kommen ind paa Haandskriftundersøgelser af langt mere vidtrækkende Omfang, end Opgaven oprindelig syntes at gøre nødvendig, og har givet et betydningsfuldt Bidrag til Kundskaben om Haandskriftforholdene for Ciceros Talers Vedkommende. Forholdet her er altsaa noget lignende som ved Alb. C. Clarks fortjenstfulde Studier over Haandskrifter til andre af Talerne, der er omtalt i min Anmeldelse af hans Udgave af de paagældende Taler.

Peterson har, som allerede omtalt i den nævnte Anmeldelse (i dette Tidsskrift XV 97 ff.), fundet en Codex Cluniacensis (fra Cluny) og udgivet en Collation deraf i *Anecdota Oxoniensia,* part IX, 1901: Collations from the Codex Cluniacensis s. Holkhamicus. I Verrinerne er dette Haandskrift dog i sin nuværende Skikkelse meget mangelfuldt; der er kun nogle Stykker tilbage af Texten i II. Tale (af Actio secunda). Men Udgiveren har med Ihærdighed søgt at bøde paa det manglende. Ved omhyggelig Gennemgang af de Varianter, der i ældre Udgaver anførtes efter en vetus codex. har han ment at kunne godtgøre (i *Anecdota* og i *Classical Review*), at efter hinanden en Række af Lærde har haft denne Codex i deres Haand og har anført dens Læsemaader, saaledes Petr. Nannius (Scholia et Castigationes, 1548). og Fr. Fabricius Marcoduranus (v. Düren), hvis Optegnelser antages benyttede i anden Udgave af Lambinus's Text, endelig Gruterus (gennem Gulielmius), som nævner en Codex Metellianus som Kilde; Peterson anser alle disse Mænds Haandskrift for det samme som Cluniacensis (i dettes oprindelige Skikkelse, hvori efter P.'s Mening dog kun hele II. og III. Tale fandtes). Dog synes der at være nogen Usikkerhed ved den saakaldte Metellianus, da de anførte Læsemaader ikke ret passe med dem fra de andre Haandskrifter; Gruter mente, at det var den samme som Fabricianus, men Madvig (Epistola critica ad Orellium) har ytret Tvivl derom. P. mener at have godtgjort, at det er den samme som Cluniacensis. En stærk Støtte for sin hele Combination finder P. i et ungt Haandskrift Lagomarsinianus 42 (O) saec. XV, i Bibl. Laurentiana i Firenze, som han anser for en Afskrift efter Cluniacensis (hans Artikler derom i Class. Review, Journal of Philol., American Journ. of Philol. nævnes under et S. III not. 1).

Ved II. og III. Tale faar disse Haandskrifter altsaa en overvejende Betydning ved Siden af de andre Mscr., der ikke har noget med Cluniacensis at gøre.

Ved Div. in Caecil., Actio prior og I. Tale af Act. II er Schemaet for Haandskrifterne et andet, det er lutter unge Mscr. med Undtagelse af en Parisinus 7775 saec. XIII, men som kun indeholder en halv Snes Paragrafer af I. Tale af Act. II. Peterson anser den for Stamhaandskriftet til de andre (p. X).

Ved IV. og V. Tale har man et godt Pariserhaandskrift (7774 A) betegnet R, saec. IX; hertil føjer Peterson den samme Parisinus 7775 saec. XIII, betegnet S, hvoraf der ved I. Tale kun var faa §§ til overs.

Efter et Gennemsyn af II. Tale at dømme synes den dygtige Udgiver i det hele at have været heldig i sin Behandling af Texten.

C. Jørgensen.

W. M. Lindsay, Contractions in early Latin minuscule Mss. (St. Andrews University Publications, No. V.) Oxford 1908, J. Parker & Co. 54 S. 8vo.

Mange af Fejlene i de vigtigste latinske Haandskrifter fra X. og XI. Aarh. hidrøre vistnok fra, at Skriverne af dem var ukendte med de Forkortninger (contractions), som brugtes i irsk eller førkarolingisk Skrift, hvori de Originaler vare nedskrevne, som skulde kopieres. Naar en Udgiver nu vil søge Oplysning om Forkortningerne i disse tidlige Minuskelhaandskrifter, har han hidtil staaet temmelig hjælpeløs. De almindelige palæografiske Hjælpemidler giver kun lidt. Forf. af dette lille Arbejde har da taget sig for at samle og notere saa nøjagtig, som Tiden tillod ham det, Forkortninger i omtrent trehundrede Haandskrifter fra 8. og 9. Aarh., men gør dog Regning paa Undskyldning for enkelte Fejl. Han giver da en Liste over de almindelig forkortede Ord og over almindelig forkortede Stavelser først i irsk Skrift, derefter i den paa Fastlandet brugte Skrift, med Angivelse af de vigtigste citerede Haandskrifter af begge Slags.

I en ganske kort Indledning giver Forf. nogle Bemærkninger af almindeligere Indhold og føjer dertil dels *Nomina sacra* i deres Forkortninger, som var saa gængse i den gejstlige Verden, dels *Notae juris,* som jo ogsaa forekom i Lovbøger og Dokumenter.

Naar man betragter Udviklingen af Forkortningers Anvendelse i Latin i Haandskrifter fra den endnu ældre Periode, som ligger forud for Minuskelskriften (pre-minuscule contractions), ser man

efter Lindsays Betragtning en Stræben fra en utydeligere til en mere bestemt Betegnelse af det forkortede Ord. Paa det ældste Trin bruger man blot Begyndelsesbogstavet af et Ord f. Ex. *d* for *deus*, *p* for *populus*, *r* for *Romanus*. Det næste Skridt er at bruge Begyndelsesbogstavet af hver Stavelse i Ordet, f. Ex. *cs* for *consul*. I den christne Tid kommer en ny Mode, laant fra græske theologiske Skrifter, nemlig Tilføjelsen af Slutningsbogstavet, f. Ex. *ds* for *deus*, *scs* for *sanctus*, *do* for *deo*, *sco* for *sancto*. Disse tre Trin gaa da alle samme Vej, nemlig mod større Bestemthed (precision) i Betegnelsen. Brugen af Begyndelsesbogstavet alene er nemlig meget tvetydig, for *d* kan betyde baade *deus* og *dominus* og *donum* eller *dedit* osv., *c* kan staa for *consul* eller *causa* eller *crimen* el. a. Naar Begyndelsesbogstaverne af Stavelserne bruges, f. Ex. *c*(on)*s*(ul), er der større Bestemthed, men Ordets Kasus er utydelig: *cs* kan være *consul*, *consulis* osv. — Lindsay mener nu ogsaa, at man i Minuskel-Perioden i al Almindelighed maa siges at benytte de mindst bestemte Udtryk for Forkortningen i den tidligste Tid og de mere bestemte senere, f. Ex. *dx* (med Stavelse-Begyndelsesbogstaver) er tidligere end *dix* for *dixit*. Den sidste Slags Forkortning betegnes som contraction by suspension: Skriveren lader efter den fuldt ud skrevne Begyndelse af Ordet det øvrige holdes svævende.

Ofte kan man i Haandskrifter finde gammeldags og nye Forkortninger staaende Side om Side. Undertiden er Grunden, at Skriveren er bekendt med begge Slags. Men ofte kan det skyldes en særlig Omhyggelighed af en Skriver, som fordi han var ubekendt med Betydningen af Originalens Forkortning, simpelt hen kopierede den. I Cod. Bernensis af Horats (p. 10) staar saaledes .P.RVS., den gamle Forkortning af *populus Romanus*, men at Skriveren ikke forstod Betydningen, fremgaar af den Konjektur, han har skrevet oven over, *vel publicus*. Ofte kan saadanne Smaating give Oplysning om en Originals Tid og Skrift. En irsk Original kan man slutte sig til efter misforstaaede Tydninger af særlig irske Forkortninger (f. Ex. af *enim*, *autem*, *eius* osv.). Og en vestgotisk Original kan man forudsætte, naar Afskriften sætter *pro* i Steden for *per*, eftersom det karolingiske Tegn for *pro* har samme Form som det for *per* i vestgotisk Skrift. — Naar saaledes en Udgiver er kommen paa det rene med, til hvilken Skriftart Originalen til det foreliggende Haandskrift har hørt, vil han i Tanken kunne forestille sig den hele Række af Forkortninger, som har været brugt i Originalens Text. Men dette kunde han ikke tidligere; først dette særdeles praktiske Arbejde af den udmærkede Sprogforsker vil for Fremtiden sætte dem, der sysler med Haandskriftstudier af denne Art, i Stand til med Lethed at overse alle Muligheder for de ad denne Vej opstaaede Fejl.

C. Jørgensen.

Redigeret af:

Karl Hude, rektor, dr. phil., Frederiksborg,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.

Vilh. Thomsen, professor, dr. phil., Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer, professor, dr. phil., Kbhvn.

Alf Torp, professor, Kristiania.

Johan Vising, professor, Göteborg.

C. M. Zander, professor, Lund.

Bidragydere i dette bind:

Andersen, Dines, professor, dr. phil. Kbhvn.
Bøgholm, N., adjunkt, dr. phil. Birkerød.
Drachmann, A. B., professor, dr. phil. Kbhvn.
Gustafsson, F., professor, dr. phil. Helsingfors.
Hammer-Jensen, I., magistra art. Kbhvn.
Heiberg, J. L., professor, dr. phil. Kbhvn.
Hude, Karl, rektor, dr. phil. Frederiksborg.
Jespersen, Otto, professor, dr. phil. Kbhvn.
Jónsson, Finnur, professor, dr. phil. Kbhvn.
Jørgensen, C., museumsinspektør, dr. phil. Kbhvn.
Larsen, J. K., cand. mag. Kbhvn.
Norvin, William, arkivassistent. Odense.
Pedersen, Holger, professor, dr. phil. Kbhvn.
Ræder, Hans, dr. phil. Kbhvn.
Sandfeld Jensen, Kr., docent, dr. phil. Kbhvn.
Sarauw, Chr., docent, dr. phil. Kbhvn.
Siesbye, O., docent, dr. phil. Kbhvn.
Thomsen, Ada, mag. art. Kbhvn.
Thoresen, Valdemar, adjunkt. Randers.
Torp, Alf, professor, dr. phil. Kristiania.
Wulff, K., cand. mag. München.
Østerberg, V., adjunkt. Horsens.
Østergaard, Carl V., cand. mag. Aalborg.

Indhold.

Anmeldelser.

Frank Frost Abbott, The Accent in Vulgar and Formal Latin. Reprinted from Classical Philology, Vol. II, No. 4, October 1907. Chicago, University Press.

Den Tid, da man rask væk erklærede, at Latin havde en Intensitets-Accent, og at alle de latinske Grammatikeres Vidnesbyrd om Accentens musikalske Karakter kun var tankeløs Eftersnakken efter Grækerne, er sikkert definitivt forbi. De, der vægrer sig ved simpelthen at anerkende Grammatikernes Vidnesbyrd, forsøger nu at finde en Middelvej. Forf. af den i Overskriften citerede Afhandling tænker sig, at Accenten i det dannede Sprog var musikalsk, i Folkesproget derimod en Intensitetsaccent. Naturligvis kan det tænkes, at Overgangen fra musikalsk Accent til Intensitetsaccent først er indtrådt i de mindre dannedes Sprog. Men den Tanke, at Accenten i forhistorisk Tid havde været Tryk (med et svagt Tone-Element), og at de dannede under græsk Indflydelse havde opgivet Trykket, som derimod vedblev at herske i det folkelige Sprog, må ganske afvises, da alle sproglige Kendsgærninger (bl. a. Former som *amiciō, concutiō*) med Bestemthed tyder på, at Accenten også i forhistorisk Tid var musikalsk, således som jeg har påvist det i Zs. f. vgl. Sprachf. XXXIX 232 ff. Forf. mener rigtignok, at jeg er bleven gendreven ved den «skarpsindige» Bemærkning af Ahlberg, at den musikalske Accent i Græsk ikke har haft de Virkninger, som jeg tillægger den for Latinens Vedkommende. Men denne Bemærkning kan man kun finde skarpsindig, hvis man er ganske uden Indsigt i Lovene for Sprogets Udvikling. De fonetiske Betingelser for en Udtaleforandring er jo ikke en Naturlov, der med Nødvendighed fører til et givet Resultat; «elles énoncent des possibilités, non des nécessités» (Meillet). Den Antagelse, at Forandringen af *k, t, p* i dansk *age, bide, købe* er afhængig af Lydenes Stilling mellem to Vokaler, gendrives ikke i mindste Måde ved en Henvisning til, at Lydene i Svensk står i samme Stilling og dog ikke har forandret sig (*åka, bita, köpa*).

København d. 25. April 1908.

Holger Pedersen.

Valdemar Bennike og *Marius Kristensen,* Kort over de danske folkemål med forklaringer. 6. hæfte (S. 89—96, Kort 45—52 samt fire unummererede Særkort). Kbhvn. 1907, Schubothe (Komm.).

Gentagne Gange (sidst XIV 179 f.) har jeg her i Tidsskriftet med tilbørlig Ros henledet Opmærksomheden på det vigtige dialektologiske Arbejde, hvoraf nu 6. Hæfte foreligger. Dette

Hæfte indeholder mindre Tekst, end Regelen er, men til Gengæld flere Kort, nemlig foruden de sædvanlige 8 farvede Kort endnu 4 ufarvede Særkort over Udtalen af Ordene **vågen, våd, noget, nøgen.** Udtalen af disse Ord er ligefrem angiven på Kortene, og Grænserne mellem de forskellige Udtaleområder er betegnede ved punkterede Linjer. — Den Del af Læren om Konsonanterne, som er fremstillet i Hæfte 5 og 6, er inddelt på følgende Måde: *Almindelige Bemærkninger* (om Udtalen af de nydanske Lukkelyd; om de nydanske Tungespidslyd og særligt om *l, r, s*). *Forlyd; A. Tungeryglydene, B. Læbelydene, C. Sammensat Forlyd. Baglyd.* Her undrer jeg mig meget over en Del af Forfatternes Overskrifter, ikke mindst over Overskriften «Sammensat Forlyd» over det Afsnit, hvori Forff. behandler *hj, hv, lj, mj, bj, sj* og ældre dansk *th.* Det er dog virkelig et stift Stykke at betegne ældre dansk *th* som en sammensat Forlyd; og de mærkelige Overskrifter bortleder ganske Opmærksomheden fra det Faktum, at adskillige sammensatte Forlydsgrupper er behandlede i de foregående Afsnit (således *sk, tj, stj* i Afsnittet «Tungeryglydene», der efter sit virkelige Indhold skulde have været betitlet «Palatalisation», *vr, hv, kv, tv, dv, sv* i Afsnittet «Læbelydene», der efter sit Indhold skulde have haft Overskriften «*w* og *v*»).

København d. 25. April 1908.

Holger Pedersen.

Platons Kriton 54 a igen.

I anledning af dr. Hude's tydning af ovennævnte sted må jeg bede om plads for en anden opfattelse.

Medens jeg må give ham ret i, at Schanz's indvendinger mod teksten er ugrundede og hans konjektur følgelig uholdbar, kan jeg ikke forsone mig med den forklaring, H. giver af stedet.

Lovene siger til Sokrates: Så er det vel for dine børns skyld, du vil leve? Vil du da altså føre dem til Thessalien og opdrage dem dér som fremmede i landet? Eller det måské ikke, men de vil muligvis, når du er i live, få en bedre opdragelse her hjemme end ellers, selv om du ikke er hos dem?

Dermed er tankegangen vel rigtigt gengivet; herom antager jeg ikke der kan være tvivl. Men så må efter mit skøn de følgende ord gå ind under samme formodede, Sokrates tillagte, tankegang, ikke være svaret derpå, men motiveringen deraf, og betyde: «idet nemlig dine venner da vil tage sig af dem».

Derefter falder da svaret naturligt og rammende: Tror du virkelig, dine venner vil tage sig af dem, ifald du går i landflygtighed, men ikke, hvis du dør?

Man kunde gøre det tydeligere gennem interpunktionen, ved at sætte *οἱ γὰρ — αὐτῶν* i parenthes og spørgsmålstegnet efter denne.

Randers, i febr. 1908.

Valdemar Thoresen.

V. Fausböll.

22. Sept. 1821—3. Juni 1908.

Michael Viggo Fausböll var født i Hove ved Lemvig, hvor hans Fader Chr. N. Fausbüll (stammende fra Gaarden Fagsbøl i Uge Sogn i Slesvig) var Præst, indtil han 1823 blev forflyttet til Blegind ved Aarhus. I en Alder af 12 Aar blev F. sat i Aarhus' Latinskole, der paa den Tid var i en ret maadelig Forfatning. 1838 blev han Student (haud) og flyttede derefter sammen med sin ældre Broder i København. I Rusaaret holdt han sig udelukkende til philosophiske og æsthetiske Studier, hvorefter han, følgende Broderens Exempel, gav sig til at studere Theologi, ikke af Lyst, men for lettere at skaffe sig Adgang til Skoletimer. Anden Examen bestod han 1839 (laud.), men allerede paa dette Tidspunkt var hans Lyst til Sprogstudier vaagnet som Følge af Læsning af Rasks Skrifter, og han læste en Tid ivrigt Islandsk og begyndte tillige paa Sanskrit under Prof. Johansens Vejledning. Da denne døde i 1840, kom han i Berøring med Martin Hammerich, hos hvem han fortsatte Sanskrit-Studierne, saaledes at han allerede 22 Aar gammel vandt Universitetets Guldmedalje for sin Besvarelse af Opgaven: «Af Texten i Hitopadeça at udlede Grundtrækkene af Sanskritsprogets Syntax.» Med Theologien gik det kun langsomt, navnlig fordi han helt maatte ernære sig selv ved Informationer (Faderen var død 1840), og han fik derfor ikke taget Attestats før 1847 (haud). Han vedblev nu med sine Informationer i forskellige Pigeinstitutter, hvor han underviste i Dansk og tillige en Del i Engelsk, et Sprog, som han tidlig havde lagt sig efter; sin Fritid helligede han til sine indiske Studier, hvortil han nu i nogle Aar havde Vejledning af N. L. Westergaard, der efter sin Hjemkomst fra Orienten var bleven Professor i 1845. Men han indskrænkede sig ikke alene til San-

skrit; de mange Pāli-Haandskrifter paa Palmeblade, som Rask havde hjembragt, og som indeholdt et i Europa næsten enestaaende og ukendt Materiale, øvede en mægtig Tiltrækning paa ham. Allerede 1848 begyndte han at tage Afskrifter af Palmebladene, først de grammatiske Skrifter, som han efter Westergaards og Spiegels Exempel først transscriberede med Sanskrit-Bogstaver; men allerede det følgende Aar tog han fat paa den mærkelige Jātakabog for at udgive den. Han opgav nu Sanskrit-Transscriptionen og indførte et lignende System af latinske Bogstaver til Brug for Pāli som det, Rask allerede havde anvendt for Singhalesisk (det var udelukkende singhalesiske Haandskrifter han da syslede med). Westergaard raadede ham imidlertid til først at gaa løs paa et af de mindre buddhistiske Skrifter og anbefalede særlig Dhammapada, som derfor blev F.s første litterære Produktion i Pāli (1855). Dette Værk vakte strax uhyre Opsigt i den lærde Verden, og da det med ét Slag ledte Pālistudiet ind i det eneste rigtige Spor, kan F. med rette betragtes som Pālifilologiens Grundlægger. Fremkomsten af Dhammapada havde ogsaa til Følge, at en anden ypperlig dansk Orientalist, V. Trenckner, der hidtil havde beskæftiget sig med semitiske Sprog, fuldstændig ændrede Kurs og tilbragte Resten af sit Liv med Studium af Pāli-Haandskrifterne; han blev i mange Aar en udmærket Støtte for F. under dennes lange og besværlige Udgivervirksomhed. Til Udgivelsen af Dhammapada havde F. faaet Understøttelse af Regeringen (Madvig var dengang Kultusminister), og bagefter fik han det Smith'ske Stipendium ved Universitetet. Støttet paa denne Maade gik han med utrættelig Energi videre paa sit Afskriver-Arbejde, og hver eneste Dag saas han paa Universitets-Bibliotheket paa Rundetaarn beskæftiget med sine Palmeblade; selv paa Dage, hvor hans Lærervirksomhed kun levnede ham et Kvarterstid til at smutte indenfor paa Bibliotheket, forsømte han ikke Lejligheden til at gaa op og skrive et Par Linier videre, «thi», som han sagde, «Draaben, der ustandselig falder, fylder tilsidst Karret.» De mange Draaber blev i Løbet af henved 50 Aar til et helt Hav, og Resultatet blev som bekendt den fuldstændige Udgave, med alt hvad dertil hører af Kommentarer, af den store Jātakabog, et af Buddhismens Hovedværker, indeholdende i Form af Legender, Fabler, Eventyr og Sagn alt hvad Buddhisterne fortæller om Buddhas Oplevelser i hans forskellige Tilværelser, en sand Guldgrube for den moderne Folkloristik og, som en af den indiske Filologis Mestre (Bühler) har betegnet den,

«der grosse Thesaurus der indischen Staats- und Privatalterthümer.» Det var ingen let Sag at starte et saa uhyre kostbart Foretagende. Selv Westergaard fraraadede at tænke paa at levere en komplet Udgave af dette Værk; derfor maatte Fausböll foreløbig indskrænke sig til at udgive mindre Prøver (1861), og senere forskellige andre (1870—72), indtil han med Understøttelse af Regeringen, samt fra Berliner-Akademiet og den indiske Regering kunde begynde Trykningen i 1873. Udenlandske Forskere med ansete Navne som Albrecht Weber anbefalede og støttede bestandig hans Arbejde, og talrige Venner og Beundrere i det fjerne Østasien sendte ham efterhaanden deres bedste Haandskrift-Materiale, medens det ikke lykkedes ham at faa Adgang til de to europæiske Haandskrifter, der findes i Paris og St. Petersborg; Tilsendelsen af disse blev ham nægtet. Ikke desmindre førte han Udgivelsen sejrrig igennem, og sidste Ark af 6. Bind tryktes i August 1896. Efter Afslutningen af 4. Bind blev han (1888) af Berliner-Akademiet hædret med den store Bopp'ske Prisbelønning, og Royal Asiatic Society optog ham i 1890 som Æresmedlem. Herhjemme var han allerede i 1876 blevet Medlem af Videnskabernes Selskab og 1879 ved Universitetets 400-Aars Fest gjort til Æresdoktor af det filosofiske Fakultet. Til de to Pāli-Værker Dhammapada og Jātaka vil saaledes F.s Navn til evige Tider være uløselig knyttet, men ogsaa et tredie af Buddhismens allervigtigste Værker, Sutta-nipāta, har han Æren af at have bragt frem, baade gennem en fortrinlig Textudgave med et fuldstændigt etymologisk Glossar og en udmærket engelsk Oversættelse. Forøvrigt fik F. ogsaa jævnsides med sine Pālistudier af og til Lejlighed til at sysle med dansk Sprog og Litteratur, hvor hans Navn bestandig vil mindes i Forbindelse med Molbohistorierne, Vægterversene og hans Ordbog over Gadesproget. Sidstnævnte er ganske vist ikke i egentlig Forstand nogen Ordbog over det danske «Slang», men maa dog siges at have haft Betydning som Supplement til de danske Ordbøger; den er et Vidnesbyrd om hans stille, flittige Samlerarbejde, som han fortsatte næsten til sin Død, men den nye og forøgede Udgave deraf skulde han dog ikke opleve at se fuldendt. Ellers havde han Lykken med sig til alle sine Arbejder: et langt Liv med et muntert, lyst og nøjsomt Sind og en lykkelig Haand til at gribe det rette og det væsentlige. Lykken for ham var «den fuldendte Gerning», og med det bekendte Vers af Ingemanns Aftensang, «Lykken gækker Store, Smaa», sluttede han sidste Side af sin

Jātaka-Udgave. En lærd Hollænder, S. J. Warren, Rektor ved det erasmianske Gymnasium i Rotterdam, oversatte strax dette Verses Indhold paa Pāli:

Sirī mahante ca nīce ca vañceti,
suvaNNapāsakehi sā musā kīLeti.
Yo naro puññam me katan ti nandati
so va jināti sabbe jīvaphalake ti.

F. gjorde flere Rejser til Udlandet, særlig til England, hvor han ogsaa fandt sin Hustru, Ellen Louise Beckwith Lohmeier (født 1849), som han ægtede 1873. Den for hans Studier betydningsfuldeste Rejse var den, han 1858—60 gjorde til London, afbrudt kun af et kortere Ophold i Paris. «Mit Ophold i London,» skriver han, «hvor jeg hver Dag i Ugen arbejdede flittigt i British Museum og det asiatiske Selskabs Bibliothek og hver Lørdag Aften besøgte de saakaldte Debating Clubs for at blive fortrolig med den engelske Tankegang, regner jeg for den rigeste Periode i mit Liv. Det gik efterhaanden op for mig, at Englænderne have Ret, naar de paastaa, at der er en himmelvid Forskel mellem de engelske og de continentale Principer, idet alt i England væsentlig har sin Udgang fra Individet og sigter hen paa Individet, medens Continentet gaar ud fra og sigter tilbage paa Staten, Samfundet.» Han bevarede ogsaa hele sit Liv en vis Forkærlighed for alt engelsk, som bedst stemte med hans kosmopolitiske og liberale Anskuelser. Skønt han saa paa Buddha og hans Moral og Filosofi med den varmeste Beundring, blev han dog aldrig Buddhist, men forfægtede altid overfor den stærke buddhistiske Propaganda sit personlige Standpunkt som Theist (jfr. hans Selvbiografi i Journal of the Mahā Bodhi Society, April 1900, og Arthur Pfungst, Aus der indischen Kulturwelt (1904) S. 111). — Efter sin første Udenlandsrejse blev F. ansat som Assistent ved Universitets-Bibliotheket (1861), der netop da flyttedes over i sin nuværende Bygning; her virkede han i 17 Aar, indtil han ved Westergaards Død i 1878 udnævntes til Professor ved Universitetet. Fra denne Stilling tog han sin Afsked 1. Maj 1902 paa Grund af Svagelighed; efter Afslutningen af Jātaka-Værket var hans Syn saa svagt, at han ikke mere kunde læse Haandskrifter, og hans Syn svækkedes senere yderligere, saa at han ved sin Død var helt blind. Sine sidste Arbejdsaar anvendte han mest til mythologiske Studier over Mahābhārata,

hvoraf et Par mindre Bøger var Frugten, men de har dog væsentlig kun Betydning som Materialsamlinger. Overhovedet ligger hans Fortjenester mest i hans Udgiver- og Samlervirksomhed; af originale Afhandlinger har han udenfor sine Indledninger, Anmærkninger og Fortaler kun ydet faa Bidrag. Det kom for ham an paa at faa saa meget som muligt af det værdifuldeste Stof lagt frem for Offentligheden, og derved lykkedes det ham virkeligt ogsaa at gøre et Rydningsarbejde af höjeste Rang. Han var saaledes et Modstykke til Trenckner, der med stor Skarpsindighed sad og tumlede saa længe med alle Enkelthederne, indtil hans Arbejde kunde blive «omnibus numeris absolutum». F. holdt sig til Traditionen, og i sine Udgaver gik han foreløbig ikke bort fra de indfødtes Kommentarer, et Princip, der nok kan anerkendes overfor en Editio princeps. Medens Trenckner fortsatte sine omhyggelige lexikalske og grammatiske Pāli-Samlinger lige til sin Død (1891), stansede F. sine originale Samlinger allerede ved Fremkomsten af Childers' Pāli Dictionary (1875) og nöjedes senere med at indskyde sine Iagttagelser i sit Exemplar af denne Bog. Derimod ejede han og samlede til Universitets-Bibliotheket en værdifuld Samling af Haandskrifter, som sammen med hans talrige Afskrifter vil faa stor Betydning for det fremtidige Studinm af de af ham udgivne Texter. Efterfølgende Fortegnelser giver en Oversigt over hans litterære Produktion og efterladte Haandskrifter.

I. Bøger og Afhandlinger.

Smaahistorier fra Østerland. Efter det Persiske. Kbh. 1852.

Dhammapadam. Ex tribus codicibus Hauniensibus Palice edidit, Latine vertit, excerptis ex commentario Palico notisque illustravit V. Fausböll. Kbh. 1855.

Danske Stile af kjøbenhavnske Pigebørn [Udg. af V. Fausböll]. Kbh. 1856. — 2. forøgede Opl. med Udgiverens Svar til Hr. X. Kbh. 1856.

Five Jātakas, containing a Fairy Tale, a Comical Story, and Three Fables. In the Original Pāli Text, with a Translation and Notes. Kbh. 1861.

Vægter-Versene i deres ældre og yngre Skikkelse. Kbh. 1862. — Tillæg: Melodier til Vægter-Versene i tre forskjellige Optegnelser. — 2. forøgede Opl. Kbh. 1862. — 3. forøgede Opl. Kbh. 1894.

Beretning om de vidtbekjendte Molboers vise Gjerninger og tapre Bedrifter. Kbh. 1862. — 2. Opl. 1862. — 3. Udg. illustreret af Alfred Schmidt. Kbh. 1887; 2. Optryk. Kbh. 1906.

Bidrag til en Ordbog over Gadesproget og saakaldt Daglig Tale oplyste med over 5000 Exempler, hentede fra trykte Kilder, og med Henvisning til beslægtede Ord og Talemaader i andre Sprog. Ved V. Kristi-

ansen. Kbh. 1866. — 2. meget forøgede Udgave. 1—15. Hefte [A—Stage]. Kbh. 1906—07.

Two Jātakas. The original Pāli Text, with an English Translation and Critical Notes. (Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland. Dec. 1870.)

The Dasaratha-Jātaka, being the Buddhist Story of King Rāma. The Original Pāli Text with a Translation and Notes. Kbh. 1871.

Ten Jātakas. The Original Pāli Text with a Translation and Notes. Kbh. 1872.

The Jātaka together with its Commentary, being Tales of the anterior Births of Gotama Buddha. For the first time edited in the original Pāli. Vol. I. Kbh. [1873—74] 1875—[1875—76] 1877; Vol. II—VI. [1877] 1879—1896; Vol. VII: Index to the Jātaka and its Commentary, containing a complete Index of Proper Names and Titles, together with a List of the introductory Gāthās and an Index of Parallel Verses. By Dines Andersen. Kbh. 1897 (Postscriptum by V. Fausböll, p. I—XII).

The Sutta-Nipāta, a Collection of Discourses, being one of the Canonical Books of the Buddhists. Translated from Pāli. Oxford 1881 (= Sacred Books of the East, vol. X, part 2). — 2. Edition, revised. 1898. (ibid.)

Om 3 Lyde i almindelig, dannet Dansk, der hidtil ikke have været anerkjendte og opførte som selvstændige Selvlyde. (Blandinger til Oplysning om dansk Sprog i ældre og nyere Tid, udg. af Universitets-Jubilæets danske Samfund. 2. Hefte. S. 87—102. Kbh. 1882.)

Förteckning öfver de af Frih. A. E. Nordenskiöld från Ceylon hemförda Pālimanuskript. Jemte några inledande anmärkningar. (Ymer 1883. S. 200—205.)

The Sutta-Nipāta, being a collection of some of Gotama Buddha's dialogues and discourses. Part I. Text. 1884; Part II. Glossary. 1894. London (trykt i Kbh.), Pāli Text Society.

Catalogue of the Mandalay MS. in the India Office Library. (Formerly part of the King's Library at Mandalay.) (Journal of the Pāli Text Society, 1896. p. 1—52.)

Fire Forstudier til en Fremstilling af den indiske Mythologi efter Mahābhārata. Kbh. 1897 (Univ.-Progr. ved Reformationsfesten 1897.)

The Dhammapada, being a Collection of Moral Verses in Pāli Edited a second time with a literal Latin Translation and Notes for the use of Pāli students. London (Kbh.) 1900.

Indian Mythology according to the Mahābhārata in outline. London (Kbh.) 1902.

Palmeblads-Haandskrifter og Afskrifter.

A. *Solgte eller skænkede til Universitets-Bibliotheket.*

1. Et Birmansk MS., skænket 1879 af Købmand Hertz i Rangoon, indeholdende: [1]) *Nemi-Jātaka* (Pāli); [2]) *Nārada-Jātaka* (Birmansk); [3]) *Temiya-Jātaka* (Pāli); [4]) *Mahājanaka-Jātaka* (Pāli); [5]) *SuvaNNasāma-Jātaka* (Pali); [6]) *Mahāsamaya-Sutta* (Pali og Birmansk); [7]) *Kaccāyana's* Pāli-Grammatik (Pāli med Birmansk Fortolkning); [8]) *Mahājanaka-Jātaka* (Birmansk).

2. Et Singhalesisk MS., skænket 1880 af Donald Fergusson i Colombo, indeholdende Afsnittet *Mahāvagga* af *Vinaya-Piṭaka*.

3. Et Singhalesisk MS., skænket 1880 af samme, indeholdende *Padyāpadānuvaṁsavaṇṇanā vaṁsatthappakāsinī*, en Kommentar til *Mahāvaṁsa*.

4. Et Siamesisk MS., skænket 1885 af Prins Devawongse fra Siam, indeholdende Afsnit af *Jātaka*bogen (af I. indtil *Nanda-Jātaka*, af II. indtil *Kacchapa-Jātaka*, samt enkelte mindre Brudstykker). (Ikke benyttet.)

5. Et Birmansk MS., skænket 1878 af Colonel Duncan i Mandalay, indeholdende et complet Expl. af *Jātaka*bogen i 7 voll. (B^d^, benyttet fra *Jāt.*, Nr. 251).

6. Et Birmansk Papirs-MS., skænket 1881 af Prof. Forchhammer i Rangoon, indeholdende en Afskrift af Versene i *Jātaka*bogen, Nr. 1—480 (B*f*, benyttet fra Nr. 416).

7. Et Birmansk MS., skænket 1880 af Købmand Hertz i Rangoon, indeholdende en Birmansk Fortolkning *(Parivā-nissaya)* til Begyndelsen af *Parivāra*.

8. Et Siamesisk MS., erhvervet gennem Dr. S. Deuntzer i Bangkok, 2 Fasc. indeholdende *Temiya-*, *Mahājanaka-*, *Suvaṇṇasāma-*, *Bhūridatta-*, *Mahānārada-*, *Vidhurapaṇḍita-Jātaka*.

9. Et Siamesisk MS., erhvervet gennem samme, indeholdende *Cullahaṁsa-*, & *Sāma-Jātaka* (S^{dr}).

10. Et Singhalesisk MS. i 6 Fasc. sendt gennem R. C. Childers fra Præsten Subhûti paa Ceylon, indeholdende *Nidāna*, *Jātaka* Nr. 42—47, Nr. 48—50, Nr. 62 (ikke benyttede), samt 2 Exx. af Nr. 148—157 (C^{p}, C^{s}).

11. Et Singhalesisk MS., skænket 1871 af Oberst Hoffmeyer, indeholdende *Çri-Vāsudeva-Nighaṇḍu*, en Sanskrit Singhalesisk Ordbog.

12. Et Singhalesisk MS., *Kathāvastu-potaka*, indeholdende *Mahābhinikkhamana* og flere *Jātaka*'er paa Singhalesisk.

13. Et Singhalesisk Papirs-Haandskrift af *Jātaka*: a) *Nidāna* og *Jāt.* Nr. 1—50 (Fol.) afskrevet af Vijesinha (C^{v}); b) Nr. 51—61, Nr. 141 (Fol.) og Nr. 164 til Enden (i 4to) afskrevet af Subhûti (C^{s}). Enkelte Dele af sidstnævntes Afskrift findes in duplo. (10 voll.)

14. *Boudhä satäkäyä*, et Singhalesisk Papirs-Haandskrift, Copi efter et do. paa Kgl. Bibl. (Westergaard, Cat. Nr. 17) af Fabricius-Möller (4to).

15. Fausbölls Afskrift af *Jātaka*-MS. (Kgl. Bibl. Nr. 26) i 18 Bind (4to); særskilt Afskrift i 2 Bind af Verbalkommentaren til Vers 1—95 efter samme MS. (4to).

16. *Abhidhammatthasaṁgaha-pakaraṇa*, Fausbölls Afskrift efter et Birmansk Ex. i Royal Asiatic Society's Bibl. med Collation af et oldsiamesisk MS. sammesteds og et Birmansk MS. i British Museum, Add. 12, 246.

17. *Cariyāpiṭaka*, *Theragāthā og Therīgāthā*, Fausbölls Afskrift af et Birmansk MS. i Phayre Collection i East India Office Library.

18. *Bālapaṇḍita-sutta*, et Singhalesisk Palmeblads-MS. med tilhørende Stilus, købt af H. Rink paa Ceylon.

19. *Mahāparinibbāna-sutta*, Fausbölls Afskrift efter det Singhalesiske MS. af *Dīgha-Nikāya* paa Kgl. Bibl. (Nr. IV), med Brudstykke af Begyndelsen af samme MS.

20. *R. C. Childers*: Letters to V. Fausböll concerning several difficult questions of Pāli Philology, 1869—1876.

21. *Saṁyutta-Nikāya*, Fausbölls Afskrift efter det Singhalesiske MS. Nr. XII paa Kgl. Bibl. 1. Del.

22. *Abhidhammatthasaṁgaha*, Fausbölls Afskrift af Cap. I—III, samt Begyndelsen af IV (jfr. 16 ovenfor).

23. *Sutta-nipāta*, Fausbölls Afskrift efter et Birmansk MS. i Phayre Collection i East India Office Library (B^{i}).

24. *Paramatthajotikā*, Commentar til *Sutta-nipāta*, Fausbölls Afskrift efter det Singhalesiske MS. Nr. XIX. paa Kgl. Bibl. (4 voll.)

25. *Sutta-nipāta*, Fausbölls Afskrift efter et Singhalesisk MS. i British Museum, Add. 27, 469 (C^{b}).

B. *Skænkede til D. Andersen.*

26. *Kaccāyana-sāra*, Fausbölls Afskrift (med Sanskrit-Alfabet) af Nr. XLVI paa Kongelige Bibliothek (fra 1848).

27. *Ākhyātapadam*, Fausbölls Afskrift (med latinske Bogstaver) af Nr. LIII paa Kongelige Bibliothek (fra 1851).

28. Glossarium in *Dhammapadum*, 192 Sider i 8vo, et af Fausbölls første Forsøg.

29. Et Bind indeholdende Fausbölls Afskrifter af [1]) De Singhalesiske Verber med engelsk Oversættelse af en unævnt, [2]) *R. Rask*: Samlinger til en singhalesisk Sproglære, [3]) *R. Rask*: Samlinger til en Pāli-Grammatik (efter Originalerne paa Kongelige Bibliothek).

30. *R. Rask*: Optegnelser til Elu, Fausbölls Afskrift efter Originalen paa Kongelige Bibliothek.

31. *Payogasiddhi*, en indholdsrig Pāli-Grammatik af *Vanaratana* afskrevet i London 1859—60 af Fausböll efter et Singhalesisk MS. i East India Office Library, 2 voll. (benyttet ogsaa af Burnell og Trenckner).

32. Et Singhalesisk Papirs-Haandskrift (77 S. i 4to), indeholdende en kortfattet Pāli-Grammatik (*Bālappabodhanī*?) af en ukendt Forfatter, skænket 1888 til Fausböll af Richard Morris.

33. Et Bind indeholdende Fausbölls Afskrifter af *Dhātumañjusā* og *Dhātupāṭha* (Kgl. Bibl. Nr. LIV—LV), samt af to Singhalesiske MSS. af de samme Værker i East India Office Library.

34. *Manorathapūraṇī*, Fausbölls Afskrift af første Del af et Singhalesisk MS. paa Kgl. Bibl. (Nr. XIV, b), Kommentar til *Anguttara-Nikāya*.

Dines Andersen.

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

SYTTENDE BIND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG

GRÆBES BOGTRYKKERI

1908—1909

FESTSKRIFT TIL LUDV. F. A. WIMMER

Redigeret af:

Karl Hude, rektor, dr. phil., Frederiksborg,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.

Vilh. Thomsen, professor, dr. phil., Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer, professor, dr. phil., Kbhvn.

Alf Torp, professor, Kristiania.

Johan Vising, professor, Göteborg.

C. M. Zander, professor, Lund.

Bidragydere i dette bind:

Andersen, Vilh., professor, dr. phil. Kbhvn.
Bertelsen, Henrik, adjunkt, dr. phil. Kbhvn.
Dahlerup, Verner, docent. Kbhvn.
Falbe-Hansen, Ida, mag. art. Kbhvn.
Guðmundsson, Valtýr, docent, dr. phil. Kbhvn.
Jakobsen, Jakob, dr. phil. Kbhvn.
Jónsson, Finnur, professor, dr. phil. Kbhvn.
Kristensen, Marius, højskolelærer, dr. phil. Askov.
Kålund, Kr., bibliotekar, dr. phil. Kbhvn.
Mortensen, Karl, adjunkt, dr. phil. Odense.
Olrik, Axel, docent, dr. phil. Kbhvn.
Ólsen, Björn Magnússon, professor, dr. phil. Reykjavik.
Petersen, Carl S., underbibliotekar, cand. mag. Kbhvn.
Secher, V. A., rigsarkivar, dr. iur. Kbhvn.
Thorsen, P. K., mag. art. Kbhvn.

Indhold.

Til Ewalds „Kong Christian".

Af

Vilh. Andersen.

I.

Mellem Johannes Ewalds Papirer paa det kongelige Bibliotek findes som bekendt Udkastet til Sangen «Kong Christian stod ved højen Mast». Det er fremlagt i Udstillingen som Nr. 148 og findes gengivet i Faksimile i Martin Hammerichs «Ewalds Levnet». Naar de udstregede Ord betegnes med Klammer, de tilskrevne med Løbeskrift, ser den sidste Strofe af Digtet i Udkastet saaledes ud:

Du Danskens Vey til Roes og Magt
        Sortladne Hav
Føer *taus* hver [en?] Kjælen og Forsagt
Til Fred og Hvile og Foragt —
Du Danskens Vey til Roes og Magt
        Sortladne Hav! —
Men [gjen] [lystig] *rask i*gjennem [Skjærts] *Spøg* og Spil
Og Kamp og Seyer føer mig til
        Min Grav.

Endnu i Renskriften var denne Form bevaret og først ved en Rettelse i Randen indførtes den Læsemaade, der gik i Trykken:

Du Danskes Vei til Roes og Magt,
        Sortladne Hav!
Modtag din Ven, som uforsagt
Tør møde Faren med Foragt,
Saa stolt, som Du mod Stormens Magt,
        Sortladne Hav!
Og rask igiennem Larm og Spil
Og Kamp og Seier før mig til
        Min Grav.

Skemaet ikke blot for den sidste Strofes, men for hele Digtets Vokalisation.

I første Strofe hersker *a*-Lyden, sløret af spredte *æ*- og *ø*-Lyde, omtrent i samme Forhold som i Indgangs- og Omkvædslinjen:

Kong Christian stod ved højen M*a*st
I R*ø*g og D*a*mp

indtil i tredje-sidste Linje:

Fl*y*e, skreg de, fl*y*e, hvad fl*y*gte kan!

y-Lyden første Gang lader sig høre. Rimene i denne Strofe assonerer alle paa *a*, efterfulgt af Konsonanter. Den lydlige Bygning understøtter altsaa meget smukt Billedets maleriske Virkning. Man ser som gennem en tynd Taage, hører, at der skydes, og det med skarpt (Rimene paa *-ast*), og opfatter til sidst Raabet af den flygtende Fjende.

Anden Strofe

Niels J*u*el g*a*v *A*gt paa Stormens Br*a*g.
Nu er det T*i*d!

har i de fire første Lang-Linjer Rim paa *a* med enkelt Konsonant, i de to sidste *u* og i Kortlinjerne *i*. I Arsisstavelserne inde i Versene veksler *a*-Lyden ligesom i første Strofe med dunklere Vokaler. Lydbilledet, der nøje svarer til Teksten, maler den voksende Storm (Rimene paa *Brag*), der i Omkvædslinjerne blander sig med de kæmpendes Skrig («Nu er det T*i*d») til et Hvin («*I* Str*i*d»).

I tredje Strofe

O Nordhav! Glimt af Vessel brød
Din mørke Sk*y*e!

hersker efter den neutrale Indgangslinje *y*- og *ø*-Lydene efter samme Forhold som i Omkvædslinjen og dens Variant: Den tykke Sky. Ogsaa i Rimene er de trængt ind, den tredje Strofe er den eneste, som ikke assonerer paa *a*. Vokalisationen stemmer atter paa det fuldkomneste med Billedet i Teksten: det formørkede Hav og de fjerne Lyn, indtil i tredje sidste Linje

Fra D*a*nm*a*rk l*y*ner T*o*rdenskjold

Heltens og Fædrelandets Navn ruller frem som en Torden.

Efter dette voldsomt stigende Vejr i de tre Strofers Tekst og det dertil svarende vældige Crescendo i Vokal-Akkompagnementet, hvor *a*-Harmonien stadig formørkes af de dunkle og sønderrives af de skarpe Vokaler, virker Overgangen til den sidste Strofe, hvor den paa ny bryder sejrende igennem, som en pludselig Opklaring. Solen skinner atter, og det store Hav vugger sig i vældigt afvejede Dønninger for til sidst i den bratte Slutningslinje: Min Grav — at lukke sig over det hele Skuespil som Døden over Livet.

Den, der har været med at synge netop dette sidste Vers over Holger Drachmanns Grav paa Skagen, vil give Bjørnson Ret, naar han siger, at «ogsaa det danske Sprog har et vældigt Naturelement i sig: Havet. Det gynger og toner, det skinner og mørkner af Havets Leg og Stemning» [1].

II.

Man kunde nu spørge, om Digteren har sammenstillet alle Enkeltheder i denne skønne Lyd-Bygning med en fuldt bevidst Hensigt. Næppe; nogle af de allerskønneste var vel dem som han selv først blev var, da de stod paa Papiret. Men i det hele maa han have været ganske klar over, hvad han gjorde.

Den Sans for de enkelte Lydes og Lydforbindelsers musikalske Værdi i det lyriske Udtryk, som har gjort vor Nationalsang til vort kunstfærdigste Digt, genfindes paa andre Steder i Ewalds Lyrik saa tydeligt, at det ikke er til at tage fejl af.

Man tænke f. Eks. paa hans forskellige Brug af s-Lydens Allitterationer: *skurrende* i Begyndelseslinjen af «Til min Moltke»

*S*værdets Hvinen og *S*kraldet af *S*kjolde,

hvor han først havde skrevet:

— Buldret af klirrende Skjolde,
Sværdets Hvinen —

hvislende i «Rungsteds Lyksaligheder» i Bækkens «steds-ensrislende Fald» og *plaskende* i anden Linje af Odelhjems Aria i «Fiskerne», tredje Handling:

---

[1] Morgenbladet 2. September 1908.

Saphirne Luft og gyldne Ager
Og sølvblaa stolte danske *S*trand —

en ypperlig Linie, hvor det gentagne Bølgeslag mod Stranden males ved den af Spondæen i anden Fod standsede Rytme.

Et Eksempel paa gennemført Vokal-Harmoni som i Nationalsangen findes i den operamæssigt behandlede Slutning paa første Akt i «Fiskerne». Her har første Strofe af Fiskernes Kor *a*-Harmoni med understøttende *æ*:

H*a*vets m*æ*gtige Betvinger,
T*a*el til Bølgen i din H*a*rm,
*A*lm*a*gt, grib Orc*a*nens Vinger
Med en v*æ*ldig udstr*a*kt *A*rm.

Ligesaa den umiddelbart derefter følgende Sang af Fiskerne i Baaden:

Lige Sl*a*g!
Dv*æ*l ei l*æ*nge!
Seie Tag,
D*a*nske Dr*e*nge!

Derimod har Fiskerindernes Modstrofe *i*-Harmoni med understøttende *ø* og *y*:

Bøi, du L*i*vets m*i*lde Fader,
Bøi dit *Ø*re til vort Skr*i*g,
B*y*d, at Haabet ei forlader
Dem, som haabe kun paa d*i*g

og den dertil hørende Strofe af Sangen fra Baaden lutter *i*-Rim:

Nu er T*i*d;
Odder, snoe d*i*g!
Træk med Fl*i*d
Rask og mod*i*g.

Det eleganteste Eksempel paa en fint gennemført Vokalharmoni er dog de tre smaa Solopartier af Valkyriernes Tercet, som aabner den anden Handling af «Balders Død».

Den første har *y*-Rim med *i* eller *e* i første Arsis:

Den sv*i*rrende L*y*d
Af bl*i*nkende Sp*y*d
Er min *e*neste Fr*y*d.

Den anden har *ø*, understøttet af et enkelt *æ* og to *r*-Lyde i Arsisstavelserne:

Den Døendes *R*øst,
Det *r*allende Br*y*st
Er min k*æ*reste L*y*st.

Den tredje har skarp *i*-Harmoni:

De hv*i*nende Skr*i*g
Ved Kiæmpernes L*ii*g
De mætte først m*i*g.

Man hører i første Strofe ikke blot Spydet synge gennem Luften, men i *y*-Rimene den dumpe Lyd, naar det rammer; i anden den saaredes hæse Stønnen og i tredje Skriget fra Sammenløbet over hans Lig. Saaledes omtrent vilde Gruppen «Menelaos med Patroklos' Lig» tage sig ud, hvis den skulde omsættes i Musik. Det er en hel homerisk Situation i sin Lydskrift.

III.

I den trykte Udgave af «Balders Død» er der paa de anførte Steder af Valkyriesangen foretaget et Par Forandringer. Da Ewald havde indgivet Manuskriptet til sit Stykke til Selskabet for de skønne Videnskaber, opfordrede Selskabets Bestyrelse ham til at foretage forskellige Ændringer og Omarbejdelser af Teksten. Først da dette var gjort, udkom Digterværket i Selskabets «Forsøg».

Den, der paa Selskabets Vegne forhandlede med Ewald om dette Arbejde, var dets virksomste Medlem Gehejmeraad Carstens, som efter en Samtidigs Vidnesbyrd «lod sig det ikke være surt at rejse til Rungsted, imedens Ewald opholdt sig der, og at konferere halve Dage med ham» (Baden: Svar paa Beskyldninger i Maanedsskriftet Minerva mod Selskabet for de skønne Videnskaber og dets Sekretær 1789 S. 28). Ved Hjælp af de bevarede Haandskrifter kan Carstens' Rettelser, til Dels med hans egen Haand, paavises i tre ewaldske Arbejder, Prologen «Cereris og Thetidis Strid» 1774, Skuespillene «Balders Død» 1775 og «Fiskerne» 1779.

Forandringerne paa det nævnte Sted i «Balders Død» er lidet betydelige. I første Strofes første Linie er *svirrende* ændret til *bragende* og den sidste Linie i den sidste Strofe: *De mætte først mig* er omskreven til: *De kun rolige mig.* Forbedringen er tvivlsom. Paa det første Sted forstyrres Lydmaleriet og paa det andet det plastiske Indtryk af den umættelige Krigsgudinde, Homers *Ἄρης ἆτος πολέμοιο.*

Men Rettelserne er ganske i Carstens' Stil. Et andet Sted i samme Stykke (Johannes Ewalds Samtlige Skrifter ved Liebenberg V 73) har han rettet: *lad Sværdet svirre* til: *lad Sværdet blinke.* Han har enten fundet Ordet *svirre* uædelt — ligesom *tylde,* som han (V 16, 31) forandrer til *gyde* — eller dets Velklang for materiel; i begge Tilfælde har det været ham for «realistisk».

Af samme Grund — og for at undgaa det urationelle i Forbindelsen: at mætte sig med Skrig — har han fjernet *mætte* i sidste Linie. Saaledes lyder en Strofe i Prologen «Cereris og Thetidis Strid» i Udkastet:

Ceres.

Norden, af dit Skiød udspringe
Mæthed, Styrke, Mod og Lyst!

Thetis.

Og min sølvblaae Bølge bringe
Pluti Skatte til din Kyst! (I 134)

Her retter Carstens egenhændig den anden Linje til

Fylde, Styrke, Mod og Lyst —

medens f. Eks. det udskudte Ord *Mæthed* i Slutningskoret af «Fiskerne»s anden Akt (V 149)

O skaan dem som daglig fortrolige finde
Liv, Mæthed og Lyst i dit frugtbare Skiød

fra Udkastet er gaaet upaatalt over i den trykte Udgave. Og her er Forandringen en aabenbar Vinding. Der er en meget kraftigere plastisk Kontur i Carstens' Linje end i Ewalds. Medens Ewald med sit «Mæthed, Styrke, Mod og Lyst» paa en prosaisk Maade opregner de objektive Virkninger af Frugtbarheds-

gudindens Gaver, ser man i Carstens' Vers Ceresbilledet selv «udspringe af Nordens Skød». Ogsaa er der i Linjen:

Fylde, Styrke, Mod og Lyst

en fyldig og sluttet Vokalklang, som stemmer bedre med Forestillingen om den milde Moder (og med Sangerindens Alt) end Ewalds hæse Allitteration: *Mæ*thed—*Mo*d.

For at dømme ret om Betydningen af Carstens' Kritik for Ewalds Poesi maa man holde sig alle de tre her anførte Eksempler paa hans Rettelser i Digterens Tekst for Øje. De oplyser dens Svaghed og dens Styrke.

Hans Mangler paa den Plads, hvor han fandt sig stillet, som den første danske Nationaldigters intime Kritiker, var en noget akademisk Smag og rationalistisk Tænkemaade, der skyede den livagtige Passion og den levende Patos. Hans Fortrin et gennem indgaaende filologiske Detailstudier ganske overordenlig udviklet Øre for sproglig Vellyd.

Hvor Ewald selv i de stærkeste Ord udtrykker sin Taknemmelighed mod sin «kyndige, forsigtige og vise Vejleder» (i «Fortale til Joh. Ewalds samtlige Skrifter 1780», VIII 149 f.) nævner han netop sin Kritikers Begrænsning som sin Vinding. For at forklare ret, hvad Carstens' Kritik har gavnet ham i det store: «ved at tæmme og styre min alt for brusende Aand, ved at vise mig de Afgrunde, som jeg havde at frygte for, de Stier, som jeg burde gaae osv.», glemmer han rent at oplyse, hvad han skylder den i det smaa. Men det er lige omvendt i det smaa, i Enkelthedernes kunstneriske Gennemarbejdelse, han har haft Gavn af denne Kritik; i det store — Planens Energi og Fantasiens Dristighed — har den snarere hemmet ham. Man tænke paa den ved Carstens' Indgriben stærkt svækkede Udgang af «Balders Død».

Selv har Carstens eller Selskabet ikke været uvidende om, hvad og hvor meget af Ewalds Poesi der faldt under deres Dom. Prisen for «Balders Død» tilkendtes ham efter Selskabets egen Kundgørelse (hos Rahbek og Nyerup Den Danske Digtekunsts Historie under Christian den Syvende S. 349), fordi dette Arbejde, hvis Fantastik forekom en af dets Medlemmer, Luxdorph, en gal Mands Gerning («non sani hominis») «viste i det poetiske Udtryk saa megen Styrke». Et senere Medlem af Selskabet, Suhm, dømmer saaledes om Carstens' Virksomhed, at «ingen gjorde sig mere Umag end han for at gennemgaa de indsendte Skrifter, ej alene

i Henseende til enkelte Ord, Udtryk og Vendinger, men og i Henseende til Velklang. Danmark maa takke ham for Ewald ...» (Suhm Saml. Skr. XIV 262).

Danmark kan i al Fald takke Carstens for, at det ejer en af de klangfuldeste Nationalsange i Verden. Skønt Carstens, saa vidt man kan se, ikke har gjort en eneste Rettelse i Manuskriptet til denne Sang, havde Ewald ikke kunnet skrive den saaledes, hvis han ikke havde faaet sin Sans for sproglig Vellyd, især for Vokalharmonier, udviklet i Carstens' Lære.

Ved at gennemgaa de Carstenske Rettelser i Ewalds Tekst faar man dog ikke det fulde Indtryk af Forholdet mellem Digteren og Kritikeren. Hvor Carstens griber ind i det rent lydlige Udtryk, er det næsten altid for at fjerne Mislyd (jvfr. F. C. Olsen i Mdskr. f. Litt. XV 27) og meget sjældent for at indføre en Vellyd, som Digteren ikke selv har villet; han ønsker ikke at være Herre over Ewalds Tekst, men dens Tjener. For helt at forstaa dette Forhold maa man da ikke alene mærke sig, hvad Ewald har lært af Carstens mens han skrev paa sit Arbejde, men undersøge, hvad han maaske har lært af ham, før han begyndte at skrive.

I de af Selskabet udgivne «Forsøg i de skønne Videnskaber», hvor Ewalds Skuespil første Gang udgaves, «Balders Død» i 11. Stykke 1774 (d. e. 1775) og «Fiskerne» i 13. Stykke 1779, findes i 4., 5. og 6. Stykke 1766—1767 Carstens' skønlitterære Arbejder.

Det er to Digte og to Afhandlinger.

Digtene er Oversættelser eller rettere Omarbejdelser paa rimede fire- og femfodede jambiske Vers af et Par franske Originaler, udførte alene for at prøve det danske Sprogs Vellyd og Bøjelighed i det lette poetiske Ræsonnement. Versifikationen er meget elegant og Sproget ualmindelig vellydende. P. H. Frimans, Baggesens og Henrik Hertzes lyriske Periode, Chr. Winthers og Paludan-Müllers Fordanskning af Walter Scotts og Byrons episke Dimeter er allerede foregrebet i Carstens' poetiske Forsøg. Men da Ewald til det lettere Foredrag benyttede en anden Stil, nemlig i Stedet for de fluktuerende Jamber den antitetiske Aleksandriner («De brutale Klappere», «Harlekin Patriot»), har Carstens' praktiske Behandling af det poetiske Sprog kun middelbart kunnet være ham til Nytte.

Derimod har han lært sig meget af hans Teori.

Begge Afhandlinger er særdeles specielle i Emnet og detaljerede

i Fremstillingen. De handler om den kunstmæssige Brug af Hiater i græske, latinske, tyske, engelske og danske Vers.

Den første, som er den vigtigste, har til Overskrift «Om aabne Vokalers Medvirkning til det poetiske Udtryks Styrke og Livagtighed» og oplyser den kunstnerisk beregnede Hiats Forekomst og Funktioner — som: genlydende (d. e. lydmalende), standsende, forstørrende, formindskende osv. — ved en Mængde Eksempler fra antike og moderne Digtere, især Pope og Klopstock.

Dens Grundtanke er den Sætning, som Pope har fremsat i «Essay on criticism»:

Man Tankens Genlyd maa af Lyden kunne høre.

I at opspore denne Genlyd er Forfatteren en sand Mester. Ikke alene bemærker han i Iliadens første Vers

Μῆνιν ἄειδε, θεά, Πηληιάδεω Ἀχιλῆος

hvorledes som Følge af den vægtige Hiat i femte Fod Achilles overskygger den paakaldte Muse selv og bliver det eneste Maal for vor Opmærksomhed, ligesom i Odysseens første Vers

Ἄνδρα μοι ἔννεπε, μοῦσα, πολύτροπον κτλ.

«det bortviskede *μοι* vender vor Agtsomhed fra Poeten til hans Helt», og mere af denne Art, som ogsaa andre før ham har iagttaget. Han skelner hos Pope den «raabende» Hiat: *to arms!* fra den «klagende»: *Ah, see he dies!* og i Klopstocks Vers om Messias, der

Von Judäa langsam gen Golgatha herkam und schwerer,
Als sein Kreutz, das Weltgericht trug,
(Messiad. VIII 30 f.)

«det sendrægtige Judæa» fra «det stønnende Golgatha». Han kender de enkelte Vokalers maleriske Værdi og sjælelige Valører. Han ved, at «det lange *i* af Naturen er bestemt til at udtrykke den Art af Forundring, som er blandet med Bebrejdelse, Misbehag eller Ironi». Men hans Ørens Lyst er *a*- og *o*-Harmonien: Det er som en Konkylie, hvori han hører Havet koge. I Linien

Οὔτε θαλάσσης κῦμα τόσον βοάᾳ ποτὶ χέρσον
(Il. XIV 394)

hører han «Bølgernes stærke Lyd, idet de slaar tilbage fra Landet» og «den dunkle Genlyd, som Aabredderne paa begge Sider giver af Bølgernes Sammenstød og Brydning i Mundingen af en Elv» i denne

Ἠιόνες βοόωσιν ἐρευγομένης ἁλὸς ἔξω
(Il. XVII 265).

Han finder stærkere eller svagere Efterklang deraf paa Latin i Vergils *Georgica* III 260 f.

Scopulis illisa reclamant
Æquora —

— et ypperligt Lydmaleri af Brænding paa Klippegrund, da det gengiver baade Sprøjtet og Braget — og V. 223:

Reboant sylvæque et magnus Olympus

og henter en hel Række Eksempler paa lydefterlignende Hiater fra antike Digteres Skildringer af Havet i Storm og Stille. Han beundrer det hastigt faldende Mørke paa Vandet i

ruit Oceano nox (*Æn.* II 250)

og «Tummelpladsens vide Omkres» ved Hiaten i femte Arsis i

Jactari quos cernis in Ionio immenso
(Ovid *Metam.* IV 535).

Det er uden Tvivl denne Afhandling, som først ret har aabnet Ewalds Øre for det poetiske Lydmaleri, hvis ypperste Udtryk findes i «Kong Christian». Naturligvis har han ikke blot læst, men studeret den. Hvorledes skulde han kunne konferere «halve Dage» med sin Kritiker uden at kende Forudsætningerne for hans Kritik fra denne Afhandling, som Samtidens Kendere holdt for et Mesterværk? Det kan ogsaa bevises, at han har gjort det.

Som Eksempel paa en ilende Rytme anfører Carstens det Vers af Iliaden (XXIII 116), der skildrer Mændenes og Mulernes Tog til Bjærgene «Bakke op Bakke ned og paa Kryds og paa Tværs» for at hente Ved til Baalet over Patroklos:

Πολλὰ δ' ἄναντα κάταντα πάραντά τε δόχμιά τ' ἦλθον

og Popes engelske Oversættelse deraf (med de ilende Hiater):

O'er hills, o'er dales, o'er crags, o'er rocks they go.
(Iliad. XXIII 143).

Det er denne Ilen, der har foresvævet Ewald, da han skrev Valkyriesangen i «Balders Død» (II 1):

Over Bjerg over Dal,
Over brusende Søer
Utrættede svinger
Valhalliske Møer
De blodige Vinger — — —

Hverken Homer eller Pope tager nogen Skade af, at Ewald erindrer dem.

Det er ved saadanne frie Erindringer, Ewald har ført sig Carstens' Lære til Nytte. Han har ikke, som Carstens vilde det, efterlignet den antike Brug af Hiater i sit moderne Dansk, men han er ved Carstens' Eksempler og Analyser bleven opmærksom paa en Side af Lyrikkens Teknik, som hidtil havde været ham fremmed. Sproget i de Arbejder, han har skrevet, før han fik Carstens til sin Medarbejder, især i «Adam og Eva», er ikke mindre skønt end i de senere. Der er en logisk eller Linie-Skønhed deri. Det er Tanken alene, der toner. Man sammenligne Mandens og Mandindens Vekselsang i «Adam og Eva», som med Demonstrationens lige Løb og Antitesernes Krysning er formet stramt efter de logiske Figurer:

Tid kan blotte Flodens Grunde,
Havets Svælg kan øses ud;
Men ei Evigheder kunde
Tømme dig, algode Gud!
Stierner taltes, men dit Alt,
Godhed, bliver aldrig talt.

Adam.
Solen hielper spæde Poder
Med en Faders Omhu frem.

Eva.
Jorden, Blomsters ømme Moder,
Deler Liv og Kraft med dem.

Begge.
Men Guds Godhed og hans Ord
Skabte Blomster, Sol og Jord.

(III 51).

Og saa de maleriske Modsætninger i Intonationen til Fiskerindernes Tercet i første Scene af «Fiskerne»:

Gunild.
*Trod*sige og vilde
Brøle Bølgerne;
Nattes*t*ormen s*v*inger
Tung de *v*aade *V*inger
Blant de skummende.

Lise.
L*i*vets r*i*ge K*i*lde
Moderlige H*a*v — —

Har Ewald tidligere kunnet tegne med Ordet, saa har han nu lært at male med det.

Og han ved god Besked om hvad han gør. Han kender trods sin Lærer Vokalernes Klangfarve og kan forklare dens suggestive Virkninger. I «Fiskerne» lader han en af Personerne, en ulærd Fisker, udtale sig saaledes om Lyden af Ordet *umuligt*:

*U*m*ue*ligt!
Alt Lyden af det skurrer i mit Øre
Som Ugleskrig, som Dødningklokkens Kimen,
Som Vinterstorm, der hyler giennem Rester
Af gamle Vrag.

(V 103).

Carstens kunde have brugt den hele Forklaring til at oplyse, hvorfor Vergils *femineo ululatu* (Æn. IX 477) virker saa meget uhyggeligere paa Øret end dets Forbillede, det homeriske *μεγάλῳ ἀλαλητῷ* (Od. XXIV 463).

Det vil da heller ikke være vanskeligt af dette sidste Skuespil, hvor Carstens' umiddelbare Indgriben kun er ringe, at sammenstille en Række prægnante Steder, som med vort Sprogs Midler giver et ikke mindre fuldstændigt Lydmaleri af Havet end Carstens' Eksempelsamling af Homer og Vergil.

Ledemotiverne er givet i den nylig nævnte Intonation i Modsætningen mellem det stormfulde Mørke i Lydbilledet i den første Strofe — Konsonanttrængselen, særlig Intonationen paa *trodsige* (oprindelig: *skummende*) og Stigningen paa *tung*[1], Allitterationen og ø-Harmonien[2] — og det opklarende Lys i Modstrofen, hvis Vokalskema *i—a*[3] er selve Aflydsklangen, de germanske Sprogs primitive Vellyd. Dog saaledes, at den først Klangfigur (A) som Følge af Emnet — en Skildring af et først imod Stykkets Slutning opklarende Uvejr ved Havet — forekommer meget oftere end den anden (B).

Her er straks i Begyndelsen Broddet paa Strandbredden:

Hør *St*ormen *st*ige,
Hør *St*randen k*o*ge,
Og *sp*rudle Taage —
(V S. 90)

og over Revlen (= *scopulis illisa reclamant*
Æquora)

---

[1] Jvfr. Bellman:

De natliga skyarna draga
Tungt, tungt, tungt hän öfver Haga.
(Vald. Skr. VI 143).

[2] Jvfr. Begyndelsen til Valkyriernes Tercet i «Balders Død» III 2:

Buldrende brøle
Nastronds Flammer,
Dybene føle
Valhals Møe —

og m. H. t. Lydvirkningen af de sammenhobede Halvlyde i

Trodsig*e* og vild*e*
Brøl*e* Bølgern*e* osv.

Carstens' Citat af Reenbergs Vers:

Som Bøge-Bark det giver Klang,
Som brudden Klokke lyder.
(Poet. Skr. I 87).

[3] Saaledes altid hos Ewald, ikke omvendt *a—i*. I 131 er Linien «Men din Arm, din Ild allene —» med Opgivelse af Klimaksen rettet til «Men din Ild, din Haand allene —».

Hør Havet *sy*de
Blandt *S*kiær, som br*y*de
De*ts* hule *St*ød —
(V S. 91)

og ude over Havet det frygtelige Lydkaos — efter Carstens' *πολυφλοίσβοιο θαλάσσης* (Il. XIII 798) — af

Nordhave*ts* Bølger
Som *tr*odsig vilde *sp*rudle D*a*mp og bl*a*nde
Forb*ittre*de den hvide *Fraae* med Regnen[1].
(S. 101).

Her overdøves for et Øjeblik Havets Buldren af en anden Lyd, Stormens Drønen i Gaardsrummene:

Ha, hør dem, hør dem, *hør* de *hu*le Vīndstēd.
(S. 128 jvfr. 125)

og af Skrigene fra Vraget

De hv*i*nende Stemmer,
Som str*i*de mod Br*a*get
Af Himmel og H*a*v.
(S. 116).

Her stiger den frygtelige, treleddede Bølge:

Men se — bag *vėd* ham *vǽl*ter sig et *Vănd*bjērg[2].
(S. 144)

og her hugger Redningsbaaden sig op imod Vejret:

Lige Slag!
Dvæl ej længe!
Seie Tag,
Danske Drenge!

---

[1] Jvfr. med de to sidste Steder S. 160:

. . . som Stormen skertser med en Sejler,
Som hvide Bølger kysse Skiærets Toppe
Og sprudle Damp og brøle højt af Kaadhed.

[2] Jvfr. *Æneid.* I 105:

— *insequitur cumulo præruptus aquæ mons.*

Derpaa med en vældig Overgang til tredje Handling, hvor «Stormen har hørt op, og det er en skiøn Foraarsdag», B-Figuren:

Saphirne Luft og gyldne Ager
Og sølvblaa stolte danske Strand
(S. 151

hvis overdaadige Vokal-Instrumentation (*a—i—y—a*) og Allitteration (se ovenfor S. 2) netop paa dette Sted i Aktens Begyndelse paatvinger sig Opmærksomheden ligesom en farvet Initial eller Miniatur i et Haandskrift. Formen er indsat i Kladden ved en Randrettelse i Stedet for det mere farveløse

O trygge Lund, o gyldne Ager
Og rige, stolte, danske Strand.

Figuren vender majestætisk tilbage, med Korjambe i anden Linje, i Slutningssangen:

I g*y*ldne Sletter, smiler trygge
Brūs ĭ dīn Stōlthed, sølvblaa Strand
(S. 179).

Af de indlagte Sange om Havet er Orlogssangen væsenlig efter A, men Koffardivisen

En Sømand med et modigt Bryst

med Rytmens raske «Trav og susende Galop» i B-Figuren. Dog foregaar der indenfor «Kong Christian» fra de tre første til den sidste Strofe en lignende Overgang i Lydbygningen som fra de to første Akter i «Fiskerne» til den sidste. Saa man kan sige, at i lydlig Henseende er denne Sang, som ogsaa efter sit Indhold er Kernen i Skuespillet, ligesom et kort Begreb af det hele Stykke.

IV.

Man kan nu efter den foregaaende Dokumentation gøre sig det ganske klart, hvad Ewald har lært af Carstens.

Spørgsmaalet er ikke uden Betydning for at forstaa den danske Poesis indre Historie ret.

Man skelner i dansk lyrisk Stil to Tonarter. Den ene er Sangen, det klangfulde Udtryk for en personlig Patos, den anden den i det sproglige Udtryk mere dæmpede og i Følelsesindholdet mere inderlige Vise. Den sidste Tone, der anses for mest national, er overvejende i Folkevisen og genfindes ved det stilfærdige og lidet paaagtede Gennembrud af ny-dansk Lyrik i Brorsons Salmer og Stubs verdslige Arier; i det nittende Aarhundrede møder man den hos Ingemann, til Dels hos I. P. Jacobsen og tydeligst hos Johannes Jørgensen. Den første lader sig næppe føre længer tilbage end til Kingos Salmer, derefter bliver den i det attende Aarhundrede Ewalds Tone og i det nittende Oehlenschlægers og Drachmanns.

Det er denne Tone, som nu ved den vigtige Overgang fra Salmen til den verdslige Lyrik kommer under Carstens' Paavirkning.

Det vil sige: under filologisk Kritik. Carstens havde filosofisk Dannelse, men var som Æstetiker ren Filolog og aldeles overvejende Latiner. Han var fra sin Barndom saa gennemtrukken af latinsk Poesi, at han, naar man opgav ham en latinsk Glose. paa staaende Fod kunde nævne et Vers, hvori den forekom. Hans Æstetik er ren humanistisk Poetik. Man finder som ovenfor nævnt hans Princip om Lydefterligningen udtalt af Pope og i det paa den Tid nyeste Værk over Digtekunstens Teori Marmontels Poetique Françoise Tom. I, Chap. VI p. 202—224 findes aandfulde Betragtninger over Vokalernes Klangfarve i samme Stil som Carstens'. Om *a*-Lyden, der betyder saa meget hos Ewald, siger Marmontel at den er «le plus éclatant de tous» og citerer Vossius, at den *suavitate destituitur*, *magnificentia aures propemodum percellit.* *o*-Lyden er «plein, mais grave», *i* er «plus grêle, plus délicat que l'*é*, l'*eu* est vague, mais sonore» osv. «L'*l*, si j'ose le dire, est elle même comme une huile onctueuse, qui répandue dans le style en adoucit les frottements» osv., alt sammen i Lighed med Carstens' Teori og Ewalds Praksis.

Men i Forsvar for den kunstneriske Hiat vender Carstens sig — ligesom Marmontel — mod Klassicismens Poetik og Boileaus Forskrifter:

Gardez qu'une voyelle à courir trop pressée
Ne soit d'une voyelle en son chemin heurtée.
(Art poét. I 109).

Og hans egenlige Læremestere er Renæssancens og Humanismens Kritikere. Han citerer Scaliger og Vida. Af Scaliger, i hvis store Poetik bl. a. det 17. og 44. Kapitel i fjerde Bog handler om Lyd-Harmonien i Vers, har han maaske først lært at bestemme de prægnante Lydforholds psykologiske Ækvivalenser. Han citerer hans Bestemmelse af *i*-Hiaten i Verset

Ut vidi, ut perii, ut me malus abstulit error
(Verg. Eclog. VIII 41)

som *admirantis superciliosum hiatum* (Poet. IV 47).

Men især beundrer han Vida, hvis Poetik Scaliger sætter over Horatses, fordi «han skriver om Kunsten som en Kunstner» (Poet. I 6), og hvis Poesier Carstens giver «et meget højt Sted paa det latinske Parnas for hans Indsigt i Versets Kunst og rette Harmoni», idet han «idelig forandrer sin Tone for efter Vergils Maade at læmpe den efter Indholdet» (Forsøg V S. 196—202).

Tredje Bog af Vidas Poetik v. 355—454 handler da ogsaa om den Kunst at efterligne eller afbilde Indholdet ved Versenes Rytme og Ordenes Lyd. Sin Regel oplyser han ved et fuldstændigt Marinemaleri i Ord, sammenstykket af Stumper af Vergil:

Ergo ubi jam nautœ, spumas salis œre ruentes,
Incubuere mari, videas spumare reductis
Convulsum remis rostris stridentibus œquor.
Tunc longè sale saxa sonant, tunc et freta ventis
Incipiunt agitata tumescere, littore fluctus
Illidunt rauco atque refracta remurmurat unda
Ad scopulos, cumulo insequitur prœruptus aquœ mons etc.

indtil Stormen har lagt sig, og

Labitur uncta vadis abies, natat uncta carina
(*Opera omnia Basiliœ 1537 P. 301 ss.*).

Som man ser, i Enkeltheder og i Overgangen fra A til B et fuldkomment Sidestykke til Ewalds «Fiskerne».

Paa samme Tid som det latinske Sprog forsvinder af den danske poetiske Literatur med Carstens' og Luxdorphs *Carmina*, virker Latindigtningens Teori med til at forme Udtrykket for den nationale Lyrik. Der er intet Latin i Ewalds Stil, men der er Latin og Græsk bag den. Med et epigrammatisk Udtryk kan

man sige, at han ikke vilde have kunnet skabe sit *sortladne Hav,* hvis han ikke havde kendt Vergils *mare cæruleum* og Homers *κῦμα κυάνεον*, at han ikke af sig selv var faldet paa at opløse Bækkens *steds ensrislende Fald* i Konsonanter, hvis han ikke gennem Carstens havde faaet Øre for dens Rislen i det romerske *rivus perennis*, og at ikke blot *Sværdets Hvinen og Skraldet af Skjolde*, men den hele «Kong Christian» ligger ligesom i Kimen i det af A- og B-Figurerne sammenflettede Vers af Æneiden

Clamorque virum stridorque rudentum,

som han før Bekendtskabet med Carstens nævner med Beundring i sin Disputats *De poeseos natura et indole* som Eksempel paa *physica sonorum elegantia* (VIII S. 40).

Det er i al Fald betegnende, at medens han tilstaar at skylde Carstens saa meget, nægter han baade i den ungdommelige Disputats og i den modne Fortale til Johannes Ewalds samtlige Skrifter, at han i det hele har lært noget som helst af de kunstfilosofiske Systemer. Der er i dette Forhold noget, som vil have sin Rigtighed til alle Tider. En arbejdende Digter vil vanskeligere kunne finde sig til Rette med den systematiske Æstetiks Rubrikker end med den filologiske Poetiks passionerede Fordybelse i den digteriske Tekniks levende Enkeltheder.

Herom taler Carstens med sikker Følelse for sit Arbejdes Værd og Begrænsning i Slutningen af sin Afhandling: «Overskrider det, jeg har sagt om aabne Vokalers Medvirkning i Versets Harmoni, ikke det Maal, som Poesiens og Musikkens Forskel og Digterens nødvendige Agtsomhed paa væsentligere Skønheder heri sætter for Kunstens Bestræbelser, saa ønsker jeg, at disse Tanker ogsaa kunne være dem til nogen Gavn, som ønske at give deres egne poetiske Forsøg de ægte Mønsteres stærke og levende Udtryk».

Dette Ønske opfyldtes i Ewalds Poesi og især i «Kong Christian».

Pro Scholis Puerorum.

Af

Henrik Bertelsen.

I Albert Bartholins bog *de scriptis Danorum*[1] nævnes blandt *publica scripta* en bog med følgende titel: »*Observationes pro Scholis puerorum generales. Hafn. 1517. in 8.*» Samme bog nævnes med ganske samme titel og årstal i Thuras *idea historiae litterariae Danorum* (1723) p. 27 sammen med kirkeordinansen, danske lov o. a., under omtalen af hvad de danske konger har gjort for skolevæsenet; da både titel og årstal, som det strax skal vises, er unøjagtige, er der grund til at tro, at Thura kun har kendt bogen gennem Bartholin. Denne er i hvert fald kilden for Langebek og Bruun, som nævner bogen i deres fortegnelser over den ældste danske trykte litteratur[2]; ingen af dem har selv set bogen, og Bruun har ikke fundet den nævnt i noget ældre bogkatalog. Bogen har ligeledes været ukendt for de forfattere, som i nyere tid har skrevet om ældre danske skoleforhold[3]; men H. F. Rørdam har omtalt den[4] og udtalt den formodning, at årstallet 1517 måtte være en fejl for 1617.

Bogen er imidlertid ikke tabt. Et exemplar af den fandtes i C. F. Wegeners bibliotek[5] og er nu indlemmet i statsbiblioteket i Århus. Dens format er lille oktav; den indeholder, inklusive titelbladet, 36 blade (A—E 4), og dens fuldstændige titel er:

---

[1] P. 129 i Thomas Bartholins udgave 1666.

[2] Videnskabernes Selskabs historiske Almanak 1764. Årsberetn. for det kgl. Bibliotek I 255.

[3] Den nævnes hverken i Nyerups skolehistorie (1804), Rietz's Skånska skolväsendets historia (1848), Gjellerups bog om Jersin (1870) eller Rørdams universitetshistorie.

[4] Historiske Samlinger og Studier I 176.

[5] *Bibliotheca Wegneriana* III nr. 2167. Bogen var i Wegeners bibliotek indbundet sammen med kirkeordinansen (udg. 1617) og *instructio visitationis Saxonicae* (udg. 1608), men er nu i særskilt bind.

Pro Scholis Puerorum. Ad usum vulgarem et familiarem eorum, quæ de M. R. in Tabella Scholastica, et Admonitionibus adjunctis, post Instructionem Visit. Sax. breviter proposita sunt, Et de officio novo Con-Rectoris simul in scholis majoribus. Hafniæ, Typis Salomonis Sartorij; Anno J. Chr. CIƆ IƆ, XVII.

Titlen hos Bartholin, «*Observationes pro Scholis puerorum generales*», er overskriften over bogens første afsnit, på andet blads forside. At Bartholin dog må have kendt det egentlige titelblad, fremgår af hans årstal 1517, som kun findes på titelbladet. Dette årstal er, som Rørdam har antaget, forkert for 1617[1]; det rigtige årstal findes bag i bogen (bl. E 2ª), og forøvrigt viser såvel titelbladet som indholdet tydeligt nok, at det ikke er det 16., men det 17. århundrede, bogen tilhører, og at titelbladets *M(ajestas) R(egia)* ikke er Kristian II, men Kristian IV. Selv om man således må berøve bogen 100 år af den alder, den tillægger sig, har den dog interesse nok til, at der bør gøres opmærksom på den.

Som titelbladet viser, falder indholdet af «*Pro Scholis* osv.» i to dele: først en vejledning til at gennemføre en bestemt undervisningsplan i latinskolerne; dernæst en redegørelse for det nyoprettede konrektorembedes stilling i skolen.

For forståelsen af bogens første og langt udførligste del (bl. A—D 8ª) er det nødvendigt at forudskikke nogle bemærkninger.

Latinskolens indretning i Danmark hviler som bekendt på kirkeordinansen, og dennes bestemmelser om skolevæsenets ordning bygger atter for en del på afsnittet om skoler i den bog, der nævnes på *Pro Scholis*' titelblad, nemlig Melanchtons, af Luther gennemsete og udgivne beretning om kirkevisitationen i Sachsen[2], som blev oversat på latin af Bugenhagen og udgivet til brug for den danske kirke i året 1538 under titlen *instructio visitationis Saxonicae*[3].

[1] Derimod har Rørdam (historiske Saml. og Studier I 176) uret i den formodning, at en del af bogen er bevaret i nogle bestemmelser *de recte conservandis scholis* fra en Roskilde-synode 1619 (hdskr. i gl. kgl. saml. 3190, 4to; aftrykt af Rørdam i ny kirkehist. Samlinger I 130 ff.). Disse synodalbestemmelser har ingen forbindelse med bogen *pro scholis puerorum*.

[2] Unterricht der Visitatoren an die Pfarrherrn im Churfürstenthum Sachsen. 1528.

[3] I kirkeordinansen nævnes den som en for en landsbypræst uundværlig bog.

Kirkeordinansens i det hele udførlige og klare skolebestemmelser synes ikke at være blevet fulgt i den følgende tid. Der klages flere gange over mangel på metode og ensartethed i skolernes arbejde[1], og der gøres forskellige forsøg på at bringe større fasthed ind i skolevæsnet. 1546 vedtog en nationalsynode i Antvortskov at sende en af P. Palladius udarbejdet *tabula de exercitiis Scholasticis* til rektorerne som rettesnor for undervisningen[2]. Denne uniformitetsplan giver korte bestemmelser i tilslutning til kirkeordinansen og på ingen måde mere instruktivt end denne, om klassedeling, skolebøger, de religiøse øvelser og om læreres og disciples almindelige forhold.

Den næste egentlige undervisningsplan er den, som Kristian IV lod udarbejde 1604[3], da man var blevet opskræmt ved, at danske familier sendte deres sønner til fremmede jesuiterskoler[4]. Den 6. Oktober 1604 sendte kongen en rundskrivelse til bisperne med forbud mod at ansætte jesuiterlærlinge i kirke eller skole[5], og den 22. Oktober 1604 udstedtes et åbent brev om reformer i den lærde skole[6]. Brevet indeholder en skarp kritik over manglen på plan og ensartethed i skolernes arbejde: de forskellige skoler bruger forskellige bøger; lærerne er ofte ukvalificerede; de dikterer efter eget tykke grammatikalske regler og lange tillæg til lærebøgerne og forlanger dem lært; der ‚procederes' ikke systematisk nok i undervisningen og repeteres ikke nok; disciplene øves ikke nok i latinske samtaler, og de trækkes for tidlig over til græsken og dialektikken; heller ikke katekismen øves tilstrækkeligt. Derfor har nu universitetsprofessorerne efter kongens ordre udarbejdet en generalforordning, som man fra nu af har at rette sig efter, og som rektorer må for fremtiden

---

[1] Gjellerup: Jersin p. 20 ff.

[2] Rørdam: Kirkelove I 257. Palladius' *tabula* er sidst trykt i Rørdams Kirkelove II 35 ff.

[3] Den københavnske nationalsynodes bestemmelser 1555 (Rørdam: Kirkelove I 465) drejer sig nærmest om skoletugten, og det kgl. brev til bisperne af 1594 (Rørdam: Kirkelove II 519) indskærper kun et hyppigere og skrappere tilsyn med skolerne, især lærerne.

[4] Se herom Rørdams universitetshistorie III 153 ff.

[5] Rørdam: Kirkelove III 16.

[6] Senest trykt i Rørdam: Kirkelove III 17 og *Corpus constit. Dan. III 175.* Om brevets udarbejdelse se Rietz: Skånska skolväs. historia p. 86—87 og Rørdams universitetshistorie III 162—65.

kun ansættes duelige personer, ved hovedskolerne *magistri* eller *candd. mag. philos.*, ved de små skoler *baccalaurei*[1].

Den generalforordning, som det åbne brev af 1604 nævner, var udarbejdet af den bekendte Hans Povlsen Resen, dengang professor i teologi[2], og bestod af en *tabella scholastica* ɔ: en skematisk fortegnelse over hvilke bøger der skulde læses i de forskellige klasser, samt nogle *admonitiones* ɔ: nogle spredte anvisninger vedrørende de religiøse øvelser, hukommelsesøvelser, disciplin, ferier o. a. I det hele betegner undervisningsplanen af 1604 hverken i omfang eller metode noget synderligt fremskridt fra kirkeordinansen eller Palladius' *tabula de exercitiis Scholasticis*[3].

Paa grundlag af denne Kristian IV's skoleplan af 1604 og Melanchtons *instructio visitationis Saxonicae* er det altså, at bogen «*Pro Scholis puerorum*», ifølge titelbladet, er udarbejdet. — Nu lidt nærmere om dens indhold.

Efter et citat af *Quintilian*, som indskærper hukommelsens betydning, kommer[4] under den ovenfor nævnte overskrift «*observationes pro scholis puerorum generales*» en række bestemmelser vedrørende skolens almindelige formål, der er at indøve disciplene i gudsfrygt først og fremmest, dernæst i kundskab og gode sæder[5].

Kl. 6 om morgenen begynder skolen[6] med afsyngelsen af en hymne til den hellige ånd og en bøn, som afsiges af en af de ældre disciple; med sang og takkebøn ender også skolegangen[7].

---

[1] Allerede kirkeordinansen skælner mellem de større og de mindre skoler, og i Palladius' *tabula* siges, at rektor ved en større (5 klasses) skole bør være *mag. art.*, ved en mindre skole *baccalaureus*.

[2] Rørdams universitetshistorie III 164.

[3] *Tabella scholastica* er trykt i Nyerups skolehistorie p. 82. *Admonitiones* er trykt i den norske kirkeordinans og desuden sammen med en latinsk oversættelse af Kristian IV's brev af 1604 som tillæg til en udgave af *instructio visit. Saxon.* 1608 (bag i bogen 1609), besørget af Resen. Udgaven 1608 (1609) er optrykt 1616, og 1619 udkom en dansk oversættelse af den («Instruction og Beskeed paa den Visitatz»), dog uden kongens brev og *admonitiones*.

[4] Bl. A 2—A 8ª.

[5] «*in Pietate, ante omnia, et doctrina ac Moribus*».

[6] Skoletiden, som ikke nævnes i *Pro Scholis*, var ifølge kirkeordinansen 6—8 (om vinteren 7—9) og 12—4; i reglementerne for de forskellige skoler i det 16. årh. afviges undertiden derfra; således nævnes foruden kl. 6 også kl. 5 og 5½ som det tidspunkt, da skolen begynder.

[7] Kirkeordinansen nævner ikke morgengudstjeneste på skolen, derimod korsang af de øverste lektier i kirken kl. 8 og kl. 2, og i Palladius'

På søn- og helligdage samles disciplene før gudstjenesten i skolen og gaar i procession, to og to, over i kirken, hvor de uden at snakke eller trænge på hverandre indtager deres bestemte pladser. De deltager i korsangen og må give agt på at holde tempo med forsangeren. Under oplæsningen af den hellige skrift rejser de sig og lytter med ansigtet vendt mod alteret, og under prækenen blotter de hovedet og bøjer knæ, når Jesu navn nævnes. De disciple, der er gamle nok dertil, skal nedskrive prækenen eller i hvert fald mærke sig dens plan og hovedindhold, som de så skal gøre rede for, når de efter gudstjenesten er vendt tilbage til skolen[1].

Så meget om *pietas*. Med hensyn til *doctrina* og *mores* foreskrives det, at disciplene skal møde på skolen i god tid, kæmmede og vaskede, med rene sko og ordentlige klæder og forsynede med de nødvendige bøger, som de skal bevare hele og rene. De går strax på plads, slår bøgerne op og hører sig selv i lektierne, mens de i stilhed venter på læreren. Ingen må forsømme skolen uden gyldig grund.

Når læreren kommer og går, og når der kommer nogen standsperson ind i klassen, blotter disciplene hovedet[2]. De må vise ubetinget lydighed overfor rektor og lærere, hverken svare igen eller slå igen.

Lektien oplæses med høj og tydelig røst; især må man sørge for at udtale sidste stavelse tydelig. Når lektien fremsiges udenad, må bogen lægges til side, og ingen må hviske eller give examinanden lejlighed til at kigge i bogen.

Der må kun tales latin i skolen. Den som taler andet sprog såvel som den der fører uhøvisk eller usømmelig tale hvorved andre forarges, skal straffes strængt. Kun de der endnu er ganske ubehjælpsomme i latinen, kan efter indhentet tilladelse få lov til i nødsfald at bruge modersmålet[3].

---

tabula foreskrives et kvarters daglig gudstjeneste i kirken. *Pro Scholis* stemmer med *admonitiones* i skoleplanen 1604; i skolereglementet 1632 bestemmes det, at den daglige skolegudstjeneste skal være på dansk, og at rektoren skal fremsige bønnerne.

[1] Dette Stykke i *Pro Scholis* er en videre udførelse af *admonitiones* § 4.

[2] Af flere steder fremgår det, at disciplene som regel havde hovedtøjet på; jvf. ovenfor påbudet om at blotte hovedet i kirken når Jesu navn nævnes.

[3] I kirkeordinansen er det dog først i tredje lektie, at disciplene

Til håndhævelse af skoletugten ansættes i hver klasse to disciple som *observatores*. De skal våge over, at bestemmelserne om disciplenes sprog og opførsel overholdes, og de skal have opsyn med, at alle er til stede ved gudstjenesten i kirken, og at ingen under prækenen beskæftiger sig med uvedkommende ting, forstyrrer de lyttende, leger, falder i søvn eller læser; efter gudstjenesten skal de aflægge beretning til rektor.

Også udenfor skolen følger skoletugten disciplene. Efter skoletiden skal de strax gå lige hjem; de må ikke lege eller stå og måbe på torvet, gaden eller kirkegården; kiv og slagsmål må de holde sig fra. Slet selskab må de sky; de bør ikke have samkvem med folk, som ikke driver studier, særlig ikke med sådanne, som er vist ud af skolen på grund af forseelser. Standspersoner, oldinge og andre ærværdige mænd, matroner og jomfruer skal de vise skyldig ærbødighed ved at blotte hovedet for dem, vige til side hvis de møder dem, og rejse sig for dem hvis de sidder. Skoledisciplene skal klæde sig efter deres stand og ikke som hoffolk, narre eller soldater. At besøge ølstuer og vinstuer er strængt forbudt.

Dette er hovedindholdet af *observationes generales*. Hverken kirkeordinansen eller skoleplanen af 1604 indeholder et tilsvarende afsnit; men adskillige af bestemmelserne kan dog genfindes dels i de to nævnte skoleforordninger og i Palladius' *tabula*, dels i flere af det 16. århundredes reglementer for de enkelte skoler, og også i Olaus Theophilus' bog *Parœneses seu Prœceptiones sapientes* osv. (1573). Både Palladius og Olaus Theophilus[1] giver således forskrifter for disciplenes klædedragt og opførsel, der temmelig nøje svarer til forskrifterne i *Pro Scholis*; lignende bestemmelser træffer et præstemøde i Lund 1569[2] og domkapitlet i Roskilde 1570[3]. Nogen direkte forbindelse mellem dem og afsnittet i *Pro Scholis* er der dog ikke grund til at antage; tilsvarende bestemmelser findes nemlig i tyske skoleordninger[4], og

---

altid skal tale latin. I Roskilde skolereglement 1570 siges, at de højere klassers disciple skal tale latin såvel i som udenfor skolen (Uldall Saml kgl. Bibl. 186 fol. II 95).

[1] *Parœneses* osv. bl. D 3, E 1, L 4.

[2] Rietz: Skånska skolväs. historia p. 70.

[3] Uldall Saml. kgl Bibl. 186 fol. II p. 90 ff.

[4] f. ex. *leges curiales* i slutningen af Joh. Sturms *classicae epistolae*, 1565.

for en del går de tilbage til Erasmus' skrift *de civilitate morum puerilium.*

Noget samlet afsnit om skolestraffe findes ikke i *Pro Scholis*; lejlighedsvis nævnes foruden formaninger *virga* og for den, som trods påmindelser ikke vil opgive en usømmelig påklædning, udvisning af skolen: «*ab hoc cœtu honesto scholastico exeat*»[1]. — Bestemmelser vedrørende lærernes forhold findes ikke i *Pro Scholis*[2].

Efter «*Observationes generales*» kommer[3] «*Observationes speciales de Lectionibus & Exercitijs singularum Classium*», en udførlig plan for undervisningen i de forskellige klasser. Den er en videre udførelse af *tabella scholastica* i skoleforordningen 1604, men er en langt mere indgående, omfattende og gennemtænkt vejledning til at føre denne skoleplan ud i praxis end de få og spredte bemærkninger, som findes i de før omtalte *admonitiones*, der ledsagede *tabella scholastica.*

Klassedeling. Allerede Melanchtons *instructio visitationis Saxonicae* nævner som en vigtig ting skolens deling i klasser. Kirkeordinansen skælner mellem tre- og fireklasses skoler (men giver læseplan for fem lektier), og delingen mellem større og mindre skoler gennemføres i Palladius' *tabula*, som giver to læseplaner, en for de mindre, toklasses, en for de større, femklasses skoler. *Tabella scholastica* 1604 og efter den *Pro Scholis* lægger planen for de større skolers sex klasser, men omtaler ikke de mindre skoler.

Hver klasses læseplan gives for sig i *Pro Scholis*, og ved hver klasse nævnes først, i nøje tilslutning til *tabella scholastica*, de bøger, som skal bruges i klassen.

Fagene. Latin er selvfølgelig hovedfaget gennem alle skolens sex klasser og tillige det sprog, i hvilket undervisningen i de øvrige fag drives, samt som ovenfor nævnt samtalesproget i skolen. Der oversættes fra latin til dansk, men fra græsk til latin[4].

---

[1] Kirkeordinansen omtaler ikke disciplinen; i Palladius' *tabula* nævnes *virga* og *ferula*, mens skoleordningen 1604 (*admonitiones*) nøjes med at sige, at den kloge rektor selv vil vide, hvordan han skal forholde sig overfor forseelser af disciplene og andre disciplinære forhold.

[2] Sådanne findes særlig i Palladius' *tabula.*

[3] Bl. A 8^b^—D 8^a^

[4] I Olaus Theophilus' *Parœneses* 1573 anbefales det at oversætte fra græsk til dansk.

Skrivning drives daglig i første og for de ringere disciple også i anden klasse; både dansk og latinsk skrift indøves. Hvis læreren selv «*minus eleganter pingit*», kan en «*magis idoneus*» discipel skrive forskrifterne.

Religion skal, i hvert fald i første klasse, især øves i morgentimerne. Grundlaget er Luthers lille katekismus, som i første klasse læses på latin med danske forklaringer, men allerede i anden klasse skal læres udenad med latinske forklaringer. Senere kommer Wittenberg-katekismen til og i de øverste klasser bibelske skrifter på latin og græsk; Luthers lille katekismus må dog ikke lægges helt på hylden; ja den følger endog disciplene fra skolen over til universitetet[1].

Græsk. Melanchtons *instructio visit. Saxon.* anbefaler af hensyn til latinen, ikke at læse græsk og hebraisk i skolen; således også kirkeordinansen, som dog nævner græsk blandt fagene i øverste klasse[2] ligesom senere Palladius' *tabula.* At græsk virkelig læstes i skolerne i det 16. årh., fremgår bl. a. af reglementerne for Herlufsholm og Roskilde skoler[3], og i skoleordningen af 1604 har græsken en fremskudt plads, idet der begyndes i tredje klasse og fortsættes med stigende kraft skolen igennem, med herredømme over det græske sprog i læsning, tale og til dels skrift som mål; dog indskærpes det i *Pro Scholis*, at græsken ikke må tage så megen tid. at det går ud over latinen.

Logik og retorik dyrkes i de to øverste klasser på grundlag af Melanchtons bøger og i nær forbindelse med læsningen af klassikerne.

Aritmetik og geometri opføres i *Pro Scholis* som fag i øverste klasse, og der henvises for deres vedkommende til *admonitiones.* I disse omtales de nævnte fag imidlertid ikke; derimod opføres i *tabella scholastica* aritmetik som fag fra fjerde klasse og geometri i sjette klasse.

Musik nævnes i indledningerne til læseplanerne fra anden til femte klasse; men der gives ikke nogen anvisning til øvelser[4].

Hebraisk, der i *tabella scholastica* nævnes som eventuelt fag i øverste klasse, omtales slet ikke i *Pro Scholis*, der altså

---

[1] Rørdams universitetshistorie III 389.

[2] Om modsigelsen se Engelstoft i ny kirkehist. Saml. II 71.

[3] Gjellerup: Jersin p. 24. Nyerups skolehistorie p. 28.

[4] I *instructio visit. Saxon.* og kirkeordinansen bestemmes timen 12—1 til musik; således også flere reglementer for de enkelte skoler.

på dette punkt synes at være enig med *instructio visit. Saxon.* og kirkeordinansen, som fraråder at læse hebraisk.

Dansk er for så vidt undervisningsfag, som disciplene i første klasse skal lære at læse dansk. før de lærer at læse latin: Luthers lille katekismus læses i første klasse med danske forklaringer, og disciplene i første klasse må i nødsfald benytte dansk som meddelelsesmiddel. Efter første klasse er danskens rolle i skolen indskrænket dertil, at der i latinundervisningen oversættes fra latin til dansk og omvendt.

Undervisningsmetoden. De forskellige klassers læseplaner beskæftiger sig naturligvis mest med latinundervisningen og giver til støtte for denne en række metodiske anvisninger, som for største delen ikke har noget sidestykke i de ældre danske skoleforordninger. Planen for latinundervisningen gennem skolen er i hovedtrækkene følgende[1]:

Så snart disciplene i første klasse har lært at læse, indøves de regelmæssige bøjningsmønstre af *nomina* og *verba*. Desuden læres latinske gloser udenad; hver discipel får sine gloser at lære hjemme; næste dag byttes der, og således bliver man ved. til alle har haft alle gloserne. Disse skal helst knytte sig til bekendte ting som maden, haven, skolen osv. Der læses ingen latinske texter i første klasse, og grammatikken anvendes altså ikke[2].

I anden klasse begynder læsningen af texter, som analyseres i tilslutning til den lærte grammatik, og til formlæren kommer nu de lettere syntaktiske regler. Men læreren må passe på at give så få regler ad gangen og så mange exempler på reglerne som muligt[3]: en dag indøves f. ex. hvad et *nomen* er, en anden dag inddelingen af *nomina* i *appellativa* og *propria*, substantiver og adjektiver; også i syntaxen må hver regel tages for sig

---

[1] Planen for græskundervisningen er ganske den samme som for latinundervisningen; kun sættes målet næppe så højt.

[2] Planen for begynderundervisningen i latin stammer uden tvivl fra Joh. Sturm, i hvis *classicae epistolae* den findes, til dels med de samme ord: f. ex. i *Pro Scholis*: «*vocabula earum maxime rerum, quæ in quotidiano usu versantur*»; jvf. Sturm: «*copia vocabulorum rerum earum omnium quæ in quotidiano uersantur usu*». Gloserne, som gives de forskellige elever, skal efter *Pro Scholis* være «*diversa sub eodem tamen rerum genere posita*»; jvf. Sturm: «*diuersa, uerum sub eodem genere rerum posita*»(*class. epist.* B 3—4).

[3] Således også Joh. Sturm.

og indøves ved, at læreren giver hver af disciplene ord at sætte sammen efter reglen.

I tredje klasse kommer undtagelserne indenfor formlæren med, og alle vigtigere syntaktiske regler indøves gennem oversættelse fra dansk til latin og gennem diktat af latinske stykker, der indeholder talrige exempler på de gennemgåede regler.

I fjerde klasse medtages hvad der endnu mangler af syntaxen, og desuden prosodien.

I femte klasse kommer logik og retorik til, således at undervisningen nu ikke alene refererer sig til grammatikken, men også til disse to discipliner, der ligeledes indøves gennem talrige exempler.

I sjette klasse bliver de logiske og retoriske øvelser hovedsagen, og det er følgelig især talere og digtere, som læses, med omhyggelig påvisning fra lærerens side af indhold. bygning og sprogligt udtryk.

Latinsk stil drives, vistnok daglig. fra anden klasse skolen igennem; der oversættes fra latin til dansk og omvendt; som en gavnlig øvelse anbefales at lade disciplene oversætte lektien til dansk og fra dansk tilbage til latin «*non inspecto Archetypo*». I femte klasse begynder øvelser i at skrive latinske vers, og i sjette klasse skrives frie afhandlinger om logiske, etiske og politiske spørgsmål eller udviklinger af sentenser fra de latinske talere og digtere. Også kan man skrive modtaler, f. ex. anklage mod Archias, forsvar for Catilina; man behøver jo ikke at finde på nyt stof, men kan nøjes med at nægte hvad Cicero har påstået, og omvendt! Sådanne taler skal disciplene *publice* oplæse eller helst fremsige udenad for bagefter at modtage rektors kritik over præstationerne.

For at bedømme denne undervisningsplan retfærdigt må man være klar over, at formålet for latinundervisningen jo ikke var at bibringe disciplene klassisk dannelse ved at gøre dem fortrolige med de gamle forfattere; noget sådant antydes ikke med et ord i *Pro Scholis*. Undervisningen tilsigter kun et rent formelt herredømme over det latinske sprog i læsning, skrift og tale, især med Cicero og Terents som mønstre. Således var latinens stilling i det 16. århundredes Melanchtonske skole, og nogen ny opfattelse af den viser *Pro Scholis* ikke. Ligesom formålet for latinundervisningen er også metoden, som anbefales i *Pro Scholis*, i sin kærne den fra det 16. århundrede velkendte, den samme som forudsættes i kirkeordinansen: udenadslæren af den latinske

grammatik og af gloser, og en nøjagtig og mange gange gentaget gennemgang af et lille læsestof, således at også dette til sidst læres ganske eller omtrent udenad.

Imidlertid kan man ikke nægte, at læseplanen i *Pro Scholis* indenfor de gamle rammer rummer en hel del sund sans. Den søger at arbejde grammatikundervisningen, textlæsningen og stilskrivningen sammen til en enhed; den viser en prisværdig stræben efter at gå metodisk fra det lette til det vanskelige. tage vanskelighederne een ad gangen og knytte det ny til det allerede kendte. Exemplerne skal være mange, reglerne få; lærerne skal holde sig til lærebøgerne og må ikke besvære disciplene med unyttige tilføjelser[1]; lektierne skal være små, og det tidligere lærte skal stadig pány tages op i undervisningen. På disse punkter og overhovedet gennem sit forsøg på at lægge en gennemtænkt, fast og i enkeltheder gående plan for latinundervisningen peger *Pro Scholis* ud over de ældre danske skoleplaner og viser tilknytning til de tyske pædagogers, især Johannes Sturms bestræbelser[2].

En egentlig fremstilling af, hvorledes den daglige undervisning bør formes, giver *Pro Scholis* lige så lidt som en timeplan[3]; de forskellige bemærkninger, som vedrører dette spørgsmål, er tilmed ikke så ganske lette at forene. Fremgangsmåden ved latinundervisningen synes dog at have været følgende: Læreren gennemgår lektien om eftermiddagen. og disciplene forbereder sig hjemme på at examineres næste formiddag[4]. Gloserne, de får hjem om eftermiddagen at lære udenad, fordeles som ovenfor nævnt, således at hver får sine; grammatiklektien er naturligvis fælles for alle disciplene; derimod synes det, som man i hvert fald undertiden har udstykket texten på samme måde som glo-

---

[1] Det forkastelige i at plage disciplene med lange dictata fremhæves også i kongens åbne brev 1604 og findes forøvrigt allerede nævnt i Roskilde domkapitels skolereglement 1570 (Uldall Saml. kgl. Bibl. 186 fol. II 93).

[2] Gjellerup: Jersin p. 25. Fr. Paulsen: Geschichte des gelehrten Unterrichts[2] I 285 ff. Jvf. noterne 2. 3 p. 29.

[3] De spredte bemærkninger i *Pro Scholis* om timefordelingen stemmer med den timeplan, der gives eller forudsættes i de forskellige forordninger fra kirkeordinansen ned til skolereglementet 1632: om morgenen religion: derefter examination i latin: efter middag (12—1) musik og dernæst gennemgang af lektien til næste dag (jfr. note 6 p. 24).

[4] Således *instructio visit. Saxon.*; jvf. Fr. Paulsen: Geschichte des gelehrten Unterrichts[2] I 272. Muligvis er der dog også blevet examineret strax efter lærerens gennemgang; jvf. Fr. Paulsen l. l. p. 350.

serne, således at hver discipel fik sit stykke at forberede sig på.

Examinationen om formiddagen bør efter *Pro Scholis* foregå på den måde, at examinanden står frem på gulvet, midt i klassen, så alle kan høre ham[1], oversætter det ham tildelte stykke og fortolker det i tilslutning til den læste grammatik, mens læreren på katedret passer på, at alle følger med. Der oversættes ord for ord; først i øverste klasse kan det tillades at gengive mening ved mening. I reglen finder examinationen sted i bestemt rækkefølge, dog således at man ikke altid begynder med den øverste[2], og når læreren mistænker en discipel for uopmærksomhed, bør han slå ned på ham, selv om det ikke er hans tur; kan synderen ikke klare for sig, «*virgis admoneatur*»! Når en discipel er examineret, skal han strax, for ikke at sidde ledig «*ceteris construentibus*», sætte sig til at lære lektien udenad (altså ikke høre efter de andre!).

Denne examination skal tage halvdelen af den latinen tildelte tid; den øvrige tid skal, foruden til gennemgang, bruges til repetition af det tidligere læste. Repetitionen synes i højere grad end den første examination at have sat hele klassen i virksomhed, for så vidt som den ikke udstykker stoffet til de enkelte disciple, og det anbefales læreren at rette spørgsmål fra katedret med hele klassen for øje. Den som ikke efter gentagen repetition har tilegnet sig stoffet, må have været uopmærksom; «*luat igitur*»!

Lørdag morgen skal, i hvert fald i de lavere klasser, alt hvad der er gennemgået i ugens løb gengives udenad[3]; så gælder det for læreren at passe på, at der ikke hviskes eller kigges i bøgerne; både den der hvisker og den til hvem der hviskes, skal straffes: «*animadvertatur in utrumque severissime*».

Denne undervisningsform stemmer med hvad vi kender fra tyske skoler i det 16. årh.[4], og den peger ikke ud over, hvad kirkeordinansen og Palladius' *tabula* forudsætter. At den har

---

[1] Jvf. Joh. Sturms *classicae epistolae* B 4ᵃ: «*Vitium magistrorum maximum est: ad aures illius qui rogatur stare*».

[2] Advarsel mod altid at følge rækken fra den øverste findes også andetsteds, f. ex. i Odense skoles læseplan, givet af biskop Niels Jespersen (Saml. til Fyns Topografi og Historie I 45).

[3] I kirkeordinansen er det onsdag, i Olaus Theophilus' *Paræneses* og i Herlufsholms skoleordinans (Nyerups skolehistorie p. 40) både onsdag og lørdag, som er bestemt til overhøring.

[4] Fr. Paulsen: Geschichte des gelehrten Unterrichts[2] I.

været utilfredsstillende er indlysende: det er en enkeltmandsundervisning, som intet gør for at få klassen med, og den sløver ved den idelige repetition af et lille pensum og ved den åndløse udenadslæren.

Efter læseplanerne kommer som tidligere nævnt nogle bestemmelser om konrektorens stilling: «*De Conrectore hoc amplius*»[1].

Det første konrektorembede blev oprettet ved Vor Frue Skole i København 1616, og året efter fik stiftsskolerne konrektorer[2]; nogen almindelig instrux om konrektorens stilling har hidtil ikke været kendt.

Konrektoren skal være *mag. art.* eller *cand. mag. philos.* ligesom rektoren, men ugift ligesom underlærerne: han har samme myndighed overfor de øvrige lærere og disciplene som rektor, men skal selv lyde denne. I visse sager, f. ex. beneficiefordelingen, skal rektor tage konrektoren med på råd.

Rektor og konrektor skal dele undervisningen i øverste klasse, men dog begge stadig være på skolen, således at når den ene underviser, fører den anden tilsyn med skolen eller vikarierer for fraværende lærere; ved gudstjenesten i kirken skal i hvert fald een af dem være til stede. —

De sidste blade i bogen optages af en lille efterskrift[3], som beskedent anbefaler bogen til den velvillige læser og er dateret København Gregors dag 1617, samt af nogle latinske bønner og hymner til brug ved skolegudstjenesten[4].

Mens der, som allerede tidligere[5] berørt, næppe er nogen grund til at antage, at *Pro Scholis* har benyttet andre danske kilder end dem, som nævnes på titelbladet, er der ingen tvivl om, at bogen selv er blevet i høj grad benyttet i den følgende danske skoleforordning, nemlig det bekendte skolereglement af 1632, som i følge kongelig befaling[6] udarbejdedes af professorerne

---

[1] Bl. D 8ª—E 1ᵇ.

[2] Gjellerup: Jersin p. 55. Rørdams universitetshistorie III 305 note 3 og 728. Herlufsholm havde dog allerede fra 1606 haft en slags konrektor (Gjellerup: Jersin p. 31).

[3] Bl. E 2ª.

[4] Bl. E 2ᵇ—E 4.

[5] P. 26.

[6] Trykt i Rietz: Skånska skolväs. historia p. 629.

ved Københavns universitet og Sorø Akademi[1]. Mellem *Pro Scholis* 1617 og skolereglementet 1632 ligger nogle i den danske latinskoles historie bevægede år, idet der i årene 1618—25 efter kongens ønske gøres en række forsøg på at føre ny metoder ind i undervisningen, især ved at give modersmålet en mere fremskudt plads[2]. Ganske vist fulgte reaktionen hurtig på bevægelsen, men denne har dog afsat adskillige spor i skolereglementet 1632: klassedelingen og lærebøgerne er ikke som i skoleordningen 1604 og *Pro Scholis*; dansken spiller en større rolle i undervisningen, og den daglige gudstjeneste skal holdes på dansk; der skal afholdes examiner og årlige oprykninger osv. Ved siden af disse og andre forskelligheder er imidlertid lighedspunkterne mellem *Pro Scholis* og reglementet 1632 tydelige nok. Allerede reglementets titel, «*de scholasticae juventutis institutione observationes generales*», minder jo om titlen på første afsnit af *Pro Scholis*: «*observationes pro scholis puerorum generales*», og ligesom *Pro Scholis* er reglementet 1632 delt i en almindelig del med to underafdelinger, den ene om *pietas*, den anden om *doctrina* og *mores*, og en speciel del «*de lectionibus et exercitiis singularum classium*», inddelt i afsnit efter klasserne, alt med paragrafering af de enkelte afsnit. Særlig den almindelige del af reglementet 1632 er i høj grad bygget på *Pro Scholis*, hvis bestemmelser, især de der vedrører *doctrina* og *mores*, for en stor del går ordret igen i reglementet. Også i den specielle del er påvirkningen tydelig nok, om end mindre fremtrædende, dels på grund af de ovenfor nævnte ny ideer i reglementet, dels fordi dette har udeladt det meste af det, som er det interessanteste i *Pro Scholis*, nemlig forsøget på at give en pædagogisk vejledning.

Vil man spørge om, hvem forfatteren til *Pro Scholis* er, så giver bogen selv ikke mange fingerpeg. Fremstillingen er så upersonlig og opstillingen så skematisk og paragraferet, at man kunde fristes til at antage bogen for en officiel, f. ex. af bisperne eller universitetet udarbejdet vejledning. Således har åbenbart Albert Bartholin opfattet den, idet han opfører den blandt *publica scripta*[3]. Det kan imidlertid næppe være tilfældet. Dels vilde

---

[1] Rietz l. l. 89 ff. og 631 ff., hvor reglementet er trykt. Gjellerup: Jersin p. 96 ff.

[2] Se herom Gjellerup: Jersin p. 65 ff.

[3] jvf. p. 21. At Thura har samme opfattelse, siger mindre, da han formodentlig kun kender bogen fra Bartholin (jvf. p. 21).

det sikkert vides fra anden side, hvis der virkelig var udarbejdet en så udførlig officiel undervisningsplan; dels viser den ovenfor nævnte efterskrift til den velvillige læser en forfatterbeskedenhed, som er uforenelig med en officiel autoritet[1].

Forfatteren må da søges blandt tidens skoleinteresserede mænd, men kresen af dem, der kan komme i betragtning, indsnævres betydelig, når man gør sig det klart, at bogen er ganske upåvirket af de nyere pædagogiske ideer, som knytter sig til Ratichius og Giessen-professorerne, og som netop ved denne tid begynder at spille en rolle i Danmark[2]. Bogens pædagogiske grundlag er som tidligere omtalt Melanchtonismen, og de metodiske fremskridt, den viser i sammenligning med tidligere skoleplaner, peger ikke ud over det 16. århundredes pædagogers, især Johannes Sturms, ideer[3]. Af de ny ideer om modersmålets mere fremskudte stilling og den ny kritik af den megen udenadslæren findes der i *Pro Scholis* ikke noget spor.

Det er følgelig naturligt, når man søger forfatteren, ikke at vende blikket mod sådanne tilhængere af de nye tanker som Jersin og Knud Rikardsen, der på den tid (1615—17) opholdt sig i Giessen, optaget af at studere de ny bevægelser på undervisningens område, eller Rikardsens patron, Odensebispen Hans Mikkelsen, eller Ole Worm der som *professor pædagogicus* (1613—15) holdt forelæsninger over de ny metoder i grammatikundervisningen[4], men snarere at tænke på tidens mest fremtrædende autoritet i kirkelige og pædagogiske spørgsmål, Hans Povlsen Resen[5]. *Pro Scholis* er jo kun en videre udførelse af den af Resen selv udarbejdede skoleplan fra 1604;

[1] «*Hæc qualiacunque pro initijs, accipe eo animo, quo dantur, quisquis es, commodo juventutis Scholasticæ: atque ita:*
Vive vale, et si quid novisti rectius istis
Candidus imperti: si non, his utere, quæso.»

[2] Gjellerup: Jersin. Linderstrøm-Lang: Ratichius.

[3] Påvirkning fra jesuiterskolerne kunde man måske fristes til at finde, når der et enkelt sted i *Pro Scholis* tales om at lade disciplene «*disserere seu decertare*», med opflytning «*ad locum superiorem*» for dem «*qui probantur ingeniosiores, ac magis industrij, incitamento cæteris*». Tilsvarende ideer findes dog i Joh. Sturms *de literarum ludis recte aperiendis* p. 14.

[4] Gjellerup: Jersin p. 48 ff. Rørdams universitetshistorie III 305 note 3, og 386 f.

[5] På Resen som forfatter har allerede H. F. Rørdam tænkt (historiske Samlinger og Studier I 176), men rigtignok ud fra en urigtig forudsætning (p. 22 note 1).

Resen var ganske vist ikke længere professor, men biskop (fra 1615); men at hans interesse for skolen var usvækket, fremgår af den række skolebøger, som han endnu på den tid ikke var færdig med at udgive[1]. Resen var i det hele en modstander af ny bevægelser og havde mere end nogen anden bidraget til at slå de ideer ned, som knyttede sig til Ramus' navn og som her i Danmark var blevet ildesete ved deres forbindelse med kryptokalvinismen. Dette stemmer godt nok med det konservative præg, som *Pro Scholis* viser, og direkte i retning af Resen peger det, at bogen selv som sit grundlag nævner skoleforordningen af 1604 og Melanchtons *instructio visitationis Saxonicae*, den gamle pædagogiks grundskrift; thi netop Resen havde som tidligere nævnt[2] i året 1608 udgivet i eet bind *instructio visit. Sax.* og en latinsk oversættelse af Kristian IV's åbne brev af 1604 samt *admonitiones*, og utvivlsomt er det selve denne bog, som har ligget til grund for udarbejdelsen af *Pro Scholis*. Endelig kan det nævnes, at dateringen af efterskriften fra København vil stemme med den antagelse, at Resen er forfatteren; og for, snarere end mod denne antagelse taler også det nære forhold mellem *Pro Scholis* og skolereglementet 1632; i udarbejdelsen af dette tog Resen nemlig del[3].

---

[1] At Resens bøger nævnes i læseplanerne i *Pro Scholis*, siger intet, da de samme bøger også findes nævnt i *tabella scholastica* 1604.

[2] P. 24 note 3.

[3] Rietz: Skånska skolväs. historia p. 89 note 8.

Flensborg-håndskriftet af jyske lov.

Af

Verner Dahlerup.

Hovedudgaven af jyske lov er som bekendt P. G. Thorsens fra 1853. Om denne er det tit nok blevet udtalt, at den ikke fyldestgör de krav, man i nutiden stiller til en kritisk udgave, idet den så at sige helt igennem hviler på et enkelt håndskrift, Flensborg-håndskriftet, hvis fejl som oftest gengives uforandrede. Men som diplomatarisk aftryk af håndskriftet er udgaven næsten kun bleven omtalt med ros, og dens læsemåder er uden kontrol bleven anførte i sproglige afhandlinger, som om de i enhver henseende var pålidelige gengivelser af håndskriftet. Grunden til at udgavens pålidelighed aldrig er bleven prøvet, er naturligvis den, at håndskriftet lå gemt på rådhuset i Flensborg, indtil det for nogle år siden overførtes til det pröjsiske statsarkiv i Slesvig (det betegnes nu som: Cod. membr. des Jütschen Lov, Depositum der Stadt Flensburg, No. 6); det har altså stadig været opbevaret på steder, hvor det var lidet tilgængeligt for danske videnskabsmænd. og siden 1864 har det været på fremmed statsområde.

Men da «Palæografisk atlas» var under udarbejdelse, blev Flensborg-håndskriftet for en kortere tid udlånt til universitetsbiblioteket i København, og jeg fik da, med hr. gehejmearkivråd dr. Hilles tilladelse, lejlighed til i januar 1901 at sammenligne Thorsens udgave med håndskriftet. De vigtigste resultater af denne undersøgelse skal jeg herefter meddele[1].

Som hovedresultat må jeg strax fastslå, at udgaven i det hele og store[2] er omhyggelig og brugbar; de fleste af de fejl, som findes i den, er småting, som det ikke lönner sig at opregne fuldstændigt, f. ex. s. 4 l. 1: *scriuæn*, læs: *skriuæn*, s. 12 l. 9:

---

[1] En beskrivelse og et smukt faksimile af Flensborg-håndskriftet er givet i Palæografisk atlas, Dansk afdeling 1903 som nr. XV.

[2] Om udgavens side 1—36 se Thorsens «forerindring» s. 23 og «rettelserne» bag i udgaven.

qvinnæ, læs: *quinnæ*, s. 14 l. 4: *horæR*, læs: *horeR*, s. 14 l. 6: *æruæ*, læs: *ærvæ*, s. 15 l. 7: *systær*, læs: *syster*.

Af uagtsomhedsfejl, som har större rækkevidde, findes der ikke særlig mange:

S. 6 l. 2: *for thy ær han skyldugh at them allær frith*; for *all*ær har hdskr. *alł*, d. e. *allæ* (som Thorsen rigtig opløser forkortningen s. 138 l. 7); samme fejl s. 9 l. 1.

S. 11 l. 3: *han . . thær for sakum ær*; hdskr. har: *saku*, d. e. skriveren har villet skrive *sakin*, men har ikke fået *n*'et skrevet færdigt; med andet blæk er der over *i*'et sat en kort streg, altså for at rette det til *sakin*; Wimmers bemærkning i Navneordenes böjning s. 26 (§ 10) må altså bortfalde.

S. 16 l. 6: *sun*, læs *søn*; jvfr. Navneordenes böjning s. 79 (§ 43).

S. 51 l. 3: *mughæ ær*, læs *mughæ æi*.

S. 56 l. 2: *bondæ . . cøp annæn iord*; om formen *cøp* ytrer Lyngby (Udsagnsordenes böjning s. 25, note 3) én mening, Gislason (An. f. nord. oldk. 1862 s. 366) fremsætter en anden formodning; men hdskr. har en vandret streg gennem nedstregen af *p*'et d. e. *cøp*ær; tilsvarende forkortelse findes i *dræp*ær s. 5 l. 2, 122 l. 1, *Tap*ær s. 184 l. 3.

S. 67 l. 4: *i kynæ*; *æ*'et er udraderet (jf. Navneordenes böjn. s. 63, § 28).

S. 98 l. 4: hdskr. har: *han drap sakløs man oc vsinum . oc forthø a han sin frith at mistæ*; ordene «*vsinum . oc forthø*» er i hdskr. overstregede, men med lysere blæk end texten. Det første *oc* bör rimeligvis udgå: «han dræbte en uskyldig mand på en uforsvarlig måde (så at der ikke kan fremføres noget til undskyldning for drabet)»[1].

---

[1] Ordet *vsinum*, som kun på dette sted forekommer i de danske love, svarer til glda. *usen* (*vusen* m. m.) «ulykkeligvis», som især bruges ofte i folkeviserne (DgF. III 536, jvf. Kalkar IV 693), og til fsv. *osini*, *osinom*, *osyniom* m. m., oldn. *úsynju m*, hvilket Bugge (NGL. V 672) forklarer som afledt af oldn. *syn*, i betydningen retfærdiggörelse, retsligt forsvar, jvf. got. *sunjon*, retfærdiggöre. Ordet *vsinum* har imidlertid været forældet i denne form og betydning, da Flensborg-håndskriftet blev skrevet, hvorfor det er blevet streget af en senere ejer og er udeladt i alle de handskrifter, hvorfra Kolderup-Rosenvinge anfører varianter. Men at det virkelig har hørt hjemme i den formular, som brugtes, når der skulde sværges om drab ved overfald, finder jeg bekræftet ved indskriften på den bornholmske Vester-Marie-sten VI (Wimmer: D. runemindesmærker III 305 ff.). Blandt de mange tolkningsforsøg, som er

S. 160 l. 4: *sæt hvm*, læs *sæth vm*.
S. 181 l. 4: *rætæ*, læs *oc rætæ*.
S. 195 l. 4: *æth innæs konæ*, læs *oc innæs konæ*.
S. 217 l. 2 og 3: *mer*, læs *mæn* (urigtig opløsning af forkortelsen).
S. 234 l. 1: *øværst*, læs *oværst*.
S. 259 l. 5: *thre marc*, læs *thre marc bot*.

Skönt Thorsen lader störste delen af håndskriftets fejl stå urettede, foretager han af og til, men temmelig principløst, ændringer i texten, uden at man kan se, at læsemåden skyldes udgiveren, således findes ordene *æn druknær man i mylnæ dam . æth i fiskæ garth* (s. 124 = 2, 37) slet ikke i Flensborg-håndskriftet; og en stor mængde småfejl er stiltiende rettede rundt om: s. 30 l. 2 har hdskr. *tillæ fullæ* f. *til fullæ*, s. 54 l. 6 *gagær* f. *gangær*, s. 184 l. 14 *goghæ* f. *gothæ*, s. 270 l. 9 *laghdath* f. *laghdagh* m. m. Disse rettelser gör dog ingen anden skade, end at læserne ikke får indtryk af, hvor fuldt af skrivfejl Flensborg-håndskriftet i virkeligheden er.

En væsentlig mangel er det derimod, at Thorsen, der aftrykker registrene til loven fra den danske udgave (1590) og den plattyske (1593), helt har udeladt den gamle indholdsfortegnelse, som står i Flensborg-hdskr., uagtet den ikke altid stemmer med overskrifterne i lovens text; bl. a. frembyder den, som Thorsen selv omtaler (fortale s. 23), den mærkværdighed, at der i registret anføres et afsnit: *vm troldomæ*, hvilket fattes i loven selv.

Thorsens ændringer i texten er heller ikke altid af tilladelig art; han har f. ex. ikke antydet, at hdskr. temmelig sjældent har *æth* (eller), i steden derfor bruges som oftest et par sigler for latinsk *et*, tegn, som mere eller mindre ligner & (se faks. i Palæograf. atl.). Heller ikke bemærker Thorsen, at hdskr. bruger flere *y*-tegn: *v*, *u* og *y*; Thorsen bruger kun *y*; af disse tegn er *v* det almindeligste, *u* bruges en halv snes gange i ord, der også skrives med *v* (s. 3 l. 6 har hdskr. *thurftlic*), og *y* (med eller uden prik) bruges kun i et lille antal ord, nemlig i låneordene

---

fremkaldte ved Wimmers skarpsindige tydning, må Marius Kristensens (Nord. tdskr. f. filol. 3 R. XV 152) ubetinget foretrækkes: *Drengr gōðr, drepinn ūsyni, ok Skōgi swēk saklōsan*, altså samme formular som i jyske lov, blot med en omstilling af ordene, foretagen bl. a. af hensyn til den allittererende form.

kyrki og *byskop*[1] (hvilke også skrives med *i*); *stiupfathær*, *-sun*, *-barn* osv. skrives afvexlende: *styop-* (16 l. 6; 20 l. 3, to gange; 35 l. 7; 36 l. 2; 48 l. 8; 48 l. 9, to gange), *styup-* (33 l. 3, rettelse), og *styp-* (18 l. 11; 25 l. 2; 33 l. 4; 48 l. 8); yderst sjælden skrives *sticp-* (regist. t. 1, 30, to gange) og *stiep* (19 l. 1); endelig skrives *lycær* 19 l. 4 og *syskœ* (!) 34 l. 4; side 61 l. 2 er *mykit* rettet til *mukit*.

Virkelig skade gör Thorsen ved at fjerne (helt eller som oftest) en del «uregelmæssige» sprogformer, som han utvivlsomt har regnet for fejl, men som umulig kan være blotte skrivfejl. Han har ved stiltiende at ombytte disse sjældne sprogformer med andensteds fra kendte regelmæssige former berøvet sin udgave en del af den særlige sprogtone, som i ret höj grad udmærker Flensborg-håndskriftet.

Partiklen «som» hedder i Thorsens udgave stadig *sum* (*svm*), men hdskr. har på følgende steder den mærkelige form *sam*:

S. 6 l. 6 læs: *wæriæ æi sam ræt ær.*

S. 14 l. 9 læs: *swa sam there father skoldæ takæ.*

S. 15 l. 3 læs: *sua sam there mothær lifthe . sua magnhe* (således!) *sam the ære.* («*sam there mothær lifthe*» står i margen, vistnok med en anden hånd end textens).

S. 16 l. 6 læs: *æmmykit sam han.*

S. 17 l. 1 læs: *swa sam the waræ allæ søskin.*

S. 18 l. 10 læs: *swa sam ant boskap.*

S. 19 l. 1 læs: *tha skiftes theræ* (således!) *køpæ iord oc sam boskap.*

S. 20 l. 1—2 læs: *hvR manghæ collæ svm han hævær . swa sam annæn . . . iord.*

S. 84 l. 2 har oprindelig stået: *sum sam vm mølnæ,* men *sam* er udraderet.

At nu *sam* «som» ikke beror på en skrivfejl, bevises af overskriften til I, 11 (s. 26 l. 1; hdskr. har, således som der står i Thorsens udgave: *Hwaræ sam søskæn* (således!) *ærvær meræ æn annæt*, og tilsvarende læses i AM. 286 (Rosenvinges udgave); men Flensborg-håndskriftets register har læsemåden: *Hwaræ ent samsøskœn æruær meræ thæn ant:* «(om tilfælde) hvor ét af

---

[1] S. 52 l. 11 står over *y*'et i *byskop* en krølle af samme udseende som det tegn, der i AM. 455, 12mo af de sjællandske love bruges til at betegne vokallængde (Wimmer: Oldnord. læsebog[6] XVII—XVIII); den samme krølle bruges over præpositionen *a* s. 164 l. 3, hvad Thorsen gengiver ved *å*.

samsøskende (fuldsøskende) arver mere end et andet). Allerede Kofod Ancher har bemærket, at dette ikke kan være rigtigt; artiklen handler ikke om, at det ene barn arver mere end det andet af samme kuld; den rette mening får vi først ved at læse: *Hwaræ sam ent søskæn æruær meræ thæn ant*: (hvor som (d. e. om tilfælde hvor) «ét søskende» arver mere end et andet». Da misforståelsen «*samsyskæn*» findes både i Fl.-hdskr. og i AM. 286, må formen «*sam*» altså have stået i begge håndskrifters (middelbare eller umiddelbare) grundhåndskrift. Det vil fremdeles ses, at «*sam*» kun findes i begyndelsen af Flensborg-hdskr., men at der senere kun skrives *sum* ell. *sɷm*; det tyder på, at ordet har været fremmed for skriverens egen sprogbrug, hvorfor han, efter at han var bleven opmærksom på det, retter det til *sum* (*sɷm*); jvf. rettelsen s. 84 l. 2; kun af vanvare har han ladet det blive stående i overskriften til 1, 11. Medens *sam* = *sem* i øvrigt næppe findes på andre steder i gamle håndskrifter, er der en mulighed for, at det kan påvises i en gammel jysk runeindskrift. Rimsøstenen (10. årh.) har nemlig efter Wimmers glimrende tydning (Da. runemindesmærker II 76): [*ua is*] [*t*]*auþi sam uarst maki*: «*wá es dáuði* «*sam*» *werst mægi*». Her kan *a*-runen naturligvis betegne en *e*- ell. *æ*-lyd ligesom i *uarst* og *maki*; men da *sem* findes skrevet med *i*-runen på en svensk runesten (se von Friesen i Skrifter utg. af K. Humanistiska Vetenskaps-Samf. i Uppsala IX. 3 s. 43), tyder brugen af *a*-runen på den jyske sten dog vel snarest på, at der har været ment «*sam*» ligesom i håndskrifterne af jyske lov.

Adverbiet «bort» skrives på 4 steder i Flensborg-hdskr. *bøøt* (124[9], 133[2], 163[5], 254[8]); Thorsen gengiver det ved *byrt* 124[9], ved *bɷrt* på de andre steder. 163[5] er der raderet ved ordet; der synes oprindelig at have stået *bøøt*; formen er da rimeligvis opstået ved omsætning af *brøt* (oldn. *braut*), som findes i VGL. I. Enestående er skrivemåden *Hɷræ* f. *Hɷræ* (hvorledes) 168[5]. — En gammel konjunktivform foreligger utvivlsomt i *skɷlæ*, som findes 84[6], 166[2], 256[3] og i registret til 1, 33. Side 11[7] har hdskr. *skɷlæ* med prik over *ɷ*'et.

S. 15 l. 6 har hdskr. *aldefaɀhær*, s. 29 l. 5: *aldæfarthær*, s. 46 l. 7: *faɀhærløsæ*, s. 51 l. 1: *aldefaɀhær*. Thorsen indsætter i alle disse tilfælde det regelrette: *fathær*. Men er *far t hær* simple skrivfejl? Jeg tror det ikke. Den mærkelige skrivemade bör sikkert opfattes som vidnesbyrd om, at skriveren af Flensborg-hdskr. i sit talesprog har haft en anden form end den

almindelige litterære. At han nemlig ofte skriver andre former af ordene, end han har brugt i sin tale, er tydeligt af flere steder: han skriver flere gange *laght*, mens han i sit talesprog brugte *lagh*, hvorfor han også kommer til at skrive *laghtsot* (200^{6-7}) f. *laghsot*; han skriver *saghæ* (= sagde), men at han har vidst, at den litterære form for *saghæ* var *saghthæ*, fremgår af, at han s. 59^{1} bruger *saghthæ* for *saghæ* i betydningen: de så (fsv. *saghu*)[1]. Formerne *farthær* og *farhær* opfatter jeg derfor også som mislykkede «etymologiske» stavemåder: den litterære form var *fathær*, talesprogsformen var *fār*, kompromisformen mellem begge blev *far(t)hær*[2].

En uomtvistelig talesprogsform er *sek* (195^{1}), som Thorsen ændrer til *sik*; at det ikke er nogen skrivfejl fremgår bl. a. af, at det gamle «skriftemål», som Brandt har trykt i sin læsebog s. 57—59, flere gange har *mæk* og *thæk* (*thægh*) ved siden af *mik* og *thik*.

Blandt talesprogsformerne er de særlig mærkelige, som bærer spor af jysk dialekt. Nogle sådanne former har Thorsen ladet blive stående; blandt disse kan mærkes: *lottæ* (184^{9}), som Lyngby (i «rettelser og tilföjelser» til Udso. böjn.) erklærer for uforståelig; det svarer imidlertid til jysk *lot* (lukte), som Lyngby anfører både fra nörre- og sønderjysk (Udso. böjn. 61, Sjy. sprogl. 67 og 101)[3]. — Men en del af de former, som mest afgörende tyder hen på Sønderjylland som Flensborg-håndskriftets oprindelige hjemsted, har Thorsen helt eller delvis fjernet[4].

Et af de tydeligste skelnemærker mellem nörre- og sønderjydsk i nutiden er, at sønderjysk har *v* og *j*, hvor nörrejysk har *hw* og *hj*[5]. Flensb.-hdskr. har *wat* f. *hwat* (Thorsens udg. 11^{7},

---

[1] Jvf. Lyngby: Udsagnso. böjn. s. 30 anm. 5 8 og 9, Gislason i AnO. 1862 s. 367, Kock i Arkiv f. nord. filol. XI 337.

[2] Rimeligvis bör, som O. Nielsen mener (Gamle jydske tingsvidner s. XXVIII), skrivemåden *kalf garth* (s. 274^{9}) = *kalgarth* opfattes som vidnesbyrd om, at *f* i *kalf* (kalv) var stumt. I det 14. og 15. årh. bliver slige «etymologiske» stavemåder talrigere; således kan man finde et får stavet *fader* (Bennike og Kristensen: Kort over danske folkemål s. 28); i Mandevilles rejse s. 99^{1} skrives fortid af at vinde: *vadn*, jvf at Eriks lov s. 85 har *wadn* (vand) v. s. a. *watn* og *wan*.

[3] Jvf. P. K. Thorsen: Nörrejysk lydlære s. 74, O. Nielsen: Gamle jyske tingsvidner s. XVI, Laur. Boysen: Vokalismus des Jydske Lov, Flensb. 1906 s. 50.

[4] I sin fortale s. 24 siger Thorsen, at der er «Spor i Codex Flensb. af slesvigsk Mundart», men han nævner ingen exempler.

[5] Lyngby: Sjy. sprogl. s. 10, Thorsen: Njy. lydl. s. 9.

68[3], 88[7], 175[3]), *wilt* med sort blæk, udraderet og rettet til *Hwilt* (d. e. hvilket) med rødt blæk, 157[3]; *iorthran* (Thorsens udg. 126[3]) jvf. *hiorth ran* s. 132[1,2]. At det nu ikke er almindelige skrivfejl, som Lyngby antog (Udso. böjn. s. 11), fremgår af, at der også kan skrives *hwil* i betydningen *vil*: s. 268[7] har hdskr. *oc hwil han* (rettet hos Thorsen). Rimeligvis sønderjysk er ligeledes *wærthær* 193[2] (forkortelsestegnet over *w* er det samme som over *h*: Thorsen har læst *warthær*); Flensborg stadsret har *wær* (62, 66 m. fl.). I de østdanske kilder er *wærthær* sjældent; jeg har kun optegnet det fra Er. l. 1, 42 og 2, 12. Men at den litteraære form *warthær*, som bruges i Flensb.-hdskr. ved siden af det sjældnere *worthær*, har voldt skriveren vanskeligheder, kan sluttes af, at han idelig begår fejlskrifter i ordet: s. 28 l. 5 står der *w* Rthæ med et bogstav udraderet mellem *w* og R (der bör læses *wæræ*); s. 64 l. 4 står der *wa*., en yngre hånd har tilføjet *thær*; s. 204 l. 4 er *a* i *warthæ* tilföjet over linjen; s. 262 l. 3 står der *warthær* med (det første) *r* tilföjet over linjen; s. 197 l. 5, s. 244 l. 5 og l. 7 står der *wathær* (jvf. *fathær* og *farthær*); alle disse ejendommeligheder forklares lettest, når man antager, at *warthær* har været skriveren en fremmed form; hans talesprog har sandsynligvis haft *wærthær* eller, som nuværende sønderjysk, *vær*[1].

Ligheder med det udpræget sønderjyske sprog i Flensborg stadsret[2] kan påvises i følgende tilfælde, hvor Thorsen har fordunklet forholdet: stadsretten har *hærscop* (jvf. Wimmer: Navneo. böjn. s. 67), Flensb.-hdskr. af jy. lov har *boskop* 36[1] og registret til 1, 6; s. 18[2–3] har hdskr. *boskop*; kun *unskop* 3[1] og *vndskop* 42[4] har Thorsen ladet blive stående. — Flensb. stadsret har ofte *løt* (oldn. *hlutr*): *iauæn løt*, 1 (s. 56), *tvo løtæ* s. 112; Flensb.-hdskr. af jy. lov har *hwær attand løt* s. 233[8]; omlyden, som er sjælden i østdanske kilder, stammer rimeligvis fra flertal[3].

Lyngby angiver (Udso. böjn. s. 18 note 5): «I fremsætt. nutids ental (af *kumæ*) forekommer *kumær*, *kvmær* mange gange, *kymær* 1 gang, 1, 7». Angivelsen er urigtig, men skylden er Thorsens; håndskriftet har nemlig mange gange *kømær* (s. 21[5],

---

[1] Lyngby: Sjy. sprogl. s. 58, Marius Kristensen i Arkiv XVII 88.

[2] Nikolaj Andersen i Sønderjyske Aarbøger 1899 s. 1—58.

[3] Jvf. Wimmer: Navneo. böjn. s. 64—66. Noreen: Altschwed. Gram. § 413, 2.

162[8], 185[3], 203[3], 210[2], 260[4], 261[5], 274[5], 276[4]). På de andre steder har hdskr. ganske vist *kvm*ær ell. *kum*ær; men da der ligeledes skrives (hvad kun undtagelsesvis kan ses i Thorsens udgave): *vvær* (f. *yvær*) 72[4], *kvns* (f. *kyns*) 114[1], *flvr* (f. *flyr*) 99[1], *svstær* 64[2], *suskæt* 33 l. 3[1], ligesom der skrives *gomæ* (f. *gømæ*) 40[8], *forthæ* (f. *førthæ*) 42[12], *skotæ* (f. *skøtæ*) 198[1] m. fl., er det i det mindste muligt, at *kvm*ær har skullet betegne *køm*ær.

Ligeledes omlydsformerne af *hauæ* har Thorsen indskrænket i antal; s. 18[11], 28[4], 30[10] har han ændret håndskriftets *hævær* (*hævæʀ*) til *havær* (*havæʀ*). Derimod har hdskr. *hogg*ær 174[9], ikke *høgg*ær; men s. 241[4] har hdskr. *høgg*ær.

Disse omlydsformer af verberne hjælper nu yderligere til at stedfæste Flensborg-håndskriftets sprogform. Ser man dem nemlig i sammenhæng med de nysnævnte spor af sønderjysk sprog, vil indtrykket af sønderjysk sprogtone blive end mere forstærket. Sidestykker til *hævær, kømær* og *høggær* kendes nemlig kun fra sønderjysk; *hævær*, der også findes i Flensborg stadsret (f. ex. 2, 15, 41), svarer til nuværende sønderjysk *hær*, som Lyngby opfører fra «Tinglev by og øst for Tinglev» (Udso. böjn. 90), Hagerup (Det danske sprog i Angel) fra Angel, Feilberg (Ordbog over jyske almuesmål) fra Brarup, Valsbøl,

---

[1] Jeg tror derfor ikke, at man (som Lyngby: Udso. böjn. s. 31 note 9) kan drage slutninger om manglende omlyd på grund af skrivemåden *dul* (f. *dyl*) 115[3], *Dvl* 186[5]; jvf. F. Jónsson i Arkiv XIII 258. — Denne brug af *v*, *u* for *ø*, *u* kan også hjælpe til forståelse af det omstridte ord *urctæ fang* (Jy. l. s. 286): *Sættær man eld i hethæ oc brænnær manz urctæ fang up . swa sum ær liung . æth torf*; — *fang* betyder «det, som fås, udbytte, produkter» jvf. det i Söderwalls ordbog (I 238) citerede: *vsufructum habeant in eisdem (ↄ: siluis) videlicet löf oc luuk . fang oc feagangh.* Første led læser jeg som *yrktæ* og opfatter det som en afledning af verbet *yrkja* (med suffixet *-iþo-*, jvf. *bygþ, fylgþ* m. fl.). I alle nordiske sprog bruges *yrkja* om at opdyrke jord: *þeir er á morkina ortu*, Egils saga kap. 4, *yrkiæ ok bætræ sinæ iorþ* sk. l. 4, 6; jfr. Fritzners og Schlyters ordbøger; i jysk findes endnu ørke og ørkning:

Du Husmand, som ørker den stridige Jord

hedder det i indledningsdigtet til Johan Skjoldborgs: En stridsmand (1900); jvf. MDL og Kalkar IV 929 f. Jeg mener altså, at jyske lovs *urct* = *ørkt* betyder: dyrkning (især plöjning) af jorden, og jeg oversætter stedet: sætter man ild på en hede og opbrænder en mands (en andens) dyrkningsprodukter (de ved opdyrkning af hedejord indvundne produkter) det vil sige (*swa sum ær*) lyng eller tørv.

Sundved og Angel, altså det mellemste og østlige Sønderjylland; omlydsformerne af komme og hugge findes ligeledes levende i det østlige Mellemslesvig (Sundved. Angel[1]), men er ikke påviste i middelalderlige skrifter[2], hvad der tyder på, at de allerede i middelalderen kun har haft en ringe udbredelse[3]. Der kan derfor ikke være nogen tvivl om, at deres tilstedeværelse i Flensb.-hdskr. skyldes indflydelse fra talesproget i den pågældende egn, rimeligvis det østlige Sønderjylland (f. ex. Sundved ell. Angel), mulig Flensborg selv, hvor håndskriftet indtil den nyeste tid har været opbevaret.

Det hovedresultat, jeg altså mener at være nået til, er, at Flensborg-håndskriftet er skrevet i en litterær sprogform, der i en del henseender afveg fra skriverens eget talesprog, og at dette må have været en dialekt, som ubetinget har været sønderjysk, rimeligvis fra den midterste og østlige del af Sønderjylland, hvad man kun ufuldkomment kan se af Thorsens udgave.

Når der en gang bliver tale om en kritisk udgave af jyske lov, vil det næppe blive Flensborg-håndskriftet, som lægges til grund; det er i virkeligheden ikke noget godt håndskrift, men er fuldt af skrivfejl, overspringelser m. m. Men kunde det ikke af sproglige grunde være ønskeligt, når Thorsens udgave har udtjent, at lade Flensborg-håndskriftet på ny komme i en diplomatarisk, helst faksimileret udgave? Vi har fotolitografiske udgaver af runehåndskriftet af skånske lov og af det ældste brudstykke af Valdemars sjællandske lov. Endnu större grund er der til at lade Flensborg stadsret og Flensborg håndskriftet af jyske lov fremkomme i faksimileudgaver: de to ældste sønderjyske håndskrifter bör kunne studeres af andre end af dem, som har lejlighed til at opsøge originalerne på rådhuset i Flensborg og i statsarkivet i Slesvig.

---

[1] Lyngby: Udso. böjn. 89, Feilberg: Ordb. under vedk. ord.

[2] *syver* (= sover) findes i Skråen for St. Knuds gilde i Flensborg § 42.

[3] *stær, gær, fær*, som findes i flere sønder- og nörrejyske dialekter, er derimod almindelige i middelalderlige håndskrifter (Udso. böjn. s. 88 f.).

Rungsteds Lyksaligheder.

Et Tolkningsforsøg.

Af

Ida Falbe-Hansen.

Det er en ganske egen Skæbne, Evalds Digt *Rungsteds Lyksaligheder* har haft. Saa godt som lige fra sin Fremkomst har det været anset for det betydeligste af hans selvstændige lyriske Digtning, i hans nærmeste Eftertid har de mest fremragende Æstetikere givet beundrende Kommentarer til det, og endnu 1861 kalder N. M. Petersen Digtet «den skönneste Ode i den danske Litteratur». Ogsaa i vore Dage finder vistnok selv den mindste Lærebog i Litteraturhistorie sig forpligtet til at nævne det. Men — nu kommer det store men — i vore Dage nævnes det saa godt som aldrig, uden at der tilföjes nogle daddende Ord. Og det er slet ikke saa lidt, man har fundet at udsætte paa det. Det er altfor overfyldt med Enkeltheder, Stroferne hænger ikke ordentlig sammen, det er altfor religiøst, meget mere, end det efter Reglerne bör være osv. osv.

Der er dog nogle enkelte, ogsaa i den sidste Menneskealder, der har kunnet skatte Skönheden i Evalds Digt. Jeg vil nævne et Par Navne, der vejer.

Vilh. Andersen har i «Aaret og Dagen» givet *Rungsteds Lyksaligheder* en fyldig Behandling, den fyldigste, det overhovedet har faaet. Naar han alligevel ikke er trængt ind til Kærnen, ligger det i, at Digtet for ham ikke saa meget har været et Maal som et Middel; han har föjet det ind som et Led i den Kæde af danske Digte, hvormed han vilde anskueliggöre dansk Natur og dansk Liv. Men Digtet er saa inderligt knyttet til Digterens Personlighed og bunder dertil saa dybt i Tidens Forhold, at man er nødt til at drage den og disse med ind i Beskuelsen, om man vil forstaa det helt.

Naar G. Brandes omtaler Digtet, sker det endnu mere lejlighedsvis. Det er i Afhandlingen om Chr. Winther med den

aandfulde Skildring af dansk Naturdigtnings Udvikling gennem Tiderne. Han kalder her Evalds Digt «den yndige Skildring af sjællandsk Natur», men mener rigtignok, at den er «skudt ned i en eneste stor stakaandet Bisætning, der indleder og forbereder Hovedsætningen, en Klopstocksk Lovsang over Almagtens Troner».

Jeg har aldrig kunnet frigöre mig for den Tanke, at G. Brandes kun har læst Digtet indtil det 6te Vers; dér traf han paa «Almagtens Troner», og saa lukkede han Bogen med et: «Det øvrige kommer ikke mig ved, jeg hører ikke til Sognet.» Det er Synd, at ikke netop han har taget Digtet op til Beskuelse, thi med sin sjældne Sans for Digterindividualitet og med sit Kendskab til Tidens Kaar vilde han da sikkert have fundet ind til Kærnen og set, at der var noget helt andet end Kristendom i Evalds Digt. At Evald var Kristen, endda en varmt troende Kristen, skal jeg være den sidste til at nægte; men hans menneskelige Følelser bevægede sig ingenlunde altid ad de Veje, som en ydmyg Kristens, især efter de Tiders Mening, bör gaa. Og det gælder ikke mindst denne Tid, da det er Lidenskabens Storme, der bruser gennem hans Sjæl. Da han har besluttet sig til at gifte sig, knæler han ganske vist for Gud, men hvorfor? Ikke for, som han efter god luthersk Anvisning burde, at «bede Gud om Forstand, om Samvittighed. om Kyskhed eller om et godt Valg», men for til sin Skriftefaders hellige Forargelse at sværge paa, at han vil have den, han har valgt, og ingen anden — det værste, man efter den gammel-lutherske Opfattelse af Ægteskabet kunde göre.

Ved en Gennemgang af Evalds Digtning skal man da ingenlunde gaa ud fra, at hvergang man træffer Guds Navn. er man borte fra almindelige menneskelige Følelser og inde paa en orthodoks Tankegang. Hvad man derimod rolig kan gaa ud fra, er, at der altid er Mening og Sammenhæng i hvad han skriver. Han havde gennemgaaet en grundig Skole hos ældre og nyere Lærere i Digtekunst og Veltalenhed; han ved altid, hvad han gör og hvorfor han gör det. Noget andet er, at hans Mening tit ikke er udtrykt med de Ord, vi vilde bruge. Han, der var en Nybegynder, en Banebryder, havde ikke til sin Raadighed Ord, hvis Indhold nu er enhver Skoledreng bekendt; han maatte famle efter Udtrykket, fandt ikke altid det efter vor Mening smagfuldeste; men hvor alvorligt han stræbte efter at finde det, der dækkede hans Tanke, det viser hans mange Udkast og Kladder.

Som *Rungsteds Lyksaligheder* ligger for os, er det heller

ikke Frugt af et flygtigt Indfald; Digteren har fulgt Horatses Raad, at gemme sit Arbejde en Tidlang, thi vi ved, at det er begyndt et Par Aar, för det kom offentlig frem. Dets ejendommelige Bygning er ikke en Tilfældighed. Det er ikke en Række planløst sammenhæftede Enkeltheder. Følger man Digterens Blik, vil man se, hvor roligt og sikkert det bevæger sig. Först ind over Landet: fra Rosenhække, hvorunder han hviler, over den frodige Eng, begrænset af Skoven; saa ud over Havet, hvor Blikket snart følger den fjerne Kysts vigende Linier, snart de glidende Skibe; og endelig sammenfatter han det hele Naturbilledes Karakter i dette: det venlige, milde, det dulmende, det, som en lidenskabsfyldt Sjæl trænger allermest til. Fra Naturen vender hans Blik sig nu til Menneskene, og han finder hos dem det samme velgörende Præg: Godhed, Venlighed, Medlidenhed. Og endelig løftes Blikket opad til den mægtige, til al Godheds Fader, fra hvem al god og fuldkommen Skabning har sin Oprindelse. Dette er en simpel og naturlig Klimaks, der udtrykker, hvorledes hans Hjerte efterhaanden fyldes af större og större Glæde over alt det skönne, gode og store, han er omgivet af.

Men hvad der nu falder i Øjnene, er, at alt dette kun er, hvad G. Brandes kalder en Bisætning, det er ikke Digtets egentlige Emne. Rent sprogligt er Digtets Bygning jo ejendommelig; Evald selv har et Par Gange benyttet en noget lignende Form (f. Eks. i «Nattetanker»), men ellers har det, bortset fra de ligefremme Efterligninger, vist ikke mange Sidestykker i nordisk Litteratur. Der kan henvises til Grundtvigs Digt «Nordens Aand» og til Wergelands Hardanger-Hymne (i «Den engelske Lods»). Begge disse indledes paa lignende Maade med en lang Række Bisætninger. Og Hensigten er ikke til at tage fejl af: Forventningen om hvad der skal komme, spændes stærkt, og naar Hovedsætningen endelig kommer, falder den med en ganske særlig Vægt. Selvfølgelig er det den, der giver os Digtets Kærne, det, der skal synges om, hos Wergeland: det dejlige Hardanger, hos Grundtvig: hvad Nordens Aand er.

I *Rungsteds Lyksaligheder*, hvor Hovedsætningen först falder i Slutningen af 4de Strofe, maa vi da ogsaa vente her at finde Digtets Kærne. Sætningen lyder jo:

Her fyldte Camoenen mit Bryst.

Men hvad betyder saa disse Ord?

De *kunde* betyde: Her blev jeg Digter. Men det *kan* de aabenbart ikke betyde. Evald havde været Digter længe för han kom til Rungsted; han var ogsaa bleven erkendt som Digter. Og dette, at føle, at hans Sang gav Genlyd i Menneskenes Hjerter, var uendelig meget for ham. Hverken for ham selv eller andre var det, at han kunde digte, noget nyt. Meningen med Ordene maa altsaa være en anden, og jeg mener, vi finder den i Ordet *fyldte*. «Her *fyldte* Camoenen mit Bryst» vil sige: «her blev jeg *fuldt ud* Digter, Digter i en höjere Forstand, end jeg hidtil havde forstaaet». At dette maa være Meningen ser vi af, at i det næste Vers, som atter begynder med en Række Bisætninger, lyder Hovedsætningen: *Her vokste min Sang*. Og endelig lyder det i det næste Vers for tredie Gang: *Da vokste min Sang*. Nu först har hans Røst faaet sit fulde Omfang — dens mægtige Klang «raser», som det vældigt fremfarende Vejr raser, som Orgelet bruser, som Basunen runger. Nu, först nu er hans Digtervinger fuldt udvoksede; de bærer ham op i Höjder, hvor han aldrig för har været. Dette er, hvad Rungsted har skænket ham.

Men hvad gör nu Evald, da Skabningens og Digtningens Herlighed er gaaet op for ham?

Bliver han *stum* — saadan som alle den nærmeste Eftertids Digtere bliver, hvad enten de flyver lavt som Thaarup eller höjt som Baggesen? Udstøder han som sin Forgænger Brorson et stille, fromt Suk: «Hvad skal jeg sige? mine Ord vil ikke meget sige» —? Kaster han sig i Ydmyghed for Almagtens Troner og udbryder: «Vel er jeg en stor Digter, men overfor dig er jeg kun Støv og Aske!» —?

Intet mindre. Tvært imod.

Den Følelse, der besjæler ham, er Følelsen af *sin* Magt, *sin* Skaberevne, af Digterordets vidunderlige Kraft. «Se!» siger han til Skaberen, «du er stor og mægtig, du kan skabe denne skönne Verden, men jeg, den dødelige, jeg kan rumme al denne Herlighed i mit Hjerte, jeg kan klæde den i Ord, saa mine Medskabningers Øjne oplades, og ogsaa de fatter den og glæder sig. Se, da du skabte Jorden, da sang Morgenstjernerne til Hobe, og alle Guds Börn jublede, men naar jeg, Johannes Evald synger om Skabningens Herlighed, *da tier Keruberne,* Englene i Himlen og Menneskene paa Jorden flokker sig for at lytte til min Sang og lade deres Hjerter fyldes af Fryd! Lyksalige Digter!»

Dette er ikke den kristelige Ydmygheds Stemme; det er Digter-Titanen der tiltaler Skaberen, ikke i Oprör imod ham, men

som den, der føler sig hans Lige, er sig bevidst, at «Poet» vil sige «Skaber». — —

Den Slægt, der er vokset op efter 1864, vil være mest tilböjelig til at trække paa Skulderen ad en saadan Overvurdering af Digterens Magt. Den har vel ogsaa Grund til det. Vi havde vist för 1864 stolet lidt for meget paa vore Digteres Syner. Men der var en Tid, for hvem saadanne Ord var endnu langt mere meningsløse. Det var Evalds egen Tid.

Hvad var en Digter dengang? Holberg var respekteret til Trods for, at han var Digter; Tullin var naaet et Skridt videre, men dog egentlig kun til at agtes, fordi han, den velhavende og ansete Mand, ikke brugte sin Fritid til noget ringere. Og Digterens Opgave? Ja det var at sætte de Lærdomme, som Videnskaberne havde udfundet, paa pyntelige Vers, saaledes at de gled let i Folk — hvad de ej gad hørt i Prosa, skulde han liste i dem *sub rosa*. Derfor bör Digteren fremfor alt studere flittigt, «den hele Polyhistorie være hans Forraadskammer.» Samtidig med *Rungsteds Lyksaligheder* kom Ove Mallings tykke Bog om de Dyder, danske Mænd har udmærket sig ved, og her er Digternes Virksomhed meget rigtigt opført under «Flid i Studeringer». At Digteren selv kunde have noget at aabenbare Menneskeheden, drömmer ingen om.

Da er det, Klopstock træder frem og forbavser Verden ved at hævde, at Digteren er Arvtager efter Oldtidens Præster og Profeter som Forkynder af Livets höjeste Sandheder! Og i Evalds mest inspirerede Øjeblikke — men ogsaa kun i dem — fyldes hans Hjerte af den samme Følelse af Digterens og Digtningens Höjhed.

Der var ikke mange, der forstod dette. At Klopstock talte som den, der har Myndighed, hørte man jo, men Tiden forargede sig nærmest over, at denne Myndighed kom til Orde overfor Kongerne, «Jordens Guder». Saa vidt gik det dog ikke med Evald; naar han kom ned til Jorden igen, kunde han uden Blu synge om Christian den Syvende som den genfødte Balder. Da den unge C. G. af Leopold nogle Aar efter vovede at tale til Sveriges nyfødte Kronprins med Klopstocksk Myndighed, faldt Kellgrén over ham: at en Smule Student vover at tale til en Kronprins, som om denne var et almindeligt Menneske, vover at minde ham om, at han har Pligter!! Og Kellgrén var endda et Geni, en af dem, der som det er sagt, kom op paa Höjderne hvor man ser Solen staa op, för andre ser den. Hvad Under da, at Abra-

hamson og Rahbek, de förste Fortolkere af Evalds Ode, ikke kunde se noget; de stod paa den flade Mark og saa akkurat saa langt, som man ser derfra. — Med Evalds Død forsvandt hans Syn paa Digtningen.

Men Følelsen af, at hvad Poesien trængte til, det var netop igen at komme op paa Höjderne, at se sig selv som noget stort, den laa dog som et Savn i mange unge Hjerter. Den Kreds af unge Mænd, som hin Aften i 1800 sad og sörgede over, at Digtekunsten var sunket efter Evalds Død, mente vist ikke, at Tiden ingen Digtere havde. Sandt nok, der var ingen, der helt havde taget Evalds Kappe i Arv, men flere Sider af hans Digtervirksomhed var dog taget op med mer eller mindre Held af Samsøe, Sander, Thaarup, og Baggesen stod jo i sin rigeste Flor. I hvert Fald, naar man sammenlignede Tiden efter med Tiden för Evald, kunde ingen sige, der var Tilbagegang. Men i een Henseende var Tilbagegangen uhyre: den höje Vurdering af Poesien, den fandtes ikke mere. At være Digter var igen bleven noget overmaade jævnt.

Men «den skulde hæve sig igen». Kort Tid efter staar Henrik Steffens paa Katederet og taler om Geniet.

«Geniet er Guddommens egen Straale, der nu og da glansfuldt bryder ud af Massen . . . . . Det sande Geni bliver bestandig ubegribeligere, jo mere det udtaler sig, jo kraftigere det aabenbarer sin guddommelige Glans. Naar Geniets Stemme lader sig høre, tier enhver . . . . . Hele Generationer komme og forsvinde, hele Nationer gaa til Grunde i den evige Conflict, hans Producter er uforgjengelige som det Evige, af hvilket de have deres Udspring» . . .

Det lyder jo næsten, som om Steffens citerede *Rungsteds Lyksaligheder*. Men gör han ikke det, er det blot hans eget og hans Tids Udtryk for det ny Syn paa Geniet, vi hører, saa turde netop det være et Vidnesbyrd om, at det er eet og det samme, han og Evald taler om.

Saa kommer Romantiken, og hele dens Opfattelse af Digtergeniet er den samme som Evalds og Steffens'. Fra de mest forskellige Digterindividualiteter har vi Vidnesbyrd om, hvad de har følt, naar Bevidstheden om deres Kald vaagnede hos dem. Snart er det det mystisk-betagende: «Det er underligt at være Skjald, . . . Hvad vi sjunge ikke selv vi vide,» (Grundtvig). Snart det overvældende mægtige, der bringer selv en Kæmpe som Henrik Wergeland til at udbryde: «Angst, o Angst! jeg overvældes af himmelske

Syner og Verdens Storhed, af Livets brogede Hvirvel! . . .», snart den jublende Fryd over at høre sin Stemmes Klang:

«Jeg skal det aldrig glemme,
den allerförste Gang,
da jeg min egen Stemme
fik høre, at den sang.» (Chr. Winther.)

Det er denne Jubel over at «høre sin egen Stemme», der klinger gennem *Rungsteds Lyksaligheder*, kun at den ligger adskillige Toner höjere, og Aanden, der bruser igennem den, kommer med en saa langt vældigere Kraft, fordi det er förste Gang, den faar Lov at synge ud i vort Modersmaals Toner.

* * *

Efter det «mægtigt fremfarende Vejr» kommer der en «stille sagte Lyd.» Det er Digtets sidste og inderligste Vers, det som Digteren med den ömmeste Omhu har omskrevet og atter omskrevet for at faa det til at sige netop det, han vil, det Vers, som er det stærkeste Bevis for, at Digtet ikke er et kristeligt Digt. Det er henvendt til den, hvem han alene — alene! — skylder Fryden over den Klang, der er vaagnet i ham. Men den ene er ikke Gud den Almægtige, det er en jordisk Kvinde.

Hvem hun saa er? Ja, der har jo været fremsat forskellige Hypotheser. Allerede kort efter Evalds Død, skriver Abrahamson, i en Anmeldelse af Evalds Saml. Skrifter, at Digtet er rettet til en Kvinde «som vi formode, sal. Mad. Jacobsen.» Denne «Formodning» synes i den sidste Tid at skulle slaas fast som Vished. A. D. Jörgensen tager den som given; det gör endogsaa Vilh. Andersen, der dog ikke synes at være stærkt overbevist, han anfører egentlig kun een Grund: «det var jo rimeligt, at Moderen fik sit Digt, da Datteren allerede havde faaet sit.» Men da *Rungsteds Lyksaligheder* fremkom, havde jo Moderen netop ogsaa faaet sit Digt, Mindedigtet.

Det passer saa godt til vor Tids Sans for Idyllen at forestille os, at Evalds Ode handler om en rar gammel Kone, paa hvis Skød han som Barn havde siddet, og som siden har plejet og passet ham i hans Sygdom. Nu har vi, saa vidt jeg ved, ikke engang noget Vidnesbyrd om, at Mad. Jakobsen har vist Evald særlig Godhed. Man demonstrerer vist her i en Cirkel: da *Rungsteds Lyksaligheder* er rettet til hende, maa hun have været god

imod ham, og da hun har været god imod ham, har han altsaa vist sin Taknemlighed ved at tilegne hende Digtet. Der var en anden Kvinde, for hvem Evald nærede den dybeste Taknemlighed; det var Tømmermandsenken Mad. Skou, hos hvem han tilbragte sine sidste Dage. «Det er hendes mer end moderlige Omhu jeg har at takke, at jeg uagtet de smerteligste Legemssvagheder er bleven holdt i Live. Sin Tid, sin Rolighed, endog sit Helbred har hun opofret for at göre mig det mest smertefulde Liv fordrageligt,» saadan lyder hans Ord. Han lönnede hende ved at testamentere hende alt hvad han ejede, men — han skrev aldrig nogen Ode til hende. Mad. Jakobsen derimod, den stakkels anstrængte Husmoder, om hvem Evald selv siger, at halvt trættet gik hun den forhadte tunge Alderdom i Møde, og for hvem Døden, som det lyser ud af Mindedigtet, kom som en Lettelse, hun skulde have været i Stand til at inspirere en Höjsang som *Rungsteds Lyksåligheder*! Tro det, hvem der kan!

Nej, der er da heller ingen Tegn til, at Samtiden eller den nærmeste Eftertid, fra Rahbek og Oehlenschläger til Hammerich og N. M. Petersen, har troet paa Historien om «sal. Mad. Jakobsen». Det synes tvertimod at have været den almindelige Tro, at Digtet var rettet til den Kvinde, Evald elskede, hvem hun saa var. Abrahamson kunde have sine Grunde til at skyde Mad. Jakobsen frem. Er Verset henvendt til den Kvinde, Evald vilde gifte sig med, og af hvem Familien havde den Opfattelse, at Evald var en af de sidste i Snesen af hendes Elskere, da kunde der vel være Grund til at dække over den kedelige Kendsgerning, at hun havde fremkaldt hans skönneste Ode.

Endnu et lille Fingerpeg findes i Udtrykket: «hvor Venlighed pryder de strengeste Dyder.» Dette er ikke et Ord, der tilfældig er løbet Evald i Pennen; han var ganske overordentlig kræsen i Valget af sine Tillægsord. Men hvilken Grund kunde han vel have til særlig at prise den afdøde Mad. Jakobsen, fordi hendes Dyd var streng? Forhaabentlig behøvedes det heller ikke overfor Datteren, Anna Hedvig. Den Kvinde derimod, han vilde gifte sig med, hendes Dyd blev der jo i höj Grad tvivlet om. Selv har han vel ikke tvivlet. Man kunde fristes til at tro, at Digtet blev udsendt af Evald i det stille Haab derved at kunne forberede hans Digtnings Venner paa Meddelelsen om, at nu havde han fundet den Kvinde, han kunde ønske at knytte til sig for Livet. De maatte vel kunne forstaa, hvad hun var for ham;

hans andre Venner — — — naa ja, hvordan de vilde optage det, anede han vel, og vi ved, at han ikke tog fejl af dem.

Men hvorom alting er: hvilke Grunde en Del af hans Venner kunde have til at dække over et Forhold, der var dem ubehageligt, saa gælder de vel ikke nu, over hundrede Aar efter. Hvorfor da ikke tro, som den anden Kreds af hans Venner, hans Digtnings Venner, at *Rungsteds Lyksaligheder* er vor förste store Digters Tak til den Kvinde — hun være værdig eller uværdig — der har inspireret ham? Er noget saadant ukendt i Litteraturhistorien? Var der ikke en Digter, der hed Dante? Og havde Evald ikke en Samtidig, der hed Goethe? Mon danske Digtere er skabt af et andet Ler? —

Sølvkursen ved år 1000.

Af

Valtýr Guðmundsson.

Et af de vanskeligste spörgsmål, der møder én ved studiet af Nordboernes kulturforhold i vikinge- og sagatiden, er spörgsmålet om deres værdiberegning og prisforhold. Men uden at få fuld klarhed over dette spörgsmål vil det være overordentlig vanskeligt, ja ofte ligefrem umuligt, at afgöre en mængde andre spörgsmål vedrørende vore forfædres kulturforhold og daglige liv. Thi at forstå og give en skildring af et folks kulturelle liv og samfundsforhold uden at kende dettes opfattelse af ökonomiske værdier, lader sig nu en gang ikke göre. Dertil er den rolle, som værdiforholdene spiller i ethvert folks liv, altfor indgribende. Således er det i nutiden, og det gælder ikke mindre, når talen er om fortiden. Og for oldtidens vedkommende er det ikke nok at kende de den gang gængse værdibestemmelser (f. eks. forholdet mellem varer og penge eller ædle metaller), men man må også kende disse værdibestemmelsers forhold til nutidens værdimålere. Ellers bliver vi let udsat for grove fejltagelser, der kan føre til helt urigtige forestillinger om forskellige forhold i oldtidens samfundsliv.

Det er nu ikke min hensigt i nærværende afhandling at foretage en undersøgelse af alle de herhenhørende spörgsmål eller at give nogen sammenhængende oversigt over Nordboernes værdiberegning i sagatiden. En sådan oversigt har jeg allerede givet i «Grundriss der Germanischen Philologie», 2. udg., XII. Abschnitt, §§ 64—69 og i min afhandling «Manngjöld-hundrað» i «Germanistische Abhandlungen zum LXX. Geburtstag Konrad von Maurers» s. 521—554, i hvilken sidste afhandling de kildesteder, hvorpå jeg har bygget min fremstilling, findes anførte. Blandt de her anførte kildesteder er der dog ét, der står i bestemt modstrid med mine resultater, uden at der i afhandlingen göres rede for min opfattelse af dette. Jeg har herom i en an-

mærkning kun bemærket, at jeg for pladsens skyld måtte give afkald på at vise, hvorledes dette höjst tvivlsomme kildested burde opfattes. Da nu netop dette kildested af alle tidligere forskere er blevet betragtet som overordentlig vigtigt og som regel er blevet benyttet som udgangspunkt for deres fremstillinger af oldtidens værdiberegning, vil man sikkert finde den nævnte bemærkning fra min side lidet tilfredsstillende og med god grund kunne forlange, at jeg påviser, enten hvorledes det kan bringes i overensstemmelse med mine resultater, eller at det er af en sådan art, at dets udsagn bör helt forkastes som upålideligt og fejlagtigt. Det er da også dette sted, som jeg her ønsker at göre til genstand for en undersøgelse, hvorved jeg håber det vil lykkes mig at vise, dels at det hidtil altid er blevet misforstået, og dels at der ikke kan tillægges dette en sådan betydning, som tidligere forskere har tillagt det.

Det sted, jeg her sigter til, er § 245 i Finsens udgave af Grågåsen, Konungsbók, II 192, hvor det lyder således:

fra silfr gang

J þaN tið er cristni kom ut hingat til islandz gecc her silfr iallar stórsculdir. bleíct silfr oc scyllde halda scor. oc vera meire lute silfrs oc sva slegit at lx. penninga gerþe eyre vegiN oc var þa allt eitt talit oc vegit. þat var iafn micit fe callat .c. silfrs. sem iiii. hundroð oc XX. alna vaðmala. oc varð þa at halfri möre vaðmala eyrir.

Dette gengives i Finsens oversættelse (Grágás IV 191) således:

Om Sölvs Værdi.

I den Tid, da Christendommen kom her til Island, gik Sölv her som Betalingsmiddel ved Udredelsen af al stor Gjæld: blegt Sölv, der skulde tåle Indsnit (uden at forandre Farven), og hvoraf den störste Del skulde være Sölv (og kun en mindre Del andet Metal), og således udmöntet, at tredsindstyve Penninge udgjorde en veiet Öre, og var da veiet og tællet Sölv det samme (idet man regnede alene efter Vægt). Et Hundrede i Sölv blev regnet for ligeså meget som fire Hundrede og tyve Alen Vadmel, og var da en Öre (Sölv) lige med en halv Mark Vadmel.

Længe kendtes dette stykke kun i den her gengivne form, men senere har det vist sig, at det i en lidt afvigende form også findes i et andet håndskrift, AM. 624, 4to, og efter dette hånd-

skrift findes det udgivet i Finsens sidste udgave af Grågåsen, «Skálholtsbók og en række andre håndskrifter», s. 462, hvor det lyder således:

Þa er kristni kom til islands gec hier bleict silfr j allar skvlldir ok atti hallda skært ok vera meiri hluti silfrs ok so sleigit at .lx. peninga skyldv giora eyri veiginn ok var þa jafnt latit veigit ok talit. Þat var þa jafn micit fe kallat .c. silfrs ok iiij c uadmala. þa verdr at halfri Mork vadmals eyrir silfrs.

Den eneste væsentlige uoverensstemmelse mellem de to tekster er, som man vil kunne se, kun det, at medens det i Kgbk. hedder, at et hundrede sölv blev regnet lige med «iiii. hundroð oc xx. alna vaðmala», hedder det i Skhbk., at det blev regnet lige med «iiij c uadmala». Finsen har ikke rigtig vidst, hvilken af de to tekster her burde foretrækkes; thi i en anmærkning til den sidste tekst bemærker han: «ordet alna er her måske ved uagtsomhed udeladt», medens han i sit «ordregister», s. 669, siger: ««iiii. hundroð oc xx. alna» på förstnævnte sted må udentvivl berigtiges efter sidstnævnte sted».

Ingen af de to udveje, Finsen foreslår, synes mig tilfredsstillende, ligesålidt som de forklaringer, som tidligere er givne af teksten i Kgbk. af Hildebrand i «Svenska folket under hedna tiden», s. 138, hvor han sammenstiller de nordiske «hundreder» med El-Mamuns arabiske system fra det 9. århundrede, og af Dasent i hans afhandling «Money and Currency in the tenth Century» («The Story of Burnt Njal», Vol. II), hvor han (S. 403) giver følgende forklaring af de 20 alen, som i følge teksten i Kgbk. skulde lægges til 4 hundrede alen vadmel, for at blive lige med 1 hundrede sölv:

«These twenty ells were a margin or maketale, given over and above the proper quantity. They answer to the extra 6 d. in the pound which was paid into the early English Exchequer when payments were made by weight (ad scalem), and answered to the Trebuchet in France, as so much thrown in to turn the scale. See Madox Hist. Excheq.; and Thomas, «The Ancient Exchequer of England», p. 25.»

Efter min mening ligger vanskeligheden ved at forklare de overskydende 20 alen i Kgbk. kun deri, at denne tekst altid er bleven misforstået. Når den opfattes rigtig, bliver der hverken tale om nogen overskydende 20 alen eller om nogen som helst

uoverensstemmelse mellem de to tekster. De siger da bægge det samme, kun med andre ord, og alle rettelser bliver unødvendige.

Når vi nu först ser på teksten i Skhbk., så siger den, at «c silfrs» blev regnet lige med «iiij c uadmala» og «følgelig blev en halv mark vadmel lige med en öre sölv». Af den sidste forklaring fremgår, at der med «c silfrs» menes et hundrede *örer* sölv» og med «iiij c uadmala» fire hundrede (= 480) *örer* vadmel, eller med andre ord: 4 hundreder lovörer (*lögaurar*) eller som de også kaldtes 6 alens örer (*sex alna aurar*), fordi der gik 6 alen vadmel på en sådan öre. Forholdet mellem sölv og vadmel (eller varer) var da som 1 : 4, idet 1 öre sölv blev lige med 4 örer vadmel (= 1/2 mark).

Tager vi dernæst teksten i Kgbk., så siger den, at «c silfrs» blev regnet lige med «iiii hundroð oc xx alna vaðmala», og «følgelig blev en halv mark vadmel lige med én öre». At der her med «öre» (*eyrir*) menes en «öre sölv», viser både sammenhængen og sammenligningen med den anden tekst, hvor der udtrykkelig står «*eyrir silfrs*». Men deraf følger igen, at der med «c silfrs» menes et hundrede *örer* sölv. Men hvorledes skal da «iiii hundroð oc xx alna vaðmala» opfattes? Det er hidtil altid blevet opfattet således, at der hermed mentes fire hundreder (= 480) og tyve alen vadmel, eller med andre ord 500 alen vadmel. Men dette står i fuldstændig modstrid ikke alene mod teksten i Skhbk., men også med den sidste sætning i Kgbk., «oc varð þa at halfri mörc vaðmala eyrir». Denne sætning viser så tydeligt som muligt, at meningen har været at fastslå det samme forhold mellem sölv og vadmel som i Skhbk., nemlig, at dette var som 1 : 4, idet en halv mark (= 4 örer) vadmel blev lige med én öre sölv. Hermed stemmer det kun dårligt, at 500 alen skulde være lige med et hundrede örer sölv, thi da der gik 6 alen vadmel på én öre vadmel og 48 alen på en mark vadmel, bliver 500 alen kun 83 1/3 öre vadmel eller 10 mark og 3 1/3 öre, hvorved 1 öre sölv bliver mindre værd end 1 öre vadmel, idet 83 1/3 öre vadmel bliver lige med 120 örer sölv. Nogle forskere har ganske vist søgt at klare denne vanskelighed ved at opfatte «c silfrs» som et hundrede alen sölv, men da en sådan beregningsmåde for sölv aldrig findes anvendt i oldskrifterne, må denne udvej absolut forkastes. Den vilde heller ikke hjælpe synderligt, thi i så fald skulde «c silfrs» være lige med 480 alen vadmel, men ikke som i meddelelsen angivet lige med 500 alen.

Nej, sagen er, at «iiii hundroð oc xx alna vaðmala» skal opfattes på en hel anden måde, nemlig: 4 hundreder og 20 (hundreder) alen vadmel, d. v. s. 24 hundreder alen vadmel, som bliver lige med 4 hundreder örer vadmel, idet der går 6 alen på én öre. I så tilfælde bliver forholdet mellem sölv og vadmel netop som i slutningssætningen angivet, som 1 : 4, og der bliver hverken brug for nogen forklaring af de overskydende 20 alen, eller for nogen rettelse i de to tekster. De siger nemlig bægge nöjagtig det samme; kun udtrykkene er forskellige, men meningen er den samme. I Skhbk. står der at 1 hundrede örer sölv (*c silfrs*) blev regnet lige med 4 hundreder örer vadmel (*iiij c uadmala*) medens det i Kgbk. hedder at det blev regnet lige med 24 hundreder alen vadmel (*iiij hundroð oc xx alna vaðmala*), hvilket omsat til örer netop bliver 4 hundreder örer vadmel. Der er således fuld overensstemmelse mellem de to tekster med hensyn til forholdet mellem sölv og vadmel, og den af mig i min afhandling «Manngjöld-hundrað» (s. 539—541) udtalte mening, at *hundrað* uden nogen tilföjelse i oldskrifterne vistnok altid burde opfattes som hundrede örer, idet ordet «alna» altid blev tilföjet, når der mentes hundrede alen, bliver herved yderligere bekræftet, noget som jeg den gang ikke havde anelse om kunde udledes af dette sted, medens jeg mente at kunne drage denne slutning af en mængde andre steder, navnlig i de gamle love, hvorimod jeg ikke i disse havde kunnet finde et eneste sted, hvor *hundrað* uden nogen tilföjelse skulde opfattes som hundrede alen.

Men selv om der således, til trods for den forskellige udtryksmåde, er fuld overensstemmelse mellem de to tekster, følger der ikke deraf, at den i bemeldte stykke givne meddelelse om sölvkursen ved år 1000 er så betydningsfuld og troværdig, som man hidtil har antaget. Hvad der i höj grad har bidraget til at man har tillagt den en så stor betydning, er den omstændighed, at dette stykke findes i et håndskrift af Grågåsen og derfor er blevet betragtet som en bestanddel af denne. Denne betragtning er imidlertid grundfalsk. Stykket er kun en historisk notits, som kun ved en tilfældighed eller om man vil ved en afskrivers vilkårlighed er kommet ind i et af Grågåsens håndskrifter. Det har aldrig haft noget med selve den islandske lovbog Grágás at göre, og dets udsagn står i bestemt modstrid med forskellige oplysninger i selve Grågåsen om sölvkursen i ældre tider, ja endogså i modstrid med virkelige lovbestemmelser, hvoraf i alt

fald nogle må antages at stamme fra det 10. århundrede. At det bemeldte stykke ikke er nogen bestanddel af selve Grágåsen, men kun en historisk notits, er da også blevet indset af Jón Sigurðsson (Dipl. Isl. I 163), hvad der, som han også med rette fremhæver (Dipl. Isl. I 240). med al ønskelig klarhed fremgår af bemeldte stykkes stilling i AM. 624, 4to, hvis indhold ikke står i det fjærneste forhold til Grágåsen eller de ældre islandske love.

Men selv om der her kun er tale om en historisk notits, kunde den både være gammel og indeholde en rigtig meddelelse om sölvkursen ved år 1000. Ingen af delene er imidlertid tilfældet. Dens indhold viser, at den ikke godt kan være ældre end fra det 13. årh., og dens angivelser er omtrent på alle punkter ganske fejlagtige. Det eneste rigtige er, såvidt jeg kan se, det, at ved år 1000 blev alle större gældsposter beregnede og udredede i sölv (men ikke som senere i varer), og at der den gang ikke skelnedes imellem talte og vejede penge. Det sidste bliver dog kun rigtigt, når man ser bort fra notitsens meddelelse om møntfoden, om det anvendte sölvs lødighed og dets værdiforhold til vadmel eller varer.

Angående møntfoden meddeles der, at sölvet blev således udmøntet (*slegit*), at der gik 60 penninge eller møntstykker på en vejet öre. Denne meddelelse står i fuldstændig modstrid med hvad man med sikkerhed ved om den nordiske møntfod i det pågældende tidsrum, og om en særlig islandsk møntfod kan der ikke blive tale, eftersom der aldrig blev præget nogensomhelst mønt på Island. Der kan derfor her næppe blive tale om anden møntfod end den norske, og her var møntfoden (ligesom i Danmark) den, at der gik 30 møntstykker eller penninge på en öre, idet der af en mark sölv blev udmøntet 240 penninge. Dette fremgår så klart såvel af de gamle norske love som af de fra oldtiden fundne mønter, at jeg anser det for overflødigt at anføre særlige beviser herfor. Disse vil man kunne finde i Schives «Norges Mynter i Middelalderen» (f. eks. s. XVI—XIX osv.). Man vil måske på den anden side göre gældende, at da man först i slutningen af det 10. årh. begyndte at præge mønt i Norden, så er der sandsynlighed for, at der i den heromhandlede meddelelse sigtes til en fremmed mønt, der var i omløb på Island. Men i så fald kan næppe nogen anden mønt end den angelsachsiske komme i betragtning, og da møntfoden her var den, at der af et pund (= 12 öre) sölv blev udmøntet 240 møntstykker, så der kun gik 20

penninge på én öre, bliver uoverensstemmelsen med bemeldte meddelelse endnu större. Den eneste mulige forklaring synes derfor at være den, at notitsens forfatter har vidst, at man engang i fortiden havde haft møntstykker eller penninge af en så ringe vægt, at der af disse gik 60 stykker på en vejet öre, men at han fejlagtig har henført en sådan mønt til året 1000 istedenfor til det 12. årh. Thi fra det 12. årh. har man virkelig fundet halvpenninge, som viser, at penningens vægt den gang kun var lidt over halvparten af vægtpenningens tyngde (jfr. Schive: Norges Mynter s. XVII), og först da indehaverne af møntretten begyndte at udmønte sådanne undervægtige penninge, begyndte man at skelne mellem «talte» og «vejede» penninge, idet der af de sidste altid gik 30 på en öre, medens der af de förste kunde gå indtil det dobbelte antal eller endog derover. Men ved år 1000 var en sådan sondring mellem talte og vejede penninge, som notitsen rigtig bemærker, fuldstændig ukendt. Den gang var vægtsystemet enerådende på møntvæsenets område.

En lignende fejltagelse gör notitsens forfatter sig skyldig i, når han meddeler, at der ved år 1000 til udmøntning anvendtes «blegt sölv» (*bleikt silfr*), som skulde tåle probering ved indsnit (ɔ: have samme lødighed indvendig som udvendig) og ikke være stærkere blandet med kobber eller messing end at over halvparten var sölv. At dette ikke kan være rigtigt, fremgår deraf, at det ved undersøgelse af mønter fra 10., 11. og 12. årh. har vist sig, at man den gang kun anvendte brændt eller rent (*brent, skírt silfr*) til udmøntning, og når undtages enkelte mønter fra Harald Hårderådes tid, viser alle mønter fra denne periode sig at være 14- à 15-lødige, eller af så rent sölv, som dette ved brænding kunde erholdes (jfr. Schive: Norges Mynter, s. XI). Först i det 13. årh. synes man at have begyndt at anvende det stærkt blandede blege sölv til udmøntning, og notitsens meddelelse om at et sådant sölv anvendtes ved år 1000, må derfor bero på en fuldstændig fejltagelse, idet forfatteren fra sin samtid eller nærmeste fortid har sluttet sig til tilstanden i ældre tider.

Endelig hedder det i notitsen, at forholdet mellem sölv og vadmel var ved år 1000 som 1 : 4, idet 1 hundrede örer sölv var lige med 4 hundrede örer vadmel og altså 1 öre sølv lige med 4 örer ($^1/_2$ mark) vadmel. Denne meddelelse om sölvkursen hænger sikkert nöje sammen med forfatterens fejltagelse med hensyn til møntfoden og det benyttede sölvs lødighed. Hvis man, som forfatteren tror, ved år 1000 havde benyttet sölv, som var

så stærkt blandet med kobber, at kun lidt over halvparten var rent sölv (*meire lute silfrs*), så var det ret naturligt, at et sådant sölv kun havde den halve værdi eller deromkring. Ligeledes vilde det have været naturligt, hvis der af en «vejet» öre blev udmøntet 60 penninge, at en «talt» öre på 30 penninge kun havde den halve værdi mod en vejet öre sölv. Men ingen af disse tilfælde forelå ved år 1000. Möntfoden var, som allerede fremhævet, den gang den, at der af en vejet öre sölv kun blev udmøntet 30 penninge, og man benyttede den gang til udmøntning kun brændt eller rent sölv, ligesom alle större beløb blev beregnede og udbetalte i den slags sölv.

Men at forholdet mellem brændt sölv og vadmel var som 1 : 8, således at 1 mark (= 8 örer) vadmel blev regnet lige med 1 öre sölv både i det 9., 10. og indtil midten af det 11. årh., derom foreligger der så fyldige og pålidelige oplysninger i oldskrifterne, at ingen tvivl herom er mulig. Dette ses for Islands vedkommende allerbedst og tydeligst af forskellige lovbestemmelser i Grágåsen, hvorfor jeg kan nöjes med at henvise til disse: Kgbk. I 241; II 141; Sthbk. 88, 91, 214 (f. eks.: «*brent silfr er enn, oc er eyrir at mörk lögaura*» — «*hann skal þá gjalda mörk sex alna aura fyrir eyri hvern . . . . í brendu silfri*» osv.). At forholdet var det samme i Norge i den ældste tid kan bl. a. ses af den bestemmelse i den ældre Gulatingslov § 218 (Ngl. I 74), at 10 mark sölv skal regnes lige med 32 køer og i samme lov § 223 (Ngl. I 75), at 1 ko skal regnes lige med $2^1/_2$ öre sölv. Da man nu ved, at 1 ko blev regnet lige med 1 hundrede (120) alen vadmel = 20 örer vadmel (hver på 6 alen), bliver forholdet netop som 1 : 8, når 20 örer (= $2^1/_2$ mark) vadmel regnes lige med $2^1/_2$ öre sölv. Og til ganske samme resultat fører naturligvis det andet eksempel, idet 32 køer (hver på 120 alen = 20 örer vadmel) bliver 640 örer = 80 mark vadmel, som skulde regnes lige med 10 mark sölv. Også her bliver forholdet mellem sölv og vadmel altså som 1 : 8.

Derimod ses sölvkursen i den sidste halvdel af det 11. årh. at være falden noget, så at forholdet mellem sölv og vadmel den gang, gennem hele det 12. årh. og noget ind i det 13. årh., var som 1 : $7^1/_2$, idet 1 öre sölv blev regnet lige med $7^1/_2$ öre vadmel (Kgbk. II 193, 247; Skbbk. 61; Dipl. Isl. I 97-8, 165, 316), og ved slutningen af det 13. årh. og i begyndelsen af det 14. årh. er forholdet mellem sölv og vadmel blevet som 1 : 6 (Jónsbk., Ngl. IV 308).

Når notitsens forfatter derfor siger, at forholdet mellem sölv og vadmel ved år 1000 var som 1 : 4, så må det skyldes en fejltagelse, som kun kan forklares derved, at han sigter, ikke til brændt sölv, men til et stærkt blandet møntsölv, som först synes at være kommet i brug i det 13. årh., men slet ikke blev anvendt i det 10. og 11. årh. Hans skildring af sölvet viser da også tilfulde, at han ikke har haft begreb om, hvad slags sölv man omkring år 1000 anvendte til udmøntning og udbetalinger, og hans fejltagelse med hensyn til dette måtte da nødvendigvis føre til en fejlagtig angivelse af sölvkursen.

Den tiltro, som tidligere forskere har skænket denne notits, viser sig således at være i höj grad ufortjent, idet dens angivelser omtrent på alle punkter viser sig at være fejlagtige. Når dertil kommer, at den på et vigtigt punkt tillige er bleven misforstået, er det intet under, at den i den grad har kunnet forvirre adskillige forskeres begreber om de gamle Nordboers værdiberegning, som den virkelig har gjort. At göre rede for alle de fejlslutninger, som den har ført til, ligger imidlertid udenfor denne afhandlings ramme. Hensigten med den har kun været, dels at vise, hvorledes bemeldte notits hidtil er bleven misforstået, og dels at påvise, at dens meddelelser med hensyn til sölvkursen ved år 1000 er så upålidelige og værdiløse, at der intet som helst kan bygges på den, hvorfor den ved fremtidige undersøgelser over Nordboernes værdiberegning bör helt lades ude af betragtning.

Strejflys over færøske stednavne.

Af

Jakob Jakobsen.

De færøske stednavne have ikke tidligere været gjorte til genstand for undersøgelse. Da øernes egenlige kolonisation først falder i det 9. århundrede, kan man ganske vist ikke vente at finde meget til belysning af ældgammelt nordisk stednavnestof, men dog frembyder det færøske stednavnemateriale flere lokale egenheder af interesse, når sammenligning foretages med moderlandet Norges stednavne og dernæst med de to nærmeste søsterlandes, Shetlands og Islands.

Da en undersøgelse af de færøske stednavne i deres helhed ikke kan foretages på dette sted, skal jeg begrænse den til et par hovedgrupper: først øernes og bygdernes navne, dernæst som denne lille afhandlings vigtigste æmne: ånavnene, i sammenhæng med hvilke skal omtales et par indsønavne og fjordnavne. En samlet behandling af de færøske stednavne håber jeg at få lejlighed til at foretage andensteds.

De beboede øers navne ere: a) de sydlige øer: *Suðuroy, Stóra Dímun, Skúvoy* eller *Skúgvoy, Sandoy*, b) de vestlige øer: *Hestur, Koltur, Vágar*, f. plur., *Mykines* eller *Mykjunes*, c) centralt beliggende: *Streymoy*, og øst for denne ø *Nolsoy* og *Eysturoy*, d) i nordøst: *Borðoy, Kalsoy, Kunoy, Viðoy, Svínoy, Fugloy*. Denne sidste gruppe (d) sammenfattes under benævnelsen *Norðuroyggjar*.

Det må dog bemærkes, at den fulde endelse *-oy* [åi] nu sjælden høres. Tvelyden udviskes til -ı eller -e[1]. Man siger således: oi sūrı (*í Suðuroy*), oi sandı, oi skūuı el. skıgvı, oi nö'lsı, oi kūnı, oi svoiın, oi foglı. Derimod med bestemt artikel: oi

[1] Angående de i denne afhandling benyttede lydbetegnelser og deres lydværdi se nærmere «Færøsk Anthologi», udgiven af V. U. Hammershaimb for «Samfund til udgivelse af gammel nordisk literatur» 1891.

stræimåidnı, oi æistóråidnı, oi bōəråidnı. oi kaᶜlsåidnı, oi vīaidnı (skr. *í Streymoynni* o. s. v.). I genitiv afkortes -oyar til -iar med ubetonet i og bitone på -ar (tildels også til -jar med forkortelse af lang hovedvokal). Således: til sūriar el. sorjar, til sandiar, til skūuiar el. skıvjar, til nöᶜlsiar, til kaᶜlsiar, til kūniar, til svoiniar, til fogliar — på Suðuroy ofte med tilføjet understøttende a (til sorjara, sandiara o. s. v.). Derimod: til el. oi stræimåidna, æistóråidna, bōəråidna, vīåidna (skr. *Streymoynna* o. s. v.) — ikke: (til) stræimiar, æistriar, bōəriar el. bårjar[1], vī(j)ar.

Ved overførelse til dansk sprogform ere nogle af disse ønavne blevne forvanskede. *Suðuroy* er således blevet til «Suderø» eller «Syderø»; øen burde på dansk hedde Sydø eller Sønderø. Endvidere siges og skrives «Viderø» for det rettere «Vedø» (*Viðoy*) og «Myggenæs» for «Møgenæs» (*Mykjunes*).

Nogle af de nævnte navne tiltrænge ikke nærmere forklaring; men enkelte kan der være grund til at gå lidt nærmere ind på, hvor betydningen ikke er umiddelbart indlysende, tilmed da der tidligere undertiden er opstillet urigtige forklaringer af et par af disse ønavne.

Skú(g)voy har sikkert sit navn af øens tidligere rigdom på den art søfugle, som kaldes «skue» eller «storkjove» (fær. *skúgvur*).

Hestur er nævnt efter sit udseende. Aflang af form hæver øen sig fra en noget bredere basis brat op (skrånende på østsiden, lodret på vestsiden) til en smal ryg foroven, som er bleven sammenlignet med en hesteryg. I sammenhæng hermed skal anføres, at et fjæld sydlig på *Suðuroy* (nord for Sumbø) bærer navnet *Hesturin hái*, «den høje hest», efter fjældryggens form.

Koltur (med radikalt r; genitiv: Kolturs) er i forf.'s Diplomatarium Færoense I, s. XLIII, forklaret af et ord «koltr» i betydning «klump, fjældknude» (jfr. shetl. Kultersfell som navn på en høj i Conningsburgh og norsk' «kultr», m., fjældknude).

Nolsoy [nöᶜlsåi] kaldes i et færøsk aktstykke fra c. 1400 (om tingfaretold) n o r s - ǫ y. Øen er smal af form og har en snæver landhals, et «ejd», hvor bygden ligger. Forleddet «nor» er i Dipl. Fær. I, hvor aktstykket findes aftrykt, sat i forbindelse med et forældet *nǫrr (nǫrv-), adj., smal, og dér nærmere begrundet (s. XLIII—XLIV). Genitivformen «nors» kan, ifald

[1] Formen «bårjar» (af *Borðoyar*) findes i sammensætninger som: bårjafjadl (*Borðoyarfjall*), bårjanēəs (*Borðoyarnes*).

ønavnet er en oprindelig sammensætning med «øy», tyde på, at ordet sigter fortrinsvis til den snævre landhals.

Streymoy har sikkert sit navn efter det stærke strømløb, kaldet *við Streym,* i den smalleste del af det smalle sund, *Sundalagið,* som adskiller Strømø og Østerø. Syd for det nævnte strømløb ligger på Strømøsiden næsset og bygden *Streymnes,* og på Østerøsiden findes lidt nordligere afsatsen *Streymhjalli* [-tʃadlı].

Borðoy [bōᵊrå̄i] frembyder en vis lighed med en møggreb. Øens nordlige del kan sammenlignes med skaftet på en sådan greb, og dens sydlige del, bestående af tre langt fremskydende forbjærge, med tænderne på greben. Af disse forbjærge må øen have fået sit navn. I norske stednavne findes *barð,* n., *borða,* f., og *borði,* m., egl. bræm, kant, rand, brugt om fjældkanter eller høje pynter. I shetlandske stednavne findes *bard, bord, bordek* og *borr* som betegnelse for høje fremspringende pynter og forbjærge (se forf.'s Etymologisk ordbog over det norrøne sprog på Shetland I og Shetlandsøernes Stednavne i Aarb. f. nord. Oldk. 1901). Den sydlige ende af Nolsøen, en lang og høj pynt, kaldes *Borðan* [bōᵊran], af *borða,* f. Ved forbjærget *Froðbiar Nípa,* «Frodbø Nipe», på *Suðuroy* rager en høj klippe (*stakkur, drangur*) ved navn *Borðadrangur* [bōᵊra-] op af søen. Forleddet *Borða-,* af *borði,* m., må her sigte til det nævnte forbjærg. Ud for et forbjærg på sydsiden af *Mykjunes* findes en høj søklippe ved navn *Borðudrangur* [bōᵊrödræŋgör], på generalstabskortet: *Borðdrangur.* «bōᵊrö-» må her vel komme af *borða,* f.

Ønavnet *Borðoy* kan enten stå for et oprindeligt **borða-øy* (*borða,* gen. plur. af *borði,* m.) eller være et oprindeligt **borð-øy,* hvor *borð,* n., står lig *borði* og *borða.*

Naboøerne *Kalsoy* og *Kunoy* ere nævnte efter to fritstående klipper ved nordenden af begge øer: *Kallurin* og *Konan.* De to sidstnævnte navne ere opståede ved sammenligning mellem de to klipper, idet *Kallurin,* «karlen», er forholdsvis høj og smal, *Konan* noget lavere og tykkere (sml. navnene *Risin og Kellingin,* «risen og kællingen», på to klipper i søen nord for Østerø, af hvilke *Risin* er lang og smal, *Kellingin* af meget større omfang). *Kalsoy* selv er iøvrigt lang og smal, *Kunoy* noget kortere og især bredere, så øernes navne sandsynligvis ere blevne til med henblik herpå ved sammenligning af de to naboøer. I navnet *Kunoy* indeholdes den gamle form *kuna,* der findes i oldnordisk ved siden af det almindeligere *kona.* I shetlandsk Norn er formen *kuna* bevaret som tabunavn, brugt til søs af fiskerne.

Viðoy har sandsynligvis sit navn af det dertil kommende drivtømmer (*viðr*, m.), snarere end af skovvækst i gamle dage. På østsiden af øen findes nemlig en stor bugt, kaldet *Viðvík* på grund af den store mængde tømmer, som i tidligere tid kom drivende derind.

Mykines, Mykjunes (i førnævnte aktstykke fra c. 1400 skrevet «mykiness») må vel i lighed med norsk «Møkenes, Møkjanes» udledes af et «myki (mykr)», f., lig «mykja», overleveret i betydning «møg». Skulde ordet i ønavnet sigte til guano?

Dímun i ønavnene *Stóra* og *Lítla D.* er i forf.'s afhandling «Shetlandsøernes stednavne», s. 231—32, under omtalen af shetlandsk «de Dimons» (to klipper) forklaret som et keltisk (irsk) navn — af «di», to (hunkønsformen af «da»), og «muinn», f., nakke, ryg, top. Hvor det omtalte navn forekommer (det er påvist på Shetland, Færøerne og Island), er det altid en tvedeling eller noget dobbelt, som betegnes — et af særkenderne for irsk stednavnedannelse.

Navnene på de forskellige øers beboere ere som oftest dannede med afledningsendelsen -ingur, således: *Suðringur* ved sammentrækning af **Suðroyingur*, mand fra Suðuroy, ligesom *Føringur* af *Føroyingur*, Færing. I lighed hermed: *Skúingur, Sandingur, Nolsingur, Eystringur, Norðingur* for **Norðroyingur*, mand fra en af Norderøerne, og nævnte efter de enkelte Norderøer: *Kalsingur*[1], *Kuningur*[1], *Viðingur*[1], *Svíningur, Fuglingur.* Derimod siges ikke *Borðingur* om en mand fra Bordø, hovedøen blandt Norderøerne. Delvis forældet er en uregelret dannet form *Borðoyarningur* [bårja-]. Heller ikke siges *Streymingur* om en Strømøbo; men også her gælder det, at en uregelret form *Streymningur* med indskudt n har været i brug, nu delvis forældet. De andre øers beboere betegnes ved endelsen *maður* [mæavòr]; således: *Hestmaður, Koltursmaður, Vágamaður, Mykjunesmaður.*

Bygderne have som oftest navn efter kystformationerne, især havindskæringer, idet de nybyggere, som have taget land på øerne, have bosat sig ved kysten, vel nærmest af hensyn til fiskeri og bådefart. De nuværende bygdenavne have oprindelig i

[1] På Norderøerne bruges dog betegnelsen *Kalsingar* særlig om mænd fra bygden *i Mikladali* (tildels også om mænd fra *Húsar*), *Kuningar* om mænd fra selve bygden *í Kunoy*, *Viðingar* om mænd fra *Viðoyareiði*.

de fleste tilfælde været navne på enkelte gårde. Ved udstykning ere gårdene blevne til bygder.

Der findes fem bygder, hvis navne ende på *fjørður* [fjøᵊrór], fjord, nemlig: *Árnafjørður* [ådna-] på Bordø, *Oyndarfjørður* [åinda-], *Fuglafjørður* [fogla-] og *Sølmundarfjørður* [sölmonda-] på Østerø, *Kollafjørður* [kådla-] på østsiden af Strømø. Af disse have de fire første sandsynligvis navn efter nybyggere, som i landnåmstiden have taget stederne i besiddelse, nemlig *Árni, Øyvindr, Fugli* og *Sǫlmundr*. Bygden *í Oyndarfirði*, urigtigt daniseret «Andefjord», findes i det førnævnte aktstykke fra c. 1400 skrevet «öyndar firði», hvor «öyndar» må være en sammentrækning af «ǫyvindar» lig «øyvindar». *Fugli* kendes som mandstilnavn fra Norge og som mandsnavn fra Sverige. Det synes indeholdt i nogle norske gårdnavne som første led (O. Rygh, Gamle personnavne i norske stedsnavne, s. 77) og har derfor vel også i Norge været brugt som virkeligt mandsnavn og ikke blot tilnavn. Der findes ingen rimelig grund til at aflede det færøske fjord- og bygdenavn *Fuglafjørður* af fællesnavnet *fuglur*, fugl. *Sølmundarfjørður* er nu blot bygdenavn og ikke fjordnavn, men har sikkert været det oprindelige navn på den fjord, som nu bærer navnet *Skálafjørður* [skåala-] efter bygden *á Skála*, beliggende på vestsiden af fjorden lige overfor bygden *í Sølmundarfirði* på østsiden. I Færøsk Anthologi I, s. 448—49, findes meddelt et sagn om to brødre, *Skeggi* og *Sølmundur*, boende i Solmundefjord i gammel tid og af hvilke Sølmundur, den yngre broder, ved forræderi tog livet af sin ældre broder, som styrede gården (stødte ham ned af det fjæld, som siden fik navnet *Skeggjanøv*). Efter denne Sølmundur skulde bygden ifølge sagnet have fået navn. Rimeligere er det at antage, at navnet Sølmundarfjørður er endnu ældre og bærer den landnåmsmands navn, af hvilken den i sagnet omtalte Sølmundur har været en efterkommer. — *Kollafjørður* på Strømø er vel nævnt efter de kullede fjældtoppe ved fjorden, ligesom isl. Kollafjörður (på flere steder) og shetl. Kollafirt' (Mainland). I den færøske Kollefjordbygd er dog bevaret et sagn om en mand *Kolli*, som i oldtiden skal have grundet bygden.

De allerfleste af de færøske bygdenavne ende på *vík* [voiᶜk], vig — 14 i alt foruden det usammensatte *Víkar*. Disse navne på *vík* ere: *Hattarvík* (Fuglø), *Klakksvík* (Bordø), *Elduvík* og *Lorvík* (Østerø), *Haldórsvík* [haldars-], *Tjørnuvík* [tʃödnö-], *Hval-*

vík [kval-], *Hórsvík* [hös-], *Hoyvík*[1], *Kvívík* (Strømø — Kvívík på vestsiden, alle de andre på østsiden, nævnte i rækkefølgen nord til syd), *Skálavík* og *Húsavik* [hüusa-] (Sandø, på østsiden), *Hvalvík*, ældre *Sandvík*, og *Øravík* (Sønderø, på østsiden). Desuden *Víkar*, *í Víkun*, plur., på nordsiden af Vågø. Af disse *vík*-navne er *Hattarvík* sandsynligvis nævnt efter et lille fjæld over bygden, et fjæld som skråner jævnt op fra alle sider og har en forholdsvis flad top. *Hattur* findes som høj- og fjældnavn flere steder på Færøerne. Ellers forefindes et gammelt mandsnavn *Hǫttr* efter O. Rygh som første led i nogle norske gårdnavne. *Klakksvík* (nævnt efter fjældet *Klakkur*) er egenlig kun en del af den større bygd *norður í Vági*, men bruges nu alm. i mere udstrakt betydning. *Lorvík* er i overensstemmelse med færøske lydregler opstået af et ældre *Leirvík. *Haldórsvík* må være opkaldt efter en nybygger Halldórr, som har bosat sig her. Bygden kaldes ofte blot *Vík*. *Tjørnuvík* indeholder ordet *tjørn*, oldn. tjǫrn, her i betydn. sump- el. moseland, fugtig jordbund, men ellers udenfor stednavne alm. i betydning: lille indsø. Den første betydning indeholdes også i det på flere steder forekommende færøske navn *Tjørnunes*. *Hórsvík*, *Hósvík*, er opstået af et ældre *þórsvík*, Torsvig, indeholdende gudenavnet, på samme måde som *Hósdagur* [hös-] er opstået af oldn. þórsdagr. Overgangen þ > h findes i enkelte af þórr afledede navne, som nu ere forældede, men af og til forekomme i stednavne (således: Hóraldur, af þórolfr?) samt i nogle demonstrative pronominer (f. eks. *hesin*, denne, af oldn. þessi) og stedsadverbier (*har*, dér, af oldn. þar). Ellers er þ så godt som allevegne udviklet til t. Navnet Torshavn skal omtales i det følgende. *Kvívík* findes i aktstykket fra c. 1400 skrevet «huiguvik». Det nuværende Hvalvík på Sønderø kaldes i Færingesaga Sandvík. Navnene *Elduvík* og *Øravík* skulle omtales i det følgende under behandlingen af ånavnene.

Umiddelbart syd for det nuværende Kirkebø, sydvestlig på Strømø, er *Brandarsvík*, som nu kun er navn på en bugt, men i ældre tid også kan have betegnet det omgivende opland og været navn på en boplads. Første sammensætningsled må nemlig være et mandsnavn, mulig navn på en nybygger eller landnåmsmand, og dannet ved afledning af «Brandr» (enten *Brandarr eller «Brandulfr, Brandalfr»).

---

[1] urigtigt daniseret «Højvig» i stedet for «Høvig».

På *vágur* [våavór], våg, bugt, ende fire bygdenavne, nemlig: *Sandavágur*, *Miðvágur*, *Seyrvágur* eller mere alm.: *Sørvágur* [sör-], alle på Vågø, og *Trungisvágur* eller nu mere alm. *Trongisvágur* på Sønderø. Desuden findes to usammensatte bygdenavne *Vágur, í Vági*, henholdsvis på Bordø: *norður í Vági*, og på Sønderø: *suður í Vági*. *Seyr-* el. *Sørvágur* må udledes af ordet *seyrur*, oldn. saurr, i betydn. søle, dynd, hvilken afledning siges at passe vel til stedets beskaffenhed. Formen *Seyrvágur* er iøvrigt kun meddelt fra Sønderø.

Om første led i *Trungisvágur*, et sandsynligt gammelt fjordnavn, skal meddeles i sammenhæng med omtalen af ånavnene. — Som fællesnavn bruges nu i færøsk alm. en hunkønsform *vág* [våa] i stedet for *vágur*.

På *sund*, sund, ende to bygdenavne: *Haraldssund* på østsiden af Kunø og *Hvannasund* [kvanna-] på Vedø. *Haraldssund*, som tillige er navn på det smalle sund mellem Kunøens sydøstside og Bordø, må være opkaldt efter en nybygger Haraldr. Mere tvivlsom er navnet *Hvannasunds* oprindelse. Det kunde tænkes at indeholde et mandstilnavn *hvanni. Hvannasund er også navn på den smalleste del af sundet mellem Vedø og Bordø.

På *høvn* [hövn], havn, nu som sidste sammensætningsled forkortet til *-un* [ön], ende to bygdenavne (i tidligere tid fire), nemlig *Saksun* paa nordvestsiden af Strømø og *Skopun* på nordsiden af Sandø. Bygden *Vestmanna* [væsmana], i dansk form: Vestmanhavn, hed tidligere **Vestmannahövn* og findes i det ovennævnte aktstykke fra c. 1400 skrevet «ves mana hofn». Navnet stammer sikkert fra «vestmænd» eller Irer ligesom de islandske «Vestmannaeyjar». Øernes hovedstad Torshavn på østsiden af Strømø, i Færingesaga kaldet Þórshǫfn og i to diplomer fra henholdsvis 1403 og 1407 «Þorshafn», hedder på færøsk nu blot *Havn* (*í Havn*) eller med tilføjet bestemt artikel: *Havnin*. — Saksun, i aktstykket fra c. 1400 skrevet «sagx hofn», har et meget smalt indløb med høje bratte klipper på begge sider. Det er sandsynligvis dette indløb, der betegnes ved ordet *saks* her. Det samme ord genfindes f. eks. i fjældnavnet *Saksaberg* på vestsiden af Sønderø (mellem Fámjin og Vágs Eiði), navn på en fjældvæg ud imod havet med nogle fremspringende pynter. *Sax*, som i oldnordisk dels betyder et kort sværd, dels bruges om et skibs forstavnsræling, betegner i stednavne ofte noget trangt og smalt, men synes også, da der gives tilfælde, hvor en sådan forklaring ikke passer til de pågældende steders beskaffenhed, at have

en grundbetydning «klippe» (lig det latinske «saxum»). Se herom «Hellquist, Svenska sjönamn», under Sax-. I fær. «Saksun» synes ordets betydning at være «klippekløft», i «Saksaberg» dermod «klippepynt». — Første led i Skopun (*Skop-hǫfn) synes at være det i svensk bevarede «skopa», f., kar, øsekar. I norske stednavne bruges (efter O. Rygh, Norske Gaardnavne, Indledning s. 38) ordene «ausa» og «koks», egl. øsekar, om runde og indelukkede bugter, og det med disse ord enstydige «skopa» kunde vel tænkes brugt om den temmelig indelukkede Skopun bugt. Men det ligger dog i dette tilfælde fuldt så nær at antage «skopa» brugt om det store skær (den lille klippeholm) ved indløbet til bugten, da dette skær netop siges at have en vis lighed med et hvælvet øsekar med håndtag[1].

Ordet *angr*, m., bugt, som oftere forefindes i norske bygdenavne ved kysten (Stavanger, Hardanger, Geiranger o. s. v), synes indeholdt i et enkelt færøsk bygdenavn, tidligere blot ånavn, nemlig *Saltangará* syd for Glivre på Østerø, nu alm. kaldet *Saltandará* med overgang fra ng til nd, men skrevet «Saltangeraa» eller «Salttangeraa» med tilknytning til ordet «tange». Saltangará er egenlig navn på den å, som fra indsøen Toftavatn løber ud i bugten nord for næsset *Saltnes*. Her findes i henhold til det store generalstabskort over Færøerne ingen nævneværdig tange. Den sandsynligste forklaring er, at den bugt, hvis sydside dannes af Saltnes, oprindelig har været kaldt *Saltangr, hvilket navn nu kun findes bevaret som første led i det omtalte ånavn. Den her liggende lille bygd er af ganske ny dato. Det ældre og egenlige navn for stedet, hvor den nu ligger, er *Heiðarnar* [haijanar].

I sammensætning med *nes* haves bygdenavnene *Skarvanes* (Sandø), *Trøllanes* [trödla-] (nordligst på Kalsø) og de nye bygder *Morskranes* og *Skipanes* på Østerø og *Slættanes* [slaᵉta-] på Vågø. Usammensat: *Nes*, *á Nesi* (Østerø), øernes provstesæde. Første led i «Skarvanes» er sandsynligvis no. skarv, n., nøgen stengrund eller klippe, hvilket passer vel til stedets natur. I flere tilfælde kan det ved stednavne, begyndende med Skarv-, være vanskeligt at afgøre, om det er dette «skarv» eller fuglenavnet *skarvur* (oldn. skarfr, m., skarv, ålekrage), som menes.

---

[1] Efterat ovenstående var skrevet, er udkommet bind XIII (Romsdals amt) af Norske Gaardnavne. Her oplyses s. 205 under «Ausnes» om ordet «ausa», at det også meget ofte bruges som navn på skær.

I sammensætning med *dalur* haves bygdenavnene *Norðri-* og *Syðridalur* [sīri-], nu alm. *Norðra-* og *Syðradalur*, *í N.-* og *S.-dali* (på vestsiden af Strømø), *Gásadalur* (Vågø), *Miklidalur* nu alm. *Mikladalur*, *í Mikladali* (Kalsø), og *Syðridalur* sydøstlig på Kalsø. Usammensat: *Dalur, í Dali*, på Sandø.

Andre bygdenavne efter naturformationer ere: *Eiði*, *á E.* [aiji; lokal udtale: åijı], nordligst på vestsiden af Østerø; *Viðareiði* for **Viðoyareiði*, hovedbygden på Vedø. *Strond* på Bordø og *Strendur*, *á Strondun*, på Østerø. (En mand fra *Strond* kaldes *Strandarmaður*, fra *Strendur* derimod *Strandingur*.) Det ældre navn for den sidstnævnte bygd var «í Ragtanga» (således i aktstykket fra c. 1400). *í Múla*, nordligst på Bordø. *á Skarði* (Kunø). *Glyvrar* [glıvrar], *á Glyvrun* (Østerø), af *glyfr, fær. glyvur [glīvòr], n., kløft, klippekløft, shetl. «gløver». *við Gjógv* [vi dʒægv], udflytterbygd fra Funning, Østerø; *gjógv*, f., klippekløft. *á Sandi*, hovedbygden på Sandø. *á Oyri* (Østerø); *úti á Oyri* eller *á Norðoyri* (ved Klaksvig, Bordø). *Argir*, plur., *á Argjun*, lidt syd for Torshavn, Strømø; af en stamme *arg-, der indgår som forled i mange færøske stednavne, især i genitivformen Argis- (Argisá, -brekka, -dalur, -fossur, -gjógv, -hamar), og synes at betyde «stenet (gruset) jordsmon». Heraf er vistnok afledet fær. «örg» og «örga», f., om stenet eller gruset jordsmon; i hunkønsord på a og med a i stammen, indtræder i færøsk regelret ö for stammens a i nominativ. *Kaldbak* [kalbak], på østsiden af Strømø; egl. *undir Kaldbaki*, «den kolde fjældryg». Fjældet over og nord for Kaldbak kaldes nu *Kaldbakskambur*. *Depil*, *í Depli* (Bordø); oldn. depill, m., vandsamling, pyt. *Gøta* (i Færingesaga: Gata), *í Gøtu*, på Østerø, har navn efter en ældgammel forbindelsesvej, førende der forbi. Der er nu to bygder af dette navn: *Norðra* og *Syðra Gøta*. *Leynar*, f. pl., *í Leynun*, er dannet af stammen «laun», skjul. Ikke fuldt opklaret er navnet *á Sellátri* eller *Selatrað*, udtalt «sēᵊlatra, sēᵊlatræa», på Østerø. Dog har, til trods for udtalen, forklaringen af «sellátr» (sælhundeleje), opstillet ved V. U. Hammershaimb, sandsynlighed for sig. *Ánir* [åanır], *í Ánun*, også i bestemt form: *Ánirnar*, *í Ánunun* (på Bordø), er ikke «Åerne», som det skrives, men må udledes af *án = *ón, f., norsk «one», m., svensk dialekt «ån», f., og «åne», m., shetl. «*on*», lille (afgrænset) stykke land, engstrimmel eller agerlap.

Den anden gruppe af bygdenavne, som oftest oprindelige gårdnavne, er den, hvori et ord, betegnende bosted, gård eller

opdyrket mark, forekommer som andet led eller undertiden usammensat. Denne gruppe tæller langt færre navne end den foregående.

Sammensatte med *bøur* [bø̄ᵊvór], oldn. bœr, gård, i færøsk nu alm. i betydning hjemmemark, opdyrket mark, ere følgende fire bygdenavne: *Kirkjubøur* [tʃɪᶜrtʃö-] på sydvestsiden af Strømø, øernes bispesæde i den katolske tid, og på Sønderø: *Sunnbø* [somba], *Fróðbø* [fråbba[1]], *Hvalbø* [kvalba]. — *Sunnbø* er den sydligste bygd på Sønderø; deraf navnet. *Fróðbø* er sandsynligvis et oprindeligt *Fróðabœr, opkaldt efter en ellers ukendt landnåmsmand «Fróði». En del vanskelighed med hensyn til den vedtagne skriftform Fróðbø volder det, at navnets udtale udenfor Sønderø nu alm. er «frōᵊba» med (langt) o og ikke, som man skulde vente: frouba eller fråbba; men det er dog rimeligst at gå ud fra den ældre lokale udtale, Sønderø-udtalen «fråbba», som den rette her. ðb er regelret blevet assimileret til bb og det foranstående ó derefter forkortet til å. Udtaleformen «frōba, frōᵊba» kan skyldes senere vokalforlængning. — Desuden findes *Bøur*, *á Bø*, på flere steder som gårdnavn eller navn på en *býlingur*, det er: en mindre afdeling af en bygd. Mærkes kan *Signabøur* som navn på en underafdeling af bygden Kollefjord (Strømø), liggende for sig selv på sydsiden af fjorden. Første led kan formelt udledes af et mandsnavn *Signi, men formen kan også vel tænkes opstået af det kendte kvindenavn Signý.

Lambi, í Lamba, på Østerø er derimod næppe et oprindeligt Lambbœr, men snarere i henhold til forleddet «lamb» et oprindeligt *Lambhagi (lammegræsgang). Jfr. Lamhoga på øen Fetlar blandt Shetlandsøerne som navn på en større græsgang. Lambi findes desuden fra gammel tid af daniseret til «Lamhage, Lamhauge», hos Lucas Debes» (1673): «Lamhawe» på det «Færøernes Beskrivelse» ledsagende kort.

Sammensat med *skáli* [skåalɪ], egl. stue, hus, haves *Norðskáli, á Norðskála*, på vestsiden af Østerø, og den nu nedlagte bygd *Blankskáli, á Blankskála*, på sydvestsiden af Kalsø. Desuden usammensat: *Skáli, á Skála*, på Østerø.

Oldn. *hof*, i oprindelig betydning: gård, er bevaret i bygdenavnet *Hov, í Hovi*, på østsiden af Sønderø. *Hov* var øens hovedgård i oldtiden, som det fremgår af Færingesaga; her boede

[1] Nu dog alm. udtalt med lang o-lyd: frōba, frōᵊba. På Sønderø derimod f. eks. «til fråbbiar» og ikke «frōᵊbiar».

høvdingen Hafgrímr. — Den syd for Hov liggende bygd *Porkeri* forklares bedst som et oprindeligt *Purkugerði, det er: indhegning for svin (*purka*, f., so). Her have da Hovsmænd i oldtiden haft svinegræsgang. I Kirkebø udmark (Sydstrømø) er en lille indsø, kaldet *Porkerisvatn*, hvor «Porkeri» bliver at forklare på samme måde.

Ordet *toft*, tomt, grund, findes i bygdenavnene *Norðtoftir* og *Skálatoftir* på Bordø. Usammensat *Toftir, á Toftun*, på Østerø.

Desuden: *Húsar, á Húsun*, sydøstlig på Kalsø.

Kun et enkelt færøsk bygdenavn (opr. gårdnavn) haves endende på *staður* [stæavòr], bosted, nemlig *Velbastaður* [vælba-] på vestsiden af Strømø nord for Kirkebø. Dette kan synes noget påfaldende, da gårdnavnedannelse med endelsen *staðr*, især som flertalsord: *staðir*, er så almindelig i vikingetiden i Norge. På Island findes en mængde gårdnavne endende på «staðir»; forholdsvis færre på Shetland, hvor ordet antager formerne *sta, ste* og *ster*, hvilken sidste dog glider sammen med den forkortede form af ordet *seter*. At kun et enkelt sådant navn forefindes på Færøerne kan vel delvis forklares deraf, at, da de færøske bygder ligge umiddelbart ved kysten, er opkaldelse efter kystens forskellige formationer den nærmest liggende. Bygdenavne på f. eks. «bœr» ere jo også kun fåtallige på Færøerne. Af de islandske gårde og bygder på «-staðir» ligge de fleste ikke umiddelbart ved selve kysten, men et lille stykke inde i landet. — Forklaringen af forleddet *Velba-* i det færøske navn volder nogen vanskelighed. En tidligere opstillet etymologi *Velbústaðr (det vel bebyggede bosted) kan man se bort fra, da en sådan sammenknytning af et adverbium (vel) og et substantiv (bú) strider imod sprogets natur. Overvejende sandsynlighed er der for den antagelse, at «Velba» er genitiv af et personnavn, navn på den nybygger, som i øernes landnåmstid har taget land her. Af de islandske navne på «staðir» have næsten alle et personnavn til første led, og det samme er i aldeles overvejende grad tilfældet med de norske «stad»-navne (så vel som de shetlandske). *Velbi* som mandsnavn kan tænkes opstået af et *Vilbi = *Vilbjǫrn eller af Valbi = Valbjǫrn. Vilbjǫrn har vel engang været nordisk; jfr. det oldtyske navn Wilbern hos Förstemann. Men nok så rimeligt synes det dog på grund af navnet Valbjørns gentagne forekomst i de nordiske lande i oldtid og middelalder at tænke på dette ved forklaringen af forleddet i det færøske stednavn, skønt hovedvokalen e i «Velba»

ikke er regelret udviklet, hverken af «Vilba» eller «Valba». En overgang Valbjǫrn eller Valbi > Velbi kunde skyldes en senere udviklet, sporadisk virkende i-omlyd, eller der kunde have fundet en vokalisk dissimilation sted i et oprindeligt *Valbjarnarstaðr eller *Valbastaðr. Med hensyn til den afkortede endelse -bi for -björn jfr. sådanne ældre færøske navneformer som «Ambi» af «Arnbjörn», «Sibbi» af «Sigbjörn», «Snæbi», tildels også «Snábi», af «Snæbjörn», «Tobbi» af «Torbjörn». Disse afkortede navneformer forekomme flere gange i stednavne, som *Ambadalur* (nordligst på Østerø), endvidere: Sibbatrøð, Tobbamörk o. fl.

Ånavnene frembyde en særlig interesse, dels fordi de gennemgående høre til de ældste navne på øerne, dels fordi de indeholde et interessant og mangfoldigt ordstof, dels endelig fordi i alt fald nogle af dem må være opkaldelsesnavne efter elve i nybyggernes oprindelige hjembygder. Åerne ere nævnte efter meget forskellige omstændigheder, som oftest efter egenheder i jordsmonnets beskaffenhed eller efter åernes forskelligartede løb og karaktér.

Jeg skal på dette sted indskrænke mig til at behandle sådanne ånavne, som indeholde selvstændige gamle elvenavnsstammer.

Enkeltleddet og uden tillæg af ordet *á* [åa], å, findes *Grøvin* som ånavn på Slettenæs, Vågø (jfr. nedenfor *Gravará* og *Gravargil*). «Grǫf», egenlig grav, fordybning, elveleje, er gammelt norsk elvenavn. Ellers have så godt som alle færøske ånavne nu tillæg af «á». *Vombin* er navn på et brat elvparti nordlig på Østerø, hvor flere små åer falde ned i et bækken og samle sig til åen *Argisá*, og i sammenhæng hermed kan bemærkes, at også det med *vomb*, vom, synonyme *kíkur* [koiᶜkör], opblæst mave (spec. hvalmave), findes som fossenavn i sammensætningen *Kíkarfossur* nord for Velbestad (Strømø). «Vǫmb» er et gammelt norsk fossenavn og ligeledes «Sarpr» (oldn. sarpr, m., fuglekro). «Sarpur» findes også som fossenavn på Island (Kålund). — *Blásendi* [blåasændı], m., er navn på en stor å, som munder ud i en bugt lidt nord for bygden Selletræ på vestsiden af Østerø. Den indeholder et fossefald og er meget brat i den nederste del af sit løb. Skønt ånavne ellers så godt som altid ere hunkønsord, er «Blásendi» hankøn, sandsynligvis fordi den på en mindre strækning har karaktér af fos og fossenavne for det meste ere oprindelige hankønsord (jfr. nedf. «Mígandi» i Mígandadalur). Med hen-

syn til afledningen sendi jfr. norsk elvenavn «Senda» af ordet *sandr*, sand. Umiddelbart sydøst for «Blásendi» findes åen *Sandá*.

Af gamle færøske ånavne, senere udvidede ved tillæg af «á» — i reglen til genitivformen af ånavnet — kan nævnes følgende: *Gellingará* [dʒædlıŋgaråa] (Saksun, Nordstrømø), *Gravará* (Skålevig, Sandø. *í Gerðun*, Bordø), *Gœsá* [gæasåa] (Vestmanhavn, Strømø), *Lýsuá*, nu *Lýsiá* [lois(s)jåa, loisjåa] (Hvalbø, Sønderø), *Loksará* [löks-] (Vedø), *Marmaskallará* (*Skallará*) (Haldorsvig, Nordstrømø), *Mígandisá* [moijandısåa, moijansåa] (Skålevig, Sandø), *Sølvá* [sölvåa] og *Salvará* (begge på Østerø), *Tvífaldará* [tvoifaldaråa, tıffalda(r)åa] (mellem Sand og Skarvenæs, Sandø), *Týggjará* [toiddʒaråa] (nordfra ud i Kaldbak fjord på østsiden af Strømø), *Ørará* [ø̄ᵊraråa] (Torshavn, Strømø).

Gellingará, der løber gennem dalen «Gellingardalur», er sikkert fremgået af et oprindeligt *Gelling, dannet i lighed med norske elvenavne på -ing, -ung, og afledet af stammen i «gella, gjalla» (gjalde, klinge)[1]. Sandsynligt norsk elvenavn af denne stamme omtales i Ryghs Norske Gaardnavne I, s. 219 under nrr. 27—30 (Gjellestad). Med *Gelling kan jævnføres det i elvenavnelisterne i Snorra Edda og Grímnismál nævnte «Gjǫll», f. (gjallr, adj., gjaldende, klingende). «Gjallr», m., findes i oldnordisk som digterisk navn for «søen, havet». Forskelligt fra Gellingará er derimod navnet Kellingará (Hattarvík, Fuglø); jfr. hermed isl. Kerlingará (i Vestre Skaftafells syssel; således nævnt i Landnáma; nu Kerlingardalsá). — Det på et par steder forekommende Gravará har vistnok oprindelig heddet *Gröv [Grǫf: Rygh, Norske Elvenavne], og herefter har da den dal, hvorigennem Gravará på Bordø løber, navnet «Gravardalur». *Grøvin* anføres ellers på generalstabskortet som det nuværende navn på åens munding. Jfr. ovf. Vågønavnet «Grøvin» samt isl. Grafará og Grafaróss (Kålund). — Gæsá udgår vel fra et oprindelig enkeltleddet *Gæsa ligesom no. Gjæsa (NG. IV), «gåselven». — Lýsuá, Lýsiá er navn på den pågældende ås nedre løb og er sikkert et oprindelig usammensat *Lýsa. Dette sidste er et udbredt gammelt elvenavn i Norge og findes også på Island («Lýsa» i Snæfells syssel på Vestlandet; nævnt i Landnáma). Ellers findes oftere på Færøerne det til «Lýsa» svarende sammensatte *Ljósá* [ljɔusåa], af adj. «ljóss», lys, klar, skinnende. — Löksará går

[1] Efter meddelelse fra lokalkendte personer er det netop en egenskab ved Gellingará, at den frembringer en højt klingende eller gjaldende lyd.

tværs over landtangen eller «ejdet» på Vedø (Viðoyareiði), ned til begge sider, mod øst og mod vest fra den midterste høje del af ejdet. Her er altså egenlig to åer, og mellem disse går midt på ejdet en *løkur* eller en tildels underjordisk bæk. Löksará er sandsynligvis et oprindelig usammensat *Löks af *Læks (*Læx) og bliver i henhold til den nævnte ejendommelighed ved åens (åernes) løb at aflede af oldn. «lækr», bæk, fær. løkur. De norske elvenavne Løksa (*Læxa) og Leksa sættes af O. Rygh og S. Bugge i forbindelse med fiskenavnet «lax», men ved det færøske navn er der ingen anledning til at gøre dette. — Marmaskallará (egl. Skallará) betyder «den larmende og brusende» og betegner en å med brat og brusende løb, hvilket passer vel til naturforholdene ved Haldorsvig. Skallar- er genitiv af et gammelt elvenavn «Skǫll», f., kommende af «skall», stammen i «skella», at smælde, klinge højt, skralde; sml. ovf. *Gjǫll og (færøsk) Gelling. Oldn. skǫll, f., findes i betydning «høj (spottende) latter»; betydningen «larm, bulder» er bevaret i norsk «skoll», f. Første led Marma- i det færøske ånavn indeholder en forstærkelse af «skǫll» og er sandsynligvis en senere tilføjelse; det er det norske «marma», v., bruse, larme (om vind og bølger). — Mígandisá kommer af det gamle norske å- eller bækkenavn «Mígandi», egenlig betegnende en å (bæk) med stærkt fald, en fossende å (bæk). Navnet kendes også fra Island (se Landnáma og Diplomatarium Islandicum II) og fra Shetland. Jfr. nedf. *Mígandalur*. — Sølvá (Søndre Gata, Østerø) og Salvará (*á Sellátri* el. *Selatrað*, Østerø) udledes vel rettest af et ældre elvenavn *Sölv (*Sǫlv), som i så fald svarer til det af O. Rygh omtalte norske fjordnavn *Sǫlvi, betegnende en bugt i Trondhjemsfjorden. «Sǫlv» må høre sammen med engelsk «sallow», adj., gusten, gulbleg, oldhøjtysk «salo», adj., gulbrun, isl. sölur (sölugur), adj., sudlet, tilsølet, og sv. dial. sallva, v., tilsøle. På det gamle mandsnavn Sǫlvi (Salvi) er der næppe grund til at tænke her, da det færøske ånavn forekommer på to forskellige steder i forskellige former, og da ligeledes genitivformen «Salvar» taler derimod («Sölvi» omtales i Færøsk Anthologi I, s. 449, som gammelt færøsk mandsnavn). Derimod var på grund af den almindelige overgang af fl, vl til lv i færøsk sammenhæng tænkelig mellem Sölv- i ånavnene og no savla, v., søle, sudle. — Tvífaldará forudsætter et oprindeligt *Tvífǫld, f., «den tvegrenede». Her løbe to åer sammen. — Første led «Týggj» i Týggjará, en betydelig å med stærkt bugtet løb og flere små fossefald, synes at være det

gamle elvenavn *Þý, gen. Þýjar (O. Rygh, Norske Elvenavne under Ty-). Hvislelyden dʒ, skrevet «ggj», er her regelret udviklet ligesom i f. eks. «oyggj» af «øy», f., ø, «skýggj» af «ský», n., sky. Skønt det kan ligge nær at sætte «Týggj» i forbindelse med verbet «týggja», som i færøsk betyder «udmatte, udase og tilsøle» og hører etymologisk sammen med oldengelsk «þéowan, þywan, þyn», v., trykke, presse, drive frem m. m., isl. þjá, v., underkue, er der dog vel grund til med S. Bugge (i Ryghs Norske Elvenavne, Tillæg II) at sammenstille «Þý» med elvenavnet «Þjóð», den opsvulmende, den mægtige el. store. Mindre sandsynlighed er der for at antage det færøske ånavn for at være et oprindeligt «Þíð», udviklet til «Tíggj» ved bortfald af ð; ti hvislelyden indtræder i færøsk almindeligvis ikke som erstatning for en efter í, ý, oy bortfalden ð-lyd. — Ørará udspringer «uppi undir Varða» og udmunder «í Horni (í Álakeri)» syd for det egenlige Torshavn. Navnet bliver sandsynligvis at aflede af et oprindeligt *Œr, fær. *Ør, med grundbetydning «den som farer sanseløst eller tumlende afsted» (oldn. œrr, fær. ørur, adj., sanseløs, vild)[1]. — Det er mulig det samme *Œr, der indeholdes i bygdenavnet *Øravík* [ø̄ᵊravoik, med lokal udtale: -voig] på sydsiden af Trangisvågbugten på Sønderø. Her findes mange vestfra og sydfra kommende bratte vandløb, der samle sig til større åer (vandrigest er «Dalsá», udmundende i vigens inderste del). Et af disse vandløb kommer fra fjældkløften *Øraskarð* imellem Øravík i øst og Fámjin i vest; igennem denne kløft går færdselen imellem de to bygder. Øra- kan være genitiv af en gammel flertalsform *«Œrar (í Œrum)» — den fra Øraskarð kommende å synes ikke betydelig nok til, at Øravík kan have fået navn efter den alene[2].

---

[1] «Or» kan ifølge færøske lydforhold ikke udgå fra oldn. aurr, m., grus (hvoraf norsk elvenavn Aur, Aura) eller «øyrr», f., gruset strandbred, idet tvelydene au og øy i færøsk ere bevarede som henholdsvis ey og oy: *eyrur* [æirór], *oyri* [áiri]. — Et *Ǫr, dannet af adjektivet ǫrr (rask, hurtig; rigelig, yppig), skulde i genitiv have formen «Ǫrvar».

[2] Af lydlige grunde er jeg utilbøjelig til at skrive *Orðavík* og udlede forleddet af et gammelt *ǫrð, gen. *arðar, om et brat sted — jfr. oldn. örðugr, örðigr, adj., opret, fær. *ørðugur* [øᵊrovor] el. *orðóttur*, *orðutur* [øᵊrotor], adj., brat og vanskelig at færdes ad, isl. örðugur, adj., vanskelig (brat), beslægtet med lat. arduus, brat m. m. Ganske vist er ø trængt igennem i færøsk i nominativ af hunkonsord med -a i hovedstavelsen og endende på a (f. eks. «gøta» af «gata»), men derimod træder aldrig ø (ö) for a i genitivformer som «jarðar [jæarar]» af «jørð [joᵊr]», f.,

En del gamle ånavne findes også som første led i dalnavne. Det er da efterhånden blevet glemt, at disse forled vare ånavne, og åerne have så fået nye navne, oftest efter dalene. Eksempler herpaa ere: *Driddalur* (Trangisvåg, Sønderø), *Farardalur* [fæara-] ([1])Skúvanes, sydvestlig på Sønderø; [2])på sydøstsiden af Vågø), *Gellingardalur* (Saxun, Strømø; se ovf. *Gellingará*), *Mígandalur* [moijan-] (Velbestad, Strømø), *Ryggjudalur* [rıddʒö-] (Skuø) og *Tundradalur* (Østerø). Med «Driddalur» ligger det nær at sammenstille shetl. «Driddadal» (elvedal mellem Delting og Lunnasting, Mainland), hvis første led må være det som ånavn på Shetland påviste *Dridda*, *D.*-burn (Wisdal); jfr. norsk elvenavn «Drita, Dritua» (egl. sandsynl. hentydende til urent vand). Muligheden af en udvikling *Drivdalur > Driddalur (jfr. no. Drivdal) er dog ikke udelukket, og i så fald måtte der tænkes på elvenavnet *Drífa. Men da í i færøsk udvikles til oi (öi) og ved forkortning ofte til o[i], ö[i], har den sidst anførte mulighed til forklaring næppe stor sandsynlighed. — Farardalur må indeholdet elvenavnet *Fǫr (gen. Farar), der er påvist både i Norge og i Danmark (se Rygh, Norske Elvenavne, og O. Nielsen i «Blandinger», udg. af universitets-jubilæets danske samfund. I). «Fara» nævnes som elvenavn i Snorra Edda. Med fær. «Farardalur» jfr. shetl. Foradal (Lunnasting), der sandsynligvis indeholder et elvenavn *«For» eller «Fǫr» (Fora- vilde i shetl. Norn være regelret udvikling af *Farar- på grund af den almindelige overgang af a til o i hovedstavelse). — «Mígandalur (Velbestad) er opstået af et ældre *Mígandadalr, hvis forled er det ovenfor omtalte ånavn «Mígandi». Hvor åen i «Mígandalur» løber ud over den bratte kyst, er der en fos ved navn «Mígandalsfossur». Samme navn som fær. «Mígan(da)dalur» er shetl. «Mignadal» (Norwik, Unst), dal med en å, som indeholder en række små vandfald. — Ryggjudalur (Skuø) med åen «Ryggjudals á» (også kaldet «áin í Skorabyrgi») har til forled sikkert et ånavn *Ryggja, oldn. *Hryggja, dannet af ordet «hryggr» i betydning: landryg. Jfr. norsk elvenavn «Rygga» hos Rygh. — Tundradalur (í

«fjarðar» og (plur.) «fjarða» af «fjørður», m., «markar» og «marka af «mørk (mörk)», f., «traðar [træar]» og «traða» af «trøð», f., indhegnet jordstykke, o. s. v. Var vig- og bygdenavnet en sammensætning med *ǫrð, *örð, skulde man have ventet formen *Arða(r)vík [*æara-]. Et eventuelt *örða af *arða, f., skulde i gen. sing. hedde «örðu» og i gen. plur. «arðna» (jfr. Flatnahagi af Fløtur, f. pl., som stednavn, vest for Torshavn). — For den daniserede form «Ørdevig» findes intet påviseligt grundlag.

Skálabotni, indenfor Skålefjorden, Østerø) er en dal med flere bratte åer, der samle sig til en større, mundende ud i den såkaldte *Fjardará* [fjæararåa] ved dennes udløb i Skålefjord. Forleddet i dette dalnavn er sikkert elvenavn, der dog kan være en sammensætning med «á»: *Tundr, f. (Tundra) eller *Tundr-á. «Tundra» (sandsynligvis af oldn. tundr, n., tønder) og «*Tǫndr», f. (beslægtet med oldn. tandri, m., ild, og tendra, v., tænde) nævnes som norske elvenavne hos Rygh. Af eksempler på elvenavne, indeholdende begrebet «slå ild, fænge» kan yderligere anføres: norsk «Eljannsaana» (sandsynligvis af «eldjarn», fyrstål; se Rygh, Gamle Personnavne i norske Stedsnavne, s. 64). isl. Fnjóská, ældre *Knjóská, af oldn. knjóskr, nyisl. fnjóskr, m., fyrsvamp.

Første led i vig- og bygdenavnet *Elduvík* [ældòvoi^ck], nordøstlig på Østerø, er sikkert det gamle norske elvenavn «Elda», der forekommer dels som endnu brugeligt elvenavn, dels som første led i sammensætninger, f. eks. Eldevik (Daviken, Sønd- og Nordfjord). Gennem bygden «Elduvík» løber en elv, nu kaldet *Stórá*, som deler bygden i to dele; men «Stórá» er sandsynligvis et yngre navn. O. Rygh vil aflede «Elda» af ordet «eldr», ild, og forklare elvenavnet som betydende «den sviende kolde», men dette synes tvivlsomt. På Shetland (øen Fetlar) forekommer «Eldin», de E. [ɛldın]», som navn på en fiskeplads på havet[1], og dette støtter en af professor E. Lidén (i «Blandade språkhistoriska bidrag» I, s. 6) opstillet formodning, idet han er tilbøjelig til at sammenstille navnet «Elda» med norsk «olda, olla, olle», svensk (dialekt) «ålla», i betydn. kilde, rende, trug el. trugformet fordybning, hulning m. m., kommende af et oprindeligt *alda, i stednavne snarest i betydning: trug- eller rendeformet fordybning i landskabet.

Et gammelt ånavn er sikkert bevaret i *Misa* [mīsa], *við M.*, navn på en «byling» eller del af bygden *suður í Vági* på Sønderø. Denne bygdedel kaldes af Landt i hans «Beskrivelse over Færøerne» (1800) «vi Miisaa» og er beliggende ved den å, som nu kaldes *Gjógvará* [Sønderø: jågvaråa]. Åen er brat i sit øvre løb; oppe fra fjældet *Mølirnar, uppi á Mølun*, løbe en hel del mindre åer sammen i Gjógvará. Noget påfaldende kan det synes, at man nutildags siger, ikke «Misá», men «Misa» med kort *a* i forbindelsen «við Misa» og ligeledes «í ovara M.» og «í

---

[1] Samme navn. også betegnende en fiskeplads, er sandsynl. shetl. *Elli* på vestsiden af Unst.

niðara M.», hvilket leder tanken hen på et hankønsord *Misi eller *Mysi. Imidlertid findes også Gjógvará som navn på en lille byling ved den modsatte åbred og i dette tilfælde med forkortet andet led: a i stedet for á. Bylingen kaldes «við Gjógvara», og der siges «í ovara Gjógvara, í niðara G.», hvilket viser, at i gård- og bylingnavnet er følelsen af, at her egenlig foreligger et ånavn, gået tabt, idet dette behandles, som om det var et hankønsord. På samme måde bliver overgangen fra á til a i *«Misá» at forklare. Overhovedet er forkortelsestilbøjelighed stærkere fremtrædende i Sønderødialekten end i de andre færøske dialekter. Skrivemåden «Miisaa» hos Landt viser desuden, at også han har opfattet navnet som et oprindeligt ånavn; mulig har udtalen på hans tid endnu været «mīsåa». At Misá (*Mysá) er det ældre navn for åen i dens nedre løb og Gjógvará i dette tilfælde det yngre, derpå tyder ogsaa de nævnte bygdedeles beliggenhed: «við Misa» mere centralt ved den nordøstlige åbred, «við Gjógvará» ved den sydvestlige og fjærnere fra den egenlige Vågsbygd. Derimod kan Gjógvará meget vel være et oprindeligt navn for det øvre åløb (nævnt efter en *gjógv* eller klippekløft, som findes der, og som åen løber igennem). Efterhånden er så navnet Gjógvará (støttet af fjældnavnet Gjógvaráfjall vest for åen) trængt igennem som navn for åen i dens hele løb. At åer have forskellige navne i deres øvre og nedre løb, derpå gives mange eksempler. — Den oprindelige form for det nedre åløbs navn er sandsynligvis *Mysa eller *Mysu á, det samme som ordet *mysa* [mīsa], f., valle, i ånavnet vel sigtende til vandets uklarhed. Åen fører grus og sne ned med sig fra fjældet og er stærkt skummende. «Mysa» findes som forled i det norske elvenavn «Mysuholta» (Ringsaker, Hedemarken). Beslægtede ere elvenavne som a) norsk «Mylska» (oldn. milska, f., en med honning blandet drik), b) isl. Blanda (på nordlandet) af «blanda», f., vandblandet valle, i elvenavnet sigtende til det fra en jøkel kommende vands grumsede karaktér; c) fær. Mjólkará, sydøstlig på Kalsø, en brat og skummende å, hvis navn kommer af «mjólk», f., mælk, på grund af det skummende vands hvidagtige udseende.

En elvenavnstamme *Fám- indeholdes mulig i bygdenavnet «*Fámjin* [fåmjın]» på vestsiden af Sønderø[1]. Nedenfor fjæld-

[1] I «Færøsk Anthologi» I, s. 376 ff., findes meddelt et gammelt folkesagn om Fámjin og dette navns oprindelse.

sænkningen «Fámjins skarð» udspringer en å, som løber ned til Fámjins-bugten. Stammen Fám findes også i afledningen «Fámari [fåamarı]» som navn på en strækning syd for Fámjin: «vestur fyri Fámara», Fámaradalur, -sund, -stakkur. Karakteristisk både for Fámjin og Fámaradalur er jordsmonnets bølgende form nedad mod kysten, hvorved åerne på begge steder få et ujævnt og afbrudt løb. «Ujævn bølgende bevægelse eller form» synes at være grundbetydningen af «fám-» i disse stednavne, og stammen er derfor vel den samme, som indeholdes i færøsk «fáma», famle sig frem, norsk «faama», famle forvirret m. m. — hvoraf et elvenavn meget vel kan tænkes dannet. Som eksempler på navne, dannede af ord med lignende grundbetydning, kan nævnes norske elvenavne som Tomr- (af «tumra», v., gå usikkert og famlende), Tavlaa og Tevla (af «tava», v., gå møjsomt og småt) samt Taura (vel af «tauvra», v., gå og tumle, gå i vildelse). Dog kunde Fám- i Fámjin og Fámari også vel tænkes at sigte til hele jordsmonnets bølgen. Andet sammensætningsled i færøsk «Fámjin» kan ikke som i bygdenavnene Saksun og Skopun være oldn. «hǫfn», f., havn. Derimod taler dels j-lyden (-jin), dels genitivendelsen -s. Man siger «Fámjins bygd», «til Fámjins», men derimod «til Saksunar (*Saks-havnar), til Skopunar (*Skop-havnar)». — Fámjin, rettere vel *Fám-mjin, kan med sandsynlighed forklares af et ældre *Fám-megin (= *Fám-vegin) eller *Fámar-megin, hvor det senere til adverbium blevne *megin* (retning, side, kant) er fremgået af *vegr*, vej; jfr. i færøsk: Havnarmegin [-mēᵊjın, forkortet: mejın, nu oftest: mın(n)ı], Sunnbiarmegin o. s. v. Allerede i oldnordisk findes dette ubøjelige «megin» i sammensætning med et stednavn som første led (således i Njáls saga: Hjarðarholtsmegin = ad den kant eller på den side, hvor Hjarðarholt ligger). Med hensyn til en udvikling *Fám-megin > Fám-(m)jin kan for betoningsforholdets vedkommende sammenlignes f. eks. udviklingen *Føroyar* (*Før-oyar*) > *Førjar* [förjar], Færøerne. För··oy·ar[1], Fám··meg·in» er ved aksentskifte blevet

[1] To prikker betegner hovedtone, en derefter følgende enkelt prik bitone, faldende på den stavelse, hvorefter prikkerne stå. — På en aksentflytning som den her omtalte findes i færøsk mange eksempler; således, for at fremhæve nogle enkelte, navnene på de fire himmel- og vindhjørner *landnyrðingur* (nordøst), *landsynningur* (sydøst), *útnyrðingur* (nordvest), *útsynningur* (sydvest), som nu i færøsk lyde lan··nırıŋ·gor, laⁿn··sınıŋ·gor, øt··nırıŋ·gor, øs··sınıŋ·gor» med ubetonet første stavelse i andet sammensætningsled og med bitone på «ıŋ».

«Før¨oyar˙, Fám¨megin˙» med bitone på endelsen og ubetonet første stavelse i andet sammensætningsled, og derefter ved bortfald af henholdsvis o og e i de to ubetonede mellemstavelser: Førjar, Fám(m)jin. Til den her opstillede forklaring af navnet «Fámjin» passer godt den omstændighed, at det oprindelige navn på selve Fámjins-bugten og dens umiddelbare omgivelser var et andet, nemlig *Vesturvík* (se sagnet i Fær. Anthol.). Først efter bebyggelsen fra bygden «Hov» på Sønderøens østside skal ifølge traditionen «Vesturvík» have fået navnet «Fámjin». *Fám(ar)vegr, *Fám(ar)megin har da fra første færd af betegnet hele strækningen fra det mellem Hov og Vesturvík beliggende fjældskår «Fámjins skarð», benyttet som færdselsvej, vestpå langsmed den omtalte å til Vesturvík.

Grógv [grægv], *í G.*, er navn på to «bylinger» eller bygdedele, henholdsvis i Sydre Gata og på Skåle, Østerø. Dette er oldn. gróf, f., egl. «udgravning, fordybning», spec. «bækkeleje», men alm. brugt i betydning «flombæk, hastigt opsvulmende brat vandløb», norsk grov, f., bæk (bækkeleje), vandstrøm (oftere som stednavn). I Sydre Gata findes som bækkenavn *Gróvará* og på Skåle *Gróvargil.*

I flere tilfælde kan det være tvivlsomt, hvorvidt der foreligger et oprindelig enkeltleddet ånavn eller ikke. Med *Brúsá* (Lervig, Østerø) kan sammenstilles det svenske elvenavn «Brusan», og så fremdeles. Af den store mængde toleddede ånavne på -á skal her yderligere kun anføres nogle enkelte: *Argisá* (på flere steder; se ovenfor s. 72. *Beðá* [bēåa. beåa] (Hvalbø, Sønderø), af stammen «bed-» (leje). *Borá* (syd for Torshavn, ved sydenden af Strømø). *Bullá* [bodlåa] (Hórsvík, Strømø), af «bulla», v., boble. *Havaldaráir* (vestfra ud i Skålefjorden, Østerø): nogle jævnsides løbende retlinede åer. Sandsynligvis et sammenligningsnavn, dannet af ordet «havald», n., vævsylle. *Hespá*, syd for fjældet *Skælingur* [skæalıŋgór], på vestsiden af Strømø; af et *hespa, v., som i norsk findes i betydning «vimse, slingre, fare hastigt og skødesløst afsted». *Hviná* [kvīnåa] (Sand, Sandø), hvormed kan jævnføres norsk *Hvin («Kvinelven» i Lister), egl. «den hvinende». *Keppá* (Sand, Sandø). *Kersá* (Hvalbø, Sønderø). *Matará* (på flere steder), betegnende en å, hvorfra man henter vand til madkogning. *Seyrgisá* (udmundende i den førnævnte Tvífaldará, Sandø), af *saurgi, n., afledning af oldn. saurr, m., søle, dynd. *Sjarráir* (Gata, Østerø); jfr. fær. sjarra, v., smågræde. *S(k)jatlá* (Vágø). *Skreytá* (Sand, Sandø). *Skötá* (Æðu-

vík, Østerø). *Smalá* (Lorvík, Østerø); af «smali». m., småt kvæg (får); forholdsvis bred å. *Snæpilsá* [snæabılsåa] (vestfra ud i Sands Vatn, Sandø); *snæpil ved omlyd af *snáp-; jfr. no. snaap, adj., bekvem, behændig, rask, hurtig. *Spreingisá* (syd for *Oyndarfjørður,* Østerø). *Stevná* (Hestø). *Stökksá* (Vestmanhavn, Strømø). *Titlá* (Østerø), «den piblende»? Jævnføres kan mulig norsk elvenavn «Tita» (oldn. «títa» og «títlingr», småfugl, spurv). — *Hössis-á* (Vågø) og *Tossismýri* (Husevig, Sandø) vise i forening tilbage til et *þoss- (opr. þors ?). Jfr. norsk elvenavn «Tossa».

I forbindelse med ånavnene skal omtales to indsønavne, nemlig *Bessavatn* på Sønderø og *Trælavøtn* [træalavötn] ved Fuglefjord på Østerø. «Bessavatn» svarer til norsk «Bessevand» og shetl. (Vest-Delting) «Bess-water»; det bliver at udlede af «bersi (bessi)», m., hanbjørn, ligesom de norske elvenavne Bera og Birna af oldn. bera, birna, f., hunbjørn. *Trælavøtn* er nogle små indsøer med udskydende arme. Træl- af *þræl- genfindes som elve- og indsønavn og fjordnavn i Norge og Sverige. Det sættes af S. Bugge i stammeforbindelse med ordet «þrǫngr» som betegnende noget trangt. På Shetland findes f. eks. «de Trol [trōᵊl] o' Birgi» som navn på en landtunge i Dunrossness.

I bugt- og bygdenavnet *Trongisvágur* [trondʒıs-, tråndʒıs-] eller med gammel lokal udtale *Trungisvágur* [trondʒısvåör] på østsiden af Sønderø må første led, som genitivendelsen -is viser, være et oprindeligt fjordnavn, dannet med hankønsendelsen -ir, som regel er for sådanne gamle fjordnavnes vedkommende. Fjordens gamle, nu tabte navn har været *Trongir eller *Trungir, oprindelig vel *þrøngvir eller *þrungir, således kaldet på grund af det trange og smalle indløb. Af «Trongir» er så ved sammensætning dannet «Trongisvágur», vel nærmest om fjordens indre del, og deraf igen den treleddede sammensætning «Trongisvágsfjørður» om hele fjorden. «Trungisvágur» er den ældre Sønderøudtale, som endnu høres. På det kort over Færøerne, som ledsager Lucas Debes's Beskrivelse over Færøerne (1673), står navnet skrevet «Trüngesvaag»; men dette ü betegner hos Debes et u (jfr. f. eks. Füelöe, Sümbö = Fuglø, Sumbø).

Et andet gammelt fjordnavn er sandsynligvis *Funningur,* nordøstlig på Østerø. Den nu såkaldte *Funningsfjørður* skærer sig fra nordøst ind i øen i sydvestlig retning og er over 1¼ mil lang. Yderst ved indløbet er på nordsiden forbjærget *Funnings-*

múli, og den inderste del af fjorden kaldes *Funningsbotnur*. Omtrent midt imellem ligger bygden *í Funningi* ved en lille bugt på fjordens nordside. De anførte omstændigheder samt navnets dannelsesmåde med afledningsendelsen i hankøn: «-ingr» tyde på, at her foreligger et oprindeligt fjordnavn, dannet i lighed med norske fjord- og indsønavne på -ingr, -ungr. Det kunde stå i sammenhæng med det norske elvenavn «Funda, Funna», som i Ryghs «Norske Elvenavne» afledes af «finna» i en ældre betydning «gå el. søge henimod (i en vis retning)». Samme navn som fær. *Funningur* turde det svenske indsønavn «Funningen» være, der anføres hos Hellquist som navn på en lille vandsamling i Torpa sogn, Vedens herred i Vestergötland. Med hensyn til navnets oprindelse henviser H. til angelsaksisk «fundian», v., ile, skynde sig. Til dannelse af elvenavne vilde et sådant ord særdeles vel egne sig, og indsønavne, tildels også fjordnavne, stå i nær sammenhæng med elvenavne. Imidlertid passer en grundbetydning «søge, styre, stævne» nok så vel til et fjordnavn.

Versene i Hávarðarsaga.

Af

Finnur Jónsson.

I sagaen om Hávarðr ísfirðingr el. halti findes endel vers, i alt 15; deraf tillægges det første Hávarðs sön, den unge Olaf «med björnevarmen» (*bjarnylr*). De øvrige 14 tillægges Hávarðr selv, men ét af disse udgår, det, der findes s. 24, da dette vers kun er en sammenstøbning af vers af Hrómundr halti (det fælles tilnavn har vist bevirket sammenblandingen) og dennes sön Þórbjǫrn þyna — vers, der findes i Landnáma og i Hrómundarþáttr. Her ses der bort fra dette vers, samt endnu et af Hásteinn, der ligeledes findes i ét hdskr. (se udg. s. 54). Der bliver således 13 vers tilbage, der må tillægges Hávarðr; desuden findes et halvvers i Snorra-Edda (I 232), der ikke genfindes i sagaen.

Sagaen findes kun i unge papirsafskrifter (i Ny kgl. saml. 1147, fol. findes ganske vist en membran, men denne er så ung, fra 17. årh., at den kun kan sidestilles med papirsafskrr.): disse afskrifter er meget mangelfulde — især er versene stærkt forvanskede —; men de beror alle på en og samme original. En af de bedste er vistnok AM 552 b, med Björn á Skarðsás hånd. Af disse afskrifter kommer kun følgende i betragtning: AM 160 fol., 157 b fol., 486, 502, 552 b, alle i kvart; i 486 og 502 findes versene dog kun delvis.

Mange af de fejl, der findes i udg., beror på simple fejllæsninger i hdskrr., som kan rettes ved første öjekast og ved et pennestrøg; versemål og bogstavrim viser da ofte det rigtige. Således må der læses *Þjóreks* 7_4 (: stór-; f. *þjóðr-*), *órum* 5_5 (f. *vorum*), *hóts* 9_8 (f. *liotz*; *h* er hovedstaven), *fetilstingi* 4_6 (f. *fetils þingi*), *ógóligum* 11_4 (f. *ogurligum*; : *sólar*), *hjǫr* 1_6 og 8_6 (f. *hjer* og *her*; i 552 findes det rigtige bægge steder, men det ses ikke i udg.), *í þvi drengjum* 5_2 (f. *i þrengium*), *niorðum* 12_1 (f. *morðum*; det rigtige findes i 552), *þvinnils* 12_3

(f. *þinnils*), *svall* 12_7 (f. *snall*; rigtigt i 552); ligeledes er det let at rette *orðin* 11_7, der gör linjen for lang, til *orð*, *sunnar . . . minni* 6_2 til *sunnu . . . runni*, *gunnblaks* 6_8 til *-bliks*; 12_8 lyder i udg. *gengit mins far hefna* uden varianter; her er det let at rette *far* til *sonar* (f er fejllæst for ʃ med streg igennem = *son-*), men dette står desuden i 160; linjerimet viser, at *gengit* (hdskrr.: *geing, gegn, gengit*) er fejl for *Gefn*. Dette sidste eksempel viser tillige udgavens slethed. Fortolkeren af versene, Gísli Brynjólfsson, har rettet (i den til udgaven föjede tolkning) en hel del af den slags fejl, som de her nævnede og antydede, men hans tydning er i det hele ellers meget lidet tilfredsstillende. Jeg skal nu gennemgå de enkelte vers. De er alle digtede i Hávarðs alderdom i anledning af drabet på hans sön og hævnen for dette drab.

I udgaven af sagaen (1860) ser versene således ud:

1. Eigi hefir a augu
undskiðs komit siðan
dyggr þo af und eggjar
oddstefnum mer svefner
syzt hræstorðar harðan
hier gjörðu styr borvar
ott þeir er Olaf letu
allsaklausan falla.

2. Atta ek hœgt af hœgn
hlioð veiti mer sveitir
enn i elli minni
i vegstafi segia
syzt vel hressa vissak
vopna niorð at jorðu
minn er sonr at sönnu
sniallr aflstuðill fallinn.

3. Efna hygg þat, Yggjar
ek hef heitit má feitu
(Sundlíri flýgr sára
svangr fyrir eyrar tanga.)
veit ek at vær manum hljóta
(vel erfallit þat) allir,
(hljómr er af hildar glaumi)
Hallgrímr, farar tíma.

4. Motreyni klauf ek mana
malma brags i jaxla
segg let ek alms i augu
eitt högg staðar leita
sakaða ek hitt at hrykki
hringmerktr fetils þingi
hne gunnlogi gunnar
giallharðan sa ek falla.

5. Vær hofum fellda fiora
feing tel ek i þreingium
bratt þeir er bloðgan letu
Bjargeyiar son deyia
enn af vorum mönnum
einhver sollinn geyra
þion var hæfðr með hlunni
Hallgrimr kveðr nu fallinn.

6. Snar gekk sonr þa er sotti
sunnar bliks at minni
hvatr fra ek hior bra bitrum
bloðise gerdisar
enn reð Eyiolfr minnaz
eggleiks við kyn seggia
geymi balldrs at giallda
gunnblaks fyrra runnum.

7. Helldr hofum heiptir golldit
Hallgrimr saman allir
vigs iðrumz þess þeigi
þioðreks sonum storar
niorðr arske nyrðar
oddregns sauk vegnir
bor þioða veit ek eyði
inngiarna þorbiarnar.

8. Nu er jafnendum efni
angr solar frami ganga
vara elldz þeir er vilia
vegstemmendr fremia
vera kveða ham enn hoggvit
her saklausa baurna
Isfirðinga angrs
eirlaust skartit trausta.

9. Hlogu herþi draugar
vinnendr um sok minni
frons a frænda minum
falle domr í skelle
nu er syst hoggnir voro
viðniðingar verðu
hafs i hveri biargi
Liotz annan veg þiota.

10. Hallgrimr skulum heiman
hlit ek vættugi lita
uggi ek ognir mestu
oddvargs ur stað biþa
en vig þau er vær vogum
villda ek alldri giallda
geira gæti ara
giorvoll i stra falla.

11. þekkiliger var vigi
vertu hollr her þollum
enn ek æski runnum
ogurligum solar.
þann vissa ek mer manna
mest alls a hlyn fallinn
orðin spyrie fárlig fyrðar
flest andskotum mestan.

12. Varð at vœcki morðum
Valbrandz sonum handan
þess minn minzt um þinnilz
þveings vanbundin lengi.
þa er skerfolldar skylldi
skiallda hlunnz a sumri
garðer snall gylfirs siofar
gengit mins far hefna.

13. þat mun vestr ok vestan
varð ár roðinn saran
orð til Isafjarðar
oddregns komu þegna
at til geira glettu
gunnæringar væri
vogr er voxtr í augum
Valbrandz sonum handan.

1. vers (udg. 23) læser jeg således (i pros. ordf.): *Eigi hefr óf svefna komit mér siðan á augu — dyggr undskíðs óðstefnir hné und eggjar —, síz hræstorðar borvar, þeirs létu Áleif falla allsaklausan, gerðu ótt harðan styr hjor. — Óf* (= *óhóf*) *svefna* «megen sövn»; *undskíð* = sværd, dets *óðst.* «krigeren» (ɔ: sönnen Olaf). Her er *svefna* rettelse (G. B.) for hdskr.s *svefnir*, *svefnar* (552); *und*(*skíðs*) er der ingen grund til at rette til *unn-* (G. B. anfører dette fra hdskrr., men i de bedre og her benyttede findes ikke denne læsem.); *óf*: hdskrr. har *af*, *of* (552); ordet er stærkt betonet og metrum taler for vokalens længde. Med *oddstefnum* — som hdskrr. har — kommer man ingen vegne; jeg retter dette til *óðstefnir*; til dette som subj. må der søges et vb.; dette må ligge bagved *þo* (i l. 3); jeg ser

intet nærmere ved dette end *hné*. *Síðan* gentages i *sið* (i *síz* l. 5). *Gerðu—styr*: hermed sigtes til Olafs drab; *hræstorð* (*storð* = træ, vånd) = sværd.

2. vers (udg. sst.). Dette vers er i det hele rigtigt og gennemsigtigt. G. B. har rettet *Atta ek* (l. 1) til *Ákat*, *hressa* (l. 5) til *hressan*, og *er* (l. 7) til *var* — alt rettelser, der så at sige giver sig selv. Pros. ordf.: *Ákat hægt segja ívegstafi enn í elli minni, — sveitir veiti mér hljóð af hægu — síz vissak vel hressan vápna Njǫrð fallinn at jǫrðu; snjallr sonr vas at sǫnnu aflstuðill minn.* *Ívegstafi* må være ét ord og betyde «beretninger om berömmelse, hæder, hæderfulde handlinger» («berömmelige runer» G. B.), men *ívegr* findes kun her; *í-* må her opfattes som forstærkende, skönt det ellers i lignende sammensætninger snarest er forringende («noget», *íheitr*); det samme er mulig tilfældet med *í-* i det tvivlsomme *iviþi*, Vspá 2, der kunde være at opfatte som *ivíði* (*víði* af *víðr*) = «store udstrækninger»; *ívegr* er sikret ved bogstavrim og linjerim.

3. vers (udg. s. 25-26). Pros. ordf.: *Hygg [ek] efna þats ek hef heitit feita Yggjar mǫ́; sára sundlíri flýgr svangr fyr eyrar tanga; veitk, at vér munum allir hljóta farar tíma, Hallgrímr; hljómr es af hjǫrva glaumi; þat 's vel fallit.* — Her er *þats* skrevet for hdskrs. *þar er*, *þad(er)* l. 1; efter *hygg* tilföjer de også *ek*; *feita* (l. 2) er rett. f. *feitu* (G. B. har foreslået *beitu*, hvad der også kunde gå an); *sára* er rettet fra *saran*, *sar* (G. B.) og *sundlíri* fra *sunntydi* (*tyri*; G. B.); *sára sund* = «blod»; *líri* er et slags fugl (jfr. Lex. poet., der anfører dansk *Lire* «sterna nigra»); jfr. tekstens *hrafna flokkr*. I l. 7 er *hjǫrva* optaget fra 502 (ikke anført i udg., men optaget af G. B.). I l. 7: *hljómr es* osv. synes *es* at være identisk med *verðr* «bliver, vil blive».

4. vers (udg. s. 29). Pros. ordf.: *Klaufk malma braks mána mótreyni í jaxla; létk eitt hǫgg leita staðar í augu alms hegg; sákat hitt, at hringmerkðr fetilstingi hrykki; sák harðan Gunnar hlyn falla; gunnlogi gall.* — For *brags* i hdskrr. må der selvfølgelig skrives *braks* (af *brak*); *malma brak* = «kamp», dens *máni* = «skjold», hvis *mót* = «kamp». G. B.s rettelse af *eitt hǫgg* (l. 4; sål. alle hdskrr.) til *eitrdǫgg* (*alms eitrd.* = «blod») er ganske overflødig og *eitr* særlig uheldigt; det samme gælder hans rettelse af *augu* til *augum*; akkus. er netop her på sin plads. Da nu *alms* ikke kan forbindes med noget andet ord, må der være noget galt; ved at rette *segg* til *hegg* (grafisk er

rettelsen meget ringe) kommer alt i orden. M. h. t. *hringmerkðr* om sværdet kan henvises til *Hringr es í hjalti* Helg. Hjǫrv. 9. — Når 7. l. lyder: *hné gunnlogi gunnar*, kan *hné* el. *hve* ikke være rigtigt, det er umuligt at få det til at passe i sammenhængen (i udg. er l. rettet til *þá er gunnloga grenni*, d. v. s. alle ord er her rettede); jeg retter blot *hné* til *hlyn* og behøver ingen yderligere ændringer undtagen den ringe rettelse at skrive *gall* f. *gjall* (hvad også G. B. gör, men hans *gallharðr* lyder ikke videre sandsynligt i denne sammenhæng); *gunnlogi* er sværd, jfr. Gísla s. Súrss. 6 og iøvrigt sagaen selv.

5. vers (udg. sst.). Pros. ordf.: *Vér hǫfum brátt felda fjóra, þeirs létu Bjargeyjar son deyja blóðgan, telk drengjum feng í því; enn af órum mǫnnum kveðr Hallgrímr nú fallinn þann's vas hœfðr með hlunni — «einhvor sollinn geyra».* — *þeirs* i l. 3 er fuldkommen i sin orden, idet *þeir* attraheres til *es*, subj. i det følg. vb.; *þann er* har 502, 552, men det måtte ialfald hedde *þá er* (G. B.s *þeim* er umuligt og hans opfattelse ganske urigtig). *Drengir* er naturligvis Håvard og hans ledsagere. *Enn* (l. 5) er mulig fejl for *einn* (én, kun én). *þann* (l. 7) er rettelse f. *þion* (*þjón*), der ikke på nogen måde passer (G. B. formoder *Ánn*; sål. hed den dræbte). L. 6: de i anførselstegn anførte ord er stærkt forvanskede; udg.s *einhver sollinn geyra* (*hvor*, *hvorn* hdskrr.) er umuligt og G. B.s *einn, hver·sollins gera* metrisk umuligt og lidet forståeligt (i oversættelsen er disse ord, så vidt ses kan, udeladte). Kan der læses: *Eir vas sollin geira* = «kampen svulmede»; *geira Eir*, «spydenes gudinde» = valkyrje = kamp? Eller: *eirð vas fallin geira* = «spydenes fred, ro, var falden, var borte»?

6. vers (udg. s. 31—32). Pros. ordf.: *Sonr Geirdísar gekk hratt, þás sótti at bekks sunnu runnij frák, at hvatr brá bitrum blóðísi; enn réð Eyjolfr gunnbliks geymi-Baldr minnask eggleiks við kyn seggja, at gjalda jǫru runnum.* — Den her nævnte Geirdis nævnes ellers aldrig, men der synes ikke at kunne herske nogen tvivl om (jfr. udg. s. 142), at *Geirdís* har været Eyjolfs (ikke Håvards) moders navn (hdskrr. har *gerdysar*). I 1. l. er *Hratt*[1] rettelse f. *Snar*, *snart*, hvilket i og for sig kunde være rigtigt, men så får man 3 stuðlar (3 s) i linjen, og det går næppe an; herved vindes også et halvrim, hvilket i hvert fald ikke taler imod rettelsen. Om l. 2 se foran (*bliks* er af

[1] I udg. i Reykjavík 1896 er denne rettelse optaget s. 77.

G. B. rettet til *bekks*). I l. 3 har 502 og 486 henholdsvis *hiorvi*, *hiorfa* f. de andres *hjǫr brá*: G. B. retter det hele til: *Knǫttr sá eg hvar brá bitrum*; ialfald må noget være galt og da *hjǫr* er ganske overflødigt ved siden af det følgende, ensbetydende *blóðísi*, retter jeg *hjǫr* til *at*. L. 5—6 er rigtige og gennemsigtige; fejl må der derimod stikke i de sidste to linjer; her findes *geira* (sikkert urigt.) *Baldri* (*baldr*) i 502, 486 for de andres *geymi-Baldrs*; gen. er umulig. Det rette er *geymi-Baldr*, nom., appos. til eller genoptagelse af (subj.) Eyjolfr. Den sidste l. skriver G. B.: *gunnbliks* (*bliks* — jfr. ovf. — er sikkert rigtigt rettet f. *blaks*) *fura* (f. *fyrra*) *kunnum* (f. *runnum*). Jeg beholder *runnum*, men *fyrra* må være forvansket, metrisk er det urigtigt (⏝́⏑ f. ⏑́⏑); jeg har intet ord kunnet finde, der bedre passede til metrum og mening end *jǫru* af *jara* = kamp, skönt dette i udseende fjærner sig en hel del fra hdskrr.s læsemåde. Endelig skal bemærkes, at inf. *at gjalda* er eksplikativt men løst föjet til den forangående sætning.

7. vers (udg. s. 32). Pros. ordf.: *Heldr stórar heiptir hǫfum, Hallgrímr, allir saman goldit Þjóreks sonum; iðrumk þeygi þess vígs; æski-Nirðir oddregns urðu vegnir of sǫk; veitk ætt Þórbjarnar ímgjarna eyði þjóðar.* — Den første halvdel er rigtig overleveret (kun bör der skrives *þjó-*, se ovf.) Den sidste halvdel er derimod betydelig forvansket. L. 5 lyder i hdskrr. *niordr* (*myrder*) *arske* (*æski*, *æska*, *æsku*; *æski-* er naturligvis det rigtige) *nyrdar* (*virdar*: G. B. skriver rigtig *nirðir*); for *niorðr* (*myrder*) formodede G. B. — vistnok med rette — *urðu*, ligesom han indsætter det af sprog og metrum krævede *of* i den følgende linie (*of sǫk*). L. 7 lyder *bor* (*ham*, *hør*) *þioda* (*þiodar*) *liet* (*leit*; kun 157 har det rigtige *veit*) *eg eydi* (*leida*, *leide*); både *liet* (*leit*) og *leida* (*leide*) er fremkomne for at få det rigtige bogstavrim, men mening er der intet af. Utvivlsomt er det første ord (*bor*, *ham*, *hør*) urigtigt; G. B. retter det til *aur*, ɔ: *ór* og skriver *órþjóða*, men hans opfattelse er i det hele lidet tiltalende. Jeg formoder, at *ætt* er det oprindelige. «Ætten» er den dræbte Torbjörns frænder, jfr. det kort foran i prosaen stående: eru enn margir frændr Þorbjarnar. I l. 8 står i de fleste hdskrr. *inngjarna* (ét har *orþiäda*). G. B. skriver *im-*, det skal naturligvis hedde *ím-*, af *íma* = «kamp»; egl. bet. *íma* blot «strid, trætte», jfr. no. *imast*, «gjöre sig bister, vise tegn til vrede» (Aasen). *Eyðir þjóðar* er Håvard selv.

8. vers (udg. s. 33—34). Pros. ordf.: *Nú es angrsólar jafnǫndum, þeir varra lands viggs temjendr, es vilja fremja sik, efni ganga fram; kveða vesa farit trausti Ísfirðinga, en hǫgg saklaussa hjǫr-bǫrva urðu hǫggvin eirlaust.* — *Jafnendr angrsólar* (guldets) = mænd; *jafnendr* egl. «de, der gör noget lige», f. eks. ved at hugge ujævnheder af; her sigtes der til guldringene. *Vara* i l. 3 opfatter jeg som *varra*, af *vǫrr* = havet; men *eldr* passer ikke på nogen måde; jeg formoder *lands*, der næsten altid skreves *lðz*, hvilket let kunde blive læst som *eldz*. I l. 4 står der i udg. *vegstemmendr fremia* (i et hdskr.: *vigs teimendr fr.*, i et andet: *vijgs teimendur reina!*); G. B. skriver *vígs temjendr fr.*, men så mangler der jo en stavelse. Jeg læser *viggs temjendr* og tilföjer *sik*; havets *vigg* (hest) = skib; her står nom. i tilslutning til det følg. *es*, ganske som i v. 5. — *Ísfirðinga* ɔ: Håvards (nærmest) og hans venners. *Hǫgg* er G. B.s rettelse, der synes afgjort rigtig, *bǫrva* ligeledes f. *baurna, bera*. I l. 7 hedder det i udg. *Ísfirðinga angrs* (!); G. B. vil læse *orðit*, men i 502, 486 står der *urðu*, der ubetinget må foretrækkes. Den sidste linje findes kun i 502, 486, men her står *skartit trausta*, der rettes af G. B. til *farit trausti*. Meningen i den sidste halvdel har G. B. dog ikke gennemskuet; den er åbenbart følgende: «man (ɔ: vore uvenner) siger, at det er forbi med Isfjordingernes støtte (de står uden hjælp eller råd) — men de sagesløse krigeres (Håvards) hug blev dog givne uden skånsel»; heri ligger dels en indre hoverende tilfredshed med drabene, dels den tanke, at de måske ikke er så ilde farne endda, endnu kunde de vise den samme dygtighed.

9. vers (udg. s. 34). Pros. ordf.: *Herðidraugar hlógu hvinnendr of minni sǫk, þás fellidómr «frons» réð bella frænda mínum; nú mun þjóta hóts annan veg í hverju hǫrðu hafs bjargi, síz vígnjǫrðungar vǫru vegnir.* — *Herðidraugar* = krigere, af *herðir* = sværd. *Hvinnendr* (sål. 552; uden *h* de øvrige) er sikret både ved bogstavrim og linjerim. Her foreligger vist et ellers aldrig i isl. forekommende vb. (i forb. med *hvinn* = en rapser kan ordet ikke sættes). Det synes at finde sin fulde forklaring ved det hos Ross anførte vb. *kvinna* «dreie raskt rundt, hvirvle som i en springdans»; grundbetydn. er måske «springende, drejende sig af overstadig glæde»; dette vilde passe udmærket her i sammenhængen. *Minni* må her være pron. poss., ikke kompar. til *lítill*, «de lo af min sag, af mig og min elendighed». I l. 3 læses *a*, hvad der ikke giver nogen mening; det

må være fejl for *er* (eller *þá er* ɔ: *þás*). L. 4 er meget forvansket: *falle domur j skelle* (*skalla* 552, sål. her ændret for at få helrim). Jeg læser *fellidómr* = «fældende dom» (her = «dødsdom»); jfr. *fellidómr* hos Sigvatr og *folkvandar dóms felliguðr* hos Glúmr. I lighed med det sidste skulde man her have væntet noget som «sværdets fældende dom»; jeg tror at *frons* indeholder dette: «sværdets»; har adj. *fránn* (egl. skarp, skinnende) været brugt i bet. «sværd»? Det findes ikke brugt således i den os overleverede litteratur. Eller er det hele at opfatte som *felli-fróns-dómr* af *fellir* 'sværd', hvis *frón* 'land' er skjold, dets 'dom' = kamp? *I skelle* formoder jeg er forvansket af *réð bella*; *b* og *sk* kan grafisk ligge hinanden meget nær; *r* i *dómr* kan have opslugt *r* i *réð* og lettet forvanskningen. I l. 5 må *nu er* rettes til *nú mun* (ikke *sér* [G. B.] på grund af metrum); *hoggnir* sst. er af G. B. rigtig rettet til *vegnir* (der skal stå et ord, der begynder med *v*). L. 6 er stærkt forvansket: *vijd nydingar verdu* el. (i 552) *nijdingar vurdu vijda*; dette er uheldig rettet af G. B. til *viðmiðjungar þriðja*, en umulig kenning. Nærmere ligger at formode *víg-njǫrðungar*, men så må der søges et ord i linjens slutning, der enten rimer på *víg* ell. *njǫrð-* (mindre sandsynligt på *-ung-*); nærmest ved *verdu* (*vurdu*) ligger *hǫrðu*. I l. 7 står *hafs* med varianten *hóps* fra 552, der mulig er det oprindelige; *hóp* = vig (meningen bliver den samme). Endelig er rettelsen af *liotz* (*hliötz* i 552) til *hóts* sikker nok; *li* er grafisk omtr. ligt *h*.

10. vers (udg. sst.). Pros. ordf.: *Hallgrímr, skulum bíða heiman ór stað; hlítik vætki ógnarmǫlum; uggik lítit íðvandr; en víg, þaus vér vǫgum, falli gorvǫll í strá; vildak aldri gjalda geira gœti-ǫru.* — I l. 2 læses *vættugi lijta* (G. B. optager *níta* fra 502); der skal sikkert læses *vætki* og *lítit*; det første kan næppe kaldes en rettelse; fra 502 optager jeg læsemåden *malum* f. *mestu* i l. 3. Det vanskeligste sted i dette halvvers er det første ord i l. 4; det hedder i hdskrr.: *oddvargs* (el. *vangs*), *jdd vargs*; den første stavelse er sikkert *íð* (: *bíð*). Jeg tror bestemt, at det ord, der skjules herunder, er *íðvandr*, der f. eks. findes i Rekstefja, «omhyggelig i (min) gærning». Den sidste halvdel er gennemsigtig nok og behøver ingen rettelser, undtagen de af G. B. foreslåede *ara* l. 7 til *áru* (akkus.) og *falla* l. 8 til *falli*.

11. vers (udg. s. 39). Pros. ordf.: *Vǫr þekð liggr á ógóligu vígi — vǫruð hollir styrþollum; ek ann ægis sólar*

runnum; *þann vissak manna fallinn mér alls mest at hlít; fyrðar vestan spyri flest orð, fárlig andskotum.* — Den første halvdel er meget forvansket. Den 1. linje lyder i hdskrr. *þekkiliger var vígi*; dette er af G. B. rettet til *þǫkk eigu vér víga,* vistnok rigtigt m. h. t. den tanke, der må søges; nærmere ved hdskrr.s skrivemåde er: *þekð* («velbehag») *liggr vár* (vǫ́r) *á* (må tilföjes) *vígi*; dette el. noget lign. må også af den grund søges her, fordi *ógóligum* ɔ: *ógóligu* (ang. dette se foran) sikkert må henføres til *vígi*; vb. *liggja* i denne forbindelse kan ikke vække betænkeligheder. L. 2 lyder: *vertu hollr her þollum*; *vertu* giver ingen mening; *her* med *h* kan ikke stå ved siden af *hollr*; G. B. skriver *voruð hollir mér, þollum,* men hans øvrige forståelse af halvverset gör dette umuligt; jeg bifalder hans rettelse af *vertu hollr* (digteren tiltaler to mænd), men jeg retter *her* til *styr* og forbinder dette med *þollum*; Håvard mener, uagtet han bruger plur., sig selv. L. 3 lyder: *enn ek æski runnum*; *enn* retter G. B. rigtig til *ann,* men *æski* kan ikke forklares; jeg formoder *ægis.* I l. 6 retter G. B. *a hlyn* sikkert rigtig til *at hlít*; ang. *orðin* (ɔ: *orð*) i l. 7 se foran. I l. 8 har 552 *vestan* for de andres *mestan* (meningsløst).

12. vers (udg. s. 44). Pros. ordf.: *þvengr varð-at lengi vanbundinn þvinnils viggja Njǫrðum handan, Valbrands sonum — þess minnumk nú —, þás skyldi hefna sonar míns á sumri, skerfoldar sólar Gefn «gylfirs»; garðr skjalda hlums svall.* — I l. l. har hdskrr. *væcke, vecke,* der med stor sandsynlighed er rettet af G. B. til *viggja.* I l. 3 bör sikkert læsemåden *þess minnumk nú* foretrækkes for *þess minn* (rettet til *mun* af G. B.) *minzt um,* der öjensynlig kun er en forvanskning af hin. I l. 4 må *þveings* rettes til *þvengr* (G. B.). Den sidste halvdel frembyder flere vanskeligheder. L. 5 er rigtig, l. 6 ligeledes, når der læses *hlums* (rimstavelse og 552's læsem., for *hlunnz*); i l. 7 er ligeledes *garðr svall* (*garðr* = storm) f. *garder snall* (*svall* 552) sikkert nok. Ang. l. 8 se foran; den har sikkert lydt: *Gefn* (dette kræves af bogstav- og linjerim) *míns sonar hefna*; de ord, der nu er tilbage, er: *skerfoldar* (l. 5), *gylfirs siofar* (i l. 7) med v. l. *gylfurs; skerfoldar* må være en del af kvindekenningen: *Gefn . . . .*; *siofar* er ved siden af *skerfoldar* ganske overflødigt og sikkert forvansket; jeg formoder *sólar* («havets sol» = guld). Endnu er *gylfirs* (-*urs*) tilbage; det er vanskeligt at sige, hvad det er forvansket af. Man kommer snarest til at tænke på et adj. og da som attribut til *sonar* (*gǫfugs*?) eller til

garðr? (eller adv. til *svall*?). Endelig kunde der være tale om et adj., hørende til *Gefn*.

13. vers (udg. s. 49). Pros. ordf.: *Þat orð mun koma vestr til Ísafjarðar ok þegna vestan — oddregns ǫr varð roðin sǫrum —, at gunnnœringar fœri handan til geira glettu; vǫxtr es vægr í augum Valbrands sonum.* — Verset er i det hele temlig godt overleveret. *Oddregns* (i l. 4) kan kun være at forbinde med *ár* (*ǫr*) i l. 2; «blodets åre» = sværd; i denne linje findes et *saarann* (*sarni*), der af G. B. er rettet til *sára* (forbundet med *ǫr*; *oddregns* henfører han til *þegna*, men det er umuligt). Der må uden tvivl læses *sárum* (*sǫrum*) d. v. s. «i (el. ved) sårene» (det ud af dem vældende blod); *koma* (l. 4) findes i 552 (for de andres umulige *komu*). *-nœringar* (l. 6) findes ikke andre steder, men synes sikkert; det er identisk med det nogle gange forekommende *nárungar*; for *væri* (sst.) må der læses *fœri* (G. B.). Endelig er *vegr* (l. 7) i 552 og ikke *vogur* det rigtige. Den sidste sætning må forstås ud fra udtrykket: *e-t vex í augu* «noget antager en stor, forskrækkelig, farlig vækst i, for, ens öjne»; «for Valbrandssönnerne er der ikke meget, der tager sig stort, frygteligt ud», «de er ikke bange for meget».

Ved Håvards halvvers i Sn. E. skal ikke her dvæles.

Som bemærket er alle disse vers digtede i anledning af og om Håvards hævn efter sönnen Olaf. V. 1—2 udtaler faderens dybe sorg, tilmed føler han sig trykket af sin alderdom; v. 3 er udtryk for hans forhåbninger om et godt resultat, idet han stemningsfuldt tager varsel af nogle ravne, han ser flyve; v. 4—5 omhandler den 1. kamp, drabet på sönnens banemand, Torbjörn og flere; v. 6—7 den 2. kamp, overfaldet på Torbjörns broder Ljotr og dennes drab; de næste 3 vers, 8—10, siges i sagaen at være digtede hos hövdingen Steinþórr på Eyrr, hvis støtte Håvard søgte under den påfølgende tingstrid; v. 11 siges at være digtet ved efterretningen om Holmgǫngu-Ljóts drab; v. 12 er et lejlighedsvers, hvori Håvard mindes sin tidligere hævn og Valbrandssönnernes (hans hustrus brodersönners) raske færd; endelig er v. 13 digtet i anledning af en blodig kamp, hvor Valbrandssönnerne også udmærkede sig. Indholdet står for flertallets vedk. i nöje forbindelse med sagaens tekst og er overensstemmende dermed. Dette gælder v. 1 (der dog synes at måtte være digtet tidligere end den følgende prosa antyder), 2, 3, 4, 6, 7, 11, 12, 13, eller 9 vers; om de øvrige 4 gælder derimod noget andet. I v. 5 omtaler digteren, at der nu «er fældet fire mænd», me-

dens sagaen omtaler seks; dette er en betydningsfuld uoverensstemmelse. Om v. 8—10 gælder det, at de passer meget dårlig til sammenhængen og er løst knyttede til prosaen; det første synes at være digtet lige för en kamp (angreb), det sidste i Håvards eget hjem (ikke hos «Steinþórr»), og det andet synes rent vilkårlig anbragt. Alt dette er meget vigtigt for versenes ægthed; de er ialfald betydelig ældre end sagaen, det er klart; af andre grunde ses, at den er ret ung. I almindelighed må det siges, at versenes sprog og form intet som helst indeholder, der kunde vise deres uægthed; direkte beviser for deres ægthed af sproglig art gives der ganske vist — tilfældigvis — heller ikke, f. eks. former som *séa* el. lign.; dog kunde man pege på former som *Þjórekr, ógóligr,* el. enestående ord som *hvinnendr, næringar,* der ialfald ikke vidner om sen tilblivelsestid. For ægtheden taler afgjort den friske, personlige tone og hele, om jeg så må sige, «samtids»følelse, i versene, der næppe kan tænkes at hidrøre fra en senere tids forfatter. I denne henseende afviger disse vers ganske fra bevislig uægte vers.

Hvad sagaernes lejlighedsvers eller de i dem antydede og nævnte improvisationer i det hele angår, er der hos mange en vis tvivl tilstede, tvivl om beretningens sandfærdighed, ja, tvivl om muligheden af en sådan tilblivelse overhovedet. Beretningens troværdighed er nu som oftest af den art, at der ikke gives direkte, ydre beviser derfor; dens indre sandsynlighed må da være det afgörende, ligesom også sproget tit og ofte lægger et tungt lod i vægtskålen. Tvivl om muligheden af en improviseret tilblivelse af sådanne vers er derimod ganske uberettiget. Versenes form var jo af gammelt datum og den var bleven så tilvant, den var så sammenvokset med bevidstheden, at der ikke skulde megen øvelse til i en kort tid at digte drotkvædede og lignende vers af den formelt fuldkomne art, forudsat at digteren havde det tilbörlige herredömme over sproget, hvad ganske vist ikke alle besad. Der gives da også en mængde fortællinger om sådanne improvisationer fra en sådan tid, der så at sige falder sammen med sagaens nedskrivningstid. Dette er iøvrigt et forhold, som man kender fra Island hele tiden igennem lige ned til vore dage. Jeg skal tillade mig at anføre et par eksempler. Jeg har selv været vidne til, at en forkarl ved sit høarbejde — en bondemand uden al uddannelse — gentagne gange fremsagde i «ferskeytt» digtede vers, der ganske sikkert blev til med det samme. En fuldstændig pålidelig mand har meddelt mig følgende vers, digtet af en lig-

nende person i løbet af et 100 favnes ridt, om dem, han red sammen med:

Verða greið ei ferðin fór,
fullir riðu saman,
herðabreiður Björn og Þór
bulluðu sniðugt gaman.

Verset er ganske vist ikke poetisk eller indholdsrigt, men det er jo ikke det, det her kommer an på. Det er formfuldendtheden og den indviklede form, der her er hovedsagen. Man lægger mærke — foruden til bogstavrim og slutningsrim, der jo altid er uundværlige — til ekstrarimene: *verð* : *herð* (l. 1 og 3), *greið* : *breið* (sst.), *full* : *bull*, *rið-* : *snið* (l. 2 og 4), m. a. o., her findes 2 ekstrarim i hver linje, og desuden et helrim i l. 1, hvis man vil tage alt med; dette sidste er dog vistnok tilfældigt. Disse vers var ganske vist kun firlinjede, men jeg kan anføre et drotkvædet vers, digtet i løbet af nogle få (4—5) minutter; det er ganske vist uden egenlige kenninger, men i formel henseende fejlfrit (når man tager hensyn til den nyisl. udtale):

Heyr hve fast í fossi
(fagrar hlíðir skrýða)
þýtur þúngu róti
(þallir grænar allar);
leika í laufi kvikvir
ljósálfar, en skjálfa
uppi eikartoppar
yndis-þýðum vindi.

Der kunde anføres en hel mængde af lignende eksempler.

Det er let forståeligt, at kendskabet til dette forhold bevirker, at man bliver mindre skeptisk overfor de gamle sagaers beretninger om deres improviserede vers, selv om man måske kan se, at beretningen om deres tilblivelse ikke fuldtud er den rigtige. Jeg nærer derfor ingen betænkeligheder, hvor ikke særlige forhold gör sig gældende, der leverer beviser for versets uægthed. Hvad særlig Håvard den haltes vers angår, nærer jeg ikke den ringeste tvivl om deres ægthed.

Hvor hørte Rydårbogens skriver hjemme?

Af

Marius Kristensen.

1. Blandt de gammeldanske håndskrifter af större omfang, der skelner mellem tre kön ved navneordene, er også Rydårbogen (E don. variorum 3, 8vo; udg. af R. Nyerup i Nye Danske Mag. V 3 H. s. 160 flg.). Det omtales i N. M. Petersens Danske sproghistorie s. 229, ligesom jeg mindes, at prof. Wimmer fræmhævede det i sine forelæsninger over dansk sproghistorie 1887—88. Men blandt disse håndskrifter indtager Rydårbogen en særstilling; dette fremgår indirekte af, at prof. Vilh. Thomsen ikke omtalte den i sit foredrag Om oprindelsen til nogle ejendommeligheder i den danske retskrivning (Forh. på det IV. nord. filologmøde s. 205 flg.), hvor en del andre danske håndskrifter med forskel mellem hankön og hunkön blev gennemgået. Medens Rydårbogen har den gennemførte skelnen mellem hankön og hunkön som et af sine ejendommeligste træk, afviger den næmlig i betegnelsen fra de andre.

Almindelig består forskellen mellem hankøns- og hunkönsformen i de gamle håndskrifter i, at bestemthedsendelsen i hankön ofte har formen *-end* el. *-ind*, sål. i de sællandske håndskrifter af Lucidarius, Rimkrøniken (også Gemens tryk), Roskilde Skomagerskrå af omtr. 1450 (Nyrop, Gilde- og Lavsskråer II 122 flg.), i Næstvedhåndskriftet af Mandeville, en sagnkrønike og et dyredigt, i de fynske hdskrr. af «Christiern Hansens» Komedier og af Odense Mariæ Rosenkrans Gildeskrå (Nyrop I 465), men i Rydårbogen (ligesom i Malmø Bødkerskrå af 1499, Nyrop II 285 flg.) er forholdet et andet.

Vi finder i Rydårb. (citeret efter Nyerups kapittelinddeling) *kuni(n)gin* (mindst 13 gg., eks. 16 tre gg.), *keyserin* (51, 78, 79, 81), *hertigin* (98), *markgrewin* (100), *fathærin* (73), *stadin* (85), *hemmelin* (58), *somarin* (67) som hankönsformer, mod *koningæn* (29), *pauæn* (87 to gg.), *biskopæn* (58), *morghenæn*

(19), *kollæn* (46), altså langt overvejende bestemthedsendelsen *-in*[1].

I hunkönsordene finder vi dærimod *-æn*, som *stowæn* (43), *kronæn* (90 to gg.), *solæn* (79, 95), *markæn* (55), mod *draningin* (95); på samme måde ik. flt. *korsæn* (62).

Denne forskel gælder imidlertid ikke genitiv, hvor vi har *æ* også i hankön: *kuningæns* (16, 26, 29), *keysere(n)s*, *-æns* (58, 63, 78, 79 to gg.), *hertigæns* (90), mod *kuningins* (98).

Samme forhold som i hunkönsendelsen træffer vi i biordene *sithæn* (11, 80, 90), *wthæn* (16), *northæn* (50), *wæsten* (54), *samæn* (51, 52, 98), *thædæn* (86), *sialdæn* (65), *siælden* (87).

Endvidere træffer vi *-æn* i navneord på oldda. *-an*, som *Holdæn* (13, 14), *afthen* (79).

Endelig har vi også *-æn* svarende til stavelsedannende *n* i olddansk, som *wabæn* (11, 59), *theghæn* (16).

Der kan da ikke være nogen tvivl om, at *i* i hankönsendelsen må skyldes det *nn*, som i oldda. var den sidste lyd i nom.-akk. hankön, og som utvivlsomt har været forskellig fra *n* ikke blot i længde, men også i art, hvad enten man nu vil bruge udtrykkene dental-supradental eller dorsal-apikal for at betegne forskellen. Men denne forskel fræmhæves ikke her som i de ødanske håndskrifter, der för er omtalte.

2. Går vi fra bestemthedsendelsen over til participiernes ubestemte form, finder vi ganske det samme forhold. Vi har *han word bygrawin* (64): *hun word ther bygrawæn* (15); *kuning thær fordriuin wor* (66, sml. 96): *fru I. word fordriuæn* (95); *word han thrysæ fangin* (64, sml. 75, 80, 93 to gg., 94 to gg., 98): *XV aar waræ framgangæn* (15). Nogen vaklen findes dog også her; vi finder som hankön *koræn* (96) v. s. af *karin* o. lign. mindst 9 gg. (eks. 95 tre gg.), *slawen* (82) v. s. af *slawin* mindst 16 gg. (eks. 97 tre gg.), *lething word bothæn* (80); desuden den mærkelige form *han word kallin* (16).

Hvad der gælder participierne, gælder også pronominale ord som *hwelkin* (64, 67), og atter her træffer vi mod reglen *ingæn* (58) v. s. af *ingin* (16), men *ingæn* hunkön (94).

I det hele kan der ikke være tvivl om, at vi har det samme forhold af samme grund her som ved navneordenes bestemtheds-

---

[1] Flodnavnene *Elwæn, Eyderæn, Thrauæn* har altid *æ*: sml. også 2 slutn.

endelse; og ligesom vi i Mandeville (Thomsen a. st. s. 217) finder *gammeld* v. s. af *galend*, *forfallind*, træffer vi også her hankönsformen *St. giørdis gamil* (44), men hank. *gamel* (7).

En bestemt afgrænset undtagelse synes der dog at være, idet der ingen forskel göres efter *æy*. Vel træffer vi en enkelt gang *han wor thæyn* (66, oldnord. *tiginn*), men *æyæn* er hank. 51, 68, hunk. 15, 18 (? itk. 94), og vi har på samme måde den bestemte form *wæyæn* (68).

3. I en række norske dialekter, hvor dativ endnu er en levende form, svarer dativsendelsen i hankön til nominativsendelsen i hunkön, og omvendt, selvfølgelig fordi hankön havde enkelt *n* (oldno. *-inum*), hunkön dobbelt *n* (oldno. *-inni*) i dativ, medens det omvendte var tilfældet i nominativ. I bestemte former af navneord finder vi — selvfølgelig kan man vel sige — intet spor til noget sådant i vort håndskrift; men i enklitiske former af pronomen synes vi at have det i *sithen drab han hannum oc sænktæn wt i Slæ* (93), mod: *thænnæ tind op bar . . . Syward oc flythin til monkæ nyttæ* (82).

4. Når vi i Rydårbogen vel finder en tydelig adskillelse mellem endelser med gammelt *nn* (og *ll*) og *n* (*l*), men dog finder denne udtrykt på en noget anden måde end sædvanligt, og navnlig aldrig ved *nd* (*ld*) som betegnelse for palatal (dorsal) lyd, som alm. i ødanske håndskrifter fra omtrent samme tid (1400 og noget senere), så ligger det nær at spørge, om de nydanske folkemål giver os nøglen til forståelsen heraf. Jeg nærer ingen tvivl om, at vi kan finde denne nøgle.

I de nydanske folkemål, som endnu skelner mellem tre kön i bestemthedsendelsen, participier og pronominer, er i reglen hankönsformens oprindelige *nn* stærkt forandret, ja afløst af en nasaleret selvlyd, ofte sluttende med en halvvokal (*i̯*). Dette gælder Vendsyssel, Læsø, Samsø[1], Fyn med Tåsinge, Langeland og de fleste småøer, Lålland, Falster, Møn, Sejrø (og tildels, dog endnu med bevaret konsonantisk udlyd, Bornholm). Kun på Djursland med Tunø (Anholt og Endelave tör jeg ikke udtale mig om), på Sælland og måske i Skåne[2] ligger forskellen især i, at hankön har *i*-lyd, hunkön ə-lyd foran ikke væsentlig forskellig *n*-lyd.

---

[1] Vist også Helgenæs.

[2] Om Skånes forhold i nutiden ved jeg kun ganske utilstrækkelig besked.

Hvis vi da i en række håndskrifter finder denne forskel udtrykt ved afvigende konsonantbetegnelse, men i enkelte kun ved forskelligt vokaltegn, ligger det nær at henføre disse til egne af af den sidstnævnte gruppe. Der kan næppe være tvivl om, at Rydårbogens skriver da enten må høre hjemme i Djursland eller i Sælland-Skåne (sml. forholdene i Malmøskråen).

Hvilken af disse egne vi skal bestemme os for, afgöres imidlertid af to andre ejendommeligheder ved håndskriftet, en som angår böjningen, og en på lydlærens område.

5. I sællandsk-skånsk bevares hankönsendelsen *-ær* i tillægsordene langt op i tiden, ja i bornholmsk og dele af fastlandsskånsk er den bevaret til den dag idag. I Mandeville-håndskriftet findes sådanne former i snesevis, i sællandske gildeskråer træffer man så sent som efter 1500 i Herslev-skråen (Nyrop I 243) formen *vredher*. Men i Rydårbogen findes ikke et eneste eksempel på denne endelse, skönt håndskriftet må anses for ældre end Mandeville-hdskr.

Dette leder os til at søge vest for Store Bælt.

6. Der går, som vel kendt, et ældgammelt sprogskel gennem Store Bælt. Vest for dette har vi *o*-lyd i en række ord, som øst for Bæltet har *u*-lyd. I Rydårbogen træffer vi former som *Kollæn i Skanæ* (46), *negerbrot* (95), *bothæn* (80), *sændebot* (63), og hertil slutter sig *forbath* (98), da Rydårb. ofte har *a* for *o* (ɔ: *å*): som *draning, karæ, klagh i kaglespel* (21). Herhen hører også *stowæn* (43).

Også denne række former viser mod vest.

7. Dersom da ikke meget tvingende grunde taler imod, må vi slutte, at skriveren har hørt hjemme i en egn, hvor

forskellen mellem hankön og hunkön i böjningen af visse ord og former endnu var bevaret fuldt levende;

forskellen mellem opr. *-in* og *-inn* væsentlig lå i vokalens art;

tillægsordenes hankönsendelse *-ær* var tabt; og

vokalisationen af *u* : *o* var vestdansk.

Denne egn må, efter nutidsmålene at dömme, søges i Djursland.

8. Der er imidlertid mere, som peger i samme retning.

Ved siden af *lankt* (50), som vel må betegnes som normal skriftsprogsform i datiden, træffer vi *lawnt* (63), en form, som

er særlig ejendommelig for Djursland (med Samsø), se Kort ov. de danske folkem. § 8.

Overgangen *ngd* > *nd* er alm. jysk; altså viser dobbeltformen *thwingdæ* : *thwindæ* (79) ikke særlig hen til denne egn; men efter *æ*-lyd har her i egnen fra Mariagerfjord syd på (Kort osv. § 74) udviklet sig en *j*-lyd, og ialfald i hængte, trængte træffer vi [hæj·n, træj·n] så langt syd på som i Mols (Dejret). Hermed stemmer *hæy(n)dæ* (10, 15, 33, 100), og måske viser *fæyndæ* (gennemgående) i samme retning, men jeg har af dette ord fra Mols kun fået opgivet former, som var påvirkede af skriftsproget.

Lagt til det foregående kan man sige, at formerne *lawnt* og *hæyndæ* giver det sikre bevis for, at Djursland virkelig er skriverens hjem.

9. Muligvis kan der lægges nogen vægt på *bøyd, boyd* (bygget, 73, 78 og oftere) og den tilsvarende indikativform *bøydæ* (13, 70, 76); fra nutidsjysk kender jeg kun fra sydsamsisk tilsvarende former (Taftebjærg [bogh—boj·—boj·]), men der er intet til hinder for at antage, at dette er det sidste sted, den har holdt sig, og at den för har gået adskilligt videre. Også i Skåne findes for øvrigt ganske tilsvarende former; men dette er af ringe betydning her, hvor vi dærimod må lægge mere mærke til, at Jysk ellers ikke kender en sådan form. Bort fra Djursland kan man ikke sige den peger.

Håndskr. har oftere *neyær, næyr* (58, 81, 95), dog også den alm. skriftsprogsform *nithær* (82). Den første kalder Rask i sine anmærkninger uden videre jysk, men hværken Feilberg eller andre kender, så vidt jeg ved, nogen anden tilsvarende form i nyjysk end samsisk [nεj'ə]. Muligvis er formen videre udbredt på Djursland, Feilberg har ingen former fra Mols el. Nörre herred; men ellers vil denne form vel være at bedömme ganske som den foregående.

10. Også på et andet punkt har Samsø (og Helgenæs) bevaret, hvad der sagtens i en ikke så fjærn fortid var fælles Djurslandsmål. Medens största delen af Jysk allerede för 1300 kun kender fælleskönsform af participierne, har Samsisk til den dag idag bevaret betydelige rester af könsböjning i de stærke, men ikke i de svage participier (Danske Studier 1905, 121 flg.). Rydårbogen stemmer heri med Samsisk. Vi træffer uböjet form *bøyd, brænd* som

prædikatsnomen til intetkönsordet *claster* (73, 78, 92 o. fl. stt.), men de stærktböjede former har *-t* efter have: *slawet* (43, 44), *fordriwet* (51), *sworæt* (84), *scriwet* (67); efter stå: *scriwet* (43); endvidere *som scriwæt* (*scræwet*) *finnæs* (1, 2), *finnæ wi scriwet* (2). Vi finder både *Jherusalem word wnnæt* (80) og *Sæyæberg* (*thet*) *word w(u)nnæn* (51, 80), smlgn. også eksemplerne i § 2.

11. Måske vi også har grund til at se en Djurslandsejendommelighed i de mærkelige intetkönsformer *hard weth adhel wæy* (33), *hward sinnæ* (63), *stord rowf* (68). En overgang *t* > *d* (*ð*?) efter *r* synes underlig, men i et andet, dog ikke ganske ensartet tilfælde, [kjå·'r] som bestemt form af [kja·'r] kær (ono. kiarr)[1], synes molbomålet (Tved) at forudsætte en ældre form **kjærð* < **kiarrət.* Jeg må dog sige, at jeg tvivler lidt på nogen forbindelse mellem denne overgang og de underlige stavemåder i Rydårbogen.

12. Langt mindre kan jeg tillægge den ikke særlig hyppige brug af *i* for *y* og den langt hyppigere af *y* for *i* nogen afgörende betydning. Brugen af *i* for *y* (*surkindig* (60), *skildig* (7, 8 og oftere), *skildæ* (72) og de fuldstændig forskrevne *stridhæ* (62) og *fitte* (89)) er langt hyppigere i håndskrifter som Mandev. og Lucid., som ikke godt kan mistænkes for molboindflydelse. Anderledes vilde forholdet have været, hvis vi også havde truffet forvirring i brugen af *e* og *ø* (som i Knud Juls Harpestrænghåndskrift), men heraf findes ikke spor. Jeg vover ialfald ikke hertil at henregne *ælløwæ* (38, 43): *ælleuæ* (77). Netop mangelen af denne sammenblanding gör, at jeg søger skriverens hjem i den nordlige del af Djursland, hvor *ø* og *e* endnu holdes fuldstændig ude fra hinanden.

13. Dersom ikke mangelen af *æ*-krølle og *ø*-streg i nogle tilfælde sikkert blot skyldes skriverens forglemmelse, kunde man fristes til at finde midtjyske ejendommeligheder i *fard* v. s. af *færd* (72) og *giordhæ* (ofte), *fordhæ* (44, 92, 93), *hordæ* (29) v. s. af *giørdhæ*, *førdy* (81), *førde* (97). *hørdæ* (93), *førd* (64, 87). Selv med fuld forståelse af, at *o* for *ø* og *a* for *æ* ofte kun beror på skriverglemsomhed, må jeg dog sige, at især formen *fordhæ* er så hyppig og stemmer så vel med nutidsmålet mellem

---

[1] Kort osv. § 80.

Randers og Vejle fjorde (Kort osv. § 56 sætter området for snævert mod vest), at jeg fristes til at tro, det er skriverens egen form.

Også *undgialdœ* (67), *sialdœn* (65) kan være ægte former (Kort osv. § 76) mod skriftsprogsformerne *giœldœ* (16), *siœlden* (87).

Dærimod er jeg, trods gentagen forekomst, tilböjelig til at regne *i mallœ* (68), *i mallum* (13 og oftere) for skrivefejl v. s. af det hyppige *i mellum*; på samme måde er *moghet* v. s. af *møghet* sikkert at betragte som ren skrivefejl.

Den modsatte fejl må vist forekomme i *føør* (77,78), uagtet den er temmelig uforklarlig. Det samme kunde måske også være tilfældet med den ganske enestående form *smœ* for *små* (3, 53, 76), men dens forekomst tre gange med så stort mellemrum gör det ret usandsynligt. Ingen nydanske mål har, så vidt mig bekendt, *œ* i dette ord; men er det ægte, må det vel skyldes indflydelse fra de gradböjede former. For *føør* i st. f. *foor* kan jeg slet ingen forklaring tænke mig.

14. Alm. jysk, eller måske endog alm. dansk, er bortfaldet af *v* i *for hwœrdœ* (72) og *œrthœ* (13) v. s. af *œrfdh* (12), *œrfdœ* (13, 14, 52); ligesom af *gh* i *syrde* (44). Hermed må sammenstilles *forderdœ* (79, 92), men, som jeg har nævnt i Kort osv. § 80, er formen i anden henseende mærkelig, idet ordet i nyjysk alm. böjes som r e n s e og kun i Djursland og nærmeste egne kan vises at have haft tostavelsesfortid (bevaret i partic. [få'då·'r]).

15. Hermed tror jeg vi er færdige med de træk i hdskr., som med mere eller mindre grund kan opfattes som beviser for, at skriveren stammede fra Djursland, snarest fra Nörre herred. Men, som rimeligt er, må der være en del almindelig jyske ejendommeligheder, som kort skal nævnes.

Jysk må man kalde vokalen i *wal* (78), *walbydhœ*, *-byrghœ* (41, 96), mod *wœlbyrdhœ* (41, 97), som Kort osv., kort 41 viser, må formen endda snarest være nörrejysk. Jyske er også snarest vokalerne i *møghœt* (*moghœt* alm.), *dattar*, *datœr* (alm., eks. 88, 90, 98), *temmelfingrœ* (44), sml. Kort osv. s. 62[8], *stollœthœ* (54 to gg.), sml. Kort osv. § 15, *vdreste* (yderste, uden omlyd, 88), fortidsformerne *sprang* (16, 17), *fæk* (8, 11 og oftere), mod de sællandsk-skånske *sprank*, *fik*.

Til den jyske side viser også, at vi enkelte gange finder udsagnsord i ental til grundled i flertal, som *aath lus* (17), *the . . . œr thœr . . . . hwelkœ nu hethœr* (48), *wolder grewœr* (89).

Rimeligvis må det også regnes til den jyske side, at vi ikke finder *til* med genitiv af det styrede navneord.

16. Da håndskriftet antagelig hører hjemme i Sønderjylland, kunde man vænte at finde også sønderjyske ejendommeligheder i dets sprog. Der er heller ingen tvivl om, at sådanne findes. Således viser *bloysel* (15), *høyæ* no. (62), *hoy* to. (72) sønderjysk, og snarest østslesvigsk, lydudvikling. Sønderjysk er også *Løum* (79), men denne form har intet særlig østslesvigsk ved sig, se Kort osv. § 47 og 60.

Fælles sønderjysk er *dræyæs* (76) for drages, ja formen går endda et godt stykke udenfor det sønderjyske område. Måske har vi heller ikke lov til at opfatte de nævnte former med *øy* som særlig østslesvigske i hin tid, selv om de nu er det.

17. Dærimod synes vi ikke at kunne undgå at se afgjort vestslesvigske former i *brollup, brullup* (alm.) og *sextæ* (35), som Feilberg kender netop og kun fra Vestslesvig (Darum, Sem, Braderup).

Til samme egn viser også snarest *thæn samæ aar* (58 og oftere), og måske *Thoræ hænnæ søn* (ɔ: Thoræs sön, 68).

Formen *weyd, wæyd* (viet, 96, 97, 99) er vist ikke kendt i Østjylland, men alm. i Sydvestjylland; men jeg er tilböjelig til at tro, at den først sent er forsvundet i Østjysk, fortrængt af skriftsprogsformen.

Men det må bemærkes, at de sønderjyske former er af en sådan art, at de snart lettere forstås som opkomne ved et længere ophold på en fremmed egn end ved afskrivning af et håndskrift med fremmede ejendommeligheder. Da Løgum kloster hørte til samme orden som Ryd, kunde det vel tænkes, at afskriveren har opholdt sig længe i Løgum, og at dette har sat sig spor i hans sprog. Men selvfølgelig kan han også andensteds have hatt dagligt samkvæm med nordvestslesvigske munke og være påvirket af deres sprog.

18. Enkelte sproglige ejendommeligheder synes at pege ud over Jyllands grænser.

Fra betydningens side kan vi mærke os *strand* i betydningen hav (13, 15), som jeg kun kender fra sællandsk, og som næppe er jysk. Men denne glose må stamme fra oversætteren, ikke fra skriveren, og kan da ikke være os særlig magtpåliggende.

Af böjningsformer er det mærkeligste bevarelsen af slutvokalen i *reynærethæ* (9, 20, 40 osv.), *kallæthæ* (15), *hetræthæ* (21), *talæthæ* (29), *støfthede* (39), *leuætæ* (67), mod det kun enkeltvis forekommende *regneret* (5). Snarest er jeg her tilböjelig til at se en påvirkning af det alm. skriftsprog.

Af lydlige ejendommeligheder bør her nævnes *sennælig* (90); former med *æ* af tillægsordet sand og dets afledninger kender jeg fra Povl Helgesen, Herman Vejer, AM 187, 8vo, Mandevillehdskr., Rimkrøniken, Peder Låle, «Chr. Hansen», Hr. Michael, Odense Hell. Trefoldh. skrå 1496 og Skinderes skrå 1493 (Nyrop I 761, II 230), Svendborg St. Annæ gildes skrå 1444 (Nyrop I 706), altså fra en række skånske og ødanske kilder. Men desuden findes *sænt* i Knud Juls Harpestrænghåndskrift, som efter alt at dömme ikke blot er jysk, men endog fra naboegnen til Nörreherred, Djurslands Sønderherred. Fra nutiden har jeg ikke kunnet få nogen sikker oplysning om tilsvarende former, men muligvis kendes de i Sydsællandsk.

Formen *bænt* (7) synes, selv om *æ* kan være skrivefejl for *a*, ved sit *t* at vise bort fra Jylland.

Som det vil ses, er de former, der taler for ikke-jysk påvirkning, få og lidet betydelige.

19. Endnu må omtales nogle ting, som ikke har betydning for fastsættelsen af skriverens hjemsted, men som ellers er ejendommelige for hans sprog.

Hertil regner jeg den stærkt fremtrædende overgang *gh* > *y* efter fortungevokal, som *slæyt* (ofte), *læyd* (ono. *legit*, 15), *thæyd* (ono. *þegit*, 29), *ræyæl* (ofte), *leybrothær* (82), *thæynheet* (4 to gg.), sml. § 3. næstsidste stykke, og også *sløyfærtsøn* (85). sml. § 16.

Endvidere regner jeg hertil de ikke få eksempler på *d* for ældre *th* i pronominale ord som: *i de thimæ* (3, sml. 2, 20), *dæssæ thidindæ* (29), *diit* (79), *dær* (12, 32, 79, 90), *for dy* (15, 22, 68).

Ligeledes et par tilfælde, hvor *at* synes at være brugt for *oc*: *tha bygynnæthæ lus at særæ at bythæ hanum* (17), *genstæn K. løfthæ sinæ øynæ opp at swo til St.* (43).

Endelig en del enklitiske former, foruden de i § 3 omtalte, især efter udsagnsord: *kallethet* (3), *fekkæt* (15), *vndfinget* (21), *sændet* (44), *gawet* (43), *forspilthæt* (69), *kiærdæt* (94), *giwet* (46), *screuæth* (81). En enkelt gang efter navneord: *som gutet wildæ* (64).

Alle disse former har deres historiske interesse, men man vil forgæves søge at stedfæste dem.

20. Dobbeltformer forekommer ret jævnligt, og en del er allerede omtalte i det foregående. Ofte kan forklaringen være let, sål. kan *warœt* (69): *wœrœt* (79) bero på glemt *œ*-krølle (§ 13), næppe på indvirkning fra Skånsk-Sydømål. På lignende måde forholder det sig vel med *øwer, øwœr* : *owœr* (eks. 3), *søn* : *son* (eks. 2). Andre, som *fal* (44): *fœl* (43, 91), *wekt* (87): *wœt* (64), *lœwdœ* (67): *lewœtœ* (sst.) og de vekslende fortidsformer af holde, er vel snarest vidnesbyrd om strid mellem forskriftens og afskriverens sprogform. I det hele betyder de ikke meget.

21. Den slutning, jeg kommer til, er da, at Rydårbogens skriver hører hjemme i Djursland, snarest Nörre herred, at han har været under ret langvarig påvirkning af nordvestslesvigske omgangsvenner, men at hvad der viser andensteds hen i hans afskrift lettest forklares enten som indvirkning fra de almindelige skriftsprogsformer eller fra hans forskrift, medens intet tyder på, at han hører hjemme eller endog blot i længere tid har opholdt sig i Angel. Jeg vil dærfor være tilböjelig til at tro, at denne afskrift ikke stammer fra Rydkloster, men snarere fra søsterklostret i Løgum.

Bidrag til digtningen på Island omkring 1500

fra Stockh. perg. 22, 4to,

med redegörelse for membranens marginalia.

Af

Kr. Kålund.

Det islandske pergamenthåndskrift 22, 4to i det Kgl. Bibliotek i Stockholm er en skindbog fra 16. årh., som antages at være ført til Sverig i 17. årh. af islænderen Jón Rugman, men om hvis historie ellers intet er bekendt. Det består nu af 93 blade fordelte på 16 læg, hvert på 6 blade med undtagelse af VII. og IX. læg (bl. 35—42 og 46—53), som tæller 8 blade, samt VIII. læg (bl. 43—45), som kun består af 2 sammenhængende blade med et efterfølgende enkelt blad og aldrig har udgjort mere. Af I. og XV. læg (bl. 1—4 og 84—87) mangler 1ste og 6te blad, så at disse læg nu kun tæller 4 blade hvert. Ved håndskriftets begyndelse mangler mindst 1 læg og ligeledes efter II., V. og XII. læg (d. v. s. efter bl. 10, 28 og 71). Læggene, som nu er sammensyede ved to tværs over ryggen gående sejlgarnssnore, ligger løst i det oprindelige bind, som består af to med to dobbelte skindremme forbundne træplader. Håndskriftet er helt igennem skrevet med samme, noget vekslende hånd. De temlig plumpe afsnitsinitialer er sædvanlig sort ornamenterede, undertiden prydede med figurfremstillinger. Rødt blæk anvendes af og til i overskrifter og som baggrund for initialerne. Skriften er på sine steder bortslidt, svækket ved fugtighed, eller blækket har smittet over fra den ene side til den anden.

Indholdet udgöres hovedsagelig af rímur: Skáld-Helga rímur (fragment, bl. 1—6), Egils r. einhenda (bl. 7 v—16 v, lakune efter bl. 10), Bjarka rímur (bl. 16 v—28, ender defekt), Máus r. (bl. 29—45 r), Rollants r. (bl. 46—55 r), Mansöngvar 1—4 af Þjófarímur (bl. 55 v—56 v), Mansöngvar 1—4 af Þorsteins r. Víkingssonar (bl. 57 r—58 r), Bærings r. (bl. 59—71, ender defekt), Hektors r. (bl. 72—90 r, to lakuner), Virgilius r. (bl. 91—93), —

men indeholder desuden forskellige mindre digte, som senere skal nærmere omtales. Endvidere bærer håndskriftet adskillige marginalia, så godt som alle med skriverens egen hånd; det er navnlig nedre margen, som er udfyldt med disse optegnelser, der dels har karakter af penneprøver eller personlige bemærkninger, dels og for störste delen er småvers af blandet indhold. De giver vink om håndskriftets hjemsted, vi får et indblik i den tids daglige liv og gennem en del af versene en ret interessant prøve på tidens erotiske digtning. Nedenfor vil samtlige marginalia findes anførte i rækkefølge under numrene 1—44 (med fremhævelse af de enkelte tilfælde, hvor særlig hånd forekommer). Nogle skyldes vistnok skriverens eget forfatterskab, andre viser tegn på afskrivning eller gengivelse efter hukommelsen, men spörgsmålet fortjæner en nöjere undersøgelse, under hvilken der tillige vil blive lejlighed til nærmere at belyse optegnelsernes art.

På forhånd er det sandsynligt at finde egne udtalelser af skriveren blandt de prosaiske tillæg. Sådanne er 3, 6, 7, 10, 14, 19, 34, 41, 44. Af disse kan det anses for givet, at 3, 10, 14, som henviser til indholdet, 6, 44, som undskylder skriften, 7, som giver anvisning til rigtig læsning af et fejlskrevet bogstav, er hans personlige bemærkninger. Det samme gælder utvivlsomt vejroptegnelsen 19, og ligeledes 34, der frembyder særlig interesse. Her omtales et besøg af den gamle Guðmundur fra Litla Fell hos Jón Hákonsson på Krossnes. Da der forekommer to nabogårde, Fell (tidligere delt i Minna F. og Stærra F.) og Krossnes, i Árnes sogn i Stranda syssel, er der næppe tvivl om, at det er disse gårde der sigtes til, og at skindbogens hjemsted således er i Islands allernordvestligste del, ved Trékyllisvík, en af den store Húna-bugts vestlige forgreninger. Jón Hákonsson må vel altså antages at være bonde på Krossnes og den mand, for hvem håndskriftet er istandbragt. Det lille 4-linjers vers, som den gamle mand fremfører, er rimeligvis for de to sidste linjers vedkommende Gudmunds improvisation, hvorimod de to forangående, hvortil de knyttes, sandsynligvis tilhører datidens erotiske digtning. Også dette håndskrift — som overhovedet flertallet af den ældre tids litteratur — tilhører således det nordvestlige Island, og vi ser her et vidnesbyrd om, at det åndelige liv endog har kunnet skyde knopper langt ude på den mod ishavet vendende del af Islands nordvestligste halvø.

Anderledes forholder det sig med 41, som giver navnene på en række gårde i Bardastrand syssel, også i det nordvestlige Is-

land, men vestligere og ved betydelige afstande skilt fra Árnes sogn. Listens nöjagtighed forudsætter en lokalkundskab, som ikke er sandsynlig på et så fjærnt sted som Árnes sogn, og de i denne forekommende rettelser og fejltagelser bestyrker, at skriveren her har sin kundskab på anden hånd. Mærkeligt nok røber håndskriftet en sekundær tilknytning til denne landsegn, idet den noget yngre penneprøve 25 (særlig hånd) lader formode, at dette ikke længe efter dets tilblivelse har befundet sig i Bardastrand syssel, i nabodistrikterne til gårdrækkens bygder, med hjemsted på gården Hagi på Barðaströnd, hvorfra det har været udlånt til en længere mod vest boende mand. I den omtrent samtidige, men med en derfra forskellig hånd skrevne penneprøve 43 nævnes en Jón Hákonarson, muligvis den samme som 34's Jón Hákonsson; dersom man turde antage, at J. H. med sin skriver var flyttet fra Krossnes til Hagi, vilde det være let forklarligt, at en gårdliste som 41 havde fundet plads i bogen[1].

Om end de fleste af skriverens prosaiske randbemærkninger er forholdsvis ubetydelige, viser de dog hans tilböjelighed til marginalia, så at man også blandt de poetiske optegnelser kan vænte hans egne udtalelser. Der mangler heller ikke vers, som det ved indhold eller andre omstændigheder ligger nærmest at henføre til skriveren som forfatter eller i al fald betragte som digtede paa Krossnes. Således synes en personlig stemning at komme til orde i 2 (skriverens ærgrelse over den fordringsfulde husbond), 4 (nidvers om en bonde, hvis navn er udraderet), 5 (rimet penneprøve), 17 (måske dog en konventionel ríma-afslutning), 20 (skriververs). Hertil kan også regnes nogle vers, som synes at have skriverens omgivelser til genstand, således 11^{1-3}, som skildrer en vinterdag med drivis og kvindernes indendörsarbejde ved dunrensning, ganske som man kunde vænte det i en gård med Krossnes' beliggenhed, og hvor digteren til slutning nævner dagen for den beskedne digtnings tilblivelse og dertil knytter navnet Jón; endvidere 13 og 16: 13 skildrer et optrin, hvor en kvinde bliver til latter ved på vejen til de varme kilder at falde med vasketöjet,

[1] Dr. Jón Þorkelsson udtaler i sin bog «Om digtningen på Island i 15. og 16. årh.» den formodning, at Stockh. perg. 22, 4to har tilhørt den islandske stormand Magnús Jónsson prúði († 1591) og sandsynligvis er skrevet på hans foranstaltning. Det sidste er efter ovenstående ikke rimeligt; for det første kunde tale, at M. J. fra 1580 boede i den vest for Barðaströnd liggende bygd Rauðisandur, dog er hverken 25 eller 43 skreven med hans hånd.

og da kvindens navn er udraderet og der netop ved Krossnes findes varme kilder, taler dette stærkt for, at verset er født her[1]; 16 kan medregnes, for så vidt det her skildrede arbejde særlig passer for Stranda syssel. Atter andre tillægges naturligst skriveren, fordi så ubetydelige eller tilfældige rimerier ikke let vilde nedskrives af uvedkommende. Dette gælder således 1 (sammenrimede linjer uden indbyrdes forbindelse), 9 (dagligdags-hændelse), 12 (småbegivenhed). Hertil slutter sig nærmest 18, under forudsætning af at verset handler om gårdens hunde. Af spøgende eller spottende natur er ligeledes 24 og 26, medens 27, som tillige er naturbeskrivende, giver et situationsbillede[2]; i indhold nærmer de sig således de foregående og kunde formodes at være af samme forfatter; men ved versemål (afstumpet eller almindelig drotkvædet) knyttes de til en følgende gruppe, om hvilken dette næppe gælder. Ensartet metrum forbinder de tre vers 21—23, som besynger en elsket og tabt kvinde, uden at noget vink angående forfatterskab heri gives, lige så lidt som i det lille barnevers 39. Også flertallet af de følgende vers er af erotisk indhold, af hvilke 28—31, 35—36 (alle i afstumpet drotkvædet) danner en særskilt gruppe — med indbyrdes sammenhæng? —, hvori digteren udtaler skuffet længsel efter sin ungdoms elskede, fra hvem han ved hendes frænders hårdhed er bleven skilt, medens 38, 40[1-2], 42 i andre toner synger kvindens pris. De fejl, som forekommer i flere af versene, viser, at skriveren her indfører en digtning, som han ikke altid har kunnet opfatte rigtig, og sandsynligvis er i al fald samtlige vers fra og med 28 nedskrevne efter hukommelsen. En sådan optegnelse af fremmed stof bestyrkes ved, at mellem dette marginal-parti findes tre andenstedsfra kendte vers (32, 33, 37), som vistnok med rette almindelig tillægges Islands sidste katolske biskop Jón Arason († 1550), men som først i afændret form synes at være nåt skriveren. Overraskende er det at træffe prøver på Jón Arasons digtning i

---

[1] Den omstændighed, at nogle ord er glemte under nedskrivningen og tilföjede ved indvisningstegn og at sidste linje er tilsat i udradering, kunde muligvis tale for, at skriveren ikke var selve forfatteren, hvad yderligere bestyrkes ved, at dette vers har metrum til fælles med 38, som vistnok viser afskriverfejl.

[2] Det vilde være af interesse at få noget nærmere oplyst om stednavnene Sundhylur og «Fliodz»-hlíð, — at dette sidste betegner det bekendte Fljótshlíð i Rangárvalla syssel, er ganske usandsynligt. Kan ordet være Fljóðshlíð — mulv. med «fljóðs» indsat for «kvenna» eller lign.?

sådanne omgivelser, og til dels denne omstændighed har bevæget Jón Sigurðsson til at aftrykke versene 27—31, 35—36. 38—40[1-2], 42 i Biskupa sögur II[1] blandt usikre vers tillagte J. A., hvorhos han som en medvirkende foranledning anfører, at disse vers står som marginalia under Hektors rímur, som ifølge et uhjemlet sagn (som heller ikke han tillægger nogen sandsynlighed) skal delvis være digtede af Jón Arason. Desuden har han mærkelig nok medtaget 18, 24, 26, men ingen af de andre vers. Til at fastholde formodningen om Jón Arasons forfatterskab til andet af membranens indhold end de tre ham fra gammel tid tillagte vers foreligger i virkeligheden ingen grund, og Jón Sigurðsson synes heller ikke at have megen tro til sagen, men nærmest at have aftrykt de pågældende vers i Biskupa sögur, for at de etsteds kunde blive offenliggjorte, hvad dog ikke har forhindret, at de senere er blevne henførte til Jón Arason som sikre. At det afstumpet drotkvædede metrum også anvendes af Jón Arason i hans enkeltvers, har intet at betyde, da dette overhovedet var et yndet versemål i den efterklassiske tid, og hvad indholdet angår, foreligger vel adskillige satiriske vers af J. A., men mest rettede mod politiske modstandere, og nogen erotisk digtning af ham er ikke kendt. Heller ikke kræver den omstændighed, at der blandt membranens brogede samling af marginaler findes nogle af J. A.s vers, anden forklaring, end at skriverens stofvalg er bleven bestemt af hans personlige smag og af hvad tilfældet samtidig bragte til hans kundskab.

Bestemt at drage grænsen mellem skriverens (eller Krossnesdigterens) egne vers og de andre er ikke let, og bedömmelsen af membranens marginalia vanskeliggöres ved dennes defekter. Når henses til hvor marginaler nu forekommer, er det ingenlunde usandsynligt, at samtlige lakuner har indeholdt flere eller færre tilsvarende.

Medens den blandt efterfølgende marginalia som nr. 8 opførte pennetegning ved de tilhørende overskrifter viser sig at hidrøre fra skriveren selv, forekommer hist og her andre marginale pennetegninger, som synes senere tilsatte (om end ikke meget yngre), således bl. 18 r i ydre mg. en kjortelklædt person på et fodstykke, bl. 18 v n. m. to bådbesætninger i kamp med et søuhyre, bl. 25 v —26 tre personer i knæstykke (kvinder?) med flad hovedbedækning, 78 r væbnede skikkelser (2 större og 1 mindre), 92 v det

---

[1] Normaliserede og med nogle afvigelser i tekstlæsningen.

obscöne slutnings-optrin af Virgilius-rimer. Bl. 66 v—68 r n. m. ses svage spor af skrift, bl. 91 r n. m. er to linjer udraderede[1].

Det er ovenfor bemærket, at skindbogen foruden sit hovedindhold af rimer indeholder forskellige mindre digte. Disse, hvoraf enkelte er hidtil uudgivne, er: det i denne afhandling Konukjör benævnte digt, 20 vers (bl. 6 r—7 r, utrykt), Allra kappa kvæði, 13 vers (bl. 45 r—v), udg. af G. Cederschiöld i Arkiv f. nord. fil. I, en mansang (bl. 55 r—v, utrykt), Hnakkakúlukvæði, 9 vers (bl. 56 v—57 r, utrykt), et Ástakvæði, 5 vers, efterfulgt af et Heillaóskakvæði, 7 vers (bl. 58 r—v), samt 2 Ástakvæði på henholdsvis 8 og 9 vers (bl. 90 v) — alle 4 udgivne af Ó. Davíðsson i Ísl. gátur etc. III 252—54, 165—66. Af disse digte består Allra kappa kvæði — for hvilket udgiveren udførlig har gjort rede — af en opregning og kortfattet karakteristik af i alt 72 sagahelte (84 personnavne), særlig hentede fra de romantiske sagaer. De 4 af Ó. Davíðsson meddelte digte, hvis titler skyldes disses udgiver, er alle rettede til unge kvinder, de tre elskovsdigte med lovprisning af deres legemlige fortrin, det som lykønskningsdigt betegnede med fremhævning af vedkommendes dyder og med gode ønsker for hendes fremtid. Af de tre hidtil utrykte digte er det første — som antydet gennem den valgte titel, der på dansk kan gengives «Hustruvalg» — en til kvinderne rettet fremstilling af hvad der gör en kvinde attråværdig som hustru, idet digteren fremhæver modsætningen mellem den pragtsyg-hovmodige og stille huslige kvinde; som advarende eksempler på, at kvindeligt hovmod overfor bejlere står for fald, anfører han eksempler fra tre romantiske sagaer, og digtet viser således i denne henseende slægtskab med Allra kappa kvæði og lignende frembringelser. Men forståelsen lider under, at læsningen flere steder, navnlig vers 1—3, er vanskelig, og ved forfatterens bredde og tilböjelighed til flere jævnsides løbende betragtninger. Det andet stykke er en mansang, som skjuler sig på en besynderlig måde, idet den — efter Rollant-rimernes afslutning — går umiddelbart foran de fire mansange af Þjófarímur, med hvilke den intet kan have at göre og som desuden er fremhævede ved tallene 1—4 i marginen. Den forekommer så vidt vides ikke andensteds og kan

[1] Skriveren skyldes derimod nogle i initial-ornamenteringen indgående figurer, nemlig bl. 12 r en skikkelse i grön kjortel, rod kappe og med flad hovedbedækning, bl. 19 v en mandsfigur med trefliget hovedbedækning (krone?), bl. 36 v en stående person.

næppe henføres til nogen nu kendt rime-flok. Sidste vers hører tydelig nok ikke til selve mansangen, men er 1ste vers af den ríma, hvortil mansangen har været knyttet. Efter versets indhold synes rimen at have handlet om en «Friggs ætling», som rådede for Danmark og indholdet altså at have været sagnhistorisk — kan hermed menes kong Skjold? Det tredje stykke, som i membranen bærer en overskrift, som kan gengives «Torskenakkekvæde», er af satirisk-spøgende indhold — foranlediget ved en digterlön af 4 vægte (346 ℔, 173 kg.) törrede fiskenakker, som en rimeskjald modtager, og har til æmne det gilde, som denne kærkomne — skönt efter almindelig opfattelse lidet værdifulde — gave medfører; men desværre vanskeliggöres også her forståelsen ved ulæselige steder i nogle af versene. Som digtning står disse 3 stykker ikke höjt, men hvert for sig har ved indhold sin særlige interesse, og de bidrager i hvert fald så meget til belysning af tidens åndsliv og sprog, at de vel fortjænte at udgives, tilmed da de kun foreligger i denne ikke let tilgængelige tekst. Forhåbenlig vil der andensteds blive lejlighed til den offenliggörelse, som den begrænsede plads i nærværende tilfælde forhindrer. Foreløbig tillader jeg mig at inddrage også disse i efterfølgende oversigt over enkelte punkter af membranens ortografi.

I midten af 16. årh., som på Island i så mange henseender sætter skellet mellem gammelt og nyt, fuldbyrdes vistnok også overgangen af *y* til *i* og dermed sammenfaldet af de to vokaler. Det har derfor sin interesse at se, hvorledes forholdet i denne henseende er så vel med hensyn til rimene i de her behandlede digte og vers som i den af skriveren anvendte retskrivning. Optæller man de rim, hvor et *y* forekommer i ordstammen, bliver resultatet følgende. De i marginalerne 1—44 forekommende vers har 4 rigtige rim (27, 31_{2-6}, 24 [halvrim]) mod et fejlt eller måske snarere mangelfuldt (24_{8}). Digtet Konukjör har 4 rigtige tilfælde (9, 13, 14, 19) mod 2 fejle (1, 14). Mansöngr har ingen eksempler på *y*-rim, men rimer 3 gange rigtig *ei* ∾ *ei*, 2 gange *ij* ∼ *ij*, 1 gang *i* ∼ *i*. Hnakkakúlukvæði har rigtig det eneste forekommende eksempel på *y*-rim (6), og rimer desuden 3 gange rigtig *í* ∼ *í*. Til sammenligning kan bemærkes, at i det af prof. Cederschiöld udgivne Allra kappa kvæði (Arkiv f. nord. fil. I) forekommer 1 rigtig rimrække (10) mod 1 fejlt rimord i en anden (6), og at af de fire af Ó. Davíðsson i Ísl. gátur etc. III meddelte smådigte har Heillaóskakvæði (s. 165) 1 rigtigt rim (2) mod 2 fejle (1, 3) og af de tre Ástakvæði (s. 252—54) *a* det

eneste forekommende *y*-rim rigtigt samt 2 rigtige anvendelser af *í* – *í* og *ei* ∾ *ei*, *b* intet *y*-rim, men 2 gange rigtig *í* – *í*, *c* alle *y*-rim, i alt 5, fejle (3_{1-2}, 4, 6, 9). Det er således, foruden dette sidste og Heillaóskakvæði, kun digtet Konukjör, som gentagne gange (2 gg.) har fejle rim, og navnlig er det interessant at se, hvor nöjagtig *y*-rimene overholdes i marginalversene, hvis eneste undtagelse (24_8) sandsynligvis skyldes rimnød.

Hvad skriverens ortografi angår, anvender han *ij* som betegnelse for *í* og holder dette som regel ude fra *y* og *i*. I brugen af *y* viser han vel nogen vaklen, men dog med så stor overvægt af dets rette forekomst, at forskellen mellem de to lyd næppe har været ham helt ubevidst, som det af det følgende nærmere vil fremgå. I anvendelsen af *y* frembyder marginalerne i prosanotitsen nr. 14 et rigtigt tilfælde og desuden gårdfortegnelsen nr. 41 ti rigtige tilfælde (hvoraf det ene [Eyri] samme ord i 6 forskellige navne) mod 1 fejlt, versene 43 (41?) rigtige tilfælde mod 2 (4?) fejle[1]. Digtet Konukjör har 38 rigtige tilfælde mod 10 fejle og anvender endvidere urigtig 1 gang *i* og 1 gang *ij* for *y* (2, 10). Mansöngr har 12 rigtige tilfælde mod 3 fejle. Hnakkakúlukvæði har 8 rigtige tilfælde mod 3 fejle og 1 gang *ij* for *y* (5). Til yderligere belysning kan anføres, at Allra kappa kvæði har 21 rigtige tilfælde mod 3 fejle og 2 gange (? 11, 12) urigtig *i* for *y*, Heillaóskakvæði 14 rigtige tilfælde mod 3 urigtige, Ástakvæði *a* 5 rigtige tilfælde, men 1 gang *i* for *y* (2), *b* 5 rigtige mod 2 urigtige, *c* 16 rigtige mod 2 urigtige samt 1 gang *i* for *y*. Sammenligner man med disse partier det i membranen indeholdte fragment af de forholdsvis gamle Skáldhelga rímur, hvor selvfølgelig samtlige *y* – *i* rim er nöjagtige, viser det sig, at skriveren her 1 gang i rim fejlagtig anvender *ij* for *y* (hlijtur), og udenfor rim 3 gange *y* for *i*, 2 gange *i* for *y*, 1 gang *ij* for *y*. Dog må det ved denne opgörelse erindres, at skriveren som afskriver sandsynligvis er mere eller mindre påvirket af sit forlag.

Også med hensyn til overgangen *-r* til *-ur* danner 16. årh. skel, således at med århundredets udgang *-ur* er gennemført både i retskrivning og metrik. Allerede i 14. årh. var slutnings-*r* (*r* efter konsonant) begyndt at blive stavelsedannende, men i lang

---

[1] De utvivlsomme fejl foreligger i 4. 26: hertil kommer «Ytra. Ytrust (= Ítra. Ítrust?)» i 31, 36. hvor *y* som initial muligvis kunde repræsentere *ij*.

tid fremtræder *-ur* kun undtagelsesvis i skrift, og i vers kan *-ur* forekomme inde i linjen, men anvendes ikke som rim. Således er forholdet endnu i den her behandlede digtning. Vel skrives som regel *-ur*, men i rim anvendes udelukkende *-r*, og inde i verslinjen kræver metrum oftere *-r* end *-ur*. Således har de under 1—44 anførte enkeltvers 10 *r*-rim og inde i linjen 45 *-r* mod 13 *-ur*. Konukjör har 3 samrimende *-r* og i linjen 16 *-r* mod 6 *-ur*, Mansöngr intet tilfælde, hvor metret kræver *-ur*, men 5 *r*-rim og i linjen 8 *-r*, Hnakkakúlukvæði i linjen 5 *-r*, 2 *-ur*. Til sammenligning kan nævnes, at Allra kappa kvæði har i linjen 10 *-r* mod 4 *-ur*, Heillaóskakvæði 4 samrimende *-r* og i linjen 3 *-r* mod 2 *-ur*, Ástakvæði *a* 1 *-r*, *b* 5 *-r* mod 2 *-ur*, *c* 5 *-r* mod 1 *-ur*[1].

1 (1 r). [Fir]dar[1] fara til fiar,
hestur er margur sar[2],
af kappi kroppar már,
kungurinn ... henni(?) gár[3],
fullgroinn er flestur smar,
finst þo margur grar[4],
brognum bijtur liar,
borinn er matur i lár[5].

---

2 (1 v). Dreingurin giorir ad dára mig med dreyssi[1] sinu,
odling[2] seigir med orda limu[3],
ecki skrifi hann á deigi rimu[4].

---

3 (3 r). Nu fer Helgi ad hefna Skeggia hins pruda nordur i Greipar *er tilföjet som henvisning til de på denne side forekommende Skáld-Helga rimur V 41 ff.*

---

4 (4 v). Af bondanum ...[1] byrti eg spil,
bratt munu giord á sliku skil,
reida kulu reckurinn grefur[2],
rikur og ecki lengi tefur[3].
et setura.

---

5 (7 v). ... er stort stafkalla letur,
stendur odrum betur[1].

---

6 (8 v). Nu fer meir enn illa pilltar miner sem sia má[1].

---

7 (9 r). Haf þann uphafs staf S sem giort er L, og er mis-giort svo[1].

---

[1] I tilslutning til disse indledende bemærkninger må jeg fremhæve, at jeg i ganske særlig grad ved beskæftigelsen med denne digtning skylder professor F. Jónsson tak for mangfoldig bistand både med hensyn til læsning, tekstrettelser og oplysning af forskellig art.

8 (11 r). *I nedre margen forekommer en rødt koloreret pennetegning: længst til höjre vendte mod hinanden en mand med flad hat og en kvinde med spids hovedbedækning, som bægge holder om en ring, med overskriften* risinn *og* arinnefia, *i midten en mand med flad hue (eller stort hår?), som støtter sig til et sværd, med overskrift* eigill; *længst til venstre skimtes en gruppe af to mod hinanden vendte personer. Billederne sigter til 7de Egils rima.*

---

9 (11 v). Sperdil[1] gaf mier spiallda lundur[2],
sperdil beit eg i midiu sundur,
sperdill fra ec spratt i dryck[3],
sperdill fiec þar illan þyck.
Uti er.

---

10 (12 r). Nu er Arinnefia ad seigia æfi-sogu sijna, og er næsta skripislig. *Sigter til VIII. Egils rima.*

---

11 (12 v). Fennir aa glugga,
sem firdar lijta,
fiuk er uti
og frost nockud.

Ijs rekur nu
ott ad landi
med vedri hægu,
vil eg ei liuga.

Dun tijna drosir
aa deigi þessum,
Halldora og Toța[1],
heitir ein Gunna[2].

Geingur þeim þad verck
greitt harla miog,
seggium vil ec þad
seigia fridum.

Ions messo sialfa
yrckta eg þessar
illar baugur,
sem ytar heyra.

Naud er i nafni
niflungs og ís,
os med aullu[3],
aa enda er frædi[4].
et cetura

---

12 (13 r). Um vadi[1] vil eg visu byria,
vadinnir hurfu allir,
vadina átu vargar,
vadina bitu og slitu,
vadi drou vondar tőur
vadina i gren baru,
vadina mistu virdar,
vadina durnir[2] borgar.

Palma dag durnir deydi,
durnir liggur þar sijdan,
durnir dreingir festu,
durnir vodunum fargar,
ions messa eptir paska
er nu komin sem ek hermi,
frædit falli ad sinne,
firdar leggi i minne[3].

---

13 (14 r). .....[1] sem hrodurinn tier
harla merck aa hreysti-
verck,
til hveranna fer su hrund-
in hier
med hvitan serck, og hun
er sterck,
brudurinn snioll ad ber þo oll
af brognum klædi hvit og smá[2].
fær þo foll og firna skoll,
fann-hvit eru þau epter á[3].

---

14 (15 r). Nu byriazt upp hin x-a eigils rijma *har skriveren tilföjet, og endvidere i ydre margen tillagt* og, svo nu nu svo for þad enn þo. — *Bl. 16 v, hvor Egils rimur ender, står med fin skrift, til dels ulæseligt, i øvre margen* hier vantar eigi (?) ..... til er af sijnu nidurlagi. *Rimerne ender i det 15de af sagaens 17 kapitler, men har aldrig været længere.*

---

15 (17 v). Gud giefi mier gott og gledi-samt, þvi velldur *(særlig hånd, c. 1600)*[1].

---

16 (18 r). Badir smijda brædur ott,
bellti og aska a þessare
nott,
fadir minn les nu furdu fliott,
fregna má þad lyda drott.

---

17 (19 r). Rauckvad er i ranni hier,
reckum mun eg þad glosa,
mitt er dafnad mærdar kver,
ma eg þvi ecki hrosa[1].

---

18 (19 v). Um Krok vil eg kvædi
byria,
kappann Trytil med,
Lomur sem lydir spyria,
liuf er Budda i gied,
Vingull er vakur og snar,
vinnur eigi Snati par,
Fundur er grimmur og firtinn
miog.
fliodum giefur eigi svar,
svo skal lykta liodum,
lofa ec hann eigi þiodum[1].

---

19 (20 r). Nu er micit fiuk uti 16. dag[1] iola.

---

20 (21 r). Liott er letur og penni,
lydum vil eg þad tia,
nu tru eg ecki nenni
neinum greina fra.
þeingils brial er þad
þo ec beri mig ad[1].

---

21 (21 v). Enn veit eg þann audar
lund,
hann er til iafns vid þetta
sprund,
sa hefur unnat audar hrund
afmorligana alla stund
vid elsku grund,
þeinckir hann upp á þeirra fund,
þegar hann bregdur sijnum blund[1].

---

22 (22 r). Nu er hann skilzt vid
skallaz nipt,
skopud er alldri vænni
skript,
blijdu allri er burtu skipt,
hiartad verdur hormum gipt
fyrir hringa nipt,
alldri fær sá yndit ript[1],
sem af er med aullu gamni svipt.

---

23 (22 v). Heimurinn hefur svo
heidrad þa
hringa grund eg minn-
unzt aa,
natturann þad nyta má,
lofazt hun bædi um laund og sía
. . . . ad kalla má
yfir kvinnur allar þær eg sá[1].

---

24 (29 v). Bordadi baugskord
blijdliga á einne tid,
hoskust brudur hafdi ask,
holdum voru kierinn vold.
Setti framm fyrir seggi riett
seima bil og baud til,
lyfti eigi loki lios nipt,
lyder brostu ad þvij[1].

---

25 (40 v). Nu fer þesse bok i burtu hiedann inn till Haga aa Barda-stron þadann led af einum heydarligum[1] vel vysum *(særlig hånd, 16. årh.s slutning)*[2].

---

26 (46 r). Heinrek hier vil eg greina,
hann er gylldaztur manna,
reckur er roskinn nockud,
raupar micit i kaupum.
Ærist opt og tidum
ædi-kollur med brædi,
þegnar beria þennann
þriot med hordu grioti[1].

---

27 (72 v). Hvijla giordi hladsol,
hvatur er eg ad skera mat,
naud er i at baka braud,
bylium lystir i Sund-hyl.
Faugur er hun Fliodz-hlijd,
fiollinn eru drifin mioll,
sunnann fara sumir menn,
selldu aptur mier felld[1].

---

28 (73 r). Manud hef eg menskord
. . . . þig,
fysir mig falldz frid
ad finna þic eitt sinn.
. . . . audskord
ottazt bædi dag og nott
þo eg hverfi þadan fra
hitt er þo skapit mitt[1].

---

29 (73 v). Ecki ser til mijn aud hlock,
aunngvann kann eg mann-
saung,
fer eg sem eitt dapurt dyr
dreginn ut af gledi-veg.
Særer mic hit sama far[1]
svidandi hvern tijd,
settur er ec þvi þratt,
þrutinn, er[2] af gledi ut.

30 (74 r). Reikadi eg, fyrir baugs brik,
baulvi spentur og harms
kvol
uti þa ed [aull mæt
inni er skipadur[1] dansinn.

Ytar hofdu um ord,
eg er sagdur kynligur,
mier er kunnigt mitt far,
ec ma þar egcki koma fra.

---

31 (74 v). Ytra[1] man eg enn snot,
ad mig lysti þijn fyst,
ad binda vid biart sprund
blijdu-leik á ei*n* tijd.

þesse var hrings hnoss
hygginn og vel dygg,
bædi voru vid born ung,
bar hun lanngt af aullum þar.

---

32 (75 v). Virdizt mier Vatz-fiordur
vera, svo sem sagt er,
heidurliga husadur,
horfinn med grænt torf.

Olof hefur bygt best,
sem buit hefur hier nu,
heita má sá heppinn,
sem hlotit hefur þad kot[1].

---

33 (76 r). A aulldu kved eg afbragd
skallda
Einar prest fyrir vestann,
Hallz son med hrodrar
snilli,
hann er kunnur fyrir sunn-
ann.

Blindan hafa bragnar fundit
bragar-traustann fyrir austann,
Gunna giet eg ad saunnu
greidordann fyrir nordann[1].

---

34 (76 v - 77 r øvre margen). *I bladenes øvre kant er med fin skrift skrevet*
Nu. Nu kom Gvendur kall undir Litla-felli hingat til Krosness
til Jons Hakonssonar

Hring-þoll hefur mier hrygd
og angur
hugad i lioda inni,

veturinn tru ec ad verdi langur
vist ad ætlun minni

sagdi kallinn[1].

---

35 (76 v). Nenne eg ecki nyt snot
nordra semia dreka bord,
virdum færa vant smid
vilian hef ec borit til.

Haullunzt eg harms-fullur,
af hrodri fæ eg illt mot,
temparadur mun trega vondur[1]
taca mier um allt bak.

---

36 (77 r). Ytrust[1] villdi aull ord
efna vid mig hladz gefn
agiæt og aud-miuk,
iockst mier strijd enn ecki
tokst.

Frændur villdu gullz grund
gefa fyrir utan ef,
ristils fader rad-klokr
ripti af mier hladz nipt.

---

37 (78 v). Sunnann seigia menn
sum klaustur halldinn
laust,
þyskir giordu þar rask
þeygi gott i Videy.
Olldinn er omilld,
Ala bruggar vont kal,
undarligt er Island,
ef eingin rettir þess stiett[1].

38 (79 r). Mansongs ord um menia
skord
mun eg enn tia af bauga na,
fræda bord og fiolnis stord[1]
fliodit þá ef villdi fá,
munda eg sprunndum motra[2]
hrund
mærdir binda af brudi hier,
hrodrar blund skal hefia um stund,
hringa lindinn trudi mier.

39 (79 v). Skipit heiter audlingur,
er hefi þig upp á sett,
þu ert micill villingur,
leikur morgum prett,
nema þú styrir strakskapnum
stafriett[1].

40 (80 r). Eg vil blanda bodna[1] vijn
bauga grund fyrir elsku
þijn,
kann eg varla kvædu[2]
kyrtla lijn
kveda sem er um æru þijn
med ordinn mijn,
lifandi er su lindinn fijn,
leiptrar vijda og af henni skijn.

Ber hon af flestum blijdu
og magt,
brognum mun þar mest
af sagt,
hamingian hefur at henni
lagt,
drosinn hefur sig dygdum þagt,
med dyrri agt,
viskann prydir vijfit spact,
veralldar fieck hon noga magt.

41 (82 v—83 r). Latra biarg[1]. Látur, Breida vik. Laga nupur[2], Kollz vijk, Straumnes[3], Hænu vik, Sellatur[4], Tunga, Geita gil, Hniotur, Vatz dalur, Qvielldis[5] dalur, Dalur[6], Sker, Skytiu[7]-dalur, Botn, Rakna dalur, Geirs eyri, Talni[8], Sudur eyri, Lambeyri. Hofda dalur, Botn, Eysteins eyri, Tunga. Holl, Eyri, Laugar dalir, Tradir[9], Fell og Backi, Sel latur, Arnar stapi, Krossa dalur, Selár dalur, nu eru Skotu dalir med sijnum bæium Uppsalir, Nedra bær, Fijfu stadir, Osku brecka, Kluka, Kirkiu boll[10], Austmans dalur, Backi, Feitz[11]-dalur, Grandi og Holl, Hrisdalur, Hvesta[12], Efri Hvesta. Bylldu dalur, Eyri, Otrar dalur, Dugans[13] dalur, Foss, Reykiar fiordur, Trostans[14] fiordur, Steina[15] hlijd, Botn, Eyri, Steina nes, Steina nes[16].

42 (83 v). Byria eg brag um brudar
hag,
baugskord riod er vitur
og frod,
hrodrar lag ad hefia i dag,
hrindi mod aunnur fliod.
Sikling þeim[1] á solltum geim
mun sigurinn skaptur ad rioda fal
sem leidir heim lind med seim
lyk ec aptur lioda sal.

43 (84 v). Minum kiæra wın Ione Haakonar sine er þetta til skrifad med winskap *(særlig hånd, c. 1600).*

44 (87 r). nu er miog illa krabbat sem sia ma: nu svo sem at vantt er.

Anmærkninger.

1. [1] Firdar, *eller* Virdar? *Ordets begyndelse er ulæselig.* — [2] sar. *Først er skrevet* grar, *men over dette ord er tilföjet* sar. — [3] *Efter* kungurinn *begynder en ny linje, hvis 1ste ord* (eptir?) *er ulæseligt; det derefter følgende* henni *er tvivlsomt.* — [4] grar, *lumsk.* — [5] lár, *skrin.* — *Verset er ved sine ensartede mandlige rim en art* «samhenda».

2. [1] Dreyss, *hovmod.* — [2] odling, *nom. sg. med bortkastet* -r. — [3] limu, *vistnok af latinsk* lima *(fil)*; orða lima = *tungen (prof. F. Jónsson). Digteren, i dette tilfælde vistnok skriveren, måtte da være latinkyndig. At skriveren har forstået latin, bestyrkes ved, at han i nedre margen bl. 61 v har skrevet* citarredus fidlu menntari. — [4] *Verset er i det «braghenda baksneidd» benævnte rima-metrum. — I umiddelbar fortsættelse af verset følger* haf þockina af henni . . . . oc sker ur henni ber (!) S. minn fyrir visuna, *hvor der foran* oc *på c. 4 bogstavpladser ved linjens begyndelse nu ikke ses spor af skrift.*

4. [1] *Navnet (3—4 bogstaver:* Ioni?) *er udraderet.* — [2] r. k. g., *vækker vrede?* — [3] *Versemålet er en art* «stafhenda» *eller* «stuðlaljóð».

5. [1] *Notitsen sigter vistnok til den dårlige skrift, som yderligere er skæmmet ved oversmitning af blækket på denne og følgende side. Bogstaverne i 1ste ord er afskallede. Mærkes kan den her forekommende betydning af* stafkarla-letr: *dårlig skrevne bogstaver.*

6. [1] *Sigter vistnok til sidens slette skrift og udflydende blæk.*

7. [1] *Sigter til begyndelsesordet* Sudra *i 2den Egils rima.*

9. [1] Sperðill, *pølse.* — [2] sp. l., *boglærd mand?* — [3] *Linjen sigter vistnok til den sure valle, hvori sådanne fødevarer gemmes. — Versemålet er en art* «stafhenda».

11. [1—2] *Forkortelse af* Þórunn *og* Guðrún. — [3] *Digteren giver i rune-omskrivning navnet* Ion, *sit eller sin husbonds navn; sml.* **4** *og* **34**. — [4] *Versformen er* «ljúflingslag» (fornyrðislag).

12. [1] Vaðr, *fiskeline af skind.* — [2] Durnir, *en dværg; her brugt om ræven, som havde bortført fiskelinerne. — Versemålet er* «háttlausa» *(rimfrit drotkvædet).*

13. [1] *Verset begynder med en udradering, som utvivlsomt har indeholdt et kvindenavn efterfulgt af* hier. — hvit og smá *tilföjet under*

verset med indvisningstegn. — [3] fann—á *indsat i udradering.* — *Versemålet er* «gagraljóð».

15. *Endring af et gammelt dansevers, som begynder* Svo er mér gott og gleðisamt. því veldr þú. *Se J. Þorkelsson. Digtningen på Island i 15. og 16. årh., s. 187.*

16. *Ovenover disse linjer er verset gentaget med en noget yngre hånd, dog med* bragnar *istedenfor* brædur. *Versemålet er* «samhenda».

17. *Versemålet er* «ferskeytt».

18. *Versemålet er — som de fleste følgende — et af de mange i efterklassisk lyrisk digtning på Island uddannede. De i verset forekommende benævnelser er snarest hundenavne. skönt de også måtte kunne bruges som øgenavne om personer:* Krókr, *kroget,* Trýtill, *vims, ustadig,* Lómr, *lumsk,* Budda, *undersætsig (fem.).* Vingull, *forvirret.* Snati, *opsporeren (alm. hundenavn),* Fundr, *finderen. Sidste linjes* hann *må henvise til verset.*

19. [1] *Efter* dag *følger (ved gentagelse?) et* d'.

20. [1] *Skriververs; de to sidste linjer udsiger: arbejdet er fuskeri, hvor meget jeg end anstrænger mig.*

21. [1] *Dette erotiske vers hører efter metrum og indhold sammen med nr. 22—23.*

22. [1] ript, *d. v. s.* ríft, *rigeligt.*

23. [1] *Verset har aldrig haft mere end 6 linjer; begyndelsen af 5. linje er ulæselig.*

24. *Dette vers, så vel som adskillige af de følgende. er digtet i afkortet drotkvædet* (stúfr *eller* hnept). *Indholdet er spøgende; digteren gör sig lystig over, at maden fremsættes, uden at låget løftes af karrene.*

25. [1] h. *er gentaget.* — [2] *Sætningen ender afbrudt. Sml. n. 43.*

26. *Verset er forfattet i almindeligt drotkvædet metrum. Af de heri forekommende ord kan mærkes* ædikollur *i betydning «brushoved», hvad der stemmer med et Laxdøla-fragments vidnesbyrd om dette ords oprindelige form* œðikollr.

27. *Angående stednavnene se s. 111 anm. I linje 5 mangler assonans.*

28. [1] *Begyndelsen af l. 2 og 5 er ulæselig; l. 2 udfylder Jón Sigurðsson (Bps. II 590)* mjög girnzt að sjá þig. — *Sidens overkant bærer med skriverens hånd en nu kun til dels læselig linje* . . . nu er ædi myrt eg skrifa þetta i . . .

29. [1] far, *d. v. s.* fár. — [2] er *bör vistnok udgå.*

30. [1] aull—skipadur *bör ændres til* olld mæt inni skipadi *(prof. F. Jónsson). — L. 5 mangler assonans.*

31. [1] Ytra *er sandsynligvis* = ítra (*attribut til* sprund).

32. [1] *Dette vers (i noget ændret form) tillægges fra gammel tid biskop Jón Arason, som skal have digtet det år 1546 under et ophold på gården Vatnsfjörður i Isafjords syssel. De i Björn på Skardsås*

annaler og Espolins årbøger forekommende afvigelser er l. 2 sagður *for* sagt, *l. 4* h. um *for* horfinn, *l. 5* Christin *for* Olof, *l. 6* buit hér (ok b þar *Esp.*) vel frú *for* sem—nu, *l. 7* hann kalla eg *for* heita—sa, *l. 8* gæti (fengi *Esp.*) slíkt slot [*Bj. var.* fengi þat kot] *for* hefur—kot. *Den vigtigste af disse er l. 5* Christin *for* Olof, *hvilket utvivlsomt giver den oprindelige læsemåde, idet herved sigtes til Björn Jorsalafarers datter Vatnsfjarðar-Kristín († 1458, gift med den rige Þorleifur Árnason); ved Ólöf betegnes muligvis dette ægtepars svigerdatter Ó. Loftsdatter «den rige» († 1479).*

33. *Også dette vers tillægges almindelig biskop Jón Arason. Björn på Skardså og Espolin giver det med følgende afvigelser: l. 1* Öld segir *for* A—eg, *l. 3* med *udgår*, *l. 4* hefir kunnad *for* h.—kunnur, *l. 5* Blind *for* Blindan, *l. 6* brag *for* bragar, *l. 7* er getid *for* giet eg, *l. 8* greidordr *for* greidordann. *De pågældende digtere er præsten Einar Snorrason († c. 1538), sysselmand Jón Hallsson (Rangárvalla syssel 1521—37), rímaskjalden Sigurður blindi og en præst Gunni på bispegården Hólar.*

34. *Den hele optegnelse (2 linjer) synes at udgöre en enhed. Angående indholdet se pag. 109.*

35. [1] vondur, *d. v. s.* vöndur. — *L. 2—4 står under verset med indvisningstegn.*

36. [1] Ytrust *er sandsynligvis* = ítrust (*attribut til* hl. gefn).

37. *Også dette vers — så vel som nr. 32—33 — tillægges biskop Jón Arason. Indholdet sigter til Vidø-klosters inddragning under kronen 1539 ved den tyske foged Didrik v. Minden; ved* Ála *betegnes abbeden Alexius. Björn på Skardsá og Espolin giver verset med følgende afvigelser: l. 1* S. ad *for* Sunnann, *l. 2* Sundklaustur halldiz *for* sum kl. halldinn, *l. 3* gjöra *for* giordu, *l. 5* hefir *for* er. *l. 6* bruggad *for* bruggar, *l. 8* það slétt *Bj. for* þess stiett *(som dog gives som variant).*

38. [1] *Denne linje synes forvansket; muligvis skal for* og (z) *læses* or? — [2] o *i* motra *er forskrevet.* — [3] blund, *d. v. s.* blönd. — *Versemålet er* «gagraljóð», *sml. nr. 13.*

39. [1] *Dette lille vers er åbenbart digtet til brug ved barneleg, en slags islandsk ride-ranke.*

40. [1] bodna, *d. v. s.* bodnar. — [2] kvædu *bör vistnok udgå.*

41. *Fortegnelsen giver i rækkefølge gårdene i den vestligste del af Bardastrand syssel, fra Látrabjarg til Langanes i Arnarfjorden, med de vigtigste forbjærge (disse sidste, som det synes, fremhævede ved særlig stilling).* — [1] *Forbjærg, anbragt over linjen med nedvisningstegn.* — [2] Laga nupur; *ifølge gammel sprogbrug sammensættes stednavne, hvis 1ste led er et adjektiv, med den uböjede stamme.* — [3] *Forbjærg, anbragt over linjen med nedvisningstegn.* — [4] Sellatur (*nu* Sellátranes) *er tilföjet over linjen med mindre skrift og nedvisningstegn.* — [5] Quielldis, *nu* Kvígindis. — [6] Dalur, *nu* Sauðlauksd. — [7] Skytiu, *nu sædv.* Skápa. — [8] Talni (*eller muligvis* Talnin) *er skrevet godt og vel en linje længere nede på siden som rettelse af et efter* Geirs eyri *oprindelig følgende, men ved overstregning slettet ord, til hvis plads rettelsen ved indcirk-*

ling er henvist. D. v. s. forbjærget Tálkni. — [9] *Stærkt slidt; navnet genfindes i A. Magnussons jordebog som benævnelse på et til det efterfølgende* Fell (*nu* Kvígyndisfell) *hørende fæstehus.* — [10] Skotu-dalir *må antages at omfatte de følgende 6 gårde; dette stednavn oplyses ved en meddelelse fra sysselmand Ormur Daðason til A. Magnusson, som på en forespörgsel om, hvorvidt endnu* Skautudalir *var bevaret som navn på det sted, hvor gården* Fífustaðir *ligger, fik til svar, at de små dale ovenfor Kolmúludal mod sydvest endnu kaldtes således, men dalen nede hvor gårdene eller bygden står, hedder Kolmúludalur (AM. 450, fol., på en løs seddel i brev til A. M. 20/9 1728).* — [11] Feitz, *nu* Feigs. — [12] *Nu* Neðri H. — [13] *Sædv.* Dufans. — [14] *Opr. skrevet* ROSTANS, *men rettet ved et over* R *tilf.* t *og en underprikning af* R, *som dog kun med urette vilde kunne betegne udslettelse af dette bogstav.* — [15] Steina, *utvivlsomt fejl for* Sperdla. — [16] *Det sidste* Steina nes *er anbragt over linjen med nedvisningstegn; vistnok fejl for* Langa nes. *Tyder fejlene i 14—16 og rettelsen af 8 på, at fortegnelsen er en afskrift?*

42. [1] *Efter* þeim *står et eller to bogstavtegn* (sem?), *men som det synes atter udslettede.*

Et kapitel af dansk versbygnings historie i det 17. århundrede.

Af

Karl Mortensen.

Der er to hovedindsnit i dansk versbygnings historie, overgangen fra stavrimsverset til rimverset og ændringen fra middelalderens rimvers og disses udløbere i det 16. hundredår til renaissanceversbygningen, der endnu er grundlag i dansk metrik. For den første overgangs vedkommende hersker der idel uklarhed, først og fremmest fordi selve ændringstiden ingen skriftlige kilder har efterladt; men dernæst også fordi de nye former, der afløste allitterationsverset, tydeligvis har en forskellig oprindelse, men samtidig står i en indre forbindelse, som endnu ikke er blevet udredet. Det nordiske rimvers er sagtens en sen dannelse, fra ca. 1200, opstået på en tid da allitterationsverset endnu var levende og livskraftigt på Island og i Norge, i hvert fald ikke uddød i Sverige, ja næppe heller i Danmark. I det 13. og 14. århundrede har dernæst folkevisen haft sin udvikling og blomstring, og det ældste danske rimpar finder vi allerede i et håndskrift fra ca. 1300 (AM. 37, 4°):

> **Havú that skanunga ærliki mææn**
> **toco vithær oræt aldrigh æn.**

Som en tredje hovedform udvikler sig endvidere i middelalderens løb kirkelyrikkens mange verstyper. Disses oprindelse er relativ klarest, idet de på en eller anden måde er fremgået af den latinske kirkelyrik, der vel har haft væsentlig indflydelse på nordisk versbygning i det hele taget. Herfor taler med særlig vægt selve de historiske forhold, den katolske kirkes åndelige overvægt, gudstjenestens betydning og dens indflydelse på folkets »rytmiske disposition«; dernæst den faktiske overensstemmelse mellem visse nordiske rimvers og den latinske kirkelyrik: taktdelelighed og sangbarhed, enderim for stavrim, strofeformer afvigende fra det

nedarvede; fremdeles paralleludviklingen i de romanske sprog og i vestgermansk, hvor macaroniversene og Otfrids digtning viser vej; den samme udvikling er for de islandske rímurs vedkommende godtgjort ved undersøgelser både af Finnur Jónsson og E. Mogk; Otfrids virksomhed viser, at formidlingen kan ske bevidst, ad litterær vej. Men der er også faktiske afvigelser tilstede, således rytmeskifte, gennemgående eller dog sporadisk. springende stavelsetal, og verset oftest, i hvert fald i de ældste kilder logisk tvedelt. hvorved der opstår en mere eller mindre tydelig udtalt midtpause. Da nu ydermere en mere end tusindårig rytmedisposition og rytmeformer i tilslutning dertil næppe sporløst kan forsvinde, må vi også her regne med en krydsning mellem gammelt og nyt. Problemet bör stadig stilles således: ad hvor mange veje kan der, og ad hvor mange veje blev der bygget bro mellem oldtidsformerne og de takterende sangvers, der foreligger i kirkelyrik og folkeviser, og i den brede strøm af krønikerim og rimpar. som fylder middelalderen og det 16. århundrede? Det er en del af de herhen hørende spørgsmål og problemer, jeg har underkastet en drøftelse i mine «Studier over ældre dansk versbygning», i hvis tredje afsnit jeg da også har søgt at gøre rede for hovedgangen i det 16. århundredes versbygning, udviklingen af krønikerimet og knittelversene gennem forskellige reformforsøg til Arrebo, ɔ: udviklingen fra arsistællende rimvers med fri rytme og skiftende stavelsetal til det syllabiske princip med fast stavelsetal og endelig skridtet fuldt ud. til versbygning med fast stavelsetal og fast stigende eller faldende rytme. At de danske reformbestræbelser skyldes fremmede forbilleder, i første linie tyske og hollandske ændringsforsøg på grundlag af fransk og italiensk metrik, er utvivlsomt. Den afgørende gennemførelse af de nye principer i Danmark skyldes Arrebo; de trænger igennem omkring 1630; digterne tumler med de nye former århundredet igennem, og side om side med praksis går grammatikernes og metrikernes velmente, mere eller mindre vellykkede teorier, lige fra Peder Jensen Roskildes til Severin Povelsøns. Syvs og Gerners. Både teori og praksis holdt sig væsentlig uændret det 18. århundrede igennem; først Ewalds geni og især den romantiske skoles opposition mod al «klassicisme» gød nyt liv i de stivnede former uden dog at bryde med deres grundprincip; men ganske vist gik samtidig den nye tids store digtere bag om reglerne, søgte tilbage til oldtidens og middelalderens rytmer eller skabte med geniets ret frie former for versbygning.

Arrebos digtning står altså som indledning til nyere dansk versbygnings historie, og han er i den henseende virkelig den danske digtekunsts fader. Jeg vil da undersøge versene i hans Hexaemeron, idet jeg følger den trykte udgave fra 1661 — 24 år efter digterens død —, den sjældne og smukke kvartbog, som foruden selve hoveddigtet rummer mange ikke uvigtige bidrag til vor litteraturs og vor versbygnings historie.

I salmeoversættelsen af 1623 søger Arrebo med flid at lempe kirkerytmerne efter det syllabiske princip; han vil have fast stavelsetal i hver linie og gør jævnlig vold på ordene for at opnå dette. I den anden udgave fra 1627 gør han, som Paludan i «Renaissancebevægelsen» har godtgjort, det næste skridt, forsøger på at binde rytmens gang, væsentlig til den stigende bevægelse. I mellemtiden er jo Opitz' grundlæggende «Poeteri» udkommet, og det er måske dennes undersøgelser, der har bragt Arrebo til bevidst erkendelse af det nye princip. Sikkert er det, at han i sit hovedværk har nået denne erkendelse til fuldkommenhed og med absolut dygtighed har gennemført principet som den første i Danmark (Arrebo † 1637, B. Wichmans aleksandrinere i «Sindsens rolighed» 1646, teoretikernes første udtalelser i sagen omkring århundredets midte).

Lad os dernæst se nærmere på disse renaissancerytmer i Arrebos former. Her har vi da først «det Danske Hexametrum eller Sexmælende Riim», som sønnen kalder det i fortalen, «hvilket Heroiske Riim M. Joh. Corvinus i sin Rhytmologia Danica meget berømmer / rictig beskrifver / viidtløftige Exempel af dette Hexaemero indfører / oc af Inventore det Aroensianum benæfner».

Arrebos heksameter er virkelig et seksfodet vers med faldende rytme og kvindelig udgang; men dermed hører også ligheden op med det, vi ellers efter græsk-latinsk mønster forstår ved heksameter. Thi det seksmælende spalter rytmen ved fast indsnit i tredje versfod, hvilket indsnit ydermere ligesom versslutningen fremhæves ved rim. Det bliver altså sekstakts rimpar, med ekstra rim i halvversene. Heksametrets frihed og letbevægelighed er opgivet til fordel for et fast skema, der træder så meget skarpere frem, som der også er gennemført fast stavelsetal:

Dagen os matter ud / veed os med Trældom at spæge /
Natten er Dokter good / de trette Lemmer at læge.
Natten vor Omhu stoor / (naar Hofved stickis i Puden)
Sticker i Graf oc Jord / vi Sorgen sofve foruden.

Altså: x́ x x x́ x x́ x x́ x x́ x x x́ x

Foruden denne type, som er den hyppigste, forekommer også jævnlig:

Ej Teltmageren kand sit Pauluun kruse saa artig /
Perlestickerens Haand tapet ej Sticker saa fartig.

x́ x x́ x x x́ x x́ x x́ x x x́ x

Endelig kan disse to typer forbindes til et rimpar:

Gardener est du viis det gjr din Hafve tilkænde /
Fuld med Vrter oc riis / oc Græs foruden all ende.

x́ x x x́ x x́ x x́ x x́ x x x́ x

x́ x x́ x x x́ x x́ x x́ x x x́ x

eller i omvendt rækkefølge.

Fra indsnitsrimet og til versets slutning er skemaet ufravigeligt:

x́ x x́ x x́ x x x́ x ɔ:

2 + 2 + 3 + 2 stavelser i faldende rytme.

Foran indrimet derimod enten:

x́ x x x́ x eller x́ x x́ x x ɔ:

3 + 2 eller 2 + 3 stavelser, ligeledes i faldende rytme. Digteren vogter nøje på disse rækker, hvad vi ser af hans hyppige nødhjælp at udelade trykløs vokal, hvad han regelmæssig ellers kun gør ved vokalsammenstød.

Vanden' hen ofvergaae taarn / spiir' oc fjeldene høje
Landene dog ej maae den ringste Skade tilføje.

I sådanne vers forkaster han tydeligvis den ret nærliggende scansion:

x́ x x x́ x x x́ x ¦ x́ x x / x́ x | x́ x x x́ x

x́ x x x́ x x́ x ¦ x́ x x / x́ x ¦ x́ x x ¦ x́ x

Sml. også vers som

Blankest' himmelske Huus forziert med Stiernerne mange,

eller for versets sidste halvdel

Olden det viiser vel i Skofven' høje ja ranke.

I Severin Povelsøns Prosodia Danica, trykt 1671, s. 353 ff. klager forfatteren over «Riimmaalenes beblandelse». «Saaledis ere de Riim udi Orden førde / som udi Hexaëmero, om dend første dags Skabning handle / med sin Fortale. Thi der udi findis undertiden / Trochæus først i Riimet / oc saa en Dactylus næst effter / undertiden Dactylus først oc Trochæus næst efter / oc siden nesten aldtid en Dactylus, iblant Trochæos, i dend femte Region, oc undertiden end en Dactylus, i dend fierde Region.» Vor metriker under altså ikke digteren den ringe frihed i versets begyndelse, som han virkelig benytter sig af. Derimod har han næppe ret, når han anker over den «dactylus» i den fjerde region, som han enkelte steder har opdaget. Den skyldes sikkert kun den omstændighed, at digteren selv ikke har nået at give sit værk den sidste affiling og ikke selv har givet det i trykken. Versslutningen med 2 + 2 + 3 + 2 stavelser gennemføres i de allerfleste tilfælde så omhyggeligt, at vi ganske rolig kan rette teksten ind i overensstemmelse med dette skema. Et vers som:

Dennem hvo seer oc hør i Himmelen eller paa Jorde

er ikke ægte Aroensianum, men må i fjerde fod læses Himm'len, og de fleste vers, hvori Povelsøn a. s. finder den mistænkelige daktyl i fjerde region, vil en apostrofering, som digteren ellers så ofte benytter den, bringe regelmæssigheden til veje. Forholdet er tydeligvis dette, at det faste stavelsetal lige fra værkets begyndelse er Arrebos hovedomsorg. Derfor skal hans seksmælende rim have 14 stavelser, samme tal i hver linie, som han har vænnet sig til det i sin ungdomsdigtning og i salmeparafrasen, og det er vel også disse tilvante forhold, der gør, at han heller ikke godt kan undvære rimet. Det nye er, at han tillige nøje vogter på den regelmæssige afveksling mellem trykstærke og tryksvage stavelser.

Første stavelse i tredje fod danner altså mandligt rim med den tilsvarende i næste linie, medens der er kvindeligt rim i slutningen af rimparrene. Sædvanlig er det fulde rim og gennemgående gode; hyppigt tages dog i begge rimformer intet hensyn til vokalens kvantitet i rimstavelsen: er—seer, Herre—være, spiller—hviler etc. Vanskeligere er det at bedømme forholdet, hvor vokalkvaliteten i en af rimstavelserne afviger fra det nuværende sprogs; det kan være den tids eller digterens udtaleformer. eller det kan skyldes rimnød, når vi møder rimsammenstillinger som: styt—blødt, klog—nok, meer—hver, Gud—Mood,

det—Sted, tømmis—gemmis osv. Begge rimsteder foretrækkes frie ɔ: selvstændige ord som rimord; rim som kundgiør—udfør, sig—underlig, beregnis—tilegnis er i ubetinget mindretal sammenlignet med typerne stærk—værk, Skare—klare. Helt igennem gøres der kun i ringe grad vold på ordenes naturlige trykforhold, trods anvendelsen af de mange navne og fremmedord, som den nye kunstsmag medførte. Overhovedet bygger Arrebo væsentlig sin rytme på ordfoden og prosasprogets trykfordeling, uden den skiften mellem skansionsrytme og logisk rytme, vi er så vante til i nyere digtning, og også dette bidrager til at gøre hans vers stive og ensformige.

Hvorledes har nu Arrebo i selve hovedsagen, kvantitetsprincipet, affundet sig med de klassiske forbilleder og teorier, der jo melder sig med uvilkaarlig magt, blot man nævner ordet heksameter? Et blik på de første de bedste af hans vers overbeviser os om, at han næppe har ofret stavelsernes kvantitet en tanke, men ganske rolig har formet sin rytme stavelsetællende og i tilslutning til prosasprogets trykfordelinger. Nej, vil vi have de seksmælende efter kvantiteten, må vi f. eks. gå til Liberti Aliqvoni Interludia et Diatribæ fra 1641, hvis femte afsnit er en ad poeticam Danicam deductio med et lige så mærkeligt indhold som den brave Bertel Knudsens øvrige afhandlinger i hans mærkelige bog.

Våre det her mig let / vers at påfinde med art / oc
I vort Mål en gang nogen ny Smuched ophente,

siger den meget selvbevidste, men fædrelandskærlige og lokalpatriotiske digter s. 39 i sit «heksameter»-lovkvad til Malmø, da skal det være til denne bys pris,

Oc derfor vil jeg til dig det første Poema
Føre / der i vort Mål er i Verden sanket oc udsendt/
Oc dig / for nogen / den Rôs allene bevilge.

Hos denne senhumanist er der ikke gnist af digterisk evne, men derimod et nøje kendskab til latinsk metrik, hvis kvantitetsregler slavisk gennemføres i modersmålet. Teoretikerne kom naturligvis ikke fri af de klassiske bånd i århundredets løb, men sådanne direkte efterlignings-misfostre slog sig selv ihjel, og efterhånden nøjedes man med den sammenblanding af begreberne, der ofte fulgte med de latinske teoriers udtryk, når disse anvendtes på en fremmed folkestammes helt forskelligartede sprogstof. Ca. 1600 var Jens Bielke klar over, at ratio quantitatis syllabarum næppe

kunde anvendes i dansk poesi; Opitz med den første schlesiske skole og den uafhængige Zinkgref-gruppe, der dog i praksis bøjer sig for den nye teori, opfatter denne som væsentlig hvilende på accent, ikke på kvantitet. Men i århundredets sidste halvdel kører man mere og mere rundt med begreberne accent og kvantitet, og ca. 1700 er de nye tanker tilpas uklare og tilslørede, således som det fyldigt er påvist i Paludans lærerige udvikling i fornævnte bog. Den teoretiske uklarhed blev imidlertid ikke farlig, først og fremmest fordi al virkelig poesi — heldigvis — fra de ældste tider af har givet de grå teorier en god dag; dernæst også, fordi uklarheden mere beroede på ordet end sagen. Når f. eks. Severin Povelsøn siger, at vi skal «acte oc skattere Staffvelsernes quantiteter / eller Ordmaal / af voris Pronunciation / eller aff dend Maade som vi Ordene i Talen med udsiger», er regelen i virkeligheden god nok; han regner jo med stavelsens, ikke med vokalens kvantitet, og nyere lydlære vil give ham ret i, at den stavelse, der har energisk tryk, får længere udsigetid end samme lydmængde i tryksvag stilling. Rigtigt er det derimod i verslæren ligesom i grammatikken, at senrenaissancens usalige forelskelse i de klassiske former har hindret og hemmet indsigten i vort sprogs væsen helt op til nutiden.

Al den fremmede indflydelse fordeltes over den langsomme reformudvikling på en baggrund af hjemlige rytmedispositioner. Selve Arrebos alt andet end letbevægelige seksmælende rim godtgør, at den nyere hjemlige kunstdigtning begynder med stavelsetælling og fast rytme i tilslutning til «voris Pronunciation» gennem regelbunden veksling mellem trykstærkere og tryksvagere elementer. Virkelige digtere — og til sådanne må Arrebo regnes — gransker ikke over «savnet af egentlige spondæer i vort sprog»: trykstærk + tryksvag stavelse fylder spondæens plads i det latinske skema, ganske som trykstærk + to tryksvagere stavelser fylder Daktylens.

De dobbeltrimede heksametre fandt efterlignere endnu før værket forelå trykt (Renaissancebevægelsen s. 163). Men der findes også sådanne i de i mange henseender interessante ærevers foran i bogen. Præsten Jakob Clausen indfører fire «Danske Skalder/ som herligen skaldrede/ hver paa sin merckelige tiid», Hjarne, Regner, Saxe, Arbo, den sidste med sin Sexmælende Drotqvæt — Clausen har nøje studeret versetillæget i Worms Runir. Det er 6 rimpar efter skemaet

x́ x | x́ x x | x́ x | x́ x | x́ x x | x́ x ɔ:

den ene Arreboske type og ligesom hos forbilledet med mandligt rim i tredje fod. Et helt rimfyrværkeri er Peder Nielssøn Mehrns ærevers, 7 rimpar som

Hvo med den Act oc synderlig Pract hâr Ordene bundet/
Som Arebo i Rimet at snoe der Seyer hâr vundet/
Ret med en Art oc flydende Fart hand Rimene føyer/
Oc tager ind strax Læserens Sind/ oc liflig fornøyer

efter typen

x́ x x | x́ x | x́ x x | x́ x | x́ x x | x́ x ,

altså afvekslende treleds og toleds takter i faldende rytme; trykstavelserne i de to toleds takter i samme vers har mandligt rim, sidste takt bindes ved kvindeligt rim med følgende linie til et rimpar. Det føles let under oplæsningen af sådanne vers, at de spalter sig i mindre rytmiske afsnit, kortlinier med 3 + 2 stavelsers takter i faldende rytme eller endog med rytmeveksel, idet man på grund af rimet afdeler og skanderer

Hvo med den Act
oc synderlig Pract
hâr Ordene bundet osv.

Arrebo selv opgav jo allerede efter «første Dag» sine heksametre, og heksametret tages i Danmark først op igen i friere former langt ned i det 18. århundrede. I det dobbelte anhang til den første dag digter han «Under Alexandriniske Riim/ oc Iambiske maade/ dog med idel foeminin-endelser; hvilket slags siden beholdis indtil den sivende Dags Verk». Arrebo har altså også skabt den danske versform, der blev næsten enerådende i dansk poesi, bortset fra lyrikken, lige til Ewalds og Wessels dage, og der er i ældre tid næppe skrevet bedre aleksandrinere på dansk end netop Arrebos

Naar Dagen bøjer sig/ den Sool gaar under Liide/
Da flyer Fuglen op/ oc viiger til en siide.
Da søger Ormen Huus/ i Jorden sig forsticker/
Oc alle tamme Diur/ til hvjle sig beskicker.
Til Roo-sted Folket gaar/ blaa-bulsteret de vende/
Oc Kuren blæser Fred/ ad Gader Folk ej rende (udg. s. 42).

Skemaet er ufravigeligt

x x́ | x x́ | x x́ || x x́ | x x́ | x x́ | x ,

altså 13 stavelser i stigende rytme, skarpt indsnit efter trykstavelsen i tredje takt, versene parvis forenede med kvindelige rim. Vor digter har tydeligvis under sit slid med de seksmælende fattet forkærlighed for de forholdsvis bekvemme kvindelige rim, og hans ønske om at holde fast stavelsetal fornægter sig heller ikke her; derfor veksler han ikke med rimpar med mandligt rim, hvilket absolut blev den herskende type i Aleksandrinerens glanstid. Denne normaltype foreligger allerede i udgaven i ærevers af Hans Ravn og Hans Claussøn Rosing:

I Ordene er fynd/ et Riim det andet byder/
Oc Stilen falder høy/ hver Linne liflig lyder/
Oc Orden kommer smuck/ heel god indfald i alt/
Det Moses kort har sagt/ er her vitløftig talt.

Som man ser, to rimpar med rimstillingen aabb er her sammenføjet til en slags strofe, 13 + 13 + 12 + 12 stavelser; hertil hører også sønnens «korte beslutning» s. 275 ff. At man virkelig har følt de to rimbundne verspar som en sammenhørende strofe helt op mod Holbergs tid, fremgår alene af bøgernes typografiske udstyr; kortlinierne rykkes ind, og der spatieres foran de følgende langlinier. Dette får igen indflydelse på versets indre struktur, idet tankegruppering og periodebygning gøres afhængige heraf, og vi får således en firelinet dansk aleksandrinerstrofe, der fortjener en særlig undersøgelse.

En variation af denne aleksandrinerstrofe findes i Henrick Wallensbecks ærevers: to arreboske aleksandriner-rimpar spaltes ved to halvvers (x x́ x x́ x x́) med mandligt rim; strofens rimstilling bliver altså aabccb, og der er 8 strofer af denne type. — Men der findes endnu en række verstyper repræsenterede i udgaven, først da i Arrebos egne summarier foran de enkelte sange:

s. 1. x x́ x x́ x x́ x x́
x x́ | x x́ | x x́ | x x́

ɔ: rimpar af firfodede jamber med mandligt rim.

ibid. x́ x x x́ x x́ x x | x́
x́ x x x́ x x́ x x | x́
x́ x x | x́ x | x́ x x | x́ x
x́ x x | x́ x | x́ x x | x́ x

ɔ: strofe med faldende rytme, «daktylisk-trokæisk», rimstilling aabb, mandligt og kvindeligt rim.

S. 41 fire rimpar af firfodede jamber med mandligt rim.

S. 82 seks firfodede trokæer med rimstilling aabccb, b mandligt rim.

S. 128 fire rimpar efter typen

x́ x x | x́ x | x́ x x | x́

x́ x | x́ x x | x́ x x | x́ og lutter mandlige rim.

S. 175 to strofer firfodede trokæer med rimstilling abba, a kvindeligt rim.

S. 220 to strofer med firfodede jamber af typerne

x x́ x x́ x x́ x x́ x og x x́ x x́ x x́ x x́ ,

rimstilling aabb, a kvindeligt rim.

Dernæst bør nævnes Schønnings ærevers: 9 strofer af trefodede jamber med rimstilling ababcdcd, a og c kvindelige rim; Bordings ofte citerede firfodede jamber med rimstilling abab af typerne

x x́ | x x́ | x x́ | x x́

x x́ x x́ | x x́ x ;

flere vers af Hans Ravn foruden det allerede anførte:

1) et summarie genere Andreano, skiftende rytme og rimstilling abab, a mandligt rim,

2) nogle strofer med faldende rytme, hvis skema i udgaven angives således

◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ,

rimstilling aabb, ved b mandligt rim, mangler sidste stavelse,

3) nogle særlig slette rimpar, hvis skema angives således

◡ ◡ ◡

Interessantest blandt æreversene er vel de, der skyldes den foran nævnte Jakob Clausen, der indfører Nordens fire hovedskjalde:

1) Hiarne skald med sit Løbe-riim ɔ: en strofe aabb i stigende rytme efter typen

x x́ x x x́ x x́ x x x́ x

x x́ x x x́ x x́ x x x́

2) Regner Lothbrog med sit Biarkemaal ɔ: en studie efter Ole Worms opstilling af Krákumál med stavrim, assonans og

enderim, så vidt jeg ser det ældste danske forsøg på at digte i «oldnordisk» stil. Morsom er i udgaven den typografiske fremhævelse af de metriske finesser; også her efterligner han Worm.

3) Saxe Lange med sin Klingedict, en dansk sonet, der sammen med Wichmans, Terkelsens og Syvs hører til de ældste af arten; der er altså 14 linier med rimstilling abbaabba ccdeed, b, c, e er kvindelige rim. Hvert vers indeholder 15 stavelser i udpræget faldende rytme efter de to skemaer

x́ x | x́ x | x́ x | x́ x || x́ x | x́ x | x́ x | x́

x́ x | x́ x | x́ x | x́ || x́ x | x́ x | x́ x | x́ x ,

som man ser en ikke uinteressant krydsningsrytme: efter fjerde fod et skarpt indsnit, efter trykløs stavelse i vers med mandlig udgang, efter trykstavelsen, hvor versslutningen er kvindelig, første halvvers i a og d svarer rytmisk til sidste halvvers i b, c, e, disses sidste del til begyndelsen af de førstnævnte.

4) Anders Arbo med sin Sexmælende Drotqvæt, se foran.

Når ikke blot æreversenes forfattere, men også efterslægten de to følgende menneskealdre med sjælden enstemmighed sætter Arrebo i spidsen for den nyere poetiske udvikling i Danmark, skyldes dette næppe i første linie hans metriske fortjenester, mere vel virkelig betagelse over hans digterevne — som hos Thomas Bang, der under sin approbatio underskriver sig «posthumae famae Arinsulanae et antiqvae nostratis lingvae studiosus» —, mest det, at han også indførte hele senrenaissancens kunststil med dens vidtløftige og ufolkelige tilbehør. Dette har sin store litterær- og kulturhistoriske interesse; men Arrebos blivende betydning afhænger alene af hans stilling i dansk versbygnings udviklingshistorie.

Alle overgangsformer kan studeres hos ham, der tillige betegner det nyes sejr. Han går fra arsistællende rimpar over til reformvers efter det syllabiske princip, gennemfører i sin manddomsdigtning fast rytme på grundlag af det levende sprogs trykforhold, indfører den nye teoris hovedversemål efter fremmede forbilleder, opstiller og gennemfører grupper og strofeformer, som bliver almindelige gennem to århundreder. Ser vi bort fra ungdomsdigtningen og salmeoversættelsen — der bør behandles under

salmedigtningens rytmik og versbygning — har altså Arrebo, som jeg foran har påvist, behersket og anvendt følgende versemål:

1. Aleksandrinerverset, som han benytter med selvstændighed og former efter sin egen smag.
2. Det rimede heksameter, som dog kun får begrænset betydning for efterslægten.
3. De firfodede jamber, hovedtypen i eftertidens lettere vers- og visedigtning, således både hos Terkelsen og Bording,
   a. Rimpar med mandligt rim.
   b. Firlinet strofe med mandligt og kvindeligt rim.
4. De firfodede trokæer
   a. I firlinet strofe abba, a kvindeligt rim.
   b. I sekslinet strofe aabccb, b mandligt rim.
5. Vers med skiftende daktyler og trokæer i forskellig strofegruppering.

Almindelig kendte og yndede blev de nye rytmeformer gennem sangdigtningen fra århundredets midte, især Astreæ Sjungekor, og gennem Bordings viser og vers. Bording er jo allerede i udgaven repræsenteret med sine firfodede jamber i krydsrim. Men principielt findes der intet nyt i denne versbygning, hist og her måske mere ydre færdighed trods ringere virkelig digterevne. Arrebo er og bliver banebryder og hovedmand.

Danmarks ældste kongegrav.

Af

Axel Olrik.

Med et tillæg af **Hans Kjær.**

Ingen af Ludwig Wimmers undersøgelser vil vel i den grad stå som målestok for hvad hans forskning har ævnet, som hans undersøgelser over kongerne Gnupas og Sigtrygs mindesmærker ved Hedeby, de saakaldte Vedelspangstene. For vide krese vil det være kendt, at de har kastet skarpt lys over det aller dunkleste tidsrum af dansk historie og fastslået karakteren af det til Slesvig knyttede, fra Sverig udgåede og af Svenskere støttede moddynasti mod den egenlige danske kongeæt. For de særlige forskere gælder beundringen den sikkerhed, hvormed tolkningens vanskeligheder er overvundne, den finhed, hvormed de enkelte iagttagelser over skriftejendommeligheder er henførte til en almen årsag (den svenske indblanding), og tillige den sindrighed, hvormed de yngre — for ret værdiløse ansete — overleveringer bringes i lave ud fra monumentets sikre synspunkt. Kort sagt en forskning, der vælger sit stade på den fasteste grund, men ikke vrager det andet stof, men sætter hver del på sin plads.

Et sådant arbejde ægger til efterligning. Uden at jeg skulde tro det muligt med ett at bringe lignende klarhed over en hel dunkel periode; men således, at vi knytter undersøgelsen til et synligt minde, og stående ved det fæster blikket ved det fælles, varige og gyldige i de höjst ulige overleveringer.

Sakse fortæller, allerforrest i sin 9de bog, at kong Godfred blev efterfulgt af sin sön Olaf, der «indviklede landet i borgerkrig» og efter sin død blev jordet i en höj ved Lejre, der endnu på Sakses tid bar hans navn[1].

---

[1] Olavus Gotrici filius patre mortuo regnat. Hic paternæ vindictæ studio civilibus patriam bellis implicare sustinuit. publicam pietatem privato affectui subjiciendo. Cujus extincti corpus collis Olavi titulo celeber prope Lethram congestus excepit (s. 439).

Det er altså sikkert, at der på Sakses tid har været en ‚Olafs höj' nærved Lejre, og at der til den var knyttet et sagn om at han havde været konge, var sön og efterfølger af den berömte Friserovervinder Godfred, og at hans tid særlig var mærkelig ved borgerkrig. Vi står ikke her foran noget udformet plastisk sagn, men kun for et vagt «sagnminde», der knyttet til en eller anden synlig genstand aller snarest har ævne til at bevare erindringen om det virkelig skete. Indeholder måske også dette minde et pålideligt eller kun svagt forskudt billede af de virkelige begivenheder i 9de årh.s begyndelse?

I én henseende stemmer Sakses sagn med den virkelige historie. Der var nær efter Godfreds død en höjst blodig borgerkrig. I året 812 døde Godfreds brorsön Heming efter kun to års regering, hvorunder fredslutningen med Karl den store fandt sted. En frygtelig kamp om riget udbrød mellem Sigfred, Godfreds frænde, og «Anulo», frænde af Godfreds forgænger Harald († 804); begge kongerne faldt i slaget og 10940 mand, men Anulos hær sejrede og udråbte den faldnes brødre Harald og Regnfred til konger. Senere blev de dog fordrevne af de hjemvendende Godfredsönner; Regnfred faldt, Harald førte en tid lang kongenavn, men en højst usikker tilværelse, indtil han slog sig til ro i udlandet som kejserens kristne lensmand[1].

Denne «Anulo» må — som Schück har påvist — være identisk med Sakses Olaf. Begge er de danske konger og hovedpersoner i borgerkrigen efter Godfreds død. Det navn, som frankiske kilder gengiver Anulo, vil i sædvanlig oldnordisk lyde Áli, og er kortform til Áleifr (senere Óláfr); begge betegnelser lader sig bruge om samme person. Godfreds efterfølger var han ganske vist ikke; men Hemings få og dådløse år er ganske naturlig svundne bort for de senere tiders erindring. Og havde man först opfattet ham som efterfølger, måtte man — efter de folkelige kongerækkers stadige skik — tælle ham som forgængerens «sön». Det mægtige slag, hvor de 11000 krigere og begge konger faldt,

[1] 812. Nec multo post Hemmingus Danorum rex defunctus nunciatur. Cui cum Sigifridus, nepos Godofridi regis, et Anulo, nepos Herioldi quondam regis, succedere voluissent, neque inter eos, uter regnare deberet, convenire potuisset, comparatis copiis et commisso proelio, ambo moriuntur. Pars tamen Anulonis adepta victoriam, fratres eius Herioldum et Reginfridum reges sibi constituit; quam necessario pars victa secuta, eosdem sibi regnare non abnuit: in eo proelio 10940 cecidisse narrantur (Einhardi annales; Pertz, Mon. Germ. Scr. I 199).

giver ganske vist kun svag genlyd i Sakses sagn; men det svarer netop til, at det 9de årh.s begivenheder næsten helt er død bort for den hjemlige tradition, og at vor middelalders historieskrivere langsomt må hente dem tilbage fra udlandets skrevne kilder[1].

Sakses beretning svarer altså til de virkelige begivenheder i 812, så godt som man på nogen måde kunde vente det af et århundreder gammelt sagnminde. Vi bör derfor se med en vis tillid på hans særlige efterretning, at Olaf er begravet i Olafshöjen ved Lejre; ti netop i en sådan stedlig efterretning må sagnmindet have sin styrke. —

Endvidere genfindes mindet om disse begivenheder i sagnstof, der ved förste öjekast står dem ganske fjærnt. I den ældre (ɔ: heroisk-poetiske) del af den danske kongerække møder en kong Olaf, til hvem der dog ikke knyttes nogen sagnpoetisk situation, men kun lignende vage sagnminder som dem vi för omtalte. Det mest kendelige er det at han tilhører en större broderflok. Ifølge Sakse (s. 289) var brødrene fire: Frode, Fridleif, Ingjald og Olaf; ifølge Skjoldungasaga syv: Herleif, Hunleif, Åleif, Oddleif, Geirleif, Gunnleif. Navnerækkens positive indhold kan der öjensynlig ikke lægges megen vægt på; Sakses er dannet ud fra den hos samtidige danske enerådende navnearv, Skjoldungasagas ud fra den for Islændingene velkendte navnevariation; begge afviger de ganske fra den i urnordisk tid rådende navnegivning, — og kun det hvorom de er enige, Olafs plads i den store broderflok, har da betydning for vor undersøgelse. Men selve denne broderflok er et höjst karakteristisk træk; heltedigtningen undgår netop en sådan opmarsjering af nærstående personer; derfor er det efter al rimelighed et historisk stof, som sagnverdenen ikke har nået at indsmælte i sig.

Olafs plads er i hele den danske overlevering lige efter kong Ingjald, ɔ: efter den såkaldte «yngre Skjoldungrække». En fast indleddning på slægten har man savnet; dette gir sig udslag ved at overleveringen famler i, om den skal betragte ham som sön eller dattersön; lige så uvis er den med, hvorledes den skal føre slægtlinjen ned fra ham til Harald Hildetand.

---

[1] Schück, De senaste undersökningarna rörande ynglingasagan (Sv. Hist. Tidskr. 1895) s. 71 ff: allerede i Ynglingatal optræder Olaf (Ó. Geirstaðaalfr) som sön af den af sin egen svend dræbte kong Gudrød (ɔ: kong Godfred † 812), uden at vi endnu har fuld klarhed over, hvorledes dette dobbeltgængeri går for sig.

Den islandske overlevering sætter Áleifr eller Óláfr lítilláti som forgænger for Dan mikilláti, i Skjoldungasaga som en sjællandsk småkonge, bukkende under for Dan, der samler det danske storrige. Han er altså anbragt lige foran den yngre Skjoldungrække; om tilnavnet lítilláti har været grunden til at indføre ham her, eller omvendt navnet lítilláti blot er skabt ved modsætningen til Dan mikilláti, må vi lade stå hen. Som hans far optræder snart en Vermundr hinn vitri, snart en Leifr hinn frækni, som dog kun synes skabt for at kunne føre hans æt tilbage til Friðleifr og Frið-Fróði.

Den uenighed der hersker mellem kilderne, ikke blot mellem dansk og islandsk, men mellem hver af disse indbyrdes, vidner imod denne overleverings oprindelighed. Hertil kommer, at hele denne «yngre Skjoldungrække» slet ikke i virkeligheden har siddet på Danmarks trone; det er poetiske skikkelser fra forskelligt sted, som en sagndannelse i sen vikingetid eller endnu senere har stillet tilhobe. Dan, som han nærmest er knyttet til, er blot opnævner for Daneriget; Ingjald har fra förste færd været Hadbardernes konge; Vermund har været Anglernes, og Óláfr lítilláti er knn indsat på den plads ved at fortrænge hans sön, den berömte Offa eller Uffe. Heraf fremgår med bestemthed, at Olaf også må være hentet et eller andet sted fra og indsat i en række, der er ham ganske fremmed.

Løsningen er sikkert den, at kongerækkernes Olaf med de mange brødre er den «Anulo» (Áli) eller Olaf der faldt 812 i det store borgerkrigsslag. Også han optrådte jo med et følge af brødre der efter hans fald blev partiets førere, Regnfred og Harald kom efter hinanden til at bære kongenavn; en fjærde broder opholdt sig længe i den frankiske kejsers land[1]. Måske det ingen tilfældighed er, at tallet er fire, ligesom i Sakses overlevering; dette ganske upoetiske tal turde da være levning fra stoffets historiske udspring (medens de syv Leif-sönner i islandsk svarer til sagnets sædvanlige betegnelse for «mange»). Hans rette plads i tiden er derimod glemt; broderflokken var jo modkonger til det parti der i længden blev det sejrende, og da man altid havde tilböjelighed til at huske kongefølgen som en simpel slægtlinje, gled de ud af deres historiske forbindelse og blev stukne ind et eller andet sted hvor der var et tomt rum at fylde.

For fuldstændigheds skyld skal det endnu tilföjes, at Svend

[1] Schück a. st.

Aggesön tillægger denne Olaf et sejrrigt tog «syv dagsrejser hinsides Donau». Også denne tanke synes fremmed for vor oldtids poetiske verden og den forhistoriske tids virkelige forhold. Måske tör vi deri se et omdannet minde fra de store vikingetog under Godfred, hvori Anulo og hans brødre må have spillet en fremtrædende rolle, siden de så snart efter hans død står som ledere af så uhyre en stridsmagt.

Som man ser, er det kun navnet, disse sagn har fælles med Lejrehöjens Olaf; indholdet svarer til den historiske «Anulo» fra 812, og udgår altså fra de virkelige begivenheder ad andre veje end Lejretraditionen. Hans forekomst har interesse, fordi den til overflod beviser at Olaf og «Anulo» er samme person, og det yderligere godtgöres, at Danmarks begivenheder i 9de årh. har efterladt stærkere indtryk end det straks kunde synes. Kun den ganske vist höjst vildsomme indre sammenhæng mellem disse optrin glippede for de senere tiders erindring.

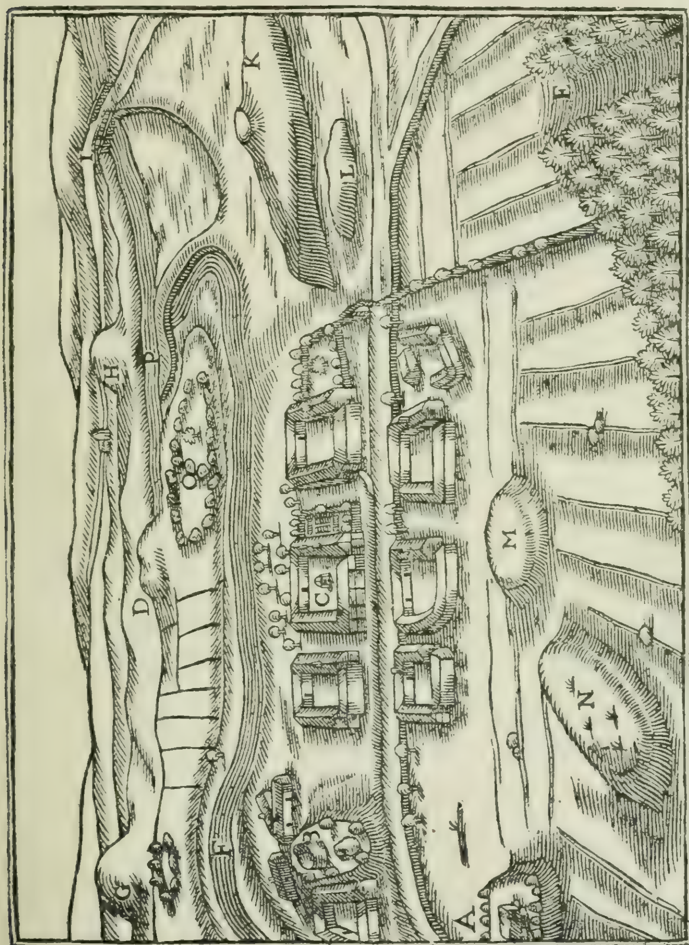
Vi kan altså skelne mellem en Lejre-tradition, der forholdsvis klart har bevaret den historiske sammenhæng, og en mere almen kongetradition, som «kyndige mænd» har anvendt deres snille på at bringe i lave på den for dem klogeste måde. Af disse to traditioner vil historikeren med störst håb om udbytte vende sig til den fra Lejre, fra Olafshöjen. —

Det næste spörgsmål bliver dette: hvor lå Olafshöjen? og kan den endnu eftervises? Sakses efterretning indskrænker sig til at den lå «ved Lejre» (prope Lethram); og dermed er lidet sagt. Den næste kilde er Stephanius' prospekt af Lejreegnen fra o. 1640. Efter dette skal «Olufshøy» ikke have ligget umiddelbart ved Lejre, men øst for Kornerup å i nærheden af landevejen til Roskilde. Selve navnets danske form røber det som hentet fra folkemunde; og i det hele har Stephanius jo haft ægte folkeoverlevering om hvad de enkelte stedligheder benævntes (se min Danm. helted. I 195).

Prøver vi på at tegne Stephanius' prospekt ind i det virkelige landskab, opdager vi, at Olufshöj må ligge endnu et godt stykke fjærnere fra Lejre end det kan synes efter tegningen. Der kan ikke være ment andet end den til dels endnu store höj på gården Mikkelslysts jord (matr. nr. 16 af Svogerslev). Vi får derved til overflod slået fast, at benævnelsen «Olufshöj» virkelig stammer fra folkemunde. Ti ud fra Sakses tekst vilde ingen falde på at henlægge en höj «nærved Lejre» til dette sted; det er nærmere midt imellem Roskilde og Lejre.

I en beretning fra 1840 hedder det: «Höjen kalder bønderne S. Olufs höj». Om identiteten af stedet synes der altså ikke at være tvivl.

Det höjst vigtige spörgsmål, der nu rejser sig, er dette: er denne höjs henførelse til kong Olaf rigtig eller beror den på en

Arcis et Oppidi Lethræ Topographia. (Efter: Stephanius, Notæ uberiores in Saxonem, Soræ 1645, s. 75.) II: Olufshøy, Regis Olai Sepulchrum.

misforståelse? Spörgsmålet må løses ved at grave ind i höjen og se hvad den indeholder.

En sådan udgravning er allerede gjort, desværre for o. 70 år siden og under forhold der gjorde at fundberetningerne ikke blev så fuldstændige som ønskeligt.

Museumsassistent Hans Kjær har vist mig den venlighed at

meddele mig adskillige for bestemmelsen höjst betydningsfulde iagttagelser, som vil findes i hans nedenfor aftrykte redegörelse. Jeg skal støttet på den meddele sagens hovedtræk.

Olufshöjen har för bortgravningen i 1840 været et meget anseligt mindesmærke. Den er 75 fod i tværmål, dens höjde (nu 15 fod) opgaves da til 10—12 alen; og den var omsat med en kres af sten, så store at hver af dem udgjorde læs for en vogn; udenfor dem skal have ligget en tæt kres af mindre sten. Höjens masse var indtil da væsenlig urørt, men en fordybning i dens top må tages som vidne om at der engang har været gravbrydere.

Ved gårdmandens gennemgravning i 1840 viste det sig, at den på sin bund havde et stort stenkammer, altså en begravelse fra yngre stenalder eller den ældre broncealder. Noget höjere og mere i nord fandtes en begravelse fra yngre broncealder med niptang, kniv, nål og dobbeltknap af bronce (disse ting indsendtes til museet). Den usædvanlige dybde, hvori denne broncealders-grav fandtes (beretningen opgiver 10 alen), tyder på at höjen i en senere tid har modtaget en större påfyldning af jord, for at indrette nye begravelser og give den et anseligere ydre. Iøvrigt oplyses det, at der — uvist hvor i höjen — er fundet menneskeben, og at man allerede 1839 ved at grave ned i höjens midte indtil kammerets dæksten traf på tre brudstykker af en spore, det ene med sølvbelægning.

Noget nærmere om formen af denne spore og dermed en nöjere tidsbestemmelse for den grav, hvortil den antagelig har hørt, kan ikke mere oplyses. Allerede i 1839 var det små stumper, og nu eksisterer der næppe mere noget af dem. Men den blotte viden om deres tilstedeværelse er en væsenlig kendsgerning.

Den gamle oldtidsgrav synes da i jærnalderen at være bleven udvidet til sit senere store omfang. En sådan storhöj og det krigersk-pragtfulde ridetöj som gravgods peger mod vikingetiden som tilblivelsestid. Olufshöj har rummet levningerne af en anselig kriger fra vikingetiden. Oldsagernes vidnesbyrd stemmer altså med det på grundlag af traditionen vundne resultat, at höjen gemmer den i slaget 812 faldne kong ‚Anulo‘.

At man ikke har fundet andet gravgods, har rimeligvis sin grund i at der — her som så ofte — har været gravrøvere i den berömte kongegrav.

Mere må man undre sig over, at man til en Danekonges

grav har nyttet en ældre höj og ikke skabt et mindesmærke fra ny. Men nöjere set svarer det ganske godt til de forhåndenværende forhold, dengang efter Anulos fald Harald og Regnfred lod sig udråbe til konger. Det hedder at også modpartiet, skönt nødtvunget, tog dem til konger; men to år senere blev de ved Godfredsönnernes genkomst fordrevne. Under disse forhold har der ikke været lang tid til at rejse kong Anulo hans gravminde; de havde mandskabet behov for at fuldende sejren og sikre sig riget.

Således viser det sig, at mindesmærket og traditionen mødes og stemmer sammen. Et hidtil dunkelt afsnit af Danmarks historie står adskillig klarere, nu da det kan henlægges til en bestemt skueplads. Folket har delt sig i to mægtige partier, med Haraldsætten og Godfredætten som midtpunkter. Áli og hans brødre drager mod Sigfred og hans brødre. Slaget står på sletten mellem Lejre og Roskilde. Her udkæmpes den vældige strid, hvor begge konger og de 11000 (!) krigere falder. På selve slagmarken udråbes Regnfred og Harald til konger; deres förste gerning har da været at jorde deres broder i det anselige, men forholdsvis hurtig opbygte mindesmærke, inden de hastede videre for at bryde resten af fjendens modstand.

Når rigets skæbne afgöres her i et uhyre slag, er grunden næppe anden end at her var rigets midtpunkt: det sagnberömte Lejre og endnu mere det opblomstrende Roskilde. Sikkert er den ene af hærene kommen sejlende ind ad Isefjorden, den anden har formodenlig haft landet i sin magt forud. Vi mærker egnens betydning i et tidsrum, hvor Lejres gamle glans var falden[1], og Roskilde endnu ikke nævnes i kilderne: först det 10de årh. giver jo staden en rang som hovedstad. —

Den hele sammenhæng ligger nu klar for os. Men det er dog værd at standse endnu en gang og om muligt göre prøve på regnestykket. Hvis det er rigtigt, at Olaf faldt i 812 i slag nærved Lejre og blev jordet i Olafshöjen, da må også hans modkonge Sigfred, falden i samme slag, være bleven jordet der i egnen. Navnet Sigifridus i krøniken forudsætter et oldn. Sigfrøðr, senere Sigurðr, i middelalderlig dansk form Sivard. Fandtes der blandt de ved Lejre jordede konger også en Sivard?

Vi går til Lejrekrøniken, den ældste og den særlig stedkendte kilde. Som konger bosatte på Lejre giver den os först Dan, så

[1] Danm. helted. I 188—200.

hans sön Ro, dennes sön Haldan, dennes sön Sivard den hvide og endelig Rolf Krake. Af disse kendes Sivard den hvide slet ikke i nogen anden kilde, og navnet viser på det bestemteste, at han ikke hører hjemme i Halvdanslægten. Det er en fejl person, der her er sluppen ind i den heroiske verden. Elementerne i hans navn viser bestemt hen til den danske kongeslægt i 8de og 9de årh.; og her bæres navnet ‚Sigfridus‘ netop af to, den förste døde o. 798, den anden faldt i borgerkrigsslaget 812. En af disse er da fejlagtig sluppen ind i den ældre kongerække.

Grunden kan let ses. For Lejrekrønikens overlevering spiller gravhöjene ved Lejre en særlig stor rolle som støttepunkt for mindet[1]. Man har sikkert sluttet, at Sivard den hvide hørte til de gamle Lejrekonger, da hans grav fandtes i samme egn som de andres.

Stedet for Sivard den hvides gravhöj kan nu ikke eftervises. Vi har kun enkelte vink om, hvor den skal søges. Fjærnere fra Lejre end «Olufshöj» kan den ikke søges; det er allerede med tvivlsom ret denne kan betegnes som liggende «prope Lethram». Tværtimod synes krønikens traditioner at knytte sig til höje, der lå ganske nær ved landsbyen; den bruger to gange udtrykket «i Lejre» (Læthræ), og den tredje, Danshöjen, der lå «apud Lethram», véd vi fra god overlevering lå lige syd for byen. I så fald har Sivardshöjen og Olafshöjen været skilte ved en lille halv mils vej, hvad der kunde passe til at de er blevne opkastede af hver sin af de to fjendtlige hære.

Således gemmer Lejre, i ydre henseende ganske uafhængig af hinanden, mindet om en Sivard og en Olaf. Fuldstændigere kan vi næppe ønske os erindringen bevaret om det blodige slag, hvor ‚Sigifrid‘ og ‚Anulo‘ begge faldt kæmpende mod hinanden om Danmarks krone. For ‚Anulo‘ har Sakse i forening med den senere tradition bevaret os selve mindet om hans gravhöj; og oldfundene har på mærkelig måde bekræftet det.

Det være arkæologernes sag at prøve, om de kan føre undersøgelsen videre, om de i de ringe levninger af Olafs statelige

---

[1] [Ro] patrem vero suum Dan colle apud Lethram tumulavit Sialandiæ . . . obiit pater eorum Ro et sepultus est tumulo quodam Lethræ . . . Rexit itaque terras Haldanus et genuit filium nomine Siwardum, cognomine Album, qui patrem suum Haldanum Læthræ tumulavit mortuum (SRD I 224—5). Krøniken får ingen lejlighed til at omtale Sivard den hvides grav, da heller ikke hans død nævnes; fortællingen går over til Helge og Rolf.

gravmæle kan finde yderligere spor af hans gravgods, om de med spaden i hånd kan åbne os Sigfreds endnu ukendte gravhöj eller eftervise andre spor af kampen, — eller om de måske kun kan frede om levningerne af denne ældste kendte kongegrav, minde om en af de blodigste kampe om Daneriget.

TILLÆG.

Om Olufshöjen i Svogerslev.

Af

Hans Kjær.

Om St. Olufs höj i Svogerslev foreligger af betydning for undersøgelsen om kong Olafs gravlægning følgende arkæologiske oplysninger:

Et brev fra rådmand Fritz, Roskilde, 14. juni 1840. I Nationalmuseets arkiv.

«På gårdmand Niels Pedersens lod af Svogerslev ligger en temmelig stor höj straks ved begyndelsen af alléen til Ledreborg, på nordre side, som stedse har været anset for en gravhöj, i særdeleshed på grund af en hulhed, den havde oven i, der syntes at tyde på, at begravelsen var falden noget sammen og jorden derefter sunken ned.

I forrige år forsøgte bonden at åbne höjen fra oven af og stødte da på en flad dæksten, men som derved kom ud af sit leje og sank ned iblandt de øvrige, og videre forsøg blev da opgivet. I år vilde han benytte jord til fyld og har da gravet höjen helt igennem fra nordre side af og finder nu först en hel del brosten, omtr. af 1 L℔'s vægt, 10 alen dybt nede i höjen, iblandt hvilke medfølgende småsager forefandtes. Omtrent midt i höjen stødte han atter, efter sin formening, på hin dæksten, indenfor hvilken der syntes at være et rum; men da åbningen til hvælvingen ikke fra den side kunde ske, uden at det måtte styrte sammen, fik jeg ham til at standse for det förste og skjule revnerne ved at opsætte en del sten derfor; men det vilde vist have interesse at opsøge indgangen til hvælvingen, som der antages at være.

Höjen kalde bønderne St. Olufs höj. Den ligger omtr. $^1/_2$ mil østen for Lejre, henimod $^1/_4$ mil østen for de i biskop Münters beskrivelse over Lejre omtalte 2de höje ‚Grydehöj‘ og ‚Hyldehöj‘. Den er ganske rund. 11 à 12 alen höj. Ved foden 30 alen fra syd til nord og lige så bred fra øst til vest. Rundt om har den været forsynet med store sten, hvoraf hver udgjorde et læs for et par heste, hvilke vare oprejste på kanten som for at holde jordvolden. Disse ere borttagne for fem år siden.

Er der en begravelse inde i höjen, da synes hensigten ved alle brostenene at have været at dække den, förend jordfylden kom på, ti stenene

findes, så vidt det kan spores, opdyngede i en vis orden rundt om i höjens midte, et par alen fra jordfladen, 10 alen inde i höjen og omtrent 10 alen indenfor höjens yderste kant.»

Oldnordisk Museums (= Nationalmuseets) Inventarprotokol Nr. 6907. 1842.

«Forærede af gårdmand Niels Pedersen, Svogerslev:

Tre fragmenter af en spore. På enden af det ene stykke ses levninger af en sølvklædning, fundne i en gravhöj for tre år siden i midten af höjen. Andre oldsager af bronce, som fandtes i samme höj, vare forhen afleverede til rådmand Fritz, som indsendte dem til oldskriftselskabet. Höjen var forhen understøttet af svære kampestene, som nu ere borttagne. Udenfor samme lå en brolagt kres af mindre stene. Nogle der fundne menneskeben ere bortkomne.»

De genstande, som fandtes «10 alen dybt nede i höjen» blandt «brostenene», var niptang og ragekniv, en smykkenål, dobbeltknap og nogle brudstykker, alt af bronze[1]. Det er genstande, som er særtegnende for gravfund fra den yngre bronzealder, og når den grav, hvori de har ligget, siges dannet af mindre, runde sten, svarer dette ligeledes meget vel til hvad der vides om gravformerne i denne periode. Mærkelig er den store dybde, 10 alen under overfladen, hvori det siges, at de er fundne. Det var forholdsvis sjældent, at man i den yngre bronzealder overhovedet föjede nogen synderlig stor jordmængde til den ældre höj, hvori man foretog en gravlægning. Sædvanlig gravede man kun höjst 1—2 alen ned, anlagde graven og jævnede hullet til. Af de efterfølgende iøvrigt lidet klare ord i beretningen ses det da også, at der i dybere plan i midten af höjen har været en anden grav, sat af mange sten. Om arten af denne grav, antagelig höjens centralgrav, kan der af beretningen intet sluttes; den kan ligeså vel tilhøre stenalderen som den tidlige bronzealder. Beretningens ord lader formode, at denne grav vel er bleven overfladisk forstyrret ved gravningen i 1840, men iøvrigt blev ladt i det væsentlige urört. Den store dybde, hvori gravningen foregik, synes at have hindret, at stenene bragtes op, og den påtænkte undersøgelse er ikke bleven fuldendt, den gang i alt fald.

Påfaldende er, som alt sagt, den store dybde, hvori bronzealdersgraven fremkom. Dette kunde tyde på, at gravhöjen er bleven bygget betydeligt höjere i en tid, der ligger senere end den yngre bronzealder. Det må da sandsynligvis være sket i jærnalderen, og herved fremkommer en mulighed for, at overleveringen om «kong Olafs höj» dog kan være bygget på en virkelighed.

Gravskikkene i jærnalderen er, som bekendt, meget skiftende. Höje byggedes i dette tidsafsnits tidligere perioder vel forholdsvis sjældent; reglen var, at gravene, når de skulde dække et ubrændt lig, samledes på særlige pladser, nedsænkede mere eller mindre under jordoverfladen. Grave, der kun skulde gemme brændte ben, anlagdes som regel på de samme eller lignende pladser eller overfladisk i ældre tiders gravhöje. Der kendes dog jærnaldersgrave dækkede af anselige höje, således de bekendte fund i baghöjene ved Himlingöje, fra den romerske periode. Det

[1] Nationalmuseet, inv. nr. 5520—23.

kan ikke benægtes, at höjen ved Lejre mulig kunde være delvis opbygget i en ældre del af jærnalderen. Snarere kunde det dog være sket just i oldtidens slutningstid, vikingetiden. Fra denne periode hidrörer jo de mægtigste af alle danske gravhöje, Gorms og Thyras höje i Jellinge, og ligeledes er det gentagne gange iagttaget, at grave ere anlagte i de ældre perioders höje. Således synes det, at sagnet om, at St. Olufs höj skulde gemme en konge fra overgangstiden mellem sagntid og historisk tid, i nogen grad kan vinde støtte af de desværre så sparsomme, arkæologiske oplysninger.

Heller ikke er der vistnok synderligt håb om, at en ny undersøgelse af höjen kunde føre til resultatet. Allerede 1840 havde den «en hulhed oveni»; denne hulhed er uden al tvivl ikke fremkommen ved, at en begravelse i höjens indre styrtede sammen; virkningen heraf kunde næppe spores på overfladen af en höj af så store dimensioner. Der er næppe nogen tvivl om, at hulheden stammer fra et måske århundredgammelt udgravningsforsøg, hvorom siden al erindring er gået tabt. Herved er den mulige vikingetidsgrav bleven totalt forstyrret, og det eneste minde derom blev de 3 stumper af en [jærn]spore, der i 1842 indleveredes til Oldnordisk Museum. Da de for 70 år siden indleveredes, var det kun stumper; med ældre tiders mindre sikre evne til bevaring af jærngenstande er det ikke underligt, at de allerede ca. 1860 synes at have været fuldstændig opløste. En af dem havde rest af sølvbeklædning, sagtens af den papirtynde art, der ret jævnlig kan iagttages på dele af vikingetidens gravudstyr. Det er i hvert fald muligt, måske sandsynligt, at denne spore virkelig var fra vikingetiden, og i så fald var den måske en tilfældig rest af det gravudstyr, som den ældgamle «undersøgelse» af St. Olufs höj havde bragt for dagen.

Efter at ovenstående var nedskrevet, gav et besøg i Roskilde, efterår 1908, lejlighed til at bese «St. Olufs höj». Den fremtræder endnu meget anseeligt, men tværs igennem den går en bred og dyb, gammel kløft, der fra først af har nået til ca. 1 m. over højens bund. I den ene af de herved opstäede 2 kammere er for kortere tid siden anlagt en større vandbeholder. Ved jordarbejdet hertil skete intet fund.

Strøbemærkninger til Eddakvadene.

Af

Björn Magnússon Ólsen.

Hymiskviða 11⁷⁻¹⁰:[1]

Der kan ikke være tvivl om, at «*hroþrs*» *andskoti* og *vinr* «*verliða*» er to betegnelser for den samme person, nemlig guden Tor. Parallelismen mellem dem er öjensynlig tilsigtet, og de bör derfor, så vidt muligt, forklares på samme måde. Alle er enige i, at *vinr* «*verliða*» er en viðkenning, hvor bestemmelsesordet «*verliða*» betegner den person eller de personer, hvis ven Tor er. På samme måde må «*hroþrs*» *andskoti* være en viðkenning, og «*hroþrs*» opfattes som bestemmelsesord, der betegner et væsen, hvis fjende Tor kan siges at være.

Det kan derfor ikke være tvivlsomt, at tolkningen «famosus hostis» af ordene «*hroþrs*» *andskoti* er utilstedelig. Den stammer fra Svb. Egilsson (Lex. poet.), som dog alternativt foreslår at opfatte «*hroþrs*» som jættebenævnelse. Dette sidste er den eneste naturlige opfattelse; «*hroþrs*» må stå i samme forhold til *andskoti* som *Baldrs* til samme ord i Vsp. 33^4 og Vegtamskv. 11^8. Jfr. *sinn andskota* Hym. 13^8 om Tor i forhold til jætten Hymer, og *gýgjar grœtir* Hym. 14^3, *brjótr berg-Dana* Hym. 17^7, *þurs ráðbani* Hym. 19^2.[2]

Der må altså skrives *Hróðrs*, der bör opfattes som egennavn for en jætte. Men hvilken jætte?

[1] Når ikke andet udtrykkelig bemærkes, gælder alle henvisninger Bugges udgave.

[2] I Årb. f. n. oldk. og hist. 1888 s. 22 n. u. t. har jeg foreslået at skrive *hnitbróðir* i. st. f. hdskr.'s «*hnitbroþer*» i Hym. 23^8 og at opfatte *ulfs hnitbróðir* som kending for Tor. Hvis dette er rigtigt, kan også denne kending sidestilles med de ovenfor anførte Og på den anden side, hvis den nedenfor givne tolkning af *Hróðr* holder stik, stotter den i höj grad min opfattelse af stedet i Hym. 23.

Det står for mig som fuldstændig sikkert, at *Hróðr* kun er et andet navn for Fenrisulven. I Lokas. 39^2 kaldes denne for *Hróðrsvitnir*, i Grm. 39^5 for *Hróðvitnir* (jfr. SnE. I 58^9 og 591^8). *Vitnir* betyder jo ‚ulv'. *Hróðr* forholder sig altså til *Hróðrsvitnir* som *Fenrir* til *Fenrisulfr*. Af disse to sidste benævnelser er *Fenrir* öjensynlig den ældste, idet kun den forekommer i Eddakvadene (Vsp. 40^4, Vafþr. 46^6, Lokas. 38^6)[1], medens *Fenrisulfr* mest bruges i prosa. På samme måde er *Hróðr* vistnok ældre og mere oprindeligt end *Hróðrsvitnir*.

Men er det ikke besynderligt, at ulven har så smukt et navn, som egentlig betyder ‚ære', ‚berömmelse'? I den henseende kan mindes om, hvad vi ved fra Alvíssmál, at de gamle morede sig med at lave navne på forskellige personer og genstande ud fra de forskellige mytiske væseners standpunkt. Vi kan deraf måske slutte, at navnet *Hróðr* på Fenrisulven er lavet ud fra jætternes standpunkt. For disse måtte han selvfølgelig stå som slægtens fornemste pryd og ære.

Men når Tor altså i den første kending kaldes for Fenrisulvens fjende. venter man i den anden dermed parallele kending at finde ham betegnet som Odins ven.

I almindelighed opfatter man «*verliða*» som gen. plur. af *verliðar*, egentlig ‚mændenes følgesvende', df. ‚mennesker' i almindelighed. Denne tolkning støttes ved *ásliðar*, Skírnism. 34^4, der synes at betyde ‚Æsernes følgesvende', df. ‚Æserne' i almindelighed. Men i følge sin grundbetydning kan *liði* lige så godt betyde ‚hjælper' (jfr. *veita lið* = ‚hjælpe') som ‚følgesvend', og ‚mændenes hjælper' vilde netop være en særdeles passende betegnelse for Odin, der kaldes for *skatna vinr* (Hkr. Yngl. (FJ.) k. 8) og *Veratýr* (Grm. 3^3, SnE. I 86). Jfr. også *Gauta spjalli*, ‚Gøternes ven' i Sonatorrek v. 21, der står i samme forhold til *Gautatýr* (Hákonarmál v. 1) som *Verliði* til *Veratýr*. Ligeledes kan henvises til Hávam. 156^{1-3}, hvor Odin siger: *þat kann ek et ellifta, ef ek skal til orrostu leiða langvini*.

Jeg foreslår altså at skrive *vinr Verliða*. Med denne Torskending kan sammenlignes kendingen *angrþjófr Óðins* i Þórsdrápa 15.

---

[1] Dog forekommer *fenrisulfr* som appellativ i betydningen ‚(skrækkelig) ulv overhovedet' i HHund. I 40^2, et vidnesbyrd om dette digts sene oprindelse.

Vǫlundarkviða 31[2]:

Cod. reg. har «*vilia ec læſ*». Verslinjen kan ikke uden tvang indpasses i den syntaktiske sammenhæng og er sikkert forvansket, hvilket også turde være almindelig anerkendt. Der er foreslået mange rettelser, men alle, så vidt jeg kan se, mere eller mindre mislykkede. De fleste er tilböjelige til at udelade *ek*, hvorved man får en god mening, men derved bliver verslinjen for kort. Jeg formoder, at

vilja emk lauss

er den oprindelige tekst.

Vǫlundarkviða 37:

Første halvvers har været en hård nød at knække for fortolkerne. Dette ligger navnlig i det i denne forbindelse uforståelige «*níta*». som trodser enhver forklaring. Man har formodet, at det var ensbetydende med got. *ga-naitjan*, *ἀτιμᾶν*, og med oht. *neizzan, kaneizzan,* ‚skade‘, ‚krænke‘. Men formen passer ikke. Derfor har Bugge foreslået at rette det til *neita*. Men det er dog åbenbart altfor dristigt ved rettelse at indsætte et ord, hvis eksistens i denne betydning ellers ikke kan påvises i de nordiske sprog.

Jeg formoder, at «*níta*» i cod. reg. er en fejl for *nióta,* d. v. s. *njóta*. På samme måde finder vi i cod. reg. til SnE. *hlið* for det rigtige *hljóð* i Eyvinds vers SnE. FJ. s. 79[2]. Udgiverne af den fotolitografiske udg. af cod. reg. af den ældre Edda fremhæver også i fortalen s. LXIV, at skriveren ofte ved uagtsomhed udelader enkelte bogstaver.

I Brot 8[3-4] finder vi: *Vel skuluð njóta / vápna ok landa* (jfr. v. 10[5-6]), og i Hávam. 107[1-2]: *Vel keypts litar / hefk vel notit.* Men når man kunde sige *njóta ehs vel* om handlingens gode frugter for den handlende person, må man nødvendigvis også have kunnet sige *njóta ehs illa* om sammes dårlige eller uheldbringende frugter. Vel kan jeg ikke for öjeblikket påvise noget eksempel på denne sprogbrug undtagen netop det her behandlede sted. Men når det i Njála k. 24[55] hedder: «*njót þú, sem þú hefir aflat,* så er meningen åbenbart den samme som om der stod: *njót þú illa.*

Ser vi nu på halvverset i dets helhed falder parallelismen mellem komparativerne *meirr* i 2. og *verr* i 4. versl. straks i

öjnene. Den tyder på, at de to sætninger, hvortil disse komparativer hører, står parallelt med hinanden, med andre ord. at sætningen *nė ek þik vilja, Vǫlundr, verr of njóta* er en relativsætning, parallel med relativsætningen *es mik meirr tregi* og forbunden med denne ved konjunktionen *nė*. Som sædvanlig, når der til et substantiv slutter sig to eller flere sideordnede ved en konjunktion forbundne relativsætninger, stilles relativet kun i spidsen for den første sætning og gentages ikke ved de efterfølgende, selv ikke i de tilfælde, hvor relativet i følge den syntaktiske forbindelse skulde have en anden kasusfunktion i de efterfølgende sætninger end i den første[1]. I den første sætning må det her opfattes som nominativ (subjekt til *tregi*), i den sidste må det underforstås i genitivisk funktion (styret af *njóta*).

Efter *vilja* følger akkusativ med infinitiv som f. eks. i Sig. sk. 44^{3-4}: *Seggi vilk alla í sal ganga*, jfr. s. st. 51^{5-8} og Nygård, Norr. syntaks § 217 d.

Tanken i første halvvers bliver altså: ‚Aldrig har du sagt noget, som volder mig större sorg, eller (*nė*) som jeg vilde ønske måtte have værre følger for dig‘.

I 8. versl. bör man vistnok for at få bogstavrim optage Rasks gamle rettelse *ofan* for *neðan*. Konjunktionen *nė* kan næppe være rimord.

Brot 13.

I de foregående vers (4—12) fortælles om, hvorledes Gjukungerne Gunnar og Högne forråder deres svoger Sigurd og med deres broder Guthorms hjælp fælder ham et steds «syd for Rinen». På vejen hjem fra drabsstedet møder de en ravn, der sidder på et træ. Ravnen forudsiger dem, at de vil blive dræbte af Atle på grund af deres troløshed mod Sigurd. Ved hjemkomsten modtages de af Gudrun og Brynhild. Den sidste hoverer over Sigurds drab, den første irettesætter sine brødre og udtaler en forbandelse over Gunnar. Derpå holdes drikkelag til sent ud på

[1] Dette ganske almindelige syntaktiske fænomen findes mærkelig nok, så vidt jeg kan se, ikke omtalt i de syntaktiske lærebøger. Som eksempler kan anføres: a) Relativet må underforstås i samme kasus i den efterfølgende sætning som i den første: Hávam. 18: *sá einn veit, es víða ratar ok hęfr fjolð of farit*: 62: *svá es maðr, es með morgum komr ok á formælendr fá*. Jfr. Hávam. 5^{4-6}, 80^{4-5}, 134^{8-12}, Grm. 25^{2-3}, 26^{2-}. b) Kasusfunktionen veksler fra den ene sætning til den anden: Lokas. 20^{4-6}: *sveinn inn hvíti, es þér sigli gaf ok þú lagðir lær yfir*.

aftenen. Så hedder det: «Alle sov ind, da de kom i sæng; Gunnar alene vågede længere end alle de andre», og der fortsættes (v. 13):

Fót nam at hrœra,
fjǫlð nam at spjalla;
hitt herglǫtuðr
hyggja téði,
hvat þeir í «bæþvi»
báðir sǫgðu
hrafn ey ok ǫrn,
er heim riðu.

Alle Eddaudgaver skriver her i 1. og 2. verslinje *nam at* i to ord, betragter *at* som infinitivmærke. Meningen bliver da: ‚Han (ɔ: Gunnar) rørte sit ben og talte meget‘.

Således opfattet synes stedet at være fuldstændig meningsløst. At Gunnar «rører benet» kan måske til nød forklares som et udslag af den uro, der griber ham, når han i sin ensomhed i sængen tænker over sin dåds følger og det uheldige varsel. Men hvorfor rører han kun det ene ben (*fót*)? Hvorfor så ikke bægge ben? Flertallet *fœtr* vilde passe lige så godt i metrisk henseende[1]. Og hvorfor «taler Gunnar meget»? Han har jo ingen at snakke med! Alle de andre sover (*sofnuðu allir, er í sæing kvǫmu, einn vakði Gunnarr ǫllum lengr* v. 12^{5-8}). Det lyder ligefrem sindssvagt. De nordiske helte plejer jo ikke at «göre mange ord». Kan man tænke sig, at digteren i et anfald af humor har villet fremstille helten som beruset efter drikkelaget? Det vilde være en plathed, hvortil der ikke findes noget sidestykke i Eddakvadene, tilmed i et så alvorligt digt. De nærmest efterfølgende verslinjer — hvor Gunnars stille tanker i anledning af det uheldige varsel fremhæves — taler ikke for, at digteren har villet fremstille ham som abnorm, og står overhovedet i en skærende modstrid til de to første verslinjer. når de tolkes på den anførte måde.

Der bör åbenbart skrives:

Fót namat hrœra,
fjǫlð namat spjalla.

Det synes at være indlysende, at *at* er, ikke infinitivmærket, men det nægtende suffiks. Dette skrives undertiden i cod. reg. som

---

[1] Nogle vil skrive: *Fǫt nam at hrœra*, ‚han satte sengklæderne i bevægelse‘, en underlig tanke. som næppe kan tilskrives forfatteren!

et ord før sig, adskilt fra verbet, f. eks. «*é at*» Atlam. 49^{7}, Hamð. 17^{8}; «*leto at*» Atlam. 31^{4}. Det foreslåede *namat* kan altså ikke betragtes som nogen rettelse. Efter *nam* følger undertiden simpel infinitiv uden *at* (*nama Hǫgna mær of hug mæla* HHund. II 17^{1-2}).

Sætningen *Fót namat hrœra* kan oversættes: ‚Han rørte ikke et lem‘. Grunden til, at enkelttallet (*fót*) bruges, er nu indlysende. Til sammenligning kan anføres den nyisl. talemåde: *hræra hvorki legg nje lið.*

Fjǫlð namat spjalla, ordret oversat ‚meget talte han ikke‘, må opfattes som litotes i stedet for: ‚han mælede ikke et ord‘[1].

Nu kommer også *hitt* i 3. versl. først til sin ret. Det plejer at antyde et modsætningsforhold. Her står det på overgangen fra den negative til den positive sætning (jfr. Skírnismál 24)[2] og betegner modsætningen mellem legemets (og taleorganernes) hvile og tankens ængstelige uro.

Den logiske sammenhæng kan altså udtrykkes således:

Gunnar ligger vågen i sin sæng, medens alle andre sover. Han ligger ganske stille og mæler ikke et ord. Derimod (jfr. *hitt*) er hans tanke ivrig beskæftiget med de ord, som ravnen og örnen havde sagt, da han og hans følge red hjem fra drabet.

I følge Bugge skulde «*bǫþvi*» være en lydret form for *bǫrvi* af *bǫrr*, ‚træ‘. Dette turde dog være tvivlsomt. Andre vil rette det til *bǫrvi* eller *baðmi*. Måske kan dog læsemåden («ibǫþvi» R = *í bǫðvi*) beholdes. I Hamðism. forekommer verbet *bǫðvask* i betydningen ‚blive begærlig efter kamp‘[3]. Det synes at forudsætte et af substantivet *bǫð*, fem., dannet adjektiv **bǫðr*, ac. **bǫðvan* (som *ǫlr*, *hnǫggr*), ‚begærlig efter kamp‘, hvoraf *bǫðvi*, fem., vilde være et regelmæssig dannet substantiv (som *hnǫggvi* af *hnǫggr*) i bet. ‚begærlighed efter kamp‘. Det falder ikke unaturligt at tillægge ravnen og örnen denne egenskab, idet nemlig deres hunger har udsigt til at stilles, når krigerne falder i kampen.

I øvrigt er det påfaldende, at varslet her tillægges både en

---

[1] På samme måde bruges *fátt* undertiden, hvor der menes ‚intet‘, f. eks. Hávam. 104^{3}: *fátt gatk þegjandi þar*; HHv. 12^{5}: *fátt hykk yðr séask*; Am. 86^{3}: *fátt es fullilla farit við gram slíkan*; Hkr. FJ. III v. 114 (jfr. tolkningen IV s. 222): *fátt es til nema* («der er ingen anden udvej end») *játta* &c.

[2] I Hávam. 22, 24 og 26 står det på overgangen fra den positive til den negative sætning.

[1] Jfr. det isl. tidsskrift Skírnir 1906 s. 75.

ravn og en örn, i v. 5 derimod ravnen alene. Er der måske efter v. 5 udfaldet et vers, hvori örnen førte ordet på samme måde som ravnen i v. 5? Eller har *meiði* i v. 5[3] fortrængt en örnebenævnelse i dativ? Ordene *at meiði* synes at være forvanskede. Beholder man *meiði*, må *at* sikkert — som Bugge har foreslået — rettes til *af*. Men det kunde jo være, at *meiði* var forvansket og *at* oprindeligt. Skriver man f. eks.: *hrafn at erni hátt kallaði,* kan det sammenlignes med HHund. I 5[5]: *hrafn kvað at hrafni. Meiði* kunde da være trængt ind ved en reminiscens fra Helgekvadet, hvor det følgende vers (5[6]) lyder: *sat á háum meiði.*

Goðrúnarhvǫt 11:

De to første verslinjer lyder i cod. reg. således: *Svara ſara ſakaþ ec ne kuNo»*.

Jeg skal ikke opholde mig ved de mange mislykkede forsøg, der er gjorte på at tolke denne åbenbart forvanskede tekst, men kun tillade mig i al korthed at fremsætte min opfattelse.

For det første turde det være klart, at ordene «*Svara ſara*» hører sammen og bör opfattes som gen. plur. = *Svárra sára*.

«*ſakaþ*» opfatter jeg ikke som *sákat*, men som en (noget forvansket) akkusativform af *sakaðr*, som egentl. er et ptc. af *saka*, men bruges i de gamle norske love som adjektiv i betydningen «skyldig i en eller anden brøde, hvorfor man står til ansvar» (Fritzner[2] under *sakaðr*, jfr. Glossaret til NgL.). Egentlig betyder ordet vistnok ‚den som «*er í sokum við ehn.*»‘, ‚den der har forbrudt sig mod en og mod hvem man derfor har gyldig grund til at føre klage‘, og denne betydning træder klart frem i forbindelsen *sakaðr ok sifjaðr*, hvor man ikke ganske nöjagtig oversætter ordet ved «som står i fjendtligt forhold til en» (Fritzner[2]), «som er genstand for fjendskab, fjendtlighed» (NgL., Glossar).

Hvis disse formodninger er rigtige, kan det efter «*sakaþ*» følgende «*ec*» kun henføres til «*kuNo*», som altså må være 1. person og rettes til *kunna*, hvis man ikke foretrækker at rette det til *kunnum* med udeladelse af «*ec*».

Det synes at være klart, at der her foreligger den bekendte konstruktion af *kunna* med ac. rei og gen. personae: *kunna ehn ehs*, der betyder ‚give en skyld for noget‘, ‚vredes på en for noget‘ (Fritzner[2] under *kunna* 6). Med nægtelsen *né* betyder talemåden omtrent det samme som ‚tilgive‘.

De to behandlede verslinjer slutter sig åbenbart med hensyn til indholdet nær til det nærmest foregående halvvers (v. 10^{5-8}), hvor Gudrun klager over tabet af Sigurd «som mine brødre dræbte». Heraf fremgår, at «de svare sår» må være de sår, hendes brødre tilföjede Sigurd, og at de personer ,som har forbrudt sig mod hende' er hendes brødre. Følgelig må der bagved det overleverede «*ſakaþ*» skjule sig en oprindelig flertalsform i akkusativ, altså *sakaða.*

I 3. versl., som er for kort, forekommer Finnur Jónssons forslag, at tilföje *þeir* efter *þóttusk*, mig at være indlysende.

Verset i sin helhed kommer altså til at lyde således:

Svárra sára
sakaða né kunnum.
Meirr þóttusk þeir
mér of stríða,
es mik ǫðlingar
Atla gáfu.

Således fortolket giver verset en godt sammenhængende tanke: ,Jeg tilgav dem, der havde forbrudt sig imod mig, de svare sår. Yderligere var det deres mening at berede mig kummer, da ædlingerne giftede mig med Atle'.

Indholdet synes at være fuldstændigt. men rigtignok består verset kun af 6 linjer.

Atlamál 17^{7-8}:

Ordene *þeygi svá lítil* er matte og stødende i denne forbindelse. Jeg formoder, at de to verslinjer oprindelig har lydt:

þar vas ok þrǫmmun,
þeygi vá lítil.

Dertil svarer i Völs.: *ok stóð þar af mikil ógn*, hvor det sidste ord synes at være en prosaisk gengivelse af det poetiske ord *vá*. Jfr. Atlam. 80^{7}: *vakðir vá mikla.*

Atlamál 34^{3-6}:

Efter at Högnes og Gunnars hustruer, Kostbera og Glaumvör, forgæves har søgt at overtale deres mænd til at opgive den skæbnesvangre rejse, tiltaler Kostbera dem således ved afrejsen:

Siglið ér sælir
ok sigr (of?) árnið!
Fari sem fyrir mælik!
«fęst» eigi því níta.

Af den sidste verslinje giver Svb. Egilsson i Lex. poet. under *níta* følgende oversættelse: «utinam eam rem nihil impediret (votis meis nihil obstaret)» og hertil har de nyere tolkere sluttet sig, deriblandt Gering, som oversætter (Wb. 247[42]): «das wenigste (d. h. nichts) möge das verhindern».

Mod denne forklaring kan dog göres vægtige indvendinger. For det første bruges *eigi*, præs. conj. af *eiga*, så vidt jeg ved, ellers aldrig for at indlede en ønskesætning (= t. *möge*). Gering (Wb. 181[15]) anfører kun dette ene sted som bevis for denne betydning. Derimod er *skyli* sædvanligt i denne funktion[1], og da det metrisk passer lige så godt som *eigi*, vilde digteren sikkert have brugt det, hvis det havde været hans hensigt at fremsætte en ønskesætning. For det andet er det tvivlsomt, om *níta* kan bruges i betydningen ‚hindre‘; hvis subjektet var en person, vilde dette måske kunne forsvares, idet betydningsovergangen fra ‚nægte‘ til ‚modsætte sig‘ og derfra til ‚hindre‘ da ikke vilde være unaturlig; men her antages det upersonlige begreb *fæst*, ‚intet‘, for at være subjekt til *eigi níta*. Endelig vilde sætningen, således fortolket, kun være en mat gentagelse af den i nærmest foregående verslinje udtrykte tanke.

Alt taler for, at *eigi* i denne sammenhæng bör opfattes som nægtelse. Da infinitiven *níta* ikke kan svæve i luften, følger heraf igen, at «*fęst*» må være en verbalform, hvoraf infinitiven styres og hvortil nægtelsen må henføres.

Refleksivendelsen skrives i cod. reg. oftest *-z*, undertiden *-sc* eller *-zc* og en enkelt gang — i overensstemmelse med den nyere udtale — *-st* (Hávam. 41[5]: *erost*, Bugges udg. fortalen s. XIV —XV). Jeg formoder, at «*fęst*» er en refleksivform = *fæsk*.

Ser vi nu tilbage på halvverset i dets helhed, indeholder de to første verslinjer ønsket om en lykkelig og sejrrig rejse. Dertil slutter sig så verslinjen *fari sem fyrir mælik*, hvor de to sidste ord ikke betyder ‚forudsige‘, men ‚fremsige et ønske eller en bön med hensyn til noget tilkommende (et forehavende, en rejse el.

[1] Jfr. HHund. II 31[1-2]: *þik skyli allir eiðar bíta*; Goðrkv. II 9[5-6]: *þitt skyli hjarta hrafnar slíta* o. fl. af de hos Gering, Wb. 942[23-42] anførte steder. Nygård, Eddasprogets syntaks s. 61 n. u. t.

lign.)' i den tro eller med det håb, at man derved kan indvirke på skæbnens gang og at ønsket vil «gå i opfyldelse», hvilket udtrykkes ved *ganga eptir*[1]. Til *fari* må underforstås subjektet *þat*, hvorved menes det i *sigliδ* liggende almindelige begreb: rejsen, forehavendet (jfr. Nygård Norr. syntaks § 13). Til det samme almindelige begreb sigter *því* i sidste versl. De to sidste sætninger betyder i ordret oversættelse: ,Gid det (ɔ: rejsen) må gå som jeg ønsker! Det kan ikke opnås (d. v. s. er uopnåeligt, umuligt) at modsætte sig det (ɔ: rejsen — her må underforstås fra sammenhængen: med nogen virkning)'. Den første sætning udtrykker ængstelse — den talende er bange for, at de udtalte ønsker ikke vil *ganga eptir* — den sidste resignation og sorg, idet tanken er: Det nytter alligevel ikke at modsætte sig rejsen. Hertil knyttes så Högnes replik i v. 35$^{3-4}$: *Huggizk iδ, horskar, hvégi es þat gørvisk.*

Dette er ikke nogen ny tolkning. Den ligger til grund for Finn Magnusens oversættelse: «Gå det som jeg ønsker! Den færd ej hindres kan».

Atlamál 62[9]:

Hdskr. har «*orcosto*». At ordet er et hunkönsord, fremgår af *allri*. Sædvanlig skriver man «*ørkostu*», der opfattes som dativ af *ørkosta*, fem., og forklares som ensbetydende med *ørkostr*, masc., i Hym. 1^8. Dette sidste ord, som i det nyere sprog altid optræder i den uomlydte form *úrkostur*, betyder, ordret oversat, ,udvalg', ,valg imellem flere ting'; herfra udgår to afledede betydninger, nemlig dels ,(den mellem flere muligheder valgte) udvej', dels ,rigeligt udvalg', ,rigeligt forråd'; i nyislandsk er betydningen ,udvej' den sædvanlige, den anden betydning, ,rigeligt forråd', har ordet i Hym. 1^8. I overensstemmelse hermed oversætter man hunkönsordet «*ørkosta*» på vort sted ved «reichlicher vorrath» (Gering, Wb.)

Men denne betydning passer ikke rigtig i sammenhængen. Den fattige træl kan næppe være i besiddelse af «rigeligt forråd». Det er vistnok i følelsen heraf, at Svb. Egilsson oversætter ordet ved «larga *cibariorum* copia», samt at Gering til sin oversættelse

---

[1] Jfr. *mæla fyrir skipi* Bisk. I s. 774, om den ved skibets afrejse fremsagte bön om en lykkelig rejse, og nogle af de hos Fritzner[2] II s. 766 a anførte steder (særlig Krók. 13[4]) samt talemåden *mæla vel fyrir ehm.* (s. st.). Om *ganga eptir* se Fritzner[2] I s. 549 a nederst.

föjer parentesen «an speise» og forklarer den nærmere ved «reichliche nahrung». Dette lægger man til fra sammenhængen; det kan ikke — selv om man går ind på, at ordet ellers er rigtig forklaret — udledes af dets grundbegreb.

Men der er en anden mulighed. Hunkönsordet «*orcosta*» kan være et substantiv, dannet af verbet *orka* på samme måde som f. eks. *þjónosta* (*-usta, -asta*) af *þjóna*, *kunnosta* (*-usta, -asta*) af *kunna*.

I Norges gamle love bruges ordet *orka*, fem., for at betegne 1) ‚det arbejde, der af trælle udføres i deres fritid til fordel for dem selv‘ (*skal orku gefa hanom sem þrælum sinum* Gul. 71), 2) ‚det af trællen ved et sådant arbejde indvundne gods, som han selv har rådighed over‘ (*ef þræll á orku, þá hafi hann þat til barnfúlgu* Gul. 57)[1]. På vort sted venter man netop at finde et ord af sidstnævnte betydning. Trællen klager over at måtte dø fra det ved eget arbejde indvundne gods, som vel ikke var betydeligt, men som han dog med rette kunde kalde sit eget.

Og virkelig forekommer ordet *orkosta* i denne betydning i det mindste på ét sted i de gamle islandske love. Hvis en træl eller gældstræl arbejder, efter at helligaften er begyndt, — hedder det i Grág. Sthb. s. 33[16] — skal de betale en bøde på 4 øre, *ef þeir eigu sér «orkosto»*. Dette *orkosto* har V. Finsen opfattet som ac. plur. af *órkostr* (ɔ: *ór-kostr*)[2], men ordet *orka* i de norske love viser, at denne afledning ikke kan være rigtig, og vort sted i Atlamál taler for, at der også i Sthb. foreligger et hunkönsord. På den anden side må det indrömmes, at ordet *orkosta* på grund af sin sjældenhed, som står i forbindelse med trælleinstitutionens forfald[3], blev misforstået og forblandet med ordet *órkostr* (*ørkostr*) af de mænd, fra hvis hånd vore lovhåndskrifter, Konungsbók og Staðarhólsbók, stammer, og dette har givet anledning til, at V. Finsen opstiller *órkostr* som den rigtige form. Således finder vi i Konungsbók I s. 202[18] følgende sætning: *Þar at eins skulu þrælar bœta, er þeir hafa «orkost» til, er bœta skulu*, og i Staðarhólsbók s. 396[24]: *Ef þrælar manna ljóstaz, þá skal sá, er lýstr annan, gjalda 6 aura drottninum, en 3 aura þrælinum, ef hann á «or kost» til, en*

---

[1] Jfr. Glossaret til NgL. og Fritzner[2] under *orka*.
[2] V. Finsens register til Grág under d. o.
[3] Jfr. Grundr. der germ. Philol.[2] II 2, 426.

ekki elligar[1]. Der kan vel ikke være tvivl om, at det bekendte ord *órkostr* (*ǫrkostr*), masc., hvis betydning, ,udvej', ,midler' til nød kunde passe, på bægge de anførte steder har fortrængt det forældede hunkönsord *orkosta*, ,peculium', som er sikret ved stederne i Atlam. og Staðarhb. s. 33[16].

[1] På det tilsvarende sted i Konungsbók (I s. 191[14]) har denne «*kost*» i st. f. «*or kost*».

Lavrids Kocks danske grammatik.

Ved

Carl S. Petersen.

Forfatteren til «Danmark, dejligst Vang og Vænge», præsten Lavrids Olufsen Kock (1634—91) har som bekendt efterladt sig en fremstilling af vort modersmåls grammatik, som hidtil har henligget uudgivet i håndskrift (Ny kgl. Saml. 203[f], 8vo) på Det kgl. Bibliotek, hvortil det 1873 erhvervedes på auktionen efter N. F. S. Grundtvig. Det er et lille oktavhæfte (15½ × 9 cm.) i nyere indbinding, bestående af 22 blade, hvoraf det første og de fire sidste — en enkelt notits på bl. 19[r] fraregnet — er ubeskrevne. Grammatiken, der er en renskrift, som mellem bl. 16 og 17 har en lakune på ét. højst to blade, er helt igennem skrevet med en og samme hånd (bl. 9[v]—10[r] er skriften temmelig afbleget, da blækket har været for stærkt opspædet med vand), og denne hånd er uden tvivl ikke den samme som den, der nederst på titelbladet (bl. 2[r]) har skrevet: «Dn̄i Laurentii Koccii»[1], eller den, der bl. 19[r] har noteret: «Deest in hoc volumine H. T. Gerneri Epitome Philologiæ Danicæ. Khavn. 1690. 8»[2]. Derimod har den ikke ringe lighed med den hånd, der har skrevet stykket i Gl. kgl. Saml. 1076, 2° om Lavrids Kocks slægt (trykt i Ny kirkehist. Saml. III 455—58), og som af dr. Rørdam med grund antages for at være Kocks egen. Er det virkelig samme hånd (altså Kocks), der foreligger i grammatiken og slægtsoptegnelserne, da kan der for den, der sammenholder dem, næppe være nogen tvivl om, at grammatiken på grund af de mindre karakterfuldt udviklede skrifttræk må være skrevet i forfatterens yngre år (rimeligvis, da han var omtrent ved de tredive), og dette stemmer

---

[1] Da der efter «Koccii» står nogle streger, der kan tydes som et «m», skal der muligvis læses: «. . . Koccii manu».

[2] Skriftet har altså antageligt i sin tid været bestanddel af et samlingsbind. — Ingen af de to hænder er iøvrigt synderlig meget yngre end år 1700.

ganske med, hvad man ad anden vej kan slutte om dens tilblivelsestid.

Det er sikkert, at grammatiken er skrevet før 1685, det år, da Peder Syv nævner den i fortalen til sin «Danske Sprogkunst», og det er ligeså givet, at den er forfattet efter 1656, hvilket årstal nævnes i fortalen. Af denne fremgår det endvidere, at den er blevet til «procul a Dania», men en sådan udenlandsrejse, hvorom man iøvrigt ingen nærmere underretning har, må være foretaget før 1666, da Kock kom i embede herhjemme som rektor i Ringsted. Mellem 1656 og 1666 falder da grammatikens tilblivelsestid. At den som beregnet på udlændinge har været bestemt til udgivelse, fremgår tydeligt nok af fortalen, og når den ikke desmindre ikke er blevet trykt, tør man måske formode, at grunden har været den, at Erik Pontoppidan 1668 udgav sin udførlige grammatik, der — skrevet på latin — jo også henvendte sig til udlandet.

Lavrids Kocks grammatik, der er et af de første, omend næppe det allerførste, forsøg på at fremstille modersmålets sproglære — Pontoppidans arbejde forelå jo i alt væsentligt færdigt fra forfatterens hånd allerede 1648, selvom det først udkom 1668 —, har været korteligt omtalt af litteraturhistorikerne (Winkel Horn, Peder Syv p. 103; Paludan, Renaissancebevægelsen p. 399; Ax. Olrik, Udsigt over phil.-hist. Samfunds Virksomhed II 156), men den har ikke været gjort til genstand for nogen indgående behandling. En sådan, der ikke alene måtte stille skriftet i forhold til samtidens grammatiske arbejder i hjem- og udland, men også undersøge dets værd i sig selv som kilde til kundskab om dansk sprog i det 17de århundrede, har tiden og stedet ikke tilladt mig at foretage. Jeg har derfor indskrænket mig til, hvad der vel også først og fremmest burde gøres, at meddele det ikke altid lige let læselige lille skrift så nøjagtigt, det har været mig muligt, og det har derved været min bestræbelse at lade den klarhed i stoffets ordning, som på så mange steder fordelagtigt fremhæver Lavrids Kocks arbejde i sammenligning med samtidens andre sprogskrifter (f. ex. Peder Syvs), fremtræde så tydeligt, det har ladet sig kunne gøre.

Mine indskud er satte i [ ]; forkortelser (i den latinske text) er opløste, og tegnsætningen er væsentligst min.

[Bl. 2r] Introductio ad Lingvam Danicam,
puta Selandicam, in usum exterorum
Danica amantium methodô facili
conscripta.
Hor.:
Qvicqvid præcipies, esto brevis, ut cito dicta
Percipiant animi dociles teneantque fideles.

[Bl. 3r] Advenæ Salutem.

Inter varias Lingvæ Danicæ Dialectos Selandica tantum eminere creditur, quantum lenta solent inter viburna Cupressi. In cavssa est, qvòd à multis retro annis fixam qvasi sedem Hafniæ Serenissimi ac Potentissimi Danorum Monarchæ habuerint. Hinc imperium in cætera. Hic Musarum domicilium omnisque eruditionis fons qvidam qvasi et Scaturigo. Hic justitiæ ara.

Non igitur mirum, si Lingvam Selandicam et Regiam imitari studeant, qvotqvot tersè ac purè loqvi vel scribere Danicè gestiunt. Qvanqvam artem annituntur plurimi, non tamen, ut loqvitur Poëta, cuivis contingit adire Corinthum. Pavci namque Dialectum hanc adeò exactè percipiunt, ut judicatu sit difficile (si qvis eos loqventes avdiat vel eorum scripta legat) ad qvod Idioma illorum sermo accedat[1]. Vix enim fieri potest, qvin aliqvid è propriâ sive maternâ Lingvâ retineant, etiam illis invitis ac Selandicâ Lingvâ loqvi annitentibus. Sunt tamen aliqvi maximô ingenii acumine præditi, qvi, qvasi vernaculæ Lingvæ obliti, tersô ac purô sermone utuntur. Resenium, certè seniorem Cimbrum, Jersinumque Selandum, ambos florentes[2] scriptis, [Bl. 3v] Danos ambos vix discreveris dixerisve, uter Selandicam Lingvam magis expresserit. Contrà, si qvis Epithalamium à Celeberrimo et citra controversiam in omni scientiarum genere Doctissimo Doctore Iohanne Lavrenbergio Germano, cum ipsos triginta annos inter Danos vixerat, Danice[3] conscriptum Soræ Anno 1656[4] cum scriptis clarissimi Bordingii Danicis contulerit, tum primum, qvid distent æra lupinis, animadvertet. Certis igitur ut includatur regulis Lingva hæc nobilis, qvàm sit necessarium extraneis maximè gregatim huc con-

[1] Rettet af forf. selv for: accedit.
[2] Hs. vistnok: florentis.
[3] Hs. vistnok: Danice, ikke: Danico.
[4] Tabt, se Paludans udg. af Laurembergs skæmtedigte p. XLII.

fluentibus, nemo non videt. Indigenis qvidem Lingvæ vernaculæ Præcepta conscribere idem esset, ac si *εἰς Ἀθήνας γλαῦκα*: Exteris interim discendi cupidis nè invideant Dani. Qvibus etiam si cùm has Præ[ce]ptiunculas congessi, procul à Patria degens, prodesse potuerim, tum demum me in vivis frustra non fuisse solidè gavdebo. Vale.

[Bl. 4r] Manuductio ad Lingvam Danicam,
puta Selandicam, inter purè loqventes
hodie usitatam.

CAP. I.

De literis et nonnullis eò spectantibus.

Nomen	Figura major	Figura minor	Sonus	Valor in numeris Gemin.
A	𝔄	𝔞	ut in *father* anglis.	
Be	𝔅	𝔟		
Ce	ℭ	𝔠	ut { 𝔎 ante 𝔞, 𝔬, 𝔬̈, 𝔲. / 𝔖 ante 𝔢, 𝔦, 𝔶. }	100
De	𝔇	𝔡		500
E	𝔈	𝔢		
EF	𝔉	𝔣		
Ge	𝔊	𝔤	ut in *gargon* [!] Gallico; rusticis interdum sonat ut 𝔴: 𝔖𝔩𝔞𝔤𝔢𝔩𝔰𝔢, 𝔡𝔞𝔤.	
Haa	ℌ	𝔥	ut *haute* Gall. et in fine molliter.	
I	ℑ	𝔦	ut *i* Gall. vel ut in *Shire* Ang.	1
Jod	ℑ	𝔧	consona ut in Angl. *yær* [!].	
Kaa	𝔎	𝔨		
El	𝔏	𝔩		50
Em	𝔐	𝔪		1000
En	𝔑	𝔫		
O	𝔒	𝔬		
Ø	𝔒̸	𝔬̈	ut 𝔬ͤ Ger. vel ut in *peu* Gall.	
P	𝔓	𝔭		
Qvu	𝔔	𝔮	ut Anglis *Koo*.	
ER	ℜ	𝔯		
Es	𝔖	ſ, 𝔰 final.		ſſ, ß
Te	𝔗	𝔱		
U	𝔘	𝔲	ut in *uterly* [!] Anglis vel *food*.	
[Bl. 4v] Vav	𝔙	𝔳	non ut Germ. 𝔣 sed ut *vous* Gall.	5

Ex	X	x	
Y	Y	y	ut *u* Gall.
Zeta	Z	z	

Vocales sunt septem: a, e, i, o, ö, u, y

Ex qvibus fiunt **Diphthongi:**

aa, Maal	ee, been	ia, ſiade	oe, boed	uu, Muus
æ, Fædre	ei, ſeil	ie, ſiende	oi, hoi	ye, dyer
ai, bai	eu, heul	ii, ſiine	oo, ſore [?]	yy, dyyr
au, taul	ey, beyle	io, ſior	ou, bouf [?]	
ay, ſayen		iö, giöde	öy, höy	
		iu, ſiug	oi, hoi [?]	
			ou, houl	

In Diphthongis aa sonat apertius qvam o et ae ut Gallorum et Anglorum *ai*, alias pronunciatis vivâ Selandi voce optimè addiscitur.

Vocales et Diphthongi variè inter se commutantur:

a { æ Age, ægt, ækker; bage, bæk [t?]; falde, fælde; Lap, Læp etc.
e Malcke, melck.
i gafue, gifft.
o farer, foer.
ö barn, börn; datter, döttre; tage, töge.
u Kand, Kunde.
y Grafue, gryfft; tage, tyſ; Salte, ſylte. }

aa in æ Slaar, ſlæt.

æ { a Kræve, krav; dræbe, drab; Kælve, kalv.
aa ſkære, ſkaar; hærde, haard; græde, graad.
i Næje, nikke.
o Sælde, ſold.
ö bære, bör; Skære, ſkör.
u Slæbe, ſluffe; Klæde, klude.
y bære, byrd. }

au in y Taus, Tys.

[Bl. 5r] e { a Henger, Hank; telle, tal; Eeg, Agerne; brende, brand.
i leve, liv.
o Gierde, giorder.
ö Greve, Grövt til ſviin; ſnere, ſnöre.
u Gielden, Giulden.
y ſlenge, ſlynge; brende, brynde; Jette, Jytte. }

ee in y See, ſyn.

i	a	Sige, ſagn; ligge, lagn; glide, glat.
	aa	Vende, Vaander.
	æ	ligne, lænck per metathesin; Gribe, græb.
	e	Stige, Steg; Ligge, lege; Prikke, prege; binde, bendel.
	o	Trimle, tromle.
	ö	drive, drövtrug, dröv i möllen.
	u	finde, funden; drikke, drukken; blind, blunde; trind, trunde.
ie in	y	Gielde, gyldig; Stieler, Styld — nisi forte sint Gælde, Stæle.
io in	y	Hiorden, Hyrden.
iu in	a	Siunger, ſang; ſiunker, ſanck.
o	a	Golder, galdre.
	e	vox, vexe.
	ii	Komme, Kiim paa Malt et Horizon.
	ö	Groe, gröde; foed, föder; Koe, Köer; tom, tömme[1]; Ploug, plöje; fole, föl; dom, dömme.
	u	Gloer, Glug.
	y	Trolder, Trylde; Oſt, yſte; Op, yppe.
ö	aa	döbe, daab.
	e	Giöre, gierning, gierd.
	i	hög, higer.
	o	löbe, lob; beſöve, beſove; blöde, blod; bög, bog; Söge, ſogn.
	u	ſöbe, ſuppe; fölger, fuldte; Dölger, duldte.
	y	Stöde, ſtyd.
[Bl. 5v] u	a	Hugge, Hakke.
	e	Knuge, Kneg.
	i	Klump, Klimp.
	o	Lukke, Log; Skiule, Skiold.
	ö	Dru, dröv, drövelſe; Frue, Fröcken.
	y	Ung, yngre; Unde, ynde; Ud, yde; Guld, gylden; Huld, Hylde.
y	a	Synger, Sang.
	aa	Drypper, draabe; Syde, Saad; Flyde, Flaad.
	æ	Skygge, Skæg.
	e	Spy, Spe; Spyd, Sped.
	i	Sprytter, Sprit Termes [! Tarmes?].
	o	Fyger, fog; Fryſer, Froſt.
	öe	Syder, Siöd fuligo [??]; flyde[2], flöed Fluvius.
	ö	Ryger, Rög; Lyver, lögn; dryber, dröb.
	u	flyve, flux; Byde, bud; Ryſter, Ruſt.

[1] Hs.: tomme.
[2] Hs.: flylde.

[Bl. 6r]

Consonantes:

Hæ inter se permutantur geminanturque non raro in Flexione:

Mutæ

Tenues	Mediæ	Aspiratæ
P in vel à	B, V	F
Kimper	Cimber	
Svippe	Svöbe	
Suppe	Söbe	
	Drive	Drift
	Love*	Lof
	Slæbe	Sluffe
	Skubbe	Skuffe
	à Bygge est Veg	
C, K	G**	J
Cimber, Kimper		
Mact	Meget	
ækker	Ager	
Knæk	Knager	
Nikker		Neje
	Ligge	Leje
	Plog	plöje
	vegt	veje
	bugt	böje
	Gytte	Jytte
T	D	H
Flittig	Fliid	
Raget N	Raged C	
Tiit	Tied	
Splitte	Spliid	
Skyttel	Skyde	
Jette	Jyde a	Jephte***

* Lyve[1] ** [g in k:] Tage Tyk [g in v:] Slag Slavel *** ph in T, unde audax sap[i]et genus Hor.[2]

---

[1] Hvad der her og i det følgende er sat som noter uden notestreg og betegnet ved * † o. s. v., står i hs. snart skrevet over, snart ved siden, snart på tvers af vedkommende textsted.

[2] Jephte = Japhet, af hvilket ord Jette og Jyde afledes, se Kocks bemærkning i slægtsoptegnelserne (l. l. p. 456).

Semivocales:

liqvidæ
- K
- m
- n
  - L — Orgaliſt, Nogle
  - r — nogre, andre
- r in n — Øjen pro Øjer, Øren pro Ører, Øxen pro Oxer

duplices s x z

[Bl. 6v] Danorum Lingva hodierna ab Hebræis, Græcis, Latinis, Gallis, Anglis, Germanis levi tantum literarum radicalium in cognatam sæpe nullâ permutatione factâ derivatur, nisi forte præter Hebræam cæteræ Nationes à Danis qvondam victæ mixturam qvandam Lingvæ Danicæ retineant.

Ab Hebræis sunt Amme, Beck, boed domus, Blæ, Bul, böye, Drek, Dum, Dyyd, Eed, Ertz, Flekke, fler, Gave, Gaaren, Gærde, Halſe, Hæder, Hærge, Hoers, Horn, Hove, Hukke, Kaabe, Kaager, Kappe, Kiæk, Klippe tondere, Klöve, Knirke, Kobel, Krog, Likke, Lun, Maal, Mitten, Moſke, Om si, Øe, Øjen, Pære, Pande, Plade, Raade, Række, Ruſke, Skade, Skæbne, Skue, Sik, Siker, Sokke, Spund, Suppe, Svæbe, Tarſ, Vaſer etc.

A Græcis: Arg, Bever, Blie Batista, bremſe fremere, Broder, Bröd, Dyyr, Fader, fuul Ignavus, hippocras, Krafft, *Crypta,* Kyße, *Litani,* Maane, Med, Øxe, Tyke etc.

De cæteris Lingvis nemo ferè dubitat. Observatâ literarum permutatione Orthographia facilè patescit.

CAP. II.

De Accentu.

Oxytona sunt desinentia in i, necnon à peregrinis orta pleraque, ut: Ganterí, Lapperí, Giekkerí, *Mascopí, Persón, Informatión, Disciplín, Caution, protestatión, Capriól, Spaniór, qvaliteet* [Bl. 7r], *Prophéet, Italiénsk, frandsósk, Phantást, Perféct, Accórd, Excellént.*

Paroxytona sunt dissyllaba vernacula etc. Purpur, sic et trisyllaba et polysyllaba verba peregrina: Nyre, Hoved, hierne,

fórord, lóvmaal, glemsom, Tyrkisk, Ungersk, *chargére, logére,* hovérer, *arrivére, addressére, mantinére,* ut et *exémpel, Apóstel.*

Proparoxytona sunt trisyllaba et Polysyllaba: Vánvittig, Vrángvillig, ú-skyldig, Sévane, Springedantz.

Circumflectitur dictio è duabus syllabis contracta, ut: hâr pro haver.

CAP. III.

De prima vocum specie, Articulo.

Substantivis præfiguntur Articuli Een vel Eet, Plur. Mange, Coll. Mangen et nonnullis solum Nogen, Noget, Collect. Megen, Meget.

Qvibus addi potest en in fine, iis ut plurimum præfigi debet Een vel solum Nogen: Solen, en Sol, Plur. Mange Soele; Karlen, en Karl, P. Mange Karle; Bröden, en vel nogen bröd, collect. Megen (non Mange) bröd; Vellingen, en vel nogen Velling, coll. Megen (non Mange) Velling. Sic Melch, Ediche etc. Præponi etiam potest Dend, P. De.

Qvibus addi potest et in fine, iis præfigi debet Eet vel solum Noget, ut: bordet, Eet bord, P. Mange Bord; fadet, et fad, P. Mange fad; Sölvet, noget (non et) sölf, Coll. Meget Sölf; Guldet, noget (non et) Guld, Coll. Meget Guld; Noget (non eet) tiörne, coll. Meget (non mange) tiörne. Sic smör, saad, Salpeter, Kaaber, blye, Tin etc. Præponi etiam potest Det, Dette.

[Bl. 7r] CAP. IV.

De Nomine.

Casus.

Interdum nec Substantivum nec Adjectivum casuum discrimine cognoscitur, ut: Kong Salomons Tempel, Een from Mands tale. Alias:

Casus omnes præter Genitivum sunt similes in suo qvisque numero.

Qvodvis substantivum format Genitivum Possessoris in utroque numero adjecto s, qvod i vel e nonnunqvam præcedit Euphoniæ cavssa: Led, Gen. Ledz; Muus, Gen. Muusis, P. Muuses.

Declinatio.

1.ª Est qvorum in utroque numero similis est Terminatio.

	Sing.	Plur.
N. D. A. V. A.	Eet led	Mange led
Gen.	Eet ledz	Mange ledz

Sic faar, haar, Laar, Maar, Been, feil, Skoe, Slag, Skru, hug, Lam, Hul, tave, folch. Sic Muus, Ruus, luus, Kruus quæ habent is in Gen. propter Euphoniam. Sic Höns etc. Mand, P. Mænd; Gaas, P. Giæs; barn, P. börn etc.

2.ª Est formantium Pluralem in e repetita consonante ultima singularis, si Euphonia jubeat.

	Sing.	Plur.
N. D. A. V. A.	Een Dreng	Mange Drenge
Gen.	Een Drengs	Mange Drenges

Sic Mund, Negl, Speil, Skriin, Naal, blad, Senge [!], Huul [! Heul?], Band, Gaard, Halm, torn, Vind, Sol, Erm, Kam, Rock, Teen, Hvalp. Sed Hat, Pen, Knap, Knop, etc. ultimam consonam Nominat. singularis repetunt in Plurali propter Euphoniam. Een, Plur. Eene.

3.ª Est formantium Pluralem in er.

	Sing.	Plur.
N. D. A. V. A.	Een Svane	Mange Svaner
Gen.	Een Svanes	Mange Svaners

Sic Sön, bön, fane, trane, Kane, bane, Harm, Provst, Ramme, Skramme, Vindue, Vinde, [Bl. 8r] Kone, Spende, Hoved, Koppe, Skee, Kande, Houid, Hue, at vocalem vel Diphthongum mutant Mas. Fæm. Stad P. Stæder, Tand P. Tænder, Rand P. Rænder, Aand P. Aender, Haand P. Hænder, Taa P. Tæer, Koe P. Köer, Soe P. Söer, foed P. fööder, Bog P. Böger, bonde P. bönder.

Eet Øje Eet Øre Een Oxe	R.	Øjen Øren pro Øxen	Øjer Ører Oxer	ad differentiam.

4.ª Est mutantium singularis el in le, en in ne, er in re.

	Sing.	Plur.
N. D. A. V. A.	Een Böjel	Mange böjle
Gen.	Een Böjlis	Mange böjles

Sic Engel, Dievel, Slagen, dreven, treven, greben, finger, at vocalem vel diphthongum mutant fader P. fædre, Moder P. Mödre, Daatter P. Döttre etc. Mangen P. Mange, Nogen P. Nogle, Anden P. Andre.

5.[a] Est communis et paragogica substantivorum desinentium in en vel et nullo articulo præfixo, quæ terminat Plur. in ne.

	Sing.		Plur.
N. D. A. A.	Ledet,	Gen. Ledets	Ledene, Ledenes
2.	Drengen,	— Drengens	Drengene, Drengenes
3.	Svanen,	— Svanens	Svanerne, Svanernes
4.	Böjlen,	— Böjlens	böjlene, böjlenes
	Øjet		Øjene et Øjnene

Aclita sunt **1.** Acters, Læ, Lun, Lye, Pirck, Skræ, Dræ, Stye, Die etc.

2. In compositis ultima tantum variatur Herremand, Herremandz, Skovmerke, Skovmerkis, bodzmand.

[Bl. 8v] Heteroclita fadder

Pl. { faddere 2 Decl. / faddre 4 Decl. } 5 Decl. { fadderet faddrene / fadderen fadderne 4 Decl. } 5 Decl.

Abundantia huc referantur

Apoſtel / G. Apoſtels Plur. 4 Decl. { Apoſtle / Apoſtles } { Apoſtlene / Apoſtlerne } 5 Dec. { Apoſtler / Apoſtlers } 3

Fingerne, fingrene, P. Øxen, Øxene etc. Havet, Havets, Haſſens, Hierte, Hiertis, Hiertens, Barnet, Barnens, Barnſens, Barſens rusticis, Aaret, Aarſens etc.

Defectiva.

Singularia tantum. **1.** Nomina propria Danmark, Sicæland, Kiöbenhafn, Peder. **2.** Metalla, mineralia Jern, bly, Salt, Liim etc. **3.** Frumenta Rug, Biug, Hvæde. **4.** Legumina Hirs, Riis, Hör; excipe Vikke, Ert cum compositis, Böne. **5.** Herbæ Safren, Balſom, Aniis, Dild; excipe Nælder, Lillier, Skrepper, Pœoner, Lavendler etc. **6.** Aromata Virach, Myrrhe etc. **7.** Liqvida, mensurabilia, ponderabilia Dug, Melch, Malt, Gröd, ſmör, Engelbrich, Mælſke, fæt, Giörn, flöjel, Øl, Mad, Edder, forgifft etc.; excipe Regn, Vand. **8.** Virtutum, Vitiorum, morborum (præter Pokker, Meſlinger, Sprinkler), ætatum nomina.

Pluralia tantum. Numeralia To, Tree, fire etc. et Somme, Saaer af gryn.

[Bl. 9r]

Genus.

Desinentia in en paragogico sunt vel: Masculina, Fæminina, Communia.

Masculina (qvibus respondet Hand). **1.** Mares significantia, ut Mand, Hiort, Heſt, Gelding, Hane, Capuun, Tiur, Stuud, Oxe,

Durik, Andrik, Hund, Orne, Galt, Sygg, Væder, Gæde, buk, Skræder, Skomager, Biörn. **2.** Nomina Mensium Glugmaanet, Qvædam stellarum, ut: Karlsvogn, Marirok, Hunden, Haren. **3.** Lapidum Demant, Amethist, Rubiin etc. **4.** Varm, brand, bug, bye, dam, foed, Gren, Hat, Handske, Hes, Hierne, Himmel, Ild, Kaas, Karm, Kiep, Klap, Knub, Kroe, Laas, Maane, Mund, Nyre, Oon, Piil, Ryg, Skoe, Skov, Söe, Spand, Steen, Torn, Ved etc.

Fœminina (qvibus respondet Hun). **1.** Fœminas significantia, ut Qvinde, Hind, Hoppe, Höne, Koe, Qvie, due, And, Tispe, Soe, Gylt, Giæd, Sömmerske, Tvætterske, Biörninde. **2.** Qvædam nomina stellarum Siustiernen, dagmar, Svalen, Slyngen, Kronen. **3.** Nomina urbium Kiöbenhafn, Londen, Pariis. **4.** Arborum Abild, Aske, birck, bög, buxbum, Eeg, Elle, Esp, fyr, Gran, Haßel, Kork, Piil, Rön etc. **5.** Virtutum, Vitiorum, Morborum Kyskhed, Hoverje, Hikke, Ætatum Alderdom. **6.** bane, bog, broe, Daab, dör, dyne, fil, flaske, Gade, Gallie, Gryde, Haand, hage, Hette, Hue, Kande, Kappe, Kippe, Kirke, Klöfft, Krampe, lenke, Morne, Mark, Meße, Nælde, Pande, Pop alica, Prædiken, Potte, Pude, Strippe, Trippe, Vippe etc.

[Bl. 9v] Communia (qvibus respondet Hand, Hun vel Dend) Hare, Odder, Los, filfraas, Brok, Ørn, Hög, qvæ usus docebit.

Nevtra (qvibus respondet Det) desinentia ut plurimum in et paragogico. **1.** Nomina literarum Det A, b, c, Metallorum Guld, Sölf, Jern. **2.** Materia cæsa Det Eeg, Piil, törne etc. **3.** Verba loco Nominum posita At læse det er nyttelig. **4.** Inflexibilia Mit nej, dit ja, det tredie vil[1]. **5.** Aadzel, Aar, Ar, Ark philyra, Ax, Baal, Bad, Badz, Barn, Bask, Bast, Beed, bed, been, belte, ber, bid, bied, bind, blad, bloed, bly, blus, boed, boel, bommerji, brende, bröed, bryst, buur, bytte, *Cancelli*, *Capitel*, choer, *Compas*, *Eventur*, Dekke, Deld, Dild, drab, drek, dyyr, Eeg ovum, element, erme, es, faar, *factori*, fad, fæ, fengsel, fakkel, fald, fang, fid, fied, fingerbölle, fnat, fogderj, folk, forræderj, fortræd, föl, fröe, fug, Gab, Gallerie, garn, gavn, giekkerie, Gilde, Glar, glas, gruus, gryyn, haar, has diu, Hav, held, Hierte, Hiörne, Hiol, *Hospital*, Hold, Höe, Hvelg, Hul, Huus, Intet, Kaar, Kald, Kalente, Kar, Kavente, Kid, Kier, kiöd, kiön, klæde cum compositis, knæ, knebelbart, knek, knep, knippe, knug, knur, koppe Smør, krat, krav, kruus, kul, kys, Laan, laar, læn, lak cera Hi-

---

[1] Der står vil, men det må være skrivefejl for vee, sml. Joh. Aabenbar. 11, 14: Det andet Ve er borte See det tredie Vee kommer inarlige (Chr. III's Bib.). Citatet også i Pontoppidans gramm. p. 124.

spanica, lam, lees, liig, liin, log, lyys, Maal, meen, mel, merke, metal, mirakel, moed, moede, mood, moerskab, mög, mörke, mus, myteri, Nav, navn, nemme, nes, nip, noer, nöed, nögle, ny, nytte, Ord, Øeg, Øli [! Øle?], Øre, [Bl. 10r] Pak, pap, papiir, par, paneel, pas, pergemeent, pund, Qvas, qvæg, quek, qvel, Raad, rald, ram, rav, reb, riim, riis, riist, roer, rom locus. rör, Saar, Sachristi, Sæde, skaar, Skab, Skafft, skald, skarn, skiel, skielmeri, skin, Skind, skiöd, skiöde, skiul, skrald, skrid, skriin, skrog, skru, skud, skuur, skyr, Smek, smör, smykke, Snid, sned, snert, Sold cribrum, Söm, Spad, Spær, Spectakel, Spek, Spid, Spield, spil, Spog, Spring, Sprog, Spuund, Spyt, Spyyd, Staal, Stænge, Stemme, stench, Sting, Stöed, Stræde, Stund interstitium, Styd, Stykke, Sund, Svelg, Sviin, Taal, Tabernakel, Tafft, Taffel, Tal, Telt, Teppe, Tekke, Tin, Trav, Træ cum compositis, Trel, Trin, Trip, Trug, Vænge, Val, Ved, Verk, Væer, Vox, Vrat. Horum multa ex regulis generalibus cognoscuntur.

Omnis (cui respondet Dend, Det) ut: fadder.

Masculina et Nevtra Asen, Giörn, gröd, Hvæde, kiesste, menniske, rug, Slaan, Staab, Sted, Stoel, Stade etc.

Fœminina et Nevtra. **1.** Nomina Regionum Danmark: hun, det er fæd, fædt. **2.** Nonnulla urbium nomina Kiöbenhafn er stor, er stort. **3.** Brek, *Confect*, Gimmer, Gryßen, Hengel, Kameel, lecte, möl Job. 27. 18, Rekke, ri, Siun, Skiold, Skraal, Spænde, Spiir, Vraal.

Adjectiva.

Comparia omnis generis Vidsk, faa, glat, halt, læt, mæt, nidsk, ræt, tæt, træt.

[Bl. 10v] M.			Mand
Fæm.	Ingen, enten uter.	Hverken Nevter	Qvinde
Nevtr.			Sprog

omnibus tamen nevtris non competit, qvo loco utimur Intet (pro Inget).

Adjectivum est vel Incomparabile Ald, Comparabile hvid, hvit — Dend, det hvide.

Comp. Regularis.

	Pos.		Compar.		Superl.	Nevt.
Masc. Fœm.	Hvid	M. F. N.	Hvidere	M. F. N.	Hvidest	Hvit
	Lærd		Lærdere		Lærdist	Lærdt
	Nem		Nemmere		Nemmest	Nembt
	Eenlig		Eenligere		Eenligst	Eenligt
	Een		Eenere		Eeniste	Eet

NB. Een omnes gradus præcedit et seqvitur ut een goed een, Een bedre een, Een stor een, En större een. Sic een eeniste een.

Irregularis.

Goed	Bedre	Best	Got*
Gammel	Ældre	Ældst	Gammelt
Ond	Værre	Værst	Ont
Smaa	Smærre	smærst	Smaat
faa	færre	færst	föye**
Mangen	Fleere	fleest	Mangt
Megen	Meere	Meest	Meget
Stor	Större	Störst	Stort
Liden / Bitte	Mindre	Mindst	Lidet / Lit
Lang	Længre	Længst	langt
Ung	yngre	yngst	Ungt
Ny	Nymere / Nyere	Nyest	Nyt
Nær	Nærmer / Nærere	Nærmest / Nest	Nært
Fiern	fiermer	fiermest	fiernt
—	—	Hörst [! först?][2]	
—	—	Inderst	
—	—	Nederst	
—	—	Øfuerst	
[Bl. 11r] —	—	Sidst	
—	—	Underst	
—	—	yderst	

Aller intendit significationem superlativi Aller-ældst pronunciaturque ut Alder.

Comparantur interdum Adjectiva per Meere, Mest, Mindre, Mindst:

Pos.	Compar.	Superl.
Skelmsk	Meere skelmsk	Meest skielmsk

Sic føed[3], Huusen, Dreeven, Slagen, Baalen.

* Göster[1] est voce superlativa inusitatum ** quibusdam usurpatur licet alias sit omnis generis

[1] Således må vistnok læses; først har forf. villet skrive Göd . . . . men har rettet.

[2] Forf. mener sikkert: först; linjen: Fiern, fiermer, fiermest var opr. fejlskrevet: Hiern, hiermer, hiermest, men er blevet rettet.

[3] Således må der vistnok læses; forf. har først skrevet fød, men har rettet.

Species.

	Primitiva	Derivat.
Patronym.	Axel	Axelsön
	Las	Lassen
	Dan	Danske etc.
Gentil.	Seland	Selandsfar
	Möen	Möenboe
	Skaane	Skonning etc.
Posses.	Förste	förstelig etc.
Demin.	Adel	Aedeling
	Ung	yngling etc.
	Denom	
Subst.	Dom	Dommer
	God	Godhed
	Ven	Venskab
	Tyv	Tyveri
	Höi	Höide
	Mand	Manddom
	fæ	fæmon
	Verge	Vergemaal
	Hove	Hovmod
	Tractere	Tractement
Adject.	Sorg	{ Sorgfuld Sorglös
[Bl. 11v]	Raad	Raadsom
	Huus	Huuslig
	Act	Actbar
	Barn	Barnactig
	Dyd	Dyderig
	Bröst	Bröstfeldig
	Fred	fredferdig
	Bröst	Bröstholden
	Alder	Alderstigen
	Knark	knarkuren
	Frem	fremleden
	Jord	Jordiske

	Primitiva	Derivat.
	Numeralia	
Cardin.	Een	Elleve
	To	Tolf etc.
Ordinalia	förste	Anden etc.
Distribut.	Es, Tylt, Tiv etc.	
Multipl.	Eenfectig, dobbelt	
Proport.	Tofold, Mangefold	
Ponderal.	Helfuen, treding etc.	
Temporal.	Aarlig, fioring	
	Verbalia	
Substant.	Læser	{ læsen læsning
	Skrifuer	Skrifft
	Slaaer	Slæt
	Bilder	Bildelße
	Bækker	{ Baag Barte
	farer	færsel
	ager	{ ækt ækker
	Flyder	{ flaad floed
	Henger	det hengende
Adject.	Affalder	Affeldig
	Aflegger	Aflegs
	Bryder	Bructig
	Flyer	{ fluctig flygged
	Græder	grædelig [?]
	Mooder	Mood
	Springer	Springs
	Styrer	Styrig
		etc.

Figura.

Simplex Stor
Composita cum

Nominibus	Laarkrig	Particip.	ævigvarende
	Guldsmid		Dyrkiöbende etc.
	Strandfisk	Adverb.	Welbyrdig
	Boedzmand		Indtreesk
	Eedsooren		Rön- ond etc.
	Höjbyrdig etc.	Præpos.	Behierted
Pronom.	Selseyer		Misforstand
	Selfviis		Samdrectig
	Selfgoed etc.		Vædermæle
Verb.	flædförer		Vanvittig
	Mareridis		Utak
	Togsætter etc.		Undskylding

De composita U-fordragelig, U-omgiengelig etc., Jern-kakkel-ovn.

[Bl. 12r]

CAP. V.

De Pronomine.

NB. Dend, Denne in libris impressis pronunciatur ut Dend, Dendne.

Omnis generis utriusque numeri caret genitivo, ut et Sig.

Huad Mand
Huad kone } componitur cum for et Somhelst.
Hvad Sprog

Significatio.

Demonstrativa Jeg, Du, c. Hand iste. c. denne Hic, c. Dend ille, c. Hin ille Mand, F. Hun,. N. Dette, N. det, N. Hit. Componuntur cum Self declinaturque prior dictio.

Relat. Hand, Hand self, Hvilken som heldst, hver, Huosomheldst, Huert, Huadsomheldst, Denne, Denne-samme, Denne self samme, Dend, Dendsamme, Dend self samme, Der, Nogen, Samme.

Reciproca Sig { Sin | Sit } { Som | Somt }

Interrog. c. Hvilken? Hvem? Hvo? Hvad? Hvadfor? Hvilkelunde? Hvilket?

Possessiva { Min Din Sin Vor Jær | Mit Dit Sit Vort Jært } Eders

Declinatio.

	Sing.					Plur.		
N.	Jeg	D. A. A.	Mig	N.	Vi	G.	Voris	D. A. A. os
N. V.	Du		Dig	N. V.	J		Eders	Eder
							Jærris	Jær
								Jært

N. D. A. A.	Denne	Gen.	Dennis	N. D. A. A.	Diße	Gen.	Disses
	Dette		Dettis				

N. Hand	G. Hans	D. A. A.	Hannem / Ham	N. De	G. Deris	D. A. A.	Dennem / Dem
Hun	Hendes		Hende				
Dend	Dendz		Dend				
Det	Dets		Det				

[Bl. 12v] Utriusque numeri N. D. A. A. Hvem, Hvo, Gen. hvis contractè pro inusitato Hvois.

CAP. VI.

De Verbo.

Activum Jeg elsker. Passivum Jeg elskis. Nevtrum Jeg hopper, bliver, maa, falder, pleyer etc. Substantivum Er, Vorder. Deponens Jeg Avindis, fattis, Kiædis, Mandis, Trivis.

Nota **1.** Qvædam non mutatâ terminatione jam activè jam nevtraliter significare: Jeg feiler, Mangler, Sprekker, Knæker, Varer, plejer; sunt qvippe Homonyma etc. **2.** Qvædam contra utraque terminatione idem significare:

Jeg | hamlis brydis fölgis kiæmpis kappis löbis
| hamler bryder fölger kiæmper kapper löber
| Skiendis Spraaer Svæder Skiender Vædder
| Skiender Spraaes Svædis Skiendis Væddis.

Forma Temporum

in Regularibus ita habet:

Activæ vocis* Imperativus est radix

Sing. 2 | Elsk / Elsker | lad | ham / dem | Elske

à 2ª plur. hujus fit

* In Passivâ voce est Elskis in singulari, Elskes in plurali in omnibus hinc formatis.

Præsens Indic.

Jeg, Du, Hand, Mand Elsker. Sic conjunct.

à 3ª plur. Imperat. fit

[Bl. 13r] Infinitivus

præposito At: At Elske.

per Infinitivum circumscribitur

Excusso At
- Futurum
  - Indic. præposito Skal avt Vil
  - Imper. postposito Skal
- Conjunctivus
  - Præs. cum Maa, Monne, kand, tör
  - Impf. cum Maatte, Monne, skulde, kunde, turde, vilde

Servato At Gerundium præposito faar vel fik.

Ab Infinitivo addito De fit

Imperfectum

Jeg elskede, Elskde vel Elskte.

Ab Imperfecto regul. act. vel pass. est

Præsens Participium[1]

ultimæ syllabæ præposito n: Elskende, Elskendis, Pass. Elskendis[2].

Participium præterit.

Sing. Elskt Plur. Elskte

hinc

Præsens Passivum cum Blifuer

Imperfect. Pass. cum blef

Perfect.
- act. cum hafver et in nevtris interdum cum Er
- Pass. cum haver været vel Er

Plusqvamperfect.
- act. cum hafde
- Pass. hafde været

Infinitivus
- Act. At have
- Pass. at have været

Futurum
- act. faar
- Pass. faar været / blifuer — conjunctiv præpos. Naar

Imperativus Pass. cum blif.

[1] Hs.: Participii.

[2] Hs.: Elskedins med n skrevet over -dis.

[Bl. 13v]

Paradigmata.

Activum et Substantivum.

Indicativus.

Præsens

Sing.	Jeg	Elſker	Er	Plur.	Vi	Elſke	Ere
	Du		Eſt		J		
	hand		det Er		De		

Imperfectum

Sing.	Jeg	Elſkede	Vaar	Plur.	Vi	Elſkte	Vaare
	du	vel	Vaarſt		J		
	hand	Elſkte	Vaar		De		

Perfectum

Sing.	Jeg	haver Elſkt	Været	Plur.	Vi	hafue Elſkt
	du				J	
	hand		Vaaret		De	

Sic Plusqvamperfectum præposito hafde

Futurum

Sing.	Jeg	vil	Elſke Være	Plur.	Vi	ville	Elſke Være
	Du	avt			J	avt	
	hand	ſkal			de	ſkulle	

Communiter vil aut ſkal.

Imperativus.

Præsens

Sing.	2. pers. Elſt Vær	Plur.	Elſker Værer
	3. pers. lad ham / hende Elſke etc. Være		lad dem elſke etc. Være

Futurum

Sing.	Elſke ſkal	Du, Hand
Plur.		J, de

[Bl. 14r]

Conjunctivus.

Præsens

Effterdj	Sing.	Jeg	Maa	vel Effterdj Jeg elſker ut Indic.
		Du	Monne Elſke etc.	
		hand	kand Være	
	Plur.	Vi	tör	
		J		
		de		

Imperfectum

Efftерdj { Sing. { Jeg / du / hand } Plur. { Vi / J / de } } { Maatte / Monne / kunde / ſkulde / torde } Elſke / Være } etc. vel Efftерdj Jeg { Elſkede / vel / Elſkde / Vaar }

Perfectum

Efftерdj Jeg hafuer Elſkt etc. { Været / Vaaret }

Plusqvamperfectum

Efftерdj Jeg hafde Elſkt etc. { Været / Vaaret }

Futurum

Naar ieg faar Elſkt etc. { Været / Vaaret }

Infinitivus.

Præsens At Elſke, Være
Plusqvamperfectum At haue Elſket, Været

Participium,

qvo carent Bör, Kand, maa, ſkal, tör, vil,

Præsens formatur ab Imperativo Præsenti regul. addito endis, ende vel ab Imperfecto act. et pass. posito n ante de vel dis

Elſkendis Værendis
Elſkende Værende

Passivum.

Indicativus.

Præsens

Sing. { Jeg / du / hand } Elſkis, bliuer elſkt Plur. { Vi / J / de } elſkis, blifuer Elſkte

Sic Futurum præposito Skal

[Bl. 14v] Imperfectum

Sing. { Jeg / du / hand } Elſkedis, Elſktis vel blef Elſkt Plur. { Vi / i / de } Elſkedes, Elſktes vel Bleve Elſkte

Perfectum

Sing. { Jeg / du / hand } er { Elſked / Elſkt } à præterito Participii

Sic Plusqvamperfectum: Jeg hafde været { Elſked / Elſkt } etc.

Imperativus.

[Præsens]

Sing. { 2. { Elſkis / blif Elſkt } / 3. lad ham Elſkis } Plur. { Elſkes J / Bliver J Elſkte / lad dem Elſkes }

Futurum

Sing. { 2. Elſkis ſkal du / 3. Elſkis ſkal hand } Plur. { Elſkes ſkal J / Elſkes ſkal de }

Conjunctivus.

Præsens

Sing. Effterdj { Jeg / du / hand } { Maa / Monne / Kand / tör } Elſkis etc. vel Effterdj Jeg Elſkis ut Indicativus

Imperfectum

Sing. Effterdj Jeg { Maatte / Monne / Kunde / Skulde / Torde } Elſkis etc. [vel] { Effterdj Jeg { Elſkedis / Elſktis } vel der Jeg blef Elſkt }

Perfectum

Sing. Effterdj Jeg er vel haver været { Elſked / Elſkt } etc.

Plusqvamperfectum

Sing. Effterdj Jeg vaar vel hafde været { Elſked / Elſkt } etc.

[Bl. 15r] Futurum

Sing. Naar { Jeg / Du / hand } { Bliver Elſkt / har været Elſkt } etc. Plur. { Vi / J / de } { Blive Elſkte / faar været Elſkte }

Infinitivus.

Præsens At elſkis
Plusqvamperfectum At være vel have været Elſked vel Elſkt

Participium.

Præterit. Som er { elſked / elſkt } Plur. { elſkede / elſkte }

Futur. Som ſkal elſkis.

Irregularia.

Classis I: A in Imperfecto.

Qvorum Imperfectum est A, formant Præteritum

vel à Præsenti

Beder	Bad	har Bedet
Ligger	Laa	Ligget
Giver	Gaf	givet
Siunger	Sang	Siunget
Stinker	Stank	Stinket
Siunker	Sank	Siunket
falder	falt	faldet
Bryſter	Braſt	Bryſtet
Ager	Aag	Aget
Aeder	Aad	Aedet
Seer	Saa	Seet
Knæker	Knak	knæket

vel ab Imperfecto

Bær	Bar	Baaret
Stæler	{ Staal / Stal	Staalet
Er	Vaar	Vaaret
Skærer	{ Skar / Skaar	Skaaret
Legger	Lagde	Lagt
Siger	Sagde	Sagt
Tiier	Tagde	Taget*
Bringer	Brakte	Brakt
Vænner	Vande	Vant

[Bl. 15v] *vel à Præsenti et Imperfecto simul*

* g pronunciatur ut v

Qvæder	Qvad	Qvædet Qvadt
Gider	Gad	gidt gadt
Sidder	Sad	Siddet Sadt
Rækker	Rakte	Rækt Rakt *
Træder	Traadde	Trædt Traadt
Tæller	Talte	Tælt Talt

Nec à Præsenti nec Imperf.

Drikker	drak	Drukket
Stikker	Stak	Stukket
Stinker	Stank	Stunket
Binder	bandt	bundet **
Vidner	Vant	Vudnet
Slipper	Slap	Sluppet
falder	falt	fuldet
Hielper	Hialp	Hiulpet
Rinder	Randt	Rundet
Tvinger	Tvang	Tvunget
Springer	Sprank	Sprunget
Sprekker	Sprak	Sprukket
Bryster	Brast	Brustet
Gælder	Galt	Guldet
Er	Vaar	Været

Classis II: Ae in Imperfecto.

Græder	Græd	Grædt

Classis III [: E in Imperfecto].

Qvorum Imperfectum est E, formant Præteritum *vel à Præsenti*

Bl. 16r	Bider	Beed	Bidt ***
	Hviiner	Hveen	Hviinet ****
	Tiier	Teeg	Tiiet †

* sic Træker, Tækker, Stræber, Vækker ** Sic finder, Spinder, Svinder, Tvinder, Vinder *** Sic Lider, Skider **** Sic triner † Sic stiger

vel ab Imperfecto

Rider	Reed	Reedet *
Driver	Drev	Drevet **
Trives	Treves	er Trevidz

Classis IV: I [in Imperfecto].

Qvorum Imperfectum est I, formant Præteritum

vel à Præsenti

Gaar	Gik ***	Gaaet ****
faar	fik ***	faaet

vel ab Imperfecto

Veed	Viste	Vist

Classis V: O [in Imperfecto].

Qvorum Imperfectum est O, formant Præteritum

vel à Præsenti

farer	foer	faret †
Lader	Loed	Ladet
Staar	Stoed	Staaet ††
Drager	Drog	Draget †††
Slaaer	Slog	Slaget
Gnaver	Gnov	Gnavet ††††
Leer	Loe	Leet
Sover	Sof	Sovet
Kommer	kom	er kommet
Væver	Vof	har Vævet *†

vel ab Imperfecto

Svœrer	Soer	har Soeret
Sælger	Soeldte	Soldt
Skiærter	Skortede	Skorted
Tör / Taar	Torde	Tordt **†
Tykkis	Tötte	Töedt

* [Sic] Vrier, Glider ** Sic bliver, River, Skriver *** vi Ginge / finge antiq: nisi forte dialecto Fionica vel Sveca. **** Imperat. Gak † Sic Maler †† Imperat. Stat vel staa ††† Sic tager, Jager †††† Sic Graver *† Sic Vejer **† Sic Giör

[Bl. 16r] **Classis VI** [: **Ø in Imperfecto**].

Qvorum Imperfectum est Ø, formant Præteritum

vel à Præsenti

Skryder	Skröd	Skrydt*
Raner	Rönte	Ranet
Sluger	Slög	Sluget**

vel ab Imperfecto

Siude	Söed	Söedet
Klyver	Klöv	Klövet
Kryber	Kröb	Kröbet***
Kiuſer	Kiös	Kiöſet****
Byder	Böd	bödet
fortryder	fortröd	fortrödt
Lyver	löj	löyet*****

Nec à Præsenti nec ab Imperfecto

Bryder	Bröd	Brudt†
fryſer	frös	frußet††
Byder	Böd	Budet

Classis VII [: **U in Imperfecto**].

Qvorum Imperfectum est U, formant præteritum

ab Imperfecto

Kand	Kunde	Kund
Skal	Skulde	Skuld
Dyller	Dulde	Duld
Bör	Burde	burd
fölger	fuldte	fuldt†††

Defectiva.

1. Impersonalia { Activa Det liuſner. Mand ſiger
Passiva Det nattis

2. Seqventia certas tantum agnoscunt Personas et tempora. Præsens Jeg Mon, J hvad vi monne giöre. Imperat. carent Jeg gider, kand, tör, vil. Imperat. 2. et 3. personæ Naade: O Gud Naade mig, Naade ham Jeſus.

* Sic bryder, Nyder, ſlyder ** Sic löber, Klöver *** Sic Dryber **** Sic fryſer ***** Sic flyer † Sic Skyder, fortryder †† Sic ſtryger ††† [Sic] ſpörger

Abundant temporibus qvibusdam:

Jeg { griinede / green } har { sidt / Sadt } { Stat / Staa etc.

[Herefter er en lakune i håndskriftet;
det følgende hører til

CAP. VII.

De Adverbio.]

[Bl. 17r] Skevt, Gient, offentlig, brink, bradt, Aflangs, fyr Ny, Personlig, törskoet, et pleraque ab Adjectivis et verbis.

Similitudinis: Saa, Som, Ligesom, Lige saadan som, Lige saa meget som, eens.

Intendendi: Ald, Aller, Aldeelis, ald, blind, butz, heel meget, Raë, Raviis, Rav [?], Rön, overmaade slet, Splitter, Slev, Veldig, bind, fyr, Ram, dyrgen, Plat, Höjlig, storlig, gantske, Splinderne, Moors, overhaand, overvættis.

Remittendi: Jefnt, Partentelig, Efterhaanden, foed for foed, hartad, skielligt, strax hos, ner ved, Nesten, Moxen, Hen ved, omtrent, Skiöt, ungefer.

Minuendi: End det, om end ikke meer, J det ringeste det, om end ikke meer.

Comparandi: Meer end, Mindre end, Meest, Mindst, Saavelsom, Baade og, saa og, huormeget meer, end saa meget dis meer, Som.

Dubitandi: Kand skee, Maa skee contractè Mosse, Mueligt, Mon, om, eller ej, Neppe.

Interrogandi: Huorfor, Hvi? Hvi saa? Mon? Monne? Huordant? Hvorledis? om?

Affirmandi: Ja, Ja saa Mænd, Vist, saa, No, Jo, sandelig.

Negandi: Nei, Neimænd, ike, ej, Jngenlunde, aldrig, Jngenstedz, ei heller.

Demonstrandi: See, Höm, Ræt.

Hortandi: Vel, Velan, lad gaa, fort, fortan.

Optandi: Ah! ô, gid, gierne.

Concedendi: Mueligt, Velmueligt.

Prohibendi: Jkke, Jngenlunde.

Restringendi: Saa viit, Saa langt.

Corrigendi: Heller, ja, endmeer.

Eligendi: Synderlig, fornemmelig, heller, heldst, meget meer, för, förend.

[Bl. 17v] Excludendi: Alleeniste, Just, Kun, ikkun.

Separandi et Distribuendi: Seerdelis, mangefold, Tofold, eenfoldigt, eenfectigt, enkende, Dobbelt, Dör fra Dör, Mand fra Mand, Huus fra Huus, stykkeviis, sneesetal, Tyndemaal.

Congregandi: Tillige, Tilhobe, Tilsammen, sanked, samptlig, flokketal, Hobetal, Lyngviis, Samviis.

Eventus: forgievis, Slumpviis, omsonst, u-forvarendis.

Adverbia qvædam comparantur:

Gierne	Hælder	Hældst*
Vel	bedre	best
Ilde	Verre	Værst
Meget	Meere	Meest
Nylig	Nyligere	Nyligst Nys
Silde	Sildere	Sildest Sidst
Inde	—	Inderst
Under	—	Underst
Nede	—	Nederst etc.

CAP. VIII.

De Præpositione.

Præpositiones separabiles:

Aa, antiq. Ad, Af, An, Bag, bi, blant, bort, Effter, fiern, for, fore, forbi, formedelst, foruden, fra, fran, frem, fremfor, Gien, Hart, hos, Hos, I, Iblant, Jefne, Igien, Igiennem, Imellem, Imoed, Ind, Inden i, langs med, Mellem, Mod, Nær, Ned, Neden, Nedenfor, Nedentil, Neder, Oven, Ovenfor, Oventil, Over, Om, Omkring, Omtrent, Op, [Bl. 18r] Paa, Sammen, Sönder, Til, Tilbage, tilforn, Tilsammen, Tvertfor, Tvertimod, ud, udaf, uden, udenfor, udenved, under.

Præpositiones Inseparabiles:

Be, Mis, Sam, U, Van, Vel, Veder, und.

Nota: cum amittunt casus, fiunt Adverbia.

CAP. IX.

De Conjunctione.

Copulativæ: Og, Ogsaa, Baade og, saa og.

Disjunctivæ: Enten, Eller, Helder, hverken.

* qvasi ab Hæld

Concessivæ: Endog, dog, Albligevel, Omendskiönt, Skiönt, U-anseet.

Adversativæ: Men, Mens, Endog, icke disminbre, ellers.

Conditionales: Dersom, uden saa er, uden da, Men om, Om, saa fremt, Dend stund, Med mindre, hvis, hvis ei.

Conclusivæ: Derfor, fordi, Huorudofuer, Da, Derfor.

Continuativæ: End, dereffter, derneſt, derfor uden, Eendelig, Ellers, da Item, Meere, först, Siden, Sidst, fremdeelis, Men, Al-deelis, dertil med, Herforuden, Omsider, her hos, vel — men.

Cavsales: Thj, fordj, Naar, Naar som heldst, Effterdj, At, At ei, Paa det, Effter som.

Explanativæ: Nemlig, Som er, Forstaa, undtagen.

[Bl. 18v]

CAP. X.

De Interjectione.

Admirantis: Fi, Noe, Hym, Hillimænd.

Approbantis: A A, Brav, Abrav, obrav, aha, velan.

Comminantis: Næ, Holt, Vie, Hvis, Se, Eje.

Dolentis: A ha ha, Ei, Væ, av, oho.

Metuentis: Ah, Ah.

Indignantis: Vi, ovi, Vok, Ei! Eje.

Gavdentis: Ha, Ha Ha, Ti hi hi, Coratzig, Hei, Hopas.

Irridentis: Hii, Titit, Ho Ho, Pipip, Ha Ha, Err, Trudz, Hitz.

Lacrimantis: Hu Hu, Hy Hy Hy, Hei, oho, ovak, Jodut.

Blandientis: Jja, Eja.

Exclamantis: Ô, oh, Ach Ho Ho.

Vocantis diversimodè: Hör, Tirr, Tyrue, flöe, Bos, Bos, Kippe, Kutze, Tyt Tyt, Grys, Pille Pille, Titte, dull, Till, fell, Nyg, Krigs [?], Pus.

Fastidientis: Fi, Evi, Pyt, Tvi, Avei, Bort, U, fyy.

Silentii: Hys, Tys, St., Tie, Hör, Hvist!

Cæterum.

Idem hoc tute melius qvantò invenisses,

Thraso!

Bandsættelse af ukendt gærningsmand til en forbrydelse.

Af

V. A. Secher.

I samlinger til jysk historie og topografi[1] har afd. overlærer Kinch meddelt «Bandlysning over en uopdaget Tyv» efter Ribe bys tingbog for 1582 med opfordring til andre om at fremdrage flere eksempler på denne skik. I sit værk «Ribe Bys Historie og Beskrivelse»[2] har Kinch efterkommet sin egen opfordring og omtalt nogle ny eksempler på skikken fra følgende årgange af tingbogen, ligesom han har anført Kristian IV's forbud mod dens udøvelse i frdg. 1629 27. marts 1. 21, optaget i reces 1643 1. 2. 21, men han har overset, at han også denne gang kunde have forøget sin eksempelsamling fra let tilgængelige kilder. Senere er forholdet under henvisning til et par i min «Samling af kongens rettertingsdomme» 1595—1604 og Rørdams «Danske Kirkelove» offentliggjorte eksempler blevet berørt i «Haandbog i den danske Kirkeret»[3]. Dr. H. F. Rørdam har derefter i kirkehistoriske samlinger[4] meddelt ét eksempel på «Bandlysning som Retsmiddel» og provst L. Koch har i en afhandling om «Gudstjenesten i den danske kirke efter reformationen» i samme tidsskrift[5] lige omtalt, at det på bispemødet 1540 vedtoges, at der kunde lyses band over ukendt misdæder, men nogen systematisk fremstilling af reglerne for en sådan bandsættelse, bilagt med tilstrækkelige eksempler, har heller ingen af de to sidstnævnte forfattere givet. Det er derfor en sådan som skal forsøges her.

* * *

Anvendelsen af kirkens band overfor den ubekendte gærningsmand til en borgerlig forbrydelse eller forseelse blev tilladt ved

---

[1] 1. række 2, 111.
[2] 2. Bd. 1536—1660 S. 565.
[3] af H. Matzen og Joh. Timm, Kbh. 1891 S. 13.
[4] 5. række 1, 760—63: «Bandlysning som Retsmiddel».
[5] 5. række 1, 387.

artiklerne 1540 10. avgust, vedtagne af rigets superintendenter på et møde i København. Det hedder i disse[1]:

Statim post commissum aliqvod crimen notorium et manifestum, etiamsi non sciatur, quisnam commiserit, liceat parochio ejus loci de jure et facto excommunicatum declarare . . . donec resipuerit.

Skönt denne bestemmelse er af ganske almindeligt indhold og tillader at bandsætte den ukendte gærningsmand til en hvilken somhelst forbrydelse, synes man dog i praksis at have fulgt en anden regel, ligesom man med hensyn til fremgangsmåden heller ikke har fulgt anvisningen i artiklerne fra 1540.

I. Forbrydelser og forseelser, for hvilke bandsættelse af ukendt gærningsmand blev benyttet.

Blandt de eksempler, som ere påtrufne, findes mærkelig nok ingen med bandsættelse for de grovere forbrydelser som mord, drab, lemlæstelse eller sårtilføjelse, voldtægt o. s. v., skönt det drejer sig om en tidsalder, i hvilken den slags forbrydelser hørte til dagligdags hændelser, ligesom det jævnlig måtte forekomme, at gærningsmanden til en sådan forbrydelse var ukendt. De påtrufne tilfælde samle sig derimod om følgende forbrydelser:

1. Flytning eller forvanskning af skelsten, agerrener eller skeltræer. Når disse forhold særlig give anledning til bandsættelse, tör grunden søges i bestemmelsen i 5. Mosebog 27, 1: «Forbandet være den, som flytter sin næstes markeskel»[2]. Eksemplerne ere:

Rigens marsk Peder Gyldenstjærne lod 1585 lyse til band for nogle flyttede skelsten i Karup enge i Hammerum herred, da det ikke var vitterligt, hvem der havde gjort gærningen. Da sagen blev beroende derved [idet præsten formentlig har nægtet at bandsætte], ansøgte han kongen, som havde tilskiftet ham engene, om at ville forordne, «at efter den christne kirkes skik og Guds egen lov for slig skelstens forrykkelse maa gaa band». Kongen tilskrev s. å. 13. avgust i overensstemmelse hermed provsten om at pålægge præsten at efterkomme P. Gyldenstjærnes begæring[3].

Jørgen Friis lod 1591 lyse til band for nogle agerrener[4], som holdtes for skel mellem Søgårds mark og Stjærneborgs mark og mellem denne

---

[1] Rørdam: Danske Kirkelove 1, 138, tidligere trykt af Pontoppidan i Annales ecclesiæ Danicæ 3, 248 f.

[2] Jfr. også Matzen og Timm: Den danske Kirkeret s. 13.

[3] Rørdam: Danske Kirkelove 2, 385. Missivet er også anført hos Kinch: Ribe Bys Historie 1536—1660 s. 565.

[4] I Herredagsdombogen står to gange «Horre-Renne», hvilket ord ikke ses at være behandlet i Kalckars ordbog, hverken under H eller R, skönt ordbogen s. 99 meddeler citatet med «horrerenne». Formen er

og Hedgårds mark i Skodborg herred, både på dem, som havde opplöjet renerne, og på dem, som havde ladet dem opplöje[1].

I en kongens og rigens dom af 1599 citeres en bekendelse af en præst om, at han havde lyst til band for et «grimet træ»[2], som var hugget i Østerskov i Vrads herred[3].

Fire adelsmænd afgave 1587 en erklæring bl. a. om, at det for dem var blevet bevist, at der var «kommet band» for en skelsten i Obenholt i Dronninglund sogn i Vendsyssel[4], hvilken sten skulde være henlagt ved nattetid.

2. Dokumentfalsk. Herpå haves kun ét eksempel:

Beritte Matises af Rasted på Låland blev 1569 sagsøgt for kongens retterting i anledning af, at hun skulde være i besiddelse af et forfalsket skødebrev, i hvilket en mands navn var udslettet og et andet indsat i stedet. Beritte nægtede at have forfalsket skødet, som hun havde arvet efter sin afg. husbonde. Hun godtgjorde med et sognevidne af Rasted sognestævne 1569, at hun for sig og sine havde ladet sætte i band den, som havde forfalsket samme skødebrev[5].

3. Tyveri eller borttagen af genstande, som kunde formodes at være stjålne:

Mads Hansen i Holt lod 1582 i Vamdrup kirke gå band for en økse, som Jep Adsersen kastede i hans gård, da han og Jens Hansen kom i bårdag sammen i Mads Hansens gård, hvilken økse denne tog op og satte i væggen ved sin dör, hvorfra den er borttaget[6].

Om bandførsel indledet 1570 i anledning af et forsvundet vognhjul se nedenfor s. 199.

Kinch beretter[7] efter Ribe bys tingbøger fra årene 1613 og 1621 tilfælde, i hvilke bortkomne og stjålne sager blev efterlyste fra prækestolen, og han mener, at der i disse tilfælde har været benyttet bandførsel, uden at dog dette fremgår klart af de af ham anførte uddrag.

Sognepræsten i Jetsmark i Hvetboherred «liuste [1629] af predikestolen och nogle gange giorde bøn for nogen», som havde frastjålet Niels Friis til Lundergård et skøde og andre breve[8]. «Der Niels Friis ei kunde komme i forfaring, hvem saame tyf vere kunde, blef forskrefne tyf . . .

---

sikkert en fejllæsning for konceptets «Ager-Renne», jfr. Rosenvinge: Udvalg af gamle danske Domme 4, 262 note 7.

[1] Rosenvinge a. st.

[2] ɔ: et skeltræ.

[3] Secher: Kongens rettertingsdomme 1595—1604 s. 267.

[4] a. st. s. 301.

[5] Rosenvinge a. st. 3, 95

[6] Sognevidne herom trykt i Saml. til jysk historie og topografi 1. række 2, 111.

[7] Ribe Bys Historie 1536—1660 s. 565.

[8] Et tingsvidne blev herom optaget på Hvetbo herreds ting 1633. Dokumentet herom blev for en del år siden fundet af mig i bindpladen til en bog. Det meddeles i Saml. til jysk historie 3. række 6 bd.

offentlich af predikstolen sat i kirkens band, med mindre hand samme bortstolen brefve førte til stede[1]».

Maren Kruses i Års havde to heste til græsning hos Jens Søvrensen i Viby og hestene blev stjålne. Flere Viby mænd vidnede nu 1636, «at det dennem fuld vitterligt er, at der udi dieris kierke skal verre lyst til band for to hester, som er bortstollen til Jens Søvrensens ibidem, som der gik udi gresning och Maren Kruses udi Aars er tilhørende[2]».

I Vester Egede kirke lader Kristoffer Degn 1659[3] «lyse til bands» over nogle djævels og uforskammede mennesker, som nu for kort tid siden udaf den lede satans indgivelse har bortstjålet fra ham såvel som fra andre bedrøvede folk en hel hob gods og gode klæder, at Gud allermægtigste samme tyve og uhørlige djævelskroppe vilde straffe, så de for hver mand kunde blive åbenbarede, at de kunde få deres tilbörlige verdsens skam og ulykke.

Til præsten i Vester Egede beklagede Kristen røgter sig 1659 over, at der var et ondt menneske, som havde malket bægge hans køer om morgenen[4], og s. å. beklagede Anders Jørgensen sig over, at ham er frataget en høstak i mosen, at hvo, som det haver gjort, vilde stille ham tilfreds derfor, «paa det at kirkens bøn skal ikke gaa derfor[5]».

I 1651 lod Lavrids Andersen i Vester Egede 1. søndag i fasten i kirken lyse efter en ham frakommen kårde; hvis nogen kan skaffe ham vidskab om den, vil han give ham en daler for umagen, «men blifver hun dult skal kirkens bøn gaa for den»[6].

4. Beskadigelse af fremmed ejendom. De påtrufne tilfælde angå udelukkende drab af husdyr eller beskadigelse af sådanne, men yderligere tilfælde ville vel efterhånden kunne fremdrages.

I Århus bekendte 1636 en tyv ved navn Esge Rasmussen bl. a., at han havde dræbt en ko for Maren Grerses i Tistrup og «den dag der gik band for samme kov, var hand udi kierken och blef bandsat for koen och sagde, at han icke paa 7 aars tid hafde verret til alters»[7].

I Vester Egede kirke lyses 1658 hellig trefoldigheds søndag «1. gang til bands» over et ondt menneske, som har slåt en gris i hjæl, at de mennesker, som har gjort disse gærninger, giver det til kende, for at ikke «den christne kirkis bøn skal gaa derfor»[8].

---

[1] Påtegning bag på beskrivelsen af tingsvidnet.

[2] Hübertz: «Aktstykker vedkom. Staden og Stiftet Aarhus» 2, 200.

[3] Fredr. Barfods uddrag af den senere brændte kirkebog for Vester Egede i Sælland, der indeholdt en liste over de begæringer om lysninger og bön fra prædikestolen, som indløb til præsten, i Kirkehistor. Saml 3. række 6, 798.

[4] Barfod a. st. 798.

[5] Barfod a. st. 799.

[6] Barfod a. st. 798.

[7] Hübertz a. st. 2, 199.

[8] Barfod a. st. 798.

På Ribe byting truede 1621 en mand med at lade kirkens band gå over gærningsmanden til, at et af hans svin var blevet slåt fordærvet[1]. Det er vel ikke konstateret, at der i denne sag fandt bandsættelse sted, men efter eksemplet fra Vester Egede er der intet urimeligt i at antage det.

De anførte eksempler på utvivlsom eller sikkert utvivlsom anvendelse af bandsættelse over ukendt gærningsmand eller på forberedelse til en sådan bandsættelse angå altså kun fire forbrydelser: forvanskning af marke- eller skovskel, dokumentfalsk, tyveri og beskadigelse af fremmed ejendom (dyr) og i det hele netop små og ubetydelige sager. Anvendelsen er derfor forsåvidt i strid med artiklerne af 1540, der netop udtrykkelig foreskriver, at sådan bandsættelse ikke må benyttes i småsager: «Hic tamen admoneri debent parochi, ne propter rem leviculam utantur hoc ecclesiæ flagello». På den anden side kan det næppe bestrides, at anvendelsen af band i sager som de anførte overhovedet var i ubetinget strid med kirkeordinansen af 1539, der netop betoner, at sådanne sager høre under sværdet, det vil sige den verdslige øvrighed eller herskabet.

II. Fremgangsmåden ved bandsættelse af ukendt gærningsmand.

Bandsættelse i almindelighed var gejstlighedens middel til at hævde kirkens disciplin. Målet, som skulde opnås, var denne og intet videre. Initiativet til bandsættelsen toges derfor af gejstligheden selv som den kirkelige disciplins vogter. Anderledes var forholdet ved bandsættelse over ukendt gærningsmand til en forbrydelse. Det kirkelige synspunkt var vel det, at bandlysningen, eventuelt bandsættelsen, skulde påvirke gærningsmanden til syndserkendelse, til anger og omvendelse, således at han vedkendte sig gærningen og udsonede sig med de kirkelige myndigheder. Dette sidste kunde dog ikke ske uden at han genoprettede, hvad han havde forbrudt eller dog stillede skadelidte tilfreds, medens skadelidte, netop fordi han ikke kendte gærningsmanden, ikke kunde skaffe sig oprettelse ad rettens vej eller ved henvendelse til de verdslige myndigheder. Bandsættelse over ukendt gærningsmand til en forbrydelse blev derfor et tvangsmiddel i skadelidtes hænder, og ledelsen af bandsforfølgningen påhvilede derfor ham, ikke præsten; skadelidte måtte møde under forfølgningen som under en

[1] Kinch a. st.

rettergang og efterhånden begære de enkelte skridt af forfølgningen foretaget.

Medens det efter kanonisk ret var biskoppen, der dekreterede bandsættelse, var det efter den tyske såvel som den danske protestantiske kirkeret præsten (parochus), som havde denne beföjelse[1], se kirkeord. 1539 bl. L: «den dom, som predicanterne paa menhedens vegne . . . hafve ladet liude ofver dennom», nemlig de bandsatte jfr. norsk kirkeord. 1607 bl. X. Det er derfor også sognepræsten i gærningsstedets sogn («parochus ejus loci» hedder det i artikler 1540), til hvem bandsrekvirenten i sag mod ukendt gærningsmand skal henvende sig og påvise, at den pågældende gærning er vitterlig (notorium et manifestum). Hvis præsten ikke efterkommer begæringen, kan han gennem provsten få kongens pålæg om at efterkomme den[3]. I Ribe stift synes på den anden side biskoppen (superintendenten) at have villet gribe ind i præstens afgörelsesret. Iver Lunge til Tirsbæk udtog 1557 stævning i danske kancelli til kongens retterting mod biskop Hans Tavsen, fordi denne havde tilladt sognepræsten i Sønder Omme i Nörvang herred at bandsætte Iver Lunges tjænere[4], og 1591 har Jørgen Friis til Vadskærgård stævnet biskop Hans Lavesen til samme ting, fordi han först havde tilskrevet provsten i Skodborg herred om at befale en sognepræst at foretage en bandførsel, men senere havde givet kontraordre[5].

Artiklerne af 1540 tillader, at bandsættelsen af ukendt gærningsmand må finde sted straks (statim), men herved kan næppe være ment, at man helt kunde sætte sig ud over den almindelige for bandsættelse foreskrevne fremgangsmåde. Denne skulde efter kirkeordinansen nöje indrettes efter Matt. evang. 18, 15—17 således, at to underhånds påmindelser skulde gå forud for bandsættelsen. Hermed kombinerede man dog sikkert snart en yderligere lysning til bands fra prækestolen på to søndage, hvorefter bandsættelsen eller bandførselen fandt sted den 3. søndag. Man skelnede således bestemt mellem bandlysning, den forberedende handling, og bandsættelsen, den forfølgningen afsluttende handling.

---

[1] I Tyskland gik beföjelsen dog snart fra præsten over til konsistoriet.

[2] Kgl. missive 1585: sognepræsten i det sogn, som forskrevne enge er liggendis, hvor forskrevne stene ere optagne (Rørdam: Kirkelove 2, 385).

[3] se ovfr. s. 191.

[4] Kancelliets brevbøger 1556—60 s. 69.

[5] Rosenvinge: Udvalg 4, 261.

Ligeoverfor ukendt gærningsmand måtte selvfølgelig de to underhånds påmindelser falde bort. Man begyndte derfor med, at præsten foretog «lysning til bands» fra prækestolen på to søndage[1] og «bandførte»[2] gærningsmanden på den tredje, hvis denne ikke forinden havde mældt sig. I sognevidnet af 1582[3] hedder det derfor også: «Mats Hanssøn i Holt lod tvende gang liuse for band i Vamdrup kierke efter then øx . . . och . . . hand lod band gaa for forskrefne øx, som der pleier at gaa for andre saadanne gierninger».

I et kgl. missive 1585 13. avgust foreskrives dog i det da foreliggende tilfælde fra Hammerum herred følgende fremgangsmåde[4]:

Provsten skal forordne, at præsten i det sogn, hvor de enge ligge, i hvilke skelstenene ere optagne, for samme gærning lyser til den hellige kirkes band tre søndage efter anden, og dersom midlertid ingen kommer, som samme gærning vil bekende og tilstå, at der da fjærde søndag gives og går band for den kristne menighed over hvilken, der . . . samme skelsten forrykket og skel forvildet haver».

Her foreskrives altså en tre gange gentaget lysning til bands, forinden bandsættelsen kan finde sted, og dette var vist også blevet reglen for Danmark i almindelige bandssager, se kgl. missive 1580 11. juni om bandsættelse af dem, som leve sammen med løse kvindfolk. Reglen om tre lysninger fastsloges endelig ved frdg. 1629 27. marts I § 12, reces 1643 1. 2. 12[5]. I Norge

---

[1] Rosenvinge: Udvalg («lysning for band») 3, 119: «. . . ladet liuse til band . . .»; 4, 262.

[2] a. st.: «. . . at hand icke tuorde bandføre for det hiul . . .»

[3] Se ovfr. s. 192.

[4] Se ovfr. s. 191.

[5] Efter den kanoniske ret fandtes ingen fast regel om, hvor mange påmindelser der skulde gives den pågældende, inden bandsættelse måtte ske, i det man formentlig har henholdt sig til Matth. evang. 18, 15—17. Et enkelt sted (c. 9 in VI° 5. 11) hedder det vel, at gyldig påmindelse (monitio canonica) skal foretages tre gange, men det tilföjes udtrykkelig: «medmindre nødvendigheden kræver det anderledes». Som regel kan derfor kun en to gange gentaget påmindelse kræves. Det er derfor uberettiget, når Holberg: Kong Valdemars lov, Kbh. 1886 s. 154, for at kunne aflede proceduren med rigens ret og dele med de tre påmindende kongebreve af den kanoniske rets bandsforfølgning og i møde gå den af mig (Om vitterlighed og vidnebevis 1, 220 ff.) givne forklaring af procedurens oprindelse påstår, at det var «en uomgængelig nødvendighed for, at denne straf (excommunication) kunde påføres nogen, at der forud for denne var gået en monitio canonica, en tre gange forgæves til den skyldige rettet

derimod vedtoges endnu 1596 på et møde i Sken mellem bispen og byens præster regler for bandsættelse, hvorefter der foruden de to underhånds advarsler efter Matth. 18 kun skulde lyses på prækestolen to søndage, medens bandsættelsen da kunde finde sted den tredje søndag[1]. Hvorvidt man nu under forfølgningen mod ukendt gærningsmand akcepterede reglen om tre lysninger, eller fremdeles nöjedes med to, har hidtil ikke kunnet konstateres. — Lovlig til ende bragte lysninger var imidlertid en ufravigelig betingelse for, at bandsættelse måtte finde sted. En præst i Hjörring afsattes 1582 bl. a., fordi han havde bandsat en mand uden «lovlig at have lyst for band»[2], og superintendenten på Gulland mag. Povl Andersen dömtes 1599 fra sit embede for «uadvaret» at have «sat»[3] rådmand Jørgen Volders, der da var på en rejse i Danmark, i band[4]. På Sokkelunds og Smørum Herreders kalente 1574 forligtes en sag mellem en præst og hans sognemand, der klagede over, at han ikke var så rettelig bandsat som det sig burde, i det man erkendte, at præsten «ikke ret procederede efter Kristi regel i Matth. 18»[5].

Når bandlysningen var foretaget de foreskrevne gange fra prækestolen, kom den følgende søndag turen til bandsættelsen. Det ser ud til, at denne i sag mod ukendt gærningsmænd udtrykkelig måtte begæres af bandsrekvirenten under henvisning til, at den skyldige ikke havde mældt sig.

Der var lyst til bands for nogle opplöjede agerrener, og «dend dag, bandsdag var, da hafver Jørgen Friisis fuldmectig verrit band begierindis, epter som tilforn var liust . . . och her Mads da icke hafver vild bandføre, men dog for andre tilbørlige sager bandført»[6].

Det ses af denne udtalelse, at bandsforfølgningen sluttedes på «bandsdagen» med bandsættelse eller bandførsel. Bandsdag

---

opfordring om at rette for sig. En «monitio canonica» bestod som nys nævnt ikke af tre påmindelser, men hver af de enkelte påmindelser, som skulde gå forud for en retsgyldig bandsættelse, skulde være en «monitio canonica» ɔ: en efter kanonisk ret gyldig påmindelse, hvilket er noget helt andet. Men hermed bortfalder betydningen af den parallel, som Holberg har villet påvise mellem proceduren med rigens ret og dele og bandsforfølgningen. Disse to forfølgninger har derfor aldeles intet med hinanden at göre.

[1] Biskop Jens Nielsens visitatsbøger 1574—97, Kria. 1885 s. 430.

[2] Kancelliets brevbøger 1580—83 s. 588.

[3] Skal vel være: pålagt sognepræsten at bandsætte, se ovfr. s. 195.

[4] Secher: Kongens rettertingsdomme 1595—1604 s. 284.

[5] Ny kirkehistor. Saml. 4,368.

[6] Rosenvinge: Udvalg 4,262.

forklares af Rosenvinge[1], Molbech[2] og Kalckar[3] som enstydig med bandssøndag, og den sidste anfører endog under «bandsdag» bevissteder, der hører hjemme under «bandssøndag». Dette er dog aldeles urigtigt. I kirkeordinans 1539 havde man optaget en bestemmelse om, at præsten to gange om året: på palmesøndag og 4. søndag i advent skulde forkynde, «hvilke der skulde afholde sig fra alters sakramente», altså en fortegnelse over de bandsatte, hvorimod der ikke tales om, at selve bandsættelsen eller udelukkelsen fra alterets sakramente skulde foregå på disse to dage alene. Det hedder da også i Peder Plades traktat af 1553[4]: præsten skal to gange om året forkynde de ulydige i band og siden så tit behov göres. Herved sigtes til de to nævnte søndage. Det er nu disse, som kaldes «bandssøndage», fordi der regelmæssig på dem foretoges en fornyelse af de løbende bandsættelser, ikke fordi det, som Rosenvinge mener, «var sædvanligt» at anvende dem til bandsættelser. «Bandsdag» kunde derimod enhver søndag være, i det der herved forstodes den dag, på hvilken bandsforfølgningen efter foregående lysninger til band, sluttedes med bandsættelse eller bandførsel. Det vilde da også være aldeles upraktisk, hvis bandsættelsen overhovedet skulde have nogen betydning særlig ovenfor ukendt gærningsmænd, da at vente med at foretage den, til en af de to bandssøndage indtraf.

Når bandsforfølgningen mod ukendt gærningsmand var sluttet og bandsættelsen havde fundet sted, udstedtes derom et sognevidne. Et sådant om en bandsforfølgning i Vamdrup kirke 1582 er trykt i «Samlinger til jysk historie og topografi»[5]. Et andet sognevidne udgivet til Rasted sognestævne 1569 om bandsættelsen i Rasted kirke citeres i en kongens og rigens råds dom af s. å.[6].

III. Den moralske virkning af bandlysning over eller bandsættelse af ukendt gærningsmand.

For en moderne bevidsthed kan det synes uforståeligt, at en bandlysning fra prækestolen virkelig kunde udøve nogen virkning på den gærningsmand, som hidtil havde forstået at dølge den efter-

[1] a. st. note 8.
[2] Glossarium 1,61.
[3] Ordbog til det ældre danske sprog 1,98 og 100.
[4] Rørdam: Kirkelove 1,349.
[5] 1. række 2, 111—12, se ovf. s. 192.
[6] Rosenvinge: Udvalg 3, 95; se ovfr. s. 192.

lyste, af ham begåede forbrydelse. Den ofte forekommende bandsforfølgning så vel som de jævnlig til tinge fremsatte trusler om at ville benytte denne kirkelige retsforfølgning[1] mod den ukendte gærningsmand ligesom lejlighedsvise udtalelser om fremgangsmådens hyppighed: «efter den kristne kirkes skik»[2], «band . . . som der plejer at gå for andre sådanne gærninger»[3], viser dog, at bandlysningen ikke kan have været helt virkningsløs, og at de kirkelige myndigheders magt og indflydelse over befolkningens sindelag vedvarende til trods for reformationens indførelse må være vedblevet at være mindst lige så kraftig som i katolicismens dage. Der er imidlertid overleveret et virkeligt eksempel på bandlysningens magt over sindene, selv hos den ukendte gærningsmand.

Året 1570 havde Lars Jensen i Spörring i Vester-Lisbjærg herred leveret nogle forhjul til Jep Rasmussen, men atter tilegnet sig det ene, efter hans senere angivelse, fordi han ikke straks fik sin betaling. Da han nu bar dølg på, hvad han havde gjort, lod Jep Rasmussen lede og spörge efter hjulet og til sidst lyse til bands for det. Lars Jensen gik da efter præsten på kirkegården, råbte efter ham og bad ham bie, da han vilde tale med ham. Lars Jensen sagde nu, at præsten ikke behøvede at bandføre for det hjul, «han skulde selv vide, hvor det var»[4].

Om en kirkeretlig virkning, som af de kirkelige myndigheder kan gennemføres, over for den bandsatte ukendte gærningsmand vil der selvfølgelig ikke kunne være tale, så længe han bærer dølgsmål på den begåede forbrydelse. Först når han, drevet af den gennem slægtled nedarvede respekt for kirketugtens magtmidler og forestilling om disses virkning på tilværelsen efter døden, gik til bekendelse om sin forbrydelse overfor de kirkelige myndigheder, kunde der blive tale om fra disses side at göre de for den bandsatte fastsatte kirkelige følger virksomme, hvis han ikke omvendte sig. Dette vil straks blive klart, når man ser på disse. Medens følgen af bandsættelse efter kirkeord. 1539 kun var udelukkelse fra alterets sakramente og den danske protestantiske kirkerets band således oprindelig svarede til den kanoniske rets lille band, udvidedes følgen allerede ved synodalbestem-

[1] Kinch: Ribe Bys Historie 1536—1660 s. 565.
[2] ovfr. s. 191.
[3] Saml. til jysk historie 1. række 2, 111 jfr. ovfr. s. 192.
[4] Rosenvinge: Udvalg 3, 119.

melserne af 1546 24. oktbr.[1] således, at man sammenblandede den kanoniske rets lille og store band: «de bandsatte skulde afholde sig fra alle de ting, fra hvilke man plejer at afholde bandsatte». De blev ikke alene udelukkede fra alterets sakramente, men også fra fadderfunktion ved dåben, fra overværelse af andres kommunion, hvad enten denne foregik i kirken eller hos syge, samt fra kirkelig vielse. Omtrent de samme bestemmelser optoges i frdg. 1629 27. marts I § 13 og 19 og derfra i reces 1643 1. 2. 13 og 19, hvorfra de overgik til DLov 2. 9. 12 og 19, se nedenfor s. 201.

IV. Forsøgene på at afskaffe og omdanne bandsættelsen af ukendt gærningsmand.

De ovenfor gennemgåede eksempler på bandlysning over eller bandsættelse af ukendt gærningsmand eller trusler om at ville i værk sætte en bandsforfølgning fra tiden för 1629 ere alle på ét nær, der er fra Låland, fra Nörre Jylland, medens der intet tilfælde findes fra Sælland. Dette sidste står sikkert i forbindelse med, at det allerede 1578 på Roskilde landemode blev vedtaget at ophæve den i bispemødeartiklerne fra 1540 givne tilladelse til sådan bandførsel. Landemodemodeakterne[2] fra nævnte år bestemmer nemlig:

«Når man ikke kender tyven eller forbryderen, må man ikke bandsætte ham, men ellers hårdelig og alvorlig straffe sådan gærning af prædikestolen og åbenbar give til kende, at han blev bandsat straks, da hans onde gærning blev gjort, og bede gud, at han må bekende og rette og bedre sig.»

Muligvis er en lignende bestemmelse vedtaget på Fyns landemode, da der fra Fyns Stift, hvorunder Låland og Falster den gang hørte, intet eksempel på bandførsel over ukendt gærningsmand er påtruffet siden det ovenfor omtalte[3] tilfælde fra Rasted af 1569. Fra Fyn selv omtaler biskop Jakob Madsen i sin visitatsbog en række tilfælde af bandsættelse efter almindelige regler, men nævner fra sin Embedstid 1587—1606 intet tilfælde af bandsættelse af ukendt gærningsmand.

Bestemmelsen i de sællandske landemodeakter af 1578 blev kilden til frdg. 1629 27. marts I § 21, senere overgåt i reces

[1] Rørdam: Kirkelove 1, 255.
[2] Roskilde synodalakter i Ny kirkehistor. Saml. 4, 373.
[3] S. 192.

1643 1. 2. 21 og herfra i Danske lovs 2. 9. 23, dog med en lille ændring i udtrykket, der ikke kan have haft nogen praktisk betydning. I frdg. 1629 hedder det nemlig: «Ikke heller må lyses til band for den, som ikke vides hvor», hvad i Reces 1643 er blevet til: «ikke vides hvem», medens DLov har: «ikke vides, hvem han er», men det er klart, at man i reglen må vide, hvem gærningsmanden er til den forbrydelse, for hvilken der bandsættes, når man kender hans opholdssted. I stedet for bandsættelse byder frdg. 1629, at «præsten skal af prædikestolen bede og formane gud den almægtigste, at så fremt samme menneske lever, den må blive kendt, åbenbaret og tilbörligen straffet . . .; derhos og at efterdi . . ., da skal han advares . . . at han holder sig fra vor herris Jesu Christi legems og blods sakramente, efterdi han er udi guds vrede, indtil han sig bedrer, bekender og omvender». Da nu den kirkeretlige virkning af bandsættelse samtidig fastsættes i det væsentlige (nægtelse af alterets sakramente, fadderværdighed, «hæderligt samkvem» med andre og kirkelig begravelse, se §§ 13 og 19 jfr. § 15) omtrent som tidligere, se ovenfor s. 199—200, blev den praktiske følge kun, at «den kristne kirkes bön» trådte i stedet for den egentlige bandsættelse af den ukendte gærningsmand, medens man i øvrigt benyttede samme fremgangsmåde som tidligere. Man vedblev at benytte de nedarvede udtryk: «lyse til bands» og «bandsætte» på samme måde som för, jfr. påtegningen på tingsvidnedokumentet af 1633 fra Hvetbo herred[1]. i hvilken den handling, som i tingsvidnet kaldes «lyse af prædikestolene og nogle gange göre bön for», betegnes som at «sætte i kirkens band»; se endvidere i 1636: «der gik band for samme ko», han «blev bandsat for koen»[2]. Den samme sprogbrug benyttedes på Sælland, se tilfælde fra 1658: «lyses 1. gang til bands», hvor der dog sikkert kun er tale om «kirkens bön»[3]. Netop fordi sprogbrugen har været så vaklende og fremgangsmåden vist stadig den samme, har der ikke været grund til her at ordne de påtrufne tilfælde, i hvilke bandsættelse eller kirkens bön over ukendt gærningsmand kom til anvendelse, i to grupper: tilfælde för frdg. 1629 (bandsættelse efter foregående bandlysning) og tilfælde efter frdg. 1629 (kirkens bön uden lysning). Det er dog også muligt, at man nogle steder, uden hensyn til frdg.

[1] Se ovfr. s. 193.
[2] Ovenfor s. 193.
[3] Ovenfor s. 193.

1629 har fortsat med bandsættelse af ukendt gærningsmand på den fra gammel tid brugelige måde.

V. Oprindelsen til bandsættelse af ukendt gærningsmand til en forbrydelse.

Herom har H. Rørdam udtalt sig ved meddelelsen af det ovfr. s. 191 omtalte tilfælde på følgende måde: «Blandt de lævninger fra romerkirken, som man endnu en rum tid efter reformationen gjorde anvendelse af, var kirkelig bandlysning i sager, som efter vor anskuelse havde lidet eller intet med kirken at göre, særlig i sådanne tilfælde, hvor forbrydelser vare begåede på en så skjult måde, at man ikke kunde komme forbrydelsen til livs ad rettens sædvanlige vej»[1]. Denne Udtalelse kan ikke forstås anderledes, end at man efter kanonisk ret end og med forkærlighed anvendte bandsættelse af ukendte gærningsmand. Intet kan imidlertid være urigtigere. Den kanoniske ret[2] skelnede mellem, om band udtrykkelig var foreskrevet som straf for den pågældende forbrydelse (excommunicatio juris), eller om det först dekreteredes af den jurisdictionshavende (biskoppen) efter dennes skön (excommunicatio hominis). Dette udtryktes også således, at man gjorde forskel mellem, om bandet indtrådte som umiddelbar følge af den med band belagte, notorisk begåede handling (excom. latæ sententiæ) eller om den först indtrådte i henhold til en afsagt kendelse (excom. ferendæ[3] sententiæ). Men en nødvendig forudsætning for, at bandsættelse overhovedet kunde finde sted var i alle tilfælde, at den pågældende sigtede var kendt. Bandsættelse af en person, hvis navn ikke vides, forekommer ikke i den kanoniske ret. Det var dernæst udtrykkelig foreskrevet i denne ligesom i artiklerne af 1540[4], at bandsættelse kun måtte finde sted, når der forelå en vitterlig, ikke ubetydelig årsag (manifesta non parva nec levis causa), og der findes vist intet eksempel på, at romerkirkens band til trods herfor er sat i gang, fordi et svin er blevet slået fordærvet[5] eller en gris

[1] Kirkehistor. Saml. 5. række 1,760—63.

[2] Se Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche 3. udg. 2, 381 f. og den der anførte literatur.

[3] Hos Bang: Den norske kirkes historie under katolicismen. Kria. 1887 s. 286 er dette blevet til: gerendæ.

[4] Se ovfr. s. 194 og c. 38 X 5. 39.

[5] se ovfr. s. 194.

dræbt[1] eller et vognhjul[2] eller en økse[3] er blevet borte, tilfælde, der ubetinget intet har med kirken at göre.

Den kanoniske rets bands regler modificeredes stærkt i den tysk-protestantiske kirkeret, medens bandsættelse iøvrigt bevaredes som et led i præstens, ikke mere biskoppens, beföjelse til at øve kirketugt[4]. Der findes imidlertid i de hidtil i E. Sehlings store udgave af protestantiske kirkeordninger[5] meddelte tekster ingen bestemmelse, som kan give grundlag for en bandsættelse af ukendt gærningsmand til en forbrydelse, og på min henvendelse til professor Sehling herom har han velvilligst meddelt mig, at han aldrig har truffet på en sådan anvendelse af bandsættelse. Det må herefter formentlig anses for godt gjort, at den tysk-protestantiske kirkeret heller ikke er kilden til den pågældende bestemmelse i artiklerne af 1540 10. avgust.

Der er herefter formentlig kun den mulighed tilbage, at ansvaret for denne bestemmelse såvel som for bandsættelsens og kirkebønnens anvendelse i de mindste verdslige bagatelsager påhviler vor egen protestantiske gejstlighed[6], der også ellers udmærket har forstået at anvende den af kirkeordinansen af 1539 i dens hænder lagte bandsmagt, endogså i egne interessers tjæneste f. eks. på de sognemænd, som ikke have tiendet retfærdigt, eller som vel have gået til sakramentet, men ikke ofret til præsten på de tre store festdage[7]; på en bonde, hvis fæ er gået i præstens eng og hvis heste er gået i præstens rug[8]; på en bonde, som havde rettergang med præsten[9]. Præsterne have formentlig i slige, dem selv vedkommende, tilfælde søgt deres berettigelse til at benytte bandsættelse i kirkeordinansens bestemmelse om, at denne måtte anvendes på dem, som ligge i åbenbare

---

[1] se ovfr. s. 193.

[2] se ovfr. s. 199.

[3] se ovfr. s. 192.

[4] se ovfr. s. 195.

[5] Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrh. I. Sachsen u. Thüringen nebst angrenzenden Gebieten. 1—2. Leipz. 1902—4. kv.

[6] Jeg har ikke fundet eksempler på bandsættelse af ukendt gærningsmænd i norske kilder.

[7] Kancelliets brevbøger 1580—83, s. 588.

[8] Mester Jakob Madsens Visitatsbog. Odense 1853 s. 113. I det her nævnte tilfælde bandsættes ikke alene bonden, men også hans hustru. börn og alt, hvad han ejede.

[9] Stavanger domkapitels protokol 1571—1630 s. 71.

laster og således «fortörne kirken», i det de i denne sætning mere have lagt vægt på fortörnelsen end på lasterne.

Når Rørdam kun har villet indrömme misbrugen af bandsættelsen for «en rum tid» efter reformationen, må han enten tillægge begrebet «rum» en meget stor udstrækning eller også må indrömmelsen være urigtig. Bandsforfølgningen mod ukendt gærningsmand var endnu i brug over halvandet hundrede år efter reformationen for de latterligste verdslige bagateller, i det det, som ovenfor påvist, overfor almuen stillede sig ganske éns, om forfølgningen endte med egentlig «band» eller med «kirkens bön», og præsterne have formentlig også delt denne betragtning. I det mindste er de af Barfod (ovfr. s. 193) meddelte prøver på «kirkens bön» efter Vester Egedes kirkebog mere lig bandsættelser end bönner: «menighedens bön over det forbandede menneske, som forleden slog N. N.s so over næsen», eller «som har skåret rumpen af N. N.s hopper». Det blev da også, som Barfod meddeler, på landemode 1688 under embeds fortabelse forbudt på prækestolen at lyse efter nogen med forbandelse. Forbudets nødvendighed er også oplysende.

Der kan ikke være tvivl om, at romerkirken har mange slags misbrug af de kirkelige magtmidler på sin samvittighed, men i dette tilfælde falder misbruget på den danske protestantiske gejstlighed alene, og denne kan ikke undskyldes med, at den kun fulgte traditionerne fra romerkirken.

Sprogforandringer.

Af

P. K. Thorsen.

Det sete afhænger af øjnene, der se.

Den festlige anledning, som her har forenet os, kalder hos mig mange gamle minder frem. For mig kommer nemlig den omstændighed til, at dagen indtræffer kort efter mit studenterjubilæum. Da jeg efter sommerferien 1883 første gang saa professor Wimmer paa universitetets lærestol, var jeg ikke saa ung af aar, som nybagte studenter pleje at være; men jeg var sikkerlig ikke mindre optaget i mit sind af ungdommelig spænding og forventning, end mine yngre kammerater vare det. Jeg havde længe tragtet efter at blive student, jeg vilde kende paa nært hold sprogvidenskaben, som den dyrkedes ved universitetet — paa afstand havde jeg kendt den allerede i nogle aar — og nu var maalet endelig naaet. Jeg føler derfor nu en ærlig trang til at takke for de 25 aar, og denne tak gælder først og fremmest vor fælles lærer, til hvis auditorium jeg ved mit anlæg og min udvikling fra første færd naturlig var henvist.

Det omraade af sprogvidenskaben, der i særlig grad har sysselsat mine tanker, er spørgsmaalet om sprogets forandringer, om forandringernes tilblivelsesmaade og tilblivelsestid. Det har længe staaet mig klart 1) at man vil kunne naa frem til et tydeligere og bestemtere billede af sprogets virkelige tilstand i de svundne tider end det, man faar ved det blotte, umiddelbare syn af litteraturen, og 2) at sprogforandringer under normale forhold ikke kunne foregaa i spring.

Vi ville begynde med barnesproget. Barnets sprog spiller en rolle i sprogvidenskaben, idet det paa den ene side paaberaabes som vejleder til forstaaelse af sprogets oprindelse og paa den anden side anses for at være en medvirkende aarsag til sprogets forandring. Hvor bestikkende dette maaske ved første øjekast kan tage sig ud, saa stiller det os overfor uløselige gaader, saa snart teorierne tænkes omsatte i praxis. Mennesker — eller,

om man vil, menneskeagtige skabninger — skulde have betjent sig af et sprogligt meddelelsesmiddel, der i lighed med barnets var halvfærdigt, sammensat af faa og enkle elementer, men dog af en saadan beskaffenhed, at det kunde danne grundlag for et menneskesprog, og børnene af disse samme mennesker, der levede sammen med forældrene, skulde have manglet evne til ret at opfatte og tro at bevare det allerede indvundne, og det endskønt unge saa vel som gamle i samdrægtighed og med afgjort held og fremgang virkede hen mod samme maal, sprogets fuldendelse. At antage, at der først var en tid, da de opvoxende slægter i særlig grad havde evne til at bygge op og bevare, og at der derpaa fulgte en tid, da deres opgave blev at rive ned og sætte over styr, det vilde dog være ganske meningsløst. Det vilde for øvrigt ogsaa stride mod en af videnskabens grundsætninger: Menneskets sproglige virksomhed er alle tider og alle vegne den samme. At det begyndende sprog var enkelt og rudimentært i sin bygning i sammenligning med det senere, finder desuden ingen støtte hos den empiriske sprogforskning. Denne har tværtimod vist, at det overalt er de ældste sprogtrin, der ere mest luxuriøst udstyrede. Men, kan der jo indvendes, den empiriske sprogforskning ved intet om sprogets barndom, da der existerede sprog, længe før noget litterært mindesmærke blev til. Ja, dette er sandhed. Fantasien har en vid mark til fri raadighed.

Naar sprogets oprindelse er paa bane, maa dyret almindeligvis gøre tjeneste som vidne sammen med barnet. Urmenneskets ufærdige, lallende barnesprog skal være fremgaaet af de naturlyd, som ere fælles for dyr og mennesker. Som støtte for denne antagelse anføres, at sproget besidder ord, der oprindelig ere sikre lydefterligninger, som f. ex. l a l l e, k u k k e, m j a v e. Selv den livløse natur har ydet smaabidrag til sprogets ordforraad. Ingen kan dog undgaa at lægge mærke til, at saadanne ord ere yderst faa og indtage en ejendommelig stilling i sproget. De kunne være overordentlig gamle uden at have grebet synderligt ind i sprogets derivative bygning. De kunne optræde som oprindelig hjemmehørende ord i mange sprog og dog forekomme overalt i næsten uforandret skikkelse — saa vel i sprog, der indbyrdes ere beslægtede, som i sprog, mellem hvilke intet slægtskab er paaviseligt[1]. Hvor rigt paa yngel er ikke et ord som

[1] Det er ikke blot i Europa, at kattens klage opfattes som *mjav*, *mau* og lign. Paa gammelægyptisk og paa kinesisk kaldes katten selv

bære i sammenligning med et ord som pibe, der dog langt fra er typisk som onomatopojetikon[1].

Større vægt synes der maaske at maatte tillægges den omstændighed, at selve sproget som helhed bestaar af naturlyd. Ja, sproget bliver til af naturlyd, som en stol bliver til af træ, men ikke som et træ bliver til af et frø. Sine medfødte naturlyd beholder mennesket i fællesskab med dyret og i lighed med dyret. Ligheden kan selv hos individer i moden alder naa en uhyggelig størrelse. Katten kan jamre sig som et ulykkeligt menneske. Mennesket kan larme og støje som et dyr. Vi kunne gaa endnu et skridt videre. Sproget er, saa sandt det har en psykisk side bag den fysiske, til stede hos barnet lige fra fødselen. Barnet begynder at forstaa sproget, saa tidlig som det i det hele begynder at forstaa noget, og det begynder at tale sproget, før det egentlige gennembrud kommer. Vi have alle erfaret, at et barn kan blive ved at fortælle og spørge i stor utaalmodighed, fordi det mærker, at vor deltagelse og vore svar ikke ere, hvad de burde være. Vi forstaa ikke, hvad barnet siger; men vi høre, at det er sproget, der er der, med lige saa stor sikkerhed, som vi i taagede, regnfulde vintermorgener se, at dagslyset er der, selv om vi maa have lys og lamper tændte. Men den stadige, nødvendige forudsætning for, at sprogdannelse kan komme i gang, er, at barnet hører sproget. Her naaede vi det punkt, der gør al sammenligning mellem barnesprog, urmenneskesprog og dyresprog til en komplet meningsløshed. Barnets sprog er ikke medfødt som dyrets lydlige ytringsmiddel, og det er ikke opfundet, men tilegnet.

Det er især prof. Jespersen, der paa ny har draget disse spørgsmaal frem[2]. Jeg har altid kunnet glæde mig ved at være enig med ham, saa længe spørgsmaalet kun drejede sig om fakta; men enigheden plejer at være forbi, saa snart talen bliver om konsekvens og værdsættelse. Jespersen mener, at studiet af urmenneskesprog og dyresprog kan føre til positive resultater. Jeg mener, at det hele studium er haabløst og følgelig værdiløst. Jeg vilde ikke have spildt et ord paa den hele sag, hvis ikke barnesproget havde været indblandet i den. Men barnets sprog er

---

med navne, der ganske ligne vort *mjav*, tyskernes *miau, mau*, franskmændenes *miaou*, englændernes *mew*, hollændernes *miaauw* osv. Begyndelseslyden er overalt *m*, mærkeligt nok.

[1] Lydforskydning og diftongering paa højtysk »*pfeifen*«, jf. lat. *pipare*.

[2] Forhandlinger paa det 4. nord. filologmøde i Kbhvn. 1892 s. 38. Tilskueren IX s. 839. 843; X s. 304.

ikke et fantasifoster; det er menneskets sprog, fremtidens sprog, paa en gang en realitet og en aktualitet. Gennem barnet overleveres sproget fra slægt til slægt. Barnesproget kan ikke lades ude af betragtning, naar sprogets historie skal forstaas.

Barnet gør forsøg paa at tale med, medens det endnu ligger i vuggen, og naar det fylder de fire aar, har det sit sprog færdigt. Undertiden sker det vel noget før, undertiden noget senere; men fire aar, tror jeg nok, maa regnes for gennemsnitsalderen. Barnet lærer ikke at se, høre eller faa tænder. Det ser lige godt, om det voxer op blandt blinde, det hører lige godt, om det voxer op blandt døve, det faar tænder, naar tiden kommer, lige godt, om det plejes og passes af tandløse. Men det lærer at gaa, naar det ser eller paa anden maade mærker, at andre gaa, og det lærer at tale, naar det hører andre tale. Barnet bliver sygt for tænder, det henter sig mange puf og stød, inden det lærer at gaa. Men det hemmes ikke i mindste maade i sit velvære eller i sin trivsel af de anstrengelser, det maa gøre sig, naar det lærer at tale. Den voxne ved ingenting om, hvordan eller hvornaar han lærte sproget. Han synes, at han altid har forstaaet det og altid har talt det, lige som han altid har set og hørt. Jeg husker dunkelt, at jeg stod i gangvogn; men jeg husker ikke, at der har været en tid i mit liv, da sproget var mig fremmed. Om jeg kan huske noget af det ufærdige sprog, jeg engang lige som alle andre har talt, ved jeg ikke. Om det var mig selv, eller om det var de andre, der sagde tat, daas for kat, gaas, kan jeg ikke afgøre. Jeg har fra min tidligste barndom hørt forskelligt dansk blive talt, eftersom de tre af mine bedsteforældre vare tilflyttede; men det var først, efterhaanden som jeg voxte til, at jeg lagde mærke til, at ikke alle talte ens. Derimod husker jeg klart, at jeg har hørt et sprog, der lød i mine øren som pludder. Men det var ikke dansk. Det var blandt engelske matroser, som havde landlov fra krigsskibe, der under Krimkrigen laa til ankers ved Sejerø. De havde slaaet sig ned i vor nabokones stegers. Jeg ser dem endnu. De toge mig op paa skødet, stirrede mig ind i øjnene, holdt krus med brændevin hen for næsen af mig — og pludrede. Hvis det, som jeg har grund til at antage, var i marts 1854, saa har jeg den gang været $2^1/_2$ aar.

Vi kalde vort sprog modersmaalet, og navnet har for saa vidt sin berettigelse, som moderen jo gerne hører med til den lille kreds, af hvilken barnet lærer sit sprog. Men efter den

erfaring, jeg har gjort, spiller forældrenes sprog ikke nogen afgørende, ikke engang nogen fremtrædende rolle. Jeg tror, at barnet i almindelighed lærer mere af bedsteforældrene og af andre slægtninge, i det hele taget af stadige gæster og frem for alt af tjenestefolkene. Det lærer mest af dem, som mindst trættes af at tale med det og svare paa dets mange spørgsmaal. Naar forældre tale et sprog, der er forskelligt fra det, der tales paa stedet, hvor de bo, og ingen særlige omstændigheder træde til, men alt faar lov til at gaa sin rolige, uforstyrrede gang, saa antager barnet stedets sprog, ikke forældrenes. Ere forældrene tilflyttede norske eller svenske, antager barnet ligeledes stedets sprog. Tale forældrene derimod et fremmed sprog, der er uforstaaeligt for stedets befolkning, saa faar barnet to sprog, forældrenes og stedets. Kendskabet til det sprog, der tales udenfor hjemmet, kommer som af sig selv, uden at man mangen gang rigtig ved, hvordan det gaar til[1]. Børn af udlændinge kunne med største lethed og uden at gøre sig nogen tanke derved beherske baade to og flere sprog[2].

I Danmark spiller fremmed sprog og fremmed nationalitet ingen rolle. Det mærkes i alt fald ikke paa ungdommens sprog. Folkets mængde kender kun sit eget sprog. Indvandringen fra Sverrig og Tyskland er ganske vist stor; men indvandrernes tal er dog stadig ringe i forhold til den indfødte befolkning, de bo desuden spredt, og børnene blive rent danske. Der er altsaa under de nuværende tilstande kun meget faa, der vilde være i stand til at antage et fremmed sprog, selv om de skulde føle sig

---

[1] En dansktalende familie i Flensborg, der holdt dansktalende tjenestefolk i den bestemte hensigt, at børnene fra smaa af skulde vænnes til kun at tale dansk, overraskedes en dag ved at høre, at deres lille pige talte tysk til sin dukke. Hun havde, uden at nogen lagde mærke dertil, talt gennem det halvaabne vindue med børnene paa gaden.

[2] En familie i Københavns omegn havde en sommer besøg af deres datter, der er gift med en dansk mand og bor i London. For børnene, som vare med paa turen, var der intet usædvanligt i, at der blev talt dansk i bedsteforældrenes hus; i deres hjem i London blev der nemlig altid talt dansk. En dag opdager bedstefaderen pludselig til sin store forbavselse, at hans smaa gæster gøre forgæves forsøg paa at faa en samtale i gang paa engelsk med børnene i naboens have. Det var endnu ikke gaaet op for dem, at i Danmark taler man ogsaa dansk med fremmede, som man ikke kender. — Jeg maa her henvise til Eschrichts bekendte foredrag: «Hvorledes Børn lære Sprog», holdt 15. febr. 1856 i Industriforeningen, udg. i «Folkelige Foredrag» s. 197, optaget i Flors Haandbog i den danske Litteratur.

opfordrede dertil. Vi tale alle dansk, blandt andet af den vægtige grund, at vi ikke magte noget andet sprog.

Men tilstande som de, hvorunder vi nu leve, ere ikke evig uforanderlige. Et folk kan, selv om det bevarer sin politiske uafhængighed, komme i saa nær og inderlig berøring med fremmed sprog og nationalitet, at et sprog- og nationalitetsskifte ikke længer bliver nogen umulighed. Kendskabet til det fremmede sprog kan erhverves paa forskellig maade og ad forskellige veje. Indvandringen kan samle sig i grupper og danne smaa sprogsamfund, der paavirke de omkringboende, som nabofolk altid paavirke hinanden i grænseegne. Noget kendskab kan komme med hjemvendte udvandrere og rejsende. Skolens sprogundervisning kan særlig tage sigte paa den praktiske tilegnelse, saa eleverne øves i at høre det fremmede sprog blive talt og selv at tale det. At denne færdighed bedst opnaas, ved at læreren selv taler det fremmede sprog i timerne, derom kan der jo fornuftigvis ikke være to meninger. Vel kan en kompakt befolkning hverken gennem skolen eller overhovedet ved noget middel tvinges til at aflægge sit sprog; thi for hjemmets sprog raader ingen uden hjemmets beboere alene, og barnet har lært hjemmets sprog, naar det begynder sin skolegang. Men et sikkert skridt hen imod et sprogskifte er dog gjort. Nu behøve fremmede indvandrere, selv om de bo spredt, ikke længer at lægge sig efter landets sprog for at kunne omgaas den befolkning, som de have taget bolig iblandt. For de indfødte er det, som før var en umulighed, nu blevet muligt. Naar de magte et sprog ved siden af deres eget, kunne de, hvad dag det behager dem, føre det fremmede sprog ind i deres hjem, og saa er spillet gaaende. Mulighed kan blive virkelighed. Vi behøve ikke at vende blikket mod gamle tider eller fjærne lande, vi behøve hverken at tænke paa de romanske lande eller paa Irland for at finde virkeliggørelse. Vi kende den fra vor egen tid i vort eget sprogsamfund. For hundrede aar siden taltes vort danske sprog til Slien og Dannevirke. Skrift- og kirkesproget var i disse sydlige egne tysk og havde været tysk i umindelige tider. En stor del af den voxne befolkning, særlig blandt mandkønnet, besad et taaleligt kendskab til plattysk, der erhvervedes ved det stadige samkvem med nabobefolkningen. Disse tilstande havde bestaaet uforandrede gennem aarhundreder. Men da tvungen, regelmæssig skolegang indførtes overalt, gav befolkningen efter for de opfordringer, der af lærerne og skolens tilsynsmænd rettedes til den, at benytte det plattyske sprog i

hjemmet, naar der taltes med børnene. Det gik meget aabenlyst til. Der blev skrevet om det, der blev forhandlet om det omkring i landsbyerne. Bevægelsen var ikke rejst af uvillie imod Danmark. Formaalet var at give børnene et sprog, der stod skriftsproget nærmere, end stedets danske dialekt gjorde det.

Den nødvendige forudsætning for sprogskifte og i det hele taget for bevidst og forsætlig sprogomdannelse er tilstedeværelsen af et fremmed mønster. Hvor skulde den, som aldrig har hørt andre tale anderledes, end han taler selv, kunne finde paa at forandre sit sprog, og hvordan skulde han for øvrigt bære sig ad dermed? Der gives dog en særlig art af undtagelsestilfælde, som her maa omtales. Kæle- og øgenavne kan enhver finde paa af sig selv uden fremmed hjælp. Ironi, overdrivelse og skaansomhed kan man anvende efter behag. Billedlige og karakteriserende udtryk kan man vælge efter sin smag i steden for at bruge sprogets egentlige. Fra først af er det helt eller halvt spøg; men spøg kan gentages saa ofte, at den tilsidst bliver til ramme alvor. Man kan sige kønt, naar man mener grimt, saa længe, at ordets betydning virkelig slaar om i sin modsætning. Med slet er omslaget sket. Manden kalder sin kone moder[1], og konen kalder sin mand fader. Forældre kalde deres søn fader eller broder og deres datter moder[2] eller søster. Menigheds- og ordensmedlemmer kaldes brødre og søstre, og disse navne blive almindelige benævnelser for munke og nonner. Ting, der have en eller anden lighed med munke og nonner, tillægges selve disse navne. Kegler, dunke og flasker kaldes munke; boller og klumper kaldes munke og nonner; buttede, struttende kager kaldes munke, nonner[3] eller søstre[4]. Ad den vej have vi faaet vort søsterkage. En anden

---

[1] Paa littavisk er mote (gen. moters) hustru.

[2] Paa albanesisk betyder motre søster. Den almindelige forklaring er, at det oprindelig er den ældste søster, der er bleven kaldt moder, fordi hun ofte var sine yngre søskende i moders sted. Brugmann, Grundriss der vergleich. Gramm. der indogerm. Sprachen. 2. udg. (1887), s. 163. G. Meyer, Wörterbuch der alban. Sprache (1891). Falk og Torp, Etymol. ordbog (1901). Jeg antager, at motre oprindelig er brugt som kælenavn af moderen om og til datteren. Rimeligvis staar fænomenet i forbindelse med opkaldelsesskikken.

[3] Æbleskiven kaldes paa Møn fedtnonne, i Skaane jäsmunk.

[4] Dicke Süster, eine Art Kuchen oder Puffer, so in der Torten Pfannen gebacken werden. Strodtmann, Idiotikon osnabrugense. 1756, s. 237. Dikke Suster, ein dicker Kuchen, der in einer Tortenpfanne gebacken ist. Bremisch.-niedersächs. Wörterbuch. 1770, IV 1106. Puffer,

af vore julebakkelser, klejnen, har faaet sit navn paa en lignende maade. Ordet stammer fra tysk og er identisk med det ligeledes fra tysk optagne klenodie. Vi have saa længe brugt det skemtvis om kager, der ved deres vridninger og takker minde om metalsmykker, at vi ganske have glemt den egentlige betydning[1]. Vi vide, at prygl, tamp, praas m. m. er skældsord, naar de anvendes om mennesker og dyr. Det er ikke længer tilfældet med klode, kugle, bælg[2]. Vort purk kommer af lat. porcus, gris; norsk har bevaret den egentlige betydning. At tigge var i gamle dage ikke nogen nedværdigende bestilling. Konger og andre højtstaaende personer «tiggede» d. v. s. lode sig beære med gaver. Nu tigger stodderen. Man «kyste» konger og høvdinger d. v. s. kaarede dem. Man brugte ved den lejlighed tilraab og gebærder. der lignede dem, hvormed man skræmmede fjender. Nu ved ingen længer, hvad kyse oprindelig har betydet. Et ridende bud kaldes en stafet; det er egentlig en lille stigbøjle. Bastard er egentlig en kløvsadel, dernæst kløvsadlens bærer, mulæslet, og endelig dyr af blandet afstamning, udenfor ægteskab født menneske[3].

Det kunde af de her anførte exempler synes, at den menneskelige opfindsomhed tvertimod min ovenfor fremsatte paastand netop spiller en stor rolle i sprogomdannelsen, da den, som exemplerne vise, gør sort til hvidt og formaar at vende op og ned paa alting. Ja, den vilde være en kraft af første rang, hvis dens virksomhed ikke holdtes inden for snævre skranker. I virkeligheden berøres sprogets form og stof kun i saare ringe grad deraf.

Stolle, auch dikke Süster, ein im Ofen gebackner dicker Kuchen. Schütze, Holstein. Idiotikon (1806) IV s. 214 (jf. 235). Grimm, Wörterbuch: Schwester 9. Fra nedertysk er ordet (med tingen) kommet til Danmark. Moth har Syster, en slags kager, Systerkage, placentæ genus. Jeg ved ikke, hvem der først har sat den forklaring i omløb, at søsterkagen har sit navn efter byen Soest i Vestfalen. Kr. Nyrop, Sprogets vilde Skud s. 61.

[1] I romanske sprog træffes paralleller: fr. merveille, klejne (af lat. mirabilis, vidunderlig). Naar tilsvarende navne bruges f. ex. om kransekagen, er det dens «vidunderlige» udseende og ikke dens «vidunderlige» smag, der har givet anledning til navnet.

[2] I Jylland og Fyn kaldes plagen klod; paa Alro kaldes ogsaa drengen klod. Efter al sandsynlighed har plag en lignende historie. I middelalderen kaldtes ogsaa born for plage. Et buget, kvabset øg kaldes en kule. Paa bornholmsk er bælli, bæl et barn.

[3] Jf. mulat af mule. Den gængse forklaring af bastard er urigtig.

Men selv om man, tvungen af nødvendigheden, maa blive ved det sprog, man nu engang har, saa er det dog ikke dermed givet, at man mangler fremmed mønster, hvorefter man kan forandre sit sprog. Mønstret er til stede, overalt hvor vi have lejlighed til at se eller høre et sprog, der er os forstaaeligt, skønt det ikke i et og alt ligner det, vi selv tale. I Danmark som i mange andre lande have vi et skriftsprog og et talesprog, der er forgrenet i dialekter. Ikke alle sprogets skikkelser anses for lige gode, lige rigtige, lige kønne, lige praktiske, lige nationale. Nogle give skriftsproget forrangen. andre foretrække talesproget. Nogle bestræbe sig for at nærme talesproget til skriftsproget. For andre gælder det at nærme skriftsproget til talesproget. Nogle forandre deres sprog, fordi de ville tale som andre mennesker. Andre forandre deres sprog, fordi de ikke ville tale som andre mennesker. Somme steder ringeagtes almuedialekten og det illitterære sprog i det hele taget, og dets undergang imødeses med ligegyldighed, ja vel endog med tilfredshed. Andre steder anses det for en ærværdig oldtidslevning, en national helligdom, der fortjener at hæves til ære og værdighed paa skriftsprogets bekostning. At opnaa tilstande som dem, der ere raadende i Schweiz, hvor man lader skriftsprog være skriftsprog og lader talesprog være talesprog, er der mindst af alt udsigt til her i vore skandinaviske lande.

Mennesket kan altsaa have en sprogtilegnelse af forskellig art. Dets første sprogtilegnelse er ubevidst og dybt begrundet i dets hele væsen og natur. Dets senere sprogtilegnelse, der finder sted, naar særlige omstændigheder give anledning dertil, er mer eller mindre bevidst. Der er paa et væsentligt punkt en forskel. Primær sprogtilegnelse rammer altid det tilsigtede maal, hvorimod sekundær sprogtilegnelse næsten altid skyder fejl af maalet. Naar barnet har sit sprog færdigt, taler det som de mennesker, der have lært det at tale. Men naar den halvvoxne og den voxne har lært et nyt sprog, er det forskelligt fra de menneskers sprog, af hvilke han har lært det.

Den vidunderlige sprogevne, som barnet af naturen er begavet med, staar nemlig ikke i nogen som helst sammenhæng med dets øvrige medfødte evner og anlæg, ikke engang med den evne, der i skolen betegnes som begavelse i sproglig retning, og den svækkes, efterhaanden som instinktet ogsaa paa andre omraader viger for den vaagnende bevidsthed. Naar den tid kommer i barnets liv, da de øvrige evner udfolde sig i al deres forskellighed, er der ikke meget tilbage af sprogevnen. Omslaget indtræder vist omkring

ved den tid, da barnestemmen gaar over, snarere før end senere. Jeg har aldrig truffet nogen, der har kunnet aflægge barndomshjemmets dialekt saa grundigt, at der slet intet blev tilbage af den, naar begyndelsen først gjordes med skolegangen, og jeg har aldrig truffet nogen, der kunde tale en dialekt, han ikke var opfødt med. Jeg har aldrig hørt nogen tysker, svensker, nordmand eller islænder tale dansk som vi andre. Det hører vist ogsaa til sjældenheder, at en dansker lærer et fremmed sprog saa godt, at udlændinge anse ham for en landsmand, naar begyndelsen gøres paa bar bund efter den egentlige barnealder[1].

Sproget kan altsaa overleveres fra slægt til slægt baade paa normal og paa unormal maade. Den yngre slægt kan overtage den ældre slægts sprog og afgive det enten i uforandret eller i forandret skikkelse til den følgende slægt. Den yngre slægt kan af den ældre overtage et sprog, der ikke er dennes nedarvede, men et sekundært tilegnet sprog. Endnu en tredie overleveringsmaade kan jeg forestille mig, men jeg ved ingen adresse at give den. Den yngre slægt kan overtage den ældre slægts nedarvede sprog, ikke af denne selv, men af denationaliserede fremmede. Børnenes opdragelse kan af forældrene have været overladt f. ex. til trælle, der i deres barndom eller ungdom vare slæbte bort fra fødelandet.

Det er klart, at overleveringsmaaden kan og maa faa indflydelse paa sprogets historie. Vilde vi tænke os, at et nyt afsnit i udviklingen skulde indledes med det sprog, som danske og tyske tilegne sig ved rejser og ophold, disse i Danmark, hine i Tyskland, da vilde ingen noget øjeblik være i tvivl om, at dette dansk og tysk vilde blive kendelig forskelligt fra det dansk og tysk, vi hidindtil have kendt. Angelboen taler ikke tysk som holsteneren. Det er ikke børnenes skyld, men de voxnes. De Angelboer, som først begyndte at tale tysk til de smaa, havde

---

[1] Kort tid efter at jeg var bleven skolelærer paa Bornholm, kom jeg en dag paa en spadseretur forbi en pyt, hvor en lille dreng stod i vand til knæene. Han brølede og skreg: «aader, aader (vaad)!» «Du har lært din formlære, førend du har lært din lydlære, min lille ven,» tænkte jeg, idet jeg trak ham op paa tørt land. En pige vilde sagt: «aad». I de samme dage traf jeg en ældre mand, der var barnefødt paa Sejerø, men havde havt fast bopæl paa Bornholm siden sin konfirmation og talte bornholmsk paa sin vis. Han fortalte mig, at hans kone havde ligget sjøger (syg) hele ugen. Det kunde en indfødt bornholmer aldrig finde paa at sige.

tilegnet sig det tyske sprog sekundært og følgelig ikke lært det til fuldkommenhed.

At sprog forandres, naar sekundær tilegnelse griber forstyrrende ind i overleveringen, er selvfølgeligt og almindelig anerkendt. Derimod stiller sagen sig vanskeligere, naar talen er om sprog, der, efter alt hvad man ved, fra først til sidst ere overleverede normalt fra slægt til slægt; thi ogsaa mange af disse ere i tidens løb undergaaede store forandringer. Efter min mening er løsningen af dette spørgsmaal forbundet med de aller største vanskeligheder. Hvordan kan det dog være gaaet til, at det første skridt paa glidebanen er blevet gjort?

Der skelnes nu skarpt i sprogvidenskaben mellem de forskellige arter af forandringer og mellem de forskellige maader, paa hvilke forandringer foregaa eller kunne tænkes foregaaede. Man har klart indset, at der gives forandringer, som kunne tænkes foregaaede ved langsom, umærkelig glidning, og at der gives andre, som umuligt kunne være foregaaede paa den maade. Til den første slags høre regelmæssige lydforandringer. Til den sidste slags høre analogidannelser.

Derimod har man kun i ringe grad sin opmærksomhed henvendt paa sprogtilegnelsens maade, dens forskellighed og dens deraf flydende betydning for sprogoverleveringen og for sprogforandringen. Alting betragtes kun fra den formelle side. Man ser paa resultatet, men spørger ikke, om det er et produkt af primær eller sekundær sprogtilegnelse. Fremgang i erkendelsen ogsaa paa dette punkt spores dog. Man støder ofte paa den udtalelse, at fremmede ord og sjældne ord ere mere udsatte for forandring efter analogi end almindelig brugte hjemlige ord[1]. Ja, det er netop sagen. Det er den slags ord, der fra første færd tilegnes sekundært. Det er ikke pattebørn, der først have lært at bruge ord som garnison, drot. Det er voxne personer, der have lært garnison af fremmede og analogiseret det til garnisjon efter session, portion, permission, auktion, konfirmation o. lign. Ordet er altsaa blevet forkvaklet ved sekundær tilegnelse. Det

[1] «De uorganiske lydændringer, som finde deres forklaring i sykologiske forhold, kunne have forskællige årsager, som unöjagtig opfattelse (især ved fremmedord), glippende hukommelse (såvel ved fremmede som ved sjældnere indenlandske ord), misforståelser af forskællig art m. m.» V. Såby i Blandinger, udg. af Univers.-jubil. danske Samf. I s. 4.

er ligeledes voxne personer, der først have stiftet bekendtskab med drotten og troet, at -en var artiklen[1].

Grunden til, at man i saa ringe grad agter paa sprogtilegnelsens tid og maade, er vist egentlig den, at man ikke har blikket opladt for den grundforskel, der i virkeligheden er paa primær og sekundær sprogtilegnelse. Man ser ikke, at der i sproghistorien staar forandringer, der ere selvfølgelige, ved siden af forandringer, der ere ubegribelige. Tvertimod, man anser det som selvfølgeligt, at sproget i al almindelighed forandrer sig. Sproget er, bliver der sagt, lige som alt andet i verden underkastet foranderlighedens lov. Selve tiden kræver forandringer[2]. De nærmere aarsager maa søges ikke alene i ydre omstændigheder, men ogsaa i selve den menneskelige natur, altsaa hos mennesket selv, hos den, der taler sproget, saa vel som hos den, der hører sproget blive talt. Der høres fejl og huskes fejl, og selv om der er hørt og husket rigtigt, saa tages der alligevel fejl, naar det hørte skal efterlignes og gengives. Grunden dertil er den samme, som præger alt menneskeværk. Det er menneskets skrøbelighed, menneskets ufuldkommenhed[3]. En del forandringer skrives ligefrem paa mageligbedens regning[4].

---

[1] Prof. Axel Kock (Om språkets förändring, s. 146) gør vel opmærksom paa tilegnelsestidens indflydelse paa forandringen, men vælger exempler, der i det mindste for størstepartens vedkommende maa siges at falde indenfor den primære sprogtilegnelse. Antydning af adskillelse mellem primær og sekundær tilegnelse sporer jeg ikke.

[2] «Foruden Tiden, som ikke tillader nogen jordisk Form at bestaae i sin oprindelige Tilstand, kan der . . . gives flere almindelige Aarsager.» N. M. Petersen, Sproghist. I s. 5. — «Stilstand kender vi ikke noget til i virkeligheden; dèr gælder Diderots ord: «tout change, tout passe».» O. Jespersen i Nord. Tidskr. for Filologi. Ny Række. VII 211.

[3] «At Sprogene overhovedet forandre sig, kan man let forklare sig: vi lære Sproget af Andre; men aldrig efterligne vi deres Tale saa fuldkomment, at der jo skulde blive nogen Forskjel imellem den og vores.» Bredsdorff, Aarsagerne til Sprogenes Forandringer (Vilh. Thomsens udgave) s. 5. — «Vi må altså se os om efter en ny forklaring, og den finder vi ganske simpelt i de menneskelige organers ufuldkommenhed, eller, om man vil, i vor mangel på ævne til at behandle dem.» Nyrop, Adjektivernes kønsbojn. s. 11. Jeg maa i det hele henvise til prof. Nyrops udførlige og fortrinlige fremstilling 11 ff.

[4] «Næsten i alle Sprog mærker man en saadan . . . Afskye for Anstrængelse.» Bredsdorff i Blandinger fra Sorø. I (1831) 82. — «Ligesom de organiske lydændringer som oftest udspringe af tilbøjeligheden til at udtale ordene med så liden anstrængelse som muligt og medføre en lettelse for taleorganerne, således lettes ved analogidannelserne hukommelsens

Undertiden anføres det ufærdige barnesprog som kilden til forandringerne[1].

Saa ofte jeg møder den udtalelse, at menneskelig skrøbelighed og ufuldkommenhed ogsaa er aarsag til de forandringer, der foregaa i sproget under normal overlevering, maa jeg uvilkaarlig udbryde: Hvilke forfærdelige følger vilde dette ikke have havt for mennesket som talende væsen! Generation er fulgt paa generation gennem saa umaadelige tidsrum, at sproget for længe siden vilde have opløst sig i en uforstaaelig lallen, pludren og plapren. Det vilde endt med at antage netop den skikkelse, som det efter sommes mening har begyndt sin tilværelse med. Den ene vilde have lært sproget bedre end den anden, hvilket vilde være ensbetydende med, at den ene havde lært et sprog og den anden et andet. En lærling med gode forudsætninger vilde ofte befinde sig blandt tarvelig begavede lærere og omvendt.

Maaske vil nogen indvende, at voxne menneskers sprogevne dog i allerhøjeste grad er behæftet med skrøbelighed og ufuldkommenhed, uden at dette har til følge, at sekundært tilegnede sprog blive mere utydelige og mindre brugelige, end de vare, saalænge overleveringen var normal. Jeg vil dertil svare, at grunden til, at den voxne tilegner sig sproget unøjagtigt, er ikke den, at der er noget i vejen med hans sprogevne i og for sig. Sit primært tilegnede sprog taler han til fuldkommenhed. Grunden er den, at han ikke kom i lag med arbejdet paa den af naturen bestemte tid. Ingen vilde dog sige, at der er noget i vejen med et træs groevne, fordi det standser i væxten og forkrøbles, naar det flyttes, medens dets sidemand vedbliver at gro frodigt i den jordbund, hvori begge før vare rodfæstede.

Glidende forandring er dog tænkelig under normal overlevering. Foranderlighedens lov lader sig ikke bortforklare. Men forøvrigt kan man med lige saa stor ret paaberaabe sig inertiens lov. Der

---

uhyre arbejde med at tilegne sig og bevare formerne.» Såby anf. st. s. 4. — Prof. Nyrop nægter ikke, at magelighedshensynet spiller en rolle for sprogforandringen, men mener dog, at magelighedsprincipet ikke kan opstilles som afgørende moment. Begrundelsen i Adjekt. kønsbøjn. s. 8.

[1] «Ja, lingvisten försmår ej ens att lyssna till barnkammarens språk. Han vet, att man just från detta ofullkomliga tungomål kan få påtagliga och upplysande exempel på, huru språket förändras, huru uttalslättnader (ljudlagar) och analogibildningar göra sig gällande. Han vet, att liksom framtiden i andra afseenden utvecklas i barnkammaren, så utvecklas där äfven framtidens språk.» Axel Kock, Om språkets förändring. 3.

er dog mange ting, der bestaa uforandrede gennem lange tidsrum, og der er mange ting, der gentage sig uforandrede aar efter aar, aarhundrede efter aarhundrede. Der er ikke to mennesker, der ere ens, og mennesket vedbliver dog at være det samme. Der er ikke to mennesker, der tale ens — — Der er ikke to blade paa et træ, der ere ens, og egebladet i skoven er dog det samme som egebladet i tørvemosen. Opdages der en forskel, finder i alt fald ingen paa at give udviklingen skylden.

Jeg nærer intet haab om, at det nogensinde vil kunne fastslaas, at der er eller har været sprog, som gennem lange tidsrum have været i levende brug uden at undergaa indre forandringer. Men jeg ved, som alle andre, af den historiske sprogforsknings resultater, til hvis opnaaelse ogsaa den videnskabsmand, som vi hædre, har givet sit vægtige bidrag, 1) at der er sprog, som gennem lange tidsrum kun have undergaaet meget lidt forandring, og 2) at forandringen i sprog, hvor den har været stærk, er foregaaet med ulige fart i de forskellige tider. Forandringen har været periodisk. Sproget har til visse tider gennemgaaet kriser, mellem hvilke der har hersket nogenlunde ro. Det finske sprog har i det mindste et par tusinde aar ikke forandret sig meget[1]. Orkhonindskrifternes sprog lever den dag i dag i næsten uforandret skikkelse. I Danmark er forholdet derimod et andet. Runeskrifternes sprog er meget forskelligt fra det sprog, som vi nu tale.

Men ogsaa i vort fædreland, hvor nutidssproget er kommet langt bort fra oldtidssproget, har talesproget holdt sig i det mindste temmelig uforandret gennem et langt tidsrum. Forandringer, der sent eller aldrig opnaaede litterær autorisation, have ikke des mindre været i gang i talesproget langt tilbage i tiden. I vore ældste danske haandskrifter skrives dagh, maghæ, maghær, skogh, wægh, eghæn, eghæ, leghæ, høgh, sighæ, wighæ, torgh, morghæn, bylghæ, dag, mave, mager, skov, vej, egen, eje, leje, høj, sige, vie, torv, morgen, bølge. I alle nuværende dialekter i Danmark og i de gamle danske landskaber øst for Øresund er *gh* enten tabt eller blevet *w*, *j*. Men denne lydforandring forekommer undtagelsesvis i vore ældste danske haandskrifter, ja endnu længer tilbage i tiden i egennavne, der træffes i latinske skrifter og dokumenter. I 16. og 17. aarhundredes litteratur findes ganske vist endnu nu og da mage,

---

[1] Se Artiklen Sprog under Finland i Salmonsens Konversationsleksikon.

høg, veg, men ved siden deraf former som soge[1], aluorg, sove, alvor, altsaa *g* skrevet, hvor talesproget aldrig har havt nogen *g*-lyd. Man ser deraf, at *g* i mage, høg, veg kun er en litterær reminiscens fra en svunden tids sprog. Det ældste skriftsprogs *k* efter og mellem vokaler har i dele af Danmark delt skæbne med *gh*. Paa øerne er det tabt eller blevet *w* (*v*), *j*. Efter *e, æ, ø* er det paa øerne med Bornholm, samt i en del af Skaane ligesom i det almindelige danske talesprog blevet *j*. Af overgangen *k* > *w* (*v*) findes der kun yderst svage spor i litteraturen[2]. Derimod findes vel faa, men dog sikre eksempler paa overgangen *k* > *j*. Københavns bagersvendes skraa fra 1403 har leighe flere gange[3]. Ogsaa løy for det sædvanlige løgh, løg (oprind. løk) kendes fra middelalderen. Københavnerne og deres omboende landsmænd have allerede i middelalderen udtalt løgen (oprind. løkæn) og løgn (oprind. lyghæn) ens.

Hr. biblioteksassistent Jens Aarsbo har meddelt mig middelalderlige vers, der, skønt skrevne i almindelig skriftsprogsform, vise, ikke blot, hvordan talesproget var beskaffent, men ogsaa at det benyttedes til gudstjenstlig brug:

«Hans helly fem saar
han thedhe syn fadher»[4].
«Priss oc ære oc dyd
gantske megit»[5].

Bredsdorff har allerede 1831 fremdraget beviser for vort talesprogs ælde. Han sætter tiden til det 10.—11. aarhundrede[6]. Jeg maa slutte mig til Bredsdorff. Det vilde dog være et ganske mærkeligt træf, om en nyfremkommen forandring skulde have det held strax at faa litterært udtryk. Men skal vi saa langt tilbage med vort talesprog og med vore dialekter. saa befinde vi os midt i vikingetiden.

---

[1] «soo gick han først tijl sijne discipel och fandh them sogenes oc straffede them oc bad them wogne». Godfred af Ghemen, Bønner. 1509. Bl. c 3.

[2] «Da komme der græsshopper fluendis i store hoffue, oc tycke som store snee flawer». Græshopperne i Schlesien. 1542. Bl. 2.

[3] «Ær thet swo, at two brodhere leighe til sammen meth terninghe osv.» C. Nyrop, Danmarks lavsskraaer. II 5.

[4] Læs faar.

[5] Læs: Pris, ær aa døj ganske møj. Begge steder i Brandt og Helweg, Psalmedigtning. I. fort. XVII og s. 3. Se Gads danske Magasin. 1907.

[6] Blandinger fra Sorø. I s. 85.

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

ATTENDE BIND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG

GRÆBES BOGTRYKKERI

1909—1910

Redigeret af:

Karl Hude, rektor, dr. phil., Frederiksborg,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.

Vilh. Thomsen, professor, dr. phil., Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer, professor, dr. phil., Kbhvn.

Alf Torp, professor, Kristiania.

Johan Vising, professor, Göteborg.

C. M. Zander, professor, Lund.

Bidragydere i dette bind:

Alsted, J., gymnasielærer. Vejle.
Drachmann, A. B., professor, dr. phil. Kbhvn.
Dyrlund, F., dr. phil. Kbhvn.
Eitrem, S., dr. phil. Kristiania.
Hasselager, A. K., overlærer. Herlufsholm.
Heiberg, J. L., professor, dr. phil. & litt. Kbhvn.
Hude, Karl, rektor, dr. phil. Frederiksborg.
Høffding, Harald, professor, dr. phil. & sc. Kbhvn.
Jessen, E., dr. phil. Kbhvn.
Jónsson, Finnur, professor, dr. phil. Kbhvn.
Kragh, Axel, cand. mag. Kbhvn.
Kålund, Kr., bibliotekar, dr. phil. Kbhvn.
Lindskog, Cl., professor, dr. phil. Lund.
Pantzerhielm Thomas, S., stud. philol. Kristiania.
Pedersen, Anders, magister. Viborg.
Pedersen, Holger, professor, dr. phil. Kbhvn.
Poulsen, Frederik, dr. phil. Kbhvn.
Ræder, Hans, dr. phil. Kbhvn.
Sandfeld Jensen, Kr., docent, dr. phil. Kbhvn.
Siesbye, O., dr. phil. Kbhvn.
Staaff, Erik, professor, dr. phil. Uppsala.
Thoresen, Valdemar, adjunkt. Randers.
Weilbach, Fr., adjunkt. Horsens.
Wulff, K., cand. mag. München.
Zetterstéen, K. V., professor, dr. phil. Uppsala.
Østerberg, V., adjunkt. Horsens.
Østergaard, Carl V., cand. mag. Aalborg.

Indhold.

Anmeldelser.

Mindre meddelelser.

Nekrolog.

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede forfattersteder

i

XVII.—XVIII. bind.

(Herunder medtages ikke steder, der kun er anførte exempelvis.)

Rettelse:

Bind XVII s. 149 l. 2 f. n.: kammere, læs: kamme.

Nogle Bemærkninger om Forholdet mellem Platon og Demokritos.

Af

Harald Høffding.

Opmærksomheden er bleven henledet paa dette Forhold ved Fru Hammer-Jensens Disputats *Den ældste Atomlære.* Det synes at være lykkedes Forfatterinden at paavise, at den Brydning, der i Platon's *Timaios* fremtræder mellem teleologisk og mekanisk Naturforklaring, skyldes en Indflydelse af Demokritos' Skrifter, en Indflydelse, som gør sig gældende i Dialogen fra et bestemt Sted af (p. 45), brydende Sammenhængen paa en forunderlig Maade. Den detaillerede Undersøgelse heraf er det Bidrag, den nævnte Disputats giver til Belysning af Forholdet mellem de to græske Filosofer. Man kan være enig med Forfatterinden paa dette Punkt, saavelsom i hendes store Beundring for Demokritos, selvom man, som jeg for mit Vedkommende maa gøre, tager meget stor Afstand fra hendes Fremstilling og Paastande paa andre Punkter.

Det forholder sig ingenlunde saa, at man — hvad der paastaas i Disputatsen — fra filosofisk Side skulde være tilbøjelig til at opfatte Demokritos blot som Fysiker. I alle Fremstillinger af Filosofiens Historie, som jeg kender, opfattes han som Filosof, og det med fuld Ret, selvom man ved en Filosof forstaar en Metafysiker, en Tænker, der vil løse Tilværelsens Gaade, forklare os, «hvad der holder Verden sammen i dens Inderste». Ti det var netop det, Demokritos vilde, og mente at have gjort. Han fremstiller ingenlunde sin Atomlære blot som en Metode eller som en Hypotese, men som en udtømmende Verdensforklaring. Han mener at have fundet det Virkelige i Modsætning til det Sanselige, og Sandheden i Modsætning til den blotte Mening. Han er Metafysiker, Systematiker saa godt som Nogen. Og hans System har en særegen Interesse derved, at det er det første konsekvente materialistiske System, som er opstillet. Hos de ældre Natur-

filosofer spillede animistiske Forestillinger stadigt med ind; dem har Demokritos udskilt og derved naat en større Renhed i Gennemførelsen end hans Forgængere. Dersom vi havde havt hans Skrifter, hvis Tab er et af Oldtidsliteraturens største, vilde det have været en stor intellektuel Nydelse at se, hvorledes hans Tankegang var udformet i det Enkelte; han berømmes jo højt som Forfatter i Oldtiden og stilles endog i denne Henseende paa Linie med Platon. Ogsaa hvad Tankegangen angaar, er der — netop formedelst den store Modsætning — Grund til at stille ham sammen med Platon: de have omtrent samtidigt udarbejdet deres Systemer, den ene i afgjort idealistisk, den anden i ligesaa afgjort materialistisk Retning. For Platon er Ideen, Tanken, for Demokritos Atomet (og Rummet) det Absolute. De have grebet hver sin Side af Tilværelsen og bygget deres Verdensanskuelse paa den. To af de store mulige Hovedsystemer fremtraadte derved for første Gang i Historien. — Windelband har derfor med Rette stillet Demokritos parallelt med Platon i sin *Geschichte der alten Philosophie* (p. 206), hvad baade Analogien og Kronologien berettiger til. Han faar derved en rigtigere Plads end i tidligere Fremstillinger, i hvilke han fremtræder blandt de «førsokratiske» Filosofer, i Regelen som et overvundet Standpunkt i Forhold til Linien Sokrates—Platon—Aristoteles.

At Demokritos var Metafysiker, udelukker nu ikke, at han tillige var Fysiker. Tvertimod. Alle Fysikere have lige til den nyeste Tid været begge Dele. De fysiske Forklaringer betragtedes som definitive. Saa arrangerede man sig iøvrigt paa forskellig Maade. Enten antog man Materien (Atomerne) for det, der laa til Grund for Alt, altsaa hyldede Materialismen, eller man antog, at Gud havde skabt Atomerne. Hos dem, der hyldede denne sidste Opfattelse (f. Ex. Gassendi og Newton), kan der da paavises en lignende Brydning mellem en mekanisk og en teleologisk Naturopfattelse, som Forfatterinden spotter over hos Platon. Der er i denne Henseende kun en Gradsforskel (ganske vist en overordentligt betydningsfuld Gradsforskel) mellem Platon's «Timaios» og Newtons «Principia».

Allerede i Oldtiden fandt man Analogier mellem Platon og Demokritos, uden at man antog nogen historisk Sammenhæng mellem dem. — Aristoteles sammenstiller deres Atomlære (Phys. I p. 525 b). — Og erkendelsesteoretisk fandt man en Lighed mellem dem deri, at de begge kun antog det for Tanken Tilgængelige (*τὰ νοητά*) for sandt. Sextus Empiricus, hos hvem denne

Bemærkning findes (*adv. Mathem.* VIII 6), tilføjer, at dette var en naturlig Følge af, at ingen Sansekvaliteter kunde gælde for Demokrits Atomer, og at for Platon kun det Uforanderlige, ikke det Foranderlige, som Sanserne vise os, kunde være det Sande. Denne Bemærkning peger hen paa, at de to i deres Resultater saa forskellige Filosofer vare enige deri, at det tilsidst er Tænkningen, der maa afgøre, hvad der er sandt, og hvad ikke. De ere begge Rationalister. En anden Sag er det, om det er ligesaa konsekvent for Materialisten som for Idealisten at være Rationalist. — Ogsaa paa Etikens Omraade fandt man en Analogi mellem dem deri, at de begge sætte Lyksaligheden i «Sjælen», og ikke i sanselig Nydelse. Baade Demokritos og Platon hævde de intellektuelle Glæder som de højeste, i Modsætning til de paa ustadig Grund byggede sanselige Glæder (Stobaios, efter Didymos Areios, se Diels: *Fragmente der Vorsokratiker.* 55 A 167). —

I nyere Tid er man ikke bleven staaende ved den blotte Sammenligning, men har antaget ikke blot en Indflydelse af Demokritos paa Platon, men endogsaa en udtrykkelig Henvisning til Demokritos fra Platons Side. Det er en aldeles urigtig Paastand, der opstilles i Disputatsen, at Ingen hidtil skulde have tænkt sig, at Platon skulde have ladet sig belære af Demokritos.

Efterat først Hirzel (i sit Værk om Ciceros filosofiske Skrifter) havde søgt at vise, at Platons Etik er paavirket af Demokrits, har Natorp taget dette Spørgsmaal op til udførlig Undersøgelse (*Die Ethica des Demokritos.* Marburg 1893. p. 155—175. Smlgn. allerede hans *Forschungen zur Geschichte des Erkenntnisproblemes im Altertum.* 1884. p. 200 ff. og hans Afhandling i *Archiv für Geschichte der Philosophie.* III p. 521 ff.). Det er to Steder, der ere afgørende. I *Filebos* (p. 44 B) omtales Nogle, der have et stort Navn i Fysiken (*μάλα δεινοὶ λεγόμενοι τὰ περὶ φύσιν*), og som have bekæmpet Hedonikerne, altsaa her staa som Platons Forbundsfæller. I *Staten* (IX p. 583 B ff.) lader Platon, idet han søger at godtgøre, at der er Glæder, som ere Mere end Afhjælpelse af en fysisk Trang, Sokrates sige, at han har hørt af En af de Vise, at kun Tankens Glæde er ren. Der kan paa disse to Steder, der angaa samme Emne, neppe menes nogen Anden end Demokritos. Natorp finder fremdeles Henvisninger til Demokritos i *Protagoras, Gorgias* og *Fajdon,* idet han foruden til Grundtankerne ogsaa henviser til en Række af Udtryk, der minde om Demokrits etiske Fragmenter (f. Ex. *γαλήνη* og analoge Udtryk om Sjælens Fred). Ogsaa det berømte

Sted i «Staten» (496 B) om den, der er født med en stor Sjæl i en lille Stat, tyder Natorp om Demokritos. Om han har Ret i Alt, maa henstilles til nærmere Undersøgelse. Men Filebosstedet vil man neppe kunne komme bort fra. —

Ogsaa hvad selve *Timaios* angaar, har man for længe siden fundet Indflydelse af Demokritos. Allerede Stallbaum siger (*Prolegomena ad Timæum* p. 37), at Platon bl. A. har benyttet atomisticorum decreta, men klager over, at Forholdet mellem de forskellige Kilder ikke er klart. Windelband siger i sin *Geschichte der alten Philosophie* (p. 234) ved Omtalen af «Timaios»: «Es ist gut, auch hier die Parallele zu Demokrit im Auge zu behalten», og endnu bestemtere udtaler han sig i den Bog om Platon, han har skrevet til «Frommanns philosophische Klassiker», idet han i Anledning af «Timaios» siger: «Hier sind die Lehren der jüngeren Physiologen, besonders auch diejenigen Demokrit's sehr sorgfältig benutzt.» Og Natorp finder det (i de nævnte Arbejder saavelsom i *Platons Ideenlehre* 1903) «utvivlsomt og aabenbart», at Platon har taget Hensyn til Demokrits Fysik.

Fru Hammer-Jensen bevæger sig altsaa ikke ad Veje, der ikke forud vare befarne. Men hun har vist, *hvor* omhyggeligt Platon har benyttet Demokrit. Og det, at hun ikke har kendt sine Forgængere, gør jo ganske vist hendes Resultat saa meget des interessantere, selvom det bliver mindre nyt.

Et i mine Øjne meget interessant Punkt, der ikke er kommet til sin Ret i Disputatsen, er den Indflydelse, Demokrits Fysik har faaet paa Platons Erkendelsesteori i «Timaios». Tillige er Platon, uden at være sig det bevidst, kommen til at kriticere Atomlæren i den dogmatiske Form, i hvilken den opstilledes af Demokrit og med nogen Ændring optoges af Platon selv. Og det er en Kritik, der ganske vilde svare til den, der nutildags vilde anlægges fra et erkendelsesteoretisk Synspunkt.

Demokritos har to Arter af Erkendelse (Diels 55 B 11): den dunkle (*γνώμη σκοτίη*), til hvilken alle Sanserne (Syn, Hørelse o. s. v.) høre, og den ægte (*γνώμη γνησίη*), som er ganske sondret (*ἀποκεκριμένη*) fra hin, og som paa Grund af sit finere Tankeorgan (*ὄργανον τοῦ νῶσαι λεπτότερον*) kan anstille en finere Undersøgelse, hvor hin maa standse. Det er med den ægte Erkendelse, vi opdage de kvalitetsløse Atomer, medens den dunkle

Erkendelse bliver staaende ved Sansekvaliteterne (Farve, Klang o. s. v.), der kun have tilsyneladende (*νόμῳ*). ikke virkelig (*ἐτεῇ*) Gyldighed (smlgn. Diels 55 B 9 og 125). I Virkeligheden existere kun Atomerne og det Tomme[1].

Platon har i sine andre Dialoger ogsaa to Arter af Erkendelse: Sansningen, der opfatter Kvaliteterne i deres Forskellighed og i deres Skiften, og Tænkningen, der fra de sanselige og skiftende Kvaliteter stiger op til Almenbegreberne (Ideerne). Hvad der atter og atter vækker hans Beundring og Begejstring, er, at det er muligt at stige op fra Sansernes til Ideernes Verden. Hele hans Filosofi er en saadan Opstigen. Matematiken, særligt Geometrien, som han lagde stor Vægt paa, er en Station paa Vejen.

Men nu — i Timaios p. 52 A og B (endnu ikke 27 D!) — nødes han ved Antagelsen af en Atomlære til at opstille en tredie Art af Erkendelse. Ti Atomerne kunne hverken «sanses» eller «tænkes»: de have jo ingen Kvaliteter, og de ere dog enkelte, bestemte! Platon skelner da nu mellem tre forskellige Erkendelsesobjekter og tilsvarende Erkendelsesmaader. «Et er det, der stedse forholder sig paa samme Maade, utilblevet og uforgængeligt, uden nogensinde at optage Noget i sig andenstedsfra, og uden selv at gaa over til noget Andet, usynligt og idethele usanseligt (*ἀναίσθητον*); det er det, som det er Tænkningens (*νόησις*) Opgave at undersøge. Et Andet er det, der har Navn efter det og ligner det, og som er sanseligt, i stadig Bevægelse, fremtrædende etsteds og atter forsvindende derfra; det er det, der kan gribes af Forestilling i Forbindelse med Sansning (*δόξῃ μετ᾽ αἰσθήσεως περιληπτόν*). Et Tredie er det stedsevarende Rum, der ikke er Forkrænkelse underlagt, og som yder Plads til Alt hvad der har en Vorden; det maa gribes uden Brug af Sansning ved Hjælp af

---

[1] Demokrits Erkendelseslære er meget naiv og uklar. Den ægte Erkendelse skal være helt forskellig fra den dunkle, og dog siges Forskellen kun at være relativ; den kan opfatte finere! Aabenbart forestillede Demokrit sig, at hvis vore Sanser vare noget skarpere, vilde vi kunne sanse Atomerne. Det vilde være interessant at vide, hvorledes de da saa ud. (Selv hos Dalton, den moderne kemiske Atomteoris Grundlægger, forekomme iøvrigt Udtalelser i Retning af, at vi ved fuldkomnere Mikroskoper vilde kunne opfatte Atomerne.) — Der tillægges i Overensstemmelse hermed Demokrit den Opfattelse, at Tænkning og Sansning ere det Samme, udspringe af en og samme Evne (Diels 55 A 105). — Platon har set skarpere her end Demokrit.

en Art uægte Tænkning (*μετ' ἀναισθησίας ἁπτὸν λογισμῷ τινὶ νόθῳ*), men er vanskeligt at tro paa.»

Hvad Demokrit i sin naive Materialisme ikke fandt nogen Vanskelighed ved, og hvad de fleste Naturforskere lige til den nyeste Tid heller ikke have fundet noget Problem i, det stanser Platon ved. Neppe har han accepteret Atomtanken, før han spørger: hvorledes er egentligt den Erkendelse beskaffen, vi have af Atomerne? Han er klar over, at Atomer ikke kunne sanses. Og vi tænke dem — mener han — ikke paa samme Maade, som naar vi ved Sammenligning af indbyrdes lignende Fænomener danne et Almenbegreb. Ved «uægte Tænkning» mener Platon (som det ses af Slutningen af 52 B) Analogislutning. Hint Tredie er det Samme, siger han, som vi mene, naar vi gaa ud fra, at Alt er et bestemt Sted og udfylder et Rum.

Det er klart, at hvad Platon kalder uægte Tænkning netop svarer til Demokrits ægte Tænkning, ligesom hans Sansning svarer til Demokrits dunkle Tænkning. Det var derfor højst uheldigt, at Natorps Formodning (Archiv für Gesch. d. Philos. I p. 348), at Demokrits *γνώμη σκοτίη* skulde forstaas i Analogi med *σκότιοι παῖδες* og altsaa oversættes ved uægte Erkendelse, forledede Disputatsens Forfatterinde til at sammenstille Platons *λογισμὸς νόθος* med Demokrits *γνώμη σκοτίη*. Og det var saa meget des uheldigere, som denne Fejltagelse førte til, at Platon i Disputatsen (p. 28) netop kommer til at sige det Modsatte af, hvad han i Virkeligheden siger, idet *μετ' ἀναισθησίας* oversættes: «ved Hjælp af sanselige Erfaringer»!! —

Jeg forstaar meget vel Forfatterindens Begejstring for Demokrit og deler den. Men den havde ikke behøvet at gøre hende saa uretfærdig overfor Platon, at hun end ikke anvendte tilstrækkelig Omhu for at forstaa ham ret. Og det saa meget mindre, som netop det ovenfor fremdragne Sted hos Platon, med den ejendommelige Ændring i hans Erkendelseslære, passer udmærket ind i den Hypotese, Disputatsen vil hævde. Den viser jo, hvor nøje han havde gennemtænkt, hvad han nu havde givet en Plads i sin Lære. —

Det er genialt set af Platon, at Atomlæren grunder sig paa en Analogi. Man vilde nutildags sige omtrent saaledes: Vi opfatte de materielle Fænomener, som om de blot bestod i Smaadeles Bevægelser i Rummet. Paa den Maade kunne vi finde bestemte Love for deres Forandringer. Men saa se vi bort fra alle andre Egenskaber end Bevægeligheden og Deleligheden, altsaa fra

alle Kvaliteter i snevrere Forstand. Vi betragte alle Forandringer i Farve, Klang o. s. v. i Analogi med Bevægelser i Rummet. Det er en Model, vi danne. Vi kunne naturligvis ikke undgaa at forestille os Atomerne med visse Farver o. s. v., men det tage vi intet Hensyn til.

Nu vil det ved nærmere Eftertanke vise sig, at Platon ikke havde behøvet at forandre sin Erkendelseslære for Atomernes Skyld. Ti Begrebet om Bevægelse og om bevægelige Smaadele er jo et Almenbegreb (en Ide)! Naar Platon selv taler om «Lighedens Ide», forlanger han, at vi skulle se bort fra alle andre Egenskaber ved Tingene end netop den, at de ligne hinanden. En saadan Abstraktion kræve alle Almenbegreber, og kræver ogsaa Begrebet Atom. Ogsaa det er dannet af Tænkningen paa Grundlag af Sansning. Men paa Grund af dets Klarhed benytte vi Analogien med det paa alle Sansningens Omraader.

Endnu vil jeg blot gøre nogle Bemærkninger om Platons og Demokrits Betydning for den nyere Tids Videnskab. Demokrits Forestilling om Atomer blev taget op i den moderne Fysik og Kemi, fordi den egnede sig som Grundlag for exakt Opfattelse og Beregning. Efterat i Renaissancetiden Bruno og Basso havde taget den op, var det især Gassendi, der bragte den en vogue. Fra Gassendi kom den til Newton, og fra Newton til Dalton. Men det er et Spørgsmaal, om ikke Platons Grundtanke om, at der i Tilværelsen raader bestemte logiske og matematiske Forhold, har været nok saa frugtbar. Baade Galilei og Kepler vare Platonikere. Det var i Tillid til, at der maatte gælde bestemte matematiske Forhold for Himmellegemernes Baner og Bevægelser, at Kepler gennemførte det store Arbejde, der ledte til Opstilling af de Love, som bære hans Navn. —

Tankens Verden er stor, og modsatte Kræfter kunne finde Arbejde indenfor den, ja, ere nødvendige for, at Arbejdet kan skride frem.

Platon og Atomlæren.

Af

Hans Ræder.

Skyldes det Uklarhed hos Platon selv, at hans Lære i Tidens Løb har været Gjenstand for saa mange modstridende Fortolkninger? Eller er Aarsagen den, at han med en enestaaende Aandssmidighed har formaaet at sætte sig ind i og gjengive andre Tænkeres vidt forskjellige Tankerækker, samtidig med at han kun ved Hjælp af Antydninger lader os ane, hvilket hans eget Standpunkt er? Svaret paa dette Spørgsmaal kan vel være vanskeligt at give, men Kjendsgjerningen, at der paa saa mange væsentlige Punkter har været og endnu er Strid om den rette Opfattelse af Platons Lære, maa vel i ethvert Tilfælde siges at staa fast.

Lige fra Oldtiden og til vore Dage har der dog hersket almindelig Enighed om, at Platons Ideelære og Demokrits Atomlære maa betragtes som polære Modsætninger. Af den Kjendsgjerning, at Platon, der ellers nævner alle sin Samtids og den nærmeste Fortids betydelige Philosopher ved Navn og tager Standpunkt til deres Lærdomme, aldrig nævner Demokrits Navn, har man draget den Slutning, at Demokrits Person var ham saa inderlig imod, og hans Lære i den Grad laa udenfor hans aandelige Horizont, at det eneste mulige Standpunkt for ham var principielt at ignorere begge Dele.

Mod denne indtil Dato herskende Opinion har Fru Ingeborg Hammer-Jensen i sin Doktordisputats «Den ældste Atomlære» rettet et energisk og dygtigt Angreb. Det er ikke Formaalet for denne Artikel at drøfte alle de Problemer, som dette Arbejde kunde give Anledning til at opkaste; jeg skal indskrænke mig til at behandle de Punkter, som vedrøre Platons Forhold til Demokrits Atomlære. Det forekommer mig, at Fru H.-J. har gjort et rigtigt Greb ved at søge Demokrits Atomlære bagved den ejendommelige Lære om de fire Elementer og deres Bestanddele, som vi finde i Platons «Timæos». Der er to Lighedspunkter: først

det mere almindelige, Læren om den mechaniske, ubønhørlige Nødvendighed; dernæst mere specielt, Reduktionen af alle kvalitative eller stoflige Forskjelle til en kvantitativ eller rumlig, idet Forskjellen mellem Elementerne alene opfattes som beroende paa deres Grundbestanddeles Form og Størrelse. I hvor høj en Grad det er muligt ud af Platons «Timæos» at rekonstruere Enkelthederne i Demokrits Lære, og hvorvidt Fru H.-J. her i hvert enkelt Tilfælde har truffet det Rette, skal jeg ikke komme ind paa.

Men idet jeg nu forudsætter, at det virkelig er Demokrits Atomlære, som Platon i sin «Timæos» har i Tankerne, og som han dels gjengiver, dels omformer efter sit eget Behov, stiller jeg Spørgsmaalet om Platons eget, personlige Forhold til denne Lære. Naar og hvorledes blev han bekjendt med den, i hvor høj en Grad vakte den hans Sympathi, og hvilken Indflydelse fik den paa hans eget philosophiske Standpunkt? Fru H.-J.'s Besvarelse af disse Spørgsmaal synes mig ikke tilfredsstillende.

Fru H.-J. opstiller den Paastand (S. 31 ff.), at Platon først har lært Atomtheorien at kjende, da han arbejdede paa «Timæos», og kan endog lære os, at han netop var naaet til p. 45 B i sin Udarbejdelse af denne Dialog, da han stiftede Bekjendtskab med den nye Visdom, hvilket havde til Følge, at hele den Verdensopfattelse, han hidtil havde fundet Hvile i, ramlede sammen for ham, saa at han strax maatte give sig til at konstruere en ny paa Grundlag af det, som Demokrit havde lært ham. Han lader da den allerede skrevne Del af «Timæos», hvor endnu den gamle Verdensopfattelse raader, blive staaende og føjer hertil en Fremstilling af sit nye Standpunkt, som han endelig i Dialogens Slutningsparti saa godt som muligt søger at sammenarbejde med det tidligere.

Mod denne Opfattelse af Platons Arbejdsmaade saavelsom af hans hele aandelige Habitus maa jeg protestere af al min Evne. Jeg kan heri kun se en Gjenoplivelse af Krohns Theorier om «Statens» Tilblivelse. Bevisførelsen er ganske den samme: saa snart Platon lader sine Dialogfigurer stille sig paa et andet Standpunkt end tidligere i Dialogen, sluttes der, at Platon selv maa have gjort en eller anden Opdagelse, og Indførelsen af Digressioner, hvis Indhold skal staa i Modstrid med den øvrige Del af Skriftet, benyttes i begge Tilfælde i den samme Bevisførelses Tjeneste. «Man kan spare sig al Ulejlighed med at forlige dette, for Platon gør selv opmærksom paa, at dette Stykke er af en anden Art end det øvrige,» siger Fru H.-J. (S. 19). Men tyder

det da ikke netop paa, at Platons eget Standpunkt var hævet højt op over Modsætningerne, og at han ikke selv lod sig drive fra den ene Side til den anden?

Det er jo ubestrideligt, at der i «Timæos» skiftes Standpunkt med Hensyn til Opfattelsen af de fundamentale Grundbegreber. I Begyndelsen (p. 27 D ff.) opstilles Modsætningen mellem det Værende, som altid er uforanderligt og opfattes af Tanken med Fornuft, og det Vordende, som opfattes af Forestillingen med ufornuftig Sansning, og som aldrig er, men kun bliver til og forgaaer. Denne Inddeling erklæres paa et senere Sted i Dialogen (p. 48 E ff.) rent ud for utilfredsstillende, idet det ansees for nødvendigt at opstille endnu et tredie Grundbegreb, det kvalitetsløse Stof, Urmaterien (eller hvad man nu vil kalde det); hidtil var de to tilstrækkelige, hedder det, men nu tvinger *ὁ λόγος* os til at søge at bestemme det tredie.

At Platon altsaa paa dette Sted af «Timæos» med fuld Bevidsthed stiller sig paa et Standpunkt, som er forskjelligt fra det, han hævdede i Dialogens Begyndelse, kan der ikke rejses nogen Tvist om. Men et andet og særdeles betydningsfuldt Spørgsmaal er det, om han virkelig ogsaa personlig, da han skrev disse Ord, var kommen til en anden Erkjendelse, end han havde, da han skrev Begyndelsen af Dialogen. At dette ikke er Tilfældet, sees deraf, at den nævnte *λόγος*, som siges at tvinge Platon til at forandre Standpunkt, ogsaa i andre Tilfælde anvendes af ham paa en lignende Maade. Naar han saaledes i «Staten» III p. 394 D overfor det Spørgsmaal, om Fordømmelsen af «Efterligningen» medfører Udelukkelsen af Tragedier og Komedier fra Staten, lader Sokrates sige, at der maaske ogsaa kan blive Tale om Forbud mod Andet — «for det veed jeg endnu ikke, men hvorhen *ὁ λόγος* fører mig ligesom et Vindpust, dèr maa jeg gaa» —, saa kan der dog vel ingen Tvivl være om, at det ikke er Platon selv, som i det Øjeblik, da han skrev disse Ord, endnu var usikker paa, hvilke Indfald han senere skulde faa[1], men at Ordene alene maa forstaaes som en Replik af Dialogpersonen Sokrates. Fordi denne med sædvanlig Ironi erklærer sig for afhængig af *ὁ λόγος*, følger deraf ikke, at det Samme var Tilfældet med Platon selv. Denne *λόγος*, der forøvrigt gjenfindes i «Lovene» II p. 667 A,

---

[1] Saaledes opfattes Stedet rigtignok af Krohn, der netop heri tager Udgangspunktet for hele sin vilkaarlige Behandling af Platons «Stat» (Der Platonische Staat S. 4).

er ikke nogen ydre Magt, der tvinger Platon til at ændre det Standpunkt, han eengang har indtaget, men et technisk Kunstmiddel, som han anvender ved sine Dialogers Komposition. Det er derfor uberettiget at slutte, at Platon i Begyndelsen af «Timæos» kun kjender de to Grundbegreber, det Værende og det Vordende, som han dèr opererer med, og at Grunden til, at det tredie først bagefter indføres, er den, at han først da kom i Tanker om, at et saadant ogsaa var nødvendigt. Af rent pædagogiske Grunde mener han først grundigt at maatte belyse den betydningsfulde Modsætning mellem Væren og Vorden, inden han indfører et tredie Grundbegreb; gjennem logiske Slutninger fører han Læserne frem ad en Vej, som paa Forhaand er ham selv bekjendt. Denne Technik anvender Platon jo netop i saa mange Tilfælde i sine Dialoger, uden at den giver Anledning til Misforstaaelse; naar den kan gjøre det i «Timæos», er Grunden blot den, at dette Skrift — som til en vis Grad ogsaa «Staten», der heller ikke er gaaet Ram forbi — har en saa udpræget didaktisk, ikke dialogisk Charakter.

Det er nemlig nødvendigt at betone, at fordi Platon i sine senere Skrifter indskrænker eller endog helt opgiver Brugen af den dialogiske Form, tør vi ikke deraf slutte, at han har mistet sin dialektiske Evne. Og som Hovedsagen ved den dialektiske Evne fremhæver han netop selv Evnen til at arbejde ud fra Forudsætninger («Staten» VI p. 511 B). Denne Evne har Platon ved mangfoldige Lejligheder lagt for Dagen. Med forbavsende Virtuositet har han saaledes i «Gorgias» gjennem Kallikles's Mund formaaet at fremstille en Livsopfattelse, der er hans egen stik modsat, paa en saadan Maade, at Fremstillingen godt kan virke overbevisende paa mindre befæstede Læsere, og paa samme Maade forholder det sig med den Fremstilling, han i «Theætet» lader Sokrates give af den sensualistiske Erkjendelsestheori, som tillægges Protagoras. Ingen vil tro, at Platon i disse Tilfælde selv har delt de Meninger, som han lader fremsætte. Men i Realiteten er Forholdet det samme ogsaa i de Tilfælde, hvor Dialogformen er ændret. Netop i «Staten» finder Overgangen mellem de to Dialogformer Sted. Efter at Sokrates i 1ste Bog har talt Retfærdighedens Sag overfor Uretfærdighedens Talsmand Thrasymachos, bliver han i 2den Bog ved Vennerne Glaukons og Adeimantos's rent theoretiske Indvendinger bevæget til at uddybe sit Forsvar ved at undersøge Retfærdighedens Værd ud fra den Forudsætning, at den Retfærdige aldrig, hverken

i Livet eller efter Døden, vil blive belønnet for sin Retfærdighed, men endog saavel i Guders som i Menneskers Øjne vil have Skin af at være uretfærdig. Ligesom det her er urigtigt at mene, at Platon selv, da han skrev denne Undersøgelse, skulde have delt den nævnte Forudsætning, saaledes maa vi ogsaa i «Timæos» indrømme ham Ret til at arbejde, snart ud fra een Forudsætning, snart ud fra en anden, uden at han behøver, som det tidligere var hans Skik, at inkarnere hvert Standpunkt eller hver Forudsætning i en bestemt Dialogperson. Naar jeg nu som tidligere har udtalt mig imod den «opløsende» Platonkritik, er det altsaa ikke, fordi jeg i og for sig anseer alle saadanne Opløsningsforsøg for forkastelige, men fordi den Methode, der i denne Henseende er bleven bragt i Anvendelse overfor Platons Dialoger, er baseret paa en Miskjendelse af Platons Dialektik. —

At den mechaniske Verdensopfattelse har faaet Plads i en Digression — eller rettere i to, først en lille (p. 45 B—47 A) og saa en større (p. 47 E—69 C) —, er for Fru H.-J. en væsentlig Grund til at antage, at Platon først under Udarbejdelsen af «Timæos» er bleven bekjendt med den Men ere disse Digressioner da egentlig saa forskjellige fra de mangfoldige andre Digressioner, som findes i Platons Dialoger, at de berettige os til en saadan Slutning? Fru H.-J. er (S. 32 f.) ganske paa det Rene med, at den store Digression ikke kan være føjet ind, efter at Slutningen af «Timæos» var skrevet, siden denne bygger paa Digressionen; ganske paa samme Maade forudsætte «Statens» sidste Bøger paa flere Steder Digressionen i V—VII, hvori den Ideelære foredrages, som endnu ikke møder os i de fire første Bøger, hvorfor Krohn ansaae Digressionen for en senere Tilføjelse. I Virkeligheden er denne Digression i høj Grad beslægtet med Digressionerne i «Timæos». Tilsyneladende tilfældigt drager ogsaa her den ene Udvikling den anden med sig, indtil Sokrates sluttelig (VIII p. 543 C) minder sine Tilhørere om, paa hvilket Punkt de have sluppet Traaden (*πόθεν δεῦρο ἐξετραπόμεθα;* sml. Tim. p. 69 A: *ὅθεν δεῦρο ἀφικόμεθα*), for derpaa atter at optage den.

Nu maa det ganske vist indrømmes, at Parallelen mellem «Staten» og «Timæos» ikke er saa ganske bevisende af den Grund, at man jo netop med Hensyn til «Staten» har draget de selvsamme Konklusioner, som her beskjæftige os med Hensyn til «Timæos». Men netop den Omstændighed, at Forholdet gjentager sig, gjør det usandsynligt, at den Besynderlighed ved Kompositionen, om hvis Tilstedeværelse i begge Dialoger Alle ere enige,

skulde skyldes et blot Tilfælde. Det vilde dog være et besynderligt Tilfælde, om Platon to Gange skulde blive forfulgt af det Uheld, at han, just som han sidder og arbejder paa et betydningsfuldt Værk, hvori han har tænkt at nedlægge sine dybeste Tanker, gjør en epochegjørende Opdagelse — i det ene Tilfælde Idealæren, i det andet Tilfælde Atomlæren —, og at denne Opdagelse i begge Tilfælde bringer den voldsomste Forstyrrelse i hans Cirkler — uden at denne Forstyrrelse dog afficerer ham videre, end at han godt kan fortsætte sine Arbejder og forsyne den een Gang nedskrevne Begyndelse med en Slutning, der slet ikke passer til den. Antage vi derimod, at den nævnte Besynderlighed skyldes den Omstændighed, at Platon i begge Tilfælde anvender den samme Technik, saa er Phænomenets Gjentagelse let forklarlig.

Nu kan det imidlertid indvendes, at det dog er paa et ganske urimelig kejtet Sted, at Platon har anbragt sine Digressioner i «Timæos»: den første, lille Digression midt inde i Behandlingen af Menneskets første Sjæledel, og den anden, større, imellem Behandlingen af den første og den anden Sjæledel[1]. Men at Platon anbringer Digressioner paa en — idetmindste tilsyneladende — urimelig Maade, er ikke noget Særkjende for «Timæos» alene. Ligesaa besynderlig er f. Ex. Anbringelsen af den i sig selv saa glimrende udførte Digression i «Theætet» (p. 172 B—177 C) midt inde i det sidste af Beviserne mod Protagoras's Paastand, at Mennesket er alle Tings Maal. Ogsaa her drager den ene Tanke den anden med sig ved en tilsyneladende aldeles planløs Ideeassociation, og ved Digressionens Afslutning gjenoptages Traaden nøjagtigt, hvor den blev sluppet. Hvis denne Digression ikke fandtes, vilde intet Menneske savne den, og selv om den i og for sig ikke er uden Betydning for Dialogens Tankeudvikling, vil det dog sikkert altid forblive en Gaade, hvorfor Platon netop har anbragt den paa d e t Sted. I Platons Anvendelse af Digressioner synes der i Tidens Løb at kunne spores nogen Ændring; oprindelig var jo hans Dialoger Forsøg paa at efterligne den daglige Samtaleforms utvungne Gang, hvorved Platon selv følte, at han var hævet over de Fordringer, som indenfor andre Litteraturgrene stilledes til Kompositionens Sluttethed — dette udvikles netop i den omtalte Digression i «Theætet» —, ikke saaledes at forstaa,

[1] Netop den Omstændighed, at Platon forbereder den store Digression ved den lille, tyder for mig paa, at han hele Tiden ganske nøje har vidst, hvad han gjorde.

at han betragtede Kompositionen som en ganske ligegyldig Ting, men saaledes, at han kunde forme den efter højere Hensyn. I de ældre Dialoger ere vi ogsaa ofte i Stand til at paavise, med hvilket Formaal Platon har indført sine Digressioner og tilsyneladende tilfældige Ideeforbindelser; i de senere Dialoger, hvortil allerede «Theætet» til en vis Grad hører, er derimod denne Kompositionsmaade bleven i den Grad maniereret (smlgn. Fru H.-J. S. 16), at den slet ikke mere minder om den utvungne dagligdags Samtaleform, men tværtimod gjør et i høj Grad tvungent Indtryk, og det seer ud, som om Platon blot anvender den af Vane. At det Mesterskab, hvormed Platon i sin yngre Alder komponerer sine Dialoger, i høj Grad savnes i hans senere Aar, er der nemlig ingen Grund til at lægge Skjul paa. Men selv om det i flere Dialoger er os umuligt at gjøre Rede for Motiverne til den anvendte Komposition, ere vi dog ikke derfor berettigede til at slutte, at Platon i disse Tilfælde blot har skrevet sine Tanker ned i den samme Orden, hvori de faldt ham ind. —

Den Paastand, at Platon midt under Udarbejdelsen af «Timæos» pludselig er bleven bekjendt med Demokrits Lære, hænger imidlertid nøje sammen med den anden Paastand, at denne Lære har haft en saa revolutionerende Indflydelse paa Platons egen Philosophi. Hvis det kan vises, at denne Revolution ikke har været saa voldsom, formindskes ogsaa Sandsynligheden for, at Atomlæren er kommen bag paa ham og har forstyrret ham i Udarbejdelsen af «Timæos».

Platon skal. mener Fru H.-J. (S. 21 f.), i «Timæos» være kommen til en helt anden Opfattelse af de naturlige, mechaniske Aarsagers Betydning, end han havde tidligere, f. Ex. i «Phædon». Han skal være kommen til den Overbevisning, at Demokrits Physik giver ham en sandsynligere og rigtigere Forklaring paa Tilværelsen end hans egen ensidige, teleologiske Philosophi. Ved Atomtheoriens Hjælp skal han tro at finde Svaret paa det Spørgsmaal, hvor det Onde kommer fra (S. 31).

Lad os engang drage en Sammenligning mellem Platons Opfattelse af Forholdet mellem Physik og Teleologi i «Phædon» og i «Timæos». Allerede i «Phædon» (p. 98 C ff.) er Platon sig Problemet ganske klart bevidst. Naar man søger Aarsagen til, at Sokrates sidder i Fængslet, hedder det, vil man kunne sige, at han sidder der, fordi hans Legeme bestaaer af Knokler og Sener, og Senerne ere forbundne med Knoklerne paa en saadan Maade og have trukket i Knoklerne paa en saadan Maade, at

han er kommen til at indtage en siddende Stilling. Men det vilde være et latterligt Svar. Det rette Svar er, at han sidder der, fordi Athenæerne have fundet, at det var bedst (βέλτιον) at domfælde ham, og fordi han selv har fundet det bedst at blive i Fængslet i Stedet for at flygte. Altsaa er det det Gode eller rettere de tænkende og villende Væseners Forestillinger om det Gode, som er den egentlige Aarsag. Det vilde være «urimeligt» og «en stor og uhyrlig Letsindighed» at erklære Knoklerne og Senerne for Aarsagen; man maa gjøre Forskjel paa den virkelige Aarsag (τὸ αἴτιον τῷ ὄντι) og det, uden hvilket Aarsagen aldrig vilde være Aarsag (p. 99 B).

Allerede her er i Virkeligheden Forskjellen mellem den physiske og den teleologiske Verdensforklaring klart fremsat, og allerede her har Platon bestemt taget sit Parti. Men er det rigtigt, at Platon kalder de physiske Aarsager for «falske Aarsager» og slet ikke vil indrømme dem Plads mellem Aarsagerne? Sikkert ikke! Platon vil jo i og for sig slet ikke nægte, at Sokrates sidder i Fængslet, fordi hans Legeme har disse ganske bestemte physiske Egenskaber. Han forkaster i og for sig ikke det første Svar, men finder det blot ufyldestgjørende, fordi det ikke nævner det, som det i Hovedsagen kommer an paa. Han anerkjender jo de physiske Aarsager som nødvendige Betingelser for, at den egentlige Aarsag, det Gode, kan komme til at virke.

I «Timæos» bærer Platon sig lidt anderledes ad. Han begynder med alene at omtale Hensigtsaarsagerne, men indfører da pludselig p. 45 B de physiske Aarsager. Men hvor megen Vægt han end her lægger paa dem, og hvor udførligt han end beskriver dem, saa stiller han sig dog ogsaa i denne Dialog — som Fru H.-J. (S. 21) ogsaa fastslaaer i de mest uforbeholdne Udtryk — uden Vaklen og med fuld Bevidsthed paa et klart religiøst eller teleologisk Standpunkt. Han vil end ikke indrømme de physiske Aarsager Navn af Aarsager, men vil kun anerkjende dem som «Medaarsager» (συναίτια), et Udtryk, der her træder i Stedet for det vidtløftige «uden hvilket Aarsagen aldrig vilde være Aarsag», som anvendes i «Phædon». Hele Forskjellen løber i Virkeligheden ud paa, at Platon i denne Sammenhæng har indført det techniske Udtryk «Medaarsag», som han forøvrigt allerede havde dannet, da han skrev sin «Politikos» (p. 281 E). I Realiteten er der ingen Forskjel, hvilket sees af, at «Phædons» Dadel mod de Mange, der forvexle de egentlige og de uegentlige Aarsager, gjenfindes i «Timæos» (p. 46 C—D).

Ved Atomtheoriens Hjælp skal Platon fremdeles have ment at finde Svaret paa Spørgsmaalet om det Ondes Oprindelse. Heller ikke dette Spørgsmaal var nyt for ham. Allerede i «Theætet» (p. 176 A) taler han om, at der nødvendigvis i denne Verden og i den dødelige Natur maa findes Noget, som er det Gode modsat, men nogen Forklaring af dets Tilblivelse giver han ikke. Med større Grundighed optager han Spørgsmaalet i «Politikos», i den mærkelige mythiske Fremstilling af, hvorledes Alting i Kronos's Tidsalder har været indrettet paa en Maade, der var Nutidens Forhold helt modsat, da Himmelkuglen drejede sig den modsatte Vej rundt, og da Menneskenes Tilstand ogsaa var lykkeligere (p. 268 E ff.). Naar saadanne lykkelige Tilstande stadig skifte med Tilstande som Nutidens, saa er Grunden den, hedder det, at der er Tider, hvor Gud selv fører Styret, men andre Tider, hvor han slipper det, hvorefter Himmelkuglen paa Grund af sin medfødte legemlige Natur af Nødvendighed drejes den gale Vej rundt (p. 269 D). Ogsaa her finde vi altsaa som i «Timæos» Modsætningen mellem den efter en bestemt Plan virkende Verdensstyrer og de nødvendighedsbundne Naturlove, og ogsaa her er Nødvendigheden, «Atomistikernes Stempel», som Fru H.-J. (S. 27) kalder den, sat i Forbindelse med det Physiske. Endelig afledes ogsaa alt det Onde og Uretfærdige, som finder Sted i Himlen, af den Uorden, som fandtes i Materien, før Gud skabte Orden og Harmoni (p. 273 B—C). Hvis altsaa «Politikos» er skrevet før «Timæos», hvad der af mange Grunde er stor Sandsynlighed for, kan Platon ikke først under Udarbejdelsen af «Timæos» have vundet denne Erkjendelse.

Men nu «Timæos» selv: er det ogsaa ganske sikkert, at den nye Verdensopfattelse først viser sig efter p. 45 B? Baade i den lille Digression (p. 46 C) og ved Slutningen af den store (p. 69 B) tales der om, at Gud med Benyttelse af «Medaarsagerne» eller det foreliggende uordnede Stof realiserer sit Formaal og, saavidt muligt, bringer Orden og Harmoni tilveje, og paa sidstnævnte Sted tilføjes der: «som det ogsaa blev sagt i Begyndelsen». Ved disse Ord henvises til et Sted længe før Digressionen, nemlig p. 30 A, hvor det ligeledes hedder, at Gud bragte Orden i den synlige Verden, som han forefandt i en uordentlig Bevægelse — her er endnu ikke Tale om de fire Elementer. Som Guds Motiv til denne Ordning angives, at han vilde, at Alting skulde være godt, og at der intet Ondt skulde være, saavidt muligt (*κατὰ δύναμιν*). I disse Ord have vi en tilstrækkelig tydelig

Antydning af, at Platon, ogsaa inden han har nævnet Verdens tredie Grundbestanddel, den kvalitetsløse Urmaterie, har været klar over, at der var Magter, som kunde komme paa tværs af Guds gode Hensigter. Men Bestemmelsen af disse Magters Natur opsætter han til et senere Tidspunkt.

Trods Alt er jeg imidlertid villig til at indrømme, at Platon i «Timæos» røber et Kjendskab til Demokrits Atomlære, som vi ikke træffe i tidligere Dialoger; jeg vil blot ikke indrømme, at denne Lære er kommen bag paa ham og har bragt ham ud af Ligevægt, saa at han fik et helt nyt Grundsyn paa Tilværelsen. Jeg kan ogsaa indrømme, at Platons Interesse for den physiske Verden er tiltaget; men dette er et Phænomen, som overhovedet viser sig i alle hans senere Dialoger. Men ligesaa lidt som jeg kan indrømme, at Platon nogensinde har været en verdensforsagende Aand, der alene betragtede Ideeverdenen som sit Hjem, ligesaa lidt kan jeg tillægge denne Vending nogen fundamental Betydning. Der er ganske vist et Sted, hvor Anerkjendelsen af de materielle Aarsagers Betydning faaer et overraskende stærkt Udtryk. Ved Slutningen af den store Digression (p. 68 E—69 A) opgives endogsaa Adskillelsen mellem Aarsager og Medaarsager, idet der tales om to Slags Aarsager[1], ja det hedder, at uden Kjendskab til Naturens nødvendighedsbundne Verden er det umuligt for os at forstaa de guddommelige Aarsager, som er Maalet for vor Stræben. Dette synes i Platons Mund at være en overraskende stor Indrømmelse, men ret beseet siger Stedet i «Phædon» (p. 99 B) det Samme: idet Hensigtsaarsagen betegnes som den «egentlige» Aarsag (*τὸ αἴτιον τῷ ὄντι*), anerkjendes i Virkeligheden, at de materielle Aarsager ikke ere helt uværdige til Aarsagsnavnet, og «Timæos»'s Ytring om Betydningen af Kjendskabet til den materielle Verden har ogsaa paa det samme Sted i «Phædon» sit nøjagtige objektive Korrelat: naar det uden Kjendskab til de physiske Aarsager er umuligt at erkjende de guddommelige, saa er Grunden den, at uden de physiske Aarsager

[1] Paa dette Sted — men endnu ikke p. 46 D — har Platon altsaa virkelig accepteret den Sprogbrug, som han Phæd. p. 99 A erklærer for urimelig. Hvis Nogen altsaa havde spurgt Platon, om «Medaarsagerne» da var at regne for Aarsager eller ikke, vilde han maaske paa Grund af sin unøjagtige Udtryksmaade være kommen i Forlegenhed. Paa samme Maade regnes i Phæd. p. 79 A Ideerne og de sanselige, legemlige Gjenstande for *δύο εἴδη τῶν ὄντων*, uagtet «Væren» i egentlig Forstand alene tilkommer Ideerne.

vilde de guddommelige Aarsager, som det hedder i «Phædon», ikke være Aarsager.

Platon kaster sig altsaa over naturvidenskabelige Spørgsmaal, og her vil jeg som sagt gjerne tro, at han virkelig har lært en hel Del af Demokrit. Men naar der spørges, i hvilken Hensigt han egentlig giver den detaillerede Fremstilling af den physiske Verdens Indretning, saa vil jeg gjerne tilegne mig og understrege, hvad Fru H.-J. (S. 30) siger derom: det morer ham at operere med Atomlæren og omskabe den paa sin Façon, samtidig med, at han hele Tiden tænker, at det er ikke det, det kommer an paa. Derfor maa vi hverken, som Platons Efterfølgere i Oldtiden og senere, tage altfor højtideligt paa denne Physik og deri søge den dybeste Visdom eller, som Fru H.-J. gjør, gaa strengt i Rette med Platon, fordi han har misforstaaet og forvansket Demokrits geniale System. Et enkelt Detailspørgsmaal, hvori Platon synes at sige sig selv imod, fortjener en kort Omtale. Platon skal fra gammel Tid ikke have kunnet forlige sig med Tanken om Existensen af tomme Rum og derfor ved flere Lejligheder have benægtet deres Tilstedeværelse, selv efter at han havde optaget den atomistiske Physik, som nødvendigvis forudsætter tomme Rum (Fru H.-J. S. 100). Men selv om vi gaa ud fra, at Platon overhovedet har skjænket dette Spørgsmaal en alvorlig Tanke, synes Modsigelsen ikke uløselig, naar vi blot ikke presse Ordene for stærkt. I ethvert Tilfælde forekommer det mig, at vi maa gaa ud fra, at hele Theorien med de forskjellige Polyedre som Grundbestanddele af Elementerne nødvendigvis forudsætter tomme Rum, og det ikke alene indeni hvert Polyeder, da Polyedrene jo ere byggede af Trekanter, som ere Flader uden Tykkelse (Fru H.-J. S. 59 f.), men ogsaa i Mellemrummene mellem de forskjellige Polyedre. For det er jo klart, at med Undtagelse af Tærningerne, som danne Jorden, — og selv for deres Vedkommende kun, forsaavidt de ere af samme Størrelse, eller der er et rationalt Forhold mellem deres Sidelængder — ere ingen af Polyedrene i Stand til at opfylde Rummet, selv om de sammenpresses nok saa stærkt, hvis vi da forudsætte, at de beholde deres Form og ikke presses sammen til en grødet Masse. Naar Platon alligevel paa flere Steder taler om, at der ingen tomme Rum er, behøver der heller ikke heri at ligge Andet, end at Elementpartiklerne ligge saa tæt sammenpressede, at de berøre hverandre og saaledes gjøre Modstand mod yderligere Sammenpresning[1].

[1] Smlgn. Archer-Hind's Anmærkning til Tim. p. 58 B.

Men naar vi spørge, hvilken Betydning hele denne Atomlære har haft for Platon, er der endnu et Spørgsmaal, vi maa have klaret, det vigtigste af dem alle: hvilket Forhold er der mellem Atomlæren og Platons gamle Ideelære? Har Atomlæren fortrængt Ideelæren af Platons Bevidsthed, og ere Ideerne satte i Skammekrogen? Dette synes at være Fru H.-J.'s Mening (S. 23 ff.). Men naar hun til Støtte for, at den nye Erkjendelse saa stærkt har rokket ved Platons gamle Anskuelse, anfører det Sted (Tim. p. 51 B ff.), hvor Platon netop med Styrke hævder Ideernes Existens, saa forekommer det mig rigtignok at være en Misbrug af Stedet. Ligesaa sikkert som der er Forskjel paa Fornufterkjendelse og sand Forestilling, siger Platon, maa der ved Siden af de sanselige Gjenstande være usanselige Ideer, som kun kunne gribes med Tanken; denne Overbevisning holder Platon urokkelig fast ved. Dette anerkjender Fru H.-J. da ogsaa, men hun omtaler dog de Ideer, Platon i «Timæos» hævder, som den «sidste svage, blege Form for Platons Ideer» og taler om Platons fuldstændige Brud med hans tidligere Opfattelse af Ideerne, som helt skulle være blevne til logiske Begreber og ikke mere bære Mærke af noget Andet, idet der ikke kan siges Andet om dem, end at de ere uforanderlige, evige, uforgjængelige, usanselige, kun til at gribe med Tanken.

Overfor denne Charakteristik af de platoniske Ideer, som de fremtræde i «Timæos», er der Grund til at opkaste det Spørgsmaal — som rigtignok er lettere at stille end at besvare —, hvad Ideerne da før have været for Platon. Alle de nævnte Prædikater passe jo paa det Fortræffeligste ogsaa paa de tidligere Ideer, men Spørgsmaalet er blot, om der med Rette kan tillægges disse Ideer andre Prædikater ved Siden af. Natorp («Platos Ideenlehre» passim) har i sin Polemik mod den hævdvundne, aristoteliske Opfattelse af Platons Ideer formuleret Spørgsmaalet saaledes, om de platoniske Ideer ere «Ting», hvilket han bestemt benægter. Og det er klart, at hvis man ved «Ting» forstaaer noget Sanseligt, saa have Ideerne aldrig været «Ting». Ogsaa i de tidligere Dialoger erklæres Ideerne for usanselige og kun til at gribe med Tanken, men ikke desto mindre tillægges der dem Virkelighed eller Objektivitet; men det tillægger Platon jo netop ogsaa Ideerne i «Timæos», idet han betegner dem som «det Værende» i Modsætning til «det Vordende». Af de Prædikater, som Platon tidligere tillagde Ideerne, savner jeg i «Timæos» egentlig kun Enheden, Udeleligheden og Ubevægeligheden. For

disse Prædikaters Forhold til Ideerne har Platon aflagt Regnskab i «Parmenides» og «Sophisten».

I de tidligere Dialoger var Ideerne tillige Tingenes Aarsager. I «Phædon» (p. 100 C ff.) hedder det f. Ex., at det Skjønne er Aarsag til, at Tingene blive skjønne, d. v. s. Prædikatet «skjøn» kan ikke tillægges nogen Ting, med mindre Begrebet «det Skjønne» først er opfattet af et tænkende Væsens Bevidsthed; den paagjældende Ting bliver da skjøn ved at «faa Del» i det Skjønne. I denne Opfattelse er der virkelig i «Timæos» foregaaet en Forandring. Om Tingenes Delagtighed i Ideerne er der ikke længere Tale, ja den benægtes med rene Ord (p. 52 A); men alligevel vedblive Ideerne at staa som Tingenes Aarsager, forsaavidt som de ere de Forbilleder, hvorefter Gud har skabt den sanselige Verden. Ideerne ere rykkede mere paa Afstand, ligesom Platon har indseet, at deres Erkjendelse er vanskeligere, end han før havde troet; men de existere lige fuldt for ham, og man kan ikke sige, at Atomerne have indtaget deres Plads. —

Den moderne Behandling af Platons Dialoger har ved sine kritiske Analyser bidraget stærkt til at skaffe os en sandere Opfattelse og en dybere Forstaaelse af Platons Philosophi. Men den har ogsaa medført en Fare, som jeg først ved Læsningen af den Bog, der har givet Anledning til denne Artikel, ret har faaet Øjet op for, den Fare nemlig, at Platon for os skal forvandles til en ganske holdningsløs Skikkelse, hvis Anskuelser skifte fra Dag til Dag, og at hans Philosophi skal blive opfattet som et usammenhængende Konglomerat af alle Slags heterogene Lærdomme. Derfor har jeg, som ogsaa har taget Del i de omtalte kritiske Analyser og derfor har nogen Grund til at betragte mig som *συναίτιος*, om en Opfattelse som den her antydede skulde brede sig, fundet det betimeligt ogsaa en Gang at gjøre modsat Front og betone Kontinuiteten i Platons Udviklingsgang, selv om jeg derved skulde udsætte mig for den Beskyldning, at jeg har omvendt mig til det harmonistiske Standpunkt, som jeg selv ved tidligere Lejligheder har bekjæmpet. Jeg fastholder vedblivende, at Undersøgelsen maa gaa den Vej, at hver Dialog først og fremmest undersøges for sig alene uden Hensyn til et supponeret philosophisk System. Men det kan maaske være heldigt nu at betone, at hvor nyttig Analysen end er som Arbejdsmiddel, saa er det dog Synthesen, der er Maalet.

Etymologiserende Notitser. IV.

Ved **E. Jessen.**

Arrestant antræffes i ældre Tid i den correcte Betydning: arresterende Retsbetjent.

batte, af tydsk *batten*, henføres atter og atter, mod de fundamentaleste germaniske Phonetica, til *Baade* (Gavn), *at baade, bedre, Bod,* hvilke ere af germanisk Rod *bat-, bōt-,* i høitydsk Form *baz-, bōz-,* dette sidste videre ændret til *buoz-,* nu *būsz-*: *besser, Busze,* samt det nu forlængst obsolete *Baze,* med Verbum *bazen.* De tilsvarende plattydske Former ere: *beter, Boote,* samt *Bate, baten,* fra hvilke vi laante *Baade,* at *baade* (det plattydske forlængede *a* lyder omtrent som dansk *aa*; *-t-* maatte hos os svækkes til *-d-*, som i de indfødte *bedre, Bod,* hvorimod Svensk i det ligeledes laante *båta* maatte bevare *-t-*). — En anden Rod, med helt anden Betydning, er germaniskt *bad-,* i høitydsk Form *bat-*. Til den høre i ældste Nedertydsk *Gibadi* «auxilium», *Gibada* «juvamen», i gammelt Høitydsk *Bate* Hjelp, *bateloos* hjelpeløs, *baten* hjelpe (Imperf. *batte*), og deraf i nuværende Dialect *batten* forslaa (ikke: gavne). Ved Laan ind i Nedertydsk kunde *baten* (*batten*) vel stundom blandes med det ovenfor anførte nedertydske *baten* at baade. Indvandringen hos os kan være directe fra Høitydsk, eller gjennem Plattydsk. — Grimm vilde gjenfinde selvsamme Rod *bad-,* høitydsk *bat-*, i Ord, der betyde Strid, Anstrengelse: norsk *Bad* (kan maaske gjenkjendes i ældre Dansk; islandsk Form er *böð*), *bada* nedknuge, *badda* anstrenge sig forgjæves (muligen hører hertil et *ἅπαξ λεγόμενον* i ældste Nedertydsk: *under-badon* forskrække; om egentlig: nedkue?). Om det end vilde høre til uefterrettelig etymologisk Praxis at kalde Grimms Combination sikker, er det dog gjørligt at forestille sig Betydningsovergange fra stride m. M. til: virke tilstrækkeligt, forslaa. — Om herfra, eller fra en tredie, eller tilmed fjerde Rod ere udgaaede svenske Dialectord, som *batas* vara ostyrig, *batta igen* sträfva emot, *battig* envis, *batta* framtrolla, *batta* gifva efter, turde blive vanskelige Spørgsmaal. — Et par dunkle norske Tale-

maader med *bat* (Adverbium? *dœ maa 'kje bat,* m. M.) combinerer Aasen med *beter* og gammelnedertydsk *bat,* høitydsk *baz.* — Her ere Vanskeligheder nok. Men aldeles vist er: høitydsk *batten* har Intet med *besser* at bestille.

Dadel, dadle. Laante sent fra Tydsk, hvor kun kjendes Form med *t-*. For danske Øren lyder tydsk Tenuis let som Media (benyttet i P. A. Heibergs «Drickefrihet» ɔ: Trykkefrihed); Forvanskning til *Dadel* er ikke ubegribelig. Svensk bevarede *tadel, tadla.* To etymologiske Forsøg ere at betænke. — 1) Nogle formode, at *Tadel* er nedertydsk, laant over i Høitydsk, altsaa førgermanisk Rod **dat-,* i urgermanisk Form **tath-,* i egte høitydsk **zad-*; hvilken, med Aflyd, man da vil gjenkjende i gammelhøitydsk *Zâdel* (med anden Vocal, altsaa ialtfald ikke selvsamme Ord). Herimod taler, at *Zâdel* betyder: inedia, esuries, penuria, egestas, samt at vedkommende Phonetikere ikke angive, hvor de have fundet *Tadel* i Nedertydsk, hvad de neppe havde forsømt, om de havde kjendt eet Citat, som de selv ansaa for bevisende (hos Lübben og i Lexica til Nederlandsk finder jeg intet saadant); videre at *Tadel* er fundet i Høitydsk allerede fra c. Aar 1200 af, og med Betydning Gebrechen, Fehler, körperlich oder mental. For sobrere Etymologer faae, til andet Materiale opvises, *Tadel* og *Zadel* begge at gjelde for høitydske, altsaa indbyrdes ubeslegtede. — 2) Isaafald maatte nedertydsk Form, om den existerede, lyde **Dadel, *dadelen*; og Fick og Prellwitz opføre uden videre *Dadel* som nedertydsk, men ligeledes uden Documentation. Heller ikke mig lykkes det at finde den. Formodentlig have de nøiedes med at se, hvorledes Formen sikkert nok maatte have seet ud, naar *Tadel* ikke er egte nedertydsk. Urgermanisk Rodform blev da **dath-,* førgermanisk **dhat-*. Hvorledes Fick og Prellwitz kunne opføre førgermaniskt «*dh—dh-*» (med Henvisning til *θωθ-* i *θωταζω* eller *τωθαζω* spotter, altsaa med Vocalaflyd, og med den ene eller den anden Aspiration paa græsk Maneer opgiven), er mig ubegribeligt; de to *d*-er i det formodede nedertydske *Dadel* maatte jo, ifølge *Tadel*, være af uens Herkomst; her maa foreligge Uagtsomhed, som saa nemt i alle disse filtrede Phonetica. *Tadel* faaer da, til andet Materiale opvises, at gjelde for egte høitydsk, med fjernere Etymologi hidtil ubekjendt. — Stokes construerer af irsk *dal,* «kymrisk» *datl, dadl* (forum, sermo) et formentligt urceltisk **datlā* («Versammlung»), formentligen af Rod *dhā-* (som i *τιθημι*; Aspiration bortfalder i Celtisk),

men, vist med Rette, uden Combination med *Tadel,* hvilken imidlertid phonetiskt vilde være mulig. — Jeg tør ikke gjenkjende *Tadel* i engelsk Dialects *daddle* to trouble, annoy (egentlig: gjøre vaklende?), *daddle* gaa vaklende som et lille Barn, *daddle* Haand, Næve; phonetiskt vilde dertil udkræves, at deres *-dl-* kommer af urgermaniskt *-thl-* (som i *needle*), hvorom Intet kan vides.

dempe ɔ: dumpe. Vocalen forholder sig naturligvis ikke som i *dæmpe,* men er lukket *e* = aabent *i*, som i det før berørte *grem* for *grim,* og i saa mange andre Ord, skrevne med *i* og med *e*. Det obsolete *dimpe,* svensk *dimpa,* indeholder Aflyd til *dumpe.*

Dimring, gammelt = *Dæmring,* forholder sig omvendt mod *dempe, grem,* osv., idet istedetfor lukket *e* er skrevet (aabent) *i*. Ordet er tydsk.

doræ sik, med Verbalsubstantiv Doræn (hos «Harpestreng»), angaaende Blæresygdom; formodes af Molbech at betyde urinere, hvad i Texten kan passe, men, som Molbech bemærker, er paafaldende Vragen af ellers gjeldende Udtryk. *Wandælyk, pinlek Doræn* og *thæn sic ma æi doræ* passe lige saa vel, Reflexivet endog bedre, til den modsatte Plage: Pinlighed ved Tilbageholden. Phonetiskt passer aldeles den indoeuropæiske Rod *dhar-* holde, fastgjøre (som i indisk *dhārajati* hält, trägt, m. M.; *dhartram* Halt, Stütze; *dhṛtis* Festhalten). Men den store Vanskelighed resterer, at denne Radix ellers neppe er til at gjenfinde i Germanisk. Det vilde være besynderligt, om den eneste Rest skulde antreffes i Dansk, og det saa sent. — Vilde man ty til Rod *dhw—r-* (som i *ϑυ̯ρα* og *Dør*), da maatte antages et Verbum ligeledes (i denne Betydning: holde Dør for) kun bevaret i Dansk, og kun paa dette ene Sted. Der existerer forøvrigt et indisk *dwar-* hemme, i Betydning passende, men phonetiskt ikke (da *dhw-* kræves), hvilket imidlertid ligeledes gjelder om indisk *dwār-* (Dør) overfor *ϑυ̯ρα, Dør.* Uhlenbeck spørger: «wie verhält sich das Wort (ɔ: *dwar-ati,* 3die Person) zu *dwār-*?», hvormed menes: have begge ligeligt mistet Aspiration, og ere de af fælles Rod? — I Norsk angiver Aasen Verbum *dyra, døra* 1) gjøre Dør eller Aabning i Væg 2) bringe igjennem Dør; reflexivt *døra sik* komme ud af Hus, pakke sig; og i en enkelt Dialect *daare se* gaa ud og ind uden Hjelp. Heraf passer Intet nøiere, være sig

til Molbechs Opfattelse, eller til den hypothetiske nys angivne. Verbet kunde jo havt flere Anvendelser.

dralte (obsolet) gaa tungt; norsk *dralta*. Da *dratte* oprindelig havde samme Betydning, kunde spørges, om *dralte* staaer for *dratle*?

Dunc (formodentlig obsolet), en Vandplante. Er laant fra Plattydsk ifølge *-c* som Gjengivelse af tydsk haard Udtale af finalt *-g*, og ifølge initialt *d-* parallelt med dansk *th-*, nu *t-*. Her er nemlig Aflyd til *Tang*, fordum *Thang*, plattydsk *Danc*, Genitiv *Danges*. Lübben anfører ikke Simplex *Dunc*, Genitiv *Dunges*, men Compositum *Wodendunk* og *-dungel*, «Schierling». — I «Harpestreng» findes indfødt Form *Thung* «elleborus».

endrægtig har jeg engang for længe siden taget som staaende, paa nedertydsk Maade, for *endræftig*, af *drepen* træffe. Lübben har: «*eindreftliken* = *eindrechtliken*». I etym. Ordbog deriverede jeg det (som Grimm og Kluge) directe fra *dragen*, især af Hensyn til Talemaade *over een dragen* være enig. Da imidlertid ogsaa i Gammelhøitydsk findes baade *Eintrafti* og med samme Betydning *Eintracht*, kan det gaa an at være mindre ugenert sikker, end Etymologer pleie at være; det kan staa hen, om der ikke dog baade i Høi- og Nedertydsk fra først af existerede to Formationer, fra *drepen, treffen*, og fra *dragen, tragen*, hvorved ikke udelukkes, at i den ene *-ft-*, paa nordtydsk Maade, kunde varieres til *-cht-*.

Fanden, Fa'n. Den ældre danske og svenske Form er *Fenden*. Nyere ere *Fanden*, *Fa'n*. Altsaa bortfalder enhver Etymologi, der vil referere *-a-* til noget oprindeligere *-a-*, f. Ex. det i islandsk *fjandinn* (ɔ: Fjenden, som engelsk *fiend*); *-a-* er i hvert Fald Omdannelse, og vel capricieus Omdannelse (som saa ofte bl. A. i religiøse Ord, f. Ex. *Jøsses*, svensk *djäkeln*, tydsk *Potz tausend*, engelsk *zounds, odds heart*, &c), og i hvert Fald foregaaet i Dansk, maaske ogsaa i Svensk, skjønt det er rimeligere, at Svenske, Norske, Nordfrisere have laant fra Dansk, da de alle mer og mindre lade *-d-* forstumme paa dansk Maneer, og alle have baade *-e-* og *-a-*, Svenskerne bevisligt, ligesom vi, først *-e-*, senere *-a-* (Söderwall har kun *e*, ikke *a*); Nordfriserne antageligvis ligesaa; ogsaa hos dem maa vel *Fænnen* være ældre

end *Fannen,* medmindre de laante i en Overgangstid, da de kunde faae begge Former samtidigt fra Dansk. Laan fra Nordfrisisk til Dansk, Svensk, Norsk existere vel overhovedet slet ikke. Moderne Forsøg paa at lade *Fanden* vandre den Vei ere forfløine Indfald. I Nordfrisisk angiver gamle Outzen en tredie Form: *Fanjen,* og vil derivere alle tre Former fra gammelfrisisk *fandia* besøge, troligvis ogsaa friste. Om det kunde passe til *Fanjen,* om *nj* er Andet end mouilleret *n* af *nd*; og om denne Form er gammel, uforvansket, og paalideligt hørt, kan her staa hen. Sikkert kaldtes Fanden ogsaa i Frisland tillige Fristeren. Men det vilde ikke forhindre danske Ords Indtrængen. De to andre Former ere ikke dermed afbesørgede. Frisernes gjængse omgaaende Benævnelse paa den ikke vel nævnelige Satan var, som alle Germaners, Fjenden, *Fiand* (*bi des Fiandes Sponste* ved Fjendens ɔ: Satans Forlokkelse: Richthofens Lovudgave P. 421, 426; Outzen har *Fiend,* med bevaret *-d*, kun som inimicus). Fra den er *Fænnen* neppe at derivere; *-en* bliver meningsløst, og seer ud som den danske Artikel. Saa ubevisligt er Laan fra Nordfrisisk til Dansk, med hvilket uundgaaeligt maatte følge Laan fra Dansk til Norsk og Svensk. Om end denne Uundgaaelighed maa bortfalde, forbliver *Fandens* Udgang fra Danmark dog plausibel. Og med *fandian* har *Fenden, Fanden* Intet at bestille. — Den ældre Form *Fenden* behøver, indenfor Dansk, ikke at regnes for gaadefuld. Den lød vel først med «lukket» *e*, samme Lyd som i *at finde,* og nu i *Fjende.* Dette lød oprindeligen *Fi-ende* (Tonen paa *-i-*), senere, og helt almindeligt endnu i min Barndom: *Finde* (ganske som *at finde*), idet ikke *-i-* udfaldt (som i *Fer*, *Sø,* o. a.), men det lige paafølgende *-e-* (Literatur og Skole har nu nogenlunde sat et *-j-* igjennem i Udtalen: *Fjende*); i *Finde* forkortedes *-i-*, og maatte saa i Dansk desuden blive «aabent» foran Nasal ɔ: lyde som «lukket» *e*, der altsaa ogsaa maatte kunne skrives (cf *dempe, grem* ovenfor, &c). Det kan videre blive «aabent» (ɔ: = *æ*), som i *tvende, trende, Ven, Glente, venstre, Lem,* o. a. (fordum *twinne, thrinne, Win, Glinte, winstre, Lim*); ved at eftergjøre dette opnaaedes practisk Differentiering fra *Finde* inimicus, og, hvad der var Hovedsagen, den practiske Undskyldning, at Ingen var nævnet, da *Fænden* Ingenting betydede. Medvirke kunde Lyst til at antyde Mishag; dertil duer *æ*; cf. *æh! bæ! ækel, Bæst, hæs, Sæbe* (correct: *Beest, hees, Sebe*); hvilket vel lod *Greve, evig* fortrænge *Græve, ævig,* af loyale Hensyn. — Med den yngste, rent capricieuse, Ændring: *Fanden, Fa'n* kan

sammenlignes *Fanker,* Variant til *Finker, Plukkefinker* (Hakkemad), for Øret harmonerende med en Masse Doubletter, som *Pjinke Pjanke, kling klang, tiske* og *taske, Hip som Hap,* fordum «*Thint for Thant*», &c.; Success maatte sikkres ved, at nu havde man atter (foreløbigt) den Undskyldning, at intet Uartigt var nævnet, da *Fanden* Intet betydede — hvormed ingenlunde præjudiceredes hans Ret til at have med Alt at bestille, inclusive oldgermanisk *fandian.*

flaske sig er synonymt med *stribe sig*: spaltes efter Striber i Træ; figurligt: foregaa tilpas. I dansk Dialect og ældre Literatur: *Flaske* Splint, Flig, Strimmel (hertil *Flasketrøie*), *flaske* kløve (hvis reflexive Anvendelse er anførte *flaske sig*): norsk: *Flas* tynd Skal; *flasast* synonymt med *flisast*; *Flask, Flasma* Fladside paa Træstykke; *kløyva paa Flask* kløve Træ efter Aarerne; *Flaska* stor Splint; *Flus* Skjæl; *flusast* skjælles; *Flosa* tynd Skive; *flosa* afsætte Skjæl; *Flosma* Flis; *floskrast* flise; m. fl.; islandsk: *flaski* Splint; *flaskask* kløves; *flas* Skjæl, og Fremfusen (altsaa egentlig: Springen fra ifølge Spaltning); *flasa* fissura; *flysja* flække; svensk Dialect: *flask* ådra i träd, med *klyfva på flask*; *flas* skal på jordskorpa; *flase* tunnt stycke; *flasa* afskala; m. fl.; tydsk: *Flaser* vena in ligno; *Fluss, Flusch* Fetzen, Stück; *flaschen, fluschen* trevle tilpas, og gnistre, tændes (ɔ: springe fra); engelsk: *flash* sudden breaking forth of light, flame, liquids, rain, steam; *flush* fly up suddenly, emit sparks suddenly, sudden movement of a liquid; og i Dialect ligesaa: *flash* strike smartly, *flash* springende Gnist, Vædske, osv., og shallow sheet of water (quasi Flage af Vand, seende ud som noget Affækket). Perversere kan vel ikke let etymologiseres, end (som i et udkommende dansk Lexicon) at trække tydsk *flaschen* i den overførte Anvendelse tændes (springe fra i Flammeform) ud af Sammenhæng, uden Spørgsmaalstegn gjøre det til Ord uafhængigt for sig selv, og exclusivt til dette regne den figurlige Anvendelse foregaa tilpas, ordne sig correct, hvilken jo tilmed netop ikke let forefalder om det spontant Pludselige, men om det, som ønskes indrettet med Flid, men nemt gaaer skjævt, ligesom *klyfva på flask.* — I Tydsk siges i Betydning succedere ogsaa *flecken* (mere anvendt end *fluschen, flaschen*); af tydske Lexicographer tages det rigtigt som: komme fra Pletten, Flecken, bevæge sig frem; men de synes ikke at observere, at det vel tilmed fra først af maa have forholdt sig aldeles som *flase, flaske*; thi *Fleck*

betydede fordum Fetzen, Lappen; *vlecken* i Plattydsk betyder spalten (flække); og norsk *flika* «blive stribet eller plettet»; *Flika* (og engelsk *flitch*) afflækket Kjødskive; *flika* skjære Skiver; *flikja* gabe, aabnes. Begge Talemaader, *flaschen* og *flecken*, saavelsom det indfødte danske reflexive *flaske sig*, indeholde ganske samme figura; de maa følges ad i Etymologi, hvis denne skal stribe sig efter de techniske Haandværkertalemaader.

Forsvar. Substantivet betones (som flere andre med *for-* af tydsk *ver-*) nutildags ucorrect paa første Stavelse (som om *for-* kom af tydsk *vor-*) (cf. min Grammatik P. 63). Exempel paa uforvansket Betoning har jeg noteret fra Per Paars I 2:

han gierne fremmed Folk vil tage i Forsvar.

Gaff (udtal Gau) i «giffue *Gaff* paa» ɔ: give Agt paa. Er udenfor Dialect forlængst obsolet. I Jydsk angives: *gi Gau o, gau(e)* lægge Mærke til, *gausom* agtsom. Naturligt vil man gjenkjende det i norsk (ogsaa islandsk) *gaa* mærke, med Substantiv *Gaae* Opmærksomhed. Overgang fra *aa* til *au* i indfødt Dansk er aldeles uantagelig (i Jydsk lyder jo f. Ex. *gaa*, ɔ: gange, som *go*). Ligesaa ugjørligt er at antage Bevarelse af urgermaniskt *au* eller *auw* i dette eneste Tilfælde. Ingen anden Udvei sees end at antage Laan af, saa vidt jeg finder, aldeles udocumenteret tydsk **Gauwe*, **gauwen*, **gau(we)sam* med de angivne Betydninger, og vel af samme Rod som germaniskt *gau-m-* ligeledes med Betydning Agtpaagivenhed (gotisk *gaumjan*, ældre dansk *giøme*, nu *gjemme*). Et par lignende Tilfælde bleve tidligere berørte: *u-neet* ubrugbar, *reese* gyse, *Iffuelplygg* Slubbert el. L., maa nødvendigvis være laante fra ældre Plattydsk, skjønt ikke opførte hos Lübben. — I Plattydsk findes *gauw, gouw* hurtig, *Gouwichheit* Raschheit des Verstandes, hvilke i saadan figurlig Anvendelse som Substantivets mindre klart vilde sondres fra det omtalte hypothetiske **Gauwe*. Muligen have de absorberet dette; eller Lexicographer have ikke Midler til at sondre dem? Eller kunde de være oprindeligen identiske? — Geyløshed hører ikke herhen, men til islandsk *geðleysi*.

Gigt. Uden saa Meget som et Spørgsmaalstegn er fremsat den Paastand, at den tydske Dialectvariant *Jecht* «beviser», at *Jicht, Gicht* kommer af *jagen*! Hertil skulde ikke behøve, ud af phonetiske Fundamentalia, at anmærkes, at nedertydsk (inclu-

sive hollandsk) *Jicht, Jecht* (Gigt) hører hen under samme phonetiske Almenforhold som f. Ex. *Jicht, Jecht, jichten, jechten* (Bekjendelse, bekjende; komme ikke af *jagen*), *slicht, slecht* (kommer ikke af *slagen*), *Plicht, Plecht, plichtich, plechtich* (komme ikke af *plagen*), *Sichter, Sechter* (Afløbsrende; kommer ikke af *sagen*). — Nuværende Udtale *Gicht* i Høitydsk kunde være opstaaet ved normal Art af Lydovergang, men skyldes vel snarere Læsning og Skoleundervisning. Man skrev fordum tidt *gi-* for *ii-* (ↄ: *ji-*); ligesaa i *Gischt,* forhen udtalt og tildels skrevet *Jischt.* — *Gigt* har Intet at bestille med *jagen,* men aldeles sikkert med tydsk Dialectord *jichten* jucken, prickeln, fordums *Iuchido* prurigo; &c. — Et «*Jecht*» = gammeltydsk *Jagede* (nu *Jagd*) kjendes ikke, og vilde, hvis det existerede, ikke blive til *Jicht.* — Derimod existerer et *Gicht,* der aldrig har hedt *Jicht,* og betyder Gang, Reise, hørende til det gamle *gingen* sequi, af samme Rod som *gange.* Det kunde (i figurlig Anvendelse) muligen have paavirket Udtalen af *Jicht,* hjulpet med til, at det ændredes til *Gicht.*

G r e v e. Et af de vrimlende Exempler paa, hvorledes et Tankeexperiment ved blot Gjentagelse voxer sig til «videnskabeligt Resultat», for fornemt til at finde sig i et Spørgsmaalstegn. — I Høitydsk kan sees, om en germanisk Rod er at ansætte med *-f* eller med *-b.* Af høitydsk *Graf* fremgaaer med Vished, at, ifald Ordet er egte germaniskt, da er den germaniske Rod *grāf-*, den førgermaniske *ghrap-*. Da en saadan ellers ikke er funden, er der, forstaaer sig, Præsumption for Laan ind i Germanisk (f. Ex. gjennem Latin fra Græsk af et Ord af Rod *grabh-,* i græsk Form *γϱαφ-*). Blandt Tænkeligheder fremsattes, fra først af med skyldig Tvivl, at Roden mulig gjenfindes i et gotisk Ord, der skrives baade *ga-grēf-t-s* og *ga-grīf-t-s,* og oversætter *δογμα.* Det bliver muligt (ikke vist), ifald Ordet er egte germaniskt; ifald den rette Skrivemaade er med *e* (der modsvarer tydsk *ā*), ikke med *ī* (i gotisk Orthographi betegnet med *ei* ifølge yngre græsk Udtale af *ει*); samt ifald Roden har *-f*; ingen af de 3 Betingelser kan eftergives. Men, om Ordet er indfødt gotisk, vides ikke. Om den rette Vocal er *ē* eller *ī* vides ikke (i gotisk Orthographi findes baade *e* for *ei* ↄ: *ī*, og *ei* for *e*). Om *-ft* staaer for egte *-ft,* eller for *-bt,* eller for *-pt,* vides ikke (thi *-bt* og *-pt* ændres i Gotisk til *-ft*). Altsaa er *ga-grefts* eller *gagrīfts* af aldeles ubekjendt Derivation. Alligevel behandles af de Nyeste *Graf* som

«videnskabeligt» opklaret ved det aldeles uklare gotiske Ord. Kun Uhlenbeck, der dog ellers ikke hører til de Forsagte, noterer til dette: «unbekannten Ursprunges» (man kan dog gjerne notere, hvad han forsmaaer at gjøre, at Folk have forsøgt en aldeles usikker Combination med *Graf*).

Hasiicke, obsolet; et Klædningsstykke. Saa vidt jeg veed, uoplyst. Kunde det være at udtale **Haasicke*, eller endog rettere at skrive *Hosicke*, som af et plattydsk Deminutiv **Hosike* = høitydsk *Höschen*? (cf. gammelhøitydsk *Hoselin*).

en Heie; obsolet; betyder *Staahei*; se V. S. O.; «der er ingen Heie paafærde»; «det var vel en stor Heie, om du tjente ham deri»; i svensk Dialect: «det var et fasligt *hej*» (Rietz); cf. norsk *heia* raabe hei, skraale, støie; cf. *hei!*, eller ogsaa plattydsk *heigen* vexieren? — Naturligvis opstaaer Formodning om, at *Staahei* ikke er uvedkommende. Betoningen paa sidste Stavelse kunde snarere forstaaes, hvis denne er Interjectionen, end hvis den er det dermed muligvis beslegtede Substantiv forkortet. Hvad første Stavelse angaaer, kunde man falde paa at combinere den enten med det længere frem under *Stockeri* anførte *Staag*, eller med norsk *Stood, Stooda* Tummel, Støi, i begge Tilfælde altsaa med en Elision.

knikke med Øinene; obsolet. Variant til *gnikke*. Cf. nedertydsk Doublet *gnagen* og *knagen* gnave.

Krante, krante, kranten (obsolete udenfor Dialect) vranten Person, vrante, vranten. Her kunde være samme Forhold som ved nærmest foregaaende; thi ogsaa *grante* skal betyde vrante. *krante* skal ogsaa kunne betyde skrante, samt reconvalescere, hvad vel endnu tilnøds kan gaa med; men saa desuden skal *kranten* betyde lystig, hvad jo gjør Sagen gaadefuld (Lystighed vrantent stemplet som Sygdomsanfald?). Ved Betydning skrante mindes man om plattydsk *Krankede, Krankte* Krankheit.

Krygl; obsolet; betyder Skjulested. Mon at combinere med norsk *kriuka* krybe? Norsk *Krykjel* betyder «sammenkrøben Stakkel».

lodden. Ideligt gjentages, mod de allerfundamentaleste Phonetica, Henførelse af islandsk *loð-, loði, loðinn* (Luv-, Pels, lodden)

og høitydsk *Lode* (Uldtøi, Pels) til Verbet gotisk *liudan* voxe, angelsaxisk *leodan*, gammelhøitydsk *liotan* (hvortil henhører *Leute*), saa at *lodden* altsaa skal betyde bevoxet. Men Ordclassen *liudan* (voxe) &c. har urgermaniskt *-d-*, altsaa høitydsk *-t-* (*Leute*). Derimod Classen *Lod, lodden* &c. har urgermaniskt *-th-*, altsaa tydsk *-d-*; derfor heder Kappe i Angelsaxisk og Gammelfrisisk *lotha*, i Tydsk *Lode*, hvortil vel høre tydsk *loden, lodelicht* slap o. L., *lodeln* schlaff einhergehen, og norsk *loda*, svensk *vid-låda*, hænge ved, saa at *lodden* antyder Vedhæng og Dinglen el. L., og ikke Væxt. — Indenfor Germanisk ere her ingen Vanskeligheder. Skulde Classen *lodden* &c. være Laan, da maatte dette være uhyre gammelt, ialtfald ældre end den høitydske Consonantforskydning. Førgermanisk maatte Roden, hvis der ikke er Laan, være *l—t-*. Men nu foreligger, med Betydning Pels, Teppe *λωδιξ*, latinsk *lodix*, med *-d-*, desuden med lang Vocal. Enten maa man da være modig nok til at erklære Formligheden for tilfældig, Ordene af helt uens Derivation; eller man maa antage Laan, og da snarest fra et tredie Hold, dels til Germanisk, dels til Græsk og Latin, af hvilke to igjen det ene kunde have laant fra det andet. — Stokes fører cornisk *loder* Soldaterstøvle, caliga, «cymrisk» *llawdr*, der glosseres «braccæ» ɔ: Benklæder, tilbage til hypothetisk urceltisk Form med *-t-*: **lātro*, hvortil Bezzenberger, med Spørgsmaalstegn, føier Henvisning til «althochdeutsch *Ludara, Lodera* Windel, *Lodo* Loden»; *-t-* passer, Betydningen mindre. Bezzenberger har altsaa forkastet den gjængse Henførelse af *Lode(n), lodden*, &c, til gotisk *liudan*.

Messing. Hos os fra Tydsk. Vanskeligheder vel uovervindelige. Den gamle Henførelse af *Messing* og andre tydske Metalbenævnelser (*Messe, Mess, Möss, Mösch*) til latinsk *massa* lyder plausibel, men strander, hvis man ikke helt kan frasondre ældre plattydsk *Mattan* (med Møntbenævnelse *Matun, Maton*?; men *Mattier*: «hannöversche Münze, 4 Pf., nach Goldast vom heiligen Matthias her, dessen Bildniss darauf»). Thi *massa* afvises aldeles ved normal Correspondents af nedertydsk *-t-*, *-tt-*: høitydsk *-sz-*, *-tz-*; for *sz* skrives efter kort Vocal langt bekvemmere ss, hvortil Attraction til *massa* kunde medvirke. — I Slavisk haves Former med Sibilant, f. Ex. *mosaz, mosenz, mjesnik*, hvilke altsaa, directe eller indirecte, kunne være komne fra Høitydsk; men ogsaa med *-d-*, f. Ex. *měd, mido*, og i Magyarisk *medencze*. Den, der heri vil se førgermaniskt *-d-* overfor *-t-* i

Mattan (*Matun*), maa anse denne Metalblanding for idetmindste endel ældre end den germaniske Consonantforskydning, eller antage langt senere enstemmig og saa udbredt Benævningsoverførelse fra et andet Metal til denne Blanding; begge Dele lidet sandsynlige. — Ikke probablere bliver Tilflugt til Semitisk, nemlig til hebraisk *matkonet* (radix *t-k-n*) «Regelung einer Mischung», altsaa Assimilation af *-tk-* til *-tt-* i *Mattan*; til hebraisk *ōn* svarer i Arabisk og Aramæisk ofte *ān* (Gesenius opfører kun hebraisk Form).

Nisse. Enstemmigt, og normaliter uden mindste Antydning af Uvished, sættes det som Eet med Proprium *Nis, Niels, Nicolaus,* eller med *Nissen, Nielsen.* Til Sikkerhed mangler dog Adskilligt. — Om nogetsteds nutildags har været hørt *Niels* i Betydning *Nisse,* kommer ikke i Betragtning, da det altfor let kunde være moderne Attraction, endog blot Følge af selve den gjængse Forklaringsmaade. Mere Vegt, om end ikke formelig Beviskraft (da Attractioner altid have fundet Sted), vilde det have, om *Niels* eller *Nicolaus* i den Anvendelse fandtes saa tidligt som, eller tidligere end *Nisse,* der findes i Literatur idetmindste fra c. 1600 af (nemlig hos Huitfeldt). — Hvis den af Aasen angivne Udtale *Niis* (cf *Nise, hnísa* Marsvin?) er sikker, og hvis Ordet er egte norsk, da kan der neppe blive Tale om *Niels.* — *Nisse* tør neppe skilles fra Verbet *nisse* (pusle) i svensk Dialect *nissa,* der imidlertid kunde være Denominativum fra *Nisse*; men nu tør Verbet neppe skilles fra sydtydsk *nisselen* sich kleinlich benehmen, *Nissi, Nisseler* smaalig Gnier, hvilke ere aldeles uforenelige med *Nicolaus* (og *Niels*). — Derimod bliver nordfrisisk *Neske* ikke nødvendigvis en Vanskelighed, da det kunde være laant fra Dansk, med Tilføielse af deminutivt *-ke.* — Ogsaa *Puke* betyder baade Smaatrold og Pengepuger. *Nisse* kunde forholde sig ligesaa, selv om ikke indenfor eet og samme Sprog. — I engelsk Dialect angives et *nizzart* lean person with sharp face, og et Verbum *nisser* eller *nizzer* to become stunted.

Odin. Uafladeligt gjentages, uden Antydning af Tvivl, Henførelse til førgermanisk Rod *wat-*, som i latinsk *vates* Digter, hvilken Rods germaniske Form jo er *wath-*, *wōth-*, som i angelsaxisk *wóth* Sang (islandsk *óðr*; i islandsk *ð* falde germaniskt *th* og *d* sammen, kunne ikke skjelnes). Men nu heder Odin i Angelsaxisk og Nedertydsk *Wóden* med *-d-*, altsaa i ældste Høitydsk *Wuotan* med *-t-*. Germanisk Rod *wad-*, *wōd-*, som i *vade,* engelsk

wade, nedertydsk *waden,* altsaa høitydsk *waten,* betyder egentlig: skride frem, ligesom førgermanisk *wadh-*, der i Latin, hvor Aspirationen falder bort, blev til *wad-*: *vadere* (quo vadis?; où vas tu?). Til samme Rod i Form *wōd-* hører angelsaxisk *wód* rasende, nedertydsk *wōden* rase, høitydsk *Wut, wüten,* hvilke lige saa perverst føres hen til *vates.* *Wut* &c betegne ikke Inspiration, men Fart, Fremfusenhed. *Wodan* var Storm, «den vilde Jagt», og identificeredes ikke med Apollo, men med *Mercur,* den farende Gud (*Onsdag*: dies Mercurii). Hos Germaner, Galler, Thracer, og vel flere, blev «Mercurius» til Fyrsters og Hirds Gud, offensiv Krigsgud, og tog derved Rangen fra den gamle indoeuropæiske Tordengud. — Hvorfor maa de fundamentaleste Phonetica ikke gjelde for de to germaniske radices *wad-* og *wath-*? Hvorfor behøver i Etymologi Afvigelse intet Bevis, ikke det allerstrengeste, umuligt at bemærke Noget imod? Hvorledes seer Bevis ud for, at *watan* og *Wuotan* ikke høre sammen? Havde *Odin* i Angelsaxisk hedet *Wóthen,* vilde forsigtige Etymologer da ikke have at sige: synes, trods Mythologica, at høre sammen med *vates*?; kunde de, selv isaafald, uden dogmatiskt Affeieri sige: er af Rod som *vates*? (der var mer end een Rod førgermaniskt *wat-*). — I ikke exacte Fag holder Mode sig som Stormagt.

S m u g e n s æ t er at tage som to Ord: *smugen Sæt* indsmøget Forlig (*smyge smøg smugen*).

s m ø g (obsolet), med Betydning som *smuk,* kan ikke være samme Ord, om end ligeledes Derivatum til *smyge.* Det vilde i Norsk vel hede **smøyg* (smygelig, bøielig, zirlig), der ikke anføres af Aasen og Ross. I Plattydsk, hvor det vel snarest kom fra, kunde det hedet **smöge.*

S p i æ r (obsolet). Jeg finder, at Kolderup Rosenvinge, Lund, Schlyter enstemmigt tage *Spek* (*Spik*) *ok Spiær* for to Instrumenter til at sondere Saar, og *Spiær* for samme Ord som *Spær* (Spyd); og at heller ikke Söderwall leverer anden Forklaring, men, henvisende (med Spørgsmaalstegn) til Schlyter, lader *Spiær* staa uforklaret. Men i «Eriks» sjællandske Lov II 42 staaer: *Saar thet thær Spek ok Spiær skal with liggæ* (Variant: *wether leggæs*), Udtryk, der ikke passe til Sonde. Har Ingen taget *Spek* for Fedt, Smørelse, og *Spiær* for samme Ord som islandsk *spiör* «Strimmel, afreven Klud», altsaa enten for Charpi eller for

Bind? Forbinde større Saar gjorde man stadigt; Sondering gave vist Faa sig af med, og turde i Rettergang neppe gjelde for given Sag.

Staahei se ovenfor under Heie.

stabe (obsolet), spanculere, stavre; af plattydsk *stapen* (heder almindeligvis dog *stappen*). Norsk *stapa* betyder: famle sig frem o. L.

steie overende (obsolet). Kunde det ikke snarest tages = norsk *stiga, stega* (ikke det «stærke Verbum» *stiiga* af samme Rod), eller ogsaa *steiga,* der betegne: tage lange Skridt (som paa usikkert Underlag, over Vanskeligheder; se Ross)?

Stockeri (obsolet), Løier, Narrestreger, o. L., og stocke gjøgle o. L., høre ikke sammen med *Stok.* Et gammeldansk **staake,* **stoke* skulde directe blevet til **staage,* **stoge,* men omformedes til *stocke* (cf. min Grammatik P. 79). Substantiv *Staag,* «Uro» el. L., er antruffet. Aasen angiver *Staak* Støi, Tummel, og *staaka, stoka* larme; i svensk Dialect findes Verbum *ståka.*

Tant. Laant fra Tydsk; treffes i nyere Nedertydsk ogsaa i denne høitydske Form med initialt *T-*. Det finale tydske *-d* lyder som *-t*: *Tand* (*des Tandes*), hvortil vi have holdt os istedetfor at rette os efter det indlydende *-d-* (*Tandes, tändeln*). I gammelhøitydsk Orthographi skreves hyppigt *-nt-*, hvor retteligt nu kun skrives *-nd-* (Ex. *wintan* og *windan*: *winden*), hvorfor ogsaa kan findes skrevet *des Tantes, tanten, tänten, tantelen, tanteren, Tenterie,* nu kun med phonetisk Orthographi *des Tandes, tanden, tänden, tändeln, tandern, Tanderei*. (Verberne betyde: nugari, delirare, o. L., Substantiverne: nugæ, Spiel, Possen). I egte Nedertydsk og i Engelsk findes *d* i begge Stavelser: plattydsk *dändelen*; engelsk *dandle* vugge, lade ride Ranke, *dandy* Modejunker, og i Dialect *dandil, dander* roam about, stroll, trifle, wander in mind, o. L., *dandrum* a whim. I Gammelnederlandsk har forhærdet final Dental i *Dant,* letsindig ung Person, udbredt sig til Indlyd: *danten* ineptire. — Der maa tidligt være laant fra Romanisk (neppe omvendt); thi til italiensk *dondola* Schaukelstuhl, *dondolo* baumelnde Sache, Spielzeug, *dandolare* schaukeln, to dandle or play the baby, tilbyder sig som Simplex *danda*

Gängelband; turde altsammen være af interjectionel Oprindelse, cf. *don do* bim bam (Nogle forklare *dondolare* som *de-undulare*). Fransk har: *dandin* schlotteriger Mensch, *dandiner* sich hin und her wiegen, sway the body, ogsaa ineptire; og uden Nasalen i første Stavelse: *dodiner, dodeliner* einwiegen, einlullen, mit dem Kopfe wackeln, «von *do do,* womit man Kinder in den Schlaf wiegt». — Herimod kan neppe veie den Omstændighed, at ogsaa Høitydsk har indlydende *-d-*; man kunde nemlig falde paa, at man, som i visse indfødte Ord, her har almentydsk *-d-* af *-th-*, og initialt nedertydsk *d-*, høitydsk *t-* (cf. f. Ex. under *Dadel* ovenfor), og at Engelsk (der i indfødte Ord skulde bevare *-th-*, og elidere *-n-*, som f. Ex. i *mouth*) havde laant fra Nedertydsk; at følgelig Romanisk har laant fra Germanisk. (Endnu mindre betyder gammel høitydsk orthographisk Vaklen ogsaa initialt mellem *T-* og *D-*, da Saadant ogsaa ellers findes.) At de to romaniske *d*'er behandles uens i Høitydsk, bliver mindre vigtigt ved et fremmed Ord. Ogsaa kunde jo menes, at den anførte Stavemaade *des Tantes, tantelen* osv. netop er den høitydsk correcte, senere forvansket, og det med Forvanskelse af Udtalen. — Derimod bliver der ingensomhelst Tvivl angaaende forsøgt Henførelse til latinsk *tantum*! Dermed har *Tant* osv. Intetsomhelst at bestille. Det kan saalidt som *flaske* ovf. trækkes ud af Sammenhæng.

teglicht, obsolet Adjectiv neutrum, med Betydning passeligt. Henførelsen til plattydsk *degelik* kräftig, tüchtig, gebührend, er phonetiskt antagelig. Laanet maa da være meget gammelt, nemlig ældre end Overgang i Plattydsk fra *th* til *d*, ligesom ved *Fortræd* af *Vordreet* og det før omtalte *Tefftighed,* med *tefftig, tefftelig,* hvilke paa ingen Maade kunne combineres med angelsaxisk *dæftlice* (i rette Orden) og gotisk *ga-daban* passe, men vel med plattydsk *deftich* tüchtig m. M., hvis dette staaer for ældre **theftich*. Vi have da laant *degelik*, **thegelik* to Gange, først som *teglig,* senere som *deilig* (cf. etym. Ordbog). — Om i Citatet *thet er icke teglicht at wij offuergiffue Guds taale* snarest er at tænke paa Betydning passende eller paa den daniserende: smuk, lader jeg staa hen.

trippe. I mange Bøger repeteres som noget Utvivlsomt, at dette i nyere germaniske Sprog udbredte, i de ældre ubekjendte, Ord er opstaaet som indfødt germanisk Variant af «Rod *trapp-*,

tramp-», og fra Germanisk laant over i Romanisk, saaledes i Fransk som *trépigner,* fordum *triper, treper.* De herhenhørende germaniske og romaniske Ord ere vel ogsaa virkelig etymologiskt uadskillelige; og ifølge Consonanterne bliver, isaafald, Laan fra den ene Side til den anden utvivlsomt. Men hvorledes saa Mange, uden opkommende Tvivl, have kunnet gjentage hverandre i anførte Valg mellem de to Alternativer, er ikke let at forstaa. — De romaniske Ord kjendes længere tilbage i Tid end de germaniske. Hvor langt tilbage celtiske, *tripio, tripa,* veed jeg ikke (Stokes tier om dem). Diez og Andre omtale fransk *treper, trepper, triper, trepeiller,* provenzalisk *trepar, trepeiar* (zappeln) som gamle. I Spansk og Portugisisk angives *trepar* i Betydning klattre, vel altsaa som uregelmæsig, famlende Bevægelse. Hos Ducange (nyere Udgave) læses: olim nostri dicebant *treper, triper, tripeter* pro saltare, a Latino, ut videtur, *tripudiare, trepigner,* vel f. barbaro *tripedare* (Roman de la rose), og anføres *tripodiare, tripidiare, tripedare, trepidare* (galoper); item: *tripedare* *τριποδίζειν* de equis qui incessu moderato vadunt; og: il (ɔ: Johannes Døber) commença a *treper* ou (ɔ: au) ventre [de] sa mere (acta Sanctorum); causa spaciandi et *trepandi* (for at spadsere og trippe om; charta Tolosana 1192); *trepare* verbum Italianum: jocari, saltare, *tripudiare.* Ducanges Etymologi synes uigjendrivelig. De romaniske Ord høre indbyrdes sammen som indfødte, om end vel sammenvoxede fra to Hold: *trepidare* og *tripudiare.* Bevis for germanisk Oprindelse mangler aldeles. — Et Tankeexperiment, *tripp-* af Rod *trapp-,* benyttes som «videnskabeligt Resultat».

Wesæ (obsolet) Sump, Dynd, el. L., kan være Laan af plattydsk *Wese* = høitydsk *Wiese,* eller indfødt Ord bevaret, da Norsk har *Veisa* Sump, med Aflyd i Forhold til gammeltydsk *Wise.*

ynke enkelt, enlig; staaer for det obsolete *eenke,* vel attraheret til *Ynk,* medens norsk *einka* betegner «eneste i sit Slags, mageløs».

«øvle» (obsolet) formeres, tør gjelde for virkeligt Ord, selv om kun fundet hos Moth. I Norsk angives *aukla,* der hører til *auka* øge. *øvle* kan lige saa vel identificeres med norsk *økla* formere; hvis dette ikke staaer for **øykla,* veed jeg ingen Ety-

mologi til det, saa lidt som til *okla* formere. I ældre Dansk treffes ogsaa *øxle* formeres, *Øxel* Svulst; i Norsk *øxla* formere, *Øxl* Formerelse og Gevæxt, hvilke Aasen phonetiskt correct vil henføre til *vaxa* (Imperfectum *óx*) voxe. Imidlertid, hvis ***økla***, der ikke kan høre til *vaxa*, har *ø* for *øy*, da maa *Øxl*, *øxla* lige saa vel kunne have *ø* for *øy*. *Øxl*, *øxla* ere gamle i Norsk.

In Plutarchum.

Nic. 1. *ὥσπερ ὅταν λέγῃ (Τίμαιος) τοῖς Ἀθηναίοις οἰωνὸν ἡγήσασθαι γεγονέναι τὸν ἀπὸ τῆς νίκης ἔχοντα τοὔνομα στρατηγὸν ἀντειπόντα πρὸς τὴν στρατηγίαν,*] Vitium gravissimum iam Madvigius *ἥττης* pro *ἡγήσασθαι* scribens sustulit (Adv. crit. I 591); sed nescio an *στρατείαν* pro *στρατηγίαν* scribendum sit. Certe haec duo verba apud Plutarchum vulgo inter se commutantur.

— 3. *Εἱστήκει δὲ καὶ τῶν ἀναθημάτων αὐτοῦ καθ' ἡμᾶς τό τε Παλλάδιον κτλ.*] *Ἕστηκε*, ni fallor, scripsit Plutarchus. Paulo infra *τῶν γὰρ χορῶν . . . προσπλεόντων μὲν ὡς ἔτυχον* (*ἔτυχεν* codd.) scribendum est.

— 14. . . . *ὥστε παιδὸς δίκην ἀπὸ τῆς νεὼς ὀπίσω βλέποντα καὶ τὸ μὴ κρατηθῆναι τοῖς λογισμοῖς ἀναλαμβάνοντα καὶ στρέφοντα κτλ.*] Habet sane quo commendetur coniectura Madvigii (l. l. 593): *τὸ μὴ κρατηθὲν αὖ τοῖς λογισμοῖς*; possis etiam *τοῦ μὴ κρατηθῆναι* (*ne vinceretur*) *τοὺς λογισμούς*. Eodem capite *ἐγγηρᾶσαι* (*γηρᾶσαι* malebat Madvigius) satis tuetur Thuc. VI 18, 6: *πάντων τὴν ἐπιστήμην ἐγγηράσεσθαι.*

— 16. *τοῦ δὲ ⟨Ἀνάπου⟩ ποταμοῦ διαφθείρων καὶ ἀποκόπτων τὰς γεφύρας* haud dubie scripsit Plutarchus.

— 17. *Ὁ δὲ πάντων μάλιστα . . . παρέσχεν, ⟨ἐν⟩ ὀλίγῳ χρόνῳ περιετείχισε Συρακούσας* scribendum.

— 18. *οὐδένα τοῦ Γυλίππου λόγον ἔσχε προσπλέοντος οὐδὲ φυλακὴν ἐποιήσατο καθαράν,*] *καθαράν* vix sanum esse multi viderunt; *καταίροντος*, *κατάραντος*, *καθ' ὥραν* coniecerunt. Audacius, sed melius *τῶν κατάρσεων* restitueris.

— 19. . . . *τῷ Γυλίππῳ φανέντι καθάπερ γλαυκὶ πολλοὶ προσέπτησαν ἑτοίμως στρατευόμενοι.*] *συστρατευόμενοι* sententiae aptius est.

Carolus Hude.

Islandsk digtning omkring 1500.

Af

Kr. Kålund.

I dette tidsskrifts XVII. bind har jeg behandlet den islandske skindbog i Stockholms Kgl. bibliotek perg. 22, 4to, fra 16. årh.s midte, og aftrykt de deri som marginaler forekommende småvers m. v., idet jeg tillige fremhævede, at håndskriftet blandt sit indhold af senmiddelalderlig islandsk digtning gemte 3 hidtil uudgivne digte, som jeg forbeholdt mig senere at vende tilbage til. Det er disse, som jeg her har fået lejlighed til at offenliggöre, og som jeg skal ledsage med nogle oplysende bemærkninger, idet jeg i øvrigt tillader mig at henvise til nævnte afhandling.

Det af de tre digte, som her er stillet forrest — i codex uden titel —, er en såkaldt mansöngr fra en ellers ukendt ríma-cyklus. Ordet, som nærmest kan oversættes «elskovsvise», betegner oprindelig erotiske, til en enkelt kvinde rettede vers, men navnet knyttedes senere særlig til den lyriske indledning, som det blev fast regel at lade åbne hver afdeling (ríma) i de episke ríma-cykler, som fra 14. årh. kom i brug på Island, og hvori det kendte sagastof — særlig de romantiske sagaer — behandledes, med vekslende metrum, i ret mekanisk genfortælling. I disse mansange, hvor digteren taler om sig selv, beklager han sædvanlig sin livsskæbne og ulykkelige kærlighed, sin alder og kvindernes deraf følgende ligegyldighed overfor ham, og lignende — under så ensartet form, at disse udtalelser i de fleste tilfælde må antages at være brugt som vedtægtsmæssig udsmykning. Dog er det forholdsvis sjælden, at som her mansangens samtlige vers udmaler en enkelt kvindes skönhed, hvem digteren (v. 9—14) siger aldrig at kunne glemme, og hvis kærlighed han har vundet, men senere har mistet (ved strid og ufred?). Vers 14 afslutter mansangen, og med v. 15 begynder den pågældende rime, som synes at have handlet om en dansk konge af guddommelig æt, men hvorom intet nærmere kan siges, da kun 1ste vers er bevaret.

Den til rimedigtningen knyttede mansang kunde udvides på forskellig måde. Således ynder forfatterne at vise deres belæsthed ved opregning af sagahelte, hvis skæbne og ulykkelige kærlighed kunde frembyde lighed med de i rimerne optrædende personer eller med digteren selv. Heraf udviklede sig igen de såkaldte «Kappakvæði» (kæmpekvad) — hvoraf ét kendes fra nærværende codex —, som udelukkende indeholder en opregning af helte med kort antydning af deres æventyr, en digtning, som har sin interesse ved at vise, hvilket sagastof der ved middelalderens slutning var almindelig bekendt på Island, og det viser sig da, at dette for den langt overvejende del var romantiske sagaer med stof fra fremmed litteratur. Med denne digtning frembyder det andet af de her meddelte digte et lighedspunkt, for så vidt som i v. 12, 14—15 personer fra tre romantiske sagaer opregnes, hvis skæbne til advarsel for tilhørerne bringes i erindring. Digtet, hvis tekst desværre på flere steder er ulæselig, er nærmest af moraliserende art. Det er uden overskrift, men har i nærværende udgave fået et til indholdet svarende navn, som kan gengives «Hustruvalg». Digteren vil vise de unge kvinder, hvorledes en hustru bör være. Han fremhæver de unge pigers indsmigrende væsen og skönhed, men at deres natur kan være meget forskellig, og at valget af en hustru derfor er vanskeligt: man kan få en viv, som ærer sin mand og vogter sit hus, men også en, som bryster sig urimelig og er uden værd. Sådanne kvinder lokker bejlere til sig, «hovmanden» sadler sin vælige hest og rider til den skönnes gård, hun modtager ham med hyklet venlighed, kræver store gaver, men holder ham derefter for nar og viser ham bort. Til advarsel for sådanne opregnes hovmodige kvinder fra sagalitteraturen, som på grund af deres overmod er bleven ydmygede, og hertil knytter digteren yderligere formaninger.

Det tredje digt, som i membranen har en overskrift, der kan gengives «Torskenakkekvad», bevæger sig på det dagligdags almuelivs område og har ingen tilslutning til ældre litteratur, uden for så vidt rimedigtningens almenyndest også heraf fremgår, en yndest som har holdt sig til henimod vor tid, ligesom også den skik, at rimecykler digtedes til underholdning for ansete mænd. Indholdet er en skemt, hvorunder forfatteren gör sig lystig over, at en digter som lön for en rime, som han har tilegnet en mand, nedlader sig til at modtage et parti törrede torskehoveder og gör gilde på denne tarvelige kost. Ved dette gilde svælger man i maden til langt ud på natten og falder derefter i så tung en

sövn, at man først höjt op på dagen vågner, husmoderen, som det synes, efter at være sovet fra ild og lys (desværre er her nogle lakuner).

Om alle tre digte — særlig de to sidste — gælder det, at de mindre udmærker sig ved poetisk værd end ved kulturhistorisk og sproglig betydning for et tidsrum, hvor de litterære kilder kun flyder sparsomt.

I. Mansöngr (bl. 55 r—v).

1. Bles á frida silke-saufn
sætum astar anda,
enn mic fysir dverga drofn
dyrre snot at blanda.

2. Mijn hafa augun eina sied
unni grettis landa,
þeirr*i* er allra lysta lied
linde frænings granda.

3. Svo bar liosuzt lauka folld
langt af odrum fliodum,
sem þá dreift sie dockri molld
dals hia vagna slodum.

4. Lijns er hár á landa eir
likazt hlyrna hioli,
lidazt þad nidur sem lækier þeir,
sem leika af nodru boli.

5. Lati biort sijn bruna hiol
biort á eitthvad skijna,
þad er þvi likt sem leyptur af sol
logi med geysla sijna.

6. Drosar verdur ei driugum minst
dygd til sinna lata,
horundit miukt og harla lintt,
heitt i allann mata.

7. Hefur sa mesta heimsins nád,
er hennar elsku kienner,
lifir þad allt, þo lidit sie adur,
ef lineik aurmum spenner.

8. Skiepnan hver, *e*f skárlaz grund
skyr vill nærri ganga,
ber þa lygt af fruinnar fund,
fysir ilms og anga.

9. Hilmir atti hauka tvo,
er holdum urdu at angri,
mic hafa fest þeir fuglar svo,
fyr med huxan langri.

10. Mitt tekur hiarta astar elldur
allt i sundr at brenna,
drosar fæ ec ei dygd at helldur,
daligar sorgir spenna.

1, 1 saufn *d. v. s.* siaufn.

2, 3 þeirri, *konjektur for* þeirra.

4, 1 Lijns *d. v. s.* Linns.

5, 2 *Istedenfor det gentagne* biort *vilde et ord som* brúðr *være at foretrække.*

7, 3 þad *forskrevet* cd.

8, 1 ef, *rettet fra* af.

9 Verset indeholder en billedlig anvendelse af Odins to ravne Huginn og Muninn (tanke og erindring).

11. Mig ried festa fallda rein
med feskum afmors penna,
yndis brogd og elsku grein
allt toc saman at renna.

12. Frida má eg ei fallda lind
finna þo at ec villdi,
hef eg þo ast i ymu vind
en fyrir refla hilldi.

13. Ytum feinguzt orlog strijd,
ei var hægt at forda,
þess hafa golldit geisi frid
garpur og hringa skorda.

14. Rienar mier fyrir refla þoll
rækt og elskann heita,
skal eg þvi hellzt i hlioda haull
hefta grundar sveita.

15. Fryggiar star en fegursti kundur
fyrir Danmorck atti ad rada,
einn var ræsir ættar kundr
ulfi giarn til bráda.

II. **Konukjör** (bl. 6 r—7 r).

1. Odins milsku æt[la] eg fliodum smida,
ef þær vilia koma nu hier og hlyda
[a?] hvad gumum geingur til
er girnnast vilia audar bil
[med?] kiærleiks skil,
. . munu þad launa lynndir gullz þa seinna,
ef l . . . . . þeim beinna.

2. Fyst hallda sier fliodin til med blijda,
finst ei a þeim hatur ne nockur strijda,
prida sig med pell og skraut,
plagar af þvi drygia þraut
i hyggiu laut,
flygur þessi fregninn vijda
. . . .

3. . . . . . hegdun . . . . . .
. . . . ad sauma,
þad er at h . . . a hendur tvær
sa hreppir lucku er slika fær
. . . [v]erdur kiær
má þad . . . sanna madur sá fliodid fangar
. . . [v]æna eptir langar.

14,[4] gr. sv., *vand, strøm: må være en omskrivning for digtning.*
15,[3] *Istedenfor det gentagne* kundr *bör måske indsættes* lundr.

II. *Den af udgiveren tilsatte overskrift skyldes prof. F. Jónsson.*
1,[6—7] *Efter den meget utydelige l. 5 synes et ord bortslidt; i l. 7 er to ord ulæselige* (lifid fer?).
2,[7] *ulæselig.*
3 Af l. 1 er kun et enkelt ord læseligt, af l. 2 kun linjens to sidste ord; også l. 3 og 5—7 har lakuner ved bortslidning.

4. Helldur er virdum vant ad velia um kvende,
vijst eru efninn tvenn fyrir þeirra hendi,
fyst er dygg og dyrlig fru,
þar dregst i hopinn aunnur su
þó ecki svo tru,
(er?) á aung[an] hatt ad hinni þikizt minne,
sem er med dandis sinne.

5. Eg vil greina, hygg nu ad um þetta,
ecki villda eg þig i ordum pretta,
teflizt eigi eins med tolf og þria
þar til kast er um audar ná
og vif vill fá,
hinn fangar giæfu sem fellur giptan meyre,
fagurt er gull hia eyre.

6. Vardar ei lijtt hvort vill þa hamingian láta,
vist tru eg luckan skipti i nockurn máta,
vifit þad sem veiter tru
med virtum og æru bonda tru
og agtar bu,
edr þa hina er hreykir sier ur hofe
og hefur ei list á profi.

7. Hinn vijsi mann þad vill oss nockud kienna,
vantt er at siá um hotinn slikra kvenna,
vik þar frá med visku hot,
veldu þier þa adra snot
og hallt þad bot,
haf þier kiæra hina ec fyrre tiadi,
hun þier verdur ad rádi.

8. Hofmenn eru þó hradir til þeira funda,
huxa upp á þesse vifinn stunda,
bua fliott sinn burdugann hest,
beint eru einginn á þvi frest
og hyggia best
nu skulu eigi rad ad skaucku skeika,
þangat nu þeir reika.

9. þegar þeir koma á gard þann grundinn bygger
greidir ad mali enn ecki ad neinu stygger,

4, 5—6 *Efter* tru *står et halvcirkelformet tegn, som henviser til et lignende i marginen, der dog har en bugtet forlængelse foroven; muligvis betegner dette* er, *hvilket ord da må begynde 6. linje.*

7, 1 Hinn vijsi mann, *uvist hvem.*

brudurinn er vit bragna kat,
bædi þyd og eptir-lát
med allan mát,
margur hyggur ad muni þa allt sem unnit,
mier lyst táli spunnit.

10. Bonord hefia blijdir i lund vid svinna,
bratt mun verda ansvor þeira inna,
hvat skulu bragnar bijta á mot,
burdug þing vill þiggia snot
med kiærleiks hot,
þeir láta sijdan laust af sinni hendi,
lika má vel kvendi.

11. Gafur þegar geyma med virding alla;
greidliga ansar mactar vifit snialla:
giorda eg mier til gamans vid þig,
gict eg þu fair ecki mic,
seiir afmorlig,
þu þarft ei þofa hiort ad mæda,
þetta lengr ræda.

12. Audar þiliu ansar bytir dáda:
þu munt verda þar nu um at rada
þo . . svinnuzt ei seigi mier ia,
ei vil ec heyra, ad sagt sie frá
um seima ná,
fardu ei eins og fliodit þad hid káta,
er forsmádi Dinus iata.

13. Giafernar skylldi ei grundinn riod at þiggia
edr gabba nockurrn hilmirs son edr tiggia,
fyrir þad margt er fliodit lytt,
firdum þikir þad ecki nytt,
þa svo er bytt,
lofa fogru enn litid af þvi efna,
liott *er* slikt ad nefna.

14. Vifinn skylldu venia sig af sliku,
vier hofum dæminn næsta nærre lijku,

12, 3 *Efter* þo *synes et lignende kort ord* (þu?) *udslidt.*

- 7—8 *Her sigtes til Dinus saga dramblåta, som handler om den ægyptiske kongesön D. og kongedatteren Philotemia i Blåland, som kappes i kløgt og tryllekunster, og vekselvis besejrer hinanden, indtil D. får overhånd og tiltvinger sig hendes kærlighed.*

13, 8 er *konjektur for* ef. *Efter vers 12, som ender bl. 6, står som custode (ved fejlskrift)* giæfun*a*r.

14, 2—7 *Her hentydes til Sigurðar saga þǫgla, som beretter om den skönne og hovmodige kongedatter Sedentiana, som hersker i*

Sigdisiana sagdi ney,
sijdann gallt þess volldug mey
i visku tey,
þa sinna brædra Sigurdur hefndi hinn riki
i svina hirdar lijki.

15. Og ut i Frans ried Elinborg fyrir ládi,
[er] kappan Geirall næsta hun forsmádi,
sig sá sætan sialf um slikt,
hon sendi brefin honum rigt
og þessu ligt,
gafst á valldit gilldum bryniu [tiggia],
hann liest ecki þiggia.

16. Liost er sligt af fliodum sagt og fleyra,
á frædi-bokum skrifazt þad nockud meyra,
þá þær lytt*i* laufa meidr,
lyndir mistu meydoms heidur,
og vard ei leidr,
lofdung sa þeim litid ádur unni
liek i blijdu brunne.

17. Audgrund skylldi agta þvi-lík dæmi,
su yfir adra þættizt bera listar næmi,
þvi helldur sier meira má,
mun þad þikia listinn há
at stilla þá
lunndar gied og lata eigi dreyssit spilla,
þad lætur i munni illa.

18. Skyri ec þar frá ef skordann gullz vill náda
skata nockurn sier til afmors dáda,
. . . . leingia liod um hann,

Treverisborg og forhåner alle friere, deriblandt Sigurds to brødre og ham selv, indtil Sigurd (ved hjælp af forskellige overnaturlige væsener) lokker hende ud af borgen og sover hos hende 3 nætter i skikkelse af en svinehyrde, en dværg og en jætte, men efter denne ydmygelse ægter hende.

15 Indholdet af dette vers er hentet fra Mágus saga, *som fortæller om dronning Elinborg i Frakland, som afviser Geirarðr jarls frieri, men snart, da en hedensk fyrste vil tvinge hende til ægteskab, må påkalde hans hjælp ved indtrængende skrivelser, af hvilke han lader de to første upåagtede. L. 1 er delvis gentaget således* Og vt i frans | Wti frans.

16, 3 lytti *konjektur for* lyttv — *eller skal man foretrække* lyttu laufa meid?

18, 3 Linjen begynder med 4 forholdsvis tydelige bogstaver (Lytí, *1. og 3. tvivlsomme), som dog ikke synes at give mening.*

þo luckan giori þeim yndis bann,
sem verda kann,
frænndur [vilia?] furdu opt þvi neyta
sem fliodin giarnan veita.

19. þessi aulld vill þungliga helldur láta,
þegnum vilia ei fliodinn ungu iáta,
þo hugurinn leiki á hiorva tyr
hvad henni ut i briosti byr,
svo heimurinn snyr;
sig seinna skylldi sia um þvilikt efni,
sætu aungva eg nefne.

20. Hoskar hrundir hyggi at þo þeygi,
hvort þad er nockud satt þa edr eigi
sem eg hefi nú sett i letur,
samit fliodum þennan vetur,
og fer þad betur.
Eignizt bræginn ágiæt yngis kvendi,
nu er hann komminn á enda. Finis.

III. „Hnacka-kulu kvædi“ (bl. 56 v—57 r).

1. Tyrs af tunnu tappa lad
tendrazt upp at sinne,
mijn er litil mærdar sád,
mengit tru ec þad finne,
um haulda tvo, sem hiala margtt,
hilmir audrum þanninn vart,
tigge annar toc sig hart
at tia honum froma, tia honum vijsu froma.

2. Fiorar vættir fieck ad vigt
af fridum malma spille
fyrir þann roskvan rijmu dickt,
er reckurinn kvat fyrir stille,
fremsta stickit af fiski þeim,
er firdar telia mincstann seim,
fylkir gledzt og færdi heim
folkinu at snæda, folkit ma vel snæda,

Hnakkakúla betegner nakkestykket af de törrede torskehoveder, som er et almindeligt fødemiddel på Island blandt den fattigste del af befolkningen.

1, 6 vart. *Mbr. tydelig* uart, *d. v. s.* varð?

3. Baurninn fagna brygdu fliott,
borit var upp á diski,
þetta er happ kvad holda drott,
hnacki ur litlum fiski,
bragnar reistu bordit þa
og biuggu sijdann þetta upp á,
heimta giordi hver sem ma,
hungrit at sedia, hungrit ma vel sedia.

4. Bytir og skiptir bragning þa
sem beint er sidur og vandi,
folkit af þvi frietta má,
frægd er slikt i landi,
þanninn saddizt dreingia drott,
þeir drecka sijdann langt á nott,
þar var ecki i husi hliott,
sem heidrinum fagna, heidri slikum fagna.

5. Ber til lox ad bijtizt up
bilmings hnackinn mæti,
holdar varla hirda um hupp,
þeir hofdu sijna kiæte,
dryckiann lydur dreingium fra
dofnar glaumur i haullu þa,
þessi veizla vel ma tia,
virdarnir hæla, virdar mega þvi hæla.

6. [K] . . . . . krusa flod,
kiærlig veizlann dofnar,
þegar at nalgazt nottin hliod
. . . . [svefn]inn stofnar
þegar ad morni *kom* dagurinn dyr,
drottinn kl . . . . [hell]dr skyr,
bragnar þacka bauga tyr
byrdina froda, byrdina harla froda.

5, 2 bilmings hnackinn, *d. v. s. den vældige nakke? Iflg. velvillig meddelelse af prof. F. Jónsson bruges udtrykket* bilmings högg *om et stærkt slag (på dören f. eks.).*

6 Linjens begyndelse er ulæselig (1ste bogstav er rimeligvis K*), og ligeledes er begyndelsen af de nærmest følgende membranlinjer ulæselig, da skriften på en begrænset plet ved fugtighed eller slid er forsvundet. — L. 5* þegar *er gentaget, men sætningens verbum synes glemt og er her tilsat efter formodning. — L. 6* kl . . *kan sandsynligvis udfyldes til* klæd(d)iz; *for det følgende* helldr *kræver metrum* helldur. *— L. 8* byrdina froda *er et besynderligt udtryk; er* byrdina = byrgðina?

7. [Af hnacka]stycki var hringþoll mott,
hun ried sofna og sitia,
ad . . . do fyrir kiæru um nott,
svo kunni hun ecki at vitia,
veislann mæddi . . . . . .
má hun lijtt um hægina sijn,
hun sefur til þess ad solin skijn,
svo vill hon kiosa, svo vill vifit kiosa.

8. Hnacki var þesse micill og megn
mest hia folki rijku,
mæden sotte margann þegn,
mærdinn rennur af sliku,
virdar þáu veizlu brag,
vel mun ganga flest i hag,
liggia framm so langt á dag,
liettir þeim kvida, liettir ollum qvida.

9. Brotne og þrotne bragarins slag
budlung eignazt kunne,
lyde og bijdi um lioda hag,
lendi og vendi af munne
um launenn þau sem lofdung beid
af liufum hrepti stalameid,
hier mun dofna dæmin greid,
dreingir tru ec þad finne, dogling tru ec þad finne.

---

7 De to lakuner l. 3 og 5 kan måske ved konjektur udfyldes kertid *og* menia hlin.

* * *

Angående det i dette tidsskr. XVII s. 116 som nr. 4 anførte vers har hr. bibliotekar Eir. Magnússon henledet min opmærksomhed på, at linjen «reida kulu reckurinn grefur» må forstås bogstavelig, med den i Bj. Halldórssons isl. leksikon angivne betydning for *reiðakúla* «en metalknap midt på haleremmen ved sadelen», så at altså oversættelsen bliver «manden udgraverede en sadeltöjs-bugle». Verset kan herefter ikke betragtes som nid, men må henføres til skildringen af dagligdags hændelser.

XVII, s. 123, nr. 31 (note 1): sprund læs snot.

Ne. fidge(t), oe. ficol og deres gruppe.

Av

S. Pantzerhielm Thomas.

N. E. D. siger om verbet *fidge*: «Of obscure origin; the sense closely resembles that of *fike* [nordeng. diall.] but etymological connection is hardly possible, unless the word has undergone onomatopoietic modification. Cp. Ger. *ficken* to move about briskly.» Skeat (A Concise Etym. Dict. Oxf. 1901) avleder ordet av me. *fiken* «fidget, hasten», der atter skal være et nordisk laaneord, en antagelse, som ikke synes rimelig. I lydlig henseende er Skeats avledning utilfredsstillende trods de av samme forf. (Principles of Engl. Etym. I § 327) givne ekss. paa *dž* av ældre *k*. Efter Grimm (D. Wb. III 1618) skulde forholdet ficken : fidge være som Ecke : edge, hvilket selvfølgelig er mulig, men neppe sandsynlig, da ogsaa ndt. har *fikken*. — Jeg indser imidlertid ikke, hvad der skulde hindre os i at følge N. E. D.'s antydning s. v. *fig*: at identifisere *fidge* og *fig* (æ. *figge*) «to move briskly and restlessly, to jog to and fro»; *fig* maatte da oprindelig høre hjemme i de nordligere, *fidge* i de sydligere dialekter. Ved siden av staar former med oprindelig *k*: *fike* «move briskly, be restless or eagre» og *fitch* «to move on by slow succussations from one place to another». Begge forekommer væsentlig i skotske og nordeng. dialekter; men *fitch* maa være trængt ind fra sydengelsk, likesom *fidge* brukes av Burns. Det kan neppe være tvilsomt, at eng. fik- fig- hører sammen med nht. *ficken*. Disse ord repræsenterer en over det hele germanske gebet utbredt og paa forskjellig vis varieret gruppe. Denne finder man behandlet hos Falk og Torp[1] s. vv. *befippet, fage, fige, fikle, fiksfakseri, fip, fitle, fjakle.* Foruten de hos F. og T. behandlede ord stiller jeg væsentlig følgende hit: n. diall. *fibbe sig* «skynde sig», *fubba* «futuere», ndt. *fipsen* «sich fleischlich vermischen, coire», østfris.

---

[1] Hvor intet andet bemerkes citeres Falk og Torp efter den tyske oversættelse.

fipsen «schnelle Bewegungen machen»; nht. *fitzen* «virgis caedere»; ndt. *fitten* (fortrængt av fitzen; s. Bremer WB.) «tadeln»; øfris. *fitjen* «tadeln, mäkeln, schelten, kritisieren»; holl. *vitten* «tadeln»[1]; vflamsk *fijtelen* «grillig, lastig en ongedurig zijn»; ne. *fuck* «futuere»; n. diall. *fukka* æ. d. *fukke* [id.] bevæge frem og tilbage; öve pæderasti; øfris. *fikken* «futuere», *fikker* «penis». — D. Wb. henviser til forbindelse med nht. *fatschen, fitschen, futschen,* som ogsaa rimeligvis hører hit.

Som grundbetydning opstiller Falk og Torp s. v. *fige* «kleine heftige Bewegungen machen». Denne betydning er vistnok noget for almindelig ansat. Jeg opstiller som grundbetydning «føle en ubestemt ubehagelig organfornemmelse, der gir sig utslag i raske bevægelser». Denne betydning foreligger endnu tydelig i eng. *fidge(t)*; slgn. særlig subst. *fidget* «a vague physical uneasiness, seeking relief in irregular bodily movements» (N. E. D.). Netop denne betydning kan ikke eftervises i noget andet hit hørende ord; men hvor betydningen «bevæge sig» foreligger, er der stadig et bibegrep av utaalmodighet. Slgn. nht. *auf dem Stuhl ficken, mit den Augen ficken*[2].

De avledede betydninger lar sig i almindelighet uten vanskelighet avlede av den her opstillede grundbetydning. Intet er almindeligere end at betegnelser for organfornemmelser antar betydning av affekt; saaledes har vi her betydningen «tragte efter»; se Falk og Torp s. v. *fige*. Betydningen «futuere», som er utbredt over det hele germanske gebet, er vistnok at forklare paa samme vis; slgn. lat. *prūrio*[3]. Den særlig i tysk forekommende betydning «virgis caedere» er enten at sammenligne med sv. *klå*

---

[1] Hit efter Franck s. v. eng. *fit* «anfald».

[2] D. Wb.'s ovs. «fricare» synes nærmest at støtte sig paa de ældre nht. glossarer; flere citater av disse anføres III sp. 1618; denne betydning turde imidlertid være sekundær: eg. «gnide ved raske bevægelser». I flere av de anførte ældre eksempler passer betydningen *fricare* slet ikke; saaledes i citatet fra Keisersberger: «. . . zum vierden wirstu sehen rehts und billiche haltung seiner gelider, so er stet das er nit fick an den füszen . . . . . .», hvor oversættelsen «scharre, kratze» synes søkt; efter sammenhængen maa der være tale om bevægelse. — Som synonym med *jucken* i citatet av Dasypodius: fricare kratzen, riben, jucken, ficken. Weigand og Heyne har «kurze, rasche Bew. machen». — Weigand (2den utg.) anfører fra Schlettstadtglosserne til Vergil *prurio mich uikchit,* hvor imidlertid Steinmeyer og Sievers (II 682 nr. 52) læser *mich iukchit.*

[3] Se dog ogsaa ten Doornkaat Koolman Wb. der ostfries. Spr. I 478 a l. 25 ff.

og d. *faa klø*, eller betydningen «knipse» (t. fipsen) har dannet overgangen. Hit betydning «kritisere, dadle»; slgn. n. diall. *snefsa* «tiltale skarpt» til sen on. nefsa «tugte, straffe» (Falk og Torp s. v. nifst).

Til vor gruppe stiller Falk og Torp (s. v. *fikle*) oe. *ficol* «cunning, tricky». Betydningsutviklingen maatte da være «bevægelig» > «foranderlig» > «upaalidelig». Samme betydningsutvikling foreligger antagelig i t. fickfacken[1].

Angaaende de videre slegtskapsforhold vover jeg ikke at fremsætte nogen bestemt mening. Det ligger nær at stille oe. *be-fician* «deceive» og *ġe-fic* «deceit, treachery», *fǽcne, fácne* «deceitful, fraudulent, treacherous; wicked» til ficol. Ogsaa *fácian* «try to get, aspire to» maatte komme i betragtning. Hvor disse ord videre hører hen er uklart. Hvis der kunde paavises et idg. *pei- med den oven anførte grundbetydning vilde den ovenfor og de hos Walde s. v. *piget* behandlede grupper — vel med undtagelse av *piger* — være at forene.

[1] D. Wb. og Heyne s. v. avleder denne betydning av betydningen «slaa», idet der da oprindelig skulde været tale om gjøglerens tryllestav.

Varia.

1. Symbolum PYTHAGOREUM nobis tradit Jambl. Protr. p. 352 Kiessl. hunc in modum depravatum (v. Goettling Abhdlgg. I 308 nr. 28):

ἐν ὁδῷ μὴ σχίζε.

Goettling tentavit σχίζου («ξύλα fügt bloss Apostol. hinzu. Leutsch II p. 40»): *auf dem Wege sollst du nicht zwiespältig sein.* Nullus tamen dubites quin ξύλα audiendum sit atque sic symbolum legendum

ἐν οὐδῷ μὴ σχίζε,

si verborum Rohdii Psyche[2] I 245, 1 memineris («Pythagoreische Symbola auf alten Seelenglauben begründet» qua in re jam vulgo consentiunt homines docti) atque Wuttkii Deutscher Volksaberglaube[2] § 57 legeris: «Auf der Thürschwelle darf man nicht Holz spalten, weil die *Hausotter* darunter liegt (Baiern, Voigtland, Böhmen)». Symbolum nostrum nihil igitur aliud vult ac: «*larem familiarem* lignis in limine caedendis ne laeseris». Quam superstitionem equidem arbitror ex iis temporibus esse servatam quibus parentes mortuos in aedibus, scilicet juxta focum vel fores, sepelirent superstites (v. Rohde Psyche[2] I 228, 3; I 182 et 197, 2, Serv. Verg. Aen. V 64, VI 162, II 241).

2. HESIODI frgt. 94 Rzach (p. 353 ed. maj.), 39 sqq. sic esse restituendi mihi videntur, si Od. IV 72, XIV 268 et 324 cum his reliquiis contendas:

πολλὰ δ' ἔεδνα δίδον, μέγα γὰρ κλέος ἔσκε γυναικός,
χαλ⟨κὸν τιμήεντα πολύκμητόν τε σίδηρον,
χρυ⟨σόν τ' ἤλεκτρόν τε καὶ ἄργυρον ἠδ' ἐλέφαντα.

V. 8 forsitan δνοφεροῖσι legendum sit, v. 18 νέμεσις, v. 30 λ⟨έ⟩βητας (v. Wilamowitz S.-Ber. Ak. Berl. 1900, 843, cf. Hymn. Hom. in Merc. 61 et hujus fragmenti v. 45). Fr. 81 Rz. v. 1: ἐσχατιὴν? cf. Il. IX 484.

3. MENANDRI fab. Discept. v. 150 Lef., van Leeuw.[2]: αἴσχρ' ἅ γε πέπονθα (..χραγ cod.; A. Körte αἲ]σχρά γ'). Ib. Sam. 261: Ἀνδροκλῆς ἔτη τοσαῦτα ζῇ, τρέχει, τιλᾷ, πολὺ etc., cf. Aristoph. Pac. 241 ubi cod. Rav. ΤΙΛΑΙ in ΠΗΛΑΙ mutavit. Mollius igitur cacat Androcles quam Furius ille quem Catullus salibus perfricat.

Christianiae. S. Eitrem.

Toad-eater.

Af

J. Alsted.

Som bekendt betyder det engelske Ord *toad-eater* (*toady*) paa Dansk «Spytslikker». Den Forklaring, der gives af dette engelske Ord, er følgende:

Webster (1874): Said to be from an old practice among mountebank's boys of eating toads (vulgarly supposed to be poisonous) in order that their masters might have an opportunity of pretending to effect a cure.

Muret (1891): Gehilfe eines Marktschreiers, der Kröten verschlang, um seinem Herrn Gelegenheit zu geben, das «Gift» zu vertreiben.

Annandale (1905): Originally a mountebank's attendant, who pretended to swallow toads etc.

Medens Webster i 1874 nøjes med at sige «said to be», slaaes Forklaringen fast af Muret og Annandale; sidstnævnte udelader for Resten, som det vil ses, den sidste Halvdel af Forklaringen, nemlig Begrundelsen af den ellers saa underlige Sport at æde Tudser.

Da ovennævnte Forklaring ikke i de nævnte Ordbøger er begrundet med Citater, som kunde bevise dens Rigtighed ved at vise Udtrykkets Fødsel, om man saa kan sige, turde det vel være berettiget foreløbig at antage Forklaringen for en Gætning, og ligeledes maa det vel anses for berettiget lige over for den at opstille en anden Forklaring, som for øvrigt er lige saa ubevislig, lige saa gættet, som jeg anser den første for at være. Grunden til at søge en ny Forklaring har for mig været denne: Baade i det engelske Ord *toad-eater* og det danske Ord Spytslikker rummes Forestillingen om et Menneske, der er saa moralsk tarvelig, at han kunde nedlade sig til at æde noget saa modbydeligt som en Tudse for at tækkes sine Overmænd. Men

disse Forestillinger forekommer mig ganske at savnes i Forklaringen; Tudsen betragtes ikke som modbydelig, men som giftig, Tudseæderen udfører ikke sin Handling for at tækkes sin Principal eller Publikum, men for at faa sin Betaling, og det moralsk forkastelige hos ham er ikke fejgt Kryberi, men Delagtigheden i hans Principals Bedragerier.

Naar et Menneske er hæs, siger man ofte om ham, i hvert Fald her i Jylland: «Han har en Tudse i Halsen»[1], og hvis han hoster en stor Klat Slim op, siges der ofte: «Det var en ordentlig Tudse». Et tilsvarende Udtryk har man paa Engelsk: «to have a *frog* in the throat». Det findes baade i Amerika (nævnt hos Muret) og i England, i det mindste i Vest-England; begge mine Hjemmelsmænd erklærer det for et ganske almindeligt Udtryk, og da min engelske Hjemmelsmand skulde forklare, hvad der forstodes ved Udtrykket, forklarede han *frog* ved *phlegm*, hvilket yderligere viser Udtrykkets nøje Overensstemmelse med det danske «Tudse»[2]. Ingen af mine to Hjemmelsmænd havde nogen Sinde hørt *toad* brugt i samme Betydning som *frog* i dette Udtryk, og ingen af dem kender Udtrykket *toad-eater*. Udtrykket *frog-eater* om en Franskmand kendtes derimod af Amerikaneren, men uden den specielle Tilsætning af Modbydelighed og Foragt, som findes i *toad-eater*. — Det maa indrømmes, at *frog* og *toad* ikke er identiske; men paa den anden Side ligger de sikkert hinanden saa nær i den populære Bevidsthed, at en Forveksling ikke er utænkelig; i hvert Fald har jeg selv ofte hørt en Frø blive kaldt en Tudse. Fraset denne Vanskelighed ved Forklaringen forekommer denne mig at ramme det centrale i Betydningen af *toad-eater* bedre end den gængse. Muligvis Sagen kunde oplyses mere ved Undersøgelse af ældre Ordbøger o. l.; dette Materiale har jeg desværre ingen Adgang til og maa derfor nøjes med at henstille denne lille Hypotese til Overvejelse.

---

[1] [Smlgn. sv. Han har en pugga (= tudse) i halsen. *Red. anm.*]

[2] Som et lille Kuriosum kan anføres, at der i S. Francisco sælges Bolsjer med Navnet *Frog in the Throat*. — I «Dagbl.» for 26/3 09 ser jeg averteret «Frog Pastiller imod Hoste og Hæshed».

Anmeldelser.

Kurt Witte, Singular und Plural. Forschungen über Form und Geschichte der griechischen Poesie. Leipzig 1907, Teubner. VIII + 270 SS.

Jeder, der angestossen ist an Stellen wie Euripides Orest. 1471 *ὤμοις ἀριστεροῖσι* (des Orestes), Phoin. 1136 *λαιοῖσιν ἐν βραχίοσιν* (des Adrastos) oder Ovid. Metam. I 527 *nudabant corpora venti* (von der fliehenden Daphne), wird sich gesagt haben, dass eine solche Unnatur eine lange Geschichte hinter sich haben müsse, und dass hier die Analogie eine auf engem Gebiete rationelle Spracherscheinung mechanisch verallgemeinert habe; was man Manier nennt, ist überhaupt nichts anderes als die Analogie auf das stilistische Gebiet übertragen. Dass der den griechischen und römischen Dichtern so geläufige «poetische Plural» in moderner Poesie nichts entsprechendes hat, hätte dazu auffordern sollen dem Wesen der Sache nachzugehen; man muss aber dem Verf. darin Recht geben, dass bisher zwar viel schätzenswerthes Material zusammengeschleppt worden, aber für die Erklärung der Erscheinung wenig geschehen ist. Die grammatischen Lehrbücher begnügen sich damit unter der Rubrik «Plural statt Singular», die bedenklich an den äusserlichen und unwissenschaftlichen Schematismus der antiken Grammatik erinnert, allerlei verschiedenartiges zusammenzustellen, und gelegentliche Bemerkungen betreffen nur Einzelheiten[1] ohne das Wesen der Erscheinung zu berühren. Die Versuche in jeden «poetischen» Plural eine Feinheit hineinzuinterpretiren richten sich selbst durch die Absurditäten, wozu sie führen. Wenn der Plural überall die Grösse hervorheben soll, ist ein Vers wie Vergil Aen. VIII 366 *angusti subter fastigia tecti* höchst unbequem; man hilft sich dann mit der Erklärung, dass in dem Worte *fastigium* selbst eine Steigerung liege. Wenn Aen. VI 26 Minotaurus *Veneris monumenta nefandae* heisst, soll der Plural die Grässlichkeit des Ungeheuers hervorheben, wie nach Scholl. Il. I 45 *τόξα* für den Bogen Apollons *τῶν δεινῶν τὸ μέγεθος* andeutet.

---

[1] So macht Haase zu Reisigs Vorles. Anm. 145 darauf aufmerksam, dass beim Plural der Abstracta «der concrete Begriff sehr unbestimmt» ist, und Anm. 151 unterscheidet er richtig die beiden Bedeutungen des Plurals der Abstracta (die Eigenschaft bei mehreren Personen oder bei derselben in mehreren Fällen). Lobeck zu Soph. Ai. 231 hebt richtig hervor, dass es innerhalb der Erscheinung starke Gradsunterschiede der Härte giebt.

Den richtigen Gesichtspunkt der Analogie hat schon 1888 Volp (De usu numeri pluralis Aeschyleo et Sophocleo) hervorgehoben. Aber die Analogie allein genügt nicht; sie bietet die Möglichkeit der Erscheinung, aber vor allen Dingen erklärt sie nicht, warum diese gerade bei den Dichtern um sich gegriffen hat ohne in der Prosa sonderlich sich einzubürgern. Das zweite Moment, das sich hier geltend macht, hat zuerst P. Maas (Archiv f. lat. Lexikogr. XII, 1902) nachdrücklich für die lateinische Poesie hervorgehoben: das Metrum. Er verhehlt sich aber nicht, dass eine erschöpfende Erklärung der Erscheinung auf lateinischem Boden ohne Heranziehung der griechischen Poesie unmöglich ist. Es ist daher gewiss nützlich, wenn der Verfasser des vorliegenden Werks auf Anregung von Skutsch es unternommen hat die Anwendung des «poetischen Plurals» in der griechischen Poesie durch Combination der von seinen Vorgängern erkannten Momente systematisch aufzuklären, und im allgemeinen muss man sagen, dass er diese Aufgabe befriedigend gelöst hat; er hat bewiesen, dass der «poetische Plural» bei den Griechen innerhalb der verschiedenen in Betracht kommenden Wortgruppen von solchen Wörtern ausgegangen ist, wo der Plural sprachlich und sachlich einen natürlichen Grund hat, und dass metrische Rücksichten dann zunächst für einzelne Casus die Anwendung des Plurals gefördert und schliesslich verallgemeinert haben.

Das erste Capitel stellt zunächst für die 5 herkömmlichen Gruppen (Masse, Körpertheile, Instrumente, Lokalitäten, Abstracta) die primären Wörter fest, die für die Anwendung des Plurals paradigmatisch geworden sind, und giebt die allgemeinen Umrisse des Thatbestandes von Homer bis Euripides. Es fällt in die Augen, dass die Abstracta hier eine Sonderstellung einnehmen; bei ihnen kann von besonderen Paradigmen keine Rede sein. Der Verf. giebt selbst S. 34 die richtige Erklärung: der Plural der Abstracta ist sachgemäss, wo eine Aktion entweder von mehreren Personen oder mehrmals von derselben vollzogen wird, und dringt von da aus auch in solchen Fällen ein, wo nur von einer einmaligen Aktion derselben Person die Rede ist. Es wird hervorgehoben, dass im Homer fast immer der Dativ plural. steht; den Grund lehrt erst das 2. Capitel. Es tritt hierin ein Fehler der Disposition zu Tage, den der Verf. selbst empfunden hat (S. 39), aber wohl nicht stark genug (er wäre sonst leicht zu vermeiden gewesen): in das erste Capitel sind Hindeutungen auf die im zweiten folgende Erklärung in unangenehmer Weise hineingemischt ohne doch erschöpfend sein zu können, was ein lästiges Hin und Her giebt; überhaupt ist das Material unnöthig auseinander gerissen und muss für das einzelne Wort im Index zusammengesucht werden.

Im zweiten Capitel wird der Einfluss des Metrums für Hexameter und iambisches Trimeter eingehend nachgewiesen. Ein paar

Beispiele werden die Methode der Untersuchung am besten zeigen. Bekanntlich kommt im Homer sowohl κλισίη als κλισίαι für ein Zelt (Blockhaus) vor. Von den Casus des Plurals bietet nur der Dativ κλισίῃς oder κλισίῃσι(ν) denen des Singulars gegenüber metrische Vortheile; und das Wort kommt als «poetischer» Plural (wie andere Wörter für «Wohnung») thatsächlich nur im Dativ vor, κλισίῃσι(ν) 17 mal, κλισίῃς vor Vocalen 1 mal gegen κλισίῃ vor Consonanten 14 mal (der Singular im ganzen 66 mal, der Plural von mehreren Zelten 34 mal)[1]. Bei δόμος kann der Plural von einem Haus ebenfalls nur secundair sein. δόμοισι(ν) ist dem Hexameter bequemer als δόμῳ; jenes findet sich im Homer 22 mal, dies 3 mal, bei, im ganzen genommen, gleich häufigem Vorkommen von Plural und Singular. δόμοις und δόμων ermöglichten die Anwendung dieser Casus als ◡ — auch vor Vocalen; sie kommen vor Vocalen 9 und 10 mal vor, sind dann auch vor Consonanten eingedrungen 1 und 3 mal. δόμον war an und für sich gefügiger als δόμους; es findet sich daher auch 60 mal gegen 16 mal, davon 12 mal vor Vocal; die 4 mal (davon 3 mal in Od. X), wo δόμους vor Consonant steht, sind also Eindringlinge. δόμος und δόμοι sind an sich metrisch gleichwerthig (vor Vocal beide ◡ ◡, vor Consonant beide ◡ —); wenn wir dennoch neben δόμος (6 mal) 4 mal δόμοι finden, beweist das wie beim Accusativ eine Neigung des Worts unter dem Einfluss der wegen des Metrums häufigen Formen δόμοισι, δόμοις, δόμων pluralisch zu werden. Damit stimmt, dass bei den Tragikern und, was noch mehr besagen will, bei Aristophanes (11 mal gegen 3 mal) der Plural bei weitem überwiegt ohne durchgängig metrische Vortheile zu bieten. Das Metrum kann natürlich auch umgekehrt die Bildung singularischer Casus von ursprünglich pluralischen Wörtern begünstigen. Diese Contraprobe ist am besten gelungen für das homerische φρένες. Das Wort war ursprünglich plurale tantum und kommt demgemäss im Homer 290 mal im Plural vor gegen 51 mal im Singular, davon 49 mal im Accusativ, dem einzigen Casus, der gegen den entsprechenden des Singulars einen wirklichen metrischen Vortheil bot (φρένας verlor ja vor einem Consonanten die zweite Kürze). Hier ist auch die Verbindung nachweisbar, wodurch die Möglichkeitsbedingung der Analogie entstand: φρένα findet sich 21 mal in der Verbindung κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμόν.

Gegen die Methode im allgemeinen scheint mir nichts einzuwenden; die Handhabung im einzelnen giebt, auch ganz abgesehen von zufälligen Missgriffen[2], zu schweren Bedenken Anlass.

---

[1] Vgl. die Zusätze S. 258.

[2] Wie z. B. wenn S. 248 Platon Legg. 784 d, wo es dem ἄτιμος verboten wird εἰς γάμους und εἰς τὰς τῶν παίδων ἐπιτελειώσεις zu gehen, als Beispiel für γάμοι als plural. poet. angeführt wird, oder S. 256 Platon Phaidr. 253 e τὸ ἐρωτικὸν ὄμμα ohne weiteres für den Singular statt ὄμματα ohne zu beachten, dass das Wort hier *spectaculum* bedeutet, oder wenn

Erstens: wenn man Statistik treiben will, muss die Grundlage genau sein, besonders wo es sich um verhältnissmässig so kleine Zahlen handelt wie hier; es berührt daher sehr unangenehm, wenn man z. B. S. 182 Anm. erfährt, dass «unter der Rubrik Plural sind auch die wenigen Fälle mitgezählt, wo der Plural in eigentlichem Gebrauch verwendet ist». Das war vor allen Dingen strenge zu vermeiden und erweckt Misstrauen gegen die statistische Grundlage überhaupt. Besonders schmerzlich empfindet man die Nichtunterscheidung bei der Behandlung von *μέγαρον* — *μέγαρα* (die man sich aus S. 25, 53 ff., 80 ff., 240 ff. zusammenstellen muss!). Es wird S. 25 gesagt, dass *μέγαρον* ursprünglich Saal bedeutet; dann ist ja aber *μέγαρα* für Haus ebenso naturgemäss wie *aedes, -ium,* wo von Einfluss des Metrums keine Rede sein kann; durch Analogie, bzw. Metrum, sind nur die Fälle zu erklären, wo entweder *μέγαρον* für Haus oder *μέγαρα* für Saal steht. Nichtsdestoweniger werden sie bei der Statistik nirgends unterschieden; sie wird dadurch einfach werthlos (auch die «Berichtigung» S. 262 genügt nicht, weil *μέγαρα* als «poetischer Plural» geführt wird, auch wo es Haus bedeutet). Ferner geht der Verf. mit einer starken Ueberspannung der Methode oft davon aus, dass ein Wort ursprünglich nur pluralisch, bzw. nur singularisch, gewesen sei, die andere Form durch Analogie und Metrum erzeugt, während es viel näher liegt anzunehmen, dass von Anfang an sowohl Plural als Singular existirt haben und metrische Rücksichten nur die Verbreitung der einen oder der anderen Form begünstigt oder gehemmt haben (wie es nachweisbar der Fall ist, wenn z. B. von den zwei zu Gebote stehenden Formen *δόμοιο* und *δόμου* diese bevorzugt wird). Wenn ich den Verf. S. 34 vgl. 40 richtig verstehe, giebt er selbst zu, dass der oben bezeichnete rationelle Gebrauch vom Plural der Abstracta von jeher da war (natürlich nicht nur für den Dativ), dass also das Metrum ihn nicht erzeugt, sondern nur wegen der bequemen Dativform über die ursprünglichen Grenzen hinaus erweitert hat, eben nur für den Dativ. Auf ähnliche Weise verbietet nichts anzunehmen, dass z. B. *στήθεα* und *νῶτα* von Anfang an neben *στῆθος* und *νῶτον* zur Bezeichnung von der Brust und dem Rücken da waren (die Mehrzahl ist unmittelbar verständlich und natürlich), und dass die Dichter[1] dann aus den vorhandenen Möglichkeiten

S. 86 *χάρματα* Od. VI 185 als blosse Analogiebildung zu *ἄλγεα* betrachtet wird Plural kommt allerdings bei Homer nur hier vor, war aber einfach nothwendig und gehört gar nicht zu den «poetischen».

[1] Wenn Thukydid II 49 vom Pestleiden sagt, dass es *κατέβαινεν ἐς τὰ στήθη*, braucht man wirklich nicht um den ganz natürlichen Plural zu erklären seine Zuflucht zu nehmen zu den ionischen Aerzten, die er nicht gelesen hat um die selbsterlebte Krankheit zu beschreiben. Nebenbei bemerkt ist *στήθεα* = Brust bei den Aerzten eine nicht unwesentliche Stütze für die Ursprünglichkeit des Plurals.

die für den Vers bequemste in jedem Falle wählten[1]. Ebenso wenig einleuchtend ist die Beweisführung S. 9 ff. dafür, dass *λαοί* ursprünglich pluralisch war; die Thatsachen (vgl. S. 79) lassen sich ebenso gut so erklären, dass beide Möglichkeiten zur Auswahl nach den Forderungen des Verses vorlagen. Ganz dasselbe gilt von *βένθος* (S. 7) und *ὑπερώια* (S. 25, 52, 83). Und wer wird glauben, dass der Plural von *ἄχος* (S. 87), *πῆμα* (S. 85), *πόνος* (S. 78) oder der Singular von *ὄρος* (S. 33, 198) secundaire Bildungen seien? Ebenso wenig gelungen ist der Versuch (S. 28 vgl. 52) *δέμνια*, das im Homer nur im Plural vorkommt, als ursprünglich singularisch zu erweisen. Ueberhaupt wird dem «Verszwang» etwas viel zugemuthet, wenn (S. 45) der vermeintliche Eindringling *λαός* damit entschuldigt wird, dass z. B. *εἵπετο λαός* im Hexameter möglich ist, *εἵποντο λαοί* nicht, oder (S. 176) *ῥοήν* Sophokl. Ant. 1238 damit, dass *ὀξείας ἐκβάλλει ῥοάς* metrisch unmöglich ist: der Dichter war doch nicht gezwungen den Vers gerade so zu gestalten, dass er sich nur durch einen Gewaltstreich helfen konnte.

Diese Einseitigkeit hat dem Verf. alle anderen Gesichtspunkte verschlossen. So findet er den Singular *ὡς εἰ πτερὸν ἠὲ νόημα* «auffällig» (S. 83), weil Homer sonst nur *πτερά* hat, als ob die homerischen Menschen nicht auch, wenn die Gelegenheit sich darbot, von einem Flügel sprechen konnten und also auch der Dichter den Singular setzen, wo er ihm angemessener vorkam. So soll *ἀκτή* durchaus singularisch sein (S. 74), und an drei Stellen, wo *ἀκταί* allein sachgemäss und natürlich ist (S. 258), wird es als poetischer Plural bezeichnet, obgleich der Verf. sich mittlerweile besonnen hat, dass er auch als wirklicher Plural vorkommt (S. 257). Dass *κλέος* überwiegend im Singular vorkommt (S. 64, 87), ist nach der Bedeutung des Worts selbstverständlich; aber daraus folgt nicht ohne weiteres, dass die drei Stellen, wo *κλέα ἀνδρῶν* zur Bezeichnung einer besonders alten Stufe des Heldengesangs vorkommt, besonders jung sein müssen; der Plural war da, sobald eine eigenthümliche Bedeutung des Worts ihn nothwendig machte. Es wird vollständig übersehen, dass, selbst wenn der Ursprung der Erscheinung in Analogie und «Verszwang» liegt, im «poetischen Plural» ein Kunstmittel geschaffen war, das zur Nüancirung der Rede benutzt werden konnte, und die albernen Versuche überall eine tiefsinnige Bedeutung aus dem formelhaften Plural herauszupressen überheben die philologische Interpretation nicht der Pflicht jedes Mal zu untersuchen, ob eben der Plural nur Manier und erstarrte Formel ist. Es geht z. B. nicht an Kiesslings Erklärung von *reditus* Horats Epod. XVI 35, Od. III 5, 52 kurzer

[1] *στήθη* und *νῶτα* sind ein viel besserer Ausgangspunkt der Analogie für den Plural bei Körpertheilen als *πλευραί* usw. (S. 18). Ebenso halte ich *μέγαρα* für den S. 23 vergeblich gesuchten Ursprung.

Hand auf eine Linie zu stellen mit den oben angeführten, wie Maas a. O. es thut. Da Horats an der letzteren Stelle metrisch ebenso gut *reditum* hätte sagen können, muss gefragt werden, warum er *reditus* gewählt hat; ob Kiesslings Antwort das richtige trifft, ist eine andere Frage. Dass die Griechen selbst eine Nüance empfanden, geht aus Aristoteles Rhet. III 6 hervor, welche Stelle der Verf. S. 1 nach dem Vorgang von Maas beseitigen will, mit Unrecht; es mag sein, dass die Beispiele des Aristoteles nicht glücklich gewählt sind, was übrigens für *λιμένας εἰς Ἀχαικούς* ganz unwahrscheinlich ist (vgl. Witte S. 68), und dass er wie der Verfasser *περὶ ὕψους* 23 und unsre Grammatiken verschiedenartiges vermischen; dass alle beide den «poetischen Plural» auch meinen, ist unbestreitbar.

Bei aller Achtung vor dem energischen Anlauf des Verf. kann man sich nicht verhehlen, dass die Untersuchung viel feiner geführt werden muss, und dass die Arbeit den Eindruck des mechanischen, undurchdachten und unfertigen hinterlässt.

Diese Mängel treten im zweiten Theil (S. 71—256), der den Untertitel des Buches rechtfertigen soll, noch stärker hervor. Hier wird in 3 Capiteln die Anwendung des «poetischen Plurals» in den Homerischen Gedichten (Cap. 3 S. 71—142), bei «Hesiod», in den Homerischen Hymnen und der Batrachomachie (Cap. 4 S. 143—174), bei Pindar, den Tragikern und Aristophanes (Cap. 5 S. 175—234) und in zwei Anhängen bei Apollonios von Rhodos und einigen Prosaikern im einzelnen untersucht. Der zweite Anhang (S. 248—256!) ist nur ein sehr flüchtiges und mangelhaftes (vgl. die oben gelegentlich angeführten Wunderlichkeiten) Fragment über ein interessantes Thema, das in den richtigen Händen sehr ergiebig werden kann. Die übrigen Abschnitte bringen, wenn auch in weitschweifiger und unübersichtlicher Darstellung und ohne genügende Kritik, schätzenswerthe Zusammenstellungen zur Entwickelungsgeschichte des «poetischen» Plurals (und Singulars); aber die auf diesem Material gebauten Schlüsse sind meist übereilt.

Die Homerischen Gedichte werden nach den drei Stufen: sprachgemässer Gebrauch der Numeri — Enallage aus «unmittelbarem [?] Versbedürfniss» — ohne «Verszwang» kurzweg in drei «Schichten» gesondert (S. 71). Selbst wenn man eine so schnurgerade Entwickelung zugeben wollte, und es nicht möglich wäre, dass derselbe, der aus Verszwang *λαός* gebildet hätte, nun auch gleich seine Neuschöpfung ohne Zwang angewandt hätte, ist die Enallage allein eine ungenügende Grundlage für eine chronologische Scheidung. Wer die Erörterungen S. 96 ff. liest, wo die seit dem Alterthum vorgeschlagenen Athetesen als Hilfstruppen herangezogen werden, muss den Eindruck bekommen, dass der Verf. daran glaubt und die Enallage als Grund für Streichung von Versen benutzen will; das wäre ein Standpunkt, aber allerdings ein unhaltbarer. Aber S. 142 erfahren wir, dass er «an die meisten

der . . . Athetesen natürlich nicht glaube». Dann muss also in jedem Falle durch andere Mittel festgestellt werden, ob die secundairen Formen von einer Ueberarbeitung eines alten Bestandes herrühren, oder ob sie die ganze Partie als jung stempeln (vgl. S. 101 Anm.), d. h. die Enallage ist ein Moment, das neben vielen anderen mit in Betracht gezogen werden muss, nicht das S. 71 angepriesene Universalmittel (wie öfters, nachher etwas herabgestimmt S. 141 ff.). Bedenklich ist es auch, dass einige «secundaire» Formen älter sind als die ältesten Theile der Gedichte (s. S. 73 u. sonst); wie will man da unterscheiden, wie früh die Analogie weiter gewirkt hat?

Schon im Capitel über Homer müssen unter diesen Umständen solche Behauptungen befremden wie S. 141 «Die Hauptmasse der Bücher [der Odyssee] steht zeitlich etwa auf dem Niveau von *Z* oder *Ψ*». Aber ganz arg wird dieser Datirungsschwindel im 4. Capitel. Ganz abgesehen davon, dass alle drei «Hesiodische» Gedichte als Einheit genommen werden, woraus folgt, dass auch das Schild des Herakles «im grossen und ganzen älter» ist «als die jüngsten Bücher der Ilias und Odyssee» (S. 145; wie das da gesagte mit S. 159 in Einklang zu bringen ist — videat auctor), so wird wirklich wegen *λουτρῷ*, das erst bei Sophokles und Aristophanes wiederkehrt, *Ἔργα* 753 auf die Jahre 442—422 datirt (S. 155 ff.), *Ἔργα* 267 wegen *ὀφθαλμός* in die Zeit des Bakchylides (S. 154), die Batrachomachie wegen *ὕδασι(ν)* ohne Verszwang frühestens in die Zeit von Euripides' Alkestis (S. 168 ff.). Das genügt wohl zur Charakterisirung. Einem günstigen Zufall ist es zuzuschreiben, dass die Hymnen nachhomerisch bleiben; der Apollonhymnus XX gehört jedoch in die Zeit von Il. XXI (S. 166), also noch vor Il. XXIV.

Nach diesen Proben wird man nicht mit grossen Erwartungen an das 5. Capitel herantreten. Es ist in der That das unbrauchbarste des Buchs. Weder ist das Material vollständig beisammen (so fehlen die beiden oben angeführten Beispiele aus Euripides, die zeigen, wie weit er sich in der Manier hinauswagte), noch ist das vorhandene übersichtlich geordnet oder unter fruchtbaren Gesichtspunkten behandelt. Ein Gesammtbild des Verhaltens der drei Tragiker bekommt man nicht; es bleibt bei zerstreuten Bemerkungen. Dass es verkehrt ist Aristophanes mit ihnen zusammen zu behandeln, giebt der Verf. selbst zu (S. 233); wie verderblich der Sprachgebrauch der Komiker zuweilen seinen Thesen ist, will er nicht sehen. Aristophanes verwendet z. B. arglos die (nach dem Verf.) ursprünglichen Singulare *νῶτον* (S. 215) und *ἅρματος* (S. 225 und besonders 226); bei den Tragikern muss der Gebrauch ohne Verszwang «entschuldigt» oder entfernt werden, weil *νῶτα* und die obliquen Casus von *ἅρμα* seit Aischylos definitiv pluralisch geworden sein sollen. Aristophanes soll wohl also hier die (auch dem Euripides verwehrte?) «lebendige Umgangs-

sprache» (S. 234) vertreten, die unbekümmert um die Künste der Poesie die schon bei Homer weichenden Singularformen erhalten hat. Aber nun *λουτρόν*, das Aristophanes neben dem ursprünglichen und bis auf Sophokles Antig. 1201 allein herrschenden Plural hat sowohl mit als ohne Verszwang? Das ist «parallel gehende, von einander unabhängige Entwickelung» (S. 234[1]). Hauptziel ist überall die Neubildungen der Tragiker aus dem Metrum abzuleiten; für die widersprechenden Fälle ist der Verf. unerschöpflich in der Erfindung von «Entschuldigungen». Die Tragiker haben eine Abneigung gegen den Gen. plur. der *α*-Stämme (nicht der *ο*-Stämme) S. 177, *δόμον* Aisch. Cho. 263 ist gesetzt, weil *μεγάλους* für *μέγαν* den vorhergehenden Vers zerstört hätte, S. 189 (ähnliche schiefe Raisonnements S. 193, 201), *νώτων* wird vermieden wegen der zwei *ω* S. 214 (*ω* ist ihnen überhaupt zuwider, s. S. 218, 227), in *γόον πόθον* hat der Singular *πόθον* den Singular *γόον* veranlasst S. 192 (ebenso in *βάρος ἅρματος* S. 225), Soph. Ant. 917 *του* den Singular *γάμου* S. 196; man sehe auch die Bemühungen um das widerspenstige *δόμος* S. 183 ff. oder *λέχη* S. 67. Nur auf Sinn und Bedeutungsnüance wird nie Rücksicht genommen; der Singular in *ἀμπέλου ῥοῆς* wird aus dem Abscheu vor *-ῶν* erklärt, nicht daraus, dass als Umschreibung von Wein nur der Singular denkbar ist, Aisch. Prom. 790 *ὅταν περάσῃς ῥεῖθρον ἠπείροιν ὅρον* soll der hier allein angemessene Singular durch Angleichung an *ῥεῖθρον* entstanden sein, das selbst aus Verszwang für *ῥεῖθρα* steht. Nur sehr ungern nimmt der Verf. mit dem gesunden Verstand fürlieb, wie wenn es S. 194 dem Sophokles erlaubt wird *τόπον* auch einmal ohne Verszwang zu sagen, weil der Verszwang ihm die unerhörte Form so oft abgenöthigt; aus demselben Grund darf Aischylos *σπλάγχνον* ohne Verszwang sagen; leider hat er es sonst nur 1 mal durch Verszwang gegen 5 mal Plural, aber «in den vielen uns nicht erhaltenen Stücken» kann er ja «den Singular so und so oft aus Verszwang gebraucht haben» (S. 211). Ja, wenn der Verf. nur diese beiden vernünftigen Betrachtungen verallgemeinert hätte! Aber dann wären allerdings seine Kartenhäuser umgefallen. Viel öfter wird widerstrebendes durch Coniectur beseitigt, die erste beste fremde oder bereitwilligst auch eigene (S. 192, 196, 197, 203, 213, 215, 218, 220, 227, vgl. das Princip S. 176 und die Hoffnung auf einen Papyrus S. 223 um das unbequeme *δώματι* Pind. Pyth. IV 53 aus der Welt zu schaffen).

Doch genug! Es ist wirklich Schade, dass der Verf. von einem so guten Ausgangspunkte aus so in die Irre hat gehen können.

Kopenhagen, Juni 1908.

J. L. Heiberg.

Georg Mau, Die Religionsphilosophie Kaiser Julians in seinen Reden auf König Helios und die Göttermutter. Mit einer Übersetzung der beiden Reden. Leipzig und Berlin 1907 [auf dem Umschlag 1908], Teubner. VIII + 169 S.

Der sicherste Weg zu einem wirklichen Verständnis der eigenthümlichen Persönlichkeit und der so verschieden beurtheilten religionspolitischen Massregeln Kaiser Julians führt unzweifelhaft durch eine Interpretation seiner Schriften. Man muss daher dem Verfasser der vorliegenden Arbeit dankbar sein, dass er sich der Mühe unterzogen hat, die Dunkelheiten zwei der schwierigsten Schriften Julians aufzuhellen. Durch den Titel und die Anordnung seiner Arbeit hat er es deutlich gemacht, dass es nicht gerade seine Absicht gewesen ist, eine Übersetzung und einen Kommentar zu den beiden Reden zu liefern, sondern dass er einerseits den Inhalt dieser Reden unter weiteren Gesichtspunkten hat betrachten wollen, dafür aber andererseits auf kritische Behandlung einzelner Stellen verzichtet hat. Trotzdem folgt der Kommentar Schritt vor Schritt dem Text, so dass an einzelne Stellen bisweilen ausführliche Betrachtungen und Erläuterungen angeknüpft werden. Wenn auch diese Betrachtungen etwas zerstreut erscheinen, gewinnen wir doch ein deutliches Bild sowohl von Julians Stellung zu den Häuptern der neuplatonischen Philosophie als von der eigenthümlichen Vermischung von Religion und Philosophie, die in seinen Schriften zu Tage tritt. Bei seinen vergleichenden Erläuterungen greift Mau oftmals bis auf Platon zurück[1]; namentlich weist er aber an vielen einzelnen Punkten das Verhältnis Julians zu den Neuplatonikern nach, womit er zugleich eine Darstellung verschiedener Wandelungen innerhalb der neuplatonischen Philosophie verknüpft. Die Geschichte jedes einzelnen bei Julian vorkommenden Gedankens wird durch Plotin, Porphyrios, Jamblichos u. a. verfolgt, wodurch die charakteristischen Unterschiede dieser Philosophen mehrmals deutlich hervortreten. Zuweilen scheinen jedoch diese Unterschiede etwas zu scharf formuliert zu sein, wie S. 48—50, wo das Platonische System als «im Grunde dualistisch» bezeichnet wird, während Plotin als Vertreter des ausgeprägtesten Monismus aufgefasst wird; bei Jamblichos dagegen und Julian sei endlich der alte Dualismus Platons wieder aufgelebt. Wenn nämlich S. 49 mit Recht vom Monismus des Plotin ausgesprochen wird, er sei «bis zur Möglichkeit des unmittelbaren Umschlagens» ausgestaltet, scheint es überhaupt nicht gestattet, den Gegensatz zwischen Monismus und Dualismus als eine absolute hinzustellen; wir werden vielmehr bei sämmtlichen Philosophen Elemente zu beiden Grundauffassungen vorfinden.

[1] Zu IV p. 132 C vermisse ich einen Hinweis auf Plat. Tim. p. 28 B und Epist. II p. 312 E; letztere Stelle berücksichtigt Julian auch IV p. 136 D. Zu IV p. 143 C wäre auch Plat. Tim. p. 32 B zu vergleichen.

Charakteristisch für die Weltauffassung Julians ist das namentlich in der Rede auf Helios hervortretende, aber schon von Jamblichos herausgebildete, sogenannte «Dreiweltensystem». Zwischen die beiden Welten Platons, die Ideenwelt, die von der Idee des Guten abhängt, und die sichtbare Welt, die von der Sonne abhängt, wird nämlich eine dritte Welt, «die denkende Welt» oder die Welt der denkenden Götter, deren Haupt der König Helios — der denkende Helios — ist, eingeschaltet. Dieser Helios, der Mithras, ist der Gott, dem Julian vor allen dient. Schon hierin zeigt sich die religiöse Wendung seiner Philosophie, die in der Rede auf die Göttermutter noch deutlicher hervortritt. Hier begegnet uns auch in besonders starkem Grade die symbolische Auslegung der Mythen, die immerfort die grössten Unklarheiten veranlasst. Man darf es Mau nicht übel nehmen, dass er nicht überall vermocht hat, die Unklarheiten zu beseitigen; es kommt mir vor, dass es Stellen giebt, wo Julian selbst seine eigenen, eilfertig niedergeschriebenen Worte nicht verstanden hat. Was Mau zur Erläuterung sowohl der Worte als der Philosopheme und deren Geschichte bietet, muss dankbar aufgenommen werden.

Die Übersetzung, die einen Theil der Erläuterungen bildet, ist ziemlich frei gestaltet, und zwar mit Recht; wenn sie nämlich das schwierige Satzgefüge des Originals beibehalten hätte, würde sie gewiss zu unverständlich sein. Mau hat sich vor allem bestrebt, den Gedankengang klarzulegen, zu welchem Zwecke er sich oft genöthigt gesehen hat, die weitläufigen Perioden Julians aufzulösen. Der Leser muss also wissen, dass die Übersetzung in formeller Hinsicht kein genaues Bild des Originals bietet, und selbstverständlich erscheinen die Gedanken in der Übersetzung auch nicht immer in demselben Verhältnis zu einander wie im Original. Es giebt aber auch Stellen, wo die Übersetzung nicht nur frei, sondern auch sachlich ungenau ist. Hiervon möchte ich einige Beispiele hervorheben.

IV p. 132 A *ἐφικέσθαι μὲν γὰρ τοῦ πρὸς ἀξίαν εὖ οἶδα ὅτι τῶν ἁπάντων οὐδεὶς ἂν δύναιτο, τοῦ μετρίου δὲ μὴ διαμαρτεῖν ἐν τοῖς ἐπαίνοις τὸ κεφάλαιόν ἐστι τῆς ἀνθρωπίνης ἐν τῷ δύνασθαι φράζειν δυνάμεως*: «denn das Angemessene zu erreichen, dazu ist, wie ich wohl weiss, kaum ein Mensch imstande, und bei dem Ausdrucksvermögen ist es für die menschliche Fähigkeit die Hauptsache, im Preise wenigstens ein gewisses Mass nicht zu verfehlen». Dass die Worte *ἐν τῷ δύνασθαι φράζειν* mit *τῆς ἀνθρωπίνης . . . . δυνάμεως* zusammengehören, und dass diese wiederum von *τὸ κεφάλαιον* abhängen, sieht man aus der Übersetzung nicht, und auch der Gegensatz zwischen *τοῦ πρὸς ἀξίαν* und *τοῦ μετρίου* ist verdunkelt. — IV p. 132 C ist das Oxymoron *γέγονεν ἀγεννήτως* (von der sichtbaren Welt) richtig wiedergegeben («ward ungeworden»), gleich nachher wird aber ein «ist» eingeschaltet, das im Texte nicht steht, und im Kommentar zur Stelle (S. 18)

heisst es sogar «von Ewigkeit her existierend», wodurch der für Julian wie für Platon so überaus wichtige Gegensatz von Sein und Werden gänzlich verschwindet. — IV p. 134 A *οὔκουν ἰδίαν αὐτοῦ* (d. h. *τοῦ διαφανοῦς*) *θέρμην ἐρεῖς, οὐ τὴν ἐναντίαν αὐτῇ ψυχρότητα*: «man kann daher auch nicht die Wärme als ihm eigen und die Kälte als seinen Gegensatz bezeichnen». Es sollte heissen (was auch mit den folgenden Worten stimmt): «man kann daher auch nicht die Wärme noch deren Gegensatz, die Kälte, als ihm eigen bezeichnen»; denn *αὐτῇ* kann doch nur auf *θέρμη* gehen. — IV p. 135 B die Planeten tanzen um die Sonne *ἐν τισιν ὡρισμένοις πρὸς αὐτὸν διαστήμασιν*: «in Entfernungen, die genau von ihm abgegrenzt sind». — IV p. 136 A *εἷς Ζεύς, εἷς Ἀίδης, εἷς Ἥλιός ἐστι Σάραπις*: «Zeus, Hades und Helios Sarapis, drei Götter in einer Gottheit». Von einer solchen Dreieinigkeit finde ich im Text keine Spur. Die folgenden Worte *κοινὴν . . . δυναστείαν* sind unübersetzt geblieben. — IV p. 138 A *ἡ γὰρ ταυτότης ὥσπερ τῆς οὐσίας, οὕτω δὲ καὶ τῆς ἐνεργείας*: «. . . dass Substanz und wirkende Kraft identisch ist». Von einer solchen Identität spricht Julian in der That nicht, sondern er behauptet, die wirkende Kraft sei ebenso wie die Substanz immer dieselbe. — IV p. 138 B *ὃ δὴ καὶ αὐτὸ . . . . σημεῖον ποιεῖται*. «liefert den Beweis». Es sollte heissen: «führt gerade dieses als Beweis dafür an . . . . .». — IV p. 140 D *προσεκτέον* (mit dem Dativ): «man muss hinzunehmen». Julian meint doch wohl *προσεκτέον τὸν νοῦν*. — IV p. 141 A *διακρίσεως τῶν εἰδῶν καὶ συγκρίσεως τῆς ὕλης*: «vergleichenden Unterscheidung der Formen und der Materie». Ich meine, dass *διακρίσεως* bloss mit *τῶν εἰδῶν* und *συγκρίσεως* bloss mit *τῆς ὕλης* zu verbinden ist. — IV p. 147 A *πρὸς αὐτῶν τῶν Διοσκούρων*: «auf die Dioskuren bezogen». Ich nehme die Worte als Schwurformel. — IV p. 148 B *οἱ δὲ ὑποτίθενται τὸ πιθανὸν ἐκ τῆς πρὸς τὰ φαινόμενα συμφωνίας*: «die Schlüsse der Astronomen aber sind wirklich Hypothesen und gehen von der Harmonie der sichtbaren Sphären aus». Ich übersetze: «die Astronomen stellen das Glaubwürdige als Hypothese auf, indem sie aus dessen Übereinstimmung mit dem Sichtbaren ihre Schlüsse ziehen». — V p. 172 C—D *ὑφ' ἧς παμπληθεῖς ἀνήχθησαν ψυχαὶ τῶν αἰσθήσεων ἀκολουθήσασαι τῇ φανοτάτῃ καὶ μάλιστα ἡλιοειδεῖ*: «die infolge ihres herrlich leuchtenden Sonnenglanzes die vielen Seelen von der Sinnlichkeit nach oben zieht». Heisst denn *τῶν αἰσθήσεων* «von der Sinnlichkeit»? Natürlich ist der Genetiv von den Superlativen abhängig: der klarste und der Sonne am meisten verwandte Sinn ist der Gesichtssinn. — V p. 179 C *ὅσοι λαμπάδας φασὶν ἀνάπτειν Ἄττιδι τῷ σοφῷ*: «die, wie man sagt, dem weisen Attis die Fackeln anzünden»; *φασιν* ist doch nicht Passiv. — V p. 179 C *ἀκούων . . . σοφός*: «weise geworden».

Diese und ähnliche Ungenauigkeiten in Einzelheiten stehen jedoch der Brauchbarkeit des Buches nicht im Wege; denn ein Leser, der mit dessen Hilfe die Religionsphilosophie Julians studieren will, muss jedenfalls den Grundtext zur Hand nehmen. Die Arbeit muss als eine verdienstliche und zweckentsprechende bezeichnet werden.

Hans Ræder.

Georg Misch, Geschichte der Autobiographie. Erster Band. Das Altertum. Leipzig und Berlin 1907, Teubner. VIII + 472 S.

Dette Bind udgjør den første Trediedel af et i Aaret 1905 af Berlinerakademiet prisbelønnet Arbejde, der fremkom som en Besvarelse af en i 1900 stillet Opgave. Det synes ved første Øjekast uforstaaeligt, hvorledes det har været Forfatteren muligt at skrive saa tykt et Bind om en Litteraturgren, der faktisk har spillet saa ringe en Rolle i Oldtiden, og det saa meget mere som der ved Opgavens Formulering krævedes udelukkende Hensyntagen til Selvbiographien i strengeste Forstand (med Udelukkelse af Memoirelitteraturen). Men Sagen er den, at Forfatteren ikke har ladet sig nøje med at give en Analyse af de faa Selvbiographier, der ere os overleverede fra Oldtiden, men har søgt at fremstille hele den menneskelige Selvbevidstheds eller Selvbesindelses Udviklingshistorie, hvortil han finder Elementer i de forskjelligste Grene af Litteraturen. Ved Gjennemførelsen heraf lægger han en stærkt udpræget idealistisk Synsmaade til Grund. Han betragter Selvbiographien, vel ikke som en Litteraturgren i almindelig Forstand, men dog som en ideelt seet paa Forhaand fixeret Størrelse, som en Idee, til hvis Virkeliggjørelse der Gang paa Gang gjøres indledende Skridt, indtil den henimod Oldtidens Slutning bliver sig sit ejendommelige Væsen («Eigenwesen») bevidst og nu virkelig fremtræder som en selvstændig Litteraturgren med sin ejendommelige Gjenstand: en Mennesketilværelses selvoplevede Virkelighed (S. 343).

Bogens første Opgave bliver da at efterspore de mangfoldige Tilløb til Selvbiographien, som findes spredte over hele Oldtidens Litteratur. Hos de orientalske Folk findes en i en vis Forstand rigt udviklet selvbiographisk Litteratur: paa Kongernes Mindesmærker og i ægyptiske Gravindskrifter finde vi talrige selvbiographiske Fremstillinger, men uden personligt Præg og med Individets Forherligelse som eneste Formaal; først i Dareios's Behistan-Indskrift træder Kongens Personlighed tydeligere frem. Af en ganske anden Art bliver imidlertid Udviklingen indenfor den græske og romerske Verden, uagtet ogsaa her en virkelig Selvbiographi i den Forstand, hvori Forfatteren tager Begrebet, først

optræder paa den Tid, da den græsk-romerske Kultur var ved at opløses. Paa græsk Jordbund er den «Opdagelse af Individualiteten», som Forfatteren efter ældre Forbilleder tilskriver Grækerne, af afgjørende Betydning. Den lægger sig for Dagen allerede derved, at Digtere som Hesiodos og Archilochos udtrykke sig i deres Digte i 1ste Person, og ved Solons Selvbetragtninger (εἰς ἑαυτόν) ere vi endnu et godt Stykke paa Vej henad Selvbiographien til. En væsentlig Andel i dens Udvikling tilkommer ogsaa Philosophien, navnlig efter at den ved Sokrates havde gjort Mennesket selv til Gjenstand for sin Betragtning. Men mærkeligt nok er alligevel den første «bevidste og selvstændige litterære Autobiographi», nemlig Isokrates's Antidosistale, uafhængig af denne philosophiske Bevægelse. Hos Isokrates er der ikke Tale om nogen Art Selvbetragtning, men hans Selvbiographi er at forstaa som en Slags Enkomion, og den rhetoriske Charakter, som den har, er ikke bleven uden Indflydelse paa Selvbiographiens videre Udvikling.

I det hellenistiske og hellenistisk-romerske Tidsrum finder Forfatteren tre Hovedformer for Selvbiographien, en politisk, en litterær og en philosophisk-religiøs. Om de hellenistiske Fyrsters og Statsmænds Memoirer kunne vi kun gjøre os en temmelig svag Forestilling; noget klarere derimod om lignende Værker af romerske Statsmænd, særlig Ciceros selvforherligende Skrifter, hvoraf ikke saa faa Stykker ere bevarede. Denne Udviklingsrække kulminerer i Augustus's Res gestæ (Monumentum Ancyranum), hvori Verdens Hersker «im Angesicht der Ewigkeit» aflægger Regnskab for sine Gjerninger. Ved Betragtningen af Selvbiographiens litterære Former møde vi atter Cicero, der i sin «Brutus» giver en Fremstilling af sin egen rhetoriske Udvikling, og ved Siden af ham flere romerske Digtere (særlig Ovid) og af græske Forfattere Galen og Nikolaos fra Damaskus; ogsaa denne Art af Selvbiographi har sine Rødder i den hellenistiske Tid. Den tredie, philosophisk-religiøse Hovedform af Selvbiographien har til Forudsætning Værker af højst forskjellig Art, som vise os Individets Evne til at skildre sit eget indre Væsen: Ciceros Breve til Atticus, Horats's Breve, Senecas, Epiktets og Marcus Aurelius's Selvbetragtninger; ogsaa Jeg-Romanen maa nævnes i denne Sammenhæng. Her griber saa endelig Christendommen ind, og som en Modsætning til de gamle selvforherligende Biographier optræde nu Selvbiographier, hvis Forfatter lægger Vægten paa at fremhæve sin egen Elendighed og Syndefuldhed og skildre sin indre Sjælsudvikling som et Resultat af højere Magters Indgriben. Først ved Oldtidens Slutning naaer Selvbiographien da sin højeste Udvikling, paa hedensk Side med Libanios, paa christelig Side med Gregor fra Nazianz og Augustinus: navnlig i Augustins Confessiones sætter Oldtidens Selvbiographi sin modneste Frugt; her mødes Udviklingslinierne fra de forskjelligste Sider, ligesom

dette Værk ogsaa har haft en afgjørende Indflydelse paa Selvbiographiens videre Udvikling.

Dette er Hovedgangen i Forfatterens Fremstilling, som vidner om et omhyggeligt Studium og megen Tænkning. Men hans Bog er ikke ganske let at læse, da Fremstillingsformen er temmelig abstrakt-philosophisk. En Læser, der giver sig nogen Tid, vil dog kunne faa mange Tanker sat i Bevægelse ved Læsningen.

Hans Ræder.

Libanii opera. Recensuit *Richardus Foerster*. Vol. IV. Leipzig 1908, Teubner. 498 S.

Det 4de Bind af Försters Libaniosudgave indeholder Talerne fra den 51de til den 64de, og hermed er Udgivelsen af Talerne bragt til en Afslutning, hvorefter Trykningen af Deklamationerne har taget sin Begyndelse. De Taler, som findes i dette Bind, ere af temmelig forskjellig Art, nogle af politisk, andre af privat Charakter, atter andre saadanne, at de med omtrent ligesaa god Ret kunde regnes blandt Deklamationerne. Af politisk Natur ere bl. A. de to første, hvori Libanios overfor Kejseren klager over de Folk, der paa uretmæssig Maade paavirkede Embedsmændene ved at tage Plads hos dem, naar de skulde afsige Retskjendelser, eller ved at skaffe sig Adgang til deres Hjem. Politisk er ogsaa den vidtløftige Lovtale over Kejserne Constantius og Constans. Paa sine egne private Forhold indlader Libanios sig i Talen mod Eustathios, hvem han beskylder for ikke at have vist ham tilstrækkeligt Hensyn. Selvfølgelig kommer han, naar han skal tale om sig selv, uundgaaelig ind paa at lovprise sin Virksomhed som Taler og Lærer i Veltalenhed og fremhæve dens store pædagogiske Betydning, saaledes i Talen til Anaxentios, en Discipel, hvem han indtrængende opfordrer til trods hans Faders Modstand at gaa Skolen igjennem indtil Afslutningen. Pædagogiske Emner behandles ogsaa i den Tale, hvori der advares imod at tage de Unge med til offentlige Fester, og i Talen «om Tæppet», hvori der rettes heftige Bebrejdelser mod nogle unge Mennesker, der have tilladt sig at lege Himmelspræt med deres Hovmester, i hvilken Anledning Hovmesterens Virksomhed prises. Endnu er der blot Grund til at nævne de to Smaastykker, hvori Libanios jamrer over Branden af Apollontemplet i Daphne og over et Jordskjælv i Nikomedia, og endelig Bindets sidste Tale, som indeholder et Forsvar for Danserne imod en Person, der havde fordømt deres Virksomhed som umoralsk.

Udgaven følger ganske de samme Principper som i de foregaaende Bind. Det kritiske Apparat er stadig særdeles udførligt,

men forøvrigt er Overleveringen meget forskjelligartet; til en enkelt Tale, den om Apollontemplets Brand, er hele Overleveringen afhængig af Citaterne hos Johannes Chrysostomos. Af oplysende Parallelsteder, der delvis gjøre Fyldest som Kommentar, findes der ogsaa en rigelig Mængde, men Principperne for deres Udvælgelse ere stadig noget vanskelige at faa fat paa. I en tidligere Anmeldelse har jeg udtalt Forundring over, at Udgiveren har fundet det nødvendigt at oplyse Stedet or. I 192 (*παρά γε ὀρθῷ κριτῇ*) ved Henvisning til Herodot III 160 (*παρὰ Δαρείῳ κριτῇ*); men dette Forhold bliver endnu mere paafaldende ved, at vi i dette Bind ved or. LIX 83 til Ordene *παρά γε ἐμοὶ κριτῇ* finde en Henvisning til Euripides's Alkestis 801, som har: *ὥς γ᾽ ἐμοὶ χρῆσθαι κριτῇ*. At jeg kun har et saa ubetydeligt Ankepunkt at anføre, tør maaske tjene som en Antydning af Udgavens Fortræffelighed.

Af Trykfejl har jeg kun noteret *ἁμάτων* (S. 480, 17) og *Ἥφιστον* (S. 494, 1). Over Notitsen [Plat.] Epin. (S. 428) har jeg ærgret mig.

Hans Ræder.

Philumeni de venenatis animalibus eorumque remediis ex codice Vaticano primum edidit *Maximilianus Wellmann* (Corpus medicorum Graecorum auspiciis Academiarum associatarum ediderunt Academiae Berolinensis Hauniensis Lipsiensis. X 1, 1). Lipsiae et Berolini 1908, Teubner. VII + 71 S.

Som det vil være mange af dette Tidsskrifts Læsere bekjendt, har de videnskabelige Akademiers internationale Association i en Aarrække omgaaedes med den Plan at foranstalte en samlet kritisk Udgave af den bevarede græske lægevidenskabelige Litteratur, et vidtløftigt og omfattende Arbejde, der skal tjene som Grundlag for fremtidige Studier over den antike Lægevidenskabs Historie. Arbejdet blev allerede planlagt i 1901, men det var strax klart, at omfattende Forarbejder var nødvendige, idet der først og fremmest maatte tilvejebringes en Oversigt over alle de Haandskrifter rundt om i Europas Bibliotheker, hvori der findes Skrifter af græske Medicinere. Det blev dog kun to af de associerede Akademier, det kgl. preussiske Videnskabernes Akademi i Berlin og det kgl. danske Videnskabernes Selskab, der paatog sig denne Opgave. Forholdene førte med sig, at det ikke blev muligt at tage Arbejdet helt op fra Grunden, men man fandt det nødvendigt for alle de Bibliothekers Vedkommende, for hvilke der existerede trykte Kataloger, at lægge disse til Grund, og da mange af disse Kataloger ere gamle og upaalidelige, har det heller ikke

kunnet undgaaes, at der er kommet Mangler og Ufuldstændigheder i de Kataloger, som man har sammensat paa Grundlag af dem. Men man har dog bestræbt sig for saavidt muligt at raade Bod paa disse Mangler ved at revidere Katalogerne gjennem Undersøgelser i de paagjældende Bibliotheker, samtidig med, at man fra Grunden katalogiserede de medicinske Haandskrifter, som fandtes i de Bibliotheker, for hvilke trykte Kataloger ikke forelaa. Det hele saaledes indsamlede Materiale findes nu i Akademiet i Berlin og omfatter et Utal af Mapper indeholdende mere eller mindre udførlige Haandskriftbeskrivelser. Paa Grundlag heraf er udgivet i Trykken Haandskriftkataloger ordnede efter de forskjellige Forfattere, saaledes at det for hvert enkelt Skrift er angivet, i hvilke Haandskrifter det er overleveret, saavel i den græske Original som i latinske, syriske, arabiske eller hebraiske Oversættelser. Disse Kataloger findes i Berlinerakademiets «Abhandlungen» for 1905 og 1906, og et Tillæg dertil er fremkommet i Aargangen 1907. Af dette Tillæg sees tillige, at Organisationen af selve Udgiverarbejdet har taget sin Begyndelse. Fordelingen af de enkelte Skrifter paa de forskjellige Bind af Samlingen er fastsat, og til en stor Del af dem ere Udgiverne udpegede. Til de to ovenfor nævnte videnskabelige Selskaber har det kgl. sachsiske Videnskabernes Selskab i Leipzig sluttet sig, medens Akademiernes internationale Association har tilladt, at det hele Foretagende maa betegne sig som udført under dens Auspicier. Endelig have de tre aktivt deltagende Akademier i Efteraaret 1907 sluttet en Kontrakt med det Teubnerske Forlag, som har forpligtet sig til at bekoste Trykningen.

Man maa ikke vente, at der ved det projekterede Udgiverarbejde vil blive draget mange nye og ukjendte Skatte frem for Lyset. Fra gammel Tid, det 16de og 17de Aarhundrede, da de antike medicinske Arbejder endnu havde praktisk Betydning for Lægerne, foreligger der nemlig Udgaver af de fleste af dem, men de mangle naturligvis det textkritiske Grundlag, som man i vore Dage kræver, og mange af de senere Udgaver, f. Ex. Kühn's Galenudgave fra 1821—33, have ikke bragt noget væsentligt Fremskridt i denne Henseende. Hovedopgaven bliver altsaa at fremstille en afsluttende samlet Udgave af hele den antike græske medicinske Litteratur med Benyttelse af alle de philologiske Hjælpemidler, som Nutiden raader over. Men det er en Selvfølge, at den omfattende Undersøgelse af saa godt som alle Europas Bibliotheker, der har fundet Sted i de senere Aar, ogsaa har bragt nogle hidtil ukjendte eller dog uudgivne Værker for Dagen. Det er netop et saadant, med hvis Udgivelse Samlingen aabnes.

Max Wellmann, den højt fortjente Udgiver af Dioskurides, har i Foraaret 1907 i det vatikanske Bibliothek fundet et Haandskrift fra det 11te Aarhundrede, som indeholder Excerpter af et Skrift om giftige Dyr og Midler imod deres Bid eller Stik, et

Skrift, hvis Forfatter er Philumenos, der antages at have levet i sidste Halvdel af det 2det Aarh. e. Chr. Helt ukjendt har dette Skrift nu ganske vist ikke været tidligere, da der findes udførlige Udtog deraf hos senere medicinske Forfattere, ja endog Udtog, som delvis ere udførligere end de, som nu ere fundne, men disse synes dog at give en rigtigere Forestilling om Philumenos's eget Arbejde end de Udtog, man tidligere har kjendt. Men paa den anden Side er det vatikanske Philumenos-Haandskrift paa mange Punkter saa fejlfuldt, at den indirekte Overlevering ogsaa er af stor Betydning for Textens Fastsættelse. Da de antike medicinske Forfattere i Reglen arbejdede højst uselvstændigt — Philumenos selv er stærkt afhængig af ældre Forfattere —, er det en Hovedvanskelighed, som altid møder en Udgiver paa dette Omraade, at afgjøre, hvor stærkt et Hensyn der skal tages til de Varianter, som forekomme i Parallelstedernes Text; det gjælder naturligvis først og fremmest at komme til Klarhed over, efter hvilke Principper hver af de paagjældende Forfattere har arbejdet. Wellmann har da ogsaa — velbevandret, som han er, i den antike medicinske Litteratur — samlet en Mængde Parallelsteder under Texten, anførte dels som «Excerpta», dels som «Similia», og har ikke betænkt sig paa at benytte dem i stort Omfang til Rekonstruktion af Texten. Med Indførelse af Konjekturer, der ikke finde Støtte i saadanne Parallelsteder, har han derimod været varsom, men paa mange Steder er Haandskriftets Text rigtignok forvansket paa en saadan Maade, at en Rettelse er nødvendig og ogsaa let har kunnet foretages.

Udgaven er i Overensstemmelse med det samlede Foretagendes Plan forsynet med en righoldig Ordfortegnelse og et Register over de af Philumenos citerede Forfattere.

Hans Ræder.

Johannis Vahleni Professoris Berolinensis Opuscula Academica. Pars posterior: prooemia indicibus lectionum praemissa XXXIV —LXIII ab A. MDCCCLXXXXII ad A. MDCCCCVI. Lipsiae MDCCCCVIII, in aedibus B. G. Teubneri. IV + 646 pp.

I indholdsfortegnelsen over afhandlingerne findes i denne del af forfatternavnene i förste del: Sophokles, Euripides, Aristophanes, Platon, Aristoteles, Theokrit — Ennius, Catull, Cicero, Vergil, Horats, af nye: Anonymus *περὶ κωμῳδίας* — Plautus, Accius, Pacuvius, Ovid, Valerius Maximus, Minucius Felix.

Kun een afhandling knytter sig ikke til noget forfatternavn, idet dens titel er *De genere quodam dicendi Graecis Romanisque*

familiari. Den handler om den måde hvorpå et udsagn afvises som uforståeligt eller urimeligt ved et spörgeord (*ποῖος, τίς, quis*) knyttet til et ord i udsagnet, som når i Aristophanes's Acharnere v. 62 Dikaiopolis som svar på heroldens anmeldelse: *Οἱ πρέσβεις οἱ παρὰ βασιλέως* svarer: *Ποίων βασιλέων*, eller når der hos Cicero i Tusc. I 105 til smertensudråbet: *Vidi Hectorem curru quadriiugo raptarier* knyttes spörgsmålet *Quem Hectorem?*[1] Anledningen til at Vahlen temmelig udførligt har behandlet denne ingenlunde sjeldne eller ubekjendte udtryksmåde, der f. e. er omtalt af Heindorf ved Platons Charmides p. 174 B, af Krüger i Griech. Sprachl. § 51, 17, 12, er at den er bleven miskjendt i Ciceros *De re publica* I 36, 56. Efter at Cicero der har sagt: *Imitabor ergo Aratum, qui magnis de rebus exordiens a Iove incipiendum putat,* spörger Lælius: *Quo Iove aut quid habet illius carminis simile haec oratio?* Der er her opstillet forskjellige ændringsforslag: *Qui Iove, Qui a Iove, Quid a Iove, Quo Iovem,* som Vahlen alle forkaster, idet han tillige ved at anføre flere parallele steder, som Tusc. I 105, de Legg. I 1 og 13 viser, at det ved *aut* tilföjede spörgsmål ikke indeholder noget væsentlig nyt, men kun udtrykker samme tanke noget udførligere, hvorfor det i udgaverne almindelige spörgsmålstegn foran *aut* bör udelades[2].

Overhovedet hersker i denne del gjennemgående den samme konservative tendens som i den forrige, navnlig når der er tale om atheteser, der p. 159 betegnes som *multorum hodie diva Πανάκεια.* Ganske særlig opponeres der mod denne guddom hvor den har villet befrie Platons dialoger fra formentlige interpolationer, som Symp. 177 C *καὶ χαρίσασθαι*, Prot. 313 E *τε καὶ κινδυνεύῃς*, og andre tilföjelser af et ligefremt udtryk til et figurligt, som navnlig den hollandske filolog Hartman, efter Vahlen (p. 294) *sagax ingenii Cobetiani aemulus,* har villet bevise *importunae magistellorum sedulitati acceptam ferri*[3], fremdeles Krit. 43 B *αἰσθανόμενος*, Phædr. 245 A *πεισθείς*, som Cobet har udvist, fordi der enten burde følge *ὡς ἔσται*, ikke *ὡς ἐσόμενος*, eller også blot stå *ὡς ἐσόμενος.* Idet Vahlen indrömmer at dette

---

[1] Ikke sjelden er ligeledes en længere også af Vahlen behandlet udtryksmåde, idet spörgsmålet fremsættes i form af en hel sætning. Den er ikke sjelden hos Plautus (omtalt af Ussing ved Menæchmi 395) og findes også hos Cicero, f. e. Verr. IV 85.

[2] Vi vilde vistnok ikke her sætte noget eller, men gjengive de to spörgsmål omtrent således: «Hvorfor [netop] med Juppiter? hvad lighed er der mellem denne tale og det digt?» For resten tilföjes, som Vahlen også har bemærket, *aut* ikke altid. — Med kasusassimilationen i spörgsmålet (*Iove — Quo Iove*) kan jævnføres en lignende, som Madvig har omtalt ved Cic. De finn. II 88, for ikke at tale om den bekjendte ved *dico* = jeg mener.

[3] Jfr. om den omvendte stilling af de to udtryk Madvigs i dette tidsskrift XI s. 152 anførte udtalelse.

vilde være tilstrækkeligt, viser han ved flere exempler, såsom i samme dialog 228 E: ἐκκέκρουκάς με ἐλπίδος ἣν εἶχον ἐν σοὶ ὡς ἐγγυμνασόμενος, at en sådan brug af participium også hvor et meningsverbum går iforvejen ikke har noget anstødeligt, selv om der ikke findes noget exempel netop ved πείθεσθαι[1].

Et sted hvor det er lykkedes Vahlen ved iagttagelse af en ganske vist noget sjeldnere sprogbrug at forsvare den overleverede text mod en ikke særlig voldsom ændring findes i Plat. Gorg. 486 D: *Εἰ* χρυσῆν ἔχων ἐτύγχανον τὴν ψυχήν . . ., οὐκ ἂν οἴει με ἄσμενον εὑρεῖν τούτων τινὰ τῶν λίθων ᾗ βασανίζουσι τὸν χρυσὸν κτλ. For ᾗ har et enkelt håndskrift αἵ, og Stallbaum har foreslået αἷς, som Schanz har optaget og som jo også vilde være det korrekteste. Vahlen gjenindsætter ᾗ (som også Hermann beholdt), idet han som exempler på en lignende unöjagtig henførelse af relativet anfører af samme dialog p. 521 D, hvor de to hovedhåndskrifter har ὃ σὺ λέγεις, men Heindorf og efter ham Stallbaum, Hermann, og Schanz har udgivet ὧν σὺ λέγεις, hvad også et ringere håndskrift har, dernæst Theæt. 209 A, hvor igjen Heindorf fordrede ὧν for ᾧ, Νομμ. 915 D, Aristot. περὶ ψυχῆς p. 428 a 3. Han anfører også nogle exempler fra den latinske litteratur, idet han med henvisning til Madvigs bemærkning til *De finn.* II 39 til de der anførte steder föjer *De invent.* II 19, ligeledes et par af tyske forfattere, og efter Tobler et par franske.

Mellem de fortjenester af den latinske litteratur Vahlen har indlagt sig i denne del vil jeg allerförst nævne afhandlingen *de Horatii carmine IV 4*, hvori han udførligt og efter mit skön med rette har vist, at den sidste strofe hører med til Hannibals tale, en opfattelse der ganske vist ikke er ny, hvad han også har bemærket, men hvis rigtighed næppe tidligere er tilstrækkelig bevist, hvortil kommer, at flere af de nyere udgivere som Ritter, Kiessling, og Luc. Müller lægger Horats selv strofen i munden. — Jeg skal dernæst anføre et par conjecturer til Ciceros skrifter. I Talen mod Piso § 15 følger han Zumpt og Madvig ved istedetfor *interimere* at optage Erlangerhåndskriftets *vi terrere*, men istedetfor med Madvig at udskyde *vos. adiuvistis* skriver han *vos attulistis*, nl. *vim*, en underforståelse der ved så få ord næppe har nogen vanskelighed. I Talen for Plancius § 59, hvor der i C. F. W. Müllers udgave findes to klammer, har han ved en simpel ændring (*qui* for *quae*) og en rigtigere ordforbindelse bragt en god mening tilveje, idet han efter *Nostis cetera* skriver: *Nonne «id quod multi invideant» qui scripsit gravis et ingeniosus*

---

[1] En anden pleonasme ved ὡς med participium findes både hos digtere som Soph. *Οἰδ. Τύρ.* 1178: ὡς δοκῶν ἀποίσειν, hvor Schneidewin sammenligner Eurip. *Ἡρακλ. μαιν.* 985 (jfr. allerede Il. XXIII 430: ὡς οὐκ ἀΐοντι ἐοικώς), og i prosa, som Thuk. VI 32 slutn.: ὡς σαφῶς οἰόμενος, Lys. 7, 39, Pl. Apol. 35 A. Parallelt med et ikke pleonastisk ὡς står ὡς således hos Isokrates 3, 46.

poëta, scripsit, non ut illos regios pueros, qui iam nusquam erant, sed ut nos et nostros liberos ad laborem et ad laudem excitaret? Det forekommer mig at han her har, som han selv har sagt med hensyn til en conjectur af Madvig (se dette tidskrift VIII s. 12), «eine wohlthuende Klarheit verbreitet». Tusc. V 117, hvor Tregder med Orelli har slettet *ibidem*, andre med Bentley slettet *quoniam mors ibidem est*, atter andre med Wesenberg ændret dette til *quoniam quidem mors est*, mens endelig Bake beholdt *ibidem*, men slettede de fem følgende ord, alt temmelig usandsynligt, skriver han (p. 353): *quoniam, mors ubi est, ibidem est aeternum nihil sentiendi receptaculum.*

Af sprogbrugsiagttagelser foruden de allerede nævnte vil jeg anføre: om *αὐτὸς ἐκεῖνος* (p. 560 fgg.), om participier uden artikel som substantiver (p. 511 fgg.), om genitiv uden styrende ord i tilknytning til tidligere bemærkninger af Boot ved Cic. ad Att. XII 23, 2 og Madvig ved De finn. IV 69 (p. 334—335), lexikalske undersøgelser om *ἄρρατος* (p. 205 fgg.), *ἀφειδεῖν* (p. 172 fgg.), om de forskjellige betydninger af *βάσανος*, hvis etymologi overlades *ut par est iis qui πέλαγος linguarum emetiuntur intrepidi* (p. 7 fgg.), og af *sepulcrum* (p. 415 fgg.)[1]. Mere af æsthetisk end af sproglig art er et excurs *De formis quibusdam sententiae comparativae* (p. 193 fgg.); der menes sammensmeltningen af en lignelse med det den skal belyse, som når Sokrates (Pl. Phæd. p. 91 C) siger: *ὥσπερ μέλιττα τὸ κέντρον ἐγκαταλιπὼν* (ikke *ἐγκαταλιποῦσα*) *οἰχήσομαι*. Der anføres ikke få exempler af græske og latinske forfattere, også et par af Goethe[2].

I förste del findes et par steder en kort omtale af en nylig afdød filolog: p. 1 nævnes Haupts *flebilis obitus*, p. 181 kaldes Bernays *ὁ μακαρίτης*, i anden del findes udførligere mindeord over Johannes Schmidt, Karl Weinhold, og Alfred Pernice (p. 431), Ulrich Koehler og Theodor Mommsen, *qui suo exemplo docuit vel maximam ingenii vim nisi cum indefessa laboris contentione coniunctam fructus ferre non posse* (p. 500).

Af danske filologer nævnes igjen i denne del Madvig, om hvis udgave af Ciceros bøger *De finibus* det (p. 344) hedder: *singulari qua pollebat doctrina adiutus plerumque eam viam et rationem secutus est, ut non multa sint, in quibus ab eru-*

---

[1] Den p. 228 udtalte formodning, at Catullus XXII 13 kunde have brugt *res* som betegnelse for et menneske således som *χρῆμα*. *riens, chose, cosa* bruges, kan måske bestyrkes ved steder som: *res timida est omnis miser* (Ovid. Pont. II 7, 37), *turpis et ridicula res est elementarius senex* (Sen. Epist. 36, 4), *homines, qui brevis et caduca res nascimur* (id. Quæst. Nat. VI 1, 14, jfr. Cons. ad Marc. 14, 2). Exempler på *negotium* brugt således anføres i ordbøger. Ganske almindeligt er jo *ding* om personer, som hos os om end lidt sjeldnere *ting*, for ikke at tale om *tingest*.

[2] Jfr. «Afkvistet staaer jeg som et Træ til Fældning». (Ernst von der Recke, Keiser Michael s. 10.)

ditissimi viri iudicio discedendum videatur[1], i forbindelse med ham (p. 134) Gertz som de der *admirabili emendandi facilitate multa* [apud Valerium Maximum] *depravata egregie restituerunt*, endvidere (p. 414) Ussing, *meritissimus Plauti interpres*.

Efter afhandlingerne og nogle *Addenda et Corrigenda* følger 1) *Index rerum*, hvor også de i værket omtalte moderne forfatteres navne findes, 2) *Index vocabulorum: A Graeca, B Latina*, 3) *Index locorum*.

O. Siesbye.

Plutarchos' Biographie des Aristeides. Herausg. u. erkl. von *Jakob Simon*. 1. Textheft. 2. Einleitung und Kommentar. (Meisterwerke der Griechen u. Römer in kommentierten Ausgaben XI.) Leipzig u. Berlin 1907, B. G. Teubner. IV + 38 + 81 s.

Den Bevægelse, som i Norge har trængt Græsken fuldstændig tilbage og i Danmark har indskrænket dens Plads i Skolen saa betydeligt, at den i de fleste højere Almenskoler helt vil forsvinde af Læreplanen, denne samme Bevægelse har, som bekendt, bl. a. ogsaa i Tyskland i nyeste Tid mange Tilhængere og har ikke ladet sig standse ved Oprettelsen af græskløse «Realgymnasien» og «Oberrealschulen» ved Siden af de gamle Gymnasier, der jo til Gengæld har faaet Lov at beholde deres Ensartethedspræg og har undgaaet at deles ud i «Linjer».

Men i Tyskland og andensteds har Bestræbelserne for Græskens Afskaffelse hos den «klassiske» Dannelses Fortalere fremkaldt en Reaktion, som med aabent Blik for Manglerne ved den endnu almindelige Undervisning i de gamle Sprog vil søge at bane denne Undervisning nye Veje og gøre dens Dannelsesværdi saa meget større og haandgribeligere, at den maa blive anerkendt ogsaa af dens Modstandere — for saa vidt de ikke er det «praktisk nyttiges» Zeloter.

Modbevægelsen giver sig Udslag dels i teoretiske Skrifter om Skoleundervisningen i de gamle Sprog, dels i en Fornyelse af Lærebøger og Skoleudgaver af Forfatterne. Fra én Side fremhæves det æsthetiske som afgørende for Valget og Behandlingen af Forfatterlæsningen, fra en anden Side hævdes det historiske Princip, atter andre mener, at det reale bør skydes i Forgrunden; men alle synes enige om at forkaste det stilistisk-rhetoriske Standpunkt, som unægtelig de fleste Steder har været alt for fremherskende og ofte er blevet yderligere forringet til et goldt Gram-

---

[1] Denne afvigelse gælder tre steder: I 19, IV 56, V 69.

matikstudium. Den tidssvarende Omdannelse og Fornyelse af den klassiske Læreplan, som den højtfortjente østerrigske Undervisningsminister v. Hartel ønskede, og som v. Wilamowitz-Moellendorff i sin «Griechisches Lesebuch» har vist en af Vejene til, maa først og fremmest medføre en større Hensyntagen til Elevernes Interesse, en Udvidelse af Læsestoffet og en Uddybelse af Indholdet af det læste, realt, historisk og æsthetisk — ogsaa hvor det maa ske med en vis Tilsidesættelse af det rent stilistiske og grammatiske.

Som et Led i Bestræbelserne for i højere Grad end tidligere at føre tysktalende Gymnasiaster ind i Oldtidens Kultur og Aandsliv fremtræder den Række «Meisterwerke der Griechen und Römer», som udsendes fra det Teubnerske Forlag. Ved at udgive Enkeltværker af den græske og romerske Litteratur med paalidelige og fyldige, men ikke overlæssede Kommentarer vil man gøre det muligt at udvide Kredsen af de læste Forfattere og Værker, at lade Hjemmelæsningen gaa jævnsides med Skolelekturen og derved tillige tage Hensyn til Elevernes Individualitet. Men selvfølgelig har disse Udgaver Bud ogsaa til andre lærende og interesserede.

Det foreliggende Hefte — det ellevte i Rækken — bringer af Plutarchs Biografier som den første Aristeides. At Plutarchs Levnedsskildringer er den Plads værdige, de har indtaget blandt mange Aarhundreders Dannelsesmidler, vil sikkert let indrømmes, og det vil næppe heller bestrides, at Valget blandt dem af Aristeides er særdeles heldigt. Texten i Professor Simons Udgave stemmer ifølge Forordet, fraset ubetydelige Ændringer, med Blass' i hans kommenterede Udgave (2. Aufl. Leipzig 1898). Kommentaren, der udkommer heftet for sig, benytter Blass' og Sintenis' Anmærkninger, men er forøvrigt frit udarbejdet med Udgavens særlige Formaal for Øje. Den suppleres af en Ordfortegnelse og et Navneregister.

Hvad Texten angaar er jeg ude af Stand til at sammenligne den med Blass' Udgave. Derimod er et Par uheldige Trykfejl ikke undgaaet min Opmærksomhed. Kap. IV 4 «*Ὅτε μὲν γὰρ*» *ἔφη* «*πιστῶς καὶ κακῶς ὑμῖν ἦρξα . . .*», læs *καλῶς*. Kap. VII 2 . . . *ὄνομα τῷ φθόνῳ τῆς δόξης φόνον τυραννίδος θέμενοι*, læs *φόβον*. Uheldig eller i hvert Tilfælde unødvendig synes mig Læsemaaden Kap. VIII 3 *φυγῆς γὰρ ὁδὸς οὐ λείπεται* for . . . *λέλειπται*. Nødvendigheden af hos Plutarch at skrive *ἔμειξεν*, *Τεισαμενός*, *ἐκτεῖσαι* er mig ikke indlysende.

Kommentaren opfylder i det store og hele sin Hensigt, oplyser knapt og fyldigt, hvad den paa egen Haand læsende Discipel maa have oplyst, og undgaar det overflødige. Et Par Steder er Stilen ikke ganske ren og logisk: pag. 7 «*Er selbst war zwar Anhänger der Akademie, verschmähte aber doch nicht auch das in anderen philosophischen Systemen enthaltene Gute*». Eller pag. 51 «. . . *weder hier noch in den entsprechenden*

Kapiteln seiner Biographie des Perikles . . . äussert sich Plutarchos über . . . Perikles . . . günstig; nur mit dem Unterschied, dass . . .». — Enkelte Steder findes en intetsigende Oplysning; som i Noten til Kap. V 4 «. . . *bei den eleusinischen Mysterien (einem in geheimnisvolles Dunkel gehüllten Kulte)*». Flere Gange savnes en Anmærkning; saaledes burde Kap. X 3 *ὅσον* = *ὥστε*, Kap. XVI 2 det af Madvig § 189 behandlede *μὲν* . . . *δὲ* i en Udgave som denne være paapeget. Ogsaa Personnavnene Kleidemos og Kallisthenes og Stedsbetegnelsen *Ὀρεστεῖον* burde være taget med i Kommentaren. At i Indledningen pag. 2 det 6. og 5. Aarh. er forvexlet med 5. og 4. beror vel paa Trykfejl.

Hefternes Udstyr er solidt og det store Forlag værdigt. Særdeles nyttigt er et Texten vedføjet Kort over Slagmarken ved Plataeæ (efter Baedeker).

«Meisterwerke der Griechen und Römer» er et Foretagende, der, efter det foreliggende Hefte at dømme, i flere Henseender vil kunne tjene som Mønster for en begyndende Fornyelse af Undervisningsmidlerne i de gamle Sprog.

Aalborg. **Carl V. Østergaard.**

Bornholmsk Ordbog af *J. C. S. Espersen.* Med Indledning og Tillæg udg. af det kgl. danske Videnskabernes Selskab. Kbhavn. 1908. XXI + 171 + 512 s.

Den største del av ovennævnte værk udgøres av et bornholmsk idiotikon, forfattet av Espersen (død 1859 som rektor i Rønne), som imidlertid på grund av forskellige omstændigheder (nævnte i forordet) først nu har kunnet udgives. Hertil er senere kommet et tillæg (ss. 410—504) av kantor Viggo Holm i Sandvig; i dette anvendes lydskrift. For den i disse to arbejder nedlagte samlerflid skylder filologien forff. anerkendelse og tak. Ifølge sagens natur vilde vort kendskab til dialekten dog have været meget begrænset, hvis bogen ikke havde haft den grammatiske indledning, der skyldes proff. Vilh. Thomsen (lydlæren) og Ludv. Wimmer (bøjningslæren). Under anvendelse av en lydskrift, der er let håndterlig og samtidig av fuldstændig tilstrækkelig nøjagtighed, gives i ascenderende historisk fremstilling en indgående skildring av dialektens lyd- og bøjningsforhold. Det eneste punkt, hvor man i deskriptiv henseende kunde føle et savn, synes mig at være den musikalske akcent. Herom meddeles, at stødet savnes, og at der heller ikke på anden måde gøres forskel mellem de to fællesnordiske akcenter; «der er imidlertid et bestemt frem-

trædende, men ensartet musikalsk element tilstede» (§ 7). Med henblik på, hvad der m. h. t. akcenten er præsteret av svenske dialektundersøgere, tildels under medvirkning av musikkyndige, kunde man nok have ønsket lidt større opmærksomhed for dette punkt; ti også uden bestemmelser av intervaller vilde en almindelig karakteristik (stigende eller dalende portamento? o. l.) have været kærkommen[1].

Et av de mest fremtrædende karakteristika for bh. overfor dialekterne vest for Sundet er som bekendt forekomsten av *a* i infortisstavelser (eks. *kala*[2], kalde). Imidlertid vil man ved at kaste et blik på bøjningslæren let opdage, at der snart findes *ə* for ventet *a*, snart omvendt *a* for ventet *ə*. Under disse omstændigheder kunde man have ønsket, at forff. havde ofret dette forhold en særlig opmærksomhed. Herved vilde der have været lejlighed til at påvise, dels hvorledes den gamle (nu udviskede) dobbelte akcent overalt træder frem i vokaliseringen, dels hvorledes de lydlovlige forhold i ikke ringe udstrækning er bleven forrykkede gennem analogidannelser. For at motivere disse mine bemærkninger og samtidig bidrage til opklaring av dette spørsmål, der uden tvivl hører til de vanskeligste i den bh. grammatik, skal jeg tillade mig at gennemgå de herhen hørende former. For nemheds skyld opstiller jeg straks hovedreglerne, medens de mere specielle tilfælde omtales nedenfor. I alm. gælder da for infortisstavelser, at I) oldda. *a* bevares umiddelbart efter rodstavelsen, når denne har akc. 2; II) i samme stilling bliver *a* > *ə*, når rodstav. har akc. 1; III) ligeledes bliver *a* > *ə* i ultima av ord på mere end 2 stavelser, uanset rodens akcent.

Hvad verbalbøjningen vedrører må vi først nævne de svage præterita (her 3dje kl.) på *-aða* (eks. *kalaða*). Når det om denne form siges (§ 12), at «endelsen *-ða* for *-ðə*, som man egentlig skulde have ventet, sandsynligvis skyldes en tiljævning til stammeudlydens *a*», så er jeg (jfr. sætn. I og III ovenfor) fuldstændig enig med forf. heri; jeg tilføjer blot, at denne tiljævning også findes i andre former (se nedf.). Derimod indtræder den ikke, når der efter *ə* følger -s, altså *kalaðəs* (ikke *·*aðas*); en anden indskrænkning omtales nedf. (s. 80). — V. s. a. de sædvanlige passive ff. på *-aðəs* findes nu i visse tilff. *-əðəs*, sål. *bańəs* (bande), *mårḱəs* (blive mørk), præt. *bańəðəs, mårḱəðəs*[3] (§ 206). Dette forhold forklares, når man erindrer, at akc. 1 i Sundevedmålet regelmæssig[4] og i sjællandsk idetmindste sporadisk anvendes i former av medial betydning, medens akc. 2 tilhører

---

[1] Den bh. akcent forekommer Axel Kock at ligne den svenske akc. 1, se Svensk Akcent I 51.
[2] Av typografiske hensyn udtrykkes lange lyd her ved antikva.
[3] Udhævet av forf.
[4] Se N. Andersen i Dania IV 71, 173, jfr. O. Jespersen smst. s. 236.

den rene passiv; de nævnte ff. med *ə* i pænultima står da (jfr. sætn. II) som et minde om, at også bh. (idetmindste fakultativt) tidligere har kendt denne brug av akc. 1. Hertil må også føres avkortede inff. som: *rås* (rådføre sig), *ræs* (ræddes) og *trös* (træde). — I præs. partc. finder vi v. s. a. den ventede form på *-anəs* også *-ənəs* (§ 199). Når den første form nu væsentlig bruges i 3dje kl. (*kala*), den anden i de øvrige bøjningsklasser, beror dette på en let forståelig analogi[1] og har intet med det oprindelige forhold at gøre. At akc. 1 fakultativt har kunnet anvendes i præs. partc. finder atter sin forklaring i Sundevedsk[2], hvor denne akc. forekommer i visse forbindelser som følge av proklise, jfr. A. Kock: Die alt- und neuschwedische Accentuierung § 123.

Også indenfor talordene ser vi akcentueringens avgørende betydning for infortisstavelsernes udvikling. Her må først nævnes kardinaltallene *honrəðə* (ikke *-aðə*) og *tuzən* (ikke *-an*), hvor dialekten har bevaret den oprindelige akc. 1 (der i rigsspr. ved 100 analogisk er fortrængt av akc. 2); se Kock Acc. §§ 310, 343. — Ved ordenstallene fremtræder den mærkelighed, at de fra 13 til 19 ender på *-ənə*, ikke *-anə*, mens de tilsvarende kardd. som ventet har *an* (eks. *nøtan*—*nøtənə*). Endvidere ender alle tallene under d. 13de på *-ə* — når undtages *fårsta* og *an(d)ra* — uanset den opr. akcent; til *åta* svarer endelig *åtənə* (ikke *-ana*). Forklaringen på alle disse forhold ligger i, at ordene efter deres natur sædvanlig forekom med foransat pronomen (den 3dje o. s. v.); proklisen fremkaldte (Acc. § 123) akc. 1 undtagen i *fårsta* og *andra*, hvor analogien med adj.'s bestemte form sejrede. Ved denne akc. 1 forklares *-ə* (for *-a*) i alle de nævnte tilff. (jfr. sætn. II og III ovenfor).

Hvad adjektiverne vedrører er det navnlig ved komparationen, at akcentueringens betydning viser sig. I komparativ finder vi først en række former på *-ara* (*klågara*), der ved den ovenomtalte tiljævning er opstået av *-arə* (med akc. 2). Desuden opføres (§ 155) sideformer på *-əra* og *-ərə*. Pænultimas *ə* forklares derved, at formerne på *-arə* ved analogi med de komparativer, der lydlovligt havde akc. 1, fakultativt antog denne akc., hvorved *-arə* > *-ərə*. Efter at *-arə* med bevaret akc. 2 havde givet *-ara*, kunde ultimas *-a* let påvirke sideformen *-ərə*, hvorved formen *-əra* opstod. — Til komp. på *-ara* svarer regelmæssig superlativ på *-ast*: *klågast*; hertil ventedes som best. f. **klågasta* (< *-astə*), men den faktiske form er *klågəsta*. Altså har vi at konstatere en sekundær akc. 1, der forklares efter Acc. § 123; herved fremkom lydlovligt **klågəstə*, der ved indflydelse fra adjektivernes best. form naturligt blev til *klågəsta* på samme måde,

---

[1] På denne beror også samme klasses inf. pass. *-as*, ikke *-əs*, jfr. s. 80 nedenfor.

[2] Se Dania IV 74—75.

som f. eks. *øŋsta* (yngste) med oprindelig akc. 1 opstod av **øŋstə*. — En særstilling indtages av endel superll. av adverbial oprindelse, der hyppigst ender på *-rst*, foran hvilket man både finder *a* og *ə*; i sådanne, der betegner verdenshjørner, findes dog kun *ə* (§ 158). Formerne på *-ərst* (*-əst*), der viser hen til akc. 1, forklares efter Kock Acc. § 123 jfr. § 107, og forsåvidt vil jeg altså ikke i realiteten gøre indvendinger, naar det om disse former (side ⟨111⟩, note 1) siges, at da de «næsten altid bruges i den bestemte form på *-əsta* (*dæn noresta* o. s. v.), er *-əst* for *-ast* også i reglen overført til den ubestemte form»; jeg bemærker blot, at der i de citerede ord ingen forklaring gives på, hvorfor overgangen *a* > *ə* indtrådte netop i den bestemte form, men ikke i den ubestemte, hvilket da heller ikke kan forklares uden ved hjælp av akcenten. — Endelig nævner jeg, at dobbeltheden *uzəl*, *uzal* (ussel), der henholdsvis reflekterer akc. 1 og akc. 2, finder sin forklaring efter Kock Acc. §§ 132, 310.

Idet jeg nu går over til substantivernes bøjning, må jeg først nævne et par almindelige lydregler om vokalen *-ə*. Ovenfor er nævnt 2 (på akcentueringen beroende) tilfælde, hvor oldda. *-a* > bh. *-ə*; her tilføjer jeg, at foran (oprindeligt eller analogisk tilføjet) *-s* indtræder *ə* for *a* uanset akcentueringen. At *-ə* tillige er den lydlovlige fortsættelse av oldda. *-i* og *-u*, påpeges i lydlæren (§ 56). — Til sing. *arm, tıma* dannes i plur. *arma, tıma* (gen. *-əs*), best. form: *armana, tımana*, hvor *-ana* < *-anə* ved progressiv tiljævning; hertil gen. *armanəs, tımanəs*. I femininum har *sag, rosa* lydlovlig plur. *sagər, rosər*. Hertil skulde man efter det hidtil udviklede vente som best. form **sagərnə, *rosərnə*, men de faktiske former er *sagarna, rosarna*. Her viser ultimas bevarede *-a* hen til en stærkere biakcent end levissimus, hvilket forklares ved det av Kock (Acc. § 187, jfr. Sv. Ldm. XI, nr. 8, s. 24 f.) om tilsvarende ordtyper i svensk udviklede: i trestavelsesord med akc. 2, hvor artiklen dannede ultima, kunde levis (eller levior) hvile på denne, medens pænultima antog levissimus. Det således konserverede *-a* i ultima av **sagərna, *rosərna* har derefter ved en regressiv tiljævning ændret den foregående (levissimus-)stavelses *-ə-* til *-a-*, hvorved opstod *sagarna, rosarna*; hertil dannedes regelmæssigt gen. *sagarnəs, rosarnəs*. Den jævnsides hermed, men kun i den svage bøjning forekommende gen. på *-ərnəs* svarer umiddelbart til den ovenomtalte nom. på *-ərnə* med ikke-forskudt levis. Dialekten har altså haft begge akcentueringsformer jævnsides. — Vi kommer nu til de mærkelige former på *-ənəs*, der ved den best. artikels tilføjelse til de svage subst. dannes i alle genitiver som sideform til de «regelmæssige» former både i sing. og plur., i femininum dog kun i sing.; man har altså i sing. *tımañs, tımənəs; rosans, rosənəs*; i plur. *tımanəs* og *tımənəs*. Det er nu klart, at når -s i sin tid ved analogi føjedes til alle de genitiver, der manglede det, var årsagen hertil at søge

deri, at de gamle genitiver ikke længer av sprogbevidstheden føltes som sådanne; dette er ingen ny sandhed, men for det følgendes skyld er det nødvendigt at have det for øje. Derved indses det nemlig, at når den gamle nom. og den gamle gen. (henholdsvis den for de oblike kasus fælles form) kunde bruges i flæng i genitivens syntaktiske funktion, vilde det ikke på forhånd kunne siges, om det analogiske *-s* vilde blive føjet til den ene eller den anden av de 2 former; begge dele var a priori mulige, og vi må derfor undersøge, hvad resultatet efter de kendte lydlove vilde blive så vel i det ene som det andet tilfælde. Når vi et øjeblik tænker os den best. artikel borte, vilde der i sing. ad den angivne vej fremkomme følgende former: *tıməs* (nominativ + -s) og *tımas* (oblik form + s); *rosas* (nom. + -s) og *rosəs* (oblik form + s). Da senere *-as* blev > *-əs*, måtte de 2 former lydlovligt falde sammen, så at vi nu kun finder: *tıməs, rosəs.* Anderledes blev forholdet, når den best. artikel suffigeredes. Efter det ovenfremsatte vilde i mask. foreligge *tımәns* og *tımans*; efter at *-a* var trængt igennem i den ubest. nom. (*tıma*), forsvandt den førstnævnte form ganske naturligt, og tilbage blev som nu eneherskende form: *tımaňs*. Her fremkom ensartetheden altså ikke ad lydlovlig, men analogisk vej. I femininernes best. form blev udviklingen igen en anden. Det gamle bøjningsskema med best. artikel var her (nom.) *rosan*: (obl. f.) *rosənə*[1]; føjedes *-s* til begge disse former, fremkom *rosans* og *rosənəs*, der netop også foreligger. Begge de i femin. brugelige genitiver sing. er altså lydlovlige udviklinger. At dobbeltheden her ikke — som i mask. — ophævedes ved analogi, forstår man let årsagen til: i mask. var forskellen mellem dubletterne væsentlig mindre end i femin., hvor jo tillige stavelsetallet var forskelligt i de 2 former. Den således foreliggende dobbelthed i femin. sing. fik nu videre følger: når man til *rosans* havde dubletten *rosənəs*, dannedes til *tımaňs* ved simpel proportional-analogi *tımənəs*. Da denne form imidlertid ganske havde udseende av en gen. plur. (jfr. formen *tımanəs*), var intet naturligere, end at den også anvendtes som sådan (v. s. a. den nævnte form). Hertil bidrog selvfølgelig også den omstændighed, at gen. sing. og gen. plur. i maskulinerne uden den best. artikel lød ganske ens (*tıməs*). At en lignende overføring av singulare former til plur. derimod ikke indtrådte i femininerne, forstås, når det erindres, at plur. her altid var kendetegnet ved et *-r*, medens dette manglede hos maskulinerne. — Til den svage bøjning slutter sig nu i bh. neutra av typen *æblə*, gen. *-əs* (samme former i plur.), med best. artikel *æbləð*, plur. *æblən*. Hertil findes v. s. a. de normale former i gen. (sg. *æbləðs*, plur. *-əns*) formen *æblənəs* såvel i sing. som plur. I gen. plur. ventedes lydlovligt **æblanəs*;

[1] eller med levis (levior) på ultima: **rosəna* (Acc. § 187), men også i dette tilfælde blev resultatet jo *rosənəs* p. gr. av *-as* > *-əs*.

da vokalen *ə* imidlertid fandtes i samtlige øvrige former av paradigmet, indførtes den også i denne, hvorved *æblənəs* fremkom. Nu vil det ses, at denne form forholder sig til den for sing. og plur. fælles ubest. gen. *æbləs* ganske som i mask. genitivformen *tımənəs* til den for sing. og plur. fælles form *tıməs*; da formen på *-ənəs* i mask. er fælles for begge tal, medførte analogien, at den ligelydende form i neutr. også kom til at fungere som singularform. — Fremdeles findes sideformer på *-ənəs* i gen. sg. av den best. form i nogle stærke femininer på *-r* og *-l* (se § 136) f. eks. *fjærns* og *fjærənəs* (fjederens), *solns* og *solənəs* (solens). Dobbeltheden forklares her ganske på samme måde, som det ovenfor blev påvist ved de svage femininer. — Endelig kan *-ənəs* forekomme i stærke maskuliner (se § 137), f. eks. *dræ̀ns* og *dræ̀nənəs* (drengens); dette skyldes analogi med de svage maskuliner. På samme måde beror i gen. plur. av stærke neutra former som *benənəs* (v. s. a. *benəns*) på indflydelse fra «svage» neutra som *æblə* (gen. plur. *æbləns*, *-ənəs*).

I det foregående er der — bortset fra forskellige analogipåvirkninger — opereret med flere lydlovlige faktorer, der har influeret på bh. bøjningsformers udvikling. Til en rigtig bedømmelse av disse lydlove er det naturligvis nødvendigt at blive klar over deres indbyrdes kronologiske forhold. Jeg opstiller derfor under henvisning til det ovenfor udviklede følgende kronologi: 1) *-a* > *-ə* i de ovenfor (s. 76) under II og III nævnte tilfælde; 2) progressiv tiljævning mellem 2 infortisstavelser i ord med akcentfølgen: fortis + levis + levissimus; — regressiv ved akcentfølgen: fortis + levissimus + levis; 3) *-as* > *əs* uanset fortis' akcentueringsart. — Som efterslæt kan her tilføjes, at den progressive tiljævning hindres av lang eller sammensat konsonans efter den sidste vokal, altså: *bàrjara* : *bàrjarìn*, *-əns* (borger, -en, -ens); disse former avgiver bevis for rigtigheden av den (s. 76) som III opstillede sætning.

Efter disse supplerende bemærkninger til grammatikens historiske side har jeg tilbage at udtale håbet om, at det værdifulde værk må blive studeret således, som det fortjener; både ved de oplysninger, det bringer, og de problemer, det rejser, vil det utvivlsomt bringe den sproghistoriske erkendelse fremad.

Viborg. 1908.

Anders Pedersen.

Martin Hartmann, Chinesisch-Turkestan. Geschichte, Verwaltung, Geistesleben und Wirtschaft: Angewandte Geographie III 4. Halle a. S. 1908, Gebauer-Schwetschke. VIII + 116 S. 2 Kort.

Gennem et fleraarigt Ophold i Syrien og gentagne Besøg i forskellige Dele af Orienten har Prof. Hartmann erhvervet sig et umiddelbart Kendskab til den islamitiske Verden, der vistnok ikke staar til Disposition for enhver Professor i Arabisk. Det er heller ikke vanskeligt at se paa hans Arbejder, at de er skrevne af en Mand, som har haft Lejlighed til at studere det brogede orientalske Liv med egne Øjne. I sin nyeste Bog behandler han Historie, Forvaltning, Aandsliv og materiel Kultur (S. 1—71). Hertil slutter sig videre en Række lærde Anmærkninger tillige med indholdsrige Indices, et Kort over det russisk-kinesiske Grænseland og en Skitse af Byen Kashgar. Særlig drøfter Forfatteren Turkestans Udviklingsmuligheder i forskellige Retninger med megen Grundighed og Omhu og holder det slet ikke for udelukket, at disse Egnes naturlige Forudsætninger for en højere Kultur kan gøres frugtbringende med udmærkede Resultater, hvis der kun tages fat for Alvor. Med dette Maal for Øje anbefaler han Oprettelsen af et uafhængigt Kirgiserrige, der dog i hvert Fald maatte staa under kinesisk Overhøjhed, være garanteret af Stormagterne og have fuldstændig Religionsfrihed. Paa det sidste Punkt lægger Forfatteren med Rette stor Vægt; det er jo utvivlsomt, at et saadant Arrangement, hvis det overhovedet lader sig gennemføre i Virkeligheden, vilde frembyde ganske andre Muligheder end Muhammedanismens Ophøjelse til Statsreligion. Tillige henleder han sine Landsmænds Opmærksomhed paa de Udsigter, der her aabner sig for den tyske Kolonialpolitik. At man endelig i rent videnskabelig Henseende er berettiget til at gøre sig store Forhaabninger, fremgaar bedst af de storartede Resultater, der er vundne af den tyske Expedition til Turkestan under Grünwedels Ledelse i Aarene 1902—03.

De to første Kapitler indeholder mange historiske og geografiske Oplysninger og en Mængde interessante Enkeltheder om de kinesiske Embedsmænd og deres Stilling. Her har Forfatteren tildels maattet benytte russiske Kilder, hvad der synes at have voldt ham Vanskeligheder ved Gengivelsen af de kinesiske Navne; dog er dette et Omraade, som Anmelderen i ethvert Tilfælde ikke er kompetent til at bedømme. Ligesom i andre islamitiske Lande er ogsaa i Turkestan Religionen det Baand, der stærkest knytter de uensartede Elementer sammen med hinanden. Selvfølgelig spiller ogsaa det sproglige Fællesskab en betydningsfuld Rolle. Det almindelige Sprog er tyrkisk, og den, der ikke kan tale dette Sprog, er ikke rigtig godt lidt. Herfra maa man dog undtage Araberne, der er meget populære, og det samme kan siges om

Perserne. Derimod er Tunganerne, d. v. s. de kinesiske Muhammedanere, trods deres fælles Religion i høj Grad Genstand for Kirgisernes Fjendskab.

I tredie Kapitel behandler Forfatteren Undervisningsvæsenet og den aandelige Kultur, og det Billede, han i denne Henseende giver af disse udannede Centralasiater, er selvfølgelig ikke videre lyst. Karakteristisk er i alt Fald hvad den afdøde svenske Missionær *Bäcklund* fortalte ham (S. 47): «Molla wird in Kaschgar jeder genannt, der ein wenig lesen kann; wer eine dreistellige Zahl lesen kann, wird schon als grosser Gelehrter angestaunt». Hos den kinesiske Regering findes der ikke nogetsomhelst Spor af Interesse for en Forbedring i denne Retning; Hovedsagen er jo, at Undersaatterne betaler hvad de skal og giver visse ydre Beviser paa deres politiske Underdanighed. Hvis nogen Bedring paa dette Omraade overhovedet skal være mulig, sætter Forfatteren sit Haab til den kristne Missionsvirksomhed blandt Kirgiserne. Paa flere Steder udtaler han sig meget sympatisk om *Svenska Missionsförbundet*, hvis Navn dog ikke er korrekt gengivet, om han end indrømmer, at Missionen undertiden har begaaet visse Fejl i sin Virksomhed.

Det sidste Kapitel behandler Ud- og Indførsel og de rent materielle Udviklingsmuligheder.

Prof. Hartmanns Bog er et indholdsrigt Arbejde, som mange utvivlsomt vil læse med stor Interesse.

Uppsala.

K. V. Zetterstéen.

Ludvig F. A. Wimmer, De danske runemindesmærker undersøgte og tolkede. Tegningerne af *Magnus Petersen.* Gyldendalske boghandel, Nordisk forlag. Thieles bogtrykkeri. I 1. Forord. Almindelig indledning. Kbh. 1907—8. 19 + CXCV sider i 4°. — IV 2. Ordsamling. Tillæg og rettelser. Register. Kbh. 1908. 20 + XCVII sider i 4°.

Med de ovennævnte to halvbind endes dette indholdsrige værk, hvis første halvbind (I 2) udkom 1895. Første binds første afdeling stilles altså i spidsen af det store værk, og med rette, idet der deri bl. a. göres rede for det grundlag, hvorpå undersøgelsen og tolkningen hviler. At afsnittet alligevel offenliggjordes som det næstsidste i rækken, er så meget mere i sin orden, som forfatteren derved sattes i stand til at lade det nyde godt af de under den endelige gennemarbejdelse af det möjsommelig indsam-

lede stof gjorte iagttagelser og vundne erfaringer. I «forordet» gives et omrids af værkets ydre historie. Det er Worsaae og Engelhardt samt Oldskriftselskabet, æren tilkommer for at have fået Wimmer til at påtage sig arbejdet. Hans og hans trofaste medhjælpers, Magnus Petersens, fællesrejser omtales. Udførlig skildres fremgangsmåden med «aftrykkene», hvis vigtighed, også ved den senere udførelse af raderingerne, stærkt fremhæves. 1879 trådte Carlsbergfondet hjælpende til, og 1893 begyndte trykningen hos Thiele.

De syv første kapitler af «indledningen» yder os et samlet oversyn over det videnskabelige udbytte, både i sproglig og kulturel henseende, af de mangfoldige enkeltundersøgelser. Eksempelvis nævner jeg kap. 7: «Billedlige fremstillinger på runestenene», hvor delvis påvirkning ude fra er umiskendelig, og kap. 4: «Runetegnenes lydværdi», hvori bl. a. forfatterens udførlige udvikling om de «nasalerede» selvlyd (s. XLII ff.) og hans udtalelser om *u*-omlyden (s. LV f.) har betydning også uden for selve runelæren.

Når W. (s. XLIX, LII og LVI) hævder, at forholdsordet «æftiʀ, æft» i runetiden har sideformen «öftiʀ, öft», minder dette mig om den tilsvarende dobbeltform i nutidige almuesmål: «ætter» (udt. æd'r) og «ötter» (udt. öd'r). Den sidste form findes ikke alene i Sejrbomålet (Thorsen s. 14 nederst); 1855 har jeg hørt den på Låland-Falster, skönt rigtignok andre derfra har meddelt mig «øtter» (udt. ød'r); jfr. ellers i Brandts læsebog s. 163. Af den kortere form kommer ganske vist det låland-falsterske *Øtønder* (hvor *t* har holdt sig, fordi det stavedes over på den følgende selvlyd) d. e. eftermiddag(s mad), i betydning ligt med det sælandske *meðawden*(s mad), jfr. Molbechs D. leks. s. 674 og Espersens bornholmske ordbog under Unnerna. Da skriftsprogets *-ft* (i kraft, loft, skaft, aften o. s. v.) ellers regelret svarer til *-wd* i almuesmålet, er det unægtelig påfaldende, at hints «efter» (sædvanlig udtalt æfd'r) står overfor dettes «ætter». Allerede fordi intet er almindeligere i vore almuesmål end overgangen *æw* til *öw*, er jeg tilböjelig til at tro, at de også engang har haft **æwd'r*, **öwd'r*, hvor da *w* efterhånden blev udtrængt, sagtens først i forbindelser, hvor forholdsordet stod trykløst for ved navneordet. Spörsmålet er nu, om dette *w*, — sml. Lyngby om det jyske «*awt'r*» (tilbage) i Udsagnsordenes böjning i jydske lov s. 2 f., — ikke snarere end fra det nuværende skriftsprogs *f* nedstammer fra den af Wimmer s. LX (i § 20) omtalte «spirant»?

I kap. 8 tales om stene med på forskellig måde fremkomne ridser og streger, der fejlagtig er blevne ansete for runer. I kap. 9 meddeles de to danske runestene i fremmede lande, den ene på Øland, den anden i London, og i kap. 10 fem fremmede runemindesmærker i Danmark, nemlig foruden døbefonten i Åkirkeby tre nörrejydske og én sønderjydsk sten (hvortil kommer to tidligere omtalte). Endelig handler kap. 11, 12 og 13 om rune-

stenenes alder, deres geografiske udbredelse (i Nörrejylland findes de fleste) og om deres nuværende navne og plads.

* * *

I fjærde binds anden afdeling er de første 10 blade umiddelbart knyttede til slutningen af bindets første afdeling, idet der på dem meddeles fem senere fremdragne mindesmærker, hvoriblandt tre runestene, to skånske og en jydsk, den meget mærkelige Århuser V. Dernæst følger ordsamlingen, som nødvendigvis falder i to afdelinger: det almindelige ordforråd og egennavnene. En naturlig følge af de allerfleste runeindskrifters i hovedsagen ensartede form og indhold er det, at, medens ordene fra det «almindelige» sprogområde er temmelig sparsomt til stede (ialt lidt under 280 ord), træder personnavnene stærkt i forgrunden med lidt over 260 navne, hvortil kommer 27 «steds- og folkenavne», af hvilke en halv snes stykker er navne på steder og folk uden for Danmark. Afsnittet om personnavnene åbnes med en indledning (s. XXVIII ff.), som, i forbindelse med hvad derom er sagt i I 1 s. LXXV ff., giver en fyldig fremstilling af runealderens navnevæsen, der på mange måder afspejler sig i eftertidens.

Ordbogen er udarbejdet med stor omhu, overlegen sagkundskab og, hvad der fortjæner særlig påskönnelse, med rigelig henvisning til kildestederne. Forekommer et ord i forskellige böjningsformer eller med flere stavemåder, er alle former nöjagtig gengivne; se f. e. under *sá* og *sási, æft* og *æftiʀ*. Ikke mindst lærerig er navneordbogen. Med W. (s. LXI) er jeg ganske enig i at fastholde Bugges første forklaring af det i spidsen af visse dansk-svenske personnavne stående *s*: at dette oprindelig var ejeformsmærke i et umiddelbart foregående navn på en til vedkommende person nöje knyttet mand (*Sasser* f. e. af Svens Asser). At et sådant *s*, om jeg så tör sige, kan få overbid også i forbindelser, der intet har med personnavne at göre, skal jeg oplyse ved to eksempler. Det ene er udråbsordet *stŏ!*, der efter Peder Palladius i hans bog om sværen og banden (1557), — stedet anføres hos Kalkar IV 197 b, — er forkortning af *Guds død!* («Gud» d. e. Kristus, jf. W. s. IX); *st* lød jo i virkeligheden *sd*[1]. Mit andet eksempel er det lålandske *stjøwl*, med betydning gadekær, se Molb. D. l. s. 554 nd. Dette ord må nemlig være opstået af sammenstillingen (Bysens eller) Bys *djøwl*, hvis sidste led peger tilbage på et **djupel* (sml. djupål hos Aasen) med betydning af et mindre vandstade eller vanddrag (ude på marken), jf. *dybel* hos Kalkar I 405 b[2]. I tidens løb skrumpede imidlertid

---

[1] Dertil hører da det i min «Udsigt» s. 54 omtalte strynøske *stè*!

[2] Det er vel med rette, at sønderjydsk *dǫ̈ĳel* d. e. dynd, mudder af Lyngby (Hagerup[2] s. 18 f.) sammenstilles med Åsens *depel*.

stjøwl ind til *sjøwl*, idet stj[1] i Øbmålet ofte udtaltes *sj*, medens der fra Falster opgives *støjl* (Molb. s. 568; om overgangen jf. min «Udsigt» s. 42), men også *stæwl* (Sv. Grundtvigs Gl. da. minder 2, 81) og fra Sydsæland *støl* (med langt ø).

Idet jeg indrömmer det vovede i min forklaring af «firi» på den ufuldstændig bevarede Örjasten (dette tidsskrift XIV 81), skal det glæde mig, om Magn. Olsens og Wimmers dristige forsøg på deri at finde et mandsnavn (W. s. XLIII) måtte blive styrket ved fremtidige fund, — som vi vel endnu tör håbe at göre, f. e. i vore mange stenkirker.

Hvad der i höj grad øger tilliden til Wimmers forklaringer og udlægninger er i øvrigt den åbenhed, hvormed han helt igennem fra det meget aldeles sikre skelner det mer eller mindre sandsynlige eller blot mulige. Undtagelsesvis er han nær ved at opgive enhver fortolkning, således nu (s. XLVII) af kvindenavnet «Griuð» på Ravnkilderen. Meget holdfast er da næppe heller mit eget indfald: at *ri* ved fejlristning står for *ir*, — ligesom i omvendt orden «biruti» for briuti på Skærnstenen I, — hvorved vi vilde få et *Geruð*, svarende til Sakses «Gerutha». At genstandsformens *i* mangler, vilde næppe være nogen jydskhed, men kunde skyldes pladshensyn. Dog, hvad enten vi med O. Nielsen (s. 29) henfører «Gerutha» til Gerfríðʀ eller, måske hellere, med A. Olrik (Tvedeling af Sakses kilder s. 84 anm.) til Gerþrúðʀ, ser jeg meget godt, det har sine betænkeligheder at antage et **Geruðʀ* allerede udviklet inden år 1000.

* * *

Efter en liste på et halvt hundrede latinske ord, der er skrevne med runer på visse kirkelige genstande, følger 5 blade med «tillæg og rettelser» til alle bindene og, til syvende og sidst, en alfabetisk fortegnelse over samtlige i værket afbildede og fortolkede runemindesmærker, i alt 284, hvoriblandt 190 egenlige runestene, «rejste» fra det niende til det trettende hundredår.

Og hermed slutter jeg min anmældelse af det store runeværk, der for mig har været en rig og styrkende kundskabskilde, og der sikkert gennem lange tider vil blive det for mangen videnskabsdyrker og fædrelandsven.

F. Dyrlund.

---

[1] ligesom *skj* (Uds. s. 45), med hvilken betegnelse ordet også er opgivet Molb. (s. 486).

Studier i modern språkvetenskap, utg. af Nyfilologiska sällskapet i Stockholm. IV. Uppsala 1908. VIII + 292 s.

Foruden en beretning om selskabets virksomhed 1905—1907, et supplementkort til Wahlunds geografiske oversigt over den oldfr. literatur (II 1—10) og en fortegnelse over romanistiske og germanistiske arbejder forfattede af svenske videnskabsmænd 1905—1907 (som sædvanlig meget righoldig), indeholder dette bind følgende afhandlinger:

Wahlund: «Hel. Peter af Luxemburg (1369—1387); honom ägnade biografier; honom tillskrifven uppbyggelsebok» (S. 1—44). Kort men udtømmende og under udfoldelse af stor lærdom berettes der om denne mærkelige helgen, der blev biskop i Metz i en alder af 15 aar, og hvem der efter hans tidlige død tillagdes et utal af mirakler — i aaret 1390 var det steget til 2476! Dernæst gives der en udsigt over de forskellige biografier af ham, med talrige uddrag, og i en undersøgelse af den «Livret», der tillægges Peter af Luxemburg, gør forfatteren det dernæst sandsynligt, at han virkelig er forfatter dertil. Som bilag meddeles et hidtil ukendt brev fra ham.

A. Malmstedt: «Mélanges syntaxiques» (S. 45—93). I denne interessante opsats behandler forf. forskellige spørsmaal vedrørende anvendelsen af futurum og conditionnel samt infinitiv, væsenlig som randbemærkninger til Toblers og andres behandling af samme spørsmaal. Et tredje afsnit indeholder bemærkninger om «Les locutions emphatiques» i anledning af forskellige recensioner af forfatterens saaledes betitlede afhandling i det foregaaende bind af «Studier». Skønt æmnerne har været ret grundigt behandlede, er forfatterens bemærkninger ingenlunde overflødige. De bringer tværtimod paa mange punkter velkomne suppleringer eller nye, oplysende exempler og præges gennemgaaende af megen skarpsindighed og fremfor alt af megen sund sans. Hvad afsnittet om futurum og conditionnel angaar, er der dog et par punkter, hvor han næppe har ret. S. 55 anføres sætningen *Le père s'ra fatigué cette nuit* som exempel paa, at futurum kan betegne en formodning med hensyn til noget fremtidigt. Ganske vist fristes man strax til at oversætte «Far maa være træt inat» (nl. naar han kommer hjem), men sammenhængen (Maupassant, Contes choisis 289, ikke 87) viser, at det skal oversættes «Far vil faa en anstrængende nat». Den unge kone, der er ene hjemme, har lukket prøjserne inde i kælderen og har i sinde at sende svigerfaderen tilbage til byen, som han ventes hjem fra, for at alarmere borgervæbningen der. Det er altsaa et ganske almindeligt futurum. De to andre exempler, *Tu m'excuseras, si* . . . og *Vous trouverez bon que* . . . kan opfattes som udtryk for formodning, men snarere dog, forekommer det mig, som imperativisk anvendelse af futurum. At de tydeligvis udgaar fra den temporelle betydning, hindrer

ikke denne opfattelse. Det er muligt, at den imperativiske futurum kan gaa tilbage til den oprindelige betydning af nødvendighed som de franske futurumsformer fra først af har haft, men det er ikke absolut nødvendigt at antage dette. Naar *Tu le vengeras!* har omtrent samme betydning som *Venge-le!* behøver det ikke at bero paa, at *vengeras* endnu i dette tilfælde er *venger-as* (= *tu as à venger*), men kan forklares derved, at den talende er saa sikker paa opfyldelsen af sit ønske, at han fremstiller den som noget der ganske sikkert vil indtræde; sml. dansk «du vover ikke at gøre det!», «du gør det ikke!», «Nu gaar du hen og beder om forladelse!» osv. Øjensynligt er der en nuance mellem *Tu le vengeras!* og *Tu m'excuseras, si . . .* (paa dansk ligeledes «Du undskylder (nok), at . . .»), mellem befaling og ønske eller forventning, men det beror aabenbart paa forskellig betoning.

Som exempel paa anvendelse af conditionnel i en ren betingelsessætning er sætningen *Si ce serait un scandale que de voir un Baudelaire en bronze, il faut bien que quelqu'un le dise* ikke heldigt valgt, da *si* ikke her betyder «hvis», men «naar», hvad forfatteren selv paaviser s. 56. — Sætninger som *Si l'on ne dirait pas que l'on attend les Cosaques!* opfatter jeg ikke som betingelsessætninger, men som isolerede spørgesætninger. — Til exemplerne paa, at det saakaldte «futur immédiat» ikke altid svarer til sit navn kan føjes *La lune n'allait se lever que vers minuit* (Zola, Rêve 149).

I afsnittet om infinitiv omtales først de forskellige forklaringer paa oprindelsen til *de* som fast exponent ved efterstillet subjektsinfinitiv. Forfatteren har sikkert ret i at mene, at én enkelt forklaring ikke strækker til, hvor saa mange forskellige sætningstyper kommer i betragtning, men at de forklaringer, der hidtil er givne, kan have gyldighed paa en gang. Men mon det skulde være umuligt, som han mener, at denne sproglige udvikling har endnu flere udgangspunkter? Det kunde ogsaa tænkes, at *de* + infinitiv ogsaa i visse andre forbindelser, hvor det fra først af har været knyttet til andre sætningsled, er blevet opfattet som subjekt. Saaledes er i *il suffit de dire que* — *de dire* subjekt, men konstruktionen er paa den anden side analog med f. ex. *il suffirait d'un mot pour l'éclairer.*

Angaaende de tilfælde, hvor *de* kan forklares som «med hensyn til» (oldfr. *bone chose est de la santé* = *la santé est une bonne chose*), kan gøres opmærksom paa, at et logisk subjekt ofte paa dansk tilknyttes med ordet *med*, f. ex. «Det er noget mærkeligt noget med den kærlighed!», dog sjældnere vel i skriftsproget («Det er noget Underligt med det Hexeri, som sker ved Trolddom» oversætter Smith, Nestors Krønike s. 40; den slaviske text har ikke noget lignende).

Dernæst behandles kort anvendelse af *de* + inf. som aarsagsbetegnelse. Efter min opfattelse maa man til forklaring heraf

ogsaa antage flere forskellige udgangspunkter. Hvad specielt tilfælde som *Vous êtes aimable d'être venu me voir* angaar, kan man vel regne med indflydelse fra ensbetydende forbindelser som *Il est aimable à vous d'être venu.*

Det sidste afsnit om «Les locutions emphatiques» er for største delen en polemik med Schulze, der vil have, at *que* er = at i forbindelser som *c'est lui que je cherche.* Forfatteren hævder, sejrrigt efter min mening, sin anskuelse, at det er det relative *que.* S. 86, n. 1. er ved en lapsus sætningen *aimez qui vous aime* kommen til at staa som exempel paa *qui* som objekt, medens det er hele sætningen *qui vous aime*, der er objekt.

Eilert Ekwall: «Till det engelska riksspråkets historia» (S. 95—105), bidrag til bestemmelse af tidspunktet for gennemførelsen af engelsk rigsmaal.

Fr. Wulff: «Det svenska språkets tjänlighet i antika metrar» (S. 107—162). Efter en metrisk indledning, der indeholder mange interessante bemærkninger og for danske er meget oplysende om rytme i svensk, meddeler forfatteren en række oversættelsesprøver med vedføjet lydskrift.

Ruben G:son Berg: «Novalis och Fouqué i Sverige» (S. 163—185), en literaturhistorisk afhandling, den første ikke-sprogvidenskabelige i disse «Studier».

J. Reinius: «Onomatopoetische Bezeichnungen für menschliche Wesen, besonders im Deutschen und Englischen» (S. 187—204). Forfatteren skælner mellem direkte eller aktiv onomatopoetisk personbetegnelse og indirekte eller passiv do. Den første foreligger, naar en person faar navn efter en lyd eller et ord, som han bruger meget eller ved en særlig fremtrædende lejlighed, f. ex. sv. *menare, omare* om personer, der ofte siger ,men' og ,om' (der kunde her være mindet om Holbergs Polit. Kandest. II 3 «Du kommer altiid med dit Men; jeg troer, enten din Far eller Moer har været Mennist»; sml. Abracad. I 8), den anden naar navnet gives efter et ord (eller en ordforbindelse), der bruges overfor vedkommende person, f. ex. tysk *Gottseibeiuns* = djævelen. Paa bægge dannelsesmaader gives der talrige exempler, der kunde forøges betydeligt ved materiale fra andre sprog, saaledes fra dansk, der kun nævnes i ny og næ (og ikke altid helt korrekt, som naar «mæhæ» angives at hedde «mehe»); sml. Feilberg, Navneskik i Dania III.

Åke W:son Munthe: «Strödda anteckningar om frasen ,Här ligger en hund begraven' och några närstående uttryck» (S. 205—240), trods titlen en meget grundig undersøgelse. Der konstateres tilstedeværelsen af to i reglen adskilte typer: «Her ligger en hund begraven» ɔ: der stikker noget under og «Her ligger hunden begraven» ɔ: der har vi det, der har vi humlen (eller, som anm. engang har hørt, der ligger humlen begravet [!]), og disses forekomst og anvendelse studeres ikke blot i svensk, men

i dansk og tysk og romanske sprog, idet andre talemaader, der mer eller mindre staar i forbindelse dermed, drages med ind i undersøgelsen. Forfatteren ender med det latinske *latet anguis in herba*, der muligvis atter har et græsk forbillede (*ἐν παντὶ σκορπίος φρουρεῖ λίθῳ*). At der er en sammenhæng mellem de forskellige ældre og yngre talemaader er vel, som forf. mener, det sandsynligste, men det synes meget vanskeligt, for ikke at sige umuligt, paa noget punkt at naa til et sikret resultat, saa man trods alle forfatterens skarpsindige fortolkninger hele tiden har en fornæmmelse af at mangle fast bund under fødderne.

B. J:son Bergqvist: «Några subjektiva tidsmått i svenskan och tyskan» (S. 241—253), behandler forholdet mellem svenske og tyske udtryk for tidsbestemmelser som *nylig, nys, for lidt siden* osv.

A. Terracher: «*Aulica*, fr. *ouche*» (S. 255—259), viser, at *olca*, der maa forudsættes som den oprindelige form af *ouche*, og som ogsaa forekommer, ikke er keltisk, men kan være en afledning af *aula*.

Erik Staaff: «Deux chartes léonaises» (S. 261—273), meddeler to texter fra det 13. aarh. til belysning af den gamle leonesiske dialekt; de er forsynede med en indledning og kortfattede noter.

Kr. Sandfeld Jensen.

Die romanischen Literaturen und Sprachen, mit Einschluss des Keltischen, von Heinrich Zimmer, Kuno Meyer, Ludw. Chr. Stern, Heinrich Morf, Wilhelm Meyer-Lübke. (Die Kultur der Gegenwart, hrsg. von Paul Hinneberg, Teil I, Abteilung XI 1.) Berlin und Leipzig 1909, Teubner. Pris 12 mark.

Af de 499 sider, som dette smukt udstyrede værk omfatter, optager fremstillingen af keltisk kultur, literatur og sprog godt en fjerdedel. Hovedafsnittet er betitlet «Sprache und Literatur der Kelten im Allgemeinen» og skyldes Zimmer, der med overlegen sagkundskab og fremstillingsævne har leveret en afhandling, der bugner af værdifulde oplysninger om ting, der selv for filologer ligger lidt afsides, men burde være almindeligt kendte. I en indledning giver han et kort omrids af den gamle keltiske kultur og paaviser, hvilken mægtig indflydelse irske klostre og irske gejstlige havde i det vestlige Europa i den tidlige middelalder, samt omtaler kelternes indvirkning paa Europas middelalderlige literatur («det bretonske sagnstof» og dets stilling i verdensliteraturen; de nordiske bearbejdelser heraf kunde have været nævnede). Dernæst følger et afsnit om de keltiske sprog. I kraftige træk skildres kelternes store udbredelse i oldtiden og deres rivende tilbagegang i senere tider. De forskellige stammers skæbner forfølges lige til vore dage i de egne, hvor keltisk sprog

endnu er bevaret, og der gives en fylde af interessante og oplysende data. Fremstillingen af selve sproget er lagt klart og overskueligt til rette, saaledes som kun en mester kan gøre det. Da kun de allerfærreste har førstehaandskendskab til de vanskelige keltiske sprog, maa der udelades adskilligt, som ellers plejer at finde plads i den slags almindelige oversigter, men alt hvad der kan have almindelig interesse meddeles, idet der gøres rede for de keltiske sprogs stilling indenfor de indoeuropæiske og gives karakteristikker saavel af det oldkeltiske som af de nyere sprogformer.

Af stor interesse er ogsaa forf.'s almindelige oversigt over keltisk literatur. Han fortæller udførligt om bærerne af den gamle keltiske kultur, druider, vater og barder. Under omtalen af den episke digtning fremhæves stærkt, at den i modsætning til andre folkeslags overvejende er forfattet i prosa og at kelterne i denne henseende har paavirket baade den islandske sagaliteratur og i Frankrig overgangen fra heltedigtning til helteroman.

Den specielle irske literatur er behandlet af Kuno Meyer, der gennemgaar indholdet af de gamle irske haandskrifter og dernæst omtaler de forskellige literaturgenrer. Stern beretter i tre mindre afsnit om literære frembringelser hos de øvrige keltiske folk.

Bogens hoveddel er afsnittet om de romanske literaturer (s. 138—446), forfattet af Heinr. Morf. Naar man kender denne forfatters udmærkede «Geschichte der neueren franz. Litt. I. Das Zeitalter der Renaissance» (1898), er det med store forventninger, at man begynder læsningen af hans fremstilling, og forventningerne skuffes ikke. Med beundringsværdig kunst er det lykkedes ham paa godt 300 sider at forme det vældige stof saaledes, at de romanske literaturer træder klart frem for læseren som en enhed. (Et forbehold maa kun gøres overfor bemærkningen s. 288 om rumænsk som en «Vorposten der Romania» mod øst. Dette billede er temmelig misvisende, men forf. har selv set det og betoner senere hen, at rumænsk kultur og literatur fra først af hører hjemme i den byzantinske verden.) Hans stil er saare tiltalende, lige langt fra docerende tørhed og æstetiserende snakken. Mangfoldige fine og træffende bemærkninger vidner om hans personlige fortrolighed med de forskellige literaturværker, og han har stadig blikket vendt mod literaturen udenfor Romania og paapeger vexelvirkningerne. Udførligst behandles det 19de aarhundrede, hvis literaturudvikling følges lige til den nyeste tid. De enkelte forfatteres stilling i tiden og til hverandre pointeres fortræffeligt, og der anstilles ofte lærerige sammenligninger mellem forfattere fra forskellige tidsrum, f. ex. mellem Brunetière og Montaigne. Man mærker heller ikke, at noget tidsrum eller nogen forfatter behandles med særlig forkærlighed (maaske med undtagelse af Renan); forfatteren omfatter øjensynlig al literatur med ligelig interesse, og hans arbejde bliver derfor i høj grad en fremstilling af romansk aandslivs historie i videste omfang. Det er kort sagt et

arbejde, som det er en nydelse at læse og som man ikke forlader uden varigt udbytte. I sammenligning med alt det gode, der er at sige om det, er det af uendelig ringe betydning, om der maaske hist og her findes en dom, man ikke kan underskrive, eller en lille unøjagtighed som den s. 228, hvor der siges, at det 1548 blev Passionsbrødrene forbudt at opføre de bibelske skuespil, som de plejede at opføre i Hôtel de Bourgogne; forbudet kom som bekendt samtidigt med, at de erhvervede denne nye skueplads.

Afsnittet om de romanske sprog, af Meyer-Lübke, er forholdsvis kortfattet, men meget læseværdigt. Den bekendte sprogforsker skriver kyndigt og klart om de romanske sprogs inddeling og udbredelse, forholdet mellem latin og romansk, indflydelse fra ikke-latinske sprog osv. Med sikkert blik forstaar han at pege paa, hvad der er den romanske sprogforsknings hovedproblemer, uden at fremstillingen bliver mindre almenfattelig. Særlig maa fremhæves det ret udførlige stykke om steds- og personnavne.

Til hvert afsnit af bogen er der givet literaturhenvisninger og s. 471—499 findes et udførligt register til hele bogen.

Kr. Sandfeld Jensen.

Karl Krumbacher, Populäre Aufsätze. Leipzig 1909, Teubner. XII + 388 S.

Krumbacher forener solid Lærdom med ægte bayrisk «Naturwüchsigkeit», omfattende Læsning med sund Verdslighed. Karakteristisk er allerede Indledningen med Beretningen om, hvorledes han fandt sit Studiefelt. Som Gymnasiast læste han en Skildring af den græske Frihedskamp og fik Interesse for Nutidens Grækere. Ankommen som Student til Münchens Universitet opsøgte han straks de derværende nygræske Studenter og lærte samtidigt gennem Læsning og Samtaler med disse, hvis Venskab han vandt, det udtryksfulde og vanskelige Sprog, som Nygræsk er. Ved sin første Rejse til Hellas gribes han som alle Fremmede af de store Oldtidsminder, men føler sig fra første Færd hjemme i Befolkningens Midte, hvilket for andre tager Aar, ja de fleste naar det vel aldrig selv under længere Ophold. Hans Maal er at forstaa Fortiden gennem Nutidens Liv, og over den byzantinske Periode, der fanger hans særlige Interesse, gaar han i sin Søgen videre ikke alene til Oldtiden, men ogsaa til den nære Orient, der er præget af middelalderlig græsk Kultur og atter i en senere Tid har paavirket den nygræske Folkeaand.

Der maatte en Mand med Krumbachers Lærdom og Verdenskløgt til for dengang at skaffe slige Studier Anerkendelse og gøre «Byzantinismen» til et Brødstudium. Han blev Tysklands første Professor i byzantinsk og nygræsk Filologi ved det samme Uni-

versitet i München, hvor han begyndte sin Løbebane, og har nu ved sin Autoritet skaffet lignende Professurer oprettede ogsaa ved andre tyske Universiteter.

De populære Afhandlinger, der her foreligger, er ikke kronologisk ordnede, men følger i den Orden, i hvilken Krumbacher selv har drevet sine Studier; fra Hellas' Nutid føres vi til det byzantinske Riges Blomstring og til de andre Orientfolk, Slaver og Armeniere. De første Artikler behandler Problemet: det nygræske Skriftsprog, der danner en kunstig Fortsættelse af det paa attisk Prosa byggede, i fjerde Aarhundrede f. Kr. dannede Koinē. Som det himmelske kinesiske Riges Skrifttegn har dette Kunstsprog holdt sig gennem Aartusinder og af samme Grund: fordi det forstaaes af alle Nationens Dannede uanset Dialekten. Men samtidigt har det græske Talesprog undergaaet Forandringer svarende til Forandringen fra Oldnordisk til Nydansk. For at illustrere Forskellen mellem Skrift og Tale, anfører Krumbacher Sætningen: Bring Vand, Vin og Brød til mit Hjem. Det hedder selv i dannet Tale: *Φέρτε μου νερὸ, κρασὶ καὶ ψωμὶ στὸ σπίτι.* I Skrift kan man derimod, selv i Aviser, læse: *Ἐνέγκατε μοι ὕδωρ, οἶνον καὶ ἄρτον εἰς τὴν οἰκίαν.* Som man ser, er ikke et eneste af de vigtigere Ord ens i de to Sætninger og for største Delen er Ordene af forskellig Stamme. Og Sætningen er ikke valgt mere «mit Absicht», end at der kunde dannes mangfoldige lignende. Ved Siden af dette vedtagne, nedarvede Skriftsprog har Folkesproget i Digtning og Prosa kun haft trange Kaar. Værkerne af den Art udgør næppe mere end 1 Procent af hele den nygræske Litteratur. Vi møder dette Folkesprog første Gang i 12te Aarh., især i kretiske Digtninge, men under det 18de Aarhundredes Forsøg paa en kulturel og national Rejsning af det nygræske Folk, der udgik fra de store Købmandskolonier i Orientens og Europas Havnebyer, opgav man helt at benytte Folkesproget, da man fandt det utilstrækkeligt til at udtrykke den moderne Kulturs Ideer. Den eneste, der viste Folkesproget virkelig Interesse og stræbte at nærme sit Skriftsprog dertil, var Adamantios Korais fra Chios, «den græske Lessing». Siden den Tid har mange Grækere følt Forpligtelsen overfor det levende, menige Folk, for hvem Koinē var fremmed og uforstaaeligt, og stræbt at skaffe Folkesproget Indpas og gøre det smidigt og brugbart til at udtrykke moderne Ideer, men disse Bestræbelser møder stadigt hæftig Modstand. Oversættelsen af det Nye Testamente paa Nygræsk affødte saaledes hæftige Gadekampe i Athen i 1901, og en altfor fri Oversættelse af Aischylos' Oresti og Opførelsen deraf paa det kongelige Teater i 1903 fremkaldte lignende stærk Bevægelse helt ned i Folkets brede Lag. Oversætteren stempledes af den græske Presse som en Forræder mod sit Folks gamle Kultur.

Krumbacher selv har altid staaet paa Folkesprogets Side, og ogsaa han har faaet Svar paa Tiltale, idet Mistriotis, Professor

i klassisk Filologi ved Athens Universitet, offentlig har paastaaet, at Krumbacher var bestukken af Russerne til at ødelægge græsk Sprog og Kultur. Der er, som man ser, ingen Grænser for græsk Polemiks Taabelighed og Gemenhed. Men nægtes kan det ikke, at ogsaa Krumbacher har givet sig for lidt Tid til at høre og forstaa den anden Part. Han kommer noget for let til sin Fordømmelse fra europæisk Stade af denne orientalske Forstokkethed. Det er godt nok at beklage, at Sprogspørgsmaalet fra et historisk-litterært er bleven gjort til et politisk-nationalt, men det gælder at forstaa, at det er Kærnepunktet, der gør Spørgsmaalet vanskeligt og Grækernes Halsstarrighed forstaaelig og tildels tilgivelig. Det er nemlig Hensynet til Hellenerne udenfor Hellas, i Tyrkiet, Lilleasien, Ægypten, der er det afgørende. Det nytter ikke at afskaffe det eksisterende, fælles Skriftsprog, før et nyt foreligger, som alle de udenvælts Grækere kan og vil antage. Det er disse Grækere, der er de konservativeste, især den højere Gejstlighed i Konstantinopel, men ogsaa Købmændene i Smyrna og Landmændene paa Chios har et Ord med i Laget. Indførelsen af et nyt Skriftsprog vil betyde et Skisma, vil true den græske Enhedsvilje. Derfor kan selv en Mand som den intelligente Sprogforsker Chatzidakis staa paa konservativ Side, idet han dog noget, som i sin Tid Korais, har søgt at mildne Konflikten. Chatzidakis' puristiske Forsøg er heller ikke alle helt uefne, som naar han har dannet Ordet *δωμάτι* (eller: *δωμάτιον*) = Værelse, der selv i Talesproget næsten har fortrængt det italienske Laaneord: *κάμαρα.* Paa den anden Side begynder Grækernes sunde Sans at opponere mod den overdrevne Klassicisme; man saa det for nogle Aar siden, da en Skolelærer fra Trikkala i Anledning af en Oversvømmelse havde udstedt et Opraab til Folket fuldt af reduplicerede Perfekter; han blev da almindeligt aalet af de græske Aviser og det gode Publikum.

Det er Forhold, som Filologer mindst af alle kan gribe ind i og forandre. Ulykken er netop den, at det er Filologer, der kæmper fra begge Sider. Der maa komme Digtere, der skaber en græsk Litteratur af Blod og Kraft, før faar man ikke Bugt med det gamle, blodløse Skriftsprog. Der har været Tilløb dertil, Digtere, der søgte til græske Folkesange og Folkeminder, men de er for smaa og svage. Hvor blegsottig og livsfjærn den nygræske Boglitteratur er, faar man et Begreb om ved at læse Krumbachers Recension af Rangabés nygræske Litteraturhistorie og af Psicharis Novellistik. Den lærde Psichari er — Gud bedre det — Leder af den folkelige Retning, han, der er nok saa marvløs som Førerne paa den anden Side. Den Digter er endnu ikke fremstaaet, der har udløst den rige Folkepoesi, som ligger bunden i den græske Bonde- og Almuestand, paa samme Maade som det er sket i Rusland ved Pusjkin, Gogol, Dostojewski, Tolstoy, Tschechow og Gorki, i Polen ved Mickiewicz og Sienkiewicz.

Folklorister som Politis o. a. har paa græsk Jord gjort et godt Samlerarbejde af folkelig Tro og Overtro og Skikke, men man maa haabe paa, at den Digter vil komme, der kan samle alt i Ideens Brændeglas og faa Europa til at lytte til den græske Folkesjæls Toner.

At Krumbachers Polemik kan virke lidt metodisk tør og til Tider smager noget af Studerelampen, medens man maa kræve psykologisk Forstaaelse af Livets Mangfoldighed og Problemernes Vanskelighed, det skyldes en Fejl hos Forfatteren, der klart aabenbarer sig i første Afsnits fjerde Afhandling i denne Bog. Han behandler her de mærkelige græske Smaabyer, der endnu er bevarede i Syditalien som de sidste Rester af en byzantinsk Kolonisation i 9de Aarh. Deres Natur og Befolkningens Uvidenhed om de græske Stammefrænder, Sproget og Livet skildres paa Grundlag af andre Forskeres Fremstilling. Afhandlingen er oprindeligt skrevet og trykt i 1891, og i en Note læser vi nu, at Krumbacher senere har opholdt sig i den ene af disse Byer, Bova i Kalabrien, har hørt Sproget fra Beboernes Læber, men — dog ikke finder Anledning til at tilføje noget til ovenstaaende Skildring. Det ser mærkeligt ud. Selv den, der kommer til at staa Ansigt til Ansigt med et Kunstværk, han hidtil kun har kendt gennem Afbildning eller Reproduktion, vil altid, hvis han har Øjne i Hovedet, «finde nyt at tilføje». Hvor meget mere maa det da gælde om Studier i Marken mellem en hel Befolkning. Krumbacher er ingen ensidig Stuelærd, men nogen moderne Friluftsforsker, der kan faa primitive Mennesker i Tale, er han aabenbart heller ikke.

De følgende Afsnit af Bogen indeholder filologiske og historiske Studier i god, populær Form. Der gives saaledes en Oversigt over Behandlingen af det endnu uopklarede Lenoresagn og over Bibliothekerne paa det hellige Athosbjærg og deres Indhold, fremdeles over de græske Haandskrifters Fordeling mellem Europas og Orientens Bibliotheker med særligt Henblik paa Frankrig i Anledning af Henri Omonts i 1899 afsluttede, fortrinlige Haandskriftkatalog.

Det Afsnit, der bærer Fællestitlen: Geschichtliches, indeholder en Række Anmeldelser af stor Interesse. Det mærkes her, hvor omfattende Krumbachers Viden er, thi han har altid noget af sit Eget at føje til Gengivelsen af det recenserede Skrifts Indhold og Idé, enten en personlig Iagttagelse eller Tanker, vundne ved selvstændig Beskæftigelse med Æmnet. Aldrig forfalder han til den smaalige Detailkritik, der hører hjemme i Privatbreve, men giver i kraftige Rids Værkernes Hovedindhold. Orienterende Anmeldelser af den Art kan taale at genoptrykkes og forenes og har stor praktisk Betydning i vor travle Tid, hvor selv de Lærde, som Krumbacher rigtigt fremhæver, daarligt nok har Stunder til omfattende Læsning udenfor det egentlige Speciale. Den maaske

næsten for elskværdige Anmeldelse af den franske Byzantinist Diehls noget for romanagtige Bog om Kejser Justinian giver som ogsaa andre Afhandlinger Krumbacher Lejlighed til at slaa sin Grundtanke fast i Bevidstheden, nemlig om de hidtil foragtede byzantinske Studiers Frugtbarhed. Enhver Historiker vil i Skildringen af Justinians mærkeligt sammensatte Personlighed finde en Mængde Træk, der slaaende minder om andre udprægede Selvherskernaturer som Ludvig den Fjortende og selv Tysklands nuværende Monark. Gennem en Anmeldelse af Schlumbergers Monografi stifter vi Bekendtskab med en anden ejendommelig byzantinsk Hersker, Heltekejseren fra 10de Aarh. Nikephoros Phokas, og gennem en lignende af Gregorovius' Bog: Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter ser vi et Glimt af den skønne og forbryderiske Kejserinde Irene og af den store Statsmand og Digter, Athens «Bisp Absalon», Michael Akominatos. Den, der før har troet paa byzantinsk Histories Tørhed, vil efter Læsningen af disse Artikler faa et andet Syn.

Af større Rækkevidde er den Diskussion, Englænderen Houston Stewart Chamberlains tyskskrevne Værk: Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts giver Anledning til. Chamberlain har forsøgt en Oversigt over den samlede Kulturudvikling, en Opgørelse af de Kulturværdier, hvert enkelt Folk har ydet, og en Forudsigelse om Fremtidens Kulturnationer: det tyske, engelske og de skandinaviske Folk (selv Hollænderne udelukkes). Det er den Art Bøger, Fagmænd aldrig selv forsøger at skrive og derfor møder med en delvis berettiget Fordom om Dilettanteri. Krumbacher er overalt liberal og anerkendende uden at være blind for Ensidigheden og søger at supplere af sit eget. Under Drøftelsen af Raceteorien indtager han et ædrueligt Mellemstandpunkt mellem Gobineau, hvem Chamberlain følger, og den nye Tids Racefornægter Jean Finot.

Det sidste Afsnit: Allerlei indledes med: Geleitwort zur byzantinischen Zeitschrift, hvor Krumbacher gør Rede for den byzantinske Filologis Omfang og Værd. Han sammenfatter sin Opfattelse i de Ord: «Es ist kein leeres Phantom, kein totes Wort, sondern eine grossartige, feingegliederte, schicksalsreiche Lebensgeschichte, die im byzantinischen Zeitalter vor uns liegt». Rigtigt gør han opmærksom paa, at Byzans netop mistede sit gamle, græske Navn ved den Tid, da den saakaldte byzantinske Periode begynder. De følgende to Artikler om den evangeliske Skole i Smyrna og den sympatetiske nygræske Lærde Dionysios Therianos hører egentlig hjemme i første Afsnit. Desuden findes her en kort Oversigt over Encyklopædiernes Historie, en Monografi om armenisk Kunst, en Biografi af den ædle Forfatter af Roms middelalderlige Historie, Ferdinand Gregorovius. Bedst i dette Afsnit er Artiklen: Heilige Namen, en Fremstilling af de vigtigste Resultater i afdøde Ludwig Traubes Hovedværk: Nomina sacra, det lærdeste, righoldigste og skarpsindigste palæografiske

Arbejde siden Montfaucons Palæographia Græca. Saa kort Artiklen er, giver den dog en Forestilling om det aarelange, taalmodige Detailarbejde, der ligger bagved de enkelte Slutninger i Traubes Værk, og vi forstaar, hvilke dybe og overraskende Indblik i fjærne og dunkle Tiders Folkesammenhæng og Folkepsykologi en stor Aands omhyggelige Syslen med smaa Ting kan give. Vi følger Skriftforkortningernes Vandring og Udvikling fra Grækernes og de aleksandrinske Jøders Værker til den kristne Middelalders Haandskrifter, vi ser den forskellige Udvikling hos Kopter, Goter, Armeniere, Georgier og Slaver og Modsætningen mellem den slaviske Halvorient og Vesteuropas latinske Kultur aabenbare sig selv i Smaating som Forkortningen af de hellige Navne. Men bag Krumbachers Skildring tegner sig et Billede af Skriftets Forfatter, af Traubes fine, muntre og kultiverede Personlighed. Den, der har kendt Traube, vil sande, at han som Videnskabsmand var blandt de Store, men tillige, at han var større end sit Værk, der ingen Forestilling kan give om hans Væsens Skønhed og hans Aands Fylde.

Lidt for summarisk og ikke helt overbevisende er den sidste Artikel i Bogen om den slaviske Kulturs Værdi og Fremtidsmuligheder. Der er fine Bemærkninger iblandt, som f. Eks. Polemikken mod den godtkøbs Parallelisering af Folkeslags eller endog Menneskehedens Liv med det enkelte Individs paa de forskellige Alderstrin, og der er hvasse Hib til preussisk Chauvinisme og Sprogtvangen i Polen. Krumbacher anfører i den Sammenhæng Pasteurs skønne Ord: «Det er Ukendskaben, der skiller Menneskene, og Videnskaben, der forener dem». Han kræver Oprettelsen af flere slaviske Lærestole ved de tyske Universiteter, hvad der er rimeligt nok, men gaar for vidt, naar han forlanger Russisk indført som Skolefag. Men beundringsværdig er jo den tyske Nations Beredvillighed til at aabne sig for fremmed Kulturs frugtbare Paavirkning. Krumbacher har faaet værdifulde Forbundsfæller i Wilamowitz og den nu afdøde Filosof Friedrich Paulsen.

Der aander gennem Krumbachers Bog en ægte tysk Arbejdsglæde og en misundelsesværdig Haabefuldhed med Hensyn til de filologiske Studiers Betydning og Fremtidsmuligheder. Og naar man i Noterne læser, at de fleste af Afhandlingerne i Bogen tidligere har været trykte som Avisartikler i «Beilage zur Allgemeinen Zeitung» og i «Münchener Neueste Nachrichten», forstaar man denne Optimisme. Kan sligt læses i vide Kredse — selv Artiklen om hellige Navne —, da maa tysk Publikum have en kraftigere aandelig Fordøjelse — ja, lad os hellere sige det rent ud: en langt højere Kultur, end vi andre kender til det indenfor vore Grænser.

Frederik Poulsen.

Papyrusfundene i Oxyrhynchos VI.

Af Hans Ræder.

Medens det 5te Bind af Grenfell og Hunt's *The Oxyrhynchus Papyri* i Modsætning til alle de tidligere kun indeholdt nogle faa, men til Gjengjæld baade omfangsrige og betydningsfulde Stykker, have Udgiverne ved Udgivelsen af det 6te Bind (London 1908) igjen slaaet ind paa den ældre Fremgangsmaade, at samle en større Mængde Papyrusfragmenter af alle Arter i det samme Bind.

Som sædvanligt aabnes Bindet med Stykker af bibelsk Indhold, til hvilke der dog ikke knytter sig nogen større Interesse. Mere Værd har et Fragment af nogle græske Acta Petri, som idetmindste i den Form ikke have været kjendte tidligere. Man har nok tidligere haft saadanne Acta baade paa Græsk og paa Latin og paa forskjellige andre Sprog, men i temmelig afvigende Skikkelser, saa at der har hersket megen Strid om Forholdet mellem de forskjellige Recensioner. Denne Strid synes at have faaet sin Afgjørelse ved det nye Fund, som gjør det sandsynligt, at der bagved den Form af Acta Petri, som foreligger i det ældste latinske Haandskrift (codex Vercellensis fra det 7de Aarh.), har ligget en græsk Original. Ogsaa af nogle Acta Johannis findes der et Par Fragmenter, som indeholde hidtil ukjendte Episoder af Værket.

Blandt Fragmenterne af profant Indhold indtage de talrige, tildels meget omfangsrige Fragmenter af Euripides's Hypsipyle den første Plads. Haandskriftet, som stammer fra omtr. 200 e. Chr., er desværre stærkt medtaget, men der forefindes dog saa store Partier af Tragedien, at man er i Stand til at rekonstruere hele Handlingens Gang. Sagnet kjendes paa Forhaand fra de mythologiske Forfattere, fra Statius's Thebais og fra spredte Notitser, men Euripides's Behandling afviger noget fra de andre Fremstillinger. Hypsipyle havde, som bekjendt, reddet sin Fader Thoas, da de andre Kvinder paa Lemnos dræbte deres Mænd. Da senere Argonauterne kom til Lemnos, fødte hun Ja-

son to Sønner, Euneos og Thoas, som Jason imidlertid (paa Tilbagevejen?) tog med sig til Grækenland. Hypsipyle blev derimod fordrevet fra Lemnos og fanget af Sørøvere, som solgte hende til Kong Lykurgos i Nemea, hvis lille Søn Opheltes hun blev sat til at passe. Dette er Forhistorien. I Tragedien synes Hypsipyle selv at have fremsagt Prologen, hvis første Vers anføres af Aristophanes i «Frøerne» 1211 ff. Da hun er gaaet ind, optræde hendes to Sønner, som ere ude for at lede efter deres Moder. Euripides kan ikke give Afkald paa den Effekt, at lade Hypsipyle, som viser sig igjen, da de banke paa Døren til Slottet, tiltale dem med Ordene: *ὦ μακαρία σφῷν ἡ τεκοῦσ᾽, ἥτις ποτ᾽ ἦν.* Uagtet Hypsipyle indvender, at der ikke for Tiden er nogen Mand i Huset, giver hun dem dog Husly. Der følger en Vexelsang mellem Hypsipyle og Choret (nemeiske Kvinder). Derpaa optræder Amphiaraos med nogle Ledsagere; han er paa Vej imod Theben. Han og Hypsipyle præsentere sig gjensidig for hinanden og fortælle deres Oplevelser. Amphiaraos beder Hypsipyle vise ham til en Kilde, og hun følger ud med ham. Efter en Chorsang, hvoraf der kun er levnet enkelte Brudstykker, kommer Hypsipyle fortvivlet tilbage og fortæller, at Barnet, som hun havde lagt fra sig undervejs, er blevet dræbt af en Slange[1]. Hun vil flygte ud af Landet, men Choret overbeviser hende om, at det er umuligt. Hvad hun da har besluttet sig til, er uklart; muligvis har hun frivillig tilstaaet sin Brøde for Dronningen, Eurydike. Denne finde vi senere optrædende overfor Hypsipyle, som bliver dømt til Døden. Paa dette Punkt er der adskillige Huller i Sammenhængen, men øjensynlig have nu Euneos og Thoas, der hidtil have opholdt sig i Huset, grebet ind og foranlediget Amphiaraos til at intervenere til Fordel for Hypsipyle. Hvor Texten igjen bliver sammenhængende, træffe vi Hypsipyle, som, idet hun føres til Døden, forsvarer sig overfor Eurydike, idet hun hævder, at hun ikke med Villie har foraarsaget Barnets Død:

ὡς τοῦ θανεῖν μὲν οὕνεκ᾽ αἰτία γ᾽ ἐγώ, .
τοῦ δὲ κτανεῖν τὸ τέκνον οὐκ ὀρθῶς δοκῶ.

Dette kalder hun Amphiaraos til Vidne paa, og Amphiaraos fortæller Eurydike, hvorledes Ulykken er gaaet til, og bevæger

[1] Det er dog usikkert, om Hypsipyle selv er Fortælleren, eller Digteren har indført et Bud.

hende til at skaane Hypsipyle. Han giver det dræbte Barn Navnet Archemoros og anordner Indstiftelsen af de nemeiske Lege. Efter en for største Delen tabt Chorsang bliver det ligeledes ved Amphiaraos's Hjælp oplyst, at Euneos og Thoas ere Hypsipyles Sønner, hvorpaa Amphiaraos fortsætter sin Krigerfærd mod Theben. I Slutningsscenen synes Dionysos at være optraadt og have sendt Euneos, der var Citharspiller, til Athen, hvor han vedblivende hædredes som Citharspillernes Skytspatron. Saaledes har Euripides forstaaet at sammenknytte det thebanske Sagn med den athenæiske Lokalkultus. Stykket har sikkert været meget virkningsfuldt.

Et andet mærkeligt Fund er en Del af en Kommentar til Thukydids 2den Bog. Den behandler de første 45 Kapitler (derunder altsaa Perikles's Gravtale), men med adskillige Huller. Den synes at være ganske uafhængig af de hidtil kjendte Scholier, men dens Værdi er dog ikke synderlig stor i og for sig. De fleste Forklaringer ere Ordforklaringer eller bestaa i, at Indholdet af en Sætning nærmere udvikles ved Omskrivning; enkelte Steder forklares paa flere Maader. Mange Forklaringer ere naturligvis rigtige eller indlysende, men Kommentatoren er dog ikke altid lige heldig. Hyppig illustrerer han sine Bemærkninger ved Digtercitater, særlig af Homer. Der findes dog lige i Begyndelsen een udførlig og ganske lærerig Note. I Anledning af Thukydids Bemærkning (II 1), at han har disponeret sin Skildring efter Somre og Vintre, indlader Kommentatoren sig paa en vidtløftig Imødegaaelse af Dionysios's Kritik af Thukydids Disposition. Dionysios havde (i sit Skrift om Thukydid cap. 9 ff.) bebrejdet Thukydid, at han ved at disponere sin Fortælling efter Sommer- og Vinterhalvaar i mange Tilfælde kommer til at adskille sammenhørende Begivenheder og føre sine Læsere fra Sted til Sted, og desuden havde han udtalt sin Misfornøjelse med, at Thukydid efter først at have sondret imellem den virkelige Aarsag til den peloponnesiske Krig, Athens voxende Magt, og den af Lakedæmonierne foregivne Aarsag, Athenæernes Understøttelse af Kerkyræerne, alligevel først behandler de sidstnævnte Begivenheder og først bagefter giver sig til at skildre Athens voxende Magt i Form af en Digression. Overfor denne Kritik bemærker Kommentatoren, at de andre Inddelingsprincipper, som andre Historieskrivere havde benyttet, og som Dionysios havde henvist til, vilde have kunnet give Anledning til langt mere grundede Bebrejdelser. Det havde været umuligt for Thukydid ved Skildringen af den

peloponnesiske Krig at benytte en lokal Disposition efter Herodots Forbillede, saa at han f. Ex. først fortalte alle de Begivenheder, der knyttede sig til Platææ, dernæst alle Peloponnesiernes Indfald, saa Begivenhederne paa Kerkyra o. s. v. Og hvis Thukydid som de senere Historieskrivere havde inddelt sin Fremstilling efter Olympiader eller efter Archontaar, havde han netop i langt højere Grad gjort sig skyldig i det, som Dionysios dadler ham for, nemlig i at rive Fortællingens Traad over paa upassende Steder. Overfor den anden Indvending forsvarer Kommentatoren Thukydid ved at sige, at da hans Hovedemne var den peloponnesiske Krig, gik det ikke an som et Tillæg dertil først at skildre de tidligere Krige lige fra Perserkrigenes Tid; og desuden var det en Historieskrivers Pligt først at fremlægge de aabenbare og anerkjendte Aarsager til de Begivenheder, han vilde skildre, inden han indlod sig paa de dybere liggende Aarsager.

I Sammenligning med disse to Fund have de øvrige Brudstykker af litterær Art en forholdsvis ringe Betydning. I et Komediefragment fremstilles en Scene, der er temmelig forskjellig fra, hvad vi ellers ere vante til at se fremstillet i Komedierne, idet den forestiller en Slave, som paa Grund af en eller anden formentlig Skarnsstreg skal brændes levende. — Nogle Scholier til Aristophanes's «Acharnerne» udmærke sig ligesom Thukydidkommentaren ved ikke at ligne de hidtil kjendte Scholier; de ere imidlertid meget kortfattede. — Fremdeles findes et Par Stumper af et historisk Værk, som synes at være et Udtog af Herodot, da de fundne Partier følge Herodots Fremstilling (VII 148—152 og 163) nøje, men give hans Fortællinger i stærkt forkortet Form; Udtog af historiske Værker ere jo meget almindelige blandt de ægyptiske Papyrusfund. Som den mulige Forfatter nævne Udgiverne, men kun med stærkt Forbehold, Theopomp, om hvem det berettes, at han skrev et Udtog af Herodot. — Endelig maa blandt Fundene af hidtil ukjendte Litteraturværker nævnes et Brudstykke af en Tale mod Demosthenes, hvem det i kraftige Vendinger bebrejdes, at han holdt chauvinistiske Taler, endskjøndt han aldrig havde hørt Lyden af en Trompet. Da Talen synes at forudsætte en Situation, der ligger forud for Slaget ved Chæronea, men paa den anden Side aabenbart hentyder til Steder i Demosthenes's Kranstale, er det maaske blot et rhetorisk Øvelsesprodukt.

De fundne Brudstykker af hidtil kjendte Værker frembyde som sædvanligt ingen større textkritiske Overraskelser; selv paa stærkt mistænkte Steder stemme Læsemaaderne ofte med de middel-

alderlige Haandskrifters. Af Thukydid findes flere Brudstykker (af 2den, 3die og 5te Bog), og her kommer tillige den ovenfor omtalte Thukydidkommentar i Betragtning, da der i den findes Stykker af Thukydids Text. Af de Steder, hvor der er Strid mellem de to Haandskriftklasser, følger Pap. i 7 Tilfælde B og i 4 Tilfælde C. Medens Haandskrifterne II 12,2 alle have *ἐξεστρατευμένων*, har Pap. *ἐκστρατευομένων* med Varianten *στρατευόντων*. II 22,3 have Haandskrifterne blandt nogle opregnede thessaliske Stammer *Παράσιοι* (med Varianten *Περάσιοι* i B) *Κραννώνιοι Πειράσιοι*. Udgiverne pleje her at slette *Παράσιοι,* da dette Folk ellers hører hjemme i Arkadien, og i Tilslutning til Strabon og Steph. Byzant. at rette *Πειράσιοι* til *Πυράσιοι*. Pap. har imidlertid paa første Sted *Πειράσιοι*, som i Kommentaren afledes af *Πηρεία* (med Henvisning til *B* 766), hvorhos der som Variant dertil nævnes *Παράσιοι* (*ἁμαρτάνουσι δὲ οἱ γράφοντες Παράσιοι, ἔστιν γὰρ τῆς Ἀρκαδίας*), hvoraf synes at fremgaa, at Texten ikke har haft *Πειράσιοι* efter *Κραννώνιοι*; den rigtige Læsemaade er altsaa af Varianten bleven trængt et andet Sted hen. Læsemaaden *Πυράσιοι* finder ingen Støtte. Endelig maa nævnes, at II 11,9 bekræftes Hudes Konjektur *ὑμῖν* (for *ἡμῖν*) og V 97 Krügers Konjektur *ἔξω τοῦ καὶ* (for *ἔξω καὶ τοῦ*).

De fleste andre Fragmenter af opbevarede Skrifter have kun ringe Betydning. Der findes Stykker af Hesiodos, Apollonios Rhodios, Sophokles (Ant. 242 har Pap. med den bedste Overlevering *σημαίνων,* medens Udgiverne foretrække *σημανῶν*), Platon (Euthydemos og Lysis) og Demosthenes. Det eneste latinske Stykke er af Sallusts Catilina; her findes 6,2 Sætningen: *ita brevi multitudo dispersa atque vaga concordia civitas facta est,* som ellers ikke har stor Autoritet for sig og udelades af mange Udgivere.

Som en Overgang til de illitterære Fragmenter findes et Par Smaastykker af mere folkelig Art. Saaledes nogle Regler, om hvad man skal gjøre, naar Statuer rammes af Lynet. Der sondres imellem det Tilfælde, at det er en fattig Mands Statue, og at det er fornemme Folks. I første Tilfælde betyder det Ulykke for hele hans Slægt, saafremt da Statuen falder helt omkuld, og der bør da foretages en Mængde Ofringer og andre Ceremonier; for det andet Tilfældes Vedkommende mangle Reglerne. Fremdeles nogle Regler for, hvorledes man skal tage Varsler.

Den sidste Del af Bindet er optaget af Dokumenter af mangfoldige Slags. Her er der dog kun Anledning til at omtale nogle

faa af dem. En Ansøgning, der dog for største Delen er tabt, gjør os bekjendte med en Anordning om Beskikkelse af Værger for forældreløse Børn, udstedt Aar 287 af Præfekten Flavius Valerius Pompeianus. En Fødselsanmeldelse, indsendt af en romersk Borger til Præfekten i Alexandria, udmærker sig ved at være skrevet paa Latin, dog med en kort græsk subscriptio. En Malermester leverer et Overslag over, hvad det vil koste at male forskjellige nærmere specificerede Dele af den offentlige Badeanstalt. Da dette Overslag er numereret med 127 og fundet sammen med et andet Dokument, som er stilet til den samme Embedsmand og numereret med 128, men iøvrigt har et helt andet Indhold (en Lægeerklæring), er det aabenbart et Brudstykke af den paagjældende Embedsmands Protokol.

Af Klager findes der en temmelig stor Mængde. Den mindreaarige Didymos beklager sig over, at hans Moder har bedraget ham. En Postfunktionær beklager sig over, at nogle Æseldrivere, som han har under sig, forsømme deres Pligt. En Kone klager over, at en Mand har jaget efter et Par Grise, som tilhørte hende, men var løbet fra hende o. s. v. I et mærkeligt Dokument, hvori en Kone klager over sin Mands slette Gjerninger, opregnes en Mængde frygtelige Ting: han har spærret sine egne og hendes Slaver samt hendes Plejedøtre m. Fl. inde i Kjælderen, slaaet dem fordærvet, klædt Plejedøtrene af og stukket Ild paa dem, hvilket er ulovligt (*ἃ οὐ ποιοῦσι οἱ νόμοι*); desuden har han gjemt Nøglerne for hende og skjældt hende ud «igjennem Næsen». Efter at have gjort mange andre Ting havde han tilsidst sagt, at om en Maaned vilde han tage sig en Maitresse (*πολιτική*). Den sidste Beskyldning bekræftes med Ordene: *ταῦτα δὲ οἶδεν ὁ θεός*.

Endelig findes der endnu en Del Breve, mest om Forretningsanliggender. Mest tiltalende er et Brev fra en Moder til hendes Søn. Hun udtaler sin Sorg over, at hans Lærer er rejst fra ham; hun havde forinden spurgt Læreren om, hvordan han havde det, og hvad han læste, og han havde svaret, at han læste *τὸ ζῆτα* (ɔ: 6te Bog af Iliaden eller Odysseen). Nu gjælder det, om han ved Hjælp af sin Hovmester (*παιδαγωγός*) kan finde en ny Lærer. Hun slutter med mange Hilsener.

Det er et rigt og afvexlende Stof, som de utrættelige Udgivere paany i mønstergyldig Bearbejdelse have lagt frem for os.

Anmeldelser.

Georges Radet, Cybébé. Etudes sur les transformations plastiques d'un type divin. Bordeaux 1909. 130 pp. + V planches.

La première partie de cette étude est un recueil complet des monuments où se trouve figurée la déesse que Gerhard avait dénommée Artémis persique ou Anahita[1], mais qu'on a pris l'habitude d'appeler, après les convaincantes démonstrations de M. Studniczka, *πότνια θηρῶν*[2]. C'est là une sorte de surnom qui désigne en Grèce, suivant les endroits, des divinités très diverses[3]. En même temps que l'énumeration et la bibliographie des monuments, la monographie de M. Radet a le grand mérite de donner d'excellentes reproductions de presque tout le matériel ce qui permet d'étudier l'ouvrage sans escalader, toutes les cinq minutes, une échelle de bibliothèque à la recherche des gravures indiquées. Qu'on admette ou non les idées de M. Radet, tout le monde doit lui savoir gré de sa méthode.

Pour les monuments énumérés on désirerait parfois des rapprochements plus précis; ainsi la coiffure que portent les femmes sur les plaques de Camiros (p. 8 et suiv.) devait être comparée à celle des figures réunies à ce propos par Furtwängler[4] plutôt qu'à celle de la dame Nésa, statue de l'ancien Empire égyptien. La coiffure n'est pas égyptisante et n'a aucun rapport avec le klaft; elle paraît bien d'origine grecque et appartient au VIIe siècle. M. Radet veut dater un cachet d'ivoire de l'Artémision d'Ephèse (p. 7 n° 4) antérieurement au VIIe siècle, mais la tresse enroulée en spirale que semble porter la femme se retrouve souvent dans les œuvres grecques encore du VIIe siècle influencées par l'art de la Syrie[5].

---

[1] Arch. Zeit. 1854 p. 177 suiv.

[2] Kyrene, eine altgriechische Göttin. Leipzig 1890 p. 155 suiv.

[3] Cf. mon article Arch. Jahrb. 1906 p. 186.

[4] Münchener Sitzungsber. 1906 p. 469 suiv.

[5] Furtwängler, Antike Gemmen I pl. I 8 et pl. V 43. III p. 7 fig. 4. Humann-Puchstein, Reisen in Kleinasien und Nordsyrien Taf. 46. Perrot-Chipiez IV p. 665 fig. 327 et p. 808 fig. 390. Botta, Monuments de Niniveh II pl. 123—136 (prisonniers syriens). Mélanges Perrot p. 255 (P. Paris). Excavations at Ephesus pl. XXIX 6 et 8. Journ. of hell. stud. 1881 p. 304. Perrot-Chipiez III p. 857 fig. 625. etc.

M. Radet a parfaitement démontré que, dans les monuments mycéniens et géométriques, la «dompteuse des bêtes» est représentée sans ailes. De même encore la déesse figurée sur les boucliers crétois et celle qui apparaît sur une plaque d'or trouvée à Ephése, dans la plus basse couche, tandis que la figure représentée sur une plaque d'ivoire du même lieu, trouvée un peu plus haut, mais appartenant encore au VIIe siècle, porte déjà les ailes[1]. L'idée même de représenter des dieux domptants des bêtes se retrouve en Egypte (déjà à l'époque préhistorique[2]) et en Assyrie. En Egypte en particulier Horus est figuré étranglant des lions et monté sur des crocodiles[3]. Nous connaissons aussi en Grèce, ce que M. Radet ne mentionne pas, des dompteurs mâles et ailés de l'époque archaïque[4]. C'est probablement une invention ionienne, comme conclut aussi M. Radet, que l'attribution d'ailes à la *πότνια θηρῶν*. Les Ioniens ont la manie des ailes[5]. Mais il ne faut pas croire que cette manie se soit, au début, bornée à cette divinité, et faire dériver d'elle les autres déesses ailées, telle que Mélissa, d'abord également sans ailes[6], et même la Nikè volante. Les vases cités à l'appui de cette dernière hypothèse ne prouvent rien; l'oiseau et les bêtes opposés et juxtaposés sont de simples motifs de remplissage. Quant au motif que M. Radet propose d'attribuer à la Nikè de Délos, comment se serait-il perdu au point que jamais, malgré les nombreuses répliques, même un petit bronze n'en ait conservé la trace[7]?

M. Radet a autrefois reconnu dans la déesse représentée sur la fameuse stèle de Dorylée Anahita. Cette dénomination fut condamnée par M.M. Studniczka et Koerte, parce que des représentations de cette Artémis persique ne furent consacrées qu'au IVe siècle par Artaxerxès II Mnémon. M. Radet soutient maintenant qu'il s'agit d'une simple querelle de mots, comme s'il avait dit Jupiter ou Cérès au lieu de Zeus ou Démeter. Mais, tandis

---

[1] Excavations at Ephesus pl. III 10 et XXVI 6.

[2] Capart, Primitive art of Egypt p. 71.

[3] Cf. p. ex. Milani, Studi e Materiali I p. 171. Pour l'Assyrie et la Perse cf. Furtwängler: Gemmen I Taf. I 9, 13, 14, 16.

[4] Journ. of hell. stud. XIII 1892/93 p. 258 suiv.

[5] Savignoni, Röm. Mitt. 1897 p. 311. Klein, Kunstgeschichte I p. 189. Pollak, Röm. Mitt. 1906 p. 325. Zahn, Arch. Jahrb. 1908 p. 172. Cf. pourtant la «dompteuse» nue aux ailes sur le cylindre hittite, Furtwängler, Gemmen I pl. I 6.

[6] Pfuhl, Athen. Mitt. XXVIII 1903 pl. V 1—3 et p. 225.

[7] Voir maintenant Ed. Schmidt: Der Knielauf. München 1909.

que les représentations de Zeus et de Jupiter ne diffèrent guère, Anahita est absolument différente de la *πότνια θηρῶν*, puisque — divergence essentielle — elle est figurée sans ailes et sans bêtes domptées.

Dans la seconde partie de son livre, M. Radet a voulu démontrer que cette *πότνια θηρῶν*, qui fut à Sardes la déesse Cybébé (Hérod. V 102), y a survécu sous divers noms, tels que Mater, Anahita, Korè.

Arrivé à Sardes en 462, Thémistocle retrouva dans le *Métroon* une statue de bronze de provenance athénienne (Plut., Themist., XXXI 1), ce qui prouve l'existence d'un culte de Mater à Sardes à cette époque. Nous admettons volontiers avec M. Radet, vu l'assimilation courante de Cybèle et de Mater, que ce Métroon était le Cybébeion reconstruit après la destruction du sanctuaire sous les guerres médiques. M. Radet a également rendu fort probable l'hypothèse que l'autel d'Artémis devant lequel eut lieu, d'après Xénophon (Anab. I 6, 7), la réconciliation d'Orontas avec Cyrus le Jeune vers la fin du Ve siècle, ne fut pas, comme on le dit d'ordinaire, l'autel de l'Artémis d'Ephèse, mais un autel d'Artémis à Sardes. Car l'existence d'un sanctuaire de cette déesse, auquel semble se rapporter aussi un passage de Pausanias (VII 6, 6), est attestée d'une façon certaine par une inscription de 253 découverte à Didymes par M. Haussoullier. Mais cette Artémis de Sardes est-elle vraiment la déesse Cybébé transformée en Artémis persique ou Anahita? Pour cela, il faudrait supposer que le culte persique avait expulsé l'ancienne déesse indigène. Or, la règle est que les noms et les cultes des anciens dieux persistent dans un pays malgré l'invasion d'un nouveau peuple et des nouvelles divinités. Et comment admettre que les Perses qui, après l'avoir détruit contrairement aux ordres de Darius, restaurèrent le Cybébeion, aient aboli plus tard ce culte en consacrant le sanctuaire à une de leurs propres divinités? Partout, les Perses ont respecté les cultes locaux et se sont contentés d'établir à côté d'eux leur culte national, comme aujourd'hui les Turcs dans les pays chrétiens d'Orient

Par une dernière transformation Artémis serait devenue la Korè que représentent. sous le règne de Caracalla, les monnaies de Sardes. Mais, sur les monnaies de Sardes et de Hypaepa (Radet p. 78, no. 12) où Anahita figure à côté de Korè, l'image de cette dernière porte des marques de style archaïque qui font remonter l'origine de ce type bien au delà de 262 et même au

delà de l'époque où Anahita aurait reçu la forme iconique. On ne peut regarder que comme insuffisamment démontré et même peu vraisemblable cette évolution de la même divinité, on pourrait presque dire cette persistance du monothéisme à Sardes que M. Radet déduit de la mention, à des époques diverses, de divinités différentes.

Malgré les quelques doutes que nous avons exprimé sur les idées générales, on ne peut nier que cet ouvrage soit des plus utiles, et il serait fort à désirer de voir consacré aux études de mythologie grecque un plus grand nombre de semblables monographies.

Frederik Poulsen.

Kr. Nyrop, Grammaire historique de la langue française. Tome troisième. Copenhague 1908, Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag. VI + 459 s.

De båda första delarna av föreliggande arbete hava visat sig motsvara ett känt behov och motsvara det på ett förträffligt sätt. De hava båda av den vetenskapliga kritiken rönt ett synnerligen gynsamt mottagande, och om den spridning de vunnit i intresserade kretsar vittnar bäst det faktum, att den första delen sedan flera år är tillgänglig i en andra, omarbetad upplaga.

Samma förtjänster, som gjort de båda första, ljudläran och formläran omfattande delarnas popularitet, torde även garantera den nu utkomna, tredje, åt ordbildningsläran ägnade volymen en säker framgång. Innehållet är mycket rikhaltigt och värdefullt, framställningen klar och överskådlig och, såsom allt vad författaren skriver, lättfattlig och underhållande.

Själva ämnet för denna del kan sägas erbjuda på samma gång större och mindre svårigheter än de avdelningar av grammatiken, som i de föregående behandlats. Större, ty förarbetena äro på ordbildningslärans område endast i relativt ringa utsträckning undangjorda, medan såväl ljudläran som formläran äro grundligt bearbetade. Prof. Nyrop har visserligen kunnat draga fördel av många förträffliga detaljundersökningar, bland vilka några av stor betydelse (Darmesteters, Lenés m. fl.), men någon större speciellt åt franskans ordbildningslära ägnad framställning har icke förut presterats. Å andra sidan är en sådan framställning på grund av

själva sin natur ur vissa synpunkter mindre fordrande. Det kan icke begäras, att författaren skall taga ståndpunkt till eller ens alltid behöva framhålla de mångfaldiga problem, som äro förknippade med de olika till ordbildningsläran hörande företeelserna. Hans arbete skulle i så fall antaga ett många gånger större omfång än förhållandena kunna medgiva och även för övrigt stöta på oöverkomliga svårigheter. Detta arbete måste därför nödvändigvis till stor del inskränka sig till ett uppräknande och grupperande av fakta efter vissa angivna och motiverade synpunkter. Varje suffix, varje sammansättningsform, månget enskilt nybildat ord har sin särskilda historia, till vilken sluta sig frågor, vilkas detaljerade behandling måste överlemnas åt specialundersökningar. Prof. Nyrops arbete är, oavsett dess betydelse såsom en utmärkt, allmänt orienterande översikt och såsom ett innehållsrikt repertorium, förträffligt såsom bas för dylika undersökningar. Man skall där lätt finna utgångspunkter för detaljstudier av vikt och intresse.

Författaren börjar sitt arbete med en allmän inledning ägnad åt ordbildningens arter, de nya ordens datering och deras öden i språket samt slutligen åt de onomatopoetiska företeelserna, vilka bli föremål för en ovanligt utförlig behandling, som visserligen synes mig åtminstone delvis ligga utanför ämnet, men som i alla händelser är av obestridligt intresse.

Därefter vidtager bokens, såsom naturligt är, vidlyftigaste del, suffixläran (s. 35—203). Efter att i ett inledande kapitel hava behandlat en del förberedande frågor, såsom skillnaden mellan *levande* och *döda* suffix, sammansatta ords utbildning med suffix m. m., övergår författaren till en framställning av de formella förändringar, som i vissa fall drabba stamordet, då ett suffix lägges till det samma: vokalvexling beroende på accentlägets förskjutning (sel — salière, bœuf — bouvier etc.), utljudande vokalers öden (Gambetta — gambettiste, Figaro — figaresque, opportun — opportuniste etc.), de olika finala konsonanternas förändringar (blanc — blanchet, naïf — naïveté etc.), ändelsens bortfall, förblandning av suffix (Meyer-Lübke's *Suffixverkennung* och *Stammverkennung*: plafond — plafonner, ferblanc — ferblantier, bijou — bijoutier, normand — normanisme, ornement — ornemaniste etc.) samt slutligen några ortografiska förhållanden.

Rörande de under rubriken *Chute de la terminaison* upptagna företeelserna förefaller det mig, som om de delvis höra till ett annat kapitel, nämligen det som (s. 241) bär titeln *Dérivation*

régressive. Författaren synes i vissa fall, och så här, hava såsom indelningsgrund föredragit rent yttre synpunkter framför företeelsernas verkliga natur. Om till *nerférure* bildas ett *nerférer*, därför att infinitivmärket *-er* och abstraktsuffixet *-ure* ofta bilda avledningar av samma stam, så är väl detta i grunden alldeles samma fenomen, som då till *violet* bildas ett *violâtre* och ett *violir* (jfr. blanchet, blanchâtre, blanchir). Man har i båda fallen slutit till en i själva verket obefintlig stam. Det förhållande, att denna stam i vissa fall användes enbar (démocrate < démocratie) i andra fall utbildad (officiat < officier) kan icke upphäva företeelsernas psykologiska samhörighet.

Följer så efter några förberedande anmärkningar rörande suffixens användning och betydelse samt rörande suffixbyten behandlingen av de speciella suffixen. Författaren sysselsätter sig först med nominalsuffixen, vilka indelas i latinska suffix av populär bildning, latinska suffix av lärd bildning, suffix av främmande (germanskt, sydromanskt, diverse) ursprung, i franskan bildade suffix samt suffix av oviss härkomst. Därefter behandlas verbalsuffixen under tvänne rubriker: omedelbar och medelbar härledning. Inom var och en av dessa olika grupper äro suffixen alfabetiskt ordnade, och under varje suffix lämnas upplysningar rörande dess förekomst vid olika slags stamord, dess betydelse samt för övrigt rörande analogiska eller anomala bildningar m. m., som på något sätt sluta sig till suffixet i fråga. Det är ofta ganska utförliga och alltid lärorika redogörelser, man här finner. Det är lika litet här som i fråga om övriga delar av arbetet min avsikt att ingå på en granskning i detalj, men jag antecknar dock några punkter, i vilka jag ej kan dela författarens mening.

Själva den gruppering av suffixen, som prof. Nyrop valt, är utan tvivel i ett arbete sådant som detta praktisk, i det författaren lätt finner lämplig plats för allt vad han vill meddela och läsaren utan svårighet finner sig till rätta. Men det kan å andra sidan icke bestridas, att mycket som hör nära tillsammans på detta sätt drages i sär. För min del skulle jag helst se suffixen ordnade i grupper efter betydelsen (abstraktsuffix, diminutivsuffix, nomina agentis etc.), varvid en alfabetisk förteckning ju kunde tjäna som vägledning. I viss mån har emellertid prof. Nyrop sökt råda bot på antydda oegentlighet genom hänvisningar och anticiperande anmärkningar.

På tal om suffixet *-ance* §§ 169—172 synes oss författaren, liksom på en del andra ställen, där en enkel ändring i stavningen

ges rang av ett suffixbyte, skänka för mycken betydelse åt ortografien. Att *-entia* utbyttes mot *-antia* i folkliga ord i sammanhang med generaliseringen av *-antem* är naturligt. Att sedan suffixet inlånats på lärd väg och i skrivningen behållit *e* är icke mindre naturligt. Men även många ord på *-ance* äro lärda och för den modärna språkkänslan äro *-ance* och *-ence* ett och samma suffix. — I § 172 där formerna *déchéance* och *décadence* nämnas hade varit skäl erinra även om den verkligt populära formen av *cadentia* : *chance.*

Suffixet *-eé*, § 198, är väl icke «de formation populaire» utan vad Meyer-Lübke kallar halvlärt. — Är icke *époussette* § 223 snarare ett postverbalt substantiv till *épousseter*? — Till § 224 kan observeras att *-ette* även har abstrakt betydelse, ex. *causette.* — Att upptaga ordslutet *-euil* i *cerfeuil* etc. såsom ett suffix synes mig oriktigt. Såsom suffix är *euil* alltigenom av analogisk natur. — I § 236 borde väl antydas uppkomsten av fem. *-euse* til *-eur.* — Suffixet *-ie*, som jag inom kort får tillfälle på annat håll närmare behandla, kan efter min mening icke sägas gå till baka på latinskt *-ĭa*, som skulle blivit *-īa* under grekiskt inflytande. — Ett tryckfel torde väl föreligga § 281, där förf. såsom etymon till *-oison* anger *-otionem.* — Även om *-ible,* §§ 319—20, får jag tillfälle tala i annat sammanhang. I en del ord representerar *-ible* efter min åsikt den populära reflexen av *palatal* + *ĭbilem*, vilket naturligtvis icke hindrar, att det i övervägande grad upptagits på lärd väg. — § 322 nämnes det lärda *-ime*, men *-issime* (*richissime* etc.) är ingenstädes upptaget.

I den åt suffix av franskt ursprung (§ 377 ff.) ägnade framställningen äro, synes det mig, skilda saker på ett ej alldeles lämpligt sätt sammanförda. Med sekundära suffix anser jag lämpligast beteckna sådana som *-erie, -eraie*, uppkomna genom förening av tvänne suffix. Men att här införa sådana redan i det föregående behandlade företeelser som suffixets på missuppfattning beroende utvidgning med ett *t* (*cafétière* etc.) och att dela upp denna företeelse i olika suffix, *-tage, -terie, -teur* etc. synes mig oegentligt. Det ifrågavarande *t* är expedierat redan i § 89. — Även gruppen 2 av de utvidgningar som i § 379 uppräknas förefaller vara av en helt annan karaktär än de övriga och karaktäriseras ej med orden *addition d'une voyelle simple.* Hellre borde den kallas missuppfattade lärda suffix och alls ej blandas tillsammans med populära företeelser, då ju motsvarande skillnad i det föregående är vidmakthållen. Endast grupperna 3 och

4 av § 379 vore således efter min uppfattning det rätta ämnet för ifrågavarande kapitel, som då lämpligen kunde få titeln sekundära suffix, ty måhända finna vi här ej blott franska utan även latinska bildningar. — Borde icke i § 393 *chevalerie* strykas? Just i detta ord har väl samhörigheten med *chevalier* aldrig upphört att kännas.

Bokens nästa huvudavdelning behandlar prefixbildningarna, även de indelade efter prefixens folkliga, lärda eller främmande ursprung och inom varje avdelning i bokstavsföljd.

Härpå följer framställningen av den regressiva derivationen, vars karaktäristiska drag enligt författaren är att ordet minskas med en initial eller en final stavelse, och vilken indelas i *décomposition* och *formation postverbale*. *Décomposition* är knappast någon lämplig benämning på de därunder sammanfattade företeelserna (pouiller < dépouiller; indifférer < indifférent; violet < violette). Dels passar den i själva verket lika bra till de postverbala bildningarna, dels för den tanken på komposita, som ju blott föreligga i den första, två ord omfattande, gruppen. Av dessa ord torde för övrigt *chaux* lika väl kunna kallas ett postverbalt adjektiv av *chausser*. Den enda logiska indelningen av de regressiva derivationsformerna är väl efter den psykologiska utgångspunkten och resultatet: 1) prefixkompositum > enkelt ord, 2) suffixavledning > stamord, 3) femininform > maskulinform, 4) verb > substantiv etc.

Vad särskilt den postverbala derivationen angår, synes mig förf. med Lené oriktigt utgå från infinitiven såsom den grundform, genom vilkens apokopering det postverbala substantivet uppkommit. Med Gaston Paris tror jag, att man icke bör fästa mera (utan snarare mindre) vikt vid infinitiven än vid verbets övriga former och att det sålunda visst icke alltid ens behöver antagas någon apokop. Det kan med andra ord likaväl vara med utgångspunkt från proportionen *canto* — *cantus* som från *cantare* — *cantus* man fått ett *costus* till *costo* (i st. f. *costare*). Ser man saken på det sättet, blir det också vida naturligare, att substantivets vokal så ofta får den valör, som framträder i de stambetonade formerna av verbet. Att detta, såsom i anmärkningen till § 543 säges, aldrig skulle vara fallet med feminina former, dementeras av de i § 548 uppräknade formerna *liève, cueille, crième.*

I den följande åt sammansättningen ägnade avdelningen av arbetet kritiserar förf. Darmesteters indelning i *juxtaposition* och *composition par ellipse* (Meyer-Lübke: *Zusammenrückung* och

Zusammenfügung), vilken ersättes med en gruppering i koordinerande och subordinerande sammansättningar. Att beteckna attributet såsom koordinerat med sitt huvudord förefaller oegentligt. Men även oavsett detta, kan jag icke finna att Nyrops indelning betecknar något framsteg. Att substantiv numera i många fall få adjektivisk användning, hindrar icke att bildningar sådana som *chou-fleur* förutsätta en ellips och alltså äro av en annan natur än t. ex. *vinaigre*. *Vinaigre* är *du vin* (*qui est*) *aigre* men *chou-fleur* icke *du chou* (*qui est*) *fleur*. *Vinaigre* är en syntaktisk förbindelse som endast så småningom sammansmält till ett ord. *Chou-fleur* har från sin första tillkomst varit, vad det fortfarande är, ett substantiv. Ännu mindre kan väl *café-concert* till sin natur jämnställas med *bonhomme* eller *vinaigre*. Att *arrière-boutique* visar samma karaktär som *surpoids* etc., kan vara sannt men sammanhänger därmed att även prefixbildningen, detta mellanting mellan avledning och sammansättning, kan vara elliptisk. — Efter författarens system borde väl vidare imperativbildningen inordnas under den subordinerande sammansättningen (jfr. § 554, 2) i stället för att bilda ett med den samma jämnställt kapitel.

De återstående avdelningarna av prof. Nyrops arbete, samtliga intressanta och innehållsrika, äro ägnade åt partiklarna (adverb, prepositioner, konjunktioner och interjektioner), *dérivation impropre* (övergång av ett ord till annan ordklass) samt genusbildningen. Den andra av dessa avdelningar är tämligen kortfattad, såsom naturligt är, då förf. knappast kan undgå att i betydelseläran återkomma till hithörande frågor. Den tredje lemnar en lärorik framställning av de orsaker, som bestämma ett ords genus, vare sig nu dessa orsaker sammanhänga med ordets betydelse eller med dess form.

Liksom föregående delar är även denna försedd med en bibliografi, som emellertid kunde varit rikligare. Rörande suffixet *-ement* m. fl. hade sålunda hänvisning bort förekomma till Darmesteters artikel om protoniken, rörande suffixet *-esse* till Mussafias artikel om y-förbindelserna, rörande *-ittum*, *-ottum* till Hornings utredningar, rörande *oisif* till Toblers artikel, rörande adverbialbildningen till samma författares uppsats i V. B. I för att blott nämna ett par exempel.

En *table analytique* och ett *index des mots* avsluta arbetet och underlätta dess användning.

De reflektioner och invändningar, läsningen av Nyrops arbete

framkallar och av vilka jag härovan uttalat några, kunna naturligtvis i ingen mån fördunkla dess stora förtjänster. Detta arbete ökar än ytterligare, och i betydande grad, den redan förut stora tacksamhetsskuld, vari den romanska filologiens idkare stå till dess författare.

Lilla Furusund, Juni 1909.

Erik Staaff.

Ernst Krause, Diogenes von Apollonia. I—II. Beilage zu dem Jahresberichte des königlichen Gymnasiums zu Gnesen. Posen 1908—09. 16 + 16 S. 4°.

Det philosophiske System, som opstilledes af Diogenes fra Apollonia, Anaxagoras's Samtidige, er os ganske godt bekjendt, dels gjennem talrige Referater, dels gjennem nogle ret omfangsrige Fragmenter af hans egne Skrifter. Paa Grundlag af disse har Krause forsøgt at give en sammenhængende Oversigt derover, og dette er i det Hele lykkedes ham godt. Højst tvivlsomt er det dog, om han har Ret i sin Paastand (II 7), at Diogenes, naar han lærer Existensen af utallige Verdener, dermed mener Verdener, som følge efter hverandre i Tiden, saa at der kun existerer een ad Gangen. Særlig interessant er Diogenes's af Aristoteles opbevarede Beskrivelse af det menneskelige Blodkarsystem, som Krause har illustreret med en Tegning, idet han tillige paa en meget instruktiv Maade belyser Fejlene deri og forklarer deres Opstaaen.

En enkelt Udvikling synes mindre begrundet. Krause hævder (I 7 ff.), at Simplikios har Uret i at tillægge Diogenes flere Skrifter foruden *Περὶ φύσεως*, men hans Bevisførelse er svag. Naar Simplikios anfører Steder af Diogenes, hvor denne selv med Anvendelse af Perfektumsformen citerer andre af sine Skrifter, er det misligt at antage, at han dermed i 1ste Bog af sit Skrift sigter til Steder i Skriftets senere Dele, som Simplikios ikke har kjendt. Og at Simplikios kun har kjendt 1ste Bog, kan ikke sluttes af, at han som Indhold af *Περὶ φύσεως* blot angiver, at der i Grundstoffet findes megen Fornuft, hvilket skal være for magert et Indhold for et helt philosophisk Værk; thi i Simplikios's Ord (*προτίθεται διὰ πολλῶν δεῖξαι*) ligger ikke, at dette var Værkets hele Indhold.

Hans Ræder.

Pindari carmina cum fragmentis selectis edidit *Otto Schroeder*. Lipsiae 1908, Teubner. XII + 360 S.

Denne Udgave fremtræder som en Afløser af Christs lille Pindarudgave i den Teubnerske Samling. Den er selvfølgelig udarbejdet paa Grundlag af Udgiverens store Pindarudgave, som udkom i 1900, men dens Udseende afviger dog temmelig stærkt fra dennes. I metrisk Henseende er at mærke, at Udgiveren har gjennemført Inddelingen i de af ham paaviste korte Kola, en Inddeling, der i mange Tilfælde nærmer sig stærkt til den, man fulgte før Böckh's Tid. Dog har han selvfølgelig ved Siden af den ogsaa bibeholdt Böckh's Versinddeling. I de metriske Schemaer, som forefindes før hver enkelt Ode, har han opstillet en Række Tal, som skulle vise, at der indenfor hver enkelt Strophe findes en stor Regelmæssighed i Fordelingen af de betonede Stavelser.

En Sammenligning med Christs Udgave viser ved første Øjekast en forbavsende Simplifikation af det kritiske Apparat, som væsentlig skyldes den Sondring mellem to Haandskriftklasser, som var gjennemført i den større Udgave. Idet saaledes en Række Haandskrifter kunne betegnes ved eet Tegn, og der ogsaa i andre Henseender er anvendt en meget knap Udtryksmaade, har Apparatet i høj Grad kunnet begrænses. Endelig er der ogsaa udvist stor Sparsommelighed med Anførelsen af Konjekturer, som ikke have fundet Optagelse i Texten. Hvem der ønsker nøjere Besked, maa naturligvis raadspørge den store Udgave.

I een Henseende byder imidlertid den lille Udgave Noget, som man forgjæves vil søge i den store, nemlig de Fragmenter af Pæaner og andre Digte, som ere komne for Dagen ved de sidste Aars Papyrusfund. Her, hvor Texten ofte maa suppleres ved Konjektur, er det en Selvfølge, at det kritiske Apparat i større Omfang har maattet give Plads for de Lærdes Formodninger.

Den nyttige og bekvemme Udgaves Brugbarhed forøges yderligere ved en pindarisk Chronologi, en Litteraturfortegnelse og et Register over Egennavnene.

Hans Ræder.

C. Suetoni Tranquilli opera. Vol. I. De vita Caesarum libri VIII. Recensuit *Maximilianus Ihm*. Editio minor. Lipsiae 1908, Teubner. XVIII + 359 S.

Kun et Aar efter 1ste Bind af Ihm's større Udgave af Suetonius er i Bibliotheca Teubneriana udkommet en mindre Udgave, som vil gjøre Fyldest for de fleste Læsere. Da den i enhver Hen-

seende er baseret paa den større Udgave og i Virkeligheden kun indeholder et Uddrag af denne, vil det være nødvendigt i Korthed at gjøre Rede for det textkritiske Grundlag, hvorpaa den større Udgave er bygget. Den første Plads blandt de opbevarede Suetonhaandskrifter indtager en Memmianus (i Paris), hvorefter følger en Gudianus (i Wolfenbüttel). De øvrige Haandskrifter, som ere meget talrige, men mindre værdifulde, sondrer Ihm i to Klasser, dog saaledes, at han lader et Vatikanerhaandskrift indtage en Særstilling indenfor den ene Klasse. Alle Haandskrifter indeholde en stor Mængde Fejl, som dog for en stor Del ere rettede af senere Hænder, dog saaledes, at ved Rettelserne mange nye Fejl og Interpolationer ere opstaaede. I mange Tilfælde kommer det saaledes til at bero paa et Skjøn, om man vil følge de Læsemaader, der have den bedste Autoritet for sig, eller dem, der give den bedste Mening — eller maaske alene give Mening —, selv om de kun bero paa Konjektur. Udgiveren har saaledes trods al den Vægt, han lægger paa de gamle Haandskrifter, ikke betænkt sig paa Aug. 4,1 at foretrække de unge, endda ikke særlig betegnede Haandskrifters Læsemaade *profiteri* for samtlige gamle Haandskrifters *confiteri* som formentlig ikke passende i Sammenhængen (*confiteri se candidatum*). Men selvfølgelig er det altid af Betydning at faa nøjagtige Angivelser af de overleverede Læsemaader. I den mindre Udgave har Ihm nu vel indskrænket sig til at anføre de vigtigste Varianter, uden at det dog er muligt at angive, efter hvilke Principper han har foretaget sit Udvalg; men saa meget des lettere kan man faa et Overblik over de særlig fremtrædende Ejendommeligheder ved Haandskrifterne. Med Anførelse af Konjekturer har han været ret liberal.

Hans Ræder.

Harvard Studies in Classical Philology. Vol. XIX. Cambridge Mass. 1908, Harvard University. 190 S.

Dette Bind indeholder kun fire Afhandlinger. I den første undersøger Louis Dyer († 1908) i Tilknytning til en Drøftelse af Betydningen af Raadets Forsamlingshus i Olympia de politiske Forhold i det vestlige Peloponnes i den tidligste Oldtid og kommer bl. A. til det Resultat, at der har existeret et før-dorisk amphiktyonisk Forbund i disse Egne. — J. W. Hewitt fremfører talrige Exempler paa Sonekultus indenfor Zeusdyrkelsen og hævder, at den Gud, der i alle disse Tilfælde dyrkedes paa denne Maade, oprindelig har været af chthonisk Natur og først senere er smeltet sammen med Himmelguden Zeus. — S. B. Clark behandler det

gamle Stridsspørgsmaal om Ægtheden af de sex sidste af Ovids Heroides (Dobbeltbrevene), som i Reglen ansees for uægte (hos os har dog P. Levin i sin Doktordisputats forsvaret Ægtheden). Ved en væsentlig metrisk Undersøgelse kommer han til det Resultat, at de Indvendinger, der ere blevne rejste mod Ægtheden, ere uden Betydning, medens disse Breve tværtimod udmærke sig ved at besidde mange af de Ejendommeligheder, som netop ere charakteristiske for Ovid. Han gjør opmærksom paa, at der er Tegn, der tyde paa, at de ere forfattede senere end de afgjort ægte Heroides, men tør dog ikke tillægge disse Tegn nogen afgjørende Betydning. — Endelig undersøger W. H. P. Hatch Brugen af syv græske Ord (*ἀλιτήριος*, *ἀλιτρός*, *ἀραῖος*, *ἐναγής*, *ἐνθύμιος*, *παλαμναῖος*, *προστρόπαιος*) af væsentlig religiøs Betydning. Han anfører samtlige Steder, hvor de forekomme i Tiden indtil 300 f. Chr., og Undersøgelsen er forsaavidt fuldstændig. Dog havde det været naturligt at inddrage afledede Ord i Undersøgelsen, f. Ex. *ἀλιτηριώδης*, der forekommer flere Steder hos Platon.

Hans Ræder.

Hesiodi carmina, recensuit *Aloisius Rzach*. Editio altera. Lipsiae 1908, Teubner. V + 263 S.

Nærværende 2den Udgave adskiller sig fra 1ste, som udkom 1902, derved, at den i Lighed med ældre Hesiodosudgaver er suppleret med den saakaldte *Ὁμήρου καὶ Ἡσιόδου ἀγών*. Iøvrigt ere Forandringerne ikke store, men selvfølgelig er der benyttet, hvad der er fremkommet i Løbet af de sidste Aar. Navnlig er Fragmenternes Tal blevet forøget ved de stedfundne Papyrusfund, nemlig med de fire Numre 7 b, 96, 135 og 245; heldigvis er der dog fulgt den praktiske Anordning, at Fragmenternes Nummerering ikke er ændret mere end absolut fornødent. Udgaven maa anbefales som tilfredsstillende enhver rimelig Fordring.

Hans Ræder.

Aeschyli cantica, digessit *O. Schroeder*. Lipsiae 1907, Teubner. VI + 120 pp.

Denne Udgave af Aischylos' Chorsange, som Professor Schroeder har foretaget for at paavise Rigtigheden af den metriske Grundregel han i længere Tid har forfægtet, frembyder betydelig Interesse. Desværre er det ikke en fuldstændig Udgave; snart trykkes Strophe, snart Antistrophe, kun sjældent begge Dele. For Læseren vilde det have været en ulige större Nydelse at faa Digtene i

deres fulde Sammenhæng, og Udgiveren maa selvfølgelig have gennemarbejdet det hele Stof kritisk. Naar vi saa alligevel maa nöjes med Halvdelen, har det naturligvis været Hensyn til Begrænsning af Bogens Omfang der har gjort sig gældende. Men mon det egentlig ikke havde svaret Regning at optage alle Sangene helt, i Betragtning af at den saa meget större Brugbarhed Bogen derved havde faaet sikkert vilde have skaffet den en ganske anden Udbredelse.

Det er overordentlig velgörende at have de levende Vers foran sig i Steden for de fæle, mathematisk udseende Formler med hvilke Professor Schroeder ottere har sat sine Læsere paa en lovlig haard Prøve. Og det maa siges, at Digtene, inddelt som de er her, virkelig lyder som Vers, ofte endogsaa i höj Grad musikalsk — Bogen er da ogsaa tilegnet ingen anden end Joachim — og at Udgiveren faar dem til at passe med sine Regler uden at behandle Texten med nogensomhelst Voldsomhed; Omstilling af Ordene af metriske Hensyn anvendes f. Ex. meget sparsomt. I langt de fleste Tilfælde er vistnok ogsaa Versemaalet rigtig bestemt. At derfor den Sætning er rigtig som Professor Schroeder hævder, om den indre Correspondens der uvægerlig skal findes i enhver Chorsang, strophisk og astrophisk — hvorved hver selvstændig Del af en Sang er kunstfærdig opbygget af til hinanden svarende og med hinanden vexlende Perioder, ens ved Antallet men ikke ved Arten af de indenfor dem værende Metra — er jeg endnu ikke synderlig sikker paa. Dels synes det mig at de opstillede Inddelinger ikke altid falder saa ganske sandsynlige; dels forstaar jeg ikke hvordan man har kunnet opfatte denne Correspondens, f. Ex. mellem daktyliske og iambiske Vers.

Om Enkelthederne kun et Par Spörgsmaal. Hvorfor skal Cho. 30 være daktylisk, da der ellers i hele Parodos kun forekommer iambiske Vers og da Stedet jo kan læses iambisk? Og hvorfor maa de to förste Dele af Stasimon (ibid. 585 ff. og 603 ff.) ikke være Trochæer? Det forekommer mig at Versene lyder langt bedre læste som Trochæer end som Iamber; men selv om dette er en Indbildning som beror paa Vanen til at høre Versene efter Wilamowitz' Inddeling, er det i al Fald et Factum at et enkelt Sted (608) kun kan læses trochæisk, mens intet tilsvarende Sted kan findes til Iambens Favør. Hvorfor endelig skal *Ξέρξης* i Pers. 552 læses anderledes end det samme Ord i de to foregaaende Vers, hvorved den naturlige Sammenhæng afbrydes og et urimeligt Eftertryk kommer paa Ordet *δυσφρόνως* (i Antistrophen: *ἐμβολαῖς*).

Foruden denne Udgave foreligger allerede en tilsvarende af Sophokles. Og man vil med Interesse imødese den Bearbejdelse af Euripides og Aristophanes som Udgiveren endnu lover os.

Axel Kragh.

Aeschyli tragoediae. Iterum edidit revisas *Henricus Weil.* Lipsiae 1907, Teubner. LXVIII + 312 pp.

Denne ny Bearbejdelse af Aischylos Text som den fremragende Philolog trods sin höje Alderdom har set sig i Stand til at besörge viser paany Udgiverens store Kyndighed og virkelig Indlevethed i det græske Sprog. Her skal blot noteres, for et Par af Stykkernes Vedkommende, Forskellighederne fra förste Udgave (1891).

I et Drama som Perserne er Forandringerne ikke mange. Een Gang (116) er Overleveringen genoptaget, Vers 13 er Rettelsen *νυός* indført i Texten, 95—96 og 101 er ældre Rettelser optaget for at tilvejebringe metrisk Overensstemmelse, hvilket vistnok er forgæves Möje, i Nærheden (99) er Weckleins Genitiv *ἄτας* optaget i Steden for Hermanns *Ἄτα*, neppe nogen Gevinst (derved maa *δολόμητις ἀπάτα* fra 93 tages som Subjekt; men: «ingen kan undgaa Gudens *ἀπάταν*, thi det bringer alle i Forblindelsens Net» er en meget spæd Begrundelse; anderledes: «thi Ate daarer dem og fører dem ind i det Net hvorfra etc.»). 451 er optaget Rettelsen *ἐξοισοίατο* (for *ἐκσωιζοίατο*; Forbindelsen er vanskelig hvordan man saa læser), og endelig findes to ny Rettelser af Weil selv, der begge er virkelige Forbedringer: 1001 *ἑπομένους* for *ἑπόμενοι* (maaske kunde man göre Constructionen mindre haard ved at fjerne Punctum efter 999) og 1016 *τί δ᾽ οὐκ ὄλωλεν; μεγάλ᾽ ἦν τὰ Περσῶν* (for *τ. δ. ὄ. μεγάλα τὰ Π.*;), ved hvilken nemme Ændring baade Mening og Versemaal bringes i Orden og en gammel Vanskelighed ud af Verden.

Tar man derimod f. Ex. Choephorerne, er Ændringernes Tal betydelig större, hvilket staar i naturlig Forbindelse med den Opmærksomhed der i den sidste halve Snes Aar er ofret dette Drama. Haandskrifternes Læsemaade er optaget 24 (efter Blass), 321 og 498, alle Steder rigtig; Personfordelingen 497—510 er ændret efter Blass. Sikre Rettelser foreligger 192 *δὲ πῶς* (Blomfield), 509 *γόον* (Blass), 517 *δυσφρονοῦντι* (Wilamowitz) og 843 Participierne i Flertal (Bamberger), tvivlsomt er 30 *προστέρνωι στολμῶι* (for Nom. Plur.; Blass) og Weils egen Rettelse 975 (*σύνθρονοι* for *ἐν θρόνοις*, yderst tiltalende, men nødvendig kan den ikke siges at være); 378 maa Overleveringens *τούτωι* foretrækkes for Ændringen *τούτων*. 145 og 367—68 staar i saadanne Omgivelser at et sikkert Resultat ikke kan naas, idet der begge Steder er bortfaldet noget; det sidste Sted forekommer det mig dog raadeligst at beholde Overleveringen. 131 har Overleveringen *πῶς ἀνάξομεν δόμοις;* Weil har erstattet sin egen Rettelse *ὡς ἀναχθῶμεν* med Blass' *ὡς ἀνάξωμεν*; og det er vel det der skal staa, skönt det næsten er Synd for Schneidewins (af Wilamowitz forbedrede) elegante og poetiske Forslag *φῶς ἄναψον ἐν δόμοις*. Endnu skal omtales et Par Steder hvor Weil

selv foreslaar en ny Læsemaade; 78 f. læser han *δίκαια καὶ μὴ πέπρωτ᾽ ἀπ᾽ ἀρχᾶς βίου | βίαι φερομέναν αἰνέσαι, πικρὸν στύγος κρατούσηι*, hvilket ikke synes mig tilfredsstillende, selv ganske bortset fra at den iambiske Rhytme opgives (jeg troede for Resten at Udslettelsen af Dittographien i Forbindelse med Wilamowitz' Forklaring havde bragt Versene i Orden). 553, hvor den simple gamle Rettelse der forandrer et *δ* til *μ* formaar at bringe alt i Orden, har Weil flere Gange prøvet at forandre; hans sidste Forsøg (*τἄλλα δ᾽ ἐξηγοῦ φίλοις, τοῦ μὲν τί ποιεῖν, τοῦ δὲ μὴ τί δρᾶν λέγων*) synes mig meget vanskelig at forstaa. Derimod har han gjort et lykkelig Fund ved de vanskelige og ofte behandlede Vers 883—84. I forrige Udgave havde han rettet *ἐπὶ ξυροῦ πέλας* til *συζύγου πέλας*, Wilamowitz paaviste at *ἐπὶ ξυροῦ* nødvendigvis maatte beholdes, men hans Læsemaade *πέρας* var ikke sandsynlig. Weil skriver nu *πέλων*, saa at hele Stedet lyder *ἔοικε νῦν αὖ τῆσδ᾽* (for *αὐτῆς*, med Forbedring af Verset og vel ogsaa af Meningen) *ἐπὶ ξυροῦ πέλων | αὐχὴν πεσεῖσθαι πρὸς δίκην πεπλεγμένος*. Dette forekommer fuldt tilfredsstillende; mulig er Anvendelsen af *πίπτω* singulær, men sikkert let forstaaelig.

Axel Kragh.

Th. Zielinski, Cicero im Wandel der Jahrhunderte. Zweite vermehrte Auflage. Leipzig u. Berlin 1908, Teubner. VIII+453 ss.

I 1897 udkom første udgave af dette værk og blev anmeldt i nærværende tidsskrift (VI 93 f.). Det var bygget over et foredrag, som forf. havde holdt i St. Petersburg 1895 i anledning af 2000årsdagen for Ciceros fødsel. Nu har den lærde Petersburgprofessor udsendt en 2den udgave, som er betydelig forøget — sidetallet er det firdobbelte, hvilket dog tildels skyldes det fine udstyr, og prisen den tredobbelte mod før. Forf. har, siger han, følt det som en videnskabelig pligt at meddele sin bog, om end først bagefter, «den indre berettigelse til dens sukces», hvorvel han derved berøver den et anerkendt fortrin, kortheden.

Blandt de nye afsnit, der er kommet med, skal her først nævnes en meget interessant fremstilling af den legende, der snart efter Ciceros død danner sig om hans navn, mest beundrende, men tildels også karikerende (Asinius Pollios kreds). Forf. genoptager her den ellers forladte gamle tanke, at Vergil i taleren Drances (Aen. XI og XII) har villet give et billede af Cicero, og hans argumenter er ikke uden vægt.

Ved Ciceronianismens møde med kristendommen gør forf. holdt og giver en kyndig og lærd, hist og her måské noget tung, oversigt over Ciceros filosofi. Hans methode er denne, både her ved

kirkefædrene og senere ved oplysningstidens filosoffer, at han efter en grundig læsning af disse forfattere søger at indstille sit syn i overensstemmelse med dem og derpå læser hele Ciceros filosofiske produktion igennem med deres øjne. Methoden er fortræffelig og udbyttet rigt. Z. fremhæver her som *die eigenste Tat des Philosophen Cicero,* at han er den første, der udskiller pligtlæren fra den theoretiske filosofi og hensætter den til den praktiske fornufts enemærker. I det hele taget har forf. nedlagt et betydeligt arbejde i at uddybe skildringen af kirkefædrenes forhold til Ciceros filosofi, især Lactantius og Ambrosius som repræsentanter henholdsvis for den lidende og den triumferende kristendom. Sidstnævntes værk *de officiis ministrorum,* der ganske bygger på Cicero, var i mange århundreder så at sige den eneste lærebog i moral indenfor den Vestromerske kirke, og den katholske kirkes storartede godgørenhedsarbejde i middelalderen grunder sig mere på Ciceros end på det nye testamentes lære om gavmildhed.

Om sine undersøgelser af middelalderens litteratur siger forf. selv, at de ikke har givet stort udbytte. Man læser ganske vist Cicero i ny og næ og taler med stor respekt om ham; men kendskabet til ham er ikke større, end at man kan møde ytringer af tvivl om, hvorvidt det var en stor digter eller en stor prosaforfatter, og om Cicero og Tullius var samme Person eller to forskellige.

For renaissancen fremtræder Cicero, første gang i mange hundrede år, som et menneske, en personlighed, ikke længer en abstraktion, og forf. tager anledning heraf til i et større indskud at give en psykologisk skildring af Cicero. Særlig vil jeg her fremhæve hans udredning af de faktorer, der har bestemt Ciceros politiske syn og færd, hvorledes han hele tiden står under den historiske legendes magt, som han er opvokset med, så at erindringsbilleder fra denne forener sig med virkelighedens personer og forvirrer hans dom over dem, og en anden bestemmende faktor, den Græske rhetorik med dens øvelser i at finde argumenter *pro* og *contra* i enhver situation, skulde ikke bidrage til at skabe en politiker af stålsat karaktér. — Forfatteren har siden første udgave af værket gjort fornyede, dybtgående studier i renaissancelitteraturen. Bl. a. giver han en god skildring af kampen mellem Ciceros sprog og skolastikkens latin, som ender med klassicismens sejr; selv det kirkelige sprog må finde sig i paganiseringen, der fuldbyrdes af kardinal Bembo. Om den vidunderlige, for vor tid næsten uforståelige begejstring, hvormed man dyrker Cicero i denne periode, er der meget at fortælle. Den kan give sig udslag på mange måder; på én gang pudsigt og rørende er det, når Petrarca i fuldeste alvor anbefaler en ven, der klager over sine gigtsmerter, at dulme dem ved studiet af Tusculanernes 2den bog.

Endnu skal det blot lige nævnes, at der er et hélt nyt, stort kapitel om den engelske oplysningslitteraturs forhold til Cicero.

Værket er, som sagt, vokset betydeligt i den nye udgave, alene *Anmerkungen und Exkurse* fylder over 100 sider — det havde i øvrigt været behageligere for læseren, om han ikke idelig skulde afbryde læsningen ved at kikke bagi, om dér er noget af interesse, hvad der ofte er —, og det må vel siges, at bogen nu henvender sig til et mindre publikum end før. Men der er så meget nyt og godt kommet med, at man må hilse dens fremkomst i den nye skikkelse med glæde. Den dokumenterer yderligere den kolossale betydning, Ciceros værker har haft for eftertiden.

Jeg skal slutte disse spredte bemærkninger med at citere de ord, hvormed Zielinski svarer på udtalelser i to nyere Tyske værker om, at Ciceros hævdelse af statens pligt til at forsvare den private ejendomsret (*de off.* II 78) smager af Manchester-theorien: «Så moderne virker Cicero på os gennem hele sit væsen, at vi uvilkårlig tvistes med ham på grundlag af hele den moderne udvikling og for alvor bebrejder ham ikke at have været klogere end Adam Smith.» Og han har ret i, at der i disse angreb ligger en ubevidst hyldest, som har større værdi end al apologi.

Randers, i marts 1909.

Valdemar Thoresen.

M. Olsen, Tryllerunerne paa et værspjeld fra Lund i Skaane. (Chria. Vid.-Selsk. forh. 1908. No. 7.) Chria. 1908, Dybwad (komm.). 26 s.

—, Hærnavi, en gammel svensk og norsk gudinde. (Do. do. No. 6.) Chria. 1908, Dybwad (komm.). 18 s.

—, Om sproget i de Manske runeindskrifter. (Chria. Vidensk.-Selsk. forhandl. 1909. No. 1.) Chria. 1909, Dybwad (komm.). 26 s.

—, Runerne paa et nyfundet bryne fra Ström paa Hitteren. (Kgl. norske Vidensk. Selsk. skr. i Trondhj. 1908. Nr. 13.) 1909. 20 s.

Maal og minne. Norske Studier, utgit av Bymaals-Laget ved M. Olsen. 1. hefte. Chria. 1909, Aschehoug (komm.).

Den förste af disse afhandlinger behandler en runeindskrift på en lille benplade, funden under en udgravning i Lund. Indskriften var tidligere behandlet af doc. dr. E. Olson. M. Olsen giver en formentlig rigtigere fortolkning, uden at det dog synes at være en fuldt ud tilfredstillende forklaring. E. Olson læste: *Átti Sigvarar Ingimarr. Á fá [m]an minn grát.* I. Sigvards sön ejede. (Denne amulet) vil overvælde (besejre) min sorg; M. Olsen læser: *Sigvarar Ingimarr [h]afa [m]ąn min (= mein) grát,* «Sigvors Ingimar vil få méngråd». Her opfattes *Sigvarar* som

gen. af kvindenavnet *Sigvǫr,* og det er vist rigtigt, ialfald nok så nærliggende som at opfatte ordet som gen. af *Sigvǫrðr.* Mod E. Olsons læsning og tolkning: *á fá* kunde göres vægtige indvendinger, fremfor alt, at udtrykket er meget unaturligt; *fá á grát* har man vist aldrig sagt. Men jeg tilstår, at M. Olsens opfattelse af sætningen ikke forekommer mig mere naturlig; *hafa man* er for svagt til at göre indtryk som en forbandelse eller et ondt ønske. Jeg tror, at den rette tolkning af indskriften ikke er funden; hvis denne er rigtig læst, ser den i virkeligheden således ud: *skuaraʀ : ikimar : afa : ? ąn : m̃n : krat.* Endnu findes der 8 runer på benpladen: *aallatti,* som naturligvis er en (forkortet) magisk indskrift, en af de bekendte uforståelige.

I tilslutning til sin udvikling omtaler M. Olsen indskriften på det i Trondhjem fundne benstykke.

Den anden afhandling er af mytologisk indhold og af betydelig interesse. Forf. påviser, at der i det svenske stednavn *Hærnavi* (Upland) foreligger gudindenavnet *Hern,* identisk med det *Hǫrn,* der i norsk-islandske kilder findes som navn på Freyja. Han forklarer, hvorledes bægge former kan forenes. Han påviser, at der i nærheden findes et Ullevi og tænker sig, at man her har det gamle gudepar: Ullr og Hern svarende f. eks. til Tyr og *Njǫrð på Tysnesøen, som forf. i en tidligere (også i dette tidsskr. omtalt) afhandling så skarpsindig har søgt at påvise. — Dette sammentræf er meget interessant og bestyrker antagelsen af det oprindelige nordiske gudepar, himmelgud og jordgudinde, noget, man ad flere veje kan få bekræftet.

Mere tvivlsom forekommer mig forf.s sproglig-etymologiske forklaring af Hǫrn—Hern; han sætter ordet i forbindelse med roden i gr. *Κρόνος* og ordet skulde betyde: «hun som frembringer, skaber, fører frem til modenhed». Med rette vender han sig mod Hellquists forklaring af Hǫrn (i Nord. studier). Det må ønskes, at det må lykkes professor Olsen at fortsætte disse studier over navnenes mytologiske betydning; hvad han hidtil har givet os berettiger til store forvæntninger om rige og interessante resultater.

I den tredie afhandling, der er tilegnet prof. L. Wimmer, efterviser forf. indflydelse fra irsk i nogle indskrifter fra øen Man. Når det således i en af dem hedder «sön Dufgals», og ikke «Dufgals sön», som det jo ellers i reglen altid hedder (hvad forf. nærmere påviser), mener han, at dette skyldes det irske *mac* med fadernavnet bagefter; anden grund til denne «syntaktiske» ejendommelighed behøver der ikke at være; dette er meget sandsynligt. I en anden indskrift findes navnet *fairþur,* som forf. vil forklare som en hybridform af det irske *fĕr* = ‚*mand*' og *þórr,* altså «Tors mand», og han minder om navne som «Gilla-Krist» = Kristus' tjæner. Endelig optager forf. det af Bugge *sin brukuin* — i en tredje indskrift — som *sinnar bróðurkvinnu* forklarede udtryk til behandling. Forf. vender sig med rette imod denne for-

klaring, der forudsætter en så stærk forkortelse. Han kunde vel også have gjort den indvending, at ordet *kvinna* næppe er så gammelt. På Island optræder det först i 14. årh. Forf.s egen fortolkning af *sin brukn*: *syn(d)-brókugr*, af et gammelt *brók-* = ,plet' (jfr. svensk *brokig*), synes mig dog lidet tiltalende eller sandsynlig; i det hele taget synes jeg det er et stort spörsmål, om sådanne ,synds-tilståelser' overhovedet kan forudsættes. En naturligere fortolkning bör derfor fremdeles søges af disse vanskelige ord.

I den fjerde afhandling tolker forf. en indskrift med de ældre runer på en lille brynesten. Uagtet tegnene for det meste er tydelige, er indskriften meget vanskelig at forklare og forfatteren betegner sit forsøg derpå som höjst tvivlsomt m. h. t. rigtighed.

Den synes at lýde: *wate halli hino horna; haḥaska þi haþu ligi*, og skulde betyde: «horn skal væde denne sten; lad fare true med kamp» —; der kunde være meget at indvende herimod, indvendinger som forf. sikkert er klar over; *halli-* skulde være en ellers ikke kendt biform til *halla-* 'sten': *háski liggr* = fare ligger (ɔ: truer) er et ukendt og ikke naturligt udtryk; dernæst er den logiske sammenhæng mellem de to sætninger lidet indlysende — og som det synes lidet sammenhængende med den genstand, der bærer indskriften; forf. har imidlertid i en efterskrift gjort opmærksom på en skik (som findes i Schlesien, at bære bryne i et horn, hvori der er lidt vand), der kunde forklare den første sætning. Som sagt, det er let at kritisere, men det er ligeså vanskeligt at finde noget bedre.

Det femte nævnte skrift er förste hæfte af et nyt tidsskrift, udgivet af M. Olsen; «det skal bringe bidrag til belysning av norsk aandsliv fra de ældste tider til vore dage», hedder det kort og godt om formålet; efter den nærmere redegörelse kan det betegnes som et sprogligt-folkloristisk tidsskrift, og måske vil hovedvægten blive lagt på det sidste ord. Tidsskriftet må hilses med ublandet glæde, og det må ønskes, at det må komme til at vise sig levedygtigt og blomstrende.

Det förste hæfte indeholder först en artikkel af Moltke Moe: «Det mytiske tænkesæt», «efter forelæsninger fra 1888», en overordenlig interessant afhandling om det æmne, titlen angiver. Dernæst har M. Olsen der udgivet sin tiltrædelsesforelæsning (18. novbr. 1908): «Fra gammelnorsk myte og kultus». Det er især Skírnismál eller enkeltheder deri, som på en skarpsindig måde undersøges og tolkes. Her er der flere ting, man kunde have lyst til at diskutere med forf., f. eks. Gerðs væsen; forf. mener, at hun egentlig er identisk med jorden eller rettere sagt er «sædemarkens repræsentant»; dette stemmer ikke med nogetsomhelst, der meddeles om Gerð, og jeg tvivler meget på, at det er rigtigt; at navnet skulde direkte afledes af *garðr* 'gærde' (sål. allerede N. M. Petersen) finder jeg lidet tiltalende. Heller ikke finder jeg det

sandsynligt, at *Skíringr* (i Skíringssalr) skulde være et andet navn på Freyr. Interessant er forf.s forklaring af *þistill þrunginn* (*í ofanverða ǫnn*) under henvisning til en skik hos Esterne, at lægge en tidsel og en sten ovenpå den i vindusåbningen, når det förste korn sættes op til törring. Jeg nærer dog tvivl om brugen af verbet *þryngva* i denne forbindelse. Men i det hele er afhandlingen særdeles læseværdig.

Knut Liestøl har skrevet en afhandling om «De to søstre» (på landsmål), en grundig folkevisestudie, og K. Aubert har udgivet flere interessante breve fra S. Bugge til Sv. Grundtvig.

«Maal og Minne» koster 3 kr. om året og udkommer i 3 hefter (10 ark i alt).

Kbhavn., maj 1909.

Finnur Jónsson.

Valdemar Bennike og *Marius Kristensen,* Kort over de danske folkemål med forklaringer. 7. hæfte (S. 97—112, Kort 53—60). Kbhvn. 1908, Schubothe (Komm.).

I de to foregående Hæfter af det monumentale Værk (s. ovenfor XIV 179 f., XVI 177 f.) er Konsonanternes Skæbne i Ordenes Begyndelse behandlet. Det er den Stilling, i hvilken Konsonanterne psychologisk er bedst beskyttede mod Forandringer, og i det hele taget var der her ikke andet at beskrive end Palatalisationen af *k*- og *g*-Lyd og nogle dermed beslægtede Fænomener, Udviklingen af det gamle *w* og *þ* og Simplifikationen af visse Konsonantgrupper. Langt mere indviklet er Konsonanternes Skæbne i Indlyd og Udlyd, hvis Fremstilling i det foreliggende 7. Hæfte er skredet et langt Stykke fremad. Det gamle *p* var allerede behandlet i Hæfte 6; i Hæfte 7 behandles *t, k; b, d, g; v, ð.* Der optræder her en sådan Vrimmel af forskellige Udviklinger, at Fremstillingen (ligesom på så mange andre Steder) bliver omtrent ligeså lærerig for det theoretiske Studium af Lydenes Forandringer i det hele taget som et Overblik over Hovedsprogene i en hel Verdensdel. Behandlingen er hos Forff. helt igennem interessant og klar, og nogen Kritik, som er Bogtrykkersværten værd, har jeg ikke fundet Stof til.

København, d. 7. April 1909.

Holger Pedersen.

Historische Grammatik der lateinischen Sprache. Supplement. Syntax des Nominativs und Akkusativs im Lateinischen. Von *C. F. W. Müller.* Leipzig und Berlin 1908, Teubner. VI + 174 S.

Til den store historiske latinske Grammatik, som har været omtalt ovenfor IV 65 ff., XII 127 ff., skulde C. F. W. Müller have skrevet Læren om Kasus og om Præpositioner. Kort efter at han havde indsendt Manuskriptet til Læren om Nominativ, Vocativ og Akkusativ (Nom. og Vok. optager S. 1—3, Akk. Resten af det foreliggende Hæfte), overraskedes han imidlertid af Døden. Da han således ikke har kunnet tilendebringe Behandlingen af hele det Afsnit. der oprindelig var betroet til ham, har Forlaget trykt hans Bidrag som et Supplement. Det adskiller sig iøvrigt også ved sit Indhold fra det store Værks almindelige Karakter, idet det, som det fremhæves i et af Skutsch skrevet Forord, i Virkeligheden er en rent deskriptiv Fremstilling uden noget Forhold til den sammenlignende Sprogforskning. Dette forringer naturligvis ikke Arbejdets Værdi i og for sig. Således, som det nu foreligger udgivet, gennemset af Skutsch i Forbindelse med flere andre Filologer, og forsynet med Registre og Indholdsfortegnelse, vil det kunne være til stor Nytte for enhver, hvem det er om at göre at kende den latinske Sprogbrugs Enkeltheder.

København, d. 7. April 1909.

Holger Pedersen.

Catulli Veronensis liber. Erklärt von *Gustav Friedrich.* (Sammlung wissenschaftlicher Kommentare zu griechischen und römischen Schriftstellern.) Leipzig und Berlin 1908, Teubner. 560 SS.

«Das *semper amabo, semper canam* [65, 11] ist von grosser psychologischer Feinheit. Jeden trifft im Leben eine grosse Trauer, von der man in den ersten Tagen glaubt, dass sie sich nie vermindern wird. Es gehört zu den beschämendsten Erlebnissen, wenn man nach einiger Zeit die Entdeckung macht dass der Schmerz nachgelassen: man lebt wieder mit den andern, man — freut sich mit ihnen. Es ist entsetzlich. «Dunkle Cypressen — Die Welt ist gar zu lustig; es wird doch alles vergessen.»» (S. 400.)

«Im übrigen ist das [der Gebrauch von Parfumereien] jetzt nicht anders geworden. Z. B. liebt die Zarin Alexandra Parfums ganz ausserordentlich und gebraucht jährlich ganz enorme Mengen der verschiedensten und kostbarsten Wohlgerüche. Sie benutzt

Parfums, aber nur so lange, wie sie noch frisch sind und ihr stärkstes Aroma ausströmen. Ihr Budget für Seifen und Parfümerien beträgt jährlich über 40000 Mark. Das Lieblingsparfum der Kaiserin ist Odeur de Violette. In Grasse an der Riviera sind Hunderte von Frauen und Kindern beschäftigt, um eine besondere Sorte von grossblumigen Veilchen zu züchten, aus denen jenes Parfum gewonnen wird. So war es wenigstens in glücklichen Zeiten. Auch bei den Männern hat sich nichts geändert; nur die Form ist eine andere geworden: wir rauchen. Nasenkonzert so oder so —: die Sache ist dieselbe.» (S. 425, zu 66, 77.)

«Zu *minxerit in gremium* [67, 30] vergleicht Bährens Hor. *sat.* 2, 7, 51 [folgt Citat]. In Berlin nennt man eine Strassenhure gelegentlich ein Pissoir.» (S. 433.)

Von derartigen — sagen wir Geschmacklosigkeiten, es kommt ja auf den Ausdruck nicht so viel an — wimmelt der Kommentar geradezu; man kann im besten Falle immer nur wenige Seiten hinter einander lesen, ohne dass das wissenschaftliche, mitunter auch das allgemein-menschliche Anstandsgefühl aufs gröbste beleidigt wird. Es hält schwer, eine Arbeit, die unmittelbar einen so abstossenden Eindruck macht, gerecht zu beurteilen; ich will es versuchen, gestehe aber dass ich als Recensent niemals einer heikleren Aufgabe gegenüber gestellt war.

Der Verfasser hat seine Arbeit ernst genommen; kann man nicht anderes an ihm loben, seinen Fleiss muss man durchaus anerkennen. Er hat den Catulltext aufs Gründlichste kritisch durchgearbeitet, so dass ihm für jeden Schreibfehler der Copisten ein grossartiges Material an Parallelen zu Gebote steht; ja er hat seine Sammlungen auf diesem Gebiete auch auf andere Autoren, vor allem den Cicero, ausgedehnt, und bringt auch hier oft schlagende Analogien bei. Er ist ferner mit dem Sprachgebrauch nicht allein des Catull, sondern der lateinischen Poesie überhaupt und des Vulgärlateins gut vertraut. Er hat die lateinischen Dichter auch von Seiten des Inhalts durchgearbeitet und weiss manche hübsche Parallele beizubringen, die durch kein Handbuch zu finden war. Auch in der modernen deutschen und französischen Litteratur zeigt er Belesenheit und liebt es, Parallelen aus diesem Gebiete anzuführen; leider sind diese meist überflüssig, nicht selten geschmacklos. All dieses zusammengenommen bewirkt natürlich, dass in dem ungeheuren Wust des Kommentars manch Körnlein zu finden ist, vor allem auf textkritischem und sprachlichem Gebiete. Ich nenne beispielshalber die Auseinandersetzung S. 86 f. zu 2, 8 *credo ut cum gravis adquiescet ardor*, wo die Änderung *tum* für *ut cum* mit guten Beispielen belegt ist. Auf ähnliche Weise hat Fr. mehrmals schon von andern gemachte Konjekturen zu grosser Wahrscheinlichkeit erhoben. — Beachtenswerte sprachliche Bemerkungen stehen S. 81 über den Gebrauch des Singulars bei Catull, auf Anlass des vielbesprochenen *o patrona virgo* 1, 9;

S. 84 über Präsens und Futurum nebeneinander im Hauptsatz und Nebensatz (freilich wird viel Ungehöriges beigemischt, und dies mit einem ganz verkehrten Gemeinplatz nachträglich entschuldigt); 86 über beigeordnete Verbindung eines Substantivs und eines Infinitivs (Friedrich verbindet *carum nescio quid lubet iocari et solaciolum, sc. lubet, sui doloris.* Das ist wohl jedenfalls verkehrt; dagegen würde ich es für möglich halten, *solaciolum* mit *carum nescio quid* als inneres Object von *iocari* gleichzustellen). S. 245 wird *quaesimus* (so schreibt Friedrich mit Birt 55, 3 statt *quaesivimus*) mit einer grossen Zahl ähnlicher Kontraktionen belegt, so viel ich sehe ganz überzeugend. S. 301, zu 63, 12 verbindet Friedrich: *agite ite ad alta, Gallae, Cybeles nemora simul, simul ite (ad) Dindymenae dominae vaga pecora* — schwerlich richtig, aber die harte Auslassung der Präposition im zweiten Gliede hat er mit guten Parallelen gestützt. — Daneben stehen freilich Dinge wie die sonderbare sprachgeschichtliche Auseinandersetzung über *liquidus* und *limpidus* S. 103 f., wo für die Nasalirung eine Menge von Beispielen aus allen möglichen Sprachen angeführt, und der Wechsel von *qu* und *p* mit *Epona* und dem oskischen *pisipumpe* belegt wird; oder die Bemerkung S. 303, dass *cymbalum* nicht aus *cymbalorum* kontrahirt, sondern ein alter Genetiv auf *-ōm* sei (als ob dies in einen wissenschaftlichen Kommentar gehörte, und wenn es dahin gehörte, erst hier anzubringen wäre). Auch in der Textkritik ist Friedrich nicht überall glücklich; ich nenne beispielsweise den Vorschlag *nudum reclude pectus* 55, 11; die Erklärung des Verderbnisses in 63, 5, die S. 298 gegeben wird (die längst gefundene richtige Verbesserung hat Fr. aufgenommen); die Erklärung des *celeri* 63, 14 (S. 301); die Beseitigung der reinen Ioniker 63, 54 (S. 307 f.); die Verteidigung der Überlieferung *geminas deorum ad aures* 63, 75 (S. 312); die Konjektur *nondum* für *quondam* 66, 77. — Im Ganzen ist aber auf textkritischem und grammatischem Gebiet aus dem Kommentar wirklich etwas zu lernen.

Damit wird aber das Meiste gesagt sein, was von der Arbeit Gutes gesagt werden kann. Der Rest, die ganze sachliche Erklärung, ist von geringem Wert; was neu ist, ist durchweg nicht richtig, zum Teil geradezu unerträglich. Ich habe das Ganze nicht durchgearbeitet; in dem was ich durchgearbeitet habe, sind mir nur wenige gute Bemerkungen aufgefallen. So findet sich S. 296 die Beobachtung, dass c. 63 in seinem eigentümlichen *Parallelismus membrorum* an semitische Poesie erinnert. Das ist unzweifelhaft richtig und kann schwerlich auf Zufall beruhen; ich kenne wenigstens kein anderes antikes Gedicht von dieser Technik. Freilich treibt Friedrich sofort Unfug damit, indem er *deorum* (63, 75) als semitischen Plural entschuldigt, nachdem er vorher eine lange Reihe lateinischer Parallelen angeführt hat, die keine Parallelen sind. S. 305 steht eine gute Erklärung zu *aethera*

album 63, 40; S. 447 richtige (freilich mit ungehörigem Geschwätz vermischte) Bemerkungen über die sexuelle Frühreife und Freiheit bei den Römern und im jetzigen Süden. Es giebt mehr von der Art; es ertrinkt aber in der Masse des Überflüssigen und Verfehlten.

Der grosse Umfang des Kommentars (laut der Vorrede war er ursprünglich noch viel grösser; das Verdienst der Kürzung kommt Norden zu) rührt nur zum Teil von den persönlichen Ergüssen des Verfassers und seiner Ausstellung von Notizenkram her. Sehr viel kommt auf Rechnung seiner Gepflogenheit, alle Citate ganz auszuschreiben. An sich ist dies Verfahren insofern zu billigen, als man dadurch sofort kontrolliren kann, ob seine Parallelen wirklich ziehen, was sie oft nicht tun; aber auch so geht er entschieden zu weit. Ein Beispiel instar omnium: S. 313 steht wörtlich so: «V. 84 *ait haec minax Cybele religatque iuga manu.* Dies fällt sachlich und zeitlich zusammen mit v. 76 *ibi iuncta iuga resoluens Cybele leonibus laeuomque pecoris hostem stimulans ita loquitur.* Die Erzählung wird genau da wieder aufgenommen, wo sie durch die Rede unterbrochen war. Genau so wird 10, 21—23 der Bericht durch eine Zwischenbemerkung unterbrochen (*at mi nullus erat neque hic neque illic* etc.), dann setzt die Erzählung (*hic illa, ut decuit cinaediorem, «quaeso» inquit «mihi, mi Catulle, paulum istos»*) genau an derselben Stelle wieder ein, wo sie unterbrochen wurde: v. 18 *«non» inquam «mihi tam fuit maligne, ut . . . non possem octo homines parare rectos»*. Man sieht, dass auch hier die Parallele keine ist; man sieht ferner, dass man bei dieser Schreibart ohne Schwierigkeit beliebig viele Bogen mit «Kommentar» füllen kann. Natürlich hilft es auch, wenn man gelegentlich eine Seite mit der Erklärung einer Properzstelle ausfüllt (S. 112 f.), oder Betrachtungen über Messalinas Psychologie einflicht (S. 116). S. 111 (zu 7, 7) werden wir belehrt, wie viel Sterne am Himmel sichtbar sind. Auch die Auseinandersetzung S. 317—19 ist lehrreich in Bezug auf die Kunst des Bogenfüllens.

Ich führe jetzt einige Beispiele von den Verkehrtheiten an, von denen Friedrichs Kommentar wimmelt. Es sind nur wenige aus der ungeheuren Menge; dem Verständigen werden sie hoffentlich genügen.

Zu 8, 3 (S. 113) wird viel Wesen daraus gemacht, dass Catull sagt *fulsere quondam candidi tibi soles*; «allerdings waren es bei C. eher glückselige — Nächte». Über die taktvolle Verwendung des Gedankenstrichs wollen wir nicht rechten; Friedrich ist nun einmal hierin «past master», wie die Engländer sagen. Wenn aber weiter bemerkt wird, auch die Nacht heisse *candida* (Ov. her. 15, 319), und freilich sei es stark, solche Nächte direkt *soles* zu nennen, doch dürfe man es mit einem Verliebten nicht zu genau nehmen, bei dem sei es auch Tag mitten in der Nacht,

und wenn dies aus Romeo und Julia belegt wird — so darf man vielleicht fragen, ob denn die Tage, die zwischen jenen *noctes candidae* verliefen, ganz grau sein mussten? und wenn nicht, ob dann die Stelle überhaupt eine Erklärung erfordert? — Zu 63, 76 *ibi iuncta iuga resolvens Cybele leonibus* heisst es: «*Iuncta iuga leonibus* = *iuga iunctis leonibus*»; weshalb denn? Kann man *pontem iungere* sagen, so wohl auch *iugum iungere.* — S. 319 wird behauptet, Prometheus habe nach Catull die Heirat des Peleus mit der Thetis gestiftet: deshalb sei das *quondam* 64, 296 von einer sehr nahen Vergangenheit zu verstehen. Dass Friedrich in der allernächsten Vergangenheit den vorhergehenden Vers *extenuata gerens veteris vestigia poenae* selbst ausgeschrieben, sogar ganz überflüssiger Weise ausgeschrieben hat, hat er offenbar vergessen. — S. 322 wird die Beziehung von 64, 400 f. auf Catilina abgelehnt; die Verse sollen auf Theseus, Hippolyt und Phädra gehen, und die Stelle wird als Beleg für die Souveränität des Catull gegenüber den Mythen verwendet. Verkehrteres und Willkürlicheres kann man sich kaum ausdenken; es ist aber aus einem Guss mit der ganzen Einleitung zu c. 64. Friedrich will hier beweisen, dass wir in 64 keine Übersetzung oder Bearbeitung eines griechischen Gedichts haben, sondern eine durchaus originale Leistung Catulls. Er wendet sich zunächst gegen Rieses Annahme einer kallimacheischen Vorlage und rennt mit grosser Bravour diese offene Türe ein; dagegen hat er, wie es scheint, Reitzensteins Ausführungen (Hermes XXXV 85) nicht berücksichtigt. In seiner Polemik gegen Riese beruft er sich auf Schulzes Aufsatz NJb. 1882 S. 209 ff., und sieht nicht dass die ganze Argumentation bei Schulze für die Annahme eines griechischen Originals entscheidend ist (vgl. mein «Catuls Digtning» S. 74 ff.). Über die Nonnos-Parallelen, die besonders Maass als Beweis für die Annahme einer Übersetzung verwertet hat, kommt er mit der Bemerkung hinweg, dass sie nur Gemeinplätze enthalten, welche aus der Situation hervorgehen. Das ist an sich richtig, die Ähnlichkeit ist aber in diesem Falle zu frappant, und wir wissen, dass sowohl Nonnos als Catull eifrige Nachahmer der Alexandriner waren. Dann werden die Singularitäten in der Mythenbehandlung Catulls besprochen. (Darunter findet man S. 321 die Bemerkung: «Die Sage erzählt ferner (Plut. Thes. 15), die Athener hätten nach Kreta gesandt *δι' ἐννέα ἐτῶν δασμὸν ἠϊθέους ἑπτὰ καὶ παρθένους τοσαύτας.* C. macht daraus v. 78 *electos iuvenes simul et decus innuptarum* und steigert so das Grausige des Tributs.» Das wird allen Ernstes als Beleg für die «Souveränität» Catulls in der Mythenbehandlung angeführt!) Diese Singularitäten werden dann als Beweis für Catulls Originalität verwendet, und sein Beiname *doctus* wird aus der Kühnheit seiner Erfindungen erklärt. Den Schlusseffekt bildet folgender Passus (S. 323): «Man wird hoffentlich nicht den sonderbaren Einwand

erheben, Catull habe in seinem Alter diese Souveränität gegenüber den Mythen nicht besitzen können. Er war, als er c. 64 schrieb, etwa 28 Jahre alt. Goethe schrieb 1773, also im Alter von 24 Jahren, den Werther. Im selben Jahre war er schon mit Faust beschäftigt: «Schick mir dafür den Dr. Faust, sobald Dein Kopf ihn ausgebraust», schrieb Gotter 1773 an ihn. Musset ist 1810 geboren; 1829 erschienen die *Contes d'Espagne et d'Italie,* 1831 *Poésies diverses*: beide Werke sind weder von ihm selbst noch von sonst jemandem übertroffen worden. Das Genie ist inkommensurabel.» Das ist Friedrichs Catullkommentar auch; man kann ihn nicht kritisiren, man muss sich mit dem Citiren begnügen.

Wie ein Forscher von dieser Capacität mit den wirklich schwierigen Problemen, wie c. 67 und 68, fertig wird, kann man sich vielleicht nach den obigen Proben vorstellen. Der Kommentar zu c. 67 beginnt damit, die Personenverhältnisse völlig zu verwirren: *dulcis vir* v. 1 soll gleich *vir prior* v. 22, *parenti* v. 1 gleich *pater illius* v. 23 sein. Wundervoll ist es, wie sich Friedrich nachher um das *dulci* (das er richtig erklärt!) herumwindet. Die Schwierigkeit der Replikverteilung (die nur durch die Annahme einer Lücke zu lösen ist, vgl. Wch.schr. f. kl. Ph. 1888, Sp. 538) wird durch die Annahme beseitigt, dass mit v. 35 die Thür dem Catull ins Wort falle. Wie das dem antiken Leser einfallen sollte, wird leider nicht erklärt; doch daran ist man bei bessern Leuten als F. gewöhnt. — Vs. 5 wird *voto* als «Hochzeit, Ehe» erklärt; dass es bei Juristen und Spätlateinern «Hochzeit» heissen kann, ist richtig, die Bedeutung «Ehe», die hier durchaus verlangt wird, hat Friedrich nicht belegt. — C. 68 betrachtet Friedrich als ein einheitliches Gedicht. Er hat ja darin einen Vorgänger an Vahlen, und wie sonderbar mir auch dessen Erklärung und Auffassung erscheint, so ist Friedrich hier natürlich hinter dem grossen Namen gedeckt. Wir haben also einen Manius Allius, der bis v. 40 mit Manius (in den Hdss. steht freilich Malius, was Friedrich als Manlius deutet, aber als Interpolation wegschafft), sonst mit Allius angeredet wird. Dieser Unterschied wird aus dem verschiedenen Ton des Eingangs und des Hauptteils des Gedichts erklärt. Von diesem Allius weiss F. dass er mit dem Inhaber der *salax taberna* c. 37 identisch ist; und dann geht es mit *si dis placet* psychologischer Erklärung ins Unendliche fort — und dies in einem Gedicht wo das Richtige fast auf allen Punkten schon von Birt gegeben war. Weiteres daraus anzuführen erspare ich mir und dem Leser.

Zuletzt nur noch eine Frage: wie ist ein derartiges Produkt in die Sammlung wissenschaftlicher Kommentare geraten? Wer auch die Verantwortung hierfür trägt, jedenfalls ist es ein schwerer Missgriff, ein Unrecht gegen die Sammlung, den Verfasser des Kommentars und das Publikum. Die Sammlung enthält Kaibels Elektra, Nordens Aeneis VI, Heinzes Lucrez III, Sudhaus Aetna

— lauter Arbeiten, die Höhepunkte des philologischen Könnens unserer Zeit bezeichnen. Man diskreditirt das ganze Unternehmen, wenn man diesen Leistungen ein urteils- und geschmackloses Machwerk beigesellt. Man stellt den Verfasser desselben an den Pranger, weil der Recensent genötigt ist, den durch die Sammlung gegebenen Massstab an seine Arbeit anzulegen, und deshalb verhindert ist, dieselbe entweder kurz abzuweisen oder als den nicht ganz unverdienstlichen Versuch eines Anfängers zu behandeln. Und man bringt ahnungslose und vertrauensvolle Philologen in die Versuchung, ein dickes Buch unbesehen zu kaufen, von dem sie nichts als Ärger haben werden. Aus allen möglichen Gründen muss man hoffen, dass der Fall Friedrich eine vereinzelte Ausnahme bilden und die Sammlung in demselben Geiste fortgeführt werden wird, in welchem sie begonnen wurde.

Kopenhagen im August 1909.

A. B. Drachmann.

Richard Heinze, Virgils epische Technik. Zweite Auflage. Leipzig u. Berlin 1908, Teubner. X + 498 SS.

Es ist gewiss ein ebenso erfreuliches wie überraschendes Zeugnis von dem Interesse, das noch in weiten Kreisen der klassischen Litteratur entgegengebracht wird, wenn ein Buch wie Heinzes über Virgil binnen kaum 6 Jahren in neuer Auflage erscheint. Man kann dem Verfasser nur Glück wünschen zu dem schönen Erfolg seiner Arbeit; er hat ihn verdient nicht allein durch die Gewissenhaftigkeit, womit er gearbeitet hat, sondern ebenso sehr durch die Originalität seiner Beobachtungen und die Feinheit seiner Darstellung.

Es versteht sich von selbst, dass bei einem so durchdachten und auf so gründlichen Studien beruhenden Werk, das ausserdem in der Form fast tadellos ist, innerhalb eines so kurzen Zeitraumes zu grösseren Änderungen wenig Veranlassung war. So ist die neue Auflage, wie Heinze selbst in der kurzen Vorrede bemerkt, von der ersten nur in Einzelheiten, zumeist nur in Kleinigkeiten verschieden; nicht allein die Grundauffassung, auch die Ausführung ist in der Hauptsache dieselbe geblieben. Um so mehr muss es hier genügen, auf meine ausführliche Anzeige (in dieser Zeitschrift XIV 61 ff.) zu verweisen. Der principielle Widerspruch, den ich dort gegen gewisse Teile von Heinzes Buch erhoben hatte, ist, wie zu erwarten stand, ohne Einfluss auf seine Darstellung geblieben. Ihn zu wiederholen finde ich keinen Anlass; ich beschränke mich, die Änderungen welche die neue Auflage erfahren hat, kurz zu charakterisiren, um dann bei ein paar Differenzpunkten ein wenig länger zu verweilen.

Weitaus das Bedeutendste, das seit der ersten Auflage in der Virgilphilologie erschienen ist, ist Nordens Ausgabe der Nekyia. Heinze nimmt auf dieses Hauptwerk natürlich fortwährend Rücksicht. Meist handelt es sich dabei um kurze Verweise, welche die Übereinstimmung zwischen beiden Forschern konstatiren, oder auf kleine Differenzen eingehen. Zu einer grösseren Umarbeitung hat sich Heinze in dem Abschnitt über Virgils Verhältnis zur Rhetorik veranlasst gesehen (S. 422, 3 und S. 429 ff.). Mit Recht hebt er hervor, dass Norden in dem Aufsuchen des rhetorischen Elements bei Virgil zu weit geht, und präcisirt schärfer als in der ersten Auflage, dass Virgil zu den am wenigsten rhetorisirenden Dichtern der Römer gehört — was natürlich nicht ausschliesst, dass seine rhetorische Vorbildung auf Schritt und Tritt in seiner Darstellung bemerkbar ist. — Trotz dem, was H. darüber in der Vorrede sagt, muss ich immer noch daran festhalten, dass die Nekyia durch die Arbeitsteilung zwischen Heinze und Norden zu kurz gekommen ist; es wird auf dieses Hauptstück virgilischer Kunst bei H. überhaupt zu wenig Rücksicht genommen, und die Stellung des VI. Buchs in der Komposition der Aeneis wird nirgends eingehend gewürdigt. Ich sehe hierbei ganz davon ab, dass Heinze ebenso wie Norden m. E. über die Einfügung der Nekyia nicht ganz richtig urteilen (vgl. diese Ztschr. XIII S. 128 f. und Heinze S. 358 Anm.); auf diesen Punkt hoffe ich bei einer andern Gelegenheit näher eingehen zu können.

Auch sonst hat H. die in den letzten Jahren erschienene Virgillitteratur genau berücksichtigt; in einzelnen Fällen auch ältere Werke herangezogen, die er für die erste Auflage nicht verwertet hatte (Sellars Virgil). Einiges von der Polemik gegen Kroll hat er gestrichen, ohne, so weit ich sehe, seinen Standpunkt ihm gegenüber irgendwo zu ändern.

Auf die Bemerkungen in meiner Anzeige der ersten Auflage ist H. mehrfach eingegangen, teils ablehnend, teils anerkennend. In einem Punkt haben sie ihm, wenn ich mich nicht irre, zu einer weiteren Ausführung seines Standpunkts Veranlassung gegeben; das ist in der Frage von der Charakterentwickelung des Aeneas (S. 275 ff.). H. gibt zu, dass Virgil in der antiken Poesie keine Vorbilder für ein solches künstlerisches Motiv finden konnte (wenn er trotzdem meint, in Euripides' Medea und Hekabe liege eine Charakterentwickelung vor, muss ich das aufs Entschiedenste bestreiten); er verweist dagegen auf die stoische Vorstellung von der Erziehung des Weisen durch die Schule des Lebens, wie sie besonders bei Seneca zu Tage tritt. Die Parallele ist bestechend; ich kann sie aber nicht für richtig halten. Nicht allein sind die speciellen Einwände, die ich gegen Heinzes Annahme gemacht habe, von ihm nicht entkräftet worden; auch eine allgemein methodische Erwägung spricht gegen sie. Es ist m. E. unerlaubt, so lange man in den durch den Stoff und die Komposition ge-

gebenen künstlerischen Erfordernissen eine genügende Erklärung eines auffallendes Zuges in einem Kunstwerk finden kann, nach einer andern Erklärung zu suchen, ganz besonders wenn es sich um die Psychologie der Personen des Kunstwerks handelt. Wenn die Aeneis ein Bericht von einer wirklichen Begebenheit wäre, so hätte man das Recht und die Pflicht, das verschiedene Benehmen des Aeneas in verschiedenen Situationen und Zeitlagen aus der Psychologie des Aeneas zu erklären. Weil aber die Aeneis ein Dichterwerk ist, so muss man die Erklärung in der Psychologie des Dichters suchen; und dabei hat man sich zunächst an die formal-künstlerischen Motive zu halten. Wenn die ausreichen, dann ist die Erklärung fertig. Und sie reichen wirklich für die Erklärung des Unterschiedes im Auftreten des Aeneas aus — auch des Unterschiedes zwischen seiner Haltung in V (wo Aeneas seinen Beschluss nicht selbständig fassen darf, weil eine Erscheinung des Anchises als Vorbereitung auf VI notwendig ist, und diese Erscheinung nach Virgils bekanntem Grundsatze mit der Handlung verknüpft werden muss) und in XII (wo der Selbsttätigkeit des Aeneas durchaus nichts im Wege steht) — um auf das von H. (S. 271) besonders hervorgehobene Beispiel einzugehen.

Noch ein Wort über eine Kleinigkeit, wo derselbe Gegensatz zwischen H. und mir zu Tage tritt. H. hat meine Ausführungen über die Komposition des IV. Buchs nicht gutheissen können, was ich auch nicht erwartet hatte; sie sind nur für den zwingend, der ernstlich auf meine Fragestellung eingeht: welche Aufgabe lag dem Dichter vor, als er an die Ausführung der Didoepisode ging? — und das tut H. nicht. In diesem Zusammenhang hab ich bemerkt, dass eine persönliche Rache von Seiten Didos durchaus natürlich und berechtigt wäre, so wie Virgil den ganzen Hergang dargestellt hat, und dass es Willkür sei, wenn Virgil sie keinen Versuch der Art machen lässt. Dazu bemerkt H. (S. 124 Anm.): «So wie V. Dido dargestellt hat, wäre doch eben die *inhumanitas*, die z. B. darin läge, des getöteten Ascanius Glieder dem Vater als thyesteïsches Mahl vorzusetzen, nicht natürlich, gleichgültig was man über die Berechtigung solchen Vorgehens denken mag.» Gewiss; wer hiess aber die Dido gerade diese Form der Rache zu wählen? Heinze argumentirt hier durchaus als ob die Worte Didos IV 600 ff. tatsächlich gesprochen und ihr nicht von Virgil in den Mund gelegt wären, und umgeht dadurch die wirkliche Frage, welche die ist: warum versucht Dido überhaupt nicht Rache zu nehmen? Auf diese Frage lässt sich m. E. nur eine befriedigende Antwort geben: weil es in Virgils Kram nicht passte. Jede andere Antwort verfällt in den Fehler, die Psychologie des wirklichen Lebens auf eine erdichtete Welt zu übertragen.

Kopenhagen im September 1909.

A. B. Drachmann.

L. Sontheimer, Vitruvius und seine Zeit. (Diss.) Tübingen 1908, Heckenhauer (komm.). X + 125 S.

Siden J. L. Ussing i 1896 skrev sin bekendte afhandling (Vidensk. Selsk. Skrifter, 6. Række, IV 3; engelsk Udgave 1898), har spørgsmaalet om Vitruvius' levetid været livlig diskuteret. Paastanden om, at forfatteren ikke tilhører Augusts tid, men en langt senere periode, og at han med urette smykker sig med architekten Vitruvius' navn, er ganske vist ikke ny. Den er allerede fremsat 1829 af C. F. L. Schultz i et brev til Goethe og nærmere begrundet i et efter forfatterens død af hans søn udgivet skrift: «Untersuchungen über das Zeitalter des römischen Kriegsbaumeisters Marcus Vitruvius Pollio». 1856. Men dette skrift vakte kun ringe opmærksomhed; Ussings afhandling har derimod kaldt en talrig skare af fagmænd frem paa arenaen, hvor ganske vist de fleste er optraadte som hans modstandere. Det samme gælder forfatteren af ovennævnte disputats, som har taget hele spørgsmaalet op til grundig behandling. Han vender sig ikke blot mod Ussings hypothese, men ogsaa mod den af Franskmanden V. Mortet og andre fremsatte anskuelse, at forfatteren af *De architectura* har levet under Vespasian og Titus. Problemet er dette: Skriftet synes affattet i den første kejsertid, efter at Oktavian aar 27 havde antaget titlen Augustus; V. fortæller nemlig i V 1, 7, hvor han beskriver den af ham selv byggede basilica i Fanum, at han der havde udeladt de to midterste søjler i den ene søjlerække, «ne impediant aspectus pronai aedis Augusti»; men hvordan kan det da være, at V. i fortalerne til de enkelte bøger stadig tiltaler kejseren «imperator Caesar», og hvor kan det være, at han, bortset fra den ovennævnte basilica, ikke nævner noget bygningsværk fra tiden efter aar 31 f. Chr., ikke engang det berømte Apollotempel paa Palatium, der stod færdigt og blev indviet aar 28.

Det ses let, at Mortets hypothese ikke fjærner den sidstnævnte vanskelighed, men kun gør den større. Mortet antager nemlig, at fortalerne er rettet til kejser Titus, som Vespasian havde gjort til medregent med titlen imperator Caesar. Ussings theori indeholder derimod, hvis den kan bevises, en fuldstændig løsning af problemet. For Ussing er forfatteren blot en falskner, som benytter Vitruvs navn til at vække opmærksomhed for et skrift, som han har sammenflikket af forskellige kilder, og naar han ikke nævner Augusts pragtbygninger, er det simpelthen, fordi de ikke var omtalt hos den forfatter, han i det paagældende afsnit benytter, efter Ussings formening Varro. Sontheimer søger at løse opgaven paa en anden maade. Han mener at kunne bevise, at skriftet er forfattet før 31, dog saaledes at affattelsen af fortalerne og skriftets udgivelse falder efter slaget ved Actium.

Hvorledes han saa finder sig til rette med det ovenfor omtalte sted V 1, 7, vil vi senere faa at se.

Ussing har søgt at støtte sin theori ved en række argumenter, hentede fra forskellige sider, idet han dels undersøger V.'s sprog og stil, dels hans faglige indsigt, og dels forholdet mellem V. og hans kilder. Sontheimer beskæftiger sig ogsaa først med disse «Vorfragen».

Hvad først sproget angaar, mener S. at kunne vise, at de afvigelser fra den klassiske sprogbrug, som Ussing har fremdraget, er «belanglos», idet analogier til disse tilfælde findes ikke blot hos de førklassiske forfattere, men ogsaa hos Cicero, Livius, Tacitus og Plinius. Dette er ogsaa lykkedes i en del tilfælde; der bliver dog adskillige tilfælde tilbage, som S. enten forbigaar i tavshed eller forklarer som tilhørende folkesproget, nemlig: 1) paafaldende brug af præpositioner istf. casus obliqui (særlig *ab* om aarsagen), 2) omvendt, udeladelse af præp. ved stedsbetegnelser (*Achaia, Asia*), 3) genitiv i andet sammenligningsled, 4) den udelukkende brug af *si* som spørgepartikel, 5) infinitiv istf. *ut* efter *mandare, sequitur, causa est* o. lign. I nogle af disse tilfælde var det naturligere at antage en paavirkning fra Græsk. V. har jo, hvis han har levet paa Augusts tid, væsentlig maattet benytte græske kilder. Sikkert er det, at Vitruvs sproglige ubehjælpsomhed og opstyltede forsøg paa rhetorisk stil danner en grel modsætning til den afklarede stil hos guldalderens forfattere. Naturligvis er det vanskeligt ad denne vej at føre et eksakt bevis for, at skriftet er fra en senere tid, og Ussing indrømmer selv, i det mindste i den danske udgave (s. 11), at «det synes, som om sproget ikke afgiver noget tilstrækkeligt vidnesbyrd».

Det næste spørgsmaal bliver, om skriftet viser et saadant praktisk kendskab til faget, at det kan antages, at forfatteren er identisk med den paa Augusts tid levende architekt Vitruvius, eller om forfatteren, som Ussing mener, røber sig som en stuelærd, der kompilerer sit skrift paa grundlag af Varro, Athenæus Mechanicus og andre kilder. Sontheimers behandling af dette punkt er noget mangelfuld. Hele det paagældende afsnit af hans undersøgelse drejer sig om et enkelt sted VIII 6, 4, hvor der er tale om vandledninger af bly. Vitruv synes her at røbe en grov uvidenhed, idet han angiver, at vægten af lige lange vandrør er proportional med deres diameter, uden at tage hensyn til, at de større vandrør maa have tykkere vægge og altsaa veje forholdsvis mere. Sontheimer anvender megen skarpsindighed paa at klare dette spørgsmaal. og det lykkes ham virkelig at gøre det sandsynligt, at Vitruvs fremstilling ikke er urigtig, men at han blot har udtrykt sig ufuldstændigt og uklart. Men der er mange andre mærkelige ting i Vitruvs fremstilling, ikke blot hvor det drejer sig om tekniske sager, men ogsaa hvor der er tale om

architekturen. Hvad skal man f. ex. sige om hans beskrivelse af den korinthiske søjleorden (IV 1, 1—3):

«De korinthiske søjler har, bortset fra kapitellerne, alle forhold ligesom de ioniske, men kapitellets højde gør dem forholdsvis højere og slankere. — De øvrige led, som lægges ovenpaa søjlerne, anbringes paa de korinthiske søjler enten efter det doriske system eller efter ionisk manèr, fordi den korinthiske stilart ikke selv havde nogen særegen regel for gesimserne og de øvrige ornamenter, men enten sættes der kragstene paa gesimserne svarende til triglypherne og draaber paa architraven efter dorisk skik, eller ogsaa anbringes der efter ionisk regel friser smykkede med relieffer samt tandsnit og gesimser. Saaledes er der af de to stilarter opstaaet en tredje ved at indskyde kapitellet». — En mere urigtig og vildledende fremstilling af den korinthiske stil vil vanskelig kunne gives. Urigtig er ligeledes regelen i IV 5, 1 om templernes orientering, hvor V. angiver, at naar forholdene ikke forhindrer det, skal templerne have indgang fra vest. Meget mærkelig er ogsaa V.'s fremstilling af det græske theater. Selv om ordene maaske lader sig fortolke saaledes, at de ikke staar i absolut modstrid med de faktiske forhold paa V.'s tid, er det i hvert fald vist, at hans fremstilling er saa uklar og ufuldstændig, at den nødvendigvis har maattet fremkalde misforstaaelser, saa længe man ikke havde undersøgt monumenterne, men holdt sig til V. alene.

Dommen over V. som fagmand kan derfor ikke blive gunstigere end den, der maa fældes over ham som stilist. Han mangler kendskab til den klassiske tids architektur og savner ganske forstaaelse af den historiske udvikling. Han bygger helt og holdent paa Hermogenes' architektoniske system, som var i høj kurs i Rom i republikens tid, hvilket har medført, at monumenterne fra denne tid viser en noget indtørret akademisk stil. Af disse mangler hos V. forklares det paafaldende ringe hensyn, der tages til hans værk i de nyeste fremstillinger af oldtidens architektur, som næsten udelukkende henter deres materiale fra opmaaling og undersøgelse af de bevarede monumenter. Og hvis V virkelig har levet paa Augusts tid, maa det siges, at hans værk ogsaa for hans egen og den nærmest følgende tid har haft ringe betydning. Den storslaaede, paa hvælvingskonstruktioner baserede bygningsmaade, som giver kejsertidens Rom dets præg, og hvis forbillede maa søges i Østens store hovedstæder, er ganske ukendt for Vitruv. Han omtaler aldeles ikke konstruktionen af buer og hvælvinger.

Kan vi saaledes ikke sætte V. højt som fagmand, saa følger dog ikke deraf, at han ikke kan have levet paa Augusts tid. Middelmaadige forfattere har der naturligvis ogsaa været dengang. Snarere skulde man tro, at en undersøgelse af V.'s kilder kunde føre til et resultat. Ussing har navnlig lagt vægt paa, at store

dele af Vitruvs 10de bog stemmer næsten ordret med Athenæus' skrift περὶ μηχανημάτων. Tidligere troede man, at denne Athenæus havde levet i den aleksandrinske tid, men Diels har paavist, at han tilhører det andet aarhundrede efter Chr. Hvis det nu kan godtgøres, at V. har oversat Athenæus, vil dermed Ussings theori være bevist. Men man kan ikke afvise den mulighed, at begge forfattere har benyttet en fælles kilde; denne maatte da antagelig være Agesistratos, en forfatter, som Athenæus har benyttet, og som ogsaa V. nævner blandt sine kilder. M. Thiel har i en disputats søgt at paavise dette. Ussing finder ikke, at han har ført beviset, men det behøves jo egentlig heller ikke, naar blot muligheden ikke er udelukket.

En vis overensstemmelse finder sted mellem Vitruvs 2den og 8de bog og en del steder hos Plinius. I almindelighed gaar man ud fra, at Plinius har benyttet V., hvem han ogsaa nævner blandt sine kilder. Ussing hævder, at den forfatter, som Plinius har benyttet, ikke kan være vor Vitruv. Dog gaar han ikke saa vidt, at han paastaar, at V. har benyttet Plinius. Han mener, at de begge har benyttet en fælles kilde, og at denne er Varro. Dette er jo muligt; men da Varros forfatterskab falder i republikens tid, kan der ikke deraf udledes noget bevis for rigtigheden af Ussings theori, men kun for dens mulighed.

Et sikkert resultat synes altsaa ikke at kunne udledes hverken ved undersøgelse af V.'s sprogform og indsigt som fagmand eller ad kildekritisk vej. Tilbage bliver da det spørgsmaal, om forfatterens tid lader sig bestemme ved selve indholdet af hans værk, særlig ved undersøgelse af, hvilke templer og andre bygningsværker han nævner. Thi selv om han, som Ussing mener, skulde være en falskner, som giver sig udseende af at være den paa Augusts tid virkende architekt V., maatte man vente, at han vilde røbe sig ved fejlagtig at medtage enkelte værker fra senere tid. Hermed forholder det sig nu saaledes: Alle de templer og andre bygningsværker i Rom, som V. nævner, tilhører tiden før slaget ved Actium med to undtagelser, nemlig aedes Quirini dorica (III 2, 7), der først blev fuldendt 16 f. Chr., og den af V. selv opførte basilica i Fanum, der, som før nævnt, maa antages at være senere end 27 f. Chr. Af disse to undtagelser er dog den første af mindre betydning. Quirinus-templet var brændt aar 49, og genopbyggelsen har strakt sig gennem en lang aarrække, saaledes at søjlerne godt kan have været rejst før aar 31, selv om templet først blev helt færdigt aar 16. Mere indviklet er spørgsmaalet om Vitruvs basilica i Fanum, som beskrives udførlig V 1, 6—10. Der var to indre søjlerækker, den ene med 8 søjler, den anden med 6, «ideo quod mediae duae in ea parte non sunt positae, ne impediant aspectus pronai aedis Augusti, quae est in medio latere parietis basilicae collocata spectans medium forum et aedem Iovis, item tribunalis, quod est in ea aede

hemicyclii schematis minoris curvatura formatum». Sontheimers forklaring er efter hans egen mening «denkbar einfach». Han læser augusti og mener, at V. dermed vil udtrykke, at hans pronaos var af en særlig højtidelig og imponerende virkning. V. havde, da han skrev dette sted, ingen anelse om, at Senatet nogle aar efter vilde tillægge Oktavian dette æresnavn. Denne forklaring ser meget tiltalende ud, men det vækker nogen betænkelighed, at det ikke er lykkedes Sontheimer at give en tilfredsstillende forklaring af hele stedet. Han vil hævde, at pronaos aedis skal opfattes som eet begreb, «Tempelpronaos», og at der ikke har været nogen cella bag pronaos; men dette er jo allerede af den grund umuligt, at sætningen «quae est in medio latere etc.» ikke gaar paa pronaos men kun paa aedes. Der maa altsaa have været baade aedes og pronaos, og denne sidste maa vi vistnok tænke os paa den sædvanlige maade med to søjler mellem anterne, siden V. fandt det nødvendigt at fjerne to søjler i basilicaen for ikke at dække udsigten til pronaos. I Sontheimers rekonstruktion svinder det hele ind til en halvrund exedra, men det bevis, han anfører derfor (s. 107), er ikke holdbart. Af ordene i V 1, 8: «supra columnas ex tribus tignis bipedalibus compactis trabes sunt circa collocatae. eaeque ab tertiis columnis quae sunt in interiore parte revertuntur ad antas quae a pronao procurrunt dextraque et sinistra hemicyclium tangunt» udleder han, at anterne berører det halvrunde tribunal, som jo fandtes «in ea aede». Men de sidste ord fra «dextraque» hører aabenbart ikke med til den relative sætning, men gaar paa trabes, og meningen er simpelthen den, at bjælkeværket over søjlerne bøjer om (revertuntur) mod anterne og forløber videre til det naar tribunal. Der er saaledes ikke noget mærkeligt ved V.'s beskrivelse af pronaos og aedes; derimod er det paafaldende, at aedes indeholder et tribunal, som spænder over hele rummets bredde, hvad de af V. angivne maal viser, og der kan derfor maaske nok være grund til at nære tvivl, om dette aedes har været et virkeligt tempel. Men dette spørgsmaal kan ikke afgøres ved hjælp af V.'s tekst alene. En undersøgelse paa stedet vilde være meget ønskelig. Ganske vist er byen i sin tid bleven grundig ødelagt af Totila, men fundamenterne af Vitruvs basilica vil dog sandsynligvis findes under en eller anden moderne bygning. Ogsaa eventuelle indskriftfund kunde føre til en løsning. Det bliver saaledes formodentlig archæologien, der kommer til at sige det sidste ord i denne sag.

Fr. Weilbach.

Herodoti historiae, rec. brevique adnotatione instr. *Carolus Hude.* Tom. I—II. (Script. class. bibl. Oxon.) Oxford 1908, Clarendon Press.

Det var endast med yttersta tvekan, som jag vågade åtaga mig uppdraget att anmäla ofvanstående arbete, då jag tyvärr måste medgifva, att jag ej ägnat något mera inträngande studium åt Herodotos. Men en kritisk upplaga af Herodotos, utgifven af Hude, är en filologisk händelse af den art, att jag ej kunde motstå frestelsen att på detta sätt få anledning att göra närmare bekantskap med arbetet.

Hudes textrecension grundar sig främst på nio redan förut kända och till större delen kollationerade handskrifter. Han har själf kollationerat de partier, som ej förut undersökts, och de handskrifter, om hvilkas noggranna kollationering man kunnat hysa berättigade tvifvel. Dessutom har han öfverallt, där föregående uppgifter förefallit osäkra eller tvifvelaktiga, inspekterat vederbörande handskrift. Tack vare detta grundläggande arbete föreligger det textkritiska materialet i betydligt säkrare och klarare skick än hos Hudes föregångare, och upplagans värde ligger till ej minsta del i den trygghet, hvarmed läsaren kännar sig kunna lita på de af honom gifna läsarterna. De kända och erkända förtjänster, som i detta afseende känneteckna hans Thukydides-upplaga, återfinnas här i fullt lika hög grad.

Rörande handskrifternas klassificering har Hudes upplaga helt naturligt ej kunnat bjuda på några större nyheter. Redan länge har man varit tämligen enig därom, att handskrifterna tillhöra två olika klasser: till den ena höra som hufvudrepresentanter ABC, till den andra RSV (till denna hör ock b, d. v. s. B man. rec. — något som väl hade bort omnämnas i den kanske väl knappt affattade praefatio). Den förra gruppen kallas Florentina efter codex A (Laurentianus), den senare Romana efter codex R (Vaticanus). Här som alltid finnas naturligtvis äfven hybrider; till dem höra bland hufvudhandskrifterna P och C.

Om handskriftsgrupperingen i stort sedt (undantag ha särskilt utgjorts af ofvannämnda hybrida handskrifter) således varit skäligen klar, ha meningarna så mycket mer gått i sär rörande de två klassernas olika värde. Somliga, t. ex. Stein, ha utdömt Romana såsom interpolerad och förklarat dess goda läsarter bero på konjektur, andra (Cobet) ha upphöjt Romana som den bästa recensionen, låt vara att den blifvit genom afskrifvarne förvanskad. Andra åter, och till dem sällar sig Hude, intaga en förmedlande ståndpunkt, i det de anse bägge recensionerna något så när likställda. Enligt Hude är Florentina högst obetydligt interpolerad, men har däremot lidit mycket genom rena afskrifvarefel. Romana däremot är betänkligt interpolerad, men bjuder äfven på så utmärkta läsarter, att hvarje tanke på korrektur måste vara ute-

sluten. Det står för mig fullt klart, att Hudes uppfattning af handskrifterna är den enda riktiga. En granskning af läsarterna måste ovillkorligen leda till detta resultat, och allt flera parallela företeelser på den grekiska textkritikens fält tala för samma uppfattning.

Lika bekvämt som det är för en utgifvare att blindt följa en viss handskriftsgrupp, lika vanskligt är det att jämt och samt stå i valet mellan två likvärdiga. För att här träffa rätt erfordras en intim kännedom om såväl handskrifternas egenarter som vederbörande författares språkbruk samt därtill en stor portion takt och urskiljning. Här blir naturligtvis ändå alltid kvar ställen, där ett afgörande blir rent subjektivt. I stort sedt torde Hude emellertid ha dömt rätt, om också man får det intrycket. att han i verkligheten gynnat Florentina något mera än han i sin praefatio själf är villig att medgifva. Stundom tager sig detta gynnande af Florentina en nästan för starkt yttre uttryck i själfva texten, t. ex. då han (I 192) skrifver *τοὺς τέσσερας* [*μῆνας*], och i apparaten antecknar *μῆνας* om. RSV.

På många håll har man velat tillerkänna de hybrida handskrifterna, framför allt P, en viss domsrätt mellan de två hufvudklasserna. Med full rätt tar Hude afstånd från en sådan uppfattning. Det synes mig t. o. m. nästan kunna ifrågasättas, om dessa handskrifter öfverhufvud förtjäna den höga rang, som man ännu alltjämt tillerkänner dem. Särskildt viktig i detta afseende är den upplysning, som Hude ger, att P ej, som man förut menat, är från 12:te eller 13:de, utan från 14:de seklet, «ut et Omontio et mihi videbatur». P:s förut påstådda öfverlägsenhet öfver R i fråga om åldern är således illusorisk.

Den kritiska apparaten är klart och åskådligt uppställd, och man vinner en god inblick i texthistorien genom ett studium af densamma. Ej fullt tillfredsställande synes mig den åtgärd, som utmärkes genom orden: «codicum S et V scripturas peculiares . . . haud raro notavi, initio operis maxime, quo planius qualitas horum duorum codicum appareret». Härigenom kommer läsaren stundom i tvifvelsmål om, huruvida S och V ha en viss läsart eller ej. Detsamma gäller om C:s läsarter, hvilka anföras utförligare i bok III—IX, därför att de här ej varit förut kollationerade. Sådana synpunkter böra knappast spela en roll i en standardupplaga, sådana som den föreliggande. Af samma skäl böra sådana anmärkningar som i III 109 (*αὐτέων* L omnes) ej stå i den kritiska apparaten, utan affärdas i företalet eller i bilagor.

I apparatus criticus äro ej sällan inströdda testimonia från andra författare för att på så sätt belysa en läsart. Här skulle man nästan ha önskat större utförlighet (och allra hälst en särskild kolumn för dessa testimonia). Därigenom finge man ökad visshet om, att utgifvaren användt äfven den hjälp, som ligger i ett parallelställe. Då Herodotos' uttryckssätt ofta ordagrannt gå

igen hos senare författare, som använda honom som källa (Diodoros, Aristoteles, Plutarkos o. a.), är ofta ett dylikt parallelställe af större vikt och intresse för texten och dess historia än enstaka handskriftvarianter. Särskildt gäller detta om sådana ställen, där de bägge handskriftsklasserna divergera. Så har Florentina i IX 24 *μετά γε Μαρδόνιον* = Plut. Arist. 14, under det att Romana utelämnar *γε*. I V 65, där Aristoteles (Ath. pol.) tydligen följer Herodotos' framställning, hade väl vid *πελαργικῷ*, som blott V (och Urbinas) har, under det de öfriga ha *πελασγικῷ*, varit lämpligt att hänvisa till Aristoteles cap. 19. På samma sätt II 154 (*στρατόπεδα* AB *τὰ στρατόπεδα* RSV) till Diod. I 67, 1. Äfven varianter i de senare författarnes handskrifter äro därvid af vikt, t. ex. IX 64, där Hudes not lyder: *Ἀριμνήστου* RSV (Plut. Arist. 19): *Ἀϊμνήστου* AB: *Ἀειμνήστου* CP. Här borde ha angifvits (efter Herchers edition), att codex Seitenstettensis har *διάπνηστος*; och dessutom kunde ha citerats mor. 873 d *δείπνιστος*. I IX 60 har AB *ἀναρπασόμενοι* = Plut. Arist. 17 (181, 15 Sint.), där dock en codex (C) har *ἁρπασ.* = RSV hos Herodotos.

Den kritiska apparaten hade nog vunnit i tydlighet, om utgifvaren i de fall, där ett flertal handskrifter ha oriktiga läsarter, uttryckligen nämnt, hvar den riktiga läsarten finns. Nu måste läsaren genom subtraktion ta rätt därpå, något som delvis försvåras just genom de ej fullt konsekventa principer, som Hude följer beträffande C, P, S och V. När t. ex. I 116 står *ἀνενεχθεὶς* ABRSV — finns då det riktiga *ἀνενειχθεὶς* i C och P? När i VI 52, 4 står i texten *οὐδὲ αὐτὴν*, i apparaten *οὐδ' αὐτὴν* ABC: *οὐδὲν τὴν* V: *οὐδὲν* S, så hade det för en läsare varit önskvärdt, om R:s läsart stått positivt angifven (jmf. företalet p. X). Fordringarna på en dylik «positiv» apparat ha stundom öfverdrifvits (så senast, enligt min mening, af Stählin i hans Editionstechnik, N. Jahrb. 1909), men i vissa fall äro de berättigade.

Trycket är ytterst sorgfälligt. Den enda inadvertens, som jag vid genomläsning funnit, är I 138 i apparaten, där det borde stå 7 *πολλῶν . . . ἐπιφέροντες* (14) om. RSV. Att sidorna ej numrerats, gör det åtminstone för en recensent svårt att citera.

Den föreliggande upplagan af Herodotos har knappast fullt samma monumentala prägel öfver sig som utgifvarens Thukydides-upplaga. Att anledningen härtill ej legat hos utgifvaren själf, utan i de yttre omständigheter, under hvilka han arbetet, framgår af företalets slutord: «Vellem equidem mihi contigisse ut editionem pleno apparatu critico instructam emitterem; spero tamen hac quoque editione aliquid ad Herodotum sermonemque eius intellegendum profectum fore». Men man återfinner i denna upplaga samma utmärkta förtjänster, som med all rätt gjort Hudes Thukydides till en mönster-upplaga: en utomordentlig noggrannhet, en nykter och måttfull kritik (ej minst beträffande egna konjekturer) samt fullt beherskande af materialet. Med sitt före-

liggande arbete har han gjort den grekiska filologien en stor tjänst, och det förut hörda talet, att det ej för Herodotos gifves någon tillfredsställande recensio, kan nu förstummas.

Lund i september 1909.

Cl. Lindskog.

Julius Kaerst, Geschichte des hellenistischen Zeitalters. Zweiter Band, erste Hälfte: Das Wesen des Hellenismus. Leipzig 1909, Teubner. XII + 430 SS.

Der vor 8 Jahren erschienene 1. Band (angezeigt in dieser Zeitschrift X S. 176—180) schloss mit dem Tode Alexanders; der vorliegende Halbband führt zunächst in aller Kürze (S. 1—82) die politische Geschichte weiter bis zur Entscheidungsschlacht bei Ipsos. Der Vf. weist ausdrücklich die Aufgabe ab (S. 50) «den militärischen Operationen und politischen Verhandlungen dieser Jahre im einzelnen nachzugehen», und in der Vorrede spricht er (S. VI) etwas geringschätzig von «einer kritischen Paraphrase der Ueberlieferung»; der Schwerpunkt seiner Darstellung liege «nicht in den einzelnen politischen Vorgängen und militärischen Ereignissen, sondern in der Entwicklung der hellenistischen Gesamtkultur» (S. V), und von einer solchen «geschichtlichen Erkenntnis» «im tieferen Sinne des Wortes» hofft er sogar eine wesentliche Stütze «in den grossen geistigen Kämpfen, denen wir[1] entgegengehen». Selbst wer dieser Hoffnung etwas skeptisch gegenübersteht, wird sich gern über das Wesen einer so wichtigen und interessanten Periode belehren lassen. Ganz besonders wird der Philologe nach den Worten der Vorrede S. VII auf die Aufschlüsse gespannt sein, die «eine auf möglichst umfassender Grundlage erfolgende geschichtliche Forschung, die allein ein tieferes Verständnis für das eigentümliche Wesen geschichtlicher Erscheinungen, namentlich in Staat und Gesellschaft, gewähren kann» über ihm wichtige und vertraute Probleme bringen werde — wenn er zuerst einen kleinen Aerger überwunden hat. Die angeführten Worte treten nämlich auf als Einsprache gegen eine Aeusserung von E. Schwartz, «dass die alte Geschichte nichts anderes ist und sein kann als die Interpretation der auf uns gekommenen Reste des Altertums» (Rede auf Th. Mommsen, Gött. Nachr. 1904 S. 81), die aus dem Zusammenhang losgerissen und falsch interpretirt wird; es muss doch schon zu denken geben, dass dies als

---

[1] Ob Deutschland oder die Menschheit, ist mir nicht klar: ein paar dem Nicht-Deutschen nicht ganz verständliche Seitenblicke auf deutsche Verhältnisse (S. 295 Anm., S. 331 Anm. 2) sprechen für ersteres.

die Ansicht Mommsens angegeben wird (a. O. S. 85). Der Vf. fasst die philologische «Interpretation», die in jenem Ausspruch gemeint ist, viel zu eng, wenn er sie mit dem «philologischen Verständnis des Ueberlieferten» als «Grundlage» und «Mittel» der Geschichtsforschung identificirt; die Philologie wird sich nimmermehr damit begnügen als Hilfswissenschaft der Geschichte zu dienen, sondern selbst ein Gesammtbild der antiken Cultur zu entwerfen suchen. Natürlich wird sie dabei auch von dem Historiker lernen, der für die gemeinsame Aufgabe andere Voraussetzungen mitbringt. Auch dem vorliegenden Band wird der Philologe manchen neuen Gedanken dankbar entnehmen, aber leider nicht so viel, als die Ankündigung der Vorrede und der Umfang des Haupttheils (S. 83—429) erwarten lassen. Es wurde schon in der Anzeige des ersten Bandes hervorgehoben, dass der Vf. eine Neigung hat einfache Gedanken in viele und tiefsinnige Worte zu verhüllen. Diese Neigung macht sich hier sehr breit; der Vf. bewegt sich allzu sehr in philosophischen Abstractionen, die vielleicht die angekündigte tiefere historische Auffassung bedeuten sollen, in Wirklichkeit aber nur das ganze mit einem Nebel umgeben, worin alle scharfe Umrisse verschwinden; so bekenne ich z. B., dass ich mir bei der «Verdinglichung des Lebens», die im Hellenismus auf allen Gebieten eine so grosse Rolle spielen soll (S. 186), nichts greifbares denken kann.

Wegen dieser Eigenthümlichkeit der Darstellung ist es mir nicht möglich den Inhalt und die Ergebnisse des Buchs kurz und klar anzugeben; ich beschränke mich daher auf eine Aufzählung der Capitel und die Hervorhebung einiger Gesichtspunkte und Ausführungen, die mir werthvoll vorkommen.

V. Buch (S. 83—307), «die hellenistische Kultur», behandelt in 6 Capiteln «die innere Umbildung der Kultur der Polis», «die Philosophie des Hellenismus», «der technische Charakter der hellenistischen Kultur», «Rationalismus und monarchische Weltanschauung», «die hellenistische Religion», «der allgemeine geschichtliche Charakter der hellenistischen Kultur». Besonders eingehend werden Philosophie und Religion dargestellt. Vom Gesammtcharakter der hellenistischen Philosophie bekommt man kein neues Bild, interessant sind aber die Ausführungen über die Stoa, die den Zusammenhang ihrer Lehre mit vorherrschenden Neigungen der Zeit aufzeigen und so ihren Einfluss verständlich machen. Treffend scheint mir auch der Gedanke, dass das stoische Weltbild «Abbild des in der Polis wirksamen Gemeinschaftsideals ist» (S. 133), und mit Recht wird die Begründung des Naturrechts und der Humanitätsidee (hierüber besonders Beilage I S. 372—4) auf die Stoiker zurückgeführt gegen moderne Versuche hier eine gewisse Selbständigkeit den Römern zu vindiciren.

Bei der Darstellung der Religion treten natürlich neben dem Rationalismus der von diesem angebahnte Synkretismus und der

Herrschercult in den Vordergrund. In Anschluss an das im I. Band über die Vergöttlichung Alexanders gesagte bemüht sich der Vf. (besonders Beilage II S. 374—426) den Herrscherkult als Ergebniss der griechischen Geistesentwickelung darzustellen. Es ist gewiss verdienstlich die verschiedenen Factoren[1] zu betonen, wodurch dieser Cult den Griechen möglich wurde; aber die verschiedenen Stufen werden nicht klar genug auseinander gehalten, und wenn der entscheidende Schritt zu einem officiellen Reichscult zunächst des verstorbenen dann auch des lebenden Herrschers gerade in Aegypten geschieht, ist es zu wenig gesagt, dass der altägyptische Cult des regierenden Pharaos hierfür «nicht ohne Bedeutung» ist (S. 418). Ueberhaupt finde ich die knappe aber alle wesentliche Momente berücksichtigende Darstellung Belochs (Gr. G. III[1] S. 369 ff.) viel befriedigender, auch weil sie die stufenweise Entwickelung scharf betont. Dagegen entscheidet sich der Vf. gewiss mit Recht nach sorgfältiger Ueberlegung (S. 265 ff.) für die Ueberlieferung über den Ursprung des Serapiscults, während Beloch sie kurzer Hand verwirft. Im einzelnen ist manches zu beanstanden. So ist die Erklärung der Thatsache, dass im Hellenismus krasser Aberglaube neben der Skepsis hergeht, völlig unzureichend (S. 247 f.); die Erscheinung findet sich ja nicht nur in der Renaissance, die zum Vergleich herangezogen wird, sondern fast überall. Die Bemerkung über den jüdischen Monotheismus S. 255 (gegen E. Meyer) ist sicher nicht richtig; dass die Fremdherrschaft den Henotheismus in Monotheismus verwandelt, wird nicht der Ueberlegenheit Jahves verdankt, sondern der Individualität der grossen Propheten, und mehr liegt auch nicht in den in Anm. 4 angeführten Worten Wellhausens. Aber für die Individualität ist in den abstracten Constructionen des Vf. wenig Raum; bei seiner Verhimmlichung des Staats ist er überhaupt auf allen Individualismus schlecht zu sprechen.

VI. Buch, «der hellenistische Staat» (S. 308—371), zerfällt in 4 kurze Capitel: «die innere Begründung der Monarchie», «die Grundzüge des hellenistischen Staates», «die Monarchie und die Polis», «die Monarchie und die Gesellschaft». Wie schon diese Ueberschriften andeuten, ist es nicht eigentlich die Absicht des Vf. die concrete Organisation der neuen Reiche zu schildern; diese Aufgabe wird nur gelegentlich gestreift und tritt höchstens im 3. Capitel (S. 353—65) etwas mehr in den Vordergrund. Das 4. Capitel (S. 366—71) enthält nur Andeutungen, die nichts neues bringen. Das Hauptgewicht liegt auch hier auf den mehr abstracten Betrachtungen der beiden ersten Capitel, worin die Eigenthümlichkeiten der absoluten und persönlichen hellenistischen Monarchie aus dem allgemeinen Charakter der Zeit abgeleitet

---

[1] Unter diesen spielt doch wohl der Heroencult, z. B. des *κτιστής*, eine grössere Rolle, als der Vf. anzunehmen scheint.

werden. Bei dieser Verallgemeinerung kommen, wie mir scheint, der Einfluss des Makedonenthums, der individuelle Unterschied der Reiche und die rasche Entwickelung der Regierungsform nicht zu ihrem Rechte. Auf die wirthschaftlichen Verhältnisse, die von Beloch so glänzend geschildert sind, wird gar keine Rücksicht genommen, eine allgemeine Charakteristik der Litteratur, die doch für die Periode so wichtig ist, sucht man vergebens, und von der Kunst verlautet nichts.

Mit dem Stil des Vf. kann ich mich nach wie vor nicht befreunden. Die leidigen rhetorischen Fragen als Uebergänge sind zu Manier geworden, und Sätze wie «Der Befehl, den Perdikkas . . . ergehen liess, . . . Eumenes in den Besitz seiner Satrapie . . ., wo sich ein einheimisches Fürstentum . . . gebildet hatte, zu setzen, wurde» usw. (S. 20) oder «Allerdings knüpft diese Entwicklung . . . an die neuen Wege, die die grossen . . . Schulen . . . eingeschlagen, an die umfassenden Forschungsaufgaben, die sie gestellt hatten, an» (S. 183) findet doch wohl nicht nur der Ausländer hässlich.

Sept. 1909. **J. L. Heiberg.**

Aristotelis Politica, post Fr. Susemihlium recognovit *Otto Immisch.* Lipsiae (Teubner) 1909. XXXIX + 354 SS.

Bei dieser Neubearbeitung der Ausgabe Susemihls (in der Bibliotheca Teubneriana 1894) war Immisch, wie er selbst hervorhebt (S. VI), günstiger gestellt als Apelt bei der entsprechenden Erneuerung der Susemihlschen Textausgabe der Nikomacheischen Ethik (vgl. diese Zeitschr. XIII S. 79), indem der Verleger sich entschlossen hat die Stereotypplatten preiszugeben und so dem Hg. freie Hand zu geben (was eigentlich selbstverständlich sein sollte). Diese seine Freiheit hat der Hg. erstens zu einigen mehr äusserlichen Aenderungen benutzt, die sämmtlich Verbesserungen sind; die handschriftliche Reihenfolge der Bücher ist endlich einmal wiederhergestellt (obgleich der Hg. selbst die Umstellung der Bücher VII—VIII nicht unbegründet findet und sogar eine bisher nicht verstandene Spur der Reihenfolge III, VII in den Hssn nachweist, s. S. 117, vgl. Birt, Buchw. S. 145), die Bekker'schen Zeilen, wonach ja leider noch immer citirt wird, sind strenger innegehalten, der Apparat ist gekürzt und übersichtlicher gestaltet durch Beseitigung unnützer Coniecturen und einer gewissen Redseligkeit Susemihls, der seine älterern, aufgegebenen Ansichten im Apparat weiter schleppte; leider hat der Vf. die ererbte unpraktische Bezeichnung der Hssn beibehalten. Endlich ist der Hg. der Orthographie der Hssn gefolgt und scheut sich mit Recht

nicht ihre Inconsequenz dem Aristoteles selbst zuzutrauen; die Einführung von μείζω u. ä. (S. XXIV) hätte er sich wohl noch schenken können.

Wesentlicher ist die innere Umgestaltung. Von den zwei Classen der Hssn, die Susemihl richtig unterschieden hatte (Π^1 und Π^2), gab er Π^1 den Vorzug; sie umfasst die Uebersetzung Wilhelms von Moerbek (s. XIII) und zwei Hssn des XV. Jahrh. Immisch ist geneigt Π^2 (Coislin. 161 s. XIV, der vom Athos stammt, und Paris. 2026 s. XV) mit anderen vorzuziehen, verfährt aber eklektisch, wie es bei dem Zustand der Ueberlieferung nicht anders möglich ist. Die Theorie Susemihls, wonach Π^1 und Π^2 zwei antike Recensionen vertreten sollten, hat er mit Recht fallen lassen, obgleich er zugiebt, dass die meisten Varianten auf das Alterthum zurückgehen. Die Ansicht Susemihls wurde schon erschüttert durch die Auffindung einiger Palimpsestblätter des X. Jahrh. (durch Heylbut, im Vat. 1298), die zwar meist mit Π^2 stimmen, aber doch auch Lesarten der anderen Classe enthalten. Immisch hat nun eine bisher nicht benutzte Handschrift verglichen, den cod. Berolin. 397 (Hamilton. 41, H^a), die zwar nur an 2 (3) Stellen mit Vat. allein stimmt (S. XIII), aber eine ähnliche Mischung der Lesarten beider Classen zeigt und jedenfalls selbständigen Werth hat, obgleich sie jung und reich an Schreibfehlern ist[1]. Sie enthält auch Scholien (gedruckt S. 293 ff.), die Immisch (S. XV ff.) überzeugend auf einen Commentar des Michael Ephesios (s. XI) zurückführt, und der diesem Commentar zu Grunde liegende Text ist zwar weder mit Vat. noch mit H^a identisch, steht aber zu Π^1 Π^2 in demselben Verhältniss. Immisch schliesst nun, dass die beiden Classen sich erst nach dem XI. Jahrh. gebildet haben theils durch gelehrte Interpolation theils durch verschiedene Auswahl unter den seit dem Alterthum am Rande geführten Varianten, und dass beide gleichberechtigt sind, so dass in Zweifelsfällen der Anschluss von Vat. oder H^a den Ausschlag giebt.

Es ist sicher richtig, dass man gerade bei Aristoteles mit einer philologischen Thätigkeit der Byzantiner rechnen muss; das beweisen schon der von Demetrios Chalkondylas geschriebene Paris. 2023 (Π^1) und der Athous Coislin. 161 (Π^2) mit ihren vielen Randbemerkungen und Varianten. Aber im einzelnen bleibt manches unklar, so z. B. das Verhältniss der Hssn 1307^b 32, wo Π^1 allein das richtige bietet, während H^a mit Π^2 eine Lacune gemeinsam hat und am Rande (οὕτως δεῖ γράφειν τὴν λέξιν) eine mit Π^1 nicht ganz übereinstimmende Ergänzung; H^a muss also doch auf den Archetypus von Π^2 zurückgehen, was seinen Werth als Schiedsrichter zweifelhaft macht. Volle Klarheit über die

[1] Für die Nachprüfung ist es sehr unbequem, dass die unwichtigeren Varianten hinten angebracht sind (S. 331—41).

interessante Ueberlieferungsgeschichte kann erst eine detaillirte Untersuchung schaffen; aber jedenfalls bedeutet die neue Ausgabe einen Fortschritt auch in dieser Beziehung.

Sept. 1909.

J. L. Heiberg.

Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung. Unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen herausgegeben von *Georg Wissowa.* Stuttgart (I. B. Metzlersche Buchhandlung). Elfter Halbband 1907. Zwölfter Halbband 1909 (zusammen 30 Mk.).

Nach langer Frist liegt wieder ein Band von Pauly-Wissowa vor. I. Band erschien 1894, II. 1896, III. 1899, IV. 1901, V. 1905; das Tempo ist also alles andere als beschleunigt. Der vorliegende Band geht von «Ephoros» bis «Fornaces». Die Verlagsbuchhandlung hält noch immer an der ursprünglichen Bändezahl, 10—12, fest. Es muss doch schon jetzt klar sein, dass das Werk viel umfangreicher werden wird; wir haben schon die Hälfte der Maximal-Bändezahl erreicht, und der entsprechende Theil z. B. von Pape-Benselers Gr. Eigennamen beträgt noch nicht ein Drittel des Ganzen. An der Ausführlichkeit kann schwerlich viel geändert werden ohne den Charakter und den Werth des Werks zu beeinträchtigen; die einzige Hoffnung für ältere Besitzer des Buchs seinen Abschluss zu erleben beruht also darauf, ob es gelingt die Bände schneller auf einander folgen zu lassen. Auch abgesehen von den Interessen der Käufer und Benutzer ist die Verzögerung für das Werk selbst gefährlich. Die Mitarbeiter ermüden oder sterben, und selbst wenn es gelingt sie durch ebenbürtige zu ersetzen, wird die schon schwache Einheitlichkeit in der Behandlung zusammenhörender Artikel noch mehr gefährdet. In den letzten Jahren hat der Tod zwei der treuesten Mitarbeiter dahingerafft, die schwer zu ersetzen sein werden: Fr. Hultsch und A. Mau; ersterer hat es noch erreicht zwei vorzügliche Artikel, «Eudoxos» und «Eukleides», beizusteuern. Alb. Dieterich ist auch nicht mehr unter den lebenden; er war sonderbarer Weise nicht für sein eigentliches Gebiet, sondern nur für griechische Tragödie herangezogen, und so hat er für den vorliegenden Band noch einen für den Zweck musterhaft zurechtgelegten, übersichtlichen und kritisch abgeklärten Artikel über Euripides geschrieben. Von Kaibel rühren noch die Artikel «Epicharmos» und «Eupolis» her, von Knaack «Eratosthenes», von Berger «*Ἐρυθρὰ θάλασσα*». Glücklicher Weise ist eine Reihe der besten Sachkenner dem Unternehmen treu geblieben oder neu gewonnen. Ich hebe einige Namen aus dem vorliegenden Bande hervor mit Angabe einiger hervorragenden

Artikel: E. Schwartz («Ephoros», «Eusebios» 70 Spalten), Jülicher (Kirchenväter), Reitzenstein («Epigramm», ein Artikel mit vielen neuen Gesichtspunkten, den der Vf. selbst als vom Charakter der Encyklopädie abweichend entschuldigen zu müssen glaubt; «Etymologika», dessen Schlussworte uns leider die Hoffnung benehmen eine erschöpfende Behandlung der Frage von Reitzensteins Hand zu bekommen), v. Arnim («Epiktetos», «Epikur»), Olch («Eppich», «Ernte», «Esel», «Feige», «Flachs», die drei letzteren Artikel je 50 Spalten), Robert (die Vasenmaler «Epiktetos» und «Exekias», kurz aber erschöpfend), M. Wellmann («Erasistratos», «Euryphon»), Cohn («Eustathios»), Blümner («Erzguss»), Kaerst («Eumenes»), Skutsch («Euphorion», «Etruskische Sprache»; den vortrefflich orientirenden Artikel «Etrusker» hat G. Körte geschrieben), Philippson («Euripos»), Boll («Finsternisse», «Firmicus», «Fixsterne»), Rostowzew («Fiscus»).

Unter F machen sich die 185 Fabier und 250 Flavier breit; griechische Wörter mit Φ- sind auf Ph- verschoben. Unter «Eudemos» Sp. 898, 10 ff. wären die Arbeiten von Rudio, bes. Der Bericht des Simplicius über die Quadraturen des Antiphon und des Hippokrates, Lpz. 1907 (frühere Arbeiten von ihm von 1902—5 angeführt ebenda S. VI), zu erwähnen gewesen; unter «Favorinus» ist die Abhandlung von Gabrielsson, Ueber Favorinus und seine *παντοδαπὴ ἱστορία*, Upsala 1906, vergessen, obgleich sie deutsch geschrieben ist.

Wenn es gelingt einen Stab von Mitarbeitern wie die genannten zusammenzuhalten, können die Benutzer des Werks zufrieden sein, wenn sie auch einige Geduld nöthig haben werden.

Sept. 1909.

J. L. Heiberg.

---

frouer.

Af **Fr. Weilbach.**

I dette tidsskrifts 11te bind side 44—46 har Hr. Anker Jensen meddelt nogle bemærkninger om ordet «filur», der afledes af fr. *filou*, som igen sættes i forbindelse med *filouer*, *flouer* og *frouer*. Her maa vi foreløbig stanse, mener Hr. A. J., da etymologien til *frouer* næppe endnu kan bestemmes.

Dette kan jeg dog ikke indrømme. Hr. A. J. bemærker selv at *frouer*, som nu betyder «at lokke fugle til sig ved at efterligne uglens skrig», tidligere betød «at snyde i spil». Det ligger da overordentlig nær at aflede *frouer* af *fraudare*, ligesom *louer* af *laudare*. Overgangen er ganske regelmæssig, se Nyrop: Grammaire historique I 188 og 394.

Johannes N. G. Forchhammer.

(20. Marts 1827 — 19. Juli 1909.)

Det var et langt og virksomt Liv, der blev afsluttet, da Rektor Forchhammer blev kaldet bort ved Døden d. 19. Juli d. A., over 82 Aar gammel, et Liv, der først og fremmest har været helliget den højere Skole i henved et halvt Aarhundrede men tillige har staaet i Videnskabens og Folkeoplysningens Tjeneste. En akademisk Virksomhed var sikkert det Maal, F. havde for Øje i sin Ungdom. Som Søn af den berømte Kemiker og Geognost Konferensraad Johan Georg F., der døde 1865 som Direktør for den polytekniske Læreanstalt, var han tidlig knyttet til akademiske Kredse, og hans ypperlige Evner og videnskabelige Interesser gjorde det naturligt, at han stræbte efter dette Maal. Kun 22½ Aar gammel tog han den filologisk-historiske Skoleembedsexamen med en fin 1. Karakter, og neppe 3 Aar efter disputerede han for Magistergraden (siden 1854 forandret til Doktorgraden) over en textkritisk Afhandling: «Quaestiones criticae de vera commentarios de bellis civili, Alexandrino, Africano, Hispaniensi emendandi ratione» (1852). Strax derefter tiltraadte han med offentlig Understøttelse en 3-aarig Studierejse til Italien. Da han paa Vejen dertil gjorde Ophold i Wien, foretog han paa Madvigs Anmodning en Kollation af omtrent Halvdelen af codex Vindobonensis til de bevarede Bøger af 5. Dekade af Livius (41., 43. og Størstedelen af 44. Bog). Den overordentlige Nøjagtighed, hvormed F. havde udført dette Arbejde, omtales med den største Anerkendelse af Madvig i hans «Emendationes Livianæ» p. 487 (1860). Hidtil var F.'s Studier væsentlig gaaet i sproglig Retning, men under det lange Ophold i Italien aabnedes hans Øje for Kunsten, baade den antikke og den nyere, og Oldtidsminderne fangede hans Interesse. Nu kastede han sig især over Roms Historie og Italiens Topografi, som han tildels studerede paa lange Fodture. Ogsaa paa Sicilien foretog han en Rundrejse i arkæologisk Øjemed. Men hvor svært det end faldt ham at rive sig løs fra det skønne Italien med dets utallige Oldtidsminder, maatte han dog i Sommeren

1855 vende tilbage til Danmark og begyndte nu som Privatdocent at holde filologiske Forelæsninger og Øvelser paa Universitetet; han blev ogsaa et meget virksomt Medlem af det kort iforvejen (10. Okt. 1854) stiftede filologisk-historiske Samfund, hvor han jævnlig holdt Foredrag om de forskelligste Æmner. I sit første Foredrag (13. Okt. 1855) gav han «et videnskabeligt Referat af sine Rejser i Italien og Sicilien»; men forøvrigt maa jeg nøjes med at henvise til «Kort Udsigt over det philologisk-historiske Samfunds Virksomhed» og de deri givne Referater af Foredragene. Kort efter aabnedes et nyt Felt baade for ældre og yngre Filologers Virksomhed, idet «Tidskrift for Philologi og Pædagogik» blev grundet 1859, og i dets første Redaktion havde F. Sæde; strax til det første Bind gav han Bidrag ved et Par Anmeldelser. Men samme Aar skete der en stor Forandring i hans Livsstilling. Da der ikke havde aabnet sig nogen Udsigt for ham til fast Ansættelse ved Universitetet, og da han var bleven forlovet og ønskede snart at kunne gifte sig, modtog han en Overlærerplads ved Aalborg Katedralskole, og fra nu af var F. først og fremmest Skolemand, selv om han hele Livet igennem vedblev at sysle med videnskabelige, dels filologiske dels historiske, Studier. Det var dog ikke noget nyt og fremmed, han nu gik ind til. Tværtimod! Kun 18 Aar gammel var han bleven Lærer ved Borgerdydskolen paa Christianshavn, som dengang blev styret af Martin Hammerich, og havde allerede 1846 anonymt udgivet «Latinsk Læsebog for de første Begyndere», en lille Bog, som senere fandt en uhyre stor Udbredelse og udkom 1898 i 9. Oplag; og da han 1855 vendte tilbage fra sin lange Udenlandsrejse, havde han strax genoptaget sin Lærergerning i Borgerdydskolen ved Siden af sin akademiske Virksomhed. Der er ikke Tvivl om, at F. var Skolemand med Liv og Sjæl, og mange Udtalelser af forhenværende Disciple vidne om, at han forstod at vække de modtageliges Interesse og aabne deres Øjne for Skønheden i den antikke Litteratur og Kunst. Der var Liv og Fart i hans Undervisning, og han fortabte sig ikke i grammatiske Petitesser. Efter at have været Overlærer ved Aalborg Katedralskole i 9 Aar blev han 1868 udnævnt til Rektor for den samme Skole, men 4 Aar efter fik han af Gehejmeraad Hall Tilbud om Rektorpladsen ved Herlufsholms lærde Skole og Opdragelsesanstalt. Hans Lyst til at komme i et nærmere personligt Forhold til de unge, som Livet paa en Opdragelsesanstalt kan give Anledning til, og det private Venskab, som bandt ham og hans Hustru til den Hallske Slægt,

gjorde denne Stilling tiltrækkende for ham, og han tog imod det ham tilbudte Rektorat, som han saa beklædte i de følgende 20 Aar (1872—92). Da F. overtog denne vanskelige Gerning, var han endnu en Mand i sine bedste Aar, fuld af Virkelyst og Initiativ; men det er ikke her Stedet at udvikle alt, hvad han har været for Herlufsholm i disse Aar. Kun skal det nævnes, at den store saakaldte Museumsbygning, der indeholder rummelige Lokaler for Skolens naturhistoriske og fysiske Samlinger og Møntsamlingen samt en ny tidssvarende Gymnastiksal, nye Sygestuer og Bolig for øverste Klasse og den Lærer, som har Tilsynet med denne, staaer som et synligt Vidnesbyrd om F.'s Bestræbelse for at fremme Disciplenes baade aandelige og legemlige Udvikling. Det var ham meget magtpaaliggende, at Skolens Samlinger blev bedre kendte og benyttede; deres Betydning for Undervisningen udviklede han i en Afhandling «Om Undervisningen gjennem Øjet og Øret» i Skolens Program for 1877, og sammesteds skrev han ogsaa: «Herlufsholms Skoles Samlinger og den nye Museumsbygning». Senere udarbejdede han «Vejledning til Møntsamlingen paa Herlufsholm» (Progr. for 1879), og paa hans Opfordring havde Arkæologen V. Boye et Par Aar iforvejen forfattet en lille Afhandling om «Samlingen af Oldsager paa Herlufsholm» (Progr. for 1875). Det var sikkert ogsaa F., der gav Stødet til, at der ved Samarbejde mellem en Del af Skolens Lærere og det store kgl. Bibliotek blev tilvejebragt en «Katalog over Herlufsholms Skoles Bogsamling» (1882), der har tjent som Forbillede for flere andre Kataloger. Desuden udarbejdede han en Afhandling om «Herlufsholms Skoles Manuskriptsamling» (Progr. for 1891). Endelig har han jævnlig i Skolens Programmer behandlet forskellige Skolespørgsmaal, der for største Delen staa i Forbindelse med Skoleloven af 1. April 1871 og paatænkte Forandringer i denne. Medens F. var Rektor paa Herlufsholm, udgav han ogsaa «Latinske Stiløvelser nærmest for Latinskolernes anden Klasse (1874; 2. forøgede Udg., der var bestemt for anden og tredie Klasse, udkom 1880) samt «Vejledning til Italiensk» (1884). Denne fremkom som Frugt af en ny Rejse til Italien, som han sammen med sin Hustru foretog i de 4 første Maaneder af 1883; den er nærmest beregnet paa voxne, der kende noget til Latin eller Fransk, og som ønske ved Selvstudium rask at naa frem til at læse en lettere italiensk Forfatter og forme ganske simple Sætninger paa Italiensk. Som tidligere fremhævet, følte F. altid Trang til ved Siden af sin Skolegerning at sysle med videnskabe-

lige Opgaver, og hurtig som han var til alt, fandt han som oftest ogsaa Tid dertil. Allerede som Overlærer i Aalborg havde han skrevet en Række Afhandlinger til det af M. Steenstrup udgivne «Dansk Maanedsskrift»; men medens han tidligere fortrinsvis havde behandlet arkæologiske Æmner f. Ex. «En Oversigt over det antike Roms Vandforsyning» (i Maanedsskriftets 3. Bd., 1856), havde hans Interesse nu mere vendt sig til den nyere Historie, hvad der vistnok hang sammen med, at han ved Siden af de gamle Sprog ogsaa havde faaet Historie til Undervisningsfag. Det var særlig Nordens Historie i Begyndelsen af det 19. Aarh., som han havde kastet sig over, og da han et Par Vintre laa i København som Landstingsmand (1866—68), havde han ogsaa faaet Lejlighed til at gøre Studier i Udenrigsministeriets Arkiv. Blandt disse hans historiske Afhandlinger kan fremhæves «Napoleon den 1stes Forhold til Norden og særligt til Danmark» (1867) og «Christian August, Prinds af Augustenborg» (1868). Men da han blev Rektor (1868), lagde den nye Stilling i Begyndelsen Beslag paa al hans Arbejdskraft; han nedlagde sit Mandat som Rigsdagsmand, og der skete for en Tid en Standsning i hans Forfattervirksomhed. Men efter en Del Aars Forløb lod han igen høre fra sig baade som Historiker og som Filolog. Mest efter utrykte, paa Herlufsholm bevarede, Kilder skrev han «Det danske Hjælpekorps i østerrigsk Tjeneste fra 1704—1709 og Rejsningen i Ungarn» (Historisk Tidsskrift. 5. Række. 2. Bd. 1880), og i «Historisk Arkiv» gav han et smukt Livsbillede af den italienske Romanforfatter og Statsmand Massimo d'Azeglio (1887). To filologiske Afhandlinger: «Annotationes criticæ ad libros Ciceronis de officiis» samt «Annot. crit. ad Ciceronis de natura deorum libros» (Nordisk Tidsskrift for Filologi. Ny Række. 4.—5. Bd. 1879—82) viste, at han endnu interesserede sig for sin Ungdoms textkritiske Studier. Dertil kommer hans fornøjelige Oversættelser af Plautus, først «Tre Komedier af Plautus i fri Oversættelse» (1884) som et Bidrag til Mindefesterne for Holbergs 200-Aars Fødselsdag, dernæst «To Komedier af Plautus i fri metrisk Oversættelse» (1886).

Disse Aar høre vistnok til de lykkeligste i F.'s Liv. Skolen var bragt i den Gænge, han ønskede, og den stærke Tilstrømning af Disciple vidnede om den Tillid, den nød i det almindelige Omdømme. Men i Sommerferien 1888 mistede han sin elskelige Hustru, Abigael F., født Ebbesen, med hvem han havde levet i det lykkeligste Ægteskab i mere end 28 Aar. Dette tunge Tab i Forening med Følelsen af det store Ansvar, der hvilede paa

ham som Rektor for en stor Opdragelsesanstalt, gjorde ham træt af Skolegerningen, og han trak sig derfor tilbage i Sommeren 1892, kun lidt over 65 Aar gammel. Haabet om derved at vinde Otium til at fuldføre et eller andet paatænkt litterært Arbejde har vistnok ogsaa været en medvirkende Grund til, at han tog denne Beslutning; og dette Haab blev ikke beskæmmet, da der endnu blev forundt ham 17 Leveaar. Først søgte han Rekreation ved en lang Rejse til Syden (1892—93), og denne Gang indskrænkedes Rejsen ikke til Italien men gik ogsaa til Grækenland, hvor han ikke blot fik Lejlighed til at studere Athens Oldtidsminder men ogsaa til at besøge Olympia efter en interessant men for en Mand paa 66 Aar ret besværlig Rejse igennem Peloponnes, tildels paa Hesteryg. Efter sin Hjemkomst holdt han i det filol.-histor. Samfund et Foredrag om «det topografiske Udbytte af de sidste Aars Udgravninger paa Akropolis». Ligeledes blev han atter en flittig Medarbejder ved «Nordisk Tidsskrift for Filologi», dels ved en Række Anmeldelser, dels ved en større historisk kritisk Undersøgelse «Cæsar, Hirtius, Pollio» (3. Række. 4. Bd. 1895—96). For Selskabet for histor. Kildeskrifters Oversættelse skrev han «Om Romernes Statsforfatning og Krigsvæsen efter sjette Bog af Polybios's historiske Værk» (1896) som Afslutning paa Overlærer Hovgårds Oversættelse af de 3 første Bøger af Polybios. Tilsidst maa nævnes hans ved Udvalget for Folkeoplysningens Fremme udgivne «Romerfolkets indre og ydre Historie» i 2 smaa Bind (1898—99). 1. Bind gaaer til 146 f. Kr., 2. Bind omfatter Borgerkrigenes Aarhundrede (146—31 f. Kr.). Skønt Skriftet nærmest er bestemt til Folkelæsning, har man overalt den velgørende Følelse af, at Forf. giver en Førstehaands-Fremstilling efter selve Kilderne, og særlig maa fremhæves, at hans Ungdomsstudium af Italiens Topografi her har baaret en smuk Frugt. Da han havde afsluttet sin Romerfolkets Historie, var ogsaa hans Forfattervirksomhed afsluttet; men han vedblev at følge godt med paa flere Omraader, da han bevarede sine Aandsevner omtrent usvækkede lige til det sidste, selv om hans Arbejdskraft tog noget af. Han havde den Lykke trods sin høje Alder at blive forskaanet for Alderdommens Affældighed.

A. K. Hasselager.

Græske Skrivere.

Af

J. L. Heiberg.

Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance, bearbeitet[1] von *Marie Vogel* und *Victor Gardthausen*, Leipzig 1909 (XXXIII. Beiheft zum Zentralblatt für Bibliothekswesen).

Folk, der ikke er vant til at omgaas Haandskrifter, mener vist i Reglen, at det at collationere maa være et yderst kedsommeligt og aandsforladt Arbejde, omtrent som at læse Correctur, hvad der unægteligt ikke er noget morsomt ved. De, der ved Besked, vil være enige om, at det ikke forholder sig saaledes, heldigvis. Naar der trods den ubestridelige ydre Lighed mellem Collationering og Correcturlæsning er saa stor indre Forskel, maa det ligge i, at, medens Sætterens Person ikke interesserer udover Spørgsmaalet om hans større eller mindre Duelighed, saa indgaar Afskriverens Personlighed, som man lærer at kjende ved Dag efter Dag at sysle med hans Product, som et Led i Overleveringshistorien, der er blevet en saa vigtig Del af Textkritiken. Under Collationeringen danner man sig efterhaanden et Billede af Skriverens Dannelsestrin og Forstaaelse, hans Unoder og Fortrin, og faar derved en Maalestok for, hvilke Skrivfejl man kan tiltro ham, hvilke ikke, hvordan hans Vidnesbyrd som Textkilde maa vurderes. Et Haandskrift bliver derfor altid noget mere levende og personligt end et Correcturark, og hvor nyttig end Photographering i dens moderne Udvikling kan være til Lettelse af Collationsarbejdet, kan den dog aldrig helt erstatte det at have havt Originaldocumentet, Haandskriftet selv, i sin Haand.

Det stærkeste og haandgribeligste Indtryk af, hvad Afskriverens Person betyder for Textkritiken, faar man ved at sammenligne det samme Værks Overlevering i Haandskrifter fra IX—XI.

[1] Det maa man altsaa kunne sige paa Tysk; paa Dansk vilde de af Hr. G. og Frk. V. i Forening bearbejdede Skrivere fremkalde et Smil.

Aarh. og i dem fra XIII.—XIV. Aarh. I den litteraire Blomstringstid, da de lærde Studier levede op igjen efter Billedstridens Uro, var der saa megen Efterspørgsel efter Bøger, at det kunde lønne sig at være professionel Bogafskriver; i et Hs. fra 1066 betegner Skriveren, en Munk Theodoros, sig som *βιβλιογράφος* (ovenanf. Skr. S. 138). Velhavende Folk af alle Stænder, fra Kejseren nedefter, havde litterair Sans nok til at ofre noget paa Bøger, ogsaa paa deres ydre Udstyr, og videnskabelig Interesse nok til at forlange paalidelige Afskrifter, som de endda ofte selv reviderede efter Originalen. Resultatet blev den Række pragtfulde Pergamentscodices, hvorpaa de fleste classiske Forfatteres Text beror, og hvis Paalidelighed de sidste Aars Papyrusfund gjennemgaaende har bekræftet. De er i Reglen skrevet paa omhyggeligt tilberedt og linieret Pergament med et lysebrunt Blæk, som Tiden ikke har taget det mindste paa, og med en fast, tydelig og smuk Skrift, hvis consequente Ensartethed kan nærme sig til Trykkets, og som røber den øvede Kalligraph; Skriverne betegner sig ogsaa oftere som *καλλιγράφος* (*Ἰωάννης καλλιγράφος* 895, den berømte cod. Clarkianus af Platon, S. 203; *Ἀνδρέας νοτάριος καὶ καλλιγράφος* 1089, S. 28; *Μιχαὴλ ἁμαρτωλὸς κ.* XI. Aarh., S. 323; *Νικόλαος κ.* 1040, S. 362)[1]. Da Byzants kom til Kræfter igjen efter det latinske Kejserdømme, kom der ogsaa nyt Liv i Studierne, men Vilkaarene var ikke saa gode som før; mange gamle værdifulde Haandskrifter var gaaet til Grunde, og den almindelige Forarmelse gjorde Skriverprofessionen mindre indbringende. Vel forekommer endnu en enlig *καλλιγράφος*, som *Ῥωμανὸς καλλιγράφος πόλεως Ἀτταλείας* (XIII. Aarh., S. 394) og *Μαρκιανὸς εὐτελὴς καλογράφος μοναχός* (1333, S. 288, paa Athos i Forening med en Præst, som har bidraget baade til Arbejdet og til Bekostningen); men naar en Lærd vilde have en Bog, maatte han ofte skrive den af selv. Armoden viser sig i det daarlige orientalske Papir, som nu afløser det solide Pergament, og som paa Grund af sin løse Consistens ikke taaler den fast og omhyggeligt prentede gamle Bogskrift, men kræver en lettere og flygtigere Haand, ja selv i Blækket, som ofte er afbleget. Det er klart, at man maa vente ganske forskjellige Arter af Fejl i de to Slags Haandskrifter, i de gamle væsenligt kun tilfældige Skrivfejl og

[1] Andre Exempler fra IX. Aarh. S. 368, 961 S. 56, 1003 S. 56, 1065 S. 54 og fra XII. Aarh. S. 262 *Λέων νοτάριος πόλεως Ῥηγίου καλλιγράφος Τραίνας*, S. 302 *Μηνᾶς μοναχὸς ὁ καλλιγράφος*.

Misforstaaelser af den ofte meget gamle Original, som Skriveren søger at gjengive saa nøje, som han kan, i de yngre vilkaarlige Rettelser og Interpolationer, som den lærde Afskriver ikke kan afholde sig fra, naar noget i Originalen forekommer ham (med Rette eller Urette) meningsløst og forvansket. Paa den anden Side kan netop en saadan Lærd, der til eget Studium vilde afskrive et Værk, ofte have gjort sig særlig Umage for at finde en god og sjelden Original; at saadanne endnu var til at opdrive, fremgaar deraf, at vore Papirshaandskrifter fra XIII—XIV. Aarh. (de saakaldte bombycini, som imidlertid ikke er af Bomuldspapir) ofte ved Siden af aabenbare bevidste Forvanskninger indeholder bedre Læsemaader end de gamle Haandskrifter, der gjengiver Datidens textus receptus. Hvor et Værk kun foreligger i «Bombycini», maa Textkritiken regne med denne deres Ejendommelighed.

Ogsaa paa et andet Punkt viser Forskjellen sig. I den gode Tid var Efterspørgslen saa stærk, at der uddannede sig Specialister for de enkelte Fagvidenskaber, Skrivere, der kun afskrev iuridiske eller medicinske eller mathematiske eller grammatiske Værker og derfor fuldstændigt beherskede det System af faglige Abbreviaturer, der var nedarvet fra Oldtiden. Naar nu senere hen, da disse Specialiteter var gaaet i Glemme, et saadant Fagskrift fuldt af ejendommelige Forkortninger og conventionelle Sigler skulde afskrives af en ikke-faglært Copist, var han udsat for de skrækkeligste Misforstaaelser, naar ogsaa Indholdet var ham fremmed; der foreligger saaledes Fejl som *τὸν καὶ τοῦ ψάμμου* for *τὸν ἀριθμὸν τοῦ ψάμμου*, fordi Skriveren forvexlede det i mathematiske Hss. almindelige Compendium ς = *ἀριθμός* med det overalt forekommende for *καί*, *ἐκ τοῦ πεντεκαίδεκα* for *ἐκ τοῦ κέντρου*, fordi det mathematiske Compendium for *κέντρου* (et sammenskrevet *κε*) kan ligne *ιε* (15), eller *διακεκριμένως* for *τετράκις*, fordi Skriveren kjendte den astronomiske Afkortning $\delta^{\tilde{\varkappa}}$ men ikke den mathematiske $\delta^{\varkappa}$ = *τετράκις*.

Men ogsaa bortset fra den Betydning, som Skriverens personlige Qualificationer gjennem disse og lignende Omstændigheder faar for Udøvelsen af Textkritiken, er Kjendskab til de Skrivere, der har frembragt vore Haandskrifter, af den allerstørste Værdi for Overleveringshistorien. Ikke blot kan det tjene til chronologisk at fæstne udaterede Arbejder af andenstedsfra kjendte Skrivere, noget som især faar Betydning for Hss. fra XV. og XVI. Aarh., hvor vi har saa mange Hss., daterede og udaterede, af de samme Skrivere, og hvor Skriften selv ingen obiective

chronologiske Kriterier frembyder. Men af langt større Interesse er den Hjælp, som Afskrivernes Subscriptioner yder til Bestemmelse af Haandskrifternes oprindelige Hjemsted. Derigjennem kan man naa til Reconstruction af de byzantinske Bogsamlinger, der efterhaanden har afgivet deres Indhold til forskjellige occidentalske Bibliotheker, og til en Sondring af locale Skriverskoler, et Punkt hvori den græske Palæographi er langt tilbage for den latinske, tildels rigtignok fordi det byzantinske Riges politiske og culturelle Enhed forhindrede en saadan Differentiering af Skriften som i Occidenten; charakteristisk nok er (foruden de rent occidentalske) Haandskrifterne fra Basilianerklostrene i Syditalien de eneste, for hvilke der hidtil er opstillet palæographiske Kjendetegn. Kun gjennem Arbejder i den Retning kan man efterhaanden nærme sig Overleveringshistoriens store Maal, at angive, hvilke Værker man paa ethvert Tidspunkt har besiddet og studeret paa ethvert Sted, og ad hvilke Veje ethvert Værk er kommet til os.

Skrivernotitsernes Betydning for Palæographien har man altid havt Øje for. Allerede Stamfaderen Montfaucon meddeler i sin Palæographia Græca (1708) baade en alphabetisk Liste over Afskrivernavne (S. 94—108) og en Samling Subscriptioner paa 55 Foliosider (S. 39—93), og hans Liste blev efter det siden hans Tid stærkt forøgede Materiale i Kataloger o. l. suppleret af Vogel (Serapeum 1844 S. 256 ff.) og Gardthausen (Griechische Palaeographie S. 311 ff., 1879). Men de sidste Decennier har bragt saa mange betydelige Katalogarbejder over græske Haandskriftsamlinger, at disse Lister ikke længere er fyldestgjørende. Det foran anførte Arbejde, hvori der er samlet Oplysninger om henved halvtredie Tusind Afskrivere, maa derfor betegnes som et meget nyttigt og betimeligt Foretagende, især da Forfatterinden ikke har nøjedes med at benytte de trykte Kilder, men har undersøgt adskillige Haandskrifter selv, især i Vaticanerbibliothekets gamle Bestand, den eneste større Samling, hvorover der intet trykt Katalog foreligger; man maa ogsaa være hende taknemmelig for de særdeles gode og rigelige Litteraturhenvisninger, som hun har givet i Anmærkningerne, og glæde sig over, at Gardthausen trods nogle Betænkeligheder har overladt hende det Materiale, han havde samlet til en ny Udgave af sin Palæographi. Ved den Slags Arbejder gælder det i høj Grad om, at alt Stoffet er samlet paa et Sted; jeg kan ikke undertrykke det Ønske, at Subscriptionerne var blevet meddelt in extenso som hos Montfaucon: Værket var ganske vist derved svulmet betydeligt op, men som Haandbog

var det blevet langt mere praktisk og værdifuldt, medens man nu ved mange Undersøgelser vil være henvist til desuden at benytte Forf.'s Kilder og det Værk, som en af Krumbachers Elever forbereder om Subscriptionerne (se Indogermanische Forschungen XXV S. 396); det havde været højst hensigtsmæssigt, om disse to Arbejder var blevet slaaet sammen til et.

Absolut Fuldstændighed og Nøjagtighed vil ingen forlange af et Arbejde, der er sammensat af saa mange Tusind Notitser; der synes i den Retning at være præsteret, hvad der med Billighed kan ventes[1]; at der paa adskillige Punkter er uløste Tvivl tilbage, ligger i Manglerne ved det ældre trykte Materiale, som det ikke altid har været overkommeligt at revidere. Derimod synes den praktiske Indretning af Værket mig ikke helt tilfredsstillende, og derpaa kommer det dog meget an ved en saadan Bog til at slaa efter i. At de saa højst nødvendige Registre (over Ejere, Localiteter og «Varia», et rent Pulterkammer; en Liste over Skrivernes Hjemstavn savnes) «die Sache nicht erschöpfen», bemærker Forf. selv S. V; men ucomplette Indices bevirker ufejlbarligt, at det, der kan ventes at staa i dem, men ikke staar der, falder under Bordet. Homonymer, der ved Navne som *Γεώργιος*,

[1] Jeg sammenstiller her nogle Rettelser og Tilføjelser fra det specielle Omraade, hvor jeg kjender Haandskrifterne. Demetrios Kydonios har skrevet noget af Laur. 28. 1 (Ptolemaei opp. II S. XVIII. Nikephoros Gregoras har rettet Stjernekataloget i Marc. 312 (ib. S. XXI). Joseph Bryennios har tilføjet nogle Scholier i Paris. 2390 (ib. S. XL). En Ioannes (maaske Pediasimos) har revideret Vat. 184 (ib. CXXVI). Ioannes *ὁ Χορτασμένος* ejede Paris. 2399. Laur. Conv. soppr. 26. Mutin. II E, 9 (ib. CXLVI); hans Subscriptioner i Vat. 1059 findes hos Usener, Ad hist. astron. symb. S. 3. Hvorledes Nikolaos Scphianos og Angelos Bergikios har fordelt Arbejdet med Paris. 2400 mellem sig, er angivet smst. S. CC. Et Facsimile af Maximos Planudes' Underskrift findes hos Treu, M. Planudis epp. S. 182. Philander bør stryges S. 444, se Quaest. Archim. S. 132. Paris. 2350 er ikke skrevet af Angelos Bergikios (S. 5), men af hans Neveu Petros, som det rigtigt angives S. 383; Angelos har gjort Rettelser og Tilføjelser i den. S. 249 Anm. 1 beror paa en Misforstaaelse; det Hs. af Apollonios, som Palaeokappa har skrevet, er Vind. suppl. gr. 36, se Hermes XXXVIII S. 334. Ligesaa S. 223 Anm. 4; det er ikke i Vat. 190, men i Bodl. af Euklid, at Theodoros Kabasilas har skrevet Scholier, se Herm. a. St. S. 200. Paris. 2368 indeholder ikke «Corpus d. Mathematiker» (S. 354), men Pappos' Collectiones mathem. S. 478 «zu S. 428» indeholder flere Fejl; det er Paris. lat. 6866, ikke 6861, og den indeholder ikke den græske Text, s. Omont, Collect. de chirurg. gr., Paris 1908. Trykfejl: S. 49^{26} og 60^{6} Eudokios for Eutokios; S. 330 Anm. 3 læs Fraccaroli; S. 422 Anm. 4 læs: Paralipomena.

Δημήτριος o. l. er meget talrige, har Forf. ordnet i 3 Afdelinger, 1) dem, der tillige fører et Familienavn eller en Hjemstedsbetegnelse, 2) dem, hvis Stand er angivet, 3) dem, der ingen saadan nærmere Betegnelse har. Det havde været nok saa praktisk at udsondre dem, der fører Familie- eller Tilnavn, ordnede efter dette (med en Henvisning under Fornavnet), og opstille alle de andre chronologisk (hvor en Mand har skrevet flere Hss., efter det ældste) med et Løbenumer for Henvisningers Skyld; det vilde bl. a. have lettet Identificeringer overordenligt. Stiknavnene burde været i latinsk Form; saa vilde ogsaa de Skrivere, der underskriver sig paa Latin, have kunnet indordnes, medens de nu (med en enkelt Undtagelse) er forvist til et særligt Anhang. At de overhovedet er medtagne, er i sin Orden, ligesaa, at det er angivet, hvor vi har originale Breve af ellers virksomme Afskrivere; mere tvivlsomt er det, om de burde være optaget, af hvem vi kun har egenhændige Breve (S. 348 *Νικόλαος Καβασίλα*, S. 398 *Σέργιος Στίσος*, sml. S. 282 *Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς*), og ganske urimeligt er det at optage Udfærdigere af Actstykker (som Notaren *Ἰωάννης* S. 168), Underskrivere af Documenter (som Kejserinde *Εἰρήνη* S. 115 og Ærkebiskop *Νεῖλος* S. 328) eller Ejere af et Hs., hvor Forholdet er utvivlsomt (som S. 272 Anm. 2). De mange Henvisninger i Katalogets Text er forstyrrende og spilder megen Plads; en stor Del af dem burde have staaet i Registret, saaledes Skrivernes Hjemsteder.

Men istedenfor at fordybe mig videre i den Slags Anker vil jeg give nogle Prøver paa de interessante Oplysninger, man kan uddrage af det her samlede store Materiale.

I den egenlige Oldtid, hvor man havde en regelmæssig Boghandel, kunde der ikke være Tale om, at Skriverne satte deres Navn paa deres Arbejde; de var i Reglen Slaver i Boghandlerens Tjeneste. Derimod kunde denne betegne Bogen som udgaaet fra sit Officin, saaledes som vi ved det om en Atticus (maaske Ciceros Ven), og af denne Art er de ældste bevarede Subscriptioner, saavel latinske som græske, fra Oldtidens Slutning; de angiver, hvem der har ledet Udgivelsen (recensuit) og undertiden hans Textkilder, hvad der f. Ex. ved Bibelhaandskrifter kunde være en Garanti for Paalideligheden. De egenlige Afskriver-subscriptioner kommer paa græsk Grund først frem under Renaissancen i IX. Aarh. og hænger sammen med Opkomsten af en Skriverhaandtering; de svarer ganske til en Kunstners eller Haandværkers Signering af sit Værk og vidner om en vis Selvfølelse. Den store

Udbredelse, som denne Sædvane efterhaanden fik, hænger tildels sammen med, at det blev en almindelig Fromhedsytring, især i gejstlige Kredse, at lade en Bog afskrive og skænke den til en Kirke eller et Kloster; saa maatte Giverens Navn naturligvis nævnes, og det laa da nær, at Skriveren ogsaa nævnede sit for at faa sin Del i den fortjenstlige Handling constateret. I Paris. 1531 (fra 1112) meddeler saaledes Subscriptionen (S. 232) ikke blot, at Bogen er bekostet og skænket til Klostret *τῶν Ἱερέων* af dets Abbed Gerasimos, men ogsaa, at Skriveren er Munken Clemens, og den Slags Subscriptioner er til alle Tider meget almindelige, ligesom ogsaa saadanne, hvor Skriveren tillige er Giver; endnu 1539 skænker en Munk Symeon i Klostret S. Saba dettes Kirke *τῆς Παναγίας* et Hs., han har afskrevet.

Som rimeligt er, spiller Gejstligheden, især i senere Tider, en stor Rolle som Afskrivere; selv hvor Skriveren angiver en anden Stilling, er han ofte tillige betegnet som Munk. Til Boghaandværkere maa nærmest henregnes en Konstantinos fra XI. Aarh., der skriver sig *χρυσογράφος* (S. 252) og to *ζωγράφοι* fra 1342 (S. 127) og 1585 (S. 303); men Betegnelsen *γραφεύς* (S. 263, s. XIII; S. 419, s. XIV; S. 347, s. XIII, *γρ. ἀναγνώστης*) har aabenbart en almindeligere Betydning, som den hyppige Forbindelse *χωρικὸς γραφεύς* (1430 S. 138, s. XV S. 216) eller *χωρικογράφος* viser (Districtsskriver; fra 1297 S. 416, c. 1300 S. 185, 1493 S. 393, 1521 S. 402; en *ταβουλάριος καὶ χωρικὸς καλλιγράφος* fra 1315 S. 77); den Markianos, der i XIV. Aarh. betegner sig som *ταχυγράφος*, har vist heller ikke særligt givet sig af med at afskrive Bøger. Mange Notarer ses at have benyttet deres Skrivefærdighed ogsaa i Litteraturens Tjeneste (1044 S. 323, 1154 S. 410, 1167 S. 401, XIII. Aarh. S. 352, 1465 S. 348 osv.); 1042 afskriver Michael *πατρίκιος βασιλικὸς νοτάριος* noget af det ny Testamente for Kejseren (S. 317), i XIII. Aarh. en *ἱερεὺς καὶ πρωτονοτάριος τῆς μητροπόλεως Ῥόδου* noget Theologi (S. 77), 1464 en Collega af ham Xenophon og Lysias (S. 29). Ogsaa andre Jurister træffes som Afskrivere, saaledes en *νομικός* 1354 (S. 29) og 1209 (S. 337 *ν. τῆς νήσου Ῥόδου*), en *νομοφύλαξ* 1389 (S. 324) og i XV. Aarh. (S. 276), en *δικανικὸς καὶ καθολικὸς κριτὴς τοῦ Μοραίου* (Morea) 1447 (S. 346, Jura), en *πρωτέκδικος τῆς μητροπόλεως Ῥόδου* 1281—93 (S. 408). Foruden den ovennævnte *ταβουλάριος* og Districtsskriver fra 1315 forekommer ogsaa en Stadarchivar (*ταβουλάριος*) fra Korone 1439 (S. 382) og et Par *χαρτοφύλακες*

(χ. for Lamia 1316—21 S. 394, andre 1372 S. 250, 1547 S. 284). 1070 afskriver *Πέτρος γραμματικὸς τῆς σχολῆς Χαλκοπρατείων* et Lectionar til Brug for sin Kirke (S. 387), en anden *γραμματικός*, der tillige er *βεστιαρίτης* (Garderobier), 1449 til eget Brug noget Philosophi (S. 352); mere forbauses man over at træffe en *ῥήτωρ Ἀρκαδικός* 1097 (S. 390). En Læge Demetrios Xanthopulos afskriver 1441 for sin egen Fornøjelse noget af Aristophanes og andre Digtere, 1454 Suidas (S. 104); curieust nok har vi hans Skudsmaal hos Filelfo, der i et Brev betegner ham som *levis, mendax* og *plane flagitiosus*. Vi træffer ogsaa et Par Damer, *Εἰρήνη*, Datter af en *καλλιγράφος*, 1309 (S. 115), Prinsesse *Θεοδώρα Ῥαούλαινα*, en bekjendt Skjønaand i XIII. Aarh. (Taler af Aristeides, S. 134), og Sophie Eriksdatter (*Ῥίκου*), som undskylder sine Skrivfejl med, at hun er *ἀμαθής τε καὶ γυνή* (S. 401, fra 1469). Vatic. 1531 har *Πέτρος Ἀκκίδας* 1578 skrevet af for sin Fader, Præst paa Rhodos (S. 382).

Men de fleste Skrivere er som sagt Gejstlige; vi træffer alle Grader lige fra Patriarchen i Constantinopel (1568 S. 302) Metrophanes, der er kjendt som Bogsamler, til en Sacristan (*σκευοφύλαξ*, 1520 S. 337) og en Cantor (1063 *μαΐστωρ τοῦ ἱεροῦ ψάλτρου* S. 323, 1424 *μουσικὸς καὶ πρωτοψάλτης τῆς πόλεως Κορλιάνου* S. 403). Det lyder mærkeligt, naar en Præst og Munk i X. Aarh. underskriver sig *κατηχητὴς σεμνῶν γυναικῶν μυσταγωγός* (S. 332). De fleste Gejstlige, især Munkene, overbyder hinanden i Selvfornedrelse i deres Subscriptioner; *ῥακενδύτης* er blevet den officielle Betegnelse for en Munk, og *ἀνάξιος*, *εὐτελής, ἁμαρτωλός, ταπεινός, τάλας* er heller ikke mere end Titulaturer; selv saa stærke Udtryk som det jævnligt forekommende *ἀλιτρός* eller *ἀτάσθαλος* (*ἀτ. μοναχὸς καὶ ἄθλιος πρεσβύτερος* 991 S. 238, *ταπεινὸς καὶ ἀτ.* 1497 S. 271) eller *ἀρετῆς πάσης ξένος* 1470 S. 236 (*καὶ ἰδίων* føjer en anden Skriver til denne Formular, 1106 S. 31) eller *γραμματικὸς ἀχρεῖος δοῦλος ιυ χυ* (924 S. 204) er neppe at tage alvorligt saalidt som Skrivernes hyppige Forsikringer om deres Uvidenhed (*ἀμαθὴς καὶ ἱερεύς* 1411 S. 141, *σφόδρα ἀμαθὴς ἱερεύς* XVI. Aarh. S. 425). Betænkeligere lyder allerede mere individuelt formede Vendinger som *ἀνάξιος τοῦ ζῆν* (XII.—XIII. Aarh. S. 134), *πάμπαν ἡμαρτηκώς* (XIV. Aarh. S. 297), *ἀμαθὴς τῆς τοιαύτης τέχνης* (1302 S. 316) eller *ἁμαρτωλῶν ἁμαρτωλός* med den dunkle Tilføjelse *καὶ κατακεκρυμμένος* (1330 S. 297). Og naar en Munk betegner sig som *ἄσωτος* (1072 S. 267), en *καλλιγράφος* som *πτωχός* (1062 S. 341),

en Maler og Munk som *ῥυπαρός, τάλας* og *τρισάθλιος* (XVI. Aarh. S. 334), en lavere Gejstlig (*ἀναγνώστης*) som *ἀμαθὴς τῶν ἱερῶν γραμμάτων* (XVI. Aarh. S. 383), fristes man til at tro dem paa deres Ord. Det lyder ogsaa som Alvor, naar en Munk betegner sig som *παμβέβηλος καὶ παραβάτης καὶ φρενόλειπτος* (paa Vers!); han skriver paa sin Abbeds Befaling og fremhæver Bogens opbyggelige Indhold, saa det ligger nær at antage, at han er blevet sat til at skrive den som Bod for en Forseelse (XI. Aarh. S. 300). Derimod lyder det nærmest som en Spøg i Smag med det bekjendte Skilt «vino cattivo», naar en Skriver kalder sig *κακομόναχος καὶ κακογράφος* (1501 S. 324) og en *χωρικὸς*[1] *γραφεύς*, der har skrevet et Dusin Hss. 1278—1307, *κατὰ ἀνάγκης ἀναγνώστης καὶ κακογράφος* (S. 135). Men man kan ogsaa træffe helt rørende Hjertesuk, som naar en Munk kalder sig *τρισάθλιος* med den Tilføjelse, at han gaar i sit 110. Aar (1385 S. 52), eller en anden udtaler Haabet om, at det Hs., han med saa megen Møje har fuldendt, ogsaa efter hans Død maa findes i hans ærværdige Kloster (paa Athos, XV. Aarh. S. 409), eller dette: *Ἰωάννης κέκλημαι φεῦ μοι καὶ τοῦτο, κέκλημαι δὲ ἱερεὺς τῇ κλήσει οὐ τῇ χρίσει* (XIV. Aarh. S. 209); *ἄξυξ ταπεινὸς γραμματικός* (XIV. Aarh. S. 214) lyder ogsaa nærmest som et Hjertesuk, og *πάμπαν ἡμιτετηκώς* (1260 S. 52) vilde jeg ogsaa betegne saaledes, hvis jeg ikke havde en stærk Mistanke om, at der skal staa *ἡμαρτηκώς*.

Med Renaissancen i Italien indtræder der en hel Omvæltning i de græske Skriveres og Lærdes Forhold. Græske Bøger bliver en søgt Vare, græske Lærde indkaldes som Lærere og kommer paa mange Maader i Forbindelse med italienske Humanister og Mæcener, bl. a. ved Unionsbestræbelserne paa Concilet i Ferrara-Florenz (1438—39). Bogsamlere som Lorenzo Medici tager græske Lærde i deres Tjeneste og beskæftiger dem dels som Opkjøbere af Haandskrifter dels som Afskrivere. Dette finder snart Efterligning i Spanien og Frankrig, og Grækerne griber efter dette ny Virkefelt med saa meget større Iver, som de politiske Forhold hjemme bliver mere og mere truende; snart faar de ogsaa i en af deres egne, Cardinal Bessarion, en rundhaandet og forstaaende Beskytter, hvad der nok kunde gjøres nødigt, da Italienernes Begejstring for de græske Studier ebbede ud, og Constantinopels

[1] *χωρικός* kan foruden denne officielle Betydning ogsaa have Betydningen *rusticus*, f. Ex. S. 327 *χωρικὸς παράπαν* (1174). S. 261 *χωρικὸς τῆς τέχνης ταύτης* (1312).

Fald gjorde Ende paa Byzantinernes politiske Betydning og drev Skarer af alslags Folk i Landflygtighed og Armod.

Hele denne Bevægelse spores tydeligt i Subscriptionerne. De taber deres kirkelige Præg, og de ydmyge Phraser forsvinder; naar der forekommer Klager, er det ikke over egen Uvidenhed og Synd, men over Constantinopels Fald og Skriverens ulykkelige Vilkaar. Især er Michael Apostolios utrættelig i at variere de to Themaer *μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς ἱερᾶς καὶ προσφιλοῦς πατρίδος* og *πενίᾳ τῷ κακίστῳ πάντων θηρίῳ συζῶν* (endog halvt ironisk *βασιλεὺς τῶν πενήτων*, S. 305); men ogsaa ellers forekommer *αἰχμάλωτος Κωνσταντινουπόλεως* (1460, S. 140), og Konstantinos Mesobotes afskriver i Padova 1508 *πενίᾳ συζῶν* en Aristoteles-commentar til en græskinteresseret Læge. En sjelden Gang lyder helt andre Toner, som i den bekjendte Subscription i Paris. 1750, skrevet i Padova 7. Oct. 1560: *Βακχεῖος Βαρβαδώριος καὶ Μιχαῆλος Σοφιανὸς ἐξέγραψαν μετὰ παιδιᾶς καὶ γέλωτος εὐωχοῦντος ἡμᾶς τοῦ εὐγενοῦς ἀνδρὸς καὶ κοινοῦ ἡμῶν φίλου Οὐικεντίου Πινελλίου καὶ Πέτρου Νουννίου*[1] *τοῦ λογιωτάτου πολλὰ χαριεντισαμένου. παρῆν δὲ καὶ Λουκρήτιον ἡ ἑταῖρα*; trods Montfaucons Forargelse kan man nok unde den flittige Michael Sophianos den glade Dag. Selv den melancholske Michael Apostolios skriver engang til en Afvexling: *ἔρωτι, οὐ πενίᾳ συζῶν.* Af og til lapser en Skriver sig med sin Lærdom, som naar Hermonymos Charitonymos skriver: *πατρὶς δέ μοι Λακεδαίμων ἡ πάλαι ποτὲ μὲν εὐδαίμων, νῦν δὲ μάλιστα κακοδαίμων* (S. 426), eller naar en Korfiot kalder sin Fødeø *νῆσος Κοριφέων*[2] *ἤτοι Φεάκων* (1481 S. 347). En Subscription som den i Monac. 537 fra April 1446 *ἐν τῇ νηὶ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἀποπλέων* giver et helt lille Situationsbillede (S. 85); et lignende, men med flere Detailler, faar man af Ioannes Eugenikos' Subscription i Paris. 2075 (S. 171): *μέσον τῆς νεὼς Φιλίππου Μπενίου τοῦ Ἀγκωνιάτου, ᾗ καὶ ἐπέβην σὺν Θεῷ ἀπᾶραι εἰς τὴν πατρίδα ἀναχθέντων ἡμῶν ἐξ Ἀγκῶνας*; Haandskriftet, der indeholder nogle, aabenbart undervejs forfattede, Smaating af Skriveren og Excerpter af Plutarch, Iosephos o. a., som han altsaa maa have havt med ombord, er afsluttet «paa Højden af Dyrrachion 22. Mai 1439»; Skriveren, der var *διάκονος* og *νομοφύλαξ* og Broder til den ivrige Unions-

[1] D. e. den spanske Humanist Pedro Nuñez. Michael døde 4 Aar efter som Professor i Padova.

[2] Hvorfor Forf. ændrer denne sprogligt interessante Form til *Κερκυραίων*, er mig ubegribeligt. S. 282 staar *Κορυφῶν* uantastet.

modstander Biskop Markos Eugenikos af Ephesos, var øjensynligt paa Hjemvejen fra Florentinerconcilet.

Blandt de Grækere, dette bragte i Berøring med Italien, var Bessarion. Hans Betydning for de græske Studier kan man læse ud af de mange Skriveres Subscriptioner, der arbejdede for ham, som *Γεώργιος Τζαγγαρόπουλος* fra Kreta, der fra 1469 træffes i hans Tjeneste (S. 84 f.), *Δημήτριος Σγουρόπουλος*, der 1443 skriver et Hs. for ham i Florenz, men derefter arbejder i Milano for Filelfo (S. 105), *Ἰωάννης Πλουσιαδηνός* 1469 (S. 185), *Κοσμᾶς ἱερομόναχος*, som skrev for ham i Messina og Rom 1470—71 (S. 236), *Μιχαὴλ Ἀποστόλιος*, som siden holdt en Ligtale over ham, *Χαριτώνυμος Ἑρμώνυμος* 1457 (i Rom, S. 426). Det var ogsaa hos ham, at den kretensiske Præst *Ἰωάννης Ῥόσος* tjente sine Sporer (1447—56, S. 187, 193); han blev siden en af de mest benyttede Afskrivere, bl. a. for Lorenzo Medici, og er virksom lige til 1495; lejlighedsvis skrev han endnu for sin gamle Velynder (1470, S. 188), og hans store Praxis beror for en Del paa, at han har Bessarions Bibliothek i Ryggen. Overhovedet er den storartede Bogindustri, som udvikler sig i Venedig, baseret paa dette Bibliothek, der 1468 gik over i Byens Eje. Fremmede Gesandter i Venedig benyttede Lejligheden til at skaffe sig Afskrifter derfra, saaledes Diego Hurtado de Mendoza, som beskæftigede *Ἀνδρόνικος Νούντζιος* 1541—43 (S. 31), *Νικόλαος Μούρμουρις* 1542 (S. 353) og *Πέτρος Καρναβάκα* 1543—46 (S. 384), den franske Gesandt Guillaume Pélicier, der havde *Νικόλαος Κόκολος* i sin Tjeneste (S. 349), og hans Collega Jean Hurault de Boistaillé, som benyttede *Ζαχαρίας Σκορδύλης* 1562—72 (S. 126) og *Ἰωάννης Μουρμούρεως* 1563 (S. 180), og i Venedig lod den spanske Humanist Francesco de Mendoza, Cardinal af Burgos, et helt Bibliothek afskrive af *Γεώργιος Μπεβαίνης* 1546 (S. 81), *Γεώργιος Τρύφων* 1555 (S. 86), *Ἰωάννης Μαυρομάτης* 1542—43, der ogsaa arbejdede for ham i Rom, Florenz og Bologna 1549—55 og i Venedig ogsaa benyttedes meget af Pélicier og Hurtado de Mendoza (S. 177), *Κορνήλιος Μουρμούρεως* 1554—56 (S. 233) og *Πέτρος Καρναβάκα* eller *Καρνεάδης*, som han fandt paa at skrive sig, 1549 (S. 384).

De fleste af de nævnte Skrivere havde mere eller mindre fast Ophold i Venedig. Her falbyder ogsaa en Haandskrifthandler som *Ἀντώνιος Ἔπαρχος* fra Korfu sine Varer først (S. 35), og her optræder ogsaa snart italienske Concurrenter, der paa Bestilling forsyner Alverdens Bibliotheker, som Camillus Bartholo-

maeus de Zanettis, der har skrevet en stor Del af Péliciers Bibliothek (S. 49) og vistnok er identisk med den Camillus Venetus, fra hvis Fabrik der findes en Masse Haandskrifter i Biblioteca Ambrosiana (S. 228—30).

Naar saa mange af de bekjendteste Afskrivere er fra Korfu eller Kreta, ligger det i, at disse Øer endnu var forskaanede for Tyrkerne og stod under Venedig. For adskillige af dem giver Subscriptionerne Hovedtrækkene af deres Carriere. Konstantinos Laskaris kan vi saaledes følge som Græsklærer i Milano, hvor han f. Ex. 1460 egenhændigt afskriver sin lille *ἐπιτομὴ τῶν ὀκτὼ τοῦ λόγου μερῶν* for sin Elev, den 15 aarige Ippolita Sforza (S. 243), og i Messina fra 1486—1500. Michael Suliardos' mærkeligt urolige Liv afspejler sig i hans Stedsangivelser; 1477—84 er han paa Kreta, Januar 1486 i Florenz, November samme Aar i sin Fødeby Nauplia, 1489 i Methone, 1496 atter i Florenz, 1509 atter i Grækenland. *Ἐμμανουήλ* fra Constantinopel er 1468 forslaaet til England, hvor han har skrevet flere Hss. (S. 118); det samme gælder *Ἰωάννης Σερβόπουλος*, hvem vi 1489—97 finder *ἐν τῇ ἀββατίᾳ Ῥάδιγκ* (Reading, S. 196). Ogsaa *Γεώργιος Ἑρμώνυμος*, der ellers holder til i Paris, har 1476 været en Tour i England i Pavens Ærinde (S. 74). *Νικόλαος Τουρριανός* fra Kreta (S. 358) skriver 1562 i Venedig for Hurault de Boistaillé, men kommer 1564—65 til Spanien, hvortil han efter en Udflugt til Paris 1567 og Venedig 1568 vender tilbage 1573 som kgl. spansk *ἀντιγραφεύς*; der kan vi følge ham til 1586. Lidt af et Særsyn er Tyskeren Christoph Auer (*Χριστοφόρος ὁ Αὐέρος* eller *Ἀβέρος*, S. 428), som virkeligt har lært at skrive ret pænt og flydende Græsk og 1541—48 afskriver endel Hss. for Georges d'Armagnac, Biskop af Rodez og fransk Gesandt i Venedig og Rom. Den, der mest af alle de indvandrede Grækere havde Lykken med sig, var *Ἄγγελος Βεργίκιος* (*Βεργίτζης*, Vergetius, S. 2—6), af en anset kretensisk Slægt. Han begyndte som Afskriver i Venedig 1535 og kom der i Forbindelse med den franske Gesandt Biskop Georges de Selve, som 1537 tog ham med til Rom og 1539 skaffede ham Ansættelse hos Frants I som Bibliothekar i Fontainebleau med en anstændig Gage. Han benyttede sin Stilling til at besørge Afskrifter i Masse for adskillige franske Stormænd, og hans smukke Haandskrift blev lagt til Grund for Henri d'Etiennes græske Typer. Det skyldes sikkert ogsaa hans Indflydelse, at hans Neveu *Πέτρος* (S. 382) fik Søgning i Frankrig som Afskriver, og at hans Landsmand *Κων-*

σταντῖνος Παλαιοκάππα, der 1539—42 træffes som Afskriver i et Athoskloster, fra 1552 er hans Medhjælper i Fontainebleau (S. 247 ff.); det Katalog, de i Forening har forfattet over dette Bibliothek, er endnu bevaret. Ogsaa *Ἰάκωβος Διασσωρινός* fra Rhodos har tilbragt en Del af sin meget omtumlede Tilværelse som Vergetius' Medhjælper (S. 152). Og dette Trekløver er efterhaanden blevet overbevist om en Række Falsknerier udførte paa den Maade, at Stykker af Værker eller egenmægtige Combinationer af saadanne forsynedes med selvlavede prangende Titler som f. Ex. det af Palaeokappa fabrikerede «Kejserinde Eudokias Violarium»; paa den Maade gik Handlen bedre. *Graeculus esuriens!*

Lignende Uredeligheder har ogsaa den driftige *Ἀνδρέας Δαρμάριος* (S. 16—27) gjort sig skyldig i, om end i mindre Maalestok. Han udfolder i Aarene 1560—86 en storartet Afskrivervirksomhed i Italien, Tyskland og især i Spanien, og de Haandskrifter, han har signeret, er saa talrige — langt talrigere end nogen andens —, at han maa have havt en hel Bogfabrik. En af hans Medhjælpere var Lægen *Ἀντώνιος Καλοσυνᾶ* fra Kreta, der ogsaa praktiserede paa egen Haand i Spanien (S. 37).

De anførte mislige Transactioner minder om, at Enden er nær. Lærde Folk i Occidenten giver sig i stigende Grad til selv at afskrive de græske Bøger, de har Brug for. Det er ikke blot en ubekjendt Læge i Ravenna *Φάβιος Φαλακρός* (Fabio Calvo), der *εἰς τὴν ἑαυτοῦ χρῆσιν* afskriver noget af Hippokrates (S. 417); mellem Skriverne træffes mange bekjendte Mænd, som f. Ex. Frédéric Morel (ogsaa bekjendt som Bogtrykker, S. 417), Humanisten Ponticus Virunius (S. 372), Pierre Pithou (S. 387), Martin Crusius i Tübingen (S. 293), Nicolas de Nancel, der ogsaa skriver for andre, bl. a. mathematiske Værker for sin Lærer Petrus Ramus (S. 354), Pietro Vettori (Victorius, S. 386), Scipione Fortiguerra (*Καρτερόμαχος*, S. 400), Ulrich Zwingli (*Ὑλδερῦχος Ζυίγγλιος* 1517, Pauli Breve, S. 416). Det kan falde dem vanskeligt nok at hellenisere deres barbariske Navne, som den *Παῦλος ὁ Βόγηλος* (Vogel), der 1565 i Dresden afskriver noget Aristoteles (S. 377), og latinske Subscriptioner bliver almindelige (S. 433—64). Ogsaa indfødte Afskrivere af Profession concurrerer stadigt stærkere med Grækerne; som Exempel kan nævnes den meget benyttede Skriver *Οὐαλεριανὸς ὁ Ἀλβίνου* fra Forlì (1528—45, S. 369—72) og hans Landsmand og Medhjælper *Φουλγέντιος ὁ Γουλιήλμου* (S. 422).

Paa Athos og i andre græske Klostre i Orienten vedbliver

man at skrive Bøger af paa den gamle Maner; Athosmunke som Kyrillos (1586—1600, S. 240), Gabriel (1566—83, S. 62), Euphrosynos (1553—83, S. 123), Theonas (1568—99, S. 149), Christophoros (1564—75, S. 431) skriver kirkelige Sager af i det uendelige, som om der ikke var noget, der hed Bogtrykkerkunst; 1597 skriver en Munk Porphyrios Helgenlegender af i Moskow (S. 390), og hos Basilianermunkene i Grottaferrata træffer vi endnu flittige Afskrivere som *Λουκᾶς Φῆλιξ* fra Tivoli (1565—97, S. 266) og *Παῦλος ὁ Βηβιλάκουα* (Bevilacqua) fra Tusculum (1583—91, S. 376). Men i Occidenten gjør den ny vidunderlige Kunst Skriverne brødløse. Den sidste paa Skansen er *Ἰωάννης Σανκταμαύρας* fra Cypern, der 1573 optræder som Afskriver i Syditalien, 1584 kommer til Rom og arbejder for Cardinal Sirleto, og vedbliver at skrive, bl. a. for Cardinal Borromeo, til 1612; i de to sidste Haandskrifter, man har af ham, bemærker han i sine Subscriptioner, at han er 74 Aar og skriver *οὐκ ἄνευ ὀφθαλμικῆς βλάβης* (S. 193—96).

Ellers er Aaret 1600 den naturlige Grænse for en Oversigt over de græske Skriveres Virksomhed. De har gjennemgaaende med Trofasthed og Hæderlighed røgtet deres Mission som Bevarere og Udbredere af deres Lands Litteratur; adskillige af dem var dygtige nok til at følge med Tiden og blev som Udgivere en uundværlig Hjælp for den unge Bogtrykkerkunst, da den inddrog græske Bøger under sit Virkeomraade.

Anmeldelser.

Glotta, Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache, hrsg. von *Paul Kretschmer* und *Franz Skutsch.* Bd. I. Göttingen 1909, Vandenhoeck und Ruprecht. 432 S. 8°. M. 12.[1]

Det er unægtelig et noget paafaldende Fænomen, at der, samtidig med at Antallet af de tyske Tidskrifter for sammenlignende Sprogvidenskab formindskes ved Sammensmeltningen af «Bezzenbergers Beiträge» og «Kuhns Zeitschrift», strax dukker et nyt op, der tilmed udkommer i samme Forlag som det nye «Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung». Forordet i dets første Hefte oplyser os imidlertid strax om, hvad det er for særlige Maal, dette nye Tidskrift sætter sig, og som ikke kunde naas ved de allerede bestaaende: i første Linie vil det — navnlig i Gymnasiallærernes Krese — søge at fremme Samarbejdet mellem den klassiske Filologi med alle dens Discipliner og den sammenlignende Sprogvidenskab; den naturlige Følge deraf er, at dets egentlige Virkefelt maa være de klassiske Sprog og deres nærmeste Slægtninge, de gammelitaliske Dialekter. Ved Siden deraf vil det i videre Krese søge at vække Interesse for de byzantinske og nygræske Sprogstudier, der hidtil kun forholdsvis sjældent har beskæftiget andre end de specielle Organer for disse Fag; Redaktionen har da ogsaa forstaaet at vinde betydelige Fagmænd paa dette Omraade som Medarbejdere strax til det første Bind, og man tør vel haabe, at den ogsaa i Fremtiden vil være i Stand til at udføre et nyttigt Arbejde paa dette hidtil noget afsidesliggende Felt.

Imidlertid er der endnu en Ting, som det nye Tidskrift betragter som sin særlige Opgave. Da Wölfflin for omtrent 30 Aar siden paany vakte Planerne om den latinske Thesaurus til Live, efter at de havde hvilet i en lang Aarrække, mente han bedst at kunne fremme dem ved Udgivelsen af et Tidskrift, der skulde være Organ for disse Bestræbelser, hvori alle Spørgsmaal vedrørende det store Værk kunde drøftes theoretisk og prøves praktisk. Det viste sig da ogsaa at være en frugtbringende Tanke, og Wölfflin og hans Medarbejdere ved hans «Archiv für

---

[1] Udkommer i tvangfri Hefter à 7 Ark, hvoraf fire udgør et Bind.

lateinische Lexicographie und Grammatik» har utvivlsomt udrettet et stort Arbejde for den latinske Lexikografi i Almindelighed og den latinske Thesaurus i Særdeleshed. Siden den Tid er denne blevet til Virkelighed, og gennem en længere Aarrækkes Arbejde har man vundet Erfaring for, hvorledes et saadant Værk kan skabes; dermed er man ogsaa naaet saa vidt, at Planerne om en græsk Thesaurus, en uhyre meget større og ikke mindre vigtig Opgave, kan antage fastere Former. Det var da naturligt, at man fulgte Wölfflins Exempel, idet man udgav et Tidskrift i Lighed med «Wölfflins Archiv» og med de tilsvarende Opgaver; det er det, Kretschmer og Skutsch har gjort, og Tidskriftet er «Glotta».

Kretschmer giver i «Glottas» Bd. I H. 3 (S. 339—348) et Bidrag til Thesaurusspørgsmaalets Løsning: først en kort Skildring af Projektets Historie, der i Korthed er følgende.

Paa de sammensluttede Akademiers andet Aarsmøde i London (Maj 1904) forelagde The British Academy en Resolution, hvori Associationen skulde udtale sig for, at Planerne om en græsk Thesaurus fremmedes; i Diskussionen viste det sig, at Meningerne var i høj Grad delte, navnlig hvad de tekniske Spørgsmaal angik. Der nedsattes da en Komité for at overveje Sagen; den traadte sammen i 1906 og 1907 og besluttede saa at vedblive at bestaa som autonom Kommission for at forberede Sagen. Denne er, siden Kretschmer skrev sin Artikel, traadt ind i en ny Fase: Associationen har foreløbig ladet Sagen falde, idet British Academy har taget sit Forslag tilbage; men den græske Regering har genoptaget den: den 8/21 November 1908 offentliggjorde den et kgl. Dekret, der bestemte, at der som et varigt Minde om Hundredaarsdagen for Grækenlands Frihed — d. 25 Maj 1921 — paa denne Dag skal begyndes med Udgivelsen af et historisk Lexikon over det græske Sprog fra de ældste Tider til Nutiden. Til at udføre disse Bestemmelser indsattes der en Kommission, bestaaende af Professorerne Kontos, Hatzidakis og Menardos; Midlerne skulde dels stilles til Raadighed af Dorides-Fondet (10,000 Drachmer), dels bevilges paa Statens Budget, dels endelig gjorde man Regning paa rigelige Gaver, der næppe heller vil udeblive, da man intet har sparet for at give Foretagendet Præg af en Nationalsag, hvorved det græske Folks Enhed og Renhed, dets direkte Afstamning fra de gamle Grækere skal dokumenteres.

Et officielt Program, der var lovet til Paaske 1909, har Kommissionen endnu ikke bekendtgjort, skønt dens Arbejder allerede er saa vidt fremskredne, at den har engageret de efter dens Mening fornødne videnskabelige Medarbejdere, d. v. s. 4—5 unge Mænd, der har studeret i Leipzig og München. Skønt man saaledes mangler faste Holdepunkter for Bedømmelsen af, hvilke Udsigter dette græske Foretagende har, kan man dog paa Grundlag

af nogle Artikler, som Hatzidakis[1], der turde blive Værkets egentlige Leder, ligesom han er Tankens Ophavsmand, har skrevet derom, danne sig et foreløbigt Skøn. Det maa da først konstateres, at der endnu hersker Uklarhed over Maalet: somme Steder faar man det Indtryk, at man kun tænker paa et historisk nygræsk Lexikon, hvori Udviklingen skal illustreres ved et større eller mindre Antal Exempler fra den antike og den middelalderlige Litteratur. At skabe et saadant Værk er — tilmed da de foreliggende lexikalske Arbejder over det nygræske Sprog er meget mangelfulde — selvfølgelig en yderst taknemmelig Opgave; man kan ikke noksom raade den græske Kommission til at sætte sig dette Maal og ikke et større, som den ikke kan magte. Imidlertid peger andre Udtalelser i den Retning, at man tænker sig det vordende Værk som en virkelig Thesaurus linguae Graecae, hvori alle Sprogets Udviklingsstadier behandles ligeligt; ja man tvinges næsten til denne Opfattelse ved nogle Udtalelser i den ene af de nævnte Artikler (*Ἀθῆναι* No. 2194), hvori H. ræsonnerer saaledes: Grækerne bør nu skabe den græske Thesaurus, da ellers Tyskerne vil gøre det, saa snart som de ikke mere er optagne af den latinske; og sker dette, da vil i deres Thesaurus den græske Sprogudvikling efter Konstantinopels Fald ikke komme til sin Ret, det vil ikke blive et *Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης*. Det græske Foretagende skal altsaa gøre den i Vesteuropa planlagte Thesaurus overflødig! Imidlertid maa man endnu regne med den Mulighed, at dette kun er et ydre Skin, man giver Sagen af nationale Grunde, d. v. s. for at Offervilligheden skal blive større; er dette ikke Tilfældet, da kan det ikke nægtes, at Udsigten til et tilfredsstillende Resultat af den græske Aktion er ganske overordentlig ringe. Alene den Omstændighed, at den 25 Maj 1921 er fastsat som det Tidspunkt, paa hvilket Udgivelsen skal begynde, er ildevarslende; thi det siger sig selv, at til en virkelig græsk Thesaurus kan Materialet umuligt være samlet til den Tid. Forarbejderne til den latinske tog 6 Aar, og det Stof, der skal bearbejdes i en græsk, anslaas til at være omtrent 10 Gange saa stort, selv om blot Oldtidens Litteratur skal behandles deri; naar dertil kommer den byzantinske — af hvilken en meget betydelig Del endnu slet ikke foreligger i nogenlunde brugelige Udgaver — og den nyere Tids saavel som de moderne Dialekter, stiller Forholdet sig endnu langt uheldigere.

Endnu værre er det imidlertid, at Komiteen, saa vidt man kan skønne af Krumbachers Referat af Hatzidakis' Pan-

[1] *Γ. Ν. Χατζιδάκις: τὸ καθῆκον τῶν Ἑλλήνων λογίων* i Dagbladet *Ἀθῆναι* 1909 No 2192–2194 (13, 14 og 15 Nov.); kun den tredje af disse Artikler er af større Betydning. Hans Artikel i *Παναθήναια* 15/28 April 1909 kender jeg kun gennem Krumbachers Referat og meget — maaske for — hvasse Kritik i Internationale Wochenschrift 29 Maj 1909 (kort gengivet i Byz. Zeitschr. 18 [1909] S. 708 ff.).

athenaia-Artikel, langtfra er klar over Midlerne, hvorved de uhyre tekniske Vanskeligheder kan overvindes; den synes end ikke at have set Problemerne. Forholdene er i Virkeligheden saa vanskelige, at en nøjagtig udarbejdet Plan er absolut nødvendig, men en saadan findes aabenbart ikke; Arbejdets Ledere — helst ogsaa de underordnede Medarbejdere — burde nøjagtig kende den ved den latinske Thesaurus anvendte Teknik, før de begyndte paa det ulige vanskeligere Foretagende, men heller ikke det har de fundet fornødent. Jeg skal ikke — saaledes som Kretschmer i den ovennævnte Artikel — her komme ind paa disse i og for sig meget interessante theoretiske Spørgsmaal, skønt navnlig Krumbachers[1] Behandling af denne Side af Sagen udfordrer til Kritik; det er naturligst at vente hermed, indtil Sagen atter bliver aktuel. Da man kan forudse, at det græske Projekt enten — hvad man maa ønske — vil resultere i et historisk Lexikon over det nygræske Sprog, der vil kunne blive overordentlig værdifuldt, men selvfølgelig ikke kan erstatte en græsk Thesaurus, eller ogsaa i et Lexikon omfattende hele den græske Sprogudvikling, som umuligt vil kunne blive fyldestgørende, tør man vel ogsaa haabe, at Akademierne før eller senere vil genoptage Planen, som foreløbig blev opgivet, og ogsaa finde Midlerne til dens Virkeliggørelse.

«Glottas» Mission som Forarbejde til en Thesaurus linguae Graecae er altsaa endnu næppe endt, og man maa da ønske dette nye Tidskrift en lige saa berømmelig Tilværelse som den, der blev forundt dets Forgænger, Wölfflins Archiv, som først for et Aar siden ophørte med at udkomme — næsten samtidig med Wölfflins Død. Det foreliggende første Bind varsler ikke ilde for «Glottas» Fremtid, saaledes som det vil fremgaa af nedenstaaende kortfattede Referat.

F. Bücheler: Grammatica et epigraphica (1—9): 12 Misceller: 1) CORP. VI 18 læses *aretis* (ἀρεταῖς) for *aratis*. 2) *Petraites, Tetraites*. 3) ἴδη, εἴδη findes CORP. VIII 21031 (Mauretania) *me iacio eidais ignotis*. 4) CORP. VI 9214 (Rom) *vestrix* er fem. til *vestitor* som *nutrix* til *nutritor*. 5) INSCR. Notizie d. scavi 1906 p. 145, 1 findes det eneste Exempel for *amator* som fem.: *fida amator coniugis sui* (augusteisk Tid). 6) INSCR. Notiz. d. scavi 1904 p. 156 fig. 7 *Maxime bibas pater esarorum* er *M. vivas pater Isaurorum* (Gladiatorindskr.). 7) CORP. XIII 10024, 56 (paa en Ring) læstes hidtil som *sit in eum concordi*; dermed menes *sit in aevum concordia*. 8) Navnet *Urbicio, -onis* paavises INSCR. Notizie d. scavi 1905 p. 199 (Bull. com. arch. Rom. 1905 p. 268), hvor Udgiveren har op-

[1] Navnlig i Internationale Wochenschrift 19 Dec. 1908 og 29 Maj 1909. Et udførligt Referat af den første Artikel, hvori K.s Tanker ogsaa føres videre i Enkeltheder, giver M. Lambertz i Berl. phil. Wochenschrift 29 1909 No. 23. S. 731 ff.

fattet *Urbicio* som dat. af *Urbicius*. 9) En Reminiscens af LVCIL. 579 M., der kan forklare dette Fragment, findes i en græsk Indskrift fra Syrien Rev. archéol. 35 (1899) p. 50. 10) Imperativisk Infinitiv paa lat. 11) Til INSCR. comptes rend. 1904 p. 697 (cf. Rh. Mus. 62 p. 157—328). 12) Til INSCR. Notiz. d. scavi 1902 p. 212 No. 24, hvor *multo malo* er = *πολὺ μᾶλλον βούλομαι*. — P. Kretschmer: Zur Geschichte der griech. Dialekte (9—59). 1) søger at paavise, at den førdoriske Befolkning (af hvilken der endnu senere fandtes Rester) i hele Peloponnes var ionisk. 2) behandler de apokoperede Former af de græske Præpositioner. — F. Sommer: Zu den homerischen Aoristformen *ἔκτα*, *οὖτα*, *ἀπηύρα* und *ἐγήρα* (60—67): *ἔκτα* o. s. v. er sekundære Former, kun dannede i det poetiske Sprog til den oprindelig udelukkende mediale Rodaorist. Forbillede var den thematiske Aorist II, hvor de syntaktiske Forhold er de samme: *ἐσχόμην* : *ἔσχον* = *ἐκτάμην* : *ἔκταν*. *ἔσχετο* : *ἔσχε* = *ἔκτατο* : *ἔκτα* o. s. v. — *οὖτα* er dannet i Analogi med *ἔκτα*; *ἔκτεινε*, *ἔκτανε* : *ἔκτα* = *οὔτησε*, *οὔτασε* : *οὖτα*. — *ἀπηύρα* er regelmæssig thematisk Aorist til **u̯ers* (lat. *verro* o. s. v.) : **ἠ-ϝρας-ον* : *ϝερσ-* = *ἔπραθον* : *περθ-*; *ἀπόερσε* < **ἀποϝερσ-σε*, sml. *ἔκτεινα* = *ἔκτανον*. *ἀπούρας* er dannet efter Kontraktionen af *-ϝραε*, idet Rodaoristerne med laug Vokal var Forbilledet. — *ἐγήρα*: allerede den punktuelle Betydning viser hen til, at Formen er af sen Oprindelse; det var den eneste mulige thematiske Aoristform til *γηράσκω*, og de ikke reduplicerede Verber paa *-σκω* havde regelmæssigt thematisk Aorist II (*θνήσκω* : *ἔθανον*); *γηράς* er en Øjebliksdannelse efter *βάσκω* : *βάς* eller *ἀπηύρα*, *ἀπούρας*. — O. Hoffmann: Die Medialendung *-σαι* in der thematischen Flexion (67—68) Som det tidligste Exempel for den sene og vulgære Brug af Endelsen *-σαι* anføres CIG IV 951 (= Collitz 3339) 44/5 (Epidauros, IV Aarh.), hvor l. 44 ender med *υποδεκεσ*, og l. 45 begynder med en Lakune. H. viser, at den almindelige Læsemaade *ὑποδεκεσ[αι]* er umulig, da Ordene i denne Indskrift altid deles i Overensstemmelse med Stavelsesgrænsen; han læser *ὁ παῖς ὁ τῶι θεῶι πυρφορῶν* | *[ἔκλετο π]οῖ τὸμ πατέρα* . . . *ποτιβλέψας ὑποδέκεσ[θαι αὐτὸν ἐ]νιαυτοῦ τυχόντα, ἐφ' ἃ πάρεστι, ἀποθυσεῖν τὰ ἰατρὰ κ. τ. λ.* — F. Skutsch: Die Flexion von *τις* (69—71). *τινα*, *τινι*, *τινος* o. s. v. er ikke opstaaet derved, at Akk. **τιν* udvidedes med *-α*, og de andre Kasus dannedes derefter (Brugmann Gr. Gr.[3] S. 254), men dannet i Analogi med *εἷς*, *ἕνα*, *ἑνί*, *ἑνός* (sml. *οὐδείς*, *μηδείς* = *οὔτις*, *μήτις*). Disse Former har efter *ἕν* faaet *-ν-* for oprindeligt *-μ-*, og en til **ἑμί* svarende Form af *τις* er kret. *(ο)τιμι*. — F. Bechtel: Beiträge zur griechischen Wortforschung (71—75): *ἀβληχρός*, *βληχρός* hører til *μαλάχη*, *μαλάσσω*, *μολόχη (-α)*; *ἄκνηστις* til *κνῆστις*, *κνήθω*; *ὅρπηξ* til *ἕρπω* i den videre Betydning «at bevæge sig»; *τερπικέραυνος* er etymologiseret rigtigt af de Gamle som *ὁ τερπόμενος*

κεραυνοῖς. — F. Solmsen: Eine griechische Namensippe (76—82): *Κοιρόμαχος* (CIG IV 1504, 1, 15; acharn. Navn), *Κοιρατάδαο* (CIG VII 537; Tanagra); *Κοιρωνίδαι* (attisk Slægt, Eponymos *Κοίρων*) gaar tilbage til en Stamme **κοιρα-* eller *κοιρο-* ‚Hær', hvortil ogsaa *κοίρανος* hører. — P. Kretschmer: Eine boiotische Vaseninschrift (82—86; dertil to Tavler): Paa Grundlag af en fornyet Undersøgelse ved Wolters gives her den rigtige Text af Indskritterne paa en af Sittl (Arch. Anz. 1892, 28) beskrevet Vase fra Bøotien (IV Aarh.). De lyder: A) *χηρε κη τινει γαμι* = *χαῖρε καὶ σὺ γάμει*; B) *ω τι λεγις* = *ὦ τί λέγεις*; C) *Επιχαροι* (dat.). Vasen tænkes at være sendt som en spøgefuld Gave til en ugift Ven af den nygifte Epicharos, for at opfordre ham til at følge E.s Exempel; den er derfor lavet i Stil med de almindelige (attiske) Bryllupsvaser. — S. Kugéas: Herkunft und Bedeutung von neugriechisch *Νικλιᾶνοι* und *Φαμέγιοι* (86—104): Af de to Navne, der i Mani (sydl. Peloponnes) er Betegnelser for henholdsvis de fornemme og de lavere Befolkningslag, er det første oprindelig et Familienavn, afledet af *Νίκλος* (Nicolaus); det andet er italien. *famiglia.* Ordenes meget interessante semasiologiske Udvikling forfølges nøjagtigt. — F. Skutsch: Vom pompejanischen Strassenleben (104—113): S. foreslaar her en ny Forklaring for de oskiske saakaldte eítuns-Indskrifter. eítuns forbindes med eítiuua (bant. *eitua*) ‚Penge' (Stamme **eito-*), hvoraf **eitō, -ōnis* = *argentarius, τραπεζίτης* eller = *(mensa) argentaria, τράπεζα*; eítuns er nom. plur. faamat til *fama* ‚taler, raaber', hvilket passer godt til *argentarius,* der ogsaa er Auktionarius (sml. *praeco* < **praidico* eller **praivoco*). Oversættelsen bliver altsaa: *hac via (mensae) argentariae* eller *argentarii inter portam Sabinam* (o. l.), *ubi praedicat N. N.* — Fr. Vollmer: Zur lateinischen Konjugation (113—116): 1) forkastes Grammatikertraditionen, hvorefter *est, esse* til *edo* har *ē*. 2) fastslaas (i Overenstemmelse med QVINT. inst. I 5, 66) at der med *capsis* i Ciceros grammatiske Bemærkninger (orat. 154) ikke er tænkt paa det sigmatiske Futurum exact., men paa *cape sis* (< *si vis*). — G. N. Hatzidakis: Grammatisches und Etymologisches (117—128): 1) Slægtskabsbetegnelserne paa *-δοῦς* er dannet paa Grundlag af *-ς, -δος*-Stammer i Analogi med *ἀδελφεός*; Goneonymata paa *-ιδεύς* er dannet paa samme Grundlag, men efter de Kasus af *υἱός,* der gaar efter III Dekl. Endelig er *-δης* udgaaet fra Stammerne paa *-ς, -δος*: til *Δαναΐς* (*Δαναός*), *Πριαμίς* (*Πρίαμος*) o. l. skabtes *-δᾰ, -δᾱς* efter de hyppigt forekommende Ord paa *-ᾰ. -ᾱς.* 2) Senere græsk *τὸ ἅλας, τὸ ἁλάτιον,* nygr. *τὸ ἁλάτι* er fremgaaet af akk. plur. *τοὺς ἅλας,* idet denne Form brugtes særlig hyppigt, tilmed i mange Forbindelser uden Artikel; da de fleste Krydderiers Navne er neutr., blev ogsaa «Saltet» det. At oprindelige Flertalsformer bliver singulariske, findes jævnlig i Nygræsk. 3) Diminutiverne paa *-ίσκος* er blevet

Paroxytona i Analogi med saadanne paa *-ίλος, -ίχος, -ῖνος* o. l. 4) Nygræske Etymologier: *χτίριο* ‚ufærdig Bygning, Ruin‘ er *εὐκτήριον* (*ι* skrives i Analogi med *κτίζω*). *φαρδύς* ‚bred‘ < *εὐφραδής* (*τὸ φάρδος* er italien. *fardo*); *βολεῖ* < *εὐβολεῖ*. *ζερβός* ‚kejtet‘, middelalderligt *ζαρβήν, ζαρβός* (findes endnu paa Kypern og andetsteds) < *ζαβρός*, der har faaet sit *-ρ-* i Analogi med *ἀριστερός, μωρός* o. l.; det er altsaa egentlig = nygr. *ζαβός* «*ἀνεπιτήδειος*». *θρομύλι* (Kreta) ‚et Væverværktøj‘ < *ὀρθομύλιον*. *βλαστημῶ* < *βλασφημῶ* er opstaaet ved Dissimilation (*β-φ-μ*); sml. kret. *δράβυλα* ‚Træfrugt‘ < *βράβυλα*, *ἀπογριμοῦμαι* ‚truer‘ < *ἀποβριμῶμαι*. — Ch. D. Buck: Greek Dialect Notes (128—132): 1) *νέωτα* < **νεό-ϝατα*. Stammeformen *ϝατ-* til *ἔτος* er uregelmæssig, men findes ogsaa i *'πιατές* (CIG IX, I 334/5; Lokris). 2) Delph. *ποιωντι, ποιόντων* < *ποιέωντι, ποιεόντων*. 3) *προξεννιοῦν* (Hoffmann II 63, 6) og *θεουρός* (Kern, Inschr. von Magnesia) er ikke thess. Former med *ᾱο* > *ō*, men att. Laaneord. *hυλōρεοντος* i Sotairos-Indskriften er afledet af **hυλο-ϝωρος* (sml. *ὑλοτόμος*). — K. Witte: Zur homerischen Sprache (132—145): 1) I Tilknytning til W.s Bog ‚Singular und Plural‘ (Leipzig 1908) vises her ved to særlig interessante Exempler (*στήθεα* og *πήματα*) den «poetiske» Pluralis' Oprindelse. 2) Wilamowitz har (Berl. Klassikertexte I [1907] S. 44) paavist nogle Tilfælde af Kontamination af «Formler» i den senere episke Poesi. W. viser her, at det samme allerede findes hos Homer. — F. Sommer: Zur griechischen Prosodie (145—240): 1) Den saakaldte «Wernicke's Lov», efter hvilken Positionsdannelse ved den bukoliske Cæsur kun er tilladelig, naar to sammenhørende Ord staar ved Siden af hinanden, gælder for enhver Overgang fra Thesis til Arsis i de homeriske Vers; undtagne er blot Overgangene fra første til anden og fra anden til tredje Fod paa Grund af den stærkere Intensitet ved Versets Begyndelse. «Eine prosodische Länge des homerischen Hexameters darf in der Senkung normalerweise nicht mit Hilfe eines folgenden Wortanlautes zustande kommen» (S. 172). «Der Auslaut eines Wortes wird nur dann mit dem nächsten Anlaut kombiniert [saa at Resultatet bliver en prosodisk kort Stavelse], wenn er diesen nicht an natürlicher Schallfülle übertrifft» (S. 173). Det saakaldte «Schallstärkengesetz» har intet at gøre med «Stavelsesgrænsen» eller «Trykgrænsen». 2) Fjerde Fod kan være trochæisk ligesom første Fod. 3) Denne Regel anvendes paa *ἡμιν, ὑμιν*, hvis *ι* ikke er langt tidligere end i det attiske Litteratursprog. — R. Thurneysen: Italisches (240—244): 1) I Oskisk er den fællesitaliske Betoning paa første Stavelse bevaret lige ned til den Tid, fra hvilken vore Indskrifter stammer: dette fremgaar af den Omstændighed, at oprindelig lange Vokaler kun i første Stavelse skrives dobbelt. Den eneste Undtagelse herfra er trístaamentud i Indskr. v. Planta 29, men dette beror paa en Skrivefejl: -aa- staar ved Liniens Slutning

lige under paam. 2) Umbr. *poni-* findes hyppigt som Del af Ofre og hører sammen med lat. *pollen* (*pune frehtu* er = *pollinem frictum*), idet *-ln* i umbr. blev > *nn* (I F Anz. IX 185). — R. Methner: Dum, dummodo und modo (245—261): 1) *dum* og *dummodo*: Konjunktiven er voluntativ. 2) *modo* bruges kun, naar den underordnede Sætning udtrykker en Betingelse eller et Ønske. — M. Niedermann giver (261—270) 14 Fortsættelser til sin Afhandling: Contributions à la critique et à l'explication des gloses latines (Recueil de travaux publiés par la Faculté des Lettres de l'Académie de Neuchâtel. 1905. Ier fascicule). — E. Fränkel: Zur griechischen Wortbildung (270—287): 1) Behandler udførligt en Gruppe Ord med Suffixet *-της*. 2) *παιδικ(κ)έως· ὁ ἐν γυμνασίῳ ὑπηρέτης* Hes.: *παιδικ(κ)έως* er et «Wurzelnomen» og maa ikke rettes til *-εωρός* (sml. *παιδισκειωρός* Collitz 4453, 8). — P. Kretschmer: Remus und Romulus (288—303). Det vanskelige Spørgsmaal om Rĕmus-Rōmulus-Sagnets Oprindelse og Navnenes Forhold til Rōma søges løst paa følgende Maade: Af *Rōma* afledte Grækerne *Ῥῶμος* som Eponymens Navn, og dette har i den græske Litteratur holdt sig, svarende til lat. *Remus*. Senere optog Romerne Legenden fra græske Kilder, og erstattede da *Rōmus*, der ikke var gængs som Navn i Rom, med *Remus*, der var dem velbekendt (sml. *Remmius, Remnius*). I en endnu senere Tid søgte man at sætte *Rōmulus*, der i Vokalisationen stemmer med *Rōma*, i Stedet for *Remus*, og da dette ikke trængte igennem, gjorde man *Remus* og *Romulus* til Brødre. Det senere Sagn om Tvillingerne og Ulvinden stammer fra Grækenland; først forholdsvis sent er *Remus* i dette blevet skaffet af Vejen paa et tidligt Tidspunkt i Fortællingen om Byens Anlæggelse. Ud fra disse Hovedsynspunkter søger K. at forfølge hele Legendens Udvikling. — F. Skutsch: Lateinische Pronominalflexion (303—322): Gaaende ud fra den Kendsgerning, at i en Del af de lat. Pronominer i- og o-Stammer er blandet sammen til eet Paradigma, og at andre Pronominer derefter kan have faaet en lignende Vexlen indført i deres Deklination, søger S. at forklare nogle af de vanskelige Former, der har voldt saa meget Besvær: *isti* og *illi* er dat. af i-Stammer (opr. -ei); **isteis, illeis* (*-īs*) i gen. sing., som ikke kan undgaas hos Plautus o. s. v., er gen. sing. af i-Stammer; *iste, ille* er nom. sing. af i-Stammer < *istĭs, illĭs* (*-is* > *e* belægges med et større Antal Exempler), hvorved det bliver meget let at rette det metrisk umulige Vers PLAVT. Mil. 361: l. *illĭc* for *illaec*. Neutr. dertil er **istid* = umbr. *este* (*persclo*). Akk. sing. foreligger i *istim, illim*, sml. *inde, interim*; ligeledes er *enim* akk. af en i-Stamme (ved Siden af *nam, num*, ligesom *illim* ved Siden af *illam, illum*; rimeligvis hører ogsaa *nem-pe* dertil). *illuc, istuc, huc* etc. er dat. af o-Stammer. S. gør ogsaa et Forsøg paa at forklare Dativerne *quoiei, quoi, cui, eiei, ei* og Genitiverne paa *-ius*; da han

imidlertid selv betegner det som usikkert, og det ikke er meget plausibelt, behøver det ikke her at refereres. — P. Kretschmer: Zur griechischen und lateinischen Wortforschung (323—333): 1) *ἀλλᾶς* «Pølse» < **ἀλλα-ϝεντ-* er gennem de doriske Kolonier i Italien optaget i attisk fra en italisk Dialekt (osk. ?); det er = lat. āllium (med *li̯* > *λλ*). Enten har Grækerne optaget Flertalsformen, eller ogsaa foreligger her det samme Forhold som ved: *menda*: *mendum*, *alimonia*: *alimonium* o. s. v. 2) Den oprindelige Betydning af *nubo* er ikke «at tilhylle»; det hører til *νύμφη*, oldslav. *snublją* o. s. v. 3) *dies* som fem. i ganske bestemte Betydninger («Tidsrum, Tidspunkt, Tid») har faaet dette Køn i Analogi med *tempestas*. — I. H. Schmalz: *si tamen* (333—339): Dette Udtryk er skabt af Digterne som Erstatning for *si quidem, si modo* eller blot *si*; der gives en Skitse af dets Historie. — F. Skutsch: *armentum* (S. 348) hører sammen med *arare*; **arāmentum* er blevet > *armentum* ved «Iambenkürzung», som *cale-facio* > *calfacio* o. s. v.

Bindets sidste Hefte indeholder foruden Indices (Wörterverzeichniss og Stellenverzeichniss) Oversigter over den sprogvidenskabelige Litteratur i Aaret 1907; for Græskens Vedkommende er den skrevet af Kretschmer, for Latinens af Skutsch.

München. **K. Wulff.**

W. Déonna, Les «Apollons» archaïques. Genève 1909. XII + 407 p.

Il y a plaisir à constater que l'auteur de ce livre a atteint le but indiqué dans la préface: il a réussi à créer un manuel d'une incontestable utilité, qui sera appelé à rendre de grands services, en premier lieu aux «procul ab urbe studentibus». Depuis Overbeck, les figures d'hommes nus de l'art archaïque n'avaient plus été étudiées d'une façon quelque peu approfondie. Faute d'un travail d'ensemble, on ne pouvait consulter jusqu'ici sur les «Apollons» archaïques que des articles de détail ou des listes succinctes indiquant la provenance et la répartition géographique des différentes statues. Il y avait là une lacune: M. Déonna a le grand mérite de s'être efforcé de la remplir. Ses recherches ont porté non seulement sur les statues archaïques en pierre, dont il a dressé le catalogue complet, mais encore sur un grand nombre de statuettes en bronze, en terre-cuite et en ivoire qui représentent le même type. Dans les premiers chapitres, l'auteur traite de la forme en général et de l'anatomie des «kouroi» archaïques. Il a rejeté à la fin les questions relatives à l'attribution des différentes variétés du même type à des écoles ou des centres de fabrication

déterminés. L'introduction placée en tête du volume est de la main de l'archéologue spirituel et distingué qu'est M. Lechat.

Malgré les défauts que je vais me permettre de relever avec une entière franchise, l'ouvrage de M. Déonna a droit aux plus sincères éloges.

On ne peut être que frappé de la façon superficielle dont l'auteur aborde parfois des questions d'une haute importance. C'est ainsi que nous lisons à la page 7: «Tandis que la frontalité régit l'art archaïque de la Grèce, l'art mycénien, déjà sûr de lui-même, n'en a aucun souci. Aussi le type de l'Apollon archaïque est-il complétement étranger à cet art». Qu'est-ce à dire? Les figures mycéniennes, à de très rares exceptions près (telle, par exemple, la «pleureuse» de Berlin), ne sont-elles pas précisément toutes conformes à la loi dite de la frontalité? Et en quoi réside réellement la différence entre les Apollons archaïques et les figures en bronze et en terre-cuite de Petsofá et de la grotte dictéenne?[1] Elle consiste simplement en ce que ces dernières sont munies du caleçon, tandis que les premiers sont entièrement nus, différence qui n'a rien à faire ni avec la frontalité ni avec la valeur artistique.

Pareille inadvertance, et d'autres semblables doivent s'expliquer sans doute par la hâte de l'auteur. Par la même raison il lui est arrivé plus d'une fois de se contredire lui-même dans différentes parties de son livre. Ainsi, la coiffure d'une statuette archaïque de Rhodes (no. 135, fig. 157—158) se trouve signalée à la page 232 (et suiv.) comme «une imitation flagrante» du klaft égyptien; un peu plus loin (p. 296), l'auteur se corrige et remarque fort justement que c'est la *perruque* égyptienne et non le klaft que le sculpteur grec a voulu représenter. En effet, la coiffure en question n'a rien à faire avec le klaft, mais c'est une imitation de la perruque à angles arrondis qui est caractéristique pour l'époque saïtique[2]. Elle nous est également connue par de nombreuses statuettes provenant de Chypre et de Naucratis, ainsi que par quelques unes des figures qui ornent la coupe de bronze d'origine phénicienne trouvée à Olympie[3].

Dans le chapitre qui traite du développement anatomique des figures, le lecteur ne parvient pas à se rendre compte, dans quelle mesure la forme des détails peut servir de critérium chronologique. L'auteur ne donne pas assez d'exemples; il s'est surtout servi trop peu des vases peints. L'observation des détails pèche souvent

---

[1] Pernier & Karo: Antiquités crétoises I pl. XXIX, XXXIII, XXXVI.

[2] Maspéro, Revue de l'Art ancien et moderne XX 1906 p. 347 fig. 11. Arndt: La glyptothèque Ny-Carlsberg pl. 201.

[3] Cesnola, Collection of Cypriote Antiquities I pl. II—V. Mallet: Les premiers établissements des Grecs en Egypte p. 254 et suiv. fig. 41, 45, 47, 50, 53, 54. Naukratis I pl. I 2, 6. pl. II 1. II pl. XIV 9, 10. pl. XV 5. Olympia IV pl. LII et p. 141 (= Perrot-Chipiez III p. 783 fig. 550).

par un grave défaut de précision, ce qui paraît d'autant plus regrettable que les figures dont le texte est illustré sont parfois fort peu claires (voir p. e. p. 133 fig. 10)[1]. Ainsi nous lisons par deux fois (p. 79 et 128) que les deux statues trouvées à Aktion n'ont pas les trois divisions de l'abdomen, alors que celles-ci sont nettement visibles, même sur les moulages, dans l'une des deux statues (no. 2).

M. Déonna se distingue par son zèle de donner les indications bibliographiques les plus complètes possibles. Mais il est à se demander sérieusement, si les archéologues modernes ne devraient pas chercher, bien au contraire, de limiter les notes purement bibliographiques de leurs ouvrages au strict nécessaire. Telle était l'habitude de Furtwängler, le plus érudit de tous, tandis que ce sont souvent les livres de moindre valeur qu'on voit chargés de ce lest superflu. A la p. 30 de son livre, M. Déonna insiste sur l'influence des figures phéniciennes sur la formation du type des Apollons archaïques. A l'appui de sa thèse, que je crois d'ailleurs insoutenable, il cite M. Pottier (B. C. H. 1894 p. 408), M. Salomon Reinach (Gaz. des Beaux Arts 1886 p. 420) et M. Mallet (Les premiers établissements des Grecs en Egypte p. 272). J'admets qu'il rappelle l'article de M. Pottier qui contient une argumentation basée sur le rapprochement de quelques figures. Mais les deux autres passages indiqués ci-dessus ne contiennent que de pures hypothèses des deux auteurs! Voilà donc bien des citations inutiles, à quelque point de vue que l'on veuille se placer.

Si je suis d'avis que M. Déonna aurait dû abréger considérablement ses notes bibliographiques, je remarquerai d'autre part qu'il aurait pu, par endroits, s'étendre davantage sur la déscription des monuments. Dans un ouvrage général, comme le sien, les inscriptions qui se lisent sur les bases et sur le corps même de plusieurs «Apollons» devraient se trouver réunies toutes sans exception.

On ne voit que rarement, comme p. e. dans la déscription des statues de l'école de Chios, que l'auteur sait apprécier la valeur artistique des œuvres archaïques. Généralement il place tout sur la même ligne. C'est le cas, lorsqu'il traite les trois têtes de Périnthos, de Didyme et de Milet (nos. 78, 131, 134) et les qualifie toutes de «rondes, grasses et sans accent». A mon sens, la dernière qui se trouve à Constantinople mériterait une place à part. Elle a une force d'expression qui est rare dans l'art archaïque. L'éclat des grands yeux, la chevelure abondante, le cou puissant, légèrement replié en arrière, le menton ferme, indices

[1] A mon sens, il eût été plus pratique de mettre toutes les figures dans le «catalogue» même des statues, au lieu d'en réserver quelques unes pour les chapitres finaux. Dans tous les cas, il aurait fallu plus de renvois (p. e. à la p. 290 pour le no. 142, p. 241, et à la p. 321 pour le no. 114, p. 217).

de force et de volonté, le sourire radieux enfin qui illumine les traits finement ciselés, font de cette tête-là un véritable chef-d'œuvre.

J'en viens à la discussion de quelques points spéciaux sur lesquels je me trouve en désaccord avec l'auteur. Il y a d'abord la question de savoir s'il existe un rapport de parenté entre les Apollons archaïques grecs et les statues égyptiennes. Il ne sert de rien de signaler ici la taille svelte et la largeur des épaules. Ce sont là des traits qui ont beau être communs aux deux groupes, mais qui ne doivent pas, pour cela, être nécessairement d'origine égyptienne; en effet, les figures des époques mycénienne et géométrique se distinguent elles aussi par ces mêmes particularités. Les mains fermées et collées aux cuisses des Apollons archaïques sont un indice beaucoup plus important. M. Déonna reconnaît que l'attitude avec les mains ouvertes et posées à plat sur les cuisses est plus ancienne, mais n'en croit pas moins pouvoir nier l'influence de l'art égyptien. Il observe qu'un homme debout prend naturellement cette position des mains fermées. Mais la question n'est pas de savoir comment se tient d'habitude un homme debout. Il ne peut s'agir que d'examiner comment les artistes primitifs représentent l'homme. Or, des recherches souvent répétées dans les musées ethnographiques m'ont appris que l'art des peuples sauvages ou à peine civilisés n'offre pas d'analogies pour l'attitude des kouroi archaïques aux bras collés aux flancs et aux mains fermées. Dans l'art primitif, deux sortes d'attitudes se rencontrent très fréquemment: ou bien les bras sont repliés sur la poitrine avec les mains fermées, ou ils pendent le long du corps avec les mains ouvertes et collées aux cuisses[1]. L'art grec des époques les plus anciennes ne fait pas exception à cet égard. L'attitude égyptienne ne se rencontre pas une seule fois, à ma connaissance, dans l'art crétois-mycénien ou dans l'art géometrique; par contre, les deux attitudes que je viens d'indiquer y sont tout aussi fréquentes que celle dans laquelle les mains sont élevées au dessus de la tête. Pour l'époque géométrique ou le commencement du VIIe siècle, je puis citer comme exemples de l'attitude avec les mains fermées placées devant la poitrine les bas-reliefs en terre-cuite d'Egine[2] et quelques bas-reliefs en ivoire provenant de Praisos. On a trouvé en même endroit des figurines qui représentent des femmes avec les mains ouvertes et collées au corps[3]. Le même type se retrouve dans presque toutes les figures du VIIIe et du VIIe siècle. Je n'en citerai que quelques exemples: 1) les figurines féminines en ivoire trouvées dans un tombeau du Dipylon

[1] Cf. les figures provenant de l'Egypte primitive, d'Italie, de l'Europe centrale etc. réunies par Milani, Studi e Materiali III p. 96, 100—108.

[2] Perrot-Chipiez VII p. 151 fig. 32. Furtwängler: Aegina pl. III 2—3.

[3] Amer. Journ. of Arch. 1901 pl. X.

(Perrot Chipiez VII p. 144 fig. 23 et pl. III); 2) des statuettes de bronze trouvées à Marzabotto et dans la grotte de Zeus sur l'Ida (Reinach, Répertoire de la stat. II p. 78, 9 et 79, 6; Athen. Mitt. X 1885 p. 59, Beilage no. 1); 3) une statuette en bronze du Louvre et deux autres du British Museum (Reinach l. c. p. 79, 2; 78, 5; 80, 3; Walters, Cat. of the bronzes, nos. 510 et 517); 4) une série de statuettes en bronze et en ivoire trouvées à Rome (Milani, Studi e Mater. III p. 92 et suiv.); 5) la figure humaine sur la belle plaque d'or d'Aïdin (Perrot-Chipiez V p. 295 fig. 203); 6) une femme nue sur une plaque d'or (Rev. arch. 1863, VIII, pl. X); 7) une figurine en ivoire et une terre-cuite de Sparte, trouvées dans des dépots datant du VIIe siècle (Ann. of Brit. Sch. XIII p. 106 fig. 32—33); 8) quelques figures de style primitif provenant de la couche la plus ancienne des fouilles de l'Artémision d'Ephèse (Hogarth, Excavations at Ephesus pl. IV, 4, 13—15, 25); 9) un bronze plus récent, trouvé à Ephèse (commencement du VIe siècle? Hogarth l. c. pl. XIV).

Pour étudier la transition qui a dû se faire, des statues aux mains ouvertes aux statues aux mains fermées, il est utile de comparer entre eux deux Apollons, qui sont tous les deux antérieurs au VIe siècle. Le premier, qui provient de Rhodes, a encore les mains posées à plat sur les cuisses; c'est à vrai dire, le seul Apollon en *pierre* dans lequel l'attitude primitive des mains soit conservée; il y a d'ailleurs d'autres raisons indépendantes de celle-là qui nous obligent à le placer au début de toute la série des Apollons en pierre (Déonna no. 135; p. 232 fig. 157—158). Le second a été trouvé à Naukratis: c'est, entre tous les Apollons, celui qui se rapproche le plus de la statue de Rhodes, mais il a déjà les mains fermées, collées aux cuisses (Déonna no. 148; p. 243 fig. 168—169). L'un et l'autre ont les cheveux arrangés à la mode *égyptienne*. C'est donc vers la fin du VIIe siècle que les sculpteurs grecs en sont venus, sous l'influence croissante de l'art égyptien, à créer, eux aussi, des figures d'homme qui tiennent les mains ainsi fermées (cf. Naukratis I pl. I 3, 4, 9 et pl. II 1, 17). Parmi les bronzes, les exemples les plus anciens de cette attitude sont les suivants: 1) Journ. of hell. stud. XIII 1892/93 p. 238 fig. 9 (de l'Acropole d'Athènes); 2) Museo ital. di antich. class. II album pl. 12, 1 (grotte de l'Ida); 3) Fouilles de Delphes V pl. III. Le rendu de la chevelure permet d'assigner tous ces objets à la fin du VIIe siècle[1]. La statue de Nikandra constitue, elle aussi, par rapport au point spécial qui nous occupe, un exemple des plus anciens de l'influence directe des modèles égyptiens. Sans prétendre au droit de généraliser davantage mes conclusions, je crois donc avoir démontré du moins que les sculpteurs grecs de l'époque archaïque ont introduit, un jour, un changement léger,

[1] Furtwängler, Münchener Sitzungsberichte 1906 p. 469 suiv.

mais bien caractéristique, dans le type de leurs «Apollons», et qu'en cela, ils se sont inspirés, sans aucun doute possible, des œuvres de leurs confrères de la vallée du Nil.

Pour ce que M. Déonna dit dans son livre de la polychromie des Apollons archaïques, j'avoue ne pouvoir partager sa façon de voir. On remarque sur le corps de quelques uns d'entre eux de faibles restes de couleur rouge (p. 50 et suiv.). L'auteur en conclut qu'ils étaient peints des pieds à la tête. Selon lui, en sculpture comme en peinture, le corps de l'homme aurait été uniformément peint en rouge, comme celui de la femme en blanc. Un examen attentif de la tête Rayet, qui est à Copenhague[1], m'a donné la conviction qu'il n'en était point ainsi. Le sculpteur avait peint en rouge les cheveux et les lèvres de cette tête, comme cela est démontré par les traces de couleur restées nettement visibles; mais il s'était borné à lisser avec soin la peau du visage et à lui donner du brillant en la polissant. Voilà donc que nous retrouvons déjà dans l'art archaïque le procédé dont s'est servi Praxitèle, quand il a fait son Hermès! Partout où la peinture appliquée sur le corps des Apollons ou d'autres figures analogues est suffisamment bien conservée pour nous permettre de risquer une interprétation, il s'agit de vêtements peints (cf. Arch. Jahrb. 1906 p. 196 et 205). Pareille nudité habillée est fréquente dans l'art primitif. Elle ne se rencontre pas seulement chez les artistes de Chypre et de Naukratis, mais elle se retrouve aussi dans les représentations du dieu dompteur du lion, de Kamiros. En conséquence, je considère les traces de couleur qu'on remarque sur l'Apollon de Rhodes (Déonna no. 135) également comme des restes d'un vêtement peint, et j'explique de la même manière celles qui se voient sur les statues d'Aktion, bien que ces dernières soient déjà d'un art beaucoup plus développé. Il est, en effet, parfaitement admissible que la coutume d'habiller la nudité des statues par quelques coups de pinceau ait pu se maintenir fort longtemps dans certaines parties de la Grèce.

Il me reste, pour terminer, à relever la grande valeur de la partie du volume dans laquelle l'auteur a cherché à faire la part des différents centres artistiques dans la fabrication des Apollons archaïques. Je me rends entièrement aux excellentes raisons qui ont amené M. Déonna à admettre l'existence d'une école samo-milésienne, ainsi que d'une école naxienne, bien limitée. Il a, au surplus, droit à notre vive reconnaissance pour nous avoir délivré du cauchemar d'une école de sculpteurs siphno-parienne. Les derniers chapitres sont ceux où le talent de l'auteur se montre à nous sous son jour le plus favorable. Il y apparaît doué d'une

[1] Elle fait partie de la collection Carlsberg. Je remarque que l'Apollon de Paros (Déonna no. 123 p. 222) vient d'être cédé, lui aussi, à M. Jacobsen.

si vive intelligence qu'on est tenté d'attribuer les défauts de son ouvrage sur lesquels j'ai insisté à un manque, non de jugement, mais de temps.

Frederik Poulsen.

Aristophanis Pax. Edidit *Konradus Zacher*. Praefatus est *Ottomarus Bachmann*. Lipsiae (Teubner) 1909, 8vo. XXXII + 127 SS.

Es ist eine beschämende Thatsache, dass wir noch immer keine kritische Ausgabe besitzen weder des Aristophanes selbst noch der so wichtigen Scholien. Rutherfords Scholienausgabe ist in ihrer Anlage gänzlich verfehlt und ausserdem viel zu theuer für einen gewöhnlichen Philologen des Festlandes. Die Aristophanesausgabe v. Velsens ist unvollendet geblieben, und ihre handschriftliche Grundlage ist nicht befriedigend; für einige Hssn. muss man die Lesarten aus dem Blaydes'schen Wust herausfischen — und wird oft genug falsch unterrichtet. Zacher, dessen Abhandlung über «Die Handschriften und Classen der Aristophanesscholien» (Lpz. 1888) nicht nur für diese sondern für alle Scholienforschung so belehrend ist, hatte eine Neubearbeitung der Ausgabe v. Velsens angefangen (Equites 1897) und ihre Vollendung geplant, hat es aber nicht einmal erreicht das vorliegende Bändchen fertigzustellen, ehe er einer langjährigen Krankheit erlag. Sein Freund O. Bachmann hat den Text druckfertig gemacht und die Vorrede nach Zachers Andeutungen ausgearbeitet. Beigegeben sind die metrischen Scholien in berichtigtem Text (S. 107 ff.).

Die Textbehandlung ist sehr vorsichtig und verständig; unnöthige Coniecturen werden sehr oft treffend mit einigen Parallelstellen abgewiesen. Nach meiner Ansicht hätten viele Aenderungsvorschläge überhaupt nicht erwähnt werden sollen oder wären höchstens in einem Anhang zusammenzufegen. Die eigenen Besserungsvorschläge Zachers sind unerheblich, stehen aber auch nie im Text. Die aus v. Velsens Ausgabe übernommene Gestaltung des Apparats — oben die Coniecturen, auch die in den Text gesetzten, unten die Lesarten der Hssn. und die Testimonia — ist unpraktisch; wenigstens die Urheber der aufgenommenen Lesarten sollten unten zu finden sein.

Die Vorrede ist wichtig für die Bewerthung der Aristophaneshssn. Das Stück ist nur in 8 Hssn. erhalten: Ravennas (R), Venetus 474 (V), Venetus 475 (G), Laurentianus 31, 15 (Γ), Vaticanus Palat. 67 (P), Pariss. 2717 (C) und 2715 (B) und einem Hauniensis. Der zuletzt genannte scheidet aus als abhängig von PC, ebenso G als Copie von V, was Zacher gegen Blaydes

festgestellt hat[1]. Von den übrigen sind nur RV (X—XI. Jahrh.) vollständig; zusammen bieten sie oft allein das richtige, nicht selten auch jeder für sich. Wenn R etwas besser erscheint[2], beruht es z. Th. darauf, dass V nach einer Hs. der Classe *Γ*P durchcorrigirt ist. In allen anderen Hssn. fehlen die Verse 948—1011; sie stammen also von einem Exemplar her, worin ein Blatt (zu 32 Zeilen die Seite) verloren war. *Γ*PC stehen sich sehr nahe; C (XVI. Jahrh.) ist neben P (XV. Jahrh.) vollkommen überflüssig, und auch P würde ziemlich werthlos sein, wenn nicht *Γ* (XIV. Jahrh.) viele Lücken hätte. P ist nicht aus *Γ* abgeschrieben, aber das genauere Verhältniss der beiden ist noch nicht befriedigend aufgehellt (S. XX); zusammen haben sie an nicht wenigen Stellen das richtige, allerdings meist in Kleinigkeiten. B giebt die recensio eines byzantinischen Gelehrten, wahrscheinlich des Triklinios, der namentlich auf metrische Fehler achtet und sie öfters richtig verbessert. Mit B stimmt durchgehend die von Musuros besorgte Aldina, deren Lesarten sämmtlich mitgetheilt werden; aber daneben hatte Musuros auch eine Hs. der Classe *Γ*P, dagegen keine der Classe RV; die Kleinigkeiten, worin die Aldina mit diesen stimmt, werden seinem Wissen verdankt. Seine Hssn. sind nicht nachgewiesen, ebenso wenig die Hs., der P. Victorius die Verse 948—1011 und einige Lesarten entnahm (S. XI Anm. 2).

Dies alles wird in der Praefatio sorgfältig auseinandergesetzt und in statistischer Form belegt. Es ist zu bedauern, dass die bequeme Brauchbarkeit der Statistik dadurch beeinträchtigt wird, dass all zu viele bedeutungslose Kleinigkeiten, wie Accente, Spiritus u. dgl., mitgerechnet werden; derartige Varianten machen sich auch im Apparat immer noch zu breit.

Im ganzen genommen bedeutet die Ausgabe einen nicht geringen Schritt vorwärts auf eine kritische Aristophanesausgabe zu; aber wer geht den Weg zu Ende?

Druckfehler: S. XX[30] *correctua*, S. XXVII[20] *αὐνίττεται*, S. 108[4] *servevit*, S. 127[2] Heuse (Hense).

J. L. Heiberg.

N. Bøgholm, Engelsk Sproglære. Kbhvn. MDCCCCIX, G. B. N. F. 219 Sider.

Dr. Bøgholms nye Bog giver en Fremstilling af det engelske Sprogs Syntaks, men medtager ikke Lyd-, Bøjnings- og Orddan-

[1] Dennoch wäre nach S. VII G. nicht Erfurdt, für die richtige Lesart *θεοῖσιν* 1320 (*θεοῖσι* V, *θεοῖς* cett.) anzuführen gewesen.

[2] Ein Rest der früheren Ueberschätzung von R ist es wohl, wenn Zacher die tadellose Lesart von V *ἕτερον δῆτ'* 274 verwirft (*ἕτερον γέ τι* R, woraus mit Reisig *ἕ. γ' αὐτ'* gemacht wird).

nelseslære eller Synonymik. Den er «beregnet til Brug i Gymnasiet og paa tilsvarende Udviklingstrin», og Forf. meddeler, at det har været ham «mere om at gøre at bringe det nødvendige end at gøre Bogen fuldstændig». Ved Fremstillingen er Nutidsformerne lagt til Grund for Inddelingerne, fordi mulige Ulemper herved «opvejes langt af de praktiske Bekvemmelighedshensyn».

At der i det nysproglige Gymnasium kan være Brug for en engelsk Syntaks, er sikkert nok[1]. Til at opnaa den paakrævede Færdighed i at forstaa Engelsk gennem Læsning kræves der ganske vist kun meget lidt Grammatik; men anderledes er Forholdet, naar der bliver Tale om at kunne bruge Sproget, hvilken Færdighed enhver, der er interesseret i den nysproglige Retnings Succes, maa haabe at Eleverne erhverver sig i størst mulig Udstrækning. Den sikreste Beherskelse af det fremmede Sprog opnaar man vel nok ad imitativ Vej, og uden et bredt Grundlag af direkte tilegnet Sprogstof vil Øvelser i at producere konstruktivt kun falde kummerligt ud. Men selv naar man naar saa vidt gennem Iagttagelse og Reproduktion, som Gymnasiets Forhold tillader, vil der melde sig alle Haande Tvivl om det rette Udtryk og opstaa Trang til faste og klare Regler. Det er da paa dette Standpunkt i høj Grad ønskeligt, at Læreren kan henvise Eleverne til en Bog, som kan hjælpe dem over Vanskelighederne.

Til dette Formaal er en raisonnerende Omtale og Begrundelse af Fænomenerne overflødig. Bogens Nytte vil bero paa, hvor klart og præcist — i fornødent Fald udtømmende — den kan oplyse os om, hvad vi skal sige, hvad vi ikke maa sige, og (hvad der maaske er det allervigtigste, men hidtil har været vanskeligst at faa Besked om gennem Bøger) hvorvidt man har frit Valg mellem flere Udtryksmaader.

Naar selv udførlige engelske Grammatikker hidtil paa mange saadanne Punkter har ladt os i Stikken, er det klart, at Dr. Bøgholms Opgave ikke har været let. Hans omfattende Kyndighed i Sproget og hans Evne til skarp Iagttagelse er imidlertid saa velkendt, at man paa Forhaand modtager hans Bog med Forventning og Tillid. Ved Gennemlæsningen glæder man sig ogsaa over Bogens Righoldighed og den aabenbare Stræben efter at give fuld Besked netop paa Omraader, hvor andre Fremstillinger nøjes med traditionelle Almindeligheder eller tier helt. Det Arbejde, Forf. har leveret, er paa mange Punkter nyt og originalt og, saa vidt nærværende Anmelder kan dømme, helt igennem realiter korrekt; og inden for den Ramme, Forf. selv angiver for sit Værk (at bringe det nødvendige), er der, hvad Indholdet angaar, næppe noget af væsentlig Betydning at føje til[2]. At Bogen maaske

---

[1] Vi kunde for øvrigt ogsaa trænge til en Synonymik.

[2] Man kunde supplere S. 10 *glass*, S. 20 *a stores*, S. 24 Noten: *a six-year-old boy* (alm.). S. 59 *Dutch*, S. 82 de forskellige Udtryk for

indeholder lovlig meget udover det nødvendige, er en Sag for sig og berører ikke dens Værdi.

Mod Fremstillingsformen kan der derimod gøres ret betydelige Indvendinger. Det kan ikke undre, om det ofte vanskelige og indviklede Stof nu og da har trodset Forfatterens Stræben efter Overskuelighed; men man faar det Indtryk, at en yderligere Bearbejdelse, en fastere Udformning af Definitioner og en mere soigneret Behandling af det danske Sprog for nogle Partiers Vedkommende kunde have hævet og klarnet Fremstillingen, der lejlighedsvis kan have et notitsagtigt og for unge Elevers Øjne endog et kaotisk Præg. Der er af og til unødige Gentagelser og sære Inddelinger, som naar Bogen har to forskellige Afsnit (S. 8 og 18) om Substantivernes Talformer med omtrent samme Overskrift og ensartet Indhold. Manglerne føles mest i det vigtige Afsnit om Præpositionerne, som fylder 45 Sider i Bogen, især for de Præpositioners Vedkommende (saasom *at, in, on*), hvis Betydning og Brug er rigest varieret. Opstillingen efter Betydningsnuancer gør kun delvis Fyldest og vejleder undertiden slet ikke, og Begrebsbestemmelserne er tit ganske udglidende, hvor skarp end Forfatterens egen Opfattelse af Fænomenerne føles at være. Om *at* f. Eks. hedder det (blandt adskilligt godt og klart), at det «betegner det Punkt, den Ting, Udsagnet gælder om: *boots down at heel* . . .; *be out at elbows* . . ., *sick at heart* . . .; *he entered at the front door*». Man spørger: Hvilken Art «Udsagn» menes der? Hvorfor har de anførte Betegnelser af «Punkt» og «Ting» en Særstilling? Hvad er her det karakteristiske? I samme Forbindelse anføres *at the beginning, at the close*. Disse Udtryk vilde dog staa bedre, hvor det angives, at *at* bruges «om et Punkt, enten i Tid eller Rum». Længere henne hedder det: «*At* udtr. ofte Måde: *be at war, variance* . . .; *be at one's post* . . .; *at a glance*; *at (in) a draught*». Ogsaa her er det vanskeligt at se, hvilken karakteristisk Egenskab der forener de anførte Udtryk, og hvad Vejledning der ligger i Ordet «Maade». — Fremdeles: «*At* udtr. Beskæftigelse og Færdighed: *nibble at sweets* . . .; *he works hard at clearing* . . .; *diligent at* . . .; *quickness at* . . .» etc. Senere under *in*: «*In* anvendes alm. om

---

vort «Nul», S. 111 *some* adverbielt ikke blot foran runde Tal (hvad der tit er Genstand for Tvivl), S. 115 *about* i Betydningen «angaaende» (*talk, tell about* etc., *the story is about a dog*), S. 117 *hang against the wall*, S. 120 *at the end*, S. 150 *on* som Forstærkelse af *to*, S. 152 flere Verber til Listen over dem, der følges af *to* (Listen giver sig ud for at være fuldstændig), S. 154 *compare to* betyder oftest «ligne ved», S. 155 nederst: *taken prisoner*, S. 156 *the money went towards buying books*, S. 183 Infinitiv i St. for præpositionelt Udtryk efter Adjektiver, Participier og Substantiver, som betegner Sindsrørelser m. m., burde omhandles udførligere end sket, S 202 *may not* betegner ogsaa Mulighed, og *may* bruges desuden som «skrapt» Forbud i Forb. med *no* (*nobody*), S. 216 *wake* betyder ofte «vække».

Tilstand, Beskæftigelse» (Ekspl. hertil viser lutter Tilfælde, hvor Udtrykket er brugt efter *be* eller saaledes at *be* kan underforstaas). Og længere henne: «*In* bruges efter Adj., der betegner Færdigheder: *skilled in languages*; *quick in observing*; *the ground is rich in clay*» [*rich* en Færdighed!]. Det synes uomtvisteligt, at Bestemmelserne «Beskæftigelse» og «Færdighed» her er brugte paa en misvisende Maade, og at Brugen af de paagældende Præpositioner i de angivne Tilfælde ikke er oplyst. Forholdet er et tilsvarende, hvor Udtryk til Betegnelse af Aarsag omhandles (S. 128, 129, 139 og 158: *for, from, of* og *with*). Den Elev, der i givet Tilfælde søger her for at finde det rette Udtryk, vil mangen Gang komme til kort. Lignende Mangler forekommer ogsaa spredtvis andre Steder.

Uklarhed fremkommer ikke sjældent ved uberettiget Benyttelse af Udtryksmaaden «Forbindelser som», «Ord som», endog «et Udtryk som»; denne Udtryksmaade bør dog kun bruges, naar den efterfølges af Eksempler, der utvetydigt og selvindlysende præsenterer sig som Paradigmer, som gør al Forklaring overflødig; navnlig maa den nødig bruges i Stedet for eller i Mangel af en præcis Angivelse af, hvilken Art Udtryk der menes. Hvad hjælper det at meddele, at den bestemte Artikel ikke bruges «i Forb. som: *at least* . . ., *at heart* . . . o. a. Bedst er: *at the latest*» (S. 43). Hvad faar egentlig den kundskabssøgende her at vide? han kan jo ikke med Sikkerhed danne et eneste Udtryk paa dette Grundlag. Andre Eksempler S. 23 L. 6, S. 143 7de Stykke og S. 124 L. 8, o. s. v.

Ogsaa andre Pletter i Fremstillingen kan paapeges, mest dog saadanne, som skyldes Uagtsomhed. Naar der S. 3 tales om Verbet *change*, forbløffes man ved pludselig at læse: «Dog kan kun siges: *a change of Ministry*». S. 15 optræder Hummer og Østers som Fisk. S. 21 sidste Stykke er delvis uforstaaeligt. Forstaaelig (med Besvær) er derimod den Regel (S. 22): «Udlændinge må helst holde sig til neutral Brug af Subst., der intet naturligt Køn har el. i Tilfælde, hvor dette ingen Rolle spiller». Den best. Art. bruges foran Skibes Navne, Vandes Navne, Gadenavne o. s. v. og (S. 36) «foran nogle eng. Forbjærge» og «ofte foran en Del Bygninger». Hvorfor dog ikke skrive «foran Navne paa —»? «*For* og *to* berører sig» (S. 128). I Sandhed, for at bruge Forf.'s Udtryk (S. 174 Note), «dette er ikke at efterligne»! En «pseudopartitiv Delingsgenitiv» (S. 141) kan glide ned; *then* som Tidskonjunktion (S. 164) vil volde Besvær. At kalde visse relative Sætninger «unødvendige» og sige, at de «godt kan udelades» (S. 102), kan let fremkalde Misforstaaelse.

Et omhyggeligere Sprog, en sikrere Udformning af Regler og en mere slidsom Tilrettelægning af visse vanskelige Partier[1]

---

[1] En bedre typografisk Indretning kunde ogsaa have gjort Gavn.

vilde altsaa efter Anmelderens Mening have gjort Bogen mere fuldkommen og navnlig lettere at bruge for Gymnasiets Elever og ligestillede. Men som det er, skylder vi alligevel Dr. Bøgholm Tak for det Arbejde, han har ydet. Hans Bog er den eneste udførlige engelske Syntaks, vi har, og den ejer den væsentlige Egenskab, at den virkelig giver Besked. Naar man vænner sig til den og lærer at bruge den, vil den kunne bruges med godt Udbytte og sjælden svigte. Den Ihærdighed, hvormed Forf. har kastet sig ind i sit Stof, har ogsaa givet Resultater i Form af Redegørelser, som trods det noget knudrede Ydre er virkelig lødige og overlegne. Enhver, der ved, hvor Vanskelighederne er, vil vurdere saadanne fyldige og tidssvarende Oplysninger, som findes i Afsnittene om Artiklernes Brug, *one* (som Støtteord), Adverbier med eller uden Endelsen *-ly*, det meste om Pronominerne, Forholdet mellem Infinitiv og Verbalsubstantiv, Brugen af Smaaverberne, o. fl.

Stoffet vil uden Skade kunne sammentrænges en Del ved Simplificering og Udeladelse af et Antal Apropos'er og lejlighedsvis meddelte Enkeltheder. Men selv da vil næppe denne engelske Syntaks, saa lidt som nogen anden udførlig Fremstilling af Emnet, kunne blive egentlig «Lærebog». Den maa efter sit Væsen og i Overensstemmelse med Tidens Syn paa Sprogundervisning forblive en Haandbog.

Horsens, September 1909.

V. Østerberg.

Tenney Frank, Classical Scholarship in medieval Iceland (særtryk af The American Journal of Philology). 1909.

Denne afhandling indeholder en velskreven oversigt over hvad der af klassisk litteratur findes oversat eller gengivet på islandsk i oldtiden. Det er ikke så lidt der endnu eksisterer heraf, ikke blot af kirkelig men også af profan litteratur, og hvad der hører til denne sidste er ikke det mindst interessante. Således f. eks. Rómverja sögur, der er en gengivelse af Sallusts Jugurthinske krig og Lukans Pharsalia (denne meget frit). Med interesse læser man forfatterens bemærkning om, til hvilke nu eksisterende håndskrifter af Bellum Jugurthinum den islandske oversættelse nærmest svarer. Det var at ønske at forfatteren vilde give os en fuldstændig, kritisk redegörelse herfor.

F. J.

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

NITTENDE BIND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG

GRÆBES BOGTRYKKERI

1910—1911

Mindre meddelelser.

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede forfattersteder

i

XIX. bind.

(Herunder medtages ikke steder, der kun er anførte exempelvis.)

Alexander den Store i den orientalske Overlevering.

Af

Arthur Christensen.

Hvor stærkt Alexander den Store end har grebet ind i Persiens Historie, er Erindringen om ham som historisk Person dog tidligt forsvunden hos Perserfolket. Naturligvis mindedes man ham som en fremmed Erobrer, der havde styrtet et nationalt Rige, og mindedes ham derfor med en Følelse af Ydmygelse og Had: men det eneste positive Faktum, som den zarathustriske Tradition har fastholdt af Alexanders Historie, er det, at han bragte Forvirring i Riget og ødelagde en stor Del af de hellige Skrifter. Da man under Sasaniderne gav sig til at dyrke Landets gamle Historie og derfor skulde have nærmere Besked om Alexander, tyede man til den historisk set ret plumrede Kilde, hvoraf baade Østen og Vesten i Middelalderen øste sin Viden om den store makedoniske Erobrer, nemlig Pseudokallisthenes.

Nu er Pseudokallisthenes' Alexanderroman ganske vist, om ikke persisk, saa dog i hvert Fald orientalsk i sin Grund. Romanens ældste Bestanddele er, som Erwin Rohde hævder[1], de indlagte Breve. Disse er saaledes sammenarbejdede med Romanen, at der vilde blive Huller i Fremstillingen, hvis de blev udtagne, hvad der viser, at de ikke er et senere tilklistret Fyld, men udgør et Led i Bogens hele æstetiske Økonomi. Af saadanne større Breve er der et fra Alexander til Aristoteles, som skildrer Heltens Oplevelser indtil Sammenkomsten med Brahmanerne; et andet — fra samme til samme —. hvori beskrives Begivenhederne efter Darius' Undergang, særlig udførligt Porus-Historien. I et tredie — fra Alexander til Olympias — skildres Toget fra Babylon til Herakles' gyldne Søjler og Amazonernes Underkastelse, medens et fjerde — fra samme til samme — giver Besked om Hærtoget til Ørkenen, Kampe med mægtige Kæmper, Oplevelser med Vidundertræer og -dyr samt Toget til «de Saliges Land». I et femte Brev beretter en Soldat i Alexanders Hær om alle de Vidundere,

[1] Der griechische Roman p. 187.

han har oplevet paa Toget mod Øst, der afsluttes med Alexanders Luftrejse i en af Ørne baaren Kasse.

Disse Breve, der har kurseret enkeltvis som en folkelig Æventyrlitteratur allerede temmelig kort efter Heltekongens Død, synes helt igennem at være af forasiatisk Oprindelse. Det femte Brev kalder Rohde et senere jødisk Makværk, og det fjerde — med Toget til «de Saliges Land» — anser han ogsaa for jødisk, medens Vogelstein havde ment, at disse Elementer var persiske. Nöldeke udtaler sig mod begge Teorier, men uden selv at opstille nogen anden[1].

Der kan nu næppe være nogen Tvivl om, at det meste af det, man har anset for jødisk, fordi det ogsaa forekommer i Talmud, i Virkeligheden stammer fra den akkadisk-assyrisk-babyloniske Mytologi. Dertil hører først og fremmest Toget gennem Mørket til de Saliges Land. Originalen dertil er — som allerede Lenormant i sin Tid har gjort opmærksom paa, og som Lidzbarski siden har hævdet — at finde i det gamle Gilgamisch-Epos, som vi kender fra assyriske Indskrifter, og hvoraf Episoder er billedligt fremstillede paa Seglcylindre o. l., der gaar tilbage til Perioden 4000—2300 f. Kr.

Gilgamisch vil opnaa Udødelighed og drager derfor ud for at opsøge sin Stamfader Ut-napischtim med Tilnavnet Atarkhasis (ɔ: den meget kloge), det gamle Testamentes Noah, som efter at være bleven reddet fra Syndfloden nyder Udødelighedens Naadegave i en fjærn og utilgængelig Egn af Verden. Gilgamisch drager altsaa afsted til Bjærget Maschu, hvis Porte bevogtes af en Skorpionmand og hans Kone. Efter at have faaet Vejledning af dem drager han videre, rejser 24 Timer gennem et tæt Mørke og kommer til et Sted ved Strandbredden, hvor Træerne bærer Ædelstene i Stedet for Frugter. Gilgamisch faar videre Vejledning af Stedets Herskerinde, færges over «Dødens Hav» af Arad-Ea og kommer til Atarkhasis' Bolig. Han meddeler denne, at han er kommen for at vinde Udødeligheden ved hans Hjælp, men Atarkhasis beklager ikke at kunne gøre noget for ham, thi «saa længe Huse bygges, saa længe Brødre strides, saa længe der er Had i Landet, og saa længe Flodernes Vand flyder ud i Havet, vil Døden komme til enhver Mand». Gilgamisch er imidlertid syg og saaret, og Atarkhasis lader Arad-Ea bringe ham til en Kilde med lægende Vand, der straks gør ham rask. Atarkhasis giver ham tillige Anvisning

[1] Beiträge z. Gesch. d. Alexanderromans (Denkschr. d. kais. Akad. d. Wiss., phil.-hist. Cl. Wien 1890) p. 25 ff.

paa, hvor han kan finde en livsforlængende Plante. Gilgamisch finder og plukker denne Plante, men mister den paa Tilbagevejen, idet en Dæmon i Slangeskikkelse røver den fra ham.

Hos Pseudokallisthenes er kun Kærnen i Sagnet bleven tilbage, og den er bleven udstyret med mange nye Træk, hentede andensteds fra. Alexander kommer til en Egn, hvor Solen ikke skinner. Han trænger frem gennem Mørket med en udvalgt Skare. De rider paa Hopper, hvis Føl er ladte tilbage i Lejren. Midt i Mørket finder de en lysende Kilde, Livskilden. Alexanders Kok dypper en saltet Fisk deri, og den bliver straks levende og smutter fra ham. Længere fremme træffer de en Glans uden Sol, Maane eller Stjærner, og to Fugle med Menneskeansigter belærer Alexander om, at han ikke kan naa frem til de Saliges Øer, og raader ham til at vende om. Det gør han. Paa Tilbagevejen gennem Mørket opsamler Soldaterne Stene, Jordklumper o. l., og da de atter naar frem til Lyset, ledede af Hopperne, der gaar efter Lyden af Føllenes Stemmer, viser disse Ting sig at være Ædelstene. — Er der her kommet nye Elementer til, saa mangler bl. a. baade «Dødens Sø» og Atarkhasis. Mærkelig nok dukker de, som vi siden skal se, begge op i senere orientalske Bearbejdelser af Pseudokallisthenes.

Efter Rejsen til Mørkelandet og Livskilden gennemsøger Alexander Luftrummet, idet han farer tilvejrs i en Kasse, forspændt med Rovfugle. Dette i Orientens Sagnverden oftere forekommende Motiv[1] stammer ligeledes fra Babylon. Etanna, der iøvrigt identificeres med Gilgamisch, foretager en lignende Luftrejse. Naar Alexander et andet Sted i Romanen afsøger Havbunden i et Bur, saa er det vel en Efterdigtning efter Luftrejsen. Forresten slipper han ikke saa heldigt fra sin Dykkerekspedition, idet en vældig Fisk slynger ham halvdød op paa Land, en Mil bort.

Af de Eventyr, som Alexander ellers oplever med menneskeædende Kæmper, Mennesker med Hundehoveder, Uhyrer med mange Øjne og Ben, Sirener, Hippokentaurer og andre mærkværdige Naturfænomener, er det allermeste vistnok importeret fra Indien med Perserne som Mellemled. Mange af Alexanders Oplevelser minder stærkt om de mærkelige Beretninger fra Indien, som Ktesias er bleven proppet med ved Perserhoffet, men hvis Elementer skal forefindes allerede i Mahabharata og Ramayana.

Kuriøs er Oprindelsen til Historien om, hvorledes Alexander

[1] Kai Kavus i den persiske Sagnhistorie.

lukkede et Pas mellem to høje Bjærge med en Jærnport for at holde barbariske Folk som Gog, Magog, Farisæere, Alanere o. s. v. ude. Flere af disse Folkenavne viser jo, at Fortællingen maa være naaet til Pseudokallisthenes gennem en jødisk Bearbejdelse; men selve Sagnet er ikke jødisk. De Goeje har paavist[1], at der ligger en historisk Begivenhed til Grund derfor, nemlig Opførelsen af den store kinesiske Mur imod Barbarerne, fuldført 220—212 f. Kr. Denne Murs sydvestlige Port, kaldet Yu mönn eller Jaspisporten, fordi det i Kina højtskattede Jaspis ad denne Vej indførtes fra Khotan, var netop opført i et snævert Pas mellem to Bjærge, og den Beskrivelse, som orientalske Forfattere har givet deraf, passer godt med Romanens Skildring af Alexanders Port.

Her har vi altsaa en terminus a quo for denne Fortællings Vedkommende. Der maa ogsaa være hengaaet en vis Tid efter Portens Opførelse, før Sagnet kan have sat den i Forbindelse med Alexander. Forresten findes Portsagnet ikke — ligesaa lidt som Fortællingerne om Farten til Livskilden og Rejserne gennem Luftrummet og Havdybet — i den ældste af de tre bevarede Redaktioner af den græske Pseudokallisthenes-Tekst.

Den græske Alexanderroman er nu opstaaet i Ægypten, rimeligvis endnu i Ptolemæertiden. Den skyldes vel nok en alexandrinsk Græker, men national-ægyptisk Paavirkning er umiskendelig. Alexander gøres til Søn af den sidste indfødte Ægypterkonge Nektanebus, der kommer som Flygtning til Makedonien og ved sine Tryllekunster besnærer Olympias, idet han skaffer hende Drømme paa Halsen, som lader hende tro, at det er selve Guden Ammon, hun har Omgang med. Til en Række Enkeltheder om Nektanebus' magiske Kunster har Budge[2] fundet Paralleler i gammelægyptiske Indskrifter.

Nektanebus pralede en Gang i Alexanders Nærværelse med sine astrologiske Kundskaber. Alexander udtalte da Ønsket om at lære Stjærnehimlen at kende, og Faderen var rede til at give ham et Kursus. Da de nu i Nattens Mørke gik og kigede Stjærner, passede den 12-aarige Skarnsknægt sit Snit til at støde Nektanebus ned i en Afgrund blot for at konstatere, at Astrologen, som var saa kyndig i Himlens Sager, ikke forstod sig paa Jordens. Dette velbekendte orientalske Fabelmotiv er sikkert ældre end

[1] Verslagen en Mededeelingen d. koninkl. Akad. van Wetenschapen, Letterkunde III 5. Amsterdam 1888.

[2] The History of Alexander the Great, being the syrian Version of the Pseudo-Callisthenes. Cambr. 1889. Introd. p. XXXVI ff.

Pseudokallisthenes: Fablens almindelige Form, hvorefter Astrologen af Vanvare falder i en Afgrund eller Brønd, er jo aabenbart den oprindelige, da det netop er Uagtsomheden, der giver Historien dens Pointe. Nektanebus omkommer i Afgrunden, idet han røber sin Paternitet til Alexander. Da Alexander senere kommer til Ammons Helligdom i Libyen, giver Guden sig tilkende som hans Fader. Her er altsaa en Modsigelse. Fiktionen om, at Alexander var Guden Ammons Søn, er jo skabt af Alexander selv. Ægypterne har foretrukket at knytte ham direkte til deres sidste nationale Dynasti igennem denne Nektanebus, som i 345 f. Kr. var bleven endelig besejret af Artaxerxes III, endskøndt man skulde synes, at den ægyptiske Nationalære havde været nok saa vel tjent med, om Alexander havde Guden til Fader fremfor denne vagabonderende Konge, der er skildret som et moralsk set ret havareret Individ. Imidlertid har den gamle Version, der gjorde Alexander til Søn af Ammon, sat sine Spor i Romanen, og det faar en vis Betydning for Alexanderlegendens videre Udvikling i Orienten.

Pseudokallisthenes har søgt at lægge en historisk Ramme om hele det sagnagtige Stof, men ogsaa denne Ramme er naturligvis bygget paa de til Romanbehandling mest egnede Anekdoter og Legender, hvoraf meget dog skyldes Alexanders ældste Biografer. Saaledes har Romanen optaget Beretningen om, hvorledes Alexander dør forgivet, en Anekdote, der ikke blot omtales af Plutarch, Diodor, Justinus og Plinius, men selv af Arrian. Pseudokallisthenes' Alexanderroman røber imidlertid sin orientalske Oprindelse derved, at den i sin ældste Form ikke kendte noget til Alexanders Bedrifter i Hellas. Over den ældste, ikke bevarede Tekst har der dannet sig to Lag, der begge skyldes Romanens græske Bearbejdere. Først giver man Begivenhederne i Grækenland Plads efter Slaget ved Issos, idet man her lader Alexander vende tilbage til Hellas. I det andet Lag flyttes de græske Begivenheder hen paa deres rette Plads før Toget til Asien, men en Levning fra den tidligere Form bliver tilbage, idet man glemmer helt at fjærne Sporene af Alexanders Hjemrejse efter Issos-Slaget, der jo nu ikke længer har nogen raison d'être[1].

Pseudokallisthenes' Roman gaar nu som en underholdende Folkebog sin Sejrsgang gennem Verden. Gennem Julius Valerius' og Archipresbyter Leos latinske Bearbejdelser forplantes den til det middelalderlige Evropa, hvor oldfranske og -tyske Epikere

[1] Erwin Rohde: Der griechische Roman p. 185.

gyder nyt Liv i den. Paa armenisk er Pseudokallisthenes bleven oversat ved Oldtidens Slutning eller Middelalderens Begyndelse; men denne Oversættelse staar temmelig isoleret og har ikke haft nogen videre Betydning for Alexanderromanens Udbredelse. Vigtigere var det, at Pseudokallisthenes i Begyndelsen af det 7de Aarh. e. Kr. fik Indpas i Persien.

Khusro Anoscharvans Regering i det 6te Aarhundrede havde indledet en betydningsfuld litteraer Periode i Persien. Fabler og Fortællinger samledes, man dyrkede sine hjemlige historiske Sagn og hentede Stof fra Øst og Vest, fra Indien bl. a. Pantschatantra og 1001 Nats Kærne og fra den græsk-romerske Verden bl. a. Alexanderromanen. Der eksisterer endnu en syrisk Version af Pseudokallisthenes, og Nöldeke har uigendriveligt paavist[1], at den er oversat fra Pehlevi, og det fra en Pehleviversion, der stammer fra Begyndelsen af det 7de Aarhundrede, men som iøvrigt er tabt.

Den syriske Tekst stemmer ret nøje overens med den græske Original. Den bygger paa den første græske Overarbejdelse af den oprindelige Pseudokallisthenes, idet den lader Alexander afbryde sit persiske Felttog for at udføre sine Bedrifter i Grækenland. Den er ligesom den græske Tekst inddelt i tre Bøger.

Gangen i denne persisk-syriske Pseudokallisthenes-Version er kort følgende: Ægypterkongen Nektanebus er bleven mægtig ved sin Indsigt i Magien. Han erfarer, at Fjendeskarer nærmer sig, og da hans sorte Kunst lærer ham, at Ægyptens Guder denne Gang vil svigte ham, flygter han forklædt bort og kommer til Makedonien, hvor han i Ammons Skikkelse besøger Olympias. Da Kong Filip erfarer sin Hustrus Utroskab, overbeviser Nektanebus ved sine magiske Kunster ogsaa ham om, at Ammon er den skyldige. Alexander fødes under en gunstig Konstellation, medens Jorden skælver, og Lyn slaar ned fra Himlen. Samtidig sendes det vældige, menneskeædende Føl Bukephalus som Gave fra de kappadokiske Fyrster. Alexander uddannes i ridderlig Færd, dræber sin Fader Nektanebus og betvinger Bukephalus. Delphi-Oraklet havde spaaet, at den, der kunde tæmme Dyret, skulde blive Makedoniens Herre. Efter at have udført forskellige Bedrifter nægter han at betale den vanlige Tribut, som Perserkongen Darius' Satraper kommer for at kræve, og lader dem vende tilbage med den Besked: «Da Filip ingen Børn havde, plejede hans Høns at lægge Guldæg, men fra den Stund af, da hans Søn Alexander

[1] Beitr. z. Gesch. d. Alexanderromans p. 11 ff.

blev født, lægger de ikke Æg længer. Nu vil jeg selv komme til Dig og tage den Tribut af Dig, som Du har modtaget af min Fader.» Satraperne lader Alexanders Billede male og tager det med til Persien, for at Storkongen kan se, hvorledes den dristige Yngling ser ud, der vover at trodse og true ham. Efter at Alexander har dæmpet et Oprør i Armenien og siden befriet sin Moder fra en Bortfører, dør Filip.

Nu forbereder Alexander Toget til Persien. Først drager han dog over Rom og Karthago, hvor han hyldes med Gaver og Tribut. til Libyen, hvor Ammon viser sig for ham i Drømme og erklærer sig for hans aandelige Fader (saaledes slipper den persiske Bearbejder behændigt over Modsigelsen i Pseudokallisthenes' Paternitetsangivelser) og viser ham Stedet, hvor han skal grundlægge Alexandria. Mod Aristoteles' Raad grundlægger han Byen, krones i Memfis og proklamerer sig som Nektanebus' Søn. Derefter drager han til Syrien, besejrer med Møje Tyrus og grundlægger Tripolis.

Imidlertid er Gesandterne vendt tilbage til Darius med tomme Hænder, men medbringende Alexanders Billede. Billedet maa antagelig have været i Legemsstørrelse, thi Romanen lader Darius sammenligne dets Størrelse med sin Datter Roxanes, hvorpaa han kaster det bort med Foragt. Men Roxane tager det med paa sit Værelse, forelsker sig i det og ærer det med Røgelse. Dette sidste er en persisk Tilføjelse til Pseudokallisthenes. Dette med Forelskelse fremkaldt ved et Billede er forresten et gammelt og hyppigt anvendt orientalsk Motiv, der f. Eks. oftere gaar igen i 1001 Nat, i den nypersiske Hatim Tai-Roman o. s. v.

Darius sender Alexander et haanligt Brev sammen med en Pisk og en Bold til at lege med, en Æske med Guld, hvormed han kan betale Hjemrejsen til sin Moder, og ti Maal Sesam, der skal symbolisere den persiske Hærs Talrighed. Alexander svarer, at han modtager Gaverne; Pisken skal være Tegn paa hans sejrrige Vaaben, Bolden paa hans kommende Herredømme over Jordkloden, Guldet paa den Tribut, Persien skal yde ham. Sesamkornene har han smagt paa; der er mange, men deres Smag er flov. Til Gengæld sender han en mindre Portion Sennepskorn for at antyde, at den makedoniske Hær trods sin ringe Størrelse er langt kraftigere end den persiske. Darius skriver til Satraperne i Taurus, at de skal prygle Alexander med en Børnepisk og lade ham bringe hjem til hans Moder. Satraperne Guschtasp og Sa-

bantar[1] lader dog Storkongen vide, at Sagen er alvorligere. I en ny Brevveksling mellem Darius og Alexander gentages Aandrighederne med Sesamen og Sennepen. Det skyldes naturligvis en Klodsethed enten af den persiske eller af den syriske Bearbejder, eller rettere sagt, Klodsetheden ligger i, at dette Træk er nævnt allerede ved den første Brevveksling; det hører hjemme paa det sidste Sted.

Olympias' Sygdom nøder Alexander til at drage hjem. Paa Vejen besejrer han i et stort Slag en af Darius' Generaler. Efter at have fundet sin Moder i Bedring genoptager han sine Operationer og undertvinger Theben.

Anden Bog begynder med de politiske Kampe i Athen, der endelig frivillig slutter sig til Alexander. Derpaa følger Toget mod Sparta. Siden genoptager Alexander sit Persertog. Han slaar Lejr ved Tigris og gaar selv til Darius, forklædt som Gesandt. Ved et Gilde hos Perserkongen genkendes han, flygter bort til Hest og slipper over en tilfrossen Flod. Tøbruddet indtræffer saa brat, at hans Hest drukner, og Forfølgerne ikke kan komme over Floden. Xerxes' Billede i den persiske Kongeborg løsner sig fra Væggen og falder ned.

Krigen kommer nu i Gang, Perserne lider Nederlag ved Floden Strangas. Darius flygter. Alexander stikker Ild paa Xerxes' Palads, men angrer det og lader Ilden slukke. Darius søger Hjælp hos Indernes Konge Porus og lover at give ham Bukephalus, naar de har besejret Fjenden. Alexander, der faar det at vide, drager nu med sine Tropper til Parthernes Land og fortsætter herfra Forfølgelsen af den stadig flygtende Perserkonge. Denne myrdes af to af sine Generaler Bagiz og Anabdeh[2]. Alexander træffer ham døende og græder over ham. Darius beder Alexander drage Omsorg for hans Moder og Hustru og ægte hans Datter Roxane. Da Sejrherren nu har ladet Perserkongen bisætte med al mulig Højtidelighed, opfordrer han Morderne til at melde sig, idet han sværger paa, at han vil belønne dem med Gaver, Land og Embeder; men da de melder sig, lader han dem i Stedet spidde paa høje Pæle for hele Lejrens Øjne. Efter at have begaaet dette grove Edsbrud, som han forsvarer med, at Hensigten helliger Midlet, ægter han Roxane og optræder som Darius' Efterfølger, og dermed ender anden Bog.

Alexander drager derpaa til Indien for at bekæmpe Porus.

---

[1] Pseudokallisthenes: Hydaspes og Spinkhther, lat. Overs. Hystaspes og Spinther.

[2] Pseudokallisthenes: Bessos og Ariobarzanes.

Det er den haardeste Prøve, de makedoniske Soldater endnu har været stillede paa. Inderne anvender vilde Dyr i Kampen. Alexander lader saa lave en hel Hær af Malmfigurer af Mennesker og Dyr. Disse Figurer gøres glødende, og idet de vilde Dyr bider i dem, bliver de rasende af Smerte og styrter sig ind i Indernes Rækker. Alligevel varer Kampen i 20 Dage, Bukephalus omkommer, Makedonerne taler allerede om at kapitulere. Saa udfordrer Alexander Porus til Enekamp og fælder ham. Derefter besøger han Gymnosofisterne, som i Romanen identificeres med Brahmanerne, og holder en filosofisk Diskurs med dem.

Nu begynder den rent æventyrlige Del af Romanen. Alexander kommer til Landet Prasiake, der befolkes af fiskeædende Mennesker med Hestehoveder. Philon sendes i Land paa en Ø, der viser sig at være Ryggen af et stort Dyr; da Dyret dukker ned, drukner Philon. Paa sin videre Fart træffer Alexander allehaande vilde Dyr, vilde Mænd med Fuglehoveder og andre med Løvehoveder, hovedløse Mænd med Øjne og Mund paa Brystet, alle disse Fabelvæsener, som senere gaar igen i muhammedanske Kosmografier og i 1001 Nat. Han møder talende Fugle, maa kæmpe sig igennem voldsomme Vinde, sorte, ildfyldte Skyer og dybe Snemasser og kommer tilbage til Prasiake, hvor to talende Træer forudsiger hans Død i Babylon for hans egne Soldaters Hænder. Han drager videre Øst paa, dræber en Drage, idet han først gør den uskadelig ved at lade den sluge to med Gips, Svovl m. m. udstoppede Oksehuder og derpaa gør det af med den ved at kaste glødende Malmkugler i Gabet paa den[1]. Siden gaar han som sin egen Gesandt til Kina ligesom til Darius' Hof, faar en god Modtagelse og vender tilbage med Gaver, drager over Soghd og Margiana — hvor han grundlægger Merv — til Landet Samraje (ɔ: Semiramis' Kongerige), hvor Dronning Kandake hersker. Hendes Folk hylder særlig Ammon, og Alexander skriver til hende og foreslaar, at de skal fejre en Ammonsfest sammen. Hun er imidlertid mistænksom og sender en græsk Maler afsted for hem-

[1] Budge ser — vistnok med Rette — i denne Dragekamp en Reminiscens af den babyloniske Myte om, hvorledes Guden Marduk dræber Uhyret Tiamat. Tiamatdrabet har hørt til de Myter, der har faaet størst Udbredelse og levet længst i Forasien. Det er foreviget ikke blot i den assyrisk-babyloniske, men ogsaa i den oldpersiske Skulptur, og det spores i de senere aramæiske Religionsformer, ogsaa i Manikæismen. Efter den assyriske Beretning fører Marduk voldsomme Stormvinde ind i Uhyrets Gab, og idet disse gør en frygtelig Ravage i Tiamats Indvolde, gør han Ende paa Bæstets Liv med sit Sværd.

melig at male Alexanders Billede til hende. Kandakes Søn Kandaules kommer til Alexanders Lejr som Flygtning, efter at Marnika-Folket (vel en syrisk Fejllæsning af Pehlevi Marvik, Margianerne) har røvet hans Hustru. Alexander lader Ptolemæus optræde i sin Rolle, medens han selv optræder som Antigonus og af den falske Alexander faar Ordre til at foretage et Tog mod Margianerne. Han befrier ogsaa Kandaules' Hustru og ledsager Parret til Kandakes Hovedstad. Dronningen genkender ham efter Billedet, men lover at bevare hans Inkognito. Hendes anden Søn Karator, der er gift med en Datter af den af Alexander dræbte Inderkonge Porus, vil af Had til Alexander dræbe den formentlige Antigonus — som jo er Alexander selv —, men denne undslipper ved at love forræderisk at lokke Alexander over i Kandakes Land og i Karators Vold.

Heltens Tog gaar nu videre til Amazonernes Hjem. Iforvejen indleder han dog en Brevveksling med de mandhaftige Kvinder, der lover at yde ham en aarlig Tribut og ikke forsømmer Lejligheden til at sikre sig gode Partier blandt Verdenserobrerens Krigere, idet de tilbyder, at de Amazoner, der overbringer Tributen, skal blive et Aar i Alexanders Lejr og eventuelt gifte sig og blive der for bestandig, og naar de dør, skal der blive sendt andre i Stedet. Efter at have besøgt Amazonerne vender han tilbage til Babylon, men gaar derfra atter paa Farten, kommer til Herakles' Hule, hvor han ser to Kæmpestatuer, en af Guld og en af Sølv. Efter 7 Dages Rejse i det tætteste Mørke naar han frem til en varm Egn, hvor der bor krigerske Kvinder, større og skønnere end Amazonerne og førende Vaaben af Sølv, da der hverken findes Jærn eller Kobber hos dem. Han kommer til en Sø, indskiber sig med sine Folk, og tre Dages Sejlads bringer ham til Solens By. Derfra gaar Turen atter igennem Mørke, saa at tændte Sølvlamper maa bæres foran Hæren; man passerer Floden Sakhan, der skiller Asien fra Evropa, og besøger Khusros og Pakors Palads i Susa (Khusro og Pakor er en sasanidisk Variation for Xerxes og Cyrus hos Pseudokallisthenes). Her ser han bl. a. en græsk Guldstatue, hvorfra der i Xerxes' Tid udgik en Stemme, naar Fjender nærmede sig, og et Guldbur med en gylden Due, der fortolkede Stemmen fra Statuen, fremdeles store Sølvkugler, der hver rummede 360 Maal Vin. De var udvendigt prydede med Billeder og var af Perserne bragte derhen fra Ægypten[1].

[1] Disse Vinbeholdere, der ikke figurerer i den græske Pseudokallisthenes-Tekst, synes at være tilføjede paa persisk Grund. Hver af dem

Endvidere findes i dette Slot en selvspillende Guldharpe og en Guldtrone, foran hvilken der stod 30 Guldskaale[1] og over hvilken en gylden Ørn bredte sine Vinger, fremdeles en gylden Vinstok med Druer af guldindfattede Ædelstene m. m.

Nu sker det, at en Kvinde føder et Uhyre med fire Dyrehoveder. Kaldæerne udtyder det som et Varsel om Alexanders nærforestaaende Død. Antipater, hans Søn Kassander og Overmundskænken Iollas sammensværger sig og forgiver Alexander. Pint af Smærte forsøger han at styrte sig i Eufrat, men holdes tilbage af Roxane Han tilkendegiver sin sidste Vilje, dør, og hans Lig føres til Alexandria.

Ejendommeligt ved denne Pseudokallisthenes-Oversættelse er det, at den ikke paa det religiøse Omraade bærer Spor af at være gaaet gennem en zarathustrisk-persisk og en nestoriansk-syrisk Bearbejder. Romanen har bevaret sin hedenske Karakter, dens Gudeverden er græsk-ægyptisk. Da den persisk-syriske Alexanderroman knytter sig til den ældste af de græske Tekstredaktioner, kender den ikke noget til Alexanders Rejse til Livskilden og de Saliges Land og Luftfarten samt Bygningen af Muren mod Gog og Magog og de andre vilde Folk. Det meste af dette gaar imidlertid igen i en noget friere Behandling i en kristen, syrisk Legende, som er føjet som et Anhang til alle Haandskrifter af den syriske Alexanderroman.

Denne Legende handler om Alexanders Opdagelsesrejse ud over den beboede Verdens Grænser. Hans Raadgivere paastaar, at ingen kan naa til Verdens Ende, thi man kan vel sejle over de tolv lyse Have, der omgiver Jorden, men ikke over det stinkende Ocean, hvis Vand er som Edder, og som skilles fra de

---

skal aabenbart indeholde Vin til et helt Aar (360 Dage, idet de 5 Epagomena, der føjedes til det persiske Aars tolv 30 Dages Maaneder, lades ude af Betragtning). Atter og atter møder vi i Persien Tallet 360 med denne Betydning: Artaxerxes II og Darius III havde hver 360 Medhustruer, Khusro II's Hofmusikant Barbad havde 360 Melodier, en til hver Dag i Aaret; Strabo omtaler en persisk Sang, hvori 360 Anvendelser af Palmen opregnes. Det gaar igen i senere persisk-arabiske Æventyr: Omar ibn an-Noman har 360 Slavinder, en for hver Dag i Aaret; hver af dem har sin egen Bolig i hans Palads, der er inddelt i 12 Dele efter Aarets Maaneder, hver med 30 Boliger. At dette Træk i den arabiske Roman er laant fra Persien, fremgaar bl. a. deraf, at Araberne selv bruger Maaneaar paa 354 Dage. Kong Kalads Søn faar et Slot med 360 Værelser for at undervises en Dag i hvert Værelse.

[1] En for hver Dag i Maaneden, sml. foregaaende Note.

tolv Have ved et smalt Fastland. Alexander bliver dog ved sit Forsæt, stolende paa Gud, til hvem han bl. a. siger: «Jeg ved, at du har ladet vokse Horn paa mit Hoved, for at jeg dermed skal støde Verdens Riger sønder.» Disse Horn, der siden stadig følger Alexander i den orientalske Sagndigtning, er i Virkeligheden Guden Ammons Attributer og altsaa Minder om Alexanders guddommelige Ophav.

Alexander kommer over de lyse Have og vil nu prøve at sætte over det stinkende Ocean. Han forsøger først med 373 dødsdømte Forbrydere, men de dør straks, inden de har forladt Strandbredden. Saa følger han Landet mellem de lyse Have og det stinkende Ocean, indtil han kommer til det Sted, hvor Solen træder ind ad Himlens Vindu. Naar Solen her staar op af Havet, flygter Menneskene og skjuler sig i Havet for ikke at rammes af dens Straaler, og hvor Solen paa sin Vej passerer de vilde Klipper, skjuler Menneskene sig i Huler, de har hugget i Klippemassen, thi selv Stene springer ved Solstraalernes Hede, og rammes Mennesker eller Dyr af dem, kommer de straks i Brand. Naar Solen nu er traadt ind ad Himlens Vindu, kaster den sig ned og tilbeder Gud og fortsætter saa sin Vandring, indtil den om Morgenen atter staar op af Havet paa det sædvanlige Sted.

Fra det yderste Vesten drager Alexander forbi Bjærget Masis, videre gennem Armenien nordpaa til et Bjærg, der strækker sig nord om Persien til Indien, og hvorover der kun fører en smal Sti. Hinsides dette Bjærg bor Hunnerne, hvis vilde Sæder skildres realistisk og naturligvis med enkelte Overdrivelser. Blandt deres Fyrster, som opregnes, er Gog og Magog. Paa den anden Side af Hunnerne bor Lilleputter, Hundemennesker og et Folkefærd til, hvis Navn ikke med Sikkerhed kan læses. Det synes at skulle være Manikæere, som den kristne Forfatter elskværdigt har anbragt i dette Selskab. Hinsides dem er der kun Ørkner fulde af Slanger, og længere borte i det fjærne ligger Paradiset mellem Himmel og Jord, omgivet af Taager. Gud har omgivet det med Have og Floder og det stinkende Ocean, for at Menneskene ikke skal kunne nærme sig Paradiset.

Alexander bygger saa ved Hjælp af Arbejdere, som han har bragt med fra Ægypten, en mægtig Port af fast og smæltet Metal imod de barbariske Folk og forsyner den med en Indskrift, hvori han profeterer, at Hunnerne gentagne Gange skal gøre Indfald, bl. a. efter 826 Aars Forløb, og at Gud efter 940 Aars Forløb, naar Synden har taget for stærkt Overhaand, vil aabne Porten

for Hunnerne, og der vil opstaa en frygtelig Folkekamp som skal ende med Romerrigets Verdensherredømme.

Perserkongen Tubarlaq af Ahasverus' Slægt hører nu Tale om, at Alexander nærmer sig, og samler en vældig Hær mod ham. Gud styrker Alexander i Slaget, saa at han dræber 60 Konger og deres Hære, og Resten flygter. Tubarlaq fanges, men slipper for at blive dræbt, mod at han pantsætter Persien og alle sine Skatte til Alexander og lover efter 15 Aars Forløb at indløse det med Afstaaelse af Assyrien og Babylonien. Herefter besluttes det, at 6000 Romere og 6000 Persere i Fællesskab skal bevogte Porten mod Hunnerne. Tubarlaq samler sine Troldmænd, Sandsigere, Magere samt Ild og Vand og alle sine Guder, og de spaar om Romerrigets kommende Verdensherredømme. Alexander drager atter bort, beder til Gud i Jerusalem og sejler til Alexandria, hvor han dør, testamenterende sin Sølvkrone til Kristus.

Forfatteren til denne Legende hører, som hans geografiske Kundskaber viser, hjemme i de Egne, hvor Eufrat og Tigris udspringer. Han kender aabenbart af egen Erfaring de hunniske Barbarer. Nöldeke paaviser, at han maa have oplevet det Hunnerindfald, der ifølge Alexanders profetiske Indskrift skulde finde Sted efter 826 Aars Forløb, det vil formentlig sige i Aaret 826 efter den seleukidiske Æra, altsaa 514—15 e. Kr., i hvilket Aar Sabir-Hunnerne netop faldt ind i Armenien og de tilstødende Egne. Portens Aabning 940 Aar efter Alexander og den derpaa følgende Folkekamp er for Forfatteren en Fremtidsfantasi.

Der synes i den syriske Legende at være tilført Alexandersagnet flere nye Momenter fra Gilgamisch-Myten. I hvert Fald sammenstiller Meissner det «stinkende Ocean» med den fra Gilgamisch's Fart kendte «Dødens Sø», og Bjærget Masis er vistnok lig med Bjærget Maschu i Gilgamisch-Myten.

Denne kristne Legende er oftere bleven behandlet af syriske Forfattere, først af Jakob af Sarug, der døde i 521. Men særlig Betydning har den faaet derved, at den er gaaet over i Koranen. Hvis vi ikke kendte noget til Alexandersagnets Udviklingshistorie, skulde vi have meget Besvær med at genkende Makedonerkongen i Profeten Muhammeds Behandling. Profeten fortalte altid sine Historier i en underlig dunkel Form, dels vel for at forhøje det mystiske Indtryk, dels ogsaa fordi han var et uklart Hoved, der løb med en halv Besked, blandede, hvad han havde hørt, sammen paa en forvirret Maade og glemte Pointerne. I Koranens Fremstilling (Sure 18 Vers 82 ff.) er Alexandersagnet blevet skilt af

med den sidste Trevl af historisk Sandhed. Alexander nævnes end ikke ved Navn, men kaldes blot «den Tohornede», Zul-Qarnaïn.

Stedet lyder som følger[1]: Man vil spørge Dig ud om Zul-Qarnaïn. Sig: Jeg skal give Eder en Beretning om ham. Sandelig vi har befæstet hans Magt paa Jorden og givet ham Indflydelse over alle Ting. Og han fulgte et andet Himmelstrøg, indtil han kom til Vesten. Han fandt, at Solen gik ned i en dyndet Kilde, og han fandt ved denne et Folk. Vi sagde til ham: «O Zul-Qarnaïn, Du kan enten straffe dem eller vise Naade mod dem.» Han svarede: «Hvad angaar den, som har handlet tyrannisk, saa vil vi straffe ham, og derpaa skal han gives tilbage til sin Herre, og han skal straffe ham med en skrækkelig Straf. Men den, som tror og handler ret, for ham skal Velgærning være Belønningen, og vi vil kun befale ham, hvad der er let at udføre.» Derefter fulgte han (Zul-Qarnaïn) atter et andet Himmelstrøg, indtil han kom til Østen, og han fandt, at Solen stod op hos et Folk, hvem vi ikke har givet noget Dække [mod dens Straaler]. Saaledes var det, og vi omfattede med Kundskab, hvad der var hos ham. Saa fulgte han paany et andet Himmelstrøg, indtil han naaede til en Egn mellem to Dæmninger, ved Foden af hvilke han fandt et Folk, som næsten ikke forstod noget Sprog. De sagde til ham: «O Zul-Qarnaïn, Jadjudj og Madjudj (Gog og Magog) bringer Ødelæggelse over Jorden; men vi vil give dig Løn, for at Du skal bygge en Vold mellem os og dem.» Han svarede: «Den Styrke, min Herre har givet mig, er bedre [end nogen Løn]. Men hjælp mig blot efter Evne, og jeg skal bygge et Værn mellem Eder og dem. Bring mig Jærnblokke, saa mange, at de naar op i Højde med de to Fjælde.» Og han sagde videre: «Blæs derpaa, indtil vi har gjort det glødende som Ild.» Og han sagde: «Bring mig smæltet Metal, at jeg kan gyde det ud derover. De skal ikke kunne overskride det og ikke kunne gennembore det.» Og han sagde: «Dette er et Værk af min Herres Naade, og naar den Stund kommer, da min Herres Løfte skal opfyldes, da skal han jævne det med Jorden, thi min Herres Løfte er Sandhed.»

Pseudokallisthenes' Fortælling om den saltede Fisk, som Alexanders Kok dypper i Livskilden, og som bliver levende og smutter fra ham, findes omtalt i samme Korankapitel, men Muhammed har meddelt den paa sin sædvanlige konfuse Maade, saa at den vilde

[1] Det er Gud, som taler til Muhammed.

være uforstaaelig, hvis vi ikke kendte den i Forvejen. Desuden har han ved en Fejltagelse sat Moses i Stedet for Alexander. Det er Vers 59 ff., der lyder saaledes: En Gang sagde Moses til sin Ledsager[1]: «Jeg vil ikke standse, før jeg naar til det Sted, hvor de to Have støder sammen, om jeg saa skal gaa i 80 Aar.» Og da de kom til det Sted, hvor de to Have støder sammen, glemte de at passe paa Fisken[2], og den tog sin Vej sporenstregs ud i Havet. Og da de var komne længere frem, sagde Moses til sin Ledsager: «Giv os vor Frokost, thi vi er blevne dygtigt trætte af vor Rejse.» Ledsageren sagde: «Hvad for noget! Da vi kom ud til denne Klippe, glemte jeg Fisken. Det har ikke været nogen anden end Satan, der har bragt mig til at glemme den, saa at jeg undlod at kalde den tilbage; og den tog sin Vej ud i Havet paa en vidunderlig Maade.» Moses svarede: «Saaledes var netop vor Vilje.» Og saa vendte de samme Vej tilbage.

Gennem Koranen er Zul-Qarnaïn gaaet over i den islamitiske Legendeverden som en af den førislamitiske Tids særlig gudbenaadede Helteskikkelser. At Zul-Qarnaïn var den samme som Alexander, det var de arabiske Kommentatorer ganske paa det rene med[3]. Nærmere Oplysninger om dennes Liv og Levned søgte man i den omtalte Pehlevi-Oversættelse af Pseudokallisthenes, som synes at være bleven lagt til Grund for Behandlingen af Alexanders Historie i den fra den sidste Sasanidetid stammende officielle, autoriserede persiske Rigshistorie, den saakaldte «Herrebog» (Khudhai-namak). Den har igen været Hovedkilden til alle arabiske og persiske Historieværker for den ældre persiske Histories Vedkommende, og saaledes doceres Alexanders Liv og Levned den Dag idag i orientalske Historiebøger efter Pseudokallisthenes med større eller mindre Modifikationer.

Den væsentligste Ændring, som Perserne har foretaget, rimeligvis allerede den Gang, da de indlemmede Pseudokallisthenes i «Herrebogen», angaar Alexanders Herkomst. Hele Nektanebus-Historien, som Ægypterne i sin Tid havde fabrikeret for at knytte Makedonerkongen til deres Dynasti, slog Perserne en tyk Streg over for at skaffe en ny og sindrig genealogisk Forbindelse tilveje mellem Alexander og de gamle Perserkonger.

---

[1] Ifølge Kommentarerne Josva.

[2] Hvad det er for en Fisk, har Muhammed glemt at fortælle.

[3] Først i den senere Tid er der med det større Kendskab til de græske Historieskrivere opstaaet Tvivl hos de muhammedanske Lærde om Identiteten mellem de to Skikkelser.

Kong Dara (Darius) førte Krig med Grækerkongen Filip, som maatte bekvemme sig til at betale Tribut og give Dara sin Datter til Hustru. Dara fandt imidlertid en ilde Lugt hos hende og lod derfor sit Harems Forstanderinde kurere hende med en Urt, der hed Sandar. Da Kongen derefter besøgte hende, udbrød han: «Al Sandar», hvad der skulde betyde: «Hvor kraftig er ikke Sandar!» Men han kunde alligevel ikke overvinde sin Afsky for hende, idet han stadig mindedes den ilde Lugt, og derfor sendte han hende tilbage til Grækenland. Her fødte hun en Søn, som efter Faderens Udraab i Undfangelsens Øjeblik fik Navnet Al-Sandar. Han voksede til og fulgte sin Bedstefader Filip i Regeringen, medens Dara i Persien efterfulgtes af sin anden Søn, der ligeledes hed Dara. Alexander, der betragtede Persien som sin retmæssige Arvelod, vægrede sig nu ved at betale Tributen og drog paa Krigstog mod sin Broder[1]. Efter en anden Version hed Filips Datter Halai (Forvanskning af Olympias), og dette Navn sammenstillet med Navnet paa den Urt eller det Træafkog, hvormed hun var bleven behandlet, blev til Halai-Sandarus, hvoraf Alexanders arabiske Navn Al-Iskandarus er opstaaet[2].

Af persisk Oprindelse er naturligvis ogsaa den iøvrigt isoleret forekommende Version, at Dârâ skulde have efterladt sig — foruden Datteren Roschanak (Roxane), der ægtede Alexander — Sønnerne Aschak, Stamfader til Aschkaniderne (ɔ: Arsakiderne), og Ardeschir, Sasanidernes Ahneherre. Saaledes er hele Stamtavlen bragt i den skønneste Orden.

Pseudokallisthenes er nu heller ikke sluppen uskadt fra Overgangen fra Perserne til Araberne. Allerede i den ældste kendte udførlige arabiske Fremstilling af Alexanders Historie, den, som Dinawari († 896) giver, er Alexander bleven til en Missionær for den ene, sande Gud. Oprindelig var han tyrannisk og overmodig. Men Filosofen Aristoteles, en af de faa fromme Mænd, som endnu holdt fast ved den sande Gud, begav sig fra de fjærneste Egne af Romerriget[3] til Alexanders Hovedstad og holdt i Stormændenes Nærværelse en Straffeprædiken for ham. Alexander blev først forbitret og vilde lade den formastelige Dervisch Aristoteles dræbe, men besindede sig og omvendte sig til den sande

[1] Efter Dinawari († 896).
[2] Efter Tabari († 923).
[3] Perserne og Araberne sammenfatter Grækere og Romere under Navnet Rumier og lader det romerske Kejserriges Forhold gælde for hele den græsk-romerske Oldtid.

Tro. Han bad da Aristoteles blive hos ham for at vejlede ham, forsamlede sine Høvdinge og sagde til dem: «Vid, at vi hidtil kun har æret Afguder, der hverken kunde gavne eller skade os. Nu giver jeg Eder en Befaling, der ikke taaler nogen Modsigelse; jeg ønsker, at I gør til Eders Frelse, hvad jeg gør til min egen, nemlig ærer Gud alene, ingen Afgud, og afsiger alt andet, hvad vi hidtil har tilbedt.» Da Stormændene straks erkender Sandheden af Kongens Ord og antager Troen paa den sande Gud, bliver det næste Skridt at tvinge Folkenes Mængde til det samme. Alexander befaler, at Afgudsbillederne skal sønderbrydes, og alle skal tro paa Gud alene. Skrivelser af dette Indhold sender han rundt til alle Jordens Konger, ogsaa til Dara, der bliver vred og forlanger, at Alexander ufortøvet skal erlægge den Tribut, hans Fader har forpligtet sig til. Dermed optages den pseudokallistheniske Traad igen.

Araberne kunde naturligvis ikke finde sig i, at den store Troshelt Alexander forbigik Arabien, medens han ellers hjemsøgte alle Dele af den beboede og ubeboede Jord samt Havdybet, Luftens Regioner og Paradiset. Altsaa maa Alexander nu paa Vejen fra Indien gøre en Afstikker til Jemen, hvor han besejrer Kong Tubba al-Aqran[1] og valfarter til Mekka.

Iøvrigt indeholder de forskellige arabiske Bearbejdelser af Alexanderromanen mindre væsentlige Variationer, moraliserende Diskurser o. l.

Ogsaa kristne Arabere har beskæftiget sig med Pseudokallisthenes. Der existerer en ætiopisk Alexanderroman, der er oversat fra Arabisk, men iøvrigt bygget paa Pseudokallisthenes' Værk i alle dets forskellige Tekstformer. Heri er Alexander bleven en kristen Troshelt.

De arabiske Fremstillinger bygger som sagt væsentligt paa Pehlevi-Versionen af Pseudokallisthenes, men de indeholder dog spredte Træk, som viser Kendskab til de forskellige græske Pseudokallisthenes-Tekster og ogsaa til den senere latinske Brevveksling mellem Alexander og Brahmanerkongen Dindimus. De ældre arabiske Behandlinger af Alexanderhistorien har atter dannet Grundlag for den persiske Digter Firdusis poetiske Behandling af dette Æmne i «Kongebogen».

Noget nyt af Interesse kommer i Firdusis Behandling først

---

[1] Al-Aqran betyder «den Hornede». Naar Alexander havde to Horn, maatte hans arabiske Modstander i det mindste have ét!

frem i det Øjeblik, da Alexander efter at have besejret Darius begiver sig til Indien. Han kommer her først til Kong Kaids Land. Denne Konge har haft underlige Drømme, som af en tilkaldt vis Eneboer Mihran tydes derhen, at Kongen ikke bør begynde Krig med Alexander, men skal sende ham fire af sine Kostbarheder, nemlig sin Datter, en Filosof, en berømt Læge og et Bæger, som hverken ophedes af Ild eller Sol, og som bliver lige fuldt, hvor meget der drikkes deraf. Efter gentagne Udvekslinger af Gesandtskaber modtager Alexander Kaids Underkastelse og de fire Kostbarheder, hvoraf han anser Datteren for den mest værdifulde. Med Filosofen fører Alexander en stum Disput ved Hjælp af Symboler, et i den orientalske Æventyrdigtning (bl. a. i 1001 Nat) hyppigere forekommende Træk. Alexander sender Filosofen et Bæger fuldt af Fedt og befaler ham at gnide sine Lemmer dermed; det betyder, at Alexander har lært tilstrækkelig Filosofi hos sit Lands Vise, saa at han ikke har Brug for Indiens Visdom. Filosofen sender Bægeret tilbage fyldt med Naale og antyder dermed, at den Vises Ord er skarpe og gennemtrængende og Alexanders Hjærte koldt som Jærn. Af Naalene lader Alexander lave en Seglring, som han sender sin Kontrapart, der deraf laver et Metalspejl og sender det tilbage. Betydningen heraf gives ikke. Alexander sætter Spejlet i Vand, til det ruster, og sender det atter til Filosofen, der sender det poleret tilbage. Alexanders Mening havde været, at hans Hjærte var blevet fuldt af Rust ved den megen Blodsudgydelse, og Filosofens Svar antydede, at han tilbød at rense Kongens Hjærte igen ved sin Visdom. — Kong Kaid er en Refleks af Dindimus, og Filosofen er Calanus; men hele Episoden er ganske frit behandlet af Firdusi eller rettere af hans Kilder, der vistnok gaar tilbage til Khusro I's Tid (531—78), da Perserne netop importerede Moralfilosofi og Lægekunst fra Indien.

Derefter følger Kampen med Porus, Besøget i Mekka og Kampene i Arabien, fremdeles Kandake-Historien, der henlægges til Andalusien. Med suveræn Foragt for Tid og Rum tager Alexander nu fra Andalusien med sin Hær en lille Sviptur tilbage til Indien for at føre metafysiske Samtaler med Gymnosofist-Brahmanerne. Hans videre Rejse er udstyret med forskellige nye Træk. I Stedet for Øen, der viser sig at være Ryggen af en stor Fisk, har Firdusi et lysende Bjærg, til Undersøgelsen af hvilket der udsendes 30 Mand paa et Skib; da de kommer i Nærheden af Bjærget, dukker en stor, gul Fisk op af Vandet og sluger dem

alle. Det fra den syriske Pseudokallisthenes-Version kendte Dragedrab foregaar hos Firdusi paa den mindre omstændelige Maade, at Alexander fodrer Dragen med forgiftet Oksekød. Derefter følger Besøget i Kvindebyen og Toget til Livskilden i Mørkets Land, paa hvilket Helten ledsages af Profeten Khidhr.

Det er en særdeles interessant Udvidelse af Pseudokallisthenes' Beretning, da Khidhr ikke er nogen anden end Gilgamisch-Mytens Ut-napischtim eller Atarkhasis, som nu atter faar Plads i det Milieu, hvor han hører hjemme. Ved Siden af Navneformen Atarkhasis findes ogsaa Omstillingen Khasisatar, og under dette Navn (Xisuthros) kendes den babyloniske Syndflodhelt fra Berosus' Beretning. Khasisatar er fremdeles blevet til den arabiske Khidhr[1], en ejendommelig Profetskikkelse, der stadig bærer et mytisk Præg. Som den, der har drukket af Livskilden, er han udødelig, og idet hans Navn ved en Folkeetymologi sættes i Forbindelse med en arabisk Rod, der betyder «grøn», bliver han Sindbilledet paa Vaar og evig Ungdom. Som Sømændenes Beskytter bevarer han endnu en Refleks af sin Søfarerrolle fra Syndfloden. Iøvrigt identificerer Orientalerne ham baade med Elias og med den evropæiske St. Georg.

En lille Episode fra Rejsen i Mørkets Land, der allerede findes hos Pseudokallisthenes, har hos Firdusi faaet en dybsindig Pointe. Der lyder pludselig en Stemme, som siger, at den, der opsamler nogle af de Stene, der ligger paa Vejen, siden vil fortryde det, og at det vil gaa den, der undlader at opsamle Stene, ligesaa. Nogle samler da Stene op, andre lader være. Da Skaren naar frem til Dagens Lys igen, viser det sig, at Stenene var Ædelstene. De, der ingen har taget med, angrer det, og de andre angrer, at de ikke tog flere med.

Nu gaar Turen igen mod Øst, og Alexander kommer til den Egn, hvor Gog og Magog huserer. Det er to Uhyrer, som, naar de sover, lægger deres ene Øre under sig som en Underdyne og dækker sig til med det andet Øre. Efter mod dem at have bygget den famøse Mur gaar Alexander som sin egen Gesandt til Kina, derfra paa et heldigt Togt mod Beboerne af Sind (det nedre Indusland) og videre over Jemen til Babylon. Paa den sidste Del af Routen kommer han til et Bjærg, paa hvis Top der er et Hav og en By, hvis Beboere lever af Fiskeri. De overleverer ham

---

[1] I Nosairiernes endnu eksisterende Religion, der bestaar af gammelsemitiske Elementer i islamitisk Tillempning, optræder han under Navnet Khodhr som en af de vigtigste Gudeskikkelser.

den her skjulte Skat, der har tilhørt Sagnkongen Kaikhusro. Firdusi har udeladt Forgiftningshistorien; han meddeler kun, at Alexander dør efter at have holdt en Tale til Hæren, og at Persere og Grækere strides om Liget, indtil en hemmelighedsfuld Stemme erklærer, at det skal bringes til Alexandria.

Omtrent 200 Aar efter Firdusi (1191 e. Kr.) skrev Nizami sin «Alexanderbog» (Iskendername), et stort episk Digt i to Dele. Første Del indeholder den bekendte Alexanderroman i en ganske vist af Nizamis Personlighed farvet Fremstilling. Paa forskellige Punkter er Stoffet frit behandlet. Alexander er her simpelthen Søn af en from Kone, som føder ham paa en Vej langt borte fra sin Mand og sin Slægt. Kong Filip, der kommer der forbi, finder Konen død og opfostrer Barnet, der bliver hans Efterfølger. Oplært af Aristoteles i Fromhed og Retfærdighed foretager han straks efter sin Tronbestigelse et Tog for at hjælpe Ægypterne mod de menneskeædende Æthioperes Overfald. Han vinder med Møje Sejr, glæder sig dog ikke derover, men græder over det meget Blod, Sejren har kostet. Siden vægrer Alexander sig ved at betale Tribut til Perserkongen Dara, og saa bryder Perserkrigen løs med det bekendte Udfald. Efter at have ægtet Roscheng, Daras Datter, farter han rundt, besøger Kaabaen i Mekka, Armenierne og Abkhaserne i Kaukasusegnene og grundlægger Tiflis[1]. Æventyret med Dronning Kandake, der her hedder Nuschabe og hører hjemme i Berdaa i Armenien, fortælles i stærkt reduceret Skikkelse, idet alt, hvad der angaar Dronningens Sønner, er udeladt.

Først herefter begynder hans egentlige Verdensrejse, paa hvilken han ledsages ikke blot af sin Hær, men tillige af 113 Lærde, deriblandt Plinius. Nizami gaar let hen over de Episoder, som Firdusi har fortalt udførligt, men meddeler til Gengæld forskellige nye Træk, f. Eks. hvorledes Alexander i Kina afgør en Væddestrid mellem græske og kinesiske Malere til de førstes Fordel, hvorledes han i Kiptschak ser Kvinderne gaa uden Slør og som god Muhammedaner ivrer derimod, men til ingen Nytte o. s. v. Efter et heldigt Tog mod Russerne, der har fanget hans Veninde, Dronning Nuschabe, foretager han sin berømte Fart til Mørkets Land, og vender saa tilbage til Grækenland.

Her slutter første Del. Anden Del er meget løst knyttet til Alexanderromanen. Digteren har hertil samlet Stof fra alle Kanter

---

[1] Nizami hørte hjemme i det den Gang persiske, nu russiske Kaukasusland.

og stoppet det ind i den Ramme, som Pseudokallisthenes' Rejseæventyr bød ham. Sufi, som Nizami var, har han gennemsyret denne Del af sit Værk med Mystik og lavet et filosofisk Læredigt ud af det. Men hvor yndet Sufipoesien end har været og stadig er i Persien, har den anden Del af Nizamis Alexanderbog mærkelig nok aldrig slaaet an, og i orientalske Udgaver af Nizamis Værker savnes den i Reglen.

Islamitiske Forfattere har givet en Mængde forskellige Forklaringer paa, hvorfor Alexander kaldes den «tohornede». Nizami giver i Alexanderbogens anden Del en ny Forklaring, som han har laant fra salig Kong Midas' Historie. Alexander havde lange Øren. Han holdt dem imidlertid saa godt skjult, at kun hans Barber kendte Hemmeligheden. Denne trykkedes imidlertid saa stærkt af sin Tavshedspligt, at han tilsidst hviskede Hemmeligheden ned i et Vandhul i Ørkenen, hvorfra der derefter voksede Siv frem, som idelig gentog Barberens Ord. Alexander drog deraf den Lære, at intet kan forblive skjult paa Jordens Overflade. Den bekendte Samtale mellem Alexander og Diogenes fortælles ogsaa her, men Sokrates er traadt i Stedet for Diogenes. I det følgende meddeles bl. a. en Række metafysiske Samtaler mellem «de syv Vise», der levede ved Alexanders Hof, nemlig: Aristoteles, Thales, Apollonius fra Tyana, Sokrates, Porphyrios, Hermes (ɔ: Alkemisternes Skytsaand Hermes Trismegistos) og Plato.

Efter at have opnaaet den højeste Grad af menneskelig Erkendelse, drager Alexander ud som Profet for at omvende alle Folk til den sande Tro. Han drager over Jerusalem til Ægypten og videre gennem Afrika til Andalusien, og besøger paa denne Rejse baade Irems fra den arabiske Legende kendte jordiske Paradis og Nilens «aldrig sete» Kilder. Siden kommer han til Sydindien, hvor han finder Søfareren Sindbads bekendte Diamantdal, og videre over Kina til de Egne. hvor Gog og Magog huserer. og hvor han bygger sin Mur. Endelig naar han til Eldorado, hvor der hersker idel Fredsommelighed og Fromhed, hvor Løgn, Oprør og Blodsudgydelse er ukendt og hvor ingen laaser sin Dør eller lader sine Hjorde bevogte. Alexander sukker over, at han ikke før har lært dette Folk at kende; saa havde han ikke behøvet at flakke Verden rundt, saa vilde han have slaaet sig ned her blandt de sande Mennesker for at leve i en Bjærghule og vie sit Liv til Tilbedelse af Gud. Hans Skæbne kalder ham imidlertid bort fra Eldorado. Han drager atter hjemad, men bliver

syg paa Vejen i Byen Schahrazur og dør her[1] i Harmoni med sig selv, i fuld Erkendelse af sin Videns og sin Tankes Omfang og Begrænsning.

Saaledes har Alexanderromanen udviklet sig i Orienten[2]. Den har sine Rødder i akkadisk-babylonisk Mytologi, Aartusinder før Alexander, og den giver i sin videre Udvikling et Spejlbillede af den græsk-orientalske Aandsudveksling ligefra Hellenismens ældste Dage til den Tid, da islamitiske Lærde søgte tilbage til den gamle helleniske Litteratur. Dens Vej er gaaet fra Myte til Æventyr med historisk Farve, og fra Æventyr til Symbol for at ende i Mystikens og den oversanselige Spekulations Dybder.

---

[1] Ogsaa enkelte andre, ældre islamitiske Kilder lader Alexander dø i Schahrazur i Kurdistan.

[2] Senere islamitiske Historieskriveres Behandling af Alexander (Mirkhonds f. Eks.) er kun Kompilationer af det i de ældre arabisk-persiske Kilder forefundne Stof og saaledes uden særlig Interesse.

Volpecula — nitedula.

Af

H. Holten-Bechtolsheim.

I de bekendte Linjer hos Horats (Epist. I 7, 29 flg.):

Forte per angustam tenuis volpecula rimam
Repserat in cumeram frumenti, pastaque rursus
Ire foras pleno tendebat corpore frustra

rettede Bentley som bekendt *volpecula* til *nitedula*. Rettelsen er ganske vilkaarlig, uden Hjemmel i Haandskrifterne, og uden Antydning af, hvorledes det forstaaelige *nitedula* skulde være forvandlet til det uforstaaelige *volpecula*. Selv om man antager, Bentley har Ret, bliver *rima* staaende som underligt; Mus plejer at gaa gennem Huller og ikke gennem Revner.

Man har da ogsaa almindeligt holdt sig til Læsemaaden *volpecula* og slaaet sig til Ro med den Forklaring, at man i en Fabel ikke skal være altfor naturhistorisk nøjeregnende, men godt kan tænke sig en Fabelræv baade tale og spise Korn.

Moderne Indsamling og Sammenstillen af Folkeminder, levnede fra tidligere Tiders Tro og Overtro, viser imidlertid, at Ræven netop har noget specielt at gøre med Korn, og at det derfor er meget sandsynligt, at *volpecula* i det anførte Sted af Horats netop er det rette Ord.

Naar en Rismark ikke trives hos Karenerne i Birma, slutter de, at Risens Sjæl (kelah) paa en eller anden Maade holdes borte fra Risen. Hvis denne Sjæl ikke kan kaldes tilbage, slaar Høsten fejl. Man bruger da følgende Formel for at kalde Risens Kelah tilbage: «Kom, Ris-kelah, kom! Kom til Marken! Kom til Risen! Kom med Sæd (Frø) af hvert Køn! Kom fra Floden Kho, kom fra Floden Kaw; fra Stedet hvor de mødes, kom! Kom fra Vest, kom fra Øst! Kom fra Fuglens Svælg, fra Abens Mave, fra Elefantens Svælg! Kom fra Flodernes Kilder og Mundinger! Kom fra Shan's og Birma's Land! Kom fra de fjerne Kongeriger! K o m f r a a l l e K o r n b e h o l d e r e! Ris-kelah, kom til Risen![1]

---

[1] Frazer, The Golden Bough II 197—98. Alle Exempler i det flg. er hentet fra samme Bind.

Risens Sjæl tænkes altsaa blandt andre Steder at dvæle i de Beholdere, hvor forrige Aars Høst opbevares. Hvilken Skikkelse denne Sjæl har, siges der intet om i denne Besværgelsesformel.

Mangfoldige Steder faar imidlertid Kornets Aand eller Sjæl en bestemt ydre Skikkelse ved Høsten. Kornaanden lever i Straaene, der vokser paa Marken, men efterhaanden som disse mejes af, flygter Kornaanden mere og mere tilbage og sidder til sidst i den eneste Haandfuld, der endnu staar paa Roden. Denne sidste Haandfuld eller det sidste Neg er da Kornaanden; det smykkes paa forskellig Maade, til det ligner en gammel Kone eller en ung Pige; undertiden danner man to Personer, en Mand og en Kvinde, undertiden to Kvinder, en gammel og en ung (jvf. Demeter og Persefone). Kornaanden aabenbarer sig i saadanne Tilfælde i en menneskelig Skikkelse, og den har stor Indflydelse paa næste Høst. Man kaster Figuren i Vandet for derved magisk at sikre sig Regn nok til næste Høst, eller man gør den tyk for at sikre sig rigelig Afgrøde. Denne Kornaand gemmes omhyggeligt, Kærnerne blandes mellem det unge Korn til næste Vaar for at fremme dettes Vækst, og man giver af denne Kornaand til Kvæget, for at det skal trives. Undertiden tror man, at den Kvinde, der binder det sidste Neg, vil blive Moder i Løbet af næste Aar.

Hos det dravidiske Folk Khond eller Kandh i Bengalen ofrede man Mennesker, der betragtedes som guddommelige Væsener (Frugtbarhedsguder eller Kornguder), for at sikre sig en god Høst. En Del af Ofrets Kød begravedes paa Markerne, andre Dele blev brændt, og Asken strøet over Markerne, lagt som Dejg oven paa Kornbeholderne, eller blandet mellem det nye Korn (Frazer, anf. Skrift 245).

Hos ariske Folk er det meget almindeligt at tænke sig Vegetationsguder i Dyreskikkelse (Dionysos som Tyr, f. Ex.). Hvad specielt Kornaanderne angaar, da tænkes de i Folketro baade som Ulv, Ræv, Hund, Hare, Hane, Gaas, Kat, Ged, Ko (Oxe, Tyr), Svin, Hest, Hjort, Hind, Faar, Bjørn, Æsel, Mus, Stork, Svane, Glente, Vagtel og rimeligvis mange flere endnu. Jeg skal indskrænke mig til nogle faa Exempler, der synes at kunne tjene til Belysning af Horatsstedet.

Ulven tænkes at skjule sig selv paa Kornloftet mellem det afmejede Korn, indtil den drives ud af det sidste Knippe ved Tærskningen. Derfor gaar i Wanzleben ved Magdeburg Bønderne efter Tærskningen i Procession og fører i en Lænke en Mand,

som er indhyllet i den tærskede Halm, og som kaldes Ulven. Han forestiller Kornaanden, som er blevet fanget, da den forsøgte at slippe ud af det tærskede Korn (S. 265).

Undertiden synes man at have tænkt sig, at Ulven, der er blevet fanget i det sidste Korn, lever om Vinteren paa Gaarden, rede til at forny sin Virksomhed som Kornaand om Foraaret. Naar derfor ved Midvinter Dagene længes igen og varsler Foraarets Komme, viser Ulven sig igen. I Polen føres en Mand ved Juletid omkring med et Ulveskind kastet over sit Hoved, eller en udstoppet Ulv bæres omkring af Folk, der samtidig indsamler Penge. Der er ogsaa Ting, der viser tilbage til en gammel Skik at føre en Mand omkring, dækket med Blade, og som kaldes Ulven, mens hans Ledsagere indsamler Penge (S. 266).

I Zabern i Elsass sætter man, hvis en Bonde er en Uge eller mere bagefter sine Naboer med Tærskningen, en virkelig udstoppet Ged eller Ræv foran hans Dør, som Tegn paa at Kornaanden dvæler hos ham (S. 276).

I Poitou synes Kornaanden at tænkes i Ræveskikkelse. Naar Kornet er ved at høstes i et Distrikt, anstrenger alle Høstfolkene sig for at blive færdige saa hurtigt som muligt, for at de kan sende «Ræven» til den Bondes Marker, som endnu ikke har faaet sit Korn ind. Den, som mejer den sidste Haandfuld af Korn, siges «at have Ræven». Denne sidste Haandfuld bæres til Bondens Hus og sættes paa Bordet under Høstmaaltidet. Det er Skik at pjaske den over med Vand. Derefter sættes den paa Skorstenshylden og bliver der hele Aaret (S. 283).

Kornaanden kan tænkes i Skikkelse af et Svin. I Neuautz i Kurland koger Madmoderen, naar Byg saas første Gang et Aar, Rygbenet af et Svin tilligemed Halen og bringer dem ud til Saamanden paa Marken. Han spiser deraf, men skærer Halen af og stikker den i Jorden; man tror da, at Kornaxene vil blive lige saa lange som Halen. Her er Svinet Kornaanden, hvis frugtbargørende Kraft særligt tænkes at ligge i Halen. Som et Svin sættes Aanden i Jorden ved Saatid, og som et Svin viser den sig igen ved Høsttid i det modne Korn. Hos de nærboende Ester kaldes det sidste Neg for Rugornen (S. 285).

I Nærheden af Udvarhely i Transilvanien bliver en levende Hane bundet ind i det sidste Neg og dræbt med et Spid. Derefter bliver den flaaet. Kødet kastes bort, men Skindet og Ferene gemmes til næste Vaar; og om Foraaret blandes Kornet fra det sidste Neg med Fer fra Hanen og strøs over Marken, der skal

pløjes. Kornaanden i Skikkelse af en Hane dræbes ved Høst, men staar op til nyt Liv og Virksomhed om Foraaret (268—69).

De anførte Exempler viser, 1) at Kornaanden ofte tænkes i Dyreskikkelse, 2) at denne Kornaand efter Høsten opholder sig i det utærskede Korn eller efter Tærskningen i Kornbeholderne, og 3) at denne Aand skal ud igen enten ved Midvinter, naar Dagene atter begynder at længes og derved bebuder Foraaret, eller ogsaa ved Saatid.

Anvendes nu disse Resultater paa Horatsstedet, vil man se, at det er i fuld Overensstemmelse med anden Folketro, at Ræven ligger i Kornbeholderen som en Personifikation af Kornaanden, og at den atter skal ud derfra for at gøre sin Gavn.

Vi ved saa lidt om antik græsk og romersk Folketro, at man med de anførte Analogier for Øje udmærket godt kan tro, at det har været en antik Skik at udstoppe en Ræv som Personliggørelse af Kornaanden og gemme denne i Kornbeholderen. For Folketroen vil det være naturligt at stoppe den godt ud, udover Naturens Grænser for derved, gennem sympatetisk Magi, at skaffe sig rigelig Høst til næste Aar.

Horats eller hans Hjemmelsmand kan godt have set en virkelig, udstoppet Ræv i en Kornkasse og i Mangel af anden Forklaring digtet en moralsk Historie om en Ræv, der forspiste sig i Korn, efter at den var krøbet ind i en Kasse gennem en Revne, som man i rationalistisk Forklaringsiver digtede til og samtidig gjorde saa meningsløs stor, at en Ræv kunde kravle derigennem.

Anerkender man denne Hypotese, er den overleverede Text hos Horats i den skønneste Orden.

De N. E. *en*-verben i historisk belysning[1].

Av

Carl Palmgren.

Den engelska verbtypen karaktäriseras som bekant, för såvitt det inhemska elementet beträffar, av sin övervägande enstaviga form. Medan exempelvis ett tyskt eller skandinaviskt verb i allmänhet har sin särskilda infinitivändelse, betecknas motsvarande del hos det engelska verbet enbart av stamslutet; och då normaltypen för ett enkelt verb i de förra språken är tvåstavig, så framgår härur för engelskan enstavighetstypen såsom den normala för ett inhemskt verb.

Fullt genomförd är emellertid ej denna typ, utan ha en del smärre verbgrupper av olika anledningar utvecklats vid sidan av densamma. Så uppstå genom vokalisk upplösning av palatalt *g* de N. E. verben på *-y* såsom *bury, hurry, worry* (M. E. *burien, horien, wirien,* F. E. *byrgan, wyrgan*) samt, genom en liknande utveckling av det gutturala *g*, verben på *-ow* såsom *follow, borrow* (M. E. *fol(o)wen, bor(o)wen,* F. E. *folgian, borgian* (s. Jespersen, A Mod. Engl. Gram. 6. 26)). Av ett annat slag äro de med ett suffix utbildade verben, förnämligast de med *r, l, n* bildade. Av dessa ansluta sig de första i N. E. till de föregående genom sitt vokaliska slutljud (N. E. *-er*), medan de båda senare överensstämma i slutljudets sonantiska karaktär (N. E. *-le, -en*). Av de

---

[1] Efterföljande framställning åsyftar att ge en översiktlig, men även i viss mån detaljerad redogörelse för uppkomsten och utvecklingen av den N. E. verbgrupp, som innehåller det verbala suffixet *-en*. Emellertid avser den ej att vara uttömmande i den meningen, att alla hithörande verb äro här upptagna utan endast de viktigaste och för de olika tidsperioderna mest belysande. En fullständighet av antydda slag torde ej heller vara för ämnets behandling nödig, då bildningarnas likartade karaktär inom de särskilda grupperna gör en hel del för behandlingen oväsentliga, vartill kommer, att en absolut fullständighet av materialet ej torde kunna åvägabringas, så länge N. Engl. Dict. ännu är i ofullbordat skick. Emellertid är det min avsikt att lämna en senare komplettering i detta hänseende, ehuru densamma näppeligen torde få mera än ett kuriositetsintresse.

nu anförda verbgrupperna är det den sistnämnda: verben på *-en*, som utgöra ämnet för följande framställning. — Förutom i de anförda punkterna skilja sig *en*-verben i ytterligare två avseenden från de övriga: de bilda i det nuvarande språket en egen begreppskategori, och det bildningssätt, de representera, är ännu produktivt och tillför språket alltjämt nya bildningar. Härigenom kommer denna grupp att i verbsystemet intaga en särskild ställning, så mycket mera framträdande, som någon direkt motsvarighet till densamma ej finnes i de besläktade språken.

Med benämningen *en*-verb är emellertid ämnet ej exakt angivet, då det finnes många verb på *-en* i engelskan, vilka ej falla inom dess omfång. Ej heller täckes detta av begreppet: «verb med *n*-suffix», då det likaledes finnes många verb, som äro så bildade, vilka i N. E. ej sluta på *-en*. Den precisering av ämnet, som därför är nödig, torde kunna affattas så: de till behandling föreliggande verben äro de med ett *n*-suffix bildade, vilka i N. E. sluta på *-en*. Härigenom uteslutas de båda antydda grupperna, vilka dels till bildningssätt, dels till utveckling äro från de andra skilda. Den första utgöres av de verb på *-en*, i vilka suffixet ej är verbalbildande utan redan finnes i nominalstammen, såsom är fallet i t. ex. verben *open, christen,* (*be*)*token*. Denna distinktion har naturligtvis alltid funnits, men är särskilt att framhålla i N. E., där gränsen mellan ordklasserna väsentligen bortfallit, och sålunda ett subst. eller adj. på *-en* direkt kan konverteras till verb, såsom i *burden, garden,* vilka aldrig existerat som formellt självständiga verb. Den andra gruppen bildas av de verb med *n*-suffix, vilka i N. E. sluta på *-n*, såsom *dawn, learn, mourn* (M. E. *dawnen, lernen, murnen*), ehuru suffixet visserligen här redan i älsta tid ter sig som hörande till stammen. I M. E. var emellertid den formella skillnaden mellan dessa och *en*-verben ej så utpräglad, jfr. M. E. *lernen* och *lesnen*, N. E. *learn* och *lessen*. Olikheten i utveckling beror, som synes, på det före suffixet gående ljudet: när detta är en vokal eller ett vokaliskt ljud, bildar suffixet i oförändrad form verbslutet, och ett *n*-verb uppstår. Är det före suffixet gående ljudet åter ett annat, övergår detta med inf.ändelsens fall att vara stavelsebildande och resultatet blir i N. E ett *en*-verb. Härmed är ock den fonetiska förutsättningen för uppkomsten av ett sådant given och kan uttryckas så: suffixet skall föregås av ett sådant ljud, att det i final ställning blir sonantiskt; detta inträffar efter alla konsonanter utom *r*.

Det N. E. verbslutet -*en* motsvaras i de äldre perioderna genomsnittligt av M. E. -*n*(*i*)*en*, F. E. -*nian*. Av dessa är emellertid den M. E. typen ganska växlande, beroende på infinitivens olika form i de särskilda dialekterna och källorna. Sålunda står den nordliga dialekten i denna punkt på N. E.s ståndpunkt; i Cursor Mundi uppträda t. ex. N. E. *happen*, *darken* såsom *hapin*, *derkin* gentemot normalt M. E. *hapnen*, *derknen*, och liknande är förhållandet i andra nordliga källor. En vanlig variant är -*ne*, i kentiskan -*ni*: *blakne*, Havel., *qvikene*, Wicl., *rekeni*, Ayenb., Rob. Glouc. Ibland växla formerna hos samma källa, så hos Chauc., där infinitivändelsen ofta faller. Då nu jämte suffixverbet ett kortare i allmänhet står vid sidan av detsamma, så följer härav, att det ej alltid är möjligt att med bestämdhet säga, vilket av dessa som föreligger. Så torde hos Chauc. *whiten* (: *whiten* gan the orisounte sheene, Troil.) vara snarare N. E. *white* än *whiten*, såsom Cent. Dict. uppger; å andra sidan är det sannolikt, att *qwiken*, Pr. Consc., *qvikin*, Curs. M. äro det N. E. *quicken* och ej, som Stratm. Bradl. uppgiva, N. E. *quick*. Medan sålunda svårigheter möta i en del texter att identifiera formerna, finns det åter andra, som strängt hålla dem i sär; en sådan är Prompt. Parvul., där N. E. -*en* motsvaras av -*nin* (: *qviknin*), N. E. suffixlöst verb av -*in* (*qvikin*). Till belysning av formernas växling i M. E. anföres här det N. E. *liken*, sådant det uppträder i några texter: *liknin*, Pr. P.; *likni*, Ayenb.; *likne*, Mandev.; *licken*, Alex (Sk.). — Den sonantiska valören hos suffixet är i sin helhet att räkna från den tid, då det får sin nuvarande beteckning (: *en*), d. v. s. N. E. Att emellertid övergången från den M. E. till den N. E. typen redan delvis försiggått i den yngre M. E. synes av de anförda beteckningarna med tämligen stor säkerhet framgå, ävensom att den utgått från den nordliga dialekten. Rörande själva övergångens förlopp åter, om densamma varit momentan eller successiv, om man således kommit direkt från M. E. *fastnen* till N. E. *fasten*, eller skrivningen *fastne* är uttrycket för en verklig övergångsform, torde väl knappast låta sig med någon säkerhet avgöra; att emellertid det första alternativet ej är uteslutet synes framgå av de hos Wicl. båda förekommande formerna *loosen* och *loosne*. Måhända har utvecklingen i någon mån varit beroende av det före suffixet gående ljudet.

Med den älsta N. E. är emellertid suffixets med -*en* betecknade sonantiska karaktär fastslagen, såsom framgående ur samtida fonetiska uppgifter (Jespersen, Mod. Engl. Gram. 6. 22). Hos

Gill, Logonomia, möta sålunda N. E. *shorten*, *harden*, *hearken* transkriberade *tu shortn*, *tu hardn*, *tu harkn*. Detta suffixets ljudvärde är emellertid här inskränkt till inf., medan i de böjda formerna *n* ännu är konsonantiskt. Så har Gill *hapneth*, *hästned*, *öpned*, *öpnest*; och enstaka sådana M. E. skrivningar förekomma ännu in på 1700-talet: *flatned* (1631), *deepned* (1699), *deadning* (1723). I ett fall har i N. E. den dubbla skrivningen blivit uttryck för en betydelseskiftning, nämligen i *lightning* «blixt» och *lightening* «upp-, belysning».

I några enstaka fall är som bekant suffixets beteckning i N. E. ej *-en* utan *-on*, såsom i *reckon*, en skrivning, vilken även uppträder i några andra ej hithörande ord, såsom *beacon*, *weapon*. Detta uppenbarligen på franskt inflytande beroende skrivsätt var i M. E. ganska vanligt, varjämte här även andra sekundärvokaler förekomma. Medan av det anförda *reckon* i M. E. egendomligt nog endast *e*-former synes finnas (: *rekene*, Chauc., *rekeni*, Ayenb., *rikenen*, Ancr. R.), äro av andra verb *o* former ej sällsynta, så i Destr. Tr. (: *blackonet*, *hardonet*, *happont*, pass. participer); därjämte även *-i-* (: *dirkins*, Ant. Arth. «darkens», *hapin*, Curs. M.) samt någon gång *-u-* (: *fulsun*, Gaw). Detta sista, M. E. *fuls(t)nen* «aid, support» (< *fulst*) uppträder dessutom under formerna *filsom*, Destr. Tr., *felsen*, Alex.

* * *

Den följande framställningen avser att utgöra en sammanhängande redogörelse för *en*-verbens utveckling under språkets olika perioder — på grundvalen av en del för varje period utmärkande bildningar — samt för de inflytelser, yttre eller inre, de under desamma varit utsatta för. Som denna utveckling torde framstå tydligare mot bakgrunden av verbens ställning i det nuvarande språket, så följa här närmast några anmärkningar om denna senare.

I N. E. är som bekant ett *en*-verb av den vanligaste typen bildat av ett adjektiv och har en dubbel betydelse: 1. kausativ, 2. inkoativ. *Brighten* betyder således: 1. *make bright*, 2. *become bright*. Naturligen givas dock enstaka exempel, där endast den ena betydelsen nu är företrädd, i det den andra är utdöd eller föråldrad.

Jämte denna huvudtyp bestå i N. E. mindre grupper av *en*-verb, dock utan samma enhetliga karaktär som denna. Dessa äro

de till subst., inhemska eller främmande, bildade, såsom *frighten, happen, threaten,* samt de rent verbala bildningar, till vilka intet nominalt stamord finnes, såsom *hearken, glisten, listen.* Därjämte finnas en del isolerade former av olika eller omtvistat ursprung, såsom (*be*)*dizen, cozen, ratten,* och slutligen återfinnes i dialekterna ett och annat *en*-verb, vilket lätt igenkännes på sin skandinaviska prägel, såsom t. ex. *gizzen, slocken, storken* (Sv. *gistna, slockna, storkna*).

Huru förhållandet mellan dessa grupper gestaltat sig i den språkliga utvecklingen torde framgå av det följande; här må tillsvidare endast framhållas, att den nu dominerande gruppen ursprungligen varit den minsta, medan de övriga bibehållit sig inom i det hela oförändrade dimensioner.

I det Fornengelska språkmaterialet utgöra de verb med *n*-suffix, vilka här komma i betraktande, ett ringa fåtal. Av de nu levande bildningarna förskriva sig endast ett tiotal från denna period, vartill kommer, att identiteten mellan de F. E. formerna och deras motsvarigheter i N. E. ej alltid är fastställd. Emellertid förekomma å andra sidan en del bildningar till stammar, vilka nu försvunnit ur språket.

Till de här givna fallen är att jämföra Schuldt, Die schwachen Verba im Altenglischen.

I. Adj. bildningar.

beorhtnian, Northumbr. (*ge*)*berhtnia*, «make bright», N. E. *brighten* (N. Engl. Dict.: «It is possible that the mod. Engl. word is a new formation on *bright*»). Sweet (Stud. Dict.) anger formen som *gebrehtnian* samt intrans. («become bright»).

fæstnian, N. E. *fasten*; synes vara det älsta säkra av adj. bildade *en*-verb i N. E.

á-swǽrnian «be confounded» : *swǽr*(*e*) «heavy, grievous»; (synes ej ha överlevat F. E.).

murcnian «complain» : *murc* (once) «grievous»; hos Orm: *murrcnenn* «murmur»; är kanske snarare att betrakta som en verbal bildning (se nedan III).

II. Subst. bildningar.

De hithörande fallen äro så gott som alldeles försvunna i N. E., och även i M. E. fortleva endast enstaka former.

drohtnian «pass life» : *droht* «manner of life».

molsnian «become mouldy» : *mols* «decay».

sǽtnian «lie in wait for» : *sǽt* «ambush».
trahtnian «treat, discuss» : *traht* «commentary».
þréatnian «force», N. E. *threaten.* Den nuvarande betydelsen uppträder visserligen först med M. E.

III. Verbala bildningar.

I motsats till de föregående äro dessa till stor del ännu bevarade och bilda således det älsta skiktet av *en*-verb i det nutida språket. De stå vid sidan dels av starka, dels svaga verb.

a) starka verb:
á-, on-wæcnian «awake, arise» : *wacan* (även svagt *wacian*).
brytnian «distribute» : *bréotan.*
wisnian «wither» : *-weosan* (Siev. Gr. § 382. a 3).

b) svaga verb:
glisnian, N. E. *glisten* : *glisian.*
hlysnan, North. *lysna,* N. E. *listen* : *hlystan.*
heorcnian, N. E. *hearken* (: F. Fries. *herkia*).
gerecenian, N. E. *reckon* : *reccan* «explain».

Slutligen tillkomma i F. E. en del isolerade bildningar utan något påvisbart stamord, ävensom enstaka lånord. Hit höra:
brosnian «crumble».
on-hohsnian «abominate».
belistnian «castrate».
teofonian «join together».
stefnian «summon» : Skand. *stefna* (Kluge Grdr.).
scrútnian «investigate» : Lat. *scrutinari.*

Vad det F. E. suffixets funktion och karaktär beträffar, så synes av materialet otvetydigt framgå, att detsamma varit övervägande betydelselöst. Detta visar sig dels av de verbala bildningarnas överensstämmelse i betydelse med paralellverbet, dels ock därav, att även vid nominalbildningarna ett direkt avlett verb vanligen står vid sidan av dessa utan någon anmärkningsvärd betydelseolikhet, varför *n*-verben i regeln uppträda som varianter av de förra. Sådana par äro t. ex.

fæstan : *fæstnian*
murcian : *murcnian*
drohtian : *drohtnian*
sǽtian : *sǽtnian*
þréatian : *þréatnian.*

Härigenom närma sig även de nominala bildningarna den tredje gruppen, ett drag, som genomgår hela den senare bildningspro-

cessen, utan att det dock torde vara möjligt att påvisa det exakta förloppet vid de särskilda bildningarnas uppkomst.

Då således suffixet ej i F. E. (liksom ännu överhuvud i M. E.) uppvisar några spår av sin senare, ovan anförda funktion, torde med några ord erinras om den F. E. principen för kausativ- och inkoativbildningarna. Dessa ske här som bekant genom direkt avledning ur ett adjektiv, varvid skillnaden enbart betecknas av konjugationsklass, så att kausativerna tillhöra den första, inkoativerna den andra klassen. Så bildas av

beald	1. *bieldan*	2. *bealdian*
heard	1. *hierdan*	2. *heardian*
déaf	1. *á-díefan*	2. *á-déafian*
sláw	1. *á-slǽwan*	2. *á-sláwian*
wác	1. *wǽcan*	2. *wácian*

av vilka de förra äro uttryck för begreppet *make bold, hard* etc., de senare för *become, be bold, hard.* Emellertid visa sig redan i F. E. ansatser till utjämning på den förra gruppens bekostnad; så äro *brādian, heardian* här även trans., vilket i M. E. är fallet med flertalet av de ursprungliga inkoativerna.

Till de F. E. *n*-verbens karaktäristik hör ock frågan om deras ställning till motsvarande bildningar i de övriga germanska språken. I denna punkt kan F. E. i allmänhet sägas överensstämma med vestgermanskan till skillnad från gotiskan och nordiskan, där de inkoativa verben på *-n* som bekant utgöra en särskild och starkt utvecklad grupp, vilken i gotiskan bildar en egen konjugationsklass (inf. *-nan*). I vestgermanskan åter antingen följa *n*-verben någon av de vanliga klasserna, så i F. E. den andra, eller ock fördela de sig på flera, så i Fornhögty. huvudsakligen på den andra och tredje (*-inón, -nén*), i Fornsax. på första och andra (*-nian, -non*). Även i fråga om bildningssättet visar sig överensstämmelse mellan F. E. och exempelvis Fornhögty. (Wilmanns, Deutsche Gramm. II. § 79 b).

Det förtjänar emellertid att uttryckligen framhållas, att intet i de vestgermanska (här speciellt engelska) verbens framträdande berättigar att uppställa något sammanhang mellan dem och de gotiska verben på *-nan*, en sammanställning, som ej sällan möter, och av vilken följa en del vilseledande beteckningar av de engelska verben såsom ursprungligen reflexiva, passiva eller inkoativa (så Skeat, Principles I. ss. 275—6, Storm, Engl. Philol. s. 690 till *awaken*), s. Wilmanns l. l. § 56. Jfr. även Egges försök att

påvisa inkoativ grundbetydelse hos en del F. E. *n*-verb (Amer. Journ. of Philol. VII. ss. 38—45).

Slutligen är även här att beröra en av N. Engl. Dict. i dess artikel (: *-en*[5], suffix) uppställd grupp av germanska verb på *-n* avledda av adj., i vilka suffixet förmenas äga en rent trans. betydelse såsom i Fornhögty. *festinôn.* Det torde dock vara svårt att konstatera en sådan grupp, dels på grund av materialets knapphet (det enda av N. E. D. anförda exemplet är det nämnda), dels ock på grund av de olika härledningar, som kunna komma i betraktande (Wilmanns l. l. s. 103).

De nu framställda huvuddragen av *en*-verbens förekomst i F. E. återfinnas i det stora hela oförändrade i Medelengelskan. Utvecklingen här utgör väsentligen endast en kontinuering av den förra periodens bildningsarter, dock så, att adj. bildningarna förete en bestämd tillväxt, medan de båda andra grupperna hålla sig ungefär inom samma gränser som i F. E. Dessutom tillkommer emellertid ett nytt material av skandinaviska och romanska element, vilka mer eller mindre ansluta sig till de inhemska och ej torde vara utan betydelse för den ökade spridning, suffixet särskilt med början av nästa period vinner.

Följande utgör ett urval av de M. E. bildningarna, ordnade efter samma grund som de F. E.

I. Adj. bildningar.

blaknen, Curs. M., Havel., Destr. Tr.; endast intrans.; trans. först i N. E. (Huloet, 1552).

derknen, -u-, Hom., Ant. Arth., Kath.; i Curs. M. *durken, derkin*; trans. och intrans.

hardnen, Orm, Curs. M. (: *hardend,* part. pass.), Destr. Tr.; trans. och intrans.

lesnen, -a-, E. E. All. P., Alex (: *lessen*), Cath. Angl. (: *to lessyne*); trans. och intrans.

lihtnen[1] «light (up), shine», Curs. M. (: *lightend,* part. pass.), Wicl., Prompt. Parv.; trans. och intrans.

lihtnen[2] «relieve», Jos. Arim.; i egentl. trans. bet.; ss. intrans. i bet. «descend» snarare verbal bildning (se nedan III).

liknen, (citat se ovan); i M. E. vanl., liksom nu uteslutande, trans.

losnen, hos Wicl. (se ovan); trans. liksom nu övervägande. Jfr. Skand. *losna.*

qviknen, Langl., Curs. M. (: *quickend,* imperf.), sannolikt även *quiken,* Pr. Consc.; trans. och intrans.

sekn(i)en, N. E. *sicken,* Orm, Ancr. R., Pr. P.; endast intrans.

soft(e)nen, Hoccl., D. Arth., Chauc.; i dessa citat end. trans.

whit(e)nen, Psalt. (: *whitened,* part. pass.); även intrans. (Ancr. R.).

II. Subst. bildningar.

Dessas betydelse företer likasom i F. E. och även i N. E. ingen särskilt utpräglad karaktär.

botnen «make, become better», Kath., Will. of Pal., Langl.: *bote,* F. E. *bót* «remedy».

filstnen «aid, support», se ovan.

gestnen, -*i*- «entertain, lodge», Ancr. R., Shorh., Curs. M.: *gest,* F. E. *giest,* Skand. *gestr.*

happ(e)nen, Mandev., Destr. Tr., Curs. M. (se ovan) : M. E., Skand. *hap.*

oluhnen «flatter», Ancr. R., Jul. : *oluht,* F. E. *olyht-word* «flattery».

partnen «share», Trev. (: *partenynge*), Polit. Poems., Golagr. Gaw.: M. E., F. Fr. *part.*

III. Verbala bildningar.

Om betydelsen gäller detsamma som för föregående grupp.

agrot(o)n(i)en «surfeit», Pr. P., Chauc. : *agroten*; för skrivningen *-on-,* se ovan.

costnien «cost», Ayenb., Rob. Glouc. (: *costenede,* impf.), Langl. (: *costened*) : *costen,* F. Fr. *coster.* *n*-formen är av äldre dato än den suffixlösa.

halsnien «salute, conjure», Ayenb. (: *helsni*) : *halsien.*

lihtnen[2] i bet. «descend», Curs. M., Gesta Rom. N. E. D.: «in sense 5 (: «descend, alight») perh. rather an extension of *light* v., the inf. termination *-en* being taken as part of the stem».

querk(e)nen, N. E. dial. *querken* «suffocate», Pr. P. (: *qverkenyd* «suffocatus») : *qverken,* äv. hos Pr. P.

turknen «turn», N. E. föråldr. el. dial. *turken,* Alex (: *torkans,* pres.) : *turken* (F. Fr. *torquer*).

IV. Skand. bildningar.

I motsats till de föregående grupperna förete dessa en enhetligt framträdande betydelse, nämligen den för Skand. utmärkande

inkoativa. Dock är att märka, att de ej inskränka sig till denna, utan i flere fall ock antaga trans. bet., vilken även kan vara den enda förekommande (s. Björkman, Scand. Loanw. I. s. 15 footnote).

bliknen «become pale», E. E. All. P.: Skand. *blikna*; i bet. «shine» (: *blyknande* perles, samma text) kan det vara en utvidgning av M. E. *blikien* (F. E. *blician*) och således höra till grupp III.

bolnen «swell», Curs. M., Pr. P. (: *bolnyn* «tumeo»), ännu hos Palsgrave (1530): *I bolne,* Jenfle. Därjämte även trans. hos Hampole, Wicl. : Skand. *bol(g)na.*

(*heinen* «exalt» endast trans., Pr. P. (Ms. Harl.) : Svenska *höjna* (Rietz); kan dock även vara en biform till M. E. *hegen* «exalt». Jfr. även Got. *ushauhnan.*)

morknen «rot», E. E. All. P. (: *mourkne*) : Skand. *morkna.*

rudnen «become red», Jul., Marh. : Skand. *roðna* (obs. dock olikheten i dental och vokal).

sloknen «quench, extinguish», Pr. P. (: *sloknyn*), Hamp. Psalt., Townl. (: *slokin*) : Skand. *slokna,* intrans.; synes endast vara trans. Ännu dial. i N. E. (se ovan).

(*tharnen* «lack», Orm., Havel. (: *tharne*), Pr. Consc. : Skand. *þar(f)na.*)

V. Franska bildningar.

Dessa skilja sig visserligen formellt mera från de inhemska; men att de till en viss grad assimilerat sig med de engelska verben synes otvivelaktigt, liksom de ock delvis själva påverkat dessas form (se ovan). Betydelsen är övervägande trans., i de med pref. *en-* bildade även av kausativ anstrykning.

abandonen, Chauc., Gow. (: *abandonned*).

botonen, -enen, Pr. P. (: *bothon* clothys, botono, fibulo, N. E. D.; *botonin,* Stratm. Bradley), N. E. *button.*

somonen, N. E. *summon,* uppvisar den anslutning till de inhemska verben, som ovan antytts. Ex. *somoni,* Ayenb., *someni* (?), Rob. Glouc., *somne,* Chauc., *sompne,* Langl., *somned(e),* Trev.

Av de med pref. *en-* bildade kunna anföras:

enpoisonen, Langl., även *poiseninge.*

enprisonen, Rob. Glouc.

enresonen «converse with», Rob. Glouc.

Med verbslut *-inen*:

enfaminen «famish, hunger», Chauc., E. E. All. P.
enluminen «illumine», Chauc.
(*engreinen* «dye in grain», Langl., N. E. *engrain*.)

Till de M. E. formernas belysning äro ytterligare att anföra några anmärkningar om deras frekvens i förhållande till de ovan berörda kortare verben, vare sig dessa gå tillbaka till F. E. eller först uppträda med M. E. Vad som härvid särskilt vid adj. bildningarna träder i dagen är, att dessa i motsats till sina N. E. motsvarigheter endast uppträda som mer eller mindre sporadiska biformer av de kortare verben, något som en blick på citaten i Stratm. Bradley är tillräcklig att visa. De M. E. normalformerna äro således icke *blaknen, qviknen, hardnen,* utan *blak(i)en, qvik(i)en, harden*; och jag tillåter mig här att anföra formerna av de ifrågavarande verben i den källa, som i detta hänseende torde vara den mest belysande i M. E., nämligen Prompt. Parvul.

Utdraget är från Mayhews ed. (E. E. T. S., Extra Ser. CII). M. E. *-en* betecknas här med *-yn*, sål. *-nen* med *-nyn*.

Blakyn, or make blake : Denigro
Derkyn, or make derk : Obscuro
Hardyn, or growyn harde : Dureo
Lessyn, or makyn lesse : Minuo
Lyhtyn, or kyndelyn ffyyr or lygtnyn Candelys or odyr lyhtys : accendo
Lyhtnyn, byrdyns or wettys : Deonero
Lyhtyn, or make chargys or wyhtys more esy : Alleuio
Lyknyn : Similo
Qvyknyn : Vegeto, Viuifico
Seknyn, or beynge seke : Infirmor.

Som synes, är det endast i fyra verb, som *n*-formen förekommer, därav i ett (: *lihtnen*[1]) som variant av den kortare. Egendomlig är den skillnad, som Prompt. gör mellan *Deonero* och *Alleuio*, det förra på *-nyn*, det senare *-yn*; i N. E. är här endast *en*-formen bruklig (se nedan).

Till slut må till jämförelse med de senare N. E. bildningarna anföras ytterligare några av Prompt.s former:

Gladdyn, or cheryn : Hillaro
Maddyn, or waxyn wode : Insanio
Moystyn, or make moyste : humecto
Rypyn, or waxyn rype : Maturio

Rypyn, or make rype : Maturo
Scharpyn thyngys that ben dul of egge : Acuo
Schortyn : Breuio
Swetyn, or make a thynge swete to mannys taste : Dulcoro.

Stratm.-Bradley anför dessutom (från Camden Soc. ed.):

thikkin «thicken»
thihtin «solido»
widin «dilato».

En blick på de nu skildrade tidsperioderna visar, att de inhemska *en*-verb, språket vid den N. E. periodens inträde ägde, huvudsakligen voro ett fåtal från F. E. nedärvda verbala bildningar (M. E. *glis(t)n(i)en, herknen, listnen, -u-, -e-, rek(e)nen, wisenen, (a)wak(e)nen*) samt de något talrikare adj. bildningarna, vilka tillkommit i M. E. (*blaknen* etc.) samt slutligen någon enstaka subst. bildning (*thretnen, hap(pe)nen*). Den utveckling, som nu följer, visar en stark och systematiskt försiggående utvidgning av adj. formerna, ävensom riktandet av subst. gruppen med en del mycket vanliga bildningar, varemot de rent verbala förbli isolerade och endast tillökas med någon enstaka nybildning. Så har under tidernas lopp en förskjutning mellan kategorierna inträtt, som lett till en omkastning av de ursprungliga proportionerna dem emellan.

Liksom i M. E. så sker ock i N. E. de nya formernas framträdande endast gradvis, och den rivalitetsprocess med ett äldre verb, som genomgått den hittills skildrade utvecklingen, förnyas ock här. Ett gott stöd till fastställandet av detta förlopp ge uppgifterna hos de grammatiska och lexikaliska auktorerna från de resp. tidsskedena, av vilka här särskilt komma i betraktande: för 16 årh. Palsgrave [P.] (1530) och Cooper [Coo.], Thesaurus Linguæ (1565), för det 17. Cotgrave [Co.] (1611) och Sherwood [Sh.] (1622) samt för det 18. Johnsons Dictionary [J.]. Vidare är naturligtvis N. E. D. en oumbärlig hjälpkälla för att kunna följa formernas äldre historia, varför de kronologiska uppgifterna, där denna källa sviker, ej kunna göra anspråk på samma tillförlitlighet.

I. Adj. bildningar.

a. 16 årh.

bolden, 1526, Tindall; [*embolden*, 1571, Campion, Hist. Irel. (: *embouldned*, pass. part.); detta snarare en verbal bildning, se ned. III]; P.: I *bolden* or make hardy, Janime.

Co: enhardir, to *imbolden*. I M. E. *belden, bolden, enbolden*, äldre N. E. *bold* (sista ex. 1706, De Foe), *embold* (sista ex. 1598, Sylvester, Du Bartas); endast trans.; intrans. bet. (sälls.) först på 1800-talet.

deafen, 1597, Shaksp. Henr. IV (2) III. 1. 24 (: *with deaf'ning* clamours). Co: assourdir, *to deafen* or make deafe. I M. E. *deffen*, älsta N. E. *deaf*. P: *I deeffe*, I begyn to wante my heryng. Thou *deeffest* me with thy kryeng. Därjämte M. E. *deven* (F. E. *déafian*), N. E. (Skottskt och Nordeng.) *deave*.

fatten, 1552, Huloet (: *fatten* or make fatte, crasso). Co: engraisser, to feed, franke, *fatten*. I M. E. *fatten* (F. E. *fǣtian*), N. E. *fat* (se nedan). P: *I fatte* a beest, Je engresse. Coo: porcus saginatus, an hogge *fatted* or franked. Shaksp. har endast *fat* (Haml. IV, 3 et passim).

moisten, 1590, Faerie Qu. (: to *moysten* their roots dry). Co: amoitir, mouiller, to *moysten*. I M. E. *moisten* (se ovan). P: I *moyst* a thing, Je moille. Coo: humectatus, *moysted*. Shaksp. har bägge formerna (2 ggr. vardera). I mod. eng. *moist* end. i uttrycket *moist one's lip, moist one's clay* (sl.) «fukta sin aska».

ripen, 1561 (: the figges *ripened* not). Coo: Some trees *ripen* (maturant) their fruit very soone. Co: ameurir, to *ripen*. I M. E. *ripen* (se ovan). P: he *rypeth* a pace. Levins, Manip. (1570): to *ripe*, maturare. Shaksp. har 5 *ripe*, 12 *ripen*. I mod. eng. endast det senare.

sharpen, 1530, P: I *sharpen*, Je aguyse. Coo: dentes acuere, to *sharpen* his teeth. Co: aigrir, *sharpen*. Aguisé, *sharpned*. I M. E. *scharpen* (se ovan), detta även hos P: I will *sharpe* my knyfe; he *sharpeth* his knyfe. Shaksp. endast *sharpen*. I mod. engelska båda (se ned.).

shorten, 1530, P: I *shorten* tyme, Jabrege. Coo: corripio, to *shorten*. Co: abbreger, to *shorten*. I M. E. *schorten* (se ovan), äldre N. E. *short* (Spenser, Sonnets: let my love *short* her wayes . . . or else *short* my dayes). Shaksp. har två *short*, eljes *shorten*. I Hakluyt's Voyag. (1599) intrans. (: as we *shorted* upon the said warpe). I mod. eng. endast *shorten*.

straighten, 1592, Hooker, Eccles. Polity (: a crooked stick is not *straightend*). Co: roidir, to *straighten*. Stratm.-Bradley upptager end. M. E. *streiten* (N. E. *strait*). N. E.

straight ha P: I *strayght* a thyng, Je redresse, samt Levins: to *streight*, dirigere. I mod. eng. synes detta nu vara inskränkt till skottskan.

sweeten, 1592, Sylvest. Du Bart (: Noah *sweetens* his captivity). Co: addoucir, to *sweeten*. I M. E. *sweten* (se ovan), äldre N. E. *sweet*: Udall, Erasm. (: Hunger . . . *sweeteth* alle thynges). Marston, 1602 (: Your accordance *sweetes* my breast). Sidney har *sweet* och *sweeten*, Shaksp. end. det senare.

thicken, 1565, Coo: densare, to *thicken*. Co: to *thicken* or wax thick, s'espessir. I M. E. *thicken* (se ovan), äldre N. E. *thick*: Hakluyt, Voy. (: sheeps, milke, *thicked* and salted). Shaksp. har 1 *thick*, 3 *thicken*. Enstaka, poet. användning ännu i mod. eng. (Coleridge, Anc. Marin.: The Nightmare . . . who *thicks* man's life with blood).

weaken, 1565, Coo: olium . . . *weakneth* (hebetat) the strength of all poysons. Attenuatus, *weakened*. Shaksp. endast *weaken*. Co: affoiblir, to *weaken*. I M. E. vanl. *waken*, *-o-*, därjämte *wayken* (Chauc.), äldre N. E. *weak*. P: *weaked* with sycknesse. Dr. H. More (Psychozoia, 1640: our doctrine will *weak* the knee).

Av de anförda fallen framgår, att det synes vara till gränsen av det 16. och 17. årh., som suffixets egentliga uppsving är att förlägga. Medan Palsgrave ännu har övervägande kortformer och hos Cooper de båda slagen synas vara ungefär jämnt fördelade, äro däremot hos Cotgrave *en*-formerna de normala, ibland dock växlande med de andra. Härmed överensstämma ock en del samtida uppgifter angående bildningssättet, av vilka särskilt Palsgraves här citerade torde äga sitt intresse:

s. v. *waxe*: «I waxe, I begyn, I become, or I make fayre, foule, wyse, foolysshe, great, lytell or such lyke. So that in our tonge we have none other maner to expresse inchoacion suche as the latynes call verbes inchoatyves but by putting one of these verbes, I waxe, I begyn, I become, or I make, byfore our adjectives. But the frenchemen forme a verbe out of their adjectyves selfe, which is of their seconde conjugacyon and used lyke meane verbes; as je embellys, je enlaydis, je assaygis, je enfollys, je agrandys, je appetisis and so of the resydue.» — Med «verbes inchoatyves» förstår Palsgrave här tydligen såväl dessa som kausativerna, varför det moderna bildningssättet är honom helt främmande. Något egendomligt förefaller dock detta, då han själv

använder flera av de M. E. bildningarna i direkt sammanställning med de franska, sålunda

I *harden*, Jendurcis.
I *lessen* or make lesse, Jappetisse.
I *lyghten* a man of his burden, Jallege.
I *quycken*, Je revyve.
I *soften* a thyng, I make it softe.

Med 17. årh. omnämnas emellertid bildningarna av grammatici, av vilka här två anföras, Gill och Wallis.

Gill, Logon. Anglica (1621), Cap. XII. De Verbo (ed. Jiriczek ss. 58. 59):

Ad hanc (primam) Conjugationem afferuntur omnia fere deriuata . . . Vt, a *wurship* dignitas, *tu wurship*, colo; . . . a *fish*, piscis, *tu fish* piscari; sic ab *hous*, domus, *bed*, lectus, *börd*, mensa; *tu houz, tu bed, tu börd*, tecto, lecto, mensâ, recipere . . . Sic & ab Adiectiuis enascuntur Verba; vt a *short*, breuis, *tu shortn* abbreuiare; ab *hard*, durus, *tu hardn*, indurare.

Wallis, Gramm. Linguæ Anglicanæ (1652) Cap. XIV. De Etymologia:

«Substantiva item non pauca, aut etiam Adjectiva, Verbaliter posita, degenerant in Verba . . . ut *a house*, domus, *to house*. . . . Nonnumquam tamen (præsertim Adjectivis) adjungitur terminatio *-en*. Ut *hast*, celeritas, *to hast, to hasten*, accelerare: *length*, longitudo, *to lengthen*, prolongare: *strength*, vires, *to strengthen*, vires addere: *short*, breve, *to shorten*, abbreviare: *fast*, fixum, *to fasten*, figere: *white* album, *whiten*, album reddere: *black*, nigrum, *to black, to blacken*, denigrare: *hard*, durum, *to harden*, durum facere: *softe*, molle, *to soften*, mollire; aliaq; multa.» En senare uppl. (av 1765) upptager ytterligare ett tiotal bildningar.

Som synes, står detta uttalande på fullt modern grund; och det är endast genom bildningarnas antal och deras ställning till kortverben, som denna tidsperiod i detta hänseende skiljer sig från nutidsspråket.

b. 17. årh.

Antalet nytillkommande bildningar är här ungefär detsamma som under det föregående årh. Av dessa yngre verb har Cotgrave ej sällan den kortare formen, liksom Palsgrave för det 16. årh.s.

deaden, 1666, Pepys' Diary (: the fire which *deadened* . . . the glory of his services). Co: admortir, to *dead*, stint. Sh: to *dead*, admortir. I M. E. *deden* (F. E. *dēadian*),

äldre N. E. *dead*, ännu vanl. 17. årh. (sista ex. 1748, Thomson: thy toil shall *dead* thy fire) samt i mod. amerik. slang. J. upptager bägge formerna utan någon inskränkning.

deepen, 1605, Stow, Q. Eliz. (: he heightened the ditches, *deepened* the trenches). Co: approfondir, to *deepen*. I M. E. *depen*, N. E. *deep*, sälls. (enstaka ex. i 16. årh.).

flatten, 1631, Donne, Progr. Soule (: as if . . . their round bodies *flatned* were). Co: aplatir, to *flat*. Sh: To *flat*, *flatten* or make flat, flattir (!). aplatir. Det kortare verbet uppträder här ungefär samtidigt (älsta ex. 1607). I mod. eng. bägge (se nedan).

freshen, 1697, Dampier, Voy. (: the wind *freshened* upon us). I M. E. *freshen*, äldre N. E. *fresh*, enstaka ex. ännu på 1800-talet. Däremot N. E. *refresh* med nu ovanlig biform *refreshen*.

redden, 1611, Co: saurir les harencs, to *redden* herrings (denna bet. ännu dialektiskt); däremot samma källa: herrings are layed on hurdles to be *redded*. I M. E. *reden* (F. E. *réadian*) äldre N. E. (sälls.) *red* (sista ex. 1736: bread, *redded* in the oven and scorched).

sadden, 1628, Feltham, Resolves (: he *sadneth* his incumbred soule); i den nu dial. betydelsen «make solid» cit. fr. 1600. I M. E. *sadden* (end. den senare bet.) äldre N. E. *sad* (sista ex. 1810: when nature's visage *sads* the sight.) J. har endast *sadden*.

slacken, 1629, Donne, Sermons (: such a rest . . . as shall *slacken* our endeavour). Förut N. E. *slack* och så ännu vid sidan av det förra (se nedan). Milton och Dryden synas ha båda formerna utan åtskillnad. Därjämte N. E. *slake* (M. E. *slakien*, F. E. *slacian*).

stiffen, 1603, Shaksp. (: *stiffen* the sinews, Haml. V. 3). Co: affermir, raidir, to *stiffen*, harden, straighten. I M. E. *stiffen*, äldre N. E. (ännu dial.) *stiff* (1582, Stanihurst, Aeneid: But Dido affrighted *stifft* in her obstinat onset). Därjämte N. E. dial. *stive* (M. E. *stivien*, F. E. *stifian*).

widen, 1608, Shaks. Coriol. (: fortune *widens* them). Co: eslargir, to *widen*. I M. E. *widen* (se ovan).

c. 18. årh.

visar en högst betydande tillbakagång av bildningarnas antal, och av de nyuppträdande formerna ha endast ett par vunnit burskap i språket.

broaden; uppträder först hos Thomson, 1726 trans. och 1727 intrans. Johnson anmärker om denna form: «I know not whether this word occurs but in the following passage: Low walks the sun and broadens by degrees (Thomson)», vartill N. E. D. tillägger: «but the same author had used it in the trans. sense». — I M. E. *breden, broden*, intetdera bevarat i N. E.

gladden, 1712, Steele, Spectat. Ett enstaka citat från 1558 finnes, men verbets egentliga förekomst daterar sig från 1700-talet. I M. E. *gladien* (F. E. *gladian*) äldre N. E. *glad* (Pope, Swift). Ett i M. E. en gång belagdt *gladenien* kan ej anses för identiskt med det N. E. verbet (N. E. D.).

hoarsen, 1748, nu föråldr. I M. E. *hasen*, äldre N. E. *hoarse*.

madden, 1735, Pope (: they *madden* round the land). J. har *madden* och *mad* (< M. E. *madden*), det senare hos Shaksp., Milton och Dryden, och varav part. ännu förekommer i «the madding crowd» (i Gray's Elegy).

tighten, upptaget hos J. Jfr. ovan M. E. *thihten*.

toughen, 1707. Mortimer, Husbandry (: hops . . . lay three weeks to . . . *toughen*). Något kortare verb synes här aldrig ha uppkommit.

d. 19. århr.

företer visserligen åter en tillväxt i suffixets bruk, men nybildningarna här ha en övervägande litterär prägel och synas huvudsakligen ha tillkommit som stilistiska hjälpmedel, varför de ej heller i egentlig mening tillhöra språket.

coarsen, 1805, Taylor i Robberds Mem. (: *coarsening* her attachment); 1837, Martineau (: the *coarsening* and hardening of mind). Rita i The Smart Set (1906) skriver: it *coarsens* and *cheapens* (fr. 16 århr.) the very entourage of Court and State. Intrans. 1880, Crommelin (: the clay *coarsens*). Intet verb **coarse*.

colden, använt av Grosart (1863) trans. och intrans. (: to *colden* his first love; suffer his affection to *colden*).

laten, 1880, Miss Broughton (: the summer *latens*). 1889, Pall Mall Gaz. (: *latening* the hour by degrees).

olden, 1827, Mary Frampton (: her face is *oldened*). Använt av Thackeray, trans. och intrans. (Van. Fair: in six weeks he *oldened* more than . . .; Pendenn.: emotion seemed to *olden* him). Äldre N. E. även *old* (sista ex. 1741).

worsen, Stevens. Dav. Balfour (: the weather in the end considerably *worsened*). N. E. föråldr. *worse* (M. E. *wursien*).

Andra isolerade fall av samma slag äro t. ex.

closen (ett citat 1860), *dimmen* (ett citat 1828), *dullen* (ett citat 1832), *falsen* (1888), *fiercen* (1831), *grossen* (1899), *sleeken* (Mrs. Browning).

Det är emellertid, i betraktande av det förlopp, den äldre utvecklingen företett, ej uteslutet, att dessa bildningar en gång kunna komma att införlivas med språket såsom allmänt brukliga former.

II. Subst. bildningar.

Den ovan antydda tillökningen av denna grupp faller nästan uteslutande inom 16. årh.; de efter denna tid tillkommande bildningarna äro väsentligen likställda med de senast anförda adj. bildningarna.

hasten, 1565, Coo: mortem accelero, to *hasten* death. Co: accelerer, to *hasten*, -leré, *hastned*. I M. E. *hasten*, N. E. *haste*, även hos Coo: accelero, to *haste* or speede. Sh: to *hast* or *hasten*, s'haster, *hastened*, *hasted*, hasté. I mod. eng. *hasten* det vanl., *haste* litterärt el. poet. I 18 årh. synas verben ännu vara likställda. J. upptager dem utan åtskillnad. Fielding (T. Jones) har: he *hasted* away to overtake Mrs. W.

hearten, 1530, P: I *harten*, I bolden or encourage. Shaksp. 2 ex. Co: accourager, enhardir, to *hearten*, imbolden. I M. E. *herten*, N. E. *heart*, nu inskränkt till speciella betydelser. Smnsättn. *dishearten*, Shaksp. och nu föråldr. *disheart* (hos Beaum. Fletcher: *disheartend*).

heighten, 1523, Fitzherbe (: *heyghten* their rentes). P: this balke is *heythened* two foote. Shaksp. 1 ex. (Coriol., being so *heightened*). Det kortare verbet uppträder ungef. samtidigt, fr. 1515, Barclay (: strengthing our bankes and *heyghting* them again). Denna form även hos P: I *haythe*, I lyfte on heythe; den utdör med 17. årh.

lengthen, 1500, Dunbar, Poems (: *lenthin* houris). Co: alonger, to *lengthen*. Decker, 1600, mirth *lengtheneth* long life. I M. E. *lengthen*, N. E. *length* (sista ex. 1622). P: I *length* a thyng, Je alongis. Shaksp.s vanl. form är *lengthen* (1 *length*).

strengthen, 1565, Coo: corroboro, to *strengthen*; corroboratus, *strengthned*. Levins, Manip: to *strengthen*, corroborare. Co: affermir, *strengthen*; vanl. hos Shaksp. I M. E. *strengthen*, N. E. *strength*. P: I *strength*, Je renforce. Synes vara likställdt med de två föregående. J. till *strength*: «Not in use». Ett belysande ex. är Fabyan, Chron. (1516): his armes and leggys were well *lengthed* and *strengthed*.

frighten, 1666, Pepys' Diary (: which did *frighten* people). Den vanl. formen synes i 18. årh. ännu vara *fright*: J. upptar 6 citat av *fright*, 1 av *frighten*. Spectat. har: the lady would have been *frighted* almost to distraction. Field. (T. Jones): a man *frighted* (nu *frightened*) out of his wits. Däremot *affright* den vanl. mod. formen gentemot föråldr. *affrighten*.

Av (i allmänhet senare) tillfälliga bildningar torde anföras:

heaten «make hot», 1559 (: dry fomentacions . . . *heaten* more). 1788, Gilson, Serm. (: the spirit that *heatened* her veins).

flecken «to take a fleck or shade of colour», 1641, Best (: they will . . . beginne to *flecken*). Ännu dial. i bet. «mark with flecks» (: you niver see a prittier *fleckened* bit o' maple-wood, Leicestersh. Gloss. 1881).

breadthen, 1809, W. Taylor (: the inroads of mediocrity are ever *breadthening*). 1884, A. Forbes (: as I pointed, the picture *breadthened* on the canvas).

earthen, 1839 (enda citatet) Bailey, Festus (: while one so beautiful lies *earthening* here).

golden, 1850, Mrs. Brown (: the sun strikes the city's spire to *golden*). 1866 (: the pumpkin ripened and *goldened*).

III. Verbala eller isolerade bildningar.

Sådana äger det mod. språket ytterst få av N. E. ursprung; dock synes dialektiskt, särskilt i Skottskan, tendensen att utbilda verb med *-en* något starkare framträdande.

boden (föråldr.) 1561 (: any evil . . . *bodening* any misfortune). N. E. D.: «extended form of *Bode* v. Much used by P. Holland» (1552—1637).

daunton (Skottskt) 1535, Stewart Chron. Sc (: *dantoun*). N. E. D.: «a derivative form of *daunt* v».

dizen, 1530, P: I *dysyn* a dystaffe. *bedizen,* 1661 (: these ladies . . . are *bedizned*). Av J. betecknat som «a low word» !; se vidare N. E. D.

dozen (Skottskt och Nordeng.) «stupefy; become torpid»; hos Barb. och Burns; från skand. stamord: *doze* (Svenska *dåsa*).

glassen, glazen, äldre nu obrukliga biformer till *glass, glaze.* Cit. i N. E. D. 1566 > 1709. Robinson, Nat. Hist., 1709: *glazen* and harden Crucibles.

laden = *lade.* N. E. D.: «f. *lade* v. + *en,* but perh. partly a Scotch var. of *loaden* v.»; cit. fr. 1514.

hazen (dial.) «scare, scold». N. E. D.: «prob. from same source as *haze* v.» Två citat i 17. årh.

ratten, mod. arbetareslang: «trakassera strejkbrytare», är tydligen en utvidgning av *rat* vb. «bryta strejk» (eller *rat* sb. «strejkbrytare»). Cit. fr. 1867 (: a workman who was never *rattened* afterwards). Skeats sammanställning med fr. *raton* (i Conc. Et. D.) synes därför överflödig.

Såsom verbala bildningar torde även vara att uppföra de med pref. *en-* och suff. *-en* bildade av typen *enlighten.* I sin art. till detta ord angiver N. E. D., under framhållande av det oklara i bildningssättet, de två möjligheter, som här komma i betraktande, nämligen antingen den här ifrågavarande utvidgningen av *enlight* v. eller ock sammansättning av *en-* och *lighten.* För det förra alternativet talar, att i regel kortare paralellverb med prefix låta sig påvisa, så förutom det nämnda även för *engraven, embolden, enliven* etc. Med avseende på det sista framstår denna härledning som säker, då det enkla *liven* är av fullt modernt datum (1884), och N. E. D.s derivering ur *life* ej tar hänsyn till olikheten i kons. (jfr. *deaf — deafen, stiff — stiffen* etc.).

IV. Skand. bildningar.

Av de ytterligt få exempel på skand. *-na* verb i N. E. må här anföras:

batten «feed on, prosper», 1591, Lily (: let him *batten*). Co: une fille bien advenue . . . well *batned* and batled. I mod. eng. ännu *to batten on, be battened on* (: Skand. *batna*).

gizzen (Skottskt och Nordeng.) «to become dry and leaky», 1721, Ramsay, Poems, Gloss; Ferguss., Poems, 1774 (: my kirnstaff now stands *gizzened* at the door). (: Skand. *gisna*). *kizzen* (dial.) en var. av föreg.; cit. 1794.

storken (dial.) «stiffen, congeal»; finnes redan hos Levins (1570) *to storken*, congelari (: Skand. *storkna*). I nuvarande dialekter har ordet även bet. «strengthen in growth», vilket torde bero på beröring med det dial. *starken*, vilket i sin tur även betyder «stiffen» och sålunda är att hänföra dels till skand. *stark* «strong», dels till eng. *stark* «stiff». En tredje väl besläktad form är dial. *storten*, *sturten* «stiffen»

Den föregående framställningen har avsett att ge en överblick av *en*-verbens utveckling genom att följa dem fram till våra dagars språk. Det återstår nu ännu en sida av behandlingen, nämligen att i korthet skärskåda deras ställning till de kortare paralellverben i de fall, då bägge fortleva i språket. En blick på det föregående visar, att förekomsten i det äldre språket av dessa paralellformer resulterar i tre huvudsakliga utvecklingslinier:

1) *en*-verbet undantränger det äldre, vilket emellertid ej sällan kvarlever i dialekter eller någon speciell användning.
2) båda verben fortleva vid sidan av varandra och användas dels promiscue, dels i olika utsträckning.
3) *en*-verbet undantränger ej det kortare verbet utan uppträder endast som en mer eller mindre tillfällig biform av detta.

Av dessa fall ha vi i det föregående funnit det första vara det normala. Det är även detta, som möter i flertalet av de M. E. bildningarna; och som dessa ej kommit till synes i de N. E. grupperna, torde några här kompletterande få anföras:

darken, föråldr. eller dial. *dark*. Redan J. betecknar *dark* som «obsolete». Enstaka ex. möta dock ännu, så Matth. Arnold (: a cloud *dark'd* the sun); och N. E. D. uppger bägge som brukliga i bet. «sully».

lessen, nu obrukl. *less*. P. och Co. ha det förra. N. E. ex. på *less*: Turner, 1562 (: polypody . . . *lesseth* or thinneth the body). Fletcher, 1633, sista ex. (: but silence thou mayst add but never *lesse* it).

liken, nu obrukl. *like*, sista ex. 1622, George Wither (: if to gold I *like* her haire). Shaksp.s form är *liken*; 1 *like*: (for *liking* (var. *likening*) his father to a singing man of Windsor, Henr. IV.). J. upptager endast *liken*.

quicken, i N. E. mycket sälls. *quick* (Hardy, Wessex Poems: sympathy . . . which *quicks* the world). En modern special användning av *quick* är i bet. «wash with quicksilver»

sicken, nu obrukl. *sick*; hos Shaksp. ett cit. (: Edward *sick'd* and died, Henr. IV.), eljes *sicken*. Ännu från 17. årh.s mitt finnas ex.: Heywood, c:a 1640 (: they *sicke* me of a fatall Calenture). J. anmärker: «not in use».

whiten, nu föråldr. eller bibl. *white*. Palsgr: I *whyte,* Je blanchis; Sh: to *Whyte, Whyten* or make Whyte, blanchir. B. Jonsson: your passion has *whited* your face. *Whited* sepulchres i Matth. 23. 27.

happen, nu föråldr. *hap*. Under tidigare N. E. och intill 1800 äro formerna jämnställda. Shaksp. och Spenser ha bägge. N. E. ex. på *hap*: Drayton, 1612 (: he *hapt* to find a remnant); Gay, 1714 (: a maiden he *hapt* to love). Det N. E. *happen upon* uppträder hos Hutchinson (1718): he chanced to *hap upon* a boy. J. har 1. *to hap* 2. *to happen*.

threaten, nu ålderdomligt *threat*. I äldre N. E. växla formerna; dock synes den förra vara den övervägande, så hos Shaksp. J.: «threat is seldom used but in poetry».

I det andra, ovan anförda fallet, då båda bildningarna fortleva, är det uteslutande den moderna synpunkten, som gör sig gällande, när den ena formen begagnas och när den andra, eller eventuellt bägge. Som denna del av behandlingen är av speciellt lexikografisk natur, torde den bäst belysas genom några jämförande sammanställningar av de viktigare betydelserna i anslutning till N. E. D.s och Cent. D.s artiklar.

black	*blacken*
I. to become bl. Obsol.	I. to become bl.
II. » make bl.; now esp. to put black colour (esp. blacking) on. Cf. *blacken*.	II. » make bl. or dark, lit. and fig. (sål. sense III hos *black*).
III. stain, sully. Usually *blacken*.	III.

blacken är det vanl. verbet, det enda i trans. bruk.

black är företrädesvis inskränkt till den speciella bet. «put blacking on».

fat	*fatten*
I. to become f.	I. to become f.
II. » make f.; usually, to feed (animals) for use as food.	II. » make f.; usually, to feed (animals) for market.
III. to fertilize.	III. to fertilize.

Verben kunna anses som synonymer (dock endast det kortare i det bibliska uttrycket: *the fatted* calf).

flat	*flatten*
I. Naut. (: flat in a sail).	I. Naut. = *flat*.
II. make fl. (chiefly technical); *flatten* is the usual word.	II. make fl. = *flat*.
III. become flattened. Obsol.	III. become flat.
IV. to make, become dull, vapid, Obsol.	IV. to make, become flat, dull.
V. mus., to lower in tone. Obsol.	V. mus., to lower in tone.

flatten är det vanligare, ensamt trans. Utvecklingen visar ett tillbakaträngande av *flat*. Äldre intrans. bruk: 1654, Fuller, Ephemeris: their loyalty *flatteth* and deadeth by degrees. 1748, the wind *flatted*; nu *flattened*.

light «lysa»	*lighten*
I. to shed light, shine. Obsol.	I. to shine brightly.
II. » kindle (candle, lamp, fire).	II. » kindle Obsol.
III. » give light (to a room).	III. » give light to (the earth).
IV. » » » (to a man).	IV.
	V. flash (of the lightning).

light har två trans. bet:er mera än *lighten*, men är ej intrans., varjämte *lighten* ensamt har bet. «blixtra».

light «lätta»	*lighten*
I. to relieve of a load ? Obsol.	I. to reduce the load of.
II. » » » pain, sorrow. Obsol.	II. » to cheer, comfort. Now rare.
III. to descend; med en hel del bet. utvecklingar: *to light on one's legs, light upon* m. fl.	III. to descend Obsol. («The passage in the Te Deum (1548) is now perh. commonly understood as containing *lighten*[1].» N. E. D.)

lighten är det trans. verbet, *light* (i bet. «descend») det intrans.

loose	*loosen*
I. to set free.	I. to set free. Obsol. exc. poet. and dial. (and the phr. *loosen tongue*).
II. » untie, detach. Dial. or poet.	II. to unfasten.
III. to weaken the adhesion of.	III. to weaken the adhesion of.

Vardera verbet har därjämte en del speciella användningar.

sharp	*sharpen*
I. to sharpen; make keen.	I. to make sharp.
II. mus. to elevate a tone or sing above the pitch.	II. same as sharp.
III. to indulge in sharp practices, to cheat.	III. to become sharp.

I trans. bet. äro de bägge verben väsentligt likställda (dock så, att *en*-verbet har större omfång) men ha divergerat i intrans., i det det kortare här anslutit sig till en speciell bet. hos adj:et.

slack	*slacken*
I. to become a) slack, as a current of water slacks.	I. to become a) slack, as a wet cord slackens.
b) less violent, as the storm slacks.	b) less violent.
c) languid.	c) » active, as trade slackens, prices slacken.
II. to make a) slack, as to slack a rope.	II. to make a) slack, as to slacken a bandage.
b) less intense, as to slack one's haste.	b) less intense, as to slacken one's pace.
c) neglect, as you have slacked your duty.	c) negligent, as to slacken exertion.

Bägge verben äro i flertalet användningar synonyma; dock har även vardera sina egna betydelser och förbindelser (: *to slack lime, slack up a train; to slacken the fire, one's hand, a leg*).

Det tredje fallet, slutligen, äger sin tillämpning huvudsakligen på de 1800-talets adj. bildningar, som ovan anförts, i mindre utsträckning på de av subst. och verb avledda.

Jag avslutar framställningen med några anmärkningar om suffixets betydelse i N. E. samt om de faktorer, som kunna ha bidragit till den spridning, suffixet fått i språket.

Den av N. E. D. framställda meningen, att i verben på *-en* den trans. betydelsen såsom regel är den första, ur vilken den intrans. är härledd, bekräftas till fullo av det här anförda materialet. Av de i det 16. årh. uppträdande verben äro alla utom *ripen* och *thicken* ensamt trans., och den intrans. betydelsen framträder först i nästa årh. eller senare. Ett liknande är förhållandet

hos det 17. årh.s bildningar, av vilka endast *freshen* är först intrans., något som även är fallet med *madden* i nästa århundrade. Ibland äro även bägge betydelserna nästan samtidiga, så hos det hos Thomson först förekommande *broaden*. Denna trans. grundbetydelse hos de eng. verben skiljer dem sålunda bestämt från de skand. motsvarande bildningarna, vilkas bet ju är så gott som uteslutande inkoativ.

Att emellertid de senare det oaktat ej varit utan betydelse för de förras uppkomst torde å andra sidan framgå av den tydliga påverkan, som det M. E. materialet visar av det skand. inflytandet. En annan faktor är den av Jespersen (A Mod. Engl. Gram. 2. 427) påpekade flyktiga karaktären hos *n* i yngre M. E., varigenom det dels bortföll i vissa fall, dels ock tillades i andra, där det ej hörde hemma. Ensamt ur denna omständighet torde det dock vara svårt att härleda hela det N. E. bildningssättet. Såsom en tredje och sista faktor kan härvidlag förtjäna framhållas det romanska språkmaterialet och de härur härrörande möjliga inflytelserna. Ovan har anförts exempel på dettas assimilering med det inhemska, och kan här ytterligare erinras om den mängd franska ord, som i N. E. sluta på sonantiskt *n*, ehuru ortografien skiljer dem från de eng., nämligen de på *-in, -on, -tion, -sion, -ain*, av vilka somliga antagit ren eng. form. Så är det N. E. *cozen* «cheat» en spec. användning av fr. *cousin* (Greenough & Kittredge, Words and their Ways, ss. 67. 68), *lesson* och *lessen* äro naturligtvis fonetiskt identiska, likaså *common, certain* och *sudden*. Av N. E. motsvarigheter till franska verb på *-onner* kunna anföras *pardon, mention, reason, sermon, fashion*, och hit komma subst. konverterade till verb såsom *cotton, cushion, mission* etc. Att ett så omfattande införlivande av former med ett ljudelement, liknande eller överensstämmande med det inhemska suffixet, kunnat väsentligt medverka till dettas ökade spridning synes ganska påtagligt, isynnerhet som suffixets uppsving, som ovan anförts, sammanfaller med den tidsperiod, då dessa franska bildningar kunna antagas ha fått sin nuvarande med de engelska orden överensstämmande form. Man skulle således för *en*-verbens uppkomst och utbredning kunna hänvisa på tre källor, en inhemsk av rent fonetisk art, grundad på *n*-ljudets flyktiga karaktär i M. E., samt två främmande, den skand. för tidigare M. E. och den romanska för den senare M. E. och tidigare N. E., vilka inflytelser sålunda torde vara att tänka sig såsom avlösande varandra i språkets utveckling.

Anmeldelser.

Erich Ziebarth, Aus dem griechischen Schulwesen. Leipzig—Berlin (Teubner) 1909, 8vo. IV + 150 SS.

Was wir aus der Litteratur über das Erziehungswesen im griechischen Alterthum erfahren, ist ziemlich dürftig, abgesehen von den «Gesetzen» Platons, die zwar nicht bloss Theorien geben, aber doch auch nicht ohne weiteres für die wirklichen Verhältnisse verwendbar sind. Viel mehr lehren die Inschriften, und zwar nicht nur über Epheben und Gymnasien, wofür sie schon einigermassen ausgenutzt sind. Die neueren Ausgrabungen in Priene, Magnesia, Milet, Pergamon und Aphrodisias haben viel neues Material gebracht, und man muss dem Verf. für die vorliegende Zusammenstellung in gefälliger Form dankbar sein. Den Anlass gab ihm eine milesische Urkunde, die hier zum ersten Male veröffentlicht wird, wie das Büchlein überhaupt mehrfach unedirtes Material bringt. Die Urkunde lehrt an und für sich nicht viel neues; sie betrifft die Stiftung eines Eudemos von 10 Talenten Silber *εἰς παιδείαν τῶν ἐλευθέρων παίδων*. Von den Zinsen sollen 4 *παιδοτρίβαι* mit je 30 und 4 *γραμματοδιδάσκαλοι* mit je 40 Drachmen monatlichem Gehalt besoldet werden; sie werden jährlich in feierlichster Weise von der Volksversammlung gewählt und vereidigt; die Turnlehrer schwören bei Hermes, die Elementarlehrer bei Apollon und den Musen, nicht etwa, dass sie ihres Amtes gewissenhaft warten wollen, sondern — dass sie für ihre Wahl nicht agitirt haben. Das erste Capitel (S. 1—24) giebt die Inschrift mit Uebersetzung und sorgfältigen Erläuterungen aller Einzelheiten. Im zweiten («Staat und Schule», S. 25—38) werden die Zeugnisse über Staatsschulen zusammengestellt und die Bemühung des Staats um den Unterricht auf die Bedürfnisse des Cultus zurückgeführt. Cap. III (S. 39—67) bringt viel interessantes Material über «Schulstiftungen und Stiftungsschulen», woraus man die grosse Opferwilligkeit von Fürsten und reichen Privatleuten für Schulzwecke kennen lernt. Allerdings gilt die Mehrzahl der Stiftungen den Turnunterricht, der sogar mit kostenlosem Salböl und Badeeinrichtungen bedacht wird; aber wenigstens e i n e Urkunde, aus Teos (S. 48), giebt auch über den geistigen Unterricht einige Aufschlüsse. Es werden jährlich 3 Elementarlehrer für Knaben und Mädchen gewählt, deren Gehalt 600, 550 und 500 Drachmen beträgt, während der Musiklehrer 700 Drachmen bekommt. Ein Lehrer für *τὰ ἐκ φιλολογίας μαθήματα* wird in Priene, ein *Ὁμηρικὸς φιλόλογος* in Eretria durch private Stiftungen angestellt (S. 52). Das IV. Capitel («Aus griechischen

Schulen«, S. 68—141) enthält eine Fülle interessanter Einzelheiten aus Schulbetrieb und Schulleben, worunter man mit Vergnügen sowohl Parallelen als (seltener) Contraste zu modernen Verhältnissen bemerken wird. Man trifft Schülerverbindungen aller Art, nicht nur unter den Epheben, sondern auch unter den Knaben und Mädchen. Die Schulwände zu bekritzeln war auch damals beliebt. Auf einer der erhaltenen Schreibtafeln, die den Unterricht im Buchstabiren sehr lebendig veranschaulichen, kommt die boshafte Vorschrift des Lehrers vor: *φιλοπόνει ὦ παῖ μὴ δαρῇς*, die der arme Junge dann so und so viel Mal hat abschreiben müssen. Die regelmässigen Prüfungen (*ἀποδείξεις* oder *ἐπιδείξεις*) werden mit grosser Feierlichkeit abgehalten und nehmen nach griechischer Sitte den Charakter von Agonen an; es gab Preise für *φιλοπονία, εὐταξία, εὐεξία* (gute — körperliche — Haltung) usw., und wie sehr der Wettbewerb die Schüler aufregte, beweisen die graffiti, wo jemandem von den Schulkameraden «Sieg» gewünscht wird. Auch Turnerfahrten zur Theilnahme an den Agonen einer Nachbarstadt sind in der milesischen Urkunde vorgesehen. An allerlei Festen nimmt die Schülerschaft in grossem Umfange theil, und die schulfreien Tage sind überhaupt etwas sehr reichlich bemessen; Eudemos hat für sein Andenken unter den Schülern dadurch gesorgt, dass auf seine Anregung am fünften jedes Monats die Schulkinder Milets *ἀπὸ τῶν μαθημάτων ἀφειμένοι* sind. Die griechische Freude an Denkmälern bekundet sich in der langen Reihe von Ehreninschriften und Ehrenstatuen für Lehrer und Schulbehörden so wie für prämiirte Schüler, denen die meisten Nachrichten über Schulwesen verdankt werden. Eigenthümlich ist die Sitte, Männer, die sich um das Schulwesen verdient gemacht haben, oder auch früh verstorbene Schüler, im Gymnasion zu begraben; diese Form der Ehrung ist entstanden aus dem Brauch das Gymnasion an ein Heroendenkmal anzuschliessen und ist eine nicht uninteressante Analogie zum Herrschercult. Die Neubildungen der hellenistischen Zeit verspürt man auch darin, dass in Aegypten *οἱ ἀπὸ γυμνασίου* eine bevorzugte Classe bilden, aus der allein die communalen Ehrenämter besetzt wurden; es wurden officielle Verzeichnisse über sie geführt, und sie mussten sich als Schüler eines Gymnasions eidlich ausweisen.

Der Verf. hat das Thema nicht erschöpfen wollen, und aus den erhaltenen Schulbüchern ist in der That noch mancher Aufschluss über den antiken Unterricht zu gewinnen (vgl. S. 146 die Bemerkung von A. Rehm, dass gewisse Arat commentare den astronomischen Schulunterricht veranschaulichen). Aber auch das gebotene giebt werthvolle und sichere Belehrung genug.

J. L. Heiberg.

The Symposium of Plato edited with introduction, critical notes and commentary by *R. G. Bury*. Cambridge 1909, Heffer and Sons. LXXI + 179 S.

Medens der i Løbet af de sidste Aartier er fremkommet en Række fortræffelige engelske Udgaver saavel af Platons ‹Stat» som af de vanskelige Dialoger, der med Sikkerhed kunne henregnes til hans Alderdoms Værker, har der, som Bury — den fortjenstfulde Udgiver af «Philebos» — oplyser i Fortalen til det ovenfor nævnte Værk, hidtil ikke existeret nogen engelsk Kommentar til «Symposion». Naar nu Bury har sat sig for at afhjælpe dette Savn, er det naturligt, at han væsentlig har søgt sin Støtte i Hugs fortræffelige Udgave, hvis 2det Oplag udkom i 1884. Men herved er der passeret ham det Uheld, at der netop samtidig med hans egen Udgave er udkommet et nyt Oplag af Hugs, besørget af H. Schöne. Dette vil selvfølgelig svække Bogens Konkurrencedygtighed, selv om den naturligvis i de engelsktalende Lande vil kunne gjøre Regning paa et betydeligt Publikum.

Baade i Indledningen og i Kommentaren har Bury, som han ogsaa selv anerkjender, optaget meget Stof fra Hug, men han fremstiller det i en knappere og mere koncis Form, og ved Siden deraf fremsætter han ogsaa mange Bemærkninger af sit Eget. Paa Enkeltheder i Kommentaren er der ingen Grund til at komme ind her; derimod fortjene enkelte Dele af Indledningen en nærmere Omtale. Bury mener af flere Steder i Platons «Symposion» at kunne slutte, at der ogsaa har været andre «Symposier» i Omløb. Han henviser saaledes til Bemærkningen (172 B) om Phoinix's mindre paalidelige Referat af Talerne og til den Omstændighed, at Platon (178 A) antyder, at der ved Drikkelaget ogsaa blev holdt andre Taler, som ikke fortjente at refereres. Han formoder da, at der har existeret et «Symposion› af Polykrates, hvorimod han — i Modsætning til Hug — anseer Xenophons «Symposion» for senere end Platons. Megen Sandsynlighed har denne Formodning ikke for sig. Større Værdi har Formodningen om, at Platon i Aristophanes's Tale — som jo følger lige efter Lægen Eryximachos's — karikerer Tidens medicinske Lærdomme; navnlig henviser han til den Lære om Oprindelsen til de menneskelige Kjøn, som fremsættes i Hippokrates's Skrift *περὶ διαίτης*. Angaaende Problemet om det indbyrdes Forhold mellem Talerne har han mange gode Bemærkninger. I Modsætning til de tidligere Udgivere betoner han med Rette stærkt, at Sokrates's Tale ikke bør opfattes som et almindeligt Led i Rækken af Talerne, saaledes at f. Ex. alle sex Taler om Eros ordnes sammen i tre Grupper paa hver to Taler, men bør sees i Modsætning til alle de tidligere. Endvidere gjør han omhyggeligt Rede for Forholdet mellem de enkelte Bemærkninger i Sokrates's Tale og de foregaaende Taler, saa at det gjennem Opstilling af mangfoldige

Parallelsteder gjøres tydeligt, hvilke Dele af de tidligere Talers Udviklinger Platon lader Sokrates godkjende, og hvilke han lader ham korrigere. Paa samme Maade belyses ogsaa Forholdet mellem Alkibiades's Tale og de foregaaende Taler. Resultatet bliver den Proportion, at de fem første Taler forholde sig til Sokrates's Tale ligesom Alkibiades til Sokrates's Person. At der i Alkibiades's Skildring af Sokrates gjenfindes mange Træk af Sokrates's Skildring af Eros, har allerede Hug bemærket.

Udgaven er forsynet med et temmelig omfangsrigt kritisk Apparat, som ikke alene indeholder Hovedhaandskrifternes — deriblandt den nylig fundne Oxyrhynchos Papyrus's — Varianter, men ogsaa talrige moderne Konjekturer. Texten betegnes af Udgiveren selv som forholdsvis konservativ, men han har ikke desto mindre optaget adskillige lidet begrundede Rettelser, deriblandt flere af sine egne, f. Ex. *ἀφροδίσιον γὰρ ὅρκον ⟨κύριον⟩ οὔ φασιν εἶναι*. (183 B), *διαφερόμενον δὲ αὖ καὶ μὴ ὁμολογεῖν ἀδυνατοῦν δυνατὸν ἁρμόσαι* (187 B, hvor Haandskrifterne i Stedet for *ἀδυνατοῦν δυνατὸν* have *ἀδύνατον*), *πότῳ* for *πόθῳ* (197 E). Af Hugs talrige Atheteser har Bury opretholdt en stor Del — i charakteristisk Modsætning til Schöne, der ubarmhjertigt har fjernet saa godt som alle Hugs kritiske Klammer.

Udgaven er i det Hele af ikke ringe Værd, om den end som sagt vil have svært ved at gjøre sig gjældende ved Siden af Hugs.

Hans Ræder.

Johannes Ilberg und *Max Wellmann*, Zwei Vorträge zur Geschichte der antiken Medizin. Særtryk af Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur. 21. Bd. Leipzig 1909, Teubner. 38 S.

De to Foredrag, som ere trykte i samme Tidsskrift og udgivne sammen i Særtryk, have fra først af været holdte for to meget forskjellige Tilhørerkredse. Ilbergs Foredrag, «Die Erforschung der griechischen Heilkunde», blev holdt paa den historiske Kongres i Berlin i August 1908, og Wellmanns Foredrag, «Asklepiades aus Bithynien von einem herrschenden Vorurteil befreit», blev holdt i den følgende Maaned paa et Møde af Naturforskere og Læger i Cöln. Men begge Forfattere have, hver overfor sin Tilhørerkreds, sat sig til Formaal at paavise Nødvendigheden af et Samarbejde mellem Philologer og Læger ved Udforskningen af den antike Lægevidenskab. Ilberg taler navnlig om den planlagte Udgave af de græske Medicineres Værker (smlgn. Bind XVIII S. 67). Han fremhæver, at der af en stor Del af

denne omfangsrige Litteratur ikke foreligger tilforladelige Texter, og hævder, at en virkelig paalidelig Fremstilling af den antike Medicins Historie ikke kan gives, før dette Savn er blevet afhjulpet. Overfor Indvendinger, som ere blevne rejste imod hans Paastande, holder han fast ved, at Studiet af den antike Medicin nødvendigvis maa underkaste sig de Regler for historisk Kildeforskning, som navnlig den græske og romerske Philologi har udviklet, og at Philologien følgelig i ethvert Tilfælde maa have Lov at tale det første Ord, selv om det ikke bliver den, der siger det sidste.

Wellmanns Foredrag er af et mere specielt Indhold. Han gjør først opmærksom paa den nøje Forbindelse, hvori den græske Lægevidenskab stod med Philosophien, men ved Siden deraf paapeger han, at mærkeligt nok den atomistiske Philosophi i forholdsvis ringe Grad har paavirket de antike Læger. Man har hidtil sædvanlig ment, at Asklepiades fra Prusa, som levede og virkede i Rom i Begyndelsen af det 1ste Aarh. f. Chr., var den første Atomistiker blandt Lægerne; men Wellmann paaviser nu, at der allerede tidligere, i den alexandrinske Tid, har været en lignende Retning fremme. Særlig behandler han dog Asklepiades, der sædvanlig paa Grundlag af den ilde Behandling, han maa lide af Plinius, opfattes som en Humbugmager. Han sammenstiller, hvad der er overleveret saavel om hans theoretiske System, der er helt atomistisk, som om hans Praxis, der væsentlig var af diætetisk Art og indskrænkede Brugen af de kraftige Vomitiver og afførende Midler, som ellers var saa yndede. I begge Henseender traadte Asklepiades i Opposition til de herskende Meninger, men selv om han gjorde et stærkt Indtryk paa sin Samtid, tabte Virkningerne af hans Optræden sig snart. Men han repræsenterer den Forbindelse af Aandsvidenskab og Naturvidenskab, som var almindeligere i Fortiden end i Nutiden, men som netop er en Betingelse for Studiet af den antike Lægevidenskab og maaske ogsaa kan blive en Frugt af det.

Hans Ræder.

Sancti Aurelii Augustini Episcopi de civitate Dei libri XXII, tertium recognovit *B. Dombart.* Vol. I—II. Leipzig 1909 og 1905, Teubner. XXXIII + 599 og XVI + 635 S.

Siden 2det Oplag af Dombarts Udgave af Augustins *De civitate Dei* udkom (1ste Bd. 1877, 2det Bd. 1892), er Hoffmanns Udgave i Wienerakademiets Samling fremkommet, ved hvilken det kritiske Grundlag er blevet betydelig udvidet. Da Dombart endvidere ogsaa efter denne Udgaves Fremkomst har været i Stand til at fremdrage nyt Materiale, er det naturligt, at 3die Oplag

afviger ikke saa lidt fra 2det. Grunden til, at det nye Oplags 2det Bind er kommet først, er den, at der i dette var færre Forandringer at foretage; 1ste Bind naaede Dombart ikke selv at faa ud; det er besørget i Trykken af A. Kalb.

De civitate Dei er overleveret i adskillige gamle Haandskrifter, som dog tildels ere interpolerede. Overleveringen er forskjellig for de forskjellige Bøgers Vedkommende, og ogsaa Haandskrifternes indbyrdes Forhold er varierende, hvorfor det heller ikke endnu har været muligt med Sikkerhed at fastslaa Principperne for Udgivelsen. I Fortalen til 1ste Bind har Dombart for de to første Bøgers Vedkommende givet en Oversigt over Hovedhaandskrifternes indbyrdes Afvigelser og paa Grundlag heraf opstillet et Stemma, som rigtignok frembyder ret indviklede Forhold. Men om det gjælder ogsaa for den øvrige Del af Værket, er altsaa ganske usikkert.

Den nye Udgave afviger i det Ydre ikke synderligt fra den tidligere, da de gamle Stereotypplader ere anvendte, men naturligvis ere de fornødne Rettelser indførte i Texten, og Apparatet fremtræder i en stærkt udvidet Skikkelse. Udgaven betegner i ethvert Tilfælde et betydeligt Fremskridt fremfor den tidligere. En svær Mangel, som maaske hænger sammen med, at 2det Bind er udkommet først, er det dog, at den tidligere Udgaves Indices ere udeladte.

Hans Ræder.

Philodemi περὶ τοῦ καθ' Ὅμηρον ἀγαθοῦ βασιλέως libellus, edidit *Alexander Olivieri*. Leipzig 1909, Teubner. X + 88 S.

Blandt de herculanensiske Papyri findes Resterne af et Skrift af Philodem om det homeriske Fyrsteideal. De ere forlængst udgivne i *Volumina Herculanensia* (1844) og senere behandlede af Bücheler i Rheinisches Museum (1887). Nu har Olivieri leveret en Udgave med Benyttelse af alle de forhaandenværende Hjælpemidler, nemlig foruden Originalen nogle gamle Kopier, der for saa vidt have Betydning, som Dele af Originalen ere gaaede til Grunde efter dens Fremdragelse. De opbevarede Rester ere imidlertid saa medtagne, at det er yderst vanskeligt at danne sig en sammenhængende Forestilling om Skriftets Indhold, og hvis ikke de overordentlig talrige Homercitater, som netop i høj Grad give Skriftet dets Værd for os, hjalp med ved Rekonstruktionsforsøgene, vilde Texten fremtræde i langt mere hullet Skikkelse, end den gjør nu. Olivieri giver foruden Texten en kort Indledning, et udførligt Apparat, hvori han gjør Rede for Textens Rekonstruktion, og et *subsidium interpretationis*, ɔ: en Angivelse af Steder hos andre

Forfattere, der indeholde lignende Tanker og derfor ere af Betydning baade for Rekonstruktionen og for Fortolkningen. Udgaven sluttes med en Fortegnelse over de citerede Homersteder og et Ordregister. Udgaven tør nok betegnes som afsluttende; det vil næppe være muligt at naa synderlig videre i Fremstillingen af en læselig Text.

Hans Ræder.

Anonymi chronographia syntomos, e codice Matritensi No. 121 (nunc 4701) edidit *Adolphus Bauer*. Leipzig 1909, Teubner. XIII + 70 S.

Det Haandskrift, hvorfra Bauer har taget den af ham offentliggjorte Chronologi, stammer fra det 10de eller 11te Aarhundrede, og Chronologien selv er forfattet i Slutningen af det 9de. Forfatteren har tildels benyttet Nikephoros's noget ældre Chronologi, men tillige andre Kilder, som han ganske ukritisk har forbundet med Nikephoros's Angivelser, hvorved Systemet paa flere Punkter er kommet i Forvirring. Bauer har ved Anvendelse af forskjellig Skrift gjort Forskjel paa de Partier, der stamme fra Nikephoros, og de nævnte Tilføjelser, og han har tillige i udførlige Noter gjort Rede saavel for dette Forhold som overhovedet for Chronographens Forhold til andre lignende Værker. Arbejdet er gjort med stor Grundighed; det synes blot tvivlsomt, om virkelig et Værk af den Natur fortjener at behandles paa en saa indgaaende Maade.

Hans Ræder.

Harvard Studies in Classical Philology. Vol. XX. Cambridge Mass. 1909, Harvard University. 174 S.

Dette Bind indeholder fem Afhandlinger af meget forskjelligartet Indhold. Cl. H. Moore aftrykker en Samling latinske Indskrifter, som han har erhvervet til Harvard Universitetet. Det er mest Gravskrifter, og flere af dem have tidligere været offentliggjorte. — I en udførlig Afhandling giver C. N. Jackson en Oversigt over de Steder af græske Forfattere, som Browning hentyder til i sit Digt Aristophanes' Apology. Hans Afhandling er altsaa nærmest en Kommentar til dette Digt, som i Virkeligheden er saa spækket med klassiske Citater, at det uden en indgaaende Kommentar er uforstaaeligt. — Ch. H. Haskins udgiver efter et Haandskrift i Cambridge en middelalderlig Fortegnelse

over de Bøger, som Datidens Studenter burde kjende. Efter hans Formodning var Forfatteren Alexander Neckam (1157—1217). — Bindets vægtigste Bidrag er vel nok Ch. R. Post's Afhandling om Fremstillingen af Bevægelse i archaisk græsk Skulptur. Han viser heri ved en Gjennemgang af en Række Kunstværker, hvorledes Kunstnerne efterhaanden lærte at anskueliggjøre de fremstillede Figurers Bevægelser ved flere og fuldkomnere Midler. Han begynder med de mest primitive Værker, Reliefferne fra Assos, og ender med Parthenonskulpturerne. — Endelig fremsætter C. A. R. Sanborn en meget tiltalende Rettelse til Vitruvius II 1, 1 (*profundebant naturaliter* for *profundebantur aliter*).

Hans Ræder.

M. Tullii Ciceronis de virtutibus libri fragmenta. Collegit *Herm. Knoellinger*. Leipzig 1908, Teubner. VI + 96 ss.

Det fortælles af kirkefaderen Hieronymus, at Cicero har skrevet en egen bog om de fire dyder, og det bekræftes af grammatikeren Charisius (han kalder afhandlingen *de virtutibus*), der her har fundet det sjældne ord *neutiquam*. Et sted hos Augustinus, der også skulde pege i den retning, er værdiløst som bevis, men kan vel også undværes: sagen er vist sikker nok.

I det 15de årh. skrev en Franskmand ved navn Antoine de la Sale en bog, kaldet *La Salade,* hvoraf der findes både en trykt udgave (1521) og et håndskrevet, noget afvigende eksemplar (i Bryssel), i hvilken bog han ofte anfører et værk *de virtutibus* af en vis Tullus (*Tulles*). Nu har Werner Söderhjelm dels i *Öfversigt af Finska Vetenskaps-Societetens Förhandlingar* 1903—4, dels i en selvstændig bog, *Notes sur Antoine de la Sale et ses œuvres* (Helsingfors 1904), opkastet det spørgsmål, om det mulig skulde være Ciceros tabte værk, han citerer, ligesom han har optrykt de dele af bogen, hvor denne kilde påberåbes, foruden en lille stump af et andet værk, *La Salle,* af samme forfatter og med samme påberåbte kilde[1].

På Söderhjelms udgave som grundlag er det, at Knoellingers arbejde hviler; han tilstår selv, at han hverken har set Brysselerhåndskriftet eller udgaven af 1521. Optrykket af den Franske tekst ledsages af en Latinsk oversættelse, hvorom senere.

Stykket af *La Salade,* som er dediceret hertug Johan af Calabrien, en søn af kong René af Sicilien, handler om de dyder

[1] Desværre har jeg hverken haft lejlighed til at se Söderhjelms afhandlinger eller nogle kritikker af den, som Knoellinger anfører.

— 8 i tallet —, som kan kaste glans over fyrster. I en uhyre slæbende og kedsommelig fremstilling doceres da, at fyrsten skal være retfærdig, human, fredselskende osv., og de la Sale nævner altså her gentagne gange «Tulles» som sin kilde. At der også er ting i disse stykker, som peger hen på en senere tid end Ciceros — kristelige sentenser f. eks. — er naturligvis ikke noget bevis for, at *Tulles* ikke er = Cicero, og det opgives, at forf. andensteds i et utvivlsomt fra Cicero lånt sted ligeledes anfører *Tulles* som kilden. Kn. påstår nu, at forf. er meget omhyggelig med sine kildeangivelser — bortset fra, at navnene er mishandlede, som når Horats kaldes *Orose* — og anfører som bevis de to citater af andre oldtidsforfattere, der citeres i det optrykte uddrag. Det ene er mildest talt ikke heldigt: de la Sale anfører som lånt fra *Pollitiques* III 10 (intet forfatternavn) en bemærkning om, at smigreren ligesom slår et søm i sin herres højre øje, når denne hører på ham, og ganske rigtig står der i Arist. polit. V 9 (11) — noget helt andet. Men måské er eksemplerne hos Söderhjelm, som der henvises til, bedre.

Medens Charisius kalder Ciceros afhandling om dyderne i al ubestemthed *commentarius,* siger Hieronymus udtrykkelig, at Cicero har talt om de fire dyder *in Officiorum libris,* men tillige har skrevet *proprium librum* om dem. Dette tyder da bestemt på, at værket kun har bestået af én bog. Når derfor de la Sale citerer *le premier livre* af det, må det åbenbart vække tvivl, om han virkelig sigter til Cic. *de virt.*; for det er dog vel klart, at det ikke kan betyde «begyndelsen af bogen», som Kn. vil have.

Men Kn. føler sig sikker nok i sin tro og lader det regne med «beviser». Et kapitel anvendes på at påvise spor af Stoisk lære i de la Sales citater. Et par prøver er nok. Da han har kendt *justice* og *continence,* altså to af kardinaldyderne, kan vi gå ud fra, siger Kn., at han også har kendt de andre to (!). Når forfatteren bemærker, at den gode fyrste altid bør bede gud om kløgt og fornuft, finder Kn. heri en parallel til Stoikernes sentens, *μόνον τὸν σοφὸν βασιλέα* (!). Dette er jo ganske puerilt; men i øvrigt er det en selvfølge, at enhver drøftelse af den materie, *La Salade* behandler, må få berøringspunkter med Stoicismen, så at kapitlet er inderlig overflødigt.

Overensstemmelser med steder i de bevarede skrifter af Cicero finder Kn. naturligvis i snesevis. Man skulde dog tro, enhver kunde indsé, at når der blot tales i den blegeste almindelighed om fyrstens dyder, at han skal være retfærdig, human, ikke udsuge sine undersåtter, elske freden, sky smiger osv., uden spor af individuel farve, så er det den letteste sag af verden at finde overensstemmelser mellem alle dem, der skriver om dette æmne. Og for resten er det jo givet, at en forfatter fra det 15de årh., der skriver herom, må bygge, direkte eller indirekte, på Ciceros filosofi. Nej, tankegangen, også i de dele af værket, som Kn.

mener at kunne henføre til Cicero, er hélt igennem en mands, der lever under kongedømme og ser med undersåttens øjne.

Der nævnes i *La Salade* forskellige oplysende og advarende eksempler fra Roms historie. Om dem gælder det jo for Kn. at påvise, at de med rimelighed kan antages at stamme fra Cicero. Men medens han ellers bruger at sige, at det, at noget lignende siges andensteds hos Cicero, tyder på, at han kan have sagt det i *de virt.*, er methoden her en anden: Cicero omtaler det ikke andensteds, altså må vi antage, at de la Sale har det fra det tabte værk! Det fører naturligvis til gale resultater. Således findes beretningen om M. Claudius Marcellus og M. Valerius Laevinus, hvis det ellers er dem, forf. sigter til (det er jo nemlig ikke umiddelbart indlysende, at *Brunlauentin* er = Laevinus), både hos Livius (XXVI 35) og senere forfattere, og hvorfor skulde de la Sale eller hans hjemmelsmand ikke have den derfra? — Historien om en vis *Torqueus*, der for at kunne sende Scipio over til Afrika pålagde borgerne tunge skatter og derved vakte en sådan harme, at folket belejrede hans hus i 24 dage og tog ham til fange på Capitolium, peger måské nok hen på T. Manlius Torquatus og året 208, men er i så fald fælt omkalfatret, og det er højst usandsynligt, at Cicero skulde have en beretning så afvigende fra det, vi ellers hører. Her har de la Sale eller hans kilde vel konfunderet forskellige historier ved gengivelse efter hukommelsen. — Hvorvidt historien om Metellus og »Fabianus« (*Fabien*) kan sigte til året 57, da en Fabius og en Metellus var kurulædiler — hvad Fr. Münzer har formodet —, forekommer mig tvivlsomt; hypothesen er for svagt underbygget. Vilde de la Sale kalde disse ret ubekendte ædiler *grans senateurs de Romme et bien amez*? Og en indtrådt dyrtid skulde have bevirket, at de mistede folkets kærlighed og *furent destruis* (Kn.'s oversættelse: *honore deiecti sunt*)? Og dette skulde være ladet uomtalt i Ciceros øvrige skrifter og kun, som advarende eksempel, være nævnt i *de virtutibus*? Tro det hvem der kan! — Dyrtid skal også, ifølge *La Salade*, have bevirket, at folket vendte sig fra Pompeius og sluttede sig til Caesar, der skaffede kornforsyninger fra Campanien og Sardinien. Den fremstilling af årsagen til partigrupperingen kan Cicero da virkelig ikke være fader til.

Ganske mislykket er også Kn.'s forklaring af, hvorledes de la Sale kan lade Cicero kalde det *la seconde loy rommaine*, at fyrster og undersåtter skal stå hverandre bi, selv om livet skal sættes i vove derved (som *la premiere loy rommaine* nævnes, uden udtrykkelig påberåbelse af *Tulles*, pligten til at ofre liv og blod for sin ret og frihed).

Der synes ikke i alt dette at være noget, som virkelig peger på Ciceros tabte værk som kilde, og Kn. får næppe mange til at dele det glade håb, han på sit mærkelige Latin udtrykker saaledes: *fortasse ille codex, quem Antonius ante oculos habuit,*

nonne adhuc exstat, sed latet? Langt snarere har de la Sale eller hans hjemmelsmand ladet sig nøje med en konfus bunke af halvfordøjede skolekundskaber.

På dette spinkle grundlag opfører nu Kn. en endnu spinklere bygning. Ligesom han har søgt at råde bod på, at de forméntlige citater af Cicero ikke er gengivne i grundsproget, ved at gengive dem på Latin (!), således vil han nu dels forsøge at udskille Ciceros ord fra de la Sales egne tilføjelser, dels, siger han, at gengive dem på bedre Latin (— det kunde også tiltrænges —) «for med nogen ret at kunne kalde dem *Ciceronis fragmenta*» (!!).

For at vise mandens nøjsomhed i retning af sandsynligheds-beviser for, at det, han udgiver for fragmenter af Cic. *de virt.*, virkelig med føje kan kaldes så, kan jeg nøjes med at aftrykke det første «fragment» med tilhørende argumentation. Denne sidste lyder: «At de fire dyder har været opregnede i begyndelsen af et værk om dyderne, vil næppe nogen betvivle. Derefter har forf. sandsynligvis udviklet, hvorfor han [som Kn. mener at have dokumenteret] giver *iustitia* forrangen, medens man ellers almindelig sætter *prudentia* øverst. Derfor har jeg, da en lignende tanke læses *de officiis* I 153, også taget de enkelte udtryk (*voces*) herfra, ikke fordi jeg mener, at Cicero har brugt de samme her, men fordi jeg antager (*nobis videtur*), at han her har fremsat en sådan mening». Og derefter er «fragmentet» fiks og færdigt og lyder, som følger: *Quattuor sunt virtutes: prudentia, iustitia, continentia, fortitudo. iustitia autem in hominum commodis tuendis maxime cernitur; pertinet igitur ad societatem generis humani: ergo haec prudentiae anteponenda est.* Således komponerer man *fragmenta Ciceronis*!

Er det egentlig for stærkt et udtryk at sige humbug om en sådan benyttelse af dette skilt? Jeg mener nej og er nær ved at foretrække rygtitlen, som i al uskyldighed lyder: *M. Tullii Ciceronis collegit Herm. Knoellinger.*

Fra denne falder det naturligt at gøre overgangen til et par ord om hr. Kn.'s Latin. Mage til Latin er næppe før udgået fra B. G. Teubners forlag. Det vrimler af sproglige forsyndelser, mest vistnok i oversættelsen af *La Salade,* som på sine steder endogså er så uforståelig, at jeg, skønt jeg ikke tør rose mig af at have kendskab til det 15de årh.s Fransk, undertiden har måttet ty til den Franske tekst for at forstå Latinen. Sit leksikon har han benyttet med flid og har endog gravet så sjældne ord op som *ceteroquin* og *compluries*; det sidste har han ligefrem forelsket sig i. Noget af denne flid kunde man ønsket overført på grammatikken. Af syntaksen er navnlig det vanskelige kapitel om konjunktiv faldet ham stærkt for brystet. Ikke at han går af vejen for konjunktiver (ja, en enkelt gang, i en afhængig spørgesætning), tværtimod: han svælger i dem med en næsten pervers henrykkelse. Formlæren går det bedre med; men en form

som *humilissime* (p 11) tager sig dog ikke godt ud, og at han magter komparationen af *similis* bedre, lader sig vel desværre næppe slutte af superlativen *maxime simillimas* (p. 58).

Det er ubegribeligt, at det ansete forlag har villet udsende et sådant makværk; hvor er dets filologiske rådgiver henne?

Randers, januar 1910.

Valdemar Thoresen.

Weltsprache und Wissenschaft. Gedanken über die Einführung der internationalen Hilfssprache in die Wissenschaft von *L. Couturat,* früher Prof. an der Universität Caen, jetzt Paris; *O. Jespersen,* Prof. an der Univ. Kopenhagen; *R. Lorenz,* Prof. am eidg. Polytechnikum, Zürich; *W. Ostwald,* em. Prof. an der Univ. Leipzig; *L. Pfaundler,* Prof. an der Univ. Graz. Jena 1909, Gustav Fischer. 84 Sider. 80 Pf. (Ogsaa paa fransk hos Delagrave, 1 fr.).

Denne Bog falder i syv Kapitler, hver med sin Forfatter, samt fire smaa Bilag, og tilsigter en populærvidenskabelig Fremstilling af Videnskabens Forhold til det internationale Hjælpesprog og særlig den videnskabeligt udarbejdede Form for samme, det saakaldte *Ido*.

Behøver Videnskaben et Fællessprog?

Dette er det første Spørgsmaal, man venter besvaret af en Bog, som behandler Forholdet mellem Verdenssprog og Videnskab. Det er *Pfaundler,* som i Kap. I tager dette Spørgsmaal op; og Svaret kan ikke blive andet end et ja. Forholdene er faktisk utaalelige og bliver det mere og mere, for hver Dag der gaar. I Stedet for Latinen, den lærde Verdens tidligere Fællessprog, har man nu 3 Hovedsprog, foruden en Mængde andre, som efterhaanden rykker frem i første Linie og bliver nødvendige for den, der vil følge med, og samtidig umulige at overkomme.

Særlig tydelig træder Misæren frem paa de videnskabelige Kongresser, hvor det samlende Moment ikke er Sprogfællesskab, men Fællesskab i saglige Interesser. Naar man (som undertegnede Anmelder) har overværet en Række saadanne og følt Umuligheden af at faa sagt netop det, man vil, er det velgørende at se en Videnskabsmand som *Pfaundler* udtale ganske det samme: «Nur wenige können sich an der Debatte wirklich beteiligen. Manch wichtiger Einwand wird nicht ausgesprochen, weil man sich nicht einem Misserfolge aussetzen will, der nicht durch das Unterliegen der Sache, sondern durch das Unvermögen im Ausdrucke herbeigeführt würde» (Side 3).

Hvad har da Videnskaben gjort for at afhjælpe denne uholdbare Tilstand?

Mange Forslag er opstillet, men et positivt Skridt fra selve Videnskabens Side skete først paa de internationale Kongresser i Paris 1900, da Grundvolden blev lagt til den bekendte «Délégation pour l'adoption d'une langue auxiliaire internationale».

Som bekendt blev der af Indbyderne opstillet et bestemt Program, hvortil videnskabelige Selskaber over hele Verden blev opfordret til at slutte sig og udnævne Delegerede.

Programmet gik ud paa det ønskelige i et internationalt Hjælpesprog og Maaden, hvorpaa et saadant skulde søges valgt eller udarbejdet.

Efter at have arbejdet for Sagen i syv Aar og faaet Tilslutning til Tanken fra over 300 Foreninger og Selskaber med Tusinder af Medlemmer, deriblandt 1200 Professorer fra henimod 200 Universiteter, besluttede Delegationen at forelægge Sagen for den internationale Forening af Akademier. Denne vilde ikke selv paatage sig Opgaven, men udtalte, at Sagen burde løses i Praxis.

Delegationen nedsatte da en Komite til Sagens Gennemføring. Denne traadte sammen i Paris den 15. Oktober 1907. Dens Formand var *Ostwald,* dens Næstformand *Jespersen,* dens Sekretærer *Couturat* og *Leau.*

Den lod sig forelægge alle de gjorte Forsøg paa internationale Sprog, men fandt intet, som opfyldte de Fordringer, der maatte opstilles til et saadant. Kun *Esperanto* fandtes saavidt egnet, at det med de nødvendige Forbedringer maatte kunne bruges. Blandt de indkomne Ændringsforslag var det bedste undertegnet med Pseudonymet *Ido,* «Efterfølgeren» (samme Endelse som i «Israelido»). Dette blev lagt til Grund for Komiteens iøvrigt selvstændige Udarbejdelse af det nye Sprog, som nu har faaet Navnet *Ido* (Ido di Esperanto). (Et andet Forslag, Ilo, gik ikke igennem.)

1908 udkom de første Ordbøger og den officielle Grammatik (de tyske hos Franckh i Stuttgart, de engelske hos Pitman, de franske hos Delagrave), saa dette Aar maa vel kaldes Sprogets Fødselsaar.

I Begyndelsen af 1909 stiftede Sprogets Venner: «Uniono di l'amiki di la Linguo Internaciona», hvorefter Delegationskomiteen opløste sig.

Unionen styres af en Komite med *Ostwald* som Ærespræsident og *Pfaundler* som Præsident. Den sprogvidenskabelige Ledelse af Bevægelsen er overgivet til et Akademi med *Jespersen* som Formand og *Couturat* som Sekretær. —

Dette er i Korthed de Begivenheder, som har ført til Dannelsen af Hjælpesproget Ido, og er beskrevet af *Lorenz* i Kap. II i en kort, historisk Oversigt.

Af mere videnskabelig Interesse er de sproglige og logiske

Principper, som har været de ledende ved Dannelsen af Ido, og som er beskrevet af *Jespersen* (Kap. III) og *Couturat* (Kap. IV).

Det er *Jespersen* selv, som har givet den nøjagtige Formel for det Princip, som har været det ledende ved Dannelsen af Ido, nemlig: «Det bedste internationale Sprog er det, som byder den største Lethed for det største Antal Mennesker».

Formlen afgrænser ikke ganske Opgaven; thi ingen vil finde paa at lave et Fællessprog for Folkeslag, som intet fælles har i Sprog og Kultur. Men indenfor samme Sprogæt, in casu vor egen, vil den opstillede Formel være den, der nærmest svarer til den kulturelle Trang.

For *Bogstavernes* Vedkommende har det opstillede ledende Princip ført til Forkastelsen af de diakritiske Tegn, som Zamenhof benyttede i Esperanto i saa altfor stor Udstrækning.

For *Lydene* har Princippet ført til, at man kun har valgt saadanne som med nogenlunde Lethed kan udtales af de paagældende Folkeslag.

For *Ordroddernes* Vedkommende fører Formlen direkte til Princippet om den størst mulige Internationalitet, et Princip, som først er opstillet for Kunstsproget Idiom neutral, men ikke helt korrekt gennemført.

For *Grammatikken* er Internationaliteten vanskeligere at opnaa, da hvert Sprog gaar sin Vej. Men Hovedprincippet maa alligevel haves for Øje: at Sproget kan blive saa let som muligt for det størst mulige Antal Mennesker.

Til Slutning giver Jespersen en Kritik af Esperanto. Dette kan være berettiget, da Ido er bygget paa Esperanto, men da Idiom Neutral i hvert Fald paa enkelte Punkter regnes for at staa over Esperanto, vilde en Udvidelse af Kritikken været ønskelig.

Hvor langt Ido er naaet med Hensyn til Internationalitet i Sammenligning med Esperanto, vil ses af følgende Oversigt over det Antal nationale Rødder, som de to Sprog indeholder:

	Esperanto	Ido
franske:	83 %	91 %
italienske:	76 %	83 %
spanske:	71 %	79 %
engelske:	71 %	79 %
tyske:	59 %	61 %
russiske:	48 %	52 %

I Kap. IV skriver *Couturat* om Anvendelsen af Logiken paa det internationale Sprog.

Forfatteren begynder med at nævne, hvor lidt Sproget er studeret fra den psykologiske og logiske Side. Dette Studium bliver ganske særlig let og interessant ved Kunstsprogene, der sammensættes af uforanderlige Dele (Stammer, Affixer og Bøjningsendelser). Disse uforanderlige Dele kaldes *Morfemer*, og

der maa (som *Ostwald* først har udtalt) være et eentydigt gensidigt Forhold mellem Begreberne og de Morfemer, hvorved de udtrykkes.

Fremstillingen er særdeles interessant, men vilde maaske yderligere have vundet, om Forf. (fra et andet af sine Værker) havde optaget og vist Morfemernes Rolle gennem matematiske Formler, som anvendt af *Peano* i Udviklingen af hans «Latino sine flexione» (1903).

For Videnskaben er baade Internationaliteten i Udtrykkene og den logiske Bygning af Sproget af største Betydning. Da bægge Dele er lagt til Grund for Ido, bliver dette Sprog, som nærmere udviklet af *Lorenz* i Kap. V, særlig egnet for Videnskaben.

Spørger man nu, hvorvidt det i Praxis er lykkedes at gennemføre de gode, videnskabelige Principper, hvorpaa Ido er bygget, da maa man sige, at der endnu mangler noget her og der. Saaledes findes der ikke faa latinske Smaaord (apud, nam, sed, tamen osv.), som bør ombyttes med internationale (eller nationale) Udtryk, om dertil egnede kan findes. Utvivlsomt vil der ogsaa paa andre Punkter blive Ting at ændre. Dertil kommer de Tilføjelser, som Trangen til internationale Udtryk i de forskellige Fag efterhaanden vil gøre nødvendige.

Sproget er altsaa ikke færdigt og giver sig heller ikke ud for at være det

Det Spørgsmaal opstaar da naturligt, om Videnskaben ikke bør vente til Sproget er færdigt eller mere færdigt end i Øjeblikket.

Dette Spørgsmaal kunde jeg, som Ven af Sproget, have ønsket ganske anderledes grundig behandlet og imødegaaet, end sket er i «Weltsprache und Wissenschaft». Det er nemlig en Hovedindvending, som bliver staaende, selv om Idos Overlegenhed over ethvert andet Kunstsprog fastslaas og indrømmes.

Der synes her at være nogen Tilbøjelighed blandt Sprogets Ledere til at fremstille Sandsynligheden af større fremtidige Forandringer som saa lille som muligt.

Det kan være, og jeg anser det for rimeligt, at der ikke vil blive store Forandringer efter den grundige Revision, hvorved Esperanto omdannedes til Ido. Men jeg betragter det ikke som væsenligt. Hovedsagen er, at alle vilkaarlige Forandringer er umuliggjorte, saa der kun kan være Tale om Forbedringer, som vil gøre Sproget lettere, samt Tilføjelsen af de tekniske Udtryk, som efterhaanden vil blive nødvendige.

Videnskaben tiltrænger et internationalt Hjælpesprog og har selv gjort Skridt til at afhjælpe Manglen. Men at udsætte Brugen af det ny Hjælpesprog, fordi det efterhaanden vil kunne forbedres, synes der liden Grund til, og dette Forhold kunde godt være fremhævet mere, end sket er. —

Et vigtigt Fællesemne for Videnskab og Verdenssprog er «Den videnskabelige Nomenklatur», som er behandlet af *Ostwald* i Kap. VI.

Forf. begynder med at nævne, hvordan der i visse Fag, navnlig Kemi og Mathematik, findes et saa udviklet System af internationale Tegn, at man kan skrive hele Afhandlinger udelukkende dermed og finde Forstaaere overalt.

Ogsaa de sproglige Udtryk er delvis internationale, men der mangler meget endnu, og navnlig lider Videnskaben ved, at mange Udtryk, som den bruger med en bestemt Definition, tillige bruges i det daglige Liv i en Betydning, som er mindre skarpt afgrænset og derfor vanskeliggør Fastholdelsen af den skarpe videnskabelige Benævnelse.

Der foreligger her en stor Opgave for det internationale Sprog: at skaffe Videnskaben bestemte og korte internationale Udtryk for de Ting og Begreber, hvormed den opererer.

Efter *Ostwalds* Mening skulde der sammenkaldes en Kommission med Fagsektioner til at udføre dette Arbejde. Jeg antager dog, at man i mange Fag ikke vil behøve et saa stort Apparat, men med nogenlunde Lethed vil kunne konstruere de nødvendige internationale Udtryk med fornøden Bistand af det derpaa beregnede sproglige Akademi. —

I Kap. VII behandler *Pfaundler* til Slutning Opøvelsen i at læse, skrive og tale Sproget og foreslaar at arbejde for dets videnskabelige Anvendelse ved Oprettelse af et internationalt Tidsskrift med Afdelinger for de forskellige Videnskabsgrene.

Jeg kan ikke ganske slutte mig til denne Tanke. Et populært Tidsskrift kan omfatte de forskellige Videnskabsgrene og vække Interesse derfor. Men et virkelig videnskabeligt Tidsskrift kan kun faa Betydning for den enkelte ved at holde sig til en bestemt Videnskab.

Snarere vilde jeg foreslaa, at Redaktionerne af de videnskabelige Tidsskrifter optog internationalt skrevne Artikler, eller skrev en Del af sit Indhold paa Hjælpesproget. Et Forsøg vilde hurtigt vise, at det meste vilde blive forstaaet strax uden særligt Studium[1].

Særlig de mindre Folkeslag bør agte paa de Midler, hvorved den hjemlige Videnskab kan gøres kendt udover Landets Grænse.

Paa dette Punkt har al nordisk Videnskab fælles Interesser, og det har derfor været mig en Glæde at modtage en Opfordring fra Redaktionen til at anmelde «Weltsprache und Wissenschaft», hvis Indhold og Ideer jeg herved anbefaler paa det bedste til det nordiske Tidsskrifts Læsekres.

Fredericia i Januar 1910. **G. Forchhammer.**

[1] De-pos ke me lernis Ido, me skribas omna mea letri ad stranjeri en ta linguo e presupozas esar komprenata.

Otto Jespersen, A Modern English Grammar on Historical Principles. Part I. Heidelberg 1909, Winter. XI + 485 sider.

Første del af Professor Jespersens store værk om nyengelsk grammatik foreligger nu som et led af det af W. Streitberg udgivne Germanische Bibliothek.

Nærværende Part I af A Modern English Grammar omhandler Sounds and Spellings.

Mere end man hidtil har været vant til er stavemåder udnyttede til at kaste lys over lydenes historie og ordenes forskellige udtalemåder. I epigrammatisk form angiver Forf. forskellen mellem Middelalderens og Nutidens stilling over for orthografien: In the Middle Ages the general tendency was towards representing the same sound in the same way, wherever it was found, while the same word was not always spelt in the same manner. Nowadays greater importance is attached to representing the same word always in the same manner, while the same sound may be differently written in different words (3).

De ældre fonetikere er i rigt omfang benyttede. For de betydeligste af disse gives straks i Introduction en ypperlig karakteristik: Skolemesteren Gill er pedant nok til at lægge etymologiske synspunkter til grund for sin stavemåde; Jones er det mere om at gøre at give nyttige staveregler end om at være fonetiker, Ellis afspejler langt fra altid i sine omskrivninger sine ældre forgængere, som han citerer. Ved omtalen af Sweet fremhæves, at denne i for høj grad støtter sig til Ellis; den samme bemærkning gælder Luick o. a.

Udgangspunktet for skildringen af de nyengelske lyd er Early Modern English.

Efter at denne periodes lyd er gennemgåede (i kap. II og III) med hensyn til udtale og oprindelse behandles i kap. IV kvantitetsforholdene, hvor navnlig afsnittet om de romanske låneord er af største interesse. Dette punkt har på en prokrustesagtig, om end lærerig måde tidligere været behandlet af Luick (og Heck) i Anglia 30 (og 29). Luicks regler led af den ikke ualmindelige svaghed, at der bl. a. var altfor mange undtagelser.

I foreliggende grammatik har man overalt den behagelige følelse, at theorien ikke har taget magten fra fakta. Først behandles de låneord, hvor trykket ikke er forandret, dernæst de ord, hvor trykket er flyttet til næstsidste vokal, endelig tre- (og fir-) stavelsesord. Til grund for opstillingerne er lagt endelydene, hvad der naturligvis er det rationelle, skønt det straks ser noget sært ud.

I kap. V behandles på en særdeles illustrativ måde Stress. Behandlingsmåden er i eminent grad typisk for værkets forfatter. Væsentlig de samme vilkår, som regulerer moderne sprog, har været virksomme i Fortiden; de love, som moderne sprogs tryktendenser opviser, benyttes derfor til at belyse de ældre sprog-

stadier. Det har været almindeligt at søge en hovedgrund (til tider også en eneste grund) til moderne trykskifte ved substantiver og verber i det gamle germanske trykskifte, der ses i ord som *'æfþunca : ofþyncan*. Det synes som om denne theori står på usikre fødder. De germanske overlevende ord, hvori skiftet illustreres, er kun få i tal (og er tildels kun lidet brugte ord), når de sammenlignes med de franske låneord, i hvilke det samme trykskifte genfindes. Prof. J.s liste over herhen hørende indfødte ord fylder én side, medens hans liste over franske ord fylder over seks sider. Dette er næppe et tilfælde. Og det er da vel også af den grund, at Forf. (5. 73), hvor han som årsag til omhandlede trykskifte foruden analogiindflydelse fra indfødte ord nævner verbalformer på trykløs endelse og verbets stilling i slutningen af sætningen, til slut siger: it seems difficult to suppose that these three reasons are quite sufficient to account for the extension of our phenomenon.

I kap. VI og VII gøres rede for the earliest changes.

Kap. VIII er viet behandlingen af the great vowel shift. Her opkastes bl. a. spørgsmålet hvor (ɔ: ikke lokalt, men med hvilke(n) lyd lydskiftet begyndte). Luick har, som bekendt, tidligere behandlet dette spørgsmål, både med hensyn til det geografiske og med hensyn til det rent lydlige, og mener at spørgsmålets løsning nok så meget må søges i de geografiske forhold. I sin i mange måder interessante Untersuchungen zur Englischen Lautgeschichte (Strassburg 1896) siger han (§ 142): . . . wenn also mit einem Wort u nur dort diphthongiert wurde, wo ọ̄ zu ū vorrückte, so ergiebt sich völlig zwingend, dass ū nur deswegen diphthongiert wurde, weil ọ̄ zu ū vorrückte und es gewissermassen aus seiner Stellung verdrängte. Jespersen går den modsatte vej og begynder med «toppen». Han siger (8. 12): after i· and u· had been diphthongized, there was nothing to hinder e· and o· from moving upwards and becoming i· and u·. Efter en sammenligning af Luicks og Jespersens argumentation forekommer det Anm. sandsynligst, at den førstnævntes er den rigtigste. Selve de ord, i hvilke Forfatteren til A Modern English Grammar refererer de to standpunkter, peger også hen til dette: i omtalen af Luicks theori siges: o· as it were drove away u·, om sin egen theori siger Forf.: after i· and u· had been diphthongized, there was nothing to hinder e· and o· from moving upwards and becoming [i·] and [u·].

Om kap. IX siger Forf. med berettiget stolthed, at han her har enjoyed the feeling of treading on virgin soil. På ikke mindre end 36 sider behandles unstressed vowels. Selv om man ved omtalen af en bog, der rummer saa meget udmærket nyt, undser sig ved at fremdrage enkelte punkter, kan Anm. dog ikke undlade særlig at fremhæve den glimrende bevisførelse for at a· er langt ældre end man hidtil almindeligt har troet. Wyld f. eks. i The

Historical Study of the Mother Tongue (London 1906) siger (side 74): It is curious to reflect that during part of the eighteenth century the sound (ā) did not exist in the standart dialect of English. Foreign words, introduced during this period, which contained (ā) in the language from which they were borrowed, still retain the sound (ɔ̄), which was then substituted for the original (ā); thus *brandy-pawnee* = [pɔ̄ni], Scrt. *pāni*, 'water'; and the place-names *Cabul* (Kɔ̄bul) for *Kābul*, and *Cawnpore* (Kɔ́npɔ̄[ə]). Disse wyldske støtte-beviser er ikke tvingende. Langt snarere må man, efter min mening, i nævnte ord se forsøg på med inadequate midler at gengive et fremmed sprogs lyd. Det samme fænomen ses f. eks. også i formerne: *backsheesh, bakhshish, buckshish* og *buxees* for det persiske ord *bakhshīsh* (foræring).

Ved bevisførelsen for a·'s ælde kommer så slående frem dens ophavsmands evne til hvad — mutatis mutandis — Lady Macbeth bebrejder sin husbond manglen på evne til, — to catch the nearest way.

I kap. XI og XII skildres 17. århundredes ændringer. Særlig interessant er begrundelsen (11. 42) af den af Professoren antagne ælde af diftongen (eller rettere glidelyden) i ā, udtalt [ei]. Overordentlig praktisk nyttig er redegørelsen for udtalen af sj; kun kunde man ønske at få Forfatterens stilling at høre til Stoffel-Dams vokalbortfaldstheori, som vel har nogen støtte i indskudt *i*, f. eks. i ordet *champaign*, tidligere også: *champion*.

I XIII kapitel, der gennemgår 18. århundredes ændringer, gives blandt andet på 16 sider en udmærket skildring af *r* og denne lyds indvirken på omgivelserne.

XIV. og XV. kapitel behandler de nyengelske lyd, både fra et fonetisk og fra et historisk synspunkt.

Slutningskapitlet rummer bl. a. nogle lærerige opstillinger af moderne ord, der kun ved en enkelt lyd skiller sig fra hinanden. Her har Professor Jespersen afstukket grænser for Fremtidens lydsammenfald.

Et omhyggeligt register slutter bogen.

Det første, så vel som det varige indtryk, man får af dette for engelsk Filologi så betydningsfulde værk er af en rigdom af belæring. Når man får bogen lidt på afstand, arbejder sig frem indtrykket af bogens ånd, der er så lidet brovtende, så stærkt ensartet, så fuldt ud ærlig.

På et par punkter står det for Anm. som om der kan rejses tvivl om Forfatterens standpunkt er rigtigt.

9. 224 forklares formerne *baccy, tater* som opståede af de vokalreducerede former [tbækou], [pteitou]. Snarere kunde nævnte former forklares ≠ *bye-bye*[1] (af *good-bye*) eller ≠ *Ghetto* (? af

[1] Fordoblingen i *bye-bye* er også under indflydelse af følelsesbetonet tale; jvf. nyengelske udtryk som *goody goody, baddy-baddy*.

borghetto). I familiær, spøgende eller skødesløs tale nøjes man ofte med sidste bestanddel af et ord, når denne er tilstrækkelig «illustrativ», enten i sig selv eller på grund af omstændighederne. På Dansk har vi på samme måde: *at bakke* (= ryge tobak). Efter Anmælderens skøn er det også familiært sprog, med dets ofte karakteristiske bredde, der har fremkaldt udtryk som *nice and warm*, som Anm. altså i den henseende vil sætte på linje med det velkendte fænomen, at daglig tale foretrækker omskrivning for unødvendig relativsætning.

2. 624 slutning forklares *dost?*[1] for *dost thou?* som a purely phonetic process. Det er vel sandsynligt, at dette thou-bortfald er fremhjulpet på forskellig måde: 1) ved situationen; ligesom man gerne udelader pronominet i 2. pers. imper., fordi der ikke kan tvivles om, hvem der tales til, vil man af samme grund i spørgesætning kunne udelade pronominet. Jvf. sådanne nyeng. udtryk som: *Have some beer? See?* osv.; 2) *-st* var en meget «prægnant» endelse ɔ: bar i sig selv tilstrækkelig tydelig angivelse af personen: *I, he, we, you, they had*, men: *thou hadst*; *I, we, you, they come*, men: *thou comest* osv.

Findes i skrivemåden reminiscenser om den postulerede sammendragning i noget stort omfang: *dost thou* < *dost te* < *doste?*[2]

Formen *art* og lignende med udeladt thou findes også uden for spørgesætninger, ganske vist med et thou noget tidligere. Således hedder det i Lady Macbeth's berømte monolog i 1. akt: thou wouldst be great; *art* not without ambition, but without the illness should attend it: what thou wouldst highly, that wouldst thou holily; *wouldst* not play false, and yet *wouldst* wrongly win.

Lige så vel som et forangående thou her kan fungere som subjekt for de thou-løse former, kan et i situationen liggende thou gøre det.

Til sidst blot et par andre punkter.

6. 46 under punkt second kunde indskydes: *hards, hurds*, hvor a-vokalen (efter NED) repræsenterer nordengelsk dialekt, medens u-formen afspejler vestengelsk og den sydlige mellemengelske dialekt. Har man ikke på Fransk haft vaklen mellem -er- og -ar-: *merchant, marchand*?

Med spørgsmålstegn forklares 7.·4 *dam* i Meredith: Evan Harrington 134 som stående for *damned*. Den samme brug foreligger i Vanity Fair (Macmillan 1907), side 458: Lords, indeed! — why, at one of her swarreys I saw one of 'em speak to a *dam* fiddler — a fellar I despise; ligl. med tilsat n: a damn sight too kind (Hobbes: Serious Wooing Tauchn. 149), all this damn silly cant (ibd. 176).

---

[1] *canst* o. a. kan optræde på samme måde.
[2] På simpelt Tysk siges hyppigt: *siehste* for *siehst du*.

7. 7 omtales det hyppige indskud af *p* efter *m*, når konsonant følger. Jeg har hørt en skotsk professor anbefale udenlandske elever at sige [fiftþ], tilføjende at mange gjorde det og han selv fandt det bekvemmest.

9. 221 ansættes tvivlende folkelig etymologiseren ved *husband*. Jeg har hørt en Exeter Hall prædikant sige om en fordrukken ægtemand: et dejligt «*band*», han som opløser sit hjems lykke.

Til omtalen af stavemåden *dyeing* i 3. 138 kunde føjes at verbalsubstantivet (? særlig ved sammensætning) ofte staves uden e: Remodelling and *Re-dying* of Ladies Own Furs Undertaken (avertissement på bindet af Fortnightly, Febr. 1910).

Når man så tidlig som begyndelsen af 16. årh. har *partlet* for *patlet*, er det muligt at her foreligger en afspejling af det af Prof. Jespersen omtalte svund af *r* (7 79). Derimod i *brocardo* og ***brocade*** foreligger vel forskellig endelse.

I forhold til størrelsen af A Modern English Grammar er det et ringe antal forgængere dens Forfatter citerer. Hemmeligheden er vel for en stor del den at kilderne selv i så overordentlig stor grad er direkte benyttede.

Med A Modern English Grammar har engelsk Filologi fået et nyt hovedværk.

Birkerød i Marts 1910. **N. Bøgholm.**

Daniel Jones, The Pronunciation of English, Phonetics and Phonetic Transcriptions. Cambridge 1909, University Press. Pp. XVIII + 153.

Clearness, sobriety, and practicality are the distinguishing features of the book under review.

The first half of it gives a lucid and thoroughly scholarly analysis of English speech-sounds. Not only the normal, 'standard' sounds are treated, but also the more important variations from the recognized types are registered. In a few words the author is able to define the territorial extension of the different anomalous sounds recorded by him.

Every student of English, who has at all paid any attention to English pronunciation — as heard in different parts of the country — has been struck by the comparatively frequent occurrences of 'glottal catch'. Mr. Jones, no doubt correctly, stamps the phenomenon as peculiar to the dialects, whereas it but seldom appears in Standard English, although it may be met with even there (§ 49).

A most knotty point in English phonetics is the analysis of open vowels, as to the degree of tenseness or laxity with which

they are pronounced. Mr. J. cuts the Gordian knot by only applying the terms tense and lax in the case of closed and half-closed vowels. He mentions a very easy way of ascertaining the articulation in this respect, namely by placing the finger on the throat between the larynx and the chin.

Phonetic theory is often of the greatest practical importance for clearing up passages in English authors that without the help of some theoretical knowledge would be imcomprehensible. For instance Jerome K. Jerome writes in his Three Men in a Boat: Wasermarrer, which strange compound stands for: what is the matter. The latter half of it finds its explanation in Jones's book § 35.

It is a matter of course that the practical teacher will mostly interest himself about the phonetic transcripts of the different words given in this book. Sometimes, however, these are open to doubt: e. g. the pronunciation of nephew as [nefju] is given as dialectal. The same is the case with the pronunciation [iʃu] for [isju]; while [klouz] for [klouðz] is termed old-fashioned.

The other half of Jones's book comprises transcribed texts. Four different styles of pronunciation are represented: The Careful Conversational Style, The Rapid Conversational Style, The Declamatory Style, and what may be called The Individual Style i. e. Styles of Pronunciation of Particular Speakers.

The book winds up with a specimen of the London dialect, as reflected in Pett Ridge's 'London'.

If it may be truly said that the list of sins of commission is nil, practically the same verdict may be given as to sins of omission.

If anything, we might have looked for some reference to the pronunciation [bo·ld] for [boild] in § 145, where oi is treated of.

Besides the vulgar verb *ast*, mentioned in § 43 occurs a by-form *as* which owes its origin to the colloquial imperfect: *ast*.

Birkerød, Dec. 14th, 1909. **N. Bøgholm.**

Platons ausgewählte Schriften für den Schulgebrauch erklärt von *Christian Cron* und *Julius Deuschle*. Zweiter Teil: Gorgias, 5. Aufl. neu bearbeitet von *Wilhelm Nestle*. Leipzig und Berlin 1909, Teubner. VI + 194 SS. 8vo.

Ved gymnasieundervisningen her i landet vil den foreliggende bog næppe finde anvendelse; derimod kan det for yngre filologiske studerende — om sådanne ellers endnu findes i disse banausiske tider — såvelsom for græsklærere være af betydning at have en

kort og overskuelig commentar til *Gorgias*, der foruden at være et af Platons vigtigste tillige hører til hans lettere tilgængelige værker. Udgiveren er gået grundigt tilværks, idet han ikke blot har revideret teksten og fuldstændigt omarbejdet hele commentaren men også har skrevet en helt ny indledning; dog er forandringerne ingenlunde alle forbedringer. Det siden Crons udgave fremkomne kritiske materiale, navnlig Burnets udgave, er naturligvis benyttet ved revisionen, men udgiverens iudicium synes af og til underlig tilfældigt; således er det ufatteligt, hvorfor han p. 465 a lader Cornarius' ikke synderlig heldige coniectur stå i teksten, da han dog selv indrømmer, at de bedste håndskrifters læsemåde, som støttes af Philodemus og ret beset også af Aristides, «auch einen guten Sinn gibt». Her går Nestle imod Burnet, som han derimod på flere steder følger i optagelsen af unødvendige og tvivlsomme ændringer.

Commentaren, der ved en udgave som denne er det vigtigste, er grundigt omarbejdet, en del nyt er tilføjet og meget af det gamle skåret bort: på adskillige punkter er der også herved opnået noget større fasthed og klarhed i fremhævelsen af det væsentlige, men netop i denne henseende lades man dog altfor ofte i stikken; gang efter gang savnes præcis forklaring af det sproglige udtryk og dets anvendelse, og dobbelt bund i vendinger og repliker undgår ofte helt commentatorens opmærksomhed. Således er punctum saliens i dialogens første replikskifte med de to ordsproglige vendinger slet ikke fremhævet; allerede de nyplatoniske fortolkere har dog, som den bevarede Olympiodor-commentar viser, følt og forstået den fine ironi i Sokrates' svar på Kallikles' hilsen; det fra Gerckes commentar hentede Shakespeare-citat vilde, selv om det virkelig var parallelt med det græske udtryk, hvad det slet ikke er, kun kunne tjene til at vise udgiverens belæsthed, ikke i mindste måde til tekstens fortolkning. Også med anførelse af parallele udtryk af græske forfattere skulde være anvendt større sparsommelighed; kun virkelig oplysende paralleler bør anføres og da hele stedet, ikke blot en henvisning til en bog, som i hvert fald skolediscipelen næppe har ved hånden. Lange forklaringer som den om *πεττευτική* (p. 450 d) eller den om *σκολιόν* (p. 451 e) og andre lignende hører slet ikke hjemme her; ikke blot er det forkert at meddele en hel del lærdom, som man selv siger er usikker og som altså blot forvirrer eleven, men da al den til forståelsen nødvendige viden om den historiske baggrund dog alligevel ikke kan gives her, får det hele et broget og tilfældigt præg; i skolen bliver det dog lærerens sag at give sådanne meddelelser og den studerende ved at finde det i håndbøgerne over historie og antikviteter.

Den ny indledning, udgiveren har skrevet, er i forhold til bogens bestemmelse ret omfattende og vidtløftig. Det første afsnit, der behandler sophistiken i almindelighed, er det magreste;

af den dybere historiske sammenhæng, betingelserne for og den naturlige udvikling af den nye åndsretning, af dens særpræg og af Sokrates' og Platons forhold til den får man vel nogen men ikke fuld og klar forståelse; de talrige enkeltheder væves ikke sammen til noget billede. Afsnittet om den historiske Gorgias er noget bedre; de bevarede stykker af Gorgias' skrifter er optrykt og anbefales til brug ved undervisningen jævnsides med læsningen af dialogen; udbyttet heraf vil dog vist være tvivlsomt, da sansen for stilnuancer vel i almindelighed næppe er synderlig stærkt udviklet hos skoledisciple Endelig gives en kort oversigt over dialogens indhold; nogen dybere analyse er det ikke, og det siges ligefrem, at det overlades læreren at give den detaillerede disposition; dette er en fejl. For begynderen, der bevæger sig langsomt afsted, har det stor betydning altid at have en udførlig disposition over hele samtalens udvikling ved hånden. Mere passende kunde udgiveren have overladt lærerne ad libitum at producere den lyriske rhetorik over værkets herligheder; læseren eller eleven skal om muligt ledes til forståelse og derved til ret vurdering af den tankeverden, der møder ham; man skal ikke begynde med at slå fast, at dette skal beundres.

Odense, marts 1910.

William Norvin.

August Köster, Das Pelargikon. Untersuchungen zur ältesten Befestigung der Akropolis von Athen. (Zur Kunstgeschichte des Auslandes. Heft 71.) Strassburg 1909, Heitz. 42 S. und 6 Taf. 3 M. 50.

Der Verfasser dieser kleinen Abhandlung polemisiert gegen die Ansicht, dass das Pelargikon mit dem Enneapylon einen Teil der ältesten, athenischen Burgbefestigung gebildet hätte. Sonst folgt nämlich die älteste Burgmauer überall dem oberen Rand des Felsens und windet sich infolgedessen aus und ein; der Mauerfuss bleibt immer in derselben Höhe und geht niemals in die Tiefe, weil die Defensivstärke einer Festung damaliger Zeit fast ausschliesslich auf der Schwierigkeit beruhte, von aussen an den Mauerfuss heranzukommen. Diesem Prinzip würde ein Werk wie das Enneapylon, das einen grossen Teil des westlichen Abhanges einschloss, widerstreiten, und Köster behauptet nun, dass die ursprüngliche Westmauer tatsächlich dem Felsenrand folgte, und dass damals von der Westseite her überhaupt kein Aufgang zu der Akropolis wäre. Die einzigen Aufgänge zu der Burg wären, nach Kösters Aussage, die beiden an der Nordseite, der eine an der Klepsydra, der andere östlich vom Erechtheion. Für diese

Behauptungen ist freilich das Beweismaterial etwas dürftig. Der ursprüngliche Verlauf der westlichen Mauer ist keineswegs sicher ermittelt, und Köster hätte uns hier zur Stütze seiner Behauptung genaue Masse und Abbildungen der Spuren am Felsen geben sollen. Ebenso ist es wenig glaublich, und auch blosse Hypothese, dass man in der ältesten Königszeit sich mit den engen und steilen Stegen an der Nordseite begnügt hätte: die athenischen Könige fuhren wohl auch zu Wagen aus ihren Burgen hinaus, wie die Herrscher der argivischen Ebene; das wäre aber an der Nordseite der Akropolis nicht möglich. Köster giebt selbst zu, dass das Neuntorwerk der historischen Zeit, etwa der Zeit der Pisistratiden, nicht angehören kann. Unsere ältesten, litterarischen Quellen schreiben es den Pelasgern und der Urzeit zu, und dazu kommt noch die Verknüpfung dieses Bauwerkes mit der Geschichte Kylons: vor den neun Toren wurden die Anhänger Kylons niedergemetzelt und später das Kyloneion errichtet. Deshalb versetzt auch Köster das Pelargikon und das Enneapylon in die heroische Zeit, ins zweite Jahrtausend. Dann ist es aber etwas kühn bei dem dürftigen Material einen grossen Umbau schon damals anzunehmen und für die behauptete ältere Anlage sich so sehr auf die Prinzipien der Verteidigung der Festungen damaliger Zeit zu berufen, Prinzipien, welche innerhalb derselben Periode bei der Anlage des Enneapylon wieder aufgehoben worden wären. Ich kann ferner keineswegs zugeben, dass es aus der Beschreibung Herodots von der Einnahme der Burg durch die Perser hervorgehe, dass damals die Vormauer des Pelargikon mit dem Neuntorwerk zerstört und die Burg wiederum nur von der urältesten westlichen Ringmauer umschlossen wäre. Wir wissen ja überhaupt gar nichts sicheres von der Lage des Pelargikon, welches Doerpfeld, freilich auch ohne zwingenden Beweis, auf die Südseite der Akropolis verlegt.

In dem folgenden Kapitel stellt Köster die Behauptung auf, dass man schon im V. Jahrh., nach den Perserkriegen, die Akropolis als Festung ganz aufgegeben habe, weil sie nur einer geringen Anzahl von Menschen Schutz gewähren konnte. Es ist ja wahr, dass die Verteidigung der Einwohner Athens damals allein der themistokleischen Mauer zufiel. Aber oben auf der Akropolis lagen doch grosse Tempel mit ihren Schätzen, und die verlangten eine besondere Befestigung, um nicht jedem beliebigen Bandenführer in die Hände zu fallen. Die Bedeutung der Akropolisfestung geht aus der Lysistrata des Aristophanes genügend klar hervor. Und wie sollte man sonst die Sorgfalt erklären, mit der die zerstörte Nordmauer wiederhergestellt wurde? Oder den Bau der Nikebastion, der auf der anderen Seite sicher eine ebenso schwere Bastion entsprach, über deren Lage wir freilich gar nichts wissen. Der Niketempel ist eine spätere Zutat und verdankt dem Neid der Priesterschaft seine Entstehung; er kann

also nur beweisen, dass in diesem Falle andere Rücksichten als die fortifikatorischen überwogen haben. Auch während des ganzen Mittelalters und weit in die Neuzeit hinein ist die Akropolis eine Festung geblieben.

Das Wertvollste an der Kösterschen Abhandlung ist fast der Anhang mit einer Besprechung der berühmten Thukydidesstelle II 15. Scharf wendet Köster sich gegen die Irrtümer Doerpfelds, der die grossen Heiligtümer auf die Nordseite verlegen möchte. Besonders schwach ist die Beweisführung Doerpfelds für sein Olympieion der Nordseite. Doerpfeld stützt sich allein auf eine Stelle bei Strabo (IX 404), aber dass Strabo von dem Olympieion im Ilissostale spricht, geht ganz deutlich aus einer anderen, benachbarten Stelle (IX 396) hervor. Beachtenswert bleibt es meines Erachtens auch, dass Deukalion, der Gründer des ältesten, olympischen Zeustempels, der Sage nach hier unten neben dem grossen Olympieion begraben lag (Paus. I 18, 8). Hier zeigte man sein Grab, und es ist doch natürlich auch hier das urälteste Olympieion zu suchen, besonders da ein Olympieion am Nordabhang der Akropolis nie erwiesen worden ist.

Aehnlich liegt der Fall beim Pythion; obwohl eine pythische Apollonhöhle am Nordabhange gesichert ist, ist es doch natürlicher an das uralte Heiligtum unten am Ilissos zu denken, wo Peisistratos im Temenos einen Altar weihte (Thuk. VI 54), der jetzt wieder aufgefunden ist (Judeich: Topographie von Athen S. 344). Wie Köster glaube ich ferner, dass Doerpfeld das wirkliche Dionysion *ἐν Λίμναις* im Westen von der Akropolis gefunden hat. Zwischen dem westlich gelegenen Dionysion und dem ebenso östlich von der Akropolis gelegenen Olympieion ziehen sich die uralten Heiligtümer hin und sind, wie die Worte des Thukydides verlangen, am ehesten gegen den Südabhang hin gelagert. Das ist besonders bei dem Heiligtum der Gē der Fall, wenn man darunter mit Petersen (Rhein. Mus. 1907 S. 539) an dasjenige der Gē Kurotrophos denkt. Das lag nämlich nach Pausanias unmittelbar vor dem westlichen Eingang der Akropolis, und wie die Beschreibung zeigt (I 22), kommt Pausanias gerade vom Asklepieion und folgt dem Weg, der von der Südseite der Akropolis her zu dem Eingang an der Westseite hinaufführt. Hier, und nicht an der Nordwestseite muss die Stelle dieses Heiligtumes gesucht werden.

Frederik Poulsen.

Diedrich Fimmen, Zeit und Dauer der kretisch-mykenischen Kultur. Leipzig & Berlin 1909, Teubner. 104 S. und eine Uebersichtstafel.

Das kleine, vorzügliche Buch ist als Dissertationsschrift an der Universität Freiburg erschienen und steht in jeder Beziehung hoch über den gewöhnlichen deutschen Doktorarbeiten.

In der Einleitung werden zunächst die Quellen des Altertums für die Zeitbestimmung der griechischen Urzeit geprüft und als völlig wertlos erwiesen. Schliemann glaubte bei seinen mykenischen Ausgrabungen auf diese alten Zeugnisse sicher bauen zu können, und noch immer versucht sein Nachfolger Doerpfeld sie als geschichtliche Ueberlieferung in seiner Polemik zu verwenden. Erst Furtwängler und Loeschcke haben die Beziehungen der mykenischen Funde zu denen Aegyptens als die sicherste Grundlage für die Beurteilung und die Chronologie dieser Zeit nachgewiesen. Nach ihnen haben Petrie, Tsuntas, Reisch, Hall, Evans, v. Bissing und neuerdings Eduard Meyer viel neues Material, sowohl ägyptisches als auch mykenisches, zur chronologischen Fixierung der Reihenfolge der Fundschichten herangezogen. Es gilt dabei folgende Tatsachen zu ermitteln: 1) die Folge der Fundschichten der kretischen Ausgrabungen und ihr Verhältnis zu den Perioden der festländischen, mykenischen Kultur; 2) die kretisch-mykenischen Funde an datierbaren Fundstellen Aegyptens; 3) die datierbaren ägyptischen Einzelfunde in kretisch-mykenischen Fundschichten. Diese Fragen werden nun in drei Kapiteln genau und gewissenhaft behandelt, in zwei anderen die datierbaren geschichtlichen und künstlerischen Beziehungen zwischen Kreta und Aegypten besprochen. Endlich fasst ein abschliessendes Kapitel mit einer in deutschen Abhandlungen seltenen Uebersichtlichkeit und Klarheit die Hauptergebnisse nochmals zusammen, und eine angefügte synchronistische Tabelle erleichtert den Ueberblick.

Natürlich giebt es hin und wieder etwas, das man anders auffassen möchte. So glaube ich, dass Jolles die Ansicht von Tsuntas, nach der die neolitische Kultur Thessaliens noch dem vierten Jahrtausend angehört hätte, mit Recht verworfen und dieselbe Ende des dritten Jahrtausends angesetzt hat (Arch. Anz. 1909 S. 406). Dagegen hat Fimmen durch eine hübsche Reihe von Beispielen erwiesen, dass man nicht, wie Evans glaubt, mit ägyptischen Steingefässen die neolitischen Schichten von Knossos datieren darf.

Ich kann Fimmen nicht zustimmen, wenn er bei der Ausbildung der ägyptischen Lilie an eine Einwirkung kretischer Pflanzenornamentik glaubt (S. 94 f.). Die Entwickelung dieses ägyptischen Motivs verläuft ganz langsam und organisch, und es ist durchaus ägyptische Eigenart, wenn die grossen Eckblätter zuerst stark nach aussen biegen, um dann spiralartig aufgerollt zu werden.

Die Kreter haben vielmehr das Motiv einfach übernommen. Der Verfasser hat überhaupt die Neigung derjenigen, welche selbst Aegypten nie geschaut und die Herrlichkeit ägyptischer Kunst in ihrem vollen Umfang nicht begriffen haben, den Kretern allzu viel Originalität zuzutrauen. Ganz unrichtig ist es, wenn er das Motiv zweier neben einem Pflanzenbündel einander gegenüberstehenden Böcke als ursprünglich kretisch auffasst. Es ist uralt in Aegypten und lässt sich bis in die IV. Dynastie hinein verfolgen (vgl. Maspéro, Revue de l'Art ancien et moderne 1908, II S. 31 und 38. Lepsius: Denkmaeler des alten Reiches Abt. II Bl. 108 und 111. Jolles, Arch. Jahrb. XIX 1904 S. 32—34).

Für unrichtig halte ich es ebenso, wenn Fimmen die Darstellungen mykenischer Vasen im Grabe Ramses des III. in Biban el Muluk, welche dem XII. Jahrh. angehören, als eine Wiedergabe nicht echt mykenischer Ware, sondern späterer, ägyptischer Nachahmungen erklärt. Uebrigens wären wohl solche Nachahmungen auch mit den kretisch-mykenischen Originalen gleichzeitig? Man pflegt doch nicht einem ausgestorbenen, sondern einem eben blühenden Stil nachzubilden. Fimmen darf also nicht den Schluss ziehen, dass die mykenische Kunst schon im vorausgehenden XIII. Jahrh. ihr Ende gefunden hätte.

Diese Behauptung von dem frühen Abschluss der mykenischen Kunst sucht Fimmen überall aufrecht zu erhalten. Dabei bieten ihm die Funde von Enkomi besondere Schwierigkeiten, und nur durch eine sonst in der Abhandlung nicht vorkommende Oberflächlichkeit gelingt es ihm, die Zeugnisse dieser Nekropole für ein Fortleben mykenischer Kunsttradition nach dem XII. Jahrh. zu entkräftigen. Er berücksichtigt bei seiner Prüfung nur das ägyptische, nicht das assyrische und das reiche phoenikische Material, und doch behaupten die englischen Herausgeber, dass assyrische, mit spätmykenischen Vasen in einem Grabe gefundene Siegelsteine erst dem IX. Jahrh. angehören. Ebenso wenig ist ein Versuch gemacht die stilistische Eigenart der goldenen Diademe, deren Abhängigkeit vom Orient selbst Furtwängler erkennt, chronologisch zu verwerten. Es lässt sich hier, und in der Zersetzung der mykenischen Elemente überhaupt, viel mehr herausbringen, was auch für die zeitliche Fixierung dieser Nekropole von Belang sein könnte. Aber ich kehre bei einer anderen Gelegenheit zu diesem Thema zurück.

Das sind alles nur Nebensachen. Sonst sei dieses kleine, nützliche Buch allen, auch den Philologen, bestens empfohlen.

Frederik Poulsen.

Franz Cumont, Die orientalischen Religionen im römischen Heidentum. Vorlesungen am Collège de France. Deutsch von *Georg Gehrich.* Leipzig u. Berlin 1910, Teubner. XXIV + 344 S.

Den belgiske Forsker Fr. Cumont, der har vundet sig et stort Navn ved sine omfattende Undersøgelser over Mithradyrkelsen, har i den Bog, som her foreligger i tysk Oversættelse, behandlet en af de i religionshistorisk Henseende interessanteste Perioder i Verdenshistorien, nemlig den store Tros- og Kultusblanding i Romerriget, som gik forud for og — kunde man vel sige — betingede Kristendommens Sejr. Med sin overlegne Beherskelse af Stoffet og sin Evne til klar og overskuelig Fremstilling har Forfatteren forstaaet at ordne og udrede det tilsyneladende Kaos af eksotiske Trosformer, som mødes og krysses i Romerriget allerede i den senere Republiktid og end mere i Kejsertiden. Cumont hører til de Videnskabsmænd, der aldrig, naar de fordyber sig i Detaillen, taber Helheden af Syne. Alt er anbragt paa rette Plads, og Led føjes til Led, indtil Bygningen er færdig. Selve Fremstillingens arkitektoniske Struktur forhøjer Nydelsen ved en Fordybelse i Cumonts Arbejde.

Den gamle Teori, at de orientalske Kultusformers Indtrængen i Romerriget blot betød en Dekadence og en Barbarisering, holder jo ikke længere Stik. Man er nu klar over, at disse nye religiøse Indflydelser i mange Henseender virkede aandeligt berigende, i hvert Fald bragte nyt Liv og friske Rørelser. Dette Forhold betones ogsaa stærkt af Forf. Romertroens tørre Formalisme og mekaniske Rituel tilfredsstillede hverken Sanserne eller Tænkningen, heller ikke en etisk Trang, der hævede sig over det rent elementære. Erstatningen for, hvad Romerreligionen ikke kunde give, kom da ganske naturligt fra den Kant, hvorfra Romerne fik saa mange andre Impulser, fra Østen. Orientens Religioner udbredtes i det romerske Verdensrige med det stigende Handelsliv, med Slaverne og med de for en stor Del af Orientalere bestaaende Hære, der hyppigt forflyttedes fra det ene Grænseland til det andet. De fremmede Religioner daarede Sanserne ved prægtige Fester og Processioner, hemmelighedsfuld Mystik og en lidenskabelig Kultus, de aabnede ved dristige metafysiske Spekulationer nye Vidder for Erkendelsen, og de bragte endelig en universel, tildels asketisk Moral, som støttede sig paa Forestillingen om en Salighedstilstand efter Døden.

Lilleasien, Ægypten, Syrien og Persien er de fire Lande, der giver de vigtigste Bidrag til Romernes religiøse Orientalisering. Først kommer Lilleasien med den frygiske «Magna Mater», Jordgudinden Cybele, Attis' Ægtefælle, der dyrkedes med en lidenskabelig, ekstatisk Kultus. «Magna Mater» kom Romerne til Hjælp i Nødens Stund, og hendes Kultus sanktioneredes af Staten,

dog under Iagttagelse af forskellige Forsigtighedsregler, for at ikke det fremmede Væsen skulde smitte. Men det hjalp intet. Den nye Kultus vandt i Popularitet, hvad de gamle Romerguder mistede. Egentlig var Magna Mater-Dyrkelsen opstaaet af alskens primitiv Træ-, Dyre- og Stenkultus, men Cybele og Attis havde efterhaanden opslugt de fleste lilleasiatiske Guddomme, formodentlig kom ogsaa jødisk Indflydelse til: siden smeltede Cybele sammen med den persiske Anahita, og Cybeledyrkelsen sluttede Forbund med Mithramysterierne. Dermed kom persiske Ideer om Urenhed og Renselse ind i den frygiske Kultus og fik deres Udtryk i det barbariske «Taurobolium», en Renselse eller Genfødelse gennem et Styrtebad af Blod fra en slagtet Tyr. Cybeledyrkelsen holdes overhovedet, saa længe den bestaar, aaben for alle de Ændringer, som den til enhver Tid herskende religiøse Tankeretning — sidst Nyplatonismen og endog Kristendommen — kan tilføre den.

Ægypten bragte Serapisdyrkelsen og Isismysterierne. Serapis, denne Videreudvikling af Osiris med hellenistisk Tilsnit, var bleven det religiøse Symbol paa Ptolemæernes Herredømme. Hans Dyrkelse udbredtes overalt, hvor Lagidernes Indflydelse mærkedes, og hvor der var Handelsforbindelse med Alexandria. Serapis' og Isis' Dyrkere blev i Rom oftere Genstand for Forfølgelser, navnlig fordi Rom frygtede Alexandrias Overlegenhed og mistænkte disse mest fra de lavere Samfundslag rekruterede hemmelige Sammenslutninger for at give Ly til en statsfjendsk Agitation. Alligevel vinder de frem, og i den første Kejsertid erobrer de saa at sige hele Romerriget fra den britanniske Grænse til Donau og Sahara. I Begyndelsen af det tredje Aarhundrede e. Kr. har Serapis-Isisdyrkelsen naaet sin største Magt, saa begynder den at fortrænges af andre orientalske Guddomme, men den bestaar lige til Oldtidens Slutning. I Serapis-Isismysterierne havde den gammelægyptiske Kultus naaet sin højeste Udvikling; dens eskatologiske Lære var bleven en etisk farvet Forjættelseslære; i Stedet for Filosofernes modstridende Meninger om Livet efter Døden bød den paa Vished om en salig Udødelighed for den, der fromt havde tjent Serapis.

Med de syriske Slaver og med den syriske Handelsvirksomhed, som man først i den seneste Tid er begyndt at vurdere efter Fortjeneste, og endelig med de syriske Soldater kom semitisk Gudsdyrkelse ind i alle Dele af Romerriget: Atargatis og de forskellige Baal'er. Den semitiske Religion havde bevaret mange Træk af primitiv Naturalisme, af Stendyrkelse og Dyredyrkelse. Duen og Fisken var hellige Dyr, den sidste helliget Atargatis, og dens Kultus synes at leve videre i den kristne Tid i Ichthys-Symboliken. Meget i Lukians og Apuleius' Skildringer af de omvandrende Atargatis-Præsters Færd minder om Nutidens Dervisch- og Fakirvæsen med dens underlige Blanding af ekstatisk Begejstring, skruet op til blodigt Selvplageri, og forretningsmæssig Beregning. De længe vedvarende Menneskeofre og Astartetemp-

lernes Udskejelser fuldender Billedet af den utiltalende Side af den syriske Kultus. Paa den anden Side bragtes ad denne Vej Resultaterne af den vældige religiøse Strømbrydning i Forasien, af Brydningen mellem Aramæismen, Jødedommen og Hellenismen, til Vesten. De gnostiske Ideer og senere Manikæismen var Resultater af en intensiv Spekulation, fostret af den store Kulturblanding i Forasien. Herigennem modtog Romerne tillige Kulturarven fra Babylon, som de havde modtaget Arven fra Ægypten. Semiterne bragte et højt udviklet eskatologisk System og en Haand i Haand med Astrologien udviklet solar Panteisme.

Fra Perserne fik Rom i Kejsertiden navnlig Paavirkninger paa det politiske Omraade. Darius' Statssystem, der havde levet videre i Diadoch-Rigerne, havde paa mange Maader Indflydelse paa Cæsarernes Verdensstat. Men ogsaa zarathustriske Ideer naaede til Rom, mest ad indirekte Vej, ad Baner, som er vanskelige at følge, tildels med Magermenigheder, som havde slaaet sig ned i Lilleasien og Ægypten. Herfra kom Mithradyrkelsen, som navnlig bredte sig paa Flaviernes Tid, og som i Virkeligheden var en Parsisme med Tilsætning af semitisk Teologi. Commodus lod sig indvie i Mithramysterierne, og et Aarhundrede senere var Mithras Magt vokset saa stærkt, at det en Tidlang var tvivlsomt, om Mithrareligionen eller Kristendommen skulde gaa af med Sejren. Mithradyrkelsen førte den skarpe iranske Dualisme med sig, Opfattelsen af Verdensløbet som en Kamp mellem det gode og det onde Princip, en Kamp, hvori Mennesket havde sin Plads som aktiv Deltager; dermed medførte den tillige den gammeliranske livskraftige Arbejds- og Kampmoral, som der var saa god Brug for i Romerrigets fremskridende Dekadence.

Det følgende Kapitel omhandler den kaldæiske Astrologi, dens filosofiske Begrundelse og den Tilbedelse af de kosmiske Kræfter, som den bragte Masserne, og Astrologiens Pendant, den fra Ægypterne, Kaldæerne og zarathustriske Sekterere stammende Magi. Endelig drager Forfatteren i Slutningskapitlet Hovedlinjerne for hele denne uophørlige Opløsnings- og Nydannelsesproces, som er foregaaet i Romerrigets religiøse Udvikling fra det Øjeblik, da Romerne først fik Berøring med Orienten. Længe har man miskendt denne Udviklings Betydning, bl. a. fordi den kristne Polemik gav en falsk Forestilling om de religiøse Forhold i det hedenske Rom. Naar de kristne Skribenter gerne rettede deres Kamp mod den gamle Mytologis Guder og Heroer, saa var det en Kamp mod Døde. Den levende Hedentro var de orientalske Trosformer, der alle havde antaget Karakteren af Mysterier. De betød paa en Maade en Tilbagevenden til Naturdyrkelsen, men til en Naturdyrkelse af en ganske anden Art end den primitive Tids, en metafysisk underbygget, mod Monoteismen tenderende Dyrkelse af Verdensaltet og dets Kræfter, bag hvilke man aner den ubønhørlige Skæbne, en Tro paa en Verdensdom med Op-

standelse og Salighed for de gode og fromme og Tilintetgørelse for de ugudelige. Saaledes bevæger den hedenske Teologi fra den romerske Kejsertid sig i samme intellektuelle og moralske Sfære som Kristendommen, og den romerske Verden glider uden Rystelser og uden Brud lempeligt fra den ene over i den anden.

Cumonts Bog aabner Indblik i det romerske Verdensriges Kultur ad Porte, som var stængede for tidligere Generationer. Selv om meget af Kildematerialet var kendt, har først den paa Arkæologiens Resultater støttede moderne religionshistoriske Forskning gjort en rationel Udbytning af dette Materiale mulig. Der kastes herigennem nyt Lys over mange Punkter i den antike Kulturs og det antike Aandslivs Udvikling. Forfatteren har sat sig en stor Opgave og bemestret den tilfulde; han har givet os lødig Videnskab i en fængslende Fremstilling.

Arthur Christensen.

Ed. Schwartz, Charakterköpfe aus der antiken Literatur. Erste Reihe, 3. Aufl. Zweite Reihe. Leipzig u. Berlin 1910, Teubner. 128 S. og 136 S.

Den første Række Foredrag, der er dediceret «der Strassburger Græca», udkom allerede 1902 som Bog, efterat de i Vinteren 1901 2 var holdt ved det tyske «Hochstift» i Frankfurt a. M. At den i Løbet af saa forholdsvis kort Tid har opnaaet tre Oplag er baade et Vidnesbyrd om den udmærkede Forfatters heldige og dygtige Emnevalg og Fremstillingsmaade og tjener tillige til Ære for det tyske Publikum. Naar det i det korte Forord hed, at Bogen ikke er bestemt for Fagfæller, saa skal dette naturligvis kun sige, at Filologen ikke maa vente at finde et lærd Apparat — Citater og Bevissteder — knyttet til Texten, der henvender sig til et Publikum, et Publikum ganske vist, som staar adskilligt over det gennemsnitsdannede.

Den samlende Idé for den første Foredragsrække var, som det allerede er udtrykt i Titlen, at fremstille individuelt særprægede Skikkelser fra de to klassiske Litteraturer, hvis Personligheder for den almindelige Bevidsthed kun altfor let udviskes ved at henføres under Almenbegrebet «de gamle» eller «Antiken». Behandlede er Hesiod og Pindar, Thukydides og Euripides, Sokrates og Platon, Polybios og Poseidonios samt endelig Cicero.

Ved en fin Fremstilling af det Jeg-løse i det ældste Epos fremhæves Hesiod som den første græske Digter, der var sig sit Jeg bevidst i dets Modsætning til Omverdenen. Ud af Theogonien og «Arbejder og Dage» træder den ejendommelige Personlighed,

for hvem Muserne har aabenbaret sig paa Helikon, og som i Striden for sin kummerlige Existens bliver Arbejdets og den ringe Mands Digter. Og ved Kontrasten til Pindar, den troende Tilhænger af den gudfostrede Adels Højhed, træder begge Skikkelser desto klarere frem.

Det næste Billede fører ind i den perikleiske Tidsalder. Ved Skildringen af Thukydides' Historieværks Tilblivelse opstaar naturligt Tegningen af Manden selv. Hans skarpe Blik for Realiteterne og hans Opfattelse af Politik som en Kamp om Magten berettiger Sammenstillingen med Machiavelli. Hans kritiske og realistiske Sans genfindes hos hans samtidige, Euripides, hvis Ejendommelighed fremhæves ved hans Forhold til sine Forgængere og til sine Emner.

Af Sokrates' mægtige Personlighed drager Forf. et Par Træk frem: hans Tale var rettet til den enkelte, og hans Ironi og kritiske, autoritetsfjendtlige Rationalisme var i nær Slægt med almindelige attiske Egenskaber, men dog prægede af hans rige Individualitet. Hans store Skildrer, Platon, fremstilles i sin Udvikling fra Kunstner til Tænker og Profet og som Grundlægger af Akademiet.

Paa et mindre bevandret Omraade ligger Emnet for Foredraget om Polybios og Poseidonios, der peger paa den betydningsfulde Epoche, da Hellenismen gik Vestpaa og i mange Maader erobrede Rom. Polybios skildres som den, der ved sin Afstamning og sin Ungdoms Opgaver saavel som ved sit Ophold i Rom og ved sin nære Forbindelse med de bedste af Romerne, frem for alt med den unge Scipio, var kaldet til at lede Hellenernes politiske Tænkning og videnskabelige Betragtning af Staten hen paa Rom. Og paa lignende Vis forstod Panaitios fra Rhodos at omforme den filosofiske Etik efter de nye Forhold. Guddommen, som manglede i Panaitios' System, indfører Poseidonios, Hellenismens sidste store Aand, de romerske Senatorsønners Lærer.

Afslutningen paa det første Hefte danner en Karakteristik af Cicero, der, skreven *sine ira et studio* og med den mest indtrængende Forstaaelse, er vel egnet til at føre os Mennesket Cicero nærmere, den nøjest kendte af alle den antike Literaturs Skikkelser.

Den ny tilkomne Række, der er dediceret Julius Wellhausen, er helliget Hellenismen og saaledes knyttet til den første Serie ved det fjerde Foredrag i denne. Ogsaa de fem nye Foredrag, der har samme Oprindelse som de tidligere, behandler lutter skarpt prægede Individualiteter, som tegnes op med faste Streger. Begyndelsen gøres med Diogenes *ὁ κύων* — denne enestaaende Original, denne «Falskmøntner, der præger Konventionsdaleren om» — og hans Efterfølger Krates, som er den første Kyniker. Med Rette pointeres det, at Antisthenes ikke, som Traditionen vil, har stiftet den kyniske Skole: før *ὁ κύων* kan der ingen *κυνικός* være.

Epikur, den første græske Filosof, der bevidst opstiller et System, er Emnet for det følgende Foredrag, der skildrer den stille Lære eller Religion og den Venskabsdyrkelse, der udgik fra Epikurs Have. Af særlig Originalitet er Stykket om Theokrit, hvis ydre Livsløb med megen Finhed kombineres af de spredte Vink og hans poetiske Frembringelser. Den helleniske Videnskabs Blomstring i det 3. Aarh. fremstilles i sin karakteristiske Repræsentant Eratosthenes. Bogens Slutning danner et storlinjet Billede af Paulus, hans Værk og hans Liv, hvis Træk er optrukne med stor Fasthed, uden Hensyn til den kirkelige Tradition, men med megen Overbevisningsstyrke. For dette Afsnits Vedkommende henviser Forf. da ogsaa til de Beviser, han har givet i Nachr. d. Göttinger Ges. d. Wissensch. 1907.

Professor Schwartz' Foredrag er en Dokumentering af, hvor nær de Tanker, som beskæftiger Nutiden, er knyttede til den antike Verden; ofte drager han ogsaa selv dristigt og træffende Parallelerne. Den klassiske Filologis største Bedrift i den sidste Menneskealder har været at stryge det verdensfremmede af sig og formulere og løse de store, altid lige betydningsfulde Problemer. Ud af sit eget omfattende Forskerværksted har Prof. Schwartz her skænket en større Kreds disse blanke, fuldendte Arbejder, i hvilke ogsaa det prægnante Sprog bærer den skarpttænkende Forfatters Mærke.

Frederiksborg, Marts 1910. Carl V. Østergaard.

Plutarchs ausgewählte Biographien für den Schulgebrauch erkl. v. *Otto Siefert* u. *Fr. Blass*. 3. Bdchen: Themistokles u. Perikles. 3., umgearb. Aufl. v. *Bruno Kaiser*. Leipzig u. Berlin 1909, Teubner. 180 S.

Den nye Bearbejdelse af Siefert og Blass' Skoleudgave af udvalgte Biografier af Plutarch, som tager sin Begyndelse med Udgivelsen af Themistokles- og af Periklesbiografien, er en ret gennemgribende Omarbejdning. Dens Formaal er at gøre disse Skrifter tilgængelige for Eleverne i de højere Klasser af det tyske Gymnasium, saa at de, uden Lærerens Hjælp, kan gennemgaa dem som «Privatlektüre». Kommentaren er derfor blevet betydelig udvidet og tager alt med, som paa nogen Maade kan volde Vanskelighed. Bogens Indledning giver en Fremstilling af den græske Biografis ejendommelige litterære Form og Udvikling, naturligvis med Benyttelse af Fr. Leos Værk og af v. Wilamowitz' Behandling af Emnet i «Die griechische Literatur im Altertum». Dernæst angives for hver af de to Levnedsbeskrivelser for sig de

Kilder, som Plutarch umiddelbart eller med Mellemled har benyttet, og der gøres opmærksom paa Plutarchs uomtvistelige Fortrin som Fortæller.

Texten afviger kun paa faa Steder fra Blass' i 2. Udg., til hvilken denne allerede kunde benytte Seitenstettensis og Parisinerne. Den nye kritiske Udgave ved Lindskog, Mewaldt og Ziegler er jo endnu først i Vente. Den løbende Kommentar giver lexikografiske, grammatiske, reale og historisk-kritiske Oplysninger i saa rigeligt Maal, som dens Hensigt kræver — medtagende ogsaa det elementære og i et koncist Sprog.

Frederiksborg, Marts 1910. **C. V. Ø.**

W. *H. Roscher,* Die Zahl 40 im Glauben, Brauch und Schrifttum der Semiten. (Abh. d. Sächs. Ges. d. Wiss. Phil.-hist. Kl. XXVII 4.) 48 S. 2 Mark.

—, Die Tesserakontaden und Tesserakontadenlehren der Griechen und anderer Völker. (Ber. d. Verh. d. Sächs. Ges. d. Wiss. Phil.-hist. Kl. LXI 2.) Leipzig 1909, Teubner. S. 15—206. 6 Mark.

Det er meget upraktisk, at disse to Afhandlinger er udgivet hver for sig med et halvt Aars Mellemrum, ovenikøbet i forskellige Rækker og derved forskelligt Format. Den første rekapituleres i Begyndelsen af den anden, og i denne findes ogsaa en Del meget vigtige «Nachträge» til den første, ja endog en meget udførlig systematisk Indholdsangivelse, saavelsom Registret til begge Afhandlinger. Dette gør den første Afhandling næsten umulig at bruge, naar man ikke tager den anden til Hjælp, og har opfyldt den anden med en Masse Henvisninger. Heller ikke i det enkelte er Stoffets Ordning altid hensigtsmæssig.

Med disse formelle Indvendinger er rigtignok ogsaa det væsentlige, der er at udsætte paa Arbejdet, sagt. Begge Afhandlinger bringer et omfattende Stof, der hviler paa stor Lærdom; navnlig for den førstes Vedkommende har Roscher faaet Hjælp fra kompetente Fagmænd. Den mærkværdigt store Rolle, kun overtruffet af 7-Tallet, som 40-Tallet spiller i alle mulige Forhold hos Semiter og Grækere, udledes overbevisende af reale Forhold, naturlige Perioder paa 40 Dage, nemlig Barselkvindens Urenhed i 40 Dage, Svangerskabsperioden paa 280 (7 × 40) Dage, samt de 40 Dage, Plejaderne er usynlige (Hesiod. Erga 385). Der konstateres en overordentlig stor Overensstemmelse mellem de to Kulturomraader, men Roscher afviser med Rette eftertrykkeligt den Mulighed at forklare alt dette hos Grækerne som Laan fra

Østen, eftersom det meste ogsaa findes hos helt andre Folkeslag. Meget indgaaende behandles 40-Tallets Forekomst i de hippokratiske Skrifter, navnligt i Læren om de kritiske Dage. Ved Tabeller vises, hvorledes 7-Tallet er faktisk eneherskende i de knidiske Skrifter, medens Epidemierne I og III viser stærk Forkærlighed for 20 og 40; de «ægte hippokratiske» Skrifter, hvortil her regnes Aphorismerne og Prognostica samt *περὶ διαίτης ὀξέων*, staar de knidiske nærmest. Da en Autoritet paa dette Omraade som Joh. Ilberg har læst Korrektur og bidraget med værdifulde Bemærkninger i «Nachträge», er der Grund til at bide Mærke i dette Resultat.

Paa enkelte Punkter kunde man ønske større Udførlighed. Kun ganske løseligt (I p. 11, II p. 150) omtales, hvor længe Barselkvindens Udelukkelse fra Kirken i 40 Dage (eller 6 Uger) efter Leviticus 12 har holdt sig. Selv her i Danmark, hvor de katholske Rester dog er saa faa, har «Indledelsen» som bekendt holdt sig i afsides Egne. Da denne Skik forkastedes af Reformatorerne og forøvrigt ikke overalt i den katholske Kirke var i Brug[1], beror dens Bevarelse, som sanktioneredes i Christian d. femtes Lov, aabenbart paa, at den stemmede med primitive Forestillinger i Menigheden. Danmark er overhovedet kun nævnt for noget ligegyldigt p. 156, derimod heller ikke for de «40 Riddere» som Vejrforkyndere; de tyske Paralleler staar II p. 58, Anm. 67 (en Efternøler i Registret p. 198, Anm. 2).

Som Helhed er der ikke taget for meget med, en Fejl, der i den Art Arbejder er saa almindelig; dog rettes for dristigt paa Tal, der ikke passer, p. 69 og 70 (Anm. 84, 85). En anden Detalje, der kunde kritiseres, er at Hesiodos (II p. 49 sml. 64) sættes til c. 800 f. C., skønt der dog nu ikke er Tvivl om, at denne Poesi skal sættes en 100 Aar senere; denne Forskel spiller dog sikkert ingen videre Rolle for de astronomiske Beregninger, Ginzel her har udført, eftersom Hesiodos' 40 Dage for Plejadernes Usynlighed dog slet ikke passer nøjagtigt. At et Fragment af Hesiodos p. 47 citeres efter Göttling og Kinkel, men ikke efter Rzach, er forældet og upraktisk.

Som sagt, Afhandlingerne kan anbefales varmt til dem, der søger Oplysning om disse Spørgsmaal, og vil sikkert ligesom de tidligere, der behandlede 7- og 9-Tallet, være til betydelig Nytte.

Ada Thomsen.

[1] En Samling af Stoffet findes i J. L. Böttiger: Kirkegangskonens Indledning, 1882.

Velleius II 117.

For et par år siden blev jeg opmærksom på, at overlærer Schmidt i sin Lærebog i Historie for Mellemskolen I S. 70 i en karakteristik af statholderen Quintilius Varus havde skrevet: «han regnede Germanerne kun for halvt Mennesker, halvt Dyr», og i septbr.-hæftet 1909 af «Deutsche Rundschau» (XXXV s. 412) skriver Gottlob Egelhaaf i en artikel om slaget i Teutoburgerskoven med påberåbelse af Velleius II 117: «er hatte auch von den Germanen die echt römisch-aristokratische Auffassung, wie derselbe Historiker sagt, dasz sie von Menschen nichts an sich hätten als Stimme und Gliedmaszen». Stedet, der lyder: *concepit esse homines, qui nihil praeter vocem membraque haberent hominum,* kan, formelt set, forstås således; men langt naturligere er det dog at opfatte relativsætningen som indeholdende en modsætning, hvorved meningen bliver: «han bildte sig ind, at de, som (i virkeligheden) intet menneskeligt havde ved sig undtagen stemme og lemmer, var mennesker». Hermed stemmer fortsættelsen: *quique gladiis domari non poterant, posse iure mulceri,* som karakteriserer Varus' naive tro på Germanernes modtagelighed for den romerske kultur; indikativen *poterant,* der indeholder Velleius', ikke Varus' tanke, viser på en vis måde, at Varus slet ikke havde planer om at bruge våbenmagt for at udbrede Roms herredømme.

Karl Hude.

In Plutarchum.

Demetr. 1. *Αἱ δὲ τέχναι μετὰ λόγου συνεστῶσαι πρὸς αἵρεσιν καὶ λῆψιν οἰκείου τινός, φυγὴν δὲ και διάκρουσιν ἀλλοτρίου, τὰ μὲν ἀφ᾽ αὑτῶν προηγουμένως, τὰ δὲ ὑπὲρ τοῦ φυλάξασθαι κατὰ συμβεβηκὸς ἐπιθεωροῦσι.*] In cod. Parisino 1671 *ἐφ᾽ αὑτῶν* suprascriptum est, quod haud dubie recipiendum est: sententia enim postulat: *quae ad se pertineant.* Cf. Thuc. I 17, 1 *τὸ ἐφ᾽ ἑαυτῶν* et Matthiae gramm. p. 1368.

Carolus Hude.

Det mediske Dynasti hos Herodot og Ktesias.

Af

Arthur Christensen.

Det gamle Mederriges Historie er endnu meget dunkel, da lokale Indskrifter savnes, og de græske Beretninger stammer fra en betydelig senere Tid. De samtidige assyrisk-babyloniske Indskrifter omtaler kun lejlighedsvis mediske Forhold. Af de græske Kilder er det Herodot (I 95—130) og Ktesias («Persica», Fragm. hos Diodor, Athenaios, Nicolaos Damask., Photios), der har behandlet denne Periode udførligst. Vigtig er ogsaa Aischylos' «Perserne» V. 765 ff.

Herodot nævner de fire bekendte Mederkonger: Dejokes, Fraortes, Kyaxares og Astyages. Ktesias nævner ti, hvoraf kun den sidste, Astyigas, genfindes hos Herodot. Man er forlængst bleven opmærksom paa, at Kronologien for Medertiden er kunstigt lagt til Rette hos begge de græske Historieskrivere. Hos Herodot har Dejokes og Fraortes tilsammen 75 Regeringsaar, Kyaxares og Astyages ligeledes 75. Hos Ktesias er den tillavede Symmetri i Regeringsperioderne, som vi siden skal se, endnu mere iøjnefaldende. Ktesias har fra gammel Tid haft Ord for at være kritikløs og upaalidelig, nogle har ogsaa villet gøre ham til en bevidst Løgner. Hvor baade han og Herodot berettede om Begivenheder, som vi ad anden Vej kunde kontrollere, viste Herodot sig altid ganske anderledes til sin Fordel. Alligevel er man ogsaa efterhaanden bleven betænkelig ved Herodots Mederhistorie. Meningerne er her noget delte. Nöldeke («Aufsätze z. pers. Gesch.»), Eduard Meyer («Gesch. d. Alt.») og Justi («Grundr. d. iran. Philol.») stiller sig noget tvivlende til Dejokes som medisk Konge, men akcepterer de tre andre, selvom de antager sagnagtige Tilblandinger i den historiske Beretning. Prašek («Medien u. das Haus des Kyaxares») har i Hovedsagen samme Standpunkt, men kalder ligesom flere andre Forskere Herodots Fraortes Astyages I, idet han mener hertil at finde Støtte hos Berosos. Derimod henviser Winckler («Untersuch. z. altorient. Gesch.») baade Dejokes og Fraortes til Sagnenes Verden.

Dajaukku (ɔ: *Dejokes*) forekommer i en Sargon-Indskrift som Navn paa en mannæisk Høvding, som blev tagen tilfange af Assyrerne. I en anden Sargon-Indskrift omtales et Krigstog mod *Bit-Dajaukku* (ɔ: «Dejokes' Land»), der fandt Sted to Aar efter den nævnte Dajaukkus Tilfangetagelse. Winckler har stedfæstet Bit-Dajaukku til Egnen om Ekbatana, og Dajaukku synes da i Virkeligheden at have været Ekbatanas Heros eponymos, en gammel Sagnfigur, hvis Navn Sargons uheldige Modstander ligesom formodentlig mange andre har baaret. Herodots Dejokes er som Skaber af den nationale Enhed, som Dommer og Kulturbringer en af de i de fleste Folks legendariske Overlevering kendte Figurer, i hvis Navn Generationers historiske Udvikling er sammenfattet. I den østiranske Sagnhistorie er de tilsvarende Funktioner navnlig knyttede til *Jima,* en oprindelig Gud, som er bleven degraderet til Menneskekonge.

Om *Fraortes* fortæller Herodot, at han underkastede sig Perserne og støttet paa Mederes og Perseres forenede Magt gav sig til at undertvinge Asiens Folk, indtil han med Størstedelen af sin Hær omkom paa et mislykket Tog mod Assyrerne. Naar Winckler nu ogsaa forkaster ham som historisk Person, er hans Bevisførelse følgende: I Dariusindskrifterne omtales en Meder ved Navn Fraortes (pers. *Fravartisch*), der gjorde Opstand mod Darius' endnu ubefæstede Magt. Denne Fraortes udgav sig for Khschathrita af Kyaxares' (Uvakhschatras) Familie og rejste derved Mederfolket til Oprør. Hvis der nu, ræsonnerer Winckler, havde knyttet sig en berømt Epoke i Mediens Historie til Navnet Fraortes, behøvede denne Prætendent af samme Navn jo ikke at udgive sig for en anden end den, han var; hans Navn vilde være tilstrækkeligt. Og idet Winckler forudser den Indvending, at Fraortes kunde have anset det for formaalstjenligt at antage Navnet paa et dengang levende eller endnu bekendt Medlem af Kongehuset, hævder han, at alene et saadant Forsøg maatte forudsætte, at den mediske Kongefamilie længe havde levet i Ubemærkethed, og at Oprøreren i Stedet for at paaberaabe sig Identitet med en ubekendt Person ligesaa vel kunde have ført sit eget Navn, som ved sin Klang alene maatte have skaffet ham Anseelse, hvis der i det mediske Dynasti havde været en berømt Konge af Navnet Fraortes. Her forekommer det mig, at Winckler er for dristig i sine Slutninger. For det første har Iranerne altid været strænge Legitimister. Efter den zarathustriske Opfattelse, som paa den Tid sikkert var herskende i Medien, var «Majestæten»

ligefrem en Art Guddom, som kun holdt til i det retmæssige Kongehus. Det er slet ikke givet, at Oprøreren Fraortes var en Prins af det mediske Kongehus; navnlig hvis man forkaster Kong Fraortes som uhistorisk, giver den anden Fraortes' Navn jo ikke den ringeste Garanti for, at han tilhørte Kongehuset, og naar han ikke gjorde det, maatte han skaffe sig Legitimitet ved et Bedrag. Desuden indser jeg ikke, hvorfor denne Khschathrita, hvis Navn Oprøreren antog, nødvendigvis i længere Tid maatte have ført en ubemærket Tilværelse, for at det kunde blive muligt for Oprøreren at usurpere hans Navn; iranske Prinser saas jo sjældent personligt blandt Folket, og vi har et analogt Tilfælde med den falske Smerdes, for hvem Usurpationen lykkedes, netop fordi den blot et Par Aar før dræbte Smerdes' (Bardija's) Navn endnu var i levende Erindring blandt Folket.

Men selv om jeg ikke kan gaa ind paa Wincklers Bevisførelse, er jeg dog enig med ham i det, som han vil bevise. I de assyrisk-babyloniske Indskrifter er Navnet Fraortes ubekendt, og da vi netop fra denne Periode har saadanne Indskrifter, der hentyder til mediske Forhold, vilde det være højst mærkeligt, om Medernes store Erobrerkonge ikke skulde være nævnt deri. De assyriske Indskrifter og Berosos' babyloniske Krønike betegner Medien som et assyrisk Statholderskab saa længe som til 626. Jeg tror desuden, at man her bør lægge Vægt paa Aischylos' Vidnesbyrd. Aischylos' «Persere» er et kvart Aarhundrede ældre end Herodots Værk, og Aischylos er vel ogsaa i ringere Grad end Herodot paavirket af orientalsk Sagndannelse. I «Perserne» V. 765 ff. omtales den Mederkonge, der grundlagde Iranernes Magt, og hans Søn, der fulgte ham, hvorpaa Kyros kommer som den tredje: Aischylos kender altsaa kun Kyaxares og Astyages. Endnu et vigtigt Argument finder jeg i Dariusindskriften fra Behistan, hvor baade den nævnte Oprører Fravartisch og en Oprører fra Sagartien ved Navn Tschitrantakhma udgiver sig for at være af Kyaxares' Slægt. I Iran som andre Steder plejer et Kongedynasti dog at betegnes enten efter den første Konge af Slægten eller efter en af hans Forfædre, men ikke efter den anden eller tredje i Kongerækken. I Realiteten mener jeg derfor, at Winckler har Ret: Kyaxares var den første Konge over alle Medere.

Men hvor er da denne Fraortesfigur kommen fra? Man kunde formode, at Fraortes ligesom Dejokes var en gammel medisk Sagnhelt[1].

---

[1] Winckler mener, at Oprøreren Fraortes først af Sagnet er bleven

I den folkelige Tradition er de to Sagnfigurer blevne knyttede genealogisk til det historiske Dynasti — et staaende Træk i al folkelig Overlevering i Iran —, og den civile og militære Udvikling er bleven passende fordelt imellem dem, saaledes at Dejokes er bleven Skaberen af Retsforhold og ordnet Statsliv, Fraortes Grundlæggeren af Krigsmagten, hvorefter Kyaxares har bygget Storstaten op og Astyages bragt den til Fald.

De historiske Begivenheder i Vestiran, som gaar forud for det mediske Storriges Dannelse, kan vi i grove Træk rekonstruere efter de assyriske Indskrifter. Urbefolkningen har rimeligvis været beslægtet med Elamiterne; enkelte Stednavne synes at tyde derpaa; men paa den Tid, det her drejer sig om, har Mediens Befolkning fuldstændig faaet sit Præg af den ariske Overklasse Denne er delt i mange Klaner[1] og lever under en Klanforfatning, som vi finder overalt i Iran paa det ældste historiske Kulturtrin. Assyrerkongen *Salmanassar II* (859—25) havde først Sammenstød med Mederne. Det alarodiske Rige i det senere Armenien var ofte en farlig Fjende af Assyrerne, men kraftige Konger som *Tiglatpileser III* (745—27) trængte dem tilbage. *Sargon* (721—05) førte det afgørende Slag mod Alarodierne under Kong *Ursa* eller *Rusas,* til hvis Forbundne hørte to iranske Fyrster, *Mitatti* og *Bagadatti,* hvoraf den sidste senere blev flaaet paa Sargons Befaling. Sargon besejrede Man Fyrsten *Dajaukku* og førte ham i Fangenskab. og ikke længe efter blev ogsaa Ursa besejret og dræbte sig selv. Han trak flere mediske Fyrster med i sit Fald. *Dalta,* der herskede over den mediske Provins Ellip. underkastede sig. Efter hans Død kom hans to Sønner, *Nibie* og *Ispabara* i

gjort til Medertronens legitime Arvtager. dernæst til Kyaxares' Søn, og da det var meget almindeligt i det gamle Iran, at Farfader og Sønnesøn bar samme Navn, har man overført Navnet Fraortes paa Kyaxares' Fader. Denne Teori er imidlertid umulig allerede af den Grund, at Oprøreren Fraortes byggede hele sin Karriere paa det paatagne Navn Khschathrita; deri laa hans eneste Adkomst til at optræde som Mederprins. og havde han virkelig vundet en saa usædvanlig Folkeyndest, som man efter Wincklers Hypotese maa antage, havde det været under Navnet Khschathrita og ikke under Navnet Fraortes.

[1] Herodots Liste med de 6 Stammer er sikkert ikke udtømmende. Af disse 6 Stammenavne forekommer *Παρητακηνοί* i de assyriske Indskrifter som Partakanu og muligvis *Βοῦσαι* som Buschtu. Navnet *Ἀριζαντοί*, der maa betyde «de ariske Stammer». er aabenbart en national Fællesbetegnelse. som ved en Misforstaaelse fra Herodots Side er bleven til Navnet paa en enkelt Stamme.

Strid om Tronen; den første støttedes af Elam, men blev fordreven af Sargon. Da denne frygtede Konge døde 705, prøvede Ispabara paa at gøre sig uafhængig, men den nye Assyrerkonge, *Sanherib,* rykkede hærgende ind i hans Land, Ispabara flygtede, og hans Land blev betynget med svære Afgifter. En ny Koalition af Ellip og et Par andre mediske Smaafyrstendømmer samt Underkongen i Babylon trak ogsaa det korteste Straa overfor Sanherib. Under *Asarhaddon* fandt Kimmeriernes Indfald Sted. Til Kimmerierne sluttede sig Manda-Folket ɔ: de i Vestiran indvandrede Skyther. Deres fælles Fører *Tiuschpa* bliver overvunden, men en ny skythisk-kimmerisk-medisk Hær under *Kaschtarit* (ɔ: Khschathrita), Kommandant i Karkaschschi, forbinder sig med en Mederhær under Stadfyrsten *Mamitiarschu* og har god Fremgang; flere assyriske Stæder erobres. Det synes imidlertid, som om Asarhaddon har sluttet en Separatfred med Mamitiarschu, hvorefter han har haft let Spil med Skytherne og Kimmerierne.

Prašek har gjort opmærksom paa, at Mamitiarschu er den første, der i de assyriske Indskrifter betegnes som «Behersker af det mediske Folk». Han synes altsaa at være den, der har samlet de spredte Mederstammer til en militær Enhed. Men efterat Skyther og Kimmerier var slaaede, slog Asarhaddon ogsaa Mederne fuldstændigt og trængte frem lige til Elburz, hvor han fangede de mægtige Stadfyrster Sitirparnu (ɔ: Tissafernes) og Iparnu og modtog Hylding af flere andre Høvdinge. Det blev altsaa kun et Tilløb til en Enhedsdannelse, og det er rimeligvis denne Enhedsbestræbelses triste Udgang efter den gode Begyndelse, der genspejler sig i Beretningen om Fraortes' mislykkede Tog mod Assyrerne. Hvad der er blevet af Mamitiarschu, hører vi intet om. Man kunde undre sig over, at denne virkelig historiske Forkæmper for den mediske Samlingspolitik er bleven ganske glemt af Traditionen, medens de gamle Sagnfigurer Dejokes og Fraortes har holdt sig. Men vi har oplysende Paralleler fra andre Punkter i Irans Historie. Da man paa Sasanidetiden optegnede Perserrigets Historie, kom de urgamle øst- eller nordiranske Sagnkonger til at spille en fremtrædende Rolle, medens f. Eks. Kyros er forsvunden, og Achaimeniderne overhovedet kun repræsenteres af to Darius'er, fra hvis Personer dog al historisk Realitet er forsvunden; ja selv Partherkongerne, der dog laa forholdsvis nær i Tid, er saa godt som forsvundne af Erindringen. Det hænger bl. a. sammen med, at hverken Achaimeniderne eller Parther-

kongerne var Zarathustriere[1], og akkurat det samme gælder Mamitiarschu; det ser vi af hans Navn, der er sammensat med det babyloniske Gudindenavn Mamiti[2].

Men var Mediens Samling til en Enhed strandet, saa synes dog de mange Smaahøvdingdømmer tildels at være blevne forenede til større Helheder. Vi hører saaledes, at den næste Assyrerkonge, *Assurbanipal* (668—26) fra en enkelt Mederfyrste *Biriskhadri* erobrede ikke mindre end 75 faste Byer. De forskellige spredte Forsøg fra medisk og skythisk Side paa at løsrive sig fra det assyriske Aag mislykkedes dog, saa længe Assurbanipal levede.

Med *Kyaxares* faar vi endelig fast historisk Grund under Fødderne. Men ogsaa her volder Herodots Beretning Vanskeligheder. Efter Herodots Beretning blev Kyaxares afbrudt i sin sejrrige Fremmarche mod Ninive ved en ny Invasion af Skyther. Herodots Bemærkning om Skythernes 28-aarige Herredømme over Medien har været meget omdisputeret. Kyaxares kan næppe være kommen paa Tronen før 625, og Skytherherredømmet maa være endt, før Toget mod Ninive fandt Sted i 607 eller 606. Tiele mener (Encycl. Bibl., Artikl. «Persia»), at Skytherne ikke egentlig regerede i Medien, da de hverken afsatte eller forviste Kyaxares, men at de blot som en Slags Janitscharer eller Mameluker holdt Beboerne og Hoffet i Skak, indtil de, gjorte blødagtige ved det uvante Kulturliv, blev besejrede ved Diplomati og Rænker. Prašek gaar endnu videre, idet han mener, at de slet ikke har holdt nogen Del af Medien eller de andre forasiatiske Riger besat, men blot fra deres Tilholdssted i de nordarmeniske Bjærge ved pludselige Indfald har foruroliget Naboerne og tvunget dem — deriblandt Kyaxares — til at betale Tribut. Herodot har jo en dobbelt Version angaaende dette Spørgsmaal. I I 104 fortæller han — som Prašek mener, efter pontiske Beretninger —, at Mederne bukkede under i en Kamp med Skytherne, hvorefter de kom i Afhængighed af disse; men efter de 28 Aars Forløb lykkedes det Kyaxares og Mederne at dræbe de fleste af dem efter at have beværtet dem og drukket dem fulde. Med denne Beret-

[1] Se min Afhandling: L'Empire des Sassanides. Le Peuple, l'Etat, la Cour. D. kgl. Danske Vid.s Selsk.s Skrifter 7 Rk., hist. og fil. Afd. I 1, Kbh. 1907, p. 15 ff.

[2] Justi gør forøvrigt (Grundr. d. iran. Phil. II p. 408) opmærksom paa, at ogsaa Mamitiarschus Forbundsfælle, Kaschtarit (Khschathrita), hvis Navn er saa ægte medisk, i et Fragment betegnes som Medernes Konge.

ning vilde Tieles Hypotese passe, nemlig at kun et forholdsvis ringe Antal Skyther havde terroriseret Befolkningen og Hoffet. Men det er rigtignok psykologisk noget gaadefuldt, at en saadan lille Hob Barbarer i mange Aar igennem kunde lamme en energisk Krigerkonge som Kyaxares. Herodots anden Fremstilling (I 73), der stammer fra lydisk Kilde, ved slet intet om, at Skytherne har indtaget en Magtstilling overfor Mederne, men gaar blot ud paa, at en Skare omstrejfende Skyther havde søgt Tilflugt paa medisk Grund og var blevne vel modtagne af Kyaxares, der endog havde overladt dem nogle Prinser, hvem de skulde oplære i skythisk Sprog og skythisk Vaabenfærd. Disse Skyther gik stadig paa Jagt og bragte Kongen noget af deres Udbytte, men da de en Gang ikke havde noget med til ham, blev han vred og overfusede dem, hvorfor de hævnede sig ved at slagte en af de dem betroede Drenge og sætte ham for Kongen, der intetanende spiste af Kødet med sine Bordfæller. Da han opdagede Sagens Sammenhæng, var Skytherne flygtede til Alyattes af Lydien, som nægtede at udlevere dem, hvad der gav Anledning til Krigen mellem Medien og Lydien. — Dette med Tilberedelsen af Børn som Maaltid med Hævn som Motiv er jo et gammelt Sagntræk, som kendes f. Eks. fra Atreus-Thyestes-Sagnet, og som endog gaar igen i Herodots mediske Historie i Fortællingen om Astyages og Harpagos. Men naar man fraregner den legendariske Udsmykning — hvortil naturligvis ogsaa hører Historien om den Kamp, som Skytherne ved deres Hjemkomst fra de langvarige Tog havde med deres Slaver, som de endelig tæmmede ved at lægge Vaabnene og gribe til Pisken —, saa bliver den lydiske Version den sandsynligste, bl. a. ogsaa fordi Lyderne næppe vilde have undladt at omtale deres Fjende Kyaxares' Fornedrelsestilstand, hvis der virkelig havde været noget derom. Vi maa altsaa antage, at Kyaxares i mange Aar har været hindret i at udføre sine Planer mod Ninive, fordi han stadig havde nok at gøre med at beskytte sine Grænser mod Skytherne, men at det kun har drejet sig om idelige Grænsekampe, ikke om et skythisk Overherredømme, at Kyaxares endelig ved en Kraftanstrængelse har faaet knust Skytherne, har lagt deres Territorium til sit eget og derefter foretaget sit Tog mod Ninive i Forbindelse med Babylonerkongen. Det er meget muligt, at der senere er udbrudt Oprør blandt Skytherne, at Hovedmændene derfor efter at være blevne slaaede er flygtede til Lydien, og at Lydernes Vægring ved at udlevere dem har givet Kyaxares Paaskud til at paaføre Lydien Krig. — Skyther-

bevægelsen havde medført forskellige Forskydninger i Befolkningen i Højlandene mellem Lilleasien og det kaspiske Hav; bl. a. havde Armenierne indtaget deres senere Boliger der, hvor det alarodiske Rige havde været. Dette Land var tillige med det rent iranske Kappadokien gaaet op i den mediske Storstat, som efter Lyderkrigen fik Halys til Vestgrænse. Fremdeles har Kyaxares utvivlsomt underlagt sig Persis med Sagartien og — helt eller delvis — Susiana. Derimod ved vi intet om, hvor vidt hans Erobringer har strakt sig østpaa.

Ogsaa *Astyages* frembyder Problemer. Han omtales i den babyloniske Nabunid-Indskrift i følgende Sammenhæng: Guderne Marduk og Sin viser sig i en Drøm for Nabunid og opfordrer ham til at genopbygge det af Astyages (Ischtuvêgu) ødelagte Sin-Tempel i Harran. Nabunid har sine Betænkeligheder, da Templet er omringet af Skytherne (Umman-Manda) med de vældige Stridskræfter. Men Marduk oplyser ham om, at Skytherne og de med dem forbundne Konger ikke er mere, idet Kyros, Kongen af Anzan, hans ringe Vasal, med sine faa Tropper har splittet de talrige Skyther, fanget Ischtuvêgu, Skythernes Konge, og bragt ham i Lænker til sit Land. Dette, at Astyages her omtales som «Skythernes Konge», har først bragt Winckler til at opstille den Hypotese, at Astyages slet ikke var Kyaxares' Søn, men virkelig en Skytherkonge, der havde gjort Ende paa hele Kyaxares' Herlighed. Denne Antagelse er imidlertid lidet sandsynlig. En saadan Omvæltning vilde dog have sat Spor i vore græske Kilder; men ogsaa hos Aischylos er Astyages Kyaxares' Søn. Senere har Winckler ogsaa skiftet Mening. Det har vist sig, at Nabunid anvender Betegnelsen Umman-Manda om alle de mod Nordøst boende Barbarfolk, Mederne iberegnede, hvorfor Winckler i «Altorient. Forschungen» (II. Række, I p. 140) indrømmer, at der intet er i Vejen for at antage, at Astyages virkelig var Kyaxares' Søn.

Nye Tvivlsspørgsmaal rejser sig ved Overgangen fra Medervælde til Perservælde. Om *Kyros'* Afstamning og Opvækst har der dannet sig en Mængde Sagn, eller rettere, en Mængde gamle Sagn er blevne overførte paa Kyros' Person. Herodot siger, at Kyros' Ungdomshistorie fortælles paa tre andre Maader end den, han har fulgt; men ogsaa Herodots Fremstilling gengiver helt igennem orientalske Sagndannelser, paa forskellige Punkter udpyntet med græsk Retorik (f. Eks. i Samtalen mellem den fangne Astyages og Harpagos). Naar Herodot gør Kyros til en Datter-

søn af Astyages, saa er det en af de kunstige Genealogier, som den iranske Historiefremstilling vrimler af, og hvorved Legitimitetstanken skal tilfredsstilles. Ganske paa samme Maade har Perserne siden gjort Alexander d. Store til en Fætter af Darius III og Sasaniden Ardeschir til en Efterkommer af Achaimeniderne. I Realiteten reddedes Legitimiteten derved, at Kyros efter Astyages' Afsættelse ægtede hans Datter Amytis; her kan Ktesias vistnok staa til Troende. Det er nemlig en gammel Skik i Iran: Usurpatoren maa holde sig ved egen Kraft, men idet han besvogrer sig med det styrtede Dynasti, legitimeres hans Efterkommere. Saaledes ægtede Alexander, der her optog den persiske Synsmaade, Darius III's Datter, Sasaniden Ardeschir ægtede en Kvinde af Partherkongernes Slægt. og Kalifen Alis Søn Husein skal efter en schiitisk Tradition — der dog rimeligvis er uhistorisk — have ægtet en Datter af den sidste Sasanidekonge.

Herodots Beretning om den nyfødte Kyros' Udsættelse og hans Optagelse blandt Hyrder har mange orientalske og evropæiske Paralleler, bl. a. to i den østiranske Sagnkres (i Avesta og hos Firdusi), nemlig i Feriduns og Kai Khusraus Historie[1]. Herodots Fremstilling stammer fra Harpagiderne. Harpagos' Forræderi hører til den historiske Kærne i Sagnene; derfor bliver i Harpagidetraditionen Astyages fremstillet som en afskyelig Tyran, medens Kyros forherliges. Derimod følger Ktesias den almindelige mediske Tradition, der stiller Astyages i et sympatetisk Lys og søger at forringe Kyros' Storhed ved at give ham en lav Herkomst. Hos Ktesias er Kyros af mardisk (ɔ: elamitisk) Slægt, Søn af Hyrden Atradates (et persisk, ikke elamitisk Navn), som lejlighedsvis driver Røveri. I Ekbatana tjener Kyros sig fra de laveste Tjenerstillinger op til at blive Mundskænk, faar Tilladelse til at vende tilbage til Persis og anstifter saa sit Oprør, støttet ved sin for-

[1] Naar det udtrykkelig nævnes, at Hyrdens Kone, der opammer den lille Kyros, hedder Spako ɔ: «Hund», saa er det aabenbart en Rationalisering af det oprindelige Sagn, hvori Kyros opammes af en Hunhund. Feridun opammes af Koen Purmaje. At Hunden er det oprindelige, ses af. at det i Romulussagnet er Hundens nære Slægtning, Ulven, der spiller Ammens Rolle. Vi finder det samme Sagn knyttet til Navnet Sanatruk (*Σανατρούκιος*, *Σιντρούκης* o. l.), der har været baaret af flere parthiske og armeniske Prinser; det hænger sammen med Stammen *span, san* (sanskr. çvan, gr. *κύων*), og den første, der har baaret dette Navn, skal være bleven opammet af en hvid Hund, der sendtes af Guderne. Moses Khorenatzi har rationaliseret dette Sagn paa samme Maade som Herodot for Kyros' Vedkommende.

slagne Stalbroder Oibaras' Forræderi (vel Dareios' Staldmester Oibares, der i Sagnudviklingens Konfusion er kommen til at indtage Harpagos' Plads). Efter Sejren gør Kyros Astyages til Satrap over Barkanierne (ɔ: Hyrkanierne, oldpers. Varkana, eller efter Marquart, Eranschahr I 220: det nuværende Ferghana i russisk Turkestan) og ægter hans Datter Amytis efter at have ladet hendes Mand Spitamas dræbe. De eneste paalidelige Efterretninger om disse Begivenheder skyldes et Par babyloniske Kilder, som er meget kortfattede. Paa den saakaldte Kyros-Cylinder nævner Kyros sig som: Kurasch, Konge af Anzan, Søn af Kambuzija (Kambyses), Søn af Kurasch, Søn af Schispisch (Teispes); alle disse betegnes ligeledes som Konger i Anzan (en Del af Susiana); Teispes' Fader nævnes ikke. Ogsaa den nævnte Nabunid-Indskrift betegner Kyros som Konge af Anzan og først efter Mediens Besejring som Konge af Parsu (Persis). Der findes ingen Antydning af, at han skulde have været besvogret med Astyages' Hus; han omtales kun som Astyages' ringe Vasal. Nabunid-Kroniken giver et Par supplerende Oplysninger: Astyages forsamler sin Hær og drager mod Kyros, Kongen af Anzan, men hans Folk gør Oprør mod ham, fanger ham og udleverer ham til Kyros; denne drager mod Ekbatana, hvis Rigdomme han plyndrer.

Kyros er altsaa i Virkeligheden ikke beslægtet eller besvogret med det mediske Kongehus. Paa den anden Side er han ikke af ringe Herkomst; hans Forfædre har i det mindste i tre Led været Høvdinge eller Stammefyrster. Meget kunde tyde paa, at Ktesias har Ret, naar han gør Kyros til en Elamit, bl. a. den Omstændighed, at Dareios og hans Efterfølgere til deres persiske Indskrifter har ladet vedføje Oversættelser paa Babylonisk og Elamitisk — hvad der naturligst maa opfattes som de to foregaaende Storrigers Sprog —, og at Dareios' ældste Folkeliste netop begynder med Persere, Elamitere, Babyloniere. Kyros skulde saaledes ikke have været en Achaimenide, først hans Efterfølger blev det ved Kyros' Ægteskab med den achaimenidiske Kvinde Kassandane; og naar den Stamtavle, som Dareios opstiller i sine Indskrifter, forudsætter, at Kyros' og hans egen Slægt gaar sammen i Teispes, Achaimenes' Søn, saa skulde det være en kunstig Genealogi af den sædvanlige persiske Art. Denne Teori hyldes af Andreas, som bl. a. ogsaa — og navnlig — støtter sig paa den sproglige Form, som Navnet Kyros har paa Babylonisk, paa Elamitisk og paa Persisk.

Hvad nu Ktesias' Behandling af Mederhistorien angaar, saa

falder vistnok Muligheden for Benyttelse af *βασιλικαὶ διφθέραι* bort for denne Periodes Vedkommende; officielle Optegnelser fra Medertiden har næppe eksisteret under Achaimeniderne. Ktesias er altsaa som Herodot henvist til Traditioner, navnlig Slægtstraditioner, men da han har henvendt sig til andre Slægter end Herodot, er Resultaterne blevne meget forskellige. Ktesias' Kilder er, som det ses af hele Tendensen, fornemme Medere. Marquart har paavist (Philologus, 6te Supplementsbind 1893), hvorledes Ktesias ekscellerer i kunstigt tillavede Kronologier. Det gælder ogsaa for hans mediske Historie. Herodots og Ktesias' respektive Lister over Mederkongerne og deres Regeringsaar ser saaledes ud (efter at Marquart har ombyttet Artykas og Sosarmos i Ktesias' Liste):

Herodot.		
(Fraortes)		
Dejokes	53	ialt 150 Aar.
Fraortes	22	
Kyaxares	40	
Astyages	35	

Ktesias.		
Arbakes	28	ialt 350 Aar.
Maudakes	50	
Artykas [30]	28	
Sosarmos	50	
Arbianes	22	
Artaios	40	
Artynes	22	
Astibaras	40	
Aspandas	35	
Astyigas	35	

Ktesias' Række bestaar af fem Par, idet to og to har samme Regeringstid. De tre sidste Pars respektive Regeringstid svarer nøje til Herodots tre sidste Mederkongers. Dejokes' 53 Aar er blevne afrundede til 50, der ligeledes er blevne fordoblede, og endelig er der af Dejokes' hos Herodot ikke-regerende Fader Fraortes dannet et Par med 28 Aar hver, hvorved den samlede Regeringstid for hele Dynastiet bliver 350 Aar. Det overensstemmende Antal Regeringsaar for Aspandas' og Astyigas' Vedkommende har foranlediget Diodor til et Forsøg paa Identificering af disse to.

Men Ktesias' Navne har ogsaa deres Interesse. Hos senere Historieskrivere (Kastor, Eusebios), der har opregnet Assyrerkongerne med Ktesias som Kilde, er dennes Liste bleven forøget med flere Navne, som er lavede ved en ringe Ændring af visse af Ktesias' Assyrernavne, saaledes er af Teutamos dannet Teutaios, af Ofratanes Ofrataios, af Aranos Araios o. s. v. Det kan

Ktesias vel ikke gøres ansvarlig for, men det synes, som om han har vist Vejen til den Art Falsknerier, idet hans Arbakes og Arbianes, Artykas og Artynes aabenbart svarer til hinanden paa samme Maade som de nævnte «assyriske» Navne — der i Parentes bemærket gennemgaaende er iranske. Af hvert af disse Par maa vi altsaa slette et som opdigtet, og da vi i Sargonindskriften finder baade *Arbakes* (Arbaku) og *Artykas* (Hardukku) som Navne paa mediske Høvdinge, maa *Arbianes* og *Artynes* gaa ud. Sandsynligvis er Forholdet et lignende mellem *Sosarmos* og den Sosares, der forekommer i Ktesias' assyriske Kongerække.

Hermed har vi dog vistnok udtømt Rækken af Ktesias' Falsknerier. De øvrige, der forekommer i hans Mederhistorie, skyldes hans mediske Kilder. Til Forstaaelse heraf maa vi se paa, hvilke Paavirkninger iransk Sagnhistorie ellers er udsat for i sin Udvikling. Den østiranske Sagnhistorie fra den førzarathustriske Tid, der endnu i vore Dage i persiske Historiebøger figurerer som Verdens Urhistorie, har faaet sin endelige Redaktion henimod Slutningen af Sasanidetiden. Persiske Stormandsætter søgte den Gang at skaffe sig en forhøjet Glorie ved at nedlede deres Herkomst fra de gamle Sagnhelte, og undertiden blev Adelsnavne fra Sasanidetiden ligefrem indsatte i Sagnhistorien. Da f. Eks. Slægten Karen var en af de syv fornemste Ætter og Indehaver af et af de syv arvelige Stor-Embeder, skabtes der en Sagnhelt Karen, hvis Bedrifter indvævedes i den øvrige Sagnhistorie. Ligeledes blev Begivenheder fra Parthertiden, ja endog fra selve den sasanidiske Periode i mer eller mindre ændret Form indskudt i Sagnhistorien. Hos Ktesias har nu Arbakes overtaget Kyaxares' Rolle, idet det er ham, der sammen med Babylonerkongen Belesys gør Ende paa det assyriske Rige. Ved at lade dette Foretagende knytte sig til den første Konge over det samlede Mederfolk er Ktesias altsaa bedre i Overensstemmelse med Historien end Herodot. Men hvorfor er Æren for denne Sag bleven berøvet Kyaxares og overført paa den ellers kun lige af Navn kendte Arbakes? Gaaden løses derved, at vi erfarer, at en Arbakes paa Ktesias' Tid var Statholder i Medien og en af Artaxerxes II's øverste Feltherrer (Xen. Anab. I 7, VII 8, Plut. Artax. 14). Denne Arbakes har regnet sig for — maaske ogsaa været — en Efterkommer af den fra Sargonindskriften bekendte Arbakes og søgt at forøge sin Glans ved at knytte Assyriens Erobring til sin Stamfader.

Navnet *Artaios* er meget gennemsigtigt, det er iransk *ar-*

tava[n] «den retfærdige»; vi har forøvrigt hos Hesychios netop en Bemærkning om, at «de retfærdige» paa Persisk kaldes *ἀρταῖοι*. Det er altsaa et Tilnavn. der bruges i Stedet for det egentlige Navn, en Ejendommelighed, som Ktesias har optaget fra den iranske Folketradition (han kalder f. Eks. altid Bardija (Smerdes) med Navnet Tanyoxarkes ɔ: «Manden med det store Legeme», ganske som den iranske Sagnhistorie betegner Rustem med Navnet Tehemten, «Manden med det stærke Legeme»).

Ogsaa Navnet *Astibaras* er let at tyde. Det er det persiske arschtibara, «Lansebærer». Vi ved, at der paa Achaimenidetiden ligesaa vel som under Arsakider og Sasanider har været syv privilegerede Adelsslægter; og sandsynligvis har hver af disse Slægter allerede den Gang som i de senere Perioder været Indehaver af et arveligt Embede. Paa Reliefferne paa Dareios' Klippegrav ved Naks-i-Rustem ved Persepolis ser vi omkring Kongens Trone seks Figurer, som Andreas mener forestiller Indehaverne af de seks høje Arveembeder, Repræsentanterne for de seks privilegerede Slægter (den syvende er selve Achaimenideslægten og dens Arveembede er Kongeværdigheden). Af disse Figurer har de to en endnu læselig Inskription. Den ene er Gobryas (Gaubaruva), hvis Titel er «Kong Dareios' Arschtibara». Ligesom flere af de syv privilegerede Adelsslægter under Sasaniderne regnede sig for hørende til de styrtede Partherkongers Slægt, saaledes kunde det meget vel tænkes, at den Slægt, som under Achaimeniderne var Indehaver af Lansebærer-Embedet, havde søgt at skaffe sig Ahner blandt de gamle mediske Konger eller Stammehøvdinge, og at den mediske Sagnhistorie saaledes var bleven forøget med en Konge, som almindeligt benævnedes ved den hans præsumptive Efterkommere tilkommende Embedstitel. Man vilde til en saadan Udvikling have et nøjagtigt Sidestykke i Slægten Aspahbedh, der under Sasaniderne var en af de syv. Navnet Aspahbedh betyder nemlig «Hærfører», og Slægten, der paastod at nedstamme fra Partherkongerne, havde faaet dette Navn deraf, at Stillingen som Generalissimus var dens Arveembede.

Papyrusfundene i Oxyrhynchos VII.

Af

Hans Ræder.

Det 7de Bind af *The Oxyrhynchus Papyri* (London 1910), som paa Grund af Grenfell's Sygdom alene er besørget af Hunt, indeholder flere Stykker af betydelig Interesse. Bindet indledes med nogle Fragmenter af bibelsk Indhold, som trods enkelte nye Læsemaader dog næppe fortjene nogen større Opmærksomhed. Strax efter dem følger Hovedstykket, de omfangsrige Fragmenter af Kallimachos's *Αἴτια* og Iamber. Det kan ganske vist ikke nægtes, at for dem, der have hørt v. Wilamowitz-Moellendorffs Forelæsninger over disse Digte paa Kjøbenhavns Universitet, foraarsager Læsningen af selve Digtene nogen Skuffelse; men det er alligevel et mærkeligt og værdifuldt Fund. Desværre er Overleveringen meget mangelfuld, og Udgiverens Suppleringer og Rettelser ere ogsaa paa mange Punkter utilfredsstillende[1]; men om et Par af Digtene kan man dog danne sig en ret tydelig Forestilling. Der er ialt fundet syv Blade; men de høre ikke umiddelbart sammen; navnlig mangler der imellem det første og det andet Blad et betydeligt Stykke.

Det første, delvis bevarede, Digt behandler Sagnet om Akontios og Kydippe, som er kjendt gjennem Aristainetos og Ovid. Akontios havde tilkastet Kydippe et Æble, hvorpaa han havde indridset Ordene: «Ved Artemis, jeg vil ægte Akontios», og disse Ord læste Kydippe, som derved kom til at aflægge Eden. Det fundne Fragment begynder nu paa det Punkt, hvor der træffes Forberedelser til Kydippes Giftermaal med en anden Mand; men da faldt Pigen i en svær Sygdom, og saaledes gik det anden og tredie Gang. Saa sendte hendes Fader Bud til Apollons Orakel, og Guden svarede, at Grunden til Pigens Sygdom var Artemis's Vrede over, at hun havde brudt sin Ed, og anbefalede tillige

---

[1] Adskillige gode Bidrag af Platt og Housman findes i The Classical Quarterly IV 2 (April 1910).

Ægteskabet mellem Akontios og Kydippe. Da rejste Akontios fra sit Hjem paa Keos til Naxos, hvor Kydippe hørte hjemme, og Alt gik, som det skulde. — Af Digtets Fortsættelse sees, hvorledes det er gaaet til, at Kallimachos er kommen til at fortælle denne Historie. Fra Akontios nedstammer Akontiadernes berømte Slægt paa Keos, i hvilken Anledning Digteren, idet han som Hjemmelsmand paaberaaber sig den gamle Xenomedes, opregner de forskjellige Byer paa Øen og fortæller dens ældste Historie; vi forstaa saaledes let, at Fortællingen kan udgjøre en Del af *Αἴτια*: det er lærd Kunstpoesi, skrevet til Opbyggelse for Beboerne af Keos.

Man kan af Bladenes Numerering se, at der efter det Blad, hvorpaa det nys omtalte Fragment findes, maa mangle et større Antal Blade; men til Held for os indeholder det følgende Blad Afslutningen paa Kallimachos's *Αἴτια*, 4de Bog, og Begyndelsen af hans Iamber. Slutningsverset af *Αἴτια* lyder: *αὐτὰρ ἐγὼ Μουσέων πεζὸς ἔπειμι νομόν*; heraf slutter Hunt, maaske lidt overilet, at Kallimachos's Mening var, helt at tage Afsked med Poesien for fremtidig kun at hengive sig til videnskabelig Virksomhed.

Den Mand, der har skrevet Haandskriftet, har i ethvert Tilfælde ladet *Αἴτια* blive umiddelbart efterfulgt af Iamberne. Det er ikke almindelige, men haltende Iamber, og Hipponax nævnes da ogsaa strax i det første Vers. De bevarede Stykker fordele sig paa fem eller sex Digte, men Overleveringen er for en stor Del saa fragmentarisk, at der kun er to af disse Digte, hvis Indhold nogenlunde sikkert kan bestemmes. Det første Digt behandler en ogsaa tidligere kjendt Historie om Bathykles's Skaal, som blev baaret rundt til de syv Vise for at overgives til den Værdigste af dem. Først blev den bragt til Thales, som afviste den, og derefter gik den Rækken rundt, indtil den vendte tilbage til Thales, som da skjænkede den til den didymeiske Apollon. Det er dog kun en mindre Del af Digtet, som er bevaret, nemlig Stykket om, hvorledes Skaalen blev bragt til Thales, som sad og tegnede i Jorden den Figur, som *ὁ Φρὺξ Εὔφορβος* (ɔ: Pythagoras) havde udfundet. De to følgende Stykker, hvori der omtales en Mand, der er Gjenstand for almindelig Afsky, og gives en Skildring af Tilstanden i Kronos's Tidsalder, ere næsten uforstaaelige. Lettere er det derimod at fatte Sammenhængen i et Digt, hvori Laurbærtræet og Oliventræet optræde i Strid om Forrangen. Laurbærtræet roser sig af sit nære Forhold til Apollon: Pythia sidder paa Laurbærgrene, og ved Væddekampene i Delphi

er Prisen en Laurbærkrans; Oliventræets Grene lægges derimod ved Ligfærd under den Døde. Men Oliventræet roser sig netop heraf og fremhæver desuden, at dets Blade bruges til Kamppris i Olympia, som nok kunde maale sig med Delphi. Resten af sit Forsvar lægger det spøgefuldt i Munden paa Smaafuglene, der kvidre i dets Grene: Laurbærtræet er som alle andre Træer en Frugt af Jorden, men Oliventræet er Pallas's Gave; om Pallas er større end Apollon, tør vel ikke erklæres for afgjort, men Oliventræets Frugter ere i ethvert Tilfælde de nyttigste; et tredie Fortrin er endelig det, at de Bønfaldende bære Olivengrene. Bagefter synes der at optræde et tredie Træ, som bebrejder de to første deres Strid, men afvises barskt af Laurbærtræet. Hvorledes Striden fik sin Afgjørelse, kan imidlertid ikke sees. — De sidste Blade optages af Fragmenter af endnu to Digte, af hvilke det første behandler litterære Emner, medens det andet er saa molesteret, at man ikke kan se, hvad det har handlet om; det Eneste, man kan se, er, at det var affattet i trochæiske Tetrametre, som jo ogsaa ofte benyttedes af Iambographerne. Det er altsaa ikke uden en Følelse af Ærgrelse, at man gjennemlæser de mange Sider, hvis hullede Text unddrager sig enhver Forstaaelse, men alligevel har det nye Fund virkelig bidraget en Del til at udvide vort Kjendskab til Kallimachos's Digtning.

Temmelig gaadefuld er en Samling Fragmenter, der synes at tilhøre en Afhandling af litterært Indhold, idet det nemlig er meget vanskeligt at finde nogen indre Sammenhæng mellem de forskjellige Notitser. En Charakteristik af Lysias bruger omtrent de samme Udtryk som Dionysios; noget senere følger en Del Exempler fra Talere og Historikere paa Fortielse af Navne og Kjendsgjerninger; saaledes anføres det, at Thukydid, hvor han fortæller, at Themistokles flygtede til Kerkyra, fordi han engang havde gjort Kerkyræerne en Tjeneste, ikke siger, hvori denne bestod; dette oplyser Forfatteren derimod ved et Citat af Theophrast *περὶ καιρῶν*. Fremdeles findes nogle Bemærkninger om Kong Philip: det nævnes, hvilke Saar han har faaet i sine Krige, og siges, at Talerne paastaa, at han har vundet sine Sejre ved Bestikkelse, Mened og Falskhed. Endelig forekomme ogsaa sproglige Bemærkninger: nogle sjældne Glosser hos Xenophon (*πολυεπαινετώτατος, αἰτιάζεται* og *αἰτιαζόμενος*) nævnes, og der fremhæves nogle Ejendommeligheder ved den attiske Accentuation, som gjør Forskjel paa *ἄγροικος* og *ἀγροῖκος, ἀληθές* og *ἄληθες, ἄχρειον* og *ἀχρεῖον*. Men nogen Sammenhæng mellem de forskjellige Be-

mærkninger lader sig som sagt vanskeligt paapege; det kan bemærkes, at Forfatteren citerer Didymos og (maaske) Cæcilius fra Kalakte.

Hvad der ellers er fundet af nye Værker, er ret ubetydeligt. Et enkelt Blad indeholder Brudstykker af Menanders *Μισούμενος*, en Komedie, som synes at have haft et lignende Indhold som *Περικειρομένη*, hvoraf der tidligere er fundet flere Scener. En Soldat, Thrasonides, havde gjort en Pige, Krateia, til Bytte, men til hans store Fortvivlelse kunde han ikke vinde hendes Kjærlighed. Senere bliver Pigen imidlertid løskjøbt af sin Fader, men Thrasonides søger at vinde hende tilbage og klager sin Nød overfor sin Fader. Hvad Resultatet blev, vides ikke.

Et Fragment af et historisk Værk, indeholdende en Slagbeskrivelse, er uden synderlig Interesse. Mere mærkeligt er et Digt, skrevet i Hexametre og i en noget ubehjælpsom Form. Det er henvendt til en ung Mand, Theon, der var Forstander (*ἄρχων*) for et Gymnasium og havde gjort sig fortjent af dette ved en Gave af Olie og af Korn; men senere havde han skjænket det en endnu kosteligere Gave af en saadan Art, at den kun kan stamme fra Muserne. Dette udføres nærmere i Digtets sidste Halvdel, medens den første Halvdel optages af en Henvendelse til Hermes, der anraabes om at hjælpe Digteren med at besynge Theon. Af denne Grund er Digtet ogsaa paa to Steder betegnet som *Ἑρμοῦ ἐγκώμιον*, men begge Steder er Ordet *Ἑρμοῦ* slettet, og desuden er tilføjet en anden Titel *εἰς τὸν ἄρχοντα* Men dette er ikke den eneste Rettelse; rundt om i Texten findes Rettelser, der nærmest gjøre Indtryk af at være Forbedringer, udførte af Digterens egen Haand. Saaledes er Verset *τοὔνεκα μουσοπόλον μὲν ἀνυμνείουσιν ἀοιδοί* rettet til *τοὔνεκα μουσοπόλον σε νέοι κλείουσιν ἀοιδοί*; i Stedet for *τίων ἀνὰ δῆμον* er skrevet *ἱερῷ ἐνὶ δήμῳ*, og *μειλίγματα κεινά* er rettet til *κενεαυχέα δῶρα*. Der kan vel ikke være Tvivl om, at det er selve det originale Manuskript, vi ere komne i Besiddelse af. Men Digtet har næppe hørt til dem, der ere blevne afskrevne mange Gange. —

Blandt de Fund, der indeholde hidtil kjendte Texter, indtage to Fragmenter af Platons Phaidros den første Plads. Det første af disse, som indeholder Dialogens Begyndelse, er skrevet paa Bagsiden af et officielt Dokument; det andet, som indeholder nogle Partier af Dialogens Midte, har derimod hørt til en virkelig Bog. Begge ere omtrent samtidige (fra 3. Aarh. e. Chr.; det andet dog maaske fra Slutningen af 2. Aarh.), men det andet er

det bedste og udmærker sig yderligere ved, at der af en yngre Haand er tilføjet adskillige Varianter, deraf flere gode.

Det gjælder om begge disse Haandskrifter, at de, som de fleste andre Papyrushaandskrifter, ikke følge et enkelt af de middelalderlige Haandskrifter, men undertiden endog bekræfte Læsemaader, som ellers kun findes i Haandskrifter, der nyde ringe Anseelse; i nogle Tilfælde bekræfte de ogsaa moderne Konjekturer, men i andre Tilfælde frembyde de ogsaa sikkert fejlagtige Læsemaader. Det første Papyrushaandskrift har saaledes p. 227 B sammen med Par. 1811 den rigtige Læsemaade *ποιήσασθαι* (efter forudgaaende *ἄν*), medens alle øvrige have *ποιήσεσθαι*. Sammen med et Par Haandskrifter og Athenaios har det p. 229 E Dativerne *πλήθει τε καὶ ἀτοπίαι* i Stedet for Nominativerne *πλήθη τε καὶ ἀτοπίαι*, og sammen med Vat. 173 har det p. 230 D *προσείοντες* for *προσιόντες*. Endvidere bekræfter det p. 228 B Schanz's Konjektur *πάνυ τι* for *πάνυ τις* og har p. 230 C og D paa to Steder det rigtige *σύ*, hvor i ethvert Tilfælde de bedste Haandskrifter have *οὐ*. Den anden Papyrus forholder sig, dels i sin oprindelige Text, dels i Varianterne, paa lignende Maade. Den har p. 239 A som Variant Heindorfs Konjektur *τοῖς μὲν ἥδεσθαι* for *τῶν μὲν ἥδεσθαι* (Burnet sletter *τῶν*), og ligeledes p. 251 A Cobets Konjektur *ἐδεδίει* (*δεδιείη* B: *δεδίει* T). Ejendommelig er p. 245 C Læsemaaden *αὐτοκείνητον* med *ἀεικείνητον* (den sædvanlige Læsemaade) som Variant.

Et Fragment af Xenophons Kyropædi og af Charitons Roman Chaireas og Kallirrhoe frembyder lignende Phænomener. Hos Xenophon overrasker især Overensstemmelsen med et ellers ikke synderlig anseet Haandskrift, en Bodleianus; hos Chariton, hvis Text ellers kun hviler paa et enkelt Haandskrift fra det 13de eller 14de Aarhundrede, byder Papyrushaandskriftet snart en bedre, snart en daarligere Læsemaade. —

De udgivne Dokumenter ere af den sædvanlige Art: der findes en hel Del Exempler paa Ansøgninger, Klager, Kontrakter, Regnskaber og Oversigter af forskjellig Art. Her er kun Anledning til at fremhæve nogle enkelte, som frembyde særlig Interesse. Der findes en Kladde til en Proklamation, hvori meddeles, at Kejser Claudius er gaaet til sine Fædre (*ὁ μὲν ὀφειλόμενος τοῖς προγόνοις καὶ ἐνφανὴς θεὸς Καῖσαρ εἰς αὐτοὺς κεχώρηκε*), og at Nero har besteget Thronen, i hvilken Anledning Befolkningen opfordres til at takke alle Guder ved at bekranse sig og ofre

Oxer. Proklamationen er dateret 35 Dage efter Claudius's Død; saa længe havde Efterretningen været undervejs. — Pudsig er en Klage fra to Natvægtere (deres officielle Benævnelse *νυκτοστράτηγοι* er unægtelig mere pompøs), som ere misfornøjede over, at man har berøvet dem den fornødne Assistance, saa at de ofte «saa at sige» ere komne i Livsfare, naar de have skullet arrestere Folk.

Fra christelig Tid stamme nogle Bønner (f. Ex. *ὁ θεὸς τῶν παρακειμένων σταυρῶν, βοήθησον τὸν δοῦλόν σου 'Απφουᾶν. ἀμήν*), og ligeledes en Trylleformular, som skal hjælpe mod alskens Kryb; den udmærker sig ved en ejendommelig Sammenblanding af græske og jødiske Gudenavne og ved den om Holbergs «Klemmebasiopodolski» mindende Maade, hvorpaa det ene Bogstav efter det andet (men ikke ganske nøjagtigt) trækkes fra Aphrodites Navn. Den lyder saaledes: *Τὴν θύραν τὴν 'Αφροδίτην φροδιτην ροδιτην οδιτην διτην ιτην τnν τnν ην · ωρωρ φωρφωρ 'Ιαὼ Σαβαὼθ 'Αδονὲ δενοσε σκορπίε ἀρτερησιε · ἀπάλλαξον τὸν οἶκον τοῦτον ἀπὸ παντὸς κακοῦ ἑρπετοῦ πράγματος ταχὺ ταχύ. ὁ ἅγιος Φωκᾶς ὧδέ ἐστιν.*

Som sædvanligt afsluttes Bindet med nogle Privatbreve. De handle mest om Forretningsanliggender eller indeholde Kommissioner, ofte ogsaa Bebrejdelser. En Mand opfordrer en Anden til hurtigst muligt at komme til ham paa Grund af det, som er hændt ham, og slutter med de mærkelige Ord: *ἐὰν δὲ ὀλιγωρήσῃς, ὥσπερ οἱ θεοὶ οὐκ ἐφείσαντό μου, οὕτως κἀγὼ θεῶν οὐ φείσομαι.* — En Anden takker sin Korrespondent, fordi han har sendt ham en Fil, men klager over, at den er for fin; den skal ikke alene kunne file Træ, men ogsaa Jern. Han sender ham derfor en til Prøve (*ἐξουπλάριν*). — En Dame bebrejder sin Broder, at han ikke er kommen til deres Broders Begravelse, og tilføjer (sagtens for at ærgre ham), at Broderen har indsat en fremmed Kvinde til sin Arving. I en Efterskrift beder deres Fader Sønnen, om han vil kjøbe en Fisk til ham. — Et langt Brev fra en Mand til hans Kone (hvem han titulerer Søster) udmærker sig ved sin svulstige Stil. Han begynder med at bede til alle Guder for Konens, deres Barns og alle øvrige Slægtninges Sundhed, og derpaa erklærer han det for overflødigt at skrive om Forretningsanliggender, eftersom han mange Gange baade har skrevet og talt derom og desuden antager, at Konen, som selv er Moder til deres Barn, vil gjøre sig al mulig Umage; men først og fremmest beder

han hende sørge for sig selv. Efter at have meddelt hende, at han sender forskjellige Gjenstande, slutter han af; men paa Bagsiden tilføjer han en ironisk Tak, fordi han ikke har faaet Svar paa sine mange Breve, og dertil endnu nogle Spydigheder, hvoraf det synes at fremgaa, at Konens Omsorg for Huset nok alligevel ikke har været saa særlig udmærket. Rimeligvis er Brevet at forstaa ironisk fra først til sidst.

In Plutarchum.

Dion. c. 16. *ἀποπέμπει τὸν Πλάτωνα, συνθέμενος εἰς ὥραν ἔτους μεταπέμψασθαι Δίωνα.*] Haud dubie *μεταπέμψεσθαι* scriptum fuit; cf. v. c. Arat. 18 extr. *συντίθεται τὸν Ἄρατον ἄξειν.*

— c. 27. *Ἐνταῦθα δὲ τὴν πορείαν ἐπιστήσας ἐσφαγιάζετο πρὸς τὸν ποταμόν.*] *εἰς τὸν ποταμόν*, ni fallor, scripsit Plutarchus, sicut Xenophon Anab. IV 3, 17.

— c. 38 extr. *Οἱ δὲ . . . καὶ γενόμενοι πολὺ πλείους ἐκείνων ἐφώρμησαν ὡς ῥᾳδίως ἐπικρατήσοντες ἐν τῇ πόλει καὶ πάντας αὐτοὺς κατακτενοῦντες.*] *αὐτοὺς* plane supervacaneum est, et veri similius est, Plutarchum *αὐτοῦ* scripsisse.

Arat. c. 18.] *γελάσας ὁ Ἐργῖνος τότε μὲν ὡμολόγησεν ἀποπειρᾶσθαι τοῦ Διοκλέους.*] *ἀποπειράσεσθαι* necessario scribendum est.

— c. 25. Narravit Plutarchus, Aratum Aristomacho, tyranno Argorum, insidiantem compluribus Argivis gladios misisse, sed proditorem extitisse et consilium aperuisse, cum coniurati iam tyrannum aggressuri essent: *ἤδη βαδίζοντας ἐπὶ τὸν τύραννον· ὧν οἱ πλεῖστοι φθάσαντες ἐξ ἀγορᾶς ἀπέφυγον καὶ διεξέπεσον εἰς Κόρινθον.*] Mentionem fori iure mireris, et *ἐξ Ἄργους* scriptum fuisse suspicor.

— c. 50 extr. *Ἔτι λέγοντος αὐτοῦ τὰ μὲν σπλάγχνα τῷ μάντει παρέδωκεν ὁ Φίλιππος.*] Ex iis quae supra narrata sunt (*ὡς προσήνεγκεν αὐτῷ τὰ σπλάγχνα τοῦ βοὸς ὁ μάντις*) satis elucet, Plutarchum h. l. *ἀπέδωκεν* scripsisse.

Carolus Hude.

Anmeldelser.

Otto Stählin, Editionstechnik. Ratschläge für die Anlage textkritischer Ausgaben. (Sonderabdruck aus dem XII. Jahrgang der Neuen Jahrbücher f. d. kl. Altertum u. s. w.) Leipzig 1909, Teubner. 43 S.

Es ist mit Freude zu begrüssen, dass Stählin seinen ausgezeichneten Aufsatz über Editionstechnik separat herausgegeben hat. Das kleine Buch, das jetzt einzeln zu haben ist, entspricht einem wirklichen, ernsten Bedürfnis; es sollte in den Händen jedes Herausgebers antiker und anderer Texte sein. Jedem wird es nützliche Winke bringen, vielen ganz unentbehrlich sein.

Stählin behandelt, nach einer sehr gehaltvollen allgemeinen Einleitung, in 31 Paragraphen Alles was zur Vorbereitung und Drucklegung einer kritischen Ausgabe gehört. Durch seine Teilnahme an dem grossen Unternehmen der kritischen Herstellung der Kirchenvätertexte rühmlichst bekannt, war Stählin zugleich in ausnehmender Weise befähigt, ein solches Buch zu schreiben. Derartige Unternehmungen rufen von selbst die principiellen Fragen der Editionstechnik hervor, indem ein allgemeingültiges Verfahren sich als notwendig aufdrängt. Ausserdem hat der Verfasser die einschlägige Litteratur (die leider nicht besonders umfangreich ist) sorgfältig durchgearbeitet, und aus verschiedenen Gebieten der klassischen Philologie Beispiele gesammelt, sowohl von richtig durchgeführter Technik, als von Fehlern und Missgriffen, die aus der Nichtachtung der einfachsten praktischen Rücksichten auf Leser und Benutzer einer textkritischen Ausgabe entspringen. Es ist fast unglaublich, wie elementäre Dinge auf diesem Gebiete einzuschärfen nötig ist; anderseits aber auch überraschend, wie viel selbst derjenige, der praktisch zu arbeiten glaubt, jedenfalls praktisch arbeiten will, aus der systematischen Durcharbeitung des Gebietes lernen kann. Ich fühle mich dem Verfasser für viele gute Anweisungen zu Dank verpflichtet, und weiss diesen Dank nicht besser abzustatten, als indem ich die Bemerkungen, zu denen mir sein Werk Veranlassung gegeben hat, kurz hersetze. Meist handelt es sich dabei um Ergänzungen, die z. T. daher stammen,

dass ich auf einem etwas abseits liegenden Gebiete (der Herausgabe von Scholien) gearbeitet habe. Ausstellungen hab ich nur wenige zu machen, darunter nur eine einzige von principieller Bedeutung.

Es betrifft diese — um sie gleich vorweg zu nehmen — die Frage nach der Sprache einer textkritischen Ausgabe. St. tritt hier für die Verwendung der modernen Sprachen in Vorreden und Apparat ein. Als Begründung steht nur die Bemerkung, dass wer wissenschaftlich arbeiten will, heutzutage Deutsch ebenso verstehen müsse wie Englisch und Französisch. Die Bemerkung ist schief; wenigstens wüsste ich nicht, dass die französischen und englischen Philologen den Anfang damit gemacht haben, ihre eigene Sprache in textkritischen Ausgaben zu benützen. Ausserdem scheint sie mir höchstens eine Entschuldigung abzugeben für denjenigen, der nicht fähig ist zusammenhängend Latein zu schreiben; der mag sich ja damit trösten, dass seine Vorrede, auch wenn sie deutsch geschrieben ist, verstanden wird. Einen Grund, die internationale Gelehrtensprache auf dem einzigen Gebiete, wo sie noch bequem brauchbar ist, principiell aufzugeben, gibt es überhaupt nicht; dagegen gibt es sehr gewichtige Gründe, weshalb man sie behalten sollte, vor allem die Rücksicht auf andere grosse Nationen, denen man das Recht, ihre Muttersprache zu gebrauchen, nicht verweigern kann, wenn man selbst den Anfang gemacht hat. Wenn die Russen mal russische Vorreden zu ihren Ausgaben schreiben werden, so ist die Bequemlichkeit, Deutsch schreiben zu dürfen, ziemlich teuer bezahlt. Noch viel schlimmer steht aber die Sache in Bezug auf den Apparat. Wir haben hier eine durch die Arbeit von Jahrhunderten ausgebildete Terminologie, die durchaus international ist und von jedem Philologen ohne Mühe gehandhabt werden kann. Die sollen wir nun aufgeben, und statt deren zunächst mindestens vier (denn die Italiener kann man auf keinen Fall bei Seite schieben) verschiedene neue Terminologien ausbilden, von denen keine einzige so gut und bequem werden kann wie die alte (dies liegt unter anderm an der gebundenen Wortstellung der neueren Sprachen). Jeder Philologe kann in die Notlage kommen, mehrere dieser Terminologien anwenden zu müssen; die Philologen der kleinen Nationen werden leicht ohne drei oder vier nicht auskommen. Wenn andere Nationen in die Mitarbeit ernstlich eintreten, wird die Verwirrung noch grösser werden. Hierzu kommt, dass internationale Unternehmungen wie das Corpus Medicorum Graecorum u. dgl. nur unter der Voraussetzung der internationalen

Gelehrtensprache möglich sind. Also: ein völlig sicherer Verlust an Zeit und Kraft, für den nicht ein triftiger Grund, ja nicht einmal der miserable Vorwand der grösseren Bequemlichkeit angeführt werden kann; denn es ist (wie ich aus Erfahrung weiss) für jeden, der auch nur die Anfänge des Lateins versteht, leichter, einen kritischen Apparat lateinisch als in seiner Muttersprache zu verfassen. Es ist im höchsten Grade zu bedauern, dass man gerade in Deutschland, wo im Interesse der Wissenschaft so viele aufopfernde Arbeit geleistet wird, den Anfang gemacht hat, den Nationalismus auch auf diesem Gebiete, wo er am allerwenigsten hingehört, hervorzukehren. Hoffentlich wird der Widerspruch, den dies Verfahren z. B. in Frankreich gefunden hat, auch in Deutschland laut werden, ehe es zu spät ist, d. h. ehe die andern Nationen aus Deutschlands Beispiel die Konsequenzen gezogen haben.

Was ich sonst zu bemerken habe, lässt sich am besten einfach als Noten zu den Paragraphen Stählins geben. — § 6. 2 (über die Benutzung fremder Kollationen). Ich vermisse die Bemerkung, dass es immer eine missliche Sache ist, mit fremden Kollationen ohne Autopsie der betr. Hs zu arbeiten. Kann man die Hs nicht selbst zu Gesicht bekommen, so sollte man sich mindestens durch Photographie von ein paar Blättern einen persönlichen Eindruck von der Eigenart des Schreibers verschaffen.

§ 6, 3. Wer Scholien kollationirt, tut gut ein durchschossenes Exemplar der Kollationsausgabe zu benutzen. Es gibt hier oft viel abzuschreiben; das hat man dann bequem neben dem gedruckten Texte. — Ältere Ausgaben sind oft auf Löschpapier gedruckt, auf dem man nicht schreiben kann. Ein derartiges Papier kann aber der Buchbinder durch ein einfaches Verfahren zum Schreiben brauchbar machen; er taucht es in Leimwasser und glättet es nachher, dann wird es ganz dintenfest. — Wo man viele Hss zu kollationiren hat, ist die Dintenfrage sehr wesentlich; St. schweigt hierüber. Es gibt nach meiner Erfahrung, ausser schwarzer Dinte, auch gute und beständige rote, blaue, grüne und violette Sorten. Bei Tageslicht lassen sich diese 5 Farben bequem unterscheiden; bei künstlichem Licht ist mit grüner und blauer Dinte nebeneinander nicht zu arbeiten. Braune Dinte kenne ich nicht; dagegen gibt es einen sehr schönen braunen Tusch, der sich scharf abhebt. Wenn man ihn fertig kauft, wird man ihn stark verdünnen müssen, damit er brauchbar wird. Vor gelber Dinte möchte ich warnen; sie ist bei Tageslicht schwer, bei künstlichem Licht gar nicht lesbar. — Auf diese Weise kommt

man auf volle 6 leicht zu unterscheidende Bezeichnungen der Hss. Es ist ja immer wertvoll, wenn man so viele Hss wie möglich in demselben Exemplar kollationiren kann. — Was damit gemeint ist, dass man beim Kollationiren vieler Hss durch verschiedenes Papier Verwechslungen vorbeugen könne, versteh ich nicht recht. Wenn man mehr Hss hat als in einem Exemplar der Kollations Ausgabe gebucht werden können, nimmt man dann nicht zwei oder drei Exemplare derselben Ausgabe? Oder sollte es wirklich bequemer sein, jede Hs auf gesondertem Papier zu kollationiren? Wo die Variantenmenge gross ist, gewiss nicht. Jedenfalls wäre hier genauere Auskunft über das technische Verfahren erwünscht; ich kenne kein anderes normales als das Eintragen in ein gedrucktes Exemplar. § 6, 6. St. verlangt dass man beim Kollationiren alle Quisquilien, auch Spiritus und Akzente, notiren soll. Bei der durchgängigen Abweichung von dem Usus unserer gedruckten Texte in allem was Enklisis usw. heisst wäre das ja eine schier endlose und meist ganz unnütze Arbeit; auch für die Aufhellung des Verwandtschaftsverhältnisses der Hss sind diese Dinge gewöhnlich ohne Belang. Dass man mehr buchen muss als man im Apparat mitteilen will, ist ja richtig; wie viel, das hängt von dem jeweiligen Zweck der Kollation ab. Nimmt man eine Probe um daran das Verhältnis anderer Hss festzustellen, dann wird man freilich jede geringste Kleinigkeit verzeichnen, weil man nicht im voraus weiss, welche Kleinigkeit entscheiden kann; und es empfiehlt sich gewiss, von allen Hss die man in die Hand bekommt und die sich nicht sofort als wertlos bestimmen lassen, gewisse Stücke (natürlich in allen dieselben) auf diese Weise zu behandeln. Durchweg aber alles zu notiren scheint mir nur Zeitverlust zu sein. § 6, 7. Ich vermisse die Bemerkung, dass man, wenn man abschreibt, die Abschrift nachher noch kollationiren muss. Man macht immer Fehler beim Abschreiben. § 7. Ich vermisse eine Bemerkung darüber, dass bei der Ausgestaltung des Apparats selbst bei sehr sorgfältiger Kollation immer Zweifel über die Richtigkeit dieser oder jener Lesart der Hss entstehen. Solche Zweifel sind genau zu notiren und sämmtliche Stellen womöglich nach den Hss zu revidiren. § 9. Wer Scholien edirt (oder sonst grössere Änderungen am Texte vornehmen muss) wird als Druckvorlage ein durchschossenes Exemplar der betr. Ausgabe brauchen; hier sind die Zeilen am Rande zu zählen, die Zusätze, die auf den durchgeschossenen Blättern geschrieben werden, sind mit der Nummer

der Zeile, nach der sie eingefügt werden, und a, b, c usw. (also etwa 24 [a], 24 [b] usw.) zeilenweise zu bezeichnen. Ich setze voraus (was bei Stählin nicht bemerkt ist), dass man als Druckvorlage womöglich dieselbe Ausgabe verwendet, nach welcher kollationirt ist (es erleichtert die Ausarbeitung des Apparats und reducirt die Fehlerquellen); alsdann tut man gut, die Zeilenzählung des Kollationsexemplars so weit möglich auch in der Druckvorlage zu behalten. § 14. Lücken des Textes würde ich vorziehen mit Punkten (. . . . . .) statt mit Sternchen (* *) zu bezeichnen; die Sternchen haben in vielen Ausgaben andere Verwendung gefunden. — Verdorbene Stellen mit einem Kreuz (†) zu bezeichnen hat den Nachteil, dass es oft schwierig ist, den Platz des Zeichens zu wählen. Ein einzelnes Kreuz bezieht der Leser zunächst auf das Wort vor welchem es steht. Einige Herausgeber verwenden daher zwei Kreuze, um den Umfang der Korruptel zu bezeichnen; bei andern ist das Kreuz offenbar nur ganz allgemeines Warnungszeichen. Letzteres ist entschieden das Bessere; es ist nicht gut, dass der Herausgeber im Text die Korruptel sozusagen auf ein bestimmtes Wort oder bestimmte Worte festlegt; seine Ansichten über den speciellen Sitz derselben gehören in den Apparat. Unter diesen Umständen wäre es aber vielleicht besser, wenn man sich darüber einigen könnte, das Warnungszeichen am Rande anzubringen; es fiele damit die Beziehung auf ein bestimmtes Wort von selbst fort, und man wird sehr selten in Zweifel sein, bei welcher Zeile das Zeichen anzubringen sei.

§ 20. Was über die Anbringung der Zeichen am Rande gesagt wird, scheint mir nicht überall gleich gut begründet. St. will die Zeilenzahlen stets am linken, Paragraphen u. dgl. am rechten Rand gesetzt wissen. Das scheint mir unpraktisch und unschön. So wie unsere Bücher einmal aussehen, ist der äussere Rand der Hauptrand (wenn der Ausdruck erlaubt ist); also kommen dahin die Haupteinteilungen, die für die Benutzung des Textes massgebend sind. Dass die Anbringung der Zeilenzahlen am innern Rand die Benutzung des Apparats erschweren sollte, seh ich gar nicht ein. Dagegen erschwert freilich die jetzt herrschende Manier, nur jede fünfte Zeile zu zählen, die Benutzung des Apparats ganz ungemein. Man sollte statt dessen unbedingt jede dritte Zeile zählen; dann hat das Auge immer an der nächsten (oberen oder unteren) Zeile den nötigen Anhalt für die sofortige Bestimmung der Zahl. Seit mich der Redakteur dieser Zeitschrift auf diesen Punkt aufmerksam gemacht hat, zähle ich immer in meinen

Kollationsexemplaren die Zeilen in dieser Weise durch, und möchte sie allen empfehlen; sie sollte aber auch im Druck zur Herrschaft gelangen. § 21. Wenn aus irgend welchen Gründen der kritische Apparat vor dem Text gedruckt wird, so sollte er jedenfalls leicht abtrennbar sein, so dass man ihn separat binden lassen kann; wenn er dann gut und deutlich abgeteilt ist, arbeitet man mit ihm nicht viel mühsamer als mit dem unter dem Text gedruckten. — Zitate, die man nicht selbst nachgeschlagen hat, aus andern Werken zu übernehmen ist nicht immer zu vermeiden; es kommt ja vor, dass man das Zitat nicht verificiren kann, weil das betr. Buch fehlt. Wo man es tut, sollte man es aber vermerken. § 23. St. will alle Berichtigungen der hs Angaben früherer Herausgeber aus dem Apparat in die Vorrede verweisen. Das ist wohl zu rigoristisch; wenn in der bisher massgebenden, sonst guten und zuverlässigen Ausgabe einzelne positiv falsche Angaben gemacht sind, da tut man besser dergleichen an Ort und Stelle zu korrigiren. § 24. Es wundert mich, dass St. die abscheulichen «Exponenten» (F^a usw.) bei den Siglen für Hss nicht streng verpönt; sie sollten jedenfalls nur zugelassen werden wo man ohne sie durchaus nicht auskommt. — Ältere Ausgaben bezeichnete man früher gern mit kleinen Buchstaben (r = Romana, h = Heyne, usw.); wo die grossen für die Hss ausreichen, scheint mir dies bequemer als St.s Di = Dindorf, was zur Verwechslung führen kann, jedenfalls den Druck erschwert. § 26. Die Bemerkung, dass die Zeilenzahlen im Apparat fett zu drucken sind, sollte nicht in einer Parenthese versteckt sein, sondern an der Spitze des Abschnittes «Typographische Einzelheiten» stehen.

§ 26, 4. Wo man oft mehrere Worte des Textes wiederholen muss (z. B. wo die Hss in der Wortstellung schwanken), bietet die Abkürzung der verstellten Worte eine sehr wesentliche Raumersparnis. Es empfiehlt sich, das erste und letzte Wort der betr. Reihe voll, die andern abgekürzt zu drucken. ibid. 5. In der Angabe *προεπορεύετο*/ *προσε-* M *-ετο* N *παρε-ετο* P ist es nicht, wie St. meint, zweifelhaft, ob N *προεπορεύετο* oder *προσεπορεύετο* hat: denn es muss bei allen Abkürzungen als selbstverständlich gelten, dass das Lemma des Apparats, nicht die Lesart irgend einer Hs, zu ergänzen ist. 6. Es muss durchaus verlangt werden (gegen Krumbacher), dass das Lemma (das Textwort) im Apparat voran steht, die Varianten nachher; also *ἰσοσθένειαν* Heyse: *ἀσθένειαν* L, wenn man *ἰσοσθένειαν* in

den Text gesetzt hat. Sonst muss ja der Leser bei einer emendirten Stelle eventuell das Schlagwort am Ende einer langen Reihe von Varianten, die vielleicht ganz anders aussehen, mühsam aufsuchen. Ich führe ein signifikantes Beispiel aus dem zweiten Bande meiner Ausgabe der Pindarscholien an: *τῆς ἀρχῆς δυσφημίας φησὶν ὅτι* EF (item, sed *τῆς ἐξ ἀρχῆς*, CP) *ἐπὶ τῇ ἀρχῇ περὶ δυσφημίας ἔφη* G *ἐπὶ τῆς ἀρχῆς περὶ δυσφημίας εἶπεν* Q *τῆς ἀρχιλόχου δυσφημίας φησὶν ὅτι* ego. Das wäre eine schöne Ordnung! St. hat das eingesehen, hätte aber viel entschiedener Partei nehmen sollen. — Übrigens: soll man Eigennamen im Apparat mit grossem oder kleinem Anfangsbuchstaben schreiben? Ich habe mich nach langem Schwanken für das Letztere entschieden, weil man sonst in unerträgliche Schwierigkeiten gerät; es hat aber den Übelstand, dass man es auch im Lemma durchführen muss, welches dann vom Text abweicht. 7. St. empfiehlt, zwischen Lemma und Varianten keine Trennung anzugeben (ausser wo das Lemma ohne weiteren Zusatz steht?); also: *βραχύτατα* Di *βραχύτητα* L, wo Dindorfs Konjektur *βραχύτατα* in den Text aufgenommen ist. Das scheint mir unpraktisch; das Lemma sollte der Deutlichkeit wegen immer abgetrennt sein. Ich habe die Regel befolgt, wenn das Lemma allein steht,] beizufügen, wenn dagegen Siglen oder ein Name oder *scripsi* od. dgl. folgt, : anzuwenden; also im obigen Beispiel: *βραχύτατα* Di: *βραχύτητα* L; während *βραχύτατα]* *βραχύτητα* L bedeuten würde, dass alle Hss ausser L *βραχύτατα* bieten. Andere ziehen vor, das Lemma immer mit] abzutrennen, was auch gewisse Vorteile hat (gegen Stählin S. 37 Anm.). Dies führt übrigens auf die Frage, die Stählin unter 8 bespricht: ob positives oder negatives Verfahren vorzuziehen sei, d. h. ob man nach dem Lemma die Hss anführen soll, auf welchen der Text beruht, oder nur diejenigen welche abweichen (also: *φλογὸς* BDEG: *πυρὸς* Q; oder *φλογὸς]* *πυρὸς* Q). St. empfiehlt das positive Verfahren, und gewiss hat es grosse Vorteile; es hat aber den Nachteil, dass es unter Umständen sehr weitläufig ist, und den Apparat unnötig vergrössert. Ich sehe nicht ein warum man nicht beide Methoden vereinigen kann: wo die Hss in grösseren Gruppen auseinandergehen, ist das positive, wo die Lesart einer einzelnen Hs oder verschiedene Lesarten einzelner Hss zu verzeichnen sind, das negative Verfahren angezeigt. Strenge Konsequenz hat hier, so viel ich sehe, keinen Vorteil. — In dem ganzen Abschnitt vermisse ich erstens einige Bemerkungen über die Bezeichnung von Korrek-

turen u. dgl. Dafür sind m. E. die «Exponenten» vorzüglich geeignet; also B^{ac} = B ante correctionem; B^{ras} = B in rasura; B^{lit} = B in litura; B^{i} = B infra (in versu), B^{s} = B supra versum, usw. (Nebenbei ist die Kürze und Klarheit dieser Bezeichnungen ein entschiedener Vorzug des lateinischen Apparats; wie schwerfällig erscheint daneben ein Apparat wie der sonst so vorzügliche in Schwartz' Euseb!) — Zweitens vermisse ich eine Bemerkung über die Behandlung der Kompendien. Wenn Endungen mit Kompendien geschrieben sind, die auf verschiedene Weise aufgelöst werden können (z. B. *αὐ*$^{\tilde{\tau}}$ = jede cirkumflektirte Form von *αὐτός*), so hat die Bezeichnung im Apparat oft Schwierigkeiten. Wo es sich nur um eine Hs handelt, schreibt man wol einfach *αὐτ(ῆς)* G^{cp}, d. h. G hat *αὐ*$^{\tilde{\tau}}$, welches nach dem Kontext in *αὐτῆς* aufzulösen ist. Kann man verschieden auflösen, so kann man etwa *αὐτ(ῆς?)* G^{cp} drucken. Bei mehreren Hss wird die Sache verwickelter. Nehmen wir an, in B steht (wie im Text) *αὐτῆς*, in E *αὐ*$^{\tilde{\tau}}$, in DG *αὐ*$^{\grave{\tau}}$, in Q *αὐτὸν*, dann schreibe ich: *αὐτῆς* BE^{cp}: *αὐτὸν* $D^{cp}G^{cp}Q$; das heisst also, E hat ein cirkumflektirtes, DG ein barytonirtes Kompendium. Am schlimmsten ist es, wenn es sich um einen Unterschied handelt, gegen welchen das betr. Kompendium gleichgültig ist; also z. B. *συγκρίνων* B, *συγκρίνει* EQ (falsch), *συγκρί*$^{\nu}$ G. Hier gebe ich: *συγκρίνων* B : *συγκρίνει* EQ (G^{cp}), indem ich G zu den Hss stelle, mit welchen es gewöhnlich zusammengeht, aber am Ende. Gewöhnlich kommt man damit aus; es gibt aber Fälle wo man etwa drucken würde: *αὐτοῦ* B (E^{cp}?) : *αὐτῆς* DGQ (E^{cp}?), nämlich wenn E bald mit B, bald mit DGQ zu gehen pflegt. Vielleicht wäre es vorzuziehen (nach der Regel *quivis praesumitur bonus*) in den obigen Fällen zu drucken: *συγκρίνων* B (G^{cp}) : *συγκρίνει* EQ; *αὐτοῦ* B (E^{cp}) : *αὐτῆς* DGQ. Für den Herausgeber ist das leichter, für den Benutzer vielleicht weniger aufklärend.

Doch für diesmal genug. Es könnte scheinen, nach dieser langen Reihe von Bemerkungen, als gäbe St.s Arbeit zu vielen Ausstellungen Anlass. Dem ist aber durchaus nicht so. Der Aufsatz ist gut; das allermeiste davon ist einfach richtig, und es war sehr nötig, dass es einmal gesagt wurde. Aber der Aufsatz genügt nicht; er muss zu einem Buch anwachsen — einem praktischen Hülfsbüchlein, wo der Herausgeber kritischer Texte so weit möglich in allen Nöten Rat und Hülfe findet. Dass dies geschehe, dazu sollten die obigen Anmerkungen ein Scherflein beitragen.

Sie sind freilich meist aus der Arbeit an einem Sondergebiet erwachsen; jedoch die Schwierigkeiten, die hier auf jeden Schritt begegnen, werden auch auf andern Gebieten vereinzelt vorkommen können, und da darf das Hülfsbuch — wenn es mal da sein wird — den Benutzer nicht im Stich lassen.

A. B. Drachmann.

Einleitung in die Altertumswissenschaft, herausgegeben von *Alfred Gercke* und *Eduard Norden*. I. Band. Leipzig und Berlin 1910, Teubner. XI + 588 S.

Som Forbilleder for det af dem planlagte Værk henvise Udgiverne i Fortalen til F. A. Wolf's og Böckh's Forelæsninger over Philologiens Encyklopædi. Men deres eget Arbejde, hvortil de have sikret sig et større Antal Specialforskeres Medvirkning, vil ikke alene udgjøre et langt større Omfang (tre store Bind), men ogsaa byde Læserne langt mere positivt Stof end disse Værker. Som Læsere tænke de sig hovedsagelig de philologiske Studerende og Lærere, for hvem en indgaaende Orientering i deres Fag sikkert ogsaa er af stor Betydning. Men de advare selv bestemt Begyndere mod at læse hele Værket igjennem fra Begyndelsen til Enden.

Det indledende Afsnit, Methodelæren, forfattet af Gercke, vil efter Udgivernes Formening endog nærmest virke afskrækkende paa Begyndere. Viderekomne ville derimod maaske allersnarest ved Læsning af dette Afsnit faa deres Tanker satte i Bevægelse og faa Øje for Sammenhænge, der tidligere var undgaaet deres Opmærksomhed. Afsnittet indledes med nogle Bemærkninger om det antike Bogvæsen, Bibliotheksforhold, Palæographi, litterær Kritik o. Lign., hvorpaa følge mere almindelige Betragtninger om Videnskabens, specielt Philologiens, Opgaver og Methode. Det indholdsrigeste Kapitel er det, der handler om den formale Philologi, d. v. s. Tilvejebringelsen og den kritiske Sigtning og sproglige Fortolkning af Texterne. Den philologisk-kritiske Methodes Grundprincipper udvikles her under Synspunkterne Heuristik, recensio, interpretatio, emendatio og den saakaldte højere Textkritik, d. v. s. den Kritik, der under Forudsætning af, at Texten er

overleveret i den Form, hvori Forfatteren har skrevet den, undersøger, hvorledes det er gaaet til, at Forfatteren selv har kunnet udtrykke sig fejlagtigt. Hertil slutter sig saa Kildekritik og æsthetisk Kritik, dog stadig fra et formelt Synspunkt, medens derimod den saglige Fortolkning og historiske Kritik behandles i et eget Kapitel. De theoretiske Udviklinger illustreres paa en særdeles instruktiv Maade ved talrige konkrete Exempler, som ere trykte med mindre Typer og let kunne overspringes ved Læsningen, uden at Sammenhængen brydes; men det lønner sig at læse dem med, da de theoretiske Regler først ret faa Liv, naar man betragter de enkelte Exempler, og disse give desuden mange værdifulde positive Oplysninger. Kun paa denne Maade er det saaledes muligt rigtig at gjøre det klart, hvad Betydning det har at foretage de philologiske Undersøgelser i den methodisk rigtige Rækkefølge, og hvor galt det f. Ex. er at foretage en saglig Sammenstilling af forskjellige Textsteder og uddrage Slutninger angaaende faktiske Forhold heraf, forinden man har forstaaet Stederne rent sprogligt[1].

Mindre udførligt behandler Gercke endvidere Sprogvidenskabens og Archæologiens methodiske Side. Men interessant er Forsøget paa ogsaa her at gjennemføre de samme Synspunkter som i de foregaaende Kapitler, nemlig Sondringen mellem Heuristik, recensio, interpretatio o. s. v. Ogsaa paa disse Omraader gjælder det, at det fra først af i uoverskuelig Form overleverede Materiale kun lader sig benytte til videregaaende Slutninger, naar det sigtes og behandles paa methodisk Vis. Først saa bliver det muligt at sammenstille de Phænomener, der virkelig høre sammen.

Jeg har dvælet særlig ved Bindets første Hovedafsnit, fordi det paa en Maade giver Programmet for det hele Værk. Bindet indeholder forøvrigt Afsnittene om Sprog, Metrik og Litteraturhistorie. Sproget — det græske og det latinske — behandles af Kretschmer. Selvfølgelig kan der her ikke være Tale om nogen

[1] At Gercke selv tidligere har begaaet denne Fejl ved at drage Slutninger af litterærhistorisk Art ud fra et af ham misforstaaet Sted i Isokrates's Sophisttale, indrømmer han lejlighedsvis (S. 86) overfor min Paavisning i Rh. Mus. 63. Men naar han hermed sammenstiller de Slutninger angaaende Forholdet mellem Platon og Isokrates, som jeg har draget bl A. af Platons Udtalelser om Isokrates i Phædr. 279 A, overseer han, at jeg netop har baseret mine Slutninger paa Ordlyden af dette Sted, idet jeg har betonet Udtrykket *τις φιλοσοφία*, hvori jeg ikke med Gercke seer «Philosophie im Sokratisch-Platonischen Sinne», men netop det Samme, som Isokrates (Paneg. 10) kalder *περὶ τοὺς λόγους φιλοσοφία*.

egentlig Sprogbeskrivelse eller Sproghistorie, men der gives en orienterende Oversigt over den sprogvidenskabelige Methode, over de græske Dialekter, over Hovedpunkterne af det græske og det latinske Sprogs Udviklingshistorie og endelig — for begge Sprogs Vedkommende under Eet — over Lydlære, Bøjningslære, Ordlære og Syntax; overalt fremhæves de vigtigste Udviklingslove, og mange, tilsyneladende isolerede Phænomener forklares ved at bringes ind under de samme Synspunkter.

Afsnittet om Metrik, som skyldes Bickel, er vel nok det, der vil blive mindst læst; til Trods for sit forholdsvis ringe Omfang indeholder det en stor Mængde Petitesser.

Godt Halvdelen af Bindet optages af de litteraturhistoriske Afsnit. Dispositionen er her ikke foretaget efter saglige Hensyn, men Hensynet til de Forfattere, hvem Behandlingen af de enkelte Afsnit er bleven overdraget, har været afgjørende. Saaledes behandles indenfor den græske Litteraturhistorie Poesi og Prosa adskilt, først Poesien af Bethe, og derpaa Prosaen af Wendland, medens den samlede romerske Litteraturhistorie behandles chronologisk af Norden, dog saaledes at Wendland har skrevet et særligt Stykke om den romersk-christelige Litteratur, medens han behandler den græsk-christelige sammen med den øvrige græske Prosalitteratur.

Disse litteraturhistoriske Afsnit egne sig mere end Bindets øvrige Afsnit til sammenhængende Læsning og byde ogsaa langt mere positivt Stof end disse. Dog gives her mere en almindelig Oversigt over Litteraturens Udvikling end en Opregning af Enkeltheder. Vel gives der udførlige Charakteristiker af de mere fremragende Forfattere, men de enkelte Værker nævnes i mange Tilfælde slet ikke. At Philosophien og Fagvidenskaben komme tilkort, ligger vel i, at der er reserveret dem særlige Afsnit i det følgende Bind. Anordningen er undertiden noget besynderlig, som naar den praktiske Veltalenhed hos Grækerne — begyndende med Antiphon — behandles efter Isokrates, Platon og Aristoteles. Ved Behandlingen af den romerske Litteratur er jo Romernes Forhold til deres græske Forbilleder et særlig vigtigt Moment; Norden definerer ligefrem den romerske Litteraturhistorie som Udviklingen og Omdannelsen af de fra den græske Litteratur optagne γένη; men ved Siden heraf fremhæver han tillige fint og klogt, at Rom har frembragt en Række betydelige Skribenter, der trods al Afhængighed af Grækerne have haft Personlighed nok til at frembringe national-romerske Værker af selvstændigt Værd.

En særlig Betydning indenfor Litteraturhistorien have de Oversigter over Litteraturens Overleveringshistorie, over Litteraturhistoriens Kilder og dens vigtigste Problemer, som skyldes de tre Forfattere. Der gives her tillige en righoldig Bibliographi, idet der baade opregnes talrige Udgaver og større litteraturhistoriske Værker og tillige gives Henvisninger til adskillige Tidsskriftartikler og Monographier, som have enten reel eller methodisk Interesse; lejlighedsvis advares der ogsaa mod mislykkede Arbejder. Gjennem hele Bindet mærkes iøvrigt en Bestræbelse for at give Læserne saa mange Impulser til selvstændigt Studium som muligt. Forfatterne have gjort sig al mulig Umage for at forhindre, at de Studerende skulle betragte Bogen som et Skatkammer, hvori de kunne finde Alt, hvad de behøve at vide; men den er alligevel et ypperligt Hjælpemiddel til at trænge ind i Oldtidsstudiets Hemmeligheder.

Hans Ræder.

Libanii opera. Recensuit *Richardus Foerster.* Vol. V. Lipsiae 1909, Teubner. VI + 568 S.

Efter at Udgivelsen af Libanios's Taler er naaet til sin Afslutning med det 4de Bind, har Förster paabegyndt Udgivelsen af Deklamationerne, af hvilke det første — den samlede Libaniosudgaves 5te — Bind indeholder tolv. Den første Plads indtager Libanios's meget omtalte Apologi for Sokrates, der som bekjendt i nyere Tid har haft en ikke ringe Betydning for Rekonstruktionen af Polykrates's Skrift imod Sokrates. Ved sin rigelige Anførelse af Parallelsteder har Förster ogsaa givet sine Bidrag til Opklaringen af de herhen hørende Spørgsmaal. I den følgende Deklamation lader Libanios en af Sokrates's Disciple optræde med Klager over, at det er blevet Sokrates forbudt at samtale med sine Disciple i Fængslet. Derefter følge en Del Deklamationer, hvortil Stoffet er taget fra Mythologien. Som Modstykke til hinanden optræde to Deklamationer, hvori Menelaos og Odysseus opfordre Troerne til at udlevere Helene. I en Indledning gjør Libanios selv opmærksom paa, med hvor stor Kunst han har ladet de to Helte behandle det samme Thema hver paa sin Maade. Fra Iliadens 9de Bog er hentet det næste Thema, Achilleus's Svar paa Odysseus's Bøn om at lade sig forsone og tage Del i Kampen igjen. Efter at vi have læst Orestes's Forsvar mod Anklagen for Modermord, flyttes Scenen op i Himlen, hvor Poseidon anklager Ares, fordi han har dræbt hans Søn Halirrothios,

og Ares forsvarer sig. De følgende Deklamationers Stof er taget fra Athens Historie. Themistokles var bleven forstødt af sin Fader Neokles, men efter Slaget ved Salamis ønskede denne at tage ham til Naade igjen. I den Anledning holder han en Tale til Dommerne, men Themistokles svarer med en anden Tale, hvori han betakker sig for Æren. Ogsaa Kimons Tale, hvori han beder om at maatte gaa i Fængsel i Stedet for sin Fader Miltiades, har faaet sit Stof fra Athens Historie. Et mere pikant Emne behandler den sidste Deklamation, hvori Menneskehaderen Timon anklager sig selv paa Livet, fordi han har fattet Kjærlighed til Alkibiades.

Det er en Selvfølge, at Deklamationerne frembyde mindre Interesse end Talerne, hvori Libanios giver mange interessante Oplysninger om sin egen Tids Forhold. Deklamationerne gjøre et højst kunstlet Indtryk, og de gamle Heroer gjøre en underlig Figur som drevne Advokater, som f. Ex. Orestes, der (VI 34) til Bevis paa, at Agamemnon har sat stor Pris paa sin Hustru, anfører (efter Iliaden I 113), at han har nævnet hende som et Mønster, da han vilde prise Chryseis.

Udgaven behøver ingen Anbefaling; det foreliggende 5te Bind udmærker sig ved de samme Fortrin som de tidligere.

Hans Ræder.

Max Heinze, Ethische Werte bei Aristoteles. (Abhandlungen der philologisch-historischen Klasse der königl. sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften XXVII 1.) Leipzig 1909, Teubner. 31 S.

Udgaaende fra den Begyndelsespaastand, at Aristoteles's Ethik er «Güterlehre», giver Forfatteren en Oversigt over de Maader, hvorpaa Aristoteles søger at bestemme det Godes Begreb — eller rettere de forskjellige Goder, eftersom det netop er charakteristisk for Aristoteles's Ethik i Modsætning til Platons, at det Gode ikke søges defineret ved en enkelt Formel, men ved Inddeling og Opregning af de forskjellige Arter af Goder. Eet højeste Gode, til hvis Opnaaelse de andre Goder ere Midler, opstiller Aristoteles ganske vist, nemlig Eudaimonien, men selve denne falder i forskjellige Bestanddele af større eller mindre Værd og er kun fuldkommen, saafremt de alle ere tilstede. Aristoteles's Behandling af de herhenhørende Problemer omtales i al Korthed, saaledes hans Lære om Forholdet mellem de forskjellige Slags Dyder — theoretiske og praktiske —, om Forholdet mellem den Enkeltes og Statens Eudaimoni og om Lystens Betydning for Ethiken.

Afhandlingen indeholder ikke noget særlig Nyt eller Originalt, men giver en ganske klar Oversigt over de vigtigste af Aristoteles's ethiske Synsmaader.

Hans Ræder.

Ulrich Wilcken, Zum alexandrinischen Antisemitismus. (Abhandlungen der philologisch-historischen Klasse der königl. sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften XXVII 23.) Leipzig 1909, Teubner. 59 S.

Stridighederne mellem Jøder og Grækere i Alexandria have hidtil været bedst kjendte af os gjennem jødiske Forfatteres Skildringer, særlig Philons og Josephos's. Imidlertid have de senere Aars Papyrusfund sat os i Stand til ogsaa at faa Sagerne at se fra et andet Synspunkt. Det er nogle af de herhenhørende Dokumenter, som Wilcken har offentliggjort og søgt at forklare ved at se dem paa Baggrund af de Tilstande, som herskede i Alexandria under det romerske Herredømme. Han eftersporer først Aarsagerne til de antisemitiske Stemninger i Alexandria og finder, at de var baade af religiøs, politisk og økonomisk Art. Særlig Betydning har Hævdelsen af, at Alexandrinernes politiske Misstemning mod Jøderne fra først af skyldtes den Omstændighed, at Jøderne stillede sig paa de romerske Magthaveres Side; først ved Jerusalems Ødelæggelse forandredes dette Forhold, og Jøderne traadte i Opposition til Romerne, som det navnlig viste sig ved den farlige Jødekrig under Trajan.

De offentliggjorte Papyrusstykker indeholde nu ganske vist kun faa og spredte Notitser, men kaste dog flere interessante Strejflys over Forholdene. Størst Interesse knytter der sig til de forskjellige Beretninger om Forhandlinger for den kejserlige Domstol i Anledning af Stridigheder i Alexandria. De have for en stor Del været offentliggjorte før, saaledes Akterne om Isidoros og Lampon og om Paulus og Antoninus af Wilcken i Hermes XXVII og XXX og Appianus-akterne i *The Oxyrhynchus Papyri* I (se dette Tidsskrift VII 158), men ved fornyede Undersøgelser er Wilcken kommen til adskillige nye Resultater. I det første af disse Tilfælde er Talen om en Klage over Jøderne fremført af et alexandrinsk Gesandtskab for Kejser Claudius; i det andet Tilfælde møde baade Jøder og græske Alexandrinere for Kejseren (vistnok Hadrian); i det tredie Tilfælde, hvor Forhandlingen føres for Marcus Aurelius eller Commodus, er der imidlertid slet ikke Tale om Jøder, og Wilcken indrømmer endogsaa, at selv i de andre Tilfælde er dog Alexandrinernes politiske Modsætning til Romerherredømmet det Primære, og Antisemitismen

kun noget Afledet. Afhandlingens Titel er derfor noget misvisende, og dens Plan lidt tilfældig.

Det sidste og interessanteste Spørgsmaal, som Wilcken behandler, er, hvorledes disse alexandrinske Beretninger om Retsforhandlinger i Rom litterært ere at forstaa. Allerede tidligere har man opfattet dem som hedenske Paralleler til de christelige Martyrakter, men ogsaa til dem knytter der sig lignende Problemer. Er det Udskrifter af de officielle Retsprotokoller, eller er det de alexandrinske Udsendinges Indberetning om deres Oplevelser i Rom, eller er det endelig frie litterære Kompositioner? Gjennem en skarpsindig Drøftelse kommer Wilcken til det Resultat, at de officielle Protokoller virkelig maa ligge til Grund, men ere blevne underkastede en mere eller mindre fri Bearbejdelse, saa at det dog i Hovedsagen er litterære Produkter, et Forhold som navnlig bliver tydeligt derved, at en af Beretningerne foreligger i to noget afvigende Recensioner. De paa officielle Kilder byggede Indberetninger synes saaledes stadig at have været underkastede Omarbejdelser af publicistisk Natur. Paa samme Maade har det da formodentlig forholdt sig med de christelige Martyrakter, der ogsaa for en Del bygge paa officielle Kilder.

Trods Magerheden af det behandlede Stof og Overleveringens meget mangelfulde Tilstand er Undersøgelsen rig paa Resultater og meget oplysende.

Hans Ræder.

Georg Heinrici, Zur patristischen Aporienliteratur. (Abhandlungen der philologisch-historischen Klasse der königl. sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften XXVII 24.) Leipzig 1909, Teubner. 20 S.

I denne Afhandling meddeles efter et Haandskrift i Moskva et Par Prøver paa Erkebiskop Arethas fra Cæsareas Fortolkninger af vanskelige Steder i det gamle Testamente — lige knudrede med Hensyn til Sprog og til Tankegang. Indledningsvis fremhæver Udgiveren Sammenhængen mellem de græske Grammatikeres Behandling af vanskelige Homerfortolkningsspørgsmaal og de kirkelige Exegeters Behandling af de hellige Skrifter, og han giver en Oversigt over de for en stor Del endnu ganske ubearbejdede Skrifter fra Oldtiden, som give sig af med Bibelexegese. Afhandlingen er af en ganske provisorisk Charakter.

Hans Ræder.

Rómverjasaga (AM 595, 4°), hrsg. von *Rudolf Meissner*. (Palaestra LXXXVIII.) Berlin 1910, Mayer & Müller. IV + 330 s.

Rómverjasaga eller den oldislandske parafrase af Sallusts skrifter om Jugurthakrigen og Katilina og Lukans Pharsalia har engang tidligere været udgiven (af K. Gíslason i 44 Prøver). Ikke desto mindre må Meissners udgave hilses med glæde ikke mindst på grund af den fortræffelige indledning, der ledsager udgaven. Selve teksten er udgiven med stor samvittighedsfuldhed så at sige bogstavret, dog således at håndskriftets forkortelser ikke gengives (kursiverede). Der tilföjes aksenter hvor de skal være, og, hvad der er ret påfaldende, hvor der skrives en enkelt konsonant som i *drotn-*, *minti*, *skemti*, *kepðiz* og lign., dér fordobles konsonanten i udgaven; dette burde dog sikkert ikke være sket, men da der allevegne oplyses hvad hds har, er der ikke nogen skade sket. Urigtigt er det at skrive *hérað* (med *é*); vokalen var i oldsproget aldrig lang; hvad man har villet fremføre til støtte derfor, beror på misforståelse. Udgiverens behandling af teksten er gennemgående fornuftig. Jeg har ikke nöjagtig gennemgået hele teksten for at kontrollere udgiveren, men der er i noterne nöje gjort rede for enhver afvigelse fra teksten; rettelser af K. Gíslason optages hyppig for ikke at tale om rettelser efter andre parallelhåndskrifter. Der var dog ingen tvingende grund til at optage *að* i *viðr [að] taka* 11 18 eller *unnið* i *fái [unnið] kastalann*, 18 23, da *fái* alene er tilstrækkeligt (= ,få i sin magt'); hds's *er Traceum* (for *Tracum*) *heitir* 11 21 (i orig. «cum duabus turmis Thracum») ændrer udg. til *er Thraces hœita*; det vilde jeg ikke have gjort, da det jo er almindeligt at den lat. kasusform — i lignende tilfælde som dette — beholdes uforandret; derimod vilde jeg — med K. Gíslason — ubetinget have ændret *ætli* 8 23 til *ætla* (infin.), parallelt med det foranstående *að njósna* (*ætli* beror sikkert på skrivefejl, der følger så mange ord med *i*). Skulde ikke h*er*sin 12 22 være rigtigt (ændret af udg. til *herinn*), = *her sinn*? Således vilde man nok kunne göre en del bemærkninger til udgiverens fremgangsmåde hist og her.

Af en særlig interesse er udgiverens indledning, også, til en vis grad, for den klassiske filolog, der beskæftiger sig med originalerne. Ganske vist kommer udg. til det ret nedslående resultat, at sagaen «ingen betydning har for den latinske teksts historie», hvad man dog havde ment at have grund til at håbe. I denne indledning behandles, foruden det selvfølgelige spörgsmål om håndskrifterne og lign., sagaværkets oprindelige omfang og affattelsestid, hvorefter udg. går over til at göre rede for oversætterens forhold til originalen eller med andre ord hans oversættervirksomhed (der vises hvorledes han har forkærlighed for taler m. m.); behandlingen af de lat. egennavne meddeles, hvor-

efter der göres rede for, hvorledes romerske «antikviteter», «hærvæsen og krig» samt forfatning og forvaltning m. m. fremtræder i oversættelsen (gengivelse af termini technici og lign.), hvorledes oversætteren forkorter eller udvider teksten eller forstærker udtrykkene, m. m. af lign. art (oversætteren tager ikke parti for Pompejus i Lukan-afdelingen); der påvises nordiske træk i gengivelsen, ordforrådet undersøges, sætningsbygningen ligeledes — osv. Som man ser, er indledningen ualmindelig righoldig, og, det kan tilföjes, overordenlig grundig og træffende. Af særlig interesse er udgiverens undersøgelse af et afsnit om ‚slanger' (orme), Lukan IX. Han påviser, at oversætteren her også har benyttet en anden, nordisk kilde, beslægtet med den der findes i isl. håndskrifter. Det er ikke stedet her at komme ind på enkeltheder. Enhver nordisk filolog vil være udgiveren meget taknemlig for hans smukke og grundige påvisninger angående alle de nævnte punkter.

Endelig findes der «Anmærkninger til sagaens tekst» af en ret udførlig art (s. 288—329) og uundværlige for forståelsen af teksten og dens fejl. Gennemgående viser udgiveren den rigtige og fine forståelse af ordlyden, som han gav så udmærkede prøver på i sin afhandling om Strengleikar. Sjælden har man noget væsenligt at indvende, som f. eks. når han i noten til 97 $_{16}$ (s. 315) gengiver ordene: *ok mest færðu þeir hamingjuna við ofrkapp* (der er en fuldstændig omkalfatring af det latinske originaludtryk) ved «und meistens hatten sie das glück auf ihrer seite gegen übermacht»: ordene kan dog vist ikke betyde andet end: «de drev deres lykke (den lykke de havde haft) op til overmod», det vil sige «de stolede altfor overmodigt på deres lykke» (der bestod i, at de otte, tiltrods for deres underlegne antal, havde sejret over deres fjender).

Udgiveren fortjæner en oprigtig tak i det hele for sit udmærkede arbejde

København, i maj 1910.

Finnur Jónsson.

Erik Björkman, Nordische Personennamen in England in alt- und frühmittel-englischer Zeit. (Studien zur englischen Philologie, hrsg. von *L. Morsbach*. XXXVII.) Halle a. S. 1910, Niemeyer. XVI + 217 s.

Forf. udtaler om hensigten med denne afhandling at den skulde give sprogforskeren (historikeren og genealogen tillige) et sikkert grundlag med hensyn til spörgsmålet om, «hvorledes et nordisk navn måtte eller kunde lyde i England og «hvor-

ledes det nordiske substrat har lydt» (s. IX). Straks i begyndelsen ytrer han, at egenlig måtte, hvis det var muligt, ikke blot selve navnematerialet, men også bærernes livshistorie og slægtskabsforhold undersøges. Dette må i almindelighed indrömmes, men kravet er dog i virkeligheden ret urimeligt, og med hensyn til det rent sproglige ret overflødigt. Forf. giver så en alfabetisk samling af formentlig nordiske navne i England. Denne samling synes mig meget omhyggelig gjort og behandlet med kritisk varsomhed og samvittighedsfuldhed (med angivelse af findesteder og forklaring). Det er en fornöjelse at læse bogen. Sjælden har den givet mig anledning til en bemærkning. Jeg skal blot nævne følgende småting. *Ári* (s. 6) for *Ari* (der foreligger ikke trykfejl); et mandsnavn *Ári* (med langt *a*) har vist ikke eksisteret i så gammel tid (en yngre norsk forlængelse synes at have fundet sted). Når det (s. 26) hedder at *Bjarki* i oldvestnordisk kun forekommer som tilnavn (til *Bǫðvarr* som det egenlige navn), turde dette dog ikke være så aldeles sikkert. Det kunde være at f. eks. *Bjarki* i Málsháttakvæði var det ægte og egenlige (navn). Kan *Gyða* (s. 59) ikke forklares som kortnavn (f. eks. af *Gyðríðr, Gyríðr*)? Når forf. bemærker (s. 126) at *snel(l)ing* er et engelsk patronymicum, der ikke må blandes sammen med nord. *snillingr*, og i samme öjeblik nævner «Ulfkell snillingr», må jeg minde om, at netop denne person findes på engelsk grund (var han ikke i virkeligheden en Englænder?) Det har glædet mig at se, at ved et af disse navne *Gaitskarr* (s. 45) kastes der et afgörende lys over Grims tilnavn «*geitscor*» (i Íslendingabók). Når jeg i mine «Tilnavne» alternativt har anført *geitskór*, hvormed tilnavnet kunde være identisk, er det ikke fordi jeg noget öjeblik har været i tvivl om ordets rette form og betydning, men netop fordi denne sidste form har været den som man i almindelighed har antaget var den rigtige. Min opfattelse havde jeg allerede fremsat i min udgave af Íslendingabók (1887; jfr. s. XVII). Ikke mindre har det glædet mig at læse forf.s udtalelser om *-þjófr* i mandsnavne (s. 174). Han modsiger Bugges opfattelse af at det skulde hidrøre fra ags. **þéow*, og mener at det ligeså godt — og bedre — kan være det nord. *þjófr*, og han anfører særdeles gode grunde derfor. Jeg har aldrig trot på Bugges opfattelse, og det er interessant af en så sagkyndig forfatter som Björkman at få at vide, at disse navne på *-þéow* egenlig slet ikke er angelsaksiske; «det lader sig ikke engang påvise, at et sådant navn i et eneste tilfælde har været båret af en Englænder».

Den sidste del af afhandlingen består af en systematisk oversigt» i 3 kapitler: 1) lydlige kriterier, 2) andre kriterier, 3) angliserede og hybride dannelser.

Finnur Jónsson.

Magnus Olsen og *Haakon Schetelig*, En indskrift med ældre runer fra Fløksand i Nordhordland. (Bergens museums Aarbog 1909 nr. 7.) 44 s.

— —, De to runestener fra Tu og Klepp på Jæderen. (Do. do. nr. 11.) 29 s.

I disse to afhandlinger behandler runologen og arkæologen tre meget vigtige norske runeindskrifter. Den førstnævnte er for så vidt den interessanteste som den er med ældre runer. Også dens indhold, der dog kun består af de to ord *lina laukaʀ* plus et *a*, der forstås som begyndelsen til det velkendte trylleord *alu*, er vigtigt. Efter en beskrivelse af hele Fløksand-fundet i arkæologisk henseende, fortolker M. Olsen runeindskriften som de to ord *lin*, *laukr*, ‚lin, løg'; denne sammenstilling giver ham anledning til en meget interessant undersøgelse. Det bemærkes at indskriften findes på et benredskab, der må antages at være en kvindes redskab, og det en kniv til at skrabe og glatte kødsiden af et skind (hud). Dette fører M. Olsen til tanken på en slagtning af dyr og phallosdyrkelsen; her kommer den bekendte *Vǫlsaþáttr* til hjælp ved tolkningen. Ifølge denne blev en hestephallus særlig dyrket af en norsk bondefamilje, og phallus'en siges ifølge digtet netop at have været *lini gœddr* og *laukum studdr*. Man mærke bægge disse ords forbindelse her. Det hele peger så i retning af dyrkelsen af en frugtbarhedsgud, vel Frey. Hele denne udvikling er overordenlig skarpsindig og tiltalende. Når forf. s. 37 af to indskrifter alene vover at uddrage «almindelige love» på grundlag af at de består af 10 runer hver, og at dette har været almindeligt i indskrifter vedrørende erotiske forhold, vil mangen læser sikkert tvivle og kræve et större materiale som grundlag for «love», og han vil næppe lade sig nöje med henvisningen til Egils vers om den magiske indskrift med de 10 lönruner. Tvivleren må så vænte på större materiale. Men det er muligt, at «loven» vil vise sig at være holdbar. Når forf. i denne forbindelse henviser til min behandling af Egils vers og udtaler sig imod min formentlige mening om versets uægthed, så må jeg i sandhedens navn göre en rettelse hertil. Tiltrods for de anførte udtalelser af mig om Egils vers under Värmlandsrejsen har jeg aldrig ment eller udtalt, at dette vers var uægte, undtagen i min allerførste behandling deraf i Kritiske studier. Allerede i min første udgave af Egilssaga har jeg undtaget dette vers (se s. XXIX, hvor det ikke anføres blandt de formentlig uægte). I Sagabiblioteksudgaven göres det samme gældende og her har jeg endda udtalt en tvivl om uægtheden af de andre Värmlandsvers (v. 45—47). I min litteraturhistorie regner jeg rune-verset (v. 48) til de afgjort ægte. Dette kunde jeg ønske at M. Olsen havde bemærket; det kan kun tjæne til at støtte hans opfattelse.

Hvad de to andre indskrifter fra Tu og Klepp angår, er de også, men på en anden vis, interessante. De viser os tilstedeværelsen af en anset familje på Jæderen; en Tore Hördsön rejser en sten efter sin hustru Asgerd, datter af Gunnar, der udtrykkelig nævnes som «broder til Helge på Klepp» (Klepp-indskr.), medens en «Helge» rejser en anden sten (Tu-stenen) efter «Ketil broder sin». M. Olsen antager — sikkert med rette (Tu og Klepp ligger i samme sogn) — at bægge indskrifters «Helge» er samme person; Tu-indskr. sættes af runologiske grunde til c. 975, den anden til c. 1020, og hertil vilde de antagne slægtforhold passe udmærket. — I runologisk henseende er især Tu-stenen vigtig, da den har sådanne tegn for *h*- og *b*-runen, der ellers er særligt kendte fra Manske runestene I sproglig henseende er brugen af *þan*(*n*) for *þenna* særlig vigtig.

Tu-stenen frembyder endnu den mærkelighed, at der på den findes to temlig råt indhuggede menneskefigurer, mand og kvinde, den sidste stående ovenover manden. Det antages at disse figurer ikke står i nogen forbindelse med indskriften, hvad der dog kunde være tvivlsomt. Derimod antager hr. Schetelig at de må henføres til de samme forestillinger som der findes på flere brakteater; her findes mand og kvinde, rigtignok altid stillede lige over for hinanden; at der antydes et erotisk forhold må anses for givet, og M. Olsen har af fundforholdene selv (disse brakteater er fundne i plöjemarker og agre eller hustomter) skarpsindig sluttet, at de var offergaver, samt at figurerne skulde sigte til frugtbarhedsguden Freys giftermål med Gerðr. Sammenstillingen af stenens figurer med brakteaternes forekommer mig dog at være forhastet, og jeg er meget skeptisk med hensyn til M. Olsens forklaring.

Iøvrigt bærer disse afhandlinger rige vidnesbyrd om skarpsindighed og sund kombinationsævne samt god filologisk metode og besindighed.

Finnur Jónsson.

Studier i nordisk filologi, utgivna genom *Hugo Pipping.* Första bandet. (Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland. XCII.) Helsingfors 1910. 52 + 24 + 183 s.

Det er fornöjeligt at se, hvorledes den filologiske videnskab trives frodigt i de nordiske lande; foruden de gamle tidsskrifter er der nu i Norge kommet Maal og Minne. Og med det bind Studier, der her kort skal omtales, er der kommet et livskraftigt vidnesbyrd om studiet af nordisk filologi i Finland, der bör hilses med glæde. Disse studier er dog ikke ment som et tidsskrift, der skal udkomme regelmæssigt, men de skal udgives i frie hæfter

på 10 ark om året i det hele. Dette første hæfte består af 3 afhandlinger, hver med sin paginering og register (undt. nr. 2, hvor et sådant ikke behøvedes). Den første er: Äldre nordiska tillnamn af Evald Lidén, den anden: Fornsvenskt lagspråk. I. Strödda anteckningar af Hugo Pipping selv, den tredje (og största): Finländska vattendragsnamn af Rolf Saxén.

Den første af disse afhandlinger undersøger forskellige af de ældre tilnavne som f. eks. *sperla* (*sbarlu* på Tågerupstenen) — *bamse* — *falspæing* — *kænger* — *geitskǫr* — *gnitaskǫr* osv., som man ser, også nogle som jeg ikke just vilde regne til de ældre, men det kan naturligvis være smagssag med tidsinddelingen. Der gives her i det hele gode og tiltalende tydninger af de fleste af de behandlede ord. Men de er jo af en sådan art, at fuld vished ikke kan gives, og der kan være plads til forskellig opfattelse. Jeg er ganske enig med forf., når han afleder *starri* af *starr*, adj. ,stiv, uböjelig', (ikke = ,stær' som jeg tidligere har antaget). Jeg kan give ham ret m. h. t. det vanskelige *Kjannǫk* (ɔ: *Kjannauk*) osv. Hans forklaring af *falspæing* kan støttes ved *spæingr* i Helge Åsbjörnssons vers (Austfirð.s. s. 165), sikkert dannet af *spár*. Betænkelighed nærer jeg derimod ved forf.s tolkning af *sbarlu* som hørende til et *sperla* for *sperðla*. Hellere vilde jeg henføre det til roden i *spara* ,spare', ,den sparsommelige, gnier (?)'. M. h. t. *gnitaskǫr* måtte det være mig tilladt at bemærke, at jeg i sin tid selvfølgelig har taget den mulighed i betragtning, at det første led var gen. pl. af *gnit* ,gnidder'; det ligger jo nær; men hvad der bragte mig bort fra den opfattelse, er den udtrykkelige forbindelse, hvori ordet findes i sagaen; og det må her huskes, at sagaens forfatter og dennes hjemmelsmand er samtidige vidner; jeg opretholder derfor min opfattelse fremdeles. Hvis det anses for bedre skal jeg gærne ændre min oversættelse «rokkehoved» til «rokkehår», skönt *skǫr* i betydningen ,hoved' ikke er ukendt (jfr. Lex. poet.).

H. Pippings afhandling indeholder tekstkritiske bemærkninger og rettelser til forskellige steder i Vestgötalagen. De ser alle meget tiltalende ud.

Den 3. afhandling af R. Saxén forfølger et bestemt mål, nemlig det at undersøge og vise, at en stor del af de finske elve- og sønavne (i det sydlige og vestlige Finland) beror på nordiske (svenske) navne eller er gengivelser deraf, eller at de nuværende finske navne har fortrængt ældre nordiske Der foreligger således atter her en indgående og meget interessant stednavne-undersøgelse, foretaget ikke blot for deres egen skyld, men også for gennem dem at belyse de ældste bebyggelsesforhold i det sydvestlige Finland; forf. mener at kunne påvise en oprindelig svensk bebyggelse, hvorom mindet skulde være bevaret i de behandlede navne direkte eller indirekte. Vanskelighederne ved en sådan opgave er ikke ringe, især må det være svært, bagved et finsk navn at skimte

et nordisk, og det på en sådan måde, at en indre sammenhæng göres sandsynlig for ikke at sige indlysende. Den största forsigtighed må her iagttages. Hvis det måtte være mig tilladt at udtale mit indtryk af de sammenstillinger der göres, er det det, at forf. både råder over udmærkede sprogkundskaber og har víst stor kritisk forsigtighed. Det følger af sig selv, at meget er hypotetisk, og sagkyndige — d. v. s. finsk-kyndige som tillige er nordiske filologer — må her fælde den afgörende dom. I hvert fald er spörgsmålet af stor interesse — også for arkæologen og historikeren.

Endnu skal det tilföjes, at forf. udtaler sig (s. 141 ff.) om Kvænerne og deres nationalitet (en blandet befolkning på bægge sider af det bottniske hav).

Finnur Jónsson.

Valdemar Bennike og *Marius Kristensen*, Kort over de danske folkemål med forklaringer. 8. hæfte (S. 113—128, Kort 61—68). Kbhvn. 1910, Schubothe (Komm.).

De første 6 Tekstsider af det foreliggende Hefte indeholder Forklaringer til de sidste Kort af Hefte 7 (se ovenfor XVIII 123). Med Heftets egne Kort begynder Behandlingen af Sonorlydene, som fordeles på to Kapitler, hvoraf det første behandler Næselydene, det andet *l* og *r*. Denne Tvedeling kan på ingen Måde siges at slutte sig naturligt til det foreliggende Stof. Udviklingen af *l* i de danske Dialekter har intetsomhelst tilfælles med Udviklingen af *r*, men overmåde meget tilfælles med Udviklingen af *n*. Såvel *n* som *l* fandtes fra ældgammel Tid af i de nordiske Sprog i to forskellige Afarter, og dette Forhold har sat dybe Præg i de nulevende danske Dialekter; Parallelismen mellem *n* og *l* er så stor, at Forff. i § 125 (i Kapitlet «Næselyd») behandler begge Lyd under ét. Der er da ingen Tvivl om, at de to Kapitler burde have været slået sammen til ét, der burde have været ordnet således, at *l* fulgte umiddelbart efter *n*. Men dette er en rent formel og ganske uvæsentlig Anke. Vigtigere er det at fremhæve, at dette Hefte ligesom de tidligere i en klar og anskuelig Form bringer en Fylde af interessante Oplysninger, der har Betydning for enhver, som giver sig af med Sproghistorie. Heftet afslutter Fremstillingen af Lydudviklingen i betonede Stavelser og begynder Behandlingen af de ubetonede Stavelser (det sidste Afsnit af Lydlæren).

København, d. 12. Juli 1910.

Holger Pedersen.

Franz Studniczka, Zur Ara Pacis. (Abhandlungen der phil.-hist. Kl. der sächs. Gesellsch. der Wissenschaften. XXVII 26.) Leipzig 1909, Teubner. S. 899—944. (Pris 3 M. 60.)

F. Duhn var den første Arkæolog, der i Aarene 1879/81 opsporede en Række stilbeslægtede Relieffer i forskellige, overvejende italienske Samlinger og efterviste, at de stammede fra et Ara Pacis, vedtaget af Senatet den 4de Juli Aar 13 f. Kr. af Taknemlighed mod Guderne for Augustus's lykkelige Tilbagekomst efter Undertvingelsen af Syrien, Spanien og Gallien, og indviet 3½ Aar senere i Rom den 30te Januar Aar 9. Fra den romerske Litteratur kender vi intet til dette Alter; kun Indskrifter, navnlig det berømte monumentum Ancyranum taler derom og nævner den aarlige Offerfest, der var knyttet dertil.

Efter Billedfundene fulgte i 1894 ved Eugen Petersen Opdagelsen og Offentliggørelsen af det arkitektoniske Materiale og en dertil knyttet Rekonstruktion af Altret, som Petersen antog for at have været kvadratisk med en Sidelængde af 10 m. 16 og bestaaende af en indre Gaardsplads, omgiven af en 6 m. høj Mur af Marmor, smykket indvendigt med Kranse, udvendigt over en Sokkel med en Rankefrise og øverst en figurlig Frise, til hvilken de af Duhn paaviste Relieffer og andre, som Petersen selv fremdrog, havde hørt.

Fragmenterne selv var fundne dels i 16de Aarh., dels i 1859 lige ved Roms Corso, under Palazzo Fiano, og her lod nu den italienske Regering i Vinteren 1903/4 foretage Udgravninger, der lededes af Pasqui med Petersens Medvirkning. 6 Meter under Gadens Niveau og helt nede ved Grundvandet kom Altrets Grundmure for Dagen, og det viste sig, at Petersens Rekonstruktion i det hele havde været rigtig. Kun havde han beregnet for lidt til Dørene; der var ikke én Dør, som han havde tænkt sig, men to, en paa Øst- og en paa Vestsiden, og Dørene var, for at give Offerdyrene god Plads, hver godt en Meter bredere end Petersens ene Dør. Maalene blev derved paa Dørsiderne 11 m. 65, paa Nord- og Sydsiden 11 m. 62.

Den afsluttende Publikation af Pasquis Udgravninger foreligger endnu ikke, takket være den gængse arkæologiske Langsomhed, og Studniczka, der i Vinteren 1903 opholdt sig i Rom, har da i ovennævnte Skrift meddelt enkelte Iagttagelser vedrørende det berømmelige Monument. Den Art foreløbige Meddelelser er altid i dobbelt Forstand utaknemmelige, først fordi Fagmænd oftest foretrækker at afvente Offentliggørelsen af det sikrere, endelige Resultat og derfor sparer sig Læsningen, dernæst fordi Forfatteren maa være forberedt paa i mange Ting at gribe fejl og at komme til at tjene som «Prügelknabe» for de mere indviede scavatori. Men saadanne Publikationer har dog deres Mission: de vækker og ansporer, raaber Varsko eller leder til nye Overvejelser og

bidrager saaledes, selv viede til snarlig Undergang, til at gøre det afsluttende Værk mere levedygtigt.

Studniczka behandler de billedsmykkede Relieffer. Om Nordsidens ved han intet at tilføje, derimod indsætter han paa Sydsiden, hvis østlige Halvdel Petersen næsten helt havde opdaget i tre Relieffer i Uffizierne, en Plade fra Pasquis Udgravning og føjer dertil nogle Brudstykker i Thermemusæet med Hovedfiguren: Kejser Augustus selv, som forøvrigt Sieveking allerede havde genkendt. Derved bliver det muligt med absolut Sikkerhed at udskille de *valleske* Reliefplader, som man tidligere anbragte her, men som der nu ikke længere er Plads til. Disse Relieffer er indmurede i Villa Medicis Haveside, og Sieveking havde allerede gjort opmærksom paa, at deres Stil og Komposition afveg fra den i Ara Pacis, og paavist, at en apexkronet Mand bar Claudiertidens Frisure. Studniczka vil endog hævde, at denne Mand er Claudius selv, men Sammenligningen med de kendte Portrætter overbeviser ikke, og apex passer, som Domaszewski rigtigt siger, ikke til Kejseren, der som pontifex maximus ikke kunde beklæde noget flamonium. Studniczkas Indvending, at Claudius kunde have været flamen Augustalis selv som Kejser, er ogsaa urimelig. Vi hører intet derom, skønt vi ellers kender en Række af den Tids flamines Augustales, og selve Tanken er absurd. Men Hovedsagen er rigtig nok: de valleske Relieffer tilhører Claudiertiden og danner saaledes stilistisk et Mellemled mellem Ara Pacis og Titusbuens Relieffer.

I sine Tydningsforsøg af de enkelte Figurer slutter Studniczka sig i det hele til Dütschkes, Petersens og Domaszewskis Forklaringer af Sydfrisens Personligheder. Kvindefiguren foran Tiberius tyder han dog hverken som Livia med Benndorf eller som Tiberius' ulykkelige Kærlighed Vipsania Agrippina, men som Tiberius' Hustru Julia, der dengang var 30 Aar. Dog maa det bemærkes, at Tiberiusbetegnelsen langtfra er sikker; der synes mig ikke at være Skygge af Lighed med noget kendt Tiberiusbillede.

Paa begge Sider af Øst- og Vestdøren sad der 2 m. 40 brede Relieffer, af hvilke to er velbevarede: Tellusrelieffet i Uffizierne, fundet i Cinquecento, og Penatofret i Thermemusæet, hvis ene Halvdel fandtes 1859, den anden 1903. Af de to andre Relieffer kendtes tidligere (fra 1859) kun to Hoveder; nu er ved Pasquis Gravning nogle faa Brudstykker komne til.

I Penatofret foreslaar Studniczka at betegne den skæggede, ofrende Mand som Æneas. Offersvinet foran ham bliver da den laurentinske So, ganske vist uden Grisene, som Skaberen af et Æneasrelief i Vatikanet lader den kaste foran Alteret (sml. Röm. Mitt. 1906 Taf. XIII og S. 290. Verg. Æn. III 393. VIII 42 og 81. En til Ny Carlsberg Glyptothek nyligt erhvervet Gruppe: en So med Grise har muligt hørt til en fritstaaende Gruppe med

en lignende Fremstilling). Paa et Quattrocentorelief i Uffizierne, kopieret efter et romersk Sarkotagrelief, finder vi Æneas ofrende Svinet uden Unger som i Ara Pacis-Relieffet.

Til Nordrelieffet fra samme Vestdør hører foruden et Marshoved (i Privateje i Wien) formodenligt et Fragment med et Figentræ og et lille Stykke med et Knæ og lidt Gevandt. Studniczka antager en Fremstilling af Ulvinden med Romulus og Remus i den af Træer overskyggede Grotte og Faderen, Mars, i Beskuelse af Gruppen.

Tellusrelieffet fra Østdøren er allerede forklaret af Petersen: Moder Jord mellem to Aurae velificantes sua veste. I dette Relief kan man som i Sydsidens Procession nyde den kunstneriske Udførelse. De slanke Kvinders Klædebon er ikke, som den hellenistiske Tids, findelte, bløde i Lægene, maleriske i Skyggevirkningen, men ligger i store, klare Kast, skarpe Folder og vidner saaledes om Augustustidens Tilbagevenden til Parthenontidens og Praxiteles' renere, kraftigere Linier. (Se herom Hekler i Münchener archäol. Studien dem Andenken Furtwänglers gewidmet. S. 125.)

Med Benyttelse af Møntbillederne, der viser en tydelig Responsion i Hovedfigurerne i Østdørens to Relieffer, søger Studniczka endeligt af Brudstykkerne at genskabe et til Tellusrelieffet svarende med Roma, Pax og Honos. Men her befinder vi os endnu paa fuldstændig gyngende Grund.

Frederik Poulsen.

Kr. Sandfeld Jensen, Bisætningerne i moderne fransk. En haandbog for studerende og lærere. København og Kristiania 1909, G. B. N. F. 255 s. 8°.

Detta arbete kommer utan tvivel att på ett förträffligt sätt fylla det ändamål, dess författare säger sig åsyfta: att skänka lärare och studerande en handbok i en av den franska grammatikens delar. Men arbetet är mer än en dylik handbok. Det är ett stycke modärn deskriptiv grammatik av vetenskapligt värde, rikt på resonnerande exkurser och förklaringar av stort intresse. Den utomordentligt rika exempelsamlingen är uteslutande hämtad från den modärna litteraturen (efter 1870) och det vulgära talspråket tages alltjämt i betraktande, något som skänker boken ett helt annat värde än flertalet syntaktiska undersökningar av det nyare språket.

Arbetets föremål är de franska bisatserna, deras betydelse och deras form. Modal- och temporalläran beröres endast då sammanhanget gör detta nödvändigt, vilket emellertid, såsom na-

turligt är, ingalunda sällan inträffar. Författaren indelar bisatserna i substantiviska, som fylla substantivets funktion i satsen och vartill höra subjekts- och objektssatser, adjektiviska, som hava adjektivisk funktion och innefatta relativsatserna, samt adverbiella, som svara mot ett adverbial och således omfatta alla olika adverbialsbisatser.

Det första åt de substantiviska bisatserna ägnade kapitlet sönderfaller i två avdelningar: att-satser och indirekta frågesatser. Först behandlas frågorna om upprepning och uteslutning av *que* etc. Därefter *que*-satsernas olika natur, subjektssatser, varvid märkes förbindelsen *c'est que* och dess olika användningar, objektssatser efter olika slags verb, att-satser såsom förklarande tillägg till ett föregående ord. Utförlig uppmärksamhet ägnas åt franskans sätt att förfara, då i vissa andra språk att-satsen direkt föregås av preposition: prepositionen bortfaller eller *ce* tillfogas (*à ce que* etc.) eller prepositionen fogas även i franskan direkt till att-satsen (*pour que, outre que* etc.). Avdelningen slutar med behandlingen av att-satser efter adverb (*heureusement que* etc.) och substantiv (*une supposition que*) samt förbindelserna *que si, que oui, que non* efter tänkandets och sägandets verb. Förf. förklarar uppkomsten av nämda uttryckssätt i direkt tal ur det förhållande, att man i indirekt tal finner t. ex. *elle répondit oui* jämte *elle répondit que oui*, vilket gav anledning till att *que* uppfattades icke som konjunktion inledande en förkortad sats utan som ett slags tillägg till *oui*. — Den andra avdelningen av kap. 1 handlar, såsom redan nämts, om indirekta frågesatser, vilka förf. i överensstämmelse med Noreens indelning av de direkta frågesatserna indelar i rogativa (som börja med *si*) och qvesitiva (som börja med frågande pronomen eller adverb). Här lämnas en lärorik redogörelse för skillnaden mellan *comme, comment* och *combien*, för det neutrala *ce qui*, för indirekta frågesatser såsom närmare förklaring till något föregående, för preposition framför indirekt frågesats m. m. Förf. påvisar bruket av satser med *comme* eller *comment*, i det närmaste liktydiga med att-satser (*Il me raconta comment on avait mis le feu* etc.) samt det analoga bruket av *si*-satser (*vous pensez si j'étais rouge*) och undersöker slutligen förekomsten av isolerade och av förkortade indirekta frågesatser.

Jag har lämnat en uppräkning av de viktigaste företeelser, som behandlas i det första kapitlet för att giva läsaren en föreställning om det detaljerade sätt, varpå förf. tagit sin uppgift och för att visa, i huru många hänseenden hans arbete med fördel bör kunna konsulteras. Jag skall icke fortsätta denna uppräkning utan nöjer mig med att i kap. 2, där de adjektiviska eller, som förf. här kallar dem, relativa[1] bisatserna behandlas, såsom särskilt läs-

[1] Jfr. prof. Wallenskölds recension i Neuphil. Mitteilungen 1909 s. 226.

värda påpeka framställningen av *lequel*, vars sällsynta förekomst i ackusativus här riktigt framhäves i motsats till vad fallet är i de flesta grammatiker, samt de paragrafer som handla om bruket av den relativa partikeln *que* och *où*, vars tilltagande bruk på bekostnad av *que* riktigt exemplifieras (*un soir où*, *aujourd'hui où* etc.). Mycket beaktansvärd är vidare framställningen i § 68 ff. av den på senare tid så omdebatterade frågan rörande de emfatiska satserna samt hela redogörelsen för de relativa satsernas betydelse § 80 ff. Det tredje och sista kapitlet är indelat i avdelningar allt efter det olika slag av adverbial, som satsen representerar, och under varje avdelning analyseras utförligt bruket av de olika konjunktionerna eller de andra konstruktioner, över vilka språket förfogar. Såsom särskilt intressanta skulle jag här vilja framhäva utredningen rörande *parce que, puisque, comme* och *car* samt kapitlet om modalsatserna.

Några kritiska randanmärkningar må slutligen underställas författarens prövning. I § 9 säges, att när en eller flera attsatser på franska uttrycka alternativ, danskan (= svenskan) använder frågesatser. Det förefaller mig ovisst, om icke ett och annat av de här anförda exemplen snarare höra till § 159, som behandlar koncessivsatser med *que*. *Que je fasse une tapisserie ici ou ailleurs, c'est tout comme* är väl t. ex. en sats av samma art som *c'était la même traversée lamentable que le vaisseau fantôme allât dans ce sens-ci ou dans celui-là.* — § 27 står till följd av tryckfel *on n'a pas d'idée* i st. för *on n'a pas idée.* — Flera av de i § 46 anförda exempel på den konstruktion, i vilken *dont* hänför sig till både subjektet och objektet kunna uppfattas på annat sätt, i det antingen subjektet eller objektet mycket väl kan tänkas utan genitivbestämning. Så är t. ex. fallet med det första: *D'une voix aiguë dont le nasillement doublait l'impertinence* = med en gäll röst vars impertinens ökades av nasalklangen (icke av dess nasalklang). — S. 65. Jag har det intrycket att särskilt efter *fois* (*la première fois que* etc.) *que* är vanligast, även då artikel föregår. — § 59, 1° säges riktigt, att relativsats fogas till egennamn utan artikel. Men hur förhåller det sig med geografiska namn efter prep. *en*? Man kan icke säga *il est allé en Suisse qui est très sain* utan det heter *pays qui est très sain.* — § 65 anm. 2. Det är med hänsyn till Toblers förklaring av *que je sache* icke lämpligt att ss. förf. tänka sig ett *ce* utelemnat framför *que.* — Endast ett av exemplen med *jusqu'à ce que* § 101, 2° har verbet i indikativ (Zola, Rêve 142) och kanske föreligger här ett tryckfel. I alla händelser är regeln (från vilken undantag förekomma) att *jusqu'à ce que* användes i händelse av final bibetydelse, vilken medför konjunktiv, medan *jusqu'au moment où* torde vara det vanliga vid rena temporalsatser. — § 123. »I stället för *parce que* användes *que* efter *d'autant plus (mieux, moins)*». Man skulle på

grund av detta tro att *parce* förekommit i denna ställning, men numera utelemnas. Bättre är väl att betrakta *d'autant plus que* etc. såsom sammansatta konjunktioner. — Det är knappt riktigt att ss. förf. gör i § 136 kalla användningen av *plus-que-parfait du subjonctif* i konditionella satsfogningar för gammaldags. Åtminstone i 3^{e} p. sg. finner man den mycket ofta även hos fullt modärna författare.

Det skulle vara av intresse att mera utförligt diskutera vissa av författarens förklaringar, i vilka kontaminationen någon gång synes mig tillmätas en för stor roll; men detta faller icke inom ramen av en kort anmälan. Det är att hoppas, att det förträffliga arbetet vinner en talrik läsekrets och ger anledning till ytterligare specialstudier av samma art.

Upsala, September 1910. **Erik Staaff.**

Robert Eisler, Weltenmantel und Himmelszelt, Religionsgeschichtliche Untersuchungen zur Urgeschichte des antiken Weltbildes. I—II. München 1910, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. XXXII + 811 s.

Nu för tiden äro de klassiska filologer, som äro rustade med kunskaper i sanskrit, flera än de som äro hemma i semitiska språk, och dock äro de senare ojämförligt viktigare för utforskandet af antikens andliga lif och kultur. Till deras tillbakaträngande har i sin mån bidragit den åsikt om den grekiska kulturens uteslutande inhemska ursprung, hvilken som en naturlig reaktion följde på äldre tiders fantastiska försök att i Orienten söka all vishets urkälla. Sedan de arkeologiska upptäckterna uppenbarat sammanhanget mellan det förhistoriska Grekland och de äldre kulturländerna i öster och sedan särskildt Cumonts forskningar visat, huru orientaliska föreställningar i en bred ström välla in i den senare antiken, börjar frågan om de orientaliska inflytelserna äfven i antikens äldre kulturlif bli brännande. Grekland och Orienten ha under äldre tid stött ihop; den älsta skulpturen berör sig med den egyptiska, det korintiska vasmåleriet betecknar en orientalisk moderiktning. Betänker man detta, kan man ej betvifla, att under samma tid äfven det andliga lifvet måste ha tagit intryck österifrån. Svårare är det att spåra och följa dessa inflytelser; hvarje allvarligt försök, som företages härtill, måste hälsas med tillfredsställelse och bringa något värdefullt, lika visst som på ett så nytt och i afseende på källorna så vanlottadt område mycket måste uppställas, som den fortsatta forskningen kommer att uppvisa som ohållbart. Båda satserna gälla i eminent grad om Eislers med

förvånansvärd lärdom och ej mindre skarpsinne och fantasi genomförda stora verk.

Inledningen bildar ett kapitel om medeltida med inbroderade stjärnbilder prydda kröningsmantlar — en astrologisk symbol för världsherraväldet — hvars resultat i det hela synas riktiga. Riktigt torde också vara, att denna kosmiska praktmantel i sista hand härstammar från Caesarernas mantel och därmed från triumfaldräkten och Jupiter Capitolinus' mantel. Däremot är det ingalunda säkert, att redan denna toga picta haft emblem med kosmisk betydelse. Det förnämsta vittnesbördet, Appianos' skildring af Scipios triumf, talar blott om inväfda guldstjärnor. Det kan — och det synes sannolikare — blott ha varit en mantel med som rena prydnader inväfda stjärnor, hvilka i senare tid under astrologiens inflytelser tolkades som en bild af stjärnhimlen, en tolkning som också bestämde utseendet och utsmyckningen af kejsarmantlarna. Författaren hade gjort rätt i om han längre utsträckt den reservation han s. 73 gör för dräkter med blott dekorativa kors- och stjärnmönster, t. ex. de som »tanterna» från Akropolis och många af vasernas figurer bära. Än vidare kan man med fog tveka att söka en djupare betydelse symbolism t. o. m. i de två fall, där äfven stjärnbilder förekomma: Eur. Ion 1141 ff. och Achilleus' sköld. Konsekvensen skulle blifva den, att de homeriske anakterna voro besjälade af den orientaliska idén om världsmonarkien! Icke för ty bevisar himlakartan på Achilleus' sköld orientaliskt inflytande, men en öfverlägsen kulturs yttre former bruka öfvertagas förr än dess andliga innehåll.

Jag har härmed gripit öfver på framställningen i de följande kapitlen. Den tankegång, som får sitt uttryck i verkets titel, är den, att världsmanteln bäres af gudabilderna som tecken på deras herradöme och af denna mantel bygger världsskaparen upp himlatältet. Denna orientaliska föreställning har i Mindre Asien upptagits af den grekiska mysteriereligionen (orficismen). Himlatältet återfinnes såsom bröllopstält, stickadt af Zeus själf för Hera, i det af Grenfell och Hunt publicerade papyrusfragmentet af Ferekydes. Denna grundtanke träder emellertid i bakgrunden för den rikedom af olika frågor rörande sammanhanget mellan tidig orientalisk och grekisk mystik som ff. behandlar och det med rätta, ty det bestående ligger säkerligen mycket mer häri än i utvecklandet af bilden af himmelsmanteln, som har en allt för allmän, och af himmelstältet, som har en allt för specifikt beduinartad betydelse, för att egna sig till en sammanhållande och förbindande synpunkt. De omedelbart hithörande delarna äro de lättast angripliga; bland de öfriga finnas de partier, som verkligt främja vår förståelse. Dit räknar jag t. ex. obetingadt framställningen af Zrvanismen och dess återspegling i Grekland i orficismen, i Indien i Kalaläran. Den persiska gudomlighet, som genom inflytande af babylonisk spekulation blifvit »Den Oändliga

Tiden», Mithracismens Aion, går igen i orficismens *Αἰὼν ἄπειρος* och *Χρόνος ἀγήρατος*. Dit räknar jag också den med energi förfäktade satsen, att den ioniska filosofien har sin rot i religiöst kosmogoniska spekulationer och föreställningar, huru olika än omdömet kan utfalla om detaljerna.

Innan jag öfvergår till några detaljanmärkningar, kan jag ej underlåta att framhäfva en metodologisk svaghet, som för öfrigt ff. har gemensam med många af sina landsmän. Den etnologiska eller, som den tyska termen lyder, folkpsykologiska metoden är den historiska väsenolik. I den förra gäller det att med stöd af hopade exempel visa, att en föreställning är så allmängiltig, att den oberoende af historiskt sammanhang och blott som grundad i människans allmänna psykiska anlag uppträder i liknande former hos olika folk; i den senare gäller det att uppvisa det faktiska historiska sammanhanget i en rad föreställningar, som fortplanta sig inom ett sammanhängande område. Det går ej an att fylla luckorna i en framställning af den senare arten med bevis, som till sin natur höra till den förra. Det diskrediterar både metoden och författaren. Ff. är naturligtvis ej omedveten om skillnaden, men hans uppfattning däraf är ganska sväfvande (jmf. s. 203 och 111, ehuru det senare stället i och för sig är oanfäktbart) särskildt i den praktiska tillämpningen.

Som ett ganska afskräckande exempel härpå måste man räkna det sätt, hvarpå ff. i legenden om det sicilianska helgonet St Agatha söker uppvisa en prototyp till Penelopesagan och i St Agatha själf en ursprunglig Kore. Jämförelsen mellan den pinade och graflagda människan och sädeskornet är en locus communis, majträdet förekommer i många kulter, ej heller andra punkter i martyrologiet äro något som helst bevisande. Hvad beträffar *Δαμία* (s. 141) hade ff. säkerligen låtit afhålla sig från sammanställningen med *ζημία*, om han känt Danielssons uppsats i Eranos I (1896) 76 ff. I ett annat mindre viktigt fall kan faran af dylika förhastade sammanställninger ännu oemotsägligare påvisas. S. 598 anföres som bevis för bröllopsbruket, att en löfhydda uppslås öfver brudparet, ett svenskt bruk att framför dörren till kyrkan, där vigseln äger rum, uppresa två granar och mellan dessa spänna ett tyg, så att ett slags baldakin bildas, och detta bruk jämföres med ett judiskt, där brudbaldakinen förfärdigas af de båda träd, som planterats ett vid brudgummens och ett vid brudens födelse. Det är för svenska folklorister välbekant, att äfven eljes t. ex. vid julen framför ingången till huset uppsättas två granar, som kvistats, så att blott en ruska i toppen återstår; gifvetvis är det ett majträd, men fördubblingen beror blott på dekorativa hänsyn. Baldakinen är en dublett till brudpellen som i den högtidligaste, ännu i ritualen kvarstående, fast ur bruk komna bröllopsformen hålles öfver brudparet. En djupare betydelse saknas således fullkomligt i det svenska bruket. (Då jag råkat in på svensk folklore

vill jag anmärka den felaktiga skrifningen vårträd istf. vårdträd [se registret]; ff. öfversätter riktigt «Schutzbaum», men felet kan bli farligt, då vårträd ordagrannt betyder «Frühlingsbaum».) Ett missbruk af etnologiska metoden är det också, när ff. s. 237 vill visa, att olika slags handtverk till en början varit bundet vid stamkonungen.

S. 89 Det af ff. sist citerade Filonstället har mer att göra med den s. 273 a. 3 behandlade föreställningen om kroppen som själens klädnad än med himmelsmanteln.

S. 117 Ff. har af den kommande framställningen om Kores världsväf låtit förleda sig att kalla väfnad «typische Mädchenarbeit»; det är typiskt framför allt för husfrun.

S. 126 Ur myten, att Zeus gifvit Kore Sicilien i *ἀνακαλυπτήρια*, sluter ff., att Zeus, ej Pluton är Kores make, då *ἀν.* gifvas af brudgummen. Så säkert är det väl ej, att *ἀν.* ej kan ha användts i utvidgad betydelse äfven om af andra än brudgummen gifna gåfvor. Deubner antager detta i sin uttömmande behandling i Arch. Jb. XV (1900) 144 ff. Ff. har ej vidrört den svårigheten i Ferekydesfragmentet, att Zeus bringar sina *ἀν.* först på tredje dagen; här är Deubners förklaring, att den verkliga bröllopsceremonien firades först på festens tredje dag, ej öfvertygande.

S. 129 f. föres ff. af sin förklaring af Ferekydesfragmentet till påståendet, att förfärdigandet af en viss väfnad (af bruden) haft en väsentlig betydelse i de älsta bröllopsbruken och att denna väfnad burits med i bröllopståget, hvarur ropet *ὑμήν* förklaras. Ff. klagar öfver att i de vanliga framställningarna intet står att finna härom. Nu har visserligen Solon (Plut. Sol. 20) inskränkt hemgiften till tre mantlar och husgeråd af ringa värde och Platon (de leg. VI p. 774 D) säger *προὶξ ἐσθῆτος χάριν*, men som bekant var det i äldre tider brudgummen som erlade *ἕδνα* till brudens fader. Således kan ej brudmanteln haft den betydelse, som ff. vill, ej heller håller hans förklaring af ordet *ὑμήν* streck. Jag vill ej yttra mig om den s. 130 a. 2 tadlade förklaringen, men *ὑμήν* i sin nuvarande anatomiska betydelse var icke obekant för grekerna, se Brückner, Ath. Mitt. 32 (1907) 85 ff.

S. 303 f. Det torde vara en säkerligen välkommen hänvisning för ff., att ett pentagramm, som är allt för stort för att blott vara ett betydelselöst fyllnadsornament, finnes på den älsta med inskrift försedda ioniska vasen, den s. k. Aristonofosvasen. Pentagrammet förekommer också bland de rhodiska amforstämplarnas fabriksmärken (Oversigt over det kgl. danske Vid. Selskabs Forh. 1909 s. 484 nr 390, 1).

S. 603 ff. behandlar ff. tempelbyggnader som en afbild af världsalltet, särskildt hvalf- och kupolbyggnader. Liksom i fråga om himmelsmanteln kan man ej värja sig för den tanken, att den jämförelse mellan världen och en byggnad, som t. ex. ligger i våra

uttryck «himlahvalfvet» eller «världsbyggnaden», kan ha varit gängse utan att någon mystisk symbolik inlagts däri. Om man ville föreställa sig världens inrättning, hade man ingen annan jämförelsepunkt än den af människohänder byggda bostaden; det är nu «eine völkerpsychologische Tatsache», och ff. visar själf s. 621 ff. slående, hur denna jämförelse för Orienten bör tillämpas ännu strängare än man hittills trott. Ff. torde ha svårt att finna ett mera genomfördt exempel på en värld in petto än frigidariet i Stabianerthermerna i Pompeji: kupolen med gyllene stjärnor på blå grund, träd och buskar och fåglar målade på väggarna, midt på golfvet vattenspegeln, men det är en lek, ett detaljeradt utförande af en vanlig bild, icke någon djupsinnig mystik.

Den benägenhet, som mystikern har att i alla ting söka och finna en förborgad, mystisk betydelse undgår ej heller en med mystikerna kongenial forskare. Eislers bok står i mystikens tecken; för honom är det mysticismen, som förmedlat idéströmningarna mellan Orienten och Grekland. Denna äldre tiders mysticism identifieras med orficismen och den därmed besläktade pythagoreismen. Men Orfika är intet annat än ett samlingsnamn liksom Homeros och Hesiodos, fast vi här ha ännu mindre medel i händerna att skilja de olika beståndsdelarna. Låt vara att orficism får tjäna som den allmänna benämningen för olika, sins emellan besläktade riktningar; ensidigt och vilseledande blir det, när man som ff. domicilierar den orfiska mysticismen i M. Asien, för att göra den till bryggan mellan Orienten och Grekland. De band som förena Orfeus med Thrakien äro för starka för att kunna slitas och den fantasifulla förklaring, som ff. äfven på annat håll utvecklat (i den engelska tidskriften The Quest I; Ὀρφεύς härledes ur *ὀρφός* fisk såsom en fiskklans gud och sammanställes med den orientaliska fiskdyrkan) och som bringar Orfeus i kontakt med orientaliska religionsföreställningar, hvilar på allt för bräcklig grund. Ännu mera beror det på individuella anlag och smak för mysticism, om man kan känna sig öfvertygad af den talsymbolik, som ff. följande W. Schultz finner i alla viktiga ord och termer hos orfikerna och de äldre ioniska naturfilosoferna. Mig har det alltid förekommit; som om här vore regel den i mysticismen äfven eljes vanliga metoden att i förhandenvarande föreställningar, bilder eller ord, intolka en mystisk förborgad mening. Med denna allt annat uteslutande betydelse, som tillägges mysticismen för äldre andligt lif i Grekland, sammanhänger det, att ff. s. 647 vägrar att erkänna den hesiodeiska theogoniens anspråk att ställas i spetsen för grekernas kosmogonisk-filosofiska spekulation. Trots sin nykterhet kan den dock ej trängas ur denna sin plats.

Å andra sidan har ff. sin blick riktad så ensidigt på Orienten, att han förbiser de band som förena det äldre Greklands mystiska riktningar med dess egen religion och folktro — ett verk, som är ägnadt åt förbindelserna med Orienten, är ju ej platsen

att behandla dessa men får ej heller glömma dem. För pythagoreismen åtminstone föreligger bevismaterialet i Boehms dissertation de symbolis Pythagoreis (Berlin 1905), och det är förvånande rikligt.

Eislers två digra band äro ingen lättläst lektyr. Trots det att på engelskt manér en utförlig innehållsöfversikt infogats och dessutom ett rikhaltigt register, är det ganska svårt att finna sig till rätta. Ff. har skadat sin sak genom den brist på öfversiktlighet, som den af honom använda uppställningen innebär: fem långa kapitel utan underafdelningar — en brist som verkar så mycket svårare, då de ting som behandlas ligga fjärran från de flesta äfven inom den läsekrets ff. söker — och bilden om himmelsmanteln och himmelstältet visar sin oförmåga att utgöra den röda tråden och det sammanhållande bandet däri, att man långa partier igenom totalt förlorar den ur sikte. Bristande omtanke om den yttre formen är en af de synder, som har den för mystikerna välbekanta, obehagliga egenskapen att straffa sig själf. Äfven i annat kan man finna spår af att utarbetningen försiggått allt för snabbt. T. ex. kallas s. 58 Apollotemplet i Delfi «Mittelpunkt echt hellenischer Götterverehrung», med en hänvisning i anm. på Wilamowitz' hypotes om Apollons lykiska ursprung som sannolik. Längre fram blir denna hypotes en visshet, och s. 613 heter Delfi «das Heiligtum des kleinasiatischen Gottes Apala».

Trots sina brister, som delvis ha sin grund i ämnets natur, är Eislers verk en märkesten på den väg, som vetenskapen med nödvändighet måste följa för att reda ut de trådar, som förena Grekland och Vesterlandet med den gamla Orienten, ett pionierarbete på ett törnigt fält, där allt bådar rika skördar och som ej länge skall ligga så afsides som nu från den stora allfarsvägen.

Martin P:n Nilsson.

Paul Stengel, Opferbräuche der Griechen. Leipzig und Berlin 1910, Teubner. 238 S. M. 6.

In diesem Band hat der fleissige Verfasser der «Kultusaltertümer» viele seiner zerstreuten Aufsätze vereinigt. Einige davon waren kaum erreichbar, und da die Stoffmenge im Handbuch selbstverständlich beschränkt ist, bietet das neue Buch dem Spezialisten eine willkommene Ergänzung. Nur zu loben ist die völlige Umarbeitung der älteren Stücke, die neuesten sind, so viel ich sehe, kaum geändert. Hierdurch sind zahlreiche Wiederholungen unvermeidlich geworden, weil aber die meisten Leser wohl nur einzelne Abhandlungen benutzen werden, sind sie zu ertragen. Der Wert

des gebotenen liegt in dem grossen wohlverarbeiteten Stoffe, dessen Benutzung durch ein Register erleichtert wird, und in der philologischen Kleinarbeit. Die Feststellung der faktischen Zustände ist daher meistens scharf und richtig; sobald aber die Ursprünge und die Entwickelung der Kultformen behandelt werden, macht sich der Hauptfehler geltend, die vollkommene Zurücksetzung des anthropologischen Vergleichungsmaterials. Z. B. p. 18: «Wir kommen zu dem Besprengen der Altäre mit Blut. Dass auch dieser Brauch kathartischen Zweck hat, ist wohl nie bezweifelt worden; mit Recht, denn dass die absichtlich nicht vertilgten Spuren nur beweisen sollten, man habe die Götter geehrt, etwa wie die Höhe der Aschenaltäre von der Menge der Opfer Zeugnis ablegen sollte, ist unglaublich; aber die Sache selbst fordert eine Erklärung». Diese wird dann bis p. 30 gegeben und geht dahin, dass die Blutspenden chthonisch und namentlich im Kult der Ge üblich seien. Dass das Blut sehr oft kathartisch wirkt, soll nicht verneint werden; die Besprengung der Altäre aber lässt sich viel eher in der Richtung, die Stengel hier abweist, erklären. Es kann kein Zweifel sein, dass die blutigen Striche gerade als ein Zeichen, sozusagen eine Quittung dem Gotte gegenüber, aufgefasst worden sind. Und so ist noch der lebendige Glaube in Syrien und Palästina (Curtiss, Ursemitische Religion p. 224—226). Ob dieser ursprünglich ist, bildet eine andere Frage; jedenfalls aber ist diese Auffassung auch für Hellas weit natürlicher als die «kathartische». Selbstverständlich lässt sich die Sitte, wie Curtiss angedeutet hat, von der Blutbestreichung der Götterbilder nicht scheiden, und somit öffnen sich uns hier tiefere Perspektive, die uns aber weit vom «chthonischen» abführen.

In der Abhandlung «Buphonien» macht sich derselbe Mangel besonders fühlbar. Die Kritik, die gegen v. Protts Erklärung der Ceremonie (Ablösung eines Menschenopfers) gerichtet wird, ist nur zu loben. Stengel selbst ist nicht über Theophrast hinausgekommen; anstatt die Legende zu pressen, wäre es fruchtbarer gewesen sich nach verwandten Sitten bei anderen Völkern umzusehen, um so mehr als dies interessante Opfer seit Mannhardt die Aufmerksamkeit der Religionshistoriker gefesselt hat. S. hätte dann nebenbei die Freude gehabt bei Robertson Smith, Religion der Semiten p. 232 f. eine der seinigen ähnliche wenn auch in tieferen Zusammenhang gerückte Auffassung zu finden. Mannhardts Erklärung (Mythologische Forschungen p. 68—71), dies Opfer entspreche der Tötung des Korngeistes, wird von Frazer, Golden Bough[2] II 294 ff. weitergeführt; zu halten ist sie wohl nicht, jedenfalls aber kann man die erläuternden Parallelen[1] der grossen Forscher nicht ungestraft unbeachtet lassen. Übrigens muss ich gestehen, dass

[1] Auch Miss Harrison, Prolegomena 111 ff., die Frazer, nur nicht in der Conclusion, folgt, bringt wertvolles Material herbei.

mir dieses Problem fast unlösbar scheint. Gerade die auffallendsten Züge des Ritus können nichts zur Erklärung beitragen, da sie sich in ganz verschiedenartigen Kultcomplexen wiederfinden. Eines steht aber fest, die Erklärung Theophrasts und Stengels ist unbrauchbar[1]. Überhaupt ist der Lieblingsgedanke Stengels, welcher öfters im Buche hervortritt, dass die unblutigen Opfer ursprünglicher seien als die tierischen, auf dem gegenwärtigen Stand der Religionswissenschaft eine Absurdität.

Ich könnte fortfahren; weil aber die verschiedenen Auffassungen sich überall auf principiellen Gegensatz zurückführen lassen, will ich nur bei einem Punkte verweilen, wo ich selbst einen bedauerlichen Fehler begangen habe. Archiv für Religionswissenschaft XII 481 (vgl. diese Zeitschrift XV 120 und 158) hatte ich Stengel vorgeworfen, er mache den Gott Helios chthonisch. Hiergegen protestiert er mit Recht p. 23, und ich muss gestehen, dass gerade im gegebenen Zusammenhang mein Versehen auch nicht mit einer aufrichtig gemeinten Entschuldigung gut zu machen ist. Den faktischen Streitpunkt aber, dass Helios' Kultus chthonisch sei, werde ich nie zugeben, und Stengels Entgegnung trifft jedenfalls Prof. Martin Nilsson nicht; auf seine scharfe und berechtigte Kritik (Griechische Feste 428) wird vergebens erwidert p. 156_4. Dies ist übrigens ein Beispiel der Zersplitterung des Stoffes; diese Selbstverteidigung an zwei weit auseinander liegenden Stellen zu finden, ist nicht eben praktisch.

Trotz diesen empfindlichen Mängeln bietet das Buch wie gesagt dem Spezialforscher ein unentbehrliches Supplement zu den Kultusaltertümern.

Ada Thomsen.

In Diodorum.

Lib. XI cap. 4, 1. *ἐπειδὴ πλησίον εἶναι προσαπηγγέλθησαν αἱ τῶν Περσῶν δυνάμεις.* *προσηγγέλθησαν* coniecit Wesseling; sed nescio an *προαπηγγέλθησαν* praeferendum sit.

— cap. 15, 2. *ὁμοίως δὲ καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας πολὺς κατεῖχε φόβος πανταχόθεν συνειληλαμένους εἰς αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον.* Extrema haud dubie corrupta sunt, cf. infra (§ 3): *δυνήσεσθαι τοὺς ἠτυχηκότας εἰς ἑτοιμοτάτην ἀσφάλειαν καταφυγεῖν τὴν Πελοπόννησον· ἐὰν δὲ συγκλείσωσιν ἑαυτοὺς εἰς μικρὰν νῆσον τὴν Σαλαμῖνα κτέ*; sed quid substituendum sit incertum. An *εἰς ταύτην τὴν νῆσον* scripsit Diodorus?

[1] Vgl. Farnell, Cults of the Greek States I p. 89.

Lib. XI cap. 45, 5. *οἱ δ᾽ ἔφοροι καὶ οἱ μετ᾽ αὐτῶν ἀκριβῶς μαθόντες τἀληθὲς τότε μὲν ἡσυχίαν ἦγον, ὕστερον δὲ τῶν Λακεδαιμονίων τοῖς ἐφόροις συλλαμβανόντων, προαισθόμενος ἔφθασε κτέ.*] Quid sibi verbum *συλλαμβάνειν* notione *adiuvandi* praeditum h. l. velit, non video; immo est *comprehendere*, cf. Thuc. I 134, 1: *μέλλοντα ξυλληφθήσεσθαι*, ut verba *τοῖς ἐφόροις* delenda sint.

— cap. 70, 1. *ἀποστάντες Θάσιοι ἀπὸ Ἀθηναίων, ⟨τῶν⟩ μετάλλων ἀμφισβητοῦντες* scribendum est.

— cap. 92, 3. *καὶ περὶ τῶν ἡμαρτημένων τὴν προσήκουσαν ἐπιθεῖναι τιμωρίαν*] Veri simile est Diodorum *ὑπὲρ* scripsisse.

Carolus Hude.

Etymologiserende Notitser. V.

Ved **E. Jessen.**

——

Bil. Høitydsk *Beil* hed fordum *bihel*. Alment doceres af de Nyere som sikkert, at *bihel* staaer for end ældre **bithla* af postuleret germanisk Rod **bi* og Suffix *-thla*, idet man anfører gotisk *mathl*, i Gammeltydsk *mahel*, senere *māl* (dansk *Maal* Tale, Retssag). Hertil er at bemærke, at den postulerede Rod *ma-* er ubekjendt, Deling *ma-thla* altsaa blot hypothetisk, altsaa ubrugbar til at støtte Deling *bi-thla*; videre, at *bihel: bīl* (delt saa eller saa) stiller sig som *stahel: stāl* (Staal) (*h* af førgermaniskt *k*; cf. i det uddøde Preussisk *stak-lan* Staal). Hvor vides, at Deling er af den ved *Bil* postulerede Art (Rod paa Vocal med Suffix *-thla*), er Formationen helt anderledes: gotisk *nēthla* (Fem.) er ifølge *nähen*, latinsk *ne-re*, &c, af Rod *nā-*, altsaa at dele *nē-thla*, men heder i Høitydsk ikke først **nahel*, derefter **nāl*, men *nādela*, og endnu *Nadel*, dansk *Naal*. Saaledes ogsaa af Rod *wā-* (wehen) *wadil* (Masc.), nu *Wedel* (Vifte). Radix *bi-* og Lydovergangene ere Postulater. — Islandsk *bild-r* (Pil med bredt Blad) tillægger man Omsætning af **-thl-* til *-ld-*; ligeledes Postulat, og mod Sandsynlighed; hvorledes vil man bevise, at *-d-* deri ikke er Suffix? — Til samme formentlige Rod **bi* henfører man nu tillidsfuldt islandsk *bil* Tidsdel (altsaa delt *bi-l*), samt (paa maa og faae) det uoplyste *Billed*, og

billig. Vides kan om dette tydske Ord ikke Andet end det allerede af Kluge Angivne, at det maa høre sammen med *Unbilde*, *Unbill*. At gjøre Roden til **bi-*, ikke *bil-*, er blot dogmatiskt Magtsprog. Hvis Nogen vil (formodningsvis) tænke paa islandsk *bila* (undlade, svigte: cf. nysanførte *bil*?), eller paa Roden i *φίλος*, da bliver der phonetiskt ikke Noget iveien derfor.

Blidemaaned (Februar) betyder, som før omtalt, mensis *hilaris*, paa Grund af Fastelavnsløier. Det maa være oversat fra

Latin. I Sarpi's Tridentinerconcils Historie, latinsk Udgave 1699, P. 452, finder jeg (Begyndelse af Marts): «plerique e famulitio Præsulum in morbo erant, vel ex crapula *die Hilariorum* contracta, vel ex aeris . . . intemperie». — Romernes *hilaria* (for Cybele) faldt jo lidt senere, nemlig ved eller efter Foraarsjevndøgn.

Bær. Ifølge gotisk *basi*, hollandsk *bezie, bes*, er førgermanisk Rod *bhas-*, maaske samme, som i Indisk betyder æde. Uhlenbeck har (han endnu med skyldig Tvivl) villet «snarere» henføre gotisk *basi* til norsk *Bas* Krat, der, modsat almengermanisk *Bær*, kun kjendes i nogle norske Dialecter. hvad naturligvis seer betænkeligt ud. Hertil kommer den værre Omstændighed, at *Bas* har Sideform *Pas* (Ris, Kviste), Symptom paa fremmed Oprindelse; at *pass* (Krat) allerede findes i Gammelnorsk, samt i Snorra Edda citeres blandt 'vida heiti'; videre, at *Pas* ogsaa betyder Jux, Skrab, hvilket ikke nødvendigvis er afledet Betydning; *Krat* synes oprindelig at betyde Jux, saa at Buskads er afledet Anvendelse. Der kan tænkes paa lappisk *bahas, bas* og *pas*, der betyder slet, daarlig. Om i svensk Dialect *pase* (trasa, klut) hører herhen, kan jeg ikke sige.

bøie, *biegen*, gotisk *biugan*, &c, med Derivata *Bue, Bogen; baugr; bugne; Bügel*, &c; uden Spor af Vexlen mellem *-g-* og *-h-*, altsaa hørende til en førgermanisk Rod *bhugh-*, følgelig ikke til Roden i *φευγω, fugio*. Vel alle Nyere, undtagen Prellwitz, ville med Vold have *bøie* &c hen til *φευγω*. Da nu *-gh-* er udelukket (ↄ: da det ikke heder *φευχω*), fingeres til Roden førgermaniskt *bhug-* (græsk *φυγ-* som i *εφυγον*) en Variant **bhuk-*; samt fingeres, at den ved «grammatischer Wechsel» i Germanisk blev til *b—h-* i Præsens og i Singularis af Præteritum, og til *b—g-* i dettes Pluralis og Particip (og i nogle Derivata); endelig, at Form *b—h-* derefter allevegne forsvandt, lod sig fortrænge af Form *b—g-*. Hvoraf i al Verden vides alt det? Nødanker er tydsk *Bühel* (Hügel), idet det fingeres at have Rod fælles med *biegen*. Hvoraf vides det, samt at det burde betegne bøiet. Det betyde ikke Høi, Hügel, Hübel, hill, Bakke, Fjeld, Bjerg, mons, collis, clivis, tumulus, *βουνος, κολωνος, πρων*, gibghah, ghophel, tel. Det er godtkjøbs Methode at fingere som sikkre Rodvariant, grammatischer Wechsel, dennes Ophævelse; item «Ablautsentgleisung», assimileret *n* eller *w* i Dobbeltconsonant, &c; at anvende det Usikkreste til at opnaa Sikkerhed.

«det donner under Ros» skulde ikke udtales som tydsk Donner, men med samme Lyd som dundre; det skreves ogsaa *dunne* (norsk *duna*).

Falk har hedt *Falke* som i Tydsk (islandsk *falki*). Er indenfor Germanisk udbredt sydfra; findes allerede i «Althochdeutsch», men ellers først i senere Middelalder, da det fortrængte andre Benævnelser, som Val, Valhøg (valsk Høg?). Til at være indfødt urgermaniskt behøver det altsaa at være gaaet tabt overalt undtagen i Høitydsk, og derefter overalt at være gjenoptaget ved Laan fra Høitydsk, hvad jo lyder helt usandsynligt. Præsumption er da for, at det ligeledes i Høitydsk er Laan sydfra, altsaa af latinsk *falco*, 'Krumtaa' (egentlig Krumkniv, af *falx*) til Betegnelse af Væsen med saadan Taa, Person, og denne Rovfugl; anvendtes tillige som Personegennavn, venteligt med Tanke paa Rovfuglen, ikke paa vanskabt Taa. — I nyeste Tid behandles som bevist, at *Falke* er indfødt germaniskt (formentligt Derivatum af *fahl, falb* bleg, islandsk *föl-r*), og laant til Latin, samt der blevet enslydende med egte latinsk *falco* Krumtaa, hvad jo ikke just klinger sandsynligt. Formentlige Beviser ere, at to Longobarder hed *Falco*, og at *falco* som Rovfuglenavn er i latinsk Literatur først truffet sent («ältester Beleg um 340»). Men at en Longobard i 8de Aarhundrede hed *Falco*, og en i 9de skrev sig i Genitiv «*Falci*», paa Tider, da Longobarder hed f. Ex. Desiderius, Paulus, Petrus, Ioannes, Benedictus, Julianus, og vel 8 à 9 Aarhundreder efter, at Germaner begyndte at laane fra Latin, bliver aldeles ubrugbart som Bevis. At speciel Artsbenævnelse ikke er antruffen hos de ældre Classikere, er ikke mere paafaldende i dette Tilfælde end i andre, og end at anden Specialbenævnelse for denne Art ikke anføres. Personnavn *Falco, Falconius*, samt *Falconilla*, treffes adskillige Gange i 1ste og 2det Aarhundrede e. Chr. Hvis ikke ganske andet Slags Beviser opdrives, maa vedblivende ansees for saa godt som utvivlsomt, at *Falke* er Laan af latinsk *falco*.

Fnat staaer nu paa lignende Maade som Bil (ovf.). I Virkelighed vides ikke Andet, end at *Fnat*, med Denominativ *fnatte* (kløe), findes i Dansk og i Dialectsvensk, med Sandsynlighed for, at et par svenske Dialectord (*fnagga, fnalla*) ere Derivata deraf. Fjernere Etymologi opstilles som sikker, men er bygget paa det Usikkre. Fordi Vexlen af *fn-* og *hn-* er antruffen (islandsk

fnjósk·r og *hnjósk·r*, Fyrsvamp), vil man føre *Fnat* tilbage gjennem *hn-* til førgermaniskt *kn-* i *κναδ-άλλω* (bider, kradser). *fn-* : *hn-* anvendes paa samme illegitime Maade som f. Ex. Rodvariant osv. Legitimt skulde siges: om *fn-* i *Fnat* staaer for *hn-* af førgermaniskt *kn-*, kan ikke vides. Det kunde ikke vildlede Studerende.

Fyr Person; i Norsk «livlig, skjelmsk Karl». Man angiver som sikkert, at det er et halveret Ord, Kjøbstadsord, første Part af plattydsk *Viirburs* (der feiert, nicht arbeitet), hvilket i Dansk anføres i Betydning: 1) Dreng der skal bede om at blive Svend 2) Candidat (blev, som det synes, udtalt *Fireburs*; *Burs* ɔ: *Bursche*). Allerede Ihre vilde forklare svensk *fyr* (Neutrum; *gäckeri*) af *fyr-afton* (*'fiiraven'*), men synes ikke at kjende Masculinet *fyr*, hvilket stemmer med, at dette nu ansees for indkommet i svensk almen Tale fra Bondedialect, hvad ikke kan forenes med Derivation fra *fyrafton*, og vel er Anledning til, at Tamm regner Etymologien for helt ubekjendt. Hvis *Fyr* (Person) i Danmark hos Bønder er Laan fra Almensprog, da maa det være indkommet i Almentale fra Norge; men det kan gjerne være gammelt hos danske Bønder. I dansk Literatur før 1700 findes det vel ikke (og mon hos Holberg?). I norsk Dialect angives *Fyyr*, med Femininum *Fyyra* og *Fuura* (mandhaftigt Fruentimmer), Verbum *fyyra* og *fuura* (drive dygtigt paa), Adjectiv *fyyren* (munter; cf. det svenske Neutrum ovf.), *fyyrug*, *fyyrall* (tidligt paafærde, tidligt udviklet; Ex. en Ager kan være *fyyrall*). Kan det gaa an at skille norsk og dansk *Fyr* (Person) fra hinanden? Eller gaaer det an indenfor Norsk at skille dette *Fyr* fra *Fyra* og de øvrige anførte Ord? Hvorledes kan man, inden disse Spørgsmaal ere afgjorte, cavere for, at *Fyr* er første Part af det fra Plattydsk stammende *Fireburs*? — Om samme Neutrum *Fyr* som i Svensk har været i Dansk, er vel ikke til at erfare; et Adjectiv deraf, *fyrig* = norsk *fyrug*, vilde ikke kunne skjelnes fra *fyrig* af tydsk *feurig*; i Jydsk angives Adverbium *fyrende* (raskt). Hvis Neutret *Fyr* (Løier) var tilstede, da man havde optaget *Firavent*, vilde spøgende Omformning vel været Aarsag til Forvanskningen *Fyraften*, samt til *fyre* istedetfor *fire* (*feriere*, *feiern*).

Grun Formodning, Mistanke, med Verbum *grune*; forlængst obsolete i Dansk, ikke i Norsk og Islandsk; combineres af vel alle Nyere, f. Ex. af Prellwitz uden, af Brugmann ikke aldeles

uden Tvivlen, med *φρην* (Mellemgulv, i afledet Betydning Sind), *φρονεω* (tænker m. M.); altsaa Græsken her med Labial af Guttural, forhaabentligt labialiseret Guttural. Naar Phantasien da skal ud i Experimenter, mon det blev synderligt risicablere at tænke paa indisk *hṛṇīté* (er grollt, ist böse) og Rod *gh-r-* (i Indisk med *h-* af *gh-*) og *n*-Suffix? Bevis blev ikke større Skyldighed ved det Ene end ved det Andet. — Brugmann identificerer ovenikjøbet *Grun* med gammeltydsk *grun* (Jammer); men dette har *-nn-*: Genitiv *grunnes* (og Femininum *grunni*); og hvorledes bevises, at det ikke hører sammen med *grinnen gran*(*n*) (skjære Tænder) eller *grennen* (mutire)?

Hovedbryd (obsolet). *Bryd* er vel først i Dansk extraheret af de indkomne plattydske *brüden* (plage, vexere), *Brüderie*, inden dette *bryde* var saa vidt confunderet med dansk *bryde* (brække) som nu. Confusionen er endnu ikke complet; endnu kan det laante (ikke det indfødte) i Præsens contraheres: det *bryer* jeg mig ikke om; *bry* dig ikke om det; det skal du ikke *bry* dig om; i Participium høres endnu: det har jeg aldrig *brydt* mig om; hvorimod gammelt Imperfectum *brydde* er helt fortrængt af *brød*, forsvundet med alle fordums Imperfecta *-dd-* (som *fødde*, *flydde*); hvis Modernisering (**brydede* eller **brydte*; og ved Contraction: **bryede* som *biede*) har været forsøgt, da havde den ikke Levekraft. *Hovedbrud* og *brød brudt* vare langt stærkere; thi de havde tydsk Assistance: sich den Kopf zerbrechen, *Kopfbrechen*, der burde have været oversat til *Hovedbryden* (hvad tilmed passer ogsaa til *brüden*). Svenskerne lode sig ikke confundere, men sige *bryr, brydde; bry* sitt hufvud, *hufvudbry*; de sige jo desuden *bryta* med *-t-* (brække), og deres *hufvudbry* er ikke Oversættelse af *Kopfbrechen*.

hudre (gyse af Kulde; obsolet) passer nemmest til at være Laan af plattydsk *hudern*, mindre til et gammeldansk **hutre* = norsk *hutra*, da *-t-* i Dansk maaske snarere vilde fordobles foran *r* (cf. *bitter, Latter*), saa meget mindre til oprindeligt **huttra* (*-tt-* holder sig i Dansk, bliver ikke til *d*); i svensk Dialect angives *huttra*. Norske Former som *hustra, histra, hukra*, saavelsom nedertydsk *-d-* overfor norsk *-t-*, m. M., viser, at vi have Sprogcaprice for os, dermed frit Spil for de upaalideligere etymologiske Udveie (Rodvarianter, Fordobling udledet af det yndede «*-tn-'*», osv.).

jebbe, obsolet, maaske hapax legomenon, menes at betyde: skumme (han *iebber* i mwnden szom en orne); maaske dog egentlig: gjøre snappende Mundbevægelser, og secundairt antydende dermed følgende Skummen. Kan neppe skilles fra norsk *jabba* trippe, smaatygge, vaase, snakke efter, med *Jabb* og Feminina *Jobb, Jebbe* Person der *jabber,* og Derivatum *japsa, jafsa.* Etymologi kan neppe fastsættes. Er *jabba* Eet med plattydsk *japen, jappen* (schnappen m. M.) og dansk *jappe*? (og er jydsk *hjappe* Forvanskning heraf eller af *happe*?). Hvis norsk *ja-*, dansk *je-*, her er Spaltning («Brechung») af ældre *e*, bliver der da Slegtskab med det før omtalte *ebre* «skjære Tænder som en Orne»?, saa at *ebre* ikke med V. S. O. bliver at derivere fra tydsk *Eber*? Cf. obsolet *iabre* og *iavle* (pludre). — Grimmsk Lexicon anseer nedertydsk *jap(p)en* for forvansket af *gapen,* hvad vel ikke lyder plausibelt.

Iugger, Nøkker, staves af Arrebo *Jukker,* hvilket vel er rettere, da Norsk har *Jukk* dvergagtig Dreng. Dansk Confusion af *gg* og *kk* kunde Arrebo vel faae corrigeret, da han var ansat i Norge. Om Etymologi giver Ross ingen Antydning.

Jørl, Jurl, Yrl, siges at betyde Knasen, Summen. Norsk *Jurl* betyder svag Blæst, med Verbum *jurla, jarla.* *-l-* er vel Suffix, saa at Rod kan være samme som i de ligeledes obsolete *iarme, ierme* (jamre), *iørme* (tude, om Vind), i hvilke *-m-* vel er Suffix; norsk *jarma, jerma* betyder bræge.

kanke slaa med Nakken, og andre lige saa obsolete, *Kank* Gjøgl, *kinke* hoste, *Kinke* protuberatio, *kunkle* forvirre, kogle, *Kunkelfus* Confusion (Confusionarius?); i Dialect endnu *kankle* befamle, *Kankleri* Narreri, *Kankel* stor grim Hest, *Kankelben* Stankelben, *Kinke* Kurre, *Konkel* Edderkop, Jordklump, *Kinkhoste* Kighoste, *Kinkhorn* stort Sneglehus; m. fl.; en god Del deraf vel Laan fra Plattydsk, samt tilstede i Hollandsk, Svensk, Norsk. I Svensk: *kink, kinka, kinkig* kjælen, forkjæle, vanskelig, og i Dialect *kanka* slæbe m. M., *kanka sej* sno sig, filtres (om Garn), *kankla* sjuske, *kinka* dingle. I Norsk: *Kank, Kink(s)* Vridning, *kink(s)a* vrikke, *kinkutt* kroget, *Kank* Klase, *Kunk* Klump, *kunkla* hinke, og i Nyislandsk *kankyrdi* Spot, med Verbum *kankast* (mod Forventning uden Assimilation af *-nk-* til *-kk*). Plattydsk: *Kinke* Verdrehung Schifftaues, *Kinkhoste, Kunkelfuse.*

Hollandsk: *kink* Kurre, *kinkel* Grobian, *konkel* Lappen (men fordum Malstrom), *konkelen* intriguiren, *Kinkhoorn*. I gamle germaniske Sprog treffes ikke denne Ordclasse; kun Angelsaxisk har: *cancettan* (*c* ɔ: *k*) cachinare, *cincung* cachinatio, *ge-canc* Spot. Det er ugjørligt at separere Ordene, f. Ex. lade dem, der betyde Hoste med Vridning, Latter med Vridning eller Vrængen, item Spot, være af Rod for sig selv, og ikke udgaa fra samme Rod som de andre, hvilken sees at have Grundbetydning Vriden. Her er et af de Tilfælde, hvor man ikke kan lade phonetiskt passende indisk Rod afgjøre Sagen; Brugmann o. A. forbinde de anførte angelsaxiske Ord med indisk *gang'-ana-* foragtende, *γαγγαίνω* haaner. Men Foragt kan umuligt være den germaniske Rods Grundbetydning. Hertil kommer, at de anførte sjeldne angelsaxiske Ord kunne have haft andre Betydninger, hvoraf den anførte kunde være overført Anvendelse. Vrængen hører sammen med Spot; cachinatio løber ikke af uden Vridning og Vrængen. Den germaniske Ordfamilie faaer til videre at undvære indiske og græske Slegtninge.

kjøre (drive; Betydning age er yngre), norsk *køyra*, med Omlyd af germanisk Rod *kaur-*, førgermanisk *gaur-*, hvortil Aflyd er *gur-*, germaniskt *kur-*, *kor-*, dette sidste i gotisk Orthographi *kaur-* (cf. Stavemaade *apaustaulus* &c). I Gotisk haves Verbum *kaurjan* tynge, hvorfra Overgang er nem til: presse, trænge, drive: *køyra* (ifølge Omlyden, af *kaur-i-an*) stemmer med det gotiske Verbum. Diphthong germanisk *au* maa i Gotisk være gaaet over til Lyd omtrent som dansk *aa*, siden Orthographien bruger samme Tegn som for kort aabent *o*. Samtlige nyere Germanister ansætte gotisk *kaurjan* med kort *ŏ*, uden mindste Antydning af Uvished. Gabelentz og Löbe derimod, for over 60 Aar siden, ansatte Roden som lang, altsaa med oprindelig Diphthong, og derfor under Conjugation som *sōkjan*. Hvorledes gik det til, at alle comparative Lingvister nu ansætte den kort (*kŏr-*)? Jo, se saaledes arbeider comparativ Lingvistik. Gotisk har tillige Adjectiv *kaur-s* (eller *kauru-s*, Nominativ Singularis er ikke bevaret), der passer til indisk *guru-s* tung, kun at man glemte at anmærke, at ikke kan sees, om ogsaa Gotisk her har den korte Vocal, eller dens Aflyd Diphthong *au* (desuden sættes af Alle uden saa meget som Spørgsmaalstegn *gurus* og *kaurs* begge = *βαρύς*, hvad for mig her bliver unødent at komme ind paa). Videre glemtes, at, om ogsaa *kaurs* har kort *ŏ*, kunde

aldeles ikke deraf følge, at Verbet ikke har Diphthongaflyden; Nomen og Verbum behøve ikke at følges ad heri (cf. gotisk *drus*: *ga-drausjan*, islandsk *flugr*: *fleygja*, &c). Intet vides altsaa til Hinder for, at *køyra* og *kaurjan* ere, ikke blot af samme Rod, men endog selvsamme Ord. Det Mulige og Plausible have saa Mange enstemmigt ignoreret. Hvad foretrække de da? Det er bogstavelig Sandhed: de regne *køyra*, *kjøre* sammen med tydsk *kehren* («Rod *kair-*»), og med angelsaxisk *cierran* (læs *c* som *k*; «Rod *kar-*»), saaledes at «Forholdet mellem radices *kaur-*, *kair-*, *kar-*» er «unklar», «noch nicht hinlänglich aufgeklärt». Forbindelsen er sikker; det er ikke Andet end «Oplysning», som den «endnu» maa undvære; men man er ved godt Haab; vent bare.

Klage. Medens Brugmann og Prellwitz med Sikkerhed vide, at det er samme Ord som *βληχη*, veed Uhlenbeck lige saa sikkert, at det hører til indisk *garh-* dadle, og at «*βληχη* Geblök gehört nicht hieher». Her vides Intet.

Kvie. Da det har Vocal langt *ī* (norsk *Kviiga*, islandsk *kvíga*, og Masculinum *kvíg-r*), men Verbet, norsk *kviga*, har oprindeligt kort *ĭ*, kan Verbet ikke være Denominativum, men maa antages for Stamord til Substantivet. Denominativum maatte hedet *kviiga*. Verbet betyder: gaa tungt, vuggende.

passiare. Til bekjendte og tidligere her omtalte mulige Etyma kunde vel føies spansk *pasear*(*se*), gaa i Pasgang, promenere, ogsaa «promener son imagination, s'égarer dans ses rêveries», «herumbummeln, die Gedanken umherschweifen lassen».

Platz, platze eller platzere, platzelic (Plage, plage, plagsom), Laan fra Plattydsk: *Plas*, *to Plasse komen*; før er omtalt *Boffueplatzen*. Nu obsoleta. Ifølge *p-* er germanisk Etymologi helt uventelig. Derimod er Sammenhæng med gammelfransk Adjectiv *plasse* (perplexe, embarrassé) sandsynlig; hvad dette kommer af, veed jeg ikke; *plāga* Slag, Plage? *plăga* Net, Snare? *plexus* flettet? *plecti* straffes? I Gammelfransk findes *plaissier* bøie, tæmme (som af **plexare*?).

Rag, Havrag angives som jydsk, med Betydning Taage, Havguse. Hed vel i ældste Dansk **Rake*, da der angives norsk *Rake* Fugtighed, islandsk *raki* og Adjectiv *rak-r*. Ifølge Dansken

kan det ikke forbindes med gammeldansk *wreke,* islandsk *reka* drive. Phonetiskt passer indisk *rag'as* Dunstkreis, Dunst, Nebel (hvormed man vil forbinde *ερεβος*, altsaa med formentlig Overgang af Palatal til Labial). (Aldeles uvedkommende er naturligvis latinsk *rīgare.*)

rask torde jeg i etymologisk Ordbog ikke ligefrem skille fra islandsk *rösk-r,* og antydede mulig Vaklen i Stammens Form ved at ansætte: «Germanisk *-sk-* (-sq-)». Det gaaer ikke an; *röskr* hører ifølge Omlyd *ö* til en Stamme paa *-w-*, derfor til gotisk *ga-wrisqan* (ɔ: *sqwan*), de øvrige Sprogs *rask* (*rasch*) til Rod *r—sk-* uden *w-* og uden *-w-*. Betydningernes Lighed tilstedede *rösk r* at fortrænge *rask-r* i Islandsk; i Gammelnorsk citerer Fritzner *raskr* efter et Document, og *rask* høres endnu i Norsk, dog «lidet brugeligt»; desuden angiver Ross *raskleg* og *rasken*; hvis man vilde mene, at Omlyd heri blot var opgiven, da passer dertil ikke *losken, løskjen*: islandsk *lösk-r.* — Brugmann griber til vild Udvei ved at anse *-w-* i *röskr* for blot «Erweiterung», altsaa for uoprindeligt, senere tilkommet (II P. 479). Heller ikke gaaer an med Ficksk Lexicon (4. Aufl. III P. 341) at kalde *röskr* «zusammengefallen» med «*wraskwa*»; *röskr* er ikke sammenfaldet med sig selv.

Rata-tosk-r. Hos Brugmann antreffer jeg (II P. 480, 688) den uventede Paastand, at *tosk-r,* angelsaxisk *tusc* (og *tux,* som f. Ex. *fix* for *fisc*), er af «urgermanische Form (*s*)*tunska*», Rod som i *støde* og *tundere.* Hvorfor hed «Stødtand» (Gnavetand?) isaafald ikke *thoskr, thusc*? Hvorfor Afvigelse fra Lautverschiebung? Henførelsen er umulig; thi det hed i Angelsachsisk ogsaa *twusc, twux,* altsaa af førgermanisk Rod med *dw-* (som i *to*?). Og hvoraf vides, at et *-n-* er elideret, og Vocalen derfor var lang i Angelsaxisk? Og hvorfor behøvedes isaafald ingen Forlængelse i Islandsk (cf. *ósk*)? — I nyere Vestfrisisk angives et «*twisk* Zahn»

risse (V. S. O.; obsolet) være ustadig, vælte sig ind paa; gjenfindes i Norsk: *rissa, rassa* være urolig, støie.

rylte (V. S. O.; obsolet) rokke. Gjenfindes i Norsk: *rulta* vælte; *rult* og *rylten* vaklende; cf. *Rult* Gang, tungt gaaende Person; *rulten* tyk; item *Rult*? Rulle.

«rælig» har jeg truffet, i Betydning svækket, ussel? for *rædelig? Eller cf. norsk *Ræl*? Affald, Skrab.

Saie, Saitørv (V. S. O.; obsolet), Græstørv. Er vel Laan fra Nedertydsk, hvor det heder *Soode*, hollandsk *zode* («rettere *zoode*»), med tidligere Variant *zaade* («egentligt frisisk Form»). Rodform er *saud-* (af *sauth-*) som i Præteritum af *syde*: «men wil 't woord bij *zieden* brengen, dar *zoden* ook als brandstof bij 't koken werden gebruikt». Overgang i Dansk af *-d-* til *-i-* kjendes jo især i jydske Bestanddele af Almensproget, som *Veir, Veile, beile.*

Sang, synge. Hos nyere Etymologer er det blevet til formentlig Vished, at *Sang*, gotisk *sangw-s*, er = *ομφη*, altsaa dette med Labial af labialiseret Guttural. Kun Prellwitz tager ikke Notits af dette Dogma. Hans Ringeagt for de Andres «Gleichung» kommer vel af, at Minimumsfordring her er Bevis for, at *ομφη* har mistet *s-*. Han anerkjender ikke Tab af *s-*, men combinerer *ομφη* (Stemme) phonetiskt correct med litauisk *amb-yti* schelten. Intet græsk Ord combinerer han med *singen*. Hvorledes venter man at modbevise ham?

sifle hvisle (obsolet) er vel directe af fransk *siffler*; dog angives i ældre Plattydsk *siphelet* Bootmannspfeife.

slippe, norsk *sleppa*. Pleier af Nyere at erklæres for udgaaet fra *slibe* (*sliipa*) ved «Entgleisung» (i Aflyd) og «præsentiskt *-n-*» overført paa Præteritum (ɔ: *-pp-* af *-pn-*), en meget yndet Maneuvre. Men i Ficksk Lexicon III erklæres *-pp-* at staa for *-mp-* («*slimpan, slampian*»). Mon Etymologer vilde tabe i Anseelse ved oprigtigt at skrive: Herkomst uvis; om *-pp-* er Assimilation, og da hvilken, vides ikke (og ligervis ideligt ellers).

slugne (*slogne*; obsolet; slukkes); *-g-* kan ikke vel komme af *-kk-*, men normalt af *-k-*, stemmer altsaa med angivet islandsk *slokna* for *slokkna*, og angivet Particip *slokinn*, mod det almene *-kk-* i Islandsk, Norsk, Svensk, Dansk, og i engelsk Dialect (*slukke, slykke, slekke, slökkia, slökkva*, &c, med Derivata). Fritzner antager *slokinn* for Rest af et *sliuka slauk*, altsaa som correct Form; at derfra kunde udvikles *slökkva* (med *-v-*) af Formation som de med *-kkv-* af *-nkv-* (*sökkva, stökkva* synke, stænke, &c) er usandsynligt. Fick III gjør, med dogmatisk Sik-

kerhed, *slokinn* til Rest af et «*slekva slak*» (formentlig hørende sammen med Adjectiv *slak*). Det gaaer ikke an, selv om *-kv-* var antageligt i den Aflydsclasse; det skulde da hedt *slekinn*. Particip der med *-ok-* (*-uk-*) har ikke existeret i Islandsk, Norsk, Svensk, Dansk, Gammelfrisisk, i indfødte gamle Former, kun med *-ek-*: islandsk *lekinn, rekinn* (lækket, hevnet), svensk *wrækin,* dansk *wreghen,* frisisk *bretzen, stetsen, spretsen* (brukken, stukken, gesprochen; endog i engelsk Dialect skal findes Particip *brecken*: læs frisisk *tz, ts* som engelsk *ch*). Angelsaxisk har *brocen* (*c* ɔ: *k*), men *wrecen, sp*(*r*)*ecen* (nu engelsk *spoken*); Gammelnederlandsk *ge-leken, reken, steken* (lækket, raget, stukken), stundom *treken* (trukken), men *broken, sproken, wroken* (gerochen ɔ: hevnet; Hollandsk nu kun lutter *o*); Tydsk alt forlængst *o*, dog fordum endnu ogsaa *ge-sprekan* (gesprochen). *ze-lechen* (lækket); Gotisk *brukans,* men *wrikans* (brukken; hevnet; *ú* og *í* «aabne» = «lukket» *ŏ* og *ĕ*). Det er tydeligt: *-ok-* trængte i disse Participia ind, istedetfor ældre *-ek-*, efter *r*, sydfra (tidligst i *brekan*; medtog siden *stekan* stechen), og naaede ikke de nordligste Sprog (*brukken, stukken* ere Laan). — Om *-k-* (i *slokinn*) er ældre end *-kk*, kan ikke bevises; enkelt *-k-* kunde vel opkomme foran Consonant i *slokkna,* og saa medføre *slokinn.* Er *-kk-* ældre, og af *-nk-,* da passer det til nedertydsk *slinken* allmählig vergehen. Fjernere Etymologi er ubekjendt; dogmatiske Magtsprog ugyldige. — Samme Virkning foran *f* fik *r* i *getroffen* (*truffen* er Laan), men i ældre Nedertydsk *gedrepen*; i Angelsaxisk en enkelt Gang *dropen.* — Rask holdt ubevisligt ogsaa frisisk Particip *beren, stelen* for ældre end *boren* og *holen.*

squette, Squat, ogsaa norsk og svensk. At Roden er *sq—t,* det andet *-t-* derivativt, sees af norsk *skvæta* smaaregne (cf. *skvata, skvatra,* m. fl., pladske o. L.). *-tt-* kommer her ikke af *-nt-*. Uhlenbeck, og efter ham Andre, henføre det til indisk Rod *skand-* springe, latinsk *scandere, σκανδαλον,* uden Bevis for, at den oprindeligt lød *squand-,* mod Latinen, der jo ellers bevarer *qu,* ikke som Indisk gjør det til *k.* «Labialisering» fingeres i Henhold til Dansken, som saa forklares af den saaledes labialiserede Rod. Germanisk *squant-,* førgermanisk *squand-,* kjendes ikke, er blot Postulat.

Stente betyder ifølge V. S. O. bl. A. *Risgjerde* over Aa; i samme Betydning angiver Feilberg *Stænde* (med yngre jydsk

Udtale *Stæj*). Norsk *Stett* (assimileret) betyder bl. A. Stander («Støtte, saasom under en Bjelke»). Altsaa er den gamle Derivation fra *stande* at fastholde (den fra *stige*, altsaa med indkommet *-n-*, er phonetiskt eventyrlig).

svinde. Alment antages heri urgermaniskt *-nd-*, ikke *-nth-*. Angelsaxisk er heri neutralt (har baade *windan* med oprindeligt *-nd-* og *findan*, der i Gotisk heder *finthan*; i Norsk og Islandsk *finna*, da *-nth-* der overhovedet bliver til *-nn-*). I ældste Høitydsk skrives *swintan* oftere end *swindan*; *-nt-* kan der staa for ældre *-nd-*, men er ikke sikkert Kjendetegn, da f. Ex. ogsaa findes *fintan* for *findan* (*-nd-* af *-nth-*). Betænkelighed vækker Svensk, der lige fra Middelalderen af har *-nn-*, altsaa som af *-nth-* (og kun efter gammelsvensk Maneer indskyder *-d-* mellem *-nn-* og Præsensendelse *-r*): *förswinna*; gammelsvensk *forswinna forswan* (men *forswinder*); i Dialect *svinna svann* (men *svindur*, hvilket Indskud af *-d-* foran Præsens *-r* ikke mere bruges i Almensproget). Ogsaa norsk *svinn* (mager) taler for *-nth-* i Verbet. I Gotisk og i Norsk med Islandsk findes Verbet ikke. I Svensk (og vel da ligesaa i Dansk) kan Verbet ifølge det Anførte være indfødt, om end utvivlsomt da understøttet og modificeret af tydsk Paavirkning, som alt sees af det allerede i Middelalder brugte *forswinna*, og maaske af det antrufne *t* i Imperfectum: *forswant*.

tage, fordum *tăke*. Gotisk har *tēkan* tage fat paa, berøre, hvilket i Olddansk vilde lyde **tāka* (nu **taage*), enten et andet Verbum af samme Rod, eller en oprindeligere Form af samme Verbum. Vanskelighed ved at finde en her anvendelig førgermanisk Rod forleder til Tilflugt til latinsk *tango tetigi*. *t—g-*, hvor behøves *d—g-*, var for ældre Etymologer ubrugbart. Men «Rodvariation» er voxet uhyre: «*dēg-*: **dag-* neben *tēg-*: *tag-*»; Mere behøves nu ikke til Vished; **dag-*!, man haaber, at et eller andet Sted har Variant existeret, der i Latin kunde have afgivet et *dango dedigi*. Grimm forudsaa ikke, hvor ringe Værdi hans Lautverschiebung skulde faae.

tigge. Opføres oftest som to forskjellige, skjønt enslydende Verba, begge tilstede i ældste Nedertydsk (Altsächsisch); det ene, med Betydning faae, i Gammelhøitydsk, Angelsachsisk, Islandsk; det andet, med Betydning bede, i Dansk, Svensk, Norsk. Til denne Partering mangler Grund. Den, der er Modtager af Pro-

fession, forudsættes at være Anmoder af Profession: han er saadan En, som «faaer». At Islænderne kun bevarede det ene af to Verba, hele Norge kun det andet, er uantageligt; at Islænderne ikke holdt Skridt med Betydningsovergangen, bliver ikke besynderligt. De og nogle af Nordmændene holdt fast ved «stærk» Conjugation, medens begge Betydninger ellers have faaet den «svage» (allerede i gammel Tydsk og tildels i Angelsaxisk); Flexionsforholdet er altsaa ligeledes mod etymologisk Tvedeling.

Ting. De Fleste sætte, med fuld Utvivlsomhed, germanisk *thing* = gotisk *thīhs* (Neutrum; Tid, *καιρος*), og begge = latinsk *tempus*, alle tre, sammen med *gedeihen*, gotisk *thīhan*, angelsaxisk *theon*, henførte til førgermanisk Rod *t—nq-*, hvis Nasal skal sees i *tempus* (formentligt altsaa Labial af labialiseret Guttural), i *Ting*, i angelsaxisk *ge-thingan -thang -thungen* voxe, trives, blive stor, *gethungen* som Adjectiv (ogsaa i ældste Nedertydsk) anseelig, stadselig; i oldnedertydsk *a-thengian* ausführen, vollbringen; men paastaaes elideret i *thīhs, thīhan, gedeihen*, angelsaxisk *theon*, disse med «Entgleisung» (Skiften af Aflydsclasse). — M. H. t. *tempus* afviger Uhlenbeck, der finder denne «Gleichung nicht in Einklang mit bekannten Lautgesetzen», og Brugmann, der combinerer *tempus* med litauisk *tempti* spannen, dehnen. Ficksk Lexicon III skiller *thīhs* og *Ting* tilsammen fra *thīhan, gedeihen*, og henfører dem derimod til Roden i *tigge* (erhalten, som det skiller fra *tigge* bede; cf. ovf. under *tigge*); maa altsaa antage enten Nasal indkommen i *thing* («Zeit; Versammlung zur bestimmten Zeit; Sache, Ding»), eller elideret i *tigge* og *thīhs*. — Det kan gaa an at spørge: hvad vides her? Mon det bliver Mer end Følgende: 1) phonetiskt stemme sammen *thing, thang* (Tang zostera, fucus), *thung-* (tung), *gethingan, gethungen, thengian*, og kunne udledes fra Grundbetydning vægtig, stor, vigtig (stor Forsamling; vigtig Sag; blive større og vægtigere; udvide til fuld Størrelse; svær Vegetationsmasse); 2) phonetiskt stemme sammen *thīhs* og *thīhan*, og tyde paa fælles Grundbetydning gunstigt Forløb, Trivsel, inclusive Tids Gunstighed: beleilig Tid, *καιρος*. — Alt, hvad ellers er opstillet, er utilforladelige, tildels vilde, Gjetninger: at *Ting* oprindeligt, eller nogensinde, betydede Tid; at *thing* og *thīhs* ere Eet, og det ene eller begge Eet med *tempus*; at *thing* og *thīhan* høre sammen; at *thing* og *thiggia* høre sammen; at *thīhs* og *thīhan* ikke høre sammen; at *thīhan* og *thingan* ere Eet; at Nasal i noget af Ordene er ud- eller indskudt; at

thīhan har «Entgleisung»; at *tempus* har Labial af Guttural; at den Guttural var «labialiseret». — At anse *Ting* og *thīhs* for Eet, gaaer glat; at anse *thiggian*, faae og bede, for samme Ord i to Anvendelser, dertil er man bleven altfor forsigtig.

tjene, Tyende, Terne (= tydsk *Dirne*). Germanisk Rod *thiu-* (foran Vocal *thiw-*; men ansættes af Nogle, uden Bevis, med eller uden Tvivlen, som *thegw*). Ved Ablaut antages den at vise sig som *thāw-*, gotisk altsaa *thēw-*, i gotisk *thewisa* (Neutrum pluralis; Tjenere), der forekommer i Colossenserbrevet 3,22 og 4,1. Det er ikke nok til at sikkre en saa uventet Form; troligvis bør læses (med Grimm) *thiwisa*; *e* for kort *i* treffes undertiden, f. Ex. *Paunteau Peilatau* (Dativ), *usdrebi* (uddrev; Conjunctiv). Frank angiver et angelsaxisk «*thāw* Tjener»; men det maa høre til de mange falske Anglosaxonica; jeg finder det hverken i ny Udgave af Bosworth eller hos Sweet (desuden skulde jo Vocalens Længde documenteres).

tode (obsolet; hindre, skade; skrevet *tothæ*, *taa(d)e*, *tø(d)e*, m. m.; item Substantiv *Tod*, *Tød* Sinkelse o. L.). Kan være af samme Rod som *zaudern*, germaniskt *t—th-*; men ogsaa af samme som gammeltydsk *zoten* schlendern (nu *zotteln* gaa tungt), germaniskt *t—d-*. I Dansk *-d-* kunne germaniskt *th-* og *-d-* ikke skjelnes. Ogsaa kunde formodes fælles primair Rod *tu-* med forskjellige dentale Suffixer.

Vidunder. Da hverken Henførelse til *ved* eller til Adjectiv *vid* (isaafald Forsøg paa Gjengivelse af *portentum*?) er videre plausibel, maa vel vedblivende den gamle Henførelse til *With* Skov (nu *Ved* Træstof) kunne komme i Betragtning. Ihre mente, at *With* ifølge svenske Landskabers Beskaffenhed kunde gaa over til at betegne Horizont, Himmel («till thess solen går till *wid*»), hvad ikke just passer til de fleste danske Landskaber, heller ikke iøvrigt lyder plausibelt, ikke passer til gammeldags (ikke helt ophørt) Betydning: Utydske, Monstrum, something startling. Men maaske kunde det snarere fra først af directe have betydet Skovmonstrum, Skovtrold, phænomenon silvestre, end ad Omvei «phænomenon coeleste»? Meget gammelt er Ordet imidlertid neppe (om fra 15de Aarhundrede?). — Dannet saaledes (uden *-ar*) er f. Ex. islandsk *vidbjörn*; i Norsk en hel Del.

«vryle», med Betydning vrimle, hørte jeg i min Barndom, men finder det ikke i Lexica (Feilbergs er ikke naaet til V). Det kan neppe være fordreiet Udtale af obsolet *vrilde*, da dette betyder vikle.

øm, forhen *øøm*, norsk *aum* beklagelig, elendig, med islandsk Verbum *eyma* beklage, og andre Derivata, som *aumka*, dansk *ynke* («aabent» *y* = «lukket» *ø*). Her forholde de Moderne sig som f. Ex. ved *kjøre* (ovf.), ignorere det Simple, phonetiskt Correcte, docere det phonetiskt Eventyrlige som bevist «videnskabeligt» Resultat. Betydningsforhold stiller sig omtrent som f. Ex. ved *rask* (ovf.). — Det, som kan vides, er forlængst angivet af Schade: i normalt Aflydsforhold indbyrdes staa *aum-r*, *ymja* stønne, tude, *Ýmir*, og gotisk *iumjo* *οχλος* (sagtens som summende, brusende); Betydningerne harmonere (*Ýmir* vel Tuderen el. L.). Det er sobreste Slags Etymologiseren, som sædvanligt hos Schade. — Hvad doceres da nu? et Vidunder: *aum-r* gjøres til Variant af *arm-r*, *u* af *r*?, og det uagtet begge Adjectiver ere islandske, norske, svenske, danske; «*armr* und *aumr*», aus «*arbuma*»; hvoraf kunde det vides, og det med absolut Vished, selv om de nævnte Sprog kun havde havt *aum* mod andres *arm*? Ved hvad for Phonetica bliver det til Mer end løst Gjetteri?

Anmeldelser.

Xenophontis Scripta minora. Fasciculus prior Oeconomicum, Convivium, Hieronem, Agesilaum, Apologiam Socratis continens. Post Ludovicum Dindorf ed. *Th. Thalheim.* Lipsiae 1910, B. G. Teubner. XVI + 234 SS.

Einer neuen kritischen Ausgabe der in diesem Bändchen vereinigten Schriften gegenüber wird man zunächst fragen, wie weit sie das handschriftliche Material über K. Schenkl hinaus vervollständigt. Es soll sofort gesagt werden, dass die vorliegende in dieser Beziehung etwas leistet, aber lange nicht genug. Der Hgb. hat alles, was seit Schenkls Ausgabe über die handschriftliche Grundlage veröffentlicht worden, benutzt, so das Papyrusbruchstück des Oikonomikos Oxyrh. II 120, das leider nicht viel mehr ergiebt als eine Bestärkung des Misstrauens gegen unsren Text, ebenso das Giessener Bruchstück des Symposions, das gar nichts ausgiebt; er hat die originalen Collationen Schenkls und eine Photographie des Vat. 1335 (Hieron, Agesilaos) zur Verfügung gehabt, im Hieron eine Collation des Lips. 9 von Rühl (S. IX); das ist alles! Nicht einmal die Stellen, wo Schenkls Collationen zu Zweifeln Anlass gaben, sind verifizirt (vgl. S. VIII), obgleich darunter recht wichtige sind, wie Oik. VIII 14 *ἑκάστων* K? (*ἑκάστην* falsch cett.); XV 9 *εἶναι* L? (om. cett.); XIX 4 *ποδιαίον* GKL? (*διποδιαίον* cett.), 10 *δέ* Q? (*γε* cett.); XX 29 *πάντας* G? (*πάντα* cett.), *ἀφ᾽* KV? (*ἐφ᾽* oder *ὑφ᾽* cett.); XXI 5 *πονοῦντας* HN? (*πονοῦντες* cett.); oder wie kann man sich ein sicheres Urtheil bilden über den relativen Werth der Hss., wenn es z. B. nicht feststeht, ob XX 22 GHK *συντεταμένοις* haben (*συντεταγμένοις* cett., also eine vorgeschrittenere Stufe des Schreibfehlers) oder XXI 10 FHM die grobe Interpolation *κρατίστη οὖσα* statt *κρατιστεῦσαι* (*κρατιστοῦσαι* EV mit einer unbedeutenden Verschreibung). Die ungenügend oder gar nicht bekannten Hss. sind nicht untersucht. Ganz unverantwortlich ist dies bei der zweitältesten oder gar ältesten Hs. des Symposions, dem Marc. 511 (dessen Werth S. VIII zugegeben wird), besonders da der Hgb. selbst die magere handschriftliche Grundlage dieser Schrift beklagt (S. VII).

Ja, liegt denn Venedig im inneren Afrika oder am Südpol, oder wäre eine Photographie der wenigen Blätter[1] unerschwinglich gewesen? Es ist wirklich an der Zeit, dass solche Unterlassungssünden verpönt werden; es ist ein Schandfleck unsrer Wissenschaft, dass der Text so vieler Hauptautoren noch immer auf unsicherer Grundlage ruht.

Wie wenig selbst Grundfragen der Ueberlieferung vom Hgb. gefördert sind, mag ein Beispiel erläutern. Nach ihm sollen sämmtliche Hss. im Hieron und Agesilaos von A (Vat. 1335) abhängen (Hermes XLIII 427). Schon Schenkl hat gegen diese Annahme Hier. III 7 geltend gemacht, wo *δήπου* nur in AD fehlt gegen die übrigen Hss. und Stobaeus. Nach S. X soll das Wort in den übrigen Hss. und bei Stobaeus aus Stellen wie I 27 *ἐκ μειζόνων δήπου*, 29 *πάντες δήπου*, II 15 *αἱ μὲν γὰρ πόλεις δήπου*, die mit Unrecht *simillimi* genannt werden, zugefügt sein (*addita*). Da der Hgb. *δήπου* in den Text setzt, hätte er sagen sollen, dass Stobaeus das richtige bewahrt hat; aber auch so zeigt ein Blick auf das Stemma S. X, dass diese Erklärung ganz unmöglich ist. Wir sollen glauben, dass zwei (oder drei, wenn *δήπου* auch in Ha steht) Schreiber unabhängig von einander das keineswegs unentbehrliche Wort eingesetzt — und dabei zufällig den echten Text hergestellt haben! Es wäre denkbar wenn auch sehr unwahrscheinlich, dass einmal ein gelehrter Schreiber *δήπου* aus Stobaeus ergänzt hätte; dann müssten aber alle Hss., die das Wort haben, von dieser Abschrift abhängen, und der Stammbaum S. X fiele in sich zusammen. Nein, einerlei ob *δήπου* echt ist oder nicht, so beweist die Stelle unwiderleglich, dass es neben A eine alte Ueberlieferung giebt, deren Hauptvertreter unter den vorhandenen Hss. zu suchen, bzw. daraus herzustellen, ist. Ich kann nicht glauben, dass die Stellung der einzigen älteren Hs. ausser A, des Marc. 511 (N), richtig bestimmt ist; sie geht auch Hier. I 25 und IV 10 mit Stobaeus gegen A, ebenso I 11 (mit der ganzen Classe). I 12 hat sie mit GL *ἅμα τε*, unzweifelhaft richtig, und A m. 2 fügt *τε* hinzu; ebenso ist A II 8 *κοινόν* nach einer solchen besseren Hs. corrigirt, denn sie hatte, wie D zeigt, von erster Hand das sinnlose *κοινωνόν*. Auch T (Mut. 145) wird doch wohl S. XI gegen Kalinka zu leichthin abgethan; Hier. II 1 wenigstens sieht *ἐκείνῃ (?)* für *ἐν ἐκείνοις* nicht nach Coniectur aus.

[1] Die Biblioteca Marciana besorgt gute Photographien, weiss auf schwarz, von Handschriften für 1 Lire die Seite.

Ebenso erregt es gegen den Stammbaum der Hss. des Oikonomikos (S. VI) Bedenken, dass VII 42 nur 2 Vertreter einer Gruppe die richtige Lesart *φύλαξ ἀμείνων* haben, die kaum durch Coniectur aus *φυλαξαμένων* (oder *-ξομένων*) von einem Lohnschreiber des XV. Jh. gefunden werden konnte und jedenfalls unmöglich von zwei von einander unabhängigen.

Der Apparat ist mit ziemlich viel unnützen Coniecturen belastet; die eigenen des Hgb. sind meist wenig ansprechend (wie Oikon. XVII 15, Hier. II 12, 16); namentlich hätte er nicht die Zahl der Athetesen im Oikon. vergrössern sollen, selbst über Lincke hinaus. Dass er (S. XVI) mit O. Frick die Apologia Socratis (die nebenbei bemerkt nicht als xenophontisch überliefert ist) vor den Apomnemoneumata verfasst sein lassen kann, geht über meine Begriffe.

Die äussere Einrichtung bietet die nicht nachahmenswerthe Neuerung ein † im Text den durch Coniectur geänderten Wörtern vorzusetzen. Dass im Apparat die Zeilen der Paragraphen, nicht die der Seiten, gezählt werden, ist entsetzlich unpraktisch, besonders wo ein Paragraph auf Vorder- und Rückseite eines Blattes vertheilt ist. Eine Beschreibung der Hss. vermisst man sehr, namentlich da dieselbe Hs. in den verschiedenen Schriften mit verschiedenen Siglen bezeichnet wird.

Im Apparat zu Hier. I 27, 2 erfährt man nicht, dass die Hss. ausser A m. 1, DOC nur ᾧ$^{\xi}$ haben wie A m. 2; zu II 14, 2 ist *Y* nach *συνόντες* ausgefallen. Im Litteraturverzeichniss S. XIV fehlt Madvig, Adversaria I 359 (seine Coniectur zu Oikon. VI 7 ist angeführt). Das Alter des Marc. 511 ist verschieden angegeben S. VI (XIII. Jh.) und S. IX (XII. Jh.; die Hs. ist 1166 datirt). S. 37 steht VII statt VIII.

Um zum Schluss mein Urtheil zusammenzufassen, so wäre die Ausgabe besser ungedruckt geblieben; das Erscheinen einer wirklichen kritischen Ausgabe kann sie nur verzögern.

J. L. Heiberg.

Maximi Tyrii Philosophumena, edidit *H. Hobein.* Lipsiae 1910, B. G. Teubner. LXXVI + 514 SS.

Wer sich durch das schlechte Latein[1] der praefatio hindurcharbeitet, wird mit überraschenden Enthüllungen über die Schicksale der Reden des Maximos belohnt. Ich referire (S. L ff.): Maximos hat selbst seine Reden weder niedergeschrieben — denn sie sind improvisirt — noch veröffentlicht, denn sie sind zu fehlerhaft, einige sogar ohne Schluss. Sie sind auch nicht von einem andern wider den Willen des Verfassers oder nach seinem Tod herausgegeben, denn sie hätten keinen Verleger gefunden, oder, wenn sie es hätten, würde irgend jemand sie citirt haben[2]. Sie sind von einem jungen Zuhörer nachgeschrieben, was schon aus der Ueberschrift *τῶν ἐν Ῥώμῃ διαλέξεων τῆς πρώτης ἐπιδημίας* hervorgeht; das ist nämlich vom Schüler aus gesagt wie etwa: «NN. Knochen- und Bänderlehre, Göttingen, Sommersemester 1905» (S. XXVI). Dieser Zuhörer muss nun stenographirt haben, theils mit den üblichen tachygraphischen Zeichen theils mit selbsterfundenen. Die ersteren sind von den späteren Abschreibern aufgelöst worden, von den letzteren sind Spuren in der Haupths. erhalten, wie *τα* statt *τὰ πρῶτα* p. 46, 2; 465, 11, *Πανίῳ* st. *Πανιωνίῳ*, *μοχθηρὸς οση* st. *μοχθηρὸς ὁ μοχθηρὸς ἦν*, *νεκροῦ* st. *νεκροῦ νεκροῦ*[3], *πηδικον* st *πῃ δικαιότερον*, *μεσης* st. *μὴ οὔσης* oder *μὴ σωθείσης*, *δηλος* st. *δὴ δεινός*. An einigen von diesen Stellen

---

[1] Einige Proben. S. VII *collatione quadam accurate conficienda plane supersedebat.* S. XII *nova Regii collatione habita.* S. XXI *adusque* (= bis dahin) *soluta.* S. XXII *quando* statt *aliquando* (2 mal). S. XXIII *cum alter ille (libellus) prorsus e conspectu nostro abierit.* ib. *in margine cuique orationi adscripti.* S. XXXI *ut — quisque facile possit* usw. S. XXVII *a Heinsii*, S. XXXI *a homine.* S. XXX *errat optimus quisque subinde librarius.* S. XXXIII *siglum fert Q.* S. XLI *variam lectionem eruit.* S. L *a librorum legendorum ratione.* S. LXIII *unum exemplar interlatuisse* — usw.

[2] Damit man das nicht für eine Caricatur halte, und zugleich als Stilprobe, setze ich die ganze Stelle (S. L) hierher: *Etenim bibliopolam exstitisse qui scripta adeo non polita, adeo a librorum legendorum ratione aliena edenda curaret, si vero exstitit, certo eoque haud exiguo numero librorum publicato — neque enim paucos ille utpote qui ex edendis vendendisque libris quaestum faceret, in lucem prodire iussit — nullibi mentionem ullius fieri vel ab aequalibus vel a posteris non adeo veri est simile, ut putemus, si habemus quo melius rem expedire possimus.*

[3] Der Student hat nämlich die Haplographie systematisch benutzt.

«etiam cum litteris maiusculis nobis res fuit»[1]. In Maiuskeln hat aber der Zuhörer nicht stenographirt. Also hat er einen Sklaven sein stenographirtes Exemplar in Maiuskeln copiren lassen, wie es fleissige Studenten auch heute ähnlich machen. Ob dies Exemplar in der Bibliothek jenes Studenten liegen geblieben oder von ihm einem Freunde geschenkt oder geliehen (und nicht zurückgegeben, «uti fieri solet») wurde oder endlich in den Besitz der Erben («si qui erant») des einen oder des andern übergegangen ist — darüber «certum nil effici potest neque multum interest scire». Aber jedenfalls «extra dubitationis ullius aleam positum est», dass davon eine zweite Abschrift in Maiuskeln genommen wurde; denn die zahlreichen aus der Maiuskel entstandenen Schreibfehler können nicht dem Sklaven zugeschrieben werden, der um die stenographische Niederschrift umsetzen zu können immer das Wortbild und den Sinn im Kopfe haben musste. Da diese Maiuskelfehler in allen unsren Hss. sich finden, gab es nur diese eine Copie in Maiuskeln, also keine Ausgabe; ein gelehrter Herausgeber hätte auch die Fehler corrigirt. Ein Besitzer brauchte sie ja nicht um seinetwillen abschreiben zu lassen; also wurde diese Copie für einen anderen gemacht. Da dieser andere von der Existenz des Werks nichts ahnen konnte, also auch nicht eine Copie sich erbitten, muss er ein Gönner des Besitzers gewesen sein, dem dieser damit unaufgefordert ein Geschenk machte. Die Hs. wurde, wie so viele dona dedicatoria damals, kaum angesehen und einer kaiserlichen Bibliothek übergeben, wo es nachher von den Gewährsmännern des Suidas eingesehen wurde. Wenn es bei diesem von Maximos heisst: *διέτριψε δὲ ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ Κομμόδου*, so beruht erstere Angabe auf Missverständniss der oben angeführten Ueberschrift, *ἐπὶ Κομμόδου* ist ein Vermerk über den Zeitpunkt, wo die Hs. in die kaiserliche Bibliothek kam. Da lag sie vergessen 7—800 Jahre, bis ein byzantinischer Gelehrter sie in Minuskeln abschreiben liess. Ein zweiter besorgte dann endlich eine Ausgabe der Reden mit den Schriften des Albinus zusammen; sie ist der Archetypus unsrer Hss.

Es ist nicht nöthig diesen Rattenkönig von falschen Annahmen und Schlüssen im einzelnen zu entwirren. Das ganze wäre nur zum Lachen, wenn es nicht etwas empörendes hätte, dass jemand es wagt solche Schrullen als Wissenschaft vorzutragen, und zwar

[1] Der Hgb. hat nämlich an den 3 letzten Stellen das verschriebene Wort mit Maiuskeln drucken lassen.

als «*dubio certius*» (S. LII) usw. Ueberlieferungsgeschichte ist gewiss was schönes, aber solch bodenloses Geschwätz kann sie nur discreditiren.

Die erste Hälfte des Stammbaums S. LXVIII muss also als Schwindel[1] gestrichen werden. Dasselbe gilt aber auch von der zweiten, dem sehr verwickelten und mit vielen Unbekannten operirenden Stemma der existirenden Hss.; die Zusammenstellungen S. LXII ff. zeigen, dass der Hgb. keinen Begriff davon hat, wie man Hss. classificirt. Für Or. 34 hat H. Schenkl ihm ein vorzügliches Material zur Verfügung gestellt; das giebt ein ganz anderes Bild der Ueberlieferung, reicht aber nicht aus um es im einzelnen auszuführen.

Die alle anderen weit überragende Haupths. ist Paris.[2] 1962, nach Omont saec. X (der Hgb. setzt sie aus eigener Machtvollkommenheit S. XXI ins XI. Jh.); von dieser sagt der Hgb. in seiner Sprache S. XVI: *plane nullo modo fieri potuisse, quin nos Maximum edituri de integro codicem Regium non tam ad extremum revolveremus quam ad litteram perscrutaremur* (das bedeutet hoffentlich, dass er sie genau verglichen hat), und S. XIII ff. brüstet er sich mit einer langen Liste von Stellen, wo Dübner ungenau collationirt hat (ein nicht geringer Theil sind gleichgültige Kleinigkeiten). Von den übrigen 31 Hss. sind die allermeisten Copien des XV—XVII. Jh., von denen manche ohne Zweifel als Abschriften noch vorhandener Hss. ausgeschieden werden können. Etwas älter sind nur Vat. 1390 (U) — nach S. XXXIX saec. XII, nach S. LXVIII saec. XIII —, Vat. 1950 (W), Laur. 85, 15 (K), Conv. sopp. 4 (I), Marc. 514 (Z), Bodl. 239 (A), alle saec. XIV[3]. Die vom Hgb. getroffene Auswahl aus diesen Hss. ist planlos und scheint von der Bequemlichkeit dictirt. Aus der zweitältesten Hs. U kennt er nur Schenkls Collation zu Or. 34, und dasselbe gilt von WAZ; K (nur 11 Reden) hat Schenkl zu

[1] Der Hgb. spricht selbst von einem *ficto stemmate* a. O.: aber das ist wohl nicht so gemeint.

[2] Dass die Bibliothèque Nationale durchweg bibliotheca Regia genannt wird, die Markusbibliothek bibliotheca S. Marcianae, gehört zu den reichlich aufgesetzten Schönheitsflecken, wodurch die angebornen Reize der Darstellung erhöht werden.

[3] Palat. 128 saec. XIV exeuntis S. XLV Excerpte beruht auf Irrthum; es ist Palat. 129, bei Stevenson S. 61 saec. XV exeuntis datirt. Es ist irreleitend, wenn S. XLIV die Vaticano-Palat. unter codd. Germanici aufgeführt sind.

Or. 9, I zu 28 verglichen. Dagegen hat der Hgb. zwei ganz werthlose Monacenses saec. XVI, 4 Pariserhss., einen Bernensis und einen Vindob., alle ebenfalls saec. XVI, ganz verglichen.

Der Text ist sehr verdorben und bedarf trotz dem Scharfsinn von Kritikern wie Stephanus, Heinsius, Markland und Reiske noch sehr der Verbesserung. Nach dem vorhergehenden wird man von den Coniecturen des Hgb. nicht viel gutes erwarten. Sie sind auch, von einigen gelungenen Verbesserungen kleinerer Schäden abgesehen, meist wilde Sprösslinge. Namentlich wird mit der Paläographie ein bösartiger Missbrauch getrieben; so soll S. 7, 8 das sinnlose *πλὴν*, wofür Reiske längst einleuchtend *πᾶν* vorgeschlagen hat, aus *ΠΔΕΙ* d. h. *πανδημεί* entstanden sein, kraft der oben berührten unsinnigen Theorie von dem privaten Abkürzungssystem jenes fictiven Zuhörers, dem die erste Niederschrift verdankt werden soll; nach demselben System wird S. 391, 11 aus *πηλίκον* völlig sinnlos *πη δικαιότερον* gemacht, usw.

Der Apparat leistet an Unklarheit und Unübersichtlichkeit das menschenmöglichste; das einzige werthvolle an der Ausgabe, die Lesarten des Paris. 1962, ertrinken darin ganz.

Der Hgb. giebt S. LXIX als sein Hauptziel an alle früheren Ausgaben überflüssig zu machen. Wegen der neuen Collation der Haupths. wird man vorläufig zu der seinigen greifen müssen; es ist aber ernstlich zu hoffen, dass eine neue, brauchbare Ausgabe es recht bald möglich macht dieses Produkt gespreizter Unfähigkeit dahin zu werfen, wo es hin gehört: in die Stampfmühle.

J. L. Heiberg.

Karl Brugmann, Das Wesen der lautlichen Dissimilationen. (Abhdl. d phil.-hist. Klasse d. kgl. sächs. Ges. d. Wiss. XXVII 5.) Leipzig 1909, Teubner. S. 139—178.

Den gamle Mester Karl Brugmann har her givet en interessant Fremstilling af den lydlige Dissimilations Væsen. B. opponerer da først mod den af enkelte nyere (f. Eks. Grammont) indførte Indskrænkning af Begrebet Dissimilation, hvorved den saakaldte Haplologi (syllabisk Dissimilation) udelukkes. Grammont hævder nemlig, at i et Tilfælde som gr. *κελαινεφής* en Form **κελαινο-νεφής* ikke, som almindeligt antaget, har gaaet forud, men at Ordet straks det blev dannet har faaet den overleverede Form,

og at der altsaa ikke har fundet noget Sted, som kan betegnes som Dissimilation (Undgaaen af to ensartede Artikulationer i samme Ord). B. hævder herimod med Rette, at selv om man ingensinde har sagt *κελαινονεφής*, hvad man muligvis ikke har, har man dog ment dette, men Grammont har ganske overset det psykiske Element.

Overhovedet betoner B. den psykiske Side ved de her omhandlede Fænomener. Hovedaarsagen til dem er hvad B. kalder *horror æqui*, som bevirker at den samme Artikulation ikke gentages i samme Ord, skønt den oprindelig var paatænkt. Dissimilationsfænomenerne ordner han dernæst i 3 Grupper, først de Tilfælde, hvor en Lyd eller et Lydkompleks helt bortfalder, dernæst de, hvor en anden (beslægtet) Lyd træder i Stedet, endelig de, hvor en Lydforandring vilde fremkalde Ligeklang og derfor undgaas, skønt den indtræder i ellers ligeartede Tilfælde. I alle tre Grupper anføres talrige Exempler. For den første Gruppe (hvortil Haplologi hører) er B.s Synspunkt ovenfor antydet. Den anden Gruppe rummer aabenbart mere komplicerede Fænomener, idet man her har at forklare, hvorfor i de enkelte Tilfælde netop den Lyd optræder i Stedet for den oprindelige. Forklaringen maa søges i Analogidannelser, eller Associationer med omtrent ligelydende Ord (saaledes vulgærlat. *celebrum* for *cerebrum* med Tilknytning til *celeber*), men heller ikke her maa det psykiske Moment overses som medvirkende, ja det er endog den primære Aarsag, uden hvilken de andre Kræfter ikke havde kunnet gribe ind. Under den tredje Gruppe paavises det tillige, hvorledes Tendensen til at gennemføre Anvendelsen af et bestemt Suffiks eller en ensartet Fleksion ofte modvirkes af Modviljen mod Ligeklang.

Naar en saadan dissimilatorisk Overgang findes i en Række Ord, som frembyde tilsvarende Forhold (naar f. Eks. i Latin Endelsen *-alis* erstattes med *-aris*, naar der gaar et *l* i Forvejen), maa Overgangen antages først at have fundet Sted i et enkelt Ord og derefter ad analogisk Vej at være ført videre, men at den er ført videre, skyldes netop, at den samme *horror æqui* fandtes i alle Tilfældene paa Grund af at de ogsaa tidligere frembøde tilsvarende Forhold. Fænomenet beror altsaa ikke paa en «Lydlov». Overhovedet lader Dissimilationsfænomenerne, bortset fra nogle enkelte, sig ikke indordne under bestemte Love.

Dette er et kort Referat af den tankevækkende Afhandling, hvis Synspunkter Anm. i det hele kan slutte sig til. Nogle af B.s Enkeltforklaringer er ikke absolut overbevisende, men fortjener i alt Fald at tages i Betragtning

Elof Olesen.

Richard Meister, Ein Ostrakon aus dem Heiligtum des Zeus Epikoinios im kyprischen Salamis. (Abhdl. d. phil.-hist. Klasse d. kgl. sächs. Ges. d. Wiss. XXVII 9.) Leipzig 1909, Teubner. S. 303—332.

R. Meister har indlagt sig store Fortjenester af Fortolkningen af de kypriske Indskrifter og nærværende Skrift slutter sig smukt til Forf.s tidligere Arbejder over dette Æmne. Det drejer sig om et Brudstykke af et Lerfad, som er fundet ved Udgravningerne i Salamis og nu befinder sig i British Museum. Skaaret er forsynet med Paaskrifter i den sædvanlige kypriske Syllabarskrift, og det er lykkedes M. at naa til en i det hele rimelig Læsning. Det har dog ikke været Anm. muligt tydeligt at kunne læse saa meget paa det medfølgende Faksimile som M. har ment tydeligt at kunne læse paa sit Originalfotografi. Skaaret indeholder da et Orakelsvar i to Redaktioner, to Notitser om Ofre (til Zeus), samt paa den anden Side 3 Paaskrifter, der danner et Regnskab over et Antal Fade Vin. Orakelguden maa altsaa antages at være Zeus, og netop for Salamis er *Ἐπικοίνιος* overleveret os af Hesychios som Tilnavn paa Zeus. Dette Navn staar da i Forbindelse med *ἐπικοινάομαι* i Betydningen: spørge et Orakel. Den Maade, hvorpaa Indskrifterne er anbragte, vidner om noget primitive Forhold ved Oraklet i Salamis. Skaaret synes tidligere at have været beskrevet, i alt Fald paa den ene Side, men Skriften er igen visket ud (dog kan enkelte Tegn endnu skelnes) og derefter er Orakelsvarene og de andre to Notitser indførte som der bedst kunde blive Plads til dem. At disse 4 Indskrifter hører sammen, kan næppe betvivles, mere tvivlsomt synes det at være, at ogsaa Vinregnskabet paa den anden Side refererer sig til samme Lejlighed, skønt Ofret bestaar af saa og saa mange Fade Vin. Det synes næsten som om man har benyttet et gammelt «Blad» af Vinregnskabet til at opskrive Oraklet paa.

Indskrifterne er ældre end nogen tidligere funden. Dette fremgaar af at den senere Artikel her endnu bruges i Betydningen «denne», altsaa som demonstrativt Pronomen, medens der iøvrigt ingen Artikel findes. Dette Forhold er ikke tidligere fundet i Kyprisk. Vort Kendskab til Dialekten bliver ikke lidet forøget ved dette Fund. Af særlig Interesse er Formen *παϝίω* for *παίω*, der viser dette Ords Identitet med lat. *pavio*.

Om Realia giver Fundet os ikke mange nye Oplysninger, Orakelsvarene drejer sig ogsaa om en ret dagligdags Ting, nemlig om Tilkastningen af nogle Vandrender, hvad Guden forbyder. Indskrifternes Hovedbetydning ligger paa det sproglige Omraade, og det er da glædeligt, at en Kapacitet som Meister har taget den Opgave op at tolke dem.

Elof Olesen.

F. N. Finck, Die Sprachstämme des Erdkreises. (Aus Natur und Geisteswelt, Bd. 267.) Leipzig 1909. Teubner. VIII + 143 S.

—, Die Haupttypen des Sprachbaus. (Aus Natur und Geisteswelt. Bd. 268.) Leipzig 1910, Teubner. VI + 156 S.

Disse to Bøger er muligvis det sidste, der foreligger fra den i Mai 1910 i en Alder af kun 43 Aar afdøde Berliner-Professor F. N. Fincks Haand. Det er da Slutstenen paa en ikke ringe og ret original Forfattervirksomhed paa forskellige Omraader af Sprogvidenskaben, hvorpaa der imidlertid her ikke kan gaas nærmere ind. De foreliggende to Smaabøger, der gensidigt supplerer hinanden, er beregnede paa et større Publikum og skal i en populær Form indføre den dannede Almenhed i Sprogvidenskabens Hovedtræk. Den første Bog giver en Oversigt over alle Jordklodens Sprog, forsaavidt de ere kendte, og deres Slægtskabsforhold udredes. For at skaffe Plads til de isolert staaende Sprog har F. imidlertid som Hovedinddelingsprincip valgt Fordelingen mellem Menneskeracerne (af hvilke han antager 5), saaledes at f. Eks. under den kaukasiske Race opføres den indogermanske, den hamito semitiske, den kaukasiske og den dravidiske Sprogstamme og desuden enkeltstaaende Sprog som Elamitisk, Kossæisk, Chaldisk, Hettitisk, Mitanni, Lykisk, Karisk, Mysisk, Etruskisk og Iberisk (Baskisk), og saaledes videre under de andre Racer. En saadan Ordning kan maaske have sine praktiske Fordele, men kan ikke gælde for videnskabelig, saa længe der ikke er ført Bevis for Samhørigheden af de Sprogstammer, der opføres under samme Race, rent bortset fra, at Spørgsmaalet om Menneskeracerne slet ikke er afgjort. Nogen nærmere Begrundelse for de enkelte Sprogs Samhørighed gives der ikke og kan vel heller ikke gives i et Værk som dette, men den hele Fremstilling kommer derved til at virke stærkt dogmatisk og indskrænker sig otte til blotte Opregninger af Navne paa Sprog. Paa visse Punkter afviger F. fra den sædvanlige Gruppering (saaledes med Hensyn til Sprogene i det sydlige Asien og Australien), idet han beraaber sig paa egne Undersøgelser, der nu vel desværre næppe vil komme frem, men sikkert har været værdifulde, da F. besad et nøje Kendskab til de oceaniske Sprog. I Benævnelserne paa de enkelte Sprog har F. gennemført et ensartet Stavnings og Afledningsprincip, hvad der kun kan billiges.

Den anden Bog om Sprogtyperne behandler et Æmne, der aabenbart har ligget F. stærkt paa Sinde. Han mener at kunne henføre alle Jordens Sprog til en af de otte Typer, som han karakteriserer som henholdsvis rodisolerende, stammeisolerende, stammeflekterende, rodflekterende, gruppeflekterende, underordnende, indlemmende og tilknyttende. Som Repræsentanter for disse Typer skildres da henholdsvis kinesisk, samoansk, nygræsk, nyarabisk, georgisk, tyrkisk, grønlandsk og et af Bantusprogene. At der ved

Skildringen af disse Sprog næsten intet Hensyn tages til deres historiske Udvikling, selv hvor den er bekendt, er fuldt ud berettiget, da F. jo vil skildre Sprogets Virkemaade, som det er, og derfor kun har at fremstille, hvorledes dets Elementer nu opfattes af dets Brugere. Dette Forsøg er meget interessant, men kan naturligvis kun karakterisere Sprogene i store Træk. Desværre er Fremstillingen næppe saa almenforstaaelig som F. tror den at være. At et Sprog under sin Udvikling kan gaa over fra en Type til en anden, indrømmer F. selv, men denne Indrømmelse svækker i nogen Grad hans Paastand om, at et Folks Sprog er Udtryk for dets aandelige Ejendommeligheder. Denne Sætning turde dog vel heller ikke være helt rigtig. Man har jo dog set Eksempler paa, at et Folk har skiftet Sprog uden at man derfor tør antage, at dets aandelige Habitus derved er blevet helt forandret. Det nytter heller ikke at henvise til et Fænomen som Pidgin engelsk (Engelsk som det tales af Kinesere), hvor den kinesiske Konstruktionsmaade overføres paa det fremmede Sprog, thi her er det blot den vanemæssige Maade at tænke paa, der holder sig og det vel endda kun for en Tid. Hvis det kun er dette, F. tænker paa, og andet lader sig næppe paavise, kan man for den Sags Skyld godt kalde det for aandelige Ejendommeligheder, naar man blot ikke lægger for meget ind deri og navnlig ikke postulerer, at de beror paa en ejendommelig psykisk Organisation hos vedkommende. Menneskene har vist overalt de samme Anlæg, blot udviklede i forskellig Grad til forskellige Tider og paa forskellige Steder.

Elof Olesen.

Carl Darling Buck, Introduction to the Study of Greek Dialects. Grammar, selected Inscriptions, Glossary (College Series of Greek Authors). Boston 1910, Ginn & Co. XVI + 320 S.

Med denne Bog har Prof. C. D. Buck i Chicago tilsigtet at give et Hjælpemiddel for Begyndere i Studiet af de græske Dialekter, og det maa erkendes at hans Arbejde i det hele svarer fortrinligt til denne Hensigt og udfylder et virkeligt Savn. Der findes jo nok mange Skildringer af de græske Dialekter, baade enkeltvis og i sammenfattende Værker, og passende Udvalg af Dialekttekster, men Anm. bekendt intet tidligere Værk, der er anlagt særligt til Brug for Begyndere. Her gives Grammatiken og Teksterne i samme Bog, og i Noterne til Teksterne og i den tilhørende Ordfortegnelse henvises stadigt til Grammatikens §§. Her kan Læseren finde alt hvad han, forudsat at han kender almindeligt Græsk, behøver til Forstaaelse af Teksterne, og det lettere end i de større Fremstillinger med deres Vrimmel af En-

keltheder. Nyttige er her ogsaa Oversigterne over, hvad der er karakteristisk for de enkelte Dialekter og Dialektgrupper. Hvad Lydhistorien angaar, gaas der i Reglen ikke længere tilbage end til Urgræsk, og Sammenligninger med andre Sprog findes kun i særligt oplysende Tilfælde. Dernæst findes et Afsnit om de syntaktiske Ejendommeligheder og et om Dialekternes indbyrdes Kamp og *κοινή*'s Indtrængen.

Teksterne er udelukkende Indskrifter, hvilket af Hensyn til de ejendommelige Forhold ved de litteraære Dialekttekster kun kan billiges. Det er underligt at se, hvor nøje Udvalget falder sammen med Solmsens, men man maa tro Forf., naar han meddeler, hans Udvalg var foretaget før Solmsens Bog udkom, og at de fælles virkeligt er de mest typiske. Desuden bruger B. ogsaa langt flere Tekster end Solmsen (ialt 113 Indskrifter). Der begyndes med Rette med de joniske som de fra Attisk mindst afvigende og derfor letteste. Nogle af de eliske Indskrifter, der er optagne, synes Anm. at frembyde for store Vanskeligheder med Hensyn til den rette Fortolkning til at kunne benyttes i en Samling som denne. Frf. lader imidlertid ikke sine Læsere ane, at der kan opstilles og er opstillet andre Fortolkninger end dem, han slutter sig til og meddeler, og dette maa paatales. Tekstkonstitueringen er forøvrigt fortrinlig og Noterne udmærkede (tillige indeholdende de nødvendige reale Oplysninger). En tilføjet Bibliografi og en Række Litteraturhenvisninger til Grammatiken viser, at Frf. fuldt ud har fulgt med paa dette Omraade. Bag i Bogen findes endeligt et Kort som viser de forskellige Dialekters og Dialektgruppers geografiske Udbredelse.

Elof Olesen.

R. Reitzenstein, Die hellenistischen Mysterienreligionen. Ihre Grundgedanken und Wirkungen. (Vortrag gehalten in dem wissenschaftlichen Predigerverein für Elsass Lothringen den 11. November 1909.) Leipzig u. Berlin 1910, Teubner. 222 S.

Dette Arbejde er et Foredrag, holdt af en Filolog i en Kres af Teologer og udgivet med et meget fyldigt Notemateriale. Reitzenstein vil ved Studier over de hellenistiske Mysteriereligioner kaste Lys over Urkristendommen, dens Udviklingsgang og dens Berøring med de allerede forud eksisterende Trosformer, der havde en lignende Inderliggørelsens Karakter. Ved hellenistiske Religionsformer forstaar Forfatteren saadanne Religionsformer, i hvilke orientalske og græske Elementer blander sig, selv om ogsaa Grækernes Bidrag kun bestaar deri, at Sprog og Begreber eller den filosofiske Tydning og Retfærdiggørelse er taget fra dem, og selv

om paa den anden Side ogsaa Forestillinger og Stemninger, der nu trænger frem fra Orienten, allerede lader sig eftervise i en langt tilbage liggende Epoke af Grækerværdet, ja selv om i mange Tilfælde Orienten kun har givet Stødet til en Genoplivelse».

Forbindelsen mellem græsk Filosofi og orientalsk Religiøsitet har navnlig i to historiske Perioder faaet en mægtig Betydning for Kulturudviklingen, nemlig i den hellenistiske Tid, da Mysteriereligionerne voksede op af Folkereligionernes fortørrede Rødder, og da Gnosticisme og lignende Retninger opstod, og saa i Islams store Kulturperiode, da den græske Tænkning befrugtede den koraniske Teologi. Det er altsaa den første af disse Epoker, som behandles i det foreliggende Arbejde.

En synkretistisk Tendens gaar igennem Orientens Religionsliv lige fra Persertiden. Indførelsen af græske Ord for de Begreber eller Naturkræfter, som man almindeligt begynder at søge i Guderne, fremskynder denne Udvikling. En intensiv Missionsvirksomhed begynder, som yderligere forandrer Religionernes Karakter; de bliver personligere og samtidig mere universelle, og hver enkelt Religion føres til at fremstille sig som Menneskehedens Urreligion. For den ægyptiske Religions Vedkommende er Materialet til Forfølgelse af denne Udvikling rigeligt; vigtig er navnlig Beskrivelsen af Isistjenesten hos Apuleius. Mindesmærker af frygisk Religion er et længere Originaldokument (i «Naassenerprædikenen») og to kortere Beskrivelser af Menighedsfester. For de andre Mysteriereligioners Vedkommende maa man nøjes med Antydninger, men disse er tilstrækkelige til, at man kan konstatere den Vekselvirkning, der har fundet Sted, og Parallelismen i Udviklingen. Den gensidige Anerkendelse, som finder Sted mellem de forskellige Mysterier, befordres ved Trolddomstroen hos de mere primitive Individer og paa den anden Side ved den filosofiske Fordybelse i Religionen hos de højere Naturer. Ved Siden af Uraabenbaringen kendes vedvarende Aabenbaringer for de enkelte Indviede gennem Ekstase, gennem den umiddelbare Beskuelse af Guddommen. Den højeste religiøse Indvielse, Foreningen med Guddommen, fremtræder i Forestillingslivet med et stærkt Kødelighedens Præg.

Forfatteren forsøger sluttelig, indenfor de Grænser, som et Foredrags Form foreskriver, at knytte Forbindelsen mellem de til Mysterier omdannede Folke- og Naturreligioner og Kristendommen, og paavise de hellenistiske Mysterie-Forestillingers Indflydelse hos Paulus. Den bedste Gradmaaler for Styrken af Hellenismens umiddelbare Indvirkning paa Apostlen er Sproget, de religiøse termini technici. Den, der med Kendskab baade til hellenistisk Sprogform og Litteratur og til orientalske Sprog og Litteraturer vilde forklare de hos Paulus forekommende Ord og Billeder fra de forskellige Tankekrese, vilde, siger Forfatteren, «bringe virkeligt Lys fra Østen, og hin overmægtige, religiøst skabende Individualitet vilde ikke tabe, naar vi erkendte, hvad han havde til-

egnet sig og omformet i sig af de to ham omgivende Verdeners dybeste Følelsesliv».

Til en saadan Undersøgelse har Forfatteren selv givet en Mængde Materiale i sine Ekskurser og Anmærkninger, der fylder de to Tredjedele af Bogen.

Arthur Christensen.

Palaeographia Latina. Exempla codicum Latinorum phototypice expressa scholarum maxime in usum edidit *Maximilianus Ihm.* Series I. Leipzig 1909, Teubner.

Det her udgivne palæographiske Hjælpemiddel indeholder paa 22 Tavler Billeder af 26 Haandskrifter. Billederne er valgt saaledes at de illustrerer Hovedphaserne i den latinske Bogskrifts Udvikling fra Keisertidens Slutning til Renaissancen. Paa Grund af Samlingens forholdsvis beskedne Omfang er der for de ældre Perioders Vedkommende kun een Repræsentant for hver Skriftart (saaledes for de to Arter af Kapitalskrift, Uncialen, Halvuncialen og de nationale Skriftarter); derimod faar man et fyldigere Billede af den karolingiske Minuskel og dens Udvikling til den for hele den senere Middelalder fælleds Bogskrift. Til Gjengjæld for denne Begrændsning i Tavlernes Antal er Formatet valgt saa stort, at alle Haandskrifter har kunnet gjengives i fuld Størrelse. Saaledes er strax den første Tavle (Berliner Hs af Virgil) et ligefremt Pragtstykke, og flere af de følgende giver den ikke meget efter.

Til Tavlerne hører et lille Hefte, forfattet af Ihm. Det indeholder Angivelser af hvor vedkommende Hs findes, Oplysninger om Hs'ets Indhold og tidligere Skjæbne, dets Alder og palæographiske Klassificering, om andre Facsimiler af det m. m. — altsammen ganske kort, men med fyldige Litteraturhenvisninger. Derimod gaas der slet ikke ind paa Hs'nes palæographiske Eiendommeligheder, og de i Tavlerne optagne Stykker meddeles ikke i Omskrift; der gives kun Besked om hvad det er for Stykker og, hvis det behøves, hvor de findes trykt. Ihms lille Hefte er derved blevet et fortrinligt Hjælpemiddel baade for Læreren og Eleven; begge har en bekvem Veiledning til at faa fat i den vigtigste Litteratur om det Hs der skal behandles, og Eleven er naturligt henvist til at prøve sine egne Kræfter først, inden han tager en Omskrift til Hjælp — saa meget mere som mange af Texterne er af den Art at de neppe vil findes i en philologisk Studerendes Bogsamling. Ogsaa til Selvstudium vil Ihms Oplysninger give en ypperlig Veiledning, ialtfald for enhver der har Adgang til et større Bibliothek.

Alt i alt maa man saaledes være Forlægger og Udgiver overordentlig taknemmelig for hvad her bydes. Og saa er endda det Bedste ved det Hele endnu ikke nævnt: den næsten utrolig billige Pris. Den hele Herlighed koster 5 tyske Mark, d. v. s. den kan uden Vanskelighed anskaffes af enhver philologisk Studerende der deltager i palæographiske Øvelser, og af enhver der paa egen Haand vil forberede sig til at kunne læse latinske Hss

Værket melder sig som 1ste Serie, og der bebudes en Fortsættelse, dersom det skulde slaa an. Det maa i høieste Grad haabes at det vil slaa an, og at heller ikke Udgiverens Død, der er indtraadt kort efter Offentliggjørelsen, maa hindre en Fortsættelse. En saadan vil kunne bringe, dels en Specialisering af de enkelte Gebeter (en saadan stilles i Udsigt i en lille Notits der ledsager selve Tavlerne), dels en Udfyldning af visse Lakuner. Saaledes vil nogle Prøver af den ældre antike Bogskrift og af den romerske Kursiv, samt Facsimiler efter berømte Hss af almindelig kjendte og læste Oldtidsforfattere være et velkomment Supplement. Men indtil videre er der al Aarsag til at glæde os ved hvad vi allerede har faaet.

A. B. Drachmann.

The Cambridge History of English Literature, edited by *A. W. Ward* and *A. R. Waller*. Vol. II, III and IV. Cambridge 1908—1909, University Press. XII + 539, XII + 587, XII + 582 pp. 9 s. each net.

The three volumes of this admirable work which have come to my hands since I reviewed the first volume in this journal (vol. XVI 171), deal with the end of the middle ages and the beginnings of the modern period, up to 1625 or thereabouts, though dramatic literature has been reserved for the two following volumes. On the whole the good characteristics conspicuous in the first volume distinguish these three volumes as well; sound scholarship is nearly everywhere combined with maturity of judgment and lucidity of statement, and the editors must be congratulated on the choice of nearly all the contributors. The information is always reliable, and the several writers speak from a first-hand knowledge of their subject, which is scarcely possible when one man undertakes to deal with the whole of such a vast subject as English literature from Beowulf to Swinburne. The only thing to be found fault with is, perhaps, the lack of proportion. Minor writers get more than their due share, while the really great ones do not come off so well. There is no justification for allotting more space to the two chapters on the Marprelate Contro-

versy and Hooker's *Ecclesiastical Polity* than to that on Chaucer; and this must have been felt by the editors themselves, since they excuse it by saying in the preface to vol. III that they «have not scrupled to devote less space to well known writers, in order to treat at greater length subjects concerning which difficulty may be experienced in obtaining assistance elsewhere». As it is, the whole work is likely to become the standard authority on second, third, and fourth rate writers, while no one will turn to it for information about the real stars of the first magnitude; but that, of course, is a serious defect in a work planned on so great a scale and executed with such admirable skill and ability.

In volume II, three of the best chapters are due to American scholars, Professor Manly writing on Piers the Plowman, Professor Padelford on Transition Song Collections, and Professor Gummere on Ballads. It was a bold thing to invite Mr. Manly to write on the Plowman poems, and it was a bold thing in him to advance his revolutionizing theory just at that place; but the event justifies this act of boldness, for the chapter will certainly be read with keener interest than most of those devoted to medieval literature. It should not, however, be read without the controversy between the author and M. Jusserand, which has now been brought to a close in the latest numbers of *Modern Philology,* a controversy, by the way, which may be considered a model duel between two highly gifted scholars, each of them unusually well equipped for the fight, and yet as different as — well, as a Frenchman and an American. The other two chapters I mentioned will be accepted with less contradiction; Mr. Gummere's is an admirable condensation of his well-known theories of the origin and characteristics of ballad poetry. The chapters on Scotch language and literature are in very good hands; but Professor Saintsbury hardly does full justice to Chaucer. There is some flippancy in the way in which he speaks about recent research on that field, which cannot but arouse some suspicion that he has not studied it very carefully. And in reading the whole chapter one feels a certain lack of sympathy between the versatile writer and that wonderful genius he is writing about; essential traits in Chaucer's poetry are scarcely touched at all, and not a single part of Saintsbury's treatment of him stands out so vividly that it will be remembered more than two or three days after one has read it. It would have been quite different if Kittredge had written that chapter.

It is not my intention to speak about all the chapters of the volumes before me. In volume III I would signalize Dr Courthope's chapter on the poetry of Spenser, Dr. Sidney Lee's on the Elizabethan sonnet, in which he does not seem quite so aggressive as in what he has previously written on the subject, and Mr. Atkins's on Elizabethan prose fiction. The chapters in

this as well as in the other volumes dealing with English learning and University life are very instructive indeed, though they are, perhaps, a little out of proportion with the rest of the work.

Volume IV opens with a highly interesting chapter on Translators, in which North, Holland, Florio and others are characterized and illustrated by felicitously selected quotations. Professor Cook speaks enthusiastically and intelligently about the Authorized Version of the Bible. Sir Walter Ralegh and the other great seafarers form the subject of three readable chapters, and Daniel, Drayton, Donne, and the rest of the minor poets of that miraculously fertile period are drawn at full length, or even more, by a series of specialists. Professor Sorley speaks judiciously about Bacon's life and interestingly about the merits and shortcomings of his philosophy; and the volume winds up with two important chapters on the book-trade and the foundation of libraries, the former of which is especially valuable for the understanding of very much in the literary history of the Elizabethans, not the least in that of Shakespeare himself.

University of Copenhagen. **Otto Jespersen.**

Einleitung in die Altertumswissenschaft, herausgegeben von *Alfred Gercke* und *Eduard Norden*. II. Band. Leipzig und Berlin 1910, Teubner. VII + 432 S.

Det 2det Bind af dette omfangsrige Værk, som er udkommet faa Maaneder efter 1ste, indeholder Afsnit om græsk og romersk Privatliv, græsk Kunst, græsk og romersk Religion samt Philosophiens, de exakte Videnskabers og Medicinens Historie. Det første Afsnit, som er forfattet af Pernice, indeholder ikke just en Oversigt over alt det, som ofte sammenfattes under Navnet «Privatantikviteter», men behandler kun tre enkelte Punkter heraf, nemlig Huset, Klædedragten og de vigtigste Familiebegivenheder: Bryllup, Fødsel og Død. Fremstillingen er knap og klar, sondrer skarpt imellem de forskjellige Tidsperioder og er selvfølgelig bygget baade paa de skriftlige Kilder og paa den monumentale Overlevering.

Det følgende Afsnit, om den græske Kunst — den romerske lades ganske ude af Betragtning —, er skrevet af Fr. Winter, som i Overensstemmelse med Værkets hele Plan selvfølgelig ikke indlader sig i synderlig Grad paa Enkeltheder, men indenfor de tre Kunstarter, Architektur, Plastik og Maleri, optrækker Udviklingens Hovedlinier og paaviser Overgangen fra den ene Stilart til den anden. Paa Manglen af Afbildninger bødes der ved jævnlige Henvisninger. Til dette Afsnit slutter sig et mindre Stykke,

Redigeret af:

Karl Hude, rektor, dr. phil., Frederiksborg,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.

Vilh. Thomsen, professor, dr. phil., Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer, professor, dr. phil., Kbhvn.

Alf Torp, professor, Kristiania.

Johan Vising, professor, Göteborg.

C. M. Zander, professor, Lund.

Bidragydere i dette bind:

Bøgholm, N., adjunkt, dr. phil. Birkerød.
Christensen, Arthur, dr. phil. Kbhvn.
Drachmann, A. B., professor, dr. phil. Kbhvn.
Forchhammer, G., forstander, dr. phil. Fredericia.
Heiberg, J. L., professor, dr. phil. & litt. Kbhvn.
Holten-Bechtolsheim, H., adjunkt. Sorø.
Hude, Karl, rektor, dr. phil. Frederiksborg.
Jespersen, Otto, professor, dr. phil. & litt. Kbhvn.
Jessen, E., dr. phil. Kbhvn.
Jónsson, Finnur, professor, dr. phil. Kbhvn.
Nilsson, Martin P:n, professor, dr. phil. Lund.
Norvin, William, arkivassistent. Odense.
Olesen, Elof, cand. mag. Kbhvn.
Palmgren, Carl, adjunkt, dr. phil. Stockholm.
Pedersen, Holger, professor, dr. phil. Kbhvn.
Poulsen, Frederik, dr. phil. Kbhvn.
Ræder, Hans, dr. phil. Kbhvn.
Sandfeld Jensen, Kr., docent, dr. phil. Kbhvn.
Staaff, Erik, professor, dr. phil. Uppsala.
Thomsen, Ada, mag. art. Kbhvn.
Thoresen, Valdemar, adjunkt. Randers.
Østergaard, Carl V., adjunkt. Frederiksborg.

Indhold.

Anmeldelser.

hvori der paavises parallele Udviklingslinier indenfor Litteraturen og Kunsten, idet Digternes Virkemidler og Fremstillingsmaade — fra Homer til Euripides — sidestilles med de samtidige Kunstneres. Der fremføres herunder adskillige slaaende Bemærkninger, men dog synes en Udvikling af denne Art snarere at høre hjemme i en selvstændig Afhandling end i en Haandbog som den foreliggende.

Et meget vægtigt Bidrag har Sam Wide givet ved Behandlingen af den græske og romerske Religion. Denne Behandling er foretaget i fuldt moderne Aand og saaledes, at der helt igjennem tages Hensyn til den store Forskjel, som der var mellem de dannede Klassers og den lavere Befolknings religiøse Forestillinger, derimod ikke til den væsentlig af Digterne skabte «Mythologi», som Haandbogen overhovedet ikke har fundet nogen Plads til. Udførligt behandles derimod den religiøse Kultus, men Forf. bliver heldigvis heller ikke staaende herved, men søger — idetmindste for den græske Religions Vedkommende — i et særligt Kapitel tilbage til den til Grund liggende religiøse Følelse. Ved Behandlingen af Religiøsitetens Historie kommer han selvfølgelig stærkt ind paa de forskjellige philosophiske Skolers religiøse Betydning, men paapeger forøvrigt ved Siden deraf de Forbindelseslinier, som igjennem den naive Folketro føre over i Christendommen. Den hele Udvikling er overordentlig klar og lærerig. Dog er der en vis Mangel ved Dispositionen. Medens man i tidligere Dage, da man stadig sammenblandede Religion og Mythologi, kun i ringe Grad skjelnede mellem græsk og romersk Mythologi, har Forf. i sin Anordning af Stoffet draget en skarp Grænse mellem Grækenland og Rom, men under Udførelsen nødes han til at lade Grænsen falde, idet han under Behandlingen af den græske Religiøsitet inddrager hele Oldtidens religiøse Udvikling med Kejserkultus og alle de andre Phænomener, som tilhøre den romerske Kejsertid, da orientalsk, græsk og romersk Religion fløde sammen til Eet. Fremstillingen af den romerske Religion kommer derved til at slutte med Augustus's religiøse Reformer. Det havde sikkert været heldigere, om end maaske vanskeligere, om Forf. havde søgt at paavise de Forbindelseslinier, som føre fra den særlig romerske Religion til Kejsertidens almindelige Religiøsitet.

Afsnittet om Philosophien, som skyldes Gercke, har Berøringspunkter baade med det nys omtalte Afsnit og med det litteraturhistoriske Afsnit i 1ste Bind, saa at Gjentagelser ikke have kunnet undgaaes; men forøvrigt byder ogsaa det en ganske god Oversigt over sit Emne. Det afsluttes med nogle orienterende Bemærkninger om forskjellige vanskelige Problemer, særlig det platoniske Spørgsmaal. Behandlingen giver Anledning til et Par Indvendinger. For den førsokratiske Philosophis Vedkommende anvendes der en noget besynderlig Disposition, idet der sondres imellem Naturphilosophi, religiøs og abstrakt Tænkning og prak-

tisk-ethisk Philosophi, og de forskjellige Philosopher indordnes hver under sin af disse Rubrikker. Følgen heraf bliver bl. A., at Empedokles, der regnes blandt Naturphilosopherne, behandles før Xenophanes og Eleaterne, der betragtes som religiøse eller abstrakte Tænkere Ved Behandlingen af Platon spille uverificerede Hypotheser en altfor stor Rolle, og Forfatteren indrømmer selv, at hans Forsøg paa at fremstille den platoniske Philosophis Genesis (ved stærk Indvirkning af Kratylos og Antisthenes) er lovlig dristigt (S. 324). Højst betænkeligt er det ogsaa, at han uden videre adopterer Rohdes Opfattelse af Udviklingen af Platons Sjælelære, ja endog gjenopliver Spengels Hypothese om, at Indholdet af den projekterede Dialog «Philosophos» er optaget i «Statens» 6te og 7de Bog.

Bindet afsluttes med et kortere Afsnit om de exakte Videnskaber og Medicinen, forfattet af J. L. Heiberg. Dette Afsnit udmærker sig ved knap Saglighed. I Forhold til den sammenhængende Fremstilling indtage her de litterærhistoriske og bibliographiske Notitser en særdeles stor Plads, forholdsvis langt større end i Haandbogens øvrige Afsnit. Til Slutning behandles endnu særskilt de vigtigste Problemer, hvortil Studiet af den antike Fagvidenskab giver Anledning; herunder forekommer bl. A. lejlighedsvis et Forsvar for Ussings Vitruvius-hypothese.

Overhovedet maa det siges, at dette Bind ligesom det foregaaende ikke alene giver en Rigdom af positiv Belæring, men ogsaa paa mangfoldige Punkter tjener til at aabne Blikket for, hvor de virkelig afgjørende og fundamentale Problemer ligge.

Hans Ræder.

Theophrasti περὶ λέξεως libri fragmenta, collegit disposuit prolegomenis instruxit *Augustus Mayer.* Lipsiae 1910, Teubner. L + 229 S.

Denne Bog er ikke en Fragmentsamling i Ordets almindelige Betydning, men indeholder et Forsøg paa at indordne de i sig selv temmelig faa og lidet omfattende Fragmenter af Theophrasts Skrift περὶ λέξεως i en Rekonstruktion af hele Theophrasts rhetoriske System. Denne Rekonstruktion har Udgiveren søgt at tilvejebringe ved Benyttelse af forskjellige, mere eller mindre svage Spor og Antydninger. Først og fremmest paaviser han, at Dionysios i sine Arbejder om de attiske Talere, navnlig i Skriftet om Demosthenes, har fulgt den samme Disposition, som Cicero i sin *Orator* og i 3die Bog *de oratore,* og da Dionysios paa et Par Steder citerer Theophrast som sin Kilde, navnlig angaaende Sondringen mellem de tre rhetoriske Stilarter, slutter han heraf,

at Theophrast er Kilden paa alle de Steder, som Dionysios og Cicero have tilfælles, hvorved hans Text med temmelig stor Nøjagtighed kan rekonstrueres. Efterhaanden inddrager han nu ogsaa andre Forfattere i Undersøgelsen, saaledes Aristoteles, Anaximenes fra Lampsakos, Demetrios, Quintilian og forskjellige anonyme Fragmenter, og paaviser paa mangfoldige Steder Overensstemmelser, ofte ordrette, imellem disse, og ligeledes jævnlig paa Steder, hvor Theophrast udtrykkelig citeres. Resultatet heraf bliver en længere, nogenlunde sammenhængende Text, ofte i to eller tre Versioner, som idetmindste med Hensyn til Dispositionen skal stemme med Theophrasts egen Text. Hvor nær vi kunne komme denne i Enkelthederne, er naturligvis vanskeligt at afgjøre, tilmed da der vistnok maa antages et eller flere Mellemled mellem Theophrast og vore senere Hjemmelsmænd, men allerede en Rekonstruktion af Tankegangen er jo af Værdi. At følge Bevisførelsen i Enkelthederne er imidlertid ikke saa let, da den findes dels i de udførlige Prolegomena, dels i talrige Noter under Texten, som tillige indeholde mangfoldige Sidebemærkninger; men Udgiveren har i ethvert Tilfælde lagt en høj Grad baade af Sporsans og af Kombinationsevne for Dagen, i mindre Grad derimod Evne til klart og overskueligt at fremføre sine Resultater. Bogen er i Virkeligheden meget vanskelig at finde sig til Rette i og derfor ogsaa vanskelig at bedømme; men i Hovedsagen har Udgiveren vistnok Ret i sin Rekonstruktion og har derved givet et værdifuldt Bidrag til vort Kjendskab til Theophrasts litterære Virksomhed, som jo paa saa mange Omraader har sat sine Spor i Eftertiden.

Hans Ræder.

Gerhard Kip, Thessalische Studien. Beiträge zur politischen Geographie, Geschichte und Verfassung der thessalischen Landschaften. Neuenhaus in Hannover 1910, H. Kip. 143 S.

I den nævnte Bog, en Doktordisputats fra Halle, søger Forfatteren at bestemme baade de geografiske Grænser og de politiske Forhold imellem de mange Folkestammer, som beboede Thessalien i Oldtiden. Han sondrer imellem forskjellige Grupper af de thessaliske Stammer. Den centrale Stilling indtoge de egentlige Thessalere, den thessaliske Tetrapolis, til hvem de phthiotiske Achæere, Magneterne og Perrhæberne stod i et Afhængighedsforhold som Periøker, medens Folkene paa Sletten omkring Spercheios, Æni anerne, Øtæerne og Malierne, stod i et noget løsere Forhold til dem, og Dolopernes Stilling er tvivlsom. Undersøgelsens Formaal er nu at udrede hver enkelt Stammes Grænser og politiske Stilling til de forskjellige Tider, herunder ogsaa Forholdet til den delphiske

Amphiktioni, hvor Folkenes Repræsentation var underkastet forskjellige Svingninger i Tidens Løb. Ved Benyttelse af Forfatternes og Indskrifternes Vidnesbyrd saavelsom af de bevarede thessaliske Mønter kommer Fort. paa flere Punkter til nye Resultater; særlig maa fremhæves Paavisningen af, at det phthiotiske Achaia er forskjelligt fra det thessaliske Phthiotis. Foruden Afgrænsningen af Folkestammerne og Landomraaderne søger Forf. ogsaa at fastslaa Beliggenheden af en stor Del thessaliske Byer, og hans Undersøgelser, der dog ikke bygge paa Selvsyn, synes paa flere Punkter at maatte medføre nogen Forandring i Landkortene. Endelig giver han paa Basis af Indskrifterne en Fremstilling af de forskjellige Byers og Forbunds Forfatningsforhold, som de udviklede sig igjennem Tiderne. Bogen byder os saaledes en talrig Mængde positive Oplysninger, men det kan ikke nægtes, at et Register vilde have lettet Brugen af den betydelig.

Hans Ræder.

Peter Hertz, Kompositionen af den centrale Gruppe i Parthenons vestlige Gavlfelt. Kbhvn. og Kria. 1910, G. B. N. F. 314 S. + 3 Tavler.

Det var i 1905, at Hertz udgav sine «Studier over Parthenons Kvindefigurer», der omhandlede Kvindefremstillingen i Metoper og Frise. Forud for Behandlingen af Parthenongavlenes Kvindestatuer har han nu som Doktorafhandling skrevet et Specialværk om Vestgavlens Midtfigurer: Athena og Poseidon med deres Forspand, Vogne og Vognstyrersker, hvis hovedsagelige Maal er at redegøre for Troværdigheden af de saakaldte Carreys Tegninger. Det vil forekomme adskillige at være et ret uhyggeligt videnskabeligt Fænomen, at der skrives henved 300 tættrykte, store Sider om en Barokkunstners Tegninger af nogle faa antikke Figurer, af hvilke kun ynkelige Fragmenter er bevarede, og hvis Plads i Gavlfeltet allerede Sauer har søgt at bestemme ved Hjælp af Basisspor og Jærnbarrer. Verden er endnu fyldt af dejlige Originalværker fra Fortiden, halvt eller helt ukendt Materiale foreligger til Behandling og Offentliggørelse. Hvorfor da dvæle ved det ugenkaldeligt tabte? Svaret maa blive: fordi Parthenon er alle græske Templers Metropolis, og fordi de græske Gavlkompositioner er et af de allervigtigste Kapitler i Kunsthistorien. Kan man gennem det bevarede, hvor ringe og uanseeligt det end er, naa at fastslaa Hovedtrækkene i Enkeltfigurernes Opstilling og Sammenspil, da er Arbejdet ikke forgæves. Det bliver det derimod, hvis Grundlaget dog er for skrøbeligt og aabner Muligheden for aarelangt Kævl om ubevislige Muligheder.

I Bogens første Afsnit behandles kort de bevarede Tegninger fra XV. til XVIII. Aarh. af Parthenons Vestside, der efter Omdannelsen af Templet til Kirke og derefter til Moské var bleven Hoved- og Indgangssiden. Kun tre af Tegningerne har for Gavlfeltets Figurer nogen Værdi, men af disse er igen den ene: Daltons først udført i XVIII. Aarh., altsaa efter den ødelæggende Eksplosion, og den anden: Anonymustegningen viser sig at være en Kopi efter den Carreyske. Tilbage bliver da alene Carreys Tegninger, og deres Paalidelighed søger Forfatteren nu at fastslaa, idet han hævder, at alle virkeligt positive Fejl i dem alene findes i Gengivelserne af Frisen, der er tegnet under højst ugunstige Lysforhold. Ofte aflokker denne Hertz' Renselsesproces Læseren et Smil, naar han efter megen Tumlen med Fotografier af Frisen finder den Afstand, hvor Fejlen, naar man ser til med sammenknebne Øjne, virkeligt synes naturlig og selvfølgelig. Skønt Tegningen af selve Vestgavlens Omgivelser er ret flygtig og unøjagtig i Detaljer, som især en Sammenligning af Metoperne eller Gavlgesimsens Blokke i Original og Tegning lærer, mener Hertz dog at kunne bestemme Tegnerens Stilling nøjagtigt i Højde med Triglyfernes Underkant og udfor Figur U i søndre Gavlside. At Hertz virkeligt har Ret, viser egentlig først den senere Behandling af Enkeltfigurerne.

Mindst positivt Nyt bringer Hertz i sin Behandling af de to Hovedguddomme Athene og Poseidon. Gennem en udførlig Undersøgelse af Modsætningen i deres Stilling og Bevægelsesretning bliver han ganske vist i Stand til at afvise den nu almindeligt antagne Furtwänglerske Hypotese, at de preller af mod hinanden som to ligestærke Faktorer. Det er rigtigt, at Kampen er afgjort, og at Poseidon gaar bort. Men alligevel er hans Drejning og Bevægelse højst uklar, dels fordi hans Fødder, da Carrey tegnede Figuren, var indkapslede i byzantinsk Murværk, dels fordi Armene og deres Gestus eller Attributter mangler. Et Par Gange siger Hertz om Figurerne, at de farer ind mellem Hestene. Senere paaviser han det urigtige heri for Athenes Vedkommende og siger S. 48 det samme om Poseidon. Men S. 136 og 141 ff. faar vi dog at vide, at Poseidonhestene er skilte, idet den yderste er drejet udad, den inderste ind mod Væggen, for at give Plads til Poseidon, der farer ind imellem dem. Hertz' Sammenligning med Marsyas paa Vasebilledet lærer os egentlig heller intet: Situation og Stilling er altfor forskellige. S. 54 giver Hertz Poseidon Treforken i den højt hævede højre Haand, saaledes at dens Spidser vender nedad og bort fra Athene. Det ser dog mærkeligt ud, at han under sin Vigen og Flugt holder Vaabnet saaledes hævet, som vilde han endnu en Gang støde til. Thi Saltkilden ligger efter Hertz' Mening langt borte, under Bagbenene af Athenes Heste. Lige saa lidt kan han støtte sig til Treforken med opadvendte Spidser som til et Scepter; ogsaa her er den stærke Be-

vægelse til Hinder. Men hvorledes da egentlig forklare Skridt, Drejning og den løftede Arm paa en Gang? Lige saa uklar er og bliver Athene. Hun træder paa højre Fod et kraftigt Skridt frem mod Geisonkanten og, idet hun drejer Overkroppen om mod Poseidon, udstrækker hun højre Arm parallelt med sine Hestes Forflade. Hvorfor? S. 49 taler Hertz om en kraftig, bydende Gestus, der i hvert Fald maatte gaa i modsat Retning af Poseidons Bortgang; S. 53 giver han hende Lansen i højre Haand. Med andre Ord: trods Hertz' omhyggelige Undersøgelse af Figurernes Retningslinier er vi omtrent lige kloge, hvad det nærmere Sammenspil imellem dem angaar, og den patetiske Skildring S. 53 og S. 284 hjælper heller ikke videre.

Sandsynligvis kan vi takke Carrey for denne Uklarhed. Han har tegnet, hvad han saa, men uden at forstaa, hvad de to stærkt ødelagte, armløse Figurer egentlig foretog sig. Og den Omstændighed, at han har gengivet de to Guders Vognstyrersker, der i Virkeligheden springer af Vognen, i en Stilling, som sad de og kørte et Par Høstmaskiner, lader befrygte, at han trods al god Vilje ikke har kunnet faa fat paa det væsentlige i de to Guders Sammenstød.

Langt værdifuldere er Forfatterens Undersøgelse af Vogngrupperne. Ganske vist er det udmærkede Afsnit, hvor han afviser Sauers Paastand om, at Atheneinderhestens Hoved har været drejet ind mod Gavlvæggen, tillige et af de mest afskrækkende ved sin Bredde. Er 5 Sider virkeligt nødvendige for at sige, at Sauer alene for Symmetriens Skyld har ladet Hesten foretage denne umulige Drejning indad, der betyder et Brud med Parthenonsgavlenes Lov om, at Profilstillingen betegner Figurudfoldelsens Minimalgrænse? Fremdeles at Væggen intet Spor viser af denne Tilslutning, og at Carrey har tegnet Hestens Hoved vendt udefter? Og hvor Hertz slutteligt (S. 73) drøfter Muligheden af Sauers Fejlsyn paa den bevarede Hestetorsos Halsdrejning, vilde en ny Undersøgelse have været nok saa rationel som den megen Snak. Det samme gælder om Bugstøttesporet, som Sauer opgiver at have fundet paa Poseidons Yderhest. Her er Spørgsmaalet endda mere indviklet, for saa vidt som det skulde prøves, om Torsoen virkeligt stammer fra den Hest (S. 119). Man kan virkeligt ikke afgøre saadan et Spørgsmaal med en almindelig Udtalelse om de Sauerske Undersøgelsers Usikkerhed. Kan Hertz ikke selv drage til Athen, saa maa han sætte sig i Forbindelse med én dernede, der kan foretage en ny Prøvelse. Hvortil har man ellers de fremmede Institutter dernede? Der blev ved den mundtlige Disputats sagt nogle haarde Ord om Arkæologerne, der ofte stod som hjælpeløse Stuelærde overfor det faktisk foreliggende Materiale. Men Mage til Stuelærdom som denne Løsning af et Problem «aus der Tiefe der Seele» kender jeg ikke Eksempler paa selv hos de værste arkæologiske Stympere.

Peter Hertz ligner hverken i Godt eller Ondt nogen anden dansk Kunsthistoriker. Hans Intelligens er af en ejendommelig borende Art. Han er utrættelig, hvor det gælder at komme tilbunds i et Problem, og slipper det ikke, før det er vendt og vredet og udtømt. Der er en mageløs Energi i dette, en næsten ekstatisk Koncentration om Æmnet, der dog ogsaa kan have sine Misligheder. Han isolerer sit Stof, som var der ikke andet. Aldrig en forklarende Analogi fra græsk Kunst til f. Eks. Athenevognstyrerskens Stilling eller Athenehestenes Svingning tilsyneladende ud af Gavlen! Hvor kunde ikke en Parallel, f. Eks fra den lykiske Sarkofag fra Sidon e. l., spare Forfatteren for mange Omsvøb og tillige vise, at man ikke tør drage for dybtgaaende Slutninger af disse Retningsmotiver, der er af rent stilistisk Art! Mange af Parallelerne fra Metoper og Frise er overflødige, deres Betydning er overdrevet, naar man ser dem i Sammenhæng med andre græske Fremstillinger af samme Slags. I et Tilfælde har Ulysten til at «se sig ud» ført til en kapital Fejl, der allerede blev paatalt under Disputatsen, nemlig i Skildringen af Vognstyrerskernes Stilling paa deres Vogne. Det laa dog nær at sætte sig ind i en græsk Vogns Bygning for at rette paa Carreys Fejlgreb. Men Hertz lader Figurerne staa med den lavest stillede Fod paa Vognbunden, den højeste paa en «Forhøjning». Han maa da tænke sig Vognens Sider borttagne, dens Indre viist, en ganske umulig Forklaring. Og til Hjulene bliver der ingen Plads, Vognene slæber som Slæder paa Jorden. Alligevel omtales Delfinen, der efter det hidtil meddelte maatte tænkes liggende i Bunden af Vognen mellem Vognstyrerskens Ben, som et bærende Led, hvilket kun giver Mening, naar den ligger under Vognbunden (S. 159 f.). I Virkeligheden optræder de to Vognstyrersker som Apobater, et Motiv Carrey har misforstaaet Trods dette staar selve Hertz' Undersøgelse af Modsætningen mellem de to Spands Bevægelse ved Magt, thi Apobasen nødvendiggør ikke langsom Kørsel.

Den stærke Koncentration om Detailspørgsmaal bringer derimod aldrig Forfatteren til at tabe Helheden af Syne. Altid føler man den store Opgave bagved, og det hjælper over megen Langsommelighed, naar man nu og da ser, hvad Detailstudiet kan levendegøre, f. Eks. S. 80 hvorledes den fælles Bugstøtte under Athenehestene bevirkede deres Nedstyrtning, da Morosini søgte at drage dem af Baserne.

Overfor et af Hovedpunkterne i Hertz' Undersøgelse, at Athenes Heste træder i Poseidons Saltkilde, stiller jeg mig foreløbigt lidt tvivlende, mest fordi Afstanden herfra og til Poseidonskikkelsen synes mig altfor urimelig stor. Der kunde tænkes andre Forklaringer, f. Eks. en Stenhob fra en Ødelæggelse af Gavlen paa dette Sted, og det er i hvert Fald mærkeligt, at Vandstrømmen kun ses foran, ikke omkring Athenehestenes Ben.

Det er jo desværre et af de Punkter, hvorom man kan strides til Dommedag.

Der er Steder, hvor Forfatterens Bredde er utaalelig, som S. 149 Drøftelsen af den i Virkeligheden ubevislige, men samtidigt ret selvfølgelige Paastand, at de to Vognstyrersker har været af ens Dimensioner. Men ofte er Drøftelsen paa en Gang saa vidtløftig og saglig, at det er umuligt ligefrem at overstrege noget overflødigt og ingenlunde let at foreslaa, hvorledes der kunde og burde forkortes. Det gælder særligt Siderne 151—155, der udelukkende handler om to ubenyttede Barrehuller i Gavlvæggen bag Athenes Heste, og om hvorvidt den derved antydede Dispositionsændring nødvendigvis forudsætter en Forandring i selve Athenevogngruppens Komposition. Omhyggeligt paavises der, at Barrehullerne netop er anbragte paa det Sted, hvor vi maatte vente det med den nuværende Ordning, og at altsaa Billedhuggeren kun har set, at Anvendelsen af de Barrer, han oprindeligt paatænkte, dog ikke var nødvendig.

Lige saa rigtigt som Modsætningen mellem Athenes jævnt galopperende og Poseidons stejlende Forspand er eftersporet og fremhævet, lige saa grundlæggende er Undersøgelsen af de forskellige Bevægelsesmotiver i de to løbende Skikkelser bag Hestespandene (S. 189 ff.). Den mandlige Skikkelse H løber parallelt med Athenehestene, drejer Hovedet om mod Vognstyrersken og peger med den hævede højre Arm frem mod Hovedhandlingen i Gavlens Midte. Atter afvises Sauers umulige Opstilling af Figuren drejet til højre, en Stilling der vilde medføre, at Mandens Hoveddrejning gik lige ind mod Gavlvæggen. Hertz anbringer Figuren i Overensstemmelse med Carrey, dog med Hensyntagen til Tegnerens specielle Standpunkt under Arbejdet og deraf følgende Forskydninger. Ogsaa Figurens Højdestilling beregnes, og det eftervises, at en bevaret Plint med to Fødder, som man allerede tidligere henførte til Figuren, virkeligt passer til den. Det er Athenevognens Løber, og Hertz kunde godt have kaldt ham Hermes, der lige fra arkaisk Kunst af troligt optræder som Athenes «Pferdejunge».

Den tilsvarende kvindelige Figur N bag Poseidons Heste henførtes længe til Parthenons Østgavl, takket være en Optegnelse hos Visconti. Hertz spilder for mange Ord paa denne Fejl; Visconti har som ingen anden forfalsket Kendsgerninger; bl. a. den antikke Ikonografi lider stadigt derunder. Hertz ofrer ham altfor megen Agtelse og Møje, især nu da Torsoen endeligt i British Museum er flyttet fra Øst- til Vestgavlgruppen, og Fejltagelsen altsaa er almindeligt anerkendt (Hertz har dog, som det fremgaar af S. 218, endnu set Torsoen paa sin gamle Plads). Hertz kunde have indskrænket sig til Polemikken mod Michaëlis (S. 247 ff.), der er en af de smukkeste Prøver paa hans Klarhed og Kløgt. Ved Opstillingen lægger han Afbildningen i Brunn-Bruckmann til

Grund og begrunder udførligt Højdestillingen og Vingernes Anbringelse. Vi faar en vinget Kvindeskikkelse i fuld Fart fremefter, ikke parallelt med Gavlens Væg, men skraat ud af Feltet, saaledes at hun synes at krydse Poseidonvognens Bevægelsesretning. Altsaa ikke en Løber som H, men en uafhængig Skikkelse! Dermed bortfalder den rent mytologiske Vanskelighed at knytte en vinget Kvindefigur som Løber til Poseidons Vogn. Man tør atter foreslaa Nike som et nødvendigt Symbol paa Athenesejren. Hendes Højde i Feltet, Flugten med løftede Vinger og sagtens ogsaa et fremstrakt Sejrsbind har for enhver Athener været forstaaelig nok: hun er paa Vej mod Athene.

Trods alle Indvendinger, der kun skal gøre opmærksom paa den vedvarende Usikkerhed paa adskillige Punkter, anser jeg Hertz' Bog som i høj Grad fortjenstlig. Hvad der positivt er naaet, forstaaer man egentlig først, naar man efter Gennemlæsningen af Bogen tager et af de tidligere Rekonstruktionsforsøg af Vestgavlen for sig, f. Eks. Schwerzeks i Springer-Michaëlis: Kunstgeschichte[7] S. 212. Talrige Enkeltheder, der tidligere blev kapriciøst varierede, er nu kortlagte. Kunde Hertz udvikle sit Samlerinstinkt og sin sproglige Evne til samme Højde som sit kritiske Talent, saa vilde snart Kunstvidenskabens ἥρωες ἐπώνυμοι i alle Lande bede ham tage Sæde iblandt sig.

Frederik Poulsen.

Karl Wied, Praktisches Lehrbuch der neugriechischen Volkssprache für den Schul- u. Selbstunterricht. 4te, verb. Aufl. Wien & Leipzig 1910, Hartleben. VIII + 183 s. Pris 2 Mk. indb.

Foreliggende fjerde udgave af denne nyttige lille bog adskiller sig ikke i indhold og anlæg fra den foregaaende, men har de samme fortrin og mangler. Fortrinene er de overvejende. For det første gives der virkelig vejledning i det ægte folkesprog, der som bekendt er noget helt andet end det ret kunstige officielle skriftsprog (ἡ καθαρεύουσα), og dernæst er reglerne helt igennem kort og klart affattede, saa at der paa godt 100 sider, der des uden rummer en del øvelsesstykker, meddeles en ret fyldig kundskab om det nygræske sprogs grammatik. Ogsaa fraseologien er der taget rigeligt hensyn til, ikke blot ved lejlighedsvis indflettede bemærkninger, men ogsaa i et særligt afsnit, hvor der anføres en mængde mer eller mindre ejendommelige vendinger og talemaader. Til sidst findes der nogle læsestykker og et tysk-græsk glossar, der vel er beregnet til støtte ved oversættelsen af de tyske øvelsesexempler. Læsestykkerne er forsynede med en interlinearoversættelse. Om nytten af en saadan kan der disputeres. Et omhyggeligt udarbejdet glossar vilde formentlig have været at fore

trække, bl. a. fordi der saa kunde være optaget mere textstof. Hvad der gives, hovedsagelig nogle digte af Solomos og Christopulos og et anonymt enaktslystspil, er næmlig et ret tyndt udvalg af græsk literatur.

Bogens svageste side er afsnittet om udtalen. Fremstillingen er her sine steder dels praktisk utilstrækkelig, dels fonetisk unøjagtig. Det er saaledes ikke nok at angive, at *ϑ* har samme udtale som engl. *th* i *thing*. Det udtales efter *σ, φ χ* regelmæssigt som *τ*: *φϑάνω* = *φτάνω*, *ἐλεύϑερος* = *ἐλεύτερος* (*ἐλέφτερος*), hvad der specielt er af vigtighed for dannelsen af aorist passiv paa *-ϑηκα*, der omtales p. 74, idet former som *ἐπειράχϑηκα*, *ἐγράφϑηκα*, *ἐσχίσϑηκα* kun paa papiret er ens med *ἐφέρϑηκα*, *ἐτιμήϑηκα* osv. Det er heller ikke omtalt, at *χ* efter *σ* og *φ* har samme udtale som *κ*, f. ex. *εὐχαριστῶ* = *εὐκαριστῶ*. Som exempel paa, at *κ* bliver stemt efter *ν* og *γ* anføres rigtigt *ἀνάγκη*, der omskrives *anang-gi* (ɔ: *anaŋgi*), men *τὸν κύριο* omskrives *tongkjirio*. Fuldstændig mørk tale er det, naar der angives, at forudgaaende *ν* eller *γ* udtales «wie nasales *n* (bezw. *ng*)». Den forskel paa *ν* og *γ* der her antydes, findes ikke; *ν* bliver foran *κ* til ŋ (ng), der ikke er noget «nasalt n» (men derimod et nasalt g), og *γ* er fra gammel tid tegn for den samme lyd foran *κ*. Ejendommeligt og vildledende er ogsaa afsnittet om diftongerne, der omhandler lyd og lydforbindelser, der netop ikke er diftongiske; *αι* = e, *ου* = u, *ει*, *οι*, *υι* = i er tegn for enkelte vokallyd, i forbindelserne *αυ*, *ευ*, *ηυ* betegner *υ* en konsonantlyd, næmlig *v* foran stemte lyd, *f* foran ustemte lyd undtagen *σ*; *υσ* er lig med *ψ*, hvad der burde være omtalt for aoristdannelsers skyld som *ἐδούλευσα* = *ἐδούλεψα*. At de virkeligt forekommende diftonger ikke nævnes, har paa den anden side ikke saa meget at sige.

I formlæren havde det maaske været nok saa praktisk at ordne substantivernes bøjning efter køn og flertalsdannelse. Efter den inddeling i fem deklinationer som forfatteren har valgt bliver sammenhørende ting skilt ad. Ogsaa paa andre punkter kunde man ønske en lidt anden fremstilling eller lidt mere taget med, som f. ex. accentskiftet under verbernes bøjning. Af og til anføres der paralleler fra andre sprog, ikke altid slaaende og ikke altid, hvor det kunde have virkelig praktisk værdi. For de læsere, der kan fransk, vilde saaledes en sammenstilling af *κανένας* med fr. *personne* give en hurtigere orientering end selv den mest kortfattede regel. Men alt i alt har bogen værdi som et nemt og paalideligt hjælpemiddel for den, der vil tilegne sig det nygræske sprogs begyndelsesgrunde, og navnlig hvis man paatænker et grundigere studium kan den anbefales som forskole til Thumbs fortræffelige, men for begyndere vel indholdsrige «Handbuch der neugr. Volkssprache». — En alvorlig trykfejl er side 27 *ἐνεσοῦ* for *ἐσενοῦ*.

Kr. Sandfeld Jensen.